دۆزی فەلسەفە6: ڕوناکبیری تاڵ.. ئازاد حەمە

نووسینی باسێک لەسەر(ڕوناکبیری تاڵ)ئێجگار پێویستە و هەر دەبێت بەدەموچاوێکی گرژ و ناحەزەوە بێتەدەستەوە؛ بۆنی چرچولۆچی ڕۆح و شەکەتیی دەروونی لێبێت. جا بۆوانەبێت!! دەبێت وابێت، ئەوەتا لە ئێستادا کردەی ڕوناکبیریی لە هەرێم خۆی ناخۆشەویست دەردەخات، بۆزۆرێکێش پ□یقی □وناکبیریی و ڕوناکبیربوون پڕپڕە لە شەرمنی، بێزاریی و نامورادیی لێدەبارێت؛ کەسی ڕوناکبیر بە هیچنەکردە و گەندەڵ و مشەخۆر دەزانرێت. بەواتایەکیتر، خەریکە بێمتمانەیی لە هەرێمی کوردستان ب□ ڕوناکبیر(ئەکادێمیيان، پەروەردەکاران، نوسەران، فیلمسازان و هونەرمەندان و…)نەشونمادەکات و پرۆسەی ڕوناکبیرییش لە شار وەک شتێکی گەردادار و نائازاد دەبینرێت. لەم ڕوانگەیەوە‌ دێینەسەر باسێک، کە دەرگا لەسەر(دژە ڕوناکبیریی) دەکاتەوە؛ ب□ ئەوەش قسە لە پێویستیدەکەین بۆ جۆرێکی دی لە ڕوناکبیر: ئەوەش ڕوناکبیری تاڵە.

لەمحاڵەتەدا دەپرسین: ڕوناکبیری تاڵ کێیە؟ کەسێکە مۆڕە لەو واقیعە سیاسیی و مێژووییە م□و□د□کات، کە برینی کۆمەڵایەتی و دەروونیی؛ نائومێدی و ڕەشبینیی بۆهێنا ین. ب□ ڕوناکبیری تاڵ شکستی ئایدیاکانی ناو ئەو واقیعە لە نشوستی و بێزاریی هزریی زیاتر شتێکی ئەوتۆی نەبەخشیوە. بۆیە لە ئەمڕۆی جەنجاڵ و بێسەروبەری سیاسیی و کۆمەڵایەتیماندا پێویستمان بە دەستەبژێرێک لە ڕوناکبیری تاڵ و گۆشەگیرە، نەک ڕوناکبیری شیرین و کۆمەڵایەتیی چەنەباز و دەمبەخەندە،کە دەرکەوت چەن مشەخۆر و گاڵتەجاڕ و نمایشکارن.

ئەوەی ئێم□ ل□□ر□دا باسیدەکەین پەیوەندی بەو دیاردەیەوە نییە لەماوەی ساڵانی جەنگی جیهانی و دواتر لە ئەوروپا بەناوی""دژە ڕوناکبیریی Anti-intellectualism""سەریهەڵدا، کە یەک لە تێزەکانی ئەوەبوو،کە چینی ئەکادێمی و خوێندەواری ئاستبەرز و نووسەرە لوتبەرزەکان لە خەمەکانی خەڵک بێئاگان.

ڕوناکبیری تاڵ، کە لە کۆمەڵگەی ئێمە قاتوقڕە، کەسایەتییەکی ناوازە و دەگمەنی هەیە و بۆلەمەدواش دەبێت وەک بەشیکی پێویست لە وتاری ڕوناکبیریی و هزرییمان ببینرێت. تاڵیی ڕوناکبیری تاڵ لە بنەڕەتدا ڕوانگەیەکی تراژیدییە بۆ بوونی تاکی کورد.(ئەم)، کە لە بێدادیی، دزیی و هەژاریی تێدەگات، ئەو تێگەیشتنە لەوسەرەوە وایلێدەکات تاڵ و گۆشەگیر و تەنهابێت. ئەم جۆرە ڕوناکبیرە

باشترین پەیوەندیشی لەگەڵ یاخیبوون و نامۆبووندا هەیە؛ گشت ئەوەش لە بێدەنگیی و دوورەپەرێزیی خۆیدا بەرجەستەدەکات.
ڕوناکبیری تاڵ، تاڵ وەک زەقنەبووت، ئەو جۆرە ڕوناکبیرەیە، کە لە ڕەهەندیی بنبەستی مێژووییمان تێدەگات. ڕوناکبیری وا لە سۆراخی ژیانمەندییەکی بە شکۆیە بۆ هەموان، بەو مەرجەی ئەو ژیانە پەلناهاوێت بەرەو خۆزگە و ویستە وەڕناوییەکان. بەڵام ئایدیاکان، کە دەمێکی چاک خەڵەتاندمانیان و لە شکستی زیاتر هیچیان بۆنەهێنایین، بوونە هۆکاری دروستکردنی ئەو ژینگەیەی ڕوناکبیری لەجۆری تاڵی خوڵقاند. ڕوناکبیری تاڵ، کە بەئەزموونە لە مامەڵە و بەرێککەوتن لەگەڵ بێزارایی و هەستە پێچاوپێچەکان، ئاوابەئاسانی بە گەندەڵکار و مشخۆرەکانی ناو کایەی ڕوناکبیریی باو ناخەڵەتێ.
لەناو ڕوناکبیریی ڕوناکبیری تاڵدا سەرسەختیی درەختێکی پەلوپۆدارە ڕیسک و سەمەرەیی لێدەتکێ، کە ناخوازێ بەرامبەر بە ژیانێک، کە لە سۆراخی هیچییە ڕوخسار شاد و دەفرەن بێت. لە دۆخێکی وەهادا بە (ئەو) تەنهایی و بێدەنگیی باشترین ئامرازن بۆ ژیانکردن.
لەهەمانکاتدا، ڕوناکبیری تاڵ گەمژەئاسا ناژیت و گومانیشی لە زەردەخەنە و ئەو ڕێزە زۆرە کۆمەڵایەتییە دەم بەخەندە چەنەبازیەکان دەیبەخشنەوە.
مرۆڤی وەک ڕوناکبیری تاڵ بۆ کۆمەڵگەی ئێمە زەرورەتە، چونکە ڕاستگۆ و قسەلەڕووە، تابڵێی کەمدوو و بێفیزە، لە ناخ دژوار و ڕەفتار توندە. ئەم ڕوناکبیرە لە کلکەسووتێکردن و مەراییکردن بێئاگا و لێنەزانە، ڕواڵەتکردن و مەراییکردن لە بیرکردنەوەی (ئەو)دا بوونی نییە؛ ئەڵبەتە لە تەوسلێدان و تەشیڕەسی لە گوتندا زۆر لەدوایە. داخراویی و کەم گوتنەکانی ڕوناکبیری تاڵ نیعمەتن بۆ ئیستای ئێمە و هاوکاریماندەکەن خۆمان لە ڕوناکبیرە شیرینە بەدفەڕ و درێژدادڕەکان بپارێزین.
هەروەک لایسەرەوە هێمامان بۆکرد،دروستبوونی ڕوناکبیری تاڵ لە کۆمەڵگەی کوردی تازەی ئێمە بەرهەمی نامۆبوونی کۆمەڵایەتیی و بۆشاییە قووڵەکانی نێوان ئایدیاڵ و ژیانە. بۆیە ڕوناکبیری تاڵ بە سەلیقەوە دەدەنگ و گومانی لە شۆڕشەکان، لە خەونی نەوەکانی داهاتوو دەخاتەڕوو. لەبەرئەوەی شکست و پاشەکشە لە دیدی ڕوناکبیری تاڵ وێرانکەرە و نەدەبوو هەبایە، لە بوونەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ نەبوونی ڕوانگەیەکی قووڵ بە شۆڕش و سیاسەتکردن.
دەکرێت لێرەدا ئەوەش بگوترێت، بوونی ڕوناکبیری تاڵ پێویستییەکی کۆمەڵایەتیی ئەمئێستای ئێمەیە. ئەم جۆرە ڕوناکبیرە ڕەنگدانەوەی تێڕوانینێکی ڕەشبینانەیە بۆ بارودۆخی مرۆق،کە تێیدا بەدەست ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی ناساغ و بێهیواوە ئازار دەچێژێت. ئەمە بەو

مانایەدەت، دەرکەوتنی ڕوناکبیرییەکی سوودگەرا و زەربەییانەی گاڵتەجاڕ لە گشت کونوقوژبنەکی شار ئاماژەیە لەسەر دیمەنی خەرئاوابوونی ڕوناکبیریی، کە دیمەنەکی نادڵگیر و خەمهێنەرە. بۆیە ڕوناکبیری تاڵ شتەکان زۆر جیا دەبینێت. (ئەو) پێیوایە کۆمەڵگەی ئیستای کوردی پڕبووە لە ڕوناکبیری دووئاکار و ساختەچی و بەش.
ڕوناکبیری شیرینی دوو پەروەردە، کە بە ڕیاکاریی جیهانمان بەپڕدەکات لە هیوا و باشە، چەنەباز و بەباکە، جیهانێک وەنا دەکات گوایە بنەمایەکی ڕەوشتی دەیباتەوە؛ لەوەندەرە لاوازەکان خەڵاتدەکرێن و هەژارەکانیش قەدرزانن. بەڵام تاڵیی ڕوناکبیری تاڵ گووتنی نەخێرە بە ژیانەکی سەیالئامەزی دژەئاکار و نەگریس، کە هەلومەرجەکی ناحەز و گەمژە دروستیکردووە.
لە کەتایدا کەی تەنگەیشتنمان سەبارەت بە پێویستی بە ڕوناکبیری تاڵ لەوەدا کورتدەکەینەوە، لەگەڵکاتدا زۆرینە لەوە حالیدەبن، کە تاڵبوون شکەمەندییە، دەنەوایی بە دواترەکی بەوەی، چارەسەر بە ئەو دەردەی گوتاری ڕوناکبیریی دەمبەخەندەکان بەڵاویدەکەنەوە، کە خودی ڕوناکبیریی بەمانادەکات.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

چاڤێتر5: گوتنی نا (نەخێر)…. گوتنە پێویستە!.. ئازاد حەمە

..5

“نا”(نەخێر)، کە نکۆڵیکردن دەخاتە گەرووماەنەوە بە هاتووەتە کایەوە؟ بەئەوەی لە کاتی پێویستدا بگوترێت. لە گوتنی”نا” فێربوونی دەوێت؛ فێربوونی چۆنیەتی گوتنی. ئەوەش پەروەردە داوادەکات. بەمەجەرە چاندنی”نا”ی پێویست کارکردنەکی پەروەردەییانە دەخوازێت تا بزانرێت لە کوێ و بە کە دەگوترێت “نا”.
شرەڤەی”نا”، شرەڤەی”بەڵێ”ش لەخۆدەگرێت. ئەمە بەو مانا بەرتەسکە نایەت، کە”نا”دەکەوێتە ژێر سەبەری “بەڵێ”وە. هاوکێشەی نەوان “نا”

و “بەڵێ” وەک هاوکێشەی نێوان ڕووناکیی و تاریکیی نییە. چونکە گوتنی “نا” و “بەڵێ” چاوەڕێی یەکناکەن و پاشکۆی یەکیش نیین، مەگەر بۆ ئەوانەی بێ بیرکردنەوە دەڵێن “نا” و بێ بیرکردنەوە دەڵێن”بەڵێ”.ڕاستی لە ڕووکەشدا “نا”خۆی وەک وابەستەی”بەڵێ” نیشاندەدا، لێ لەڕووی لۆجیکییەوە بەو جۆرە نییە. تەنانەت گوتنی “نا” ئەو هەستەش لە ئەویتردا دروستدەکات، کە جۆرە یاخیبوونێک لەگەڵ خۆی دێنێت. ئەمە وادەکات”نا” بەسەمەرەیییەوە لێبڕوانرێت.

تێکشکاندنی تێگەیشتن بۆ”نا” هەڵوەشانەوەی ئەو تەماشاکردنە ڕەهاتی□یە،کە بۆ گوتنی”بەڵێ” هەیە. ئەمەش لەسەر ئەو بناغەیەی هیوا هەڵچنیین لەسەر گوتنی بەردەوامی”بەڵێ”هۆکارە، کە گوتنی”نا” قێزەوەنکرێت. لێرەدا دەبێت بیرکردنەوە ئیشی خۆی لەسەر گوتنی “نا”بکا، تا “نا”ش بەدەردی “بەڵێ” نەبرێت. ئەمە بەو تەماشاکردنەش دێت، کە گوتنی “نا” با وەک گوتنی “بەڵێ” بێحورمەت نەکرێت.

گوتنی”نا” بەردەوام ئاسان نییە. چونکە ئەم گوتنە لەسەر ئەوە وەستاوە بە کێ و کەی دەگوترێت؟ گومانیناوێت، “نا”فۆڕمی ڕەتکردنەوە وەردەگرێت؛ بەو مانایەی پەسەندکردن دەبێت بە”نا”یەک. ئەڵبەتە ئەم”نا”یە بۆیە ج□گ□ای خۆی دەکاتەوە چونکە پێویستە. بەمجۆرە بێت”نا” تابوو(قەدەغە) نییە. بەهەق گوتنی”نا”، کە لە پێویستییەوە بێ شایانی ئەوەیە هەبێت. کەواتە، گوتنی “نا”یەکی پێویست بۆ ب□گ□اچوونەوەی “بەڵێ” پرۆسەیەکە لە بیرکردنەوە.

ناشێت نە گوتنی “نا” و نە گوتنی “بەڵێ” لەناو مەغزی کروزانەوە و لاوازیی لە گوتندا جێکرێتەوە. گوتنی چ “نا” و ج “بەڵێ” جۆرە جوامێرییەکی دەوێت، کە هەموو ئەوەش لە پەیوەندیدایە بە خودی بیرکردنەوەوە. ڕاستی زۆرێکجار بەسەختی دەڵێین”نا”؛ بەڵام ئەو “نا”یە گەر لە پێویستییەکی لۆجیکییەوە هاتبێت گوتنی ئەرکە. جابێتو، بەم جۆرە “نا”بکەین هەست بە تاوانباری ناکەین بەرامبەر بەو کەسەی “نا”یەکەی لە ئێمەوە وەرگرتووە.

گوزارەی”نا”سڵکردنەوەش دروستدەکات، چونکە پەیپێبردنە بە شتێک، کە دێت، کە ڕوودەدات. بۆ ئەوانەی ڕانەهاتوون لەسەر گوتنی”نا”، ئەو”نا”یە ناخهەژێن و نێگەتیق□. ئ□مە ئەوەشمان پێدەڵێت، کە دەبێت شێواز هەبێت، لە گوتنی”نا”. چونکە “نا” تاڵە، ناپەسەندە و زۆرێک حەز بە بیستنی ناکەن.

بیانووی درێژخایەن بۆ گوتنی “نا” پێویست نییە، گەر بیرکردنەوە پێش گوتنەکە هەبووبێت. بۆ ئەوەی پێویست نەکات لە سەرەتاوە بڵێیت “بەڵێ”؛ بۆ ئەمەشیان کاتت پێویستە بۆ بیرکردنەوە. کەوابێت گوتنی “بەڵێ” یان “نەخێر” بەرهب□می بیرکردنەوەیە. ئەوەتا بیرمەندی فەڕەنسی ژاک دێریدا پێماندەڵێت بیرکردنەوە ئەوەیە بڵێین “نەخێر”.

ئەمە بۆ (ئەو) ئەوە دەخاتەڕوو، کە"" "نەخێر" ڕەتکردنەوەی پێویستی ڕواڵەت و باوەڕی دەستبەجێیە"". لە هەمان کاتدا لە "بەڵێ"ێکی بێ بنەما جیایە کە ڕووکەش بێت.

"نا"، کە بەڵگەی حاشا هەڵنەگری لەگەڵ خۆی هێنا توخمەکانی"نا" دەپارێزێت. لەوێڕا "نا" دەرخەری ئەوەیە شایانی گۆکردنە. ئەمە لەسەر شێوازی گوتنەکەی"نا" وەستاوە. ل□ بەرئەوەی بۆ زۆرێک دەستڕاگەیشتن بە "نا"سانا نییە. ئەمەش ب□ پێی ئەوەی هەندێک لە گۆکردنی"نا" دەترسێت.

سەرباریئەوە، بۆ بەشێک لە ئێمە "نا" بیناکراوە لەسەر ڕەتکردنەوەی کردارێک، گومانێک، بەڵام خودی ئەو کردار و گومانە پرۆسەیەکیشە لە شیکردنەوە و پرسیارکردن و لۆژیک. گەر وا بێت لە بەرامبەر ڕاستی□ نوێیەکان ناتوانین بە ئاسانی"نا" گ□ بکەین.

وێڕای ئەوەی لای سەرەوە گوترا، گوتنی"نا" ئەو هەستەش لە ئەویتردا دروستدەکات، کە گۆکردنی"نا"جۆرە یاخیبوونێک لەگەڵ خۆی دێنێت. ئەمە وادەکات "نا" خۆشەویستن□ بێت و تێگەیشتن بۆ "نا" بەرەو هەڵدێربچێت. لێ "نا" گەواهی دەدات لەسەر شتێک متمانەی تیا نییە، کە هێشتا پەیپێنەبراوە. بۆیە گشت"نا"کان یەک مانا و تامیان نییە، هەمان ناواخن و تایبەتمەندیی دروستینەکردوون.

ڕاستە گوتنی "نا "دیدێکی ڕەخنەگرانەیە بەڵام زۆرجار دیلی فشارەکانە. ئەمە بێمانایی و سەرکۆنەکردنیش لەگەڵ خۆیدا دێنێت. هاوکات ئەمە ئەوەمان پێدەڵێت،کە هەردەم "نا"کان لەکاتی خۆیاندا نەگوتراون. بۆ؟زۆرێک "نا" فریودەر و چەواشاکارانەن، گوتنیان شکستیهێنەرە ب□ ئەوەی پێیدەڵێن"نا". لێرە دەتوانین ئەوەش بڵێین، کە "گەلێکجار بیرۆکەیەک بە ڕاست دەزانین ب□ بێ ئەوەی پێویستمان بە بەڵگەی فەرمی هەبێت. دەتوانین بیر لەو شتانە بکەینەوە،کە باوەڕمان پێی نییە، لە کاتێکدا زۆرجار بیروباوەڕەکانمان شێوازی بیرکردنەوەمان فلتەر دەکەن".

سەرئەنجام ئەوەش دەڵێین، ئەی کە گوتنی "نا" نەیتوانیبوو ڕەگێکی قووڵ لە کولتوور، یان نەریت داکوتێ چۆن؟ لێرە ناخوازین گفتوگۆکە بەرەو ئەوە بەرین کولتوورەکانی"نا" خەمناکیمان بۆ دێنێ و ناچارماندەکات بە "بەڵێ"ی پێشوەخت.بەڵام بەپێی جوگرافیای بیرکردنەوەکان بێت لە هەندێک کولتوور یان نەریت"نا" شەقڵێکی دیکە وەردەگرێت و ناواخنێکی دی هەیە.

لە کۆتایدا، گرنگە هێما بۆ ئەوە بکەین"بەڵێ"سەرقاف□ی"نا" نییە. خودی "نا"ش روداوه تاڵ و خەمبارانەکەی ناو "بەڵێ"نییە. چونکە گوتنی"نا" توانایە، درکە، بەواتەیەکیتر بیرکردنەوەیە. کاتێک لەسەرەتاوە ناخوازین بڵین"بەڵێ" لەبەرئەوەیە پێویستمان بە کاتە

بە بیرکردنەوە بە گوتنی شتێکی تر. ئەمە بەو تێگەیشتنە نایەت کە نەگوتنی"بەڵێ" گفتگۆی بەدوادێت.هاوکات گوتنی"نا" لە بەرناواخنە نەرینییەکەی وزە و خواستی دەوێت. واتە گوتنی “نا” دەشێت بەر هەندێک شیاویتر خرێت: نا بەمناگونجێت لە ئیستادا، نا لەو بارەوە زانیارییم نییە، نا ناخوازم چونکە…. .

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

دەزی فەلسەفە5: کارەساتبارە کاتێک گەمژەکان دەکەونە داوی ژیرەزۆڵەکانەوە.. ئازاد حەمە

5

گوتنی زۆڵ bastard بە کەسێک سووکایەتیپێکردن و قەزەوەنکردنی ئەو کەسەیە، بگرە ناشرینترین ئاوەڵناویشە. هەرچی گەمژەیە(گەوجە) Stupid ئاوەڵناوێکە بۆ کەسێک بەکاردەبرێت کە هەڵبژاردنی خراپ دەکات، خاوەنی عەقڵێکی کەمترخەمە؛ ئاستی درککردن و هۆشمەندیشی زۆر لەخوارە. بۆیە کاتێک ژیرەزۆڵ و گەمژە(زۆڵیی و گەمژەیی)یەکدەگرنەوە کارەساتباریی دەستپێدەکات؛ لەو بەینەدا تەنها گەمژەکان (گەوجەکان) زەرەرمەندی یەکەمدەبن.
بەدەنیاییەوە ئەو جۆرە ژیرەزۆڵەیbastard intelligence لەم نووسینە کورتە باسدەکرێت ئەو کەسەیە،کە گەمژەکان(گەوجەکان) بە مەبەستی خۆی بەکاردەبات. ژیرەزۆڵەکان،کە لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەن زۆرجار پێشیان دەگوترێت شەیتان، کەسانی بە ئەسڵ و فەسڵ، بە ڕەوشت، نامرۆیی و حەرامزادە. لە ئیستاشا،کە تەنراوینەتەوە بە تەکنەلۆژیای زانیاریی و ئەویش بەرەو کۆمەڵگەی ژیریی دەستکردی بردووین کارەساتبارییە کاتێک گەمژەکان(گەوجەکان)دەکەونە داوی ژیرەزۆڵەکانەوە.
دیاردەی ئەوەی کاتێک گەمژەکان دەکەونە داوی ژیرەزۆڵەکانەوە لە کۆمەڵگەی ئێمە زۆدە زۆرە و بواری ئامادەبوونیشی جۆراوجۆرە. لەنەو

میدیکارەکانەوە بگرە ئەم دیاردەیە لە نەشونمادایە بەرەو بواری سیاسیی، نێوەندی ئەکادیمی، ناو بازاڕ و عەوام و تادەگاتە خێزان(کاتێک پیاوێکی گەمژە دووچاری ژنێکی زۆڵ و فێڵباز دەبێت یان بەپێچەوانەوە کاتێک ژنێکی دەبەنگی داماو توشی پیاوێکی یان مێردێکی زۆڵ و زۆرزان دەبێت).

ئەوەی لەم پوختە نوسینە باسیدەکەین ئەو زۆڵە نییە، کە بە زۆڵیی لە دەرەوەی پەیوەندییەکی نایاسایی لەدایکدەبێت، بەڵکو مەبەستی ئێمە لە زۆڵ ئەو زۆڵەیە،کە لە ئامێزی خێزانێکی یاسای(شەرعی) لەدایکدەبێت و کەچی کەسێکی زۆڵەشەیتانی قەڵەبە، بێوەفا، هەلپەرست، بێباک و دژە بەهایە. کارەساتبارییەکە ئەوکاتەیە، کە ئەم کەسە ڕێکەوتی گەمژەکان(گێوجەکان) دەکات.

پێشتر لە نووسینێکماندا ئەوەمان پرسیووە کە، ئایا زۆڵیی جۆرێکە لە ژیریی؟ یان جۆرێک لە ژیریی لە زۆڵییدا اپێنهانە؟ دەکرێت زۆڵ بیت و لە زانکۆیەک پرۆفیسۆر بیت؟ لەناو حیزبە وەزیر یان ئەندامی سەرکردایەتی بیت؟ یەکێک بیت لە ڕوناکبیرەکانی شار(شێوەکار، شاعیر، نووسەر، ڕۆمانـنوس، شانۆکار، موزیسیان، و...)؟ پزیشکێکی ناسراوی بواری تەندروستیی؟ یاخود پەروەردەکارێکی دیار؟ لێرەوە دەتوانین بڵێین، مەترسییەکە ئەوەیە، کە زۆڵەکان لە کۆمەڵگە دروستکەری پاشاگەردانین، دوژمنی سەرسەختی بەهاکانن و هیچ گرنگییەکیش بە ڕەوشت نادەن. بەم پاشخانەوە دەتوانن گەمژەکانی کۆمەڵگە بخەنەژێر ڕکێفی خۆیانەوە. ژیرەزۆڵەکانی سەردەمی تەکنەلۆژیای زانیاریی، کۆمەڵگەی ئەلکترۆنی، جۆرێکی ترن لە زۆڵ، جۆرە غەم و پەژارەییەکی تر بە کۆمەڵگەی ئەمڕۆ دەنن، جیاوازتر کاری دزێوی خۆیان ئەنجامدەدەن و ترسناکانە گێوجەکانی کۆمەڵگە بەکاردەبەن.

ژیرەزۆڵەکان هەردەم مەرامدارن، هەمیشە نیازی پیسی شاراوە تیایاندا بەرجەستەیە، بۆیە کاتێک گەمژەکان(گێوجەکان)دەکەونە داویانەوە نەهامەتی نوێ ذووچاری گەمژەکان دەبێتەوە. زۆڵەکان ژیرییەکی خۆیانیان هەیە و ژیرییەکەشیان تەنیا خزمەت بە خۆیان دەکات. ئەمانە ئامادەن گشت ڕێگایەک بگرنەبەر بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان. کاتێکیش گێوجەکانی کۆمەڵگە دەکەونە داوی ئەم چەشنە مرۆڤەوە ڕووبەری تەنگوچەڵەمەکانی کۆمەڵگە زیاددەکات.

ژیرەزۆڵەکان هەردەم و لە گشت بوارەکان(نێوەندی پەروەردە و ئەکادیمیی، نێوەندی ڕۆشنبیریی، بواری مێدیاکاریی، بواری سیاسەتکاریی، بازرگانیی، و..) کار بە مەرامی خۆیان دەکەن و ئەمەش پیشەی بەردەوامیانە. گشت ئەوەی ئەندێشەی ژیرەزۆڵەی داگیرکردووە مەرامەکانیەتی. ژیرەزۆڵەی بێ مەرام بوونی نییە. ئەمە کێشەکە نییە،

کێشەکە ئەوەیە،کە مەرامی ژ□□□کان کۆتایی نای□ت. ژ□□ وات□ م□رام. ژ□□یی بێ مەرام بوونی نییە. کاتێک کەسێک دەستدەدات□ ژ□□□تی واتە باشترین پەیوەندی لەگەڵ مەرام□دا ه□ی□. م□رامی ژ□□□کان بوونیشیانە؛ واتە بوونی ژ□□□کان بە مەرامەکانیانەوە گرێدراوە. ئەوەی لە دەرەوەی ئەم هاوکێشەیەیە گەوجەکانە. گەوجەکان لە جەوهەری مەرام حال□ینیین. چونکە لای گەوج دونیا بەبێ مەرام بەڕێوەدەچێت.

گومانی ناو□ت ژ□□بوون لەگەڵ ڕەوشتدا یەکناگرێتەوە. باشە چۆن؟ل□ بەرئەو□ی ژ□□یی، کە لە خودیخۆیدا پەتایەکی زیانبەخش و ئاکار مەترسیدارە، ل□گ□□ ژ□□یی ژ□□□دا نەبێت لەگەڵ هیچ شتێکی تردا یەکناگرێت□و□. ژ□□ د□روەسی ئەوە نییە زانکۆ پێویستە شوێنی زانین و ڕوناکبیری بێت، سیاسەت بوارێکی هزریی و بەرپرسیار□تییە، خێزان کانگای پەروەردەیە، ژن بدەری خۆشەویستییە و.... ب□ ژ□□ باشترین شوێن ئەو شوێنەیە، کە پاشاگەردانی تیایدا سەروەرە. لەناو ئەو پاشاگەردانییە هەمیشە گەمژەکان قوربانی یەکەمی ژیر□ژ□□□کانن.

ژیر□ژ□□□کانی دەمی ئیستامان لە فێڵبازی و تەڵەکەبازیدا سەرسامکەرن. ئەوە دەکەن بیریلێنەکراوەتەوە. دەیانەوێت وێنەیەکی ئەوتۆ لەسەر خۆیان دروستکەن، کە ئەمانە مرۆڤگەلێکی مرۆیی و تێگەیشتووی بە هۆشن. هەر لەبەرئەوە ژیریی کەسی ژ□□ ج□یسەرنجە. کارەساتەکە ئەوەی□، ک□ ژ□رجار ژ□□□کان ژیرەکانیان پێدەوترێت. یەکەم نێچری ئەم ژیر□ژ□□انەش هەردەم گەمژەکانە. ژیر□ژ□□□کان، کە فێڵ لە سێبەری خۆشیان دەکەن، کۆمەڵگە بۆ مەبەستی خۆیان بەکاردەبەن. گەوجەکان درک بە ترسناکی ئەم جۆرە لە مرۆڤەکانی کۆمەڵگە ناکەن. نەک هەر ئەوە گەوجە دەبەنگەکان لە یاریی و تەڵەکەبازیی ژیر□ژ□□□کان بەئاگانیین و توانای ئەوەشیان نییە لێکدانەوە بۆ هەلپەرستی و چاوچنۆکیەکانیان بکەن.

لە کۆتاییدا ئەوەش هەر پرسیارێکی دەستکارینەکراوە، کە کێ دەکارێت بۆ لەمەودوا ئارکیل□ژیای (هەڵکۆڵیننناسی) ژ□□گ□رایی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بنوسێتەوە؟ گرنگە نوسینی ئەو بەشە، چونک□ ژ□□□کان گات□ بە کوردایەتی، مرۆڤدۆستی، ئەڤینداری و گشت بەهاکان دەکەن. کەواتە سەرئەنجام ئەوە دەڵێیم، کۆمەڵگەی ئێمە بەدەست ئ□م ژ□□ان□و□ د□نا□□ن□ت. ژ□□□کان کۆمەڵگەی ئێمەیان کردووەتە کەلاوە و بێباکیشن بەرامبەر بە ئایینی□مان. ژ□□□کان ڕۆژانە نەمامی ناشرینی و دزێوی دەچێنن و لەوسەرەوە بە کوێستان بە ئیمەی دەفرۆشنەوە. ئێمە لەوەش حال□یین، کە قسە لە ژیر□ ژ□□□کانی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمی ئێمە و گەوجە قوربانیەکانی ئەو سێ نێوەندە قسەوباسی زۆری لێدەکەوێتەوە، کە لەم نوسینەدا کەمترینی ئاوڕی لێدراوەتەوە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

دەزی فەلسەفە 4 : گەمژە (دەبەنگ) ناتوانێت فەلسەفییانە بیربکاتەوە.. ئازاد حەمە

فەلسەفەسازیی کردەیەکی ئاوەزداری قووڵە. ئەمەوادەکات فەلسەفەکردن بریتیبێت لە وردەکاریی ڕاڤەکاریی، پرسیارسازیی کراوە و فرەبیرکردنەوە. کەواتە بەڕێ گەوجاندن (دەبەنگاندن)و فەلسەفاندن یەکناگرنەوە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی گەمژەکان ناتوانن فەلسەفییانە بیربکەنەوە. لەم بارەیەوە تێگەیشتن زۆرە و لەم باسە کورتەدا بەشێکیان دەخەینە بەرباس.

سەرەتا دەبێت بزانین بیرکردنەوەی فەلسەفی چییە؟ ئەبێتە کە ئەوەمان زانی ئەوکاتە لەوە حاڵیدەبین بۆ گەمژە (دەبەنگ) ناتوانێت فەلسەفییانە بیربکاتەوە. بیرکردنەوەی فەلسەفی کردەیەکی خودیە و خودی فەلسەفەکردنیش ئەزموونەکە لە بیرکردنەوە. بیرکردنەوە، کە فەلسەفی دەبێت بەهۆیەوە فەلسەفەکردن چەکەرەدەکات. کەواتە، فەلسەفەکردن لەناو بیرکردنەوەدا دەتەدونیاوە و هەنگاوەکانی خۆی دەنێت. گرنگیی ئاوەزی مرۆڤیش لەوەدایە، کە سازێنەری بیرکردنەوەیە؛ واتە دروستکەری فەلسەفەیە.

بەواتایەکی فراوانتر، دەڵێین: فەلسەفەکردن بەگشتی چێژێکە بە تێگەیشتن لە خودی چێژی ژیان، لە بەختەوەریی و ئازادیی تاك. دیدگای هزرەڤانە گەورەکانی مێژووی هزریش گەواهیی ئەوە دەدەن، کە فەلسەفە هەمیشە پرسیارە گەورەکانی ناو ژیانی مرۆڤی جووڵاندووەتەوە. بەدەنیاییەوە کاتێک بیری ڕەخنەیی لەسەر بنەمای فەلسەفی قووڵە بێت، هەڕەمەکیی و بەبناغە نابێت و دیرەکی هزریی ڕۆژئاوایش لەو بارەیەوە وانەیەکی زۆری پێگوتوینەتەوە.

بیرکردنەوە فەلسەفییەکان لە هیچەوە دروستنابن و ئامانج و پەیامی

خۆیان هەیە. ئەوەتا بیرکردنەوەیەک لەگەڵ بیرکردنەوەیەکی تر یان دژە Anti، یان کۆکە Pro. لەم ڕێگایەیشەوە بۆچوونەکان یەکتر پەسەنددەکەن، یان ڕەتدەکەنەوە. ئەمەیش کاری هەمیشەیی فەلسەفە بووە و مێژووی هزری فەلسەفییش بەڵگەیە لەسەر ئەم لایەنە. بۆیە چێژی بیرکردنەوە چێژە بە ژیان، ویستە بۆ تێگەیشتن لە ئازار و ڕاڕایی و لە پەرۆشیی مرۆڤ بۆ مانەوە و خۆکامەکردن. گشت ئەم گووتنانەش بۆ کەسی گەمژە (دەبەنگ) هیچ مانا و بەهایەکی نییە. لای خوارەوە ڕوونیدەکەینەوە بۆ:

گەمژە(گەوج و دەبەنگ) بێتوانا و ناکارزانە لە ئاست بیرکردنەوەی فەلسەفیی. ئەمە دەرئەنجامە، هۆکارەکەش ئەوەیە، کە گەمژە ئاشنانییە بە ئامرازەکانی بیرکردنەوەی فەلسەفیی(شیکارکاریی، ئارگومێنتهێنانەوە، بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و....). هەروەها کەسی گەمژە (گێل) توانای گومانکردن و لێکدانەوەی بەئەندازە لاوازە و چیپێبڵێیت خۆشباوەڕانە پەسەندیدەکات. ئەمە وادەکات پرسیارسازی ئەو مانایەی بۆ گەمژە نەبێت؛ بۆ گەمژە ئاسانە بێچەندوچۆن شت وەک خۆی قبوڵبکات.

گەمژە کەسێکی جدی و ووردکار نییە و بەسەر شتەکاندا بازدەدات و خێرا خێرا لەبیریاندەکات. تەنانەت توانای وەستانی هەستیارئاسایانە و تێڕاماناویانەی لەسەر پرسەکانیش نییە. گشت ئەمانەش دژە فەلسەفەن. لەوە ترسناکتر ئەوەیە گەمژە(گێل) لە گومان دەترسێ و لەبەردەم پرسیارسازیشا لاوازە. سروشتیی فەلسەفە وایە، کە هیچ یەک لەو خەسڵەتانەی کەسی گەمژەی لا پەسەند نییە.

کەواتە لێرە دەپرسین: گەمژەکان پێویستیان بە فەلسەفە هەیە؟ ئەڵبەتە نەخێر. بۆ گەمژە فەلسەفە نەک بەس پێویست نییە؛ بوونیشی نییە. فەلسەفە چ پێویستدەکات هەبێت، کە هەموو شتێ سادە و ڕوونبێت. بۆیە بەبێ گوماناوە دەڵێین: ئەرکی فەلسەفە بە پلەی یەک بەرەنگاربوونەوەی گەمژەییە(دەبەنگییە). لە بەرئەوەی لە ناو گەمژەییدا بیرکردنەوە بەرهەمهێنەر نییە و سادە و ڕواڵەتییشە. بۆیە گۆکردنی (نەخێر) بۆ گەمژە ئاسان نییە. لە بەرئەوەی گەمژە لە دیدگا و بۆچوونی نوێ دەترسێت و ناتوانێت شتێ بخاتەسەر خەرمانەی ئەوەی سەبارەت بە دیاردە یان ڕووداوێک دەگووترێت. لێرەوە دەکرێت ئەوەش بڵێین، کە بۆ گەمژە(دەبەنگ، گێل) سەختە بپرسێت بۆ؟

سەرنجدەخەینەسەر ئەو لایەنەی، کە گەمژەیی بەئەم زنجیرە باسە گەورەترین تەگەرەیە لەبەردەم فێربوون و پەروەردە. یان گەمژەیی تەقلایەکە بۆ خۆدزینەوە لە بیرکردنەوە و تێگەیشتن. فەلسەفە، کە دروستکەری بیرکردنەوە و تێگەیشتنە بەرەو فێربوونی ڕاقە و گومان و ڕەخنەمان دەبات. ئەمە وادەکات بێژین بەماوبوونەوەی فەلسەفە، یان

گرنگیدان بە فەلسەفە لەناو دامەزراوەی پەروەردە و خوێندنی باڵا ئاستی زانین جۆراوجۆر و قووڵدەکات.
کەسی گەمژە لەبەرئەوەی خاوەنی پاشخانێکی فەلسەفیی یان هزرێکی ئاوەزیی قوڵ نییە ڕێک پێچەوانەی دڵخوازانی (شارەزایانی) فەلسەفە لە قسەکردن و گفتوگۆدا ڕەفتاردەکات. چۆن؟ کەسی گەمژە دەخوازێ بە سادەیی و سەرپێی چارەسەری گشت پرسە سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و دەروونیەکان بکات و خاوەنی هیچ بیرۆکە و ئایدیایەکی ئایندەیی نییە. ئەمە وایلێدەکات نەزانێ هەڵەی لۆجیکی چییە و ڕاستی چۆن لەدایکدەبێت و بۆ خەڵک خەمی ئەوەیەتی بگات بە دەرهاویشتە و ئاکام .
بەپێیئەوەی گەمژە بیرچەقبەستوو و بیرکورتە، توانەی ڕەتکردنەوەی بۆچوون و ڕاڤەی بۆچوونی نییە و لێبوردەییەکەشی سادە و کاتییە. هێندە بیرگۆشەگیر و کۆنخوازە کە بەئاسانی ناتوانێت پێمانبڵێت بۆ ئەمە بکەین و بۆ ئەوی دی نەکەین. باشە بۆ گەمژە ئەوەندە نا فەلسەفییە؟ لەبەرئەوەی گەمژە هیچ لەسەر ئارگومێنت(بەڵگە)، بەڵگەهێنانەوەی لۆجیکی، هەڵهێنجان، پاساوهێناوەی لۆجیکی و..چی و چی نازانێت. ئەم لایەنانە کە پایەکانی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و بیرکردنەوەی لۆجیکیانە دروستدەکەن لە زەینی گەمژەدا مانا و بەهای نییە.
هاوکات گەمژە نا فەلسەفییە نەک دژە فەلسەفە. گەمژە نازانێت بە فەلسەفە چی ئەنجامدەدرێت بۆیە ناتوانێت دژایەتی بکات و بۆ ئەو چەنوچون و پرسیارکردن و سڵکردنەوە لە قسە و گفتووگۆ پێویستناکات، ئیدی ئەو لێرەوە بە فەلسەفە قەڵسە بێئەوەی بزانێت ناواخنی فەلسەفە چییە. کەچی لای ئەهلی فەلسەفە مشتومڕی ئاوەزەیی، مەشقێکی هزرییە، کە بنەما لۆجیکیەکان دەیبەنەڕێوە. بۆیە بیری ئازاد و بیرکردنەوەی سەربەخۆ بۆ گەمژەکان ئەو گرنگییەی نییە.
ئاسۆی بیری فراوان و بەرین لە کەسی گەمژەدا بەدیناکرێت. ئەوەی بەدیدەکرێت زۆر قسەکردن و چەنابازییە و هیچیتر. سەربارئ ئەوە، دیدگای جیاواز بۆ گەمژە بەهای نییە. بۆ گەمژە تەنها ئەوە گرنگە کە ئێمە قسەبکەین و بەس، کە قسەشمانکرد بڵێین: (بەڵێ). بەڵێ تاکە شتە، کە گەمژە لە گووتنیدا زیرەکە. بەواتایەکی دیکە، بیرۆکە و بۆچوون بۆ گەمژە بوونی نییە. ڕاستی هەر ئەوەیە، کە گوتراوە، گووتنی تر بۆ گەمژە سەرئێشەیە و پێویستناکات.
فەلسەفە سەرقاڵی ڕاڤەکردنی جیهانە، گەمژەیەتی سەرقاڵی خۆیەتی. یان با بڵێین فەلسەفە باشترین ئامرازە بۆ گۆڕینی جیهان، گەمژە خۆشی پێناگۆڕدرێت. بۆیە فەلسەفە هەردەم بە داهێنانی ئایدیای نوێ و سەردەمییەوە سەرقاڵە. فەلسەفە لە خەمی مر□قایەتییە، لە خەمی

ئازادی و هاوڕێیەتی و مافە. گەمژەکان(دەبەنگەکان، گەوجەکان) تەنها لە خەمیخۆیانن و بەس. هەرچی فەلسەفەیە کار لەسەر ئاستبەرزکردنەوەی فێربوون و پەروەردە دەکات تا ڕووبەری زانین و فێربوون بەرین و بێسنووربکات؛ بەوەش فەلسەفە لەکۆتاییدا ئاست بە گەمژەیی(دەبەنگیی) دادەنێت.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ئەم بابەتە درێژەی هەیە..............

دەزی فەلسەفە3: گەمژەکان نەزانەکان یان ئەوانەن،کە خۆیان گێژ(گێل) نیشاندەدەن؟.. ئازاد حەمە

زۆرێک لە ئێمە دەزانێت گەمژە داماوە و هزری نییە، دەوروبەریشمان، کە تەنراوەتەوە بە قسە و کردارە پڕگەمژەکان بۆیە پێویستمان بەوەیە لەوە حاڵیبیین، گەمژەکان نەزانەکان یان ئەوانەن،کە خۆیان گێژ(گێل) نیشاندەدەن؟گومانمان نییە، کەسانێک بە فیعلی هەن، کە گەمژەن، بەڵام هەشن گەمژە نیین، بگرە یاری گەمژەیانەمان لەگەڵدا دەکەن، واتە دەمانخەڵەتێنن و فریوماندەدەن. ئەمە خۆگێلکردن و خۆگەوجکردنیشی پێدەگووترێت. واتە کەسانێک هەن، دەخوازن خۆیان وانیشاندەن، بێمێشکن(بێعەقڵن، بێئاوەزن)، گەر ئەمە یارییەک بێت و مرۆڤەکان بەمەبەستەوە لەگەڵ یەکتردا دەیکەن ئەوا بەدڵنیاییەوە ئەم یارییە لە پێویستییەکەوە سەرچاوەدەگرێت. پەیڤی گەمژە ئاوەڵناوی تریش بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت، وەک: بوونەدەبەنگ، بوونەگێژ، بوونەگێلحە؛ گشت ئەوانەش بەکاربردنی جوداوازی خۆیانیان هەیە.
لەم بەشە زنجیرە نووسینە،کە بە((فەلسەفە و گەمژەیی))یەوە تایبەتە بە چەند پرسیارێکی بنەڕەتی دەستپێدەکەین، کە گفتوگۆی

بابەتی((گەمژەیی و نەزانیی)) دەخاتەڕوو: چۆن ڕێگری لە خۆمانبکەین کاری گەمژانە نەکەین؟ باشە گەمژەبوون جۆرێک نییە لە نەزانی؟ ئەی لەناو نەزانییدا زیرەکییەکی شاراوە بوونی هەیە؟ ئایا گەمژە کەسەکی ڕاستقینەیە یان تەنها ناوەکی ترە بۆ کەسەکی نەزان؟ نەزانەکان ئەو کەسانە نیین پێویستیان بەوەیە خۆیان نەزان و گێل نیشاندەن؟ واتە گەمژەیی کەمییە لە زانین، یان چۆن؟

پێناسەکان بۆ گەمژە یان گەمژەیی Stupidity لە جۆراوجۆرییدایە. هەریەکەو بە شێوازێک پێناسەی دەکات. بە هەندێک گەمژەیی بابەتییە و بە هەندێکی دیکە خودییە، ئەمەش بەندە بەوەوەی، کە چۆن تەماشای گەمژەیی دەکرێت.ئەوەتا بە پێی فەیلەسوفی ئەڵمانی(کانت) گەمژەیی شکستییە لە دادوەریکردن. کێشەکە هەر ئەوە نییە، چونکە زۆرجار گەمژەیی بە پاشخانی کولتوورییەوە گرێدەدرێتەوە؛ هەندێکجار لەڕوانگەی کولتوورییەوە کەسانێک بە گەمژە و ئەویتر بە بزان دەزانیین. بەڵام ئەمەش بڕیارێکی گەمژانەیە، کە لەڕوانگەی باوەڕی کولتووریمانەوە(بینینمان بۆ بەهاکان) کەسانێک بە گەمژە و کەسانێک بە نەزان بزانیین.

سەرباریئەوە، زۆرجار گەمژەیی دەبەسترێتەوە بە کەمی زیرییەوە Smart نەک بە کەمی زانینەوە. کەمی لە زانین بە پەروەردە و فێربوونی باڵا چارەسەر دەبێت هەرچی زیرییە نا. دەتوانین بڵێین، کە بلیمەتی(بلیمەت)دژی جەمسەری گەمژەییە(گەمژە). گەمژەیی کەمی یان نەبوونی زیریی و تێگەیشتنە، نەبوونی ئاوەز و هەستە. بۆیە گەمژە Stupid ناتوانێت فەلسەفییانە بیربکاتەوە.

لێرە پێویستمان بەوەیە بزانیین، نەزان کێیە؟ کەسەکی فێلبازە یان گێلە؟ چی گەمژە لە نەزان جیادەکاتەوە؟ دەکرێت بڵێین کە گەمژەیی نەبوونی بیرکردنەوەی لۆجیکییە، هەرچی نەزانییە نەبوونی زانیارییە. بۆنموونە گەر گەڕان بەدوای ئەنجامێکی دروست لە زانینەوە بێت، ئایا بە گەمژە ئەم هاوکێشەیە چۆنە؟ ڕاستییەکەی نەزان ئەو کەسەیە زانینی نییە. کاتێک زانینی لەڕێگای پەروەردە و فێربوونەوە بەدەستهێنا ئیتر نەزان نییە، بزانە. کێشەکە هێشتا چارەسەر نەبووە. چونکە زۆرێک بزان دەتوانن یاری گێلیەتیمان لەگەڵدا بکەن؛خۆیان گێلدەکەن تا کارەکانی خۆیان بەو خۆگێلکردنە مەیسەرکەن.کەواتە لەمحاڵەتە دەپرسین:بۆچی تاکەکان هەندێکجار بە شێوەیەکی نەزانانە ڕەفتار دەکەن؟کە وایانکرد نەزانن یان گەمژە؟ ڕوونە، گەمژە ئەوانەن مێشک بەکارنابەن؛ جا بەهۆکاری ئەوە بێت کێشەیان لە مێشک(تێکچوونی مێشکیان) هەیە یان کێشەی بۆماوەیی(فسیۆلۆجی).

هەندێک توێژینەوە جەغتلەوەدەکەن، کە کەسێک شتێکی نەزانی کەواتە

ئەو کەسە نەزانە. بەنموونە کەسێک، کە نازانێ خواردنی(پاستە)چییە ئەم کەسە نەزانە، دوایئەوەی زانی (پاستە)چییە بەوە دەبێتە بزان. لێرە دەگەینە ئەو دەرهاویشتەیە، کە گەلێکجار مرۆڤەکان بە هۆی نەزانی و خراپی بیرکردنەوەوە وەک گەمژە دەبینرێن، جاریواشە بەهۆی نەزانییەوە.

ئەو شتەی نایزانی یان کەمیلەدەزانی دەتوانیت دواتر بیزانیت و فێریبیت؛ کەواتە نەزان جیایە لە گەمژە یان گێل. دەکرێت شتێک نەزانی لەئاکامی تەمبەڵی، ئەمە دەرئەنجامی بێباکیی و کەمترخەمیە نەک گەمژەیی. بەمجۆرە، نەزانی کەمییە لە زانیین و لە فێربوون. گەمژەیی دەرئەنجامی نەبوونی زانینە و فێربوونیش بە گەمژە هیچ گرنگییەکی نییە. گەمژە ناخوازێ دەستیبگات بە ئامرازەکانی زانیین؛ بە گەمژە زانیین هیچ ناگۆڕێت.

زۆرێک دەپرسن: ئایا بەڕاستی گەمژەیی بوونی هەیە؟یان تەنها بەرهەمی بڕیارێکی خراپی ئێمەیە وایاندەبینین؟هەندێک پێیانوایە گەمژەیی پەیڤێکی دروستکراوە، ئەی ئەوەیان چۆن؟؟واتە ئەوە ئێمەین خەڵکانە وەک گەمژە دەبینین یان ئەوان وامانلێدەکەن وەک گەمژە بیانبینین؟زۆرجار ئێمە رەفتاری خەڵک و دەوروبەرمان بە ناکامە و گەمژانە دەبینین(لەکەدەدەینەوە). باشە لەم حاڵەتەدا هەڵەکە لە ئێمەدایە،کە وایدەبینین یان ئەوانن،کە گەمژە و نالۆجیکیانە مامەڵەی دەوروبەردەکەن؟ڕوونتر بێینەگۆ دەڵێن: ئەمەی مرۆڤ پێمان چاکە شێوازەکانی بیرکردنەوەی نالۆجیکی لەگەڵ کات بەرەو کەمی بڕوات. بەس ئایا وایە، یان کۆمەڵگە ڕۆژانە زۆرتر بەرەو گەمژەیی یان نەزانییەکی بێئەنقەست و مەبەستدار دەڕوات؟ توێژەران وایبۆدەچن، کە کەسێک بەمەبەستەوە خۆی نەزان نیشاندا نەزانەفێڵبازە نەک گەمژە.

زۆرجار مرۆڤ وایلێدێت ئاوا لەگەڵ خۆی بڵێتەگە: ئەوە منم نالۆجیکیم یان رەفتار و قسە نالۆجیکییەکانی ئەوانی ترە دادوەرییەکانم نالۆجیکیدەکەن؟زۆرێک نازانن لۆجیک چییە و ژیانیانیش زۆر نالۆجیکی گوزەردەکات، کردە و رەفتاری لە ڕادەبەدەر نالۆجیکییش ئەنجامدەدەن: نالۆجیکیین لە هاوسەرگیرییکردن، لە سیاسەتکردن، لە هاوڕێیەتی و.... . باشە ئەمانە بە فیعلی نەزانن یان گەمژە؟ سەبارەت بەم لایەنە ئەوە دەڵێن: سەیرەکە لەوەدایە،کە هەندێک کەس گەمژەیەتییان کردوەتە ئامانج؛ پێویستیان بەوەیە گەمژەبن.

بابەتی گەمژەیی ئەم پرسیارەشمان لا دروستدەکات: چۆن ڕزگارمان بێت لەو هەموو گەمژانەی لە دەوروبەرمانن؟ دورخستنەوەی گەمژەکان لە دەوروبەرمان کارێ ئاسان نییە. چونکە گەمژەکان و جۆرەکانیان زۆرن و جاریواشە لە نزیکەکانمانن (هاوسەرن، خوێندکارن،هاوڕێن،

کارمەندمان، ….).
ئارگومێنتی سەرەکی لەم شیکارییە پوختە ئەوە بوو، کە بەپێی ئەوەی باسکرا، کەسی گەمژە هەندەی کێشەی هزریی هەیە کێشەی جەستەیی نییە. هەندێک لە توێژینەوەکانیش بەئەوە دەچن، کە گەمژە کێشەی دەروونی نییە. بەڵام ئاستی تێگەیشتن و هۆشەنگییەکەی لە ئاستی خوارەوەی نۆرماڵە. ئەمەو لەکۆڵینەوە لە چەمکی گەمژەییStupidness بەرەو بۆچونگەلێکمان دەبات، کە پێچەپێشینی گەمژەیی بەهەندێک چارەسەرە بەبازدان بەسەر تێگەیشتن و بەرپرسیارییی. ئەمەش بەزۆری دەچێتەخانەی خۆگەمژەکردنەوە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

دەزی فەلسەفە2: فەلسەفە دژبە گەوجاندن (گەمژاندن) دەجەنگێت.. ئازاد حەمە

فەلسەفە بە گەمژەکان لاوازدەبێت؟ ئەڵبەتە نا. (نا)، چونکە گەمژەکان نامۆن بە فەلسەفە. فەلسەفە، کە لەوانلەوە لە ئاوەز(عەقڵ) لەتەک گەمژەکان یەکناگرێتەوە. گەمژەکان شادن بە نەمانی فەلسەفە، لە نەمانی فەلسەفە بە نەمانی گەمژەوە، بە نەمانی پرسیارەوە گرێدراوە. پەنجا ساڵ لەمەوبەر ژیل دولۆز Deleuzeی گەورە بیرمەندی فەڕەنسی، پێیوابوو،"فەلسەفەیەک کە زیان بە گەمژەیی نەگەیەنێت و شەرمەزاری نەکات، فەلسەفە نییە". فەلسەفەی ڕاستەقینە لەوەوە دەستپێدەکات، کە دژ بە گەمژەیی(گەوجیی) Stupidity بجەنگێت. سەرەتا با پێناسەی گەمژەیی بکەین. گەمژە(گەوج)Stupid کێیە؟ گەمژە تاکێکی کەمتێگەیە و مرۆڤایەتیش بەدەرنییە لە دیاردەی گەمژەیی. گەمژە یان گەوج کەسێکی ناهۆشیارە، بێهەستە، کێشەی زیرەکیی هەیە، توانای تێگەیشتنی خراپە و دەشێت ئەم گەمژەییەی(گەوجییەی)زگماکیی بێت. کەواتە گەمژە کردار و گووتنی دوورە لە ئاوەزەوە، لەبەرئەوە توانای ئارگیومێنتهێنانەوەی نییە

بۆ کردارە نابەجێکانی دەرک بەوە ناکات سودی بۆ ئەویتر نییە و سودی خۆشی لام□ بەست نییە. گەمژە توانای خۆکۆنتڕۆڵکردن و خۆکۆکردنەوەی نییە، زێدەڕۆییدەکات لە رەفتارەکانی و کێشەی سەرنجدانیشی هەیە.
ڕاستە سروشتی فەلسەفە دژ بە گەمژەییە، بەڵام خودی چییەتیی گەمژەبوون پرسیارێکی دێرینی فەلسەفییە. فەلسەفە هەردەم تێکۆشاوە لە گەمژەیی(گەوجیی) نزیکببێتەوە تا ناواخنەکەی بناسێنێت. لەناو فەلسەفەدا شتێک هەیە،کە خودی گەمژەیی هەرگیز نییەتی، ئەوەش داناییە(حیکمەت Wisdom). داناکان بلیمەتن، بەس گەمژەکان گەوجن(گێلن). کێشەکە لە گەمژەییدا هەرئەوە نییە، کە کەسی گەمژە دەبەنگ و گێلە و هەڵگری توخمی ژیریی نییە.کێشەکە ئەوەشە،کە گەمژەکان بیر و دۆگما ڕەقن.هەروەها فەیلەسوفەکان، کە نەیاری ڕاستەقینەی گەمژەکانن، ل□ ب□ر□ئ□وەیە، کە گەمژەیی داهێنانی هزریی تیانییە و لەگەڵ بلیمەتییدا یەکناگرێتەوە.
گەمژە نە ئەرکی هەیە نە هەڵوێستوەردەگرێت، لەناو پەیوەندیە کۆمەڵایەتییەکانیشدا وادەردەکەوێت رەفتار ناهاوسەنگ و نالێهاتووە لە پرسیارکردن و وەڵامدانەوە، بێتوانایە لە شیکاریی و ڕەخنەکردن. کەوابێت، گەڕان بەدوای دانایی گەمژەکان هیچ ناخاتەسەر خەرمانەی خودی داناییەوە.هەندێک لە توێژەران بۆ ئەوەدەچن،گەمژەیی و نەزانی هەمان شت نیین. وێڕایئەوە، ئەو توێژینەوانەش،کە پێداگیرییان د□کەن لەسەر ئەوەی گەمژە کێشەی پەروەردەیی هەیە بۆ ئەوەدەچن،کە گەمژەکان شایانی هاوکارین. تا پەروەردەش بێتەخوارەوە گەمژەیی پتر چرۆدەکات.
بەکاربردنی فەلسەفە وەک دژە ژەهری گەمژەیی چارەسەرە؛ چارەسەر بۆ ڕزگاربوون لە نەزانییەک کە دووچاریی گەوجاندنمان(گەمژاندنمان) دەکات. بەڵام بەکاربردنی زانینیی فەلسەفیی کاریگەریی لەسەر کەمکردنەوەی گەمژەیی دادەنێت. فەلسەفە وەک گەمژەیی نییە لە مامەڵەی لەگەڵ دڵنیایی و تێڕوانینە پێشوەختەکان. تێڕوانینە پێشوەختە و حوکمە ڕەهاکانمان بۆ گەمژەکان جێگای باس نییە. هەرچی فەلسەفەیە جوانییەکەی لەوەدایە ئەو□ ه□□□د□وەشێنێتەوە یەقین و دڵنیاییمان تیادروست□د□کات. ئەم هەڵوەشاندنەوەیە پێویستە بۆ تێگەیشتن لەوەی دەیزانین یان فێریبووینە.
لەناو گەمژەیدا تاریکیی□ک هەیە و ناسنەمەی گەمژە تەمومژاوییە، ئاسمانی سەری گەمژە هەورە، بێ خۆرە. ئەوەی گەمژە گۆیدەکات بێمانا و ناڕوونە. کردار و گوتنی زمانەوانیی گەمژە، کە پڕکەند و کۆسپە هەڵقوڵاوی تێنەگەیشتن و نەزانینە و کوانووی هیچ دید و تێڕوانینێکیش نییە.لەمسۆنگەیەوە دەڵێێن:گەمژە بێتوانایە لە

دەرکپێکردن و بەکاربردنی زمان. هەربۆیە کێشەی گوزارەکردنی هەیە و توانای دەرئەنجامدان و گومانیشی نییە. زۆربەمان زۆرجار بەزیمان بە گەمژەکان دێتەوە، چونکە دڵنیایین، ئەوەی دەیکەن و دەیڵێن بێئاگایانە ئەنجامدراوە. دەشزانیین گوتنی گەمژە ناواخن بێهەست و بێسۆزە. گەر وا بێت گەمژەکان رەفتاری ناڕەوشتی ئەنجامنادەن. بەمجۆرە بۆمان نییە بە گەمژە بڵێین ب□□وشت. سەرئەنجام، کێشەی ذهنی لە گەمژە نابێتەوە، ئەمەش وادەکات نە زانین تێبگات و نە زانین بخوڵقێنێت.
لە گەمژەییدا بیری باو و شێوازی بیرکردنەوەی کۆنەپەرستانە زاڵە. بنەماکانی هزریی فەلسەفییش لەگەڵ تێگەیشتنی گەوجانە(گەمژانە)دا یەکناگرێتەوە. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی شتگەلی گەمژانە شتگەلێکی ناعەقڵانی و دەبەنگانەیە. مەبەست، اتە گەمژە عەقڵ بەپێی پێویست ناخاتەگەڕ، هیچ پەیوەندیەکیشی بە لۆجیکەوە نییە. لۆجیک سەروی گەمژەییە. چونکە کەسی گەمژە(گەوج) ماتوانێت بۆچوون و دیدگای لۆجیکی هەبێت.
سەرباری ئەوەی لایسەرەوە گووترا، فەلسەفەکردن چرکەی هۆشیارییە، کەسی فەلسەفەکار وریا و بەئاگایە؛ کاری تێڕامان و ڕەخنەسازییە. گەمژە هیچشتێک گرێیناداتەوە بە تێڕامان و قوڵبیرکردن□و□. هاوکات گەمژە کەسێکی کەمترخەم و بێباکە. ئەوی دەیڵیت بەرهەمی بینین و ئەندێشەسازیی نییە. گەمژەکان(گەوجەکان) کە قسەدەکەن وایبۆدەچن ئەوەی ئەوان دەیڵێن سەنگی مەحەکە و سەرچاوەی فێربوونە. کێشەکە لێرە لەوەدایە، لەناو گووتنی گەمژەدا فێربوون و پەروردە بوونی نییە.
فەلسەفە تەقەلایە بۆ دەربازبوون لە وڕێنە و سادەیی لە بیرکردنەوە. گەمژەکان(گەوجەکان) نووقمی سادەیی و ڕووکەشیین؛ لە سەربەخۆیی عەقڵ تێناگەن و ناشتوانن ڕووبەڕووی بیرکردنەوە نەریتیی و کوێرانەکان ببنەوە. ئەوەی گەمژەکان دەیڵێن گووتنی سەرپێی و قسەی سواو و گووتنی باوی ناوخەڵکە. کەواتە گووتنی گەمژەکان هیچناخاتەسەر ئەندێشەمان و بۆنی دانایی بەهیچ جۆرێک لێنایەت.
فەلسەفە ڕێگا لەبەردەم بیرکردنەوەی ڕەخنەیی دەکاتەوە. لەناو گەمژەییدا ئەمە بوونی نییە. شتێکی ڕوونە، کە فەلسەفە دژ بە زانیاریی و تێگەیشتنی ڕووکەش و ناقوڵە. واتە فەلسەفە، کە داناییە، ئەو داناییە پێکهاتەیەکی قوڵ و بەرینی هەیە. جگەلەوە، فەلسەفە گریمانەکان دەخاتە ژێرپرسیارەوە و گومانیشیان لێدەکات. بۆ فەلسەفە پرسیارسازیی و گومانکاریی گرنگیی خۆی هەیە، هەرچی گەمژەییە نە پەیوەندی بە پرسارسازییەوە هەیە، نە بە گومانکارییەوە.

سەرباری ئەوە، فەلسەفە زانیاریی بڵاوکردنەوە نییە، بەڵکو دانایی دانە؛ لەوەش بگەڕێتەوە فەلسەفە زانین دەدات نەک زانیاریی ڕووکەش و سەرپێی. ئەو سادەخوازیی و ڕووکەشییەی گەمژەکان کاریپێدەکەن دوژمنی پرۆسەی بەڕوناکبیرکردن و گەشەی ئەدەب و هونەریشە. لەژێرسایەی گەمژەیەتیی ئەدەب و هونەر نابن بە کردەیەک لە زانین و داهێنان.

ئەم بابەتە درێژەی هەیە.............

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

دۆزی فەلسەفە1: فەلسەفە دایکە نابایۆلۆجیەکەم بوو.. ئازاد حەمە

فەلسەفە دایکمە؛ پتر لە چوار (دەیە) زیاترە فەلسەفە وەک دایکێکی پەروەردەکاری شارەزایانە ڕێنوماییمدەکات، ئاگایلێمە و خەمی منیەتی. ئەم دایکە زۆرزۆر جیاوازترە لە دایکی بایۆلۆجی. مەبەستم، ئەو دایکە ڕاستەقینەیەی(بایۆلۆجییەی)هەر هەموو هەمانە بەجۆرێکی تر خەمی مناڵەکانیەتی؛خواردنلێنان و جلشتن و …. . ئەوانە ئەرکە دایکایەتیەکەی دایکی بایۆلۆجیین. کەچی فەلسەفە وەک دایکی نابایۆلۆجی دوورتر دەڕوات لەگەڵ مناڵەکانی. دایکایەتی فەلسەفە نەمرە، تا ئەمە هەبین فەلسەفە وەک دایک هەیە، کە ئەمە نەماین (ئەو) هەر هەیە و بە ئەوانی دیکە دایکایەتی دەکات.

فەلسەفە دایکم بوو. گەر بشخوازین ئەم دایکە نەک هەر بۆ (من) بە هەمووان دایکە(دایکبوو)؛ دایکی وا دەگمەن و ناوازە کەم کەس هەیەتی. فەلسەفە وەک دایک ئەو جۆرە دایکەیە، کە هەردەم و لە گشت جێگایەک پشتی پێدە بەسترێت. ئەوجار فەلسەفە، کە دەبێتە دایکمان چاوەڕوانیی زۆری لە ئەمە هەیە؛ لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتیش بە

سەوزبوونی چاوەڕوانییەکان بژاردەیەکی زەرمان دەخاتە بەردەست.
ئەوینی دایک بە ڕۆڵەکەی هیچکات جێگای لەقنابێت. بەس ئەو ئەوینەی فەلسەفە وەک دایک بە ئێمەی مرۆڤ هەیەتی ئەوینەکی جودایە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی لەناو پەیقی فەلسەفەدا ئەوین خۆی مەڵاسداوە(فەلسەفە واتە ئەوین، یان فیلە بە دانایی، سۆفیا). کە فەلسەفە دەبێتە دایک، ئەوە سەرەتای بیرکردنەوەیەکی سەرنجڕاکێشە. چونکە مرۆڤەکان هەر هەموو پێیانوایە هەریەکەیان دایکەکی خۆیانیان هەیە؛ دایکەکی بایەلۆژی دیار. قسەکە لێرە لەو جۆرە دایکە نییە، لەبەرئەوەی فەلسەفە جۆرەکی دیکەیە لە دایک؛ دایکەکی بەوەی، خۆنەویست و پتر لە دایکەکی ڕاستەقینە دایک ترە، فەلسەفە ئەو دایکە نییە تەنها خەمی مناڵەکانی خۆیبێت و بەس.
دایکایەتییەکەی فەلسەفە لەوەشەوە دەستپێدەکات، کە سەرساماندەکات بەخەی؛دوای ئەو سەرسامییە کتوپڕە داگیرماندەکات. ئەوەبێتە لەناو دایکایەتی فەلسەفەدا دیلبوونەک بوونی هەیە. ئێمە تەنها بە ئەوانە دەرئەنجامە، کە لەو دایکایەتییە تێدەگەین. ئێمە لێرە قسەمان لەوانە نییە فەلسەفە وەک دایک نابیین و خۆشبەختیش نیین دایکەکی وەک فەلسەفەیان هەبێت.
ئازار، دڵەڕاوکە و نائومێدی بەهۆی فەلسەفەوە، وەک دایک، دەگۆڕدرێن بەرەو شتی دیکە. دایکایەتییەکەی فەلسەفە لێرەوە دەستپێدەکات. هەوڵی ئەم دایکە بە ڕاهێنانمان لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی، زاڵبوون بەسەر وەڕەنە و شکستیی ئامانجە جوانەکەی فەلسەفەیە وەک دایک. بەیە، کە دەپرسین: کەتا ئامانجی فەلسەفە چییە؟ دەکرێت بە دوو دەی بڵێین: ئەوەیە، کە ئێمە بە دانایی بگەیەنێت. دایکەک، کە ئەوە بکات پتر لە دایکی بایەلۆجی دایک ترە.
ئاشکرایە، کە فەلسەفەکردن بریتییە لە بیرکردنەوە. بەری ئەم بیرکردنەوەیە هەر بە خۆت نییە؛ هەر بە ئەو کەسە نییە لە فەلسەفەدا دایکەک دەبینێتەوە. وەکیتر با بڵێین، کە فەلسەفە ئەندێشەی کەسەکە، ئەم کەسە عەقڵ دەخاتەگەڕ تا بفەلسەفێنێت. بە فەلسەفە عەقڵ پێویستییە و پێشمەرجیشە. بەس ئەمە مانای ئەوە نییە، کە گشت عەقڵدارەک (مرۆڤەک کە عەقڵی هەیە) دەکارێت بفەلسەفێنێت؛ هەر لەڕێگای ئەم عەقڵەشەوە دەزانێت بەختەوەریی، باشە، نەگبەتیی چییە. گشت ئەوانەش، کە خاوەنی عەقڵن وەک فەیلەسوف لە چاکە و خراپە، داد و بێدادی، مرۆییبوون و نامرۆییبوون حاڵی نیین.
سەرباری ئەوەی گووترا، فەلسەفە دایکە، دایکەکی میهرەبان؛ دایکەک کە شتمان فێردەکات. ئەم دایکە عەقڵەک دەیجووڵێنێت. گشت جووڵەکانی دایکی وا سەرچاوە لە ئاگاییەوە وەردەگرێت؛ دایک، کە فەلسەفە بوو

دەرگا لە گفتوگۆ، فەرهووندەکاتەوە. دەسەڵاتی دایک لەم دەخە دەسەڵاتەکی دایکسالاری نییە. فەلسەفە وەک دایک مەشک فراواندەکات. زەربەی سوچەکانی مەشک بە گومان و پرسیار و ڕەخنەسازیی داگیردەکات. بەیە دەنگی فەلسەفە لەناو مەشکا دەنگی دایکە.
فەلسەفە دایکم بوو، دایکە فرەباشەکەم. دایکەکبوو هەرگیز لە دایکایەتی شەکەتنەدەبوو. دایک لە جۆری فەلسەفە هەموو کەس پێویستییەتی، وەلی هەموو کەس نییەتی. ئەمە لەسەر ئەوەش وەستاوە چەند (ئەو) وەک دایکەبینیت، چی لەو دایکایەتییە داوادەکەیت. کەواتە، فەلسەفە دایکەکە ئازادیی و بەختەوەریی ئەمەی دەوێت. هانماندەدات بەدوای ڕاستییدا وێڵبین، لە کەنیشەوە ئەم دایکە هەوڵی ڕۆشنکردنەوەی پرسیارە گەورەکانی ژیانی مناڵەکانیداوە.
فەلسەفە کە دەبێتە دایک، پەیوەندییەکەی بە خاکەوە بەهێزدەبێت. لە گشت خاکەکیشدا فەیلەسوفەکان بە مەبەستی پێشخستنی بیری مرۆڤەکان هەنگاوی چاکیاننـاوە. ئەمە بەو مانایە نایەت ،کە""فەلسەفە تەنها مەشقێکی ئەکادیمی بێت. نەخێر وانییە، بەڵکو “هونەری ژیان”ێکی پراکتیکییە بە ئامانجی گەیشتن بە دانایی””. بەیە نە چەپاندنی عەقڵ کاری فەلسەفەیە، نە پاشەکشەی هزریی خەونەکەیەتی. پڕۆژەی ڕێنێسانسیش، کە لەناو فەلسەفەدا بوونیادنراوە، ئەمە لە ڕێنێسانسی خودی تاکەوە دەستپێدەکات بەرەو دەرەوەی ئەم خودە.
هاوکات فەلسەفە وەک دایک سنوور بە فەشەلی هزریی دادەنێت، کە فەلسەفە سەروەربوو بانگەشەبە ریفۆرم کاری بەردەوامیەتی و شتی گەورەشی لەوە بەردەت. ئەمەش کاتێک دێتەدی، کە فەلسەفە دیدی ڕەخنەیی قوڵدەکات. بەواتایەکی دیکە، ڕێگای جیاواز بە بەدواداچوونەکانی فەلسەفە بوونی هەیە؛ بە بەدواچوون بەئەوەی فەلسەفە چیمان دەداتێ، چیمانبەسەردەنێت. هەر بەهۆی فەلسەفەشەوە دەتوانیین چێژ لە فەرهوونی ئەو ئەگەرە بێکۆتایانە وەرگرین کە فەیلەسوفەکان بیریان لێکردۆتەوە .

سەرنج: فەلسەفە لە زۆربەی زمانەکانی بێگانە مێیە. مێبوونی وشەی فەلسەفە ئەوەمان پێدەبەخشێت نازناوی دایکیشی بدەینەپاڵ. بۆنموونە لە زمانی فەڕەنسیی دەگووترێت La philosophie، لە ڕووسی Философия، لە عەرەبی فلسفة، لە ئیتاڵی La filosofia، لە ئیسپانی la filosofía ، لە ئەڵمانیدا die Philosophie ،لە پورتوگالی a filosofia، لەو زمانانە لا La ئامرازی ناساندنی ناوی مێیە. کەچی لە هەندێک زمانی دیکە فەلسەفە جێندەر(ڕەگەزی) نییە، بێ لایەنە، نە مێیە نە نێر ،وەک: فارسی کوردی سۆرانی، تورکی، ئینگلیزی…. .

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ڕاڤەیتەر4: پێیقی سوپاس لە کۆمەڵگەی ئەمڕۆ لە پاشەکشەدایە!.. ئازاد حەمە

-4

گووتنی سوپاس ئەرکێکی ڕەوشتییە

سوپاس و ناسوپاس دیوی زۆریان هەیە. پێیقی سوپاس کردەیەکە لە بیرکردنەوە. کاتێک دەڵێیت: سوپاستدەکەم کەواتە تۆ بیردەکەیتەوە. تەنانەت گووتنی سوپاس لە زۆر زمانەدا هاومانای نرخاندن و دانپێدانانە. بەواتایەکی دی، سوپاس کردەیەکە لە پێزانین و هەڵسەنگاندن؛ خودی سوپاسگوزارییش کەتایبەتمەندانە بە گازندە و گلەییکردن. هەرچی ناسوپاسە، ئەویش هەر بەرهەمی بیرکردنەوەیە، لە بیرکردنەوەیەکی نەگەتیڤ.
سەرباری هەموو ئەو لێکۆڵینەوە و باس و خواسانەی لە زمانە جیاکانەدا لەبارەی سوپاسگوزارییەوە کراون هێشتا سوپاسگوزاریی Gratefulness/Thankfulness کەمترینی لەسەر نوسراوە. هەرچیش لەمبارەیەوە بە کۆمەڵگەی نوێی کوردییەوە تایبەتە ئەوەیە، هیچکات هێندەی ئەمڕۆ سوپاسگوزاریی لە کۆمەڵگەی ئەمڕۆ بێبەها و ئاوا بارخوار نەبووە. ئەمەش لەڕووی ئاکارییەوە ئاماژەیە لەسەر بەدبەختییەکی کۆمەڵایەتیی، کە گووتنی سوپاس لە کولتووری تازەی کورد ڕووی لەکزی بنێت!
کۆمەڵگەی تازەی کوردی پێویستە لەوە حاڵیبێت، کە گووتنی سوپاس قەرزێکە، دەکرێت بە گووتنی سوپاسێک بدرێتەوە؛ دەربازبوونیشە لە شتێک، کە قەرزارییەکی ڕەوشتییە، تایبەتیشە بە باشەیەک، کە لەگەڵماندا کراوە. گووتنی سوپاس زۆرێک شت دەگەیەنێت، هەستێک لەویتردا دروستدەکات تا لەسەر باشەکردنەکانی بەردەوامبێت. سوپاس سوپاسی دی بەدوای خۆیدا دەهێنێت، لەگەڵ کاتیشا سوپاسکردن وادەکات

پێیفی سوپاس ببەتە بەرپرسیارێتیی.

باشە کەی دەڵێین سوپاس؟ سوپاس کات و شوێنی گووتنی هەیە؟ ئەی ڕەچەڵەکی وشەی سوپاس چیە؟ سودی گووتنی چییە؟ یان سوپاس بۆ چ شتێک دەگووترێت؟ کە سوپاسی کێ دەکات یان کێ یەکەم کەس سوپاسەکە دەکات؟

بەوەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە لەوەوە دەستپێدەکەین، کە مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، زمانیش، کە بەشێکە لە کردە کۆمەڵایەتییەکان پێکهێنەری ئاخاوتن، گوزارە و دەربڕینەکانیەتی.

سوپاسیش لەناو سیستەمی زمانەوانییدا لەو ڕاستییەوە سەرچاوە دەگرێت، کە ئەمەی مرۆڤ پێزانینمان بۆ کردە و کارەکانی خۆمان و ئەویتر هەیە. واتە گووتنی سوپاس دەرئەنجامە.

بەپێی ئەوە بێت لای سەرەوە هێمایبۆکرا، لەمیانەی مرۆڤبوونەوە درک بە گووتنی سوپاسدەکەین. تەنانەت لەناو سوپاسگوزاریدا جوانیناسییەکیش بوونی هەیە. بەواتایەکی دی، سوپاسگوزاریی هەستیشە. بۆنموونە سوپاسکردنی خودی خۆت. ئەم جۆرە لە سوپاس سوپاسێکی ناوەکیی خودییە. سوپاسکردنی خودی خۆت بەو مانایەدێت،کە هەیت، چالاکیت و خەمۆک نیت. ئەم جۆرە لە سوپاسگوزاریی وزە بەخشە، ناهێڵێت پەرت و ماندوو بیت.

سوپاس، کە دەگووترێت دەبێت بەجۆرێ گەیەکەوە بگووترێت، کە هەست بە باشی گووتنەکەی بکرێت، واتە مەرجە سوپاس بە گۆکردنێکی دلێرانەوە، نەک بە غرورەوە، بگووترێت. هاوکات پێویستە سوپاسکردن بە جۆرێک بگووترێت، کە ئەویتر هەست بە نیەتپاکی گووتنەکەی بکات.

لە هەریەک لە زمانەکان گووتنی سوپاس مێژووییەکی خۆی هەیە، بە ئەوەی پێناسەی وشەی سوپاسیش بکەم دەڵێم: سوپاس وشەیەکی سەزاوییە؛ کردەیەکی ئەقڵی مرۆڤە بەرامبەر بە باشەیەک، خودی باشەش لێرە وشەیەکی ڕەوشتییە. کەواتە بۆدەبێت گووتنی سوپاس هەبێت؟ گووتنی سوپاس گووتنی شتێکە، بەرامبەرێکە، گووتنە بەرامبەر بەوەی کراوە/دراوە/وەرگیراوە. گووتنی سوپاس گووتنە بە چاوەڕێنەکراوێک، کە هاتووە/کراوە. کەوابێت سوپاس کردەیەکی بێ بەرامبەر نییە؛ بەرامبەر بە هیچ، بە بۆشایی بوونی نییە.

گووتنی سوپاس دیاردەیەکی کولتوورییە یان پەروەردەیی؟ بێگومان، سوپاسگوزاربوون جگەلە دیوی کولتووریی و ئایینیی دیوی پەروەردەییشی هەیە. پەروەردە لەناو کولتووردا سوپاس بەرجەستەدەکات.

گومانیناوێت، پەیوەندییەکی بەهێز و هەمیشەیی لەنێوان گووتنی سوپاس و پەروەردەدا هەیە. پەیوەندی گووتنی سوپاس بە پەروەردەوە پەیوەندییەکی کۆنە. لە پەروەردەدا ئاکاری باش جێگای باسە. پەروەردە ڕاقییەکان لەگەڵ سوپاسدا دەستلەملانن؛ واشیان لە گووتنی سوپاسکردووە ببەت بە بەشێک لە ئەتەکێت. هاوکات لە زۆر پەروەردەدا

(کولتووردا) گووتنی سوپاس گەرم وگوڕی کۆمەڵایەتیی دروستدەکات. گەر بچینە ناو زمانە جیاکانەوە(روسی، فەرەنسی، عەرەبی، ئینگلیزی، ئیتالی و فارسی…هتد) دەبینین لەڕووی زمانەوانییەوە وشەی سوپاس مێژوویەکی ئەتمۆلۆژی(ڕیشەی وشەسازی) خۆی هەیە، کە سوپاس لەوەڕا هەمیشە ئاماژە بووە، چووشەتە خانەی سەرسوڕمانەوە. بۆیە قسەی من لەسەر سوپاس قسە نییە لەسەر خودی سوپاس و بەس، یان سوپاس وەک ئەوەی یونسکۆ ڕۆژێکی بۆداناوە(چوارشەم،September 21). سوپاس ڕۆژی نییە، لە گشت کاتەکانا ئامادەیە، سوپاس بەردەوامە، چەند کەسیی و خودییە چەندین ئەوەندە دەستەجەمعییە. سوپاس سوپاسیشە لەکاتی خۆیدا. ئەڵبەتە سوپاسی درەنگوەختیش هەیە.

گوتنی سوپاس تەنها لە ڕاستگۆیی و ئاکاربەرزییەوە سەرچاوە ناگرێت، لەو وزە خۆییە مرۆڤدۆستییەشەوە سەرچاوەدەگرێت لە هەندێک تاکدا دایە. بۆنموونە، ئەوەی، کە تەندروستیت، دەبێت ئەمە هەستی سوپاسگوزاریت لادروستکات؛ هەستی ئەوەت لادروستدەکات تۆ باشیت، لەوە گرنگتر کەسی سوپاسگوزار کەسێکی گەشبینە، گەشبینترە لەوانیتر، چونکە ناسوپاسگوزار هەردەم کەسێکی توڕە و ماندوو و ڕەشبینە، هەرچی کەسی سوپاسگوزارە هەست سادە و هێمنە، ئارام و نەرمتر رەفتاردەکات.

ڕاهاتن لەسەر گووتنی سوپاس لە شوێنی کار و لەناو خێزان زۆرجار فۆرمی زمانەوانی جۆراوجۆر وەردەگرێت(سوپاس، زۆر سوپاس، سوپاستدەکەم، سوپاسگوزارم، دەستخۆش، بژیت و …). هەر لەو بارەیەوە زۆرێک لە توێژەران پێیانوایە سوپاسگوزاریی دروستکەری هەستێکی پۆزەتیڤە لای تاکەکان؛ لای ئەوەی سوپاسدەدات و لای ئەوەش وەریدەگرێت، ئەم هەستە واشدەکات سوپاس ببێتە بەشێک لە چارەسەرکردنی کێشە خودییەکانی تاک.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ڕاڤەیتر2: نەگووتراو.. ئازاد

حەمە

نەگووتراو ، یان ئەوەی جارێ نەبووە بە گووتن

نەگووتراو، ئەو چەمکە یان دەربڕینەیە جارێ نەبووە بە گووتن. بێگومان نەگووتراوەکان لە فەلسەفەدا جێگای گفتووگۆی قوڵن؛ گومانیشمان نییە گەر نەگووتراوی زۆرێک لە بیرمەندەکان ببوایە بە گووتن، ڕەنگە ئێستا فەلسەفە لە ئاستێکی تری هزری بوایە. گۆکردنی نەگووتراوەکانی(نەگووتراوە بیرلێکراوەکانی) بیریاران مانادارن بۆ ژیانی مرۆڤەکان؛ دەتوانن دەستکاری ژیانمانبکەن. بەڵام ئەوە قەد بێدەنگیی بێنرخناکات. ئەوەتا سپینوزا دەڵێت: جیهان بەختەوەرتر دەبوو گەر مرۆڤەکان ئەو دەمانەی دەبوو قسەبکەن، بیانتوانیایە بێدەنگ بن. لێرەدا بێدەنگی بۆ سپینوزا بە واتای نەگووتن دێت.

هەموو دەزانیین، کە گووتن هەیە، لە زۆرجار لەناو گووتندا دیوێکی شاراوە، باسنەکراو هەیە، کە دەچێتە خانەی نەگووتراوەکانەوە. ئەوەش باسنەکراو و بێنهێنیکراوەکان لەخۆدەگرێت. وێڕایئەوە، شەڕی نێوان گووتراو و نەگووتراو کۆنە. ئاسانیش نییە دەستەمۆکردنی ئەم جۆرە شەڕە. نەگووتراو پڕ پڕە لە نادیاریی، تارمایی. ئەوەش لەبەرئەوەی نەگووتراوەکان نەدرکێنراوەکانن.

نەگووتراو وەکیتر گۆنەکراوە. گووتنێکە هێشتا نییە. تەنها زمان دەتوانێت گووتراوەکان لە نەگووتراوەکان جیابکاتەوە. ئەڵبەتە زۆرێک لە گووتراوەکان لەیەکدی دەکەن، لە نەگووتراوەکان لە هیچ ڕووێکەوە هاوشێوەی یەکتر نیین. ئەوەش بەهۆکاریئەوەی نەگووتراوەکان بوونیان نییە بۆیە ناتوانیین هاوشێوەکانیان دیاریکەین. نەک هەر ئەوە، بگرە ناهاوشێوەکانیشیان هەر نیین.

گووتنی مردووەکان هەردەم لە هەلومەرجی نەگووتراودان. ئەوان ڕۆشتن و کۆتاییان بە گووتن هێنا. مامۆستا عەبدوڵا گۆران و سەیاب، یان گرامشی و تشیڤارا، یاخود پیکاسۆ و برێخت ئەوەی گووتیان کۆتا گووتنیان بوو. مردووەکان ناتوانن هیچ بخەنەسەر خەرمانەی گووتراوەکانیان.هەروەها گووتنی مردووەکان لەپاش مردنیان بریتیین لە گووتراوەکانی پێشوویان؛ لە کۆتاییدا ئەوەی ناسنامەی مردووەکان دیاریدەکات نەگووتراوەکانیانە کە بێئاگاینلێیان.

گووتن یان قسە ئەو دەمە هەیە، کە بیرکردنەوە هەیە. بیرکردنەوە نەما گووتن، قسە، نامێنێت. بەڵام خودی بیرکردنەوە دەشێت هەبێت و گووتنیش نەبێت. ئەمە ئەو بیرکردنەوەیە،کە نایەوێت گووتن بەرهەمبهێنێت. بیرکردنەوە کاتێک یاخیدەبێت گووتن، قسەکردن، دەوەستێت. بەمە هیچگووتن دروستدەبێت. مرۆڤیش ڕاهاتووە ئەمە

ناوینەت هیچنەگووتن، یان قسەنەکردن.
دەکرێت ئاواش لە نەگووتراو تێبگەین: ئەوەی نەگووتراوە واتە گوزارەلێکراو نییە؛ دەرنەبڕدراوە و هێشتا ئاخاوتنی بەدوای خۆیدا نەهێناوە، کە گووتن هەبوو، واتە ناسنامە هەیە، شتێک بیرلێکراوەتەوە و پێکهاتەیەکی پڕیقینیشی هەیە. سەرباری ئەوە، نەگووتراو ئەو شتەشە بێهەستە. لەبەرئەوەی شتەکە نەگووتراوە هیچ هەست و پەرچەکردارییەکی تیادروستنەکردووین؛ نە ئاگایمان لەسەری هەیە و نە هەڵوێستمان لەبارەیەوە هەیە.
گرنگە لێرەدا و تایبەت بە نەگووتراو هەما بە چەمکێکی هاوشانی بکەین، کە بێدەنگییە. کاتێک مرۆڤەکان دەکەونە دۆخی نەگووتنەوە بێدەنگی هەڵدەبژێرن. ئەمە بەو مانایەش دێت، کە نەگووتراو و بێدەنگیی توخمی یەکتریانتێدایە، لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی هەندێک جیاوازی لەنێوان چەمکی نەگووتراو و چەمکی بێدەنگیی. ڕاستە ئەوەی نەگووتراوە بێدەنگیلێکراوە، بەڵام ئەوانەی نایانەوێ ئەوە بڵێن،کە دەبوو بگووترایە مانای ئەوە نییە بێدەنگن، مانای ئەوەیە نەگووتن بە ئەوان خۆشاردنەوەیە لەناو بێدەنگییەکی سەپێنراو، کە پێشناچێت تەمەنی درێژبێت.
قسەکانی لای سەرەوە ئەوەمان پێدەڵێت، کە نەگوتراو ئەو بەشەیە، کە لە گوتندا نەگوتراوە. بە قسەکەر نەگووتن لەوە بەسوودترە لە گووتن. زۆرجاریش لەبەرئەوەی لە گووتندا ئاشکراکردن و پەردەهەڵماڵین لەسەر شتەکان دێتەئاراوە. کەوابێت نەگووتن سەلامەترە. لێرەوە دەگەینە ئەو شوێنەی بڵێن: نەگووتن لە پەیوەندیدایە بە مێژووی شاردنەوەوە. ئەمە بەو مەرجەی نەگووتراوەکان بریتیبن لە بیرلێکراوی نەگووتراو.
ئەڵبەتە پێویستیشە جیاوازی بکرێت لەنێوان دوو دەستەواژەی نەگووتراودا: دەستەواژەی نەگووتراوی بیرلێکراو و دەستەواژەی نەگووتراوی بیرلێنەکراو. ئەوەی بێدەنگی لەسەری مشەخۆرە نەگووتراوی بیرلێکراوە. ئەوەی لە گووتندا ترسناک و دروستکەری بێدەنگی و نهێنییە هەر نەگووتراوی بیرلێکراوە. هەما بە ئەوەشدەکەین، قوتابخانە فەلسەفییەکانی بیرکردنەوە بەچوونی فەلسەفیی و زمانەوانی زۆریان سەبارەت بە نەگووتراو و گووتراو خستووەتە ناو ئەندێشەی فەلسەفییەوە، کە ئێرە جێگای باسکردنیان نییە.
گومانیناوەت، نەگووتراوەکان لەوانەون لە پشگوێخراو و پەراوێزخراوەکان. هاوکات لەبەرئەوەی بە پێکهاتەی نەگووتراوەکانی مرۆڤەکان ئاشنانیین هیچمان لەبارەی چییەتی ئەو گووتنانەوە لەبەردەستانییە، کە دواتر دێن. ئەمەو لەبەرئەوەی نەگووتراوەکان

جارێ نەبوونە بە گووتن هیچ حاڵیبوونێکمان لەسەر سێستەمی زمانەوانیان نییە. بۆیە نەگووتراوەکان نە بەهادارن/ و نە بێبەها. کەی دەگەینە ئەو ئاستەی نەگوتراو بڵێین؟ڕەنگە ئەوە بۆ زۆرێکمان بریتیبێت لە دۆزینەوەی ساتێکی گونجاو بۆ گوتنی نەگوتراوەکان. ئەمەش ل□ بەرئەوەی ڕەچاوی چوارچێوەی کۆمەڵایەتی/ سیاسیی و کولتووریی نەگووتراوەکان جێگای باسە. کەوابێت، بۆ گووتنی نەگووتراو، گووتن دوای بێدەنگییەکی درێژخایەن، پاش ئاشکراکردنی شتێک، یان گووتن دوای توڕەبوونێک شتیتر لەگەڵ خۆیدا دێنێت. زۆرجاریش گووتراوە سواوەکان وامال□دەکەن لە چاوەڕوانی ئەوەدابیین، کەی نەگووتراوەکان دەبنە گووتراو.

کۆتا دیتنمان لەبارەی نەگووتراوەوە، ئەوەیە، کە گەلێکجار مشتومڕکردن لەسەر مانای پشت دەرنەبڕاوەکان مەرج نییە بمانگەیێننە شوێنێک تێگەیشتنمان لەسەر چییەتی نەگووتراوەکان هەبێت. بۆنموونە، فاشیستەکان بەربەستبوون لەبەردەم گووتندا؛ لە دیرۆکی خۆیاندا دروستکەری نەگووتن بوون، ئەو نەختە گووتنەش لە دەمی نازی و فاشییەکاندا گووترا تائیستاش لە گووتراوە پڕبەهاکانن (گرامشی، یاسنینی شاعیر بەنموونە). شاری ئێمەش لە هەنووکەدا دابڕاو نییە لەو ژینگە فاشییەی کە ئاماژەمانپێکرد؛ کە دۆزێکی لە نەگووتراوی بۆدروستکردووین، سەرباری ئەو چەنەبازییەی شارەکانی ئێستامانی تەنیوەتەوە، هێشتا نەگووتراوەکان هەر لە زیادبووندان.

سەرنج: نەگووتراو unsaid/unspoken

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

□اق□یتر1: لەدایکبوونی □اق□ی تر. ئازاد حەمە

ئەم نووسینەی بەردەستمان،"لەدایکبوونی □اق□ی تر"،دەستپێکی، ئەو زنجیرە نووسینەیە، لەژێر ناوی""□اق□یتر""نیازمەندین کاریلەسەربکەین. ئامانجی سەرەکی لە نووسینی ئەم زنجیرە باسە

لەلایەک جەختکردنە لە شکۆی ڕاڤەInterpretation، لەلایەکیتر پ□یداگیریی□ ل□ پ□یوستیی بۆ بوونی ڕاڤەی تر بۆ ڕاڤەکراوەکانی لەمەوبەر. لێرەوە دەڵێێن، ڕاڤە نەگۆڕ نییە و گرنگیشە خودی گشت ڕاڤەیەک ڕاڤەیتر بەرهەمبهێنێت. گەر ڕاڤە ببێتە دەرەتانێک و هۆکاری لەدایکبوونی ڕاڤەی تر لەو حاڵەتەدا لێکدانەوە و دیدگای جیاواز دێتەکایەوە. وەکیتر، ویست بۆ ڕاڤەکردن پ□یوستیشە بۆ دروستبوونی ڕاڤەی نوێ.
وێڕای ئەوە، ئەوەی ئام□انجە بنەڕەتییەکەی ئێمەیە لەم کۆمەڵە نووسینە بەناوی"" ڕاڤەیتر"" ئەوەیە، کە سەرەتا بپرسین ڕاڤە چییە؟دواتر گرنگە ئەوەش بزانین ئەی ڕاڤەیتر چییە؟بۆ ئێمە گرنگە ئەوەش ڕوونکەینەوە،کە کاتێک تر Other دێتە سەر وشەی ڕاڤە، چی بەسەر چییەتی ڕاڤەدا دێت؟
زنجیرە نووسینی ناوبراو کۆششێکە بۆ بیرکردنەوە لە ڕاڤەی تر،کە مانای جیا و تێگەیشتنی نوێ لەتەک خۆیدادێنێت. گومانیشیناوێت، گەر دەرگا لە ڕاڤەیتر نەکرێتەوە ئەوا ڕاڤەکانی پێشوو پەژۆم و بێچارە دەمێننەوە، هاوکات لەدایکبوونی ڕاڤەیتر ڕاڤەکانی ڕابردوو(پێشوو) لە پەژمەرین و ژاکان دەپارێزێت.
ڕاڤە واتا ڕوونکردنەوە. ئەڵبەتە لەناو ڕاڤەدا لێکدانەوە، شرۆڤە، تەفسیرکردن، سەرنجخستنەسە، پاساوهێنانەوە و تەنانەت ڕەوایەتیدانیش بوونی هەیە. لەبەرئەوەی ڕاڤە ڕوونکردنەوەیە، لە ماهیەتی ڕاڤەدا دەربڕین، گووتە و عەقڵانیکردنیش هەیە. زۆر بەکورتی ڕاڤەکردن هێرمێنۆتیکە(تەئوی□□) و هیچیتر.
هەرچی ڕاڤەیترە بەو واتایە دێت،کە هەردو□م پاش گشت ڕاڤەیەک ڕاڤەیەکیتر(دیکە)بوونی هەیە. لەگەڵ سەرهەڵدانی جۆرێکی دی(دیکە) لە ڕاڤە تێگەیشتنی تر و شیکاریی تازە دێتەکایەوە. ئەو دەمەی کەسێک ڕاڤە بۆ کوردبوون، یان بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردیی، یاخود هاوڕێیەتی یان هەر دیاردە و کێشە و گوتنێکیتر دەکات، بەبێگومانەوە بینینی ئێمە بۆ جۆرێک لە قسەکردن دەبا،کە لە پشت ئەو قسانەوە، قسەی دی(تر) هەن. بوونی ڕاڤەیتر دەرگاکردنەوەیە لە تێگەیشتن و شرۆڤە لە جۆری دیکە.
ئەمەش تەنیا لەبەرئەوەی خودی وشەی ڕاڤە لە زۆر ڕوەوە شیاوی هەڵوەستە لەسەرکردنە. ڕاڤە کە بەدەر نییە لە ژیان خودی ژیان دەخاتە ژێرپرسیارەوە. مەحاڵە بتوانین لە ڕاڤەکان تێبگەین گەر ڕاڤەیتر سەبارەت بە ڕاڤەکانی پێشتر نەیەنەکایەوە. واتا ڕاڤەیتر نەبێت ڕاڤەکانی پێشتر هیچی لێ دروستنابن□ت. □اڤەکانی پێشوو بە ڕاڤەیتر دەگەنە چڵەپۆپە لە ماناسازان و تێگەیشتن. بۆ ئەوەی ڕاڤەیتر لەدایکبێت ناکرێت بەهەمان میکانیزمی پێشوو کار لەسەر

واتا و دیدگاکانی ڕاڤەکانی پێشوو بکرێن.
ئەو دەمە ڕاڤەیتـــر لەدایکـــدەبێت، کە ڕاڤەکـــانی لەوەوبەر پێپە و سیخناخ نەبووبێتن بۆ تێگەیشتن و تەماشاکردنی نوێ. ڕاڤەنوێکان هەوڵێکنیین بۆ دەستەمەکردنی ئەوی پێشتر گوتراوە، بەڵکو ڕاڤەیتر ئەو دەمە دێتەدونیـاوە کە ڕاڤەکـانی پێشتـر لێکترازانیـان لەگەڵ مانـای ژیـان دروسـتکردووە. وەکـی دی، ڕاڤەیتـر ئەو ڕاڤەیەیە، کە هێشتا نەکراوە. ئەوە ڕاڤەیەکی نوێیە، کە لە شادەماریدا لەکەوتەی جیاواز و پەیبردنی تر بۆ ئەستامانی تیابەدیبکرێت. ئەمەو ڕەگ و ڕیشەی ڕاڤەیتر تەقەلایەکە بۆ پرسیارسازیی لەسەر هەنووکە. بەئەوەی بە ڕاڤەی تر بگوترێت نوێ، پێویستە ئەو ڕاڤەیە هەر لەسەرەتاوە دەمبەگازنـدەبێت و شـەرڤەی هەمەلایەن بە بەدبینـی و خەمناکیەکـانی ئەستا بکات.
سەرباری ئەوە، گرنگە گوتنی ئەوەش، کە لێرە، لەم دەڤەرەی ئێمە، نووسین؛ لەجۆری نووسینی ناکاریگەر و بێ ناواخن، زۆر زۆرە، هەرچی خودی ڕاڤە و ڕاڤەکارییە بەدەگمەن چرێدەردەکەن، جا چ جای ڕاڤەیتر.
بەپێتر ڕوونکردنەوەی ئەوەی لای سەرەوە گوترا، ئەوەش دەڵێیەن، کە لەناو جڤاکی کوردیدا تاکەڕاڤەیی بەردەوام کاری خۆی کردووە؛ ئەمەش ئەزموونی شکست و نامەبوونمانی قوڵترکردووە. تاکەڕاڤەیی، کە بکوژی ڕاستەقینەی بەدواداچوون و پێگیرییە، هەر ئەو شتەشە،کە دەمانبات بەناو پێچاوپێچیی و خواریی لە تێگەیشتن لە ڕاستییەکان. بەواتایەکی تر، تاکەڕاڤەیی مەترسیە بەسەر ئەندێشەمان؛ بەسەر ئەو دیتنانەی سەبارەت بە خۆمان و دەوروبەرمان هەمانە.
بەیێ کرۆکـی زنجیـرە باسـەکان ئەو پرسـە دەجـوڵێنێت، کە ڕاڤەکـان سـەبارەت بە ڕووداو و دیاردەکـانی ڕۆژانە دەرفەت لە بەردەم ڕاڤەیتردا دەکەنەوە و زەمینەش بۆ دید و سەرنجی نوێ دەڕەخسێنن. ڕاڤەکان،کە ڕاڤەیتر بەدوایاندا دێت پتر ڕاچڵەکێنەر و کاریگەر دەبـن. وەکیتـر، ڕاڤەکـان لەم سـەردەمە تەنگـژاوییەی ئێسـتادا پێویستیان بەسەرلەنوێ ڕاڤەکاریی هەیە.
لەکۆتاییـدا هەمـا بۆ ئەو سـەیرکردنە فەلسـەفییەش دەکەیـن، کە پێمانـدەڵێت ڕاڤەیتـر نەبێـت تـاکەڕاڤەیی داگیرمانـدەکات و زۆربەی بەزمەکـانی تەفسـیر و لێکـدانەوەش لە بـوونی ڕاڤەیتـرەوە دەسـتپێدەکات. ڕاڤەیتر بە بەچـوون و کێشەکـان پێویسـتن، لە تەحەمـولکردنی ئەو جەراوجۆرییەی بە هۆی (تر) بـوونی ڕاڤەوە دێتەسازان، ئاسان نییە. ڕاڤەیتر شتی تر Othering لەتەک خۆیدا دێنێت. شتگەلێک کە لە ڕاڤەی پێشوودا نەبینراوە/درکیپێنەکراوە.

ئازاد حەمە

خولە فەلسەفەکانی د. ئازاد حەمە

[redacted]
وانەی یەکەم: (هزر و ئەدەب) https://www.youtube.com/watch?v=VkUrlehABO0
وانەی دووەم: (ئەدەب بە فەلسەفە دەوەرێت؟ ئەدەب قەرزاری فەلسەفە نییە؟) https://www.youtube.com/watch?v=7pFwIHQXgmg
وانەی سێهەم: ئالان بادیو و چاخی شاعیران(شاعیرە بووناویەکان) https://www.youtube.com/watch?v=3WGbFGxUeJ0
وانەی چوارەم: (رۆماننووسەبیرمەند: ژیل دولۆز لەمەڕ رۆماننووسی لای کافکا) https://www.youtube.com/watch?v=oE6aPKrWqO0
[redacted]
سەمیناری یەکەم: ((دەرمانخانەی فەلسەفە)) https://www.youtube.com/watch?v=aVz5ueGkPCE
سەمیناری دووەم: ((نەخشەییە نوێکانی رەح و دەروون و قوەبوونەوەی بەشاییەکانی مرۆڤ)) https://www.youtube.com/watch?v=FNeQgYGr8cE
سەمیناری سێهەم: ((پزیشکە فیلەسوف یان قوتابخانەی فیلەسوف کلینیکی پزیشکە)) https://www.youtube.com/watch?v=jU4jzzQlrEU

سەمیناری چوارەم: ((لە کلینیکیی فەلسەفییدا فەلسەفە یان دەروونناسی بڕیاردەرە؟؟)) https://www.youtube.com/watch?v=aon9k6aj9Y4
[redacted] وانەی یەکەم: بە هاوڕێیەتی؟ هاوڕێ کێ نییە؟. https://www.youtube.com/watch?v=WTMWxw9RjOo
وانەی دووەم: 1/ هەستی هاوڕێبوون: سود و چێژ و باشە لە هاوڕێیەتییدا 2/ قوربانییەکانی هاوڕێیەتی: بۆ دەبێت ناهاوڕێ بوونی هەبێت؟ https://www.youtube.com/watch?v=LG9pGOtXVxM
وانەی سێهەم: 1/هاوڕێ وەک ئەویتر/ هاوڕێیەتیی و بەختەوەریی 2/ خۆمان نابێت ڕادەستی پەیوەندییە ژەهراوییەکان بکەین. https://www.youtube.com/watch?v=LG9pGOtXVxM
وانەی چوارەم: هاوڕێیەتی بە کۆتایهێنان نییە بە تەنهایی. https://www.youtube.com/watch?v=nMrjD6qy0Mw
وانەی پێنجەم: هاوڕێ خۆتیت یان ئەویتر؟ هاوڕێیەتیی ڕێگایەکە بۆ خۆناسی، گەڕانە بەدوای خۆتێکی تر. https://www.youtube.com/watch?v=zYDCmx-AgAs
وانەی شەشەم: هاوڕێ و دوژمن: فەلسەفەی سیاسیی دەست و دژەدەست (کارل شمیت و هانا ئارێنت . https://www.youtube.com/watch?v=NFwu3TjZcC4
وانەی حەوتەم: بوونە هاوڕێ واتە خۆشەویستیکردن. نیگەرانیی هاوڕێیەتی لە نێوان (دەریدا و ئاگامبێن)دا. https://www.youtube.com/watch?v=1B1ned4_eGo
وانەی هەشتەم: هاوڕێیەتی و شار: هاوڕێیەتی نێوان ڕەگەزەکان لە شاردا (مێ و نێر، مێ و مێ، نێر و نێر. https://www.youtube.com/watch?v=jFUFCGpn_Bk
وانەی نۆیەم: هاوڕێیەتیی سواڵناکرێت: خستنەژێرپرسیاری هاوڕێیەتیی لە ئێستادا. https://www.youtube.com/watch?v=I2MQ9xdzVdY
وانەی دەیەم: داهاتووی هاوڕێیەتیی: دۆزی نادیاری هاوڕێیەتیی لە سەردەمی نیولیبرالیزم و زیرەکیی دەستکرددا . https://www.youtube.com/watch?v=gsDG9_mzmZw

[redacted]
وانەی یەکەم:((تارمایی نیتچە لەناو فەلسەفەدا)). https://www.youtube.com/watch?v=-Op_JhfQAYU
وانەی دووەم: ((شۆڕشی فەلسەفیی نیتچە چی بەسەر پاشخانی هزرییمان هێنا؟)) https://www.youtube.com/watch?v=LUyE6Mz6Y4c
وانەی سێهەم: ((چەکوشکاریی لەناو فەلسەفەدا: ڕووخاندنی بتە دێرینەکان)). https://www.youtube.com/watch?v=b6GtC0j5uHI
وانەی چوارەم / فەلسەفە و ژن: ((خوێندنەوەی فەلسەفەی نیتچە لە پەیوەندی بە قامچییەوە، بەپێی زەرادەشتی نیتچە)). https://www.youtube.com/watch?v=h8TaBSPrZsc
وانەی پێنجەم: ((نیتچە و ڕەچەڵەکناسی ڕەوشت: ڕیشەی دادوەرییە ڕەوشتییەکانمان)). https://www.youtube.com/watch?v=Yiv9Ww9qsK4
وانەی شەشەم: ((لەوەدیو چاکە و خراپەوە چاکە و خراپەی تر هەیە؟؟/ لادانی دەماکەکان)). https://www.youtube.com/watch?v=o4YFlJ-WP7A
وانەی حەوتەم: ((ژن لە فەلسەفەی نیتچەدا: دیدی نیتچە بە ژن، لەنێوان ڕق لە ژنبوون و ژنناسیدا)) . https://www.youtube.com/watch?v=2rRUk0bBrMY
وانەی هەشتەم:((نیتچە ڕووداوەکی فەلسەفییە: بۆ زەردەشت دەبێتە دەخوازی نیتچە؟)) https://www.youtube.com/watch?v=K_oIxGTzbD0
وانەی نۆیەم: نیتچە ڕووداوەکی فەلسەفییە: ((دەرکەوتنی نیتچە: هیچگەرایی و ویست بە مرۆڤی باڵا)) https://www.youtube.com/watch?v=w0Q3HhYGKBg
وانەی دەیەم: سێ کوچکەی(ڤاگنەر، دیەنیسەس، هونەر) بریتییە لە جەوهەری ژیان سەما و خۆشی و موزیک. https://www.youtube.com/watch?v=d24kaM6ulGw
وانەی یانزەهەم: 1/نیتچە و قوتابخانەی فرانکفۆرت ، 2/ نیتچە و پەستمۆدێرنە فەرەنسییەکان https://www.youtube.com/watch?v=bd80gvJO0JI

وانەی دوانزەهەم: 1. بە نیتچەبوون و بە نیتچەنەبوون 2. نیتچە و بەگژاچونەوەی فەلسەفییانەی چاخ. https://www.youtube.com/watch?v=rrO7H7QQS10
وانەی سیانزەهەم : ((1/پاککردنەوەی فەلسەفە لە نیتچە شیاوە؟ 2/فەلسەفەکارانی(روناکبیرانی) پاش نیتچە، نیتچەبوونەک قەرزارنیین؟)) https://www.youtube.com/watch?v=1nJUtQQiomQ
وانەی چواردەهەم: ((1/ داهاتووی فەلسەفە بەپێی نیتچە 2/ دادوەریی فەلسەفیی نیتچە بەسەر نیتچەوە)). https://www.youtube.com/watch?v=el7bvxgawtk
وانەی پانزەهەم بەم ناوەوە((1/ نیتچەناسی 2/ چەنیەتی گوتنەوەی نیتچە)) https://www.youtube.com/watch?v=iTGDnjDvfBo

---

“”مەرگ چاوی شینە خەڵکی ئەڵمانیایە””.. ئازاد حەمە

دەربڕینی""مەرگ چاوی شینە خەڵکی ئەڵمانیایە"" بۆچووی ئەو دەربڕینە شیعرییەی پۆل سێلان کە بەمجۆرەیە:""مەرگ وەستایەکە خەڵکی ئەڵمانیایە"". گوزارەی""مەرگ وەستایەکە خەڵکی ئەڵمانیایە"" گوزارەیەکی هۆنراوەی Todesfuge ی سێلانە، کە نوێنەرایەتی مەرگ دەکات. ئەڵبەتە مەرگێک، کە بەچاوانی خۆت بیبینیت، کە بەدەست چاوشینە ئەڵمانییەکانەوە (نازییەکان) چیی بەسەردێت. مەرگهێنەرەکە بۆ سێلان ئەڵمانییە و چاویشی شینە. ئەم لەگەڵ ئەم چاوشینە وەستایە لە کوشتن دیرەکەکی بریناویی هەیە.
هۆنراوەی ناوبراو هۆنراوەیەکی ئەڵمانی زمانە، بە پێ قوەترین و بەرچاوترین هۆنراوەی پۆل سێلان دەناسرێت. لێرەوە سێلان دەستکاری زمانی شیعری ئەڵمانی/رۆژئاوایی پاش جەنگیی کرد. زمانی شیعریی پێش قەتڵوعامی جوولەکەکان(هۆلۆکۆست) و زمانی شیعریی پاش قەتڵوعامەکە دوو ناسنامەی شیعریی جودایان هەیە.
ئەم کۆپلە شیعرییە و باقی هۆنراوەکانی تری سێلان برینی لەدەتکە.

بۆیە گەر بمانەوێ لە پەیوەندی نێوان برین و شیعر تێبگەین باشترە بچینە برینستان، بۆ لای هۆنراوە برینئامێزەکانی پۆل سێلان، ئەو شاعیرە ئەڵمانینووسە هاوچەرخەی، کە هۆنراوەکانی، بۆ بیریارانی ڕۆژئاوا (بادیۆ، دێریدا، بلانشۆ، گادامێر و….) بەهەق ئازارپرژێنبوونە. بۆ زۆربەی فەیلەسوفانیش پۆل سێلان “”بە شیعرە چڕ و ڕاڤەئامێزەکانی ناسراوە، کە زۆرجار بەدواداچوون بۆ بابەتەکانی زەبر و زەنگ و یادەوەری و پاشهاتەکانی هۆلۆکۆستی کردووە””.

تاڵیی ئەم دێڕە هۆنراوەیەی سێلان(“تانگۆی مەرگ”)لەوەدایە کە لە سەردەمی نازییەکان، لە زۆربەی کەمپەکانی ئەشکەنجەدان و لەسێدارەدان، بەندکراوەکان ناچارکراون موزیک بژەنن لە کاتێکدا هەندێکی تر گ□□ ه□ل□د□کەنن. ئەم دۆخە مۆسیقای مەرگاویی لەگەڵ خۆی دێنێت؛ مۆسیقاکە بەدەم مەرگەوە دەژەنرێت و ڕیتمی ئەو ژینگە مەرگاوییە لەخۆیدا بەرجەستەدەکات نازییەکان ئوستازەکەین(ماستەر master)، کە بنەما شیعرییەکەی ئەم گوزارەیە یاخییانە و بێکۆتایە.

بێکۆتایبوون لە گەرووی سێلان بە هەق بێکۆتایە و توخمی ئازارچەشتنەکەیەتی. گەرووی وی جێی یاریی مەجازی تیانا بێتەوە و تاپێشیکرابێت لەناو شیعرا ژیانی دۆزیوەتەوە و ڕەش ڕەشیش ڕوانیویەتە شتەکان. ناڕوونی لە شیعرەکانی سێلان، بەم گوزارەیەشەوە(مەرگ وەستایەکە خەڵکی ئەڵمانیایە)، جوانییەکی بە شیعرەکان بەخشیوە کە خۆیانن، بەرەەمی گەروویەکی ڕاستەقینەی تەنگەتاو و بیمارن. دۆزەخی هۆلۆکۆست بۆ سێلان شیعرهێنەربووە، منداڵدانی راستگۆیی بووە لە شیعرا.

لەم گوزارە سێلانیەدا کە””مەرگ وەستایەکە خەڵکی ئەڵمانیایە””،ئەوەش تێدەگەین چاوشین، کە ئەڵمانییە داهێنان لە مەرگی ئەوی تری جوولەکەدا دەکات. ئەم دێڕە شیعرییە لە دەقەکەدا چوارجار دووبارەدەبێتەوە. بەواتایەکی دیکە،ئەو چاو شینەی خەڵکی ئەڵمانیایە، بۆ سێلان، لە مەرگ بەرپرسیارە؛ مەرگ بەسەر بەندکراوەکانا وەک نان دابەشدەکات.

لە هۆنراوەی ناوبراودا، دوانەیی زمان/هزر، شیعر/ هزر کاری خۆی بەهێمنییەکی ڕەشه□گ□□او دەکات. هەر ئەو پێکەوەجووتبوونەشە کە دواتر وادەکات زمان/هزر، شیعر/هزر لای سێلان ئەو شێوازە شیعرییە پڕپڕ ڕەشاییانە وەرگرێت، کە ئاقاری شیعریی پاش هۆلۆکۆستی گۆڕی.

ئەمە وایکرد سێلان بە ڕوانگە شیعرییە ئازاراویییەکانی ئەو تێگەیشتنە بۆ شیعر لە مێشکیی فەلسەفیی بیریارانی رۆژئاوایی بسڕێتەوە کە گوایە پاش هۆلۆکۆست شیعر ئاوابووە:”دوای ئاوشڤیتز Auschwitz ناتوانرێت شیعر هەبێت”،گوتنە ناسراوەکەی ئادۆرنۆیە، بیرمەندە دیارەکەی قوتابخانەی فرانکفۆرت،کە رۆژئاوایییەکانی تا

ساڵانە ماتکرد. باشە بۆ واگوترا؟چونکە بیرمەندانی ڕۆژئاوا پێیانوابوو مێتافۆری شیعریی ناکارێت ئەو کوشتار و مەینەتیانە بگوازێتەوە ملیۆنەها لە ئۆردوگاکانی نازیەکان ڕووبەڕوویی ببوونەوە. کەچی وانەبوو، سێلان توانی بە هۆنراوە وەرچەرخێنەرە ڕاقەئاساکانی بکەوێتەوەزەی زمانی شیعریی پاش هۆلۆکۆست. هۆنراوەی Todesfugeی سێلان و هۆنراوەکانی دواتریشی شایەتحاڵی ئەو وەرچەرخانە شیعرییەن، کە قاسەی نهێنی بەختەوەریی ڕەشەکان واڵادەکات؛ ئەو بەختەوەریانەی دوور ڕۆشتن و ئیدی نەگەڕانەوە. کەواتە هۆنراوەکانی سێلان بەڵگەن لەسەر هاتنی “چاخی شیعر”ی پاش مەحاڵبوون.

سەرئەنجام ئەوەش دەڵێین کە یاری زارەکیی لە شیعری نوێی کوردیمان دەبێت بگۆڕدرێت. چونکە ئەمەش هۆلۆکۆست و چاو قاوەیی و چاو ڕەشیی خەمانمان هەیە و برینستانی پاش ئەو هۆلۆکۆستەش تا چەندین سەدە لە ویژدانمانا دەنگدەداتەوە. بێئەوەی ئەم ویژدانە ڕاچڵەکاندنی شیعریی/ جوانکاریی/ زمانەوانیی دروستکات پێموایە، شیعری هەنووکەی کوردی پێویستی بەوەیە خۆی بخاتە بەردەم چارەنووسی نادیاریی زمانەوە و هاوکێشەی زمان/هزر و شیعر/هزر باڵ بکێشێت بەسەر ئەو چارەنووسەدا. ئەگەر شیعری تازەمان ئەوەی پێنەکرێت ئەوا بەتەنها دەمێنێتەوە لە دوورگەی یـــاریی بە وشە؛ دوورگەیەک بۆ ئەوانە داڵدەیە کە لەسەر شیعری هزرهەژار دەژین؛ کە ئەوەش ڕاچڵەکان لە وێنە و جوانیسازیدا دروستناکا. ئیدی ئەمەش وادەکات شیعر پێکیبکەوێت، لەگەڵ کاتیشا وامانلێدەت بە شیعرییمان پێوەدیاربێت. دەشکاوانە دەڵێم: لە سەرووی هەمووشیانەوە، لە وەها ڕۆژگارێکدا، کە تاسەر ئێسک تاکی کورد لەوانلەوە لە گشت جۆرەکانی گرفت ناکرێ شیعر بە مێتافۆری سادە و بەتام خۆیپەروەردەکا، ڕۆچێتە ناو شتی بینراو و باسکراوەوە؛ دەقی شیعریی بەئاگا بشعرێنرێت و داواشمانلێکات بیخوێنینەوە/ گوێیلێگرین. ئەمە هەروەک پۆل سێلان خەڵکی برینستانین، بەم شیعرە ساکار و سەرپێیانە ساڕێژنابین؛ لە وشەسازییەکانی ئەم شیعرەدا هیوایەک بۆ خۆتیمارکردن لە بەدبەختییە بووناوییەکانمان نابینینەوە.

بە زۆرتر ڕوونکردنەوەی ئەوەی لای سەرەوە گوترا، لێرەدا بە پەژارەیەوە دەڵێم: هەوادارانی شیعری کوردی لە کەمبوونەوەیەکی زۆردان، نەک لەبەر گۆڕانکارییە بووناوییەکانی ژێرسایەی تەکنەلۆژیای زانیاریی بەڵکو لەبەر بێ سەلیقەیی و ناروناکبیریی زۆرێک لە دەقە شیعرییەکان. لەڕاستیدا واپێویستیدەکرد دەقە شیعرییەکان، لەبەر جۆراوجۆربوونی قەیرانە کەسییەکانی تاکی کورد کار لەسەر گەڕانەوەی لەبیرکراو و ونبووەکان بکا کەچی سەرقاڵە بە

یاری بە وێنەی شیعریی بێ چێژ و ناپێویستەوە. بەئەوەی ئەمە نەکرێت شاعیری نوێی ئێستامان پێویستی بە بیرتیژی و قوڵبیرکردنەوەیە. جا ئەمە ئێستا شیاوە؟

سەرنج:

ئەم گوزارەیە شیعرییە دێڕێکی هۆنراوەی Todesfuge ی شاعیری فەڕەنسی پۆل سێلان Paul Celan ە ، کە بەمجۆرەیە: “"مەرگ وەستایەکە خەڵکی ئەڵمانیایە"".

Death is a master from Germany

der Tod ist ein Meister aus Deutschland

هۆنراوەی Todesfuge لە دوو وشە پێکدێت، Tod واتە مەرگ و Fuge. لە زۆربەی زمانەکان وشەی fuge هەروەک دەقە ئەلمانییەکە وەک خۆی دانراوە و تەنها وشەی مەرگ وەرگێڕدراوە. سێلان بەڕەچەڵەک ڕۆمانییەکی جوولەکەی ئەڵمانی زمان بووە، وشەی fuge ڕۆمانییە، لە زمانی ڕۆمانی بە (هەڵهاتن) دێت، وەکیتر بە وشەی (ئاواز)یش دێت. شایانی باسە، سێلان هۆنراوەکەی بە ئەڵمانی لە 1945 دا نووسیوە و ناوی Todesfugeی لێناوە، دواتر هاوڕێیەکی بەناوی Petre Solomon وەریگێڕاوەتە سەر زمانی ڕۆمانی و ناویناوە “"تانگۆی مەرگ"" و لە 2 ی ئایاری 1947 لە گۆڤارێکی ڕۆمانی بڵاوکراوەتەوە .دواتر سێلان لە 1948 دا بە زمانی ئەڵمانی و بە هەمان ناوە ئەڵمانیەکە Todesfuge بڵاویکردوەتەوە.

لەبەر جوولەکەبوون خێزانی سێلان لە دەمی نازییەکان دەکەونە ئۆردوگا زۆرەملێکان و پاش ماوەیەک باوکی دەمرێ و دواتر دایکی بەدەستڕێژی گوولە لەلایەن نازییەکانەوە دەکوژرێت. دوایئەوەی ئۆردوگاکە دەکەوێتە دەستی لەشکری سووری سۆڤیەتی جارانەوە سێلان دەربازی دەبێت و لەگەڵ کات بەرەو پاریس دەڕوا بۆ ژیانکردن و کاری نووسین. برینی ئەو ڕۆژانە لەگەڵ سێلان دەژی تا لە 21 ی نیسانی 1970 ، کە لەسەر پردی میرابۆ Mirabeau خۆی هەڵدەداتە ناو دەریای سێن Seine لە پاریس و کۆتای بە برینەکانی دەنێ.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

“ئێوارەیەک، جوانیم لەسەر ئەژنۆم دانا – بینیم تاڵە بوو. – جنێومپێیدا”.. ئازاد حەمە

ناشرینیناسیەک لەم دەڕبەینە سەرسوڕهێنەرەی شاعیری نوێخوازی یاخی و ڕەچکەشکێنی فەرەنسی رامبۆ Rimbaud پەنهانە، کە دواتر بەرەو تێڕامانمان دەبات لە جوانیناسییەک، کە لە هەناوی ناشرینییدا خۆیمەڵاسداوە. بۆیە دەخوازین بپرسین: ئەوەی شایانی تێهزرینە لەو دێڕە شیعرییە وێنە شیعرییەکەیە یان ئەو دیدگایانەیە پێشتر لەسەر جوانیی هەمانبووە و، ئەم دەربەینە شیعرییە پوچەڵیدەکاتەوە؟ ئەوەی لە دووتەیی ئەم دەربەینە شیعرییەی رامبۆی تاقانە پێیپێدەبەین بینینی دیوی ناوەوەی جوانییە،کە لەدانە لە جەوهەری جوانیی، کە ئەوەش کەششەکە بە تێکشکاندنی ڕێساکان(لەوانە:ڕێسای جوانیناسی جوانیی)سەبارەت بە دیتنی جوانیی. ئەم تێکشکاندنە تەنها ڕووی زمانەوانیی و دواتر ڕووی جوانکاریی نییە، بەڵکو ڕووی رەوشتیشی هەیە. دێڕەکەی رامبۆ تەقەلایەکی ناهێمنانەیە، سوکایەتیکردنە بە جوانیی، بە بیرخستنەوەی جوانیناسی ناشیرینیش؛ ئەمەو لەدانێکی ڕادیکالانەی ڕێسای شیعری کلاسیکیشە،کە هەردەم مشەخۆربووە لەسەر چەمکی جوانیی. بەمجۆرە بێت جوانیی ئەوە نییە،کە خۆیمان نیشاندەدات؛ لە ناواخنەا ناشایان و ناشیرینە(زەقنەبووتە).

بۆ گەیشتن بە نەزانراو لە شیعردا، کە ئەوەش کارێکی ئاسان نییە، لێرەوە دەپرسین: شیعر ڕووبەڕەکە بە بەرهەمهێنانی دیدگاکان، بەتایبەت دیدگا نەزانراوەکان؟واپێویستدەکات شیعر بەدواداچوون بە نادیارەکان (نەزانراوەکان) بکات، جا ئەوە چ لەناو ئایندەدا بێت وەک هاوڕێیەتی، تەنیایی،چ ئەوەی جارێ گەنەکراوە سەبارەت بەوەی دێت لە دواتردا. مەبەست، هێشتا ئابرووچونەکان، کە جوانیی دەتوانێت بەمانیبهێنێت، بە زۆرێکمان ئاشکرا نیین. گشت ئەوانەش پەیوەندییان بە زەبری جوانییەوە هەیە. بەشێک لەو زەبرە تەنها بە لێدانی جوانیی یان ئاشکراکردنی ڕووی دزێوی جوانیی دەرناکەوێت، بەڵکو بە گەڕانەوەی دەسەڵات بە ناشرینییش دەردەکەوێت. لێرەوە دەکرێت قسەلەسەر تاڵی جوانیی و شیرینی ناشرینیی بێتە پێش. ناشرینیی دەمێکە ژێردەستەی جوانییە و لەو بەینەشدا مرۆڤایەتی قووربانییەکی زۆری داوە.

شیعر ڕێگەمان پێدەدات بە وشەسازیی شیعریی چەمکگەلێکی وەک

بەدەنگی، نەبینراوەکان بگەڕێین بە دەنگ و بینراو. بۆ نموونە،چەمکی جوانیی لەم گوزارە شیعرییەی رامبۆ (“”ئێوارەیەکیان،جوانیم خستەسەر ئەژنۆم– تەماشامکرد تاڵ بوو.–سوکایەتیمپێکرد””)ئەو جۆرەیە لە چەمکە نادیار و شکەهێنەرەکان،کە گاڵتەجاڕی لە هەناویاندا بەرجەستەیە. نەبینراو و نەگوتراو لەو دێڕە شیعرییە دیدگایەک لەسەر جوانیی دەوروژێنێت،کە ئاماژەیە لەسەر گۆڕینی سەیرکردن بۆ کیمیای جوانیی. ئەم کیمیا نوێیە خۆی لەسەر سەلیقەیی لە گاڵتەکردن بە جوانیی و نادەنیابوون لە جوانیی بونیاددەنێت. جوانیی لێرە زاڵمە و ئامانی بڕنییە.

رامبۆ لەو دێڕەدا هیچ لە جوانییەا ڕانابینێت. لەوە ترسناکتر ئەوەیە،کە جوانیی گشت ئەمە بەخێوەوە گرفتاردەکات و تامیشی تاڵە. بەمجۆرە سەرکەنەکردنی جوانیی تەنها کارێکی جوانیناسیانە نییە لەسەر چەمکی جوانیی بەڵکو ئەرکێکی ڕەوشتیشە. ئەو ئەرکە ڕەوشتییە دەرفەت دەرەخسێنێت لە بنچەی جوانیی حاڵیبین و لەو فریودانەش(هەڵخەڵەتاندنەش) بەئاگابین،کە جوانیی دەتوانێت لەگەڵ خۆی بیهێنێت.

لەسەر بنەمای ئەو دیتنەی لای سەرەوەمانبەت،جوانیی لە گەڕووی ئەم دێڕە شیعرییەی رامبۆ تراویلکەیە(سەرابە)، دەستکارییکردنی جیهانبینی شیعرە بە خودی چاوەڕوانییەکان لە جوانیی. گەر جوانی ئەوە بێت خودی جوانی ڕایهێناوین لەسەر ئەزموونکردنی خۆی، ئەوا جوانیی بەس نییە. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ڕەچەڵەکی جوانیی ناشرینییە. جوانیی،کە بەرگەی ناشرینیی ناگرێت شەلگیرانە کاری خۆیدەکات؛ کار بە ئەوە دەکات هەر خۆی هەبێت و بەس. جوانیی غەدارە، هەرشبەر و داگیرکەرە.

پرسی جوانیی لەم دێڕە شیعرییەی رامبۆ پێکەییە(پەداگرییە)لە تاڵی تامی جوانیی. چونکە جوانیی لە بنەڕا خاکەڕا و سادە نییە. جوانیی تابەڵێت پڕزاراییهێنەر و شکەهێنەرە بۆ ئەوانەی لە چاوەڕوانی ئەوەدان جوانیی شتێکی زەریان پێببەخشێت. هاوکات گومانی ناوەت ئەم گوزارە شیعرییە شاکارگەلە؛ زەوییەکی بەپیتە بۆ بینینی دیوە شاراوەکانی جوانیناسی جوانیی، دانهەنانیشە بە شتگەلێک لە جوانییدا پەنهانە؛ وەک تاڵییەکەی، فریودەرییەکەی. بۆیە بە رامبۆ سوکایەتیکردن بە(جنەوودان بە)جوانیی تەمەت نییە، تەقەلایەکە بۆ تاوتوێکردنی پەیوەندی ناساکارانەی نێوان جوانیی و ناشرینیی.

بەهەی ئەم دەستەواژە شیعرییەی رامبۆوە دوا قسەمان سەبارەتدەکەین بەو دەخشەواوییەی شیعری هاوچەرخی کوردی لەڕووی جوانکارییەوە دووچاریبووە، کە بە زەرەکیش ەوون نییە بە شیعری هاوچەرخی کوردی لەڕووی جوانیناسییەوە بەو دەردە براوە؟ واتە بە خۆڕێتاوە بە

جوانیی/ ئەوە دەرئەنجامی هەوڵ بۆ پێشەنگبوون یان بێئاگاییبوون لەو گۆڕانکارییانەی بەسەر جوانییدا هاتووە؟
چۆن شیعری هاوچەرخی کوردی لەڕووی جوانیناسییەوە خۆی بێت؟ ئەم خۆبوونە ناشێت لەوێوە دەستپێکات ئەو هەموو ناجوانییانە یبینێت، کە بەردەوام ڕۆژانە دەیژێت؟ کەوا بێت بۆدەبێت ئەو هەموو جوانییە درۆیینانە لەناو شیعرەکانیدا هەبن؟گەرووی شیعری نوێی کوردی ،زۆر بەدەگمەن نەبێت،خۆی نییە، لە خۆی نامۆیە و بوێرنییە لە بینینی ناشرینیەکان. دەستەواژە شیعرییە نوێکانمان لەگەڵ لۆژیکی ئەو دونیا ناشرینەی شاعیر بەردەوام دەیژێت یەکناگرێتەوە. چەمکە مۆدێرنەکانی ناو دەقی شیعریی ئێستامان تاڕادەیەک هەرهەموو کۆیلەی جوانیین و ترسنۆکن لە بینینی دیوی ترسناک و هەڵخەڵ□ تێنەری جوانیی سەردەم.
سەرئەنجام ئەوە د□□□یین،کە شیعری هەنووکەی نوێمان مژدەی تێگەیشتنێکی نوێی بۆ ناشرینیی پێنییە؛ بۆ ئەو جوانییەش پێنییە،کە داگیرکار و چەوسێنەری ناشرینییە. بۆیە هیوام بەو شیعرە کوردییانە نییە بانگەواز بۆ جوانییەک دەکەن لێوانلێوە لە درۆ. هەر ئەم درۆیەشە ڕێگانادات تێگەیشتنی ڕەخنەیی سەرهەڵدات سەبارەت بە ڕەچەڵەکی جوانیی و ئەو غەدرەی جوانیی لەڕووی مێژوویی□وە لە ناشرینیی کردوو□یتی. ئەم خواستەی ئێمە هۆشیارییەکی فراوانتری دەوێت لەوەی ئێستا سەبارەت بە جوانیی لای شاعیران و ڕەخنەگرانی ئەدەبی کورد لەئارادان…. .بەداخەوە، ناشرینیناسی هەواڵێکە و جارێ نەگەیشتووە بە شاعیرەنوێخوازەکانی هەنووکەمان.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

سەرنج: ئەم گوزارە شیعرییە دێڕێکی شیعری شاعیری فەرەنسی رامبۆ Arthur Rimbaudیە لە”وەرزێک لە دۆزەخدا”، کە بەمجۆرەیە:
Un soir, j’ai assis la Beauté sur mes genoux — Et je l’ai trouvée amère. — Et je l’ai injuriée.
.

بێدەنگیی جوولەکەکان سەبارەت بە ڕۆژئاڤا.. ئازاد حەمە*

بۆ بەندە مشتومڕاویترین بابـەتی سیاسیی، لەم هەلومەرجە ناساغەی ڕۆژئاڤا تێیکەوت، کە ئێمەی کوردی لە گشت شوێنێک سەرقاڵی خۆیکرد، تەنها هەڵوێستی نامەردانەی ئەمەریکایەکان نەبوو، بێدەنگیی جوولەکەکانیش بوو. ئەم بێدەنگییە گشت ئەو بێدەنگییانەی دیکەی بیرخستمەوە لە ڕابردوودا سەبارەت بە بەسەرهاتە تاریکەکانی کورد پیادەکراون(لەبارب‌ردنی سیاسیانەی کۆماری مەهاباد، تواندنەوەی شۆڕشی گوڵان، پشتگوێخستنی زەبرەکانی بەعسیزم بەرامبەر بە کورد و....).

پێشتر، لە کارە تێیۆری□کانمدا، هێمام بۆ ئەوە کردووە، بێدەنگیی نە بێلایەنە و نە هەتاهەتایە؛ وەکیتر پڕیشە لە ئاماژە و گوتنی نەگوتراو. ڕاستە بێدەنگیی سوودی خۆی هەیە و بێدەنگەکانیش بەزۆری گۆشەگیرن، وەلێ ئەمە تا ئەو شوێنە تەندروستە، کە بێدەنگیی ڕەهانەبووە؛ بێدەنگیی جوولەکەکان سەبارەت بەو دۆزە سیاسییەی ڕۆژئاڤا، کە پڕە لە زیان ڕەهایی لێدەتکێ.

ئێستاشی لەگەڵ بێت، لە چاوەڕوانی ئەوەداین، تەقەلایەک بۆ گوزارەکردن، فۆرمێکی تر لە دەڕبرین لەلایەن جوولەکەکانەوە سەبارەت بە دۆزی کوردانی ڕۆژئاڤا بەڕێوەبێت. جوولەکەکان، کە خۆیان قووربانی پەلاماردان و داگیرکاریی و بەکاربردنن دەبوو بەفەرمی لەو دۆخە ناهەموارە بێنەگۆ، کە لە شارەکانی ڕۆژئاڤا دەگوزەرێت.

گومانیناوێت، بێدەنگیی نەبوونی گوتنە، ماناداریش هەردەم لە قسەنەکردندا هەبووە، بەڵام بێدەنگیی جوولەکەکان لە سەرانسەری جیهان خۆی وەک کردەیەکی پووچ و بێمانا نمایشکرد. لەبەرئەوەی نەگوتن هەڵوێستە، بۆ ئێمە بێدەنگی جوولەکەکان برینی سیاسیی لەگەڵخۆیدا هێنا.

هزرەڤان و ڕوناکبیرە گەورەکان، کە زۆرینەیان جوولەکەبوونە، هەردەم لەڕێگای تێهزرینەکانیانەوە زەمینەیان بۆ تێڕامانی قوڵ و فۆرمیتر لە بیرکردنەوە خوڵقاندووە، ئەوان بوون دەیانگوت لە کاتی غەدر و نادادییەکاندا ئاسان نییە بێدەنگیی. بۆیە لەم چرکەساتە، بۆ ئێمەی کورد، بێدەنگیی جوولەکەکان ناشرینە و وەک باشەیەک تەماشاناکرێت. ئەوەی لەمحاڵەتەدا شتەکان سەرلەبەردەگۆڕێت خودی دەنگە(گوتنە). بەڵێ دەنگی جوولەکەکان هێزە و زۆر شت لە دۆزی ڕۆژئاڤا دەگۆڕێت؛ دەنگیان مانادارییە و هیوای لەسەرهەڵدەچنرێت.

بێدەنگیی جوولەکەکان سەبارەت بە ڕۆژئاڤا وایلێکردم ڕقم لە بێدەنگیی ببێتەوە؛ وەک دیاردەیەکی چەپەڵ و ناخۆشەویستیش تەماشایکەم. بە پێچەوانەی ڕێساکانی بێدەنگییەوە، کە جوانی و شکۆی تیایە، بە ئەمڕۆی ئەمە چەنەبازیی و زۆربڵێی جوولەکەکان پێویستبوو. دەمانخواست جوولەکەکان بە ژاوەژاو و چەنەچەنی سیاسیی کاسمانکەن و دونیا لەو زوڵمە بەئاگابهێنن لە ژەنراڵە مەزڵوم دەکرێت. داخیگرانم، ژەنراڵە مەزڵوم تەنیا و خەمۆک کرا. هیچ شتێکیش لە خەمۆکی سیاسیی مەترسیدارتر نییە؛ ئەمەیان لەڕووی مێژووییەوە، لەدێرزەمانەوە جوولەکەکان چێشتوویانە. خەمۆکیی وا گەلێ تەنها داڕمانی دەروونی و پەشێویی لەگەڵ خۆیدا ناهێنێت، پێش هەموو شتێک داڕمانی سیاسیی و ماڵوێرانیی نەتەوەیی لەگەڵ خۆیدا دێنێت.

کاشکە جوولەکەکان (ژورنالیست و سیاسیی و ڕوناکبیرانیان) سەبارەت بە ڕۆژئاڤا چەنەیانلێدەدا، گرنگ قسەیاندەکرد و زیادەڕۆیان لەسەر دۆزی ڕۆژئاڤا لە گوتندا دەکرد. لەم حاڵەتەدا چەنەچەن و زۆربڵێی جوولەکەکان دەبووە دەرفەتێک بۆ جۆرێکیتر لە بیرکردنەوە، هاتنەکایەوەی گوتنی سیاسیی دیکە.

گومانم نییە، بێدەنگیی شکۆی خۆی هەیە، بەتایبەتی لەو کاتانەی گوتن، دەنگ، هیچ ناگۆڕێت. وەلێ بۆ ئەم ساتەوەختەی ئەمە شکۆداریی لە زۆر گوتندایە، بەتایبەت گوتنی ئەوانەی(جوولەکەکان بۆ نموونە) شتەسەرەکییەکان سەرلەبەر قەپدەکەنەوە. لێرەدا لەگەڵ تێگەیشتنێکی نیتچەدام: ئەو ڕاستیانەی بێدەنگدەکرێن ژەهراویدەبن. بەڵێ، یەک دونیا ڕاستی لە هەردوو گەڕەکی شێخ مەقسود و ئەشرەفییە نەژران.

پێویستمان بە قوڕگێکی جوولەکانە هەبوو چەنەبازیی و زۆربڵێی بەسەر ڕاستییەکانەوە بکات، وەلێ درێغا و حەیف نەکرا.

ئەوەی بیرمەندە جوولەکە ئەوروپاییە بلیمەتەکان لە سەدەکانی رابردوودا کاریانبۆکرد داهێنانی چەمکگەلێکی وەک: یەکترقبووڵکردن، لێبووردەیی، پێکەوەژیان یان بانگەوازی ئاشتەواریی بوون، کە بەداخەوە واخەریکە تەنها دەبنە خواست و چەکی داماو و لاوازەکان نەک هێزدارەکان.

ڕاشکاوانە بەمەقسە ساڵانەکە لە سۆسیال میدیای جیهانی عەرەبی، ئەمەی کورد بەوە تاوانباردەکرێین داردەستی ئیسرائیلییەکانین لەناوچەکە. لەمەشا لە ڕقلێبوونی عەرەبەکان زیاتر هیچمانلەدەستنەکەوت. ئەوەش هەر چەواشەکاریی لە دونیای سیاسەتی ناوچەکە بەدروستکردین، کە جار جار بەرپرسێکی سیاسیی جوولەکە دەیدایە شانوباڵمان؛ قسەیان لە ئاواز و هەڵپەرکێ و خواردنی بەتامی کوردی دەکرد.

کۆتا گوتنم لەم بارەیەوە ئەوەیە، ئەم چەند ڕۆژەی تێپەڕی دەبێت

ئەوەی فێرکردبێتیین، کە بەلەمەولا پێویستە زۆرترین سێمینار و کۆبەند و پانێل، لە ناوەوە و دەرەوەی کوردستان، بە بابەتی گرنگیی دەوڵەت و چۆنیەتی دروستکردنی دەوڵەتەوە تایبەتکرێت، نەک بابەتی ڕوناکبیریانەی مردارەوەبوو.

- **ئازاد حەمە**

پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی40: سێبەر.. تارماییەک لەناخی هەریەکماندا خۆیمەڵاسداوە.. ئازاد حەمە

ڕاستە واتای سێبەرShadowدیاردەیەکی فیزیکییە، بەڵام لە ژیانی مرۆڤدا پڕە لە ناڕوونی. سێبەر، کە شتێکە لەنێوان ڕووناکی و ڕووکاریی ئاماژەشە بە دیوە شاراوەکانی ژیانی مرۆڤ، وەک: کەوتنە زۆنی سێبەرەوە، خۆشاردنەوە، نادیاربوون و.... . هەروەها سێبەرکردن یاخود کەوتنە بەر سێبەرەوە مانەوەیە لە تارمایی Ghost و بوونیشە لە تاریکییدا. لەناو سێبەردا ڕووناکی ئاوابووە و ژیان لێڵ و نادیارە. کەواتە،کە سێبەر هەبوو وێنەیەکی ڕوون بەبینیین بوونی نییە. ئەوانەی دەکەونە ناو سێبەرەوە کەسانێکی تارماویی، نادیار و فانتەمPhantomن. ئەمە بە ئەمە مانای ئەوەیە، لەئیستادا کەتووینەتە ناو سەردەم و کاتێکەوە پڕە لە شەبەح و تارمایی؛ ئەوەتا هەموو لە تارماییدا پەرە بە بوونی خۆیان دەدەن، چەترێک، سێبەرێک ڕایگرتوون؛ ئارەزووی زۆنی تارکیدەکەن، چونکە لە تاریکیدا هەست بە بوونی خۆیاندەکەن.

وێڕائیئەوە، لەناو تاریکییDarknessدا هەردەم ترسێک زیندووە، سێبەریش تاریکییئاسا بێبەری نییە لەو ترسە. ئەوانەی لە سێبەردا دەژین هەمیشە تارماییەک ڕاویاندەنێت. دەرکەوتن لە سێبەردا ئاماژەیە بە نادیاریی، بە ونبوونی جەستە و مانەوە لەناو

تاریکییدا. لەبەرئەوە کەوتنە ناو سێبەرەوە دەرنەکەوتنی جەستەیە، توانای ئامادەنەبوونە بە ئاشکرا.

ناوچەی تاریک ئەو شوێنەیە ڕووناکی نایگاتە و ناوچەیەکی تارماییدارە. بۆئەوەی سێبەر هەبێت پێویستە ڕووناکی نەبێت، یان ڕێگرێک لە دروستکردنی ڕۆشنایی هەبێت. ئەوانەی پێویستیان بە تاریکییە دوژمنی ڕۆشناییین، چونکە تارمایی تاکە داڵدەیانە.

لێرەدا پۆلێک پرسیار تایبەت بەوەی لای سەرەوە باسکرا دەخەینەڕوو: سێبەر چییە؟ سێبەر دژە جەمسەری ڕووناکییە یان بەشێکە لە ڕووناکی؟ سێبەر یان تارمایی ڕەهەندی خۆی نییە؟ مانەوە لە سێبەردا نەگەتیڤە؟ ژیانی لەوێ یان ژیانی تاریک چ جۆرە ژیانێکە؟ باشە گفتوگۆی سێبەر نامانباتەوە ناو گفتوگۆی تاریکیی؟ تاکەی مانەوە لە تارماییدا؟ بۆچی بەزۆرێک تارمایی ژیانە؟ ئەوە وێنە یاخود جەستە نییە سێبەری خۆی دروستدەکات؟ گەر بەڵێ،کەواتە بۆ ترس لە سێبەر؟ بۆ لە سێبەردا دیدگاکانمان بەخۆوکەین؟چ جۆرە هەڕەشە و نیگەرانییەک لە پشت مانەوەمان لە سێبەردا؟چیبکەین تا مۆم و چراکانی ناخمان بەهەمیشە ڕووناکیی بەخشبن؟

سێبەر چییە؟ کاتێک دەپرسین سێبەر چییە دەکەوینە ناو پرسیارێکی دیکەوە، ئەی ڕووناکی(ڕۆشنایی)چییە؟ هەروەها ئەوەش، کە چۆن سێبەر پێکدێت چییە؟ لە گفتوگۆی سێبەردا زانستی فیزیا دیارترین زانستە کە، لەو بارەیەوە گفتوگۆی تۆکمە و بەرین دەنێتەگۆڕێ. دەبینین لە زانستی فیزیادا لە باسی سێبەر دەکەوینە ناو باسی ڕووناکییەوە؛ هەروەها سێبەری تەواو و نیوەسێبەر. دەکرێت واش لە سێبەر تێبگەین، کە شەوە، فانتۆم، هەڕەشە و نیگەرانیشە.

ئەدی تارمایی چییە؟ تارمایی بریتییە لە ناوچەیەکی تاریک. ئەوکاتە دێتەدروستکردن کە ڕێگرییەک دێتەبەرپێی ڕووناکیی. ڕوونتر بەینەگە: سێبەر شتێکی سەرەکیمان بیردەخاتەوە، کە زۆر پەیوەندیدارە بە ڕووناکییەوە، کە دژە جەمسەری سێبەرە، ئەوەش ئاوابوونی خۆرە.

ئاوابوونی خۆر هاتنی تارکیی و لێڵیە. کەوتنە ناو سێبەریشەوە، یان مانەوە لە سێبەر هەر ئەو مانایەی هەیە لای سەرەوە هێمایەبۆکرا، کە سێبەر نیشانەیە لەسەر نەدیتن، خۆشاردنەوە و خۆمەڵاسدان لە پەناگەیەک. چونکە ئەوەی لە سێبەردا، لە تاریکییدا، دەکرێت لەبەرڕۆشنایدا ناکرێت. بۆیە سێبەر بینین و دیار Visible دەخاتە ژێرپرسیارەوە.

سەرباریئەوە، کە ڕۆشنایی نەما سێبەر یان تاریکیی دەستپێدەکات. بەزۆرێک ڕووناکی سەرچاوەی گشت خۆشییەکانە، لە بە هەندێک سێبەر پەناگەیە، داڵدەیە بۆ خۆشاردنەوە. بیرماننەچێت، "لە سێبەردا نائاگایی چالاکە، سەرکوتکراوەکانیش لە سێبەردا" خۆیانبەخێودەکەن و پەناگەی تازە بۆ خۆنمایشکردن دەدۆزنەوە. بۆیە ئامانجی تێگەیشتن لە سێبەر بۆ ئەوانەی هەمیشە لەناو ڕووناکیدا بوونە سانا نییە.

بەپێی مێژووکردی رۆمانی ڤیکتۆر ستۆیچیتا Victor Stoichita، لە کتێبی مێژووی سێبەر Brève histoire de l’ombre، کە لە تێگەیشتنی ئەفلاتوونەوە بۆ ئەشکەوت دەڕوانێتە سێبەر و ڕووناکی دەبینیین ئاماژە بەئەوەدەکات، کە ئەفلاتوون پێیوایە مرۆڤ دیلی ئەشکەوتە؛ تەنها لەناو بەدیخانەکەیەوە، کە ئەشکەوتەکەیە، ئەم مرۆڤە دەڕوانێتە جیهانی دەرەوە. تەنها ئەوکاتە بە ڕاستیی جیهانی دەرەکی ئاشنادەبێت، کە ڕووناکیی بەردەکەوێت. ڕووناکیش کە ڕاستییەکەیە لە دەرەوەی ئەشکەوتەکە بوونی هەیە. ئەمەش کەم ئاگایی و کەم ئاسۆیی لە بینین و بیرکردنەوە دەگەیەنێت. سەیرەکە لەوەدایە، کە بۆ مرۆڤی ناو ئەشکەوتەکە ئەوەی لە ئەشکەوتەکەدایە ڕاستییە، کە لەخۆیدا وڕێنە و تارماییە.

خۆر یان مۆم کە سێبەری خۆی دروستدەکات توانای بینینیش دەستنیشاندەکات. کەواتە سێبەرکردن لەگەڵ ڕۆشنایکردندا دێت. هاوکات کاتێک خۆر هەڵدێت ڕووبەری سێبەر تەسکدەبێتەوە، هەرکە خۆریش ئاوابوو ڕووبەری سێبەر فراواندەبێت. بەمجۆرە یاریکردن بە ڕووناکی و سێبەر یاریکردنە بە خودی خۆ. بۆیە لە تاریکییەکاندا، یان لەناو تارماییەکاندا دەکرێت [illegible]: غەدرەکان، ناپاکییەکان لەدایکدەبن. بەڵام لە ڕووناکییدا لەلایەک شتەکانی دەوروبەرمان دەبینین و لەلایەکی دیکە یاریکردن بە تارمایی کەمدەبێتەوە.

کۆتا گوتنمان لەمەڕ سێبەر ئەو تارماییەیە، کە لە ناخی هەریەکێکماندا پەنهانە. ئەڵبەتە تارمەیەکانمان لەیەک ناچن. تارماییەکانمان، کە بەرهەمی جۆرە [illegible] ئازاربەخشن؛ تا قەبارەی تارمایەکانمان زیادکەن مۆمەکانی ناخمان زووتر دەکوژێنەوە، نیگەرانیی و پەشێوییەکانمان باڵاتردەبن. سەرچاوەی ڕۆشناییەکانی ناخمان بە شڵەژان و پەشێوییەکانمان کز و کزتردەبن. ئەمە وادەکات بەژیین: قایلبوون بە مانەوە لە تارمایی زۆر سەمەرەیە تا ئەو جێگایەی لە کەسایەتی مرۆڤ حاڵینیین. هەرکە لە کەسێتیی مرۆڤ تێگەیشتین ئەوکات تێدەگەین، کە تارمایی یان کەوتنەتارماییەوە بەشێکە لە ژیانی تاک.

لەبەرئەوە دەپرسین:"بۆچی تارمایی گرنگە؟ تارماییەکان یارمەتیمان دەدەن لەوە تێبگەین،کە ڕووناکی چۆن کاردەکات. بە سەیرکردنی تارماییەکان دەتوانین بزانین چۆن ڕووناکی و تاریکی یاری بەیەکەوە دەکەن. هەروەها "تارمایی دەتوانێت یارمەتی ئاژەڵەکان بدات بە خۆشاردنەوە. زۆرێک لە ئاژەڵەکان تارمایی بۆ خۆدزینەوە لە نێچیرەکان بەکاردەهێنن"، بێگومان ئەوە بە مرۆڤیش ڕاستە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

لافاوناس نییم، بەس ئاخ بۆ لافاوێکی تر!.. ئازاد حەمە*

لافاوناس نییم و لافاوناسییش بواری پسپۆریم نییە، لەبەرئەوە لێرە ناخوازم لە بارینی زۆری باران یان دیاردەی سەیلاو بدوێم، لە لەوە تێدەگەم، کە لافاوەکە، یان لێزمەبارانەکە پێیگوتین: ماڵ و شوێنی ژیانی ئێمە و ڕێگاوبانەکانمان بەرگەی گەردەلول، زریان و باوبۆران ناگرن.
مافی خۆمە بڵێم: ئاخ بۆ لافاوێکی تر؛ بەو مەرجەی کەس نەبێتە قوربانی، بەڵام با شۆڕبێتانی و کەنەزەپا و بەڕێز و ڕاخەرە بەبەهاکانی ئەو ماڵانە لەگەڵ خۆی بەرێت،کە بەژیان و بە داهاتوون؛ تا یەک تەز هەستی ئەرستۆکراتییەکان(خواپێداوەکان) بورووژێت.
ئەگەرچی لافاوناس نییم، بەس کوا ئەو لافاوەی دەبێتەوە هۆکاری لادانی دەیەها بەڕێوەبەری بێباک؛ ئاودیوکردنی دەیەها زوڵم و ئاشکراکردنی قەتماغەی بێدادیی. گومانیناوێت، موسیبەتەکەی چەمچەماڵ، تەکیە و شەڵەش وایلەکردین لە ئەلفوبای بەماڵەی و بوونی ماڵێکی دڕێیینە، کە شوێنی ژیانی تیانییە، حاڵیبین. ئەی پێش لافاوەکە، چۆن بێباکبووین بەرامبەر بەماڵ و هەژار و بیمارییە کۆمەڵایەتییەکان.
بەشەرمەوە دەڵێم بەڵێ بۆ لافاوێکی تر؛ تا دەقەرەکان لەکدی نزیکبکاتەوە؛ مەتافیزیکی ڕەحم و بەزەیی چرۆدەرکات و نەبوو و داماوەکان لەو شوومە سوودمەندبن، کە لە بەرگی لافاو دەبێتە

میوانیان.
حەیف و هەزار مخابن، کە دەبێت بڵێین سوپاس بۆ لافاوەکە،کە بەدەرەتان و کرێچییەکانی ماڵە کەلاوەکانی کردە خاوەنی ماڵە تازە و پێویستییەکانی ناو ماڵەی، کە کەمترین مافن، بۆ ئەوانە مسۆگەرکرد ئاستنزمترین ژیان لەناو ماڵە بەماڵەکەیاندا، لە سەردەمی ژیری دەستکرد، دەژین.
بەدڵێکی پڕ لە خەمەوە دیسانەوە دەڵێم: بەڵێ بۆ لافاوێکی تر؛ تا بەڕێوە بەرایەتی شارەوانییەکان بەخۆیانا بچنەوە، قوتابخانە و دایەنگەکان پڕ پێداویستی بکرێن، نەخۆشخانەکان لەوە دڵنیابن چەند بەرگەی کارەساتە سروشتییەکان دەگرن، کتێبخانەکانیش لێوانلێوکرێن لە سەرچاوە و پێداویستیی خۆڕانکبیرکردن.
ئەڵبەتە زۆر بە حەسرەتەوە دەڵێم: ئاخ بۆ لافاوێکی تر؛ تا هەژاریی، داماویی، بەدەرەتانیی، بێماڵیی کەساسەکان ئاشکرابکات، کە دەمێکە پەردەپۆشکراوە. تا ماڵی ئەوانە ببینین، کە ڕۆژانەی کاسبکاریان پانزە هەزار دینارە(نۆ دۆلار)، ئەو خێزانەش دەرکەون، کە نزادەکەن بەکڕینی دەرمان بۆ پەککەوتەکانیان.
چەند عەیبە دەڵێم: با بێ لافاوێکی تر؛ ئاخر لەبەرئەوەی خوازیارم لافاو کەمانکاتەوە، لافاو ڕۆحبکات بە بەر کەلتووری بەخشین و بەتەنگەکەوەچوون. مەگەر لافاوەکە فێرینەکردین لە پەرۆشدار، ئاتاج و بێخانووەکان بیربکەینەوە؟ لەوە تێبگەین سروشت توانای پەلاماردانی خۆی هەیە، لەسەر ئەوە وەستاوە مرۆڤەکان چەند دەتوانن رووبەرووی ڕووداوە سروشتییەکان ببنەوە.
دەرکەوت ئەو قسانە لە شوێنی خۆیاندا نیین، کە دەڵێن کوردەکان بەتەنگ یەکەوە نایەن، خۆخۆر و چیوچین. هەرلەبەرئەوە، تەکیە ، شۆڕش و چەمچەماڵ ناوگەلێکن تا ساڵانیک لە گوێماندا دەزرینگێنەوە. ئەمە (سەلیم بەرەکات) گوتەنی لە مەهابادەوە بۆ مەهابادێکیترە، بەس ئەمجارەیان سروشت خستمانیە ناو گەرووی مەهاباد و هەڵەبجەیەکی ترەوە.
حەیف و داخەکەم بۆ لەوە تێناگەین، ئەو جینۆسایدە سروشتییەی هاتەسەر دەڤەری چەمچەماڵ، کاکە مەند، ئاخجەلەر و پیرەمەگرون بەرهەمی نادادیی و خراپدابەشکردنی داهاتە نەک هەقایەتی فاشیزمی بەعسیزم و…. .
بائەوەش بڵێین: هاوخەمیی سیاسییەکان بۆ لێقەوماوان خەمخۆری بوو بۆ ئەوەی نەک لە هەڵبژاردنی داهاتوو لەو دەڤەرانە زەرەرمەندبن لافاو بووە میوانی ناوەختیان. چونکە بۆ سیاسییەکان بەدبەخت، لێقەوماو و پەککەوتەکان زمارەن بۆ کاتی تەنگانەی سیاسیی(بەزیادکردنی کورسی).

شەرمە بۆ من، کە دەڵێم ئاخ بۆ لافاوێکی تر. ئاخر ئەو لافاوە بوو،کە دیاردەی بێدەرەتانی و بێ ماڵی لە دەڤەرێک ڕووماڵکرد خاکێ بەپیت و داهاتداری هەیە. بۆلەمەولا سیاسییەکان ڕقیان لە وشەی لافاو و باران دەبێتەوە، چونکە لافاو زۆر شتی کەشفکرد و جەوری ئابووریی و ستەمی بەڕێو□ بردنیشی خستەڕوو.
تەماشای ئەو ڕێکەوتە، ڕێک چەند کازم□رێک پێش لافاوەکە و □وداوەکانی تەکیە و شۆڕش و چەمچ□م□ا□ ل□ خو□ن□دنەوەی شانۆنامەی(زریان)ی شکسپێر بوومەوە… ئەم شانۆنامەیە ئەمەی چرپان بەگوێما: دۆزەخ بەتاڵە و گشت شەیتانەکان وان لێرە.

***ئازاد حەمە**
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی39: شێتیی… شێت ناتوانێت بفەلسەفێنێت.. ئازاد حەمە

پرسی شێتیی Madness/ Insanity پرسێکی فەلسەفییە یان پزیشکیی(پزیشکییدەروونی)؟پرسی شێتیی بە درێژایی مێژوو بە شێوازی جۆراوجۆر لێکدراوەتەوە؛ فەلسەفە شێتیی وەک تەحەدایەک بۆ عەقڵ خستووەتەڕوو، وەک دیاردەیەک لە دەرەوەی عەقڵ لێیڕوانیووە. ل□د□برزەمانەوە کۆمەڵگە غەدری زۆری لە شێت Mad کردووە، هەوڵیداوە لە کۆمەڵگە وەدەرینێت،ئاوارە و بێ پەنایبکات،وەک نەگریس و لاسار دەریخات. ئەوەش ه□رردەم گوتراوە،کە شێتیی لەخودی خۆیدا داناییەکی یەزدانییە؛ بوونی بەرهەمی یەزدانە و داناییەک لە بوونەکەیدا هەیە. زۆرجاریش وابینراوە،کە شێتیی گوناهێکە بۆیە وایبەسەرهاتووە. لەگەڵکاتدا م□ر□ق ک□سی شێتی وەک کەسێک ناساندووە،کە عەقڵی لەدەستداوە، بۆیە بڕیاری زیندانیکردنیدراوە؛ لێرەوە ترس لە شێتیی دەستیپێکردووە؛ شێت بووە بە کەسێک،کە دەروونناساغە.

بەپێی ئ□و ب□□ت لای سەرەوە باسکرا دەپرسین: شێت لە کوێی

فەلسەفەدایە؟باشە شێتیی بە فەلسەفە چیدەگەیەنێت؟شێتیی لە کایەی عەقڵدا ئامادەیە؟واتە شێتیی بریتیی نییە لە لەدەستدانی عەقڵ؟ شێتیی مەترسییە بۆسەر فەلسەفە یان بە پێچەوانەوەیە؟فەیلەسوف فەرمەکە لە شێتیی؟فەلسەفە لە شێتیی دەترسێت؟ ئامادەیە دیالۆگی لەگەڵدا بکات؟شێتیی خاڵی دەستپێکی گومان نییە؟ بە هەندێک پێیانوایە فەیلەسوفەکان خودی شێتەکان؟شێتیی ئەوەیە،کە ڕۆح جەستەی خۆی ناناسێتەوە (لێیجیادەبێتەوە)(دێکارت)؟توێژەران لە بواری دەروونشیکاریی و پزیشکانی کلینیکیی(لاکان)لەمەڕ شێتیی چییانپێدەڵێن؟ئەی نەخۆشیناسیی Pathology و دەرمانسازیی؟

شێتیی چییە؟پرسی شێتیی پرسێکی فەلسەفییە، تەڵامانە لە خودی مرۆڤ و ئەو جیهانەی تیایدەژیت. هاوکات پرسی شێتیی ترسیشە لە ئاوابوونی لۆژیک و بیرکردنەوە. لە بەرئەوەی فەلسەفە خۆی بە عەقڵ و هزر لەقەڵەمدەدات شێتیی بە بابەتی خۆیدەزانێت و وەک دژە فەلسەفەش لێیدەڕوانێت. بە ئەوەی پێداگیری لەوە بکەین، کە شێت ناتوانێت فەلسەفەبکات، سەرەتا پێویستمان بەوەیە بزانین فەلسەفە چییە؟کە زانیمان فەلسەفە چییە ئەوکات دەزانیین فەیلەسوف کێیە. پاشان لەسەرناسینی شێت و شێتیی دەوەستیین. بەمجۆرە دەکارین شێت لە فەیلەسوف و شێتییش لە فەلسەفە جیابکەینەوە.

وێڕای ئەوە، بەپێی هەندێک گوزارەی ڕەوانبێژیی و زمانەوانیی زۆرجار ئەوانەی بە جۆش و خرۆشەوە بە شتێک دەچن پێیاندەگوترێت شێت. ئەوەش بە شێت دادەنرێت،کە بە نموونە حەزێکی شێتانەی هەیە بە موزیک ژەنین یان بە شیعر نووسین و.... زۆرکاتیش دەگوترێت کڕینی ئەو خانووە بەو نرخە شێتییە، چوونە دەرەوە بەم بارانە کارێکی شێتانەیە و خۆشەویستی سەرلەبەری شێتییە، بەختەوەریی ئەبەدیی خەونێکی شێتانەیە و....هتد. بەڵام ئەو شێتییەی لەم نووسینەدا قسەی لەسەر دەکەین ئەم چەشنە نییە لە شێتیی.

بۆیە سەرەتا دەپرسین:فەلسەفە چییە؟فەیلەسوف کێیە؟ فەلسەفە بریتییە لە لێکۆڵینەوەی سیستماتیکیانە، کە تیایدا ئاوەز کارا و بکەرە. هەروەها بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەشە لە بنەڕەتیترین پرسیارەکان سەبارەت بە زانین، ڕەوشت، بەهاکان، هۆشیاری و بوون. بریتییشە لە پرسیارکردن لە ڕێچکەکی ئەوەی ئێمە بە شتەکی ئاسایی دەزانین و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی ئارگیومێنتانەشە بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی قووڵتر لە جیهان تێبگەین.کەوابێت فەلسەفە گەڕانە بە دوای راستی و تێگەیشتن لە جیهان لە ڕێگەی پرسیارە جەوهەرییەکانەوە.

هەرچی فەیلەسوفە ئەو کەسەیە بەشێوەیەکی شیکارییانە بیر لە پرسە قووڵەکان دەکاتەوە؛ هەوڵی تێگەیشتن لە جیهان، ڕاستی،مانای ژیانی مرۆڤ و پرسیارە بوونگەراییەکان دەدات. ئەم کەسە شێوازێکی ژیان دەژیت،کە عەقڵ و دانایی ڕێنمایی دەکات؛ کەسێکیشە خەریکی بیرکردنەوەیەکی ئاوەزیی و ڕەخنەگرانەیە تایبەت بە مرۆڤ و جیهانەکەی.

هاوکات دەپرسین شێتیی چییە؟شێتیی ئاماژەیە بە لەدەستدانی عەقڵ ،نەخۆشییەکی دەروونییە یان تێکچوونی دەروونییە. لە ڕابردوودا شێتیی وەک سزایەکی یەزدانیی تەماشاکراوە، لەئێستادا وەک بابەتێکی پزیشکیی لێیدەڕوانرێت(نەخۆشی دەروونیی، نەخۆشی مێشک، یان کەمئەندامی هزریی).

لەناو شێتییدا، بە شێت،هەستێک هەیە، کە جیهان ئاوا نییە،کە عەقڵ دەیبینێت، بەڵکو بەوجۆرەیە،کە خودی شێتیی دەیبینێت. واتە شێتیی لەژێر فشاری واقیعدایە. عەقڵی واقیع عەقڵی شێت ڕەتدەکاتەوە. شێت بینینی خۆی هەیە،بەس ئەو بینینە مخابن دووچاری بەریەکەوتن دەبێت لەگەڵ واقیعدا.

بێگومان فەلسەفەیەک تایبەت بە شێتیی بەناوی فەلسەفەی پزیشکییدەروونیی بوونی هەیە،کە قاچێکی ئەم فەلسەفەیە لەناو فەلسەفە و ئەویتری لەناو پزیشکیی دەروونییPsychiatryدایە،کە ئەمیش کاری لێکۆڵینەوەیە لە دەروونپەرێشانیی psychosis. لەمبارەیەوە دەینەوەسەر فەیلەسوفی ئەڵمانیWouter Kusters،کە پێیوایە لێکۆڵینەوەی فەلسەفیی لەمەڕ دەروونبیماریی psychosis،ڕێبازێکی باشتر و کەمتر لایەنگرانەیە لە چاو زۆرێک لە تیۆرییە دەروونی و پزیشکییدەروونییەکان.

پزیشکی کلینیکیی چۆن بڕیار لەسەر دۆخی شێتیی دەدات؟بەپێی گەورە بیریار و پزیشکیدەروونی فەرەنسی ژاک لاکان Lacan شێتیی "لە بنەڕەتدا بەرهەمی عەقڵ و زمانە، نوێنەرایەتی شکستی دەربڕین دەکات،کە بەهۆیەوە ناسنامەی خود و قسەکردن دەڕمێت یان دەبێتە وێنە.دەکرێت شێتیی وەک"ئەگەرێکی هەمیشەیی" لەناو خودگەرایی مرۆڤدا تێبگەین، کە لە بۆشایی نێوان بوون و ئەوەی کە پێیوایە، سەرچاوەی گرتووە و دەتوانێت وەک"غیابی ڕادیکاڵ" لە فۆرمەکانی پێکهاتەیی زمان و ئەزموون دەربکەوێت".

لاکان شێتیی دەبەستێتەوە بە تێکچوونی ئامرازەکانی خۆدەربڕینەوە،

کە بە پلەی یەکەم لەلایەن زمانەوە پێکهێنراوە.کەوابێت، کاتێک شێتیی دەتە زمان،گوزارەکردن کەتایدەت. واتە،شێتیی ئاماژەیە لەسەر شکستی زمان. بەڵام لاکان دەڵێت:شێتیی دیاردەیەکە دەتوانرێت لە ڕێگەی زمانەوە لێیتێبگەین، نەک لە دەرەوەی زمان. بەپێی لاکان شێتیی لۆژیکی خۆی هەیە و ئەوەش بە"لۆژیکی شێتیی"ناودەبات.ئەو پێیوابوو،شێتیی ناماقوڵ نییە بە عەقڵ، بگرە ئەوە عەقڵە بە شێتیی داڕێژراوە.

کەتا گوتن لەبارەی ئەوەی شێت توانای فەلسەفاندنی نییە، ئەوەیە کە خودی فەلسەفە جۆرێک نییە لە کارەکی شێتانە؟ گەر فەلسەفە بیرکردنەوە بێت، شێت ئەو کەسە نییە کە بیرناکاتەوە؟ لەناو کۆگیتۆ Cogitoی(من بیردەکەمەوە) دێکارت Descartesدا شێت جێگاینابێتەوە.چونکە شێت بیرکردنەوەی نییە. دێکارت شێتیی لە فەلسەفەکەی دووردەخاتەوە؛ فەلسەفەی دێکارت کە، بریتییەلە(من بیردەکەمەوە کەواتە من هەم)ئەمە بەو مانایە نایەت، کە شێتیی ناتوانێت فەلسەفە بکات؟ بیرکردنەوە لای شێت باریکردووە، کەوایە چۆن شێت فەلسەفەدەکات، کە بیرکردنەوەی نییە. دێکارت بە بەپەیامگەیاندنی فەلسەفەکەی پێویستی بە شێت نییە. "شێتیی دژە فەیلەسوفە، کە لە ڕێگەی گومانی میتۆدییەوە دەگاتە دەنیایی بوونیخۆی وەک بوونەوەرێکی بیرکەرەوە"".دیدی دێکارت بۆ شێتیی گفتوگۆی گەرمی خستەنێوان فوکۆ و دێریداوە…

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی38: ناشاعیربوون... شاعیرە بیرمەندمان پێویستە.. ئازاد حەمە

پێویستمان بەو ئەزموونە شیعرییانەیە، کە سەمەرەیی دەخەنە ناو ئەزموونی ئەدەبیمانەوە، کە بەهەیەوە پرسیاری چییەتیی شیعر پرسیاری چییەتیی شاعیربوونیش دروستدەکات. لێرەوە دەگەینە ئەو

تەماشاکردنەی، کە شاعیرە بیرمەندمان پێویستە، نەک شاعیری بێ بیر. چونکە شاعیرە نابیرمەند هیچی پێنییە بۆ گوتن و وشەسازییەکانیشی شتێکی ئەوتۆ بەرهەمناهێنێت.
شاعیرەهزرڤان شاعیرە بووناوییەکانن(تراکڵ Trakl، ڕێڵکە Rilke، سیلان Celan و ..)،کە شیعرەکانیان زۆرێک لە بیرمەندانیان بەخۆیانەوە سەرسام کردووە. شیعری شاعیرانی بووناویی جۆرە خەسڵەتێکیان تێدایە، کە شیعری تر دەخەنەوە و ئاسۆش لەبەردەم شیعری دواتردا دەکەنەوە. لەناو شیعری شاعیرانی هزرڤاندا مەرامێک بوونی هەیە، کە بووناوییە، کە پێویستی بە پەیپێبردنە. هاوکات ئەستەمییەک لەناو شیعری شاعیرە بیریارەکاندا پەنهانە، کە پێویستە بدرکێنرێت، کە گوتنی نەگوتراوی تیابەدیدەکرێت. .
شیعر بۆ هەیە؟ لە نەستی شیعردا چی پەنهانە؟ ناشاعیر کێیە؟ ناشاعیرەکان شاعیرە بێ هزرەکان نیین؟ ئەی شاعیرە هزرڤانەکان کێن؟چۆن لەڕێگای شیعرەوە هزردێتەبەرهەم؟چۆن شاعیر هزرڤانی پیادەدەکات؟ چیرۆکی مەراق گەڕانەوە لە شیعردا بەهەموو شاعیرێک دەکرێت؟ چۆن دەکرێت ڕەفتار لەتەك هزری شاعیرێکی هزرڤاندا بکرێت، کە بە بێدەنگی، بە هێمنی و هیچگۆرایانە ڕووداو و گەڕانەوەکان دەهێنێتەوە و لە ڕێگەی ئەوانەیشەوە هزرڤانی پیادەدەکات؟ تەهزرین لەناو شیعردا واتە چی؟ ئەی چۆن شتە لەکیسچووەکان (وون و بزرەکان) بەهۆی شیعرەوە بەدەستبهێنین؟ گەر لە شیعردا شوێنێک بۆ سازدانی بیرکردنەوەی فەلسەفیی بوونینەبێت،کەواتە شیعر چیی لێسەوزدەبێت؟ ناشاعیر non poet کێیە؟ناشاعیر ئەو کەسەیە(ئەو شاعیرەیە)کە شیعری هزرڤانی نانوسێت، یان هزرڤانیناکات بەسەر شیعرنوسینەوە. کۆمەڵگە کە پڕ بوو لە ناشاعیر، ئیدی کۆمەڵگە وردە وردە نوقمی ناجوانیناسی دەبێت. بەڵام دەربازبوونی کولتورێک لە شیعری ناشاعیرەکان ئاسان نییە.
ئەی شاعیرەهزرڤانەکان کێن؟ ئەوانەن کە فەلسەفە (بیرکردنەوەی فەلسەفیی) دزەدەکاتە ناو شیعرەکانیان، ئەوانەی هزرڤانئاسا شیعردەهێننەوە. ماتریاڵی شیعریی شاعیرەهزرڤانەکان جودایی ، بێدەنگیی، تەنهایی، مەرگ، تارمایی، دابڕان، خەمۆکی، هاوڕێیەتی و زۆرێک چەمکی هەستیاری ترن. ئەم جۆرە شاعیرانە چ جۆرە شاعیرێکن؟ ئەڵبەتە ئەوانەن، کە بەهۆی شیعرەوە دیدگای نوێ دەخەنەوە؛ جا دیدگای نوێ بێت بۆ وێنەی شیعریی یان زمان. هاوکات بینینیان بۆ جوانکاری کانگای هزرڤانی پێکدەهێنن، وەکیتر وەک زمانەوانیش قۆپکەرەوەن؛ ڕێنێ شار، گۆران، بۆدلێر ، سوهراب سپێهری یان سیلان لەو جۆرە شاعیرانەن.
کاتێکیش مۆریس بلانشۆ لە ڕوانگەی شیعریی ڕێنێ شار دەدوێت بەمجۆرە

دێتەگۆ: کارەکانی نموونەیەکی سەرەکین لەسەر شیعری مۆدێرن، کە بەلایەنە بنەڕەتییەکانی زمان(بێدەنگی لە زماندا)، نەبوون و پەیوەندی رەوشتی بە ئەویترگەرییەوە سەرقاڵە. دەبینین بلانشۆ، شار شانبەشانی مالارمێ و هۆڵێدرلین بە خاڵی وەرچەرخان لە ئەدەبی مۆدێرن و کاریگەرییە فەلسەفییەکانی دەناسێنێت.
سەرباری ئەوەی گوترا، ئەوەش دەڵێێن، کە شیعرێک کە دیلی خۆی و دوچاری خورپەی هزرییمان نەکات شیعر نییە. بۆیە پێویستە مەراقی ئەو شیعرانەبیین ئەو شتانەمان بۆ دەگێڕنەوە کە لێمانوونە، کە تامەزرۆیانین بیانبینینەوە. تەنیا ئەو شیعرانە دەرەقەتی گێڕانەوەی شتە لەکیسچووەکانمان دێن،کە شاعیرەبیریارەکان دەینووسن. چونکە شیعر یەکێکە لە نهێنیی□کانی بوونمان، شاعیربوونیش بەشێکە لە هەقایەتی بوونمان!
لەناو شیعری شاعیرە هزر□قانەکاندا گەڕان شتێکی پێشمەرجە، ئەڵبەتە گەڕانیش شڵەژان و گومان دەکات بە بنکە بۆ تێگەیشتن لە شتەکانی ناو بوون و ژیانمان. لەبەرئەوە، بەپێی بینینی ئێمە، بڕێك لەو ئەدەبانەی سەرکەوتنی نەك هەر ئەدەبی، بەڵکو هزریشیان وەدەستنەهێناوە ئەو ئەدەبانەن، یان چاترە بڵێین ئەو ئەزموونە ئەدەبیانەن، لەتەك خۆخواردنەوە و گەڕاندا دەستلەملان نەبوونە، بۆ؟چونکە ئەدەبی ڕووکەش ناتوانێت بە گوتنی سادەی بێ ناواخن و دووبارە دونیایەکی هزری ئالۆز دروستبکات. ئەمەیش وادەکات ئەو هزرەی لە پشت ئەو ئەدەبەوە بووە ئەزموونێکی نەك هەر ئەدەبی، بەڵکو هزریش نەخوڵقێنێت.
لێرە زۆر دوور نارۆین گەر بلێین ئەزموونی ئەدەبی کافکا Kafka ، مالارمێ Mallarmé، ڕیلکە ، ئارتۆ Artaud،لەو جۆرە ئەدەبەن ئەزموونیان خستووەتەوە و هزرێکیان لەپاش خۆیان وەگەڕخستەوە، هەر ئەو هزرەشە ئەمڕۆ کارە ئەدەبییەکەی وەك ئەزموون قوتکردووەتەوە و واشی لە بیرمەند و ڕوناکبیرە ڕۆژئاواییەکان کردووە هزر□قانی بەسەر ئەو جۆرە ئەدەبەوە بکەن، کەسانێکی وەك کافکا، مالارمێ، ڕیلکە، ئارتۆ و…..هتد لەپاش خۆیان بەجێیانهێشتووە و ئێستاش وەك ئەزموونێك لە تێڕامانی فەلسەفی تەماشاکرێن. لێرەوە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی بڵێین: تەنها ئەو ئەزموونە ئەدەبیانە دەبنە شوێنی تێهزرینی بیریاران، کە لەخودی خۆیاندا هەڵگری تووخمی هزریین.
کۆتا گوتنمان لەسەر پێویستی بۆ شاعیرەبیرمەند ئەوەیە، کە هزرکاریی لە ئەدەبدا کارێکی سانا نییە و گشت ئەدەبی میلەتانیش وەك یەك نەیتوانیووە بەو ئەرکە هەڵستن. ئەدەب، کە بە ئاقاری هزرکاریدا بڕوات بەدڵنیایییەوە شتێک دەخاتە سەر خەرمانەی هزر، کە ئەوەیش لەوسەرەوە کردەی فەلسەفەکردن بەپیتدەکات. ئەدەبی لەم

شێوەیە، واتە ئەدەبی هزریی، ئەدەبێک دەهێنێتەکایەوە، کە لە کەناری فەلسەفەدا پشودەدات. چیەتیی ئەدەبیی لەم جۆرە دەکرێت بگوترێت، چیەتیی فەلسەفە، یان هزریش، لەگەڵ خۆیدا دەورووژێنێت. ئەدەبی فەلسەفیی، پاسترناک، بۆدلێر، یان لۆتریامون بۆنموونە، ئەدەبێکە پرسیاری هزریی دروستدەکات و دەچێتە خانەی ئەدەبی نەگوتراوەوە. چیەتیی ئەدەب، هەروەک چیەتیی فەلسەفە، پرسیارە لەسەر ڕەچەڵەک و چۆنێتیی داهێنانی هزر.
مایەوە ئەوەش بگوترێت، کە ئەو جۆرە خوێنەرانەی بە مێژووی ئەدەبی نوێی ڕۆژئاوا ئاشنانیین، ئەوانەش کە بێئاگان لەوەی، کە زۆدی ئەدەبی هاوچەرخی ئەمە لە هزری فەلسەفیی ڕۆنجاوە بە ئاسانی لە لۆغزی هزریی و ئەدەبی بینینە ڕەخنەییەکانی ئەو گوتنانەمان حاڵینابن، کە لایسەرەوە هێمایبۆکرا. بۆیە ئەو جۆرە ئەدەبەی ئێستا زۆرێک کاری تیادەکات ناکارێت پرسیاری چیەتیی شیعر بکاتە بەشێک لە خەمە ئەدەبییەکانی.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە چییمان بیردەخاتەوە؟.. ئازاد حەمە

ئەم ساڵ رۆژی جیهانیی فەلسەفە ڕێکەوتی20/11/2025 دەکات، کە سێهەمین پێنجشەمەی ئەم مانگەیە.

دەستپێک: جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان دەکرێت بە فەلسەفە بێت؟

ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە چییمان بیردەخاتەوە؟ ئەم ڕۆژە لە ڕووی مێژووییەوە هەردەم سەرەتاتکێیەکی هزرییمان لەگەڵدا دەکات؛ پێماندەڵێت فەلسەفە لە هەناوی مرۆقبوونی ئێمەوە سەریدەرهێناوە، ئەوەی لەوەدا زیاتر لە هەموو شتێک شایانترە بۆ گوتن ئەوەیەکە، فەلسەفە هەردەم موسافرێکی ئۆقرەنەگرتووە، سەرسەختە و دەدەنگانە(بەگومانەوە) دەمانخاتەناو دەخگەلەکی پێتەڵامانەوە. هەرلەبەرەدا بەدەنگێکی خەمگینەوە دەبێژین: دەبوو فەلسەفە بە کورد

سەرووی گشت زانینێکبایە، سەرمەشقی سیاسەت و هونەر و زانستیشبایە، لە حەیف فەلسەفە لە پەراوێزی زانکۆ و نێوەندی ڕوناکبیریی و سیاسیشماندایە. لە پەروەردەگەیەی، کە چەند لە فەلسەفە بێئاگایە، خۆشەویستیش هەروەک پەروەردە و هزری سیاسییمان بە فەلسەفە نامۆ و غەوارە.

لە بەرئەوە جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان ناکرێت بە فەلسەفە بێت. فەلسەفە بە ئەم جیهانەی ئێستا، بە ئەو فۆڕمەی ئەم جیهانە وەریگرتووە، پێویستییە. لە ناشێت فەلسەفە لەناو جیهانی ناوبراودا بە هەمان ئامرازی فەلسەفیی شارستانی یۆنانی کۆن و ڕۆمانی و سەدەکانی ناوەڕاست و سەدەی ڕۆشنگەریی کاریخۆی بکات.

لای خوارەوە بەچەند هەنگاوێک هێما بەئەوەدەکەم، کە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە دەشێت چییمان بیربخاتەوە:

بۆدەبێت ڕووبەری فەلسەفەکردن فەراوانبکرێتت؟

لە سەروبەندی ڕۆژی جیهانیی فەلسەفەدا دەخوازم هێما بە ئەوە بکەم، کە لە جیهانی ئێستاماندا گوماندەکەم بەئاسانی هەل و مەرجی فەراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن بێتەئاراوە، کار لەسەر پرسە سەرەکییە هاوچەرخەکان بکرێت، فەلسەفە بکرێت بە بابەتی گفتوگۆی نێوان کولتوورەکان. ئەم گومانەم بەری تەسکبوونەوەی پرسیار و خودی گومانیشە لەم چرکەساتە ئاستەنگاوییەی حەزی بە چارەی فەلسەفە نییە. حەیف لە ئێستایەکدا دەژین ڕق لە فەلسەفە ئامادەیە. بەڵام گەرنگە ئەوەش بزانین، کە فراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن پێویستییەکی ڕۆشنگەریی نیشتیمانیی و جیهانییە. ئەمە دەستپێکی گۆڕانیشە لە پەروەردە و فێربوون، ئەو دەستپێکەی سەرزەوی هەمووی تێکڕا زۆرترین پێویستی پێیەتی. فێربوونی فەلسەفە و وتنەوەی فەلسەفە بەرپرسیارییەکی گشتی مرۆڤە و سەرەتاشە بە پێکەوە ڕووبەڕووبوونەوەی پرسە بنەڕەتییە سەردەمییەکان و بە تێگەیشتنێکی باشتریش لە جیهان.

ڕووبەری فەلسەفەکردن فراوانابێت تا ڕووبەری ئازادی فراواننەبێت. لەو شوێنەش، کە ئازادی بوونی نییە فەلسەفە بێ شوێنە. ئەو فەلسەفەیەی لە کۆمەڵگەی نائازاد و گەندەڵ دا هەیە نافەلسەفەیە. ئێستا نافەلسەفە لە زۆر جێگا جێگایەکی بەخۆی دابینکردووە. باشە بۆ دەبێت جێگایەک لە کۆمەڵگە، لەناو ژیان، بۆ فەلسەفە هەبێت؟ لە بەرئەوەی لەڕێگای فەلسەفەوە دەشێت کار لەسەر تەشەنەسەندن و نەشونمای شیکردنەوە و توێژینەوەی پرسیارە چارەنوسسازەکان بکرێت. فەلسەفە دەکارێت ئەمە بکات، چونکە کاری لەخوردبوونەوەیە لە تاک و کۆ، لە بوون و کەتواری ئەم تاک و کۆیە.

داواکان لە فەلسەفە زۆرن. داواکان، کە هیوان هەموو دەخوازن فەلسەفە ئەم داوایانە بهێنێتەکایەوە. هەموو دەخوازن فەلسەفە سەرلەبەری گۆی زەوی بەرەو باشە بگۆڕێت. باشەی لەم جۆرە، کە یەکسانی، ئازادی و ماف لەخۆدەگرێت هەر هەموو ئەمانە هێزی خۆیان لە فەلسەفەوە وەردەگرن. بەڵام هێنانەدی ئەم داوایانە، هیوایانە، کاری بەردەوام و هاوبەشی دەوێت.

فەلسەفە چی پێدەکرێت؟

زۆرێک دەپرسن: فەلسەفە چی پێدەکرێت؟ لە ئێمە دەپرسین : فەلسەفە چی پێبکرێت؟ ئەو شتە چییە فەلسەفە دەبێت بیکات؟ وەکیتریش فەلسەفە چیپێدەکرێت و چیپێبکرێت هەر لەسەر ئەوە وەستاوە، کە فەلسەفە کێیە تا ئەم داوایەی لێبکرێت؟ فەلسەفە خۆمانین، ئەوانەن، کە بیردەکەنەوە. فەلسەفە ئەو شێوازەیە، کە بە بیرکردنەوە دەگیرێتەبەر. ئەڵبەتە فەلسەفە لە هەرە شێوازە دیار و دانسقەکانی بیرکردنەوەشە. بەهۆی فەلسەفەوە دەگەین بەو زانینەی نییمانە. ئەم زانینە چیپێدەکرێت؟ دەمانبات بەرەو تێگەیشتن. تێگەیشتن لەوەی تا هەنووکە لێیتێنەگەیشتووین. ئەم تێگەیشتنەش خاڵی وەرچەرخانی ئەمەیە لە شتێک هێشتا نییە، کە دەشکرێت ئەوە ڕۆشنگەرییبێت، کە دواتر لەمیانە بیرکردنەوەکانەوە دێتەکایەوە.
ڕۆشنگەریی چرکەی لەدایکبوونی عەقڵە لای تاک/ لای گشت منێک. لێرەوە دەشێت بپرسین: لە ئێستادا شیاویی لە بەردەم ئاڵوگۆڕی میراتی فەلسەفیدا ماوە؟ مرۆڤەکان باوەڕیان بەم پرینسیپە مرۆییە ماوە؟ ئەم شیاویی و باوەڕە پێویستە مابێت. بیرکردنەوە لە جیهان، ئەمە دەبێت کۆمانبکاتەوە. پاش ئەم بیرکردنەوەیە ئەدی کاری سەرەکی فەلسەفە چییە؟ ڕەنگە یەک لەو کارانە بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری گشتی بێت. ئەمە ئەرکی یەک کۆمەڵگە و یەک کولتوور یان شارستانی نییە، ئەمە بەرپرسیارییەکی ڕەوشتی مرۆیی گشت سەرزەوییە.
سەرباری ئەوە، شوێنی فەلسەفە تەنیا هۆڵی زانکۆکان نییە، پرسیارە فەلسەفییەکان هەر لەنێو مامۆستا و خوێندکاران نەشونما ناکات. فەلسەفە، کە مافی هەموانی بەسەرەوەیە بەهۆیەوە دەکارین ئەو کێشانە بخەینە ژێر پرسیارەوە، کە ئەمڕۆ جیهان ڕووبەڕووی دەبێتەوە، ئەمەش بەزۆری لە بەرئەوەی، فەلسەفە بەشدارە لە پەرەپێدانی تێگەیشتن لەو بنەما و بەهایانەی ڕێنمایی کردار و بڕیارەکانمان دەکەن.

خەمی ئێستای فەلسەفە چییە؟

خەمی ئێستای فەلسەفە ئەو پرسانەیە، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ

دەبنەوە. ئەو کەسانەی کە ڕووبەڕووی جیهان دەبنەوە کێشەگەلێکی کەن و هاوچەرخیشن. وەکیتریش لە وشەدانی فەلسەفەدا خۆمان لەناو زۆرێک واتای فەلسەفیدا (ڕاستیی، ڕەوشت، هاوڕا تیببون، لەبووردن، ڕێزلەیەکترگرتن، دادپەروەریی،...) دەبینینەوە، کە گرنگن بۆ هەڵکشانی ئاستی تێگەیشتنی ڕۆژانەی ئێمە لە خۆمان و دەوروبەرمان.
فەلسەفە تەنیا دیاردەیەکی ڕوناکبیریی یان ڕۆشنگەریی نییە دیسیپلینیشە، ئەمەو فەلسەفە تەقلایەکی پراکتیکی ڕۆژانەشە، کە دەکارێت کۆمەڵگاکان بگۆڕێت و کولتوورەکان لەیەکتر نزیکبکاتەوە. واتە، فەلسەفە یارمەتیدەرە بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی ئاسوودەتر و ڕێزدارتر. بەم شێوەیە فەلسەفە وا دەکات بتوانرێت لە بەربەست و ئاستەنگە گەورەکانی هاوچەرخ تێبگەین و بۆ دروستکردنی هەلومەرجی هزریی بە گۆڕانکاری وەڵامیان بدرێتەوە.
لەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە بابەتی ڕەوشتە، کە دەتوانێت بابەتگەلێکی تریش لەخۆبگرێت، وەک: ڕەگەز، ئاکار، تێرۆر، گەندەڵی، ماف. بۆ ئەوەی ئێمە بکرێت پێویستمان بەوەیە، کە زوو زوو پێناسەی فەلسەفە بکرێتەوە. ئەوەش ڕوونبکرێتەوە، کە ئەرک و ئامانجی بنەڕەتی فەلسەفە چییە و دەخوازێتیش چی بە مرۆڤ بکات. ئەمەش بە پلەی یەکەم پێویستە بە مناڵان و دواتر بە لاوان بکرێت. لاوان، کە کەوتوونەتە ژێر فشاری کۆمەڵگەیەکی بەرخۆری دژە بەها و جیهانگیرییەکی پەرت و بەشەوە پێویستییەکی زۆریان بە خوێندنەوەی فەلسەفەی کلاسیک و هاوچەرخ هەیە.
سەرئەنجام، ئەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە خەمی ئێستای فەلسەفەن و گرنگە وا لە فەلسەفە بکەن خۆی لە عەوام نزیکبکاتەوە. ئەمە ڕێگایەکیشە بۆ لە بەدەستبژێرخستنی فەلسەفە و تیشک خستنە سەر گرنگی دیدگا ڕەخنەییەکانیشی.

لە هەنووکەدا چۆن فەلسەفە سەرقاڵی بیرکردنەوە بکرێت؟

فەلسەفە واتە بیرکردنەوە لە هەنووکە. فەلسەفە هەنووکەی خۆی هەیە. لەو کاتەی، یان سەردەمەی، فەلسەفە ئامادەیە ئەو کاتە، یان سەردەمە، هەنووکەی فەلسەفەیە. فەلسەفە، کە لە هەنووکەی خۆی دوورکەوتەوە فەلسەفە نییە. فەلسەفە چاودێرە بەسەر هەنووکەی خۆیەوە. هەنووکە ناشێت لە ژێرکۆنترۆڵی فەلسەفە دەرچێت. ئەو دەمەی فەلسەفە بە ڕاقەی هەنووکە ناوەرێت ئەوە نەک هەر فەلسەفە نییە، بگرە بیریش لەو هەنووکەیەدا بوونی نییە. هەنووکەکان جۆراوجۆرن، لە فەلسەفە هەمانە. فەلسەفە لە دەمی دەرکەوتنیەوە دیارە ئامانج و ئەرکی چییە، هەنووکەش، کە دەگۆڕدرێت فەلسەفە لەم گۆڕانە حاڵییە.

گشت ئەوەی لای سەرەوە وترا، بەرەو ئەو تەماشاکردنەمان دەبات، کە نزیکبوونەوەی فەلسەفە لە هەنووکە مەرجە. ئەمە بە ئاسانی نایەتە دی. بیرکردنەوە لە کردارەکانمان سەرەتای گۆڕینی بیرکردنەوەکانمانە بۆ کردار. گشت هەنووکەیەک لەژێر کاریگەریی کردارەکانە. هەنووکە بۆی هەیە کردارەکانمان بخاتەژێرپرسیارەوە. خودی هەنووکەش گومانیلێدەکرێت بەرهەمی کاتی خۆی نەبێت.

تێگەیشتنی قوڵ داوای فەلسەفەیە؟

فەلسەفە وادەکات تێگەیشتنی قوڵت هەبێت. ئەو دەمەی فەلسەفەکردن لە کەسێکدا چڕدەکات تێگەیشتنی قوڵ زاڵدەبێت. تێگەیشتنی قوڵ لەگەڵ تێگەیشتنی سادە و لاواز دا یەکناگرێتەوە. تێگەیشتنی قوڵ پێویستی بە بیرکردنەوەی زۆر و بەردەوامە. بیرکردنەوەش مەشق و ڕاهێنانی جۆراوجۆری پێویستە. لە تێگەیشتنی قوڵ دا ئاستەکانی تێڕامان بەرین و کراوەن. لەوەندەرە فەلسەفە توانای تێپەڕاندن و بڕینی سنورەکانی لەنێوان زانستە جیاوازەکانیش دا هەیە. ئەوەی فەلسەفە لەتەک یەک زانست(دیسیپلین)دا یەکانگیرنابێت ئەمە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی فەلسەفە. فەلسەفە بە چییەتی بیرکردنەوە دەستپێدەکات و بە پەروەردەکردنی تێگەیشتن کۆتاییدێت.

زۆر جار بە زۆرێک پرسیارەکانی فەلسەفە خۆیان لە ناسادەیی دەدەن. ئەمە ڕاستە و بەشێکیشە لە سروشتی فەلسەفە. بەپێی ئەوەی پرسیارەکانی فەلسەفە سەرسامیمان دەکەن بیرکردنەوەی وروژێنەریش دەسازێنن. بوون بە فەیلەسوف، نزیکبوونەوە لە فەلسەفە، ڕۆڵی فەلسەفە لە خۆشگوزەرانی مرۆیی و لە هێنانەدی ئاشتیخوازی و....، گشت ئەمانە و گەلێک بیرکردنەوەی تریش وروژاندنێک لەخۆدا بەرجەستەدەکەن، کە ئەوەمان پێدەڵێن هزر و تێگەیشتنی مرۆڤ و ڕۆشنبیرییەکەی لەتەک دەرکەوتنی فەلسەفەدا نەشونمایکردووە.

چۆن فەلسەفە لەگەڵ خێرایی ئەلێکترۆنی مامەڵە بکات؟

فەلسەفە بێئاگایە لە گۆشەی ئەلێکترۆنی. لەبەرئەوە فەلسەفە لە سەردەمی خێرایی ئەلێکترۆنی دا لەژێرپرسیاردایە. دەمی هەنووکەمان دەمی زێدەڕۆییە لە خێرایی. رەچەڵەکی خێرایی، کە بە شۆرشە زانستییەکان دەگەڕێتەوە بەم ڕۆژیان گەیاندین. واتە، ئەوەی ئەم خێراییەی هێنایەکایەوە مەکینە هایدرۆلی و میکانیکی و ئەلکترۆنییەکان بوو. ئەم خێراییە ڕەفتارەکانی مرۆڤی ئەم دەمەی بەجۆرێک گۆڕیووە، کە ڕووداوەکان، دیاردەکان خێرا تێپەڕن. جیهانی تازە لە هەناویدا هەڵاوگێڕان و ڕیکخستنێکی بەردەوام لە خۆدەگرێت و ئەمەش ئەو خێراییە دروستدەکات مرۆڤایەتی کاریپێدەکات. ئەم

جیهانێ دژی وەستان و سستییە، لە گەڕان و گەیاندن و گوازتنەوەی بەردەوامی خێرادایە. ئەمە وایکردووە جوڵە وەک جاران نەبێت.
جوڵەی ئێمە لەژێر فشاری خێرایی بووتە بەشێک لە ئێمە. جوڵەکانمان نۆرماڵ نییە. لە گشت جێگایەک ئەم جۆرە جوڵەیە ئامادەیە و مەحکومیشیکراوین بە جوڵە: لە بانق، لە ژوری نوستن، لە کاتی خۆشتن، لەناو شەمەندەفەر، لە.... هاوکات ئەم جوڵەیەی ئێستا هەیە، کە بەرهەمی خێراییە، خێرایی دیگیتاڵی و سایبیریانیCyber جوڵەیەکی سانا و بێ لایەن نییە. تەماشا سێبەری خێرایی لەناو گشت چالاکییەکانماندا بوونی هەیە: هاوڕێیەتی، وەرزش، خوێندن و فێربوون، سێکس، سەما، نانخواردن و.... هتد. هەر ئەم جوڵەیە ئەوەشمان پێدەڵێت، کە ئەو شتەی خێرا دەگۆڕێت لە جێگەی خۆی نامێنێت و چییەتیشی دەگۆڕدرێت. خێرایی دیدی ئێمەی بە جیهان گۆڕیوە و کاریگەریشی لەسەر پەروەردە، ئابوری، جیۆسیاسی و ژینگە بەجێهێشتووە.
سەرئەنجام، فەلسەفە لەناو ئەم خێراییەدا سست تێدەپەڕێت و فریای خستنەژێرپرسیار و گومانی دیاردە سایبیریانییەکان (فێمینیزمی سایبیریانیCyberfeminism، تاوان و دزی سایبیریانیCybercrime، سێکس و ئەوینداری سایبیریانی،......) ناکەوێت. فەلسەفە، کە شوێنێکی شیاو و گونجاوە بە بیرکردنەوە لە تەنگوچەڵەمە ڕەوشتیی و سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکان، پێویستی بە سەرلەنوێ چالاککردنەوە و وەگەڕخستنەوەیە بە شیکارکردن و ڕوونکردنەوەی چەمکە سەرەکییە فەلسەفییەکان(ڕاستی، ڕێزلەیەکترگرتن، وەفاداریی، ئەمەک، ئاکار،....).

فەلسەفە لەگەڵ کاتدا دەروونشیکاری ناخاتەژێر ڕکێفی خۆیەوە؟

زەفەربردنی فەلسەفە بە دەروونشیکاریی لە دوورمەودادا دەرئەنجامی پۆزەتیڤی دەبێت. فەلسەفە بە بیرکردنەوە (تێهزرین) یەکسانە نەک شیکارکردنی ڕەفتار، بیرکردنەوەش لەسەر بیرکردنەوە گەشە بە بوونی فەلسەفە دەدات. بیرکردنەوە لە چییەتی فەلسەفە بیرکردنەوەشە لە چییەتی ئێمەی بەرهەمهێنەری فەلسەفە. ئەمە، کە بە دەروونشیکاریی ناکرێت ناسنامەیەکی هزریی لەناو دیسیپلینەکانی تر بە فەلسەفە دادەتاشیت.
سەرباری ئەوە، دوا کارکردنەکانی پۆلێک لە بیریارانی فەڕەنسی لەم چەند ساڵەی دواییدا بەرەو ئەو تێزەی بردوون، کە کاتی ئەوە هاتووە فەلسەفە دەسەڵاتی شیکاریی لە دەروونناسی وەربگرێتەوە. دەروونناسی ئەم دەسەڵاتەی بە خراپ بەکاربرد: خەمۆکی، بێزاریی، تەنیایی، دابڕان لە خودی خۆ و دواتر لە ئەویتریش وەک خۆیان ماونەتەوە و

کەچی دەروونشیکاریی پێیوایە هەر بەردەوام و سەرکەوتووە. بەم تەرزەی بیریارانی فەڕەنسی دەگەینە ئەو تێگەیشتنە، کە دەروونناسی پاشکشەی پێبکرێت لە چارەسەرکردنی مرۆڤ.
هەندێك واتا هەن (سۆزداریی، هاوڕێیەتی، بەختەوەریی، خودگەرایی، خۆشەویستیی و...) تایبەتمەندی گەردوونـاوی خۆیـان هەیە. ئەم تایبەتمەندییە فەلسەفە بەشێوازی خۆی کاری لەسەر دەکات. وەکیتر، هەر ئەوەشە وادەکات فەلسەفە زەفەر بە دەسەڵاتی شیکاریی دەروونناسی بەرێت. دووبارە شیکردنەوەی فەلسەفییانەی ئەم واتایانەش هیوایەک بەوانە دەبەخشیت قوربانی دەستی دەروونناسی هاوچەرخن
زۆربەمان دەزانین، کە لەگەڵ تاڵیس، یەکەم هزرڤانی یۆنانی لە سەدەی شەشی پێش زایین، فەلسەفە بووە دەروازەی پاراستنی ڕۆحی ڕوناکبیریی مرۆڤ. هەر لەو دەمەوە لەو شتانەی لە چییەتی فەلسەفەدا پەنهانکرا قسەکردن بوو لە واتاگەلێکی وەک: ڕاستی، هاوڕێیەتی، ئاشتی. وەک بەرپرسیارییەکی فەلسەفیی، لە دیسیپلینەکانی تر(بە تایبەت دەروونناسی و دواتر سیاسەت، کۆمەڵناسی) بەشێک لەم واتایانەیان خستەژێرڕکێڤی خۆیانەوە و بە شێوازی خۆیان تێۆریزەیان بەسەرەوەکرد.

مەرگی فەلسەفە شیاوە؟

لە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفەدا مەرگی فەلسەفە جارەکیتر مایە پووچە بێتەوە. لەم ڕۆژەدا مەرگی فەلسەفە سەرلەنوێ دەبێتەوە بە بابەت. خودی ڕۆژەکە وەبیرهێنانەوەی گرنگیی فەلسەفەیە، پرسیاریشە لەسەر ڕەچەڵەکی فەلسەفە و دانپێدانان بە ئایدیای بەرەوپێشبردنی لێبوردەیی و ئاشتی، کە داوای توانامان لێدەکەن لە فەلسەفە. بەڵێ مەرگی فەلسەفە یەکناگرێتەوە لەگەڵ دەزی ڕەوشتیی و مرۆیی سەردەم و مەرگی شتەکیشە لە خۆمان پێکهاتووە. فەلسەفە تا بەم جۆرەی ئێستا دروستبووە زۆرێک سەدە و دەڤەر و کولتوور و فەیلەسوف کاریان بەکردووە. بەڵێ فەلسەفە هەر ئێرەیی نییە، ئەوێیشە و خەڵکی گشت جێگا و شارستانییەتێکیشە.
لە بەرئەوە لە ناوچوونی فەلسەفە لە ناوچوونی ئەو شتەیە، کە هاوبەشە. شتە هاوبەشەکان بە ئاسانی لەناوناچن. نەک هەر لەبەرئەوەی لەخۆڕا دروستنەبوون، لەبەرئەوەش، کە فاکتەری بنچینەیی کاری لە دروستبوون و پەرەسەندنیاندا کردووە. وەکیتریش ئەو شتە هاوبەشانەی هۆکاری دروستبوونی فەلسەفەن تا هەنووکە هەن: جەنگ، ڕەوشت، ماف، ئەوین، دادپەروەریی، سەرباری ئەوانە مرۆڤ. ڕەگەزی مرۆڤ، کە تا هەنووکە ماوە پێویستی بە فەلسەفەیە وەک بیر. ئەم مرۆڤە ڕۆژانە

بەریەککەوتنی هەیە لەتەک شەڕ، درۆ، هەڵە، گەندەڵیی، بێ وەفایی، نیگەرانیی و.... بەیە مرۆڤ بە فەلسەفە ناشێت هەڵبکات و مەرگی فەلسەفەش لە ئەستای مرۆڤایەتییەوە دوورە.

خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکانی پەروەردە و زانکۆ پێویست نییە؟

خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکان پێویستییە. فەلسەفە بنەچەی خۆی هەیە، دەرینترین زانینە و زانینی زانینەکانیشە، کە فەیلەسوفەکان هەر زوو جەختیان لە دەگمەنی ئەم بنەچەیە کردووەتەوە. شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا بە خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکانی خوێندن جێگا بە خۆی دابیندەکات. خوێندنی فەلسەفە و شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا جگەلەوەی دەرفەتەکی ناوازەیە بۆ چڕکردنی تێگەیشتن لە فرە کولتوری، هاوڵاتیبوون و ئازادی بریتیشە لە خوێندنی بیر و هیوایەکیشە لە بەردەم سەرلەنوێ بوژاندنەوەی فەلسەفەدا.
خوێندنی فەلسەفە مەشقکردنیشە لەسەر بوونی فەلسەفە بە بابەتی چارەسەر بە کێشە و کەموکوڕییەکان. فەلسەفە، کە قوتارماندەکات لە بیرنەکردنەوە، لەهاتوومان دەکات لە زاڵبوون بەسەر نیگارانی و کاتە قەیراناوییەکاندا. خوێندنی بیر لە گشت قۆناغەکانی خوێندن سەرەتای حاڵیبوونی خودە (قوتابییە) لە خودی خۆی، لە کردار و گشت ئاکارەکانی. ئەمە تەنیا ئەو کاتە دەکرێت، کە فەلسەفە دەبێت بە یەکێک لە مادەکانی قۆناغی بنەڕەتی. خوێندنی فەلسەفە پێش قۆناغی زانکۆ سەرەتای زاڵبوونی قوتابییە بەسەر تەحەدیات و ئەستەمەکان.
خوێندن و فێربوون لە بنەڕەتی بە فەلسەفە بنەڕەتی دەکات بۆ شوێنێک بە بیرنەکردنەوە، شوێنێک کە زانین تیایدا ناخرێتەژێرپرسیارەوە. فەلسەفە لە قۆناغی بنەڕەتیدا هەر پەیوەندی نێوان زانین و پسپۆڕییەکان ڕێکناخات، خودی زانینیش تەکمە و پرسیارئامێزدەکات، لە بەبازاڕیکردنی پەروەردە زیانەکی زۆر لە فەلسەفەی خوێندن دەدات. فێربوونی فەلسەفەش لەناو کەبەکەیەکانی بازاڕ لەگەڵ پەروەردە خودی کردەی فیربوون دوچاری گرفتی گەورەی ڕەوشتی دەکات. هاوکات ئاشناکردنی منداڵ بە فەلسەفە ئاشنابوونیەتی بە پرسیار و وەڵام، بەس ئەمە هەرگیز نایەتەدی تا فەلسەفە نەخرێتە ناو پرۆگرامی خوێندنی دایەنگە، باخچەی منداڵان و بنەڕەتییەوە.

فەلسەفە لە کوێی ڕوناکبیری ئەمەدایە؟

فەلسەفە لە وشەدانی فەلسەفیی ئەمەدا کارەساتبارە. ڕوو نییە لە ڕوناکبیریی ئەمەدا فەلسەفە لە چاوەنواڕی چیبدایە. ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی، کە فەلسەفە لە نەوەندی سیاسیی و ئەکادیمیی ئەمە ونە.

لە ئێستادا دۆزینەوەی فەلسەفە لەو سێ نێوەندە گرنگەدا خۆی لە ئەستەمیی دەدات. ئەوەی دەبینرێتەوە زۆر شتە، لە فەلسەفە نییە. واتە ڕوناکبیریی هەیە، لێ بێ فەلسەفەیە. نێوەندی سیاسیی و ئەکادێمیی هەیە، کەچی زۆر نا فەلسەفییە، دوورە لە فەلسەفە، خۆی لە فەلسەفە دەدزێتەوە. وەکیتر فەلسەفە لەناو خەڵکی و سۆسیال میدیاش نادیار و ناکاریگەرە.

سەرئەنجام، فەلسەفە ونە، ئەمەش ترۆپکی گومانی ئێمەیە لە وتاربێژیی و بەندگەیی ڕۆمان و شیعری سەردەمی نوێ کوردیمان. فەلسەفە پێویستە لەناو ئەمەدا بدۆزرێتەوە. ونبوونی فەلسەفە، هەڵاوەشتن و توەدانی فەلسەفە بە زیانی گشت مرۆڤایەتی دەکەوێتەوە، نەک هەر ئێمە. چونکە چەکەرەکردنی فەلسەفە لە گشت نێوەندەکانی ژیانی مرۆڤی سەردەم ،قوتارمان دەکات لە بنەبڕکردنی نەفامی. تەنیا بە فەلسەفە، بە فەلسەفەیەکی کراوە و نەترس، نەفامی و هاوشێوەکانی، بێدادی و تێرۆر، گەندەڵی، بنەبڕدەکرێت.

بەشێك لە ئێمە پێویستە بپرسێت دوای ئەو تێکشکانانەی، کە هاتەسەر کۆمۆنیزم و ناسیۆنالیزم، ئێستاش کە ئەو دوو ئیزمism ە بە ئیسلامی سیاسیی پڕدەکرێتەوە هەمان تێکشکان بەرهەم نایەتەوە؟ ئایندەی فەلسەفە ئەو دەمە دەبێت چۆن بێت؟

کۆتا گوتن: فەلسەفە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی ناسازێنێت؟

گرنگیی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی. فەلسەفە بە دامرکاندنەوەی نیگەرانییەکان نییە. بەپێچەوانەوە فەلسەفە نیگەرانییەکانی مرۆڤ وەک کێشە دەبینێت و بەدوای چارەسەریانەوەیە. ئەمەش جەوهەری جیاکردنەوەی فەلسەفە لە دەروونشیکاریی. فەلسەفە بەدوای داناییەوەیە، لە جیهانی ئێستا لەژێر زەبری هەژاری، نەداری، نایەکسانی خەریکە دانایی خۆی لەدەستدەدات، خەریکە گاڵتە بە دانایی و وشەدانی ئەم واتایەش دەکات. لەبەرئەوە دروستکردنی ژینگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لە زۆر ڕوەوە کاتیهاتووە.

باشە لە هەل و مەرجێکی وادا چی لە نیگەرانییەکانی زانست بکەین؟ فەلسەفە چی لەو بارەیەوە پێیە بۆ وتن؟ فەلسەفە چاودێری ڕەوشتییە بەسەر زانستەوە. پشتگیریی لە زانست دەکات تا ئەو شوێنەی مرۆیی و ئاکارییە. فەلسەفە لە خودی خۆیدا بریتییە لە ئارەزوومەندیەکی خۆییانە و تاکیانە، نەک زۆرەملێیانە. فەلسەفە دوژمنی زۆرەملێیی و ستەمە. بۆیە تا ئێستا بابەتی ئاشتی هەمیشەیی بابەتێکی هەستیارە بۆ گفتوگۆکردنێکی فەلسەفیانەی بەردەوام.

بەم جۆرە “فەلسەفە وەک دیسیپلینێک هاندەری بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و سەربەخۆیە و دەتوانێت بەشداری بکات لە تێگەیشتنێکی

باشتر لە جیهان و چەسپاندنی بناغە ڕاستەقینەکانی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و لەبوردەیی”. ئەمە دروشم نییە، بەڵکو ماهیەتی ڕاستەقینەی فەلسەفەیە. جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان پێویستیەکی زۆری بە فەلسەفەیە، بەو شتەی فێربوونی ژیان دێنێتەدی. داخ و جەخار کردەی فەلسەفەکردن و فەلسەفاندن لە دەڤەری ئێمە بە ئاسانی نایەتە سەرپێ. لەم شوێنە ناپسپۆڕە لە فەلسەفە داگیرکەری بواری فەلسەفەیە! پشتکردنی کۆلێجەکان لە فەلسەفەوتنەوە زیانی لە گەیاندنی فەلسەفە بە زۆرینە داوە. وەکیتر، لە زانکۆکانی هەرێم غەدرێکی زۆر لە فەلسەفە دەکرێت و ناپسپۆڕ لە فەلسەفە وانەی فەلسەفە دەڵێتەوە و ئەمەش هزر و تێگەیشتنی فەلسەفیی لەو شوێنەدا خستووەتە گیانەڵاوە. بۆیە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە لە وەها دەڤەرێک وەک گشت ڕۆژێک تەماشادەکرێت.

سەرنج: یۆنسکۆ لە ساڵی 2002 وە ڕۆژێکی بۆ فەلسەفە تەرخانکردووە، کە دەکەوێتە سێهەمین پێنجشەمەی مانگی نۆڤەمبەرەوە (مانگی یانزە).
ئەم ساڵ ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە ڕێکەوتی 20/11/2025 دەکات، کە سێهەمین پێنجشەمەی ئەم مانگەیە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بۆ فرمێسکەکانی باوکی ڕێکار.. ئازاد حەمە

گریان… نووسینەوەی دیرێکی فرمێسک ئاسان نییە

هەڵکۆڵین لە بنەچەی گریان و نووسینەوەی دیرێکی فرمێسک ئاسان نییە. بەزۆرێکیشمان روونە،کە سەردەمی فرمێسک دەمێکە بەڕوەیە و ڕەچەڵەکی فرمێسکیش زۆر مرۆییە. بۆیە لێکۆڵینەوە لە گریان یان فرمێسک ڕشتن هیچنەبیت ئەزموونی ڕژاندنی فرمێسک و بەکوڵ گریانی دەوێت. ئایا ئەوە لە هەمووواندا هەیە؟ هاوکات دەزینەوەی تێڕوانینی قووڵ لە فرمێسکەکانی ئەوانیتر توانایەکی سۆزدارییشی دەوێت.
نهێنی فرمێسک تەنیا گریان تێیدەگات. ئەو ڕژێنانەی فرمێسک بەرهەم

دەهێنن هەقایەتیان لە پشتەوەیە. هەڵچوونی هەست،کە گریان دروستدەکات لەڕێگای ڕژانی فرمێسکەوە لە دیرۆکی مرۆڤایەتییدا گۆڕانی بونیادی بەسەردا هاتووە. ئەمە ئەوەشمان پێدەڵێت،کە شیکارییکردنی فرمێسک، تێگەیشتنی کۆمەڵایەتی بە گریان وەک خۆی نەماوە. چونکە لە گریان تێگەیشتن دووبارە تێگەیشتنی فرمێسک ڕشتنمان لێداوادەکات. هەروەها ڕاستە فرمێسکەکان لاواز دەرماندەخەن، لە بە فرمێسکەکان دەتوانین هەستی ئەوانیتر بەخەمان ڕاکێشین و خۆشمان تاڕادەیەک ئاسوودە بکەین.

لێرەدا دەپرسین:چاوەکان،کە فرمێسک دەردەدەن، ئەم فرمێسکە دیرۆکی هەیە؟ هەموو فرمێسکێک یەک مانای هەیە؟ لەڕووی بایۆلۆجییەوە یەک تام و یەک پێکهاتەی هەیە؟گریان چارەسەرە(تەڕاپییە)؟ ئێرە، واتە کوردستان، یان رۆژهەڵات، بەشێک نییە لە مێژووی فرمێسک؟ وەکیتر کوێن ئەو شوێنانەی دەستپێکی مێژووی نەک گریان بەڵکو پێکەنیینیشن؟ ئارکێلۆژیای(هەڵکۆڵیناسی)گریان چییمانپێدەڵێت؟ ئەو مێژووکردانەی گریان دەنووسنەوە سەر بەو شوێنانەن، کە منداڵدانی تراژیدیا و کارەساتبارییین؟ مانای سایکۆلۆجی فرمێسک لەگەڵ مانا کولتوورییەکەی یەکە؟ فرمێسکی یۆنانییەکان لەسەردەمی سوکرات هەمان مانای ئەو فرمێسکانەی هەیە باوکی رێکار ڕشتی؟

فرمێسک چییە؟ فرمێسکەکان لە ئاو(شلەیەکی خوێیین)پێکهاتوون، کە لەگەڵ پێکهاتەی تریشدا تێکەڵن(چەوری، ئەنزیم و هتد...). کاتێک دەگریەین فرمێسک دەڕێژین، کە هۆرمۆنی تایبەتی تیایە. فرمێسکی سۆزداریی بەپێی توێژینەوەکان پێکاتە هۆرمۆنییەکەی جوداوازە. لێرە قسەی ئێمە نە لە پێکهاتەی کیمیایی فرمێسک یان گریانە نە سوودی ڕشتنی فرمێسک، بەقەدئەوەی فرمێسک وەک دیاردەیەکی خەمناک و ئاماژەیەکی وروژێنەری سۆزداریی تەماشادەکەین.

باشە مێژووی گریان چییە؟ هەموو شتێک مێژووی خۆی هەیە. گریان، کە دەرهێنەری فرمێسکە لە کولتوورێکەوە بۆ ئەوی دیکە جیاوازە. هەرهەمووشمان جارێک لە جاران فرمێسکمان ڕشتووە، بەڵام فرمێسکی باوک(پیاو) و فرمێسکی دایک(ژن)، فرمێسکی هەژار و فرمێسکی دەوڵەمەند، فرمێسکی تاوانکار و فرمێسکی قوربانی و.. وەک یەک نیین.

بیرمەندە گەورەکان لە یۆنانەوە(هیپۆکراتیس، ئەفلاتون و...) تا دەگاتە زانایانی بایۆلۆجی(داروین) و هونەرمەندەکان(پێکاسۆ و ..) هەوڵیان داوە لە مانا و ناواخنی گریان حاڵیبن. تەنانەت ئاماژەکانی فرمێسک لە فیلمەکان تادەگاتە فرمێسکی سەرتابلۆکان ئەوەمان بیردەخەنەوە،کە فرمێسک تەنها دیاردەیەکی مرۆیی نییە، بەڵکو ئاژەڵیش. بەڵام ئەوەی مرۆڤ ناخهەژێنترە چونکە بەهۆشەوەیە

و ڕشتنەکەشی بە هەردولایە.

ڕاستە تەنگژەی جەستەیی و ڕۆحیی یان دەروونییەکان سەرچاوەی فرمێسک دەردانن، لە کولتوورە جیاوازەکان بەپێی ئاماژەکانیان مانای خۆیان بەبەر فرمێسکەکاندا کردووە. بۆ زۆرێکمان ئەوەش جێگای سەرنجە،کە فرمێسکی چینییەک لەگەڵ فرمێسکی لاتینئەمریکای یان ئەفغانییەک لە چییدا لەیەک دەچن. ئەوە کولتوورەکانن، کە پێماندەڵێن فرمێسکی هەژاران و دەوڵەمەندان، ئیمانداران و بیئیمانەکان، یان کۆمەڵگە غەدرلێکراو و ئازاد و خۆشبەختەکان هاوشێوەی یەکنیین.

خۆشیی (سەرکەوتن، بردنەوە، تەندروستبوون و..) و خەم(مەرگ، غەدر، دابڕان و..) فرمێسک هێنەرن. ئەڵبەتە ئەوەش کاتێک تەنێک دەچێتە چاومان یان بەشتێک هەستیاریمان هەیە. بەڵام ئەو مانایەی ئێستا فرمێسک هەیەتی هەمان ئەوە نییە، کە مرۆڤ لە سەرەتای مێژوو هەیبووە. فرمێسکی تاکی کورد لە ئێستادا ڕەنگە بەرهەمی هۆکارگەلێکی جیاواز بێت لەو فرمێسکانەی هەزار ساڵ لەمەوبەر ڕشتوونی. کەوابێت ڕژاندنی فرمێسکی کوردی ئەمڕۆ هەمان پێکهاتە کیمیاییەکەی پێشووی هەیە بەس هۆکارە سۆزدارییەکە هەمان نییە.

فرمێسک هەستگەیێنەرە، کۆدەکان دەخاتە بەردەست کەسانی ترەوە، پێیاندەڵێت فرمێسکەکانم لەخۆڕانیین، ناخهەژێنییان تێدایە. کەواتە فرمێسکەکان دەتوانن ناخەکان پێلینکەن. ئەمەو جەستەی ئەو کەسەی دەگری و فرمێسکی سۆزداری دەڕێژێت دەچێتە ئاستێکی هاوسەنگ و بە ڕشتنی فرمێسکەکە فشاری دەروونی کەمدەبێتەوە.

کردەی گریان دروستکەری فرمێسکە. واتە دەستپێک گریانە و بەرهەمەکەی ڕشتنی فرمێسکە. وێڕایئەوە، سۆز و هەستی قوڵ و بەهێزیش فرمێسک هێنەرن. ئەڵبەتە سۆزیی ڕەوشتییش هۆکارە بۆ فرمێسک ڕشتن. کەواتە، کاتێک بەزییمان بەکەسێکا یان خۆمانا دێتەوە، هاوسۆزدەبین لەگەڵ دیاردە یان کێشەیەک، بەرهەمی ئەوە دەبێتە گریانێک.

ئەوەتا دەبینیین، کە نوسەری ئەمەریکی تۆم لوتز Tom Lutzلە کتێبەکیدا بەناوی(مێژووی سروشتیی و کولتووریی فرمێسک)ئاماژە بەئەوەدەکات، کە""چۆن فرمێسکەکان هەم وەک چێژبەخش و هەم وەک مەترسیدار، هەم وەک شتێکی نهێنی و هەم قووڵ سەیر کراون. لێکۆڵینەوە لەوە دەکات،کە چۆن هەمان دەربڕینی هەست، وەک فرمێسکی خۆشی یان خەم، دەتوانرێت بەپێی چوارچێوەی کولتووریی بە شێوازی زۆر جیاواز لێکبدرێتەوە.""

کۆتا گوتنمان سەبارەت بە گریان و ڕژانی فرمێسک، ئەوەیە، کە مخابن کەوتووینەتە ناو دەمی گاڵتەکردن بە گریان. بۆیە باشە بزانیین،کە فرمێسکی کوردی لە دیدی مێژووییەوە سەرچاوەی جۆراوجۆریی هەبووە، کە زۆرینەی نەهامەتی سیاسیی بەهێناوە، کە هۆکاری ڕژانی

فرمێسکەکانی بووە. ئەمە زۆرترین ئازادیمان لە فرمێسک ڕشتن هەبووە. ئەو ئازادییە بۆ گریان هەمانبووە وایلێکردووین لەبەردەم دیاردە سەزاوییەکاندا گرینۆک و لاوازبین. هەربۆیە کوردستان بووەتە فرمێسکخانە. ئافەرین بۆ ئەوانەی لە فرمێسکەکانی باوکی ڕێکار وەک خۆی حاڵیبوون.

سەرنج: ئەم بابەتە بەشی 37 لە زنجیرە نووسینی (بەکورتی) پێکدەنێت.

بەکورتی36: نووسینی گرگن یاخود زبڵەنووسین، ژیانمان لا لێڵ و بوغزاویی دەکەن.. ئازاد حەمە

غەدر لە خۆمان دەکەین، کە ئەو جۆرە نووسینانە دەخوێنینەوە، گوێ لەو جۆرە سەمینار و قسەکردنانە دەگرین بوغز و تاریکیمان تیادروستدەکەن، کە ئاسایشی روناکبیریمان دەشێوێنن و ڕامانیشدەنن لەسەر خۆگەمژەکردن. گشت ئەو نووسینانەی(یان سەمینارانەی)بەشایی سەزیی ئەمە بەکاردەبەن و بە هەمیشە لە سەبەردا دەمانهێلنەوە شایانی پشتگوێخستنن.
لێرە، کە باس لە نووسینی گرگنانە یان زبڵەنووسین دەکەین، وەکیتر قسە لە گوتن و ئاخافتنی گرگنانەش دەکەین، ئەو جۆرە نووسینانەمان مەبەستە چەنەبازیی و زۆربڵێی لەپاش خۆیان بەجێدێڵن. بەمجۆرە دەگەینە ئەوەی بپرسین: نووسینی گرگن کام جۆرە لە نووسین؟چۆن لە نووسینی گرگن و کارەکتەری گرگن دەربازمانبێت؟ ئایا نووسینە گرگنەکان وەک سەمینار و ئاخافتنی بێدفە و تاریکی هێنەرەکان بەزیان نیین؟ زبڵەنووسین و باسی لێڵ و نالەوون چ سودێکی بۆ ئەمە هەیە؟ ناماقوڵی نییە لەناو لێشاوی نووسینی زیرەکیی دەستکردا خوێنەری نووسینی گرگن یاخود زبڵەنووسین بیین؟گوێگری سەمینار و ئاخافتنی بێئاییندە و تێکەڵوپێکەڵ و نالۆژیکیی بیین؟
زبڵەنووسین یان نووسینی گرگن، چ شێوە نووسینێکە؟ ئەم جۆرە نووسینانە، کە لە ئێستادا لە هەڵکشاندان نووسینی نازیندوو و هەڵگری توخمی درۆن. هەروەها نووسینەزبڵ سەرچاوە لە نووسینی

هاوجۆری خۆی و هیچ نەگوتن، نەپێکان و بێ کەڵکییەوە وەردەگرێت. ئەم جۆرە نووسینانە کاتیی و لۆکاڵیین. نەبڕدەکەن، نە توانای گۆڕین دروستکردنیشیان هەیە.

کۆمەڵگەی ئێمە، کە ڕۆژانە لەناو دژوارەیی و کارەساتەکانەوە سەردەردێنێت، چ پ□یوستدەکات نووسینی ناساغ و ناواخن گاڵتەجارانە بخوێنینەوە، جا ئەوە راق□ی□ک(نووسینێک، سێمینارێک) بێت یان شیعرێک یان رۆمانێک. ئێمە، کە کارەساتباریی بووتە چارەنووسمان، نادادیی بەردەرگای لێگرتووین، بێ مافیش میوانێکی ئێسککگرانی بەردەوامامان□، چیمانداوە لەو نووسینانەی لەگەڵ چارەسەر و ڕێگاچارەدا پەیوەندیان قرتاندووە؟ ئێمە کە ژیانی سیاسیی، کۆمەڵایەتیی، ئابووریی و دەروونییمان پڕە لە تەنگژە و قەیرانی جۆراوجۆر چ پ□یوستییەکمان بەم جۆرە سێمینار و نووسینانەیە؟ ئەو نووسینانەمان بۆچییە ژەهر بڵاودەکەنەوە؟ چ پ□یوستیی□ک لە کۆمەڵگەی ئیستای ئێمە بۆ نووسینی(گوتار و گوتنی) ژەهرئامێز لەئارادایە؟ بێگومان هیچ.

ئێم□ پ□یوستمان بەوەیە، بەدوای ئەو ئاخافتن و نووسینانەوە وێڵبین ئاسۆمان نیشاندەدەن، فێرماندەکەن چۆن مامەڵە لەگەڵ ئاستەنگ و تەنگژەکاندا بکەین. ئەو نووسین یان سێمینارانە بە ئێمە چی هەستی وونبوون و سەرگەردانییمان تیادروستدەکەن، ئەمەو هەڵەوێژیی و نالۆژیکییمان تیا بڵاودەکەنەوە؟ بەدڵنیاییەوە هیچ.

گومانیناوێت، نووسینی لەو جۆرەی ڕەتمانکردەوە بێئومێدیی و خەمۆکییمان بۆدێنێت. بەپێچەوانەوە لەم دەمە تەنگژاویەماندا پ□یوستمان بەو جۆرە نووسینانەیە(یان شیکاریی و ه□قپ□یقینانەیە) ئەوەمان فێرکەن، چۆن لەناو شکست و ململانێکانەوە سەرکەوتوانە بێینەدەر.

پ□شادوەرییەکی رەوشتی نییە، گەربڵێین نووسینی گرگن نووسینگەلێکی پووچ و بێمانان. نووسینی لەم جۆرە، کە زبڵەنووسینە دەستکاری ژیانمان بەرەو باشە ناکات و هیچ پەیوەندیەکیشی لەگەڵ چارەسەرسازییدا نییە. بەڵگەنەویستیشە، بێزارییەک، کە هەرگیز بوونایی نییە بەڵکو بێباکیی و بێ بەرپرسیاری□تییە، بەنووسینە گرگنەکانەوە دیارە. ئەم جۆرە نووسینە،کە خەم و پەژارەی ئێمەی بەلاوە مەبەست نییە، نووسەرەکەی تەنها سەرقاڵی جیهانە بچووکەکەی خۆیەتی.

تایبەتمەندیەکی تری گوتنە پووچ و نووسینە گرگن و زبڵەنووسینەکان ئەوەیە، کە لە ڕاستگۆییەوە دوورن، جۆرە نووسینێکی بێناواخن و ڕووکەشن، لەگەڵ کاتدا هەڵیشماندەدەنە ناو گەرووی تاریکیی و هەڕەمەکیبوونەوە، ناو پەشیمانیی و ناتێگەیشتنەوە لە دۆزی خۆمان.

هەرچەندە نووسینی گرگنانە ناپێویست و ناگرنگن، لە هەشن و گوتنیشن لەبارەی ئەمەوە. لەم حالەتەدا چۆن مامەڵە لەگەڵ ئەم لایەنەدا بکەین؟ نووسینە گرگنەکان، کە لەوانەیەن لە بێبەهایی لە گوتن و بێباکیی لە کردار تا بڵێیت نائاسوودە و نامورادکەرمانن.

لەبەرئەوەی نووسین لەلایەک کردارە و لەلایەکیتر بەرپرسیاریەتییە، نووسینی گرگنئامێز یان سەمیناری بەش هەردەم کاریان ئەوەیە فڕێماندەنە ناو بازنەی داخراوەوە، کە لەوێدا بیرکردنەوە دروستنابێت. بەیەک خوێندنەوەی ئەم شێوە نووسینانە و گوێگرتن لەم جۆرە سەمینارانە دڵتەنگیی و بێهیوایی لەگەڵ خۆیاندا دێنن.

سەرباری ئەوە، ئاماژە بە ئەوەشدەکەین، کە لەم نووسینە پوختەدا قسەمان لە پاکیزەیی نووسین نەبوو، ئەوەی، کە نووسین فریشتەیە، نەخێر، بەڵکو ویستمان ئەوە بڵێین،کە لە ئێستادا ئێمە پێویستمان بەو نووسینانەیە (سەمینار و قسە و گێڕانەوانەیە) هەنووکە بوونمان لاپێویستدەکەن و متمانە بەخۆبوونمان لابەهێزدەکەن. بەواتایەکی دیکە، پێویستمان بەو شێوە نووسینانەیە(ئاخافتن و گوتنانەیە) هیوائامێز و دژە شکستیین، کە قسەی بەدفە و ناشایستە بێبنەمادەکەن، واماڵەدەکەن بەرامبەربە خۆمان بەئەمەک و بەرپرسیارئامێزبیین.

کەتا گوتنمان لەسەر نووسینی گرگن یان زبڵەنووسین تایبەتە بە خودی گرگنیی سەمیناریی تاراوگەییەکانەوە، کە زۆر مخابن، بەشێک لە سەمیناری هەندەرانییەکان، ئەوانەی ماوەی جارێک لە هاوینانا خۆیان دەکەنەوە بە کوردستان، لەناوەڕۆکدا هیچ جیاوازییەکیان لەگەڵ نووسینە گرگنەکاندا نییە، کە لەڕێ و لەوێ بەرەکمان دەگرن.

ئێمە لە چ دۆخێکی ناهەمواری سیاسیی، دەروونی و ئابوورییداین و ئەوانیش لە هاتنەوەکانیاندا چ جۆرە باسگەلێگی گرنگن دەکەنە ناونیشان بۆ سەمینارە زۆربارە و سواوەکانیان. ئەوان بە ئاگان لەوەی، کە لە گشت کوچە و کۆڵانێکی شار زانکۆ و پەیمانگایەکی ئینگلیزی هەیە(ئەڵبەتە لەگەڵ هەموو ئاست خراپیشیان)، خەڵک چ پێویستییەکی بەو جۆرە باس و گفتوگۆ ناگرنگ و ئاستنزمانە هەیە ئەو جۆرە سەمینارانە دەیوروژێنن. سەمینارەکان گەر سەرسامیی و سەرکێشیی لە پرسیار و بیرکردنەوە لەگەڵ خۆیان نەهێنن چ پێویستییەکمان بەو بابەتە مردارەوەبوانەیە، ئەم هەندەرانیانە دەیدەن بەگوێماندا.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بۆکورتی35: بۆ (بیرمەند)ین..... بیرمەندبوون(هزرڤانبوون) لە قەیرانداییە. ئازاد حەمە

بیرمەندبوون(بیریاربوون) be a thinker نەک هەر لەناو ئێمە، بگرە ئێستا لە جیهانیشدا گەیشتووەتە چڵەپۆپەی قەیران. ئەوە کێشە گەورەکەی ئەمە نییە، ئەوەی ئەمە ئەوەیە، کە زۆر بە بیرمەندین(بە بیریارین)؛ دەمەکیشە ئاوا دەمەکانمان بە بیرمەند(بە هزرڤانی گەورە) بەسەردەبەین و ئەوەش کاردانەوەی خراپی لەسەر سەرلەبەری گوتاری هزریی و ڕوناکبیرییمان داناوە.

ڕاستە دەرکەوتنی بیرمەند(ئەندێشەمەند)/ The Thinker Le penseur ڕووداوە، لە بیرمەنددروستبوونیش کارێکی ئاسان نییە. چونکە بیرمەندبوون(هزرڤانبوون)لە ئێستادا لە گشت شوێنێکدا لەناو نادیارییدایە. بۆیە لەم نووسینە کورتەدا دەلاقەیەک بۆ ڕووی گفتوگۆی بوونی بیرمەندددا دەکەینەوە و هەر لەم سەرەتایەشەوە بە دڵێکی کەیلەوە ئاماژە بەوە دەکەین، کە ئێمەی کورد زۆر بە بیرمەندین. بە بیرمەندیش کارەساتە، پڕ لە خەمناکییە، بەزۆری بۆ ئەوانەی لە گرنگیی (بوونی بیرمەند) حاڵیین. نەتەوەیەک کە، بیرمەندی نەبوو، یان قەیرانی بیرمەندبوونی هەبوو کێشەی بووناویشی دەبێت.

کەواتە لەو سەنگەیەوە دەکرێت بپرسین: کێ بیرمەندە؟یان چی بیرمەند دەکاتە بیرمەند؟کاری بنەڕەتی بیرمەند چییە؟چۆن بیرمەند دروستدەبێت؟بۆدەبێت بیرمەندبیین؟بۆ دەبێت نەتەوەکان خاوەنی بیرمەندی خۆیانبن؟کێ جورئەتی ئەوەدەکات مێژووی بیرمەندیی ئێمە بنوسێتەوە؟دروستبوونی بیرمەند ساتەوەختی خۆی نییە؟باشە بیرمەندبوون دیاردەیەکی هزریی ئاڵۆزە یان جۆرێکیترە لە دیاردە؟حیزب(سیاسەت) بیرمەند دروستدەکات؟ یان چاترە بپرسین دەسەڵات بیرمەند دروستدەکات؟

کێ بیرمەندە؟بیرکردنەوە کردەی سەرەکی بیرمەندە. بیرمەند ئەو جۆرە تاکانەی کۆمەڵگەن، کە تەفکرین، تەئامان، لە بیرە گرنگ و مانادارەکان دەکەن. گشت دەم و چاخێکیش بیرمەندی خۆی هەیە، چونکە

هەموو دەم و چاخێک بیرکردنەوەی خۆی بەرهەمدێنێت. هاوکات کاری بیرمەند بەرهەمهێنانی بیرە؛ ئەم بیرەش بە کردنەوەی گرێکانە، چارەسەریشە بە کێشەکان و دادوەریکردن بەسەر تێڕامانەکانی ئەوی دیکەوە.
بیرمەند لەبەرئەوەی خاوەنی دەسەڵاتێکیی هزرییە قوڵبیردەکاتەوە.وەکیتر، عەقڵ خستنەگەڕ کاری سەرەکی بیرمەندە، بەوە دەگاتە بیرۆکە و بۆچوونگەلێک،کە بوونیان بە دادوەرییکردن بەسەر کێشە و بڕیارەکاندا گرنگ و پێویستە. بەمجۆرە، بیرمەند مرۆڤێکی بیرکەرەوەیە، بیرکردنەوە و تێڕامان لە دیاردەکانی ناو بوون و ژیانی تاکەکان ئیشی ڕاستەقینەی بیرمەندە. بیرمەند خودێکی بیرکەرەوەی بەردەوامە،توانای بیرکردنەوەی جیا و جۆراوجۆری هەیە. کەواتە، ئەوە بیرمەندە پەرەدەدات بە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و داهێنانیی.
وێڕایئەوە، بیرمەند کار لەسەر لایەنی تەیۆریی بیریش دەکات. واتە بیرمەند بیری پەتیش بەرهەمدێنێت. چونکە بیری بیرمەند بیرێکی داڕێژراوە، دەکرێت پوخت و وشک بێت، هاوکات شایانی پەرەپێدان و بەرەوپێشەوەبردنیشە. بیری بیرمەندان،کە ئاگایی مرۆڤ پێشدەخەن وێناش لەسەر جیهان و بوون دروستدەکەن. ئەوەی بیرمەندەکان بەرهەمیدێنن بەرهەمی عەقڵە، عەقڵێکی پەتی.
کەواتە لەو دیدەوە دەشێت بگوترێت، فراژوتنی(گەشەکردنی) بیر(هزر) لە گشت کۆمەڵگەیەکدا کاری بیرمەندانە. بیرمەندیش لەمیانەی هێنینەوەی بیرییدا سەرسەختانە ئاڵنگارییە مرۆیی/کەسییەکان دەخاتەڕوو و کێشە هەڵپەسەردراوەکانی دەمی خۆشی بێوچان ڕاڤەدەکات/ قسەیتیادەکات.
بە تیشک خستنە سەر ئەوەی گوترا، ئەوەش دەبینین، کە بیرمەندبوون واتە تێڕامانی قوڵ؛ ئەڵبەتە دابەڕانیش لە زۆرینە و ژیانی بێسەروبەر. ئەمەش بەئەوەی تاکی بیرکەرەوە لەگەڵ خۆبوونی خۆیدا پەیوەستبێت، بەئەوەی بیرمەند بتوانێت بیری ئازاد و نادوبارە بەرهەمبهێنێت. ئەمە بەو مانایەش دێت،کە بیرمەند لەناو قەرەباڵغی و خەڵکی ئاساییدا ناکارێت بهزرێنێت. ئەگەرچی لەمبارەوە تێگەیشتنی پێچەوانەش بوونی هەیە.
سەرباریئەوە، بیرمەند ناوەکی گەورە و هەمەلایەنە. ئەم کەسە ژیریی خۆی هەیە و ئەم ژیریەش بەردەوام بەکاردەبات، لەو ڕێگایەشەوە بیرکردنەوەی نوێ بەرهەمدێنێت.لەبەرئەوە بیرمەند تەفکرینی(تەهزرینی)لە هی ئەوانیتر ناچێت؛ جگەلەوەی کاری تێڕامانە، توانای خەمڵاندن و مەزەندکردنیشی هەیە.
لای بیرمەند مەرام لە قاڵبوونەوە لە کێشە و دژوارییەکان مانای خۆی

هەیە. بەدواداچوون و پەیگیری بیرمەندیش تێگەیشتنە قووڵەکان بەرهـ□مـ□ن□ت؛ ئەوە بیری بیرمەندانە ڕامان دەچڵەک□ن و دەبنە هۆکاری خوڵقانی دید و تێڕوانین. بۆیە بیرمەندبوون پرۆسەیەکی مێژوویی هزرییە، هزر لەناو ئەو مێژووە بەچڕی بەشدارە. واتا□ بیریاریی پ□قاژۆیەکی(پرۆسەیەکی)سەختە، دەرکەوتنی خودی بیرمەندیش ڕووداوە، کە نوێکاری لەتەکخۆیدا بۆ مر□قایەتی دێنێت!

گرنگە لێرەدا هێمابۆئەوەشبکەین،کە بیرمەند جیایە لە رۆشنفکر(ڕوناکبیر) Intellectuals.بیرمەند بەرهـەمهێنەری بیرە هەرچی رۆشنبیرە رۆشنبیریی(زانینی) لەسەر شتەکان هەیە و کاریشیان لەسەر دەکات. رۆشنبیر بەرهەمی بیریی بیرمەند بەکاردەبات تا قسل□سەر دیاردەکانی کۆمەڵگە بکات. بیرمەند لەناو جیهانیی عەقڵی خۆیدا دەژیت، لەوێشەوە تێیۆریزە بەسەر جیهانی دەرەکییەوە دەکات. بیرمەندەکان بابەتیین، چونکە تێگەیشتنێکی عەقڵییان بۆ دیاردەکان هەیە و بەرپرسیارئامێزن و ئامانجیشیان لە ژیانا ڕوونە و کاریشی بۆدەکەن. بیرمەندەکان لەچاو رۆشنفکرەکان بە وردی بیر لە شتەکان دەکەنەوە، جیا لە خەڵکی ئاسایی قوڵتر دەڕوانە دیاردەکان و لەسەریشی دەوەستن و کراوەتر بڕیاردەدەن.

چۆن بیرمەند جیایە لە ڕۆشنبیر، ئاواش فەیلەسوف جیایە لە بیرمەند. فەیلەسوف سەروی بیرمەندە. ڕاستە خەسڵەتی هاوبەشیان هەیە، لێ فەیلەسوف بەرهـەمهێنەرترە و پێکاتەییترە لە دروستکردنی بابەتی هزریی و تێفکرین. دێکارت گوتەنی،"ئەو نەتەوانە بەختەوەرن، کە فەیلەسوفییان هەیە".

لەکۆتاییدا سەبارەت بە قەیرانی (بێ بیرمەندیی) ئێمەی کورد، ئەوەش دەڵێێن، کە لە هەرێم (بیرمەندبوون) پێکەنیناوی□. تۆ دەکرێت وەک (بیرمەند) ببینرێت کاتێک زۆر دەنوسیت؛ زۆر دەردەکەویت یان چەنەلێدەدەیت. بەدڵنیاییەوە، وەزیرمان زۆرە، ئەندامپەرلەمانمان زۆرترە، سیاسییمان هەر زۆر زۆرترە، هێندەی گشت وڵاتانی سکەندەنافیا ئەمانەمان هەیە، لێ بیریارمان نییە.

زۆربەمان لەو□ ح□□یننیین، کە هەڤبەندی(پەیوەندی) بیرمەند بە بیریارییەوە تاکە شتە، کە دەبێتە شاهۆکاری بیربەرهـەمهێنان. کوا بیر بەرهـەمهێنان لەناو ئێمە؟ ئاسان نییە کەسانێک بە بیرمەند ناوزەدکرێن تەنها لەبەرئەوەی دەنووسن یان بڕوانەمەیەکی زانکۆییان هەیە. زانکۆییبوون بووەتە ئامرازێک بۆ خۆشاردنەوە و وتاربێژتن بەو ناوەوە. تەنانەت شاعیربوون و رۆمانووسبوونیش؛ تادەگاتە سیاسییبوون بەشێکن لە کردەی نمایش. ئێمە پێویستمان بە شاعیرە بیرمەندە؛ سیاسییە بیریارە؛ رۆمانووس□ هزر□قان□.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

سەرنج:
هاوواتاکانی بیرمەند: هزرمەند، ئەندێشەمەند، هزرەڤان، بیریار.
هاوواتاکانی بیرمەندبوون: هزرەڤانبوون، بیریاربوون، ئەندێشەمەندبوون، هزرمەندبوون.

بەکورتی34: فەلسەفە دایکی دەروونناسییە.. ئازاد حەمە

درێغا و حەیف داهاتووی دەروونناسی تاریکە ئەگەر تەنها لە داڵانەکانی کلینیکێکدا(عیادە)خۆیمەڵاسدات. دەروونناسی ناتوانێت پتر لەوە ئەنجامدات، ناتوانێت کلینیک جێبێڵێت ئەگەر هاوکاری فەلسەفە لەئارادانەبێت؛ بۆمانەوەشی لەناو کلینیک هەر پێویستی بە فەلسەفەیە. گومانیشیناوێت، کە دەروونناسی لەچاو فەلسەفە مێژوویەکی کورتی هەیە، هەرچی فەلسەفەیە پێشەنگبوونێکی مێژوویی پێوەدیارە. کاتێکیش دەگوترێت فەلسەفە دایکی زانست و داناییە هۆکاری واتایی لەو بارەوە زۆرن بۆ گوتن. مەبەست پێڤاژۆی(پرۆسەی) فەلسەفە دیرۆکێکی قوڵی خۆی هەیە، کە مرۆڤایەتی دروستکەریەتی و بەرپرسیاریشە لە ئافراندنی زانستەکان.

فەلسەفە لە زمانەکاندا مێیە، هەربۆیە پێیدەگوترێت دایک و دایکایەتیەکەشی بەردەوامیی خۆی هەیە و بگرە کاریگەری زۆریشی لەناو زانستەکاندا بەجێهێشتووە. ئەمەش وایکردووە دیسیپلینە زانستییەکانی تر بەرهەمی ئەو بن؛ ئەوە فەلسەفە بوو، کە لە ڕووی مێژووییەوە دەستاوێژ و ئامڕازێکی زۆری بۆ دەروونناسی دابینکرد. بۆیە ئەو ئاستە لە خوڵقاندن،کە دواتر دەروونناسی پێیگەیشت دەرهاویشتەی شرۆڤە بەردەوامەکانی فەلسەفەیە.

لێرەوە د□ک□رین بپرسین: فەلسەفە لە چی دەکۆڵێتەوە؟ئەی دەروونناسی؟ڕەچەڵەکی دەروونناسی چییە؟ ڕەنگدانەوەی فەلسەفە لەسەر

سروشتی زانین سودیخەی بە دەروونناسی هەبووە؟ فەلسەفە بناغەی تیۆری بە دەروونناسی داناوە؟ بەواتایەکیتر، فەلسەفە چەمکە سەرەتاییەکانی بە دەروونناسی دابینکردووە؟ جیابوونەوەی فەلسەفە لە دەروونناسی پێویستییەکی مرۆیی نەبووە؟

بەچی فەلسەفە بوو بە دایک؟ بەپێی ئەوەی فەلسەفە کاری ڕوونکردنەوەی ژیانی مرۆڤە و بەرهەمی پرسیارسازییەکانە، ئەمە وایکردووە هەر لەسەرەتای دەرکەوتنییەوە لێکۆڵینەوە لە سروشتی بوونی مرۆیی بکات و سەرچاوەی تێڕامانیش بێت سەبارەت بە چییەتی ڕۆح و ئاگایی، جەوهەری کردار و سۆزی مرۆڤ.

بە فەلسەفە دایکی دەروونناسییە؟ فەلسەفە (کە دیاردەیەکی ڕۆژئاواییە) بە دایکی دەروونناسی دادەنرێت(کە ئەویش هەر ڕۆژئاواییە) چونکە فەلسەفە خودی دانایییە، ئەو جۆرەیە لە زانین، کە زانین بەرهەمدەهێنێت، یان زانینی زانینەکانە. دەروونناسیش وەک زانستێکی ئەزمونی و دیسیپلینێکی سەربەخۆ لە سەدەی نۆزدەدا سەریهەڵداوە. ئەمەبێتە،دەروونناسی دوای جیابوونەوەیەکی دیسیپلینانە لە فەلسەفە ئەم سەربەخۆییەی بە ئامادەبوونی خۆی وەک زانست بەکاربردووە.

لێرەدا بۆمان هەیە بڵێین: ئەوەی،کە پێشتر بەشێکبووە لە گوتاری فەلسەفیی(ڕۆح، سروشتی عەقڵ، هۆشیاری و ڕەفتاری مرۆڤ) دواتر کەوتە ناو بواری دەروونناسییەوە. بەمجۆرە، کۆڵینەوە بە فەلسەفە لە چۆنییەتی گەیشتنی مرۆڤ بە زانین و تێگەیشتنیشی لە بوونی خۆی هەردەم گرنگیی بە فەلسەفە هەبووە، هەرچی دەروونناسییە دەبینین پاش هاتنەدەرەوەی لە ژێرەکەفی فەلسەفە بابەتی وەک دەروون، زەین mind و ڕەفتاری مرۆڤی کردووەتە جێباسی.

لێرەدا دەپرسین: ڕەچەڵەکی دەروونناسی چییە؟ بە هەمووان ڕوونە، کە فەلسەفە لەدایکبوونێکی یۆنانی(تالیس) هەیە، کە مێژووەکەی بۆ 27 سەدەیەک دەگەڕێتەوە، بەڵام دەروونناسیی ڕەچەڵەکێکی ئەڵمانی (W. Wundt) هەیە، لە 1878دا دروستبووە. یۆنانییەکان هەر زوو لە کۆنتێکستی فەلسەفییدا زەمینەیان ڕەخساند بە دەروونناسی و گفتوگۆی بابەتی ڕۆح و جەوهەری دەروون و ئەرکی جەستە. بەڵام دواتر،کە دەروونناسی لە ڕۆژئاوا دەرکەوت واتای دەروونی کردە دەخوازی خۆی.

بیرمان نەچێت، پشتبەستنی دەروونناسی بە ڕێبازی ئەزموونیی هۆکاری جیابوونەوەیبوو لە فەلسەفە، لەو شتەی منداڵدانی مشومڕ و

گفتوگۆیە. لێرەوە دەروونناسی دیاردە ڕەفتاریەکانی کردە بواری خۆی، لێ پەیتا پەیتاش لە فەلسەفەوە پاڵپشتیی و هاوکاری هەر وەردەگرت. جیابوونەوەی دەروونناسی لە فەلسەفە وەک جیابوونەوەی مناڵە لە دایک؛ مناڵ دوای گەورەبوون دایک جێدێڵێت و دوای چارەنووسی خۆی دەکەوێت.

ئەم جیابوونەوەیەی دەروونناسی لە فەلسەفە کاریگەریی گەشەی زیندەوەرناسی و کارئەنداماناسیشی بەسەرەوەیە. لە ئێستاشدا دەروونناسەکان لەگەڵ ئەو گەشە زانستییە خۆیان دەگونجێنن،کە هاتۆتەسەر بایۆلۆجی و فسیۆلۆجی، بەهۆی ئەو خۆگونجاندنەشەوە دەروونناسەکان سەبارەت بە رەفتار و دەروونی مر□ق گ□یشتن بە زۆرێک دەرئەنجامی نوێ.

کۆتا قسەمان سەبارەت بە فەلسەفە وەک دایکی دەروونناسیی هێما بۆ ئەوە دەکەین، کە گشت ئەو چەمکانەی فەلسەفە کاری لەسەر کردوون، وەك: ئازادیی، تەنهایی، بەختەوەریی، خۆشەویستیی، گەندەڵیی، ڕاستیی و... هەرچییش بە دڵەڕاوکێ و خەمۆکیی و لایەنی تری ژیانی مرۆڤی نوێوە تایبەتن، وەك: بێزاریی، هەستی تەنهایی، ناحەزییە تازەکانی سەردەمی کۆمەڵگەی ئێلیکترۆنیی؛ فەلسەفە لە ئێستادا جیاواز لە دەروونناسیی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات.

هەر تایبەت بەم لایەنە دەکرێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت، کە فەلسەفە لە ئێستادا لە زۆر بەی کۆمەڵگە هاوچەرخەکاندا وەك چارەسەرTherapyی دەروونیی بەکاردەبرێت و بەشێکیش لە بیریارە نوێکانی ئێستای پاریس(سپۆنڤیلSponville، ئۆنفرێ Onfray و تەنانەت لوك فێری Luc Ferry یش) پێیانوایە، کە “لەو شوێنە فەلسەفە ئیشی چارەسەر دەبینێت، کە دەروونناسیی کۆتاییدی□ت، یان دەروونناسیی ناتوانێت بەکاری خۆی هەڵبست□□ت””.واتە، کاتێک دەروونناسی لە ڕووی مێتۆدییەوە کەنەفت و لاواز بوو فەلسەفە فریاد□ر□سیەتی.

بۆ دەروونناسیی درووستیی دەروونیی گرنگە، بەڵام هەرچی فەلسەفەیە بەختەوەریی_هێنەرە؛ فەلسەفە ئەوەیش ڕووندەکاتەوە، کە دەروونناسیی پەیوەندیی بە بەختەوەرییەوە نییە. شایانی گوتنە، دەروونناسیی ب□ بەراورد بە فەلسەفە و سەبارەت بە چارەسەرکردنی کێشەی بۆنموونە؛ خەمۆکیی لە پاشەکشەدایە.

لە کۆمەڵگەی تازەی جیهانیشدا دەروونناسیی خەریکە شوێن بۆ فەلسەفە چۆڵدەکات و ئەوەی دەروونناسییش پێینەکرا، وا فەلسەفە

تەواویەکات. بەپێی پێناسە کۆنەکەی فەلسەفە بێت؛ پێناسەکەی ئەپیکۆر Epicurus بۆ فەلسەفە لەم بارەیەوە یارمەتیی ئێوەمان دەدات، کە بەڵێین: فەلسەفە پزیشکی گیانە. هاوکات بە بەشێك لە فەیلەسوفە کۆنەکان پراکتیزەکردنی (مومارەسەکردنی) فەزیلە Virtue (پاکەڕەوشتیی، باشەخوازیی) ڕێگایەك بووە بۆ گەیشتن بە دانایی، یان فەلسەفە، هەر لێرەیشەوە پەیوەندیی نێوان فەلسەفە و ژیان (چاکترە بگوترێت ژیاندۆستیی) دروستبووە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی33: چیەتیی چییە چییە؟... ئەی چییە چی نییە؟.. ئازاد حەمە

چی، یاخود چییە سیخناخ و پڕە لە سەراغ و گەڕان بەدوای زانیین. بەدحاڵیبوونیش لە گوزارەی چیەتیی چییە، یان چییەی شتێک ئەو پرسە گرنگە دەکوژێت سەبارەت بە چییەیەک دەکرێت. وەکی تریش، بەڕێگەمەندی دەوێت چییەکان جوان وەڵامبدەینەوە و چیەتیی چییەکانیش ڕاڤە بکەین. بە ئەوانەش، کە لە چییە تێناگەن پرسیارەکی دژوارتر، ناسانتر ڕووبەڕوویاندەبێتەوە، کە بەم جۆرەیە: چیەتیی چییە چییە؟
بە نزیکبوونەوە لە جەوهەری باسەکە، دەپرسین ئەوە چییە what is that؟ ئەی پاش زانینی ئەوە چییە چی ڕوودەدات؟ باشە هەردەم چییەیەکک لێرە و لەوێ بوونی نییە؟ چیەتیی شتێک لە کوێوە دێت؟ لە هەموو زمانەکاندا ئەوە چییە هەر ئەوە چییەیە؟ باشە ئەوە چییە دەربڕینێکی پرسیاریی نییە بۆ گەیشتن بە زانین؟ ئەی خودی چییە چییە؟ یان چییە چی نییە؟
ئەمە چییە What is this؟ پرسیارە و وەڵامی دەوێت؛ واتە پرسیارە لەسەر چیەتیی شتێک. ئەم شتە دەکرێت شارێک بێت یان مێروولەیەک. چییە دەربڕینێکی لێکۆڵینەوەئاسایە، پرسیارەکە لە ڕێچکەیەک یان ناسنامە، جەوهەر و سروشتی شتێک، کە لەوێدا بەهای شتەکەش دەخرێتە

ژێرپرسیارەوە. کەوا بێت، ک□ د□□ین ئەمە چییە؟واتە نیازخوازین زانینمان لەسەر ئەو شتە دەستبکەوێت، کە ئاماژەی بۆدەکەین. لەسەر ئەو بناغەیە، کاتێک تێناگەین ئەو شتە چییە؟ ئیدی پرسیاری چیەتیی شتەکە لامان گرنگ دەبێت. ل□ بەرئەوەی شت هەیە و مرۆڤ هیچ زانینێکی لەسەری شتەکە نییە بۆیە پرسیاری (ئەوە چییە؟) دروستد□ بێت.

دوبارە دەپرسینەوە: چییە چییە؟ چییە کۆڵەکەی پرسیارە، ئەو پرسیارەی لە ڕیشە و بنەچە یان ناخ و ماهیەتی شتێک دەکۆڵێتەوە. چییە بەرەو هەم و هەمیشمان دەبات. بۆنموونە حیزب چییە؟ دەشێت هەم ئۆرگانێک بێت بۆ هۆشیارکردنەوە و رێکخستنی تاکەکانی کۆمەڵگا هەمیش ناوەندێک بێت بۆ زۆرداریی و کەڵەگایی بەسەر تاکەکانی کۆمەڵگەدا. لەم حالەتدا پرسیار لەسەر چیەتیی حزب دەشێت نەفرەتلێکراو بێت، شوێنێک بێت بۆ بێدەنگکردن و چەوسانەوە.

کەوا بێت کاتێک دەڵێین ئەوە چییە؟ هەموو ئاماژەکان ئەوە دەردەخەن، کە دەخوازین شتێک بزانین، کە هێشتا نەمانزانیوە. بۆنموونە: کورد چییە؟ بۆ کەسێک ئەوە پرسیارە کە نازانێت کورد چییە؟ بۆ کەسێک، کە نەتەوەپەرست بێت بە دەنگێکی زوڵاڵەوە لێڕەدا دەتوانێت بڵێت: کورد نەتەوەیەکی دێرینی ناوچەکەیە.

وێڕای ئەوەی گوترا، لە گەرووی گشت یەکێکماندا چییەک (و چیەتییەک) هەیە، کە زۆر کات وەک نەفرەتێک بەکاردەبرێت. زۆرکاتیش س□رسوڕمانئامێزانە دەپرسین ئەوە چییە؟هەر ئەم پرسیارە بیرکردنەوەی مەنگیش دەجوڵێنێت. وەکیتریش، قسە لە چیەتیی شتێک ڕەگی هێجگار قووڵە و دەمانباتەوە بەرەو دیرۆک، بەرەو شوێنە تاریک و ناکۆتاکان. دەمانبات بەرەو ئەو شوێنەی پ□ پ□□□ ل□ بق□ و یاساغیی. هۆکارەکەش زۆر بەڕاشکاوی ئەوەیە، کە چیەتیی شت پرسیارە لە ڕیشە و شوناسی شتێک.

لە وەڵامدانەوەی چییە چییە زۆرجار دەکەوینە ناو هەوراز و نشێوی قسەکردنەوە. ل□ بەرئەوەی گەلێکجار وەڵامەکان سەبارەت بە چییە چییە، گومان و دوودڵی دروستدەکەن، ئەمە وادەکات لە زۆر دەرگا بدەین تا وەڵامێکی گونجاو بەدەستدێنین.

سەرباریئەوە، وەڵامی پرسیاری ئەوە چییە؟یان خودی چییە چییە؟ هیوای لەسەر هەڵدەچنرێت، بۆیە پێویستمان بە تێگەیشتنە لە چیەتیی ئەو شتەی پرسیاری لەبارەوەدەکەین. بێهۆشینییە، کە دەپرسین ئەوە چییە؟ گەر بەسەرسوڕمانیشەوە بپرسین ئەوە چییە؟بە وەڵامیتر و قسەی دیکە دەگەین.

سەرئەنجام دەڵێیین: ئێمە لە کۆمەڵگەی کوردی دەبێت بەردەوام بپرسین: ئەوە چییە؟رۆژانە دیاردەکان، رووداوەکان ناچارماندەکەن لە چیەتیی شتەکان بپرسین و بکۆڵینەوە. زۆر زۆرن ئەو شتانەی نازانیین

چیین. گ□ند□ی چییە؟ قڕکردنی نەتەوە چییە؟ خۆشگوزەرانی لە کۆمەڵگەی گەندەڵ چییە؟ سێکسی رەوشتیی چییە؟ روناکبیری داوەشەو چییە؟ و......هتد.

وەکیتر، ئەوەش د□□□یین: کۆمەڵەگەی نوێی کوردی لەناو سەراب(تراویلکە)دا کاتەکانی بەسەردەبات. ئەمە وایلێدەکات پرسیاری(ئەمە چییە؟)ی لا سانا بێت، زوو و بەردەوام بێ گوێدانە مانا و ناواخن بپرسێت: ئەمە چییە؟ ل□ بەرئەوەی چییە هەڵقووڵاوی ناو خودی سەرابەکەیە بۆیە هیچی نە لە پرسیارەکە و نە لە وەڵامەکەشی لادروستنا بێت. تەنها بە کۆششی بێوچان بۆهاتنەدەرەوە لەم سەرابە چییەکانی ئێمە کەمدەکەنەوە و مانای خۆشیان وەردەگرن. ئەو دەمە ئیتر چیەتیی چییە بۆ ئەو کەسەی دەپرسێت، دەبێتە دەڕبڕینێکی پرسیارئامێزانەی هزریی، چونکە دەزانێت بۆ دەپرسێت ئەوە چییە؟یان چییە چییە؟

بەواتایەکیتر، پاش هاتنەدەرەوە لە سەراب(تراویلکە)پرسیار لەسەر چیەتیی شت بەئەندازەی جیهان مەزن دەبینێت، هەمیشەش پرسیارەکە بۆ ئەو لە ترۆپکدایە و گەڕان بەدوای ڕەچەڵەکی شت دەیگەێنێتە شوێنێکی دیکە و جێگایەکی تازە، کە لەوێندەرێ زانیین لەسەر شتەکان بەردەستدەکەون.

کۆتا گوتنمان لەسەر چیەتیی چییە چییە؟ئەوەیە، کە چییە چی نییە؟ ئەمە ئەو کاتە تێیدەگەین، کە ئەوە دەستنیشانکەین،کە نەمانزانیووە چییە. لێرەدا دەبێت دانبەوەدابنێێن،کە هەردەم پاڵنەرێک لە پشت چییەیێکەوە هەیە. لێ چییەکان تاوتۆیکردنیان دەوێت. پرسی گرنگ چییەی گرنگ دروستدەکات. سەرباری ئەوە، ئەمە چییە؟ یان ئەو شتە چییە؟ پرسیارە لە چیەتیی شتێک،کە پێیئاشنانیین. شتێک، کە نەناسراوە و نادیارە. بەهۆی ئەم پرسیارەوە لە شت تێدەگەین، لەوەش تێدەگەین، کە چییە چی دەگرێتەوە و چیش ناگرێتەوە. ئەوەی لە دەرەوەی چییەدایە هیچ نییە و هێشتا شایانی ئەوە نییە لەبارەیەوە پرسیار دروستکەین. بۆیە قسە لە چیەتیی شت پێویستە، ئەگەرنا ئێستا مرۆڤایەتی زۆر شتی نەدەزانی. من تێناگەم بۆیە دەپرسم ئەمە چییە؟....

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 32: ئابووریناسمان بەتامی بیرمەندی ئابووری نییە.. ئازاد حەمە

ڕۆشنبیریی ئابووریی لەناو ئێمەدا وەلانراوە

نە لە نێوەندی ئەکادێمیی نە لە دەرەوەی ئەو نێوەندە ئابووریناسمان، بەتامی بیرمەندی ئابووریی Economic thinker نییە. ڕاستە ئەم گوتنە ڕامانی قوڵ لەخۆیدا بەرجەستەدەکات، لە پاساوی سەزاوی بەبنەماش ناکارێت دەردی ئەم نەبوونییە تیماربکات. جا کە ئابووریناسمان، بەتامی بیرمەندی ئابووریی نەبوو دیدگای ئابووریی، یان هزریی ئابووریشمان نییە. وایە، ئابووریناسی ئەکادێمیمان لە زانکۆکاندا هەیە، هەڵگری بڕوانامەی بەکالۆریۆس، ماستەر و دکتۆراشمان زۆرە و بگرە پرۆفیسۆری باشیشمان لەبواری ئابووریدا هەیە، بەس مخابن ئەمە ئاماژە نییە لەسەر بوونی ئابووریناس بەتامی بیرمەندی ئابووریی.
گومانی ناوێت،کە زانستی ئابووری بوارێکی هزرییە و لە زۆربەی زانکۆکانی ڕۆژئاواش دەچێتە خانەی زانستە کردارییی و سروشتییەکانەوە و بەشێکیشە لە مێژووی هزر و بەرهەمی تیۆریی زۆرێکیش لە بیرمەندە ئابوورییەکان(سمیت تا دەگاتە کینز) دەچێتە خانەی ئەم مێژووەوە.
زانستی ئابووری سیستەمێکە شیکاریدەکات لەسەر بەرهەمهێنان و دابەشکردن، هەروەها بەکارهێنان و ئاڵوگۆڕی کاڵا و خزمەتگوزاری ئەمە بەو مانایە دێت، کە ئابووریی هزرێک لەخۆیدا حەشاردەدات. ئەم هزرە، بریتییە لە ""تێڕوانینی ئابووری و هەروەها بیرۆکە و دەرەنجامە ئەبستراکتەکان، لە ئەمانە دابڕاو نیین لە واقیعە ئابوورییەکانی قۆناغێکی دیاریکراو و لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵگاشدا دەگۆڕدرێن"".
لەسەر بناغەی قسەکانی لایسەرەوە دەپرسین: بیرمەندی(هزرڤانی)ئابووریی کێیە؟مێژووی هزری ئابووریی History of economic thought پێ نییە لە فەیلەسوفە ئابووریناس(ئادەم سمیت، مارکس ....)؟ئەی هزریی ئابووریی چییە؟مێژووی هزریی ئابووریی بە هەزرە ئابوورییەکانەوە پابەند نییە؟کە ئابووریناسە؟ئابووریناسی پسپۆرییە یان پیشەیەکی حیزبی و

سیاسییە؟توێژەرە ئابوورییەکانمان لەڕووی تەیۆرییەوە دەزی ئابووری کوردستانیان بەرەو چ دەخەک بردووە؟کێن تەیۆریزەکەرانی ئەمە لە بوارە ئابوورییەکاندا (نەوت، پیشەسازیی، کشتوکاڵی، نەخت،...)؟بەرهەمی تەیۆری سەندیکای ئابووریناسانی کورد، یان مونتەدای ئابوورییناسانی کورد بە چ تەزگەلێکی ئابووریی گەیشتوون؟ بوونیان چ سودێکی بۆ دروستکردنی هزرێکی ئابووریناسانەی کوردی هەیە؟

کەوابێت دەپرسین: بیرمەندی ئابووری کێیە؟بیرمەندی ئابووری ئەو کەسەیە، کە ""ڕۆڵێکی بەرچاودەگێڕێت لەلایەک لە پەرەپێدانی تیۆری و بیرۆکە ئابوورییەکان، لەلایەکی دی لە شیکردنەوەی ئابووریی و باشترکردنی سیاسەتە ئابوورییەکان"".بیرمەندی ئابووریی جگەلەوەی ئابووریناسە دەشیت کەسێکی شارەزاش بێت لە بڕیاردانی ئابووری و پێکەوەلکاندنی پەرەپێدانی تیۆری ئابووریی و فەلسەفە. بەمجۆرە بیرمەندی ئابووریی پەرە بە بابەتی تیۆری و چەمکە ئابوورییەکان دەدات و بەپێی بارودۆخی سەردەمی خۆشی شیکارییان بۆ دەکات.

سەرباریئەوە، بیرمەندیی ئابووریی لەڕووی مێژووییەوە گۆڕانی گەورەی تەیۆری بەخۆوەدیووە و خودی گۆڕانکەش پێامندەڵێت، ئابوورییانە بیرکردنەوە و فەلسەفیانە بیرکردنەوە تەواوکەری یەکتربوونە. ئەمەش لەکاتێیدا شتێکی بەناوی مێژووی هزریی ئابوورییەوە دروستکردووە، کە هزرەڤانی ئابووریی کردووەتە سوارچاکی ئەم بوارە. کاتێک قسەدەتەسەر بیرۆکەی بیرمەندانی ئابووریی بە ئێمە ئەمە جێگای باس نییە، بەتایبەت لە نێوەندی ئەکادیمیماندا. لەبەرئەوە ئەوەی تایبەتە بە ئابووریناسی کوردییەوە دەکرێت بگوترێت، کە دەمێکە ئابووریناسانی کورد لە فەلسەفە تۆراون، یان لەبەرئەوەی زانستی ئابووریی لە نێوەندی ئەکادیمیی کوردیی تادەگاتە ناو خەڵک دابڕاوە لە فەلسەفە ئەمە وایکردووە نە ئابووریناسیی خۆی وەک بوارێکی هزریی نیشاندات نە ئابووریناسانیش وەک هزرەڤان دەرکەون.

دەشێت ئابووریناسانی کورد گشت کەشەکە بەئەوە بگەڕێننەوە، کە سیاسەتی ئابوورییمان نییە، بە ئەوان ئەمە وایکردووە شتێک بەناوی شیکاریی سیاسەتی ئابوورییەوە دروستنەبێت. هاوکات بەئەوەشدەچن ئەوەی، کە سیاسەتی ئابوورییمان نییە لەوسەرەوە ئەمە وایکردووە دیاردە ئابوورییەکان بەشیکاریی تێپەڕن. هەرلەبەرئەوە ئابووریناسانی کورد ئەمە دەکەنە هەکار بەلەدایکنەبوونی تیۆریی. دەرئەنجام ئەمە دەبێتە بیانوویەک، کە بڵێن: بۆیە بیرۆکە مردووە و توێژینەوە ئابوورییەکان کاریگەرییان لەسەر بڕیارە ئابوورییەکان نییە.

ئەو پاساوەی لایسەرەوەش وادەکات تەیۆریزەکەرمان لەم بوارانەدا

لەئاستێکی هزریی باڵادا نەبێت: تێیۆری□کانی گەشەپێدان، بەجیهانیبوونی ئابووری، ئابووریی سیاسی، ئابووریی شارنشینیی، ئابووری پۆستکاپیتالیزم(پاش سەرمایەداری)، ئابووریی جیهانی سێ، تێیۆری دواکەوتن، پاشکۆیەتیی ئابووریی، هەژاریی ئابووریی، ه□ئاوسانی ئابووریی، چەوساندنەوەی ئابووریی، ئابووریی نێودەوڵەتیی، ئابووری نیشتیمانیی، کەڵەکەبوونی سەرمایە، قەیرانی ئابووریی، پسپۆر لە چەمکی سەرمایە یان پاشک□وت.

سەرباری ئەوەی گوترا، ئەم لایەنانەش: بابەتی ئابووریی تازە(ئابووریی دیجیتال،کە ئابوورییەکی بەبیرکاریکراوە)، سێستەمی ئابووریی جیهانیی، کۆمپانییا موڵتی ناسیۆنالەکان، ئابووریی لیبڕاڵ و نیولیبرالیزم، دراوگەرایی، ئابووریی کۆمەڵگەی فرەکولتوور، باڵادەستیی تەکنەلۆجیای ئابووریی نوێ، قەرز و قەرزی نێودەوڵەتی،کە پسپۆری ئابووریی شارەزا لە بیرکاریی دەوێت. وەکیتر ئابووریی هاوچەرخ لێوانلێوە لە بەبیرکاریکردنی هزریی ئابووریی،کە زۆرێک لە پسپۆرانی ئابووریمان ترسیان لە بەبیرکاریکردن هەیە.

دوا تەماشاکردنمان سەبارەت بە باسی ئابووریناسی بەتامی بیرمەندی ئابووریی، ئەوەش دەڵێین،کە گرنگترین شتێک لەم ق□ناغەدا لە بەشە ئابوورییەکانی زانکۆکانی هەرێم پێویستە ئەوەیە، کە وانەکان بە زمانێکی کوردی ئابووریناسانە بگوترێنەوە، بۆئەو مەبەستەش پێویستە مامۆستا بەڕێزەکانی ئەو بەشە کار لەسەر بەکوردیکردنی زانستی ئابووریی بکەن، چونکە هەژارییەکی ئەکادیمی و زمانەوانیی ڕووی لەو بەشە کردووە و خوێندکارانی ئەو بەشە زۆر بە زەحمەت دەتوانن بە زمانێکی ئابووریی ڕەوان گرفتێکی ئابووریی لەسەر بنەمای تێیۆرێکی ئابووریی □اق□بکەن. دەبوو لە زانکۆکان ئەم لایەنە بەهەندوەرگیرایە و دەستەبژێرێکی ئابووریناسی کوردی ئەم خەمەی لەکۆڵگرتبایە.

سەرباریئەوە، نە بەشەکانی ئابووری نە نوسینە ئابوورییەکانمان ئەو هۆشیارییە ئابوورییە دروستناکەن، کە ڕۆشنبیریی ئابووریی جۆرێکە لە ڕۆشنبیریی کۆمەڵایەتی. ڕۆشنبیریی ئابووریی، کە گرنگیی خۆی لە کۆمەڵگەدا هەیە لەناو ئێمەدا لە پلەی سفردایە. ئەوە ڕۆشنبیریی ئابووریی نییە تۆ رۆژانە بزانیت بەهای ت□م□ن یان لیرەی تورکی بەرامبەر بە دینار چەنە. ڕۆشنبیریی ئابووریی وەک گشت ڕۆشنبیرییەکانیتر (هونەریی، تەندروستیی،….)ڕۆشنبیرییەکی ژیانییە و پێویستی گشت تاکێکی هاوچەرخە.

سەرنج: بۆئەوانەی لە نزیکەوە ئاشنای بواری پسپۆریم نیین، کە دوانەییە (فەلسەفە و ئابووری)جگەلە پسپۆرییە فەلسەفییەکەم کە تا

پرۆفیسۆری لە فەلسەفە بەیرەشتووم، باگراوندێکی ئەکادیمیشم لە ئابووری بەگشتی و ئابووریی نێودەوڵەتی بەتایبەت هەیە. سەرەتای ئەکادیمیی بەندە ئابووریی بووە و تا دکتۆرا بەیرەشتووم و دواتر دەستملەهەڵگرتووە بەرەو فەلسەفە چووم و لەوێش لە سفرەوە دەستمپێکردووە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی31: شت.. بەشتبوونی هەریەکەمان بەڕێوەیە.. ئازاد حەمە

لەمیانەی ئەم دوو پرسیارەوە دەچینە ناو چەمکی شتەوە: شت چەن پێکدێت؟ بەشتبوون Thingnessی شت مانای چییە؟ دیارە پێویستمان بەوەیە،کە شتThing وەک شت لێیتێبگەین نەک ناشت no thing. شت دەبێتە شت، شتیش شتی لێدوادەت. ڕۆژانەش لێرە و لەوێ ڕووبەڕووی شتەکان دەبینەوە، لەو ڕووبەڕووبوونەوەیەشدا دەکرێت خۆشمان ببین بە شت. چونکە کۆمەڵگەی نوێ، لە هەر کوێبین و هەرکێشبین، خەریکی بەشتکردنمانە.
زۆربە دەخوازێت ببێتە پزیشک، سەرمایەدار تادەگاتە دادوەر و پرۆفیسۆر، لە بەشتبوون ئەوانیشی، بگرە زۆر بەسەختی، گرتووەتەوە. کەوابێت لەژێر ستەمی زیرەکی دەستکردا بەشتبوون لە گشت کاتەکانیتر خێراتر کاری خۆیدەکات. لەناو ئەو پرۆسەیەشدا سیاسەت، سێکس، پارە تادەگاتە خودی زانست کار لەسەر بەشتبوونمان دەکەن. بەمجۆرە بێت، بەشتبوون چارەنووسمانە.
کەدەڵێین: ویستم بە هیچ شتێک نییە، لێرە شت بە مانای چی دێت؟ بەمانای ئەوە دێت، کە ویست جارێ نەبووەتە شت، کە ویست نەبێتە شت، شت بوونێکی کۆنکرێتی نییە. کەوابێت دەبێت بپرسین: بنەچەی شت چییە؟باشە مێژووی شت هەر شتە؟هەموو شتەکان هەمانن؟شت وەک خۆی دەمێنێتەوە؟هەموو شتێک شوێنێکی نییە؟ ئەی شت خاوەنی هەیە؟ مان و

نەمانی شتەکان بەدەست کێیە؟ ئیمانوێل کانتانە بیربکەینەوە دەڵێین: شت لە خودی خۆیدا چ شتێکە؟ سیاسەت یان کوردبوون دەبێتە شت؟ لالەزار شت بوو؟سێکس یان ئەڤینداری دەبێتە شت؟ ئایا بەشتبوون قەدەرمانە؟

شت چییە؟ شت ئەوەیە،کە بوونێکی کۆنکرێتی یان ئەبستراکتی هەیە. شت بابەتە، ئۆبژەیە، دەتوانیت ڕووداو بێت یان بوونێک بێت، بوونێکی فیزیکی. گومانیناوێت، بابەت لە شتەوە سەرچاوەدەگرێت و شتیش ڕەچەڵەکی بابەتە. واتە تا شت نەبێت بابەت بوونی نییە.

بۆ ئەوەی بزانیین شت چییە؟ دەپرسین: شت دەردەکەوێت؟واتە خۆیمان نیشاندەدات؟ باشە، شت تەنیا ئەوکاتە شتە، کە دەردەکەوێت؟ بەڵێ شت لەدوای بەشتبوونییەوە ناوی پێدەبەخشرێت. شت، کە هێشتا نەبووە بە شت ناشتە. ناشت بوونێکی فیزیکی نییە. سروشتی شت لە شتبوونەکەیدایە. شتیش بەبوونەشت ناوێکی لێدەنرێت و بەدەرکەوتنیشی شتبوونی خۆی دەسەلمێنێت.

وێڕایئەوە، زۆرجار دەڵێین: شتێک شت بێت وایلێنایەت.ئەو گوتنە بۆخستنەژێرپرسیاری ماهیەتی شتەکەیە و گومانیشە لە شتبوونی شتەکە. دەکرێت ئەو شتەی لە شتبوون کەوتووە دەرگایەک بێت، یان بورغویەک. دەشڵێین: گەر دەرگاکە یان بورغوەکە تۆکمەبایە وایبەسەرنەدەهات. لەڕاستییدا، باسی شتبوون هەر ئەوە نییە. چونکە کاتێک دەرگاکە یان بورغوەکە لە بەکاربردن دەکەوێت، هێشتا تایبەتمەندییە شتییەکانی لەدەستنەداو□. ل□□ر□وە دەڵێێن:""کاتێک بوونێک(کیانێک)دەبێتە شتێک،کە جیهان لە دەوری خۆی کۆدەکاتەوە، لە پەیوەندی دەبێت بە زەوی و ئاسمان و خواوەند و مرۆڤەوە"".

هەروەها گوتنی شتێک، بوونی شتێک بە دیاردە، بردن یان وەرگرتنی شتێک وشەی شتمان لادەکاتەبابەت. کاتێک باس لە ڕووداوێک یان دیاردەیەک دەکەین، خودی ڕووداو یان دیاردەکە بەرەو ئەوە دەبەین، کە ئەو رووداوە یان دیاردەیە شتی تریشی تیایە. بۆنموونە کوشتنی کەسێک، سەرنگومبوونی فڕۆکەیەک هەر ئەوە نییە کە دەیبیستیین، بەڵکو خودی ڕووداوەکە شتی تریشی تیایە، ک□ پ□یوستە پەیپێبەرین.

لەبەرئەوەی دەپرسین: ئایا دیاردەی گەردوون شتە؟ باشە خودی گەردوون شت نەبێت چییە؟ گەردوون شتە و بەرجەستەیە، لێوانلێویشە لە گۆڕان و جوڵە، بەبێگومانەوە ئەوەش سروشتی شتەکان دەگۆڕێت.

ئەو کورسیەی لەسەری دادەنیشین، سیسەمەی لەسەری دەخەوین شتن، شتگەلێکن ر□زانە بەکاریاندەبەین، کە ناو و شوێن، پانتایی و ئەندازە و رووبەریشیان هەیە. گشت ئەو شتانەش ڕەهەند و دووریان هەیە. شت شتە،لێ دەشکرێت لە شتبوونبخرێت. ئۆت□م بیلەکەمان شتە، بەڵام لەگەڵ تێکچونی بەهۆی ڕووداوێکەوە سکراپدەکرێت، پڕۆسەی

هەڵوەشانەوەی بەسەردێت و دەبێتە پارچە بۆ شتی تر. واتە وەک شت دەخرێتە خزمەتی شتی ترەوە، جا ئامێری تر بێت یان هەر شتێکیتر.

لە هایدیگەرەوە فێری ئەو□ دەبیین، کە""ڕێگا زۆرە (فەلسەفیی یان زانستیی)بۆ پرسیارکردن لەسەر ئەسڵی شت"". هایدیگەر""شت وەک بوونێکی بەهێز و خۆدەرخەر دەبینێت، ئەرکی ئەم شتە تەنها ئەوە نییە بابەتێک خۆینیشاندات، ئەوەشە، کە شت دەتوانێت تێگەیشتنمان بۆ جیهان رێکخات، کۆکاتەوە"".

بە بڕوای هایدیگەر، “شت” بریتییە لە بوونێک، کە جیهان کۆدەکاتەوە و ئاشکرای دەکات، وەک لە نموونەی تابلۆی جووتە پێڵاوەکەی ڤان گۆخ. چونکە “"تابلۆی پێڵاوەکان “شتبوون”ی پێڵاوەکان ئاشکرا دەکات، نەک وەک کەرەستەیەک بۆ ڕۆیشتن بەڵکو وەک پەیوەندییەک لە نێوان دژواریی ژیانی جوتیار و زەوی و ئەو جیهانەی، کە تێیدا نیشتەجێیە"".

دوا قسەمان لەسەر شت و شتبوون ئەوەیە، کە ئێمە ئێستا لە کۆمەڵگەیەک دەژین شتگەرایی تیایا لە لوتکەدایە؛ ئاگات لەخۆت نەبێت دەتکاتە شت و پرۆسەی بەشتبوونیش لە هەنووکەدا زۆر پەلە دەڕوات. سەرباری ئەوە، دەڵێین، کە شتبوون Thingness و چیبوون Whatness هاومانان. ئەو شتەی دەبێتە شت لە چیبوونێکەوە هاتووە، واتە بوونێکی فیزیکیی یان بابەتیی شتەکەی کردوەتە شت.

بۆنموونە لالەزار شت بوو و بووشە هۆکاری بەشتکردن، چونکە ڕووداوی خوڵقاند. لەب□ر□ئ□وەی لالەزار لە چیبوونێکەوە هاتبوو و ئەو چیبوونەش مانای لە پشتەوە بوو، ئەمە وایکرد زەبر شتەکە لەناوبەرێت. هاتنی زەبرەکە بۆلێدانی مانایەک بوو، کە شتێک(ساختمانێک) بوو، شتەکەش لالەزار بوو؛ ناوێکبوو. ئەمەش رووداوی دروستکرد، وەک ڕووداوی لێدانی دوو تاوەرەکەی گۆڕەپانی مانهاتان، کە یانزەی سێپتەمبەریان سازاند.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 30 : پارادۆکس ...... دەربازبوون لە مرەقی پارادۆکسال پێویستییە.. ئازاد حەمە

پارادۆکس Paradox (ناکۆک لە خودی خۆیدا) چەمکێکی ناڕوون و بێزارکەرە و پێکەوەیکردنیش(پێداگریی) لەسەر نزیکبوونەوەلەی دەمانبات بەرەو ئەوەی، گشت پارادۆکسێک دەزێکی خۆی هەیە، کە هەر ئەو دەزێشە سروشت و ناواخنی دیاریدەکات، بەڵام لەناو پارادۆکسدا خۆدژایەتییەک Contradiction بوونی هەیە، کە پێویستە بدۆزرێتەوە. وێڕای ئەوە، دۆزینەوەی پارادۆکس دانپێداهێنانیشە بە شتێک کە هێشتا نایزانیین.

پارادۆکس لە فەلسەفەدا "ئارگیومێنتێکە، کە لە ڕووکەشدا لۆژیکیی دەردەکەوێت، بەڵام لە ڕووی لۆژیکییەوە دەکرێت ببێتە هۆی دەرەنجامێکی دژبەیەک یان قبوڵنەکراو. بە واتایەکی تر، پارادۆکس هەڵوێستێکە یان لێدوانێکە وەک شتێکی دژ بەیەک دەردەکەوێت، ڕەنگە ڕاستیش بێت یان ڕاستییەکی قووڵتر دەربخات".

لەوبارەیەوە بە پێویستی دەزانیین، بپرسیین: پارادۆکس لوغزێکی هزرییە؟ ئەی لە وتووێژا چۆن دەردەکەوێت و چی دەبێتە هۆی دروستبوونی؟ چۆن مامەڵە لەگەڵ پارادۆکسدا بکەین؟ دەربازبوون لە پارادۆکس شیاوە؟ گوتەیەکی پارادۆکساڵ لەگەڵ خودی خۆیدا ناتەبا نییە؟ کەسی پارادۆکسال چ جۆرە کەسێکە؟ لە پارادۆکسدا دژایەتییەکیی ڕواڵەتیی بوونی هەیە؟ لەبەرئەوەی بنەمای پارادۆکس زاراوەیەکی ناڕوونە، تێگەیشتنلەی قورسە؟زۆرجار ڕەنگە واپێویستکات پارادۆکسەکە لەناونەبرێت، یان نەتوانرێت لەناوببرێت؟ بەرتەسکبوونەوەی پارادۆکس لە سیاسەتدا راستی ئاشکرادەکات؟ لالەزار پارادۆکسی یەکێتیەکان نییە؟

کەواتە با بزانین پارادۆکس چییە؟ پارادۆکس(ناکۆکبوون لەگەڵ خودیخۆدا یاخود دژوێژی) ئەو شتەیە لەتەک خۆیدا ناکۆکە(دژبەیەکە). شێلگیرانەتر بدوێین دەڵێین: لەبەرئەوە پارادۆکس ناکۆکە چونکە لۆجیکێک لەناوەوەدا کارناکات و ئەمەش وادەکات لە رووی لۆژیکییەوە پەسەندنەکراو بێت. هەروەها پارادۆکس هانماندەدات زۆرتر، قوڵتر بیربکەینەوە لەوەی تیایین. بەنموونە لەو راستییەی

پێیگەیشتوین، لەوەی بە واقیعی Real دەزانیین.
بەواتایەکی دی، پارادۆکسەکان ڕەنگە وامانلێبکەن، بەو چەمکانەدا بچینەوە، کە گوتومانن یان بەکاریانمانبردوون. “زۆرجاریش پارادۆکسەکان لەسەر ئارگیومێنتە(بەڵگە) لۆژیکییە بەڕواڵەت دروستەکان بنیات دەنرێن، بەڵام لە کۆتاییدا دەبنە هۆی دەرئەنجامێکی نالۆژیکی”.
وێڕای ئەوەی گوترا، لەسەربنەمای تێگەیشتنێکی فەلسەفییانە بۆ پارادۆکس دەڵێێن: پارادۆکس وامانلێدەکات بە گریمانەکانماندا بچینەوە. دەتوانێت دەرفەتی ئەوەشمان بۆدروستبکات، کە لە ناتەباییەکان، لە ڕاستییەکی شاراوە حا□ییبیین. بۆیە لێکۆڵینەوە لە “ناتەباییە لۆژیکییەکان دەمانگەیێننە پارادۆکسەکان”. ئەو شتەی پارادۆکسە کێشەیەکی چارەسەرنەکراوە و خۆشی لە دۆزێکی دوانەییدا دەبینێتەوە: ئەمە یان ئەوە.
مرۆڤی پارادۆکسال کێێە؟ ئەم جۆرە مرۆڤە،کە لە دەوروبەرماندا زۆرن ئەو کەسەیە پۆلێک تایبەتمەندی دژبەیەکی تیا بەرجەستەیە. جۆرە مرۆڤێکی رەفتار و هەڵسوکەوت ناتەبایە، یان رەفتارەکانی چاوەڕوان□کراون و کردەکانیشی لە لۆژیکەوە دوورن. ئەمانە، دەکرێت مرۆڤگەلێکی کارا و هاوکات پاسیڤ بن، دەکرێت سۆزاوی و توندیش بن. کەسی لەم جۆرە ئەوەی لە سەرەتا دەیکات یان دەیڵێیت، ئەوە نییە لە کۆتاییدا دەیکات یان دەیڵێیت، بۆیە تێگەیشتن لە کەسی پارادۆکساڵ قورسە.
سەرباری ئەوە، دەکرێت بگوترێت، کە کەسی پارادۆکسال لەناو کرداری خۆدژایەتیکردندایە self-contradictory و ناڕێکی یاخود ناتەباییش لەخۆدا کۆدەکاتەوە: پارەیەکی زۆر سەرفدەکات و باس لەوەش دەکات، کە داهاتی بەرەو خراپی دەچێت؛ بەردەوام باس لە ئەوین دەکات و ڕقی دونیای لە خانمانە. تەنانەت ب□ بەڵگەکردنی نەزانیargument from ignorance یش جۆرێکە لە هەڵەی لۆژیکی یان هەڵەوێژی، کە لە کەسی دژوێژ(پارادۆکسال)دا لە لوتکەدایە.
بەپێی ئەوەبێت لایسەرەوە گوترا، پارادۆکس بەرەو ئەوەشمان دەبات، کە گوزارەی بەهەڵەبردنی لۆژیکی یا هەڵەی لۆژیکی یا هەڵەوێژیش بەهەندوەرگرین. بەهەڵەبردنی لۆژیکی یان هەڵەوێژی بریتییە لە بەکارهێنانی ئاکامگیری ناتەواو یا هەڵە لە کاتی بنیاتنانی بەڵگەیەکی لۆژیکیدا. بەڵگەکە دەکرێت لە ڕواڵەتدا بێکەموکوڕی بێت، بەتایبەت ئەگەر ه□□□□ک□ □ووکەش نەبێت و درک بە بوونی ه□□□□ک□ نەکرێت. ئەم لایەنە چەواشەکاریی لۆژیکییشی پێدەگوترێت. بۆیە پێشتریش هێمامانبۆکرد، کە پارادۆکسەکان شیکارییان دەوێت، توانای بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەش بۆ رووبەرووبوونەوەی پارادۆکس گرنگی خۆی

هەیە.
ئاماژە بە ئەوەشدەکەین، کە جیاوازی لەنێوان پارادۆکس و ناکۆکیدا هەیە. لەناو پارادۆکسدا ناکۆکییەک لەنێوان کردن و نەکردنی شتێک بوونی هەیە. ناکۆکییەکەی ناو پارادۆکس جیایە لەوەی دوو شت ناکۆکن. بەنموونە کاتێک دەڵێین بەفر سپی و ڕەشە ئەمە ناکۆکییە. چونکە لەیەک کاتدا ناکرێت بەفر سپی و ڕەشیش بێت. پارادۆکس ئەوەیە، کە سەرەتاکەی شتێکە و دواتری شتێکیترە. بۆنموونە: تا کتێب زۆرتر بخوێنمەوە هەستدەکەم هیچ نازانم. ئەمە پارادۆکسە چونکە ناکۆکە. بۆ؟ مرۆڤ،کە زۆرتر کتێب دەخوێنێتەوە ئەوکات بۆیدەردەکەوێت، کە پێشتر چەند نەزانبووە. بەمجۆرە، پارادۆکس وەک ناکۆکی نییە.
پارادۆکس ئامرازێکی لۆژیکییە بۆ دەرخستنی ناکۆکییەکانی ژیان.
هەر تایبەت بە چەمکی پارادۆکس دەکرێت ئاماژە بەوەش بکەین،کە زۆرێک جۆری پارادۆکس هەن (پارادۆکسی کیسەڵەکە، پارادۆکسی مریشک و هێلکەکە، پارادۆکسی درۆ، پارادۆکسی باپیرە، و....)، لێرەدا یەک نموونە بەهەندوەردەگرین لەسەر پارادۆکس ئەوەش (پارادۆکسی باپیرە) یە کە بەم جۆرەیە: ئەگەر پێش ئەوەی باوکم لەدایک بێت، باپیرەی خۆمم بکوشتایە، ئێستا من لەدایکنەدەبووم.
گەر تا گوتنمان لەمەڕە چەمکی پارادۆکس ئەوەیە، کە دەربازبوون لە پارادۆکس گرنگیی خۆی هەیە و ڕێگەگەلیش هەن بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ پارادۆکسدا. کەوابێت، دەرفەت ڕەخسان بۆ هاتنەدەرە، یان دەربازبوون لە پارادۆکس کارێکی لۆژیکییە. دیارە،کە پارادۆکس سەرەتا ناڕێک و ناڕوون دەردەکەوێت، دواتر مەرجی لۆژیکی تیابەدیدەکرێت و پارادۆکسبوونی خۆی تێدەپەڕێنێت. بۆیە هاتنەدەرەوە لە پارادۆکس یان تێپەڕاندنی بەکردنی پارادۆکسەکە بە ڕاستییەکی پشتڕاستکراوە،یان دۆزینەوەی چارەسەرێک بەوە لە پارادۆکس دەربازمانەدەبێت. ئەمە هیچ ئاسان نییە، چونکە تایبەتمەندی پارادۆکس لەوەدایە کە گیریی و پێوەبوونێکی تیایە، کە زۆرێک ناوی دەنێن ناڕوونی و گومڕایی. بۆیە دەربازبوون لە پارادۆکس هاتنەدەرەوەیە لەو ناڕوونی و گومڕاییە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 29: بەندەنگی ڕوناکبیریی مانادار.. لە خودی بەندەنگی بەلایەن نییە.. ئازاد حەمە

چەمکسازیی بەندەنگی فرەدیوە؛ یەکێک لە دیووەکانی بەندەنگی ڕوناکبیرییە Intellectual silence، کە دەشێت بە بەندەنگی هزریش ناوببرێت. زۆرێک لە لێکۆڵینەوەکان دەریدەخەن، کە بەندەنگی ڕوناکبیریی دەتوانێت نیشانەیەک بێت بۆ دانبەخۆداگرتنەکەی حەکیمانە، خۆڕێکخستنەوەی خود و ململانێیەکی هزریی لەگەڵ خودیخۆیدا تا ئەوەی دواتر دەگوترێت شایانی گوتن بێت. هەروەها بەندەنگی ئامرازێکی بەهێزە بۆ ئەوانەی لە بنەما بەهاییەکانی ئەم بەندەنگییە تێدەگەن. گەر بەندەنگییەکە بناغەیەکی ڕوناکبیریانەی هەبێت دەکارێت جیاوازتر خۆڕاگریی و توانایی لە کەسەکەدا دروستکات.
گەر بەندەنگی ئەو بنەمایەی نەبێت، کە باسکرا، کە نەیتوانی زەمینە بۆ تێگەیشتنی قووڵتر خۆشکات بەندەنگی دیاردەیەکی ترسنەکانە و ناشرینە. بەندەنگی دیوی پەروەردەییشی هەیە، ئەمەیان ئەو کاتە دەردەکەوێت، کە تاک لەسەر بەخۆوکردنی ناوەوەی خۆی دەکات. جاوەرە بێدەنگ بیت و لەناو قەرەباڵغییدا بژیت؛ ئەمە بەهەمو کەس ناکرێت!
لەو بارەیەوە دەپرسیین: واتای بەندەنگی ڕەهایە؟ ناچارییە یان هەڵوەستە؟ چەنەچەن و زەربەیی چی دەگەڕێن، بەندەنگی شەرمەزاردەکەن؟ بەندەنگی پرۆتەستە یاخود چەنەبازییە؟ ڕاستی بە هاتنی بەندەنگی ئاوادەبێت؟ کاتێک ژاوەژاو جێگای بەندەنگی ڕوناکبیریی دەگرێتەوە واتای بەندەنگی لاوازدەبێت؟ بۆچی بە چەنەبازەکان گرنگ نییە چەن قسە بکەن و چەن بەندەنگبن؟ کە بەندەنگی لەکەداربوو قسەی بەش و بەمانا جێگرەوەی نیین؟
ناچارین لێرەدا بپرسینەوە: کەسەکانی کۆمەڵگەی ئێمە لە بەندەنگی ڕوناکبیریی تێدەگەن؟ پێناچێت تێیبگەن، چونکە زۆرێکی ناو ژاوەژاو و قەرەباڵغییەکانن. لە کوێ دەنگدەنگ و چەنەچەن هەبوو ئەوان لەوێین. زۆر دەمێکە زمانیان جێگای زۆر ئەندامی دیکەیانی(گوێ، چاو) گرتووەتەوە. بۆیە وادەبینین، چونکە لە هەرەمێک دەژین ئەزموونی بەندەنگی ڕوناکبیریی تیایا لە سنووری نەبووندایە. هەموو

چ□ن□د□ن، گرنگ قس□ بکەن و زیاد□□یی لە گوتندا بکەن. لەم حاڵەتەدا بێدەنگیی ڕوناکبیریی وەک دەرفەتێک بۆ بیرکردنەوە، هاتنەکایەوەی تێڕامانێکی قوڵ و فڕەڕەهەند نابینرێت.

بێدەنگیی ڕوناکبیریی چییە؟ بێدەنگیی ڕوناکبیریی جۆرێکە لە جۆرەکانی بێدەنگیی، کە بەمانای بۆشایی و بێ مانایی ڕوناکبیریی نایەت. ئەم شێوە بێدەنگیییە تەقەلایەکە بۆ نەگوتن و چوونە قۆناغی بیرکردنەوەی قووڵ و جیاواز. لەناو بێدەنگیی ڕوناکبیرییدا متبوونێکی کاتی بوونی هەیە، کە لەخودیخۆیدا دۆزێکی پێویستە و بەشێکیشە لە مر□قبوون. جا ئەمە ئەوەش دەگەیێنێت،کە ئەوەی شایانی گوتنە با بەڕوونی بگوترێت، ئەوەشی، کە شایان نییە با بچێتە سایەی بێدەنگییەوە (ڤیتگێنشتێین).

ئەوە بێدەنگیی ڕوناکبیرییە، کە شکۆی خۆی هەیە؛ نەک قەرەباڵغیی ڕوناکبیریی، بەتایبەتی لەو کاتانەی گوتن، دەنگ، هیچ ناگۆڕێت. کەسێکیش، کە لەناو بێ شکۆییدا گەورەبووبێت بە ئاسانیی لە شکۆی نەگوتن و کەمگوتن حاڵینابیت. بۆیە بێدەنگی سامناک نییە گەر پەیامی نەخێر بۆ گوتنی سواو و ڕزیو بۆ چەنەبازەکان بنێرێت. پەیامی بێدەنگیی بۆ چەنەبازەکانە، کە شانازیی بە گوتنەوە دەکەن، گوتنێک کە لێوانلێوە لە بەتاڵیی و درۆ. بۆیە ئەو ڕاستیانەی بێدەنگدەکرێن ژەهراویدەبن (نیچە).

بێدەنگیی ڕوناکبیریی ترسنۆکیی نییە، رێزگرتنە لە خودی گوتن و ئەوەی شایانی گوتنە. تۆ کە هەر بڵێیت و چەنەبەیت و ئەوەی گوتراوە هیچ نەگۆڕێت لەم حاڵەتەدا بێدەنگیی شکۆمەنداند□ترە. هەروەها بێدەنگیی ڕوناکبیریی هەزارجار باشترە لە درۆکردن، شیڕە شیڕ و چەقەچەق، کە بێزاریی و بێهیوای بە گوتن دروستدەکات. وێڕایئەوە، بێدەنگیی ڕوناکبیریی کاتێک ترسناک خۆی دەردەخات، کە ڕەها و ئارەزوومەندانە بێت. ئەمەش وادەکات ر□حی دیالۆگ و خستنەڕووی دید لەناوچێت.

بۆ چەناباز و چەقاوەسوەکان بێدەنگیی ڕوناکبیریی عەیبەیە و وەک باشەیەک تەماشاناکرێت، چونکە هەر هەموو دەڵێن و دەنووسن، بێئەوەی بیر لە دەرئەنجامی گوتراو و نووسینەکانیان بکەنەوە. شاریش، کە دژە بێدەنگییە، کە پڕبووە لە هەڵگرانی دال (دکتۆرا)، هەموو سەرقاڵی کۆنفرانس، هۆرکشۆپ، پانێل، مێزگرتن، کە هەر هەموو ئەمانە گوتنیان ناشرین کردووە و هیچیش ناگۆڕن. ڕاستە لە کاتی ئاشوب و نادادییەکاندا ئاسان نییە ڕوناکبیران بێدەنگبن، بەڵام زۆرگوتن، زیادەڕۆیی کە پڕپڕە لە وشەی بۆش و بێمانا جیاوازە لە بێدەنگیی، کە زانیین لە خۆیدا بەرجەستەدەکات.

نیچە بێدەنگی بە دیاردەیەکی نێگەتیق نازانێت، بەڵکو بە

دەربڕینێکی کۆنترۆڵکراوی قووەی دەزانێت. بەپێی نیچە “”ئەوانەی شارەزان لە بەدەنگی، ڕیتمی گفتوگۆکان دادەڕێژن. بە بەدەنگی لە ساتەوەختی گونجاودا، دەتوانن کەسانی دیکە ناچار بکەن زیادەڕەوی لە قسەکردن بکەن، بەمەش خاڵە لاوازەکانیان ئاشکرا دەکەن””. چونکە چەنەباز ئاگای لە ڕیتمی گوتنەکانی نییە و بەدەنگییش بە کەسی زۆربڵێ کارەساتە.

کۆتا دیتنمان بۆ بەدەنگیی ڕوناکبیریی ئەوەیە، کە بەدەنگیی بەلایەن نییە. بەدەنگیی،کە لەناو نادەنگدا گەشەدەکات ناڕەزاییە و زەمینەش بۆ تێڕامانی پتر و فەرمیتر لە بیرکردنەوە دەخوڵقێنێت.ڕاستە بەدەنگیی نەبوونی دەنگە، دەنگیش کە نەما قسەکردن بۆشایی بەرهەمدێنێت، بەڵام ناشێت بەدەنگیی وەک کردەیەکی ناکارا و بێمانا ببینرێت. لەم حاڵەتەدا لە بەرئەوەی هیچ ناگوتنێ هەڵوێستیشە.

ڕاستە، کە بەدەنگەکان تەنیا و گۆشەگیرن، بەس ئەمە تا ئەو شوێنە تەندروستە، کە بەدەنگیی ڕاهانەبووە. بۆیە یەک لە سوودەکانی بەدەنگی ڕوناکبیریی ئەوەیە، کە تەقەلایەک بۆ گوزارەکردن لە دەز و داهێنانی فۆرمێکی تر لە دەربڕین بەڕێوەیە. کەوابوەت بەدەنگیی بەلایەن نییە، هەتاهەتایەش نییە. بە داڕمانی دیواری بەدەنگیی گوزارەی تازە و نەخێری دیکە لەناو گوتاری ڕوناکبیرییدا لەدایکدەبێت.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی28: قەرزاری ڕەوشتیی.. و پابەندبوونە ڕەوشتییەکان لە داڕماندان.. ئازاد حەمە

لە بەرئەوەی پرسیاری قەرزاری ڕەوشتیی Moral Debt قورسایی خۆی هەیە و قەرزێکی مرۆیی دژواریشە بیرکردنەوە لە قەرزە ڕەوشتییەکانمان لەسەر خۆمان و لەسەر ئەوانی دیکە شایانی بیرلێکردنەوەیەکی بەردەوامی ووردە. گومانی ناوێت مرۆق تاکە بوونەوەرە هەست بەم

جۆرە قەرزە لە بەردەم یەکتر یان یەزدان دا دەکات.وەکیتریش، هەستی قەرزاری ڕەوشتیی هەستێکی دیکە بەدوای خۆیدادێنێت، کە پابەندبوونە ڕەوشتییەکانە بە دانەوەی قەرزەکان؛ ئەمەیان لە هەنووکەدا لە بەردەم کێشەیەکی گەورەی ئاکارییدایە.

قەرزی ڕەوشتیی نە بە هەمووکەسێک دەدرێتەوە و نە هەمووان لە ماهیەتی قەرزاریی ڕەوشتیی حاڵیین. یەکلاییکردنەوەی قەرزە ڕەوشتییەکان داوای ڕەوشتییانە ڕەفتارکردنمان لێدەکەن. ئەمە لەکاتێکدا،کە قەرزارییە ڕەوشتییەکانی مرۆڤی ئەم چاخە لە زیادبووندایە؛ بەرامبەر بەوە ڕێژەی نابینایی ڕەوشتییش لە کۆمەڵگە گەندەسالارەکان لە گەشەکردنی بێوچاندایە.

قەرزاری ڕەوشتیی چییە؟چۆن دەدرێتەوە؟ قەرزاری ڕەوشتیی و پابەندبوونی ڕەوشتیی هاوشانی یەک نیین؟ جیاوازیی چییە لەنێوان قەرزاریی ڕەوشتیی و قەرزاری ئابووریی؟چۆن هەستی قەرزاری ڕەوشتیی دروستدەبێت؟چۆن قەرزاری ڕەوشتیی قوربانییەکان بەدەینەوە(قوربانیانی جینۆسایدەکان، قوربانیانی جەنگ، کۆلۆنیالیزم، هەژاریی و بێدادیی، دانەوەی مافی هەڵهاتووە غەدرلێکراوەکان، ئەو پەناهەندانەی بەدەم ڕێگاوە مردن … و)؟

قەرزاری ڕەوشتیی چییە؟ قەرزاری ڕەوشتی ئارەزوومەندییەکی مرۆییە بەرامبەر بە ئەویتر، هەستکردنە بەدانەوەی قەرزێک، ئەرکێک، یان ئەنجامدانی بەرپرسیارییەتێکی ڕەوشتی. ئەلبەتە بەدانەوەی ئەو قەرزە مرۆق دەکارێت بەشدارییە گەورە لە ئەنجامدانی کردارە ڕەوشتییەکانیشدا بکات. ئەڵبەتە ئەم کردارە لە کەسێکەوە بە ئەویتر و لە دەزێکی کۆمەلایەتی و شارستانییەوە بە ئەویتر جیایە.

سەرەڕای ئەوە،هیچ کەسێو خۆی قەرزاری ڕەوشتیی خۆی دەداتەوە. چونکە قەرزاری ڕەوشتیی قەرزاری نێوان مرۆڤەکان و قەرزاری نێوان مرۆق و یەزدانە. بەواتایەکی دیکە،دانەوەی قەرزە ڕەوشتییەکان کارێکی ئاسان نییە.ئەوەتا لە تێگەیشتنە ئایینییەکاندا قەرزاری ڕەوشتیی بریتییە”لە نیشاندانی سۆز و ڕێزگرتن، پێشخستنی دادپەروەری و ڕێزگرتن لە پەیوەندییە مرۆییەکان” و “پابەندبوونیش بە گەڕاندنەوەی ئەو باشە و خزمەتگوزارییانەی وەرگیراون”. کەواتە باشە وەرگیراوەکان دەبێت بدرێنەوە. کێ باشەی وەرنەگرتووە؟ هەموو لە شوێنێک لە شوێنەکان قەرزاریی باشەکانیین.

دەکرێت ئەوەش باسکەین، کە خودی قەرزاری ڕەوشتیی دەشێت زۆر فۆڕمی مرۆیی وەرگرێت، لەوانە: هەست بەشەرمکردن لە ئاست کەسێک سەبارەت بە شتێک، کە ڕوویداوە، بەنموونە سەرەخۆشیت لە هاوڕێیەکت نەکردووە بەبۆنەی کۆچی دایکییەوە. ئەمە بۆی هەیە هەستێک لەگەڵ خۆید بهێنێت، کە دەکرێت ناونرێت هەستی قەرزاری ڕەوشتیی.

ئەبەتە نموونە لەسەر هەستکردن بە قەرزاریی ڕەوشتیی زۆرە: ئەو کاتەی جولەکەکان قەتلوعامدەکران یان ئەو دەمەی کورد بە زیندووی زیندەبەچال و کیمیاباران دەکرا دەبایە نەتەوە و هاوئاین و هاوڕەگەزەکانی جولەکە و کورد لەڕووی ڕەوشتیەوە بەرپرسیاری ڕەوشتی خۆیانیان دەستەبەجێ دەستنیشان بکردبایە، بەلام ئەمە نەکرا و بگرە هەنگاوی ڕەوشتی چەوتیش لەوبارەیەوە نرا. یان قەرزاری ڕەوشتیی بەرامبەر بە ژینگە، ئاژەڵ، هەژار و پەککەوتە و…. .

دەخوازین ئەوەش بڵێین، کە سەرنج خستنەسەر گۆڕینی دید و ڕەفتاری ڕەوشتیی لە کۆمەلگە کارکردنیدەوەت. لەوبارەیەوە دەبینە سەر خالێکی سەرەکی، ئەوەش ئەوەیە، کە دانەوەی قەرزەکان پەیوەندی بە جێبەجێکردنی بەڵێنەکانەوە هەیە. ئەمەش لەبەرئەوەی دانەوەی قەرزە ڕەوشتییەکان لەخودی خۆیدا وابەستەیە بە پابەندبوونەکەوە.

گرنگە لەوە بەئاگابیین، کە زۆرجار دادوەرییەکانی ئەمە بەسەر تاوانباریی و بێ تاوانیی کەسێک دیوی تەنها ڕەوشتیی لەخۆناگرێت، دیوی یاساییش لەخۆدەگرێت. یاسا و ڕەوشت، کە پێکەوە کاردەکەن زۆرێک ڕەسا دەگەێن، کە ئاینیش هاتەنەوانیانەوە پێکەوەکارکردنەکەی یاسا و ڕەوشت ئاقاری دیکە وەردەگرێت.

وەهای ئەوەی گوترا، ئاماژە بە ئەو باسەش دەکەین، کە قەرزاری ڕەوشتیی لە کۆمەلگە گەندەڵەکان، کە بەبێ ئاکە بەرامبەربە پێکاوەکارکردنی یاسا و ڕەوشت، دەزانە دەبینیین ئەم لایەنە بە ڕوناکبیرانی کۆمەلگەی ناوبراو بابەتی لێکدانەوەی وورد و قووڵ نیین. هاوکات ئەوەش دەبینیین،کە دەزی ژیانی کەسەکانیش لەو کۆمەلگانە بەجۆرێک فەرمی وەرگرتووە، کە قەرزاری ڕەوشتیی((بەرامبەر بە یەک و بە ئەویتر، بەرامبەر بە سرووشت و دەوروبەر، بەرامبەر بە دیاردەی هەژاریی، پەلاماردانی ژن، زەبربەکاربردن لەتەک منال، شێواندی ژینگە، لەباربردنی ستاتۆسی ئازادی)) بە نەوەندی ئەکادێمی و ڕوناکبیریی لەیەک کاتدا جێباس و ئاوەدانەوە نیین.

لێرەدا گرنگە سەرنجبخەینەسەر ئەو لایەنەش، کە هەڵەی ڕەوشتی لە کۆمەلگەی گەندەڵی کوردیدا ڕۆژانە لە زیادبووندایە و بەشێکی زۆریش لەو هەڵانە بڕیار و تێگەیشتنی سیاسیی دروستکەرین. سیاسیەکانی کۆمەلگەی گەندەڵ، کە دووچاری نابینای ڕەوشتیی بوونە خۆیان لەو پابەندیە ڕەوشتیانە بەدووردەگرن کە دەکەوێتە ئەستۆیان.

کە تا تێگەیشتنمان لەبارەی قەرزاری ڕەوشتییەوە ئەوەیە، کە پابەندبوونە ڕەوشتییەکان Ethical Obligations، کە هاوشانی قەرزە ڕەوشتییەکانن شایانی تێرامان و گفتوگۆن. ئەو وانانەی لە پابەندبوونە ڕەوشتییەکانەوە فێریدەبیین ئەوەمان پێدەڵێن، کە ئەمە

قەرزاری نەوەکانی داهاتووین؛ داهاتووی مرۆڤەکان ئەرکێکی ڕەوشتیانەی مرۆڤەکانی هەنووکەن. مخابن بە تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردیی لەئێستادا ئەم هاوکێشەیە بەمجۆرە نییە. نەوەی ئێستا نە هەقی بەسەر نەوەی پێشووەوە هەیە نەش خەمی نەوەی داهاتوودەخوات و هیچیشی بەخۆی نەکردووە.
لێرەوە لێدەگەڕێین فەلسەفەی ڕەوشت قسە خۆیبکات. ئەوەتا پۆل ڕیکۆر Paul Ricœur، پێیوایە ئەمە قەرزاری مردووەکانیین و پابەندییشین بەرامبەربەوەی لەپێناوی ئەمەدا چێشتوویانە، لەهەمانکاتدا باوەڕێکی زۆریشمان بەو دیتنە ڕەوشتیەی فەیلەسوفی دانیمارکی پێتەر کەمپ Peter Kemp هەیە،کە پشتگیری لە دیتنەکەی ریکۆر دەکات و لەڕووی ڕەوشتیشەوە بەرەو ئاراستەیەکی بالاتری دەبات کاتێک بەئەوەدەچێت،کە""ئێمە تەنها قەرزاری مردووەکان نییین، قەرزاری ئەوانەشین لەگەڵیاندا دەژین"". بۆیە""وانەکانی مێژوو پێویستە فێری ئەوەمان بکەن، کە چۆن قەرزبدەینەوە"".

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 27: مەڕانەڕەفتارکردن.. خۆمەڕکردن خۆگەلییە!.. ئازاد حەمە

مەڕگەرایی Sheepishness بەمانای مەڕانەدەرکەوتن و مەڕانەخۆنیشاندان دێت و هاومانای شەرمەزارییە. قسە یان ڕەفتاری مەڕانە sheepish قسە و ڕەفتارگەلێکی شەرمئامێزن. ئەوانەی مەڕانە دەژین و هەڵسوکەوتدەکەن خۆمەڕکردنیان لا سادەیە. هاوکات بە شێک لە مرۆڤە مەڕەکان دەزانن چییدەکەن و چۆن چوارچێوە بە ژیانی خۆیان دادەنێن. مەڕئاسا مامەڵەکردن واتە بێ باکانە، گەلانە ڕەفتارکردن. ئەوانەی ڕەفتارمەڕن بەرپرسیارئامێز نیین و چاوەڕوانی هیچ گۆڕانکارییەکی جدییشیانلێناکرێت.
شێوەی مەڕانە مامەڵەکردن Act Sheepish بەرەو ئەوەمان دەبات

ب□□□ن: مر□ق□ م□□کردارەکان لێکەوتەیان زۆرە؛ کرداری گەمژەئاسا و هەڵەی دووبارەیان لە زیادبووندایە. خۆمەڕانە نیشاندان واتا□ م□□انە بیرکردنەوە و مەڕانە تێگەیشتن. ئەمەش هیچی کەم نییە لە هەست بەگەمژ□یکردن و خۆشەرمەزارکردن لەناو خەڵکدا. ئەوانەی مەڕانە لەم دونیایە دێن و دەچن هەر مەڕانە دەڕۆن و شتێکی ئەوتۆ لە پاش خۆیان جێناه□□□ن جگەلە دیرۆکێکی پڕ مەڕانە.
لەسەر بنەمای ئەوەی لای سەرەوە گوترا دەپرسین: کێ مەڕە؟ مەڕبوون لە چییەوە سەرچاوەدەگرێت؟ باشە خۆمەڕکردن خۆگێلیی نییە؟ کردارێ یان بیرکردنەوەیەکی مەڕانە دەرئەنجامی چیلێدەکەوێتەوە؟ مەڕانە دەرکەوتن واتا□ چی؟ کێ پێویستی بە خۆمەڕکردنە؟ مەڕانەژیان، مەڕانە هاوڕێیەتیکردن و …… بۆ؟ سیاسەت کار لەسەر بەمەڕکردنی مر□ق□کان ناکات؟ ژیان بێ خۆگێلکردن دەڕوات؟ چۆن هەست بە مەڕبوونی کەسێک بکەین؟ مەڕی نایاب کێیە؟
خۆمەڕکردن واتا□ چی؟ لێکۆڵەران وایبۆدەچن، خۆمەڕکردن واتا□ خ□نەناسکردن لە کەسەکان، خۆپەڕانەوە لە کێشە و دۆزینەوەی چارەسەر، خۆشباوەڕیی و شەرمەزاریی. بە جۆرێکی ساکارتر دەپرسین: بە کێ دەگوترێت مەڕ؟ بەوانە دەگوترێت، کە شەرمەزار، شەرمن و مل□و□ن. بێگومان ئەم ئاوەڵناوانە، لە ئاکامی کردەوەکانیانەوە دروستبووە. لەوەشەوە، لە کارە گەمژ□یانەکانیاندا زێدە گوێڕایەڵ و نەرمونیانن و خاوەنی هەستێکی لێبوردەیی گێلانەشن.
مەڕ و مر□ق□م□□ دوو شتی جیاوازن. ئاساییە مەڕی ڕاستەقینە مەڕانەبوونیخۆی بژیت، لەگەڵ مەڕەکانیتر بە کۆمەڵ بژیت و متمانەشی بەخۆی نەبێت. هیچ نەبێت ل□ بەرئەوەی عەقڵی نییە. بەڵام مر□ق ل□ بەرئەوەی عەقڵی هەیە ناشێت مر□ق□م□□یی خۆی پەسەندبکات.
مر□ق□کان، کە خۆیان وەک مەڕ نیشاندەدەن ئەوە لێکەوتەی زۆر توند بە دوای خۆیدا دێنێت لە کۆمەڵگا. ئەوەشمان بیرنەچێت، کە شەرمەزاربوون و شەرمەندەیی دوو ئاوەڵناوی کەسی مر□ق□م□□□.
بەمەڕچواندنی مر□ق ب□رھەمی ئەو دیتنەیە، کە ئەو جۆرە مر□قانە بە ئاسانی قایل□د□کرێن، مەیلیان زۆرە بۆ وەدووکەوتنی ئەوانیتر (قەرەباغی) و بۆ بێدەنگبوونێکی ترسنۆکانەش. زۆرجاریش بە ڕاشکاوی بە کەسانێک دەڵێێن: مەڕ، یان گوزارەی وەک "دەڵێێت مەڕە بەوجۆرە قسەدەکات"، بەکاردەبەین بۆ ئەوانەی گوێڕایەڵ و سەرکزن. قسەکردن و گفتوگۆی مەڕانە ناکاریگەر و ناهەژێنەرە و شتێکی ئەوتۆشمان پێناڵێت، کە شایانی تێڕامان بێت.
سەرباریئەوە، ڕاستە ئێمە دەتوانین ڕەفتاری مەڕانە لە مر□قدا، لە تاکەکانی کۆمەڵگەدا، بدۆزینەوە، بەڵام بائەوەش بڵێێن: ئەوانەی ئێمە ناویاندەبەین بە مەڕڕەفتار، ئەوانە پێێانوایە ئەرێنی

بیردەکەنەوە و شەرمن و نیەتپاکن. ئەم جۆرە مرۆڤانە لە گشت کۆمەڵگەیەک بوونیان هەیە، بەتایبەت لە کۆمەڵگە و شارستانییە نەرێتییەکاندا.

هەندێک لە توێژەران وایبۆدەچن مرۆڤەمەڕ ئەو مرۆڤەیە کە ئاکار باش و کەسێکی شەرمن و ب□□و□یە. ئەم جۆرە مرۆڤە رۆحێکی دۆستانە و پڕبەزەییشی تیایە. مرۆڤە مەڕەکان بەپێی ئەم شێوە توێژینەوانە شانازیی بە باشیی و ئەم□کاریی و شەرمنیی خۆیانەوە دەکەن.

س□ر□نجام ئەوەش دەڵێین: وڵیام دێرسیڤیچ William Deresiewicz، پرۆفیسۆری زانکۆی Yale ی ئەمەریکی لە کتێبەکەیدا بەناوی (Excellent Sheep مەڕی نایاب) ڕەخنەی پەروەردەی خراپی دەستەبژێری ئەمەریکی دەکات، کە بێ ئاگان لە تێگەیشتنی ڕەخنەگرانە و داهێنەرانە و بەتەواوەتیش ئامانجی خۆیان نەدۆزیوەتەوە. بۆیە زانکۆ نموونەیەکانی ئەمەریکا بەوە وێنادەکات، کە خاوەنی خوێندکاری مێشکدارن، بەڵام بێ ڕۆحن (مەڕن). لای ئەو پرۆفیسۆرە ئەمەریکییە مەڕی نایاب ئەو ئەو خوێندکارە مێشک باشەیە، کە تەنها ئامانجی نمرەی بەرزە و هیچیتر. بۆ ئەم پرۆفیسۆرە ئەوەی گرنگە ئەوەیە، کە خوێندکاری زانکۆ دەستەبژێرەکانی ئەمەریکا، کە کەسی دەستەبژێر فرێدەدەنە کۆمەڵگەی ئەمەریکییەو□ پ□□ویستە بتوانن ڕێگای خۆیان دروست بکەن و بوێریی ڕەوشتییان دامەزر□□نن.

ک□تا س□□یرکردنمان بۆ خۆمەڕکردن ئەوەیە، کە خۆمەڕکردن گێلییە؛ خۆلادانە لە فێربوون و خۆچاککردنەوە. ئەمە لەژیانی کۆمەڵایەتییدا زۆر بەدیدەکرێت. گوتن یان دیدی مەڕانە وەک زەردەخەنەی مەڕانە وایە. سەیرەکە لەوەدایە، کە کەسەکە بێباکانە شادە و کەچی تێگەیشتنی بۆ شادی خۆی لەناو ئەو هەموو تراژیدیایانە نییە.

لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، مخابن، زۆرێک لەو مەڕەمرۆڤانە لە بواری سیاسەتدا خۆیان مەڵاسداوە. بەگشتی سیاسییەکان مرۆڤی مەڕئاسایان دەوێت. ئەوانەیان پ□□ویستە، کە خۆیان مەڕئاسا نیشاندەدەن، واتە خۆ لە ڕاستیی رووداوەکان گ□□لدەکەن. لەبواری ژیانی خێزانیشا زۆرجار مەڕێک بوونی هەیە، جا ئەوە ژنەکە بێت یان پیاوەکە. هاوکات لەنێوان هاوڕێیانیشدا دیاردەی خۆمەڕکردن بوونی هەیە؛ زۆرێک لە هاوڕێێان حەزیان بە هاوڕێی م□□□ر□فتارە. کەوات□ پ□□ویستییەک یان ویست بۆ خۆمەڕکردن لەناو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا بوونی خۆی لەدەستنەداوە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 26: سواڵکردنی سۆز..بەشایی سۆزیمان پێناکاتەوە..ئازاد حەمە

سواڵی سۆز یان سواڵکردنی سۆزدارییEmotional Begging، کە جۆرێکە لە جۆرەکانی سواڵ بە بەدەستهێنانی خۆشگوزەرانی دەروونیی و سۆزدارییە. ئەم سواڵە ئەزموونێکی پێزارەهێنەر و پڕ ئازارە، دیاردەیەکە لەرێ یان لەوە ڕوودەدات و لەخۆڕاش دروستنابێت و هۆکار و پاڵنەر لەپشت ڕوودانەوەکەیەتی.

سواڵی سۆز کردارێکە لەلایەن کەسانێکەوە ئەنجامدەدرێت بۆ بەدەستهێنانی خۆشەویستیی، گرنگیپێدان، ڕاکێشانی سەرنج و هاوسۆزیی. ئەم کەسە زۆرێک ڕێگا دەگرێتەبەر تا ببێتە جێگای بایەخ و ئاوڕدانەوەی ئەوانیتر، لەوانە: هەڕەشەکردن، بەومانەیەی، ژیانی خۆی دەخاتە مەترسیەوە تا گرنگیی پێبدەن، گازندەکردن لە دەورووبەر و کروزانەوە لەسەر ئەو بناغەیەی کەس هەست بە بوونی ناکات و سۆزیان بۆی نییە و بەزەیشیان پیایانایەتەوە.

بۆیە بەپێویستی دەزانیین بپرسیین: سواڵی سۆز دیاردەیەکی بەماوەیە یان نەخۆشییەکی دەروونیی؟ ئەم سواڵە بەسەڕە بە پڕکردنەوەی بەشایی و کەمیی سۆزیی؟لەدەستدانی توانای دەربڕینی هەستەکانAlexithymieجیا نییە لە بێبەشبوونی(محرومیەتی) سۆزداریی؟ لەدەستدانی پاڵنەر و لەنەزانی لە وەرگرتنی چێژ لە ژیان ناچارمان ناکات سۆز سواڵکەین؟دانان بە بەشایی سۆزداریی سەرەتایەک نییە بۆ دۆزینەوەی هۆکارەکانی بەشاییەکە؟ کە پێداویستیی سۆزداریی مرۆڤ پڕدەکاتەوە؟ تاکەکان، خەڵک، گروپێک، دەورووبەر، دامەزراوەیەک ...کە؟

سواڵی سۆز چییە؟ لێرەدا قسە لە خودی کردەی سواڵکردن ناکەین، قسە لە سواڵی سۆز و هاوسۆزیی دەکەین. سواڵی سۆز هیچی کەم نییە لە سواڵی بەزەیی، ڕەحم و ئەمەکداریی. بێگومان نەبوونی قووڵیی سۆزداریی لای کەسەکان هۆکاری ئەم جۆرە سواڵەیە. سواڵەکە وەک چارەسەر بۆ پڕکردنەوەی بەشاییە ناخییەکان و گەڕان بەدوای گرنگیپێدان و داوای خۆشەویستی و بەزییپاهاتنەوە لە ئەوانی دیکە

تماشادکرت. ئبت سرچاوکانی سوای سز ئم لاینانلخدگرت: ببشبوونی سزیی، هستکردن ب کمیی هاوسزییEmpathy، متمان بخنبوون و…. .
بپی شارزایان بت، سواکری سز ب بدستهنانی سزی ئوانی دیک ئامادی فتار هشئامزان بجوتو، بیانووبگرت و ئوانی دیک بو ختابارینکات، ک هکاری بسزییکین. ئم جر سواکران لهاتوون ل وروژاندن و یاریکردن ب هستی ئوانی تر، ئبت تابشتوانن ژیانی خشیان لبرچاو نزیکیانیان دراماتیزدکن؛ هاوکات خیان بردوام وک بدبخت و قوربانی نیشاندن و سرزنشتی کسانی دوروو بریان دکن. بگومان زرتریش ئوان توشی ئم حات دبن، ک شوازکی ژیانی ناتندروست دگرنبر لچاو ئوانی بختور و پژیانن.
سبارت بوی لایسرو ئاماژ بوش دکین، ک نبوونی هاوسزیی یکک ل دیوکانی ببشبوونی سزداریی. پسپرانیش ل بواری کلینیکی دروونیی پیانوای، ک ببشبوونی سزداریی بریتیی ل نبوونی پاپشتی سزداریی. زرجار پشتگوخستنی سزداریی، ک ببشبوونی سزداریی دروستدکات، پلک کشی دروونیی یان کمایتیی لگ خی دنت. بی پداویستیی سزدارییکانی ژنک جیای ل پداویستیی سزدارییکانی پیاوک، هاوکات پداویستیی سزدارییکانی هاویک ب هاویک جیاواز ل پداویستیی سزدارییکانی دایکک یان باوکک ب منالکی.
زرک لوانی لبارى سواکردنی سزداریو قسدکن تیرریی دروونشیکارییکان ب گیشتن ب درئنجامی باوپکراو بکاردبن و پیانوای، ب سنووردانان ب ئوانی دووچاری دیاردى سواکردنی سزداریی دبن ئوی،ک کار لسر شوازی ژیانیان، بچوونیان ب دوروبر، گینی جری بیرکردنو و پیوندی کمایتیکانیان بدرت و هانیشبدرن، ک چن پشت بخببستن و پداویستییکانی خیان بهنندی.
بشک ل فرمکانی سوای سز پیوندی ب گرنگیپدانو هی. واتکسک سوای گرنگیپدان یان اکشانی سرنج دکات، ئم داوایکی سزیی، یان کشش ب بدستهنانی سزی (خشویستی)ئویتر. جوهری سواک هوک بئوی کسک بایخ و دیقتی ئویتری لسربت. نگ دزی کمایتی و ناجگیریی دروونی ئو کس لپشت دروستبوونی ئم دزو بت، ک پویستی بو گرنگیپدانی ئوانیتر. لوبارو زرک هکار هن، لوان: پداویستیی، هستیی کمیی، یان خبکمزانیین و …. رنگ سرتا ئم سوای گرنگیپدان ئرنی بت، بام لگ.

کاتدا، کە کەسەکە خۆی لەسەر ئەم ڕەفتارە ڕادێنێت دەبێتە کردارێکی نەرێنیی.

سەرباری ئەوە، سواڵی گرنگیپێدان لە کەمیی شایستەیی و خۆبەکەم زانینەوە دێت. کێشەکە سواڵەکە نییە، کێشەکە ئەوەیە، ئەگەر سواڵەکە بەرینە بێت. کاتێک سواڵەکە دەستکەوتی نابێت، بێهیوایی و خەمێکی لەگەڵە خۆی دێنێت. بەدورکەوتنەوە لەم دیاردەیە باشتروایە مرۆڤ خۆی بەکەمنەزانێت و لە عەوداڵی دروستکردنی پەیوەندی تەندروستیشدا بێت.

کۆتا بینینمان بۆ سواڵی سۆز ئەوەیە، کە سواڵکەرانی سۆز کێشەیەکیان هەیە، کە دەکرێت ناونرێت بۆشایی سۆزیی. ئەو بۆشاییە کاریگەریی لەسەر سواڵەکەیان هەیە. بێگومان بۆشاییەکە ناخییە(ڕۆحییە)، بەڵام چۆن ئەم جۆرە بۆشاییە دروستدەبێت و دەبێتە بناغە بۆ سواڵی سۆز؟ بێگومان دوای ئەوەی مرۆڤ هەست بە دڵەڕاوکێ یان تەنهایی و بێزاریی ناوەکی دەکات، لێرەوە دەکەوێتە ناو حاڵەتی بۆشایی سۆزییەوە، ئەوەش وایلێدەکات درک بە بێمانایی ژیان بکات و لەناو بێئامانجی و خەمۆکییدا بخولێتەوە. زۆرجاریش هۆکاری بۆشاییەکە ڕەنگە بێباکی مرۆڤەکان بێت بەرامبەر بە خودیخۆیان، یاخود بەهۆی لەدەستدانی هەژاییەک لە ژیان، جیابوونەوەی خێزانی، هەستی شکستی ڕەوشتیی و…. .

سەرئەنجام، قبوڵکردنی بۆشایی سۆزیی کارێکی ئاسان نییە، بەڵام هەوڵێکە بۆ دەربازبوون لە سواڵی سۆز. کاتێک بۆشایی ناخیی خۆت قبوڵدەکەیت، کەواتە تۆ توانای خۆبینینی خۆت هەیە و بەئاگاشی لە شکستیی و پەرتییە ڕۆحییەکانت. بەمە تۆ ئیدی پەنا بۆ ئەویتر نابەیت و داوای گرنگیپێدان لە کەس ناکەیت.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی25: گوتنی نەگوتراو….

بێدەنگییش نەگوتراو لەخۆدەگرێت.. ئازاد حەمە

گوتنی نەگوتراو to say the unspoken ، کە توخمی بێدەنگی لەخۆدا مەڵاسدەدات، ئەو گوزارەیەیە، کە جارێ نەبووەتە گوتن، یان لە قسەکردندا هێشتا گۆنەکراوە و دەرنەبڕدراوە. گوتراوە نەگوتراوەکان (گۆنەکراوەکان) ئەگەرچی ناڕاستەوخۆ هەست بە گوتنییان دەکرێت، بەڵام راستەوخۆ لە گوتندا ئامادەنیین و نەبوونەتە بابەتی دانپێدانان و جەختکردن. ئەمەو گوتن نەبێت دەستەواژە لەدایکنابێت، یان بەزیادبوونی نەگوتراوەکان دەستەواژەکان ڕوو لە کەمیی دەنێن.
سەرەتا دەخوازین ئەوە بڵێین،کە کاتێک گوتن دەکەوێتە لەواری نەگوتنەوە، نەگوتراوەکان دەشێت بارگرانییبن بەسەر ناخمان،زۆرکاتیش هەوڵی خستنەدەرەوەیان دەدەین، لە فشارەکان هەندێ جۆراوجۆر و قورسن ناتوانن بێنەدەر و ببنە گوتراو. شیاوی هەڵوەستە لەسەرکردنیشە، دەستگرتن بە نەگوتراوەکانەوە ئازایەتی دەوێت. هەموو کەس ناتوانێت ببێتە خاوەنی نەگوتراوی خۆی. چونکە گوتن(چەنەبازیی)هەندە زۆر بووە بێزاریی و وەڕەسبوونی دروستکردووە.
لەژێر تیشکی ئەو گفتوگۆیانەی لایسەرەوە دەپرسیین:گوتنی نەگوتراوthe unsaid جیاوازی چییە لە گوتنی گوتراو؟ گوتنی نەگوتراو ئەو نەگوتراوانە نین، نەسواو و نادووبارەن؟ گوتنی نەگوتراو لە پەیوەندییدایە بە بێدەنگییەوە؟چۆنیەتی گوتنی نەگوتراو سەرنجراکێش نییە؟نەگوتراوەکانی ژن هاوشێوەی نەگوتراوەکانی پیاون؟هەندێک شت باشتر نییە هەر بەنەگوتراوی بمێنێتەوە؟ جا تاکەی؟ نەگوتراوەکان بارگرانیی دەروونی و هەستییمان بەدروستناکەن؟ئەو شتە چییە،کە شتێک دەکاتە نەگوتراو؟
گوتنی نەگوتراو Dire le non-dit چییە؟ گوتنەکە هێشتا لەرووی زمانەوانییەوە پێکنەهاتووە؛ نەبووەتە گوتن، ئەو قسەیەیە نەکراوە. ماویەتی بگاتە قۆناغی بینیین و بیستن؛ یان لەدەرەوەی دیار و ڕووندایە. هاوکات سەرەتای نەگوتراو ئەوەیە،کە کاتێک باس لە شتێک دەکەین،کە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژەی پێکراوە، بەڵام بە وشە نەخراوەتەڕوو.
تا ئەو شوێنەی ئێمە ئاگاداربین، گوتنی نەگوتراو سانا نییە؛گوتنیشی هەل و مەرجی دەوێت. زۆرجاریش دەز گوتنی نەگوتراو دەسەپێنێت. بۆنموونە””هەستی دەرنەبڕدراو، چاوەڕوانییە

فەرامۆشکراوەکان، یان ناکۆکییە شاراوەکان دەتوانن وشەی نەگوتراو دروست بکەن"".

بەواتایەکی دیکە، نەگوتراوەکان یاخود دەرنەبڕدراوەکان، لەڕێ یان لەوێ بەرۆکیانگرتووین و بووشنەتە دەردەسەری و مایەی چێشتنی ئازار. بۆیە بەردەوام ناحاڵیبوون یان دڵەڕاوکێ و دەشکاویەک لە پشت نەدرکانی گوتنەوەیە. ئەمەش ئەوە پشتڕاستدەکاتەوە، کە نەگوتراو پێماندەڵێت دەسەڵاتنەبوونێک لە هەمبەر نەگوتنی شتێک، کە دەبوو بگوترایە بوونی هەیە.

وێڕای ئەوە، گەلێکجار نەگوتراوەکان بەرهەمی دروستنەبوونی دەرفەتن بۆ گوتن، لە دۆخێکی وەهادا کە کاتێکی زۆر بەسەر نەگوتراوەکاندا تێدەپەڕێت ئیدی گوتنیشیان هێندە بەهادارنابێت. ئەمە بۆ خانمان بەوجۆرە نییە.چونکە نەگوتراوەکانی ژن کەمترە لە چاو پیاو. پێشدەچێت بە پێی کولتورەکان نەگوتراوەکانی ژن هەمان فەرمی زمانەوانی نەگوتراوەکانی پیاوی نەبێت.

هەرکە نەگوتراوەکان بوونە گوتراو دەشێت ئەم نەگوتراوانە پۆلێک نیگەرانییشمان بێنێن، بەڵام پێیبردن بە نەگوتراوەکانی کەسێک مەرجنییە لە شوێنی خۆیدا بێت.ڕەنگە نەگوتراوەکانی بێمانا و پووچبن و هەرگیزیش ڕامان نەچڵەکێنن. لەبەرئەوە هێزی حاشا هەڵنەگری نەگوتراو ئەو دەمە ئاشکرادەبێت، کە پێویستمان بە ئاشنابوونە بە ناواخنی نەگوتراوەکان(نەنووسراوەکان) .

پەیامە نەگوتراوەکان دەتوانن هەمابن بۆ زۆر شتی درکپێنەکراو،وەکیتر ئاشنابوون یان دانپێدانان بە نەگوتراوەکان ئازاربەخشیشیان تیایە.ئەوەش لەسەر پاشخانی نەگوتراوەکان وەستاوە.هەندێک لە نەگوتراوەکان هەڵقوڵاوی مەینەتی ژیان و دەردێکی کوشندەی ئەوینداریی یان ڕووداوێکی ڕۆحیی ناپەسەندن بۆیە گوتنییان برین دروستدەکات و هەڵگرتنیشیان هەر ئازاربەخشە.

سەرەنجام دەڵێین: گوتنی نەگوتراو لە قۆناغی شاردنەوە، بێدەنگبووندایە. گوتنەکە ئاشکرانەبووە، ڕەنگە هۆکار زۆربن،کە گوتنێک نەبووەتە گوتراو؛ ترس لە گوتن، مەیل بە نەگوتن و بەنهێنیکردنی گوتن و…تاد. لەڕێگای هەندێک کردار، ڕەفتار و زمانی جەستە و تۆنی دەنگەوە دەکرێت درکبەوە بکەین،کە هەندێک شت هەیە لەو گفتوگۆیەدا هێشت نەگوتراوە.زۆرجاریش ڕێگای جۆراوجۆر دەگیرێتەبەر تا نەگوتراو گۆکرێت، وەک: گۆڕینی بابەت، دۆزینەوەی سەرەباسیتر بۆگوتن، لادان لەوەی قسەی تیادەکرێت…. .واتە هەندێک نەگوتراو بە ئەنقەست کراوەتە نەگوتراو.

بە تیشک خستنە سەر هۆکارەکانی نەگوتنی گوتراوەکان لێرەدا هەر هێندە دەڵێین، کە ترسی کەسەکە لە گوتنی ئەوەی دەخوازێت بیڵێت،

هەست بە شەرمەزارییکردن لەئاست ئەوەی نیازخوازە بیڵێت و نایڵێت، ئەوەش کە لەناخەوە پەستە و ناخوازێت بێتەگۆ. سەرباریئەوە، لەکاتی هەڵچووندا ئەوەی، کە دەبوو بگوترێت جارێ نەگوتراوە و زۆرجاریش گوتنی نەگوتراو دەچێتە خانەی نەگوتنی شتە هەستیارەکانەوە؛ هەستیار بەمانای سیاسیی، کولتووریی و کۆمەڵایەتیی.
ڤیتگنشتاین پێیوابوو"زمان سنووری هەیە و هەندێک لایەنی ئەزموون، بە تایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان بە مانا و بەها و ڕەچاوکردنی ڕووشتییەوە هەیە، ناتوانرێت بە تەواوی لەڕێگەی زمانەوە دەرببڕدرێن"". ئەمە خانەی نەگوتراوەکان پێکدێنێت. هەروەها درککردن بە پەیامە نەگوتراوەکان هاوکارماندەبن زۆر قسەنەکەین، زۆر نەپرسیین. بۆنموونە دوای ونبوونێکی زۆر، کاتێک کەسێک لەماندەپرسێت: هەموو شتێک باشە؟ئەو پرسیارە دەچێتە خانەی نەگوتراوەوە. لەپشت ئەو پرسیارەوە زۆرێک گوتن هەن، کە هێشتا نەبوونەتە گوتراو.
دوا گوتنمان لەبارەی گوتنی نەگوتراوەوە تایبەتە بە بێدەنگییەوە، ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی نەگوتراو بێدەنگییش لەخۆدەگرێت. ئەڵبەتە"نهێنی خێزانیی یان برینە ساڕێژنەبووەکان دەتوانن سەرچاوەی پرسە نەگوتراوەکان بن". گومانی ناوێت، کە گوتن هێزی هەیە بەس هەمیشە نا، گەر هەمیشە پەیف وزەداربێت بێدەنگی شادەماری نەگوتراوەکان پێکناهێنێت. راستە بێدەنگی بێلایەن نییە، بەڵام دەشتوانێت هەڵوەست، توڕەبوونێک بێت. وەکیتر"هەندێک جار، قورسترین بارگرانی کە هەڵیدەگرین، قورسایی قسەکانمان نییە، بەڵکو بێدەنگی ئەوانەیە کە هەرگیز قسە ناکەین".
سەرباریئەوە، کاتێک گۆنەکراو پەلدەهاوێت بەرەو بێدەنگییەکی بکوژ ئەستەمە گۆڕینی نەگوتراو بۆ گوتراو. ڕەنگە زۆرێک لە ئێمە پێیباشبێت، کە هەندێک شت باشترە نەگوترێت. بەڵام تاکەی؟ گەر نەگوتراو باشتربێت لە گوتراو ئەوا تێکڕای نەگوتراوەکان هۆکار و پاڵنەری سەرەکی بێدەنگییەکانمانن. ئەو دەمەش،کە بێدەنگیی دەشکێرنێت نەگوتراوەکان ئاوادەبن. لە بەرئەوەی نەگوتراوەکان، بەشێک لە ڕاستییەکان لەناخی خۆیاندا حەشاردەدەن بۆیە رۆژێکدێت نەگوتراوەکان بەدەنگی بەرز بگوترێن.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ب□کورتی 24: برینی ر□وشتیی.. ک□تا ج□ری برین نیی□، ک□ مر□ڤای□تیی ب□یه□ن□اوییین.. ئازاد ح□م□

برینی ر□وشتییMoral Injury چ□مک□کی نو□ی□ و ل□ ک□تایی□کانی س□د□ی بیستدا ک□وتوو□ت□ ب□رب□کاربردن و و□ک ن□خ□شیی□کی د□روونییش ن□ناس□ندراو□. س□ر□تا چ□مک□ک□ ل□ بواری د□روونناسی س□ربازیدا س□ریه□□داو□ و دواتر ب□ر□و بواری چار□س□ری □□فتاری م□عریفی (CBT) ر□شتوو□. ک□واتـ□، ی□ک□ک ل□ □□گاچار□س□ر□کان س□ بار□ت ب□ برینداربوونی ر□وشتیی چار□س□ری □□فتاری م□عریفی (CBT)ی□، ک□ ف□لس□ف□ی کلینیکی(عیاد□ی ف□لس□فیی) د□کار□ت ل□وبار□و□ کاری ل□س□ربکات.

د□کر□ت بگوتر□ت، ک□ برینداریی ر□وشتیی ه□مای□ ب□ ئ□و د□خ و رووداوان□ی کاریگ□ریی د□روونی و ک□م□□ای□تی و □□حیان ل□س□ر ئ□و ک□س□ داناو□، ک□ ر□وشتیی بریندارکردوو□.د□کر□ت □ووداو□کان ه□□ش□ئام□ز ببوب□تن،یان بابـ□تگ□ل□کبووب□تن، ل□ ش□و□ی خیان□تکردن، پ□ش□لکردنی بیروباو□□ و ب□ها ر□وشتیی□ قوو□□کان. ل□ ب□رئ□و□ی ک□س□ک□ ب□ه□ی ئ□م برینداربوون□ ر□وشتیی□و□ دووچاری خ□م□کیی د□ب□ت، ر□نگ□ برین□ ر□وشتیی□ک□ ئاماژ□کانی پ□ش□ویی د□روونی پاش خورپ□PTSDش ل□خ□بگر□ت. ب□نموون□ سوتاندنی کت□ب□کی پیر□زی ئایینیی ل□ب□رد□م ک□س□کی دیندار، یان سوکای□تیکردن ب□ ب□های سیاسیی و ه□مای□کی ئایدی□ل□ژی ک□س□ک.

برینی ر□وشتیی چیی□؟ج□ر□ک نیی□ ل□ فشاریی، پ□ش□ویی د□روونیی؟ برینی ر□وشتیی جیاوازیی چیی□ ل□ پ□ریشانی ر□وشتییMoral Distress؟ سا□□ژبوونی برینی ر□وشتیی شیاو□؟ چ □ووداو□ک ئ□گ□ری زیانب□خشی ر□وشتیی ه□ی□؟ د□گ□ی ر□وشتیی برینداریی ر□وشتیی دروستناکات؟ مر□ڤ تاک□ بوون□و□ر□ ک□ برینی □□وشتیی تیادروستد□ب□ت؟ ش□ت دووچاری برینی □□وشتیی د□ب□ت□و□؟ جیاوازیی ل□ن□وان برین□ □□وشتیی□کاندا ه□ی□؟

برینداریی ر□وشتیی چیی□؟ ئ□م ج□ر□ برینداریی□ ل□ پرس□

رەوشتییەکانەوە سەرچاوەدەگرێت و ئەنجامی توندوتیژی و زەبرەکی ڕاستەوخۆ نییە. گومانیناوەت، رووداوە زیانبەخشە رەوشتییەکان هەمیشە هۆکاری سەرەکیی برینداربوونە رەوشتییەکانی تاکن. واتە، ئەوانەی دووچاری زیانبەخشی رەوشتیی دەبنەوە یان بەها رەوشتییەکانیان پێشێلدەکرێت، دەبینیین کە ئەوانە ڕاستەوخۆ رووبەرووی برینداربوونی رەوشتیی دەبنەوە. لە ئاژەڵ لەم رێسایانە بەدەرە، چونکە کرداری ئاژەڵەکان نە ڕەوشتییە نەش ناڕەوشتیی. بەمجۆرە بەرەت بوونی ڕەوشت گرنگە بۆ برینداربوونی رەوشتیی.
هەر تایبەت بەو لایەنەی سەرەوە دەکرێت بپرسین، کە ئایا شێت دووچاری برینی ڕەوشتیی دەبێتەوە؟ سەبارەت بەم لایەنە، زۆربەی پسپۆران لە بواری شێتناسی و رەوشتناسی پێیانوایە بە بەیاردان لەسەر ئەم لایەنە پەیوەستمان بەسەرلەنوێ پێناسەکردنەوەی واتای شێت و واتای ڕەوشتە. هاوکات ئەوەش، کە ئاستی شێتبوونەکەی شێت لەکوێیە، واتە ئاگایی بەتەواوتی لای شێت باریکردووە. ئەگەر ئاگایی لای شێت بەتەواوەتی بوونی نەبێت کەواتە ڕەوشت بە شێت ئەو بەهایەی نییە، یان ڕەوشت پەیوەندیی بە ئاکار و رەفتارییەوە نییە.
سەرباری ئەوە، کاتێک پەرێشانی رەوشتیی ئەزموون دەکرێت، کە مرۆڤ ڕووبەڕووی دووەیانێکی رەوشتیی دەبێتەوە. پسپۆران و پزیشکانی دەروونیی پێیانوایە کە ئەگەر پەریشانی رەوشتیی چارەسەر نەکرێت، دەتوانێت گەشە بکات بۆ برینداربوونی رەوشتیی درێژخایەن. بەڵێ لێرەدا پەیوەستە بپرسین: رەوشت چییە؟ رەوشت ئاماژەیە بە ئەو کۆمەڵە ڕێسا و فەرمانە کۆمەڵایەتیانەی بناغەی کارکردنی کۆمەڵگایەک و هەڵسوکەوتی تاکەکانی دادەنێن.
برینی رەوشتی دیوی تریشی هەیە، بەنموونە: هەوڵ بۆ گۆڕینی هەستی کەسێک سەبارەت بە دەسیەک کە تیایا تاوانبارکراوە، لەکاتێکدا خۆی تاوانبار نییە. کەوابێت، ئەگەر پێتنەکرێت هاوکاری بییت و لەو دۆخی تاوانبارکارییە رزگاریکەیت دواجار دوچاری برینداربوونی رەوشتیی دەبیت. وێڕای ئەوە، لەم بارەوە دیاردەی تری برینی رەوشتییمان هەیە، لەوانە: کاتێک لە شەڕێکدا تۆ هۆکاری مردنی بە ناحەقی کەسانێکی تریت، یان هۆکاری ئەوەی، کە کەسانێک هاوکاری پزیشکییان بەدەستنەگات.
سەرباری ئەوە، ئەزموونەکانی شەڕ بەشێکە لەو برینداریی رەوشتییەی لای سەربازەوە باسکرا. بەنموونە، ئەو دۆزەی جەنگی ڤێتنام لەرووی رەوشتییەوە دروستیکرد وایکرد زۆرێک لە سەربازە ئەمریکییەکان ڕووبەڕووی بارودۆخی رەوشتیی ببنەوە؛ لە شەڕی کەرواتیاشدا زۆرێک بە برینداریی رەوشتییەوە لە ململانێکانی ناو شەڕەکە هاتنەدەرەوە؛ داگیرکردنی کوەیت لەلایەن سەربازە عێراقییەکانەوە ئەمەش یەک دونیا

بریندار بوونی ڕەوشتی بە سەربازە عێراقییەکان هێنا.
بە گەلێک لە توێژەران و پزیشکەکان زۆرێک لە قوربانییەکانی برینداریی ڕەوشتیی ئەوانەن، کە ڕووبەڕووی مردن یان هەڕەشەی مردن، یان توندوتیژی سێکسی بوونەتەوە. دەرئەنجامەکانی شەڕ لەسەر دانیشتوانی بەتاوانیش یەکێکە لە هۆکارەکانی دروستبوونیی برینداریی ڕەوشتیی.
وێرای ئەوە، بریندار بوونی ڕەوشتیی دەتوانێت کاریگەری لەسەر ژیانی کەسیش دانێت، جا لەناو خێزان بێت یان شوێنی کار. لەبەرئەوەی ئەوانەی دووچاری بریندار بوونی ڕەوشتی دەبنەوە لە شوێنی کارەکانیاندا پاسیف، بگرە بێزار و خەمۆکیش دەبن.
دیوێکی تری برینی ڕەوشتیی ئەم لایەنەش دەگرێتەوە: بێهیوایی و یان بێدەسەڵاتی لە بەرامبەر ڕووداوەکان ڕێگایەکن بە برینداریی ڕەوشتیی. ئەم حاڵەتەش زۆرجار ڕووبەڕووی زۆرێک لەو کارمەندانە لە جیهانەدا دەبێتەوە کە لە بواری کاری خێرخوازیدا کاردەکەن: کارمەندانی ئۆفیسی پەناهدەکان، ئاگرکوژێنەرەوەکان، کارمەندانی بواری بومەلەرزە و ڕووداوی سروشتیی، ڕۆژنامەوان و پزیشکانی ئەودیو سنوورەکان.
دوا گوتنمان سەبارەت بە برینداریی ڕەوشتیی ئەوەیە، کە کۆمەڵگەی تازەی کوردی پڕە لە جۆرەکانی شکستیی ڕەوشتیی و ڕەوشتییانە بریندار بوون. ڕۆژانە سەرپێچییە ڕەوشتییەکان برینداریی ڕەوشتیی دروستدەکەن. برینە ڕەوشتییەکانی کۆمەڵگەی کوردی لەگەڵ کات زیاددەکەن(لە ئەنفالەوە تادەگاتە بێکەرامەتکردن بەناوی موچەوە) و لەناو بریندار بوونی ڕەوشتیی کوردییشدا مرۆڤ بەدەست ئەو ئازارە دەروونیی و ڕەفتاریی و کۆمەڵایەتیی و هەندێکجاریش ڕۆحییانەی ڕووبەڕوویدەبێتەوە دووچاری گیرخواردنێکی سەیری دەروونیی دەبێتەوە. ئەو ڕووداوانەی ئەم مرۆڤە کوردە بەرکەوتنیان لەگەڵدا دەکات ڕەشاندیی ڕەوشتیی بەدەنێت و ڕێگایەکیشدەبن بە بێهیوایی و دواتر لە مرۆڤبوونکەوتنیش. ئەمە وادەکات بڵێین: ڕووداوە زیانبەخشەکانی ڕەوشتی کۆمەڵگەی ئێمە شکستی ڕەوشتیشیان لەگەڵ خۆیان پەلەکێشی ناو ژیانی دروونی و ڕۆحی ئێمە کردووە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی23: درۆ.. ئێستايەکمان هەيە بێ درۆ نـــــاچێتەڕێوە.. ئازاد حەمە

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

زۆرێک چەمک هەن، لەوانە درۆ Lying ، کە لە فەلسەفەدا لەجۆشدان بۆ تێفکرین و دەرفەت ڕەخسێنەریشن بۆ ڕاڤەکاریی. بەدواداچوون و پەیگیریش بە جۆری درۆکانی مرۆڤی ئێستا ئەوەمان پێدەڵێن، کە لە ئێستاماندا درۆ پتر لە گشت کاتێکی دیکە لەناو کردەکانماندا خۆی بەرجەستەکردووە و سەمەرەیی درۆکانی ئێستاشمان لەوەدایە، کە شکۆی راستییان لەکەدارکردووە و وایانیش لە راستی کردووە لە هەناوی خۆیدا درۆ حەشاردات.
راستە لە ڕووی مێژووییەوە پێویستیی بۆ درۆ ڕیشەیەکی سیاسیی هەیە، لێ شاری ئێمە خەریکە نـــووقمی درۆدەبێت، درۆکانی ترسناک و ماندووکەرن و بەناو پێچاوپێچی و خواری ئاکاریيشا دەمانبەن. درۆکان هێندە نوێ و ناسک خۆیان دەخەنەروو زۆرجار فریای ئەوە ناکەوین، لە کام گۆشە نیگاوە لە درۆکانی شار بڕوانین.
لێرەوە دەپرسیین: کەی درۆ درۆیە؟ زڤرین و گەڕانەوە بۆ ڕەچەڵەکی درۆی مرۆڤ بەچییمان دەگەیێنێت؟ درۆ ئەو کاتە درۆیە کە ویستمان بۆ درۆ هەیە؟کێ دیرۆکی درۆی کوردییمان بۆ بگێڕێتەوە؟ درۆکانی ئێمە سەرچاوەکانی تەنها سیاسیین؟ ڕوناکبیری کورد داهێنانی لە درۆدا نەکردووە؟ چاخی زیرەکیی دەستکرد درۆی نوێی بۆدانەهێناوییین؟ حەزی ئێمەی کورد بۆ درۆ لە حەزی کولتوورەکانی دیکەوە نزیکە؟ ئێمەی مرۆڤ ئەو کاتە درۆزنیین، کە ڕاستییمان بەوانی تر نەگوتووە؟
درۆ چ کردەیەکە؟ درۆ کردەیەکی عەقڵییە. واتە شێت ناتوانێت در□ بکات. کردەی درۆ خەڵەتاندنی ئەوی دیکەیە، فێڵێکە بۆ نەگوتنی ئەوەی ڕاستە. گەر ئەوە مەبەست بێت، کە ئێمە راستیی نەڵێین، کەواتە هەرچیمان گوتبێت لەبەر ئەوەی ئامانج نەگوتنی ڕاستیی بووە دەبێت بە درۆ. کەوابێت، گەر درۆ بەجێنەگەیاندنی بەڵێنی وتنی ڕاستیی بێت، ئەوا زۆرینەی ئێمە درۆزنیین.
سەرئەنجام، لەبەر ئەوەی چەمکی درۆ لەناو ژیانی ئ□ستاماندا وێنەی زۆری وەرگرتووە تا بڵێیت پێناسەکردنەکەی دژوارە. ئەمە وادەکات

“”درۆ بكەوێتە ناوچەیەكی تاریكی ناو ژیانی ئەم مرۆقانەوە و درۆ بە نادرۆ، درۆ بە خەڵەتاندن، درۆ بە وتنی ساختە، درۆ بە نەزانین تێكەڵ ببێت””.هەر بەو پێیە، “”بەئەوەی واتای درۆ لە ڕاستی، درۆ لە وتنی درۆیەكی مەبەستدار جیابكرێتەوە پێویستمان بەوەیە، كە ئەم واتایە، كە لەناو ڕیزێك دەڵێی دژبەیەكدا جێكراوەتەوە، لێكجودا بكرێتەوە””.
جێی داخ و ئەسەفە، كە ئێستامان پێماندەڵێت، درۆ لە ئاویلكە و سەرەمەرگدا نییە. لێرە یان لەوێ ئێستا یەكمان هەیە، درۆیاوییە، بە درۆ ناچێتەڕێوە. ئێستامان توڕدراوەتە ناو گەرووی درۆوە. ئەمەش بە ئەوانەی نایانەوێ ئێستاییبن رەشبینیی و ئازاربەخشیان بەدەنێت. تەنها بە هەڵدانەوەی قەتماغەی كردە گوتنییەكانی ئێستامان لەوە تێدەگەیین چەند لەوان دەژیین لە درۆ. ئەڵبەتە درۆی ناوازە و دانسقەی كۆمەڵگەی ئەمەش خەریكە دەبێت بە پیشەی كاتیگۆرییە ناسكەكانی ئەم كۆمەڵگەیە(شێوەكار، شاعیر، موزیسیان، شانۆكار، نۆفەلیست، مامۆستای زانكۆ و....). چەند مەترسیدارە كۆمەڵگەی تازەی ئێمە، كە درۆزنەكانی ئەم كاتیگۆرییانە بن.
بە دەڵكی پێ كەیلەوە، ئاماژە بە ئەوەدەكەین، كە ئەوەندەی مرۆڤ سادە و بێ سەوادەكان درۆدەكەن، دوو ئەوەندە و زیاتر ئەو جۆرە لە كاتیگۆرییانەی كۆمەڵگەی ئێمەی كوردی درۆدەكەن، كە لایسەرەوە هەمایپێكرا، كە درۆكانیان بەدبینی و خەمناكی دەخەنە ژیانمانەوە. جا ئەم چەشنە لە مرۆڤەكانی كۆمەڵگەی ئێمە تا دەبخوازێت دەمبەگازندە، دەرەزەكاری مادیی و مەعنەویشن. ئەمانە جگەلەوەی سواڵی سەزمانلەدەكەن، چەندین دەگەی تری رۆحی و دەروونیش لە كۆمەڵگە دەدەن.
درۆی ئەم چەشنەی كۆمەڵگەی ئێمە درۆی ئەندێشەیین، ئەمەش ئەو جۆرە درۆیەیە، كە ئێستا زۆرباوە. درۆكە شیعرگەرایانە خۆی هەڵدەداتە ناوژیانمان و دیدگاش بەرهەمدەنێت. بەڵام دەبێت دانبەوەدابنێین كە درۆ و شیعرگەرایی ناسازگارن و پێژمەرین و سیسبوونی درۆی لەو جۆرە(ئەندێشەیی، شیعرگەرایی) لە كۆمەڵگەی تازەی كوردی پشوودرێژی زۆر زۆری دەوێت.
ئەگەرچی لە ڕووی مێژوویەوە درۆی ئێمەی كورد لە درۆی ئەوانی دیكە كەمتر بووە، بەڵام مرۆڤبوونەكەمان توانای درۆكردنی سەیری تیاڕسكانووین. درۆی ئێمە درۆی مرۆڤی ژێردەستەبووە، لەمیانەی ئەو ژێردەستییەوە فێری درۆی جۆراوجۆربووینە(فێری درۆكراین).
سەرباری ئەوە، درۆی ئێستای ئێمە ورچشكێنانەتر و ئاگامەندانەتر دەكرێت. زۆرێك سەرسامت دەكەن بە سەلیقەییان لە درۆكردن، بەو زێدەڕەوییەی لە درۆكردندا دەیكەن. بەڵكیش لە درۆكانی جڤاكی كوردی

لێرە و لەوە لەژێر فشاری پەروەردەی نالەباری سیاسیماندان.
دەکرێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە ماف بۆ درۆکردن، ویست بۆ درۆکردن زیاددەکات و ڕێگاش بۆ مانەوەی درەخشدەکات، بوونی درۆ دەکات بە شتێکی نەمر. درکاندنی درۆ وەک درکاندنی نهێنی وردەکاری خۆی هەیە و وەک نهێنیش نزیکبوونەوە لە درۆ ترسناکە. بۆیە ڕوانین و بیرکردنەوە لە درۆی ئێستای کۆمەڵگەی ئێمە تێگەیشتنی قووڵ و ووردی دەوێت. ئەمەش بەهۆکاریئەوەی، کە ڕەوانبێژی درۆکان ڕۆژانە بەناو پێچاوپێچی و خوارییەکی زۆردا دەڕۆن. وێڕای ئەوە،درۆکان خەریکە خەسڵەتگەلێکی ئەوتۆ لەخۆدەگرن، کە درۆ پێویست و ئازیزە.
وەکیتر، هەموو شەیدای گوتنی راستیین، بەڵام تا ئێمە درۆ نەخەینە “دەرەوەی ڕەوشت”ەوە ناتوانیین لە ڕێچەڵەکی درۆ حاڵیببیین و درۆ بە نادرۆ بگۆڕیین.
گەتا دیتنمان لەمەڕ چەمکی درۆ ئەوەیە، کە درۆ، وەک دیاردەیەکی مرۆییی ئاوەزەیی بەردەوامە و زیرەکیی دەستکردیش گۆڕانکاریی هەناوەتە سەر دەخی درۆکردن. نەک هەر ئەوە، زیرەکی دەستکرد بلیمەتانە دەکارێت مەبەستەکانی خۆی بشارێتەوە و دەستکاری نهێنییەکانی ئێمە بکات و کار لەسەر فریودانیشمان بکات. هەر زیرەکی دەستکرد دەکارێت هەڵمانداتە ناو درۆی سەردەمیانەوە، کە درۆگەلێکی سیاسیین. کەوابێت زیرەکی دەستکرد نەک گورزێکی ساماناک نییە لە درۆ، بەڵکو درۆ ژیرانەتر و لەگەسانە تر دەکرێت. بۆیە، بوونی درۆ و بەوجۆرەی لە هەنووکەدا هەیە، ئاماژەیە لەسەر ئەوەی مرۆڤایەتی زۆری ماوە بۆ ڕاستییەکی باوەڕپێکراو بگات. دۆزینەوەی ڕێگاش لەبەردەم دروستبوونی ڕاستی، لەگەڵ هاتنی زیرەکیی دەستکرد دا ئاسان نییە.

بەکورتی22: شانازی.. شانازییە درۆیینەکان کارەساتبارن.. ئازاد حەمە

شانازی(فەخر) Pride هەستێکە، دەکرێت لە مرۆڤەکاندا، سەبارەت بە کەسێک یان شتێک، هەبێت. لەناو خودی چەمکی شانازییشدا سۆزێک

Pathos بوونی هەیە، کە بەرەو کردەی شانازیکردن دەمانبات و واشمانلێدەکات پێمانوابێت مافی خۆمانە شانازی بەو کەسەوە یان بەو شتەوە بکەین.

کردەی شانازیکردن پێویستی بە کارگێڕییەکی بەردەوام، بە دروست بەڕێوەبردن و بەکاربردن هەیە. شانازییەکان داوای ئەوەشمانلێدەکەن، کە دەبێت لە باش بەکاربردنیان لێهاتووبین، ئەگەرنا سەرلەبەری پەیوەندییەکانمان لەڕووی ئاکارییەوە تێکدەچن. هەروەها کاتێک کەسێک بە کەسێکەوە یاخود شتێکەوە شانازیدەکات، کەواتە ئەم کەسە هەست بە بوونی بەهایەک دەکات. لەبەر ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوەیە، کە ئەم بەهایە خۆییە: لەسەر بەهای خۆیی دروستدەبێت نەک پێدراو، شتێکی قەرزکراو یان وەرگیراویش نییە.

هەموومان جارێک لە جاران لە شوێنێکدا سەبارەت بە کەسێک یان شتێک هەستمان بە شانازیکردووە، بەس ئەو شانازییە دواتر چی بەکردووین؟ ماوەتەوە؟ وەکیتر، شانازی دەکرێت هەمیشەیی بێت؟ ئایا شانازی خۆبەزلزانینە؟ شانازیکردن بەوەی بەدەستمان هێناوە شیاوە؟ ئەی شانازی دەچێتە خانەی پاکڕەوشتییەوە Virtue؟ شانازی درۆیینە(ساختە) False Pride هیچمانپێدەدات؟ هێمایینی نهێنیی برێک لە شانازییەکان دووچاری خەمەکی و سۆزی دەتەزێنیمان ناکات؟ لەکەداربوونی شانازی بەچی دەگەڕێتەوە؟ راستە گەڕانەوەی شازایی نەک هەر کاتی دەوێت، شکۆی نوێشی دەوێت؟

شانازی چییە؟ بەرلەهەموو شتێك دەبێت ئەو ڕاستییە بزانین، کە شانازی لەناو گەشتی سەرسوڕهێنەر و سەرنجڕاکێشی گشت یەکێک لە ئێمە سەرەتایەکی هەیە. هەر ئەوەنا، ئەوەش، کە دەزینەوەی چرکەساتە شانازییەکانمان بە زۆرێک کێشاوییە. چونکە هەندێک لە ئێمە زۆرجار پێیوایە هیچی نییە تا شانازیپێوەبکات، یان وایبەدەچێت شانازییەکانی لەدەستداوە و گەیشتوەتە ناو بێهودەیی و بێمانایی چەمکی شانازییەوە. ئەمەش وایلێدەکات شانازی بە هیچەوە نەکات و خودی شانازییش بە وەهمەنە بزانێت. زۆرجاریش پاشگەزبوونەوە لە شانازی یان گومانکردن لە شانازییەکان و بەدرۆخستنەوەیان کاردانەوەی خراپی لەسەر متمانەبەخۆبوون و ئەو خۆشییە هەیە، کە شانازییتە.

شانازی ویستە، لە هەمواندا هەیە. کاتێک هەست بە شانازیدەکەین مانای ئەوەیە لەناو بەهاکانی خۆماندا دەمێنینەوە و دەستیشپاناکەینەوە لە شکۆی ئەویتر. ئەمە مانای ئەوەش،کە شانازییەکان واتلێدەکەن ستاتۆسی(کیانی) خۆت بناسیت و بە دیرێکی کەسانی دیکەوە خۆت هەڵنەواسیت و هەر خۆتیش دروستکەری قالبی کەسێتی خۆت بیت.

وێڕای ئەمەش کە گوترا، دەبینیین، کە نیچە شانازیی وەک دیاردەیەکی نائاکاری دەبینێت،""بەڵام هاوکات شانازیی وەک ژیان دووپاتکەرەوە دەبینێت، کە لە هەستێکی قووڵی خۆقبووڵکردن و ویستی ژیانەوە سەرچاوە دەگرێت. هێزێکە تاک پاڵدەنێت بە دروستکردن و زاڵبوون و دووپاتکردنەوەی بەهای خۆی و هەوڵدان بۆ کامڵبوونی خودی خۆی"".

پرسیاری ئەوەی، کە شانازییت هەیە؟ بە چی و بە کێوە شانازیدەکەیت؟ هێندەی پرسیارێکی بووناوییە پرسیارێکی کۆمەڵایەتیی یان ئاکاریی نییە. بۆیە شانازیی بە هیچەوە هێندەی ئاماژەیە لە کێشەیەکی بووناوی رۆحی هێندە سیاسیی یان کولتووریی نییە. بەڵام جیاکردنەوەی شانازیی لە خۆبەزلزانین Arrogant کارێکی رەوشتییە.

راستە شانازیی فەخرە، لێ لەناو هەناوی شانازییدا غرورێکیش هەیە. کاتێکیش شانازیی دەکەوێتە گەرووی رابردووەوە، ئیدی دەبێتە هەقایەت. بەڵام ئەوە هەقایەت نییە، کە گۆرانی شاعیر جێی شازییە بۆ ئێمە، پوشکین بۆ روسەکان، ئۆنسی حاج بۆ لوبنانییەکان، سپەهری بۆ فارسەکان و...هتد. بەمجۆرە، شانازییەکان دەستکەوتەکانن، گوزارشتیشن لە رابردوومان، لە نیگەرانی و مەترسییەکانی دواتر. وەکیتر، شانازییەکان داوای ئەوەشمان لێدەکەن شانازییەکانمان بپارێزیین.

بڕێک لە قەدرزانی لەناو چەمکی شانازییدا خۆی مەڵاسداوە. زۆرجار بەریتانییەکان لە بەردەم گەلانیتر هەست بە شەرەفمەندی Honour و بە شانازییدەکەن، کە شکسپیریان هەیە، یان ئەڵمانەکان، کە گۆتەیان هەیە. هاوکات شانازیی دەکارێت بەشێک بێت لە شتێکی نەرێنی یان خراپەیەک، شانازییکردن بە دیکتاتۆرەکەوە، یان شانازیی نازییەنوێکان بەوەی دروستکەری هۆلۆکۆستبوونە.

دەرئەنجامی ئەوەی لای سەرەوە گوترا بەرەو ئەوەمان دەبات، کە، شانازیی پەرچەکرداریی نییە. هەستە بە بوونی خۆشیەک، ئەو خۆشییە دەکرێت سەرچاوەکەی کەسەکە خۆی بێت یان کەسێکی دیکە. هەروەها لە هەموو شانازییەکدا بەدەستهێنانێک بوونی هەیە، کە هەر ئەوەش وادەکات، کە دواتر سەرچاوەی شانازییمان لا روونبێت، لەوە حاڵیبین بە شانازیین بەو کەسە یاخود بەو شتەوە.

کۆتا گوتنمان لەسەر شانازیی، ئەوەیە، کە شانازیی ساختە تەمومژاوییە و چەواشەکاریی سەزیی لەگەڵ خۆی دەنێت و بکوژی ئەو جۆرەیە لە شانازیی کە پربەهایە و مانای ژیان لەخۆدەگرێت. شانازیی ساختە شانازییەکی درێینەی مۆدێرنە، بەشێکە لە کولتووری هیچگەرایی(نیهیلیزم) کە ناهێڵێت بە رووبەرووبوونەوەی ژیان هیچ ئامرازێکمان پێبێت. شانازیی راستەقینە دژی هێزە تێکشکنەرەکانە، وامانلێدەکات دەرفەت بە دووبارە ژیانکردن ببینینەوە. لەناو

شانازییەکی درۆینەدا خۆپەرستی و هەستێکی زیادەڕۆییکردن لە بەهای تاکیی بەدیدەکرێت، کە خۆبەزلزانی و خۆبیینیەکی ورێناوی تیا بەرجەستەیە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی21: جیاوازبوون.. جیاوازیی بەرگەگرتنی دەوێت.. ئازاد حەمە

دیرۆکی جیاوازیی Differenceجیاوازە و شتێکی نێگەتیقیش نییە و توخمەکانی ناوەوەشی پێماندەڵێن، کە جیاواز لێرە نییە، لەولاترە، دوورە هێندەی دووریی رەهەندەکان و لە ناجۆریی و جۆراوجۆریشەوە سەرچاوەدەگرێت. هەر لەسەرەتاوە خڕۆشانی چەمکی جیاوازیی لە فەلسەفە لێکەوتەی زۆر توندی بە دوای خۆیدا هێنا، ب□□□ام لێکەوتەکان فەلسەفەیان بەرەو پێشەو□ برد. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، جیاوازیی توانای بیرکردنەوە داوادەکات. بیرکردنەوەش لە جیاوازDifferent بیرکردنەوەیە لەوەی هاوشێوە یان لێکچوو نییە.
سەرباری ئەوەی گوترا، پێویستە هەمووم□ان ئەوە بزانیین،کە ““فەلسەفە یارمەتیمان دەدات پرسیاری بنەڕەتی دەربارەی خۆمان و جیهان و شوێنی خۆمان لەم جیهانە بکەین، ئەمەش وامان لێدەکات زیاتر ئاگامان لە جیاوازیی و ئاڵۆزییەکان بێت””.
لەو□وە دەپرسین: جیاواز لە کوێوەدێت؟ لێکنەچوو و ناجۆر نییە؟هاوتای جیاوازیی چییە؟ جیاوازیی یان جیاوازبوون لادانە؟ بۆ ترس لە جیاوازیی بوونی هەیە؟ئەو شتەی جیایەیە دوور نییە لە هەمانSame ەوە؟ جیاوازییەکان لەناو بەراووردکاریەکاندا چیان بەسەردێت؟ڕەچەڵەکی هاوشێوەکان و جیاوازەکان دەمنا بەنەوە سەر چ سەرچاوەیەک؟ کۆڵینەوە لە جیاوازییەکان بەرەو کوێمان دەبەن؟ جیاوازیی دەتوانێت بمانگەیێنێت بە دیدگا و شێوازی بەرفراوان لە بیرکردنەوە؟ ڕۆڵێکی شاراوە لەناو جیاوازییدا پەنهانە یان لەناو

هاوتایەتییدا؟جیاکردنەوەی شتەکان لەیەکتر بەسە بۆ دەرکەوتنی جیاوازییەکان؟
جیاوازیی چییە؟ جیاوازیی گوزارشتە لە ناهاوجۆریی و لێکنەچوویی Resemblance. ئەو شتەی جیایە هەمان نییە. کەواتە، هیچ سەرەداوێک نییە بیسەڵمێنێت کە ،هەمان جیاوازە. هەروەها جیاوازیی بەردەست نییە، وەکیتر لێرە نییە، لەوێیە، لەوێیەکی دیکە و دوور. لەبەرئەوە دۆزینەوەی جیاوازیی گەڕانی دەوێت و تێگەیشتنیشلەوە کاتی دەوێت.
جیاواز جۆراوجۆر و هەمەچەشنە. ئەوەی جیاوازە هەمان نییە، هاوشێوەیی و هاوتایی لەناو جیاوازەکاندا دەگمەنە. جیاواز واتە لەگەڵ شتی تر، کەسی تر سروشت و فۆرم و کوالیتەی جیاوازە.
شێوازی دەستڕاگەیشتن بە جیاوازیی لە خودی جیاوازییەوە دەستپێدەکات. جیاواز بوونی شتێکە. شتێک دەبێت هەبێت تا جیاوازبێت. واتە، جیاوازیی لە هیچەوە لەدایکنابێت. جیاوازیی دەرخەری ئەوەیە، کە لێکچوون، ناهاوشێوەیی ئامانجە. راستە جیاوازییەکان یەخەماندەگرن، بەس بینینیشیان گرنگە. مەترسییەکانی نەبینینی جیاوازیی ئەوەیە، کە هەموو ژیانمان لەناو هاوشێوەییدا دەمێنینەوە. لەبەرئەوە گووشاری جیاوازیی وەک لێکچوون نییە. جیاوازیی داوای ڕاشکاوی دەکات. هەروەها ناساندنی جیاوازیی پێویستی بە کاری قوڵ و چڕوپڕی فەلسەفییە.
بەڵام سەرەنجام، جێی خۆیەتی بڵێین: جیاوازییەکانمان لەگەڵ یەکتر گەنجینەی شاراوەی مرۆڤبوونمانە. کە جیاوازیین، ئەمە تاوان نییە، بەڵکو سەرەتایەکە بۆ تێپەڕاندنی هاوشێوەییمان. بۆیە بیرکردنەوە لە جیاوازکراو Differentiator و جیاکاریی Differentiation بەرەو شوێنێکماندەبات هەمانبوونSameness ئەو بەهایەی نییە، یان هەمان ناتوانێت بە هەمیشە چەپەکوشێنبێت. ئەکرێ بگوترێت، هەمان خۆیەتی و تایبەتمەندی جیاکاریی تیانییە. هەمان جێی باس نییە تا جیاوازیی باسنەکرێت. بۆ دەرکەوتنی جیاوازیی قسەکردن لە هەمان فۆرمی دیکە وەردەگرێت.
دۆخی جیاوازیی یان جیاوازبوون دۆخێکی خۆیە و پەیوەندی بە تایبەتمەندییە ناوەکییەکانی چەمکی جیاوازییەوە هەیە. ئەو شتەی کە جیاوازە نەشاز و لادەر نییە، بەڵکو هەڵگری خەسڵەتەکانی، توخمە ناوەییەکانی، خۆیەتی. کە شتێک جیاوازبوو تایبەتمەندییەکانیشی جیاوازدەبن. جیاوازیش هاوواتای ناجۆریی و ناهاوشێوەییە.
زۆرجاریش غافڵگیرانە جیاوازییەکان دەکرێنە قوربانی تاک جۆری و هاوتایەتی. من کە لە تۆ ناکەم خراپ نییم. تۆ کە وەک ئەمە نیت بەو مانایەنایەت، کە مرۆڤدەستتریت و…. هتد. وێڕای ئەوە، پەیبردن بە

جیاوازیی پێیبردنە بە توخمگەلێکی نوێ، کە خاوەنی پەرچەکرداریی نوێن و دەرفەت بۆ ناهاوتایی دەکەنەوە. زیانمەندی یەکەمیش لە دروستبوونی جیاوازیی هاوشێوەییە، کە لەگەڵ جیاوازییدا کێشەیەکی ناسنامەییان هەیە.

جیاوازی دروستکردن وەک خودی جیاوازیی نییە کە لە خودی خۆیدا ئامادەیە، بۆنموونە جیاوازیی ڕەنگێک لە ڕەنگێکتر، ژمارەیەک لە ژمارەیەکیتر، ڕوخسارێک لە ڕوخسارێکیتر... و . کاتێک شتەکان یان کەس و کولتوورەکان لێکدیجیادەکرێنەوە واتە ئەمانە هەمان نیین و لەڕووی جۆر، کوالێیتە و بەهاوە جیاوازن.

لەوسۆنگەیەوە کە جیاوازییمان خستۆتەڕوو جەختدەکەینەوە، کە جیاکردنەوەی شتەکان لە خودی خۆیدا پێویستە و بریتییە لە دەستنیشانکردنی جیاوازیی لەنێوان شتەکاندا، هەوڵدان بۆ جیاکردنەوەیان لەیەکتر. جیاوازی یەکێتی لە پارتی، ئەمەریکای ئەمڕۆ لە ئەمەریکای سەدەی پێشو و...هتد. ئەم پرۆسەیە جیاکردنەوەکان بەرەو ئەوەشدەبات چی لە چی ناچێت و بە لێیناچێت؟ بینینی خاڵی جیاکارەی نێوان شتەکان وامانلێدەکات بە جیاوازیی و ناهاوتایی شتەکان ئاشنابیین.

بەڵام بەدیوێکەیتری، زۆرجار دەپرسیین جیاوازییەکە لە چییدایە؟ لە کوێدایە؟ یان بۆ ئەم جیاوازییە هەیە؟ ئەم جۆرە پرسیارانە ئەندێشەمان بەرەو جیاوازییناسی دەبات و وامانلێدەکەن شتەکان وەک یەک نەبینین و دانبەبوونی جیاوازییدا بنێین.

دوا بینینمان بۆ چەمکی جیاوازیی ئەوەیە، کە جیاوازەکان وەک یەک نیین و لەیەکدی جیادەکرێنەوە، بۆیە بەرگەگرتنی جیاوازەکان ئاسان نییە. ""لە فەلسەفەدا جیاوازیی وەک بنەمایەکی بنەڕەتی و ئامرازێک بۆ تێگەیشتن لە جیهان و بوونی خۆمان مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت"".

بۆیە لەپشت جیاوازییەوە هەمیشە دیدێکی فەلسەفیی خۆی مەڵاسداوە و دیوێکی جیاوازییش هەردەم جیاواز و نادووبارەیە. جێی نیگەرانی و مەترسییە جیاوازییەکان وەلاوەنرێن و لەناو دەی هەمان دا نیشتەجێبکرێن. پەرچەکرداری سەبارەت بە جیاوازیی هەمیشە هەبووە، لە ئەمە دەرفەتیان لەبەردەم سەرهەڵدانی نالێکچوویی کەمنەکردووەتەوە. لەبەرئەوەی جیاوازیی دەنێت، هەبوونکێشی دەرگای دیکە لە فەلسەفاندن دەکاتەوە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکــورتی20: مـــاڵ.. دۆزینەوەی زێــد دۆزینەوەی خۆتە.. ئـــازاد حەمە

ماڵ Home، شـوێنی خۆتە، داڵـدەی دڵە و زمـانیش لەوێ دەپشکـوێت. گەڕانەوە بۆ ماڵەوە چەشنـی گەڕانەوەیە بۆ زێـد(نیشتیمان)، بۆ لای خۆت، بۆ ئەو شوێنەی هەبوون هەیە. ئەو کاتەش،کە وندەبیت دەتەوێت بدۆزرێیتەوە، تۆ ئەو کاتە دۆزراویت□وە، کە لە ماڵەوەیت. ماڵەوە لای خۆبوونە chez soi/ at home، شوێنە هێژاکەیە. واتە زێد خۆتی. پێش ماڵەوە شتێک نییە ناوی هەبێت، هەشبێت ئەوە نەبوونە، نازێدە، یان ونبوونە. (ونبوون) دوورییە، لە دەرەوەی زێدە. هەچکات ماڵەوە نەما، ونبوون، ئاوارەیی(هەندەران Exil) لەدایکدەبێت. وەدەرنانیش، کەوتنە ئەودیو دەرگای ماڵەوە، هەر لێرەوە دەستپێدەکات.

لە ماڵەوەدا دەکرێت شڵەژانێک، بێزارییەک هەبێت، هەر ئەوەش وهڕەسی دروســــتدەکات و دەرهـــاویشتەکەشی دەبێتە ئاوارەیی(ه□ـــد□ران). ئاوارەیی دەردە، دایکی نامۆییە. (ئاوارەیی) سەرزەمینیی دابڕان و پەرتییە. ئەوەش، کە ئاوارەیی بکرێت بە نیشتیمان(زێد) دیارە زێد ئیدی بیرناکاتەوە. زێد لە ڕۆڵەکانی خۆی بێزارە.

ئەو دەمە ئاوارەیی(هەندەران) پەردە لەڕووی زێد هەڵدەداتەوە، کە لە ئاوارەیدا ،بەبەراوورد بە زێد، پرسیاری دیکە لەدایکدەبێت: من کێم؟ بۆ زێد دەبێت هەبێت؟ ماڵەوە شایانی ئەو هەموو قوربانییەیە؟ ئەمانە بەشێکن لەو پرسیارە تاڵانەی ئاوارەیی دەیانخوڵقێنێت. هەرل□ بەرئەوە لێرەدا دەپرسیین: ماڵەوە (زێد) چییە؟ بۆ کوێ دەچیت؟ بۆ ماڵەوە….ماڵەوە کوێیە؟ ئەو شوێنەی زێدە منداڵدانی ماڵەوە نییە؟ ئەدی بێ زێدی چییە؟ داخۆ دۆزینەوەی زێد چی دەگەیێنێت؟ کوێ زێد نییە؟ هەندەران؟ ئەی کە زێد دەتخاتەدەرەوەی خۆی هەندەران نابێتە زێد؟کەی زێد یان ماڵەوە لە زێدبوونی، ماڵەوەبوونی، خۆی دەکەوێت؟

ماڵەوە (زێد) چییە؟ راستە ماڵ پێکهاتەیەکی فیزیکی هەیە، لێ گشت هێماکانی ماڵ ئەوە نییە. ماڵ شوێنێکیشە کە تاک تیایا هەست بە بوونی خۆی و ئەو جۆرە سەربەخۆییەشدەکات، کە ناسنامەی تاکبوونی

ب□دا□تاشێت. وەکیتر، لە ماڵەوەبوون Homeness بەپێی زمانەکان گوزارەی جیاواز دروستدەکات: بۆنموونە لە زمانی فەرەنسی بەواتای""لای خۆبوون être chez soi""دەگەیێنێت، لە زمانی سویدی بەو مانایەدێت، کە لە شوێنێکدا هەست بە ئاسایش و ئارامیدەکەیت و....

سەرباریئەوە، هەموو بەدوای ماڵێکی خۆش و پارێزراودا وێڵیین و برینی لەدەستدانی ماڵیش بەئاسانی ساڕێژنا بێت. چونکە (ماڵ) جیهانی ناوەوەیە. جیهانێکە کە هێنەری ئاسوودەیی و سەلامەتییە. کەواتە لە ماڵەوەبوون لەو شوێنەبوونەیە هەست بە ئاسایش و خۆشی دەکەین. کە لە ماڵەوەین واتە لای خۆمانیین، لە دەرەوە نیین و ئەمەش واتە لە منداڵدانی یادەوەریەکانی خۆماندایین.

گەلۆ ماڵەوە ناوەوەیە. بۆیە ماڵەوە لەگەڵ دەرەوەدا کێشەی هەیە. ماڵەوە به‌ره‌نجامی ناوەوەبوونەکەی خۆیەتی. گشت ماڵەوەیەک زێدێکە. زێد مژدەیە بۆ مانەوە، ئاماژەیە لەسەر بەردەوامیی و هەبوون. ئه‌گه‌ر سوور بشزانیین ز□د د□ردە وەکیتر هەروەک دەرمان لێیدەڕوانین. سەیرە!!

ش□□ق□ی ما□□و□ چ□شنی ش□□ق□ی زێد دژوارە. ماڵەوە هەروەک زێد بەدوامانەوەیە. لێماناگەڕێت و لێیناگەڕێن. دەرککردنیش بە بوونی ماڵەوە دەرککردنە بە بوونی زێد. (زێد) دایکی ماڵەوەیە، ماناکەی گشتگیرتر و تۆکمەترە. راستە ماڵەوە و زێد هاوخەمی یەکن، لێ زێد گوزارشتە لە ماڵە گەورەکە.

ماڵەوە (زێد) شوێنی منە، کەس ناتوانێ بڵێت بڕۆ دەرەوە. ماڵەوە داڵدەیەکە، کە هزری ماناوە تیایدا دەڕسکێت و ئیدی بیانووم پێویست نییە بۆ مانەوەکەم. لە ماڵەوەدا (من) سەرگەرمی خۆیەتی. تا ماڵەوە هەبێت منێک هەیە. وەکیتر، سۆراغکردنی ماڵەوە دوای لەدەستدانیدێت. ئەم سۆراغەش زۆرجار دوای جەنگ، ئاوارەیی، ونبوون دەستپێدەکات.

هەیهات هەموو ماڵەوەمان دەوێت، ماڵێکمان گەرەکە بۆ خۆمان. تەنها لە ماڵەوەدا، لە زێددا، هەست بە خۆبوونی خۆمان دەکەین. چونکە ماڵەوە توندوت□□□ و گشتگیر ترە لە گشت شوێنێکیتر. زۆرجاریش بە ڕاشکاوی داوای ماڵەوە دەکەین، دەمانەوێت ماڵەوەیەک هەبێت تا بۆیبگەڕێینەوە.

وێڕای ئەوەی گوترا،ماڵەوە دەتوانێت بمانخه‌سێنێت. ئەمەش ئەوکاتە ڕوودەدات، کە ماڵەوە هێشتا لە ماڵەوەبوونی خ□ی حا□یینییە. ئەو دەمەی ماڵەوە گوشارە و فه‌ریادڕه‌س نییە ئیدی ماڵەوە بە دەرەوە، بە (هەڵهاتن لە ماڵەوە)، بە ئاوارەیی پڕدەکرێتەوە. لەم لایەنە هەژێنەرتر ئەوەیە، کە کاتێک ماڵەوە، زێد، ئاوادەبێت. لێرەوە دەردەکە دەستپێدەکات. ئەمە ئەوکات دێت، کە ماڵەوە خۆی ناوێت، کە

زێد لەخۆی بێزارە. دیرۆکی ماڵەوەش پڕە لەم نموونانە. ئەوەی کە ماڵەوە نامێنێت، ئیدی شوێنێک نیە بەناوی گەڕانەوە. ئەوەی دەبێت(هەیە) تەنها رۆشتنە، ئاوارەبوونە و بەس. داستانی (بەهەندەرانیبوون) یش لێرەوە دەستپێدەکات.
دوا گوتنمان سەبارەت بە زێد ئەوەیە، کە دیدی فەلسەفیانە بۆ ماڵ دەمانبات بەرەو ئەوەی،کە ماڵ ناوەوەیەکی هەیە، کە داوای نیشتەجێیبونمانلێدەکات. بۆیە لای هایدیگەر “پەیوەندی نێوان مر□ق و فەزا هیچی تر نییە جگە لە نیشتەجێبوون و بە توندی بیرکردنەوە و قسەکردن”. زمان لێرە بابەتە. لە ماڵەوە زمان دێتەگۆ.هەرچی لێڤیناسی بیرمەندە جەخت لەسەر ڕەهەندی رەوشتیی ماڵ دەکاتەوە. ماڵەوە لەنێوان خودی خۆت و ئەویتردا. جوولەکەبوونەکەی لێڤیناس مانای بۆ ئەم جۆرە شیکارییە بۆ ماڵ هەیە. هەنا ئارێنت، خانمە بیرمەندی جوولەکە، وایبۆدەچێت (هاتنەدەرەوە لە ماڵەوە) بۆ دەرەوە بۆئەوەیە بەشداری لە سیاسەت بکەین. لە هانا ئارێنتەوە ئەمە فێردەبیین: “لە ماڵ چوونەدەرەوە بەرەو کایەی گشتی، بۆ سیاسەتکردن، و هەڵاتنیش لە فشارەکانی کایەی گشتی و گەڕانەوە بەرەو ماڵەوە”. لەم حاڵەتەدا ماڵ پەناگەیە کە تاکەکان دەتوانن لە “گێژەڵوکەی ژیانی گشتی” پاشەکشە بکەن. ئەوەندەش یادوەری لە چەمکی ماڵ دا بۆ گاستۆن باشلار گرنگە بۆ ئەوانی پێشخۆی ئەو گرنگییەی نییە. چونکە ماڵ شیعرگەراییەکی خۆی هەیە. (شیعرگەرایی ماڵ) دەمانباتەوە ماڵەوە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی19: ناکۆتا...... واتای ناکۆتاییبوون بێکۆتایە.. ئازاد حەمە

گفتووگۆی چەمکی ناکۆتاییبوون(بێکۆتاییبوون، ناپایانبوون) Infinity توانای دەستکارییکردنی ئەندێشەی پرسیارسازیی فەلسەفیی و

بیرکارییمانی هەیە. گفتووگۆکان بەپلەی یەک چەمکەکە بەرەو زانستە سروشتییەکان دەبەن و لەوێشەوە پەل دەهاون بەرەو گفتووگۆی ئایینیی و زانیناسیی. بێگومان، بە زاستە سروشتییەکان بەکۆتاییبوون ڕاستییەکی بیرکاریی یان فیزیکییە، کە ئەوەش بیرکردنەوە لە بابەتی کۆتا/ناکۆتا قوڵتردەکات، هەرچی زانستە مرۆییەکانە سەرقاڵی ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ چەمکی ناوبراودا.

هەمای بەکۆتایی (∞) هەمایەکی بیرکارییە و نوێنەرایەتی چەمکی بەکۆتایی دەکات و گشت چەمکەکەش ئەوەمان پێدەڵێت، کە ئەگەر گەردوون کۆتای هەبێت ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، کە گەردوون دەبێت ناوەندەکی (چەق) هەبێت، گەر ناوەندیشی نەبوو کەواتە گەردوون ناکۆتایە(ناپایانە).

گفتووگۆکارانی چەمکی ناکۆتاییبوون دەپرسن: بیرکار و فیزیاناسان زۆریان سەبارەت بە چەمکی بەکۆتاییبوون Infinite گوتووە. باشە گوتنەکان بەرەو کۆیانبردووین؟ باوەڕهێنان بە چەمکی بەکۆتاییبوون دەچێتە خانەی ئەفسانەوە یان بیرکارییەوە؟باشە گفتووگۆی بەکۆتاییبوون لە چوارچێوەی بەکۆتاییدا دەمێنێتەوە؟ناکۆتا دژە جەمسەری خۆی هەیە؟ بەئەوەی ناکۆتا ڕاڤەبکەین دەبێت کۆتا Finity ڕاڤەبکەین… ئەی کۆتا چییە؟ کە چەق هەبوو بەکۆتا بوونی نییە؟چی پێچەوانەی یان دژەجەمسەری بەکۆتایە؟ بە شتەکان بەکۆتان کاتێک بناغە بوونی هەیە؟ گەر بەکۆتاییبوون بکەری ژیان بێت، چ خۆشییەک لە ژیاندا بەدیدەکرێت؟ مەرگ لەبەرەی کۆتا نییە؟ڕەهەندەکان کۆتاییان هەیە؟ تواناکانی مرۆڤ لەگەڵ چەمکی بەکۆتاییبوون یەکدەگرنەوە؟ وەکیتر دەکرێت ئەوەش بپرسیین: ئایا مرۆڤ بەبێ جیاوازی ئایین و کولتوور، تێگەیشتنی بە بەکۆتاییبوون هەمانە؟

بەکۆتایی چییە؟ بەکۆتایی واتە ئەو شتەی، کە دوایی نایەت و وەستانی نییە، هەرکە وەستاش بەکۆتا کۆتاییدێت. بەکۆتایی چەمکی پێوانە و سنووریش دەسڕێتەوە. هەر بەکۆتایی بەمانای نەمریی، هەمیشەیی و بەڕادەییش دێت. ئەو شتەی بەکۆتایە دیارناکرێت، بۆیە گشت بەکۆتاییەک نادیارییەکی لەخۆیدا مەڵاسداوە.

لە بیرکار و ئەستێرەناسی پۆلەنی، سەردەمی ڕێنیسانسەوە، کۆپەرنیکەس Kopernikus فێری ئەوەدەبین کە زەوی بەدەوری خۆردا دەخولێتەوە، واتە خۆر چەقە. بەهەمان شتەکە دواتر ئاوێزدەبێت و بەپێی بیرکار و ئەستێرەناسی ئیتالیایی جۆردانۆ برونۆ Giordano Bruno گەردوون universe بەکۆتایە، لە گەردوونی ناکۆتاشدا هیچ پێویست ناکات چەق بوونی هەبێت و بۆیە لەسەر ئەو تێگەیشتنە بیرکارییە زمانی دەبڕن و دواتر لە گۆڕەپانی Campo de’ Fiori ی شاری ڕۆما بە زیندوویی دەیسوتێنن.

لای برۆنۆ زەوی ناوەندی گەردوون نییە، زەوی ئەستێرەیەکە وەک ئەوانیتر. گالیلۆ لەسەر بنەمای تێگەیشتنی فیزیایی کۆپێرنیکۆس خۆری کردە چەقی گەردوون. ئەم تێگەیشتنانە لەو دەمەدا لەگەڵ تێگەیشتنی ئایینی کڵیسە نەدەگونجا و هزری ئایینیش کێشەیەکی زۆری لەگەڵ هزری فەلسەفیی و بیرکاریی و فیزیایی سەدەی شانزە هەبوو. بۆیە لەو دەمەدا گفتووگۆی ناکۆتای گەردوون گفتووگۆیەکی ئاگرین بوو و بیرکار و بیریار و ئەستێرەناسان بە ئاشکرا خۆیان لێنەدەدا.

وێڕای ئەوە، بێکۆتایی بەرگی جۆراوجۆر لەبەردەکات و لەناو ژیان و بوونمانیشدا کاردانەوەی خۆی هەیە. خۆڕاهێنان لەسەر بێکۆتاییبوون خۆڕاهێنانە لەسەر ئەو تێگەیشتنە بۆ ژیان و بوون کە ئێرە (ژین و بوونمان) بەردەوامە وکۆتا (پایان) Finity مانای نییە. بەمجۆرە، بێکۆتایی بەهەردوو مانا بووناوی و مەعریفیەکەی واتە بێکۆتاییبوونی مەودا(Space / Rymd) و ئامادبونی هەمیشەیی (ئەبەدیەت) و نەمانی سنوور. لەم روانگەیەوە، کاتێک باسلەوەدەکەین نێوەند(چەق) بوونی نییە، کەواتە شتێک نییە بۆی بگەڕێینەوە. چونکە سنوور بێ مانایە و خولانەوەش بەدەوری خۆدا بێکۆتایە.

ئەریستۆ دەیویست سەبارەت بە بێکۆتایی پێمانبڵێت،کە””بێکۆتایی بوونی هەیە، بەڵام تەنها وەک ئەگەرێک. بۆ نموونە لە بنەڕەتدا دەکرێت هێڵێک دابەش بکرێت بەسەر چەندین بەشە بێ سنووردا یان بەردەوام بێت لە ژماردنی تا کاتێکی نادیار، بەڵام ئەمە بە کردەوە وانییە.کەواتە بێکۆتایییەکی پێشبینیکراو هەیە، بەڵام بێکۆتایی ڕاستەقینە بوونی نییە””.

لەو شوێنەی بێکۆتایی زاڵە نەبوون و وونبونی فۆرم جێگرەوەکەیە.

هەروەها گەر بێکۆتایی بریتیبێت لە بوونی ژمارەی پتر، پتر لەوەی هەیە، ئەمە ژمارە بەرەو ناکۆتا دەبات. کەوابێت بوونی بێکۆتایی دەمانخاتە ناو بەردەوامییەوە و بێسنووریش ڕادەی بۆنامێنێت. ئەمەش وادەکات ڕادە بۆ کات و شوێن بوونی نەبێت. هەر خودی نەبێتیش سنووری نییە و بێ سنووریی ژمارەش بێ سنوور دەبێت. ئەمەش دەمانخاتە ناو نادیارییەوە.

کاتێک هاوسەرگیریی دوان بێکۆتابوو،واتە سنوور و کۆتای بوونی نییە و خودی هاوسەرگیرییەکەش هەر دەمێنێتەوە. باشە ئەمە لۆجیکیی تیایە؟مەگەر هاوسەرگیریی هەڵناوەشێتەوە!! یان هاوسەرگیریی دوچاری ئافاتی بێمتمانەیی و بێوەفایی نا بێت.

ساڵانێک لەمەوبەر فیزیازانانی بۆشایی ئاسمان گەیشتنە ئەو ئەنجامەی کە””گەردوون بێ سنوور گەورەیە. ئەمەش بە کردەوە بەو مانایەیە، کە گەردوون لە فراوانبووندایە و ژمارەیەکی بێکۆتایی گەلەئەستێرە بوونی هەیە و بەو هۆیەوە ژمارەیەکی بێکۆتایی

هەسارەکانیشی هەیە. ئەمەو ئێمەی مر□ق هیچ لەبارەی ئەوەی لەسەر زۆرینەی هەسارە بێشومارەکان هەیە یان نییە نازانین””.
دوا قسەمان تایبەت بە بێکۆتاییبوون ئەوەیە، کە ئایدیای بێکۆتایی دەمانبات بەرەو تێڕامان لە فراوانیی و بەزاندنی سنوور، هەرکە باوەڕیشمان بە تێڕامانەکانمان سەبارەت بە بێکۆتاییبوون هێنا بەوە ئێمە شتگەلەکانی ژیانمان لە گەرووی بێکۆتاییبووندا دەبینینەوە. بەکەوتنە ناو بێکۆتاییبوونی ئەوین یان هاوڕێیەتییشەوە، کە پرسیاری بووناویی لەگەڵ خۆی دێنێت، بێکۆتاییبوون پتر لێمانەوە نزدیکدەبێتەوە. چونکە سنوردانان بۆ پەیوەندییەکان سنووردانانە بۆ خۆشییەکانمان، ئەمەش بۆ مر□ق ئازاربەخشە. بۆنموونە ترس لە مەرگ، ترسیشە لە کۆتابوون.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 18: لوغز… ناواخنی لوغزی مێ وەک هی نێر نییە.. ئازاد حەمە

لوغزەکان puzzle لێوڕێژن لە نەگوتراو، لە پەنهانیی(نهێنی) و تا دڵیش بخوازێت لە گومڕایی. پەردە لەسەر لوغز لادانیش سانا نییە و بەهەڵکەوتیش نییە، کە زۆرجار ڕێکەوتی لوغزێک دەکەین. وێکچوون لەنێوان لوغزەکاندا هەن، لێ لوغز(مەتەڵ)هەر لوغزە و جێی باس و مشتومڕە. جاریوایە لوغزێک شوێنپێیی لوغزێکی دی هەڵدەگرێت بەڵام گشت لوغزێک میکانیزمیی ناوەکیی خۆی هەیە. لەهەرکوێش بیین هێدی هێدی لوغزەکان بەرۆکماندەگرن و گیرۆدەی خۆیانماندەکەن. گومانیشناوێت، شاکارە ئەدەبییە فەلسەفییەکان پڕن لە لوغز، ئەوەش، کە شاکار دەکاتە شاکار هەر ئەو لوغزەیە،کە تیایدا پەنهانە. گەلێکجار دەڵێین “ئەمە لوغزێکی تیایە”، گەروایە ئەسڵی لوغز چییە؟ چۆن لوغز دەناسیینەوە و چۆن دروستدەبێت؟ باشە لوغز دەمێنێتەوە؟واتە لوغز هەمیشەییە؟ لوغزەکان لە کولتورێکەوە بۆ

کولتورێکی دی هاوشێوەن؟ کردنەوەی لوغز ئاسانە؟ ئەی لوغزی مرۆڤ و بوونەوەرەکانی تر هاوجۆری یەکن؟ ئەوکاتەی لوغز لوغزبوونی خۆی لەدەستدەدات دەبێتە چیی؟ باشە تۆبڵێی لوغزی ڕەگەزی مێ وەک لوغزەکانی ڕەگەزی نێر وابێت؟ لوغزەکانمان بۆ چی ناوزەدبکەین؟ شێتیی لوغز نییە؟

لوغز چییە؟ لوغز ئەو شتەیە،یان کەسێیە، کە نایزانین، گومڕا و نادیارە. شتەکە جارە داخراو و نهێنییە. داخراوییەکەی کردنەوە(واڵاکردن) داوادەکات. ئەڵبەتە واڵاکردنی لوغز توانای دەوێت، هێزێک لە بیرکردنەوە و تێڕامانی پێویستە. کاتێک لوغز دەچێتە خانەی لوغزبوونەوە، کە شتەکە یان کەسەکە داخرا و داپۆشراوبێت. ئەم تایبەتمەندییە داوای کردنەوە و ئاشکراکردنمان لێدەکات. بۆیە کرداری دەخوازی لوغز، هەروەک نهێنی، کردنەوە و ئاشکراکردنە. بەمجۆرە بێت،لوغز لە بەردەم شیکاریدایە، وەک گشت هاوکێشەیەکی بیرکاریی پێویستی بە چارەسەرە. حەلکردنی لوغزیش Solve puzzle لێرەوە دەستپێدەکات.

مرۆڤبوون لوغزێ گەورەکەیە. ئەوەش،کە مرۆڤ لەناو گشت بوونەوەرەکانیتردا عەقڵی هەیە ماهیەتی لوغزی مرۆڤە. لەبەرئەوە بۆ هەڵکەوت نییە تەنیا مرۆڤ دەتوانێت لوغزی هەبێت و هەوڵی کردنەوەشی بدات. جا لەو شوێنەی لوغزێک هەیە، عەقڵێک هەیە، تەقەلایەکیش بۆ کردنەوەی ئەو لوغزە لەئارادایە. دوای کردنەوەی لوغزەکانیش ڕەنگە ڕووبەڕووی ئەوە ببینەوە، کە ئەو لوغزە بۆشە، ئەوی دی کرچوکاڵە یان دژوار و نهێنییئامێزە.

کەوابێت لەسەر بناغەی گوتنەکانی لایسەرەوە، دەپرسیین: لوغزی سەیروسەمەرە چ جۆرە لوغزێکە؟ هەر ئەوەی کە ئێمە هەین ئەوە لوغزە، ئیدی سەیروسەمەرەیی لە لوغزدا بەشێکە لە دیرەکی بەلوغزبوون. ئەوەش کە لە کات و شوێنێکدا بژیین کە لە لوغزببینەوە(کات و شوێنێک بۆ لوغزبێت) مژارێکی ئاڵۆزە. بۆ؟ چونکە ئێمە لەگەڵ لوغز لەدایکدەبیین. لوغز تیامانایە، خۆمان،وەک مرۆڤ، بەرهەمهێنەری لوغزیین. لەدایکبوون و مەرگ لوغزاوییە. ئەڵبەتە مەرگیش شای لوغزەکانە.

ڕەنگە دەرفەتی ئەوەمان هەبێت لوغزێک لە لوغزەکانی خۆمان یان ئەویتر بکەینەوە، لە بەوە تەوی لوغز وشکنابێت. وەکیتریش، لەگەڵ هاوشێوەیی بەشێک لە لوغزەکان بەڵام بە هەمان ڕێچکەی یەکدیدا ناڕۆن. زۆرێکیش لە ئێمە تا سەر ئێسقان لە لوغز دەترسێت، بێزار و شەکەتە بەدەست لوغزەکانی ژیان و بوونەوە.لە لوغز چارەنووسمانە، بەشێکە لە ئێمە، لە بوونمان. ئیدی هەڵاهاتن لە لوغز ئەستەمە.

لوغزەکان هەنینەوەی خۆیانیان هەیە، لەگەڵ زۆرێک لە هاوشێوەیی

لەنێوان لوغزەکانی مرۆق، لە کارتەکتەرییە جیاکان ناواخن و کاکڵی لوغزەکان دەگۆڕێت.هەندێک لوغز لە ئافراندنەوە نزیکە. هەندێکی تر مۆدێلێکە بۆ بیرکردنەوە، هەندێکی دی، تاچاوبڕکا توانای گۆڕینی ڕوانین و بینینمانی هەیە.

مایەوە ئەوەش بڵێین، کە لوغزی ڕەگەزی مێ وەک لوغزی ڕەگەزی نێر نییە. ڕەگەزی مێ هەر خۆی لوغزە، واتە ئەوەی ئەو مێیە ئەوە شای لوغزەکانیەتی. وەکی دی مێبوون برینخانەیە، لە زۆرێک لە برینەکان دووبارە و هەمانن. بۆیە لوغزەکانی ڕەگەزی مێ هیچکات ناگەن بە باڵای لوغزبوونی بوونی خۆی. چۆن؟ چونکە ئەو،کە مێیە ئەوە لوغزە جەوهەریەکەیە، ئەوە بەسە بۆ تێگەیشتن لە ماهیەتی مێبوونی مێ.

ڕەنگە لوغزی مێبوون لای شۆپنهاوەر زۆرتر کرابێتەوە. ئەوە تا دەڵێت: "لەدەستدانی جوانیی"" لای مێ کێشەیە. ئەمە ئەوە(واتە مێ یەکسانبێت بە جوانیی) وەک لوغزدەبینین. هاوکات جەغتلەوەشدەکات کە""ژنان هەموو ژیانیان بە منداڵی دەمێننەوە"" و ""کارەکتەری مێینە ئەوەیە کە هیچ هەستێکی دادپەروەری نییە"". (شۆپنهاوەر) گشت ئەو لایەنانە دەبەستێتەوە بەوەی کە""ژنان هێزی ئیستدلال و بیرکردنەوەیان کەموکوڕیی تیایە""، پێوایە""توانای غەریزەیی ئەوان بۆ فێڵبازی و مەیلی بنبڕنەکراویان بە وتنی ئەوەی،کە ڕاست نییە"" بۆ ئەمە هەموو ئەوانە لوغزن. بەجدی لوغزە،کە ژنان رقیان لە گوتنی ڕاستیی بێت، یان بەلای ڕاستییدا نەچن. ئاماژەبەئەوەشدەکات کە ""ڕیاکاری و خۆدەرخستن لەژناندا زگماکە"". ئەم لوغزە بۆ ئەمە ترسناکە. ئەوە تا شۆپنهاوەر بەئەوەدەچێت، کە ""سوێندخواردنی درۆ لە دادگای دادوەریدا زیاتر لەلایەن ژنانەوە ئەنجام دەدرێت نەک لەلایەن پیاوانەوە"".

سەرباری ئەوە، ئەمە پێمانوایە، کە لوغزی مێ فریوخوادرد و دەسخەڕۆیە. چونکە ڕەگوێشاڵی لوغزی ڕەگەزی مێ بەرهەمیی نامەیی و وەسوەسییەکانی خۆین. لوغزەکانی ڕەگەزی مێ نەک هەر فەریادڕەسی خۆی نیین بگرە گوشارە گەورەشن لەسەر بوونی. ئەمەو تایبەتمەندی لوغزەکانی ڕەگەزی مێ لە ئاست تایبەتمەندییەکانی خودی ڕەگەزی مێدایە و نەگۆڕن، و هیوا بەخشیش نیین،کە بتوانن مێ لە نامەیی و وەسوەسیی بخەن.

لوغزی ژن لوغزێکی شەرەفمەندانەیی خودی خۆیەتیی. هاوکات لوغزی راستەقینەی ژن ئەو لەزەتەیە بە ژیانی دەدات، کە تەنیا پیاو لەو لوغزە حاڵییە. چونکە وەرگری راستەوخۆی ئەو لوغزەیە. لوغزی خانمان لەوەدایە، شۆپنهاوەر گوتەنی، "باشترین پەرستارن".

دوا قسەمان سەبارەت بە لوغز ئەوەیە، مرۆق لە زۆرێک لە لوغزەکان حاڵیدەبێت، چونکە لوغز دەچێتە خانەی عەقڵەوە. عەقڵ دروستکەری

لوغزە. شێتیی بەخۆی لوغزە، لێ خودی شێت لە لوغز حاڵینییە. شێتیی دۆخێکی وەستاوە، لەگەڵ هیوادا یەکناگرێتەوە.لێ شێتیی بەدەرنییە لە خۆشی، ئەو خۆشییەی،کە شێت خۆی لێیبێئاگایە. ئەمەی سەبارەت بە لوغزی شێتبوون دەیڵێین گرێدراونییە بە نەخۆشییە دەروونییە توندەکانی وەک شیزۆفرینیا،کە تاڕادەیەک هیوا بۆ چارەسەر بوونیان لەئارادایە. کەواتە شێتیی هەروەک مردن لوغزیان تیاپەنهانە و کردنەوەی تەلیسمیشیان سانا نییە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی17: هەڵە…. . دەرهاویشتەی نەزانینی راستییە.. ئازاد حەمە

خۆ لە قەرەدانی پ□یقی ه□□□، ک□ ب□ □وا□□ت پ□یق□کی نەخوازراو، ناخۆشەویست و نا بەهامەندە، دەرهاویشتەی عەقڵە و ناڕاست دەگەیێنێت و ئاماژەشە بۆ شتێکی درۆ،کە خۆی وەک دروست نمایشدەکات. بەمجۆر□ بێت، هەڵەکردن سەیر نییە و دیاردەیەکی مرۆییە و زەوییەکی بەپیتیشە بۆ دیاریکردنی راستی. لەبەرئەوە شۆربوونەوە بۆناو پ□یقی هەڵە بەرەو ئەو دیتنەماندەبات، کە لەگەڵ دەرکەوتنی مر□ق ه□□□ □□چووەتە نێو ژیان و لەگەڵ رەفتار،کردە و بیرکردنەوەکانی ئەم مرۆڤەش دەستەمۆبووە.
گەر ترس لە هەڵەکردن بوونی هەبێت زانین لەدایکنا بێت. هەرلەبەرئەوەی نەزانیین هەیە ماف بۆ هەڵەکردن بە هەڵە دانار□ت. بۆیە نیچە پێداگری لەسەر ئەوە دەکات””هەڵە پێویستییە بۆ خودی بوونی مر□ق(ئاخر ژیان لە هەڵەدا دادەمەزرێت و بەهێزیشدەبێت). هەڵە تەنها ئامراز نییە بۆ پاراستنی فۆرمێکی دیاریکراوی ژیانی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی، هەڵە خودی شێوازی بوونی ژیانە””.
بەپێی ئەوە بێت لایسەرەوە باسکرا، بۆئەوەی بزانیین هەڵە چییە پێویستمان بەوەیە بزانیین راستی چییە؟ ئایا راستی و هەڵە دژە

جەمسەری یەکن؟ باشە هەڵە وەک راستی بەرهەمی عەقڵە؟ کاتێک هەڵ□ یەکدەکەین بەو هەڵەیە خراپ□ یەکیش ناکەین؟ ئەی پ□یقی هەڵە ناچێتە خانەی رەوشتەوە؟ هەڵەکارەکان بێ ئاکارن یان هەڵە دوورە لە ئاکاراوە؟ ئەوانەی خولیای هەڵەن ناساغن؟ هەڵە دیاردەیەکی مێتافیزیکییە؟ م□ بەست: بوونی یەزدان پەیوەندی بە هەڵەکانمانەوە هەیە؟ هەڵەکردنی زۆر پەیوەندی بە پەرووردەی خراپەوە نییە؟ هەڵە دەمامکی درۆیە؟ ئەرێنییە یان نەرێنییە؟ بۆچی ه□□□□ی ئەوی دیکە بۆ زۆرێکمان مایەی خەفەتە؟ جاوایە، کارل پۆپەر گوتەنی، تا مر□ق زیاتر هەڵە بکات، زانین زیاتر پەرەدەستێنێت؟

خودی پ□یقی هەڵە چییە؟ لە پەرووردەماندا واڕاهێنراوین، کە هەڵە شتێکی خراپ، نادروست، درۆ، چەواشەکار و ناتەندروستە. جا ئەوە رەفتارێک بێت، یان بیرکردنەوە یاخود گوتنێک. ئێمەی مرۆڤیش زووزوو لێرە و لەوێ رێکەوتی بۆچوون و دادوەریی و قسەی ناڕاست، نادروست و ناباش دەکەین، بە گشت وانەش دەڵێین هەڵە.

کاتێک هەڵە پڕ پڕە لە پەند، ناکرێت وەک مۆتەکە لێیبڕوانیین. سپینوزا گوتەنی، لەبەرئەوەی هەڵە دەرهاویشتەی نەزانینی زانینە بوونی نییە. ئەمە سپینوزا بەرەو ئەوە دەبات، هەڵە وەک نەزانینی راستیی ببینێت. ئەمەش وادەکات بڵێێن: هەڵە شکستبوون نییە. ئەوەتا خانمە توێژەری سویدی، کاترین فێلیکس Cathrine Felix، ""هەڵەی زۆر بۆ بەدەستهه□نانی سەرکەوتن بەپێویست دەزانێت"". لێرەوە دەگەینە ئەو تێگەیشتنەی، کە هەڵە دیدمان دەگۆڕێت، فێربوونمان دەداتێ و ئاشناشماندەکات بە کردەی هەڵەگەرایی Fallibilism.

هەڵە هەروەک راستی بەرهەمی بیرکردنەوەی مرۆڤە. بەڵام ڕاستی و هەڵە جیاوازن. ئەو شتەی راستبێت دروست و ناهەڵەیە. هەرچی ه□□□ش ناڕاست و نادروستە. ئەوە راستە، کە A و B کوردن بەس بۆچونی A بۆ کوردایەتی هەڵەیە، دروست نییە. دەشکرێت ئەم بۆچونە هەڵەیە لە هەلومەرج یان دەمەێکی تری سیاسییدا دروستبێت. کەوا بێت، بەهۆی ئەو زانینەی هەمانە دەگەینە راستی شتێک و لە هەڵەش دەربازماندەبێت. بۆچونێکیش هەیە، کە دەڵێت زانینەکانمان دەشێت بەرەو هەڵەمانببات. ئەوەتا، قەشە ئۆگەستین Augustinus دەڵێت: "" بەهۆی خراپەوە هەڵە دەناسرێتەوە، بەڵام لەمیانەی هەڵەکردنەوە مرۆڤ چاکە ناکات"".

راستە هەڵە خۆشەویست نییە، لێ ئەزموونیشە. هەڵە لە کردار و بیرکردنەوەکاندا دووبارەدەبنەوە. بەڵام هەمان نیین. دەکرێت شتێک هەڵە بێت لەبەرئەوەی کردەیەکی یان بیرکردنەوەیەکی نادادپەروور□انە و ناڕەوشتییانەیە. لێ ئەوەی هەڵە نەبێت خودی چەمکی داد و ڕەوشتە.

هەموو هەڵەدەکەین، هەیە زۆر و هەشە کەم. هەڵەی بچووک و هەڵەی گەورەش هەیە. هەڵەشدەکەین کاتێک کەسێکی هەڵە دەکەینە هاوڕێمان

یان هاوسەرمان، یان سیاسەتەکی هەڵە پەسەنددەکەین. وەکیتر، هەڵە خەلەلیشە. واتە کەمییە یان کەموکوڕییە لە شتەکەدا، ئەوەش وایلێدەکات ئاسایی دەرنەکەوێت. سەرباری ئەوە، هەڵە لادانە. لادانیش لە""بیرکاری و ئاماردا پێوەرێکە بۆ جیاوازی نێوان بەهایەکی ناسراوی گۆڕاوێک و بەهایەکی دیکەی دیاریکراو"". هاوکات لە ئاماردا هەڵە مانایەکیتری هەیە لەچاو هەڵەی کۆمەڵایەتیی یان سیاسیی، کە بە هۆی لادان یان نەزانینێکی کۆمەڵایەتیی یان سیاسییەوە دروستدەبێت. هەمان شت سەبارەت بە هەڵە لە کەلتورێکەوە بۆ کەلتورێکی تر راستە. چونکە نەزانینەکان لە کەلتوورە جیاکاندا هەمان نیین.
دوا دیتنمان سەبارەت بە هەڵەکردن ئەوەیە، کە نەک هەر مرۆڤ ئاژەڵەش هەڵەدەکات. بەڵام هەڵەی مرۆڤ بەرهەمی عەقڵە و بە بەدەستهێنانی زانیینە. نەک هەر ئەوە بگرە مرۆڤەکان توانای بینینی هەڵەکانیان هەیە و هەڵەش لە راستی جیادەکەنەوە. ئەمەو ئەگەرچی دۆخی نەگونجاو لە پشت هەڵەوە بوونی هەیە، لە بەگشتی ویست بە هەڵە زۆر کەمە و ترس لە هەڵەکردن بەسەر مرۆڤدا زاڵە.
سەرنج: لە زۆربەی زمانەکاندا بۆ پەیڤی هەڵە سێ چوار پەیڤ بەکاردەبرێن. بەنموونە لە زمانی ئینگلیزیدا بۆ پەیڤی هەڵە wrong، Mistake ، Error بەکاردێت. ئەمەش گۆڕانکاری دەخاتە تێگەیشتن لە پەیڤی هەڵە لە کردار و گوتن و پلاندانان و کردنی هەڵەیەکدا.

.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی16: بۆشایی، لە پەیوەندی بە بەتاڵیی و هیچییەوە.. ئازاد حەمە

کارزانیی مرۆڤ لە دۆزینەوەی چەمکی بۆشایی Vacuumو گفتوگۆکردنی بەردەوامە. چەمکەکە، کە بە زۆرێک ئەندێشەی جیۆمەتری و فیزیاییەوە بارگاوییە ئاماژەیە بە نەبوونی شتێک،"فەزایەک Space، یان جێگایەک، کە بە تەواوی خاڵییە لە ماددە".

بۆشایی نەبوونی شتە، دەستپێکیشە بە بوونی بەتاڵیی Emptiness. کەواتە، ئەو شتەی بۆشە، بەتاڵ Emptyە، پڕ نییە، هیچی Nothingness تیانییە و هیچیش لەخۆناگرێت. لە هەندێک زماندا بۆشایی پوچAbsurd و فەزای چۆڵیش دەگرێتەوە. ئەوەش گرنگە ئاماژەی پێکرێت، کە بەتاڵیی لە مەودا(فەزا)دا شیاوییەکی فیزیاییە و خودی گفتوگۆی بۆشایی فیزیکییش، لەچاو گفتوگۆی بۆشایی سیاسیی یان ڕۆحیی، گفتوگۆی جیا لە خۆدەگرێت.

لێرەوە دەپرسیین: بۆشایی(فەراغ یان ڤاکیووم)چییە؟ ئایا بۆشایی راستییەکی فیزیکییە یان هەستە؟یان، کە دەگوترێت بۆشایی، لەناو ئەم چەمکەدا ئارمانجێک کاری خۆی دەکات؟چۆن هەست بە بۆشایی دەکەین؟ بۆشایی و بەتاڵیی هاوواتان؟ باشە بۆشایی واتە نەبوونی شوێن؟ ئەوکات چۆڵیی و بەتاڵیی دەستپێدەکات، کە بۆشایی هەبوو؟ ئەی بۆشایی سۆزیی چییە؟بۆشاییەکی بەرفراوان لە مەودا(فەزا) Spaceدا بوونی هەیە؟ بۆشایی دیوەکیتری پوچیی نییە؟ وەکیتر، بۆشایی هاومانای چەمکیی هیچیی نییە؟ ئەی باشە سروشتی هیچ چییە؟ هیچ واتە بۆش، بەتاڵی… شتێک، کە بوونی نییە؟ باشە هیچ دەبینرێت؟بۆشایی گفتوگۆی شوێن/ناشوێن، پڕ/ بەتاڵیش لەخۆناگرێت؟

بۆشایی Vacuum چییە؟ لەم بابەتەدا بۆشایی فیزیکیی بۆشاییە گفتوگۆئامێزەکەیە، ئەو مەودایەیە،کە پڕنەکراوە و بە چۆڵیی ماوەتەوە و خاڵیشە لە ماددە. مەودای لەمجۆرە بۆش Void و بەتاڵە، بێ ناواخن و چۆڵە و هۆڵە. سەرباری ئەوە، لەو شوێنەی بۆشایی هەیە، مەودایەکی ئازادیش بوونی هەیە، مەودای لەمجۆرە بێ ژیان و بەتاڵە. هەروەها لە"" فیزیادا بەتاڵی بە شێوەیەکی گشتی ئاماژەیە بە بۆشایی، شوێنێک هیچی تێدانییە. بەڵام میکانیکی کوانتەم ئاشکرای دەکات کە "هیچ" لە ڕاستیدا تەواو چالاکە"".

""مەودا ، یان مەودای دەرەوە، بۆشاییەکی Vacuum فراوانی چۆڵە و بەدەریشە لە ماددە. ئەم بۆشاییە بە بەراورد لەگەڵ بەرگەهەوای زەوی زۆر کەم گەردیلەی تێدایە. بەڵام بە تەواوی بەتاڵ Empty نییە. مەودا پڕ بووە لە مادەیەکی تەنک، کە پێیدەوترێت ناوەندی نێوان ئەستێرەکان، کە ئەتۆمی هایدرۆجین و هیلیۆم لەخۆدەگرێت"".

لەناو فەزای بۆشاییدا ئامانج بوونی نییە هەروەک ئەوەی لە ناواخنی پووچییشدا بوونی نییە. کەوابێت، گەر بۆشایی دیوەکیتری پوچیی بێت ئەوا سەرلەبەری چەمکی پووچیی وتنە لەسەر بێمانایی. راستە مرۆڤ لە بوونی خۆیدا تەقەلای دروستکردنی یان دۆزینەوەی مانا دەدات و ئەو مانایەش بە ئەو بەهایە،لە نەدۆزینەوەی ماناکە مرۆڤ هەوڵدەداتە ناو بێمانایییەوە.

بۆ وادەڵێین؟ چونکە ڕیشەی لاتینی پووچیی Absurdus بەواتای بێمانایی، بێهودەیی، نالۆژیکی، بەتاڵیش دێت. “”لە بیرکاریدا پووچیی بەو مانایە دێت، کە هەندێک توخم لە چوارچێوەی تیۆری، سیستەم یان بوارێکی دیاریکراودا هیچ Nothing مانایەکی نییە و لە بنەڕەتیشدا لەگەڵیاندا ناگونجێت”.

ڕوونە، کە هیچ لە فیزیادا واتە بۆشایی یان بەتاڵی ڕەها لە ئاسماندا. هەندێک پێیانوایە،کە فیزیا پێمان دەڵێت: “فیزیا خۆی لەسەر ئەو بناغەیە دادەمەزرێنێت، کە گەردوون لە هیچەوە دروستبووە، بەڵام ئایا هیچ یان بۆشایی واتەگەلێکی فیزیایین؟ دەکرێت بگوترێت، کە توێژینەوە زانستییەکان سەلماندویانە، کە لە فیزیای کوانتیدا، لەسەر ئاستی ئەتۆم، ئەتۆمەکان خۆبەخۆی خۆیان لە بۆشایی کوانتیدا دەردەکەون و دواتر وندەبنەوە. خودی ئەتۆمیش لە بۆشایی پێکدێت، لەو کەلێنانەی لەنێوان ئەلەکترۆنات و پرۆتۆناتدان.

وێرایئەوەی لای سەرەوە باسکرا، یۆنانییەکان، تارادەیەکی زۆر قەدەغەیانکردبوو قسە لە سفر Zero بکرێت. خودی ئەریستۆ پێیوابوو سروشت ڕقی لە بۆشاییە. واتە هیچ تەنها لە ئەندێشەی مرۆڤدا ئامادەیە. گەر ئەوە خواستی سروشت بێت، کەواتە سروشت چارەی هیچیی ناوێت، ئەمەش لەبەرئەوەی لەناو سروشتدا هیچ، بۆشایی، بوونی سروشت بەدەردەخاتەوە. لەمحاڵەتەدا قسە لە چەمکی سفر قسەکردنبوو لە نەبوون. لای ئەریستۆ (سفر و فەزای بۆش) بەیەکەوەگرێدراوون. ئەو لەبەرئەوەی چارەی بۆشی(بەتاڵی) نەدەویست، رقی لە سفریش بوو.

جێگای سەرنجە، کە “”لە فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتیدا چەمکی بۆشایی و سفر(هیچ) هاومانابوونە”” و وەک یەکیش رێکخراون”. تەنانەت لەوە “ئایدیای ناکۆتا بەجۆرێک بووە، کە خەڵک ڕاشکاوانە قسەیانتیاکردووە و هیچ کەسێکی لۆجیکی یاخود ئایینیش لە ئارادا نەبووە بە ئەوەی مرۆڤ بیر لە گەورەیی ناکۆتا نەکاتەوە یاخود وینای نەکات”.

لەو شوێنەی بەشایی هەیە هیچی بەرکەمانێ. بەشایی، کە لەتەک هیچدا یەکدەگرێتەوە، لەبەرئەوەیە، کە هیچ هەبوو مانا بوونی نییە و ناوەڕۆک بە ناواخنە. هەرچی ئایینەکانە تەماشاکردنیان بە هیچ جیایە. ئەوان یەزدان بەوە دەزانن، کە لە بووندا ئامادایە، واتە یەزدان گشت شتەکی ناو بوونی لەخۆیدا بەرجەستەکردوە. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت،کە بەشایی یان هیچ وڕەنەیە. ئایینە ئاسمانییەکانیش پێیانوایە جیهان لە بەشاییەوە دەستپێدەکات و یەزدان ئەم بەشاییە پڕدەکاتەوە، واتە پێش یەزدان گەردوون بە ئەم ئایینانە بابەت نییە.

کەتا قسەمان لەسەر بەشایی، بە مانای بەتاڵیی Emptiness ، ئەوەیە، کە بەشایی تەنیا چەمکەکی فیزیایی نییە، دەکرێت سۆزییش بێت. لە ڕووی سۆزدارییەوە بەشایی هەستی بێمانایی دەگەیەنێت. ئەمەش لەلایەک هەستی بێزاریی و پووچیی ژیان و لەلایەکی دی بێهیوایی لە هەستکردن بە بەتاڵی لە مرۆڤدا زیاددەکات. بە تەماشاکردنەکی ژیانی تازەی مرۆڤیش ئەوەمان بەدەردەکەوێت، کە بەشایی سۆزیی لە ژیانماندا لەزیادبووندایە و تەنهایی و خەمەکییەکی قووڵیشی لەگەڵ خۆیدا هێناوە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 15: من تۆ نییم…. منەکان هەریەکە منی خۆیانن.. ئازاد حەمە

بە شێوەیەکی ساکار و سانا دەڵێین: (من) تۆ نییم، واتە (من) خودیخۆمم. ئەم تێگەیشتنە گۆشەنیگای خۆی هەیە و بەرەو ئەوەشماندەبات، کە خودیخۆمان بدۆزینەوە، کە هەرئەمەش لێرەدا دەبێتە ناواخنی ئەوەی لەبارەیەوە دەدوێیین. ئەمەش بەپێی ئەوەی، کە خودی خۆبوون(خۆتبوون To be yourself) بەمانای ئەوەدێت،کە لەگەڵ خودی یان منی خۆماندا ببین و لە خەمی دۆزینەوەی پێگەی

خودیخۆماندا بیین.
ئەمە سەرەتای خۆویستییە Selfishness، لە خودی پرسەکە، گەڕانیشە بەدوای خودی خۆدا، یان دەزینەوەی منی خۆت، کە کارزانیی دەوێت. هەروەها لێرە قسە لە خۆویستیەکە بەمانای منپارێزییە نەک خۆپەرستیی. وەکیتر، خۆتبوون بە مانای پەسەندکردن و وەستان لەسەر ناسنامەی خودیخۆش دێت.
ئەو پرسیارانە، کە لێرەدا، ئارمانجی بنەڕەتی باسەکە دەپێکن ئەمانەن: خۆبوون چییە؟ چۆن فێربین خۆمان بیین؟ خۆبوون خۆدەزینەوە نییە؟ ئەی من کێم چییە؟ منایەتی من چی دروستیکردووە؟ خۆم یان ئەویتر دروستیکردووە؟ چ منێک بیین؟منی خۆمان بیین یان کۆپی منەکانیتر بیین؟ کۆمەڵگە، ئەوانی دیکە، دەیانەوێت چ منێک بیین؟ منی ڕەگەزی مێ منێکی دیکەیە، یاخود هاوجۆری منی نێرە؟ خۆبوون واتە من بەهای خۆم دەزانم؟ باشە خۆبوون واتە تەنهابوون و بەس لەگەڵ خودیخۆبوون دەگەیەنێت، یان دەکرێت خۆمبم و لەناو کۆمەڵگاش بم؟
خودیخۆبوون(خۆتبوون) être soi-même واتە چی؟ واتە من تۆ نییم، من ئەوە، ئەوانی تر نییم. ئەم نییمە بەو مانایە نییە، کە ئەوە خراپن، بەڵکو کە من تۆ نییم، واتە من وەک ئەوە باش و بەد نییم. من بەشێوازی خۆم هەم و دەبم. من کە تۆ نییم،واتە من دەزانم من کێم. لێرەوە پرسیاری (من) لەدایکدەبێت. (من) کێم سەرەتای پرسیارەکانە. کێیەتی من سەرەتای دەرکەوتنی منە، ڕێگایەکە بەئەوەی خۆمی خۆم تەنها لەڕێگای من کێمەوە نیشاندەم.
منبوون تۆ بوون، یان ئەویتر بوون، نییە. هەموو منێک منایەتی خۆی هەیە. منی (من) منی تۆ نییە. ئەمە هەر مانای ئەوە نییە وێنەیەکی ئەرێنیت لەسەر خودیخۆت هەبێت، بەڵکو پێویستیشت بەوەیە، کە خودیخۆت فریونەدەیت و خۆت بەلاڕێ نەبەیت. ئەمەش کاتێک ڕوودەدات، کە خۆتت لەببەتە کەسێکی (منێکی)تر.
کە من تۆ نییم، واتە من متمانەم بەخۆمە. ئەمە وادەکات (من) لە تۆ جیاکاتەوە. متمانە، کە بەرهەمی هێزی بیرکردنەوە و دادوەری خۆمە، وادەکات، من منێکی بەهێز و سەروەرانەم هەبێت. کەواتە، من تۆ نەبم، ئاگام لە بەهای خۆمە، لە چاوەڕوانی ئەوەدا نییم تۆ بەهام پێببەخشیت.
کە من خودیخۆمبووم فریوخواردوو و دەسخەڕۆنابم. منێک لەناو خودیخۆما دەسازێنم، کە ڕووبەڕووی ئاستەنگ و گووشارەکان ببێتەوە. ئەوەش دەڵێین، کە گشت منێک پێویستی بە دەرککردنی خودی خۆیەتی. ئەمە من بەرەو خۆناسیی دەبات. هەژێنەرتر بڵێین: منناسی تەنها کاری منە نەک ئەویتر. بۆیە منبوون خودیخۆمبوونە.

مــنــاسى ئاشنابوونە بە خۆم، چەشنى خۆم خۆمدەبم، نەک چەشنى تۆ.
ئەمەو مــنــاســى کــارى قــوڵ و چڕوپڕى فەلــسەفيى لە تــاک، خــوديخۆ،
داوادەکات، ئەمەش تەنها بە تێڕامان لە منایەتى من دێتەبەرهەم.
بۆئەوە من پێويستى بەوەيە يەخەى خۆى بگرێت. وێڕاى مەترسييەکانى
ئەم لايەنە، لێ پەيــبردن بەخــودى خۆ ئــاسوودەيى بۆ خــود دێنێــت.
وايلێــدەکات گەنجينەى شــاراوەى خۆى بــدۆزێتەوە. بەواتــايەکيتر،
مــنــاسى خۆدۆزينەوە، شکۆمەنديشە بۆ تاک تا وێڵى دۆزينەوەى خوديخۆى
بێــت. چــونکە خۆبــزرکردن(خۆونکردن) هەميشە بە قــازانجى مــن
ناگەڕێتەوە.
وێڕاى ئەوەى گوترا، شوێنێک لەم جيهانە هەيە کە شوێنى منە. ئەو
شوێنە بوارى دەرکەوتنى منى منە. بەهۆێ ئەو شوێنەوە، لەوێ ئاگام
لە خــودى خۆمە. دەشتــوانم بڕياربــدەم چۆن لەگەڵ جيهــانى دەرەوەم
مامەڵ□ بکەم. ئەمەش خۆپەسەندکردن و متمانەبەخۆبوون دروستدەکات.
بــوارێکى بــاشيشە بۆ لەنــاوبردنى ماســکەکان، کە ســاڵــانيکە
خۆممتياشاردوەتەوە. هاوکات ئەمە دەرگا لە خۆڕەخنەکردن دەکاتەوە.
هێمــا بۆئەوەشــدەکەين، کە بۆ ئەوەى نەکەوينە تەڵەى ئەويتــرەوە
پێويستمان بە خۆدۆزينەوە هەيە. ئەم تەقەلايە هەڵبژاردنێکى گەورەى
هەستيارە و بێ سەختييش نييە. چونکە ژيانى تاک بارگەوييە بە زۆر
ئەزمــوونى شکســتاويى، دەســخەڕۆيى و گوشــارەوە. بۆيە لەنــاو
نامۆبوونەکــانەوە دەبێــت (من)ێــک ســەردەربێنێــت. ئەو پرســە لەنــاو
ژينگەى هەنــووکەى ئێمەدا بە ڕەوشێکــى خراپــدا تێــدەپەڕێت. لەم
ڕوانگەيەوە دەگەين بەوەى، خۆناسيى دەرفەت ڕەخسانە بۆ هاتنەدەرەوە
لە خودى ئەويتر و هاتنەناوەوە، ياخود گەڕانەوە بۆلاى خۆت. چونکە
منەکــانى کۆمەڵگەى ئێســتاى ئێمە پڕيــانکردووين لە خۆيــان.
سەرنجڕاکێشترين ئەوەيە،کە خەريکە هێدى هێدى دەبيين بە (ئەوان).
گشت منێک بەڕێگاوەيە ببێتە کۆپى منێکى ديکە(تر).
ســەربارى ئەوەى گــوترا، يەکێک لەو پرســانەى لە ديــدى سياســييەوە
ناخرێتەڕوو، بابەتى خۆناسيى سياسييە، بەواتەيەکى ديکە، من کێم
لەناو سياسەتدا،لە دونياى ئێمەدا، بوونى نييە. بۆنموونە گەر ئەم
خۆناسييە سياسييە لە ژينگەى سياسيى ئێمەدا هەبايە ئەوکات زۆرێک
لەوە حاڵيدەبوون، کە شەرمە تۆ سێ حيزبتکردبێت و ئێستاش بەتەماى
ئەوەبيت دەنگ کۆبکەيتەوە بۆ ئەو حيزبەى پەنات بۆبردووە.
سەبارەت بە دوا گوتنمان تايبەت بە من تۆ نييم و خوديخۆمم، ئەوە
دەڵێين کە (من) پێويستى بە خۆناسييە Self-knowledge. بۆئەوەش من،
يان خودى خۆ، پێويستى بە رەخنەکردنى خوديخۆ Auto-critique يەتى.
ئەم شێوە رەخنەيە هاوشانە لەگەڵ خۆرەخنەکردن Self-critique، کە
بەواتاى خۆپشکنين و بينينى خودى خۆ، هەڵسەنگاندن و گريمانەکردن

بەسەر رەفتار،کردار و بیرکردنەوەی خودی خۆوە دێت. خۆبینین و وەستان لەسەر گشت شتێکی خودیخۆ، من قایمتردەکا لای خودیخۆم. بگرە ئەو پرۆسەیە من بەخۆم دەناسێنێت و واشملێدەکات لەو ش□و□نەی پێویستبکات ستۆپی خودیخۆم بکەم. ئەمە منایەتی من لاوازناکات، بگرە توندوتۆڵتردەکات، لێدەگەڕێ منی (من) ئاگای لەخۆی بێت و بزانێت (من) خۆی کێیە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی14: هەمان…. هەمانبوون بکوژی جیاوازییە.. ئازاد حەمە

ڕۆچۆنە نێو پ□یقی هەمانSame دەمانبات بەرەوئاشنابوون بە پ□یقگ□لێکی وەک: هاوتا، هاوشێوە، لێکچوو و..تاد. لەم گۆشەنیگایەوە دەخوازین بڵێین: پ□یقی هەمان دوورە لە جۆراوجۆریی، هەمەچەشنیی و جیاوازییەوە. کاتێک دەگوترێت ئەوانە هەمانن(هەمان کەسن، هەمان شتن) واتە جیاواز و دیکە(تر) Other نیین. لەبەرئەوە باسکردنی هەمان و هەمانبوونSameness باسی جیاوازیی Difference دێنێتەگۆڕێ. کاتێک هەمان شت دەکات، واتە شتێک بەناوی جیاوازییەوە بوونی نامێنێت.

سەرباری ئەوە، بەریککەوتنی هەمان لەگەڵ هەمان ناگاتە هیچ دەرئەنجامێک و هەمان و دیکەش(تریش) هەرگیز یەکناگرنەوە. دیکە لە جیاوازییەوە نزیکە، بەڵام هەمان و جۆراوجۆریی ناهاوتایی کۆیاندەکاتەوە. هەمان بۆیە هەمانە چونکە رەوتی هەمان گۆڕانی نایەتەسەر و ئەمەش وادەکات وەک خۆی بمێنێتەوە، چونکە جیاواز نییە.

لەسەرئەو بنەمایەی لایسەرەوە دەپرسین: هەمانەکان هەمانن؟ دوو شت،کە تایبەتمەندییەکی هاوبەشیان هەیە یەک شتن؟ دەکرێت قسە لە بەریەککەوتنی پ□یقی ه□مان ل□گ□□ پ□یقی دیکەدا بکەین؟ هەمانەکان وەک هەمان دەمێننەوە؟ ئەوەی لێکچووە هەمانیشە؟ هەمان لەگەڵ کاتدا بەهەمان ناودەبرێت؟ ئەوەی هەمان نییە جیاوازە؟ ئاینیی ئیسلام

لەگەڵ ئاینیی مەسیحی یان ئاینیی جوولەکە هەمانە؟ شارستانی یۆنانی وەک شارستانی ڕۆمانیی وایە؟ زانکۆکانی ئێمە هاوشێوەی زانکۆکانی دانیمارکە؟ سفرەی نانخواردنی ئێمە لە سفرەی نانخواردنی ئیتاڵی دەچێت؟ کاریگەریی بەکاربردنی ئاوەڵناو لەڕستەدا وەک بەکاربردنی ئاوەڵفرمان وایە؟ دۆزی کۆمەڵایەتیی ،یان هەستی سێکسیی، هەژارێک هەمان دۆزی کۆمەڵایەتیی، یان هەستی سێکسیی، دەوڵەمەندێکە؟

هەمان چییە؟ هەمان ئەو شتەیە/ یان کەسەیە، کە لەسەر بناغەی تایبەتمەندییە هاوبەشەکان هەمانە. دوو شت یان دوو کەس،کە هەمانبوون واتە خاڵی هاوبەشیان تایبەتمەندییە هاوبەشەکانیانە.

بەڵام هەمان لەگەڵ جیاوازییدا دژە. یەکنەگرتنەوەی هەمان و جیاوازیی هەمان وەک خۆی دەهێڵێتەوە. تا هەمان هەبێت جیاوازیی بوونی هەیە. هەمان بە ئەوەیە جیاوازییەکان هاوتابکرێن. بۆنموونە، کە دەڵێین هەمان خۆراک واتە بە فۆرم و کواڵیتە و سروشت خواردنەکە لەگەڵ خواردنی تر (پێشوو)هەمان و یەکن. کە بەو جۆرە خواردنەکان هەمانبوون پەیقی جیاوازDifferent لەو حاڵەتەدا هیچ بەهایەکی نابێت. هاوکات هەمان هەردەم وەک خۆیەتی، جیگیرە، ناگۆڕێت و ناشتوانێت جیاوازبێت.

لەناو هەماندا دووبارەبوونەوەیەک بوونی هەیە، کە پڕ و سیخناخە لە هەمانیی. بۆنموونە، کاتێک دەگوترێت: هەمان شت کە گوتمان(کە کردمان،کە بینیمان، کە باسمانکرد) بەو مانایەدێت جیاوازییەک لە کردەکاندا بوونی نییە.

کردنی هەمان شت، گێڕانەوەی هەمان شت یان هاوکاریکردنی هەمان کەس، لێرەدا هەمان لە ناخی خۆیدا هاوشێوەیی، یەکسانی و هاوتایی مەڵاسداوە. ئەو شتەی، یان کەسەی، لە هەمان شت و کەسەکەی دیکە دەکات هەمانییەک کۆیاندەکاتەوە. ئەمەش واتە لەیەکدەچن و هاوجۆرن. لێرە ئەوەندەی هەمان جێگای باسە جیاوازی جێگای باس نییە.

لەبەرئەوە لێرەدا بە چاکی دەزانین ئاماژە بە ئەوە بکەین، کە شیاوی هەڵوەستە لەسەرکردنە، کە هەمان خۆی بەوە لە جیاواز جیادەکاتەوە، شتێک، کە هەمان بێت، دەبێت شتێکی دیکە هەبێت، کە هاوتای ئەم شتە بێت. گەر نەبوو کەوابێت جیاوازن و لەیەک ناچن. ئەوەتا لە زماندا هاوواتاکان هەمانن. بەڵام لە مێژوودا جەنگەکان هەمان نیین. ناوی جەنگ بۆ هەموو جەنگەکان هاوشێوەیە بەس گەورەو و بچووکیی، زیان و جۆری جەنگەکان جیاوازن.

جیاوازەکان هەمان نین. هەمانەکان لێکدەچن، هاوتا و هاوشێوەی یەکن، لە جیاوازەکان ناکۆک و ناجۆرن. هەمەچەشنی و جۆراوجۆریی لە نێو جیاوازەکاندا هەیە، بەڵام هەمان نیین، یان مەگەر هەمانبن لە جیاوازییەکانیاندا. زۆر جار هەمەجۆر و هەمەچەشنەکان هەمانن لە

جیاوازییاندا.
لەم ڕوانگەیە‌وە دەڵێین: هەمان و جیاواز لە ناوەڕۆکدا لێکناچن. چونکە هەمان بارگاوییە بە تاکجۆری، یەکشێوەیی. واتە هەمانەکان جۆراجۆرنیین. ئەوانەی هەمانەکانن هەردەم هاوشێوەی یەکبوونە بۆیە بەشدارییان لە دروستکردنی هیچ جیاوازیەکدا نەکردووە. تێڕوانینەکان ئەو کاتە هەمانن، کە لەیەکتر دەکەن. ب□ نموونە دەربڕینی دێمۆکراسی باشە و دێمۆکراسی بە سوودە هەمان مانا دەپێکن، کە دێمۆکراسی پۆزەتیڤە.
کە گوترا دوو شت یەکسانن مەبەستمان ئەوەیە یەکێکیان هاوشێوەی ئەوی دیکەیە لە هەموو روویەکەوە. دوو ئۆتۆمۆبیل کاتێک لە هەموو روویەکەوە لەیەک دەچن (هەمان کۆمپانیا، مۆدێل،ساڵ و رەنگبن).
ئەوەی باسکرا ئەوەشمان پێدەڵێت، کاتێک باس لە یەکسانیی دەکرێت واتە شتەکان هەمانن. کاتێک کە باس لە هاوشێوەیی دەکرێت واتە جیاوازیی بوونی نییە. کاتێک باس لە هەمان جیاوازیی دەکرێت لەنێوان کەسەکان یان شتەکان واتە جیاوازییەکان لەیەکتر دەکەن و ناجۆر نیین.
گ□رنگە ئەوەش بزانیین،کە هەمان جیا یەیە لە لێکچوون Similarity/Resemblance (هاوشێوە). هەمان بەوە جیادەکرێتەوە، کە رەنگە ئەو شتانەی لێکچوون هەمان نەبن لێ هاوشێوەن. لەناو هەماندا لێکچوونێک پەنهانە. لێکچوون بەجۆرێکە، کە شتەکانی دەوروبەری هاوجۆری خۆیدەکات. A لە B ناچێت وەک نووسین، بەڵام هەردوو هەمانن وەک پیت. واتە هەردوو لە بەکاربردندا پیتیانپێدەوترێت. مۆز و لیمۆ هەردوو میوەن، وەک میوە لەیەک ناچن و سودەکانیشیان وەک یەک نییە، بەڵام لەوەدا لێکچوون، کە میوەیانپێدوترێت.
وێڕایئەوە، لێکچوو واتە هاوشێوە، ئەو شتانەی لەیەکدەچن لێکچوو و هاوشێوەن. کاتێک لێکچوون یان هاوشێوە لە زماندا بەکاردەهێنین ئەگەر دوو شت یان زیاتر بە تەواوی وەک یەک نەبن. واتە هەمان نەبن. هەرچی یەکسانە ئەوکاتە بەکاریده□نین ،کە دوو شت یان زیاتر بە تەواوی وەک یەک بن. واتە هەمانبن.
ئێمە، کە هەمان شتمان هەبێت،واتە شتەکان وەک یەکن، نەک لەیەک دەچن. هەرچی لێکچوونە، یان هاوشێوەییە، دۆخێتری هەیە. هاوشێوە، واتە دوو شت یان زیاتر لەیەکەوە نزیکن. ئەڵبەتە هۆکار و پاڵنەری سەرەکی هەن،کە وادەکەن شتەکان و کەساکان هەمانبن. خۆئەگەر شتەکان و کەسەکان هەماننەبن، ئەوا یان جیاوازن یانیش لێکچوو و هاوشێوەن.
سەبارەت بە لێکچوون یاخود هاوشێوەبوون ئەوەش دەکرێت بگوترێت، کە دوو شت یان زیاتر تایبەتمەندییەکی هاوبەشیان هەیە بەبێ ئەوەی

ی□کسان بن. identical باس ل□ هەمان دەکەین ناکرێت باس ل□ ک□ باسیش لە هەمان بوونی گۆڕاو بکەین. گۆڕاوەکانی ناو شتێک یان کەسێک واتـە هەمان ئیتر هەمان نییە.
دوا پ□یقمان سەبارەت بە هەمان و هەمانبوون ئەوەیە،کە دڕدۆنگ و دوودڵی ئێمە تایبەت بە هەمان ئەوەیە، کە هەمانبوون دەرگاداخستنە لە جیاوازیی، لەو شتەی لە ئێمە ناچێت و هاوشێوەمان نییە. دانپێدانان بە جیاوازیی سەرەتای دەرکەوتنی تازەگەرییەکان و داهێنانە، هیوایەکە لەبەردەم نالێکچوون و ناهاوشیوەبوون. کوردبوون جیاوازییە، دەرکەوتی ئەویترێکە، کە هێشتا دانیپیاناهێنرێت. کەواتـە جیاوازیی دانپیاهێنانە نەک هەمانبوون.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی13: گرنگبوون...... چی گرنگ دروستدەکات؟.. ئازاد حەمە

لەم سەرەتایەوە، بەرلەهەر شتێک هێما بۆ ئەوەدەکەین، کە بۆ کێ لە ئێمە چی و کێ گرنگە Important ، ئەم لایەنە هەردەم دید و تێڕوانینی جیا دروستدەکات. بەواتایەکیتر، کەسێک یان شتێک بە گرنگ زانیین پەیوەندی بەوەوەیە چۆن ئەو کەسە یاخود شتە گرنگ بووە و چیش گرنگیی کردووە. تێکڕای هاوماناکانی گرنگ Important و گرنگیی Importanceو گرنگبوون خۆیان لە بەرەی بایەخداریی و مانادارییدا دەبیننەوە. گەیشتنیش بە گرنگبوون ئاسان نییە و زۆرێک هاوکێشە لەو پرۆسەیەدا بەشدارە.
ئایا گرنگبوون لەوێوە دەستپێدەکات، کە کەسێک یان شتێک وەک گرنگ بناسێنیین؟کێ دەڵێت ئەو کەسە یاخود شتە گرنگە؟ ئەوەی ئێمە وەک گرنگ نمایشیدەکەین بۆ هەمووان گرنگە یان ئێمە پێمانوایە گرنگە؟چی وادەکات کەسێک یان شتێک گرنگ بێت؟گرنگیی کەسێک یان شتێک لە خودی خۆیدا بوونی هەیە؟ گرنگیی لە چییەوە هاتووە؟ئەو شتەی یاخود کەسەی گرنگە هەمیشە گرنگە؟گرنگەکان هەردەم گرنگن؟هەر بە گرنگ دەمێننەوە؟چی و کێ بۆ ئێمە گرنگە بۆ ئەوانی دیکەش هەر

گرنگە؟گرنگەکان بە فیعلی گرنگن یان لەمان گرنگکراون؟گرنگەکان جێپەنجەیان گرنگیانیکردووە یان بەزۆر کراونەتە گرنگ؟لە ئێستادا ژینگەیەک بە بازدان بەسەر گرنگەکان لە گشت شوێنێکی ئەم جیهانە لەئارادا نییە؟

گرنگ چییە؟گرنگ کاریگەریی هێنەرە. گرنگەکان شایان و بابەتی ئاوڕلێدانەوەشن. هەردەم هەلومەرج و دۆخێکیش لەئارادان، کە گرنگەکان گرنگدەکەن. بۆیە گرنگیی ئاماژەیە لەسەر بوونی بەها، دیرۆک و پەیامێک. لەو شتانەی، یان کەسانەی کەماسی(ناتەواوی) بەدیدەکرێت گرنگبوون دەرناکەون. وێڕای ئەمەش گرنگەکان دانسقە و نایاب نەبن هەڵکەوتوو نابن و مژارێکی دروستیش نیین.

سەرباری ئەوەی گوترا، گرنگەکان ئەوانەن، کە بەمانای پڕاوپڕی وشەکە خەسڵەتگەلێکی گرنگیان تیابەرجەستەیە. پێیبردنیش بە گرنگیی کەسێک یان شتێک کارێکی ئاسان نییە، کرۆکی گرنگەکانیش بە سانایی نایەنەدەستەوە. زۆرێک لە گرنگەکان ڕامان ناچڵەکێنن، چونکە لەوان ڕێژن لە ناپێویستیی و بێمانایی. ئەمەش لە بەرئەوەی گرنگ شتێکی مانادار و کاریگەرە، پێگەی هەیە، جا زانستیی بێت یان کۆمەڵایەتیی یاخود ئاینیی. ئەو کەسەی یان شتەی گرنگیی هەیە، ڕەنگە کەسێکیتر، یان شتێکیتر ئەو گرنگییەی نەبێت. هەڵدانەوەی قەتماغەی بەشێکیش لەو شت و کەسانەی لەمان گرنگکراون زۆر راستییمان پێدەڵێن.

وێڕای ئەوە، گەلێکجار گرنگەکان پەیپێنەبراو، پەراوێزخراو و باسلێنەکراوەکانن. هاوکات دەکرێت بگوترێت، کە گرنگەکان، گرنگییەکانیان یەخەماندەگرن، ئەوان تەنگەتاویی و مەترسییەکانیش دەبینن بۆیە گرنگن. مەبەست، گرنگەکان لە خۆڕا گرنگ نیین، مەبەستێک، بەنموونە سیاسیی، گرنگیی نەکردوون، کە دواتر ئەو مەبەستە ئاوابێت و گرنگییەکەش سیسببێتەوە.

شتی گرنگ و مرۆڤی گرنگ بەپێی کات و شوێن جیاوازە. شتێک گرنگە ئەگەر کاریگەریی گەورەی لەسەر مرۆڤایەتیی هەبێت، ئەمەش وادەکات لە یادەوەرییەکاندا زیدوو بێت. چونی یوری گاگارینGagarin بەسەر ئاسمان. ئەزموونی شیعریی مەحوی، سەیاب یان بۆدلێر گرنگبوون. ئەمانە هەر گرنگ دەمێننەوە تا ئەو دەمەی تێدەپەڕێنرێن.

بائەوەمان بیرنەچێت، کە هەندێک گرنگ بۆ هەموان گرنگن، بەنموونە دۆزینەوەکانی بەتڵیمۆس Claudius Ptolemy یان گالیلۆ. هاوکات هەندێک تەژیانیش هەن، کە بوونیان هیچ گرنگ نییە، دەکرا هەر نەشبن، بەنموونە جەنگە جیهانییەکان، ئەنفال و هەلۆکۆست. ئەوەتا دیدی فەلسەفیی رەوشتیی سپینوزا یان تیۆری رێژەگەریی ئەنیشتاین بەهۆی کاریگەرییەکانیان لەسەر جیهان بوونەتە گرنگەکان. دەشێتبگوترێت، هەندێک ڕووداویش گرنگی مێژوویی خۆیانیان هەیە،

لەوانە دەرکەوتنی نیوتن، لەدایکبوونی موزیک یان شانۆ، شۆرشی بەلشەفیی، دیاردەی جیڤارا و…. .

گرنگەکان تایبەتمەندیی خۆیانیان هەیە. بەشێک لەو تایبەتمەندییە پەیوەندی بەوەوەیە،کە توانای دروستکردنی جیاوازییان هەیە. مەرجیش نییە گرنگەکان لێرەبن یان لێمانەوە نزدیکبن، دەکرێت دووربن، زۆر دوور. لێ لەکۆتاییدا هەر گرنگن. کۆپەرنیکۆس Copernicus لەڕێگای کردنی خۆر بە بەچەقی گەردوون گرنگی خۆی سەپاند، دەستیۆڤسکی لەڕێگای شێوازی رۆمانووسییەکەیەوە جیاوازی خۆی نیشاندا.

ئەوی لایسەرەوە گوترا، ئەوەمان پێدەڵێن، کە مەبەستمان لە گرنگەکان ئەو گرنگانەن بە جۆرێکی سروشتی لەدایکبوونە و لە پێویستیشەوە هاتوون نەک لە هیچەوە. کەسێک یان شتێک گرنگە چونکە پێویستە. ئەگەر هۆکارەکان بناسینەوە، کە چۆن شتێک یان کەسێک گرنگ بووە، لەوەش حال□یدەبین گرنگ چۆن دێتەکایەوە. سەرئەنجام دەڵێین: گرنگەکان لە گشت سەردەمەکاندا کوانووی داهێنان و تازەگەرییەکانن.

دەکرێت گرنگەکان پۆلینکرێن. بۆنموونە ئەو گرنگانەی دەگمەن و نادووبارەن، تایبەتمەند و هەردەمییەکانن، وەک مارکس، نیوتن یان ئەدیسۆن. ئەمانە ئەو جۆرە گرنگانەن لەبیرناکرێن و کاریگەریی باشیشیان لەسەر مرۆیی مرۆڤ داناوە. بۆیشە وادەڵێین، چونکە گرنگکراوەکانی ئێمە بەئەندازەیەک ناشرینن، کە خودی گرنگ و گرنگبوونیان لا قێزەوەنکردووین.

کۆتا گوتن لەبارەی گرنگبوونەوە ئەوەیە، کە پێویستە لەوە بەئاگابیین، کە پاش گرنگەکان گرنگتر دێن. ئەڵبەتە گرنگەکان نابن، ئەگەر گرنگ ناگرنگ نەسڕێتەوە. گرنگ ئەو دەمە هەیە، کە توانای داهێنانی مانای هەبێت. هەچکات گرنگ ئەو مانا و نرخەی هەیەتی لەدەستیدا لە گرنگبوون دەکەوێت.

لە ئێستای کۆمەڵگەی ئێمەدا گرنگەکانمان لە ئاوزەنگ و سەرەمەرگدان، ناگرنگەکان، لە کەس و شت، جێپێیان بە گرنگەکانمان چۆڵکردووە و، بگرە لێرە و لەوێ ناگرنگێکیی زۆر و زەوەندیش زووزوو لەدایکدەبن. ئەمەش بێ هوودەیی لەناوماندا بڵاوکردووەتەوە و ناگرنگییشی لێکردووین بە گرنگ.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکـــــوورتی 12: بیانووهێناوە (بەهانەهێنانەوە) بیرکردنەوەی دەوڵەت.. ئازاد حەمە

بیانووهێناوە(بەهانەهێنانەوە) Excuse بە شتێک یان بیانووگرتن(بەهانەگرتن) بە کەسێک کردەیەکە لە بیرکردنەوە. بەیە بیانوو(بەهانە)داتاشین بیرکردنەوەی دەوڵەت و پەیبردنیش بە بەهانە(بیانوو)کێشەکە بە گوتنی راستی، لە مەرجیش نییە بیانووەکە بمانگەیەنێت بە راستی. لێرە بەڵگە پێویستە. واتە بەهانە دۆزینەوە دوای کردن و رووداوی شتێک دێت. زۆربەی بەهانەگرەکانیش بەهانە وەک چەکێک بەکاردێنن بۆ بەراستییکردنی ئەوەی کراوە یان گوتراوە.

گرنگە بزانیین: بیانوو(بەهانە) بۆ هەیە؟ شتێکی رەوایە؟ بیانوو پێویستە یان پینەوپەڕۆیە لە قسەکردندا؟ جیاوازیی لەنێوان بیانووهێناوە(بەهانەهێنانەوە) و پاساوهێنانەوەJustification دا هەیە؟ بیانوو(بەهانە) و داوایلێبووردن چیی کۆیاندەکاتەوە؟ بیانووی بێ بنەما چیدەگەیەنێت؟ دانی بیانوو بەکەسێک بە ئەنجامدانی کارێکی نەخوازراو رەوایە؟ کەی بیانووهێنانەوە قەزەوەندەبێت؟ بیانووی ڕاستەقینە چییە؟ بیانووهێنانەوەی لۆجیکیانە و نالۆجیکیانە بوونی هەیە؟

بیانووهێناوە (بەهانەهێنانەوە) چییە؟ بیانووهێناوە پرۆسەیەکی زمانەوانییە وبوونیشی لەخۆیدا نییە. هەموو بیانوویەکیش هۆکارێکی لەپشتەوەیە. ئارمانج لە بیانووهێنانەوە پاساویشە بۆ کردن و یان گوتن و ڕووداوی شتێک. لە بیانووەکە دەشێت قبووڵکرێت و دەشێت قبووڵنەکرێت. بەمجۆرە، بەکاربردنی بیانوو(بەهانە)واتە بەکاربردنی هۆکار؛ کۆکردنەوەی هۆکار وەک پاڵپشتییەک بۆ ئەو کردارە خراپەی کراوە، جا درۆبێت یان توندوتیژی و….

کەواتە بابزانین هۆکار چییە؟هۆکار لە لۆجیکدا شوێنی دیارە، بەکاردەبرێت تا شتێک شیکرێتەوە یان پاساویبۆهێنرێتەوە. کاتێک هۆدەهێنینەوە واتە پشتگیری لە بیانوویەک دەکرێت. کاتێک هۆکار دەهێنرێتەوە رەوایەتی بە کرداریک یان بیرکردنەوەیەک دەدرێت. هۆکارەکە بەئەوەشە تا ئەو کردارە یان هەڵوێستە وەک راستییەک ببینرێت. کاتێک خوێندکارێک نمرەکەی زۆر کەمە، لەبەردەم

مامۆستاکەی هەوڵدەدات خۆی وانیشاندەدات، کە غەدریلێکراوە، ئەمە بۆ ئەوەشە، کە سۆزی مامۆستاکە بۆخۆی راکێشێت.

خواروخێچی لە بیانووهێنانەوە (بەهانەهێنانەوە) بۆ کەسێک یان چەنیەنی روودانی شتێک بیانوو(بەهانە) نالۆجیکییدەکات. بۆنموونە بیانووهێنانەوە بە ستەمکاری، زۆرداریی و دڕندەیی. زۆرجاریش بەم جۆرە بیانوو دەخەینەڕوو: بەبیانووی ئەوەی کە…. . بەشمان هەیە پاساو لە بیانوو بەمشێوەیە جیابکەینەوە: بیانوو هێنانەوە بە هەندێک کردەوە ئاسان نییە، بەڵام لە حاڵەتی ئەوەی بە رزگارکردن بێت ڕەوایە. بەنموونە، کاتێک بەستانێک دەسوتێت بەبیانووی ئەوەی،کە ئەسپەکان دەربازکەیت لە سوتان دەکرێت دەرگای بەستانەکە بشکێنیت و بچیتە ژورەوە.

بیانووهێنانەوە داوای لێبوردن(عذر، Excuse) یش لەخۆدەگرێت. ئەمە ئەوکاتە ڕوودەدات، کە بیانوو جێگای لێبووردن دەگرێتەوە. هاوکات لە بیانوودا خۆدزینەوەش بوونی هەیە. بەشێکی زۆریش لە داوای لێبووردنەکان لە فۆرمی بیانوو خۆیان دەردەخەن و داکۆکییشن لەوەی کراوە، یان گوتراوە.

ئەوەشمان بیرنەچێت، “کاتێک هەڵە دەکرێت، هەوڵدەدەین بەرپرسیارێتی و لۆمە(سەرزەنش) دابەش بکەین، داوای لێبوردن دەکەین، یان چاوەڕوانی داوای لێبوردن دەکەین. ڤیتگنشتەین، ئەمە ناودەنێت “یاری داوای لێبوردن”. ئەو داوای لێبوردنەی دەکرێت، دەبێت بە هەموو ئەوانەی لە پرۆسەی داوایلێبوردنەکەدا بەشدارن مانادار بێت”.

بەپێی ئەوە بێت، کە لای سەرەوە باسکرا “بیانوو هۆکارێکە، بەرگرییەکە: “نەمتوانی بێم، چونکە هەڵامەتم هەبوو.” داوای لێبوردن بە واتایەکی ڕەسەن داوای لێبوردنکردنە لە کەسێک دەکرێت کە پاساو قبوڵ بکات”.

ئەمەو بیانوو بەمانایPretext (ذريعة)یش دێت. لەم حاڵەتەدا بیانوو هۆکارێکە بۆ پاساوهێنانەوە، کە لەکاتی بەرگریدا بەکاردەبرێت. بۆیە پێڕپگرتن (پێڕپهێنانەوە) جیایە لە بیانووگرتن، چونکە بۆ پێڕپگرتن پێویستی بە بیانوو پێویستە. سەرباری ئەوە، لەناو پرۆسەی بیانووهێنانەوەدا گرەوێک بوونی هەیە، ئەو کەسەی بیانووەکە دەهێنێتەوە ئامانجی ئەوەیە بە مەبەستی خۆی بگات. زۆرجاریش بیانووهێنانەوە بۆ بردنەوەی گرەوە لەو کەسەی بیانووەکەی لێدەگیرێت.

ئەوەش دەڵێن: بیانوو دەکرێت لاوازبێت. لە بیانوو کە یاسایی بوو دەرگا لە لاوازی بیانوو دادەخات. یاساییبوونەکە لاوازییەکە لادەبات. ئەوکاتەش کە بیانوو بەیاساییدەکرێت، هەموان لەبەردەم زەبری یاسا

بیانومان نامەنەت. بەڵام لە سیاسەتدا زۆرجار واباوە، کە بە بیانووی شتەکەوە یان دوور لە بەهانەهێنانەوە کارێک دەکرێت. بەنموونە هەموو بیانووهێناوەی لۆجیکییمان دەوڵەت بە ڕووداوەکانی 16ی ئۆکتۆبەر، بە ئەوانەی پێیانوایە ریفراندۆم پێویست نییە، بە هەڵەکەستی جوولەکە لەماوەی جەنگی جیهانیی دووەم و ..تاد.
گەلێجاریش بەرامبەر بەوەی گوتراوە یان کراوە دەڵێن: بیانوومەگرە، پەڵپمەگرە. ئەمە کاتێک روودەدات، کە پێمانوابێت بیانووهێنانەوە شت دەگۆڕێت. وەکیتر، بیانووبڕینیش بە کەسێک پەڵپ‌نەهێشتنە بەو کەسە.
بیانوو پێویستی بەوەیە قبووڵبکرێت. کاتێک دەڵێین: بە هیچ بیانوویەک ئەو کارەی کردووە، ئەمە بەو مانایەدێت گەر بیانوو هەبایە تێگەیشتنێک دروستدەبوو. باشە، لۆجیکیی بومەلەرزە بیانووهێنانەوەی دەوڵەت؟ بەڵێ. دیارە ئەوەی، کە عەقڵ پەسەندیدەکات دروستە. ئەی نەفرەتی ئیسلامییستەکان لە جوولەکە لۆجیکی تیایە؟ نەخێر. چونکە نەفرەتەکە لەوانلەوە لە نالۆجیکییبوون، لە ڕق و سۆز، کە ئەوانە هەرهەموو بەدەرن لە لۆجیکییبوون..
باشە بیانووهێناوە(بەهانەهێنانەوە) دەکەوێتە کوێی عەقڵەوە؟ هەموان دەزانیین، کە لە لۆجیکدا شتێک هەیە پێیدەڵێن هەڵهێنجان Deduction، ئەمە بەرهەمی خستنەگەڕی عەقڵە بە گەیشتن بە ئاکامگیریی. لێرەدا پێویستمان بە ئاکامی، یان دەرئەنجامی، دروستە. هەڵهێنجان رێگایەکەشە بۆ بە بەڵگەگەیشتن. ئەو بەڵگەیەی بەم رێگایە پییدەگەین بی غەش، دروست و باوەڕپێکراوە.
دوا دیتنمان تایبەت بە بیانووهێناوە(بەهانەهێنانەوە) ئەوەیە،کە بیانووهێنانەوە بە کرداری نالۆجیکییەکان یەکێکە لەو کێشانەی دەروونناسان زۆر لەسەری وەستاون. لێرەوە دەگەینە ئەو دیتنەی، بیانووهێنانەوەی نالۆجیکیی کردەیەکی پۆزەتیڤ نییە و لێوە فێربوونیشی لێبەدیناکرێت.
زۆرجار بیانووهێناوە بۆئەوەیە تا دانپێدانان روونەدات. بەڵام ئەوەی لە کێشەکەدا مەبەستە دانپێدانانە نەک بیانووهێناوە. تەنانەت بیانووهێناوە بە دەستبەسەرکردنی کەسێک لەلایەن پۆلیسەوە، بابەتەکە دەکەوێتە نێوان ئەو کردەیەی کەسەکە ئەنجامیداوە لەگەڵ خودی یاسا.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی 11: دوژمن… دوژمنی راستەقینە هەردەم نادیارە.. ئازاد حەمە

دوژمنە راستەقینەکان، کە سەرسەختەکانن، کەمن، هەشبن نادیارن(نەبینراون)Invisible. دوژمنEnemyسروشتی خۆی هەیە و هەموو دوژمنەکیش بە دوژمن دانانریت. دوژمن دەبێت خەسڵەتەکانی دوژمنایەتی تیا بەدیبکرێت و هەڵقوڵاوی ناو دوژمنایەتی بێت. هەروەها دروستکردنی دوژمن کارێکی ژەهراوییە، دژوارە و کاتی دەوێت، بەتایبەت دوژمنە سەرسەختەکان. ئەم جۆرەش لە دوژمن لەکۆڵکردنەوەیان ئاسان نییە و مامەڵەکردنی وزەی تایبەتی دەوێت. هەرچی لەبیرکردنی دوژمنیشە، ئەمەش هەر پێویستە، ئەگەرنا چۆن بەردەوا بین(هەبیین، بژیین).

کە باشبووین بەدوژمن دەبیین؟ نەخێر. باشە بەدوژمن و بەبەرامبەرەکان باشنیین. بەئەوەی باشبیین پێویستمان بە دوژمنە. دوژمن ململانێییە، خاڵی وەرچەرخان و بیرکردنەوەیە. پێکدادانەکان حاڵییماندەکەن لە ماهیەتی دوژمنایەتی. ریشەی دوژمنایەتی پێش لەدایکبوونی باشەیە. ئەوە دوژمنە وامانلێدەکات ڕێز لەخۆمانبگرین. بۆ؟چونکە دوژمن فێری بیرکردنەوەمان دەکات. کە دوژمنمان هەبوو هەندێ قۆناغی گەلێ تێدەپەڕێنیین. ئەوە(ئەوە) هانماندەدات لە پێکدادان و ململانێ تێبگەین. ئەگەرنا ئاشتیش بێ مانا دەبیت. کاتێک لە پێکدادانەکانەوە ئەزموونفێردەبین، لەوە حاڵیدەبین باشە لەکوێوەدێت. هەر دوژمنناسیشە هاوکاریماندەکات لە هاورێیەتیش تێبگەین.

لەسەر بناغەی قسەکانی لای سەرەوە دەپرسیین:دوژمن کێیە و دوژمنایەتی چییە؟دوژمن پێویستییە؟لە دوژمن و دوژمنایەتییەوە هیچ فێردەبیین؟دوژمنی راستەقینە هەیە؟چۆن دوژمن بە نادوژمن(دۆست) بگۆڕیین؟کە دوژمن هەبوو ئایندە مەترسی لەسەر نییە؟ بەدوژمن دەتوانیین بژیین؟دوژمنپەرستی ناساغیی نییە؟ کە مافی ئەوەی هەیە دادوەریی بەسەر خراپیی ئەمەوە بکات: دوژمنەکانمان یان هاوڕێکانمان؟کەمەحکومبووین بەوەی دەبێت دوژمنداربیین، باشترە چ

جۆرە دوژمنەکمان هەبێت؟ ئەی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ دوژمن ئەزموونی دەوێت؟
دوژمن کێیە و دوژمنایەتی چییە؟ دوژمن شەڕ دروستدەکات، شەڕیش بەرهەمی عەقڵە. عەقڵیش (شەڕ) پلان بۆ ئاشتی دادەنێت. نەبینینی دوژمن بەزیانی بوونمان(بوونی هاوڕێی)دەگەڕێتەوە.دوژمن لەناو بوونماندایە(لەناو هاوڕێیەتییەکانماندایە)، لەو شوێنەدایە، کە ئێمە هەین. کێشەکە ئەوکاتە دەستپێدەکات، کە دوژمن نادیاربوو، کە هەستمانکرد بە دوژمنیین. وێڕای ئەوە، گۆڕینی دوژمن بۆ نادوژمن، ئیشە دژوارەکەیە. بەس ئەوانەی دوژمنپەرستن، کە هەردەم دوژمنیان پێویستە، لە بەرژەوەندیانە دوژمن وەک دوژمن بهێڵنەوە.کەوابێت، ئەگەر دروستکردنی دوژمن پێویستیی بێت، بەخێوکردنیشی ئەرکە. تەنها بەو ڕێگایە دوژمن دەتوانێت بمێنێتەوە.
هێشتنەوەی دوژمن وەک دوژمن تا شوێنێک سودی هەیە.بەڵام مشەخۆربوونیش لەسەر دوژمنایەتی مەترسیدارە و هەڕەشەشە لەسەر ئاییندە. چونکە هەبوونی دوژمن هەبوونی ترسێکە مانا بە بوون (ژیان) دەدات. واتە، دوژمن و ژیان یەکتر تەواودەکەن. ئەمە بەو مانایە نایەت،کە تەنها لەپێناو دوژمندا ژیانبژێیین.
لێرەدا وایدەبینیین، کە نیچە قوتابخانەی سەرەکییە بۆ دوژمنناسی. لەوەوە فێردەبین،کە"ئەوەی لەپێناو شەڕکردن لەگەڵ دوژمنەکەی دەژی، بەرژەوەندی تەواوی لەوەدایە دوژمنەکەی لە ژیانا بمێنێتەوە".لێرە دوژمن هۆکاری مانەوەیە، پاڵنەری ئەوەیە تۆ بە(ئەو)بژیت،(ئەو) وەک دوژمن بهێڵیتەوە. ئەمە ئەوەشمانپێدەڵێت، کە دوژمن جاریوایە پێویستییە تا خۆت کۆبکەیتەوە و خۆت ببینییت.
لە دوژمن مەترسیدارتر چییە؟ ئەوەیە، کە تۆ پێتوابێت دوژمنت نییە.دوژمن ئەوکاتە دروستدەبێت، کە لە خەیاڵی ئەوەدا بیت هەموو شتێک باشە، تۆ بێدوژمنیت. چەند ترسناکە واهەستبکەیت بێدوژمنیت!! ئەهریمەنەکانی دەرووبەرمان وامانلێدەکەن لەتەکیانا بجەنگیین. ئەمەوادەکات وەک دوژمن بیانبیین، دواتر بکەوینە شەر لەتەکیانا، لەگەڵ کاتیشدا دەبینین بووینەتە بەشێک لەوان.کەواتە ترسناکە لە دوژمنە سەرسەختەکانمانەوە فێری هاوڕێیەتی بیین. ئەوان،کە بێباکن بەرامبەر بە هاوڕێیەتی،هاوسێیەتی، تاکە شت، کە لێیانەوە فێردەبیین، دوژمنایەتییە. لە سەرسەختترین دوژمنایەتییش. هاوکات دەربازبوون لە چنگ دوژمنایەتی سەرەتایەکی باشە بۆ خراپنەبوون. هیچ نەبێت بەو خۆدەربازکردنە نابینە خراپە مەزنەکە. ئەمڕۆ بە ئاکارییەکە لەوەدایە هەموو هەوڵدەدەن ببنە خراپەگەورەکە، دوژمنە نادیارەکە.
بەبێ دوژمن و دوژمنایەتی و ململانێ و دواجار شەڕ، سیاسیی

political بوونی نیی(شمیتSchmitt)، ئی ئمیان چن؟ ب بچوونی
شمیت"دوژمنی سیاسی پویستی بو نیی ل ووی وشتییو بدبت،ل ووی جوانیناسییو ناشرین بت،لووی ئابوورییو زیانبخش بت". هروها ب پچوانشو است.وات دستی سیاسی پویست ناکات باش بت لووی وشتییو،جوانبت لووی جوانیناسییو و سودبخشبت لووی ئابوورییو. …. لو سمرتر، دوژمن همیش گشتیی(نک تایبت)و دوژمنی تایبت مانای نیی".وات دوژمن کاتک هی،ک دوژمنی سیاسی بوونی هی(شمیت).
دیدی ترسناکی شمیت لوو دستپدکات،ک پیوندییکی روشتیی لنوان دوژمنایتی و خودی روشتدا بوونی نیی. چونک دوژمنایتی، هاویتیش، واتایکی سیاسیی ل دروی روشت.
دوژمن وامانلدکات خمان نبینن دوژمنی خمان. خمان،ک همیش لهاتووین ل دوژمنایتیکردنی خمان بو دوژمن نادیار راستقینکمان لبیردچتو. بئوی لو بکوین دوژمنی خودی خمان ببین پویستمان ب دوژمن. بینینی دوژمنیش وک دوژمن کارزانی سیاسیی و کرداریی دوت.
کارل شمیت هر زوو پیاگیاندین، ک دوژمن خت نیت،ئویترک. لو شونی دوژمنک هی، پویستمان بوی بدوای ئویترکدا بگیین. دوژمن برامبرک و هر وک برامبریش دمنتو. دوژمنی لم جر بوون دخاتمترسییو. هشی ئم برامبر هندی بووناویی روشتیی نیی. شمیت گوتنی، ک نتزانی ک دوژمن نازانیت ت کیت.
کتا گوتنمان لسر دوژمن ئوی، ک هریکک ل ئم دوژمنکی نادیار Invisibleی هی،دوژمنک ک نووستو و هلومرجک بداریدکاتو. گان بدوای دوژمن، یان دزینوی دوژمن کارئاسانیمان بدکات ل سروشتی هاوریتیش تبگین. بئاگایمان لسر دوژمن نادیارکانمان وایلکردووین پمانوابت، ب دوژمنیین، ک هشتا دوژمنمان نیی.
گوجیک ئوکات دستپدکات،ک ئمی مرق خمان ب ئاسودبزانیین، کگوای بدوژمنیین. بدوژمنی بدبختیی نک شادومانیی. ئو دوژمن فریخکردنو و ئامادباشیماندکات.روونتر بدوین، دوژمن فری بیرکردنومان دکات ل بوونی خمان. ئو دم دبین دوژمنناس ک توانیمان لو حابیین هبوونی دوژمن سرتایک ب خناسی و داککی ل بوونی خت.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی9: نییە… سروشتی نییە چییە؟.. ئازاد حەمە

چ جوانییەک لە گوتنی نییەدا هەیە؟ هیچ جوانییەک نییە. ئەی بۆ هەیە؟ بەجۆرێک لە جۆرەکانیش هەموو گیرۆدەی دەستی نییەن/نییەکانیین. گەر دۆزی مرۆیی مرۆڤ بەم ئاقارەی ئێستا بڕوات نییەیەکی زۆر و دووبارە بەڕێوەیە. تا لەوەشحاڵینەبیین نییە چی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە ناتوانیین نییە بکەین بە هەیە. نییە و هەیە ناکۆکن، بەپێیئەوەی نییە واتە نەبوونی شتێک، نییە لە نییەوە دەست، نەک لە شتەوە، ئەگەر لە شتەوە هاتبێت ئەوا ناڕێن نییە. چاوپێشینیش لە بوونی نییە، بەرەو بۆشاییمان دەبات. کاتێک نییە دەبێتە بۆشایی، ئەی بۆشایی بۆچی پڕ ئەکرێتەوە؟زۆرجاریش کێشەکە لە نییەکەدا نییە، بەڵکو لە هەیەکەدایە، بۆنموونە سیاسەت هەیە بۆیە زۆر شت نییە. سیاسەت نەبایە نییە هەر دەبوو، بەس ئەو نییانەی سیاسەت دروستیدەکات ئەوکات نەدەبوون.

بەگشتی بابەتەکەمان لەژێرسایەی ئەم پرسیارەوە بەرپێیی خۆی دەدۆزێتەوە: بۆ نییە بوونی هەیە؟ئەگەر نییە بوونی هەیە، جەوهەری خودی نییە چییە؟ئەی چی بۆی هەیە ببێتە نییە؟نییە هەر نییەبێت چی لەبەی نییە هەیە؟واتە دوای ئەوەی شتێک نییە(بۆنموونە: پارە، باران، دادپەروەری)چی لەجێگای ئەو نییەیە(نییانە) دەبێت؟ئەگەر هەیە باشە، ئەی نییە چۆن هاتەتەکایەوە؟دەستپێکی نییە چییە و سروشتی چۆنە؟کاتێک دەگوترێت نییە، ئەوە چییە، کە نییە؟بۆ نییە؟چۆن نییە؟بۆنموونە ئازادی هەیە، کەچی گەندەڵیش هەیە.ئایا بوونی گەندەڵیی ئازادییەکە نەفیناکات،ئازادیی نابێتە نییە؟

یان سێکسیزم هەیە، خۆشەویستیش هەیە.ئەم هەیەیە چۆن لەگەڵ نییەکەدا لەناو هاوکێشەی سێکسیزم و خۆشەویستیدا یەکدەگرنەوە؟بۆیە ئەو سێ پرسیارە(چی نییە؟بۆ نییە؟چۆن نییە؟)دەمانبات بەرەو ئەو شتە چییە،کە نییە؟کەوامانوت دیارە ئەو شتە پێشتر هەبووە و ئێستا نییە، ئەی باشە خۆ هەندێک شت هەر لەبنەا نییە، بۆنموونە

نەمردن.بائەوەش بزانین،کە خودی نییە هەمانەداتە ناو بابەتی دانپێدانانەوە.دەبێت دانپێدانەین، ئەو شتەی مەبەستە نییە. بەس چۆن نییە؟پێشتر گوتمان دژەجەمسەری نییە هەیەیە،گەلێکجارئەم هەیەیەش بە بوونی نییەیەک کەمە.

پرسیاری گەڕینی نییە بە هەیە داوامانلەدەکات لەوە حاڵیبین،کە نییە چییە؟نییە واتە non-existence نەبوون، ئامادەنەبوون. هەرکات نەبوون هەبوو بوونی نییە ئاساییە،واتە شت هیچە و بوونی نییە. پێمانوایە،دیوار هەڵچنین لەنێوان هیچ و نەبووندا هیچە.دەبێت ئەم دیوارە بروخێنرێت تا نییە دەرکەوێت. بۆیە دەپرسین:چۆن چارەسەری نییە بکرێت؟ بەگومان بە هەیە،کە بەرامبەرەکەیەتی. جاری واشە ئەوەی هەیە ئەوە نییە،کە دەبوو هەبێت. بەنموونە ماف هەیە، بەس ئەو مافە نییە،کە خواستی لەسەرە.راستە نییە لە زۆر حاڵەتەدا بە هەیە چارەسەردەکرێت،لە هەندێک نییە دەگمەنە و بە هەندێک هەیە چارەسەرناکرێت. کاتێک تۆ دەمریت ئیدی بوونی تۆ نییە، لە تۆی تر هەیە.

روونتر بدوێین:لەگەڵ نییە یەکسەر پرسیارە دەخوازێکە دروستدەبێت،کە هەمیشە نییە حەز بە چارەی ناکات،ئەوەش ئەمەیە: بە نییە؟بە کەسێک کە مەعنی نەبێت بە نییەکە،دەپرسێت:چی نییە؟ئەو دەمەی دەگوترێت نییە، لەوحاڵەتەدا نییە وەستانە، نەبوونە، بەجۆرێییە. پاش نییە هەوڵێک دەتەگەڕێ،تا چارەسەری نییەکە بکات، ئەوەش لەسەر بناغەی بە نییە دەستپێدەکات.

بەزۆرێکیش ئەوەش هەر پرسیارە،ئەوەی نییە، هەر هەنووکە نییە یان هەردەم نییە؟ زۆر شت ئێستا هەیە دواتر نییە،بەنموونە لەمکاتەدا فڵانە شت هەیە و پاشان و بە هەمیشە نییە.ئاو ئێستا نییە دواتر هەیە. ڕەنگە هەندێک جار کێشە نەبێت ئەگەر نییەکە بخاینەت،وەک کارەبا هەنووکە نییە بەس دواتر هەیە. بەڵام کاتێک نییە قەزەوەن دەبێت،کە نییەبوونی نییە ڕەهادەبێت، وەک نییەی کارەبا یان ئاو. وەکیتر،ڕەهابوونی نییە لە هەندێک دەخیتردا زۆر کێشاوییە: بەنموونە کاتێک ماف یان داد نییە.نەبوونی ماف یان داد بابەتی نییە دەخاتە بارێکی ناهەموار و بەدەوە.کەوابێت چییەتی نییە لەسەر ئەوە وەستاوە چی نییە/لەسەر چ بناغەیەک نییە؟

زۆرجار نییە بەرهەمی(نەماوە)یە، ئەی کاتێک نییە بەرهەمی خودی نییە بێت؟ئەوەتا لایبنێتزی فەیلەسوف بەمجۆرە نییە دەبینێت: ئەو شتەی نییە کەواتە نییە،هەیەکیش بە بوونی لەئارادا نییە. بەڵام نییەکانی ئەمە نییە نییە، هەیەیە و کراوەتە نییە،وەک نییەی ئازادی، نییەی ماف، تادەگاتە نییەی کارەبا.لێرەدا دەڵێین:بەپێیئەوەی نییە دەمانباتەوە ناو نادیار پێویستمان بەوەیە

ئاگامەندانە گفتوگۆی نییە بکەین. بۆ؟کاتێک نەبوون هەبێت بوونی نییە ئاساییە.ئەمەشوادەکات بابەتی نییە بمانباتەوە ناو گفتوگۆی بوون و نەبوونەوە،ئامادەبوون و ئامادەنەبوونەوە. پێشتر گوتمان، گریمان هیچ نییەبێت و ئەوەش سەرچاوەی گەردوون بێت،کەواتە نییە یان هیچ ڕەچەڵەکی گەردوونە. باشە کە پێیوایە هیچ، نەبوون، دەستپێکی گەردوونە!ئەگەر وایە پێویستمان بە فیزیایە ئەمە یەکلابکاتەوە.

وەڵایئەوە، هیچنەبوون و شتنەبوون واتە هیچ شتێک بوونی نییە، بەنموونە، ئەوەی نامانەوێت بیڵێین نهێنی نییە.هەروەها ئەوەی دەترسین بیڵێین نهێنی نییە. لێرەدا نییە بەواتای لەدایکنەبوون دێت. کێشەکە بەس ئەمە نییە،ئەوەش، ئەوەی بۆ تۆ نهێنییە بۆ من نهێنی نییە.نهێنیی لێرەدا کەماندەکاتەوە. ئەگەر هیچ ئەو شتە بێت، کە نییە،واتە جەوهەر لەوە هیچە. شتی بەجەوهەر هیچە.گشت شتێک جەوهەری هەیە، بەوە بوونیشی هەیە.جەوهەری بوون شت بێت،هیچ بوونی نییە.

دوا تەماشاکردنمان تایبەت بە نییە ئەوەیە،کە لە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی یان ئێمەدا زۆر شت نییە،زۆرێکیش لەو نییانە بۆ هەتایە نییە، یاخود هەیە بەس ئەو هەیە بێ بەهایە و جێگرەوەی راستەقینەی نییەکان نییە.راستە کۆمەڵگەی بێ نییە بوونی نییە،بەڵام لەسەردەمی وەک ئێستا هەندێک نیییە نەدەبوو هەبێت(دادپەروەریی)، هەندێک هەیەش پێویستینەدەکرد هەبێت(گەندەڵیی).وەکیتریش زۆر شت لە گەردوون دەکرا نەبن(بوومەلەرزە،زریان،لافاو)،لە هاوکێشەکانی ناو گەردوون وەڵامی تریان بۆ هەبوونی ئەو هەیانەی ناو گەردوون هەیە.بەڵام هەیاکانیتری ژیانمان،وەک:هەژاریی، برسیەتی،جەنگ زۆری دەوێت تا ببنە نییە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی8: پاساوهێنانەوە…

لۆجیکیی نەبێت بێمانایە.. ئازاد حەمە

ئەگەر پاساوهێنانەوە Justification ماف بێت،مخابن ئێمە ئەم مافەمان گەندەڵکردووە و هیچ ڕێزێکیش لە لۆجیکی بنەماکانی پاساو ناگرین،وادەزانین پاساوهێنانەوە بۆئەوەیە بەئارەزوی خۆمان چەنەڵیدەین و زۆربڵێیبکەین(قەوچەقەوچ، چەنەبازیکردن). کردەی پاساوهێنانەوە ئاساییە. بەڵام ئەمە کاتێک قێزەوەندەبێت ئاساییبوونەکە تێپەڕێنێت و ببێتە پیشە لە قسەکردندا. ئەمەش لەسەر ئەو بناغەیەی،کە تا پاساوهێنانەوە پشتبەستوونەبێت بە بەڵگە نانگەیێنێتە دەرئەنجامی بەبنەما و تۆکمە.

پاساو دەکرێت پەسەندکراوبێت و دەشکرێت ناپەسەندکراوبێت. پاساوی پەسەندکراو بنەمایەکی لۆجیکیی و بابت□تیی هەیە،بۆیە دەپرسین:پاساوهێنانەوە بۆ کێ و بۆ چی؟پێویستە کردەی پاساو کردەیەکی ئاوەزیی بێت؟کەمترخەمییەک یان توندوتیژییەک پاساودەکرێت؟کاتێک درۆکان پاساودەکرێن دەبنە راستی؟چۆن پاساوی بێبنەماو بێمانا بناسینەوە؟پاساوهێنانەوە بۆ تووڕ□هبوون لۆجیکی تێدایە؟ئەی بۆ کوشتن،غەدر یان بۆچوون وەک یەک وان؟پاساوهێنانەوە جیاوازە لە روونکردنەوە یان هەمانن؟پاساوهێنانەوە لە پەیوەندییدایە بە لۆجیک و شایەتحاڵییەوە؟ئەوەی پاساودەهێنێتەوە لەژێرفشاری دەروونیدا نییە؟

پاساو چییە؟پاساو کردەیەکی بەرگرییە لەخودی خۆ،هەڵوێستێکی دەروونیی کەسەکەشە، پەرچەکردارییەتیی تایبەت بە شتێک،کە روویداوە.ئەوانەی پاساودەهێننەوە پێش پاساوەکە بەدۆزێکی دەروونی نادروستدا تێپەریوون،کە پێویستیان بەم پەرچەکردارییەیە. پەرچەکردارییەکە مەرجنیییە دروستبێت،زۆرجاریش پاساوکار ئەوەی دەیڵێت ڕەنگە دەقاودەق ئەوەنەبێت،کە دەبێت بگوترێت.

پاساو هەنگاوێکە بۆ خۆدورخستنەوە لە خراپبوونێک(هەڵەیەک، شکستیەک، بێهیوایەک)،لەوەی کە کراوە، گوتراوە و رووداوە، کە خەتای کەسەکەی تیانەبووە.ئەمە ئەوەمان پێدەبێژێت، پاساو بۆئەوە دەهێنرێتەوە، کە کەسەکە ئامادەنییە خراپبکرێیت، لەبەرئەوە دەڵێیت:هەڵەمکرد چونکە مامەڵەیان لەگەڵم باش نەبوو.

لێکۆڵەران لە لۆجیک وایبۆدەچن،پاساو پێویستە گونجاو و شیاو بێت.ئەمەش نەبێت پاساوەکە دروستنییە و باوەڕی ئەوی دیکە ناگۆرێت.

لەبەرئەوە زانایانی لۆجیک پێیانوایە، پاساوهێنانەوە هەوڵێکە بۆ داهێنانی هۆکار، گوتنی ئەو هۆکارەش تەنیا بۆئەوەیە پاساوکار لە دانپێدانان نزدیکبکاتەوە. ئەمە واتە چی؟ واتە پاساوهێنانەوە دەشێت بە پەردەپۆشکردنی ئەو بەدییە بێت، کە پێشتر کراوە.

بەنموونە: پاساوهێنانەوە بە درۆکانی کاتی بانگەشەکان، بە بێدادیی، بە شاردنەوەی راستیی دزیینەکان، یان پاساوهێنانەوە بۆئەوەی کە تۆ بە نامیهرەبانیت، کە بە منەت خۆشناوێت، بە هەڵەبجە نەکرا بە پارێزگا، بە.... .

بەمجۆرە، لەناو پرۆسەی پاساوهێنانەوەدا (تەبریر) دۆزەک ئامادەیە، کە هەمیشە هەوڵ بۆ دۆزینەوەی هۆکار دەدات. بەواتایەکی دیکە، بەکاربردنی پاساو واتە بەکاربردنی هۆکار و کۆکردنەوەی هۆکاریش بۆ پاڵپشتی ئەو کردارە خراپە بەکاردێت، کە ئەنجامدراوە، جا درۆبێت یان توندوتیژی و...تاد. ئەوەی کراوە پاڵنەری دیکە لەپشتیەوەیە، کە شاراوەن و لەژێر فشاری دەروونیشدا کراون، ئەمەش وادەکات کەسەکە پەنا بۆ پاساوهێنانەوەببات. زۆرجاریش پاساوەکان پێمان ناڵێن چی لەپشت ئەو جۆرە کردارانەوەبوونە.

پاساو ئەو بیانووەیە excuse کەسێک دەیهێنێتەوە بۆ رەفتارێکی، گەلێکجار لۆجیکیبوونێک بە بیانووەکانەوە دیارە، لە ئەوی دەگوترێت ئەوە نییە، کە مەبەستە. بەنموونە مامۆستایەک لە پۆل بەدەنگێکی بەرز لە خوێندکارەکان تووڕەدەبێت، دواتر پاساو بۆ ئەو رەفتارە نابەجێیەی خۆی بەوە دێنێتەوە، کە سەریژانیکردووە بۆیە وارەفتاریکردووە.

وێڕایئەوە، پاساوهێنانەوە بۆئەوەیە کەسەکە پاڵپشتی دروستبکات بۆ راستی شتێک. ئەمە داوای لۆجیکیبوون دەکات. پاساوهێنانەوە لۆجیکیی نەبێت بێمانایە. لەبەرئەوەی پاساوهێنانەوەی لۆجیکیی کۆششێکە تا راستییەکان دەرکەون و بە بنەماشبن. هەر ئەم جۆرە پاساوە پشتگیریی لە بەڵگەی لۆجیکیی دەکات و دەمانگەیەنێتە دەرئەنجامیش. ئەو ئاکامەی بەهۆی پاساوهێنانەوەی لۆجیکییەوە پێیدەگەین پەسەند و رەوایە.

پاساو کاتێک لۆجیکییدەبێت، کە هاوتەریبدەبێت لەگەڵ ستاندارد و بەهاکاندا. مەبەست، پاساو بۆ کردەیەک دەهێنرێتەوە تا دروستی ئەو کردارە نیشانبدرێت بەو مەرجەی دژەپرینسیپ نەبێت. وەکیتر، پاساو تەقەلایە بۆ روونکردنەوە تا ئەوە روونبکرێتەوە، کە ئەوەی گوتراوە یان کراوە هەڵە نەبووە.

ئەی دوای پاساوهێنانەوە چیدێت؟ پەسەندکردن یان پەسەندنەکردنی پاساوەکە دێت. پاساوهێنانەوە بۆ خێرا لەخورین: دەزانم خەرام، ویستم لەکاتی خۆیدا بگەم. یان وازهینان لەکارێک بەپاساوی ئەوەی

لە ماڵەکەمەوە دوورە. ئەوەمان بیرنەچێت، کە زۆرجار هەندێک فۆرم لە پاساوهێنانەوە کەسەکە بەرەو خۆخەڵەتان□دن Self-deceptionدەبات. ئەوانەی ئەمەدەکەن دەخوازن بەشێوازێک بێنەگۆ ئەوەی فاکتە و بەڵگەی لۆجیکییە ڕەتیکەنەوە و بێمانایکەن. ئەم جۆرە کەسانە فێڵ لەخۆیاندەکەن تا ئەوەی راستە ناراستیکەن. ئەوانەی باری دەروونیان ماند□ووە،ناتوانن پاساوی لۆجیکیی بهێننەوە. بۆیە دەروونناسەکان کارێکی زۆریان لەسەر پاڵنەرە نائاگاکانی پاساوهێنانەوە کردووە.

پاساوهێنانەوە و روونکردنەوە جیاوازن. ناکرێت کوشتنی کەسێک پاساوی بۆبهێنریتەوە لەو حاڵەتەدا نەبێت بۆ داکۆکیکردنبووە لە خودیخۆ. ئەمەش وردەکاریی یاسایی خۆی هەیە، بەڵام روونکردوە هەوڵە بۆ باسکردنی ئەو لایەنانەی هۆکاربوون ئەو شتە بەوجۆرە بکرێت. بۆنموونە،کردنەوەی ماکدۆناڵدز لە هەولێر و نەکردنەوەی لە سلێمانی پێویستی بە روونکردنەوەیە نەک پاساوهێنانەوە. بەڵام نەبوونی ئاو لە هەولێر و بوونی لە سلێمانی پێویستی بە پاساوهێنانەوەیە. روونکردنەوە رووبەڕووی پرسیاری بۆ؟چۆن؟ دەبێتەوە، هەرچی پاساوە بە پەسەندکردن یان پەسەندنەکردنی پاساوەکەوە گرێدراوە. پاساوهێنانەوەی تاوانبارەکان لە دادگا هەردەم بەرگریکردنی تاوانکارە لەو تاوانەی دراوەتە پاڵی. بەڵام پاساوهێنانەوە بۆ ئەو تاوانەی بۆ بەرگریکردن بووە لە خودیخۆ جیایە.

کۆتا سەیرکردنمان سەبارەت بە پاساوهێنانەوە و لۆجیکی پاساوهێنانەوە ئەوەیە، کە پاساوکاریی فێربوونی لۆجیکی دەوێت. بۆیە خوێندنی لۆجیک لە دایەنگەوە بەرەو زانکۆ پەروەردەیەکی لۆجیکی لەگەڵ خۆی دێنێت، کە دواتر تاکەکانی کۆمەڵگە دەزانن چۆن بەڵگە و پاساو، بیانوو و پاساو، لێکدانەوە و پاساو لەیەکترجیابکەنەوە. کۆمەڵگەی بێ لۆجیکیش کۆمەڵگەی بیرێسا و بێپرینسیپ و بێستاندارتە، کە ئەمانەش لە کۆمەڵگەدا ونبوون هەڕەمەکیی،خواروخێچی لە گوتن و لێکدانەوە جێگایاندەگرێتەوە. وەکیتر، بەردەوام پاساو گوزارشت نییە لە دزێوی لە قسەکردن و کردار، بەڵام پاساو لە کۆمەڵگەی نوێدا بەچەشنێک تەشەنەی سەندووە، کە لێکەوتەی جۆراوجۆری یاسایی، کۆمەڵایەتیی و سیاسیی هەیە. ئەمەو پاساوهێنانەوە دەتوانێت بارگرانی کەسەکان کەمبکاتەوە، بەڵام کۆتا شیکاری یان چارەسەر نییە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی7: نهێنی و نهێنیبوون.. ئازاد حەمە

بەپێیئەوەی نهێنی Secret هەردوو ئاکاری شاردنەوە و ئاشکراکردن لەخۆدەگرێت نهێنییەکانی ئەویتر زۆرجار دوچاری گومان و ڕاچڵەکینماندەکات. راستە جیاکردنەوەی ئەوەی نهێنییە لەوەی ناچێتە خانەی نهێنییەوە گرنگیی خۆی هەیە. بەڵام بۆمان هەیە داکۆکی لە ماف بۆ نهێنیبوونSecrecy بکەین و جەخت لەوەشبکەین، کە بەپێی هەلومەرج و دۆزی ژیانی مرۆڤەکان پێویستی بە نهێنی یان نەگوتنی ئەوەی ناشێت بگوترێت و لەویتر بشاردرێتەوە جوداوازە. ئەمەو دەستبردن بۆ نهێنی ئەویتر،جیانەکردنەوەی پرایڤت لە نهێنی، دەرگیریبوون بەدەست شاردنەوەی نهێنییەوە هەڵەن، زۆرجاریش گوێمان لێییە هەندێک کەس دەڵێن: من هیچ نهێنییەکم نییە. لەم گوزارەیەدا هەڵە گەورەکە نییەکەیە.
ئەگەرشتێک نەبێت بەناوی نهێنیناسییەوە خۆ نهێنی هێندە گرنگە، کە فەلسەفە گوتنی خۆی لەبارەیەوە هەبێت. نهێنیبوون و دۆزینەوەی نهێنی دیرۆکێکی بەرینی لە هزری فەلسەفیدا هەیە. فەلسەفە هەردەم لە راستیی یان نهێنیی مەرگ دەپرسێت و هەوڵیلادانی توێکڵەکانی ئەم نهێنییەش دەدات.لەبەرئەوە لە ژیانی مرۆڤ دیاردەی نهێنی شتێکی سەرنجڕاکێش و بابەتێکی مرۆیی و عەقڵیشە.هەر بۆیە شێت نهێنی نییە. بەمجۆرە ئاشنابوونی فەلسەفە بە نهێنی شتێکی نوێ نییە و نهێنی(بوون، گەردوون، یەزدان) بەشێکن لەوە. بۆنموونە، پرسی بوون لای هایدیگەر بەشێکە لەو پرسەی تایبەتە بە دۆزینەوە،چونکە بوون لە شاراوەکانە، نهێنییە، ئەمەش داوای گەڕانمانلێدەکات تا ونبوو/شاراوە بدۆزینەوە.
لەسەر ئەو بناغەیە دەپرسین: نهێنی بۆ هەیە و چۆن دەتەسازان؟چی بە نهێنی ئەژماردەکرێت،چیش ناکرێت؟ نهێنی بڤەیە؟ بۆ کێ؟ مێژووی هەیە یان ئەوەی کە مرۆڤ نهێنی هەیە دیاردەیەکی نوێیە؟ئەوەی نایڵێم نهێنییە یان لێمبووە بە نهێنی؟ئایا رۆژێک دێت مرۆڤ لە نهێنی ببێتەوە؟سەرچاوەی نهێنی چییە و سروشتی چۆنە؟چی نهێنی لە نانهێنیی جیادەکاتەوە؟چۆن نهێنی دەمرێت؟ئەوە دەنێت لەسەر نهێنی رووبەرووی هەڕەشە، تەنانەت کوشتن ببینەوە؟کامیان ترسناکە: بەکاربردنی نهێنی

ئەویتر یان ژیانی پرایڤتی؟مرۆڤ پێویستی بە نهێنی هەیە؟لەگەڵ باڵادەستی زیرەکیی دەستکرد چیبەسەردێت؟گەمژەکان،گەلەکان نهێنییان هەیە؟نهێنیی شتێکی ڕەوشتییە یان دیاردەیەکی بەدیی مرۆییە؟نهێنی پێویست لە نهێنی ناپێویست جیادەکرێتەوە؟ئەوەی دەیشارینەوە و باسیناکەین بە نهێنی دادەنرێت؟چەند مافی ئەوەمان هەیە نهێنی ئەوی تر بزانین و شت لەوانەش بشارینەوە متمانەیان پێمانە؟لەچ هەلومەرجێکا بۆمان هەیە وتی وتی لەبارەی نهێنی ئەویترەوە بکەین؟

نهێنی چییە؟نەگوتنی شتێکە،زانیارییەکە، ئەمە بەپێی پەیمانێک دەبێت لەنێوان دوان،یان گروپێک لەناو کۆمپانیا یان دامەزراوەک، یاخود بەپێی یاسایەک دەبێت،کە کەسەکە بە باسنەکردنی ئەو نهێنییە پابەنددەکرێت.نهێنی بەشێک لە بێدەنگبوون،شاردنەوە و سەرنگومکردنی تێدایە.بەمجۆرە نهێنی ئەو شتەیە گوتن لەبارەیەوە قەدەغەیە،یان خودی شتەکە شاراوەیە، ناڕوونە، نادیارە، نائاشکرایە. بۆیە گوتنی نهێنی،وادەکات ئەوەی نهێنیبووە ئاشکرابێت،لە شاردنەوە بەدەربێت،لە نهێنیبوونبکەوێت. کاتێک باس لە نهێنی دەکرێت شتێک دێتەئاراوە بەناوی ئەرکی پاراستنی نهێنی،یان ئەرکی نەدرکاندنی نهێنی.ئاسانتر بدوێین: نهێنی ئەو شتەیە تۆ دەتەوێت بیزانیت و ئەویتر ئەو زانینەت لێقەدەغەدەکات.

دیاردەی نهێنیپارێزی ژیرمەندیەکی خۆی دەوێت.ئەم دیاردەیە ئەندێشەیەکی تێدایە،کە زۆرێک پێیپێنا بێن بۆیە رقیان لێیە. رق لە نهێنی کۆتای بە نهێنیبوون ناهێنێت.نهێنی خۆی لەنێوان دوو دیودا دەبینێتەوە: درکاندنی نهێنی و پاراستنی نهێنی، کە ئەوەش دەکرێت بەرەو گفتوگۆی لایەنیتری ئەم دوو دیوەمان بەرێت، لەوانە:مانەوەی نهێنی و لەناوبردنی نهێنی، زیندووڕاگرتنی نهێنی و مرادنی نهێنی،ئەمەو تادەگاتە نزیکبوونەوە لە نهێنی، کە پێمانوایە ترسناکە/دورکەوتنەوە لە نهێنی کە پێمانوایە چارەسەرە.گومانیناوێت نهێنی دەخوازێت وەک پێیپێنەبراو بمێنێتەوە،خۆئەگەر نهێنی کەوتەبەر درکاندن ئەوا شتێک بەناوی نهێنییەوە نامێنێتەوە. سەرەڕای ئەوە،نهێنی هەیە دەمرێت و نهێنیتر لەدایکدەبێت، هەشە نەمرە، بۆنموونە راستی مەرگ.

هەموو نهێنییەک سەروشتی خۆی هەیە و هەر ئەوەش کەرەکەی دیاریدەکات.زۆرجاریش بەهۆی نهێنیەکانەوە خۆمان دەپارێزین و جارجارەش ئەو نهێنیانەی بوینەتە هەڵگریان ناخۆشەویستماندەکەن یان ژیانمان دەخەنە مەترسییەوە. جیاکردنەوەی نهێنی باشیش لە خراپ، پێویست لە ناپێویست گرنگیی خۆیان هەیە.چونکە لە شت نهێنی دروستکردن مەرج نییە بە نهێنی ئەژماربکرێت.واتە جاری وایە ناخوازین راستییەکە بڵێین، ئەمە بەو مانایە نایەت ئەوەی نەگوتراوە

نهێنییە. لێرە قسەمان لەوە نییە، کە سایکۆلۆژیای هەندێک کەس بەجۆرێکە لەزەت لەوە وەردەگرێت هیچی خۆی لەگەڵ نزیکەکانی باسنەکات، ئەمە نهێنیپارێزی نییە، ئەوە نییە لایسەرەوە لەسەری دواییین. بەڵام کاتێک دەگوترێت(ئەو شتە کرا لە پشت پەردەوە)،واتە بەشاراوەیی کرا، لێرە بێدەنگی لە کردنی شتەکە دەبێتە نهێنی.

گەمژەکان، دەبەنگەکان، بەشێوازی خۆیان هەڵگری نهێنین،لە نهێنی دەرهێنانلێیان زۆر ئاسانترە وەک لە مرۆڤی ئاسایی. ئاژەڵەکانیش شێوازی خۆیان لە خۆشاردنەوە و خۆراکشاردنەوە هەیە، بەڵام شێوازی نهێنی ئەمان لەو سیستەمە ناچێت مرۆڤ نهێنییەکانی پێدەچنێت. سەرباریئەوە،چەمکی نهێنی لەبواری کاری هەواڵگری مانایەکیتری هەیە و لەوەڕا شێوازێکیتر لە شاردنەوەی زانیاری و پاراستنی نهێنی پراکتیزەدەکرێت. بەڵام پاراستنی نهێنی بەپێی نهێنی پیشەیی Confidentiality،لە بواری دادوەریی، پزیشکیی، رۆژنامەوانیی تایبەتمەندی تری هەیە، یان قەشە لە وڵاتێکی وەک سوید هەرگیز داوای شایەتحالیلێناکرێت.

کەتا بینینمان سەبارەت بە نهێنی ئەوەیە،کە دیدگای جیاواز لەبارەی نهێنی و چۆنیەتی نهێنیبوونەوە هەیە: نهێنی و کولتوور،نهێنی و چین و توێژ،نهێنی و رەگەز(نێر، مێ)، و زۆرێکیش لەگەڵ نهێنیخوازیدا ناسازگارن. بەڵام نابێت ئەوەمان بیرچێتەوە،کە هەموان ناتوانیین نهێنیپارێزبیین. ئەمە لە هەندێک ڕووەوە پێدەچێت پەیوەندی بە پەروەردەوە هەبێت. هەندێک پەروەردەی بەجۆرێکە، یان خۆی سروشتیوایە، کە دەمشڕە و ناتوانێت شت نەڵێت و توانای پاراستی گوتنی نییە. لێرەدا پێویستە ئەوە بزانیین، کە شتێک هەیە بەناوی ئاسایشی زانیارییەوە و لەوە پاراستنی نهێنییەکان مەرجی سەرەکییە. بەداخەوە لەناو ئەو قەرەباڵغییە سیاسییەی لە کوردستان هەیە ئەو ئاسایشە وەک پێویست رێزیلێناگیرێ و وەک خەمێکی نەتەوەییش نابینرێت.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی6: هیچ... هیچبوون پاشماوەی نەبوونە.. ئازاد حەمە

دۆشدامان ل□ بەردەم هیچییدا چارەسەر نییە. ل□ بەرئەوە لێرەدا چەپک□ بیرکردنەوەیەکی فەلسەفیی سەبارەت بە هیچNothingدەخەینەڕوو، ئەگەرچی زۆربەمان دەزانیین ڕوانگە گ□□یین تایبەت بە هیچییNothingnessئاسان نییە. ئەوەش لامان پرسیارە،کە بۆ لە خەمڵاندنی هیچییا کەمتوانایین؟ئەمە یەکێکە لەو پرسانەی ناخرێتەڕوو. لەو بارەوە دەپرسیین:بوونی هیچ راستە؟هیچ تەنها ئەوەیە،کە لە مێشکی ئێمەدا ئامad□ی□؟مەگەر هیچ شتێکی هێمایی نییە و تەنها بابەتێکی زمانەوانی نییە؟ئێمەی مر□ق توانای بینینی،درکپێکردنی،هیچمان هەیە؟باشە هیچ سەرەتای شتەکانە یان ناپایانە؟واتە شت لە هیچەوە دەخوڵقێت؟ئەگەر هیچشتێک لە هیچەوە نایەت(کە بەلاتینی دەبێت بەمە: ex nihilo nihil fit)کەواتە هیچ بوونی نییە؟بوون نەبێت نەبوونیش نییە؟ئەی یەزدان لەکوێی هاوکێشەکانە؟گریمان یەزدان جیهانی لە هیچیی رەهاوە دروستکردووە، ئەی بوون(گەردوون) پێشهاتنی یەزدان چ فۆرمێکی هەبووە؟ئەدی ترس لە هیچیی بوونی هەیە؟خودی ترسەکە هیچ نییە؟یاخود ئەم جۆرە ترسە وایە و بەهاشی هەیە؟

بمانەوێ و نەمانەوێت،لێرە یان لەوێ هیچ یەخەمان دەگرێت و کەوتنە تەڵەی هیچیشەوە گومانمان لە هیچ ناڕەوێنێتەوە.وێڕایئەوە،هیچ تایبەتمەندیی خۆی هەیە، ئەم تایبەتمەندییەش بەزۆری لەناو زانستە سروشتیەکاندا دەردەکەوێت، بەتایبەت بیرکاری. ل□ بەرئەوە، سەرەتا دەپرسین هیچ چییە؟ هیچ بەمانای نەبوون دێت. شتێک، کە هێشتا نییە. نەبوونی شتێک واتە هیچ. ئەو شتەی،کە نییە، واتە هیچە. کەی شت هەبوو هیچ نامێنێت،کە شتیش نەبوو بۆشایی(بەتاڵیی) Vacuumهەیە.کە شت هەبوو بوون هەیە، واتە بۆشایی پڕدەبێتەوە.

هیچیی چییە؟ نەبوونی بوونە، وەکیتر بەمانای وەستانی ژیانیش دێت.کەواتە، کە هیچ هەبوو ژیان بوونی نییە و خودی بوونیش بوونی نییە. ئەمانە گەواهی ئەوە دەدەن، هیچ بە مانای بۆشایی دێت. سەرەتای هیچ هەر خودی هیچە، یان دژە هیچ هیچیی دروستکردووە. ڕەنگە هەندێکمان بڵێین: بێ هیچ ژیان ئەستەمە. بەخۆی بوون و نەبوونی هیچ پەیوەندی بە خودی بوونەوە هەیە. سەرنجخستنەسەر بوونی هیچییش سەرنجخستنەسەر ئەو بۆشایەیە تیایدەژین. واتە،دەرککردن بە هیچیی دەرککردنە بەو ڕاستییەی بوونی ڕاگرتووین. بەواتایەکیتر،

هیچ واتە نییە. کە نەبوو،کە نییە، واتە هیچ ئامادە نییە. باشە دەکرێت کەسێک بەخۆی بڵێت: من هیچم. نا.. تەنیا لەو حاڵەتەدا نەبێت، کە ئەو خۆی وەک نـا و بەتاڵـاییەک، دەبینێت. لەبەرئەوەی خودەک، جەستەیەک، بوونی هەیە بۆیە ئەویش هەیە.
باشە هیچ چ جۆرە چەمکێکە؟ هیچ چەمکێکە لە وێنەی نەبوون. هیچ لە قۆنـاغی نەبوونـدایە، نەگەیشـتووەتە قۆنـاغی هەبـوون. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، کە هیچ نکۆڵیکردنە لە بوونی شتێک. ئەم نکۆڵیکردنە بەوەش دێت، کە بەها بوونی نییە، شوێن بوونی نییە. گشت ئەوەی گوترا دەمانبات بەرەو ئەمە: هیچبوون. واتە هیچ بوونی نییە.
سەرباری ئەوە، هیچ بنەمای نکۆڵیکردنی بوونە و پرسیاریشە لەسەر دەزی ڕەهابوون. لەبەرئەوەی هیچ هەر هیچ نییە و ئەم هیچە بەهای هەیە، بەبێ هیـچ بـابەتێکی کـرێکییە. لەم ڕوانگەیەوە دەتـوانیین بڵێین، کە هیچ ئەو هیچە نییە عەوام قسەی لێدەکات.
گەر هیچ نییە بێت و ئەوەش سەرچاوەی گەردوون بێت، کەواتە نییە یان هیـچ ڕەچەڵەکـی گەردوونە. بـاشە کە پێیـوایە هیـچ، واتە نەبـوون، سەرەتا و دەستپێکی گەردوونە! گەر وایە پێویستمان بە فیزیایە ئەمە یەکلاکاتەوە. باشە، گفتوگۆکردنی هیچ دەچێتە خانەی گفتوگۆیەکی فەلسەفییەوە یان فیزیاییەوە؟ گەر باسی هیچ بمانبات بەرەو بۆشایی، بەتاڵیی، کەواتە ئەوەی هیچەک لە فەزادایە بابەتێکی فیزیاییە.
فیزیـا بەی هەیە بۆشـایی ڕەهـا لە هیچیـی ڕەهـا جیاکـاتەوە. لە فیزیـادا،کە دەگـوترێت هیـچ لە بۆشایـیدایە، لەمحاڵەتەدا هیـچ تێگەیشتنـی تـری لەبـارەوە هەیە. زانایـان پێیـان وایە،"بۆشـایی بریتییە لە فەزایەک کە ماددە و هەوای تێدا نییە". بەڵام شتێکی تر لەوبـارەوە لەئـارادایە، کە هێشتـا هەنـدێک تەنۆلکەی مـاددە لە بۆشاییدا هەن،کە زۆر زۆر کەمترن لەو هەوایەی مرۆڤ بەکاریدەبات.
هیچ نییەیە یان بوونی نییەیە پێویستی بە بەڵگەیە. واتە جەغتکردن لە بـوونی شتێـك پێویسـتی بە بەڵگە و بە سـەلماننە، بەڵـام ئەوەی پێیوایە هیچ شتێکە بوونی هەیە پێویستی بەو جەغتە نییە،کە دەڵێین ئاو لەسەر مانگ هەیە لەمحاڵەتەدا دەبێت بوونی ئاوەکە بسەلمێنین.
جیهان لە هیچەوە دێت یان لە شتەوە؟واتە جیهان پێشتر هەبووە؟ دەکارت پێیوایە ئەوە هەیە، کە دەتوانین بیسەلمێنین. بە هایدیگەر بەمجۆرەیە: چاکتر نییە جیهان لە نەبێتەوە دەستپێکات وەک لەوەی لە شتەوە؟ گەر وابێت جیهان لە هیچەوە دەستپێدەکات، واتە باوەرمان بە بۆشـایی ،جیهـانی بۆشـایی ،هەیە. کـاتێک بڵێیـن بـوون لە شتەوەیە پەیوەستە بیسەلمێنین،ئەگەر وانەڵێین ئەوا سەلمانن پێویستناکات. کە وتمان پرتەقاڵ لە مەریخ هەیە دەبێت بیسەلمێنین، کە سەلمانمان واتە ئاو هەیە و ژینگەی تایبەت بە پرتەقاڵیش هەیە.

دوا قسەمان لەسەر هیچ بەوە کۆتایی پێدەهێنین، کە تێنەگەیشتن لە هیچ گورزێکی سامناکە لە بەهای هیچیی. ئەگەر هیچشتێک لە هیچەوە نایەت کەواتە هیچ بوونی نییە. بۆنموونە گەندەڵی هەیە، چونکە سیاسەت هەیە. گەندەڵی لەخۆیا نییە، سیاسەت نەبایە گەندەڵی نەدەبوو. بەپێی بنەمای قسەیەکی فەلسەفیی لایبنیتز دەڵێن: هیچشتێک لەخۆیا بوونی نییە، دەبێت هۆیەک بە بوونی شتەکە هەبێت.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی5: دەگمەنبوون تاکجۆریی و بێوێنەییە.. ئازاد حەمە

سفرەی سەخاوەتی فەلسەفە پڕە لە تێڕوانینی جودا و پێویست بە چەمکەکانی ڕەزانە. چەمکی دەگمەنیی جێی گرنگییە و لاشم بووە بە پرسیار، کێ کە، چی و کوێ دەگمەنە و شایانی دەگمەنبوونە. لەم کورتە باسەدا، لەزیاد لەگۆشەیەکەوە هەوڵی بینینی دەگمەنیی دەدەم، ئەوەش کە دەگمەنەکان لەیەککاتدا بە هەموان سەرنجڕاکێشنیین و بەچوونی هەموانیش بە بەدەگمەنبوون وەک یەک نییە. لەوە بترازێ دەگمەنunique هەردەم نییە و زوو زووش دەرناکەوێت. لەوبارەیەوە دەپرسیین: شتەکان و کەسەکان چۆن دەگمەن دەبن؟ ئایا دەگمەنبوون هەتاهەتاییە؟ پێچەوانەی دەگمەن چییە؟ چی و کێ بۆی هەیە دەگمەن بێت؟ چی کەس، شتەکان یاخود جێگاکان دەگمەن دەکات؟ پێویستیشە لەوە بئاگابیین، کە ڕۆچوونە ناو چەمکی دەگمەنیی بەرەوناو زۆر داڵانمان دەبات. لەسەر ئەوەش وەستاوە لەکام گۆشە نیگاوە دەڕوانینە دەگمەنیی. هەندێک کەسێکیان یان شتێکیان لادەگمەنە، کە لێشیان دەپرسیت بۆ؟ وا وەڵامدەدەنەوە: ئاخر دەگمەنە.
لەبەرئەوە دەپرسین دەگمەن چییە؟ دەگمەن تاکە، جۆرێکی تاکجۆرە، بێوێنەیە، ناهاوشێوەیە، دەشێت سەیر، گۆشەگیر، نامۆ، جۆرێکی نادووبارە و نوێ بێت. دەگمەن لەخودی خۆیدا نالێکچووە و پێچەوانەی گشتشتێکی ترە. دەگمەنەکان تاکوتەرا، تاکشێوە و جوداوازن. پێچەوانەکەش شتی دووبارە، بڵاو، گشتی و باوە. لەبەرئەوەی دەگمەنەکان

هەجگار کەم، نائاسایی و نانۆرماڵن. ئەو شتەی دەگمەنە تەنهایە، تەنهاش نائاسایی و ناگشتییە. هەرلەبەرئەوە غەریب و تاکە. دەکرێت ئەو شتە تەلارێک، کارێکی هونەریی یان شانۆنامەیەک بێت.
کەسێک، شتێک یاخود جێگایەک بەی هەیە دەگمەن Rare بێت. ئەمانە هەریەکەیان، کە دەگمەندەبن دەکرێت لەگەڵ کاتیشدا دەگمەنیی خۆیان لەدەستبدەن. بەلەدەستدانی دەگمەنیی ئیتر ئەو شتە یان کەسە یاخود شوێنە وەک دەگمەن نامێنێتەوە. کاتێک کەسێک یان شتێک دەگمەن دەبێت سەرنجی دەخرێتەسەر و زۆرێکیش بەشکەوە لێیدەڕوانن، هەشە گومان لە شکۆدارییەکەیدەکات.
پەژیران و پەسەندکردنی شتێک یان کەسێک وەک دەگمەن کردەیەکی کەسیی نییە. لەبەرئەوەی دەگمەن بەهادارە، تاکە، جیاوازە، دانسقەیە، تایبەتمەندە. لەخودی خۆیدا هەڵگری توخمی دەگمەنییە. بەمجۆرە، دەگمەنیی سەرەتایەکی هەیە. لەناو دەگمەنییدا توخمی دەگمەنیی خۆی مەڵاسداوە. ڕاستە دەگمەن ڕێزپەڕ exception، ناوازە یان نایاب excellentیش دەگرێتەوە، لە هەشتا ماویانە بگەنە ئاستی دەگمەنیی. دەگمەن بەرەو سەرویئاسایی دەڕوات paranormal. ئەمە وایلێدەکات وەک دەگمەن بمێنێتەوە. کەواتە دەگمەن بەوچان دەگمەنە، تەنیا لەو حاڵەتانەدا دەگمەن نییە، کە هەڵومەرجێک کار لەسەر وەلاخستنی دەگمەنییەکەی دەکات. بۆنموونە کاتێک دەردەکەوێت بیریارێک فاشیستە یان سیاسییەک جەلاد و گەندەڵە.
لێرە دەپرسین: دەگمەنەکان ئەوانەن ئەمە وەک دەگمەن دەیانبینین یان ئەوانەن، کە خۆیان وەک دەگمەن دەردەخەن؟ دەگمەنبوون تایبەتمەندییەکی ڕێزپەڕە. خۆوەک دەگمەن نیشاندان دەگمەنیی بەدوانایەت. لەناو دەگمەنبووندا ماهییەتێک پەنهانە کە شتەکە دەگمەن دەکات. سەرباری ئەوە، دەگمەن پەیوەستی بە پێپێبردنە. چونکە بەردەست نییە، لە شوێنێکیترە. دەگمەن بەدواگەڕانی دەوێت، دەبێت بدۆزرێتەوە، نەحازرە نەباوە. نە باوە نە گشتییە. دۆزینەوەی دەگمەنیی کاتی دەوێت. هەر فاکتەری کاتیشە دروستکەری دەگمەنییە.
دەگمەنیی سەرپێچیی نییە. چونکە دەگمەن لەناو پرۆسەیەکی هەجگار ئاڵۆز دەگمەنبووە. دەرچوونیش لە دەگمەنیی پەیوەستی بە دۆزێکی ئاڵۆزە. بۆنموونە، گرگن دەگمەن نییە. چونکە زۆرینەیە. کاتێک زۆرینە پەوەردەبێت دەگمەنیی لەوە باردەکات. نیشتیمانی دەگمەنەکان دوورە، لێرە نییە.
سیاسیی دەکرێت دەگمەن بێت؟ بەڵێ، ئەوانەی، کە وەرچەرخاندنی مێژوویانکردوە (لێنین، تشیڤارا). دەگمەن سەرەتا دەگمەن نییە، دواتر تایبەتمەندی دەگمەنیی تیادروستدەبێت. هەر ئەم خاڵە وادەکات دەگمەن هەمیشە وەک دەگمەن نەمێنێتەوە. ماندەلا دەگمەنە، دەگمەنیش نەبایە

بیریارەکی دەگمەنی وەک دەریدا بەدەچێتەسەردانی و لە حوزریا سەمینارێک لەسەر ئەپارتید Aparteid (جیاوازیی ڕەگەزایەتی) پێشکەشدەکات. مارکس بیریارێ دەگمەنەکەیە، کە تا هەنووکە دەگمەنیی خۆی لەناو وتاری سیاسیی و فەلسەفیی و ئەکادەمیی لەدەستنەداوە.
ئەمەی وترا پێماندەڵێت: لە هەناوی دەگمەنیدا جیاوازییەک هەیە، هەر ئەو جیاوازییەیە وایلێدەکات بمێنێتەوە بەبێ کابەر. وەکیتر دەگمەنەکان هەڵکەوتوو و پێشڕەون.
لەبەرئەوەی دەگمەن بێهاوتا، کرۆکدار و پڕناواخنە، ڕێژە تێدەپەڕێنێت، یان ڕێژەکەی بەجۆرێکە ئەوانیتر پێی ناگەن. بەمجۆرە، دەگمەنیی لەوانەیە لە جیاوازیی و تازەیی و ڕەنگ و ڕیشەشی نائاساییە.
شۆرشگێڕێک و سیاسییەکی دەگمەنی لە جۆری تشیڤارا، داستانەکی خۆشەویستی دەگمەنی لەجۆری ڕۆمیۆجولێت، زانایەکی دەگمەنی وەک گالیلۆ، ڕۆمانوسەکی دەگمەنی وەک کافکا، بیریارەکی دەگمەنی وەک ڤیتگەنشتەین، نوسەرە بیرمەندەکی وەک ستەنبەری، کارە شاکارەکانی دانتی، شکسپیر، بۆدلێر و گۆران دەگمەنەکانن. پازۆلینی، تارکۆڤسکی، گۆدار سینەماکارە دەگمەنەکانن. مالارمێ، سیلان، پوشکین و سەیاب دەگمەنەکانن. تائێستاش بەنی دەگمەنییان لێدەت. هەلومەرجەکی تایبەت، کە دیرەکەک لەپشتیەوەیە کەس یان شت یان جێگاکە دەگمەندەکات. نوسینەکانی تۆلستۆی، گۆتە، پیراندێلۆ، نیچە زۆری خایاندوە تا دەگمەن بووە. واتە تەواوانین و ئامانی دەگمەن زۆر دەمێنێتەوە. دەگمەنیەکەی وایلێدەکات دانسقە بێت. بۆیە دەڵێین: دەزینەوەی دەگمەنەکان پشوودرێژی دەوێت و خۆشیان هەر بەرهەمی ئەو پشوودرێژیەن. هەرگیز دەگمەنەکان لەخۆڕا و خێرا نەبوونەتە دەگمەن. گەڕیدە و دەزەرەوەیەکی وەک کەلەمبس، جیهانگێرەکی وەک ڤاسکۆ دا گاما یاخود سەردارگەلەکی وەک ئەلەکساندەری گەورە، ناپلیۆن و بیسمارک بە کە دەگمەنن و بە کە نادەگمەنن ڕوون نیە.
کەتا وەناکردنمان سەبارەت بە دەگمەنبوون ئەوەیە، کە جێی داخ و ئەسەفە، کۆمەڵگەی ئێمە کارێکی ورد و خێرا بە لەناوبردنی دەگمەنەکانی خۆی و سڕینەوەی دیاردەی دەگمەنیی دەکات. بەشێوەیەکی بەرچاویش دەگمەنیی خەریکە لە کۆمەڵگەی ئێمە ئاوادەبێت. دەشکاوانە دەڵێم: هەر کۆمەڵگەیەک دەگمەنیی تیایا دەگمەن بوو، هیچی نەبوو بگاتە ئاستی دەگمەنیی ئەو کۆمەڵگەیە بێباک و نامیهرەبانە بەرامبەر بەخۆی. ئێمە کە دەگمەنمان نەبوو، دەگمەن لەیەک کاتدا هی هەموان نەبوو، ئەوا ئەوەی دەگمەنمانکردووە دەگمەن نییە. ئەگەرچی بەدگومانانە ناتوانینە دەگمەنیی لە کولتوور و کۆمەڵگەی خۆمان، لە دەگمەنی ئێمە زۆرجار خەسڵەتێکی پێچەدار و نادانسقەی هەیە. ئەوەش

جێگای پرسیارە کە دەگمەنەکانی ئەمە، شاکارەکانمان و بە سیاسییەکانیشمانەوە، دەرەقەتی دەگمەنەکانی ئەوانیتردێن؟

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی4: گەمژەیی، دەردێکی کوشندەی ئێستامانە.. ئازاد حەمە

ئەم چەند دێڕە بە گوتنە سەبارەت بە چەمکە جۆراوجۆرەکانی گەمژەیی Stupidity، زۆرجاریش وشەی گەمژە لەگەڵ وشەی تردا تێکەڵدەکرێت (گێل، گەوج، دەبەنگ، خۆگەمژەکردن). بەگشتی ئەوەی سەرنجیخراوەتەسەر بەدواداچوون و پەیگیرییە، بەئەو شتەی بە توێژەران لەبواری گەمژەناسیدا بووەتە پرسیار، کە ئایا گەمژەیی دۆخێکی بەردەوامی زگماکییە، کەمئەندامییە یان حاڵەتێکی کاتییە؟ گەر گەمژەیی ناساغییە، چ جۆرێکە لە ناساغیی؟ دەمارییە یان دەروونییە، یاخود...؟ چۆن رەفتاری گەمژە بناسینەوە؟ ڕوون نییە گەمژەیی لەگەڵ تەوژمی ژیرمەندیی "کۆمەڵگەی زایاریی"(زیرەکی دەستکرد) چیبەسەردێت؟ بلیمەت دەکاتە دژە جەمسەری گەمژەیی؟ گەمژەیی کەمیی یان نەبوونی ژیریی وتێگەیشتنە، نەبوونی ئاوەز و هەستە؟ گەمژە دەتوانێت فەلسەفییانە بیربکاتەوە؟

گەمژە Stupidکێیە؟ تاکێکی کۆمەڵگەیە، مرۆڤایەتیش بەدەرنییە لە دیاردەی گەمژەیی. گەمژە کەسێکی ناهۆشیارە، بێهەستە، کێشەی زیرەکیی هەیە، توانای تێگەیشتنی خراپە و دەشێت ئەم گەمژەییەی زگماکیی بێت. کەواتە گەمژە کردار و وتنی دوورە لە ئاوەزەوە، لەبەرئەوە توانای ئارگیومێنتهێنانەوەی نییە بۆ کردارە نابەجێکانی و دەرکیش بەوە ناکات سودی بۆ ئەویتری نییە و سودی خۆشی لامەبەست نییە. گەمژە توانای خۆکۆنتڕۆڵکردن و خۆکۆکردنەوەی نییە، زێدەڕۆییدەکات لە رەفتارەکانی و کێشەی سەرنجدانیشی هەیە.

لەناو گەمژەیدا تاریکییەک هەیە و ناسنامەی گەمژە تەمومژاوییە،

ئاسمانی سەری گەمژە هەورە، بێ خێرە. ئەوەی گەمژە گەیدەکات بەمانا و ناوەوونە. کردار و گوتنی زمانەوانیی گەمژە، کە پێکەند و کەسپە هەڵقوڵاوی تێنەگەیشتن و نەزانیینە و کوانووی هیچ دید و تێڕوانینێکیش نییە.لەمسەنگەیەوە دەبێتەوە:گەمژە بەتوانایە لە دەرکپێکردن و بەکاربردنی زمان. هەربۆیە کێشەی گوزارەکردنی هەیە و توانای دەرئەنجامدان و گومانیشی نییە.زۆربەمان زۆرجار بەزیمان بە گەمژەکان دەتەوێ،چونکە دەنیایین، ئەوەی دەیکەن و دەیڵێن بەئاگایانە ئەنجامدراوە. دەشزانیین گوتنی گەمژە ناواخن بەهەست و بەسۆزە. گەر وابێت گەمژەکان ڕەفتاری ناڕێوشتی ئەنجامنادەن.
بەمجۆرە بەمان نییە بە گەمژە بەڵێین بەدڕەوشت. سەرئەنجام،کێشەی ذهنی لە گەمژە نابێتەوە، ئەمەش وادەکات نە زانین تێبگات و نە زانین بخوڵقێنێت.
سەبارەت بەوەی، کە گەمژە نەخۆشە و دەبێت چارەسەربکرێت، ئاماژە بەوەدەکەین،کە بەپێی توێژینەوە زانکۆییەکان بێت"بەکتریایەک لە مێشکی گەمژەدا بوونی هەیە، کە زانایانی بواری دەمارناسییNeurology بە"ڤایرۆسی گەمژەیی" ناویانناوە، کە هەمان ڤایرۆس لە ئاژەڵانیشدا دەزراوەتەوە". ئەوەش،کە دەمارناسی سەبارەت بە گەمژەیی دەیڵێت دەروونناسانیشی هەڵداوەتەژێر کەفی خەیەوە.
بەپێی ئەوە بێت باسکرا،کەسی گەمژە هەندەی کێشەی هزریی هەیە کێشەی جەستەیی نییە. هەندێک لە توێژینەوەکانیش بەئەوە دەچن،کە گەمژە کێشەی دەروونی نییە. بەڵام ئاستی تێگەیشتن و هۆشەنگیەکەی لە ئاستی خوارەوەی نۆرمالە. ئەمەو لەکێبینەوە لە چەمکی گەمژەییStupidness بەرەو بەچونگەلێکمان دەبات ،کە پێچەپێشینی گەمژەیی بەهەندێک چارەسەرە بە بازدان بەسەر تێگەیشتن،کە بەرپرسیارییە. ئەمە بەزۆری دەچێتەخانەی خەگەمژکردنەوە.
گەمژە نە ئەرکی هەیە نە هەڵوەستوەردەگرێت، لەناو پەیوەندیە کەمەڵایەتییەکانیشدا وادەردەکەوێت ڕەفتار ناهاوسەنگ و نالەهاتووە لە پرسیارکردن و وەڵامدانەوە، شیکاریی و ڕەخنەکردن. کەوابێت، گەڕان بەدوای دانایی گەمژەکان هیچ ناخاتەسەر خەرمانەی خودی دانایییەوە. بەڵام هەندێک لە توێژەران بە ئەوەدەچن کە گەمژەیی و نەزانی هەمان شت نیین. وەڵائەوە، ئەو توێژینەوانەش،کە پەداگیریدەکەن لەسەر ئەوەی گەمژە کێشەی پەروەردەیی هەیە بە ئەوەدەچن،کە گەمژەکان شایانی هاوکارین. تا پەروەردەش بەتەخوارەوە گەمژەیی چرەدەکات.
توێژەری ئیتاڵی کارلۆ ماریا چیپۆلە Carlo Maria cipolla لە توێژینەوەیەکدا بەناوی""یاسا بنەڕەتییەکانی گەمژەیی مرۆڤ"" ئەوەی بە چاکیپێکاوە،کە مرۆڤی گەمژە ئەو کەسەیە،کە "زیان بە کەسکی تر

یان ک□م□□ک کەسی تر دەگەیەنێت ب□ بێئەوەی لە هەمان کاتدا درک بە هیچ سوودێک بکات بۆ خودیخۆی یان تەنانەت زیان بەخۆشی ناگەیێنێت. ناوبراو لەوەش ئاگادارماندەکاتەوە،کە "ئەو کەسانەی گەمژە نین هەمیشە ئەو زیانانە،کە گەمژەکان تووشی دەبن بە کەم دەزانن".

سەرباریئەوە، دەبینین،ئەنیشاین هۆشداريدەدات، کە "هەر گەمژەیەکی زیرەک دەتوانێت شتەکان گەورەتر و ئاڵۆزتر و توندوتیژتر بکات.ئەمەش پێویستی ب□ بڕێک لە دانایی و بوێرییەکی زۆر هەیە، بۆ ئەوەی پێچەوانەکەی بکرێت." ئەو گەمژە زیرەکە دەکرێت زانایەک بێت لە ئەزموونگەیەکی زانستییدا. بۆیە هەر ئەنیشتاین بەوەدەگات، کە""تەنها دوو شت بێکۆتایە، گەردوون و گەمژەیی مرۆڤ. سەبارەت بە گەردوون هێشتا پێێوایە بەتەواوەتی دڵنیا نیم، کە بێکۆتایە."

بۆ کۆتا دیتنمان لەم بارەیەوە گوتنێکی بیرمەندی فەڕەنسیی دولۆز، بەهەند□وردەگرین: "فەلسەفە پێویستە دژ بە گەمژەیی بجەنگێت".ئەڵبەتە ناشێت سەرجەم مێژووی گەمژەیی مرۆڤ لەچەند دێڕێکدا پوختبکرێتەوە، بەڵام ئەوەی زێدە مەبەستە لێرەدا بگوترێت، ئەوەیەکە بەپێی هەندێک توێژینەوەی زانستیی گەمژەیی نابێت وەک پێچەوانەی زیرەکی هەژماربکرێت. ئەمەش بەهۆکاریئەوەی ئاوەزگەرایی سنوردارە، بۆیە لە کەسانی ژیریشەوە دەبێت چاوەرێی کردار و ئاخاوتنی نالۆژیکیی و بێئاوەزبیین.□اق□ی گەمژەیی لە کۆمەلگەی نوێی کوردی هاوکارماندەبێت لە دیاردە ناساغ و کردارە بێئاکارییەکانی تاکەکان تێبگەین. مەترسییە گەورەکەش ئەوکاتە دەستپێدەکات،کە دەسەڵاتی سیاسیی دروستکردنی گەمژەیی بۆ گرنگە. ل□ بەرئەوە زۆر کەیل و خەمبارم بەوەی،گەمژاندن ،کە دەردێکی کوشندەی ئێستامانە، ئامانجێکی سیاسیی لەپشتیەو□ یە.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی\ بەشی 3: پووچیی،

خەریکە داگیرماندەکات.. ئازاد حەمە

گشت ئامانجی ئەم بابەتە کورتە ڕووبەڕووبوونەوەی پرسی پووچیی و گەڕانە بەدوای دەرەچەیەک بۆ هاتنەدەرەوە لێی.هاوکات لێرە پووچیی لە دیدی بیرکارییەوە باسناکرێت،چونکە گفتوگۆی بیرکارییانەی پووچAbsurd ئ□□استەی قسەکانمان بەرەو شوێنێکیتر دەبات.

دەستەواژەی پووچییAbsurdity یەکێکە لەو دەستەواژە مشتومڕئامێزانەی ڕاڤەی فەلسەفیی و وێژەیی/ه□ونەریی و بیرکاریی زۆری بۆکراوە. پووچیی لەڕووی چەمکییەوە بەرەوناو فەلسەفە، شانۆ و هونەرمان دەبات و لینکێکی هزریشی لەگەڵ هیچگەرایيدا هەیە. ئەڵبەتە بیانووی جۆراوجۆریش سەبارەت بە دروستی و نادروستی چییەتی پووچیی لەئارادان.هەربۆیە پووچیی ڕووبەرووماندەکاتەوە لەگەڵ چەمکگەلێکی زۆر، لەوانە مەرگ. بۆ پووچیی گەر مەرگ بێمانایی بێت، ئەوا گەڕان بەدوای مانا بێمانایە. بەواتایەکیتر،مرۆڤ تاکە بوونەوەرە لە پووچیی دەکۆڵێتەوە، کە ئەوەش بەرەو بیرکردنەوەی دەبات لە مانای بوون و بەهاکان. تەنانەت ئازادی و یاخیبوونیش. گفتوگۆی پووچیی بابەتی یەزدانیش دێنێت□ پێشەوە،چونکە ئەو دەتوانێت بوون و نەبوونی مانای ژیان، یان بوونمان دەستنیشانبکات. ئەوەش،کە بوون بێمانایە و ئێمە مانای دەدەینێ لە دیدی فەلسەفییەوە بەرەو دەرهاویشتەی جۆراوجۆرماندەبات. خودی پووچیی بابەتی نامۆبوونیش دەوروژێنێت. لەناو نامۆبووندا مرۆڤ دەگەڕێت. مرۆڤی نامۆ مرۆڤێکی پووچگەرا نییە. مرۆڤی نامۆ پووچیی دەگۆڕێت بۆ بەها و سود و مانا. بەمجۆرە، لەناو نامۆبووندا پرسیارە نوێیەکان لەدایکدەبن.

پووچ، کە بێمانایە، لەبەرئەوەیە، کە لە خودی خۆیدا هەڵگری مانا نییە. شتێک،کە پووچبێت دوورە لە مانادانەوە، کە پووچ پەسەندبکرێت واتە بێمانا و بێهودا پەسەنددەکرێت. ئەمەش ناماقوڵ و نالۆژیکییە. ئێمە،کە لە مانای گەردوون نەگەین واتە گەردوون پووچە؟هەڵەکە، یان کەموکوڕیەکە لە عەقڵی ئێمەدایە،کە پ□ی□ب□ گەردوون نا بەین، یان لە خودی گەردووندایە، کە ماهیەتێکی پووچیی هەیە؟لێرەدا بەگەڕانەوەمان بۆ کامۆ،ئەندازیاری بیری پووچیی،دەڵێێن:"پووچیی ئەو هەستەیە، کە مرۆڤ تووشی دەبێت کاتێک ڕووبەڕووی نەبوونی مانا دەبێتەوە لە گەردووندا، ئەو دەرکە بەئازارەش،کە دای□د□ب□ت لە جیهان".

ئەوەی وترا بەرەو ئەو تێگەیشتنەمان دەبات، کە بپرسین: پووچیی چۆن

دێت؟کێ لە هاتنی بەرپرسیارە؟؟داکۆکیکردن لە پووچی هەڵەیە،هەڵەشە لە خودی پووچی حاڵینەبین. پارادۆکەسەکە لەوێدایە، بۆنموونە تاکی کورد دەرک بەوەدەکات خراوەتە ناو دۆزێکی پووچەوە، وایلێکراوە لەگەڵ پووچیدا دەستلەملان بێت. چ کارەساتێکە پووچیی ببێتە ئامانج! پووچیی مرۆڤی کورد دەستپێکێکی سیاسیی هەیە. لە ئەوروپا هیچگەرایی لەگەڵ هاتنی گەشەی زانستدا دەستیپێکرد، بۆ ئێمە کردەی سیاسیی هێنەری پووچییە، ژیانمانی پووچکرد. بۆهاتنەدەرەوەش لە پووچی پێویستمان بەباشترکردن و بەمرۆییکردنی ئەم کردیەیە، نەک هاتنەدەرەوە لێی. شکستە یەک لەدوای یەکە سیاسییەکانیشمان بە پووچیەوەی لکانویین و لەناو تاریکی مێژووشدا هێشتووینەتەوە. ئەوەتا دێڕی سیاسیمان دێڕگەلێکی پووچن. لەوێ مانا بوونی نییە. ئەوەی لەبڕی مانا بوونی هەیە بێسوودییە. بۆیە دەتوانین بڵێین کەسێک دێڕی پووچ گۆکات دێڕی بەتاڵی گۆکردووە.

پووچیی ئاماژەیە لەسەر پاشەکشەی بەها ڕەوشتییەکان. مانەوەی پووچیی لە کۆمەڵگەی ئێمە زیان لە ئەندێشەی سیاسیی و کۆمەڵایەتیمان دەدات. نەک هەر ئەوە، بگرە پووچیی بەڵگەشە لەسەر کێشەی بووناویی ژیانی ئێمە. واتە لە کۆمەڵگەی ئێستای ئێمە پووچیی پێویستە شانبەشانی بوونمان □اق□بکرێت و خۆڕاهێنانیش لەسەر خۆگونجاندن لەگەڵ پووچیی پووچە. ئەو خۆگونجاندنە پووچیی دەهێڵێتەوە، کە دەبوو ئامانج گۆڕینبێت بۆ دروستکردنی مانا.

کۆتا وتنمان لەم بارەیەوە ئەوەیە،کە خەریکە لە بێدەنگییا هەموو پووچیەک پراکتیزەدەکەین. ئەو دەمەش، کە پووچیی کۆماندەکاتەوە بێمانایی شتە هاوبەشەکەمانە. کە بێمانایی داگیرمانیکرد هیچ هیوایەک بۆژیانژیان نامێنێتەوە. بەڵام ئێمە دەبێت ژیانێکمانبوێت، ژیانێک هەڵبژێرین،کە ڕووبەڕووی شتە بێماناکان ببێتەوە، مخابن ل□ ئێستادا ژینگەیەکی سیاسیی و کۆمەڵایەتی لەبار بۆ بڵاوبوونەوە و گەشەکردنی دید و ژیانی پووچێتییAbsurdism لەئارادایە، کە دەبێت ڕێگای لێبگیرێت.

سەرنج:ڕێشەی لاتینی پووچیی بە absurdus دێت و ئەم واتایانەش لەخۆدەگرێت: بێمانایی، بێهودەیی، بێسود، پوک، نالۆژیکی، بەتاڵ، شتێک، کە لەدەرەوەی عەقڵی ساغەوە دێت.

ئازاد حەمە

پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی2: بۆ لەگەڵ سۆفیزم (تەسەووف) یەکناگرمەوە!؟.. ئازاد حەمە

ڕەخنەکردنی بیروباوەڕی سۆفیایەتی تازەنییە و ئەنتی سۆفیزم Anti Sufism یش هەندەی خودی سۆفیزم قوڵە و بەردەوامیشی هەیە. گومانەکان لە تواناکانی سۆفیگەریی لە گۆڕینی ژیانی مرۆڤ نوێ نیین. بۆیە هەڵوێستەکان لەوبارەوە بەرامبەر بە ژیان و جیهان دەمانخەنە بەردەم دوو جۆر لە زاهیدگەراییەوە(ئاینیی و فەلسەفیی).
سۆفیزم بەچەن قۆناغێکدا تێپەریووە و دیدگاکانیشی تاکئاقار نییە، لە بەشێکی زۆر لە بیریارانی عەرەبی ئیسلامی سۆفیزم دابەشدەکەنە سەر ئەوەی کە لە سۆفیەکان لە ئیسلامەوە نزیکە و کێیان لەوێیدوورە.
لەبەرئەوە دەپرسین: گەر سۆفیگەرایی ڕێگاکانی پاککردنەوەی پیسی ناخمان پیشاندەدات، ئەی دوای ئەوە؟ شوێنکەوتوانی عیرفانی ئیسلامی لەمەوەوە زۆریانوتووە، لە بەپێی دیتنی ئەمە پاقژکردنی دڵ و خاوێنکردنی ناخ پتر لە سۆفیایەتی دەخوازێت. سۆفیزمێک دابڕاوبێت لە دیدی فەلسەفیی بۆ جیهان، تاک و گەردوون دژیم. بەڵێ دژی سۆفیزمێکم تەنها لە خەیاڵی خودێکدا بێت، لەمیانەی تاکێکەوە خۆی نمایشبکات، کە خودی سۆفیستە. دژیم چونکە مرۆڤ دابڕاودەکات لە جیهانی ڕیال و ئارگومێنتەکانیشی لەبەردەم ئەو ئازارەی مرۆڤەکان لە گەردووندا دەیژێن لاوازە.
هەستێکی نائارامم سەبارەت بە سۆفیبوون هەیە. سەرچاوەی ئەم نائارامییەشم خودی سۆفیگەریی لێبەرپرسیارە. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، کە لەناو سۆفیگەریدا بێباکییەک بەرامبەربە ئەویتر Other دەبینم، گشت ئەویترێک بە سۆفیست(سۆفیگەرا) ئەو مانایەی نییە.
بۆیە دژی تەسەووفم.
زۆرێک پێیانوایە، کە سۆفیایەتی شێوازێکە بۆ بینینی جیهان. لەناو ئەم بینینەش پەیوەندیکردن بە خالق چەقی کردەکانی سۆفی پێکدێنێت.
بەڵام سۆفیگەری، کە سیستەمێک لە ئەندێشەگەرایی عیرفانی تیا بەرجەستەیە، ئەمە چی لە نادادیی و غەدرەکانی جیهان دەگۆڕێت؟
بەپێی سۆفیزم دیدی زاهید بۆ جیهان هەڵگری مانا بەرزەکانە بۆ ڕۆح،

بە پێچەوانەی هەندێک دیدی ترەوە، کە مامەڵە لەگەڵ ژیانی دونیاییدا دەکات. واتە،دونیای بەردەست بە زاهید شوێنێکی ڕاگوزەرە، ئەمەش وادەکات مرۆڤی زاهید لە چێژەکانی ژیان خۆی بەدوربگرێت و خۆی بۆ ژیانێکی هەتاهەتایی ئامادە بکات.دواتر چی؟ بە ئەمە دواترەکە پرسیارە سەرەکییەکە پێکدێنێت.
لە تەسەوفا هۆش ونە و بە فەلسەفەش هۆش سەرەکییە. دیارە ئایدیالی زاهید پشتگیری لە بەهاکانی نزاکردن، دەروێشگەرایی، زیکرکردن، پاکیزەیی و خۆنەویستی دەکات. ئەمە بەپێی زاهیدگەرایی فەلسەفیی بەرەو زیادەڕەوی لە خوا پەرستیمان دەبات،کە بەشێک لە بیریارانی ئیسلام وەک مەترسییەک لەبەردەم ئیسلامگەرایی بینیویانە. بۆیە گرنگیدان بە مرۆڤ و بیرکردنەوە لە باشترین شێوازی ژیان، هەردەم بە فەلسەفە مانای خۆی هەبووە.
تەسەوفی عیرفانی، ئەمە کە ئێستا خەریکە لە کوردستان بڵاودەبێتەوە، لە وتارێکی شیعرگەرایی زیاتر هیچیتر نییە. سەرلەبەری ئەو عیرفانەی لەوەڕا بەیاندەکرێت پشتبە دەڤی(گوتنی) تەسەوفی عیرفانی شیعرئامێز دەبەستێت، کە دەخوازێت بگاتە ئاستی دەڤی Aphoristic (گوتنی نەستەق)، لە ناگات. ناگات، چونکە بنەماکەی هەرتەقاتە Heresy و مانا بەرهەمنایەنێت. بە سۆفیەکی عارف مانا گرنگ نییە، ئەو ڕەوانبێژییە پڕخشانئامێزە گرنگە عارف خۆی پێژیردەکاتەوە.
کەتا وتنمان لەم بارەیەوە ئەم پەلە پرسیارە لەخۆدەگرێت: شیاوە لە ڕەهەندی مەعنەویی سۆفییایەتیدا توخمی فەلسەفیی بدۆزرێتەوە؟واتە کارکردن لەناو پۆلی سۆفیزم(تەسەووف)هاوکارماندە بێت سێستەمێکی فەلسەفیی بونیادبنێین، کە دواتر گوتارێکی فەلسەفیی لێبخوڵقێت؟ ئایا سۆفیگەریی،کە ئاکاری نزا، سوجدە، بەزەیی، پەسەزیی و زاهیدیی پەرەپێدەدات، دەتوانێت ڕووبەرووی زیرەکی دەستکرد ببێتەوە؟ دیدی زاهید(عارف) بە ژیان، بە جیهان، دیدەکە لەسەر بناغەی ئەوە دروستبووە، کە ژیان ڕاگوزەرە، کاتییە و تەواودەبێت. ئەمە تابلۆیەکی سوریالی زۆر جوانە، بەس لەبەردەم شەپۆلی زیرەکی دەستکردا چیپێدەکرێت؟

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

بەکورتی: ١- ئەمە ئیسرائیلناسمان نییە. ئیسرائیلناسیی جوولەکەناسیش لەخۆدەگرێت.. ئازاد حەمە*

گومانی ناوێت، کە ئەمە چ لە ناوەندی ئەکادەمیی و چ لە ناوەندی روناکبیریی ئیسرائیلناسمان نییە. لەکاتێکدا، کە ئیسرائیلناسی Israelology جوولەکە ناسیش لەخۆدەگرێت و ئەمەش دەرگا لەزۆر ناسینی تردەکاتەوە، لەوانە ئاشنابوون بە مێژووی ئایینەکان و هاوکات بە تەوراتناسیش.

تەنانەت من کەس ناناسم لە ڕێزی ئەکادەمیان و نوسەرانی کورد، کە لە ئیسرائیلناسی پسپۆڕبێت و شارەزاییەکی قوڵیشی لەسەر پەرتووکی پیرۆز Bible هەبێت. جا ئایا ئەمە کەموکوڕییەکی ئەکادەمیی و ڕۆشنفکریی نییە؟

ئەمە ئیسرائیلناسی (ئیسرائیلۆلۆژی) و جوولەکەناسییەکەمان لەمیانەی سۆسیالمیدیا و ژۆرنالیست و ڕۆشنفکرانی عەرەبەوەیە، کە ئەوەش ناتەواوە و بێلایەنی پێوەدیار نییە. واتە، ئەوەی ئەمە لەسەر دەوڵەتی ئیسرائیل و ئاینی جوولەکە دەیزانین ئەوەیە، کە ساڵاهایە نوسەرانی جیهانی عەرەبی خستویانەتە بەردەستمان، کە سەرلەبەریشی ڕق و لایەنداری پێوەدیارە.

ئیسرائیل تەنها دەوڵەتێکی سیاسیی نییە، ئاین و زمان و کولتوریشە، کە مخابن پێی ئاشنانیین. لە دەیا دەی خوێندکارەکانم هەرگیز نەیانزانیوە زمانی ئیسرائیلییەکان عیبرییە، شوێنی خواپەرستیان سیناگۆگە، و کتێبە پیرۆزەکەشیان ناوی تەوراتە. نەزانینی ئەم شتانە و وردەکاریتر لەگەڵ کاتدا هەر نەزانی بەرهەمناهێنێت، بەڵکو دادوەری سیاسیی، و ئاینیی و کولتوریی هەڵەش بەرهەمدێنێت.

بواری لێکۆڵینەوەی ئیسرائیلناسی لاهوتیات(خواناسی theology) یشی تێدەکەوێت، ئەمەش سەرەتایەک دەبێت بۆ نزیکبوونەوە لە ئاین و زمان و کولتورەکانی تر. گەر تیۆلۆجی(یەزداناسی)ش بریتیبێت لە لێکۆڵینەوە لە سروشتی یەزدان و باوەڕی ئایینییەکان ئەوا ئەم جۆرە زانینە لە ئاشنابوون و کرانەوە بەڕووی باوەڕە ئایینییە جیاکان نزیکماندەکاتەوە.

بەنی ئیسرائیل، یاخود ئیسرائیلییەکان و خودی ئاینەکەشیان بەشێکن

لە دیرۆکی مرۆڤایەتی. لێرەوە دەڵێێن تەورات، کە یەکێکە لە سێ ئایینە مەزنە ئاسمانیەکە شایانی پسپۆریتیاکردنە. مخابن، توێژینەوەی ئەکادێمی خۆماڵیمان لەوبارەوە زۆر کەمە. من لێرە باسی ئیسرائیلناسییەک دەکەم، کە سیاسەت جارێ نەیشێواندووە، ئەو ئیسرائیلناسیەش، کە هەنووکە دەستی جیهانی عەرەبی پێنەگەیشتووە ل□ □اق□کاریی.

بۆیە کاتی ئەوە هاتووە، کە ئێمە کتێبخانەی پاک و پوختی ئەکادێمیی خۆمان لەسەر بناغەی توێژینەوەی فرەلایەن و بێ لایەن دروستکەین، کە دواتر توێژینەوەکان بناغەدانێن بۆ هزرێکی ئایینیی متمانەپێکراو. هەر ئەو توێژینەوانە دواتر دەتوانن وەڵامی پۆلێک پرسیاری بیرلێنەکراو بدەنەوە، کە بەم جۆرەیە: چی بەجۆرێکی زاستی لەسەر خاک و گەلی ئیسرائیل و زمانی عیبری و ئیسرائیلیزم دەزانین؟ کێن پسپۆرانی ئێمە لە پەیمانی کۆن Old Testament ؟ روناکبیری ئێمە لەسەر ئەوەی، کە لە چ ئاینێکەوە چی دزەی کردوو□ تە ناو ئاینێکیتر لە چ ئاستێکدایە؟

کۆتا وتنمان لەم بارەیەوە ئەوەیە، کە تا ڕق زۆرتربێت لە ئیسرائیل، تا دژەجوولەکە گەرایی anti-Semitism پەر□ بسێنێت ئیسرائیل رەفتارڕەشتترد□ بێت. بۆیە کاتی ئەوە هاتووە نێوەندی ئەکادێمیی ئێمە سەبارەت بە بابت□ وروژێنەرە سیاسیی، ئایینیی و کولتوورییەکان خاوەنی هزریی ئەکادێمیی و روناکبیریی خۆی بێت.

*پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

ژن لە فەلسەفەی نیچەدا: دیدی نیچە بۆ ژن، لەنێوان ڕق لە ژنبوون و ژنناسیدا.. وانەی حەوتەم.. د. ئازاد حەمە

گەلەری ئارام
وەرزەکانی فەلسەفە

پڕۆژەیەکی نوێی (گەلەری ئارام) ەهەرجارەو خوێند نەوەییەک بۆ
فەیلەسوفێک دەکات بە هاوبەشی لەگەڵ د. ئازاد حەمە
پێویستمان بەفێربوونی نیچەیە
وانەی حەوتەم:
ژن لە ف□ل□سف□ی نیچەدا: دیدی نیچە بۆ ژن، ل□ نێوان ڕق لە ژنبوون و ژنناسیدا.

[بۆ گوێگرتن لە با بەتەکە کلیکی ئێر□ بکەن..]()

شار بیرناکاتەوە: هیچکات هێندەی ئێستا شار پێویستی ب□ بیرکردنەوە نەبووە..6.. ئازاد حەمە

بەشی شەشەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟

شار، کە بیرکردنەوەی تیانەما گا□ت□□ ب□ نیشتیمان دەکات

شار بیرکردنەوەی تیانەماوە بۆیە گا□ت□□ ب□ نیشتیمان دەکات. لە شاری ب□ بیرکردنەوەدا، شاری تۆراو لە تێڕامان و تەنراو بە پەرتی و بەدبەختی دڵۆپێک خۆشەویستی ب□ نیشتیمان تیابەدیناکرێت. نووکی خامە لە شاری وادا سەری لێتێکچووە. بنمیچی ئەم جۆرە شارانە بێ هیوایی ڕایگرتوو□؛ ئ□م□ی د□ی□ین ڕەشبینی نییە، دەرئەنجامی تەنهایی شارە.

شار، کە بە مێژووی خۆی نامۆ بوو، کە هەڵەی مێژوویی زۆری دەرهەق بەخۆی کرد، بێگومان دواتر زۆرینەی شار زوو زوو کولەمەرگانە ژیاندەکەن. لە شاردا مێژوو وەک بەدبەختی لێیدەڕوانرێت، بۆیە لە هیچ سوچێکی شارەوە بیری مێژوویی جێگای تێڕامان نییە.

شار ل□ بەرئەوەی، دەمێکە شرۆڤەی مێژوویی خۆی ناکات، گەیشتووەتە چڵەپۆپەی باوەڕبەخۆنەبوون و بێگانەپەرستی، ڕاهاتووە لەسەر قەیران، لەگەڵ قەیران هاوسۆزە. ئەم شارە قەیراناوییە، قەیرانی ڕۆشنبیرانیشی، لەبەر ئەو ڕقەی هەیەتی لە مێژووی خۆی، هەرگیز

نانووسێتەوە. بەیێ ئەوی ڕۆژانە لە شاردا دەنوسرێت خودێکی ڕۆشنگەری دروستنەکردوە. وەکیتر، شار دەمێکە لەگەڵ ڕۆشنگەریی پەیوەندی قرتاندووە.

....

شاری بە بیرکردنەوە بیمارە

شار بیمارە. بیماریی شار دەرمانی تری پێویستە. کاتێک شار بیمار دەبێت و دەرمانسازی یان بیمارناسی، هیچیپێناکرێت پێویستمان بە بیرکردنەوەیە لە خودی دەرمان، کە بە هیچیپێناکرێت؟

شار؛ شاری ئێستای ئێمە، نایەوێت لە فەلسەفە، کە بیرکردنەوەیە، وەک دەرمان لێیڕوانین. فەلسەفە دەمێکە دەرمانە؛ چەندین سەدەیە. لە فەلسەفە، ئەم دەرمانە، لە دەرمانخانەکانی شاردا دەستناکەوێت. شاری ئێمە لەو جۆرە دەرمانخانەی نییە، کە وەک دەرمان لە فەلسەفە بڕوانێت.

دەرمانخانەکانی شار بەدەست سەرمایەدارە سیاسییەکانەوەن، ئەمانە ناخوازن فەلسەفە دەرمانبێت و فەیلەسوف دەرمانخانە بباتەڕێوە. هەر کە سەرمایەدارە سیاسییەکان لە فەلسەفەیان ڕوانی وەک دەرمان سەرمایەکانیان دەخەنە بەرمەترسییەوە. دەرمانخانە، کە بەدەست پارەدارەوە بێت، نەک پسپۆر لە نەخۆشیناسی و دەرمانساز شار ناتەندروستدەبێت. سەرمایەداری سیاسیی، کە ڕوو لە وەبەرهینان لە بواری دەرمانسازی دەکات پێش هەموو شتێک خەو بە بیماری و پەکەوتەیی ئێمەوە دەبینێت.

....

فەلسەفە دیاردەیەکی شارییە

فەلسەفە، کە شای بیرکردنەوەیە، دیاردەیەکی شارییە. ئەوەتا کۆمارەکەی ئەفلاتون پێماندەڵێت فەلسەفە واتە شار؛ شاری بێ فەلسەفە شارێکە گشت دژەکان(بێ دادی، گەندەڵی، نەزانین، …) تێیدا بەسەر فەلسەفەدا زاڵدەبن.

شار ئەو شوێنەیە، کە فەلسەفە لەخۆدەگرێت. شار و فەلسەفە دەستلەملانن. شار پێویستی بە فەلسەفەیە و فەلسەفەش شار دەکاتە گۆڕەپانێک بۆ هێنانەکایەوەی ململانێی بەرهەمداری هزریی و گفتوگۆی نادوبارە و پێویست.

فەلسەفە دیاردەیەکی شاریی مرۆییە. لەو شوێنەی شار هەیە، پێویستە فەلسەفەش هەبێت. فەلسەفە کە دێتە شارەوە گومان، تێڕامان و ڕەخنە دەستپێدەکات. وەکیتر، فەلسەفەیەک لە شاردا گەشەیکرد و هەقی بەسەر دەسەڵاتی سیاسیی و ئاینییەوە نەبوو فەلسەفە نییە. فەلسەفە کاتێک وەک فەلسەفە تەماشادەکرێت، کە بە چەنوچۆنە ڕۆژانەیەکانەوە

سەرقاڵمانبکات و لە کێشەکانمان بدوێت.
کاتێک فەلسەفە دەبێتە دیاردەیەکی شاریی دەبێت لەوە بەئاگابین، کە شار پڕە لە دیاردە داماو و نەگبەتەکان. ئەمە داوامان لێدەکات پرسیاری سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی دروستکەین.

....

شاری بێ فەلسەفە شاری بێ بیریارە

شاری بێ فەلسەفە شاری بێ بیریارە. شار چ شارێکە حەز لە چارەی فەلسەفە نەکات، کتێبی فەلسەفیی تیایدا هەرزانترین کتێب بێت، شانۆکان، تابلۆکان، فیلمەکان، وانەکانی هۆڵەکانی زانکۆ، گفتوگۆی نێوان هاوڕێیان دوور دووربێت لە فەلسەفە؟؟ ئەوەی لەم بارەوە وەک وەڵام دەشێت بوترێت، ئەوەیە، کە دۆخی نالەباری فەلسەفە لە شارەکانی ئەمڕۆدا بەرهەمی ئێستا نییە، ئەم دۆخە دیرۆکی هەیە.
شار کە بێ ئاگا بوو لە سەرچاوەی بیری یۆنانی و ڕۆمانی واتە ئەم شارە بیرمەندی نییە. شار کاتێک دەکارێت بڵێت بیرمەندم هەیە، کە ئەوانەی پێیان دەوترێت بیرمەند لەلایەک ئاشنابن بە سەرچاوەی بیری یۆنانی و ڕۆمانی و لەلایەکی تر خوێنەرێکی باشی مێژووی هزر و ئایینەکان بن. شاریش کە بیرمەندی نەبوو کاولگایە، باشترین شوێنە بۆ گەشەی نادادی و بێ وەفایی.
شاری بێ بیریار، شاری بێ بیرکردنەوەیە، شاری وا دین و دەوڵەتی لێکجیانەکردووەتەوە و ترسیشی لە جیاوازیی هەیە. لە شاری لەم شێوەیە ڕێنێسانس ناخوڵقێت، گەشە پەرت و پەرشوبڵاوە و ڕەوتی هزری جیاوازیش بوونی نییە؛ شتەکان هەموو هاوشێوەن؛ هاوشێوەیی بکوژی جیاوازییەکانە.
....

ناکرێت فەلسەفە نەبێت و فەیلەسوف هەبێت

ناکرێت فەلسەفە نەبێت و فەیلەسوف هەبێت. شاری بێ فەلسەفە شاری بێ فەیلەسوفە. باشە پێوەرە شارستانییەکان سەبارەت بە نەبوونی فەیلەسوف لە شار دا چیمان پێدەڵێن؟ ئەوەمان پێدەڵێن، کە ئەوە چ شارێکە بانگەشەی بوونی فەیلەسوفهەبوون دەکات و فەلسەفەی نییە! شارە بێ فەیلەسوفەکان ڕاقەکاریان تیا بەرهەمنایەت. ماقوڵ نییە فەیلەسوف نەبێت و باشترین شیکاریش هەبێت. ناکرێت هزری فەلسەفیی نەبێت و توێژینەوەی فەلسەفیی هەبێت. شار و فەیلەسوف پێکەوە هەن. مەگەر هەر زوو پیرەمێردەکەی یۆنان(ئەفلاتون) نەیووت: فەیلەسوف دەبێت شار بباتەڕێوە. کوا شار قسەی فەلسەفیی بەهەند وەردەگرێت. لە شاردا، کە وتنی فەلسەفیی لە قەیراندا بوو، ئەوا لەو شارە کەی وتن لەژێرپرسیارە.

گەر لە شاردا فەلسەفە هەبێت جێگا فەراهەمدەبێت بۆ ناجۆر و جیاوازەکان، بە ئەوانەی لە ئەمە ناچن و ئەمەش، کە لە ئەوان ناچین. شار گەر شاری کۆکردنەوەی جیاوازەکان نەبێت شار نییە؛ مەرجەکانی شاربوونی تیانییە. هەر ئەو شارەی دان بە جیاوازییەکان ناهێنێت نە فەلسەفەی هەیە و نە فەیلەسوف.

....

شاری فەلسەفەدار ئازادی ڕەسەنی تیایە، نەک کۆپی

شار و ئازادی وەک شار و فەلسەفە دەستلەملانە. کە فەلسەفە لە شاردا هەبوو ئازادی هەیە؛ ئازادی ڕاستەقینە، نەک ئازادی گەندەڵکراو. ئازادی و فەلسەفە پێکەوە مانا بە بوونی شار دەدەن. شار بە ئازادییەوە جوانە. فەلسەفە دەتوانێت لە ئامدەبوونی شاردا گفتوگۆی ئازادی بکات.

ئازادی زەدەرەیتیاکراو ئازادی نییە و فەلسەفە لێیبەگومانە. بۆ ئەوەی شاریش بخرێتە ژێرپرسیارەوە پێویستە فەلسەفە لە شاردا بوونی هەبێت. ئەمەش نایەتەدی تا ئازادی چەتری فەلسەفە نەبێت. ئەمەش لەبەرئەوەی ئازادی پارێزەری فەلسەفەیە و خودی فەلسەفەش لە گەرووی ئازاددا چرۆدەردەکات.

....

فەلسەفە کە شاری جێهێشت شار پڕدەبێت لە کێشە

فەلسەفە کە شاری جێهێشت شار پڕدەبێت لە کێشە. هەنووکە شار لێوانلێوە لە کێشە. شاریش کە وابوو پێویستی بە فەلسەفەیە. وێکیتر، شار و ئێمەی کورد هیچکات هێندەی ئێستا پێویستمان بە فەلسەفە نەبووە. شار پڕە لە زۆڵە سیاسی، زۆڵە نووسەر، زۆڵە پەروەردەیی، تەکفیریی، مناڵەکانی نیولیبرالیزم، دەخوازەکانی سۆسیال میدیا، زۆڵەژورنالیست، سیاسی چەنەباز و داوێنپیس و سەرمایەداری بێ ئاگا لە واتای سەرمایە و مافەکانی کرێکار.

شار موحتاجی فەلسەفەیە. کێشەکانی شار، شار ناچاردەکات کاری بە فەلسەفە بێت. شار، کە بە کێشە بوو فەلسەفەی ناوێت. لەو شوێنەی فەلسەفە هەیە، کێشەیەک بوونی هەیە. فەلسەفە هەیە تا کێشە دەستنیشانبکات؛ بەدوای چارەسەر و وەڵام بە کێشەکان بگەڕێت.

....

بیرکردنەوەی شاری ئێستای ئێمە فەلسەفی نییە

ئەو نەختە بیرکردنەوەیەی لە شاردا هەیە فەلسەفی نییە. فەلسەفی بوایە بیرکردنەوەی بەدوا دەهات، پرسیار دروستدەبوو و تەڵامان لێرە و لەوێ گڤەی دەهات. بەرپرسیارێتی بیرکردنەوەش دروستنابێت

شار بە فەلسەفە بێت.
مێژووی گەشەسەندنی بیری فەلسەفی لە شارەوە دەستپێدەکات. ئەو مێژووەش لە دەرەوەی بیرکردنەوە نییە. بیرکردنەوە و شار یەکتر بەرەو پێشەوەدەبەن. بیرکردنەوە شار دەگۆڕێت. شار بە بیرکردنەوە جێگیرە، وەستاوە.
شار شوێنی چالاکییە مرۆییەکانە. ئەوە شارە، کە دواجار کردە داهێنانییەکان دەخاتەڕوو. داهێنان لە شاردا وێنەیەکیتر لەسەر شار دروستدەکات؛ بیرکردنەوە بەرەو ئاستێکیتر دەبات. خودی سەرهەڵدانی بیرکردنەوەی فەلسەفییش بەشێکە لەم پرۆسەیەیە لە شاردا.

....

شار و داهێنان

ئازاربەخش و پێکەنیناویشە شار پشت لە فەلسەفە بکات. سەیرە، شار پێیوابێت بە فەلسەفەی میدیا، شانۆ، موزیک، سیاسەت و داد تیایا سەروەردەبێت و بە فەلسەفەی زانکۆ، پەروەردە و نێوەندەکانی توێژینەوە کارەکانیان بەڕێوەدەچێت.
بیری فەلسەفیی ڕاستەقینە کۆی بیرە داهێنییەکانی شارە. شار مۆڵگەی داهێنانە، بنکەی چەنوچونە ڕەخنەییەکانە. لە شاردا سینەما، شێوەکاری، بالەت، شانۆ، ئۆپەرا گەشەدەکات. ئەم بوارە داهێنانییانە توانای بیرکردنەوە لە شاردا بەرەو ئاستێکیتر دەبات.

....

کاتێک شار بیرکردنەوەی فەلسەفیی بچوکدەکاتەوە

شاری سیاسیی و ئایینیی (لاهوتیی) بیرکردنەوەی فەلسەفیی بچوکدەکاتەوە. شاری ئەمە بەئاشکرا والە پرسیاری فەلسەفیی، بیرکردنەوە دەکات بچوکبکرێتەوە بە پرسیاری ناسنامەیی سیاسیی یان نەتەوەیی یان ئایینییەکان. ئەو بیرکردنەوەیەی بەو پرسیارانەوە سەرقاڵدەبێت لەکاڵی و سادە دەبێت. بۆیشە شار بێ بیرمەندە. بیریار لەناو ئەو جۆرە ژینگەیە دروستنابێت، کە بە پرسیارە بچووکەکانەوە سەرقاڵە.
بەرژەوەندی شاری ئەستای ئەمە ئەوەیە، کە شار نزیکبێتەوە لە شەڕەقسەی سیاسیی و ئایینیی تەکفیریی و سەلەفیی. شاری ناساغ لەزەت لەوە وەردەگرێت، کە شار لە دەزی خۆی بیرنەکاتەوە. شارێک، کە دەزی خۆی نەخستەژێرپرسیارەوە؛ کە لە شاربوونی خۆی تێڕامانینەکرد، ئەو شارە جێگای متمانە نییە. شار پەیوستە دەسەزی خۆی بێت. شارێک بەرامبەر بە دیرۆکی خۆی بەوەفا نەبوو؛ کاری لەسەر دەخی شاربوونی خۆی نەکرد، هی ئەوە نییە هیوای لەسەر هەڵچنرێت. شاری لەم شێوەیە

بەربەستە لە بەردەم بیرکردنەوەی فەلسەفیی.
....

شاری دوای ڕاپەڕین

شاری دوای ڕاپەڕین بیردەکاتە؟ بەڵێ بیردەکاتەوە، لە لە چی؟ ئەوەی شاری دوای ڕاپەڕین بیریلێکردوەتەوە بە چی گەیاندین؟ بە زۆربوونی حیزب، بە زۆرەی ژۆرنالیست، بە سیتی دروسکردن، بە کۆمپانیای حیزبی، بە زۆربوونی کۆمیتە و بە سەرەڕۆیی سیاسیی گەیاندین.

شاری دوای ڕاپەڕین بە هیوایکردنین لە دروستبوونی وتارێکی ڕوناکبیریی فەلسەفەدار. نوسینەزبە زیادیکرد، چاپخانە و کتێبفرۆشی زۆر و زۆر بوون، ئەڵبەتە بە ئەوەی فەلسەفە خاڵی هاوبەشی نێوان زانکۆ و چاپخانەکان بێت. لە دوای ڕاپەڕینەوە هەڵەنەبین نزیک ملیۆنێک سیمپۆزیۆم، هۆرکشۆپ، مێزگرد، کۆنفرانس، پانێل و گفتوگۆ سازکراوە بە ئەوەی فەلسەفە لەناویان بخولێتەوە، بە ئەوەی فەلسەفە زمانی هەنینەوە و داڕشتنی کار و سێمینارەکان پێکبهێنێت.

گشت گفتوگۆکانی ئەو سیمپۆزیۆم، هۆرکشۆپ، مێزگرد، کۆنفرانس، پانێلانە چییان بەرهەمهێنا؟ دەزی پەروەردە، تەندروستی، بڵاوبوونەوەی ناساغی و بیماریی کوشندە، ژینگە، مناڵ، باری پیر و خانەنشینی خستە ژێرپرسیارەوە؟ ئەوەی بەرباسخست بە سیاسیی هەم سیاسییە هەم سەرمایەگوزار و بگرە ڕوناکبیریشە؟ بە ژن دەکرێتە فیگەر و دەشکرێتە کاڵا؟ ئەوەی گرنگیی پێنادرێت پیرە. لاوانیش دۆخیان لە پیرەکان باشترنییە؟
....

شاری ئەمڕۆ شوێنێک نییە بۆ ڕەتکردنەوەی گریمانەکان و وەڵامە ئامادەکراوەکان

شار گریمانە و وەڵامی ئامادەکراو بەرهەمدێنێت؛ ئەمەش لەبەر بە هزرییە شار پرسیاری نوێ ناکات و پرسیاریش خولیای دەزینەوەی وەڵام نییە. کاتێک شار شوێنێک نەبوو بۆ ڕەتکردنەوەی گریمانەکان و وەڵامە ئامادەکراوەکان ئەوکات بێگەمەندی و بیانووهێنانەوە بە بەها دەبێت. لۆژیك، کە هونەر و زانستی بەکارهێنانی ئاوەزە، بڕیارێکی ژیرانەشە لەسەر چی هەڵەیە و چیش ڕاستە، لە شارەکانی ئێمەدا نالۆژیک حاکمە و پێویستیش بە بەڵگەهێناوە یان دژبەڵگە بوونی نییە.

قەدەغەکردن لە شاردا کاتێک دەستپێدەکات، کە فەلسەفە کۆچیکرد بێت. لەبەرئەوەی فەلسەفە لەسەر بوون و بوونەوەر قسەدەکات، کار لەسەر شیکاریی و گومان دەکات. شار، کە نەیتوانی گومان بەخۆوبکات خۆی لەسەر پاساوی بێ بناغە و بەڵگەی دوور لە ڕاستی ڕادەنێت. ئەمەش

پرسیاری بەش و وەڵامی ژەنگاوی بەدوای خۆیدا دێنێت.

....

کە لە شاردا بیرکردنەوە نەما شیعر، شانۆ، هونەری خراپ باودەبێت

چەند دیاردەیەکی کوشندەیە، کاتێک لە شاردا بیرکردنەوە نامێنێت و شیعر، شانۆ، هونەری خراپ دێنەکایەوە. ئەمە ناکرێت وەک کەشێکی لاوەکی شار ببینرێت. ئەو بوارانە کردەیەکن لە بیرکردنەوە، گەر ئەوە وەزعیەتی شار بێت، کە پێشتر باسکرا، لەسەرەخۆ شیعر، شانۆ، هونەر لە ئاستێکی نادرەوشاوەدا دەبن.
تیشک خستنەسەر دۆخی بیرکردنەوە لە شار بە ئاوەدانەوە لە ئاستی شیعر، شانۆ، هونەر تێنەگەیشتن لە ئاسۆی شار دروستدەکات. مخابن، کاتگەلێک هەبووە ئەم شارەی ئێستامان ئەدەب تیایا لە ترۆپک دا بووە، نووقمی ناو ژینگەیەکی کولتوری بووە. کەچی ئێستا شار ڕقی لە بەرهەمەکانی خۆیەتی.
کۆشکی ئەدەبیی ئێستامان لە شار هی لەمەوبەرە. بەرلەوەی ئەم ئێستایە بێت بە سەلیقەوە ئەم کۆشکە دروستکراوە. خۆ پێشتریشمان پڕبووە لە ناخۆشگوزەرانی، نەهامەتیی و ژیانێکی سەرسەختانە، بەڵام ئەو دەمە هێشتا بیرکردنەوە مابوو؛ شار ئەو کات پڕ بوو لە بیرکردنەوە.
سەرئەنجام، زیادەڕۆییە ساتەوەختی ئێستامان لا پڕبەرهەمدار بێت.
تاکە شتێک شار پێوەی سەرقاڵە دیاردەی سێکسیزم و پارەگەراییە. گەر شیعر، شانۆ، هونەری ئێستامان بەگژ ئەم دوو دیاردەیەدا نەچێتەوە مشخۆردە بێت لەسەری بیرکردنەوەی پێشوومان.

....

شار و شارەوانی پەیوەندیان زۆر خراپە

شار حەوسەڵەی بیرکردنەوەی نەماوە و شارەوانیش بە بیرکردنەوە هەنگاو دەنێت. هاوکات شار و شارەوانی لای ئێمە پەیوەندیان زۆر خراپە. شار بە قسەی شارەوانی ناکات و لە مێژووی شاربوونی خۆیشی تێناگات. شار بە گوێدانە خۆی گەشەدەکات، شارەوانیش مامەڵەی بێگانە لەتەک شاردا دەکات. شار لە شارەوانی یاخییە، چونکە شارەوانی شار بە مەبەستی سیاسیی و بازرگانیی خۆی بەکاردەبات.
شار و شارەوانی دژی جوانیین؛ دژی ژینگە و ڕێکخستنن. کەش و هەوای سیاسیی شاریش لەوبارەوە هاوکارە. شار، کە لە جوانی خۆی حاڵینەبوو، کە بایەخپێدەرنەبوو بە سروشت و ئاو و هەوای خۆی، گومانیناوەت ناتوانێت خۆی خۆشبوێت. خۆشەویستی شارەوانی بە شار بە لافیتە و گوزارەی نەتەوەیی کاتیی پینەناکرێت؛ شارەوانی دەبێت لە

تەلار تێبگات، ل□و حاڵیبێت تەلارسازی قاچێکی لەناو جوانناسییە. دیاردەکانی شار دوژمنی بیرکردنەوەی جوان و باشن. کێ بوون ئەوانەی شاریان بەم دەردەبرد؟ ئەوانەی ناهێڵن شار بیربکاتەوە. شار، کە جوان نەبوو، کە دژە جوانیبوو ئەوکات بیرکردنەوەی پەروەردەیی و بیریی ژینگەپارێزیی بێبەهادەبن. شار بەمجۆرە بێت، نە لێبووردە دەبێت و نەش لە مانای دراوس□□ی و هاورێیەتی تێدەگات. شاری ئێستامان بووەتە، کراوەتە، موڵکی پۆلێک سیاسیی و بازرگانیی لادێی ناشاریی، کە ڕقیان لە شارە؛ لە واتای شاربوون و جوانکاریی شار تێناگەن. ئەم پۆلە لەوە حاڵی نیین، کە شار شوێنی سینەما، بالێت، شانۆ و ئۆپێرایە.
سەرئەنجام، شارەوانی، بۆ مەبەستی سیاسیی خۆی، گوشاردەخاتەسەر شار. ئەمەش پێگەی شار لاواز دەکات و پەراوێزکارییش لە شاردا دەگەیێنێتە ترۆپک؛ مخابن شاریش لەوبارەیەوە پرسیارناکات. شار تائێستا لەوە تێنەگیشتووە لەسەر بنەمای تۆڵەسەندنەوە گەشەناکات. شارەوانی سەرقاڵی شتی ژێر بەژێرە؛ ئەم دیاردەیە فرە زیادیکردوە، شاریش لە گۆڕانکارییە خێراکان، کە شاریان قۆزتووەتەوە، تێڕامانناکات.

سەرنج: بەشی شەشەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟

بڕوانامە لە فەلسەفە و دەقە فەلسەفییە وەرگێڕاوەکان شارەزا لە فەلسەفە دروستدەکەن، نەک فەیلەسوف -5- .. ئازاد حەمە

بەشی پێنجەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟

کێ بە فەیلەسوف دانار□ت؟

کێ بە فەیلەسوف دانار□ت؟ بە پرسیارێکیتر وەڵامدەدەینەوە، کە بەم جۆرەیە: کێ فەیلەسوفە؟ ئەم پرسیارە هەردەم پرسیارێک بووە و لە

سەردەمە جیاوازەکانی بوونی فەلسەفەدا کراوە. فەیلەسوف سەرقاڵی ڕاڤەی جیهانە. جیهان لەوە ئەو گەردوونەیە ئەمەی ڕاگرتووە. هەر خودی گەردووناسیش، لە دەمی دەرکەوتنی خودی فەلسەفەوە، شانبەشانی بووناسی بوارە سەرەکییەکانی فەلسەفە بوونە.
هەر پرسیاری کە فەیلەسوف نییە؟ دەمانخاتە بەردەم بابەتی جیاکردنەوەی فەلسەفە لە ئایین. باشە ئەوانەی لە بواری ئایینناسی، یەزدانناسی(تیۆلۆجی/ لاهوتناسی) کاردەکەن هەمان ئەو شێوازە کارکردنەیان هەیە، کە فەیلەسوفەکان دەیکەن؟ بێگومان نەخێر. لێرەدا دەکرێت باسی فەیلەسوفی ئێرانی مەلا سەدرا بکرێت. هاوکات ئەو پرسیارەی لای سەرەوە ئەوانەش دەخاتەژێرپرسیارەوە، کە بەناوی سۆفیزمەوە خۆیان لە فەلسەفە نزیکدەکەنەوە. لێرەدا دەکرێت باس لە ئەزموونی بیرکردنەوەی تر بکرێت کە دەچێتە خانەی سۆفیزمی ڕۆژهەڵاتییەوە، عیرفانییەکان.
لە پەیوەندی بەوەی لای سەرەوە باسکرا، ئەوەشدەڵێین: ئەمە وەک مرۆڤ ناکرێت هەموو بە فەیلەسوف بژمێردرێن. ڕەنگە زۆربەمان تێگەیشتنی فەلسەفییمان هەبێت بەس ناشێت هەموو فەیلەسوف بین. هاوکات بە زۆرێکیش لە ئێمە ئەوە بووتە بابەتی پرسیار، کە فەیلەسوف کێیە نییە؟ ئەو کەسە بە فەیلەسوف دانانرێت، کە کۆڵێنەوە لە شت ناکات، کە فەلسەفەکردنیشی نەکردووە بە کاری بنەڕەتی خۆی.
فەیلەسوف وا حاڵییە لە فەلسەفە، کە وەستانی خۆی هەیە سەبارەت بە هەموو شتێک و هەروەها بوونیشی یەک جار نییە، بەڵکو بوونێکی بەردەوامی هەیە. بوونی بە بوونی مرۆڤەوە گرێدراوە. کەچی کەسی نافەیلەسوف فەلسەفەی لا کاتییە، لا ناکاریگەر و ناچالاکە. چونکە ئەو کەسەی فەیلەسوف نییە ناکارێت چارەسەرکردنی کێشەی ڕەفتاریی بە فەلسەفەوە گرێبدات. ئەمەش لەبەرئەوەی، لەوە حاڵی نییە کە فەلسەفە بەم ئەرکە هەڵدەستێت.
کەسێکی غەیرە فەیلەسوف ئەو کەسەیە، کە دەستی بیرکردنەوە نییە. هاوکات لەو شوێنەی فەلسەفە کاردەکات عەقڵ ئیشی خۆیدەکات. ئەو کەسەی فەیلەسوف نییە لە دووریی عەقڵ حاڵی نییە، بۆیە مانای فەلسەفەش بە هەندوەرناگرێت. ئەمەش وادەکات کەسی نافەیلەسوف لە پەیوەندیدا نەبێت بە بیرکردنەوەوە. بەمجۆرە ئەو کەسەی دەستی بیرکردنەوە نییە ئەو کەسەیە گەشە بە سەرچڵییە فەلسەفییەکان نادات و فەلسەفەش دەکات بە جێگایەک بۆ دروستکردنی زۆرانبازیی هزریی، لەوەش حاڵی نییە ئەم کەسە، کە فەلسەفە جێگایەکە بۆ دروستکردنی چرکەی ڕووبەڕووبوونەوە بە مەبەستی یەکلاکردنەوەی ڕاستیی و گەیشتن بە وتنی نەوتراو و یاساغ. ئەڵبەتە هەر ڕووبەڕووبوونەوەیشە سەرچڵیی لە بیر و بۆچوونە فەلسەفییەکاندا دەسازێنێت و دواتر ئەو

سەرچەییانە هەز بە بەر ڕوو بەڕووبوونەوەی فەلسەفییەکان دەکەن.
پوختە، فەلسەفە کاریگەرە. کە کاریگەری دەکات؟ ئەو کەسەی فەلسەفە دەکات؛ لەسەر شێوازی ئەم کەسە وەستاوە چۆن فەلسەفە دەکات. کە دەشوترێت فڵان فەیلەسوفە ئەوە بەرزترین پلەی ڕوناکبیرییە دراوەتەپاڵ کەسەکە. فەیلەسوف تاک و تەرایە. لێرەیە و لێرەش نییە. لەوێیە و لەوێش نییە.

دەقە فەلسەفییە وەرگێڕاوەکان ناتوانن فەیلەسوف بەرهەمبهێنن

دەقە فەلسەفییە وەرگێڕاوەکان ناتوانن فەیلەسوف دروستکەن، بەڵام توانای دروستکردنی گفتوگۆ، تێگەیشتنی فەلسەفییان هەیە. گومانی ناوێت، وەرگێڕانی میراتە فەلسەفییەکان دەمانبەن بەرەو مێژووی فەلسەفە، ئەو مێژووەی بە تەواوەتی ئاشنانیین پێی، بەس ئەمە بەو مانایە نییە پرسەی خوێندنەوەی هزری فەلسەفی ئەویتر فەیلەسوفدروستکەرە. بەمجۆرە، وەرگێڕانی کارە فەلسەفییە گەورەکان نامانکاتە فەیلەسوف، لە دەمانگەیەنێتە سەرچاوەکانی فەلسەفە و مێژووەکەیشیمان بۆ واڵا دەکات.
وەرگێڕانی دەقە فەلسەفییەکان، ڕۆژئاواییەکان بن یان ڕۆژهەڵاتییەکان(عەرەبی، فارسی، و....)، مانادارن بە دەوڵەمەندکردنی بیر و تێگەیشتنی فەلسەفیمان، بەڵام پێویستیشە بزانین کێن ئەوانەی وەرگێڕان بە میراتە فەلسەفییە گەورەکان دەکەن بە زمانی کوردی؟ لە چ زمانێکەوە ئەوە دەکەن؟ ئەوانەی ئەو وەرگێڕانانە دەکەن بە زمانی کوردی ئەو زمانانە بە باشی دەزانن؟ ئەو زمانەی لێوەی وەریدەگێڕن ئەو زمانەیە، کە دەقەکەی پێینووسراوە یان لە دووەم و سێهەم زمانەوە وەرگێڕانەکان دەکرێت؟ لەوانەش گرنگتر چەند وەرگێڕ بە فەلسەفە و بەو هزر و هزرەڤانەوە ئاشنایە، کە وەرگێڕانی بۆ دەکات.
وەرگێڕی دەقە فەلسەفییە مەزنەکان(ئەفلاتون، دێکارت، سپینوزا، کانت، هێگڵ، هۆسرڵ، ڤێتگنشتاین، و....) داوای ئەوەش لە وەرگێڕ دەکات شارەزانی لێکسیکۆنی فەلسەفی ئەو بیرمەندە بێت کاری وەرگێڕانی بۆ کارەکانی دەکات. ئەمە لەکاتێکدا لە زۆرێک لە کولتورەکان، لە زمانەکان، هەر وەرگێڕێک پسپۆڕ و شارەزایە لە وەرگێڕانی یەک دوو بیرمەند، نەک وەرگێڕانی هەرچی دەستکەوت.

بڕوانامە لە فەلسەفە فەیلەسوفبوون دروستناکات

خوێندنی فەلسەفە نامانکاتە فەیلەسوف، بەڵکو دەمانکاتە توێژەری فەلسەفی، پسپۆڕ و شارەزا لە فەلسەفە. بە زۆرێک ئەوە پرسیارە، کە

بە بە خوێندنی پزیشکی دەبینە پزیشک یان بە خوێندنی یاسا دەبینە پارێزەر ئەی بۆ بە خوێندنی فەلسەفە نابینە فەیلەسوف؟ گشت ئەوانەش باسکرا پاش وەرگرتنی بەکالۆریۆسێک دەبنە پزیشک و پارێزەر و ئەندازیار ئەی بۆ کەسێک، کە فەلسەفەی خوێندوە نابێتە فەیلەسوف؟ هەریەک لەوانەی باسکرا دواتر پیشەیەکیان هەیە، کە پێیدەوترێت پارێزەری، پزیشکی، ئەندازیاری، ئەی ئەو کەسەی فەلسەفەی خوێندووە؟ پیشەیەک بە پسپۆڕ لە فەلسەفە داتاشراوە؟ تایبەتێکی ئەوتۆ هەیە، کە دەرچووی بەشی فەلسەفەی پێبناسرێت؟
ئێمە لە هەرێم دوو بەش (سەڵاحەدین، ڕاپەڕین)و نیو (سلێمانی) فەلسەفەمان هەیە، کە مخابن وا لە هەڵوەرانن، ئەمەش لەبەر خراپ، زۆر خراپ، مامەڵەکردن لەگەڵیاندا. مامەڵەکە هەندەی ناوەکییە(پەیوەندی بە هەیکەلی بەشەکانەوەیە) دەرەکیی نییە (لە دەرەوەی کارگێڕی بەشەکانەوە نییە). ئەم بەشانە لەبەر گرفتی مێتۆدیی و بگرە هزریش نەیانتوانی هزرێکی فەلسەفیی خۆیان بەرهەم بهێنن؛ وتنەوەی فەلسەفەشیان (تاک و تەرا نەبێت) خستە بەردەست کەسانی ناخۆشەویست و ناپسپۆر لە فەلسەفە، ناشارەزا لە مێژووی هزر و هاوکات ناقوڵ لە مێژووی هزری فەلسەفییش.
تەنانەت ئەوەش نەکرا، کە خوێندکارەکانی بەشی فەلسەفە لە داهاتووی خۆیان حاڵیکرێن، هیوایەکیان بدرێتێ، دەبن بە چی و چ کارێک لە بازاڕی کار چاوەڕێیان دەکات. تەنانەت هیچ بەئەوەش نەکرا، کە ئەم خوێندکارانە پاش تەواوکردنی بەشی فەلسەفە هیچ ناونیشانێکی پیشەییان بەدانەتاشراوە. ئەمەش رقی ئەوانەی هەڵگرت، کە ئەو بەشەیان خوێندووە و واشیکرد دواتر وردە وردە کەسانی تر ڕوو لەو بەشە نەکەن. ئەمەش بە زیانی بەشی فەلسەفە کەوتەوە و بەئاسانیش بەشی فەلسەفە و هەڵگرانی بڕوانامە لە فەلسەفە لەو زیانە دەربازیان نابێت.
وەکیتر ئەوەش پیویستە بوترێت، کە وشکبوونی هەندێک بەش لە زانستە مرۆییەکان یان سروشتییەکان لە ئێستادا لە زانکۆکانی جیهان، نەک هەر لە زانکۆکانی کوردستان، دیاردەیەکی ترسناکە و بەرهەمی خراپدابەشبوونی کار و زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان و گەشەی خێرای تەکنەلۆژیان زانیارییە و هاتنی تەوژمی زیرەکی دەستکردە. بەڵام فەلسەفە لەو جۆرە بەشانەیە، کە گرنگیی خۆی هەیە بە گشت بەشە زانستییەکان، بۆیە پاراستنی ئەم بەشە ئەرکێکی مرۆیی و زانستیی خوێندنی باڵایە لە گشت وڵات و کۆمەڵگەیەکی هاوچەرخدا.
بە زۆرێک لە نەوەندی ئەکادێمیی و دەرەوەی ئەم نەوەندە تا ئێستاش ئەوە پرسیارە، دەرچووی فەلسەفە لە زانکۆ دەتوانیت کێ بێت؟ دەتوانێت لە گشت کەشە کۆمەڵایەتی و سیاسیی و پەروەردەییەکان

حاڵیبێت و چارەسەری بەیان هەبێت؟ پاش زانکۆ ئەم دەرچووە کتێب بەدەستەوە دەگرێت؟ دەخوێنێتەوە؟ ئەمانە بەشێکن لەو پرسیارانەی زووزوو ڕووبەڕوومان دەبنەوە، کاتێک گفتوگۆی بەشی فەلسەفە (بەشەکانیتری زانستە مرۆییەکان) و دەرچوانی ئەو بەشە دەکەین.

جگەلەوەی باسکرا، پەیوەستە سەرنجبخرێتەسەر ئەوەش، کە نووسەرە فەلسەفییەکانمان دوو جۆرن گەر نەڵێین سێشن. جۆرێکیان لە بەکالۆریۆسی فەلسەفەوە دەستیانپێکردووە تا پرۆفیسۆری. بەشێکی تری ئەوانەن لە بواری تردا پسپۆڕن، لە دەیان بە فەلسەفە لێدەدات و دەزانن کە ئەوەی ئەوان ڕاقەی دەکەن لە بواری پسپۆڕیی خۆیان بە فەلسەفە هزراندنی تیاناکرێت؛ جا ئەوە دەکرێت ئەوانەبن، کە پسپۆڕن لە زانستەمرۆییە (کۆمەڵایەتییە سیاسییە زمانەوانییە ئەدەبییە هونەرییە پەروەردەییە)کان تادەگاتە زانستە سروشتییەکان. هەشە لە هیچ پسپۆڕ نییە و زۆریش قسە لەسەر فەلسەفە دەکات. ئەمەیان هەروەک ئەوانیتر مافی خۆیانە سەرقاڵی فەلسەفەبن و خودی فەلسەفەش، دیارە کە بەشێکی مرۆییە و بەرهەمی گشت مرۆڤایەتییە. هەشە بەنیوەچڵی فەلسەفەی خوێندووە و کەچی بەردەوام بانگەشەی فەیلەسوفبوونی خۆی دەکات. جاریواشە ئەوانەی بڕوانامەیان لە فەلسەفەدا نییە زۆرتر دەنووسن و قسەدەکەن لەچاو ئەوانەی بڕوانامەی باڵایان لە بواری فەلسەفەدا هەیە.

تاکوتێرایەکیش دەناسم لە سەرەتای دوو هەزارەکانەوە لە هەندەرانەوە گەڕاونەتەوە و بە نەختە خوێندنێک لە فەلسەفە (ماستەر)ڕۆژانە لەرە و لەوە بە دکتۆر ناوزەددەکرێن، کە دکتۆریش نیین، کەچی لەوبارەوە، وا بە بیست ساڵە دەچێت، بەدەنگن و هەرگیز نەیانوتووە: من دکتۆرام نییە. ئەمانە هەر ئەوانەشن، کە فەلسەفەیان ناشرینکردووە، ئەو وێنەیەیان لەسەر فەلسەفە نەخشاندوە، کە فەلسەفە چێنەبازییە. هەر ئەمانەش فەلسەفە بە مەبەستی سیاسیی و کۆمەڵایەتی گڵاویی خۆیان لەم شار و ئەو شار بەکاردەبەن.

کێشەکەی ئەمە ،لە ئێستادا، سەبارەت بە فەلسەفە بەجۆرێکە تەنانەت دکتۆربوونییش لە فەلسەفە چارەسەریناکات و هاوکاریش نابێت لە دۆزینەوەی وەڵامێکی لۆژیکی بە ئەو پرسیارە سەرسەختەی نووسینەکەمانمان پێخستووەتە سەرپشت: ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ لەبەرئەوەی لە دیدگای ئەم نووسینەوە ئەوەی مەبەستە بەڕوونی و بەگرێ و گۆڕێنە ڕوناکیبخرێتەسەر چۆنیەتی بەرهەمهێنانی هزر و ڕەوتە فەلسەفییەکانە، نەک بوون و نەبوونی بڕوانامە و یان کەسەکان چ جۆرە خوێندکارێکی فەلسەفیین.

سەرئەنجام ئەوەش دەڵێین، کە بەدەنیاییەوە کەسانێکمان هەیە

فەلسەفە دەنووسن، بەشێک لەمانە پلەی زانستیی، نەک هەر زانکۆیی بگرە پلەی زانستیی فەلسەفیشیان هەیە، بەڵام ئەو نووسینە فەلسەفییانە جارێ پێمان ناڵێن ئەمانە بیریارن.

گەر فەلسەفە لە دونیای هزریی ئێمەدا کارابوایە

گەر فەلسەفە لە دونیای هزریی ئێمەدا کارابوایە ئێستای هزریمان، لە ڕووی ڕوناکبیریی و ئەکادیمیی و ئەدەبییەوە ئاوا دەستکورت و داماو نەدەبوو. ئەو دەزگەی هزری ئێمە لە ئەستادا تیایەتی ئەوەمان پێدەڵێت، کە فەلسەفە لە ژیانی هزریماندا کارا نییە. بەڵێ، گەر فەلسەفە لە دونیای هزریی ئێمەدا کارابوایە ئەوەی دەداینێ، کە تامەزرۆیین و هەوێنی ڕوناکبیریشمانی پێکدەهێنا. چونکە فەلسەفە ئەو توخمە، یان ئەو بەشە لە هزری تیایە، کە ڕوناکبیریی دروستدەکات؛ کە ئەوەش زانینە و لەوە بڵندتریش داناییە. چیەتیی فەلسەفە ئەو داناییەیە، کە هەمووان گەرەکمانە و شتمان تێدا دەبزوێنێت و وایشمان لێدەکات، کە کارلێک لەگەڵ دەورووبەرمان دروستبکەین و دووربینانە بڕوانینە ئەوەی وەریدەگرین، فێریدەبین و لەو سەریشەوە ڕاچڵەکان و سەمەرەیی لە دنیابینیی و تێگەیشتنماندا دەهێنێتەکایەوە.

گەر فەلسەفە لە دونیای هزریی ئێمەدا کارابوایە لە پێگەی فەلسەفە حاڵیدەبووین. لەوە حاڵیدەبووین، کە خودی پێگەی فەلسەفە واتە پێگەی بیرکردنەوە. نەکرا زوو، لە سەدەکانی ڕابردووماندا، لەوە حاڵیبین، کە فەلسەفە بەو ناواخنەی خۆی شتێکی لە خۆیدا شاردووەتەوە؛ شتێک، کە هەموو دەخوازین بزانین چییە. لێرەوە دەپرسین؛ ئەو شتە چییە، کە فەلسەفە لە ناخی خۆیدا شاردوویەتیەوە؟ فەلسەفە، کە شتێکە و شتێکەیش وتنە، دەربرینە لە ڕێگای دروستکردنی دێڕەوە. کۆڵەکەی ئەم شتەیش زمانە؛ چۆنەتیی بەکاربردنی زمانیش واتا بە چیەتییەکە دادەڕێژێت، هاوکات کۆڵینکاریی چیەتیی فەلسەفە دەمانگەیەنێتە شوێنێک، کە ماڵی ڕاستەقینەی فەلسەفەیە. لەوێ، لە ماڵی ڕاستەقینەی فەلسەفەدا، لەوێ حاڵیدەبین، کە فەلسەفە چ کرۆک و ناواخنێکی هەیە. ئەم کرۆک و ناواخنە، کە هەڵگری ئاماژەن، دەروازەیشن بە تێگەیشتن لە ئەرک و کاریگەرییەکانی فەلسەفە. بەڵام کوا ئێمە بەو جۆرە لە فەلسەفە حاڵیبووینە؟ کوا بەو شێوەیە مامەڵەمان لەتەک فەلسەفەدا کردووە؟

گەر فەلسەفە لە دونیای هزریی ئێمەدا کارابوایە ئەوکات لەوە تێدەگەیشتین، کە گوزارشتکردنەکانی فەلسەفە پەیبردنن بەو شتەی، کە فەلسەفە لە ناخی خۆیدا پەنهانیداوە. پەنهاندراوەکان خەفەکراوەکانیشن؛ ئەوانەیشن، کە هێشتا نەبوون بە دەربڕین؛

گۆنەکراون و دێڕیان نەسازاندووە. ئەو دەمەی شاراوەکانی ھەناوی فەلسەفە ڕێچکەی خۆیان بۆ گۆکردن دەدۆزنەوە، پانتاییەک دروستدەکەن، کە ھەر ئەوەیش دەکەن بە قەلەمڕەوی خۆیان و لەوێ کۆڵەکە بۆ تێگەیشتنەکانمان دادەنێن.
لە دەرئەنجامی ئەوەی وترا دەڵێین، بۆ ئێمە زۆر پێویست و گرنگ بوو، کە فەلسەفە لە دونیای ھزرییماندا کارابوایە. کارابوونەکە نەخشەی ھزریمانی دەگۆڕی و ئێستای ھزرییشمان ئێستایەکی تر دەبوو.

ئێمە و ڕەچەڵەکی فەلسەفە

ئێمە لەکوێێ ڕەچەڵەکی فەلسەفەداین؟ بۆیشە ئەم پرسیارە دەکەین، ل□ بەرئەوەی کاتێک لە ڕەچەڵەکی فەلسەفە دەکۆڵینەوە ئەم کۆڵینەوەیە دەمانباتەوە بۆ لای مێژووی فەلسەفە و ئەوەش دەمانباتەوە بۆ یۆنانی کۆن. لەڕێگای ئەو پرسیارەو□ ش□و□نی ھاتنی فەلسەفەمان بۆ شید□ بێتەوە.
بۆ ھەموان پرسیاری ڕەچەڵەکی فەلسەفە لە کوێوە دێت؟ پرسیارێکە لە شێوەی گەڕان بەدوای بنەچە، شوێن و کاتی لەدایکبوونی فەلسەفە، چونکە بۆ زۆربەمان ھەمیشە ئەوە پرسیار بووە، کە فەلسەفە بۆ دەرکەوت؟ لە کوێ دەرکەوت؟ واتە زێدی یەکەمی فەلسەفە کوێ بووە؟ چۆن فەلسەفە توانیی لەوێوە دەربکەوێت، یان بۆ لە شوێنێك دەرکەوت، نەك لە چەند شوێنێك؟
زۆربەی بیریاران، یۆنان بە منداڵدانی فەلسەفە دەزانن و ئەو ژینگە ئاوەزییەش، کە لەوێ ھەبووە، کاریگەریی لەسەر دەرکەوتنی فەلسەفە دیووە. ئەڵبەتە جگە لە بارودۆخی سیاسیی و ئابووریی ئەو دەمەی یۆنان چەند فاکتەرێکی تر گرنگییان لە نەشونمای بیری فەلسەفیی لەوێدا ھەبووە، لەوانە: دەرکەوتنی دراو، دەرکەوتنی نوسین و کۆتاییھاتنی گوتنی زارەکیی، بیری لۆگۆسLogos، کە جێی میتۆس Mythos ی گرتووەتەوە، دەرکەوتنی ماتماتیك، دەرکەوتنی شار/ پولیسPolis، واتە دەرکەوتنی بازرگانیی و کردەی سیاسیی.
“‘شاری میلیتMilet، یان میلتۆس، یش شاری لەدایکبوونی فەلسەفەی ڕۆژئاواییە و یەکەم شاری فەیلەسوفی یۆنانیی، تاڵێس Thales _ ە””، ئەی بۆ ئێمە کوێ منداڵدانی فەلسەفەیە؟ چ شار و ناوچەیەک؟ تا□□س ک□ی ئێمە کێیە؟ ئەم لایەنە بۆ ئێمە بە ئاسانی دیاریناکرێت و مێژووی، ھیچ نەبێت، دە سەدەی پێش زایینمان لێداوادەکات.
ھاوکات ئەو گۆڕانەی لە سەدەی شەشەمی پێش زایندا، لەڕووی سیاسیی و ئابوورییەوە دێتەسەر کۆمەڵگەی یۆنانیی، کاریگەریی زۆر لەسەر شوێنی تاك لە کۆمەڵگە و ئازادیی ئەم تاکە و دەرکەوتنی چەمکی

دێموکراسیی دادەنێت. ئەمەیش بەهۆی بەرینبوونی یۆنان، داگیرکردنی هەندێك ناوچەی دەورووبەر لەلایەن یۆنانییەکانەوە، بازرگانیکردنی یۆنانییەکان لەڕێگای دەریاوە، چوونە دەرەوەی یۆنانییەکان بۆ دەرەوەی قەڵالستانی خۆیان و ئاشنابوونیان بە کولتووری نەتەوەکانی تر.
ئەمانەی لای سەرەوە باسکرا لەسەرێکی ترەوە وایانکرد، دراو/نەخت دەربکەوێت و جێگای ئاڵوگۆڕی شمەك بە شمەك بگرێتەوە. ئەم لایەنە کاریگەریی لەسەر ژینگەی سیاسیی شار بەجێهێشت و هۆکار بوو بۆ دروستبوونی دەسەڵاتی سیاسیی و دەرکەوتنی چین و توێژی کۆمەڵایەتیی (خانەدان/نەجیبزادە، خاوەنپیشە، پاسەوان، بازرگان و ..هتد). لێرەوە فەلسەفە دەردەکەوێت و ئاوەز شوێنی ئەفسانە دەگرێتەوە.
بەپێی ئەوە بێت، کە باسکرا، ئەمە، کە بەشێکین لە شارستانی فارسی و مێزۆپۆتامیا روون نییە لە مێژووی هزریماندا کەی ئەفسانە شوێنی لێژبووە و ئاوەز جێگای گرتووەتەوە.
پێمانوایە، ئەو لایەنەی لایسەرەوە باسکرا، زێدە گرنگە لە باسی کۆڵینەوە لە مێژووی ئەمە و ڕەچەڵەکی فەلسەفە. بۆ شارستانی یۆنانی کۆن دەرکەوتنی فەلسەفە هەڵاوگێڕان بووە لە بیری ئەفسانەییەوە بۆ بیری ئاوەزیی. مێژووکردان پێیانوایە ئەم شێوە دەرکەوتنەی فەلسەفە لە یۆنانی کۆن، دیاردەیەکی سەرنجڕاکێشی ڕۆژئاواییە؛ واتە لە دەرەوەی ڕۆژئاوا دەرکەوتنەی فەلسەفە بەو شێوازە یۆنانییە نەبووە، کە ئەمە ئەمەش دەگرێتەوە. سەرباری ئەوە، دەرکەوتنی فەلسەفە لە یۆنان مۆرکێکی ئاینیی بەسەرەوە نەبووە، وەك ئەوەی لە دەرەوەی شارستانیی ڕۆژئاوا (چین، میسر، وڵاتی فارس و هیندستان) ئەو مۆرکەی بەسەرەوە بووە. ئەم لایەنە ئەمەش دەگرێتەوە؛ ئەمە، کە سەربە دەڤەری شارستانی فارسی و مێزۆپۆتامیی بووینە. کەواتە پرسیاری فەلسەفەهەبوون پێویستە بە ئەمە گرنگی خۆی هەبێت. ئەم گرنگییەش لە پەیوەندیدایە بە دیرۆکی ڕەچەڵەکی فەلسەفەوە. ئەو دیرۆکە ئەوەمان فێردەکات، کە ئەوەمان لا پرسیاربێت ئایا فەلسەفە لەناو ئەمە پاشخانی هەیە؟ ئەم پاشخانە بۆ کەی دەگەڕێتەوە؟ پێش ئیسلام؟ دوای ئیسلام؟ پێش یان پاش زایین؟

بنەمای هزری فەلسەفیی ئەمە چ جۆرە بنەمایەکی هەیە؟

بەئەوەی دادوەرییەکی لۆژیکیانە لەسەر هەبوونی فەلسەفەیەکی کوردی بکەین پێویستمان بەوەیە دانبەوەدابنێین، کە بوونی فەلسەفە پەیوەستە بە بوونی سیستەمێکی هزرییەوە. ئەمەش داوای ئەو هزرڤانانەمان لێدەکات، کە ئەم سیستەمە هزرییەیان دامەزراندووە.

جا کوا لەناو ئێمە ئەو سیستەمە هزرییە و کواش هزرەقانەکانی؟ لە جیهانی عەرەبی کەسانێکی وەک ئیبن سینا یان فارابی ئەمەیانکردووە، لە رۆژئاواش کەسانی وەک کانت، دەکارت. بەڵێ فەلسەفەبوون واتە بوونی سیستەمێکی هزریی، ئەمەش واتە بوونی ئەو کەسانەی هزرێکی سێستەماتیکی یەکانگیر و هەماهەنگیان هەیە. کە ئەمەش هەبوو، یان بوونی فەلسەفە لەم چوارچێوەیەدا بێت، ئەو کات بزاق و شەپۆلی فەلسەفیش بوونی دەبێت.
سەرباری ئەوە، با ئەوەشمان لەبەرچاوبێت، کە لە سەردەمی ئێستادا، لەگەڵ هاتنی تەکنەلۆژیای زانیاری و لەم دوایەش زیرەکی دەستکرد، کارێوایکردووە دروستبوونی فەیلەسوف لەسەر شێوازی ئەفلاتون و هێگڵ و سپینوزا و دەکارت خۆی لە ئەستەمی ببینێتەوە. لە ئێستادا، ئەوەندەی خەمان لەبەردەم بوونی بیرمەند و ڕۆناکبیریی گەورەدا دەبینینەوە هێندە خەمان لەبەردەم فەیلەسوفی مەزندا (ئەریستۆ، رۆسۆ، ڤۆلتێر) نابینینەوە.

ماوێتی..............

ئازاد حەمە

شوێنی ڕاستەقینەی فەلسەفە شەقامە یان زانکۆ؟- بەشی چوارەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟-.. ئازاد حەمە

ستێفن هاوکینگ لەناو بازاڕ دروستنابێت

بەشی چوارەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟

فەلسەفەکردن لە شەقام

شەقام، شوێنێکی گشتییە، ئەو فەزاییە، کە هەموان بە گشت جیاوازییەکانەوە لە خۆدەگرێت. لەڕووی مێژوویشەوە لە شەقامدا

هەردەم کەیس جوێنراوە و سوود لە ڕووبەرەکەی بە وتنی نەخێر یان بەڵێ وەرگیراوە. بەڵام شەقام بە لایەن نییە؛ هێزی سیاسی چاوی لەسەرییەتی و سەرلەبەری شەقامیش نە ئازادە و نە سەربەخۆ.
با ئەوەشمان بیرنەچێت، کە شەقام(گۆڕەپانی ئاگۆراAgora) شوێنە کۆنەکەی فەلسەفەیە، لەوێڕا فەلسەفەی شەقام هاتەدونیاوە و زۆر شتی هەنووکەییش وروژێنرا و گفتوگۆی لەسەر کراوە؛ دادپەروەری، جەنگ و تادەگاتە بابەتی ڕاستی و باشە و خراپە. مێژووی فەلسەفەش دەمێکە ئەوەی پێڕاگەیاندووین، شەقام ئەو پانتاییە جەماوەرییەیە، فەلسەفە پەیوەستیپێیە. سوکراتیش لە شەقام فەلسەفەی دەستپێکرد و هەر ئەوەش بوو کردییە فەیلەسوفی فەیلەسوفەکان. هەرچی ئەمەین نە شەقام و نەش هۆڵەکانی زانکۆکان توانیان هاوکارمانبن فەلسەفە وەک پەتا بڵاوبکەینەوە.
هەر لەم سەنگەیەوە ئەوەش دەڵێین: فەیلەسوف، کە دەچێتە شەقام، بەدەنیاییەوە دەبێت ئەوە لە سوکراتەوە فێربووبێت چۆن دە فەلسەفێنێت، چۆن پەیوەندی خۆی لەگەڵ گشت لەوێڕا ڕێکدەخات. هەر فەیلەسوف دەکارێت ئەو پرسیارەش بجووڵێنێت، کە کێ خاوەنی شەقامە یان شەقامی بەدەستەوەیە؟
فەلسەفەکردن لە شەقام سەرلێشێواوی نییە، فەلسەفەش بەلاڕێنابات؛ ئەمە بەشداریپێکردنێکی مەدەنییانەیە. بگرە ئەمە دەرچەیەکیترە بە داکۆکیکردن لە فەلسەفە و جەختکردنیشە لە ویست بە فەلسەفە؛ ئەو ویستەی فەلسەفە وەک پەیوەستییەک نمایشدەکات.
فەلسەفە بەخۆی شتێکی سەرپێی و هەڕەمەکی نییە؛ فەلسەفەکاریش بۆئەوەی لە شەقام دا فەلسەفە بکات دەبێت پێشوەختە هەندێک کارزانی و لێهاتوویی لە خۆیدا نەشونماپێدابێت. ئەو کارزانی و لێهاتوویییە پێشوەختەیە هاوکاریدەبێت لێزان بێت لە چۆنییەتی وروژاندنی پرسیار و دۆزینەوەی وەڵام.
هەر لە شەقامدا، لەو حاڵەتەی فەلسەفەی تیادەکرێت، زمانیش جێگایسەرنجە. شەقام زمانی خۆی هەیە. کەواتە فەلسەفە پەیوەستی بەوە دەبێت زمانێک بەخۆی لەوێدا داتاشێت. ئەم زمانەش وا لە گەرووی ئەو شارەزاییە لە فەلسەفە، کە دەچێتە شەقام بە هەناسەگەی خۆیەک.
چەمکسازییە فەلسەفییەکان لە شەقامدا دیوی تر وەردەگرن. ئەم شوێنە وەک ناوەندی ئەکادیمیی نییە؛ لەبەرئەوە زەمینەسازییەکانی فەلسەفە لێرە ئامانجی تر دەپێکێت تا هزر لەناو بازاڕ جێگا بەخۆی بگرێت.
کەواتە دەپرسین: کوێ شوێنی ڕاستەقینەی فەلسەفەیە؟ ناوەندی ئەکادیمیی هەروەک شەقام دەکارێت بیری فەلسەفیی بجووڵێنێت و پرسیارسازی خۆی دروستبکات. ڕەنگە زۆرێک پێیانوابێت شەقام ئاستی فەلسەفە دەنێتە خوارەوە. ڕاستە فەلسەفە زمانی تایبەتی خۆی هەیە و

ناشێت بەشەقامکرێت، بەڵام بردنی فەلسەفە لە زانکۆوە بۆ شەقام لێزانی دەوێت و کەسی فەلسەفەکار دەبێت بزانێت چۆن فەلسەفە لە خەڵک نزیکدەکاتەوە و خۆشەویستیشیدەکات. هەندێکیش پێیانوایە فەلسەفە لەناو شەقامدا نەشونمادەکات، لەوێ لە خەم و پەژارەیی خەڵک حاڵیدەبێت.

ئەی زانکۆ شوێنێک نییە بۆ دروستکردنی پرسیار؟ بیرکردنەوە؟ باشە کێ لە زانکۆدا ئەمە بکات؟ زانکۆ بۆ فەلسەفە هێجگار پێویستە. ئەوێ تێڕامان دەخاتە دۆخێکی دڕدۆنکانەوە؛ تووش□□□□□ی□کانی سەلیقەیی گەڵاڵەبوون بەخۆوەدەبینن و قاڵبوونەوە دەستپێدەکات. لەسەر ئەوەش وەستاوە کێ لە زانکۆ فێربوونی فەلسەفە دەدات و بەناو پێچاوپێچی و خواری هزرماندەبات و تێرامانی فەلسەفیی لە پەژمەرین و سیسبوون دەپارێزێت. کەواتە زانکۆ، نەک شەقام، شوێنی گۆڕینی وێنەیە لەسەر فەلسەفەسازیی وەک ئەرکێکی هزریی و دەرفەتیش ل□ بەردەم فێربوونی فەلسەفەدا دەکاتەوە.

ئەوەی لە شەقام فەلسەفە دەکات، بەدڵنیاییەوە پێویستە پاشخانێکی چاکی ئەکادێمیی هەبێت و ئاشناش بێت بە مێژووی فەلسەفە. ئەم، کە لەوێ فەلسەفە دەکات، دەزانێت ئێرە شەقامە هۆڵەکانی زانکۆ نییە. ئەوەی لە زانکۆوە دێت بۆ فەلسەفەکردن لە شەقام ئەزموونی فەلسەفەسازی و بیرکردنەوەی هەیە؛ بۆیە بۆ ئەو یەکێک لە ئامانجەکانی فەلسەفەکردن لە شەقام هەر پارچەپارچەکردنی پرسیارە فەلسەفییەکانی فەیلەسوفە مەزنەکان نییە چۆنیەتی کرانەوەشە بەڕووی پرسیارە سادە و خێرا ڕۆژانەییەکانی هاوڵا تیاندا.

لە گۆشەنیگای زۆرێک لە خەڵکی شەقام(خەڵکی عەوام)، تەنانەت ئەکادێمیش، پێیانوایە، کاتێک نووسینێکی، یان کتێبێکی، فەلسەفیی دەخوێننەوە سەریانژاندەکات. ئەم سەرە دەبێت چ سەرێک بێت بە خوێندنەوەی شتی فەلسەفیی ژانکات! ناواخنە سەرنجڕاکێشەکەی نووسینی فەلسەفیی ئەوەیە، کە سەرئێشە ناهێڵێت، کەچی ئەمان وەک سەرچاوەی سەرئێشە تەماشایدەکەن. فەلسەفە لەگەڵ دەرکەوتنیدا چارەسەری لەگەڵ خۆیدا هێنا، هەر لەبەر ئەوە زوو خ□س□□□تی چارەسەرسازی تێدا دەرکەت.

حەیف لە دەم و کاتێکدا گفتوگۆ لەبارەی جێگۆڕکێ بە فەلسەفەکردن دێنینەپێشەوە، کە زانستگەرایی و زانینی پۆزەتیڤیستی زاڵە بەسەر بیرکردنەوە و ئەوەش لە هەندێک ڕوەوە هێرشە بۆسەر فەلسەفە و تاوانبارکردنی بەوەی، کە فەلسەفە ئیدی دادمان نادا و بەشێکیشە لە بیرکردنەوەی وڕێناوی و مێتافیزیکیی. واتە ئەم دەمەی ئێستا فەلسەفە کاتەکانی تیا بەسەردەبات دەمی زیرەکی دەستکردە، ئەگەرچی دەمی زیرەکی دەستکرد فەلسەفەی تایبەت بەخۆی دێنێتەکایەوە، لێ ئەم

دەمە دەمێکیشە بە ئاسانی لەگەڵ فەلسەفەدا لە کارلێک نا بێت.

شەقامی سەردەمی زیرەکی دەستکرد شەقامێکی بێ فەلسەفە نییە

بۆئەوەی شەقامی سەردەمی زیرەکی دەستکرد وەک شەقامێکی بێ فەلسەفە نەبینیین بە چاکی دەزانین بە دوو پرسیار سەرەتای ئەم لقە باسە بکەینەوە: هاتنی تەوژمی زیرەکی دەستکرد باڵ بەسەر فەلسەفەدا دەکێشێت؟ چارەنوسی گفتوگۆ سوکراتی□ک□ان، کە لە ڕیشەدا گفتوگۆگەلێکی شەقامیین، چییان بەسەر دێت؟ دەکرێت بوترێت، کە زیرەکی دەستکرد سەراپای ئەوەی فەلسەفە، مێژووی هزر، پێیگەیشتووە بەهەدەر نادات و فەلسەفەیەکیش تایبەت بەخۆی دەخاتەگەڕ، کە چەپک□ بیرکردنەوەیەکی عەقڵیی پوختە. ئەم زیرەکییە، کە بەرهەمی لۆژیکێکی چڕە، مرۆڤەکانی کۆمەڵگە دا بڕاوناکات لە فەلسەفە و کاریش بۆ بنبڕکردنی فەلسەفە ناکات.

کاتی زیرەکی دەستکرد کاتێکی پوختە؛ ئەم کاتە مرۆڤی پوخت، کۆمەڵگەی پوخت بەرهەمدێنێت. هەر ئەم کاتە داوای جۆرێکی تر لە بیرکردنەوەی فەلسەفیی، پرسیاری فەلسەفیی دەکات. کاتەکە کێشەی کۆمەڵایەتی و سیاسی جوداوازی دەبێت و ڕاڕایەکانی ئەم کاتەش لە زۆر لاوە لە لەمەوبەری ناکات. چونکە بەهاکان، بوونی مرۆیی تادەکاتە با بەتە ئاکارییەکان بەجۆرێک لەژێرسایەی زیرەکی دەستکرد دا بەرهەمدێن تێگەیشتنی سادە و لاوەکی دەرەقەتی نایەن. کەوا بێت، کاتی زیرەکی دەستکرد فەلسەفەیەکی تایبەت بەخۆی پەلەکێشی ناو ئەو کاتە دەکات.

شەقامی سەردەمی زیرەکی دەستکرد شەقامێکی کلاسیک نییە و ه□ر□و□ک شەقامەکانی سەردەمەکانی تر دابڕاو نییە لە نیگەرانییە بووناوی□ی□کان. لەبەرئەوە ئەم شەقامە تا بکارێت لە ڕووداوەکانی زیرەکی دەستکرد بدوێت فەلسەفەیەکی تایبەت بەخۆی دەوێت.

فەلسەفە لە شەقامی ناوبراودا بوونی پێویستە، تا زانستپەرستی دروستنەبێت و مرۆڤی ژیر نەبێتە پێوانە بۆ مرۆڤی باش، دادپەروەر و مرۆڤدۆست. بەواتایەکیتر، بۆئەوەی ئەم زیرەکییە مرۆڤ بەرەو کۆیلایەتی زانستیی و کۆمپیوتەرپەرستی نەبات، فەلسەفە شانبەشانی زیرەکی دەستکرد چاودێردەبێت بەسەر خودی زیرەکییەوە،.

ژێرخانی شەقامی سەردەمی زیرەکی دەستکرد شەقامێکی بێ فەلسەفە نییە. ئەم شەقامە ه□ر□و□ک ئەوانیتر چەمکەکانی وەک داد، ئازادی، ئەوینداری، ماف، گەندەڵی و بەختەوەری لا با بەتە. ڕاستە سەردەمی زیرەکی دەستکرد سەردەمی چڕبوونەوەی داتا و زانیاریە، کە لە ڕێگای کۆمپیوتەر و ئامێرەکانەوە دەگات بە شەقام، بەڵام شەقام لەگەڵ

کاتدا نوێنەرایەتی ئەو ئامێرانەدەکات و بەکاریشیاندەبات بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی.

ل□ بەرئەوەی زیرەکی دەستکرد جێگرەوەی مر□ق نییە بوونی فەلسەفە لەوێندەرێ بێگومانە. فەلسەفە باوەڕی بە زیرەکی دەستکرد هەیە و کاریشیتیادەکات تا زیرەکی مر□ق ه□کارێک بێت بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو دیاردانەی ڕێگریدەکەن لە ئازادی و ئارامی مرۆڤی کۆمەڵگەی زیرەکی دەستکرد.

زیرەکی دەستکرد بەجۆرێک لە شەقام خۆی دەخاتەڕوو بەهانەی زیاتر دەدات بە فەلسەفە تا پاساو بۆ ماناوەی خۆی لە بیرکردنەوەی مرۆڤی شەقامی زیرەکی دەستکرد دا بهێنێتەوە. ئەمە ئەوەمان پێدەڵێت، کە فەلسەفەی زیرەکی دەستکرد لە دەرەوەی بواری فەلسەفە نییە، بەخۆی ل□ق□کە لە فەلسەفەی عەقڵ و فەلسەفەی زانستی کۆمپیوتەر. واتە هەماهەنگیی نێوان فەلسەفە و زیرەکی دەستکرد عەقڵە و قەبارەی وەگەڕخستنی عەقڵیش لەگەڵ هاتنی زیرەکی دەستکرد دا زیاتردەکات.

ئەوەش شایانی وتنە، کە هەرچی بزووتنەوە فەلسەفییەکانە لەگەڵ هاتنی تەوژمی تەکنەلۆژیای زانیاری ڕەوتی فەلسەفییان گۆڕانی بونیادی دێتەسەر، ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، شەقامی سەردەمی زیرەکی دەستکرد پڕزانیارییە و مرۆڤەکانی ئەم سەردەمەش توانای وتنی خێرا و کردەی خێرایان زۆرە. وێڕای ئەوە، لەم شەقامەدا گفتوگۆی فەلسەفیی بەردەوام دەبێت، بەڵام مرۆڤەکانی ئەم شەقامە بەپێی ئەوەی فرەزانیارین لە گفتوگۆکانیاندا زۆرتر دەخەنەڕوو و تێڕامانیشیان پتر ئێپیستێمۆلۆژیانە(مەعریفیانە) دەبێت تا پێچەوانەکەی.

مایەوە ئەوەش بوترێت، کە ل□ بەرئەوەی لەگەڵ هاتنی تەوژمی زیرەکی دەستکرددا زانین بەگشتیدەکرێت، ئەمە وادەکات زانینی زانستی، کە لۆژیکییە، بەرزترب□تەوە لە کۆمەڵگەکاندا، بە کۆمەڵگەی کوردیشەوە؛ زانینی لۆژیکی لە گشت لایەکەوە هێرش دێنێت و باڵ بەسەر ژیانی سادەی تاکەکاندا دەکێشێت. لەم حاڵەتەدا ئەو جۆرە کۆمەڵگەیەی بەرهەمی زیرەکی دەستکردە لێکسیکۆنی فەلسەفەکەی سەرل□ بەر جیادەبێت.

فەلسەفە هی هەموانە

سەبارەت بەوەی فەلسەفە هی هەموانە ئەمە بەو مانایە دێت، کە خەڵکی گشتی لێیتێدەگات؟ یان بەپێچەوانە؟ فەلسەفە بۆ هەموان، ئەمە خەمڵاندن نییە، پێموابێش نییە، شتێکی نزیک لە ڕاستییە. فەلسەفە، کە بەشی هەموانی تێدایە میراتێکی مرۆیی هاوبەشە و سەرتاسەریشە.

بۆیە ئەم میراتە بە بیرکاریزانەکان وەک مێژووکرد و ڕۆماننووسەکان تادەگاتە خەڵکی سادە پێویستە.

دورخستنەوەی فەلسەفە لە کورد پێماندەڵێت، کە فەلسەفە هی هەموان نییە. بەڵام تێگەیشتنی فەلسەفە هی هەموانە، هاوکارماندەبێت تا ئەوپەڕەی فەلسەفە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەکانمان بەکاربەرین.

ئەوەتا کۆمارەکەی ئەفلاتون پێماندەڵێت فەلسەفە واتە شار؛ شار بێ فەلسەفە شارەکە گشت دژەکان(بێ دادی، گەندەڵی، نەزانین، ...) تێیدا بەسەر فەلسەفەدا زاڵدەبن.

ئەوەی لای سەرەوە باسکرا، بەرەو سەرنجخستنەسەر فەلسەفەی گشتییمان Public Philosophy دەبات. ئەم فەلسەفەیە هەر وەک فەلسەفە ئەکادیمییەکە پێویستدەکات بەدەست شارەزایانەوە بێت لە فەلسەفە.

لەم گۆشە نیگایەوە، فەلسەفەی گشتی پێویستی بە شیکاری فەلسەفیی هەیە. ئەم شیکارییە خودی فەلسەفە نزیکدەکاتەوە لە زەرینە، ئەوەش بەهۆی گفتوگۆکردنی نیگەرانییەکانی تاکەوە. گومانیناوێت فەلسەفەی گشتی جۆرە تەمومژاوییەک لەگەڵ خۆیدا دەنێت، لە لەگەڵ کاتدا دەبێت بڕەوێتەوە.

فەلسەفەزانە ڕۆژئاواییەکان لە یۆنانەوە تائێستا کاریان لەسەر ڕوونکردنەوەی واتای فەلسەفیی فەلسەفەکردووە و ئەوەیشیان لە تێگەیشتنماندا بەرجەستەکردووە، کە بەهۆی فەلسەفەوە لەگەڵ جیهان و خەمان و ئەوەی تردا لە دیالۆگداین. وەکیتریش، دیالۆگە فەلسەفییەکان دیالۆگەلێکی هەڵوەشانەوەگەران، یەکدی هەڵدەوەشێننەوە، ڕەتدەکەنەوە و دواتر ئەوە دەسازێنن، کە پێویستی هزریی مرۆڤە. ئەمە وادەکات، کاتێک فەلسەفە دەهێنرێتە شەقام دەستەواژە فەلسەفییەکان لە ئاڵۆزیی بخرێن.

ئەوەی وترا ئەوەمان پێدەڵێت، کە ""فەلسەفە لە کۆمەڵگە کار بە دروستکردنی بەها دەکات و ڕێزگرتن لە جیاوازییەکانیش بەهاداردەکات و ڕەوشتی پێکەوەژیانیش واتابەخشدەکات. ئەڵبەتە هەر فەلسەفەش هەستی ڕەخنەیی سەبارەت بە کێشەی ڕەوشتی، ژیانی ڕەوشتی، ئەرکی ڕەوشتی، پرسەی ڕۆناکبیری و.... هتد دروستدەکات و پرسیاری مرۆڤیش لەسەر مرۆڤ دەوروژێنێت"".

بەپێی تێگەیشتنی لوک فێری Luc Ferry فەلسەفە بریتیی نییە لە "ڕۆشنبیری گشتیی". دیارە ئەمەیش ئەوە ناگەیەنێت مرۆڤەکان هەوڵنەدەن تێگەیشتنیان لەسەر فەلسەفە نەبێت. هۆی ئەمەیش بۆ دوو شت دەگەڕێنێتەوە: لەلایەك لەبەرئەوەی "بەبێ فەلسەفە ناتوانین لە جیهان بگەین". لەلایەکی تر لەبەرئەوەی "دیدی ئێمە بۆ جیهان، کە لەمیانەی مێژووی هزرەوە پێکهاتووە پێویستمان بەوەیە لە ناواخن و لۆژیکی ئەم دیدە بگەین". لوک فێری بۆچوونی وایە، کە گومانی

ناوت، ک خوندنوی کلپووری هزری مرڤایتیی یارمتیی ئومان ددات باش و سربستان بژیین. “هندك ل هزرڤان هاوچرخکانیش پیانوای ئوان ب خشی فلسف ناکن و تنانت ل برئویش فلسف ناکن تا باشتر ل خیان یان ل جیهان بگن، بکو ب ئو فلسف دکن تا خیان بپارزن”.

ستفن هاوکینگ برهمی گفتوگ زانکییکان نک شقام

ستیفن هاوکینگ Hawking ل بازا دروستنابت؛ ئم برهمی زانک و توژینو پدژوار فیزیاییکان تایبت ب گردوونناسی. بی لردا دپرسین: دتوانین گفتوگ گردوونناوییکانی هاوکینگ ببین ناو بازا؟ ب بو مرجی وردکاریی ئپیستملژییکانی(معریفییکانی) فلسف فیزیاییکی دستکارینکین. گروابت ئوا ئو جر گفتوگی تنگیشتن ل شقام دروستدکات، ئوش لوسرو بزاری دروستدکات.
بازا لگ تنگیشتن پیوندی باش نیی و بیرکردنوی تریش ل تنگیشتنکانو دروستناکات. ئی چیبکرت؟ باشتر فلسفی فیزیای هاوگینگ ل درشتیا جهرت ب چون قوایی گردوونناوییکان. وات دبت بزانرت چن گفتوگکان برو ئایین، مرڤ، بوونی خوا دبرت.
ل بازا، هردم گفتوگ لسر باش و خراپ، دیندار و ب دین، داد و ب دادی، ئیماندار و ب ئیمان، بوشت و ب وشت ئامادبوونی خی هی. بی دبت بزانرت چن گفتوگی نوان فلسف و فیزیا دهنرت ناو شقام.
بازا بازا، پوری تایبت دیباتیو. ئگرچی زانک ئمر خریک ملکچی بازا دبت و گو ل داواکانی دگرت، بام لگ ئوشدا، لکتایدا، هر زانک دبت سنور ب قاستانی بازا دانت و کار لسر بمریبوونیشی بکات.
بیردز فیزیاییکانی هاوکینگ سبارت ب یزدان و چکی گردوون ل شقام وک خی جگای خی ناکاتو، چونک ئو بیردزان پویستی بجرک ل وناکبیریی فیزیایی، ک ل شقامدا دستناکوت.
است، ک ئم داککی دکین ل دروستکردنی گفتوگی فلسفیی سبارت ب فیزیا، ک ئوانش دمانبن برو دقری تر ل گفتوگ، ک نگ ئو هل و مرج ل بازا(شقام) دستنکون، بی دبت خمان لو استیی گلنکین، ک شقام زانکی ئکسفرد و کامبریج نیی، شقام شقام و هیچیتر. هر بنموون،

گەردوون، کە سیستەمێکی ئاڵۆز و ناهەڕەمەکیی و ناشێواوە، لەناو بازاڕ بەو ئاڵۆزییە گفتوگۆناکرێت، کە لە نێوەندی ئەکادیمی فیزیادا گفتوگۆدەکرێت.
تێگەیشتنەکانی هاوکینگ، کە زۆرجار دەمانبات بەرەو بەستنەوەی دۆزەخ و بەهەشت بە بوون و نەبوونی یەزدانەوە، ناکرێت لە بازاڕدا ئەو گفتوگۆیانە بەو جۆرە سازبکرێت، کە فیزیای هاوچەرخ لە زانکۆ کاریتیادەکات. بەڵام ئەمە ئەوەش ناگەیەنێت، کە زانکۆ توانیویەتی ئەو جۆرە بیرکردنەوانە بنبڕکات، کە لە بازاڕدا جمەی دێت.
شەقام شپرزە و قەرەباڵغە، بەڵام هێشتا بیرکردنەوەی تیایە. ئەو بیرکردنەوەیەی لە شەقام دا هەیە تایبەتمەندی خۆی هەیە. شەقام وەک زانکۆ نییە، ئەوێ شوێنی ململانێ ڕۆژانەییەکانە لەپێناو بژێوی ژیان. لەوێ پرسیاری تر بەرهەمدێت، کە لە هۆڵەکانی زانکۆ دروستنابێت. هەروەها کێشەکانی شەقام ڕەسەنترن و نوێنەرایەتی ڕاستەوخۆی ژیاندەکەن، و توانای جوڵانەوەی پرسیاری سیاسی، ئابووریی و کۆمەڵایەتیشیان هەیە.

بردنی فەلسەفە لە هۆڵەکانی خوێندنەوە بۆ سەر جادە

لە شەقام لە پرسیارە فەلسەفییە قووڵەکانەوە دەچین بۆ پرسیارە فەلسەفییە سادەکان. بەڵام لە زانکۆ لە پرسیارە فەلسەفییە قووڵەکانەوە دەچین بۆ پرسیارە فەلسەفییە دژوار و گومڕاکان. بۆنموونە، تێگەیشتن لە ئارگیومێنتە فەلسەفییەکان دژواریی خۆی هەیە؛ ئەمە لە هۆڵەکانی زانکۆ ئاساییە تێنەگەیشتن دروستبکات، بۆیە گواستنەوەی بۆ شەقام سەلیقەیی و کارزانیی دەوێت.
لەبەرئەوە شەقام بۆ ئەو تێگەیشتنە بەکاردەبرێت، کە چۆن فەلسەفە بتوانێت ژیانت بگۆڕێت، واتلێبکات چێژ لە ژیانکردن وەرگریت. واتە دەکرێت لە شەقام ئەو تەماشاکردن و تێگەیشتنە لەسەر فەلسەفە دروستکرێت، کە فەلسەفە بۆ ئەمەیە و لە ناو چەقی ژیاندا ئامادەیە.
ڕوونکردنەوە ئەگەرییەکانی تر، کە بابەتی سەرەکیی فەلسەفەن باشترە لە نێوەندی ئەکادیمیدا بوروژێنرێت، کە لەوێدا ئاساییە ئەو کێشە فەلسەفییە سەرەکییانەش لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێت، کە بۆ فەیلەسوفەکان ماناداربوونە.
بەپێی ئەوە بێت، کە لایسەرەوە قسەی لەبارەوە کرا، شەقام زانکۆ نییە، لە شوێنێکی چاکیشە بۆ جوڵانەوەی پرسیاری فەلسەفیی تایبەت بە ژیان: یەزدان، ڕاستی، داد، شادی، ، چێژ، قەدەر، بەختەوەری، درۆ و.... . لەبەرئەوەی ئەم چەمک و دەستەواژانە هی هەموانە ساناترە گفتوگۆکردنیان لەچاو هەندێک چەمک و زاراوەی تر: ڕەچەڵەکی

گەردوون، مانای نائاگایی بە ئاگایی، دەرئەنجامی زانین، بەڵگەسازیی، دیالۆگی دەروون و عەقڵ و پاساوی لۆژیکیی و..... .
لەوەی لایسەرەوە وترا، دەبێت ئەوەی لەوە فێربین، کە بەدواداچوون بە مێژوو و نەشونمای دیدە فەلسەفییەکان لە جیهانی ڕۆژئاوادا بە نێوەندی زانکۆ پێویستییەکی هزریی و زانکۆییە، لە ئەمە بە شەقام ئەو پێویستە نییە، یان هیچ نەبێت چوونە قوڵایی دیرۆکی لەمێژینەی فەلسەفەی ڕۆژئاوا بە شەقام ئەو گرنگە نییە و وروژاندنیشی ناتێگەیشتن دروستدەکات.
گواستنەوەی فەلسەفە لە زانکۆوە بە شەقام گرنگیی خۆی هەیە، بەڵام ئایا بەوە فەلسەفە پێگەی ئەکادێمیی و ڕووناکبیریی خۆی لەدەست دەدات؟ ئەڵبەتە نەخێر. فەلسەفە، کە دێتە شەقام، لەسەر دەستی شارەزا و پسپۆر لە فەلسەفە، ئەوکات زۆرتر لە خەڵک، لە جەماوەر نزیکدەبێتەوە. ئەمە ڕێگایەکیشە بۆ ئەوەی پرسیارە فەلسەفییە مەزنەکان ڕووبەڕووی خەڵک بکرێنەوە و بەشداریشیانپێبکرێت بە دۆزینەوەی وەڵام و وروژاندنی بیرکردنەوە.
ڕێگاکە، باشترین ڕێگایە بۆ زیندوو هێشتنەوەی فەلسەفە و نزیککردنەوەشی لە ژیان. بەمە فەلسەفە لەوە دەکەوێت وشک و توند دەرکەوێت و خۆی سەرووی کۆمەڵگە نیشاندات. هەر ئەم ڕێگایە گەڕانەوەی فەلسەفەیە بۆ سەرەتاکانی دەرکەوتنی فەلسەفە و کردنیشی بە بەشێک لە تێڕامانی بەردەوام.
کاتێک فەلسەفە تەنها لە هۆڵەکاندا گیردەکرێت، ئەمە وا لە فەلسەفە دەکات خۆی دابڕاو و دەستبژێریی نیشاندات. بۆیە فەلسەفە پێویستی بەوەیە لە هۆڵەکان وەدەرنرێت و تاو تاوێک بچێتە شوێنە گشتییەکان (پاڕک، گۆڕەپان، قاوەخانە، …) و ئەو بابەتانە گفتوگۆبکات، کە کێشەی ڕۆژانەی هاوڵاتییانن؛ لە کێشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانەوە تادەگاتە کێشە ڕەوشتی و دەروونی و بووناوییەکان.
بە بردنی فەلسەفە لە هۆڵەکانی خوێندنەوە بۆ سەر جادە فەلسەفە ئەو بەرگە توڕدەدات، کە بەزۆرکراوە بەبەریا؛ بەرگێک، کە هەمیشە پێماندەڵێت فەلسەفە وشک و ئاڵۆز و ڕەقە.
ئەم هاتنەسەر جادەیەی فەلسەفە وا لە فەلسەفە دەکات وەک هی هەموان تەماشابکرێت، وەک ئەوەی فەلسەفە ئەوەیە، کە پێویستمانە و دەتوانێت قسەمان لەسەربکات. تا وایلێدێت وردە وردە فەلسەفە خۆی دەکات بە گشت شوێنێکی ژیانمان؛ ناو خێزان، کتێبخانەکان، قاوەخانە کولتووریی و باخ و شوێنە گشتییەکانیتر.
وێڕای ئەوە، کاتێک فەلسەفە لە هۆڵی وانە و سێمینارەوە دێتە شەقام خۆی پتر دەناسێنێت و زۆرتر لەسەر خۆی دەتێگە. فەلسەفە، کە ناسراوە بەوەی گفتوگۆی شتی جیاوازدەکات، لە شەقامەوە دەستدەکات

بە روژاندنی گفتوگۆی نوێ و پێویست.
بابەتەکانی شەقام دەکرێت خۆی لە بابەتگەلی وەک تەنهای، ئازادی، بەدەنگی، خەمەکی، بەختەوەری، بەهیوای و بەباکی و زۆرێک چەمک و دەستەواژە بدات، بەڵام ئەوانەی کۆری سەرشەقام ڕێکدەخەن دەبێت لە مێژووی هزر و فەلسەفە شارەزابن و توانای رونکردنەوە و ڕاڤەی دیاردەکانیان بە سەلیقەیی و سانایی هەبێت.
بردنی فەلسەفە لە هۆڵەکانی خوێندنەوە بۆ سەر جادە جێ پەنجەی زانکۆ، نەوەندی ئەکادێمیی، بە شەقامەوە دیاردە بێت. بەو مەرجەی پسپۆر لە فەلسەفە توانای جوڵاندنی پرسیارەکانی شەقام و نیگەرانییەکانی خەڵکی هەبێت. لەم بارەیەشەوە ئەزموونی فەیلەسوفی فەرەنسی میشێل ئۆنفرێ Onfray و ڕوناکبیری ئەمەریکی ئیان ئولاسۆڤIan Olasov سەبارەت بە فەلسەفەکردن لە شەقام جێگای باسن.
کاتێک فەلسەفە لە هۆڵەکانەوە بەرەو شەقام دەبەین گرنگ لەوە بەئاگابین، کە بابەتی فەلسەفە زۆرن. ڕەنگە بەشەکییان ئەوانەبن، کە ڕۆژانە ڕێکەوتی دەکەین: داد چییە؟ بۆ دادپەروەری دەبێت هەبێت؟ زانین چییە؟ ئەڤین یان جەنگ چییە؟ باشە یان خراپە چییە؟
کەش لەوە، لە شەقام، قسە لەم پرسیارانە بکات و چۆن فەلسەفەکردن لە شەقام بکرێت ئەوەش بابەتن بە بیرکردنەوە. واتە پرسەکانی ڕۆژ پەیوەستدەکات زوزو فەلسەفەیان بەسەرەوە بکرێت. بەس لەسەر ئەوە وەستاوە کە ئەوە دەکات؟ لەبارەی پرسەکانی ڕۆژیشەوە دەبێت جیاوازیبکرێت لەنێوان ئەوانەی سەبارەت بەم پرسانە چەنەلێدەدەن، زۆربەیی دەکەن و ئەوانەش حیکمەتدەفەرموون.
بەگەشمان لەسەر بردنی فەلسەفە لە هۆڵەکانی خوێندنەوە بۆ سەر جادە ئایاری 68 ی پاریسە، کە لە سەردەمی نوێی فەلسەفەدا باشترین نموونەیە لەسەر فەلسەفەکردنی شەقام. بیرمەندە فەرەنسییەکان ئەو دەمە خۆیان و خوێندکارەکانیان هاتنە سەر جادە بۆ دروستکردنی فشار و هەنانەکایەوەی گۆڕانکارییە بنەماییەکان. ئەمەش وایکرد لەدوای خەباتی شەقامی ئایاری 68 ی پاریسەوە فەرەنسایەکی تر لەدایک بێت.

ئایا ئێمە پێویستمان بە

فەیلەسوفە؟.. بەشی سێهەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟.. ئازاد حەمە

پێویستی بە فەیلەسوفە پێویستییەکی مرۆیی و شارستانییە

بە کورتی و پوختی هەر لەم سەرەتایەوە ئەوە وەکوو خوێنەرانی ئێمە باسە دەخەین، کە زۆرێک هەندێک جار دەپرسن: دەستکەوتە فەلسەفییەکانی بیرمەندە گەورەکانی ڕۆژئاوا گەیاندمانییە کوێ، تا ئێمە قسە لەسەر بوون و نەبوونی فەلسەفە لەناو کورد دا بکەین؟ بێگومان ئەوە بەرهەمە فەلسەفییەکانی بیرمەندە گەورەکانی ڕۆژئاوا بوو، کە تا ئەندازەیەکی گەورە، مرۆڤایەتییان بەرەو شوێنێک برد لە خۆی و دەوروبەری تێبگات. ئەوە فەلسەفەی ئەو بیرمەندانە بوو، وایان لە مرۆڤی سەردەمە جیاکان کرد لە ژیان دوورنەکەونەوە و خۆشەویستییان بە بوونی مرۆیی خۆیان هەبێت و سوودیش لە گەڕینی بوونی کەمەڵایەتیی خۆیان وەربگرن. هەر ئەوانیش بوون لە سەرەتای فەلسەفەوە کاریان بە ئەوە کرد، ئیشی فەلسەفە کۆڵینەوە بێت لە ڕاستی یان ناڕاستی دیاردەکان.

جەختدەکەینەوە فەلسەفە کردەیەکی هزرییە؛ فەلسەفە بە هەر فەیلەسوفێک بەجۆرێک دەخرێتە ژێرپرسیارەوە و گەر تەماشای مێژووی فەلسەفەش بکەین دەبینین هەر فەیلەسوفە و بەشێوەیەک تەماشای گرنگیی فەلسەفەی کردووە و لەو ڕوانگەیەوە پرسیاری سەبارەت بەم چالاکییە هزرییە لادروستبووە.

هەندێک لە فەیلەسوفان لەمیانەی بەها ڕەوشتییەکانەوە دەچنە ناو پرسە فەلسەفییەکانەوە، هەندێکی تر لەمیانەی بوونی مرۆیی مرۆڤەوە و زۆرێکی تریش بەهەی جەختکردن لەسەر پرسیارە مێتافیزیکییەکانەوە. بەهەی ئەوەی، کە فەلسەفە هەڵوەستەلەسەر بوون و ئەو ژینگەیە دەکات، کە بوونەوەرەکان تێیدا دەژین، ئەمە وادەکات زانی فەلسەفە لەگەڵ کاتدا بەرین و بەرینتر بێت و بەسەر دەزی ڕوناکبیریی کۆمەڵگەیشەوە مەحەکی دادوەریی بێت؛ ئاماژەیش بێت لەسەر توانای بیرکردنەوە و ئاستی تەهزرین لەو کۆمەڵگەیە.

کەواتە مافی خۆمانە، ئەمەی کورد بپرسین: ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ یان لە فۆرمێکی تری زمانەوانییدا دەکرێت ئەوە بوترێت: ئایا ئێمە پێویستمان بە فەیلەسوفە؟ ئەم پرسیارە بە ئێمە سەرنجڕاکێشیکەی لەوەدایە، کە ئاڕا هەڵگری تەگەیشتنیشە لە دەزی

قەیراناوی هزرییمان.
بۆ ئەوەی وەڵامی پرسیاری ناوبراو بدەینەوە پێویستمان بەوەیە، کە بزانین بابەتەکانی فەلسەفە چیین؟ خودی فەلسەفە چییە و چیش نییە؟ ئەم جۆرە پرسیارانە بەدوای دەرەچەی تردا وەڵاماندەکەن تا تێمانگەیەنن، کە بۆچی پێویستمان بە فەلسەفەیە. لێرەدا ئاماژە بە بەشێک لەو دەرەچانە دەکەین: ئەمە بەشێکین لەو فەلسەفەیەی پێیدەڵێن فەلسەفەی ئیسلامیی؟ شتێک هەیە بەناوی فەلسەفەی کوردییەوە؟ هزری فەلسەفیی هزرێکی دیالۆگییە یان هەڕەمەکیی؟ کێن ئەوانەی لەناو ئێمەدا لە بواری فەلسەفەیەکی پوختدا کاردەکەن؟کێ کتێبی فەلسەفیی دەنووسێت و کێ ئەو کتێبانە دەخوێنێتەوە؟ ئەی بڕوانامە لە فەلسەفە فەیلەسوفبوون دروستدەکات؟ بە دەقە فەلسەفییە وەرگێڕاوەکان ناتوانن فەیلەسوف بەرهەمبهێنن؟
لەم بەشە و بەشی دواتردا وەڵامی ئەم پرسیارانە و پرسیاریدیش دەدەینەوە.

ئەمە بەشێکین لەو فەلسەفەیەی پێیدەڵێن فەلسەفەی ئیسلامیی؟

پرسیاری ئەمەی کورد بەشێکین لەو فەلسەفەیەی پێیدەڵێن فەلسەفەی ئیسلامیی؟ پرسیارێکی لاوەکی نییە و هەردەم ڕووبەڕووی ئەوانەش دەبێتەوە، کە بەدوای مێژووی فەلسەفەی ئێمەوە وێڵەن. مێژووی فەلسەفەی ئێمە بە ئاسانی نانوسرێتەوە و تەنانەت باوەڕیش بەو شیکاریانە ناکەین، کە هەموو کەس فەیلەسوفە یان شتێک فەیلەسوفبوونی تێدایە. ئەمە لەکاتێکدا وایە، کە فەلسەفە ڕوناکبیرییەکی گشتی بێت. واتە زانیاری کۆکردنەوە بێت لە سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە و سەبارەت بە بابەتی جیاواز. بەڵام فەلسەفە زانیاریی گشتی و سەرپێی نییە. فەلسەفە بۆ ئەوەی فەلسەفە بێت دەبێت زانیاری گشتی تێپەڕێنێت و سەروی تێگەیشتنی باو و پەرت و لاوەکی بێت.
ئەو نەتەوانەی گرێدراوی ئیسلامن پێیانوایە سەردەمی زێڕینی خۆیان هەیە. لەوەندەرە بەدوای فەلسەفەیەکدا وێڵن، کە پێیدەڵێن فەلسەفەی ئیسلامیی و بۆ ئەو مەبەستەش پۆلێک ناوی ڕوناکبیرانی خۆیانمان بەردەستدەخەن، کە سەر بەو فەلسەفە ئیسلامییەن. ئەی ئێمە؟ ، ئێمە کە وەک ئەوانیتر لەژێر ڕکێفی ئیسلامدا بووینە خاوەنی سەردەمی زێڕینی خۆمانین؟ گەر بەڵێ، کەوابێت پرسیارێک لەو بارەوە خۆی زەقدەکاتەوە، کە بەم جۆرەیە: کوان ئەو پۆلە ڕۆناکبیرە کوردەی، کە کاریان لەسەر/لەناو فەلسەفەی ئیسلامدا کردووە؟ پێناچێت دەرکەوتنی ئیسلام لەم ڕووەوە بە ئێمە گرنگیی هەبووبێت و ماناداریش بووبێت بۆ هاتنەکایەوەی بیرمەندگەلێکی وەک ئیبن ڕوشد، فارابی،

ئیبن سینا.
مەبەستی ئەمە لەوەی وترا ئەوە بوو، کە ئایا میراتی هزری ئیسلامیمان دەکرێت وەک فەلسەفە تەماشابکرێت؟ گەر ئەو میراتە وەک فەلسەفە تەماشاکرا، ئەی دەشێت ئەوانەی لەناو ئەو میراتە کاریانکردووە وەک فەیلەسوف ببینرێن؟ کەواتە گەر کاراکتەرە ئایینی یان نەتەوەییەکانمان (شێخ سەعیدی پیران، قازی محەمەد، و بەرەو مەسعود محەمەد و مەلا عەبدولکەریمی مودەریس و.... تادەگاتە پیرەمێرد و قانیع و نالی و خانی و مەحویش) بە فەیلەسوف تەماشابکرێن دەکرێت بڵێین فەیلەسوفمان هەیە؟ نەخێر، و پێمانوانییە ئەوانە فەیلەسوفبن؛ دواتریش لە زۆر دیدی دییەوە دەینەوەسەر ئەم لایەنە.
هۆکاری ئەو نەخێرەی لای سەرەوەمان بەم پرسیارەوە گرێدەدەینەوە: شیاوە ئەوەی ڕوناکبیرە دیندارەکانمان، شاعیرە سۆفییەکانمان، سیاسییە ئایینییە نەتەوەییەکانمان کاریان لەسەر کردووە بە فەلسەفە (فەلسەفەیەکی ئایینداریی) ناویبنێین؟ باشە هیچ بەڵگەیەکی مێتۆدیی لەئارادایە، کە پێمانبڵێت: بەڵێ لەسەر دەستی ئەوان؛ ئایین و فەلسەفه، شیعر و فەلسەفە، سیاسەت و فەلسەفە، لەوەدا پێکەوە کاریان کردووە؟ بۆیشە وادەڵێین، چونکە بەشێکی زۆر لە دیندارەکانی ئەمە نەفرەتیان لە فەلسەفەکردووە و بە تێکدەری باوەڕداریی ئاینیشیان زانیووە و تەنانەت زۆرێکیش لە دیندارانی کورد ئەوەی پێیدەڵێن فەلسەفە، و بەتایبەت فەلسەفەی ڕۆژئاوایی، ڕەتیانکردووەتەوە.
بە زۆرتر ڕوونکردنەوەی ئەوەی وترا هەر لێرەدا دەپرسین: فەلسەفە لەگەڵ باوەڕی ئایینیدا کۆکە؟ باوەڕدارە ئایینییەکان چۆن مامەڵە لەگەڵ شتێکدا دەکەن بنەماکەی عەقڵە نەک ئەفسانە و گێڕانەوە؟ لێرەدا دەشێت ئەوەش بپرسرێت، کە ئاساییە بە ئەوانەی سەرقاڵی فەلسەفەن، کە ئەوەش بوارێکی عەقڵییە، ئەوانە بە فەیلەسوف بزانن، کە ئیمانداریان بەرەو فەلسەفە بردوونی؟
ئەو دوو پرسیارەی لای سەرەوە ئەوەمان پێدەڵێن ئەو ناوانەی پێشتر گۆکران ناتوانین وەک فەیلەسوف تەماشایانبکەین. مەبەست کارەکانیان ناچنە خانەی فەلسەفەوە، ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی ئەوانە نە سیستەمێکی هزرییان دروستکردووە و نەش کاریان لەناو سیستەمێکی پوختی فەلسەفییدا کردووە. سەرباری ئەوە، ئەوەش دەڵێین، کە شوێنکەوتووانی ئیسلام لە دەڤەری ئێمە لە دەرئەنجامی ڕوانگە ئایینییەکانیانەوە ڕوانگەی فەلسەفییان بەرهەمنەهێناوە. ئەم لایەنەش دواتر دەینەوەسەری.
لە پەیوەندی بەوەی لایسەرەوە وروژا ئەوەش دەپرسین، کە هزری ئیسلامیی ئەمە بۆچی هزرێکی فەلسەفیی قووڵی بەدوای خۆیدا نەهێناوە؟ یان بە

دامەزراندنی فەلسەفەیەکی ئیسلامیی لەناو ڕوناکبیرانی ئیسلامیی ئەمەدا ئامانج نەبووە؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەو دوو پرسیارە لەوەوە دەستپێدەکەین، کە لە جیهانی عەرەبیدا ڕوناکبیرییەکی فەلسەفیی ئیسلامیی بوونی هەبووە. هەر لەڕێگای ئەو ڕوناکبیرییە فەلسەفییە ئیسلامییەشەوە نەک هەر ئەمان لە پەیوەندیدا بوونە بە جیهانی رۆژئاواوە، بگرە خودی رۆژئاواش لەڕێگای فارابی و ئیبن روشد و ئیبن سیناوە لە پەیوەندیدا بوونە بە ڕوناکبیرییە فەلسەفییە ئیسلامییەکەی جیهانی عەرەبی ئیسلامییەوە.

هەر سەبارەت بەوەی لای سەرەوە وترا، دوبارە دەپرسینەوە، ئایا ئەمە خاوەنی ڕوناکبیرییەکی فەلسەفیی ئیسلامیین؟ پێناچێت ئەوە بین. هیچ نەبێت لەوبارەوە بەهیچ جۆرێک لە ئاستی جیهانی عەرەبیدا نیین. گەر هەندێک لە خوێنەرانی ئەم بابەتە پێیانوابێت ئەمە خاوەنی ڕوناکبیرییەکی فەلسەفیی ئیسلامیی بووینە، کەواتە ئەمەش تایبەت بەم لایەنە دەپرسین: رابەرانی ئەو ڕوناکبیرییە کێن و کاریگەریان چییە لەسەر دروستکردنی پەیوەندی ئەمە بە جیهانی عەرەبی و رۆژئاواییەکانەوە؟ شێخ شەهابەدینی سورەبەردی، شەمسەدینی شارەزووری کە رابەرانی فەلسەفەیەکی ئیشراقیین، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، حاجی قادری کۆیی، مەلا کەرە، مەسعود محەمەد، خانی و ئەوانیتر چ پردێکی هزرییان لەنێوان ئەمە و هزرەڤانانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا دروسکردووە؟ لەسەر دەستی ئەو زاتانە لە کوێی فەلسەفەی یۆنانەوە دەستمانپێکردووە و چیمان لەم فەلسەفەیە، بۆ خۆمان و بۆ کولتوورەکانی تر، دروستکردووە؟

لێرەدا بائەوەش بوترێت، کە ئەمە بەشێک نیین لە فەلسەفەی ئیسلامیی، کە فەلسەفەیەکی عەرەبییە، بە هەردوو ئاقارە کۆن و نوێکەیەوە، هاوکات بەشێکیش نیین لە فەلسەفەیەکی رۆژئاوایی، کە مێژووە تازەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شانزە، ڕێنێسانس، تادەگاتە دوا بزاڤ و تەوژمە فەلسەفییەکانی سەدەی نۆزدە و بیستی رۆژئاوا (ئایدیالیزم، راسیۆنالیزم، بوونخوازی، پۆزەتقیستی، بوونگەرایی و پاش بونگەرایی و پاشتازەگەریی و......). گەر بەشێکین لێیان، کوان بەشداری ئەمە؟ لە کوێ و کەی بە پۆلێک تەوژم و بزاڤی فەلسەفییەوە هاتوینەتە ناو فەلسەفەی ئیسلامیی و ئەوەش، کە پێیدەوترێت، فەلسەفەی رۆژئاوایی؟؟

هزری فەلسەفیی هزرێکی دیالۆگییە نەک هەڕەمەکیی

فەلسەفەکردن بۆ کەسێکی وەک دێکارت لە گشت شارستانیەتێکدا پێوانیە بۆ شارستانیبوون. روونتر بدوێین، بڵاوبوونەوەی فەلسەفە

لەناو کۆمەڵگە و نەتەوەکان (شارستانییەکان) دا بە دێکارت Descartes ی گەورە بیرمەندی فەلسەفەی خودگەرایی واتاداربووە؛ بەوبوونەوەی فەلسەفە یارمەتیماندەدات، تا خۆمان لە دڕندە و کێوییەکان جیابکەینەوە. "خوا ئەو وڵاتانە بەختەوەردەکات، بەقەولی دێکارت، کە دەیانکات بەخاوەنی فەیلەسوفی ڕاستەقینە". ئەم تێگەیشتنە دێکارتییە بەرەو ئەوەمان دەبات، کە بڵێین: فەلسەفەکردن مرۆییبوونمان دەپارێزێت و هەمیشەیش ئەوەمان بیردەخاتەوە، کە مرۆییبوونمان بەرپرسیارێتییەکی ڕەوشتییە.

فەلسەفە بەدواداچوونە. ئەو کەسەش ئەمە دەکات فەیلەسوفە. لەو بەدواداچوونەدا فەلسەفە تێگەیشتنێک دەدۆزێتەوە. ئەو تێگەیشتنە لەخۆڕا دروستنابێت. هاوکات فەلسەفە وادەکات بە ئاوەز و لۆژیک پاساو بۆ شتەکانی ناو ژیانمان بهێنێتەوە. ئەم جۆرە وتنە بەرەو ئەوەشمان دەبات، کە فەلسەفە دەرگادەکاتەوە لە تێگەیشتنمان لە جیهان، لە خۆمان. فەلسەفە نەبێت متمانە بوونی نامێنێت. واتە متمانە بەوەی دەیڵێین لەسەر خۆمان و بوونمان. گومانیناوێت، فەلسەفە لەڕێگای دیالۆگ و گومانەوە متمانە دروستدەکات. ئەو متمانەیەی بەم جۆرە دروستدەبێت تۆکمە و جێگای باوەڕە.

لێرەوە دەگەینە ئەو دەرهاویشتەیەی، کە فەلسەفە لەهەر شوێنێک بێت بوونی فەیلەسوف پشتڕاستدەکاتەوە. ئەوەی فەلسەفە بەرهەمیدەهێنێت فەیلەسوفە، بوونی ئەم جۆرە مرۆڤانە ئەوە دەگەیەنێت، کە شارستانییەک فەیلەسوفی تیابوو واتە ئەو شارستانییە مەرجە شارستانییەکانی خۆی تەواوکردووە، هەروەها بوونی فەیلەسوف لەو حاڵەتەدا واتە بوونی مرۆڤگەلێکی جیا، بوونی مرۆڤێک، کە پیشەی بیرکردنەوە یێە.

دوا وتنیش لەوبارەوە، ئەوەیە، کە پرسیاری چیێتیی فەلسەفە لەناوەندی فەلسەفییدا خۆی پەیوەست دەردەخات و لەنێو ناپسپۆڕانیشدا لە فەلسەفە، بەداخەوە، تێگەیشتنێکی فرە ئاڕاستە دروستناکات و قووڵایی فەلسەفەیش پیشاننادات. ئەوەیش، کە لە سەردەمی ئەفلاتون Platoوە زۆرینەی فەیلەسوفەکان بەدەستییەوە گیرۆدەن، ئەو گاڵتەکردنەیە بە فەلسەفە دەکرێت، کە فەلسەفە شتێکی بێ سوود و زێدەڕۆئامێزە و فەیلەسوفیش زۆربڵێ و چەنەبازە. جارجارەیش فەیلەسوف، وەك كەسێكی بێئاگا لە جیهانی دەرەوە و داخراو دەبینرێت، بەو کەسەیش دەشوبهێنرێت، کە لە ژوورێکی تەنهادا دانیشتووە و بەخۆی بیردەکاتەوە. نەخێر، وانییە. فەلسەفە دژی بێهودەیی و بێ باکییە. فەیلەسوف ئەو کەسەیە، کە بەدوای هۆکاری بوونی شتەکان، مانای شت، دەگەڕێت و ئامانجیشی گەیشتنە بە بنەچەی شتەکان. کەواتە هزریی فەلسەفیی، کە هزری فەیلەسوفە، هزرێکی

دیالۆگییە نەک هەڕەمەکیی.

گشت ئەوەی لای سەرەوە وترا ئەم پرسیارەی لای خوارەوەی لێپێکهات:

شتێک هەیە بەناوی فەلسەفەی کوردییەوە؟

لای سەرەوە کورت و پوخت ئەوەمان خستەڕوو، کە فەلسەفە هزرێکی دیالۆگییە نەک هەڕەمەکیی و پاشخانێکی مێژوویشی هەیە؛ بۆیە لێرەدا بەباشی دەزانین، کە بپرسین فەلسەفە لە ناو ئێمەدا چ بەسەرهاتێکی هەیە؟ چ مێژوویەک لە پشتیەوەیە؟ باشە ئەم مێژووە لەگەڵ مێژووە جیهانییەکەی فەلسەفە یەکماندەخاتەوە؟ واتە ئێمە بەشێکین لە مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا و دەرەوەی ڕۆژئاوا؟ ئەم پرسیارانە دەمانخەنە ناو گەرووی پەلێک پرسیاری ترەوە، لەوانە: مێژوویەکمان لە هزر هەیە؟ ڕێبازە هزرییەکانمان لە چی پێکدێن؟ بەرهەمهێنەرانی ئەم ڕێبازانە، یان ئەم مێژووە، کێن؟

بە وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی لای سەرەوە، ئەوە دەڵێین، کە نووسین بەگشتی جیایە لە نووسینی فەلسەفیی. هەموو دەنووسن بەس خۆ هەموو فەلسەفییانە نانووسن. نووسینی فەلسەفیی هێزێکی هزریی، عەقڵیی، دەیجوڵێنێت. نووسینی تر دەکرێت هەستێک، سۆزێک هۆکاربێت بۆ نووسینەکەی. نووسینە فەلسەفییەکان دەکرێت عەقڵانی بن و دەشکرێت لاهوتی(تیۆلۆژی) بن. هەر یەکەش لەمانە ئاڕاستە و بیریاری خۆی هەیە. ڕوون نییە ئێمە سەر بە کام ئاڕاستەین و کوان بیریارانی ئەو ئاڕاستەیەمان. گەر فەلسەفەیەکمان هەیە خۆ دەبێت ئاڕاستەگەلێکمان لەناو ئەو فەلسەفەیەدا هەبێت(ئەریستۆیی یان ئەفلاتونی، ستۆیستی / هەیوانی/ یان ئەپیکۆریی، دێکارتی یان سپێنوزایی، کانتی یان ڕۆسۆیی، و …هتد).

فەلسەفەکاری بەجۆرێکیتر خستەڕووی بیرەکەیە. ئەو نووسینانەی لەناو ئێمە بەناوی فەلسەفەوە نووسراون هیچ بیرەکەیەکیان بەرهەمهێناوە؟ گەر بەڵێ بەرهەمیانهێناوە، کوا لە چ بوارێکدا؟ چونکە فەلسەفە لە چەند بوارێک پێکدێت: ڕەوشت، پەروەردە، زانست، هونەر و...... . وەرای ئەوە، کە فەلسەفە نەبوو فەیلەسوفیش بوونی نییە. ئەو دوانە، فەلسەفە و فەیلەسوف، واتە بوونی سیستەمێکی هزریی.

فەلسەفەی کوردی، شتێک بەم ناوەوە نییە. گەر فەلسەفەیەکی کوردی هەبێت دەبێت فەیلەسوفەکانیش هەبن. گەر بنەماکانی ئەو فەلسەفە کوردییە شیعر و ئەدەب بێت جا زۆربەی میلەتان ئەوەیان زۆر بەزیادەوە هەبووە و نەشهاتوون ئەدەب و شیعرەکەیان وەک سەرمایەیەکی فەلسەفیی نیشاندەن. دەکرێت بوترێت، کە بۆچوونی فەلسەفیی کوردیی هەیە، جا ئەوە سەرچاوەکەی جۆرە شیعر و ئەدەبێکی سۆفیانە بێت یان

میراتێکی ئاینییانەی سۆفیانە، بەڵام گشت ئەوانە قوتابخانە و شەپۆلی فەلسەفییان نەخستووەتەوە وەک ئەوەی نەتەوەکانیتر هەیانە(فەلسەفەی ئیتاڵی و بزاڤە کلاسیک و مۆدێرنەکانی، فەلسەفەی ئەڵمانی و تەوژم و شەپۆلە فەلسەفییە کۆن و نوێکانی و......).
چۆن بڕینە ناو فەلسەفەی ئیشراقەوە و بەشی خۆمانی لێبقرتێنین؟ شێخ شەهابەدینی سورەبەردی، شەمسەدینی شارەزووری، کە رابەرانی فەلسەفەیەکی ئیشراقیین، هاوکارمان دەبن لە قرتاندنی ئەم بەشە؟ ئەوەش کە لەناو ئیشراقییەکان دا وتراوە سەبارەت بە زانایانی سەردەمی ئیسلام و خودی فەلسەفەی یۆنانی، کە ئەمەیان سەرچاوەی فەلسەفە ئیسلامییەکەی جیهانی عەرەبییە، پێویستی بە دوبارەخوێندنەوە و توێژینەوەی وردە، تا لەوە دڵنیابین میراتی فەلسەفیی ئەمە چ جۆرێکە لە میراتی هزریی.
کاتێک دەڵێین شتێک نییە بەناوی فەلسەفەیەکی کوردییەوە ئەمە بەشێک لە خوێنەرانی ئەم بابەتە توڕەدەکات. دیارە توڕەبوونیش دەچێتە خانەی سۆز و هەڵچوونەوە و دەرئەنجامی لۆژیکیی ناداتبەدەستەوە. توڕەبوونی کەسێک یان کەسانێک ناکرێت بکرێت بەپێوانە بۆ بوونی فەلسەفە. بوون و نەبوونی فەلسەفە دیاردەیەکیی شیکاریی و ڕاڤەکارییە و دوورە لە هەست و سۆزی کەسییەوە، جا ئەوە تاکیی بێت یان نەتەوەیی.
کاتێک قسە لە فەلسەفەهەبوون؛ بوونی فەلسەفە و گۆشەی هزریی فەلسەفیی دەکەین، ئەمە هەروەک پێشتریش وتمان داوای پێناسەی فەلسەفەمان لێدەکات، شانبەشانی ئەوە دۆزی وتنەوەی فەلسەفە و مامۆستاکانی فەلسەفە و خوێندکارەکانی ئەم مامۆستایانەش جێیباسن. هەر تایبەت بەم لایەنە ئەو کێشە سیاسی و ئایینییەیەش جێیباسە، کە لە شاردا زاڵە، کە هەر ئەوەشە نێوەندە ئەکادێمییەکان دەباتەڕێوە.
ڕەنگە فەلسەفە بە زۆرێک لە دژوارترین ئەو بابەتانە هەژمارکرێت، کە لەناو بابەتە رۆژانەییەکان گوێیانلێدەبێت. مەبەست، حەز لە فەلسەفە دەمێک وەختە لەناو ئەمە خۆی لە پی تاریکییدا گیرکردووە، لەم ڕێوەشەوە مێژوومان هەیە. تاساڵانێکیش بەقەدرزانیی بە فەلسەفەدەکرا؛ ترسێک هەبوو لە فەلسەفە و وەک شتێکی بێئیمانانە و دژەدینیش دەبینرا. لە دوو لاوە غەدر لە فەلسەفە دەکرا؛ غەدرێک لە دامەزراوەی ئایینیەوە سەرچاوەیدەگرت و غەدرێکیتریش لە دەسەڵاتە سیاسییەکەوە، کە ترسی لە کردەی هۆشیاریی تاک هەبوو.
گەر تەماشای بەلانی کەمەوە سەدساڵەی ڕابردوو بکەین دەتوانین درک بە بوونی سەرەتایەک بۆ بیرکردنەوەی فەلسەفیی بکەین؟ ڕەنگە ئەو سەدساڵە کەم بێت بۆ ئەوەی بەشداری خۆمان لە مێژووی فەلسەفەی جیهانی دیاریکەین، ئەگەرچی لەماوەی ئەو سەد ساڵەدا بزووتنەوەی

ئەدەبی و سیاسی جۆراجۆر بەدیدەکەین؛ لە ئەفسوس ئەو بزووتنەوانە و بەرهەمەکانیشیان ناتوانن پێمانبڵێن ئەمە خاوەنی بیرکردنەوەیەکی فەلسەفیی سیستەماتیکین. بزووتنەوەکان لەچاو ئەزموونی هزریی نەتەوەکانی تر پێهزر نەبوونە و فرەئاقاریش دەرناکەون. پێدەچێت کێشە نەتەوەییەکەمان خەمە گەورەکەی ئەو بزووتنەوە سیاسیی و ئەدەبیانە بووبێت. ئەوەش وایکردووە خەمی نەتەوەیی سەرووی خەمی بیریاریی و هزرییمان بێت.

ئەو سەدەیەی باسیدەکەین، مەبەست گشت سەدەی بیست، کە پێشدەچێت لەوەی بەرهەمی هزری سیاسیی و ئەدەبییەوە دەوڵەمەندترین سەدەی ئێمە بووبێت، خۆ هێشتا ئێمە ئەوە بە ئێمە ناڵێت، کە ئێمە فەیلەسوفمان هەیە. شاعیر، چیرۆکنوس و پەخشاننوسی سیاسیی و ئەدەبییمان هەبووە بەس فەیلەسوف بە مانا رۆژئاواییەکەی نەخێر نییمانە/نەمانبووە. لەو دەمەدا شتێک بەناوی فەلسەفەی ئیسلامیی عەرەبیی لەناومان دا زاڵبووە، بەڵام ئایا توانیویەتی لەناو ڕۆناکبیرانی ئیسلامیی و ئیسلامی سیاسیی ئێمە ڕەچکە بخاتەوە؟

ماوەیتی..................................

فەیلەسوفبوون و ئێمە.. ئازاد حەمە/ بەشی دووەمی ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟

لە سۆراخی فەیلەسوفبوونی ئێمە دا

سەردەمی زێڕینی ئێمە کام سەردەمە تا لێوەندەرێ بەدوای فەلسەفەدا بگەڕێین؟ باشە دەرکەوتنی ئیسلام بە ئێمە لە دیدی هزرییەوە گرنگیی هەبووە؟ مانادر بووە ئەم دەرکەوتنە بە هاتنەکایەوەی بیرمەندگەلێک لەناوی کوردی ئیسلامدا لەشێوەی ئیبن روشد، فارابی، ئیبن سینا؟ ئەم پرسیارانە واماندەکات بەدوای سەکۆیەکدا وێڵبین و لەناو ڕووبەرەکانی ئەو سەکۆیەشدا لە سۆراخی کۆشکی فەلسەفیمان بین.
جەغتدەکەینەوە، کە پرسیار لەسەر چارەنووسی هزری فەلسەفییمان قەدرزانییە لە پرۆسەی ڕۆناکبیریمان، لەو کردە ڕۆناکبیرییەی جارێ

ئاگاییمانی داگیرنەکردوە. پرۆسەی ڕوناکبیریمان، گەر بە فەلسەفە نەیکردبێت بوونی ڕوناکبیریمان دەخاتە ژێرپرسیارەوە. پرۆسە ڕوناکبیرییەکانیش لە دەرەوەی بازنەی فەلسەفە لاواز و کەمدرامەت و پڕ لە کەموکوڕیین.
لەگەڵ گۆکردنی وشەی فەلسەفەش وشەی عەقڵ ڕووبەڕووماندەبێتەوە. فەلسەفە، کە پەنابردنە بە عەقڵ. عەقڵیش خستنەگەڕی دەوێت. جۆری خستنەگەڕەکانی عەقڵ فەیلەسوفبوونی جیاجیای دروستکردووە. مێژووی فەلسەفەش بەڵگەیە لەسەر ئەوە، لەسەری جۆراوجۆری جوگرافیای فەلسەفیی و فەیلەسوفبوون.
ڕەنگە مرۆڤایەتی پێویستی بە فەلسەفەکردنی ئێمە نەبێت. ئێمە خۆمان لە دۆزەکداین پێویستمان بە فەلسەفەیە. ئێمەش بەتەنها ڕەوشی ئێمە نییە. گومانیشی ناوێت، ئێمە وەک زۆر کولتوور و نەتەوەی تر فەلسەفەی ئەویتر قەرزدەکەین و ڕۆژانەش بەکاریدەبەین.
فەیلەسوفبوونی ئێمە شەڕەقەی زۆر لەخۆدەگرێت. ئەوەتا مێژووی فەیلەسوفبوونی بەشێک لە شارستانییەکانیش لێوانلیوبوونە لە فەیلەسوف، وەک یۆنانییەکان؛ کەچی فەلسەفەی هاوچەرخی ڕۆژئاوایی، لە ئێستادا، زۆر بی یۆنانە. ئەمەیان چۆن؟ یۆنان لە ڕابردوودا مەڵگەی فەلسەفە بووە و ئێستاش قەرزارێکی زۆری فەلسەفەی ڕۆژئاوایە. سەرباری ئەوە، یۆنانی دوێنێ لەڕووی فەیلەسوفبوونەوە هەرگیز وەک یۆنانی ئەمڕۆ نییە. ئەمڕۆی یۆنان لەڕووی فەلسەفییەوە گەلێک هەژارە. کێناڵێت لە سەدەی سی (30) دا یۆنان جارێکیتر دەبێتەوە بە داڵدەی فەلسەفە و سوکرات و ئەریستۆی تر سەرهەڵنادەنەوە؟ بۆ نا!
جگەلەوەی فەیلەسوفبوونی ئێمە، یان هەر نەتەوەیەکی تر تەنها بەوەوە پابەند نییە، کە نووسینی فەلسەفیی هەیە یان نییەتی، بەوەشەوە پابەندە، کە نووسینە فەلسەفییەکان چەند کاریگەرن. هەر لەبەر ئەوە کاتێک بیرۆکەکانی فەیلەسوفێک دەخوێنینەوە لە بارەی جیهانەوە چییمان تیادروستدەبێت؟ ئەم پرسیارە ئەوەمان پێدەڵێت، کە گەشەی هزری فەلسەفیی یەک هەڵەی مێژوویی نییە و دابڕان و وەستانی زۆری تیایە.

فەیلەسوفبوون، لەم سەردەمە تەنگژاوییەدا ئالەنگاریی خۆی هەیە

بەگشتی فەلسەفە لە دۆخێکی ناهەمواردایە و فەیلەسوفبوونیش، لە ئاستێکی گڵوباڵ، لەبەردەم ئالەنگاریی گەورەدایە. ئەم لایەنە و ئەوەش، کە ئێستای ئیمە بە فەلسەفە گوزەردەکات، لێرە و لەوە، پرسە گەورەکەی جڤاکی کوردی پێکنەهێناوە و بە پێی پێویستیش تێڕامانی

دروستنەکردووە.
بۆیە پرسیاری بۆچی فەلسەفە هەیە؟ نەبووەتە پرسیارە گەورەکەی ئێمە. لەناو زۆرێکیش لە خەڵکی ئێمە (ئەکادیمییەکان، نووسەران، خوێندکارانی زانکۆ، تا دەگاتە خەڵکی عەوام) گرنگیدان بە فەلسەفە بێ مانایە. لەبەرئەوە پرسیاری فەلسەفە چی پێدەکرێت؟، کە پرسیارێکی زۆرینەیە لە جیهاندا، لای ئێمە ڕاچڵەکانی هزریی دروستنەکردووە. ئەم شێوە پرسیارە دەیەوێت ئەوەش بە مرۆڤی کورد بڵێت، کە فەلسەفە چی بۆدەکات گەر گرنگیی بداتێ. واتە بەهۆی فەلسەفەوە دەکارێت خۆی چاک بکات؟ بۆنموونە درۆنەکات؟ خیانەتنەکات؟ عاشقبێت؟ و… .
فەلسەفە، کە دێتە ناو کولتووری نەتەوەیەکەوە گوزارە و دەربڕینەکانی دەگۆڕێت و سیستەمە زمانەوانییەکەشی وەک خۆی نامێنێتەوە. ئەمەو جگەلەوەی بوونی فەلسەفە خۆی دەبێت لە گۆڕینی مەودای بیرکردنەوەش. هەر لەبەرئەوەی فەلسەفە نەهاتووەتە ناو ژیانمانەوە، دەبینین زۆر بەدەگمەن گوزارەی لەم جۆرە بەکاردەبەین: فەلسەفەی لە ژیانیا نییە، کەوتووەتە ناو کێشەیەکی فەلسەفییەوە، ئەمە هیچ فەلسەفەیەکی تێدا نییە … .

فەیلەسوفبوون پرسیاری فەلسەفە چییە؟ و فەیلەسوف کێیە؟ دووبارەدەوروژێنێتەوە

گشت ئەوانەی دەخوازن وەڵامێک بە پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ دابڕێژن خودی پرسیارەکە داوایانلێدەکات هەڵوێستەیەک لەسەر پرسیاری فەلسەفە چییە؟ و فەیلەسوف کێیە؟ بکەن. ئەڵبەتە پرسیاری فەلسەفە چییە؟ ئەوەمان پێدەڵێت، کە فەلسەفە لە بنەچەدا بەوە خۆی لە زانینەکانی تر جیادەکاتەوە، کە تایبەت و دەگمەنە.
باشە تایبەتیی و دەگمەنیی فەلسەفە لە چیدایە؟ تایبەتیی و دەگمەنیی فەلسەفە لە فۆرمی نزیکبوونەوەیدایە لەگەڵ: مرۆڤ، بوونی مرۆڤ، دەوروبەری مرۆڤ، کێشەکانی مرۆڤ، ئەو شتەی، کە مرۆڤ پێویستە بیزانێت و بیکات. سروشتی فەلسەفە بەجۆرێکە، کە بیرکردنەوە بەرهەمدەهێنێت، بیرکردنەوەکانیش جۆراوجۆرن و ئاڕاستەیش وەردەگرن. واتە فەلسەفە لە: بوون، سیاسەت، جوانکاریی، پەروەردە، ڕەوشت و لە….هتد دا قسەدەکات و تایبەت بەو لایەنانە بیرکردنەوەی خۆی هەیە.
سەربارەئەوە، پرسیاری فەلسەفە چییە؟ و فەیلەسوف کێیە؟ پرسیاری تر دروستدەکەن: فەیلەسوفەکان کێن؟ چۆن کەسانێکن؟ زۆرێکیش پێیوایە فەیلەسوفەکان کەسانێکی بێزار و دابڕاون لە جیهان. بەڵام ئێمە

وایە؟ بەگومان نەخێر. فەیلەسوفەکان کەسانی لەم جۆرە نیین. فەیلەسوفەکان وەک گشت مرۆڤەکانیتر دەگرین، پێدەکەنن، دەنوون، کاردەکەن، ناندەخۆن، ئەڤینداریدەکەن، بێزاردەبن، ئاشتدەبنەوە و...هتد.

سەرباری ئەوە، فەیلەسوفەکان تەنها دەستی کتێب نیین، پێش هەموو شتێک دەستی ژیانن. ژینگە، پەروەردە، هونەر تادەگاتە تەندروستی و سیاسەت بەهەندوەردەگرن و ... وەکو ئەوە، هەر فەیلەسوفە و شێوازێکی هەیە، کە دواتر ئەوەش شێواز بە فەلسەفەکەی دادەڕێژێت. ئەوە وادەکات فەیلەسوفەکان لەیەکتر جیاکرێنەوە.

کەوابێت، فەلسەفەکردن مافی ئەمەی مرۆڤە، مافی گشت ئەوانەیە، کە ئاوەز دەخەنەگەڕ و لە بارەی بوون؛ بوونی خۆیان و دەورووبەریان ڕادەمێنن. ئەلبەتە هەر یەکەو بەجۆرێک گوزارە لەم مافە دەکات. بۆیە فەیلەسوفەکان جیاواز دەنووسن.

فەیلەسوفبوون یەک جارە

فەیلەسوفبوون ئەو پرسەیە لەناو جڤاکی کوردی دا سەرنجی نەخراوەتەسەر. تەنانەت سەرنج نەشخراوەتەسەر ئەوەی، کە فەیلەسوفبوون ڕوودان و دەرکەوتنە. ڕوودەدات یان نا. لەناکاو دەردەکەوێت یان نا. هەروەها لەناو فەیلەسوفبوون دا یەخەگرتنێک هەیە. واتە، کاتێک کەسێک دەبێتە فەیلەسووف کار لەسەر پێپێنەبراو دەبات و مەترسییەکانیش دەبینێت. فەیلەسوفبوون هاتنە، ئەو شتەیە، کە دواتر بەرەوپیرتەدێت. بۆیە ڕوودانەکەی یەکجارە و بەس. بەنموونە: دێکارت، ئیبن ڕوشد، سپینوزا، هەگڵ، هەربە بوونیان بە فەیلەسوف شتێک دەرکەوت؛ شتێک ڕوویدا، کە پێشتر بوونی نەبوو. فەیلەسوفبوون ئا ئەو ڕووداوە، ئەو دەرکەوتنە لەناکاوەیە.

کەوابێت فەیلەسوفبوون دەرکەوتنی ڕووداوێکە. ئەم ڕووداوە یەک جار ڕوودەدات. بۆیە یەک سوکرات، یەک نیچە، یەک فارابی، یەک مارکس، یەک ... هەیە. ئەمانە یەکجار هەن و یەک جاریش ڕوودەدەن. واتە سوکرات و ئەریستۆ دوانن. مارکس و هەگڵ دوانن. هەسەڕڵ و هایدیگەر دوانن. فارابی و ئیبن ڕوشد دوان. ئەمانە هەریەکەیان یەکن و نابنەوە و یەک جارانیش دەبن، دەردەکەون و ڕوودەدەن.

لەبەر ڕۆشنایی ئەوەی وترا، دەپرسین: لەناوماندا ئەوانە سەریان هەڵداوە، کە فەیلەسوفئاسا بیردەکەنەوە؟ چۆن بزانین لەناوماندا فەیلەسوف سەریهەڵداوە؟ ئەمانە بەرهەمی فەلسەفیان هەیە؟ بەرهەمە فەلسەفییەکانیان هیچی لەڕە یان لەوە گەڕێیوە؟ ئەی فەیلەسوفبوون شتێکی زگماکە یان بەرهەمی بیرکردنەوەی بەردەوامی خودییە؟ پرسە

فەلسەفییە گەورەکانی ئێمە لەناو فەلسەفە چیی بوونە؟ یان بە خودی پرسە گەورەکانی فەلسەفە بۆ ئێمە نەبوونە بە پرس؟
بە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە، لەوەوە دەستپێدەکەین، کە ڕەنگە کەمنەبن ئەوانەی لەناو ئێمەدا سەرقاڵی فەلسەفەن، لە سەرقاڵییەکانی ئەمانە فەلسەفەیەکی دیارکراوی دروستنەکردووە. گەر فەلسەفەمان هەیە تایبەتمەندییەکانی ئەم فەلسەفەیە چییە؟ بە چی خۆی لە فەلسەفەی دەوروبەرمان جیادەکاتەوە؟ بەم جۆرە، هەموو ئەوانەی دەنووس فەیلەسوف نیین. مەرجی سەرەکی فەیلەسوفبوون نووسین نییە. شتێکیترە، کە سەرووی نووسینە. نووسین نییە، بیرکردنەوەیە. بیرکردنەوەی گەورە و ڕێچکەشکێن.
هەر ئەو پەلە پرسیارە بەرەو پرسیاری ووردترمان دەبات وەک: فەلسەفە لەناو ئێمە ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی هەیە؟ گەر بەڵێ بۆ کوێ دەگەڕێتەوە؟ بۆ ئەدەب و ئاین؟ بۆیشە ئەم پرسیارە دەکەین، چونکە فەلسەفە بۆ ئێمە لە ڕابردوودا، لەڕێگای ئەدەب و ئاینەوە، ڕێگایەک بووە بۆ گەڕان بەدوای میراتدا. ئەفسووس، ئەمەش زۆری نەخایاندووە و قوڵیش کاری تیانەکراوە.
لێرەدا واباشە بچینەوە سەر تێگەیشتنێکی دێکارت، کە پێیوایە "بڵاوبوونەوەی فەلسەفە یارمەتیماندەدات، تا خۆمان لە دڕندە و کێوییەکان جیابکەینەوە." خوا ئەو وڵاتانە بەختەوەردەکات، بەقەولی ئەو، کە دەیانکات بەخاوەنی فەیلەسوفی ڕاستەقینە". ئەم تێگەیشتنە دێکارتییە بەرەو ئەوەمان دەبات، کە بڵێین: فەلسەفەکردن مرۆییبوونمان دەپارێزێت و هەمیشەیش ئەوەمان بیردەخاتەوە، کە مرۆییبوونمان بەرپرسیارێتییەکی ڕەوشتییە. لێرەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە، کە فەیلەسوفبوون ژینگە و دەرفەت و تاکی خۆی دەوێت.
فەیلەسوفبوون، کە دەکەوێتەگەڕێ ئەو کاتە لەوە حاڵیدەبین، کە فەلسەفە ئیشی چارەسەرکردنی کێشەکانی ڕۆژانە، بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاریی تاك و گوتنی ناباو و نادۆگمایە. ئەمە جگە لەوەی فەلسەفە بە ڕاستیبێژیی ناسراوە؛ ڕاستییەك، کە تاکوتەرا نییە. ئەو شتانەی، کە فەیلەسوف لەبارەیانەوە گوتن دەهێنێتەگۆڕێ، بەدواچوونیان بۆدەکات و لە ڕاستییان دەکۆڵێتەوە.
ئەوە فەیلەسوفبوونە زەمینە بۆ فەلسەفەسازی دەسازێنێت. بەپێی ئەوەی فەیلەسوف لە کۆمەڵگەدا دەژی و هەست بە دەوروبەری خۆی دەکات، دەتوانێت کاریگەریی لەسەر فاکتەرە کۆمەڵایەتیی و ڕۆشنبیرییەکان دابنێت و ئاوێزی خۆیشی بخاتەگەڕێ، تا لە کۆمەڵگە تێبگات و ڕاستیی ناو ئەو کۆمەڵگەیە ئاشکرابکات.

بینینی کەسێک لە پێگەی فەیلەسوف

فەیلەسوف کەسێکی بێ ئاگا لە جیهان نییە، گۆشەگیر لە ژوورێک و بێ باک بەرامبەر بەوەی لە جیهاندا ڕوودەدات. بەپێی بینینی کەسێک لە پێگەی فەیلەسوف کارێکی ئاسان نییە و هەر ئەو بینینەش دەتوانێت بەرەو دیدی ترمان ببات. بۆ؟ چونکە بینینی کەسێک لە پێگەی فەیلەسوف واتە بوونی فەلسەفەیەک؛ کاتێکیش دەڵێین فەیلەسوفمان نییە ئەمە بەو مانایە نییە، کە دان بە بوونی کەسانێک نانێین، کە سەرقاڵی نووسینی فەلسەفیین یان روناکبیرییەکی فەلسەفییان هەیە.کەواتە لێرەدا دەپرسین: بەوانەوەی، کە لە بواری توێژینەوەی فەلسەفیدا کاردەکەن دەکرێت بڵێین فەیلەسوفمان هەیە؟ بێگومان نەخێر.

گومانیناوێت، چەند بەشێکی فەلسەفەمان لە هەرێم دا هەیە(زانکۆی سەلاحەدین، زانکۆی ڕاپەڕین) و لەو چەند بەشەش پۆلێک پرۆفیسۆری فەلسەفەشمان هەیە؛ بگرە کۆمەڵێک شرۆڤەکاری فەلسەفیشمان لە دەرەوەی ئەو بەشانە هەیە، کە کۆرسێک فەلسەفیان نەخوێندووە و خۆشیان سەرقاڵی نووسین و وەرگێڕانی بیرمەندەکان کردووە. بەس ئایا گشت ئەمەی وترا پێماندەڵێت ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ ئەڵبەتە نەخێر. زۆرێک هەن شەیدای نووسینە فەلسەفییەکانی ئەفلاتون و ئەریستو و دێکارت و هیگڵ و مارکس و سارتەر و هایدیگەرن و لەو بارەشەوە چەند دەقێکیان نوسیوە بەس ئایا ئەمە ئاماژەیە لەسەر بوونی فەیلەسوف لەناو ئێمە؟ بەدڵنیاییەوە نەخێر.

لەو بارەوە ئەوەش شایانی وتنە، کە کێ مافی فەلسەفەکردنی هەیە؟ بەدڵنیاییەوە ئەم پرسیارە بەرۆکی کۆمەڵێ پرسیارێکی هاوشێوە دەگرێت، کە خەمی هزریی چیەتیی فەلسەفە لەکۆڵدەگرن: گەر ئەم مافە تەنها بۆ فەیلەسوف دەدرێت، باشە فەیلەسوف کێیە؟ فەیلەسوف پرۆفیسۆرێکی زانکۆیی و کەسێکی ئەکادیمییە؟ ڕەنگە هەندێکیش لە ئێمە بڵێن، ئەی بۆ فەلسەفەکردن مافی عەوامیش (زۆربەش) نەبێت؟

لێرەدا و سەبارەت بەو پرسیارانە تەنها ئەوەندە دەڵێین، کە ڕاستە فەلسەفەکردن مافی ئێمەی مرۆڤە، مافی گشت ئەوانەیە، کە ئاوەز دەخەنەگەڕ و لە بارەی بوون و بوونی خۆیان و دەوروبەریان ڕادەمێنن. بەپێی ئەوەیش، کە لە ئێستادا تەکنەلۆژیای زانیاریی دەستی بەسەر ژیانی ئێمەدا گرتووە، پێویستمان بەوەیە تێڕامان و تەماشاکردنەکانمان بۆ جیهانی تازە، قووڵتر و بەرینتر بکەین، تا لەوە تێبگەین، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ چەمکی خودی زانین، زانست، ڕەوشت و ئاکار (موڕاڵ) دا بکەین.

ئاڵۆزییەکانی دنیای سیاسەت، واتای ماف، دادپەروەریی، یەکسانیی، کێشەی ژینگەیی و پەروەردەییەکانیش، هەموو ئەمانە داوامان لێدەکەن، کە ئاسۆی بیرکردنەوەمان فراوان و فرە ئاقار بکەین و تێگەیشتنی

فەلسەفیی لەمەڕ تێگەیشتنە سیاسیی، پەروەردەیی، کۆمەڵایەتیی و کولتوورییەکان دروستبکەین. ئەمە کارێکی ئاسان نییە. ئەمە داوای سێستەمێکی هزرییمان لێدەکات لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتییماندا.
دۆخەکە لەوەدایە، کە ئەمە نامانەوێت لەڕێگای ئەم پرسیارەوە لە دۆزی قەیراناوی هزرییمان تێبگەین. باشە گەر فەیلەسوفمان هەیە بنەمای هزری فەلسەفیی ئەمە چ جۆرە بنەمایەکی هەیە؟ بەدڵنیایشەوە نەبوونی ئەو بنەمایە، واتە نەبوونی فەیلەسوف. ئەمە وایدەبینیین، کە دیدێکی نوێ بۆ جیهان تەنها لە ڕوانگەی فەلسەفەوە دێتەکایەوە. کە ئەوە هەبوو واتە فەیلەسوف هەیە. بۆیە ڕوون نییە وشەی فەیلەسوف چۆن لەناو ئێمە بڵاوبووەتەوە و چیگەیاندووە. ئەم وشەیە پۆزەتیڤ بەکاربراوە یان نێگەتیڤ.

نا، ئێمە بەمجۆرە لە فەلسەفە حاڵینەبووینە

ئێمە بەو جۆرە لە فەلسەفە حاڵینەبووینە، کە لە لاپەڕەکانی مێژووی فەلسەفەی رۆژئاوا بەرچاوخراوە. لەوێ، لە دیدی رۆژئاواییەکان کاتێك، فەلسەفە دەبێت بە فۆرمێک لە نوسین، یان فەلسەفەکردن جێگای نوسین دەگرێتەوە ئیدی زۆر شت گۆڕانی دێتەسەر. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی کاتێک فەلسەفە لە وتنەکانی مرۆڤدا کارادەبێت، وتن لەبارەی بوونی مرۆییەوە دێتەگۆ و فەلسەفەیش خۆی وەك ئامرازێك بۆ ژیان و تێگەیشتن لە بوونی کۆمەڵایەتیی مرۆڤ نمایشدەکات و لەڕێگای فەلسەفەیشەوە لە چێژی بیرکردنەوە و مەبەستی ژیان تێدەگەین.
نا ئێمە، بەوجۆرە لە فەلسەفە حاڵینەبووینە، کە فەلسەفە بیرکردنەوەیە، ئەم بیرکردنەوەیە لەلایەکەوە ئاڕاستەی ژیان دەستنیشاندەکات، لەلایەکی ترەوە گفتوگۆی شتەکانی ناو ژیانی مرۆڤ دەکات. بۆ ئەوەی بژیین و لە ژیانی خۆمان تێبگەین، پێویستمان بەو ئامرازەی ژیانە، کە فەلسەفەیە. ئەمەش پێویستی بەوەیە، کە لەم پرۆسەیەدا بۆ ئەوەی خوێنەرانی فەلسەفە زیادبکەن و فەلسەفە وەك شێوازێك بۆ ژیان و ئامرازێك بۆ گەیشتن بە ژیان سەیربکرێت، فەلسەفەکردن پێویستی بەوەیە لەگەڵ تیۆرییەکان خۆی بگونجێنێت و خۆی ئاسانتر و نزیکتر لە ژیان نیشانبدات.
ئەو دەمەی فەلسەفە دەکرێت بە ئامرازێك بۆ کەڵکوەرگرتن لە ژیان و گۆڕینی فۆرمی ژیانی مرۆڤ و تەقەلایەکیش بۆ هەڵوەستکردن لەسەر بەختەوەریی و ئایندە و ناحەزییەکانی مرۆڤ؛ بەمە فەلسەفە زیاتر لە بوونی مرۆڤەوە نزیکدەبێتەوە.
کوا کە لەناو ئێمە کردەی فەلسەفەکردنی واڵەکردووە ببێت بە کێششێک بۆ گەڕان بەدوای واتای ئازادیی و بەدیهێنانی بەختەوەریی بۆ تاك و

لەسەرێکی ترەوە ئاشتکردنەوەی کولتووری سیاسیی ئێمە لەگەڵ فەلسەفە و سنووردانان بۆ گەوجاندنی تاك و کارکردن لەسەر باشەکان، کە بە جۆرێک لە جۆرەکان بەها ڕەوشتییەکانی ئێمەی مرۆڤن. ئەمانەیش وادەکەن، کە فەلسەفە توانای بینینی مەترسییەکانی هەبێت و شەڕ لەگەڵ دۆشدامانی هزریی بکات و هەلومەرجیش بۆ هێنانەکایەی دۆزێکی ئەوتۆ دروستبکات، کە فەلسەفە بە ئازادیی گوزارشت لە ئامادەبوونی ڕاستەقینەی خۆی و بوونی مرۆیی ئێمە و مافەکانمان بکات.

سەردەمەکانی ئێمە بێ فەلسەفە گوزەریان نەکردووە؟

بۆ هەموان ڕوونە، کە گشت کردەیەکی فەلسەفیی سەردەمی خۆی هەیە، بەڵام فەلسەفە دەکارێت لە سەردەمی خۆی بێتەدەرێ، ئەمە بە واتای هاتنەدەرەوەی فەلسەفە نییە لە لەشی خۆی، ل□ ب□ر□ئ□وەی فەلسەفە، کە لە سەردەمی خۆی دووردەکەوێتەوە، لە سەردەمێکی تر نزیکدەبێتەوە، کە دیارە فەلسەفە لەو حاڵەتەدا بە خوڵقاندنی پرسیاری ترەوە سەرقاڵە، یان فەلسەفە خەریکی سەرچڵی ترە و تێهزرین لە شتگەلێکی تر دەکات، کە لە پێشبینییەوە دوور نین.
لێرەوە دەگەینە بیرۆکەی فەلسەفەی گشت سەردەم، یان گشت فەیلەسوفێك، کە ئاڕاستەکردنێك لەناخیدا پەنهانە. لێرەدا دەکرێت بگوترێت، کە فەلسەفەی گشت فەیلەسوفێك بۆ قۆناغێکی دیاریکراو بووە و جارجارەیش تێۆریزەکردن بووە بەسەر ئەوەی، کە دواتر دێت.
بەپێی ئەوە بێت، کە لای سەرەوە باسکرا، سەردەمەکانی ئێمە بێ فەلسەفە گوزەریان کردووە. یان دەتوانین بڵێین، فەلسەفە و سەردەم پێکەوە نەژیاون. سەردەممان هەبووە بە مانا مێژووییەکەی، لێ فەلسەفەدار نەبوونە. گەر وانییە کوا فەیلەسوفی سەردەمەکانمان؟ بۆ مێژوویی□ک سەبارەت بە فەلسەفە لە ژیانی هزریماندا بوونی نییە؟ ئەمەش پرسیاری ترمان لادروستدەکات، وەک: ڕۆشنگەرەکانی(منەور) ئێمە کێن؟ کوان کارە هزرییەکانی ئەو ڕۆشنگەرانە؟
بەمجۆرە بێت، کە لای سەرەوە باسکرا، کاتێک تەماشای مێژووی هزری رۆژئاوا دەکەین، شتێکی تر دەبینین. دەبینین، کە مامەڵەی فەیلەسوفانی رۆژئاوا ل□ تەك فەلسەفەدا وەك یەك نەبووە. لەگەڵ ئەوەیشدا فەیلەسوفەکان سوودیان لەیەکتر وەرگرتووە، بەڵام هەمیشە مەودایەکی هزریی لەنێوانیاندا هەبووە. واتە هەر فەیلەسوفە و جوگرافیایەکی، زێدێکی، فەلسەفیی خۆی هەبووە، کە ل□ هەمان کاتدا ئەم فەیلەسوفە دەیشتوانێت گەشت بەناو جوگرافیاکانی تر و سەر بەم زێد و ئەو زێدی هزرییشدا بکات.
وێڕای ئەوە، مێژووی فەلسەفەی رۆژئاوا شتێکی تریشمان پێدەڵێت؛

ئەوەش ئەوەیە، کە دەکرێت کردەی فەلسەفیی لە دەرەوەی سەردەم، یان نەریت بێت. واتە لەوە نەکات کە، هەمان شت و دووبارەیە. کاتێکیش فەلسەفە لە دەرەوەی سەردەمی خۆی دەبێت، ئەمە هەرگیز بەو واتایە نایەت، کە فەلسەفە پشت لە سەردەم و شوێنی خۆی دەکات، بەڵکو فەلسەفە زۆرجار ئەوەی دەیەوێت، لە سەردەم و شوێنی تریشدا کاری خۆی دەکات. بۆ نموونە ئەوەی، کە ئەفلاتون لە دیالۆگەکانیدا سەبارەت بە خۆشەویستیی، جوانکاریی و ڕەوشت گوتوویەتی، یان ئەوەی سپینوزاSpinoza، یان کانت Kant لەمەڕ ئاین، ڕەوشت و زانین وتویانە، ئێستایش جێی گفتوگۆن و فەلسەفە ناکارێت پشتیان تێبکات.
ئەمەی لای سەرەوە باسکرا، ئەوە دەگەیەنێت،کە ناوەڕۆکی فەلسەفە نە وەك خۆی دەمێنێتەوە، نە ئەو ناوەڕۆکەیش، کە هەیبووە پشتگوێدەخرێت. زۆرجار زۆر شت وادەکەن ئەو ناوەڕۆکە بەشێوەیەکی تر بێتە پێکهێنان، یاخود وادەکەن فەلسەفە بەشێوەیەکی تر قسە لە سەردەمی خۆی بکات. هەر بۆنموونە، بەشێکی زۆر لەو پرسیارانەی چیەتیی فەلسەفیان لە سەدە تاریکەکان پێکهێناوە لە ئێستادا، وەك پرسیارگەلێکی کۆن و بێسەرچوو دەبینرێن، یان دەچنە خانەی ئەو شێوە پرسیارە فەلسەفیانەی، کە وەڵامی خۆیان چنگکەوتووە.
کەواتە، ئەوەی لایسەرەوە باسکرا، دوورە لە مێژووی هزریی ئێمەوە. مێژووەکە بەجۆرێک ناسیستەماتیکە، کە ناتوانێت وێنەیەکی هاوتای ئەوتۆمانبداتێ، کە ئێمە بیرمەندمان هەبووە، بیریاریی لە ژیانی بیرییماندا گرنگیی خۆی هەبووە. بەڵام سەبارەت بە شارستانی ڕۆژئاوا شتێکی تر دەبینین. لەوەندەرە بە ئەوەی فەلسەفە ناوەڕۆکێکی نوێ و جیای هەبێت، دەبینین فەلسەفە هەمیشە کێششی ئەوەی کردووە، کە خۆی نەجوێتەوە و لەسەر ناوەڕۆکی خۆیشی نەژی، یان ئەوە نەڵێتەوە، کە وتراوە.
بە ئەوەی فەلسەفە ئەمەی بەسەرنەڕێت، فەلسەفە نەبێتە بوارێك بۆ وتنی شتی گوتراو و بێسەرچوو، فەلسەفە پێویستی بەوە دەبێت، کە بە سەردەمی خۆیەوە گرێدراو بێت. هەر ئەم گرێدراوییە وەها لە فەلسەفەیش دەکات، کە ڕێژەیی و ناڕەها بێت، کراوە و چاودێر بێت، چونکە سەردەمە جیاکان وەها لە فەلسەفە دەکەن، کە ڕەوت و ڕواڵەتی جیا و نادووبارەی هەبێت و کاریشی گوتنی ئەوە بێت، کە دەکەوێتە زۆنی بێدەنگییەوە. واتە فەلسەفە دەکارێت گوتن لە گەرووی بێدەنگییەوە بهێنێتەدەرە و لە تەك شوێن و کاتەکاندا هاوشان و کەقەوارە بکات.

بێدەنگی فەلسەفیی ئەمە زۆری خایاندووە

بەدڵنیاییەوە، بەدەنگی فەلسەفیی ئەمە زۆری خایاندووە. ئەمەش زیانێکی زۆری داوە لەو مێژووەی دەخوازین بینووسینەوە سەبارەت بە هزرمان. وەکیتریش، گومانی ناوێت، کە فەلسەفە هەندێك چرکەی بەدەنگ و خامۆشی خۆی هەیە، بەڵام ئەو چرکانە ئەگەرچی لە چرکە پێویست و گرنگەکانیشن، بەڵام زێدە کەمتەمەن و نابەردەوامن، چونکە فەلسەفە لەگەڵ دەرکەوتنیدا ئەوەی یەکلاکردووەتەوە، کە چیەتیی فەلسەفە بە گوتنەکانیەوە بەندە، بەوەوە بەندە، کە فەلسەفە ناوەستێت و بەردەوامە. بەداخەوە ئەم لایەنە بە ئەمە تەواو جیاوازە و وەک ئەوە نییە، کە لە مێژووی هزریی ڕۆژئاوادا باسیلەوەدەکرێت. بەدەنگی فەلسەفیی ئەمە کاتێکی زۆری خایاندووە و گشت مێژووی هزرمانیشی گرتووەتەوە.

فەلسەفە ناکرێت بە ماوەیەکی زۆر بەدەنگ بێت. بەدەنگیی فەلسەفە بە کاتێکی زۆر بە زیانی مێژووی هزری ئەو نەتەوەیە دەگەڕێتەوە. کاتێک فەلسەفە بەدەنگ دەبێت شتێتر جێگای دەگرێتەوە، کە ئەمە ناویدەنێین نافەلسەفە، نەزانین، دژەدانایی. ئەمەش لەبەرئەوەی، کاتێک فەلسەفە قسەدەکات، وتنی دەبێت، فەلسەفە هەر بەهۆی ئەو وتنانەیەوە، کە لەلایەکەوە ناسنامە بە چیەتیی خۆی دادەتاشێت و خۆی لە سەردەم و شارستانیی خۆی نزیکدەکاتەوە، لەلایەکی ترەوە خۆی لە زانستەکانی تر جیادەکاتەوە.

پێشتریش گوترا، فەلسەفە خۆی دەکات بەو شتەی، کە هەیە، نەك ئەوەی، کە ونە، ئەو شتەی گوتنی خۆی هەیە و هەر ئەو گوتنەش ناوەڕۆکی پێکدەهێنێت و کاکڵی بە دروستدەکات. فەلسەفەکردن و تێکشکانی پیرۆزییەکان، چاندنی پرسیار و پرسیارکردن لە ڕەچەڵەکی بۆشایی و هیچیی، هەوڵی فەلسەفە بۆ تێگەیشتن لە خودی خۆی و جیهانی ئەو خودە، بەشێکن لە پرۆسەی پێکهێنانی ناواخنی فەلسەفە و باخچەی هزریی فەلسەفیی دەسازێنن و کردەی فەلسەفەسازیش لەوێوە خۆی وەك سەرچڵیی هزریی نیشاندەدات. کوا فەلسەفە لەسەر ئەم بناغەیە لە ژیانی هزری ئەمەدا کاریکردووە؟ نەخێر بەمجۆرە کارینەکرووە و بگرە زۆریش مات و بێ وتن بووە.

ماویەتی.....

ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟..
بەشی یەکەم.. ئازاد حەمە

بەشی یەکەم

پێشەکی: ڕاچڵەکان و سەمەرەیی لە وروژاندنی ئەم جۆرە پرسیارانەدا

بۆ ئێمە ئەم پرسیارە، ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟، کە مۆرێکە بە ناوچەوانی روناکبیریمانەوە و هەڵهاتنلێی ئەستەمە، دەمێکە ساتەوەختی کردنی هاتووە و بالێشیگەڕێین پرسیارەکە خۆی بە شۆڕەسواری گشت پرسیارە هزرییەکانمان بزانێت.
لە گۆشەنیگای ئەوەی لای سەرەوە خرایەڕوو، سەرەتا دەخوازین ئەوە بڵێین، کە وروژاندنی پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ بوێریدو□ت و توخمی پرسیارەکەش تابڵێیت دڵتەزێنە، قەبە و زەبەلاحە و تەنها بە ئێمە بچوکناکرێتەوە. دڵنیاشین لەڕێگای ئەم پرسیارەوە شاندەدەین□ بەر گفتوگۆیەکی هێجگار تاقەتپڕوکێن و ناشکرێت ڕووکەشانە لەسەر ئەم پرسیارە کاربکەین و، وەڵامی سۆزاوی، کە بێ بەرهەمە، بۆدابینبکەین. .
لە پرسیارەکەدا کۆڵینکاریی بوونی هەیە. ئەمەش دەمانگەیەنێتە شوێنێک، کە زێدی سەرەکیی فەلسەفە لە وتاری ڕوناکبیرییماندا بەرباسدەخات. هەروەها لەمیانەی ئەم پرسیارەوە شتگەلێک دێنەپێشەوە، کە شایانی □اق□ی وورد و تێڕامانی فرەجەمسەرن. ئیدی لە دەرگای ئەم پرسیارەوە دەچینە ژوورەوە بۆناو جیهانی بیرمەندیی و نا بیرمەندییمان، کە دواتر توو□□□یەکانی پرسیارەکە بەرەو شوێن و هەقایەتی دیمان دەبەن.
هەوێنی پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟چییە؟ هەوێنەکە ئەوە نییە، کە فەلسەفەمان هەیە؟ یان ئەوەی، کە مێژوویی□کمان لە هزر یاخود بیرکردنەوە فەلسەفیی هەیە؟ روونتر بدوێین، ئەوە دەڵێین، کە ئەم پرسیارە کێشەدارە و جەمسەری زۆریشی ل□□د□بێتەوە. لەوانە فەلسەفەمان هەیە؟ ئێمە سەر بە چ ئاقارێکی یان قوتابخانەیەکی فەلسەفیین؟ پێگەی ئێمە لە فەلسەفەی جیهاندا چییە؟
ئەوەی جێی سەرنجە لەم پرسیارەدا ئەوەیە، کە خۆی بە پرسیارێکی بنەڕەتی The basic question دەزانێت. پرسیاری بنەڕەتی چ جۆرە پرسیارێکە؟پرسیاری بنەڕەتی ئەو جۆرە پرسیارەیە، کە پرسیارێکی سەرەکیی لەخۆیدا حەشاردەدات، لە پرسیارەکەشەوە بۆ وەڵامەکەی بە ، شتێکی بنەڕەتیدا تێدەپەڕێت، کە ڕێشەییە. ئەوەی بیەوێت دەتوانێت

لە میانەی ئەم پرسیارە بنەڕەتییەوە جێپەنجەی خۆی لە مێژوویەکدا بەجێبهێڵێت، کە مێژووی هزرە.
هەروەها پرسیارەکە تیۆریزەکردنە سەبارەت بە سەرمایەی هزری کولتوورێک، شارستانییەک. بەهۆی هەر ئەم پرسیارەوە بە پاشخانی فەلسەفیی خۆمان ئاشنادەبین؛ لە کرۆکی پرسیارەکەدا وەڵامگەلێک خۆیان پەنهانکردووە، کە داوامانلێدەکەن میراتی فەلسەفیی خۆمان بدۆزینەوە.
کۆتا گوزارەی ئەم پێشەکییە کورتە، ئەوەیە، کە ئەم بابەتە لەلایەک بە ئامانجی پێشخستنی ژیانی هزریمان و گفتوگۆکردنی ئەو ژیانە نوسراوە. لەلایەکی تر ئەم پرسیارەی بەندە ڕوناکییەکە، کە لە مەشخەڵانەکانی مێژووی ئێمەوە دەدرەوشێتەوە. داوادەکەم لە خوێنەرانی ئەم بابەتە لەگەڵەن ئەم ڕوناکییە پتر بدرەوشێتەوە و نەکەن فوی ڕقیلەنەکەن و بیکوژێننەوە.

پرسیارەکە لەڕیشەدا تایبەتە بە مێژووی هزرییمان

ڕەنگە هەندێک وەڵامی پرسیارەکە بە بەڵێ بدەنەوە و بڵێین ئەی چۆن فەیلەسوفمان نییە! ئەی نالی، ئاپۆ، مەحوی، سەید کامیل ئیمامی، خانی،حاجی قادری کۆیی، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، هەژار، مەسعود محەمەد و …. ! ئەڵبەتە ئەم جۆرە بەڵێیە بەڵێیەکە پێداگرییە لە دڵنیایی و لە داکۆکیکردن و هیچیتر.
لەگەڵ کاتیشدا ئەوەی لەو پێداگرییەدا بەدیدەکەین زۆر وتن و درێژدادرییە لەسەر شتێک، هێشتا ناڕوون و تاریکە. لەبەرئەوە پێویستمان بەوەیە بە تێڕوانینێکی هەمەلایەنەوە تەماشای ڕەهەندە هزرییەکانی ئەم پرسیارە بکەین. ئەگەر وانەکەین دەکەوینە ناو سەرلەشێواوی مێتۆدیی و سەرئەنجام دەکەوینە هەڵەشەوە. ئەمەش دژی بنەماکانی پرۆسەی چاکسازیی هزرییە، کە پێویستە کاری لەسەربکەین، تا وتاری هزرییمان بناسیینەوە.
ڕوانینە ئەم پرسیارە لە گۆشە نیگایەکی فەلسەفییەوە بەرەو زۆر شوێنمان دەبات. سروشتی پرسیارەکە بەو جۆرەیە، کە ناحەزە، لە پرسیاریش سەبارەت بە کەڵەکەبوونی مێژوویی هزریمان. پرسیارەکە پرسگەلێک و وەڵامگەلێک دەوروژێنێت بەئاسانی بەریانلێناگیرێت. هەر لەبەرئەوە بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە درێغیناکەین لە دروستکردنی وەڵام. ئەگەرچی پرسیارەکە بە هەندێک ڕەنگە پێکهاتەیەکی زمانەوانی سادەی هەبێت، بەڵام پرسیارەکە تابەڵیت دەمبەگازندە و گوماناوییە.
ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ لەم بارەیەوە زۆر شت هەیە بە وتن،

ڕەنگە هەندێک وەڵامی بەڵێ بدەنەوە، هەر ڕەنگیشە زۆرێک بڵێن نەخێر. بە ئەمە ژمارەی بەڵێ یان نەخێربێژەکان مەبەست نییە. ئەوە مەبەستە لەسەر بناغەیەکی شیکاریی ئەوەیان وتووبێت. چونکە پرسیاری ناوبراو، کە فەلسەفییە پرسیارێکی کولتووری و مێژووییشە. بۆیە پرسیارەکە چەندین وەڵامی سەیری لێدەبێتەوە. لایەنێکی ئەم پرسیارە کێشە هەڵپەسێردراوە هزررییەکانمانیش لەخۆدەگرێت؛ ئەو شتانە لەخۆدا حەشاردەدات، کە ناخوازرێت بوترێت و گفتوگۆ بکرێت.
پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ بەتەنها پرسیاری من نییە، پرسیاری هەموانە. پرسیارەکە لەوانلەوە لە ماف. ویست بە ئەم پرسیارەش ویستە بە دادوەریکردن بەسەر میراتی فەلسەفیمانەوە. ئەم پرسیارە ئەو پرسیارەش دروستدەکات، کە ناویددەنێین پرسیاری دایک: ئایا ئێمە فەلسەفەمان هەیە؟ ئەم پرسیارەش داوای دوو پێناسەمان لێدەکات: پێناسەی فەلسەفە چییە؟ و پێناسەی فەیلەسوف کێیە؟ کە لەدرێژەی نووسینەکەدا ئاوڕیلێدەدەینەوە.

وەڵامی ژەنگاوی بە ئەم پرسیارە نامناگەیەنێتە هیچ کوێ

گەر قووڵببینەوە لە پرسیارەکە دەکارین درکبەوە بکەین، کە قەیرانی هزریی ئێمە پێدەچێت بەشێکی گەورەی لە چۆنیەتی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەدا خۆی مەڵاسدابێت. گەر لەڕووی مێژووییەوە ئێمە لەناو فەلسەفە و بیرکردنەوەدا بووبێتین، ساناتر وەڵام بە ئەم پرسیارە پێکدەنین، ئەگەریش لە دەرەوەی فەلسەفە و بیرکردنەوە بووبێتین هەر دەبێت وێڵبین بەدوای وەڵامێکی شایان و پەسەند دا. بەس واقیعی ئێمە شتێکی تر دەڵێت. بۆیە پرسیارەکە، کە تامەزرۆی زۆرترین وەڵامە، لە دووتۆیی نووسینەکەدا لق و پۆپی تری لێدەبێتەوە.
زۆرێک، کە ئەم پرسیارەیان ڕووبەڕوو دەبێتەوە نموونە لەسەر فەیلەسوفبوونی ئەحمەدی خانی، پیرەمێرد، هەژار، نالی، حاجی قادری کۆیی، مەحوی، هێمن، مەسعود محەمەد، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس دەهێننەوە. بەڵام ئایا ئەمانە فەیلەسوفن؟ گەر ئێمە پێمانوابێت فەیلەسوف نیین ئێمە غەدرمان لە میراتی هزریی خۆمان کردووە؟ ناهەقیمانکردووە، بەتایبەت، بەرامبەر ئەو بەشە لە میراتی هزرییمان، کە بە شیعر دەزانرێت؟
سەرباری ئەوە، ئێمە دەپرسین: ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ ئێمە ناپرسین ئایا نووسینی فەلسەفیمان هەیە؟ ئایا وەرگێڕی کتێبە فەلسەفییەکانمان هەیە؟ ئایا هۆزانووسی بە سەلیقەمان هەیە؟ باشە گەرنگیشە بزانین، ئەو جۆرە نووسینانەی دەچنە خانەی نووسینی ئایینی، زمانەوانی، میرات، یان نەتەوەییەوە نووسینی فەلسەفیین؟

نووسەرەکانی فەیلەسوفن؟ ئایا ئێمە فەیلەسوفێکی گەورەی وەک ئەریستۆ، دێکارت، لایپنێتز، ئیبن روشدمان هەیە؟
ڕەنگە بۆ زۆرێک پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ هێندە گرنگ و سەرەکیش نەبێت. بەڵام لەڕاستیدا ئەم پرسیارە زۆر بنچینەیی و بنەڕەتییە. هەر لەبەر ئەو ه□ک□ارە وەڵامی پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ ناشێت سۆزاوی بێت. وەڵامی سۆزاوی بەڵێ یان نەخێر□ک□ی سەرپێی و ساکارە؛ وەڵامی سۆزاوی بێ بیرکردنەوەی قوڵدەوترێت و زۆریش خێرائاسا دەوترێت. هەروەها بۆ ئەوانەی وەڵامی خێرا بۆ پرسیارە سەرەکیەکەی نووسینەکەمان ئامادەدەکەن و بە بەڵێش وەڵامیدەدەنەوە لێیاندەپرسین: ئێوە لە شتێك قسەدەکەن زانینتان لەبارەیەوە هەیە؟
سەرباری ئەوە، ڕوونە، کە ئێمەی کورد نەهامەتی و بەدبەختییمان زۆر دیووە، چەند ئەمە کاریگەریی هەبووە لەسەر باشترکردنی بیرکردنەوەی هزرییمان و دەوڵەمەندکردنی هۆشی فەلسەفییمان پێویستە جێگای باس بێت. یان بەپێچەوانەوە نەهامەتی و بەدبەختییەکانمان بەشێکن لە هۆکارەکانی نەبوونمان بە بەشێک لە مێژووی هزریی مرۆڤایەتیی.
ئەوەی وتمان وادەکات لەم نووسینەدا بەدوای وەڵامیتردا بگەڕێین، جۆری تر لە وەڵام. ئەو وەڵامانەی بەئاسانی ڕێکەوتناکرێن. بۆ پرسیاری لەو جۆرە، کە داچڵەکاندنی مێژوویی و کولتووری لە ناخدا حەشارداوە تەنها بیرکردنەوەی قوڵ و وورد وەڵامدروستدەکات.

پرسیاری لەوجۆرە پرسیارێکی ماراوییە

پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ پرسیارێکە گازدەگرێت. پرسیاری لەوجۆرە پرسیارێکی ماراوییە؛ پرسیاری ماراویش پرسیارێکە مەحکومە بە پێوەدان. کردنی پرسیارەکە، بۆ هەموان، ئێشێک بەجێدێڵێت. باشە بۆ پرسیاری ناوبراو پرسیاریکی ماراوییە؟ لەبەرئەوەی پرسیارەکە دەمانخاتە حاڵەتی فڕکانفڕکانی کولتووری و مێژووییەوە. پاش پرسیارەکە لەڕووی هزرییەوە جێگا بەخۆمان ناگرین. لە مارپێوەدانیشدا جۆری ژەهرەکان جێگای باسە بۆ پزیشکانی فریاکەوتن، هاوکات چۆنێتی ئەنجامدانی فریاگوزاریی سەرەتاییش هەر بابەتی سەرنجخستنەسەرە بۆ مارپێوەدان.
پرسیاری ماراوی دەورماندەدات؛ بەدەورمانا خۆی دەکات بە پەرژین. پرسیاری وا مێژوومان لەتوپەت دەکات. پرسیارەکە سروشتی وایە، کە قەیرانی عەقڵی کوردی دەخوێنێتەوە و دادوەریشی بەسەرەوەدەکات. نەک هەر ئەوە، بگرە پرسیارەکە وامان□د□کات، لە مێژووی فەلسەفە تێبگەین. لەوەش تێڕامێین لە کوێی ئەو مێژووەداین.

ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟دەبێت لەکاتی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە بە بەڵێ ئاگامان لەو□ بێت، کە فەلسەفە میتۆدێکی سیستماتیک لەناویا کاردەکات. بۆیە ئەو کولتوور و نەتەوانەی وەڵامی پرسیارەکە بە بەڵێ دەددەنەوە پرسیار لەسەر دۆزی ئێستای فەلسەفەکەیان دەکەن.

پێویستە ئەوەش بزانین، کە هەر هەمان پرسیار گەر ڕوناکبیرێکی فەرەنسی یان عەرەب یاخود رووس بیکات دەبێت چ پێوەرێک بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکە بەکارببات؟ باشە ئەم ڕوناکبیرە نایەت بپرسێت: کێین بیرمەندە دیارەکانی ئێمە لە سەدە جۆراوجۆرەکاندا؟ گەر فەیلەسوفمان نییە، پێویستمان بەوە نییە بەدوای هۆکارە شارستانی و مێژوویی□کاندا بگەڕێین؟ بەدڵنیاییەوە ئەو ڕوناکبیرە ئەوەش دەپرسێت، کێ لە ئێمە ناوی واڕۆشتووە کە، کار لەسەر مێژووی فەلسەفە دەکات؟

ئەی ڕوناکبیرێکی کورد؟ ڕوناکبیرێکی کورد، کە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە پێویستی بەوەیە لە بازنەی زۆر تەسکی بیرکردنەوە ڕزگاری بێت تا بتوانێت بە ڕوونی وەڵامی پرسیارەکە بداتەوە. لەبەرئەوەی پەتا گەورەکەی دۆزی ڕوناکبیریی ئێمە لەوەدایە، کە ناحەزی خۆمانین، ئەمە وایکردووە لەگەڵ بیریاریدا عیلاقەمەندنەبین. بیرمەندی لە شتەکاندا ، بۆنموونە لە سیاسەتدا، لە هونەردا، نەبینینەوە.

پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ لەخودی خۆیدا پرسیارێکی سەرسامکەر و کرۆکدزوار□، ب□ر□ه□م□ن□رە، تەڕ و پڕجوڵەشە. شوێنپێی پرسیارەکە مەرج نیی□ ل□□ر□ بێت مارئاسا دەڕوات، دەخولێتەوە؛ دەکرێت لەوێ بێت؛ لە شوێنێکی زۆر دوور. واشمانلێدەکات توخنی زۆر شت بکەوین: خۆناسی، خۆخوێندنەوە، گەڕان بەدوای لەمەوبەر، وێڵبوون بەدوای ڕەچەڵەک و پێشتر. بەجدی پرسیاری لەم شێوەیە پرسیارێکی ماراوییە، بە مێژوو، کولتوورمانەوە دەدات.

چییەتی پرسیاری دیدگائامێز

بۆ ئەوەی ڕەهەند و ئاقاری هزریی پرسیاری ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ بەسەربکەینەوە، کە دەشێت دواتر فەلسەفەیەکی زۆری بەسەرەوە بکرێت، پێویستمان بە تێخوێندنەوەیەکی جۆراوجۆرە بۆ جیهانبینیی فەلسەفیی یان تیۆریی بیرمەندان و بەشێکی زۆر لە تێکستە فەلسەفییە ڕۆژئاواییەکان. لەوێندەرێ دەگەین بەو تەماشاکردنەی، کە پرسیاری لەم شێوەیە دادوەرییە بەسەر خودی کردەی هزرەڤانیی و بیرکردنەوەی نەتەوەیەک. بەمجۆرە بێت، ئەوەی جێی سەرنجە لێرەدا ئەوەیە کردنی

ئەم جۆرە پرسیارانە، کە بنەڕەتیی و وروژێنەرن، دژوارییەکی زۆریان دێتە پێش.
پێشتریش هەمامان بەکردووە، کە پرسیارە فەلسەفییە سامدارەکان، ئەوانەی بەناخی چییەتی شت دا شۆڕدەبنەوە جارێ لەناو ڕوناکبیرانی ئێمەدا سامیان بە دروستنەبووە و زەمینەیان بە کێشمەکێشی هزریی نەڕەخساندووە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی نیگەرانیی هزریی سەبارەت بە وتاری فەلسەفەی ڕۆژئاوا و بە چۆنێتیی مامەڵەکردنی ئەم وتارە لەگەڵ پرسیاری چییەتیی فەلسەفە لەناو هۆشیاریی ڕوناکبیریماندا دروستنەبووە.
ئەو کارە تیۆرییانەیش، کە سەدە پاش سەدە لە بواری فەلسەفەدا، لە کەڵگەی تیۆریدا، تایبەت بە چییەتیی فەلسەفە نوسراون و ڕەوتی هزریی پرسیاری هزر چییە؟ و دیدی شیکاریی و ڕەخنەیی توێژینەوەکانیان تایبەت بەو شتەی، کە پێیدەڵێن فەلسەفە، گەڕیوە و ئاقاری هزریی پرسیاری هزر چییە؟ی لە شوێنی خۆی نەهێشتووەتەوە، بە ئەمە هەڵگری ئاماژەی گەورە نین.
بۆ ئەوەی تۆوی ئەو تێگەیشتنە لە هۆشیاریی ڕوناکبیریماندا بچێنن، کە چییەتیی ئەم پرسیارە فەلسەفییە پشکنینە لە ڕەچەڵەکی فەلسەفە لەناو ئەمە و لەو شتەی لە جۆری هزر بوونی هەیە، بەپێویستی دەزانین لەڕێگای پرسیاری لەو جۆرەی نووسینەکەمان پێخستووەتە سەرپشت کار لەسەر پرسیاری ئایا ئەمە فەیلەسوفمان هەیە؟ بکەین.
لەبەرئەوەی لەڕێگای چییەتی ئەم پرسیارەوە مێژووی کولتووریمان دەخەینە بەردەم بیرکردنەوەی جیاوازەوە و ئەو سەغڵەتیی و لوغزانەش دەخەینە بەرباس، کە فەلسەفە لەناو ئێمە، لە ڕوناکبیرییماندا، لەم ڕووەوە دووچاریدەبێتەوە.
لێرەدا ئەوەش شایانی وتنە، کە زۆرێک لە خوێنەرانی فەلسەفیی و نافەلسەفیی ئەم جۆرە نووسینانە و زۆربەی نوسینە فەلسەفییەکانی تر، نە ئاستی زانینیان هاوشێوەیە و نە قووڵییەکی فەلسەفیی لە زانینیاندا هەیە. لێرەدا و تایبەت بەم لایەنە، بە سەرەمینەوە هەما بە ئەو ڕاستییە دەکەین، کە ئەو جۆرە خوێنەرانەی بە زانینی فەلسەفیی ئاشنا نین، لەلایەکەوە فەلسەفەیان لەلا ئاڵۆز و دژوارە، لەلایەکی ترەوە لەلایان ناپێویستە. بۆیە مەراق و پەرۆشییە شیکارییەکانی ئەم جۆرە بابەتانە لە هەندێك شوێندا پێویستی بەوە دەبێت،زانینی پێشوەختی خوێنەر لەبەرچاوبگرێت. بۆیش لە زۆر شوێن سادەتر و نەرمتر بابەتەکانمان وروژاندووە.
مەبەست ئەمە ئەو لایەنەمان بەهەند وەرگرتووە، کە ئەمە ئێستا لە جیهانێکدا دەژیین، بەچاوێکی گومانەوە تەماشای بەرپرسیارییەتی فەلسەفە دەکرێت، بگرە لە هەندێك کۆمەڵگەدا، ئێستایشی لەگەڵدا

بێت، فەلسەفە دیاردەیەکی بەئیمانییە و گەڕەشەوەنئاسا دەبینرێت و لە هەندێك کۆمەڵگەی نوێیشدا فەلسەفە پێویستناکات، یان لە سەرەمەرگدایە. تێگەیشتنەکان بە فەلسەفە لەو جۆرە کۆمەڵگانەدا، لە شارستانییە هاوچەرخەکاندا، گەیشتووەتە ئاستێك باس لەوە بکرێت تەکنەلۆژیای نوێ جێی زانینی فەلسەفیی گرتووەتەوە؛ ئەو زانینە تەکنەلۆژییە نوێیەیش ڕۆژانە بەجۆرێك نەشونمادەکات، کە هەندێك پێیانوایە، کە ناپێویستبوونی فەلسەفەی لە کۆمەڵگەی ئێستادا سەلماندووە.
لە دۆزێکی وەهادا لاوازبوونی بەسنوری کولتووری کتێبخوێندنەوە بەگشتیی و کتێبی فەلسەفیی_خوێندنەوە بەتایبەتیی، پووچیی ڕوناکبیریی دروستکردووە و فەلسەفەیشی خستووەتە دەرەوەی نێوەند و دامەزراوەکانی کۆمەڵگەوە؛ نێوەندی سیاسیی، ڕوناکبیریی، ڕاگەیاندن، ئەکادیمیی و پەروەردەیی و... هتد. ئەمەیش کۆمەڵگە و ساتەوەختی خۆمان بیردەخاتەوە، کە فەلسەفەکردن تێیدا تامی نییە و گەڕانیش بەدوای ڕۆشنگەریدا بێ سوودە و ئەمەش وایکردووە، کە لێکەوتەکانی گەندەڵیی هزریی ئەم کۆمەڵگەیە وتارە ڕوناکبیرییەکەی داتەپێنێت، مەشقکردنی هزریی لە سەر دیاردە ڕەوشتیی، جوانکاریی و سیاسییەکانی نەکات بە بەشێکی سەرەکیی لە ئەرکی خۆی، بۆیە کەسانی ئەم جۆرە کۆمەڵگەیە نالۆژیکییانە وەڵامی ئەو پرسیارە دەدەنەوە، کە تایتڵی نووسینەکەمان لەخۆدەگرێت..

کرۆکی وەڵامی پرسیاری لەم جۆرە

گفتوگۆکردن لەسەر پرسێکی لەم جۆرە بەتەنها کاری ئەم نووسینە نییە و بەتەنهاش کاری ئەمە نییە. هاوکات پرسیارە فەلسەفییەکان پرسیاری تاکەکەسێک نیین، پرسیاری هەموانن. گشت پرسیارێکی فەلسەفیی وەڵامێکی هەیە جا ئەوە ڕەوشتیی بێت یان مێتافیزیکیی، سیاسیی بێت یان ئایینیی.
بۆ ئەوەی وەڵامێکی ناسەزاوی و لۆژیکی بۆ پرسیاری نووسینەکەمان داڕێژین پێویستمان بەوەیە،خۆمان لە کۆت و بەندی سیاسی، نەتەوەیی و ئایینی بەدووربگرین و لە ڕێگەی گفتوگۆ و ئارگیومێنتەوە وەڵامبسازێنین.
وەڵامی پرسیاری ناوبراو پەیوەستی بە لێکۆڵینەوەی وردی ڕەخنەگرانەیە. بۆ؟ لەبەرئەوەی ئەم پرسیارە بمانەوێت و نەمانەوێت، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، بۆ مرۆڤی ئەمە گرنگە. پرسیارەکە پەیوەستی بە وێنەیەکی گشتی و لۆژیکیشە لەسەر مێژووی هزرمان، ئەمەش بۆئەوەی بگەینە بەو جۆرە وەڵامانەی، کە بەڵگەئامێز و دروستن.

ئەم پرسیارە پێمدەڵێت: فەلسەفە کارکردەی خودی مرۆڤە. شتێکی دەرەکی نییە و لەدەرەوەی دەسەڵاتی مرۆڤیش نییە. فەلسەفە هەیە چونکە مرۆڤ هەیە. مرۆڤ تاکە بوونەوەرە دەستی لە گێشە و کۆتاییهێنانە بە فەلسەفە. فەلسەفە پێش مرۆڤ نەبووە و لەگەڵ نەمانی مرۆڤیش کۆتای دێت. تا مرۆڤ و بیرکردنەوەکانی هەبێت فەلسەفە بەردەوامە لە بوونی مرۆڤدا.

پرسیاری لەو جۆرەی نووسینەکەمان پێیتایبەت بووە، ئەوەمان فێردەکات،ئەوە مرۆڤە پرسیار دەکات، گورجیش بەدوای وەڵامەکەیدا وێڵدەبێت، بیردەکاتەوە و بیرکردنەوەکانیشی تۆماردەکات، هزری خۆی لێپێکدێنێت. ئەوە مرۆڤە دەپرسێت ئەم شتە چییە؟ئەو شتە بۆ وایە؟جیهان چییە؟دروستکەری ئەم جیهانە کێیە؟ و....هتد.

ئایا من مافی ئەوەم هەیە ئەم پرسیارە بکەم؟

ئەوەی من لەم نووسینە کورتەدا داخوازم ئەنجامیبدەم، بەرسقدانەوەی ئەم پرسیارەیە: ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ ئەم پرسیارەش نامۆ نییە. گشت شارستانییەکان بەشداریان لە وەڵامدانەوەی دا کردووە و زۆرێک لە ڕوناکبیرانی نەتەوەکانیشی بەخۆیەوە سەرقاڵکردووە.

ئەم پرسیارە، کە هەوێنی ڕوناکبیریمان پێکدەهێنێت، بۆ من دەمێکە بارگرانییەکی هزریی دروستکردووە. لەناو ژینگەیەکی ناکارامە و چەقبەستوو زۆرکات پێتوادەبێت ئەم پرسیارە نەکردنی باشترە. لە زۆر جار لە سوچێکەوە شتێکی دی دەبینیت، ئەمە واتلێدەکات خۆتکۆکەیتەوە تا زاڵبیت بەسەر ئەو دۆخە چەقبەستەوەدا. کەمکردنەوەی فشارەکان، ڕووبەڕووبوونەوەی پەراوێزخوازییەکان هەڵمەتن بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو دۆخەی، کە پێیوایە ئەم پرسیارە نەکردنی باشترە.

ئایا من مافی ئەوەم هەیە بپرسم: ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ بێگومان ئەو مافەم هەیە. نەک تەنها من، بگرە گشت منێک ئەم مافەی هەیە. پرسیاری ناوبراو مافە بۆ هەموان. گشت کولتوور و نەتەوەیەک مافی کردنی ئەم پرسیارەی هەیە. بەجۆرێک لە جۆرەکان موحاسەبەیەکی راستەوخۆی خودی شارستانی گشت نەتەوەیکیشە.

گەر دانبەوەدابهێنین، کە فەیلەسوفمان نییە ئەوە ئێمە راستییەکمان دیوە، بەس زۆرێک ناخوازێت تاڵی ئەو ڕاستییە تامکات. گەر بشمانەوێ لەژێرکاریگەریی سۆزی نەتەوەیی ئەو ڕاستییە نەبینین و نکوڵیلێکەین دیارە ئێمە ئەو مێژووە کەڵەکەبووەمان دەشێوێنین، کە ئەو ڕاستییەی لەخۆیدا پەنهانداوە.

بەشێک لە دەرئەنجامەکانی ئەم بەشە

ئەفسووس، لە نەبوونی کارلێکی نێوان ڕوناکبیر و ئەکادێمی قاڵبوونەوە لە پرسیاری وا بەرەو نەمان دەچێت. ئەمە وادەکات پرسیارەکە لە ڕوناکبیریی فەلسەفیماندا بەدوای ڕەچەڵەکی فەلسەفەدا وێڵنەبێت. نەک هەر ئەوە، ئەم پرسیارە، کە بەرۆکی کۆمەڵە پرسیارێکی تر دەگرێت، کە بۆ دۆزی ڕوناکبیریی و هزریی ئێمە پێویستن، لە بێ ئاگاییمان لە دۆزی ڕوناکبیریی و هزرییمان لە قورسایی پرسیارەکە ناگەین و بەو تێگەیشتنەش ناگەین، کە ئەم پرسیارە خەمی هزریی چیەتیی فەلسەفەیە لەناو ئێمە.

بەمجۆرە، ئەم پرسیارە گفتوگۆئامێزە شتگەلێکی لە ناخی خۆیدا مەڵاسداوە، کە پرسیارسازیی فەلسەفیی دروستدەکەن، چونکە پرسیاری لەم جۆرە کێشمەکێشێکی زۆری فەلسەفیی دروستدەکات، لێماندەپرسێت کوان شەپۆلە هزرییەکانمان؟ ئێمە بۆ فەلسەفە گرنگیین؟ گەر بەڵێ لە کوێی فەلسەفەدا ئێمە پێویستیین؟

بەڵێ دەپرسین ئایا ئێمە فەیلەسوفمان هەیە؟ گەر وترا بەڵێ ئەوانە کێن، کە فەیلەسوفی ئێمەن؟ زۆربەی ئەوانەی دەنووسن ئەوانن؟ ئایا ئەوانەی نووسینی مێژوویی و کۆمەڵناسیی و ئەدەبیی و تەنانەت دەروونناسی پەروەردەییانەش دەنووسن بە فەیلەسوف دادەنرێن؟ بێگومان نەخێر.

ئازاد حەمە

تۆ تەنها ئەکادێمیت، ڕوناکبیرنیت!.. ئازاد حەمە

سەرەتا: زۆربوونی دکتۆر و پرۆفیسۆر کێشە ڕوناکبیرییەکانی ئێمە چارەسەرناکات

لە یەکەم نیگادا، ئەم سەرەتایە بەم ناونیشانەوە(زۆربوونی دکتۆر و پرۆفیسۆر کێشە ڕوناکبیرییەکانی ئێمە چارەسەرناکات) بەرەو ئەو بینینەمان دەبات، کە ئەگەرچی زانکۆ ڕۆڵی چاکی دیووە لە نەهێشتنی نەخوێندەواری، بەڵام زۆربوونی زانکۆ لە شاردا چارەسەری گرفتە ڕوناکبیرییەکانمانی نەکردووە و، بگرە زۆربوونی دکتۆر و

پرۆفیسۆریش کێشە ڕوناکبیرییەکانمانی قوڵترکردوەتەوە و جەمسەری تریش بەو کێشانە داوە. بە زۆرێکیشمان، کە لە نێوەندی ئەکادیمیدا کاراین، ئەوە پرسیارە، کە ئایا مامۆستای زانکۆ ڕوناکبیرە؟ زانکۆ ڕوناکبیر intellectual، یان بیرمەند، بەرهەمدێنێت؟خودی مامۆستای زانکۆ توانیویەتی خوێندکاری ڕوناکبیر دروستکات؟

گومانی ناوێت، زانکۆکانی ئێمە ئەکادیمییەکانی لە کارلێکی ڕوناکبیری intellectualityخستووە و هەژارییەکی زۆریشی بە بیرکردنەوە و وشەسازییانەوە دیارە، کە ئەوەش بەرهەمی دورکەوتنەوەیانە لە خۆڕوناکبیرکردن و نەبوونە کەسێکی ئینسیکلۆپیدی(مەوسوعی).

کاتێک نێوەندی ئەکادیمی نەخوێندەواری ناهێڵێت بەوە فێربوون زیاددەکات نەک زانینknowledge. زانکۆش، کە بیرکردنەوەی خوێندکار سنووردارەکات و تەنها ئاستی فێربوونی دەگۆڕێت زانکۆ نابێتە جێگای هیوا ئەکادیمی و ڕوناکبیرییەکان. چونکە کاتێک کۆلێجەکان لەناو پرسیارسازییەکاندا نەشونمادەکەن و بە چەندین مێژوو(مێژووی زانست، مێژووی ئایین، مێژووی هونەر،....) چەکداردەبن، کە ئەوانەش مێژووی ڕاستەقینەی فەلسەفە پێکدەهێنن، بەوە زانکۆ هەم زانین و هەم ڕوناکبیریی بەرهەمدێنێت و زانکۆش ئەرکی قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری نابێت و ئەوە بە پەروەردە جێدەهێڵێت. بۆ وادەڵێین؟ چونکە زانکۆ سەرووی پەروەردەیە، شوێنی هەڵاوگێڕانە لە فێربوونەکان و داڕدەی زانینە دەگمەن و ڕاقییەکانیشە.

لە کۆتاییدا ئەوەی وادەکات زانکۆ ئەوە نەبێت و نێوەندی ئەکادیمیمان بەرەو ژینگەیەکی نالەبار و ناڕوناکبیریی بڕوات جگەلە هۆکارە سیاسییەکە، کە ژینگەی زانکۆ دەتەپێنێت، هۆکاریتریش هەن وەک بێباکی و بێ ئامانجی مامۆستا و خوێندکاری زانکۆیە. ئەفسووس، لە ئێستادا، گشت ئاماژەکان ئەوەمان پێدەڵێن، کە مامۆستا و خوێندکاری زانکۆ چیتر کەسە دەگمەنەکانی کۆمەڵگەی ئێمە نیین و لەگەڵ هاتنی زیرەکی دەستکردیش ئاستەکانیان زۆرتر ئاشکرا دەبێت و ئەوەش ئەوەمان پێدەبێژێت، کە تەنها ئەکادیمیبوون بەس نییە و ئەمە(ئەکادیمیبوون) پێویستی بە ڕوناکبیربوونیشە.

ئەکادیمی توێژەرێکی زانستییە، خاوەنی میتۆدۆلۆژیایەکی جێگیر و توندە، بەدوای ڕاستییەکی زانستی دەقیقدا وێڵە، لە کاتێک ئەکادیمی ڕوناکبیردەبێت ئەمە دەرفەتی ئەوەی پێدەبەخشێت، کە خۆی تێر زانینی جۆراوجۆر و پڕ تێگەیشتنی جیاوازبکات و توخنی دژوارییەکانیش بکەوێت. بەمە ئەکادیمی لەو جێگیرییە زانستییەوە لە بیرکردنەوە بەرەو زانینێکی هەمەجۆری کراوە دەڕوات. هەرچی ڕوناکبیرە خۆی خۆی ئاڕاستەدەکات، کەموکوڕی خۆیدەبینێت و کار بە پێکردنی هزری خۆی

دەکات و دیدەکی ڕەخنەگرانەی بە جیهان هەیە و خۆشی لەسەر پرسیارسازی و ڕوونکردنەوەی بیرکردنەوە کێشمەکێشدارەکان ڕادەهێنێت. بۆیە داوای ئەم نوسینە خۆی لەو تەماشاکردنە پوختەدەکات، کە کاتی ئەوە هاتووە کۆنسێپتمان بۆ بەئەکادێمیبوون و مامۆستای زانکۆ و خوێندکاری زانکۆ، یان بەوانامە، بگۆڕین.

ڕوناکبیری جیاوازە لە فێربوون

ڕوناکبیر ،و ڕوناکبیری ئەکادێمیی، لەناو گفتوگۆکاندا هزری گەشەدەکات، لەو بابەتانەش دەدوێت سەرسامکەر و گیرن و توانای گەڕینی ئاقاری گفتوگۆ داخراو و بەئاکامەکان و خستنەوەی کاریگەریشی هەیە. شانبەشانی ئەوەی هەزی قەناعەتپێکردنی زۆرە دەکارێت بەچوونی دەوروبەریش بگۆڕێت. سەرباری ئەوە، ڕوناکبیر ڕەوانتر قسەدەکات، ئەوەشی دەیڵێت لەسەری دەوەستێت و تاوتوێیدەکات. بۆیە ڕوناکبیریی intellectuality جیاوازە لە فێربوونlearning.

ئەو ڕوناکبیرییەی بەدەستیدەهێنین وەک ئەو فێربوونە نییە، کە بەدەستیدەهێنین. ڕوناکبیری وامانلێدەکات گومانبکەین، هەرچی فێربوونە بەو جۆرە نییە. هەروەها سنووری ڕوناکبیری بێ سنوورە، بەڵام فێربوون تایبەت و سنووردارە. فێربوون سەبارەت بە شتێکە، ڕوناکبیری تایبەتە بە گشت. کەسی ڕوناکبیر ئاسۆی بیرکردنەوەی فراوانە، نەبینراو دەبینێت و قسەشیتیادەکات، کەچی فێربوون شتێکی ئەوتۆمان ناداتێ، کە قووڵبوونەوەی بە تخووبی تیابێت.

فێربوون ڕەنگە لە قۆناغی نەخوێندەوارییەوە بمانبات بەرەو خوێندەوارییەکی باڵا. بەڵام ڕوناکبیربوون پێویستییەکی بووناوییە و بەشێکیشە لە پێویستییە کۆمەڵایەتییەکانمان. هاوکات بەڕوناکبیربوون پرۆسەیەکی دژواری ماندووکەرە، هەرچی بەئەکادێمیبوونە کاتێکی کەمتری دەوێت. بەڕوناکبیربوون بەردەوام و درێژخایەنە، بەئەکادێمیبوون هەندەی بەڕوناکبیربوونی تێناچێت.

ئەمە وادەکات بڵێین: پەروەردە فێربوونمان دەداتێ و ئەو فێربوونەش لە نافێربوون و نەخوێندەواری دەربازمان دەکات. هەرچی ڕوناکبیرییە دەمانکاتە کەسێکی ئینسیکلۆپیدی و خاوەن زانینی هەمەلایەن و واشمانلێدەکات ڕێزمان بۆ کولتوورە جیاکان هەبێت.

مامۆستای زانکۆ فێربوون دەدات، نەک ڕوناکبیریی. ڕوناکبیریی کردەیەکی ئاڵۆزترە لە فێربوون. فێربوون رووبەڕووی گرفت و ئاڵنگاری دەبێتەوە، ئەو گرفت و ئاڵنگاریانەش، کە رووبەڕووی زانین دەبنەوە هەمان ئەوانە نیین، کە رووبەڕووی خودی کردەی ڕوناکبیریی دەبنەوە.

ناڕوونییەکان سەبارەت بە ڕوناکبیریی و ناڕوناکبیریی

کێ ڕوناکبیرە پرسیارێکی کۆنە و کۆنی پرسیارەکەش کردنەکەی بەمانا ناکات. کاتێک دەپرسین: کێ ڕوناکبیرە؟ دەخوازین بزانین ئەو کەسە کێیە، کە تێگەیشتنی هەمەلایەنەی لەسەر شتەکان هەیە، پێویستی بە زانین و ئەزموونی هەمەچەشنی بەردەوام هەیە؟ کە زانیمان ڕوناکبیر کێیە ئەو کات دەزانین ڕوناکبیر تاکێکی دەگمەنی کۆمەڵگەیە، غەمی دۆزینەوەی چارەسەر و گفتوگۆی ڕەوان و توانای هێنانەوەی بەڵگەی لۆژیکی بۆ وتنەکانی هەیە. واتە ئەم کەسە دیالۆگ و مشتومڕی بەردەوام ئەنجامدەدات، هەڵە دەبینێت و بەشداری لە چاککردنەوەشیان دەکات، گەیشتنیش بە ئەگەری نوێ، لەڕێگای پرسیار و گومانەوە، بە کاری سەرەکی خۆی دەزانێت.

بۆیە با بزانین ڕوناکبیریی چییە؟ ڕوناکبیریی زانین نییە؟ ئەو زانینە نییە، کە نیمانە؟ چونکە زانین زیاد و کەم دەکات، گۆڕانی دێتەسەر و ئاستی وەک خۆی نامێنێت. ڕوناکبیر خاوەنی فەرهەنگێکی فراوانە، فرەڕەهەندە و تێگەیشتنیشی ئاقارجۆراوجۆرە. ڕوناکبیر لە هۆکارەکان دەکۆڵێتەوە و توانای هەڵوەشانەوە و سەرلەنوێ سازاندنی هەیە و کاری ڕاستەقینەشی شیکاری و ڕەخنەیە. ئەمە جگەلەوەی، کە توانای بیرکردنەوە، بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و سەربەخۆیانە و چارەسەری کێشەشی هەیە.

پێدەچێت ڕوناکبیریش ئاستی خۆی هەبێت. گەروا بێت ئەو کات مرۆڤ(کەسی ڕوناکبیر) پێویستی بەوەیە ئاستی ڕوناکبیریی خۆی بەرزکاتەوە. هاوکات ڕوناکبیریی بریتیی نییە لە وشەسازی و ڕیزکردنی پەیڤ و چەنە چەن، ڕوناکبیربوون زادەی بیرکردنەوە، چۆنیەتی قسەکردن و ڕاڤەکارییە.

ئەگەرچی زانکۆ نەزانی ناهێڵێت، پزیشک یان ئەندازیار، یاخود خاوەن پلەی زاستی باڵاش دروستدەکات(دوا تایتڵی زانستی دەدات کە پرۆفیسۆرە)، بەڵام هەموو ئەمانە بەو مانایە نیین، کە ئەمە پێمانوا بێت زانکۆ دروستکەری ڕوناکبیرە. ڕوناکبیریی وەک بیریاریی وایە پرۆسەیەکی خودیی بەردەوام و بێ بڕانە و شەڕیش لەگەڵ دژواریی و ئەستەمییدا.

زۆرجار وشەی نەخوێندەوار دەدرێتەپاڵ کەسی نا ڕوناکبیر. هاوکات دەدرێتە پاڵ ئەو کەسەش، کە لە ئێستادا خوێندەوارە و لە ڕوناکبیر نییە. زۆرێکیش لەو خوێندەوارە ناڕوناکبیرانە خوێندەوارە ئەکادێمییەکانن، ئەوانەن کە ناتوانین باسی ئەوەیان لەگەڵدابکەین، بۆ لە سەدساڵی ڕابردوودا هەڵگرانی خەڵاتی نۆبڵ لە بیرکاری و فیزیا یان پزیشکی ڕووسەکان نەبوون؟ لەکاتێکدا ئەو زانستانە لە سەردەمی یەکیەتی سۆڤیەتی کۆندا پێشکەوتووشبووە. کەوا بێت، کەسی

نەخوێندەوار بەپێی پێوانە نوێکانی ڕۆناکبیریی دەشێت ئەو کەسە بێت بڕوانامەی زانکۆیی هەیە، لە ناتوانێت دوو دێڕ قسە لە سەمای فلامینکۆ، سینەمای پازۆلینی، یاخود دیرێکی ئایینە ئیبراهیمییەکان بکات.

زۆربوونی ئەکادەمی و کەمیی ڕۆناکبیر

یەکێک لە دیاردە ناشرینەکانی دوو دەیەی پێشوومان ئەوەیە، کە ئەکادەمیبوون ڕوو لە هەڵکشانە و ڕۆناکبیریبوونیش ڕوو لە داکشانە. زانکۆکان، کە ئەکادەمی دروستدەکەن ڕۆناکبیر دروستناکەن، هیچ نەبێت لە دوو و سێ دەیەی ڕابردوودا دیواریان خستووەتە نێوان ئەکادەمی و ڕۆناکبیرەوە. زانکۆ، کە شوێنی دانی بڕوانامەی فەرمییە لە بوارێکی، پسپۆرییەکی، بەرتەسکدا؛ ئەو پسپۆرییە لەگەڵ کاتدا گۆڕانیدەتەسەر و بۆیە کەسی ئەکادەمی پێویستی بەخۆپەرەپێدانە لە پسپۆرییەکەی، ئەگەرنا نەزان دەبێت. ئەم پسپۆڕە گەر خوێنەرێکی باشیش بێت جیاوازدەبێت لە هاوەڵە ئەکادەمییەکانی، گەر ئەوەش نەبێت شەمەندەفەری زانین جێیدێڵێت. ئەمەو جگەلەوەی هەڵگرانی بڕوانامەی بەرزی ئەکادەمی (دکتۆر، پرۆفیسۆر) لە زانکۆیەکەوە بۆ ئەویتر، لە ژینگەیەکی ئەکادەمی وسیاسییەوە بۆ ئەویتر هەمان نیین. بەدەنیاییەوە ئەکادەمی ئێستامان ئەوەی دەیزانێت هەر ئەوەیە. ڕەنگە لەمەدا ڕۆناکبیرانیش هاوبەشی بن. هەردوو لایان خەریکە لەوەدا یەکدەگرنەوە؛ ئەوە دەخوێننەوە، کە دەیزانن. ئەکادەمی کورد سەرباری فشار و بارگرانییەکانی،کە نادادییەکان بۆیاندروستکردووە و ئەمەش ئاستی هێناوەتە خوارەوە، خۆشی دەستی هەیە لە پەراوێزخستنی خۆی.
خۆ پەراوێزخستنی ئەکادەمییانی ئێمە لە زانکۆکان دەرئەنجامی بیرتەسکی و نابوێری زانستیی و ڕۆناکبیریی خۆیەتی نەک شتێکیتر. زۆربەری دکتۆر و پرۆفیسۆریش لە زانکۆکانماندا ئاماژە نییە بە دابڕانێکیی مەعریفیانەی ئەکادەمی و ئەمەش کاردانەوەی نەگەتیڤی لەسەر کردی ڕۆناکبیریی و واتای بڕوانامە و پلەی زانستی ئەکادەمی دروستکردووە. ئەمەش وایکردووە کەشە ڕۆناکبیرییەکانمان لە جێگای خۆیان بمێننەوە.
بەلەمەولا نەخوێندەواری و نێوەندی ئەکادەمیی لە زۆر شوێن لە جیهاندا دەستلەملاندەبن، نەخوێندەوارەکان تەنها لە گۆڕەپانەکانی شاردا ناخوێننەوە، بەڵکو لەناو حەرەمی زانکۆکانیش پیاسەدەکەن، ئەوەبتە بە پلەی زانستیی بەرزەوە. ئەوەبتە ژمارەیەکی زۆر کەم لەمە بەدەرن؛ ئەوانەی زمانی زۆر دەزانن و شانبەشانی پسپۆری خۆیان لە ململانێ ڕۆناکبیرییەکانیش بەئاگان.

پشتکردنی ئەکادەمی لە فەلسەفە ناڕوناکبیری دەکات

ئەکادەمی پێویستی بە فەلسەفەیە؛ بە ڕوناکبیری فەلسەفییە. چونکە ئەو فەلسەفەیە وا لە کەسی ئەکادەمی دەکات بیربکاتەوە. کەڵکەڵەبوونی زانینی جۆراوجۆر مەرجی سەرەکییە بە ڕوناکبیربوون، ئەوەش لە مێژووی فەلسەفەوە سەرچاوەدەگرێت، کە ئەوەش ڕوناکبیر بەرەو مێژووەکانیتری مرۆڤایەتی دەبات(ئاینەکان، شارستانییەکان....).

ئەکادەمی ڕوناکبیر بە هۆی فەلسەفەوە دەبێتە خاوەنی زانینێکی هەمەجۆر و کراوە و دەستیشی دەبێت لە دروستکردنی چەمک و تێڕوانینەکان. بەڵام موخابن ڕوناکبیری ناڕەخنەگر وەک ئەکادەمی تاکڕەهەند وایە، کە تەنها بەردەمی خۆی دەبینێت و ئەمەش ئەو بوونەوەرەیە، کە پشتی لە خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی کردووە. ڕوناکبیری ناڕەخنەگر توانای بەرهەمهێنانی ڕوناکبیریی نییە و لەگەڵ ئەکادەمی ناڕوناکبیریشدا یەک گرفت کۆیاندەکاتەوە: لەگێڕان لە کەمەڵکە و نقووبوون لەناو نەهامەتییەکان.

پشتبەستنی ئەکادەمی بە فەلسەفە توانای بەڵگەهێنانەوەی لا دروستدەکات بە وتنەکانی، فێری لۆژیکی ئارگیومێنت و بەڵگە هێناوەدەبێت و دەشزانێت زانین بەدەستهێنان کاتی دەوێت و بیرکردنەوەی ووردیشی پێویستە. ئەمەش وادەکات ئەکادەمی ڕوناکبیر دروستبێت و ئاگاشی لە ڕێساکانی هزر بێت و کاریش لەسەر خۆی و دەوروبەری خۆی بکات.

کتێبخوێندنەوە و نەوەندی ئەکادەمی ئەمڕۆ

کتێبخوێندنەوە دەروازەیە بە بەڕوناکبیربوون، بەڵام حەیف گەر دەستەبژێری ئەمڕۆ برتیبێت لە ئەکادەمی (پرۆفیسۆر، پزیشک، پارێزەر، ئەندازیار و......) زۆرێک لەوان ناخوێننەوە، بشخوێننەوە بەردەوام ناخوێننەوە. زۆرکاتیش ئەوە دەخوێننەوە کاریان پێیەتی و ئارەزوویدەکەن.

کتێبخوێندنەوە، بەتایبەت خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی، بەگشتیش کتێب لەمەڕ مێژووی زانست و ئایین و هونەر، کە مەرامێکی هەمەلایەن لەخۆدەگرن لەناو ئەمە ئاسایینەبووتەوە. باشە بۆ مرۆڤ دەبێت کتێببخوێنێتەوە؟ بۆ دەبێت کتێبی فەلسەفیی بەڕادەیەکی زۆرتر لە کتێبی ئاسای بخوێنرێتەوە؟ بۆئەوەی وەڵامی ئەم دوو پرسیارە بدەینەوە، پێویستمان بەوە دەبێت کتێب پێناسەبکەین، دواتر ئەو جۆرە کتێبەیش پێناسەبکەین، کە پێیدەگوترێت کتێبی فەلسەفیی، یان کتێبی هزریی.

کتێب ئەو شوێنەیە زانیاریی و زانینەکان لە دووتوێی خۆیدا

کەدەکاتەوە و هەریەک لە کتێبەکانیش بە جۆرێکی جیاواز دیدگای خۆیان بەیاندەکەن. گرنگە لێرەدا ئەوەش بوترێت، کە گشت ئەوانەی کتێب دەنووسن کتێب خوێنەرێکی بەردەوام و چالاك نیین. گەلێک لەوانەی کتێب دەنووسن تەنیا ئەو کتێبانە دەخوێننەوە بە بواری خۆیانەوە تایبەتە، یان زۆربەی ئەوانەیش پێیاندەگوترێت خوێنەر گشت جۆرە کتێبێك ناخوێننەوە.
هەیە تەنیا کتێبی ئەدەبیی و بە تایبەت شانۆ یان ڕۆمان دەخوێنێتەوە یان کەسێک، کە پزیشکە و سەرقالی جیهانی کارئەندامزانیی و زیندەوەرناسییە تەنیا یان بەزۆریی، ئەو شێوە کتێبانە دەخوێنێتەوە لەبواری پسپۆرییەکەیەوە نزیکە. ڕەنگە پزیشکێک یان دەرمانسازێك کتێبی ئەدەبیی یان مێژوویش بخوێنێتەوە، بەس چۆن مامەڵە لەتەك ئەوە دەکات لە تێکستە ئەدەبییەکاندا نووسراوە؟ ئەوەش جێگای پرسیاری ورد و تێڕامانە. بیریشمانەنچێت گەلێک لە ئەدیبە گەورەکانی جیهان پزیشك بوون.
ئەوەی کە هەمیشە جێگای پرسیارە ئەوەیە، کە خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی شتێکی ترمان دەداتێ، کە کتێبەکانی تر ناماندەنێ. ئەو شتە، کە هەتوانی دەربازبوونمانە لە دەرگیریی و گرفتارییەکانمان شتگەلێکی گەردوونایین و تەنیا لە دووتوێی کتێبە فەلسەفییەکانیشدا بەرچاودەکەون.
سەرباری ئەوە، کتێبە فەلسەفییەکان لێوڕێژن لە مشتومڕەی پێویست و پەردە لادەرن لەسەر پەردەلەسەر لانەدراوەکان. کتێبە فەلسەفییەکان لەگەڵ جیاوازی پسپۆڕییان خۆیان لە قەرەی بابەتگەلی فرەئاقار و نەخەمڵیو و سەیروسەمەرە دەدەن. هۆگرانی خوێندنەوەی کتێبە فەلسەفییەکان لەوەحاڵین، کە کتێبە فەلسەفییەکان دەرفەتی تێگەیشتن لە بوونی مرۆڤ و ڕوانینی ئەم مرۆڤە دەگەڕێن.
سەرئەنجام، کتێبە فەلسەفییەکان کتێبە ژیرمەندئاسا و ئەندێشەییەکانن و بە دیدێکی جیاواز لەچاو کتێبەکانی تر ئەوەی سەخت و دژوارە هەمیشە دەکەنە جێگای پرسیار و تێڕامان. ڕێچشکێنی کتێبە فەلسەفییەکان سەرچاوە لە خودی فەلسەفەوە هەڵدەگرێت، کە بابەتگەلی نەوانەدژ/دژوێژ و سەرسامکەر گفتوگۆدەکات. لەو سەنگەییشەوە فەلسەفە کارامایە لە دەرفەت ڕەخساندن بە بیرکردنەوە و سنووردانان بە پێشداوەریکردن. گشت ئەوەش دەروازەیە، سەرەتایە، بۆ بەرەوناکبیربوون.

زانکۆ خوێندکاری ڕوناکبیر دروستنەکات زانینەکەی ئاوادە بێت

لە دۆخێکی هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵایەتیدا دەژین. لەم دۆخەدا ئەرکی زانکۆ گەورەیە، هەرئەوە نییە، کە بڕوانامە بدات. وانەکانی زانکۆ

گەر بیری گۆشەگیریی زانستیی و بێ هیوایی کۆمەڵا یەتیی و تێگەیشتنی وشک و کۆنەپەرستانە ریشەکێشنەکات هیچ نا پێکێت. بۆیە زانکۆکانمان پێویستی بەوەیە خوێندکاری ڕوناکبیر دروستکات، کە ئەوەش تاکی ڕوناکبیر لە کۆمەڵگە دروستدەکات.

گەر کەسی ئەکادێمی کەسێکی ڕوناکبیر نەبێت زانینەکەی سنووردار و توند دەبێت. گومانی ناوێت زانکۆکانمان خوێندکاری ڕوناکبیر دروستنەکات لەگەڵ کاتدا زانینەکەی بێبەهادەبێت و خودی زانکۆش حورمەتی ئەکادێمیی خۆی لەدەستدەدات و کەسی زانکۆییش جێگای متمانەی کۆمەڵگە نابێت و زانکۆ وەک کارگەی لێدێت؛ کارگەی بەرهەمهێنانی هەڵگرانی بڕوانامە. کە زانکۆ خوێندکاری ڕوناکبیری دروستنەکرد دەبێت گلەی لە مامۆستای زانکۆیی بکەین، کە بیرک▯م▯دراماتە، بێ ئاگایە لە گۆرانکارییە زانینی و ڕوناکبیرییەکان.

گومانی ناوێت ئەو مامۆستا زانکۆییەی باسکرا، ئەگەرچی لەژێرفشاری نادادیی و گەندەڵیی سیاسیدایە، کێشەیەکیتریشی هەیە، کە شارەزای ئەو مێژووە گرنگانە نییە(مێژووی زانست، مێژووی ئایینەکان، مێژووی هونەر، کە هەموو ئەوانەش مێژووی فەلسەفە پێکدێنن) ،کە زانین لە زانکۆ بەرەو پێشەوەدەبەن.

بەپێی ئەوە بێت لای سەرە هێمایبۆکرا، زانکۆ کاری کەڵەکەبوونی زانین نییە لای خوێندکار، بەڵکو چۆنیەتی وەگەڕخستن و پۆلینکردنی ئەو زانینەیە لە ژیانی دواتردا. واتە پسپۆریی زانکۆیی دەبێت کەسایەتی تاکەکان بگۆڕێت، نەک بیانکاتە بار بەسەر کۆمەڵگەوە.

بەماڵباتکردنی سیاسەت دژی ڕوناکبیربوون و ئەکادێمییبوونە

ئەو کاتەی قسە لە تۆیەک دەکەین، کە تەنها ئەکادێمییە و ڕوناکبیر نییە پەیوەندی ڕوناکبیر بە دەسەڵاتی سیاسیی و دامەزراوەی ئایینیی▯وە جێگای باسە. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی بەماڵباتکردنی سیاسەت لە دەرەوەی زانکۆ دژی بەڕوناکبیربوونە و بکوژی زانینی ئەکادێمیشە. لەگەڵ کاتیش ئەم دیاردەیە، بەماڵباتکردنی سیاسەت، کە دێتەناو زانکۆوە ژینگەی ئەکادێمیی ناکارامە و چەقبەستوو دەکات و دەرگاش بەڕووی بەرهەمهێنانی پرسیاری نوێ دادەخات.

ڕاستە زانکۆ بووتە موڵکەی ئەکادێمیان، ئەی موڵکەی ڕوناکبیران لە کوێیە؟ موڵکەی ڕوناکبیران گشت شوێنێکە، کە ئەو پێویستە. خاڵی هاوبەشی لاوازی نێوان ڕوناکبیر و ئەکادێمی ئێستای ئێمە ئەوکاتە دەستپێدەکات، کە هەردوو لاوازن لە شەرمەزارکردنی زانین و تێگەیشتنی باو؛ هێشتنەوەی کۆنەپەرستی و بێدادیی. بەداخەوە، کێشە سیاسییەکانمان بۆشایی نێوان ڕوناکبیر و ئەکادێمی

قووڵترکردوەتەوە، ڕوناکبیر و ئەکادێمیشی کردووەتە کۆمیتەچی و مەڵبەندچی. نێوەندی ئەکادێمی هەروەک نێوەندی ڕوناکبیرییەکە تەواوکەری تێگەیشتنی سیاسییانەی کۆمیتە و مەڵبەندن. شەڕی ناو زانکۆش، بەداخەوە، شەڕ نییە لە پێناو سەرخستنی وتاری ڕوناکبیریانەی ئەکادێمی، بەڵکو شەڕە لە پێناو بەدەستهێنانی پۆستی زانکۆیی.

زیرەکی دەستکرد چەمکی ئەکادێمی و ڕوناکبیر بەرەو کوی دەبات؟

پێشهاتنی تەوژمی تەکنەلۆژیای زانیاریی چەمکی ئەکادێمی بەمجۆرەی ئێستا نەبوو. زانین، زانینی زانستی، دەکرا تەنها لەناو هۆڵەکانی زانکۆ بەدەستبهێنێت، بەڵام ئێستا دەستگەیشتن بە زانست بەوجۆرەی جاران نییە. زۆری زانکۆ و زۆری خوێندکاری زانکۆش بەهای ئەکادێمیبوونی زانکۆی هێناوەتەخوارەوە. ئەم ژینگەیە وایکردووە هەموو بگەنە زانکۆ و هەمووش بڕوانامەیەک بەدەستبهێنن. زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان و خێزانیش هۆکارە بۆ چوونی هەموو بۆ زانکۆ. بازاڕی کاریش گرفتێکی تری ئەم لایەنەیە.
بڕوانامە تا ئەو شوێنە سودبەخشە، کە دەتوانێت زانینی جۆراوجۆر و نوێمان لەسەر جیهان بداتێ، بمانکات بە خاوەنی عەقڵ و کولتوورێکی کراوە و شایان. بازاڕ، کە داوای بڕوانامە دەکات، بڕوانامە ئەو حورمەتەی نەماوە و بگرە بووشە بە رۆتینات و زانکۆ خوێندنیش بووەتە مۆد. هەرکە زانکۆشت خوێند بێنیگەرانی بڕوانامەیەک هەر دێنیت. لەم حاڵەتەدا زانکۆ یەکسانە بە بڕوانامە بەدەستهێنان و ئەوەش یەکسانە بە پەیداکردنی کارێک. بەڵام هاتنی زیرەکی دەستکرد هاوکێشەکان دەگۆڕێت و گەر زانکۆ خۆی نەکات بە تەکەای زیرەکی دەستکرد بڕوانامە سودی نامێنێ و کارپەیداکردنیش سانا نابێت.
واتە زانکۆ چیتر رێگایەک نییە بۆ کارپەیداکردن. کەواتە بە نەمانی هەندێک بەش و ئاوابوونی هەندێک پسپۆری لە زانکۆ دەرفەت بۆکارپەیداکردن کەم و کەمتردەبێتەوە. بۆیە زانکۆ پێویستی بەوەیە سنوور بۆ کردنەوەی بەش دانێت و کاریش لەسەر داخستنی ئەو بەشانە بکات چارەنووسیان بێکاربوونە. ئەمەش ئەوەمان پێدەڵێت، کە لەم حالەتەدا ڕوناکبیر، پتر لە ئەکادێمیی و ووردتر دەڕوانێتە ئاییندە و لەوەش بەئاگایە کۆمەڵگە لەژێر فشاری زیرەکی دەستکرد بەرەو کوێ دەچێت.

پاشەکی: تەنها ئەکادێمیبوون بەس نییە

لە کۆتاییدا هێما بۆ ئەوە دەکەین، کە ئامانجی ئەم نوسینە پشتگیرییە لە ڕوناکبیری ئەکادێمی و ئەکادێمی ڕوناکبیر. ئەمەش

لەبەرئەوەی، کە ئەم دوانە ئەو تارە دادەهێنن، کە کۆمەڵگە و مرۆڤایەتی نوێ پێویستیەتی.
ڕاستە ژیانی ئەکادیمی کورد پڕە لە گرفتی دەروونی و کۆمەڵایەتی کاتی و ناشایستە، ئەمەش کاریگەری لەسەر شێوازی وانەوتنەوە و توێژینەوەکانی داناوە. بەڵام با ئەوەشمان بیرنەچێت، کە زانکۆکانمان و نێوەندی ڕوناکبیریمان لەناو گرفتێکی ناسنامەیی قووڵدا دەتلێنەوە، گەر هەڵەکانی وانەوتنەوەش پێنەبەن لە ئەکادیمی ڕوناکبیر خوێندکاری زانکۆیی ڕوناکبیریشمان نابێت.
گومانی نیناوەت، ئاشنابوون بە کولتوورە جیاکان و دانپیاهێنان بە ئەویتری جیاواز لە تۆ ڕەنگە مەرجێکی پێویستبێت بۆ ڕوناکبیربوون. ئەمەش داوامانلێدەکات زانینی فراوان و بەردەوامممان لەسەر گۆڕانکاریەکان، بەتایبەت کولتووریی و سیاسیی و ئابوورییەکان هەبێت. هەر بەنموونە ئاگایی پەیداکردن لەسەر مێژووی فەلسەفە و ئاینەکان، مێژووی هونەر (سینەما، شێوەکاری، موزیک، ......)و زانست پێدەچێت مەرجبن بۆ جیاکردنەوەی ئەکادیمی لە ڕوناکبیر. کەواتە ئەو مێژووانە زەمینە بۆ شتی نوێ دەڕەخسێنن و فێربوون و هاوکاریشماندەکەن خۆمان ڕوناکبیربکەین و ئاستی هۆشیاریشمان بەرزبکەینەوە.
گەر ڕوناکبیری ئۆرگانیک(گرامشی) هەبێت پێویستمان بە ئەکادیمی ئۆرگانیکیش هەیە. هاوکات زانکۆکانمان تەنها پێویستی بەم دوانە نییە، بەڵکو پێویستی بە خوێندکاری زانکۆیی ئۆرگانیکیش هەیە، بەڵام نەمانی هاوئاهەنگی لەنێوان ئەکادیمی و ڕوناکبیری ئێمە وایکردووە هەریەکەیان بەجۆرێک لە جۆرەکان بە پیسییەکانی سیاسەتەوە بگلێن. کەتوار و ژینگەی زانکۆکانیشمان ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە، کە بێتوانایی دەستەبژێری ئەکادیمی ئێمە لە بەردەم بێدادی سیاسیی هەردوو ژینگەی زانکۆ و ڕوناکبیریی بێهیواکردووە. ئەو ژینگە سیاسییەی ئێمەی دەیژێین ئەکادیمی و ڕوناکبیری کردووە بە گاڵتەجاڕی خۆی؛ موچە خەونی هەردوولایانە.
ئەفسووس، لە دەرئەنجامی تێکڕای ئەوەی لایسەرەوە وترا پێشبینیدەکەم، بەهۆی بێبەهابوونی بڕوانامە و تایتڵی ئەکادیمییەوە، ڕۆژێک دێت بەشەرمەوە باس لەوە بکەم دکتۆرام هەیە و پرۆفیسۆریشم.

زانکۆی بێ فەلسەفە هزرهەژارە..
ئازاد حەمە

دەستپێک: غەدرکردن لە فەلسەفە

بەرتەسککردنەوەی بازنەی بیرکردنەوەی فەلسەفیی لە زانکۆ غەدرێکە لە فەلسەفە دەکرێت، کە دەڵێین زانکۆ، مەبەستمان مامۆستا و خوێندکاری زانکۆیە، کە هەردوو پێکەوە لە ئێستادا ئەو غەدرە لە فەلسەفە دەکەن. ناشکۆمەندیشە بە زانکۆ، یان نێوەندی ئەکادیمیی، غەدر لە فەلسەفە بکات. بە گشتی غەدر هەڵەیە و بەشێکیشە لە خراپە و قسەکردنیش لەبارەیەوە دەچێتە خانەی فەلسەفەی ڕەوشتەوە. واتە لە کۆتاییدا ئەوەی غەدرمان بۆ شرۆڤەدەکات هەر خودی فەلسەفەیە. ئەی باشە فەلسەفە دەبێت چۆن قسە لەو غەدرە بکات لە خۆی دەکرێت؟
فەلسەفە بەخۆی دژە غەدرە، کەچی دەبینین بە ئاشکرا لە زانکۆکانی هەرێمدا غەدریلێدەکرێت. باشە بۆ ئەم غەدرە لە فەلسەفە دەکرێت؟ ئەم پرسیارە تا ئەندازەیەکی زۆر گرنگترین پرسیاری ئەم نوسینە کورتەیە و هەوێنی نوسینەکەشە. بەڕەسەی غەدر ناهەمواری دەنێت و شکۆمەندییش تێکدەدات. بەکورتی لەبەر ئەو غەدرەی لە زانکۆکانی هەرێم لە فەلسەفە دەکرێت، فەلسەفە جێپێی لێژە. هەر ئەوەشە، کە ناحەزانی فەلسەفە دەیخوازن. ئەو دەمەش غەدر لە فەلسەفە دەکرێت پرسیاری فەلسەفیی، کە کرۆکی فەلسەفە پێکدەهێنێت، سەریلێدەشێوێت.
ئەوە فەلسەفەیە مانا بە واتای پرسیار دەدات، وا لە پرسیار دەکات لە بەرتەسکیی دەربازیبێت. فەلسەفە ئەمە دەکات، چونکە شوێنی بەرهەمهێنانی هزرە. بەپێی وشەدانی ئەم نوسینە بەجۆرێک ئاقاروەردەگرێت، کە زانکۆی بێ فەلسەفە زانکۆیەکی هزرهەژارە. لێرە بەگشتی قسە لە زانکۆ دەکرێت و جارجارەش قسەکردنەکە بۆ دەزی زانکۆ لە نێوەندی ئەکادیمی کوردی تایبەتدەکرێت. لەبەرئەوە سەرنجدەخەینە سەر زانکۆ و فەلسەفە، چونکە فەلسەفە لە زانکۆدا وادەکات خوێندکاران ئامرازگەلی جیاواز بۆ گەیشتن بە دید و تێڕوانینەکانیان بەکاربەرن و ڕێڕەببینن لە بەرینکردن و بەچڕنایەتیکردنی بیرکردنەوەکانیان و خۆشیان لەسەر ڕاڤەکردن و ئامانجی تۆکمە و فرەڕەهەند ڕابێنن.
هەر لێرەدا دەپرسین: ئێمە پرۆژەی فەلسەفیمان هەیە؟ ڕەنگە زانکۆ دروستکەری پرۆژە فەلسەفییەکان بێت و بشکارێت دەستەبژێری رووناکبیریی لە کۆمەڵگەدا دروستکات،لە زانکۆ ناتوانێت بمانکاتە

فەیلەسوف. بۆیە لێرەدا دەکرێت پرسیارێک ڕووبەڕووی خوێنەری ئەم نوسینە بکەینەوە: چۆن دەبینە فەیلەسوف؟ بۆیە وادەڵێم،چونکە باوەڕم بەوەیە زانکۆ ئەو کارە ناکات. زانکۆ کارگەی بەرهەمهێنانی فەیلەسوف نییە. بوونە فەیلەسوف پرۆسەیەکی ئاڵۆز و دژواریی هزریی و تێڕامانییە و دۆز و هەلومەرجی خۆی هەیە. لەبەرئەوە ئەم نوسینە باوەڕی بەوەیە، کە کێشەی فەلسەفیی زانکۆکانمان تەنها کێشەی خودی زانکۆکان نییە، تەنها بە خوێندنی باڵاوە گرێدراو نییە. کێشەی فەلسەفە کێشەی هەموانە، بە تاک و کۆمەڵگەوە. ئەم کێشەیەش تەنها پەیوەندی بە کردنەوەی بەشی فەلسەفە و داخستنی ئەم بەشەوە نییە لە زانکۆکان. کێشەکە پەیوەندی بەچۆنیەتی مامەڵەوەیە لەگەڵ فەلسەفە وەک بوارێک لە بیرکردنەوە و تێڕامان، بە چۆنیەتی دیالۆگکردن لەگەڵ کولتووری دەرەکیی و کرانەوە لە بەردەم شارستانییەکانیتردا.

خواستی فەلسەفە خواستێکی کەسیی نییە، خواستە بە پەرەدان بە دەرکەوتن و باڵاخستنی بیرکردنەوە و تێڕامانی فەلسەفیی لە نێوەندی ئەکادیمیدا. ئەمە وادەکات فەلسەفە بکارێت هزر و هۆشیاری تازە لە نێوەندی ئەکادیمی و کۆمەڵگەدا بڵاوبکاتەوە. ئەم بەشە هزرییە،کە ڕوویەکی شارستانی و عەقڵی گشتی نەتەوە و کۆمەڵگەیەك نیشاندەدات، کە دێتە ناو زانکۆوە وادەکات مامۆستا و خوێندکار خۆیان لە قەرەی بابەتگەلی فرەئاڕاستە و نەخەمڵیو و سەیروسەمەرە بدەن و دەرفەتی تێگەیشتن لە بوونی مرۆڤ و ڕوانینی ئەم مرۆڤە بگەڕێن. ئەمەش بۆ ئەم چرکەساتەی کۆمەڵگەی ئێمە پێویستە. کەواتە بۆ ئەوەی کۆتای بە غەدرکردن لە فەلسەفە لە زانکۆ بهێنرێت، دەبێت زانکۆ ببێتە شوێنێک بۆ دروستکردنی ڕوناکبیریی فەلسەفیی. ئەم ڕوناکبیرییە فەلسەفییەش ناکرێت تەنیا خۆی لە ناو زانستە مرۆییە کۆمەڵایەتییەکاندا قەتیسبکات و دۆزی زانکۆش واپێویستدەکات فەلسەفە پەلبهاوێژێ بەرەو بەشەکانی کۆلێژە زانستە سرووشتییەکان(پزیشکی، فیزیك، بایۆلۆژی، ماتماتیك، کۆسمۆلۆژی، فەلەکناسی، فەلسەفەی کوانتەم، ئابووری، جوگرافیا، جیۆلۆجی، کیمیا و ...) و لەوێشەوە بەرەو فەلسەفەی جێندەر، فێمینیزم، ژینگە و یاسا و جوانیناسی و.....

لەو سۆنگەیشەوە ئەوە دەڵێین، هەرکە فەلسەفە هاتە ناو زانکۆوە دەکارێت ببێتە پلاتفۆرمێك بۆ گەشەپێدانی ئەکادیمی (سەنتەری پەرەپێدانی هزری ئەکادیمی) لە زانکۆ. لەڕێگای ئەو نێوەندەشەوە دەکرێت گەشە بدرێت بە چەند لایەنێک: دروستکردنی داتاباسێك(کتێبخانەیەکی ئەلەکترۆنی) تایبەت بە هزری جیهانی، هاوچەرخکردنی ئاڕاستەکانی وانەوتنەوە، بنەمادانان بۆ بەها ئەکادیمییەکان، وتنەوەی بابەتی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی، بیرکردنەوەی لۆژیکیی، بیرکردنەوەی گومانایی و بیرکردنەوەی داهێنانیی،

دروستکردنی نێوەندێکی هزریی بە ڕاقەکردن و دیالۆگی ململانێکان، میوانداریکردنی بیرمەند و روناکبیرە نێودەوڵەتییەکان و سازکردنی کۆنفرانس و مێزگردی هزریی گلوباڵ. هەموو ئەوانەش پێویستی بە مامۆستا و خوێندکاری زمانزان و هزرکراوە و ئاشنا بە تازەگەرییەکانە. لێرەوە غەدر لە فەلسەفە لە زانکۆ ڕوو لە ئاوابوون دەنێت.

هەتیبوونی زانکۆ

فەلسەفە دایکی زانینەکانە لە زانکۆ، کەواتە زانکۆی بێ فەلسەفە هەتیوە(بێ دایکە) و پەیوەندی نێوان فەلسەفە و زانکۆش وەک پەیوەندی نێوان دایک و خێزان وایە. چەوسانەوەی دایک بە مانای چەوسانەوەی گشت خێزانەکە دێت و هەتیبوونی زانکۆش تەنها بەهۆی بێ شوێنکردنی فەلسەفە و سڕینەوەی لە ئەندێشەی زانینی ئەکادیمیدا دێت. فەلسەفە لە زانکۆ، فێربوون بە گشت پسپۆرییەکان دەدات و واش لە زانین دەکات بیربکاتەوە. بەم جۆرە، فەلسەفە،کە دەکەوێتە ناو زانکۆوە لۆژیک و ڕەوشت شانبەشانی بوونناسی و بیرکاری لێکدەئاڵێن و یەکترتاودەدەن.
لە نێوەندی ئەکادیمیدا، کە فەلسەفە ووندەبێت خێزانی ئەکادیمی دادەڕمێت. نەمانی فەلسەفە لە زانکۆ نەمانی دایکە. کاتێک زانکۆ فەلسەفە دەخاتە دەرەوەی خۆی، بەوە زانکۆ هەتیو دەبێت. هەتیوبوونی زانکۆ گەورەبوونییەتی بەبێ دایک(سەرپەرشتیار)، ئەو دایکەی شتی فێردەکات. هەروەک مردنی دایک، کە بە کەسی تر جێگا یپڕنابێتەوە، فەلسەفە لە زانکۆ، کە نەما زانینی تر جێگای ناگرێتەوە، چونکە توانای فەلسەفەیان نییە و تامی فەلسەفەش نادەن. ناوی فەلسەفەش لە زمانەکاندا(بەنموونە لە فەرەنسی، ڕووسی،عەرەبی...و) مێیە،ئەمە نیشانەیە لەسەر هێزی بەرهەمهێنان لە فەلسەفەدا و هەستی دایکبوونەکەشی. لە بەرئەوە فەلسەفە وادەکات لەو زانینە بکۆڵینەوە زانکۆ دەمانداتێ.

فەلسەفە گەڕۆکە، بێ زێدە

فەلسەفە پەیگیرییە (بەدواچوونە) بە شتێک، کە هێشتا نییە، نیمانە، نەهاتووەتەدی. شتێک جارێ لێرە نییە، لەوێیە. لێرە نییە و دەچین بۆ ئەوە تا بیدۆزینەوە. فەلسەفە تەقلایەکە بۆ دۆزینەوە، ئەمەش بەو واتایەدێت، کە فەلسەفە گەڕانە بەدوای شتێکی بزر و وون دا.
چۆن فەلسەفە بەو وونبووە دەگات؟ ئەڵبەتە بە گەڕان و پشکنین، کە دواتر بە دۆزینەوە کۆتایدێت. هەروەها بە پرسیار و لێپێچینەوە لە

گشت شتەکان. لەبەرئەوە کاتێک فەلسەفە دەپرسێت تەنیایی چییە ئەمە بۆ ئەوە دەکات تا لە سۆراغی وەڵامەکدا بێت بۆ چەمکی تەنیایی. کەوتنە سۆراغی شتێک هەوڵدانە بۆ پەیداکردنی ئەو شتە، دۆزینەوە و بەدواگەڕان بۆ ئەو شتە. فەلسەفە کاتێک دەپرسێت بۆ دەبێت ڕەوشت هەبێت دەخوازێت بەدوای وەڵامەکدا وێڵبێت بۆ ئەم پرسیارە. ئامرازی سەرەکی لەم گەڕان و سۆراغپرسینەش بیرکردنەوەیە. ئەم شێوازەش لە بیرکردنەوە بۆ زانکۆ گرنگە و پێویستی مامۆستا و خوێندکارە لەیەککاتدا.

وێڕای ئەوە، لەناو فەلسەفەدا وێڵبوونێک بوونی هەیە. ڕاستە وێڵبوون سەرگەردانییە، لە گەڕانیشدا بەدوای ئەوەی وونە. دیارە دوای پرسەی گشت گەڕانەکیش کردەی دۆزینەوە لەدایکدەبێت. واتە ئەوە دەدۆزینەوە، لێمان بزربوو، کە وێڵببووین بەدوایدا. کاتێک وێڵدەبین بەدوای شتەکدا، ئەمە بەو مانایەش دێت، بەدوای وەڵام، کە چارەسەرە، دەگەڕێین. وەڵام، چارەسەر، ئەو شتەیە لێمان وونببوو و بەدۆزینەوەشی ئیدی فەلسەفە ئارامدەبێت و ئەوە دەکاتە زێدی کاتی خۆی.

ئەڵبەتە لەناو ئەم پرسەی گەڕان و سۆراغکردنەدا گرفتارییەکیش بوونی هەیە. خودی فەلسەفەش لە پەیوەندیدایە لەتەک چەمکی گرفتاریی. چونکە فەلسەفەکردن کردەیەکە لە گرفتاریی. پرسیاری فەلسەفیی جۆرە گرفتارییەکی تێدایە، کە دواتر دەبێت بە ئارامی و دەربازبوون لەو گرفتاریی و شەکەتییە. فەیلەسوف شەکەت و ماندوودەبێت تادەگات بە وەڵامەکی پەسەند، کە شایانی ئەو پرسیارە بێت سەبارەت بە ڕەچەڵەک و مانای چەمکێک کردوویەتی.

ئەمە مانای ئەوەیە فەلسەفە ئاوارەیە، بێ جێگایە، دەگەڕێت و دەخولێتەوە تا ئەوە بەدەستبهێنێت، کە نیمانە. کەوابێت دەکرێت بپرسین: فەلسەفە زێدی هەیە؟ فەلسەفە بە هەبوون و بەردەوامی خۆی پێویستی بە زێدە؟ زێدی فەلسەفە زانکۆیە؟ نەخێر زانکۆ زێدی فەلسەفە نییە. لەبەرئەوەی فەلسەفە بێ زێدە گشت شوێنێک بە زێد، بە نیشتیمانی خۆی دەزانێت. لە هەمووجێگایەک بوێرانە فەلسەفە دەپرسێت: درۆ چییە؟ میهرەبانی بۆ هەیە؟ ...و. بیرکردنەوە، کە ناسنامەی فەلسەفەیە، لە گشت شوێنێکدا بوونی هەیە. ئەمە وادەکات بیرکردنەوەکان زێد بۆ فەلسەفە داتاشن. زێدی سەرەتای فەلسەفە یۆنان بوو، دواتر بوو بە شوێنی تر. ئێستاش زێدی فەلسەفە والەو جێگایەی بیرکردنەوە تیایدا لە ترۆپکدایە.

فەلسەفە گرنگە پەتا ئاسا لە زانکۆکاندا بڵاوبێتەوە

فەلسەفە بابکرێت بە پەتا و لە حەرەمی زانکۆکانماندا

بڵاوبکرێتەوە. هەرکە ئەوە کرا ئەو کات فەلسەفە ڕەچکەی ڕاستەقینەی خۆی وەردەگرێت. ئەمەش لە بەرئەوەی، فەلسەفە داکیرساندنی مەشخەڵی زانینە و هیوای هاتنی ڕووناکی بیرکردنەوەیە. لەهەر جێگایەکدا فەلسەفە سەوزبێت لەوێ کەشکی باوەڕ بەخۆ بوون و دادوەری لۆژیکی بنیاتدەنرێت و گریمانەناسی و بەڵگەمەندی وەگەردەخرێت.

ئەم پەتایە ئەو پەتایە نییە،کە پێش مەرگ دێت. ئەم پەتایە مانا بە ژیانمان دەدات و وزەی بیرکردنەوەمان بەهێز و دووربین دەکات. فەلسەفە، کە خۆشەویستییە بۆ دانایی، بە بڵاوبوونەوەی ژیانمان لێوانلێودەکات لە بەرەکەتی دانایی. بۆیە پێمانوایە فەلسەفەکردن هەنگاوێکە بۆ خۆتەندروستکردن. بەمجۆرە پەتای فەلسەفە پەتای داناییە.

تەندروستبوون لەڕێگای فەلسەفەوە شیاوە؟ بەڵێ. چونکە فەلسەفە ئارامیهێنەوە. ئەو ئارامییە دوای ئەوە دروستدەبێت، کە تێگەیشتن دێت. فەلسەفە تێگەیشتنمان دەداتێ سەبارەت بە ژیانی ئێمە و بوون. فەلسەفە بە پرسیارکردن و زۆر بەدواچوونەکانی هاوکارماندەبێت لەوە حاڵیبین لەیحاڵینە بووینە.واتە فەلسەفە بەتیشکخستنەسەر ناڕوونی و بەدحاڵیبوونەکانە. زانکۆش، ئەو شوێنەیە،کە کۆی زانینەکانی تیایە و فەلسەفەش لەوێندەرە هەڵدەستێت بە ئەرکی خۆی. ڕاستە فەلسەفە لە زانکۆ، هەر زانکۆیەک بێت، ڕووبەڕووی چەندین ڕێگریی و ئاستەنگی چاوەڕوان نەکراو دەبێتەوە، بەڵام فەلسەفە، بە ئامادەبوونی لەناو کایەی ئەکادەمیدا ڕاچڵەکین دروسدەکات، زانین دەخاتەژێرپرسیارەوە، گومان لە فێربوونی تەکمە و رەها دەکات و تێگەیشتنی تر و جیا دەنێتەکایەوە.

ئەو ژینگە تەندروستەی فەلسەفە لە زانکۆ دروستیدەکات، تەنها ئەو ئەتوانێت ئەوە بکات و لەو ڕووەشەوە فەلسەفە ئەزموونی زۆرە. ئەزموونی فەلسەفە لە بەتەندروستکردن بۆ مێژووەکەی دەگەڕێتەوە. زۆرێک چەمک هەن (دەروون، گیان، ئاوەز، جەستە، ئاگایی و......) ئەمەی مرۆڤ سەرەتا لەیحاڵینەدەبووین، کەچی ئێستا بەهۆی مشتومڕە فەلسەفییەکانەوە زانینێکی زۆرترمان لەسەر لەحاڵینەبوونەکانمان پەیداکردووە. بۆیە کاتێک فەلسەفە پەتائاسا لە زانکۆدا بڵاودەبێتەوە، بەجیاوازی، لەناو زانستە مرۆییەکۆمەڵایەتی و زانستە سروشتییەکان دا ڕاچڵەکینی ئەپستیمی(مەعریفی) چاوەڕواننەکراو دروسدەکات.

گەر لەگەڕێین فەلسەفە لەناو کایەی ئەکادەمیدا پەجوڵە بێت، دەزانێت چۆن ئیشی خۆی دەکات، چۆن تیشکدەخاتەسەر ئەو زانین و تێگەیشتنانەی پەراوێزخراون و بێ سیما و وونن. فەلسەفە لەناو زانستەکاندا دیالۆگدروستکەرە، کێشەی دووانەییە چەمکییەکان

چارەسەردەکات و ش□ر□ق□ی ئاماژە کولتوورییەکانیش بەرباسدەخات. بەکورتی فەلسەفە، گەر بواریبدەن، لێناگەڕێت زانکۆ هەژارهزربێت، جێگایەک بیت بۆ وەلاوەنانی پرسیار و قێزەوەنکردنی گومان. چونکە فەلسەفە گفتوگۆی دەوڵەمەند سەبارەت بە چەمکە سیاسی و مێژوویی و زمانەوانییەکان شانبەشانی چەمکە بیرکاریی و بایۆلۆجی و پزیشکییەکان دێنیت□ کایەوە.

ئەرکی فەلسەفە لابردنی بەربەستەکانە

ئەرکی فەلسەفە لابردنی بەربەستەکانە (ئالان بادیۆ). بەربەستەکان تایبەتمەندیی خۆیانیان هەیە. زۆرجاریش بەربەستەکان بێسەروب□ر□انە دێنەپێشەوە. بەربەستەکان لەیەک کاتدا ئامادە و نائامادەشن. هەندێک لە بەربەستەکان لە گشت شوێنێکدا هەن. بەپێچەوانەوە هەندێکی تر تایبەت و جیان و ژینگەی خۆیانیان هەیە. لە فەلسەفەدا ل□ بەرئەوەی هیوا بڕاوی بوونی نییە، بۆیە فەلسەفە لێزانە لە لابردنی بەربەستەکان.
بەربەستەکان دڕدۆنگ و نیگارانییەکانن، کە لێرە و لەوێ ڕۆژانە ڕێکەوتی دەکەین. وەکیتر، بەربەستەکان کۆسپن، تەگەرەن و خۆیان وەک کێشە نمایشدەکەن. ل□ بەرئەوەی فەلسەفە خۆی بە دایکی دیالۆگ دەزانێت، لێهاتووە لە ڕووبەڕوونەوەی کێشە و تەنگەتاویی. دەستەواژەی بەربەست بۆ فەلسەفە ڕاگوزەر و هەڕەمەکی نییە. چونکە بەربەست لەمپەر و ئاست□نگهێنەرە. ئەو تەگەرە و ڕێگرانی□ دەمانوەستێنیت. دوای هاتنی تەگەرە و بەربەست جوڵە نامێنیت. فەلسەفەش، کە دایکی گفتوگۆ و مشومڕە و ئەمەش بەهەڵکەوت نییە و بەری مێژوویی□کە لە گفتوگۆ و پرسیارمەندیی، لەناو قورسترین کۆسپ و بەرب□ست□و□ س□رید□رهن□اوە. ئەو مێژووەش پێماندەڵێت مەرامی فەلسەفیی مەرامێکی مرۆییە و مێژووەکەش لەتەک ئەو باسوخواسانەدا دەستلەملان بووە، کە ل□ پێناوی مرۆڤدا هاتوون.
لەو شوێنەی کۆسپ و تەگەرە هەیە، کاری فەلسەفە لابردنی کۆسپ و تەگەرەکانە. فەلسەفە ئەمە نەکات بۆ هەیە! زانکۆ، کە پڕە لە کۆسپ و تەگەرە، بەهاتنەناوەوەی فەلسەفە کۆسپ و تەگەرەکان ڕەوت□ر وەردەگرن و لەگەڵ کاتیشدا بە گفتوگۆی شیکاریی بەرەو نەماندەچن. هاوکات فەلسەفە کۆڵەکەی بیرکردنەوەی لۆژیکی و داهێنانییە، ئەمە وادەکات فەلسەفە بپرسێت: چۆن زاڵبین بەسەر کۆسپ و تەگەرەکاندا؟ بۆ زاڵبوون بەسەر کۆسپ و تەگەرەکان لەناو کایەی ئەکادێمیدا پێویستمان بە فەلسەفەیە. فەلسەفە لەوێ بیرکردنەوە دروستدەکات و پرسیار دەسازن□ت. بۆ ئەو مەبەستەش مامۆستا و خوێندکار ئەرکیان

بیرکردنەوەیە لە بیرلێنەکراو. ئەمەش هەردوولا بەرەو بیرکردنەوە لە لابردنی کەسپ و تەگەرەکان دەبات. کەسپخستنەبەردەم فەربوون و ئاستەنگدانان لەبەردەم ئەو پرۆسە ڕوناکبیرییەی زانکۆ دەیدات تەنها بەهۆی زاڵبوونی تێگەیشتنی فەلسەفییەوە لەناو مامۆستا و خوێندکاران چارەسەردەکرێت و ژینگەی ڕوناکبیریی زانکۆش گەڕانی راستەقینەی دێتەسەر.

لەم گۆشەنیگایەوە ئەوەش دەڵێین، ئەوەی، که هەمیشه جێگای پرسیاره بۆ ئێمە ئەوەیە، کە دەستەبژێری ئەکادیمی ئێمە بۆ کتێبی فەلسەفیی ناخوێنێتەوە؟ تەنانەت گەر بیشیخوێنێتەوە بێوچان نایخوێنێتەوە. وەکو تریش ئەم دەستەبژێرە ئەوە دەخوێنێتەوە کاری پێیەتی. هاوکات کتێبخوێندنەوە، بەتایبەت خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی، کە مەرامێکی هەمەلایەن لەخۆدەگرێت لەناو خوێندکارانی زانکۆکانی ئێمەدا جارێ ئاسایینەبووتەوە. بۆیشە سەرنجدەخەینە سەر خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی چونکە خوێندنەوەی کتێبی فەلسەفیی شتێکی تر دەدات بە مامۆستا و خوێندکاری زانکۆ، کە کتێبەکانی تر نایداتێ. ئەو شتە، کە هەتوانی دەربازبوونە لە کێشە گیرەدەخوێقێنەکان شتگەلێکی گەردوونناوین و تەنیا لە دووتوێی کتێبە فەلسەفییەکانیشدا بەرچاودەکەون. ئەمەو کتێبە فەلسەفییەکان لێوڕێژن لە گفتوگۆی گرنگ و پەردە لادەریشن لەسەر پەردەلەسەر لانەدراوەکان.

کەتواری فەلسەفە

دەکرێت بپرسین فەلسەفە بەری چییە؟ فەلسەفە بەری بیرکردنەوەی مرۆڤ و ڕەخساندنی دەرفەتە بۆ بیرکردنەوە. لێرەوە بیرکردنەوە دەکەوێتە ناو ڕاچڵەکین و هەڵچنینی وەڵام بۆ پرسیارە دژبەژ و تەنگژاوییەکان. فەلسەفە ئەو پرسە مرۆییەیە، لە بوونمان نابێتەوە. لە دەمی شکست و سەختی و دژوارییەکاندا پەنای بۆدەبەین، واتە بیردەکەینەوە. پێشتریس لەو بارەوە وتومانە، کە دەخوازبوونی فەلسەفە چەکەرەبوونی بیرکردنەوەیە، زڤرین و گەڕانەوەی واتاکانە بۆ داڵدەی خۆیان، ڕۆشتنە لە بەشاییەوە بۆ پڕایی، بەرەو پڕپڕ بوون لە وتن، وتنی ئەوەی تا هەنووکە نەبیستراوە. ئەم شێوە وتنە، ئەو وتنەیە، کە بەتەنیا کاری هزرە، کارە مەزنەکەی فەلسەفەیە. فەلسەفە، کە کارەکەی ئەمەیە، ئەوەیشە، کە خەمی ژیانمەندیی ئێمە و دەردیسەرییەکانمانیەتی لە بوونماندا. بۆ ئەمە؟ فەلسەفە لەپێناوی ئەمەدا کاری خۆی کردووە بە گەڕان بەدوای بیرکردنەوە و هەڵوەشانەوەی ئەستەم و تخوبدانان لەبەردەم کەند و کەسپەکانماندا. سەرباری ئەوەی وترا، درکیش بەوە دەکرێت، کە کەتوار (بارودۆخ،

واقیع)ی فەلسەفەی گەوبانە باش نییە. کەتواری بیرکردنەوەی مرۆڤی نەوە ئەو باشە نییە، کە خۆی پێیوایە. بەڵام ئەمە ئاماژە نییە لەسەر کۆتای فەلسەفە. ئەم ناباشییەی کەتواری فەلسەفە پەیوەندی بە دۆزی گەوبانەی ڕەوشتی و مرۆیی مرۆڤەوە هەیە. ئەم دۆزەش پرسیارە لەسەر ئەستای پلانێتێکەمان (هەسارە). جەنگ، نادادی، گرفتی ژینگەیی، داڕمانی ئاکاریی مرۆیی، ڕێزنەگرتن لە ئاژەڵ و زۆری بێکاریی و خراپی دۆزی تەندروستی مرۆیی. لێرەوە دەپرسین: چی بە تەوەرەکانی بیرکردنەوەی فەلسەفەی هاوچەرخ بزانین؟ هەروەک پێشتر، راستی، بەها، زانین و…. بە تەوەرەکان بزانین یان مرۆڤی هاوچەرخ، هەنووکە، خاوەنی تەوەرەی ترن؟

لەم حاڵەتەدا پێویستمان دوبارە بەوەیە، کە بزانین، فەلسەفە بابەتێکی ڕاستەقینەی سەرسوڕمانە، بەڵام ئایا ئەمە لەگەڵ ڕۆشنبیریی ئەمڕۆدا یەکدەگرێتەوە؟ ئایا فەلسەفە لەناو ئەمڕۆدا تایبەتمەندی لەخۆگرتووە؟ یان ئەو بابەتانەی لەژێر ناوی فەلسەفە دەنووسرێن و پێیاندەگوترێت فەلسەفیی چەند فەلسەفین؟ چەند نووسینە فەلسەفییەکانمان لە پێویستییە مرۆییەکانی ئەمڕۆوە نزیکن؟

ئەو کەتوارە هەژارەی هزرمانی تێدایە ناهەمواری بە ئەوانە دروستدەکات لەو هەزرە تێدەڕامێن. بۆیە پێویستمان بەو دانپیاهەنانەیە، کە پێیوایە: فەلسەفە شوێنێکە پڕە لە هەڵەت و بەردەوامانی، جۆرێکلە هەزانڤانی، ئەبێتە بە ڕیتمێکی ئاوەزیی و چێتر لە داڕشتنی گوزارە و قووڵتر لە هەنینەوەی وشە کاریخەی دەکات.

هەر تایبەت بە کەم درامەتی هزرییمان دەشکاوانە و زۆر بە ڕاشکاوی لەمەڕەدا ئاماژە بەوە دەکەین، کە وەرگێڕانی نووسینی فەلسەفیی لەلایەن کەسانی بێئاگا لە فەلسەفە (ناقوڵ و ناپسپۆر لە فەلسەفە) زیانی لە ڕوناکبیریی فەلسەفییمان دەدات و جێپەنجەی ئەو وەرگێڕانە هەڵەانەش دیار و بەر چاو دەمێننەوە و زەمینەش بە تێنەگەیشتن لە فەلسەفە دروستدەکەن. ئەو جۆرە وەرگێڕانانە، کە داڕشتنە فەلسەفیی و زمانەوانییەکانیان پڕن لە هەڵە ڕوناکبیریی فەلسەفیشمان کەشاویدەکەن.

پێڕمشیم بە ئەو لایەنە وادەکات ئەو چەشنە بیرکردنەوەیەم هەبێت، کە ئەو نووسینە فەلسەفییانەی لەژێر کاریگەریی ئەو وەرگێڕانە هەڵەانە چڕدەردەکەن هیوایان پێنەکرێت و لە زیاد لە گەشەپێکیشەوە بینینی خۆشەکانیان بەهەندوەرگیرێت. هاوکات بە لەمەولا پێویستمان بەوەیە نووسینی فەلسەفییمان لەلایەک لە چەنووکی نووسینی فەلسەفیی ناسەسەن دەربهێنین و لەلایەکی تر نووسینی فەلسەفییمان هەستیارانە دادوەری بەسەر تێکستی فەلسەفیی جیهانییەوە بکات.

باشە بە گەیشتن بەو خۆزگەیەی لای سەرەوە وروژێندرا، زانکۆ، بەو

نەختە فەلسەف□یی تیایەتی، دەکارێت بەو ئەرکە هەستێت؟ بێگومان نەخێر. هۆکارەکە ئەوەیە، کواڵیتێی زانکۆکانمان و ئەو شێوازە فەلسەفییەی لە بیرکردنەوەی فەلسەفیی نێوەندی ئەکادێمیماندا زاڵە ناکارێت هەڵتەکاندن لە زانینی ئەکادێمی هەنووکەماندا بکات. هاوکات لەناو قەڵەمڕەوی فەلسەفیی جیهانییدا شتێک باوە لە زانکۆکانی ئێمەدا بوونی نییە، ئەوەش پرسیارسازیی و بەڵگەمەندییە.هاوکات لە زانکۆکانماندا شێوازی خوێندن و بیرکردنەوەش کۆسپ و ئاستەنگن لەبەردەم گەشەی بیرکردنەوەی داهێنانی و گوماناوییدا. لە هەموو ئەوانە گرنگتر، فەلسەفە نەهاتووەتە ناو بەشە جیاوازەکانەوە، دوورە لە زانستە سروشتییەکانەوە.

فەلسەفە وەک بەش لە زانکۆ

ڕەوشی فەلسەفە وەک بەش لە زانکۆ زۆرێک گفتوگۆدێنێتە پێشەوە. سەرەتای گفتوگۆکان ئەوەیە، کە سەرنجڕاکێشە لەم نوسینە کورتەدا ئاماژە بۆئەو□ بکەین، کە گفتوگۆی فەلسەفە وەک بەش لە زانکۆ جیاوازە لە گفتوگۆی فەلسەفە وەک شوێنێک بۆ داهێنانی دانایی. فەلسەفە وەک بەش پ□و□یستی بەوەیە خۆی نوێبکاتەوە.
فەلسەفە ناشێت لەم سەردەمە، کە هەنگاو بەرەو زیرەکی دەستکرد دەنێت وەک هەزار ساڵ لەمەوبەر بوترێتەوە. ئەمەی وترا بەو مانایەدێت، کە فەلسەفەوتنەوە لە زانکۆکان پ□و□یستی بەرێفۆرمێکی گەورەیە. سەرەتای ئەو رێفۆرمە لەوێوەدەستپێدەکات، کە شانبەشانی وتنەوەی مێژووی فەلسەفە گرنگ و پ□و□یستە جۆرێک لە بەبیرکاریکردنی (mathematization) هزر، لۆژیک و تێۆلۆژیا(لاهوت، یەزداناسی)، ئۆنتۆلۆژیا (بوونناسی) و تێۆریزانین(ئێپستمۆلۆژیا) بوترێتەوە. بۆ ئەو مەبەستە و لەم حاڵەتەدا زانکۆ پ□و□یستی بە مامۆستای فەلسەفەی هزرکراوە و زمانزان و خاوەن ئاگامەندی هاوچەرخە. بێئەوە زانکۆ فەلسەفەشی تیابێت شتێکی ئەوتۆ ناگۆڕێت.
شایانی وتنە، لەمڕووەوە باتێکی کرۆکداری تر هەیە، کە تایبەتە بە فەلسەفە وەک بەش لە زانکۆ، ئەوەش پەیوەندی بە خودی خوێندکاری فەلسەفەوە هەیە. بەشەکانی فەلسەفە ڕوو لە وشکبووندەکەن و لەم روووەشەوە هۆ زۆرە و سەرەکیترین هۆش□ەنگە ئەوە بێت، کە خوێندکاری بەشی فەلسەفە وەڵامی ئەو پرسیارەی دەستناکەوێت، کە دەپرسێت، دوای تەواوکردنی ئەم بەشە کارم دەستدەکەوێت؟ وەڵامی ئەو پرسیارە و هۆکاری کار دەستنەکەوتنی خوێندکاری بەشی فەلسەفە پەیوەندی بە زۆر لایەنەوە هەیە، لەوانە: بەشی فەلسەفە هەروەک پێشتر ئاماژەمانپێکرد

پێویستی بە رێفۆرمە. رێفۆرمەکان هەر لە گۆرینی هزر و توانا و لەهاتووی مامۆستاکانەوە دەستپێدەکات تادەگاتە گۆڕینی مێتۆدی وانە وتنەوە و کۆرس بوک و خودی وانەکان و ناوەرۆک و ئامانجیان.چونکە ئەو پەرۆشییە لەناو مامۆستاکانی فەلسەفەدا بوونی نییە، کە بەسەردەمیکردنی بەشەکە بەقازانجی گشت زانکۆ دەگەڕێتەوە.

زانکۆی بێ فەلسەفە

ڕاستە بێ باکیمان بەرامبەر بە فەلسەفە ڕەنگ و ڕیشەی خۆی هەیە، لە بێ شکۆیی فەلسەفەش لە ئێستادا لە نێوەندی ئەکادێمیمان هەلومەرجی تری هەیە. لە زانکۆی بێ فەلسەفەدا پرسیار درەنگ دروستدەبێت. کە دروستیش دەبێت سادە و فرەهەند نییە. هەر لەوێدا شێوازی قسەکردن و روونکردنەوە زێدەڕۆیتیادەکرێت و ناپسپۆر لە فەلسەفە وانەی فەلسەفە دەڵێتەوە. هەروەها پشتکردنی کۆلێجەکان لە فەلسەفە وتنەوە بە چەوسانەوەی فەلسەفە کۆتای دێت. فەلسەفە بەخۆی دژی چەوسانەوەیە، کەچی لە زانکۆی بێ فەلسەفە دا دەچەوسێنرێتەوە.
وێڕای ئەوە، لە زانکۆی بێ فەلسەفەدا، فەلسەفەشی تیا بێت هەر بێ فەلسەفەیە. لەم حاڵەتەدا هەڵگری بروانامە لە فەلسەفە وادەردەکەوێت، کە هەڵگری بروانامەیە لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان(مرۆییەکان). بێ ئەوەی هەڵگری بروانامەی فەلسەفە شارەزای فەلسەفە بێت پێویستی بەوەیە جارێکیتر فەلسەفە بخوێنێتەوە. چونکە فەلسەفەی لە بەردەست ئەوانەدا خوێندووە، کە قوڵایی فەلسەفیان نییە. ئەمەش بەشێکە لەو غەدرەی زانکۆکانی هەرێم لە فەلسەفەی دەکەن، ئەوەی فەلسەفە دەخەنەبەردەست کەسانی ناپسپۆڕ لە فەلسەفە!
بارکردنی فەلسەفە لە زانکۆ بارکردنی عەقڵە، کە ئەوەش بە بارکردنی بیرکردنەوە کۆتای دێت. هەر لەبەر ئەوە، دژایەتیکردنی فەلسەفە لە زانکۆ دژایەتیکردنی عەقڵ و هاوکات ڕاستیشە. زانکۆ و فەلسەفە پێکەوە دۆخی ڕاستی دەپارێزن. فێربوونی ڕاستیش لە زانکۆ شانبەشانی زانین بە بوونی فەلسەفە بە مانا دەبێت. بۆیە ترسی زانکۆ لە فەلسەفە ترسە لەو عەقڵەی فەلسەفە دەیهێنێتە ناو زانکۆوە.

زانکۆ بە فەلسەفەوە

فەلسەفە وەک دانایی بابەتێکی گەورەترە لە بابەتی فەلسەفە وەک بەش لە زانکۆ. ئەوەی هەیبەتی فەلسەفە لە زانکۆ دروستدەکات ئەو داناییەیە، کە لە کرۆکی فەلسەفەدا پەنهانە. بەداناییبوونی فەلسەفە وادەکات زانکۆ نەکارێت پشت لە فەلسەفە بکات. کەوابێت، شکۆی زانکۆ بە بوونی فەلسەفەوە لەناو زانکۆ گرێدراوە. ئەم شکۆیە

بەو مانایە نایەت کە بەشی فەلسەفە لە زانکۆ بوونی هەبوو، ئەوە مانای ئەوەیە زانکۆ شکۆدارە و زانینی زانکۆییش شکۆی پارێزراوە. نەخێر بەوجۆرە نییە، بەڵکو شکۆکە بە بوونی بیرکردنەوەی فەلسەفیی، بە بڵاوکردنەوەی ئەم بیرە لە گشت بەشە جیاکانی کۆلێجە زانستی و مرۆییەکانەوە گرێدراوە.

بەم شێوەیە بێت، فەلسەفە کە دێتە ناو زانکۆوە ئەمە والە مامۆستا و خوێندکار دەکات ریال(واقیعی)تر بن و زانکۆش دەبێتە داڵدەی نەشونمای پرسیار و بیرکردنەوەی ئازاد، ویست بە ماف، کە ئەمانەش دروستدەبن، ئەوکات فەلسەفە لەناو زانکۆ خۆی پەویستتر دەردەخات و زاڵیشدەبێت بەسەر وەڕەندا. لەڕێوە زانکۆ بەهۆی فەلسەفەوە بیر دەکاتەوە لە بوون و ستاتۆسی(کیان) خۆی و خودی خۆشی باشتر دەبینێت. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، کاتێک فەلسەفە لە زانکۆدا ئامادەیە ژیرمەندیی لەڕێگای ئەو پەیوەندییە بەتینەوە دێتەئاراوە، کە لەنێوان پرسیار و وەڵام دا هەیە.

بەپێی ئەوەی زانکۆ شوێنی خستنەگەڕی عەقڵە، هەر ئەو شوێنەشە ڕوناکی زانین بڵاودەکاتەوە. لەبەرئەوە فەلسەفە لەناو زانکۆدا بەواریکە بە هێشتنەوەی عەقڵ و نەهێشتنی سڕینەوەی بیرکردنەوە. کەواتە، فەلسەفە ئارەزوو نییە پێویستییە. بەمجۆرە سەرەتا نابێت فەلسەفە ئارەزوو بێت، کە مرۆڤ لە بوونی فەلسەفە گەیشت ئەوکات لای دەبێت بە ئارەزوو، بگرە ویستیش. راستە فەلسەفە ئارەزوویەکی شاراوەیە لە هەمووماندا، بەڵام ئەم ئارەزووە کەتواری خۆی هەیە و کاتی سەرهەڵدان و کارابوونیشی جیاوازە.

بەپێی ڕۆلان بارت بێت بە کافکا نوسین ڕێگایەک بوو بۆ دەربازبوون لە نیگەرانیی، زانکۆش دەبێت بەو جۆرە بروانێتە فەلسەفە. فەلسەفە وا لە زانکۆ دەکات خۆی دەربازکات لە نیگارنیەکان، کە هەردەم بەرۆکی زانینی ئەکادیمیدەگرن. رزگاربوون لە نیگەرانییش دەمانخاتەبەردەم پرسی چۆنیەتی رزگاربوون لە نیگەرانیی.

چیبکرێت تا فەلسەفە لە زانکۆ هەژابکرێت؟

زۆرێک ناخوازن فەلسەفە توخنی زانکۆ بکەوێت، چونکە پێیانوایە فەلسەفە بێئیمانی، بێباوەڕی، بڵاودەکاتەوە. بەڵام ئەو کەسەی لە نێوەندی ئەکادیمیدا فەلسەفەدەکات وەک دژە ئاین و یەزدان تەماشادەکرێت. بەڵام ئایا وایە؟ ئەڵبەتە نەخێر.چونکە فەلسەفە لە زانکۆ بۆئەوە هەیە، کە لە خودی خۆمانمان نزیکبکاتەوە و خۆشماننزیکبکاتەوە لە ژیان و ئەو ژینگەیەی ڕۆژانە دەیژیەین.

سەرباری ئەوە، دورکەوتنەوەی خوێندکاران لە زانکۆ لە فەلسەفە

پەیوەندی بە خودی ناواخنی فەلسەفەوە هەیە. فەلسەفە خۆی وایە، سادەیەکی بازاڕی نییە. هەرلەبەرئەوە زۆرێک لە خوێندکارانی زانکۆکان رقییان لە فەلسەفەیە و تاپێشیانبکرێت خۆیان لە فەلسەفە بەدووردەگرن. بەشەرمانە زۆرجار داوادەکەن بە زمانێکی سادە، زۆر سادە، ئەوە باسکرێت، کە بابەتێکی هزرییە. هەر ئەوەنە گوێیان لە چەمکی فەلسەفە دەبێت ترس و نیگەرانییەک روخساریان دادەپۆشێت و پرسیاری ئەوە لەو روخسارە پەشۆکاوەیان دەبینرێت، کە تێناگەم. تێناگەم لە فەلسەفە ئەو گوزارەی باوەیە خوێندکاری زانکۆ خۆیپێ لە فەلسەفەفەربوون دەربازدەکات. بۆ ئەو خوێندکارە شتێک نییە ناوی گفتووگۆ یان دانوستاندنی فەلسەفەیی بێت. ئەو لە ژینگەیەکەوە هاتوە نافەلسەفیی بووە، لەوێژبووە لە بیرنەکردنەوە، لە کتێب نەخوێندنەوە، لە بیرکردنەوەی بەش و سەرپێیی ناقوڵ و ڕووکەش. بۆیە ئەو خوێندکارە سەرسام نییە بە هیچ شتێک بلکە بە ژیرمەندیی و ئەندێشەگەراییەوە. ئەم بەجۆرێک لە تەک فەلسەفەدا ناسازگارە ئاسان نییە لەو ماوە کورتەی زانکۆدا بکرێت بیری بەجۆرێکی تر بچنرێت و وایلێکرێت ڕچەشکێنەرانە بیربکاتەوە. هەڵ و ژینگەی زانکۆ و ئەو جۆرە مامۆستایانەی لە ئێستادا بەردەستن، ئەو جۆرە خوێندکارانە لە هەناوی بیرنەکردنەوەدا قەتیسدەکەن. ئەمەش گیرەدەخوڵقێنن بۆ ئەوانەی بخوازن فێربوونێکی تر لەناو خوێندکاراندا بچێنن.
بەداخەوە، ئەم جۆرە خوێندکارانە ئەو نەوەیەن وەڕس و بێزارن لە بیرکردنەوەی قوڵ و فراوان. ئەگەر سوور بشزانن فەلسەفە ئەوەیان فێردەکات پێشتر فێرینەبوونە هەر هەڵوێستێکی باشیان نابێت لەوبارەوە. گشت ئەمانەش بەرەنجامی ئەو ژینگە پڕنادادیی و بێ مافییەیە، کە خۆیان و خێزانەکانیان ساڵانێکە تیایدەژین. بەهۆی ئەو ژینگەیە رق لە فەلسەفەی تیا سەوزکردوون و کردوشنی بە دوژمنی کتێبخوێندنەوە.

سەرئەنجام

لێرەدا مشتێک شرۆڤەی کورتمان خستەڕوو سەبارەت بە هزرهەژاری زانکۆ، کاتێک بۆ فەلسەفە دەبێت، لەمە قسەمان تەنها لە بوون و نەبوونی بەشی فەلسەفە نەبوو لەناو حەرەمی زانکۆ، قسە سەرەکییەکەمان لە بوونی بیرکردنەوەی فەلسەفیی بوو لەناو مامۆستا و خوێندکاران، لەناو سەرتاپای کۆلێجەکان، لە گشت قوژبنێکی نێوەندی ئەکادێمیماندا. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، کە کەمدراماتی زانکۆ دەکرێت بەو هەژارییە هزرییە فەلسەفییە پێوانەبکرێت لە زانکۆدا بوونی هەیە. جێی نیگەرانییشە، دەرفەت لە بەردەم

بیرکردنەوەی فەلسەفیی لە زانکۆدا ناکرێتەوە، وانەکان و فێربوونەکان هەڵگری توخمی زانینیی نوێ و نادووبارەنابن. ڕەنگە بەشی فەلسەفە، کە سەربەخۆی بدرێتێ و هەست بە ئازادی بکات، بکارێت خوێندن لەو بەشە والەکات بە ویستی خوێندکار بێت و دواتر پسپۆر لە لقەجیاجیاکانی فەلسەفەش دروستکات و زەمینەش بۆ دروستکردنی پسپۆر لە هزری ڕۆژئاوا بڕەخسێنێت. بەڵام پێش هەموو ئەوانە پسپۆڕ لە فەلسەفە پێویستی بەوەیە خۆی لە قاتوقڕیی هزریی دەربازکات و ئاسۆی هزریی بەرین و فراوانکات.

شارستانیی کۆن و نوێ لە جۆری فەلسەفەی بەخێیەوەی نەدیوە. پێگەی ئەم جۆرەش، واتە فەلسەفە، کە مرۆڤایەتیی دەزیویەتیەوە، بە گەوجەکان لاوازنابێت. گەوجەکان، کە ئاشنانیین بە فەلسەفە نازانن فەلسەفە لەوانلەوە لە ئاوەز، کە ئەوەش دژە جەمسەری ئەوانە. گەوجەکان، کە شادن بە نەمانی فەلسەفە، لەوە بێئاگان نەمانی فەلسەفە بە نەمانی پرسیارەوە گرێدراوە. پرسیاریش هەیە تا مرۆڤ هەبێت. گەوجەکان، کە فریوخواردوون، لە زیادبووندان. گەوجەکان دەکرێت مرۆڤەکانی ناو و بەردەستی دەسەڵات بن، دەیشکرێت دوژمنانی فەلسەفە ئەوانە بن، کە بەسەقەت فەلسەفە دەکەن. گەوجەکان ئەوانەن، کە ڕقیان لە فەلسەفەیە، ئەوانەی فەلسەفە تاوانباردەکەن بە ناڕوونیی لە بیرکردنەوە. ئەوانەیش، کە بەهۆی خراب_حاڵیبوونیان لە فەلسەفە جێگه به فەلسەفە لەژدەکەن و پرسگەلی فەلسەفیی ناوروژێنن، کە دەرد و کێشەکانمان تیماربکەن. کەوابێت، بۆ دەبێت فەلسەفە هەبێت، کە گیرۆدەبوونەکانمان نەخاتە ژێرپرسیارەوە!

ئازاد حەمە

یەک بەختیار عەلی کەمە، لە خودی بەختیار عەلی زۆرە.. ئازاد حەمە

ئەم نوسینە کورتە پێشکەشە بە فەریدون حەسەن، کە چاوەکانی تروسکای لەسەر داخرا

پتر لە دەروازە:

لە سەرەتای ساڵانی 1980 کاندا لە سەردانێکی بیریاری فەرەنسی دەریدا بۆ ئەمەریکا، ژورنالیستێکی ئەمەریکی لێیدەپرسێت: گەر ئەم دەریدایە نەبویتایە، کە ئەمڕۆ هەیت حەزتدەکرد چی بیت؟ دەریدا لە وەڵامدا دەڵێت: حەزمدەکرد ڕۆماننوس بم، وەک ڕۆماننوسەکەی هاوڕێم مۆریس بلانشۆ Blanchot. ئەم وتنەی دەریدا دوو دانپێدانانی تێدایە. دانپێدانانێک بە مەزنی ڕۆماننووسی و ئەویتر دانپێدانانە بە هاوڕێکەی، لە لە دەقەری ئەمەدا هەردوو دانپێدانانەکە لەسەرەمەرگدایە. کەواتە، بۆ دەریدا دەستهەڵگرتن لە فەلسەفە بۆ ڕۆمان بەلەجیاتیدەکرێت. وەکیتریش ئەم حاڵەتە ڕووبەڕووی زۆرێک ڕۆماننوسی تری ڕۆژئاوایی دەبێتەوە. دەوروبەری ئەلبێر کامی Camus پڕبوو لە هزرڤان. کامی فەلسەفەزانی لەڕێگای ڕۆمانەکانیەوە سازدەدا. لەسەردەستی کامی کردەی ڕۆماننوسی خۆی بریتیکرد لە کردیەک لە هزرڤانی، وەکیتر هزرڤانی پیادەکرد و ئەدەبەکەشی هەندەی فەلسەفە قووڵاییەکانی بیرکردنەوەی گۆڕی. کەواتە ڕۆمان دەکارێت هزر بەرهەمبهێنێت. تا ڕۆماننووسیش لە دەقەری ئەمە نەبێتە پرسیەیەک لە بیریاریی ناکرێت ڕۆمانی کوردی هەنگاوی گەوبانە بنێت.

بە ئەوەی خەمان لەگەڵ وتنەکانی لایسەرەوە هاوتاکەین گوزەرێک بەناو داڵانەکانی ئەزموونی بیرکردنەوەی ئەدەبی بەختیار عەلی دا دەکەین. لەوەندەرە چییەتی جەفاکانی بەختیار عەلی بە تێگەیشتنی چەمکیی conceptual خەمان گرێدەدەینەوە و ڕووناکی و چریسکەی ئەدەبەکە لەناو گەرووی تاریکی ئەدەبی ئەستاماندا دەردەنین. ئەمەش سەرنج بۆ ئەو ڕاستییە ڕادەکێشێت، کە لەم دەخە نالەبارەی ئەمڕۆ دەیژین چۆن مانای نوێ بۆ ئەدەب بدرێت؟ کەس ئەمەی پێڕاست نییە، کە لەناو دەخە سامناکەکاندا ئەدەبێکی تر و تەهزرینێکی ئەدەبی تر بوونی هەبێت.

هەرچەندە ئەم نوسینە کورتە تەقلایەکی هزریی نییە بۆ دەستنیشانکردنی پێگەی ئەدەبیی بەختیار عەلی، لە کەششەکی شەرمنانەشە بۆ وتن لەسەر پرسی ئەدەب لەمیانەی ناوبراوەوە، دواتر ڕێگاش بۆ وتن لە پرسی ئەدەبی کوردی هاوچەرخ تا رادەیەک دەکاتەوە.چونکە خوێنەری هزرهەژار لە چاوەڕوانی ئەدەبی بەهزرە. ئەدەبی بێ هزریش بکوژی بیرکردنەوە و تێڕامانە. لەوەندەرە هەرگیز پرسیار لەدایکنابێت و وەستان بەدیار دەقە و گوزارەوە بوونی نابێت.

ئەدەب واتە بیرکردنەوە

ئەدەب شوێنێکە بۆ سازدانی بیرکردنەوە. سەرسامبوونیش بە مەدەلێک لە ئەدەب لە بنەڕەتدا سەرسامبوونە بە مەدەلی بیرکردنەوەی ئەو

ئەدەبە، کە ئەدەبێکی لەوغزاوییە. کافکا بیرکردنەوەیە لە ناو بیرکردنەوەیەکی کارامادا. گشت ئەزموونی شیعریی مالارمێ Mallarmé بریتییە لە بیرکردنەوەیەکی تر. رێنێ شار Char ئەمیش جۆرێکە لە بیرکردنەوەی نادوبارە. پاستەرناک Pasternak لە ڕەچەڵەکدا تەقەلایەکە بۆ بیرکردنەوەیەکی جیاواز لە چاو دەمی خۆی. گۆران و سەیاب و یاسنین و خەلیل حاوی و ئونسی الحاج، ئەمانەش تەقەلاگەلێکن بۆ تێپەڕاندنی دەمی بیرکردنەوەی شیعریی خۆیان. تێپەڕاندنەکانیش هەردەم هاوتەریبنابن لەگەڵ بیرکردنەوەی باوی ئەدەبیی. بۆیە تێپەڕاندن، کە لادانە، باجی خۆی هەیە و تێگەیشتنیشە لە چیەتیی بیرکردنەوەی ئەدەبیی باو و لەو هەلومەرجەش، کە بەرپرسیارە لە سەرهەڵدان و بەردەوامبوونی ئەو شێوە ئەدەبە.
ئەدەب بوارێکە لە بیرکردنەوە. ئەدەب لەبەرئەوەی هزرە پێویستی بە بیرکردنەوەیە. ئەدی زمان؟ گوزارشتکردنی زمان لە چرکەساتەکانی گەیاندنی هزر ئەوەیە، کە چی چۆن پێویستە بگوترێت، بەڵام ئەوەی بە زمان پێویستە، مەرج نییە بۆ هزریش پێویست بێت. زۆر جار زمان شتێك دەڵێت و شتێکی دی مەبەستە، یان زۆر جار زمان شتێك دەڵێت و هزرێکی دی لەپشتەوەیە؛ هزرێک، کە خۆی بە خاوەنی زمانەکە دەزانێت. ئەوەی ئێمە لێرەدا گەرەکمانە بیڵێین ئەوەیە، کە پێکدادان لەنێوان زمان و هزردا شیاوە و مێژووی هزر و زمانیش شایەتحاڵی ئەوەن. هاوکات داڕشتنی هزری ئاڵۆز بە زمانی سادە کاری دەوێت، بەڵام بۆ ئەو خوێنەرانەی پاشخانی هزرییان نییە داڕشتنی هزری ئاڵۆز وەک خۆی تێنەگەیشتن و بێزاریی دروستدەکات بۆیە زۆرێک لەو خوێنەرانە ڕەخنەی شێوازی هۆنینەوەی زمانەوانی نووسەرێکدەکەن بۆ ئەوەی بیر لە ئاستنزمی پاشخانی هزریی خۆیان بکەنەوە.

بیرکردنەوەی ئەدەبی دەبێت بی بەزەیی بێت بەرامبەر بە بەرهەمهێنانی پرسیاری هزریی

لەم دۆخە خراپەی ئێمەی کورد دەیژین، کە سیاسەت هۆکاری ڕاستیقینەی خراپکردنەکەیە، چۆن مانای تازە بە ئەدەبی هاوچەرخی کوردی بدەین؟ کەس لە ئێمە ئەوەی پێڕاست نییە، کە لەناو دۆخە ترسناکەکانەوە ئەدەبێکی تر و بیرکردنەوەیەکی تری ئەدەبی بوونی هەبێت. ئەم دۆخە خراپە داوای زۆرتین بیرکردنەوە و جیاوازترین بیرکردنەوەمان لێدەکات. ئەمە، لەم دۆخەدا و بەگشتیش، ئەو جۆرە لە بیرکردنەوەی ئەدەبی بە پێویست دەزانین، کە بێ بەزەیانە کارلەسەر پرسیار بەرهەمهێنانبکات.
شێوازی بیرکردنەوەی ئەدەبی بەختیار عەلی جێی مشتومڕە. ئەڵبەتە

هەموو شێوازەکانی بیرکردنەوەی ئەدەبی شایانی ئەوە نیین جێی مشتومڕ بن، مەگەر ئەوانە نەبێت، کە لە ناخی شێوازی بیرکردنەوەی ئەدەبییاندا پرسیار بەخێودەکەن. پرسیار دروستکردن لەناو ئەدەب یەکێکە لە ئەرکە مەزنەکانی ئەدەب. لە پرسی ئەدەبیشدا شوێنپێهەڵگرتن هەیە. لە لەو بارەوە تێپەڕاندنیش بوونی هەیە. ئەلبێر کامی Camus دەکەوێتە ژێرکاریگەریی تێگەیشتنی فەلسەفیی سارترەوە، لە دەشتوانێت هزری سارتەر سەبارەت بە ئەدەب تێپەڕێنیت. ئەمە، کە بەشێک نین، تا هەنووکە، لە بزووتنەوەیەکی هزری گەورەی گڵوباڵ، ئەدی ئەدەبەکەمان هەندەی هزرمان هەژارە؟ ئەمە پرسیارێکی سەرسامئامێزە بۆ ئێمە! چونکە ئەزموونە ئەدەبییە گەورەکان شانبەشانی هزر رۆشتوون. بۆیە بۆ ئێمە و لەم نوسینە کورتەدا ئەوە پرسیارە، کە لەو شوێنەی بزووتنەوەی هزری هەژار کاری خۆی دەکات ڕێگا بە سەرهەڵدانی ئەدەبێکی دەگمەن دەدات؟ بۆ ئەوەی لەو ژینگە هەژارەدا ئەدەبێکی دەگمەن(جیاواز، نادوبارە)سەرهەڵدات بەرەنگاربوونەوەی بیرکردنەوەی سادەی هەژار لە هێنینەوە و داڕشتن پەیوەستە لەدایکبێت. ئەمەش بەختیار عەلی کێششی بۆدەکات.

ئەدەب وەک ئازاری جەستە وایە سروشتی خۆی هەیە. ئەمە پاساو نییە بۆ داکۆکیکردن لە ئەدەبی لاواز و سەرپێی، کە هزر بەرهەمناهێنێت. ئەدەبی بێ هزر، بێ بیرکردنەوە ئەدەبێکی بەشە. ئەمەیە زبڵەئەدەب. ئەمەش لە بەرئەوەی، کە جەستەی ئەدەب شوێنی ناسینەوەی هزرە. جەستەی ئەدەب باشترین پەناگایە بۆ ئاشنابوون بەو زمانەی خراوەتەگەڕ. بۆیە هەستکردن بە ئەدەب، بەوەی کە ئەم ئەدەبە چەند باشە، کە ئەم باشییەش پرسیارە لەسەر چەند دەگمەنە، هەستکردنە بەو وتنانەی ئەم ئەدەبە لەگەڵ خۆی دەیهێنێت، بەو هێزەی لە زمانی وتنەکەدا پەنهانە بۆ رەخساندنی خەیاڵ و گۆڕانەوە.

سەرباری ئەوە، بە ئەوەی لێرەدا تیشک بخەینە سەر ئەو ڕێگایانەی، کە بەرەو دەرهاویشتەیەکی لۆژیکیمان دەبات، لەم بارەیەوە پەیوەستمان بەوەیە هێما بۆ ئەوە بکەین، کە گشت هیواکانی ئەدەبی کوردی هاوچەرخ ناشێت لەسەر بەختیار عەلی دانرێت. ئەی ئەگەر ئەم هیوایە نەهاتەدی؟ ئەوجار چی؟ئەوجار دەمی کۆتایهاتنی ئەدەبی کوردیمانە، ئاوابوونی ئەدەبمان دوا قەدەرمان دەبێت؟ گەر وابێت ئەمە ئەنفالێکیترە. ئەنفالی ئەدەبیی. ناشێت هەروەک سیاسەت چۆن زوو زوو دەمانبات بەرەو مەهابادێکیتر، ئەزموونی ئەدەبیشمان بمانبات بەرەو نەهامەتییەکی ئەدەبیی تر. گەر ئەمە ڕووبدات خەتای بەختیار عەلی نییە، بەڵکو خەتای هەڵچنینی ئەو خواست و هیوا زۆرانەن لەسەر بەختیار عەلی، ئەمەش وادەکات بە ناچاری بگەڕێنەوە بۆ ئەدەبی پێش ناوبراو. هەڵکەستی ئەدەبی کوردی لێرەوە

دەستپێدەکات.

دزەکردنی فەلسەفە بە ناو ئەدەب

ئەو ئەزموونە ئەدەبیانەی فەلسەفە دزەی تیاکردوون ئەدەبێکی تری لێدەرچووە. ئەدەب، کە فەلسەفە گەچەڵی پێدەکات ئەدەبێکە دەرەقەتی گەڕانەوەی وون و لەدەستچووەکانی هەیە، توانای بیرکردنەوەی فەلسەفییانەی هەیە، دەکارێت چەمک بەرهەمبهێنێت، لەناو دۆگم نامێنێتەوە و وەهمیش دروستناکات. بۆیە ئەدەبی ڕووکەش، کە ئەدەبێکی دابڕاوە لە فەلسەفە، ناتوانێت بە گوتنی سادەی بێ ناوەڕۆک و دووبارە جیهانێکی هزریاریی دروستبکات. ئەدەبێک ئەزموون دەخاتەوە، کە ئەزموون لە تێڕامانی فەلسەفیەوە وەردەگرێت و تەماشاکردن بۆ جیهان و بوون لەناو ئەو جیهانە دەگۆڕێت. ئەم جۆرە ئەدەبە شڵەژان و گومان دەخاتەژێرپرسیارەوە و چەمکی وەک: دابڕان، بێدەنگیی، تارمایی، مەرگ، تاریکیی، تەنهایی، و... دەکات بە ئامرازی بیرکردنەوەی خۆی.

هەردەم ئەو ئەزموونە ئەدەبیانە دەبن بە شوێنی تێهزرینی بیریاران، کە لەخودی خۆیاندا هەڵگری ڕیشاڵی، یان تووخمی هزریین. ئەمەش بەو مانایە دێت، کە ئەدەب دەکارێت ئەزموونی هزری بخاتەوە. تەماشاکردنیش بۆ ئەدەب وەك بەشێك لە كردەی هزرەڤانی لەوەوە سەرهەڵدەدات، ئەدەب کاتێک دەکارێت ئەوە بکات،کە ئەدەب لە پێنای هزری فەلسەفییدا گەشەدەکات. لێرە بەوەدەچێت قسە لەو جۆرە ئەدەبە بێت،کە ئەدەبی تەرهزر و بەپیتە، ئەوەش ئەو ئەدەبەیە هەواری خۆی بەرەو ناوچە هزراوییەکان گواستوەتەوە. بەمە ئەمە لێرە لە دەرگای ئەو پرسیارە دەدەین، کە بەم جۆرەیە:چۆن ئەدەب بکارێت بە گژ هزردا بچێتەوە، و واش لە ئەدەب بکات فەلسەفە بەرهەمبهێنێت؟

بە وەڵامدانەوەی پرسیارەکەی لای سەرەوە دەکارین بڵێین: لە مێژووی هزری ڕۆژئاوادا نموونە لەسەر ئەو جۆرە ئەدەبە بەرچاودەکەوێت. لە پێویستە ئەوە بزانین، کە هزرکاری لە ئەدەبدا کارێکی سانا نییە. گشت ئەدەبی میلەتانیش بەو ئەرکە هەڵنەستاوە. ئەدەب، کە بەم ئاقارە دەڕوات شتێک دەخاتە سەر خەرمانەی هزر، کە ئەوەیش کردەی فەلسەفەکردن بەپیتەدەکات. ئەدەبی لەم شێوەیە، ئەدەبی هزریی، ئەدەبێک دەهێنێتەکایەوە، کە لە کەناری فەلسەفەدا پشودەدات. چیەتیی ئەدەبی لەم جۆرە چیەتیی فەلسەفە، یان هزریش، لەگەڵ خۆی دەورووژێنێت. ئەدەبی فەلسەفیی، کامی، یان سێلان، هۆڵدلین یان مالارمە بەنموونە، ئەدەبێکە پرسیاری هزریی دروستدەکات و دەچێتە خانەی ئەدەبی نەوتراوەوە. چیەتیی ئەدەب، هەروەک چیەتیی فەلسەفە،

پرسیارە لەسەر ڕەچەڵەک و چەندێتیی داهێنانی هزر.

پەیوەندی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بە فەلسەفەوە مەرجی پێشوەختە

لێرەدا خەم لە قەرەی ئەو ئارگیومێنتە نادەم، کە داوای راڤەکاریی بیری بیرمەندانم لێدەکات لە پەیوەندی بە ئەدەبەوە. ئەمەش بەپێی ئەوە، کە ئەدەب و فەلسەفەی ڕۆژئاوا، کە بۆتە مۆدێلێک بۆ نرخاندنی ئەدەب و فەلسەفە ئەو وانەیەمان فێردەکات، کە بیرکردنەوەی ئەدەبیی لە پەیوەندیدایە بە فەلسەفەوە.
تێگەیشتنی ئەمە لەبارەی ئەوەی لای سەرەوە وروژێنرا، ئەوەیە، کە پەیوەندی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بە فەلسەفەوە مەرجی پێشوەختە بە سەرهەڵدانی ئەدەبی دەگمەن(نایاب، دژەهەمان). ئەدەبی هاوچەرخی ئەمە، گەر بە نموونە وەرگرین، بە ئەندازە دابڕاوە لە هزری هزرەڤانان، ئەو هزرە ڕۆژئاواییەی موڵکی گشت مرۆڤایەتییە. باشە ئەدەب، کە پشتی لە بیرکردنەوە فەلسەفییەکان کرد چی ڕوودەدات؟ بێگومان ئەوە ڕوودەدات، کە لە قۆناغی پێش بەختیار عەلی دا ڕوویداوە. ئەدەبێک، کە دوورەپەرێز بووە لە فەلسەفە، دیوارکەوتووەتە نیوان بیرکردنەوەی ئەدەبیی و بیرکردنەوەی فەلسەفییەوە.
ئامادەبوونی فەلسەفە لەناو ئەدەب کارکردنە لەسەر گۆڕینی نیشتیمانی ئەدەب. قەپکردنەوەی ئەدەب و گۆڕینی ئاقاری. ئەدەب، کە بەهزراوینەکرێت ئەدەبێکی بێ تام و بێتاو دەبێت. ئەدەبی بێ تام و بێتاو ترسناکە. توانای وتنی نەوتراو و درکپێنەکراوی نییە. ئەو ئەدەبەی لەگەڵ فەلسەفەدا دەستلەملانێ دەستی دەبێت لە دروستکردنی جۆرێک لە بیرمەندی، نموونە ساد Sade، کافکا، بۆرخێسBorges، ڕێلکە ، فلۆبێر Flaubert و ..... ئەدەبی لەم شێوەیە بە نادیاربوون و پارادۆکس و تەموومژاوییەکانەوە دەیگرێت. ئەم ئەدەبە زمان پەلەکێشی ناوچە یاساغ و بقەکان دەکات و والە زمان دەکات ئەوە گۆبکات، کە جارێ گۆینەکردووە. هەر لێرەوەش دەگمەنی لەدایکدەبێت.

پەتای بیرکردنەوە شیفابوونیشی لەگەڵە

پەتای بە بەختیار عەلیبوون دەبێت تەشەنە بسەنێت، لە گشت شوێنەکمان دا بڵاوبێتەوە، دواجار هیوای ئەوەش بخوازرێت، کە شیفابوون لەم پەتایە هەرگیز نەیەتەدی. ئەم پەتایە گەر بریتیبێت لە خودی بیرکردنەوە، هیوامەندم بیرکردنەوە خۆیبکات بە گشت جێگەیەکماندا. ئەم بەختیار عەلییە هیچ نییە لە بیرکردنەوە زیاتر. بیرکردنەوە ئەمەی گەیاندووەتە ئێرە. ئێرەش بەس نییە مادەم

بیرکردنەوە هەیە. بیرکردنەوە دەرمانە و شیفابوونیش لەم دەرمانە ناشێت شیاو بێت. ئەوە بیرکردنەوەیە کە هەندی مێژوویی-کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەمە لە بەرچاودەگرێت و دواتر لە کارێکی ڕۆمانوسیدا بەرجەستەی دەکات. بۆ ئەمە لەڕێ هەر بیرکردنەوەیە براوە نییە، بەڵکو چۆنیەتی بیرکردنەوە، داڕشتنی دەق و گوزارە.

بیرکردنەوەی فەلسەفیی و بیرکردنەوەی ئەدەبیی ئەمە پەیوەستی بەوەیە چەمک بەرهەمبهێنێت. ئەمەش بەرهەمنایەت تا دووچاری پەتای بیرکردنەوە نەبین. فەلسەفە، کە ئاسەی بیرکردنەوە دەجوڵێنێت، ئەدەب لەناو ئەو جوڵانەوەیە دەژیت. کەواتە، ئەوە بیرکردنەوەی فەلسەفییە گۆڕانکارییە جیهانییەکان و کاریگەرییان بەرباسدەخات و ئەدەبیش هاوکار دەبێت لە ڕووبەڕووبوونەوەی دژوارییەکانی ژیانی ڕۆژانەی ناو ئەو جیهانە.

زۆرێک دەپرسن سودی بیرکردنەوە لەناو ئەدەبدا چییە؟ ئەوانەی ئەم پرسیارە دەکەن نە لە ئەدەب و نەش لە فەلسەفە حاڵیین. ئەوە ئەدەبە، ئەوەبێتە لەمیانەی فەلسەفەوە، فێری ژیانژیانمان دەکات. گەر کەسێک بۆ چاکی لە ووردەکارییەکانی ئەدەب و فەلسەفە حاڵینەبووبێت ناکارێت نە ئەدەب و نەش فەلسەفە وەک ئامرازێک بۆ خۆپارێزی دەروونی و خۆچاکسازی ڕۆحی بەکاربەرێت. چونکە تاریکییەکان تا کەتا نین. هەروەک ئەوەی، کە ڕووناکییەکانیش تا کەتا بەردەوام نیین. ئەو ئەدەبەی لەسەر پایەکانی فەلسەفە دەوەستێت دەتوانیت بەختەوەری، ناخ ئارامی بۆ خوێنەرەکەی بهێنێت. ئەدەب لە دەرەوەی جوگرافیای فەلسەفە نییە. ئەدەب لەگەڵ فەلسەفەدا دەستلەملانە. ئەدەبی تەندروست پشتگیریی فەلسەفە دەکات. فەلسەفەش پیویستی بەم پشتگیرییە هەیە. چونکە هەردوو ئیش لەسەر تەندروستبوونی مرۆڤ دەکەن. لە بەرئەوەی ئەدەب و فەلسەفە لە دەنەوایی شارەزان دەکرێت بەکاربرێن بۆ شیفابوون لە پەتای بیرنەکردنەوە. ئەم پەتایە لە دەڤەری ئەمە زۆر بەربڵاوە و زیانێکی زۆریشیداوە لە گەشەنەکردنی ئەدەب و فەلسەفە. شیشرۆن Cicero وتەنی ""فەلسەفە، کە پزیشکی ڕاستەقینەی ڕۆحە""، پێمانوایە ئەدەب زۆرێک لەم پزیشکە ڕۆحییەوە فێردەبێت. لێرەوە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی بڵێین، کە چارەسەر بۆ فەلسەفە و ئەدەب وەک دەرمان باشترین چارەسەرن لە ئێستادا، ئەو ئێستایەی لێوانلێوە لە جەنجاڵی و پەرتی و دابڕان.

برسیێتی بۆ ڕۆمانی لەم جۆرە

زۆرێک لە خوێنەرەکانی بەختیار عەلی لەوە بێئاگانیین کە، گەڕانەوەی ئەمان بۆ کارە ئەدەبییەکانی (شیعر، ڕۆمان) بەختیار

عەلی بە ئەو برسییەتییە مەعریفییە دەگێڕێتەوە، کە ساڵانێکە پێانەوە دیارە. برسیەتیەکە پەیوەندی بەو ڕووداوانەوە هەیە کارە ئەدەبییەکانی ناوبراو لەسەری دەوەستێت. ئەڵبەتە ئەو وەستانەشە ئەدەبی لەو جۆرە بەرهەمەدێنێت، کە تەنیایی ئێمان دەجولێنێت. ئەدەبی لەم شێوەیە سەرقاڵی بەرهەمهێنانی چەمکە. لێرەوە هێنینەوە و داڕشتن فۆرمێکی تر لەخۆدەگرێت. داماوی تاکی کورد، زەلیلی بەدەست هیواکانەوە، شکستە یەک لەدوای یەکەکانی ئەوین لە کۆمەڵگەی نوێی کوردی، وێناکردنی مرۆڤی تازەی کورد و پەیامە بەردەوام بەشەکانی هۆکارن بۆ گەڕانەوە بۆ خوێندنەوەی بەختیار عەلی.
خوێنەرەکانی ناوبراو، خۆیان دەزانن بەجۆرێکی کەساس دەژین و ژیانیشیان وێرانە، لێوانلێوە لە برین. برینی ئێمان بێ کۆتایە. چونکە مرۆڤە کەساسەکان پێویستیان بەو هەلومەرجانەیە کەساسی لەناودەبەن. ڕەنگە بەشێک لەو هەلومەرجانە بێ مافی بێت، نایەکسانی بێت، غەدر بێت، یان ڕەنگە هەستی تەنیایی و ئاوارەیی بێت لە زێدی خۆیان. لێرەوە گەڕانەوە بۆ ئەدەبی بەختیار عەلی خۆی بە پێویست دەزانێت. باشە ئەم جۆرە ئەدەبە دەرمانە؟ ڕێگایەکە بۆ شیفابوون لەو مەینەتییە بوونیاویانەی تیایدەژین؟

هەژاری مەعریفیی رۆمانی کوردی

هەژاری مەعریفیی رۆمانی کوردی بەختیار عەلی کردە ئەم بەختیار عەلییە. هەرزوو هەژارییە مەعریفییەکەی رۆمانی کوردی بەختیار عەلی پێست و دەشکاوکرد. ئەمەی ئێستا دەیخوێنیتەوە بەرهەمی ئەو پێستی و دەشکاویەیە. کەواتە یاخیبوون لەدایکبوو. ئێمە پێویستمان بە زنجیرەیەک لە یاخیبوون هەیە تا چارەسەری هەژاری مەعریفیی رۆمانی کوردی بکەن. بۆیشە لای سەرەوە ئاماژەمان بە ئەوە کرد، کە یەک بەختیار عەلی کەمە، لە خودی بەختیار عەلی زۆرە. کەمە، چونکە بەو هەژارییە مەعریفییەی رۆمانی کوردی ناوێرێت. زۆرە، هیچ نەبێت لە بەرئەوەی سەرەتای یاخیبوونێک زەمینەی بۆ سازێنرا.
ئەوەی وترا مەبەست لێی ئەوە نەبوو بمانەوێت خۆبەراووردکردنێک لەنێوان ناوبراو و ئەوی تردا دروستکەین. چونکە خۆبەراووردکردن بە ئەویتر کارێکی تەندروست نییە. دەزێکی ئەوتۆش دەنێتە گۆڕێ، کە کاتەکانت تەنها لە چاودێریکردنی ئەویتردا بەسەر بەریت. تۆ ئەو کات خۆتنابینی، بەس ئەویتر دەبینیت، خۆتیش نابیت ئەویتر دەبیت. بوون بە ئەویتر واتە خۆبەراووردکردن. بۆیە چاکترە لە کاتی قسەکردن لە هەژاری مەعریفیی رۆمانی کوردی لە ڕەچەڵەکی ئەو هەژارییە بەووردی حاڵیبین، کە هۆکارە بۆ لەئامێزگرتنی بەختیار عەلی.

ئەدەب داڵدەی نەوتراوەکانە

وتنی نەوتراو دەچێتە خانەی ئەو جۆرە وتنانەی شایانی وتنن. وتنی لەم شێوەیە وتنەکە هێشتا نەوتراوە. ئەو وتنەش، کە نەبووەتە وتن براوەی یەکەمە، چونکە ئەزموونەکراوە. کەوابێت، چۆن ئەدەب بکرێت بە جێگایەک بۆ پەی پێنەبراوەکان؟ ئەڵبەتە تەنها بۆ وتنی نەوتراوەکان ئەوە دێتەدی. ئەو وتنانەی هێشتا نەبوونە بە بەشێک لە بیرکردنەوەمان. بەواتایەکی تر، ئەدەبنووسینی ئەمە تا خۆی وەک 'نوسینەوەی کارەسات" نیشانەدات ناکارێت نەوتراو بخوڵقێنیت. ئەمە خۆزگەکانی ئەدەبی کوردیش دێنێتەدی. ئەم ئەدەبە بیرکردنەوەیەکە لە شوێنێکی ترەوە دێت، سەرهەڵدەدات. لە، ئایا ئەمە تەنها ئەرکی بەختیار عەلییە؟ نەخێر (بەپیتی گەورە). هیواکانی ئەدەبی کوردی، گەر بریتی بێت لە جەختکردن لە بوونی خۆی، بەرهەمهێنانی ناسنامەیەک تایبەت بەخۆی، ئەمە دێتەدی، بەو مەرجەی ئەدەبی کوردی خۆی بە بەشێک لە هزرڤانی بزانێت. هزرڤانی لە جۆرێکی پوخت و شوێنێک بۆ نەوتراوەکان.
ئەدەبێک مردن ئەزموون نەکات، بە باڵای ئەوینی شکستخوارد و چڕپەکی سێکسا هەڵنەشاخێت، سەروی بێدەنگی نەبێت و تەنهایش نازدار نەکات زۆری ماوە ببێتە ئەدەب. ئەدەبێک گەندەڵی وەک شمەکێکی سیاسی و بەس ببینیت و توێکاری بۆ ئەم گەندەڵییە لەناو ناخ و دەروونی مرۆڤەکاندا نەکات، ئەو ئەدەبە لاپەڕەز دەمێنێتەوە. ئەدەبی واش بە ئەوەی لە لاپەڕەزی خۆی دەربازکات مشەخۆر دەبێت لەسەر وتنەکانی پێشخۆی. ئەمەش بەرەو دیوێکی تری خراپی بیرکردنەوەی لاپەڕەزمان دەبات، کە بیر لە ئەویتری خوێنەر ناکاتەوە. ئەویترێک، کە پێویستی بە ئێمەیە. ئەویترێک لە چاوەڕوانی گشت شتە باشەکانە. بۆیە فەرامۆشکردنی ئەویتر لە ئەدەبدا بە زیانی خود، ناسنامەی ئەم خودە دەگەڕێتەوە.
پرسی ئەدەب پرسی هێنانەگۆی مەحاڵبووەکانە

لە ئێستادا، لە گشت شوێنێک، لەم جیهانە بچوکەی ئێمەدا ئەگەری مەحاڵبوون impossible لە زیادبوونەدایە. ئەدەب کە نەیتوانی مەحاڵبووەکان بهێنێتەگۆ لە بەئەدەببوون دەکەوێت. ئەو نەختە فەلسەفەیەی لە دەڤەری ئێمە نەشونمای کردووە تەنها و تەنها سەرقاڵی پرسیارە ئەدەبی و سیاسییە کۆمەڵایەتی و ئاینییە سادەکانە و لەم رووەشەوە شتێکی ئەوتۆی بەرهەمنەهێناوە. واتە فەلسەفە لێرە و ئێستا تەنها سەرقاڵی زانستە مرۆییەکانە و زانستە سروشتییەکانی فەرامۆشکردووە. ئەمەش وایکردووە لەگەڵ مەحاڵبوون دەستلەملان

نەبێت. هەر ئەم لایەنە کاردانەوەی خراپی لەسەر ئەدەبیش داناوە. بە مانا، نادیار، ناکۆتا و پووچ کە بەشێکن لە مەحاڵەکانمان، کە نەبوونەتە باسی ئەدەبی ئەمە. راستەوخۆ نووسینیش لە بواری ئەدەبیماندا زیانێکی زۆریداوە لە بێدەنگبوون لە مەحاڵەکانمان. کەواتە شیاوە بپرسین: لە چ ساتەوەختێکدا ئەدەبی باش (باش بە مانای دەگمەن و نادوبارە) لەدایکدەبێت؟ لەو ساتەوەختەی ئەدەب شانبەشانی فەلسەفە لەناو تاریکی ژیان دەربازماندەکات، فێری پرسیارمان دەکات سەبارەت بە بوونمان. وێکیتر، فەلسەفە و ئەدەب ، کە پێکەوە کاردەکەن، لە دوو لاوە کارمان لەسەر دەکەن: ئەزموونی تێڕامانمان دەوڵەمەندەکەن و بیرکردنەوەشمان بە چەمکگەلێکی وەک خەمۆکی، هاوسەرگیری، بێدەنگی، تەنهایی، و ئەوینداری و خیانەت دەگۆڕن. جا پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە، کە چەند ئەزموونی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بەختیار عەلی ئەمەی کردووە؟

دەرئەنجام: ئەدەبی دەگمەن

سەرهەڵدانی ئەدەب، ئەدەبی نایاب، کارێکی سانا نییە. چونکە ئەم بەشە ئەدەبە بەرپرسیارێتی هێنانەگۆی تەمومژاویی، بێدەنگیی و بێدفەیی لە کاری ئەدەبیدا لەئەستۆدەگرێت. بێگومان ئەدەبی نایاب لەوەوە دێتەدونیاوە. بۆیە بەغیلی بە بەختیار عەلی با بەغیلیبێت بە هێزی بیرکردنەوەی ئەو، بەوەی بیرکردنەوە چەند دەکارێت دوور بڕوات و ئاسۆکانیش تێپەڕێنێت.
ئەدەبی دەگمەن ئەو ئەدەبەیە، کە دەربازکەری خودی ئەدەبە لە گرفت و لاوازییەکانی. ئەم جۆرە ئەدەبە، ئەدەبێکە خەریکی گەڕانەوەی شتە لەدەستچوو و ونەکانە. ئەدەبی دەگمەن گفتوگۆ بەکۆتاییەکان دەنێتەگۆڕێ و لەپشت سەرهەڵدانی تیۆرییە ئەدەبییەکانیشەوە دەبێت. جا ئەدەبی وامان هەیە؟ ئەزموونی ئەدەبی بەختیار عەلی جۆرەکە لەم ئەدەبە؟ گشت ئەوی لایسەرەوە وترا وەک وەڵامێک دەبینم بە ئەم دوو پرسیارە.
تێپەڕاندنی بەختیار عەلی شیاوە. لە بەم کوالیتە ئەدەبییەی ئێستا نا. چونکە وتنی سادە، نزیک لە زمانێکی لاواز و سەرپێی، دابڕاو لە هزر ناکارێت ئەدەبی یاخی بەرهەمبهێنێت و نیگەرانییەکانمان، ئەو پارادۆکسانەی تیایدەژین، بکاتە وتن. شانسێک ئەو دەمە لە بەردەم هاتنەدی هیواکانی ئەدەبی کوردییە، کە ئاقاری بیرکردنەوەی ئەدەبنووسی(رۆمان،چیرۆک، شیعر، شانۆ ، …) ڕوو لە گۆڕانبکات. سەرلەبەرگۆڕینی پرسیاری ئەدەبی، بەو مەرجەی بەهۆیەوە پرسیارە سیاسییە کۆمەڵایەتییە ئاینییەکان بەر تەوژمی ئەو گۆرانە بکەون،

شانسەکە بەهێزدەکات. لەڕەوە، کەوابێت، ئەوەی مەبەستە گەڕینی پرسی ئەدەبە. ئەو پرسەی فەلسەفەی کۆنتنەنتاڵە بە شەش دەیەک دەبێت سەرقاڵییەتی (هایدیگەر لەسەر هۆڵدرلین، دێریدا لەسەر سیلان، فوکۆ لەسەر ئارتۆ، دولۆز لەسەر سینەما، بادیو لەسەر چاخی شاعیران ئاگامبین لەسەر کافکا و....هتد).

هیچ ئەدەبێک بێ لەکە و بێ خەوش نییە. تەنانەت مۆدێلە جیهانییەکانیش(پوشکین، ئێلوار، شکسپیر، قالێری، بەیاتی، میشۆMichaux ،....). لە پێموایە بەشێک لە خەوشەکانی مۆدێلی بیرکردنەوەی ئەدەبی بەختیار عەلی پەیوەندی بە سێ لایەنەوە هەیە. لایەنی یەکەم بریتییە لە خراپی دەزی ئەدەبی پێش خۆی (بەتایبەت ڕۆماننووسین). لایەنی دووەم بریتییە لەو شێوازە لە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی، کە ڕووبەڕووی بیرکردنەوەی ئەدەبی ناوبراو دەبێتەوە، کە ئەمەشیان قوربانی دەستی لایەنی یەکەمە. دوا لایەن پێدەچێت پەیوەندی بە جۆرێک لە شێوازی هێنینەوەی دەق و دەربڕینی ناوبراوەوە هەیە (نوسینیدرێژ، شێوازی داڕشتنی زمانەوانی،....)، کە ئەوەش وایکردووە بەشێک لە خوێنەرانی پەستکات. لە کێشەی بەشێک لە خوێنەرانی ناوبراویش ئەوەیە، کە دەخوازن نوسەر بەپێی حەز و شێوازی بیرکردنەوەی ئەوان بنوسێت. کێشەیەکیتری ئەو جۆرە خوێنەرانە ئەوەیە، کە پاشخانی هزرییان نییە و ڕاهێنراون لەسەر جۆرێک لە نوسین و خوێندنەوە.

ئازاد حەمە

لەزانچییەکان لەزانییەکانی دوێنێ و ئەمڕۆ.. ئازاد حەمە

سەرەتا: دەمێکە وتوومە، ئەم ژینگەیەی هەنوکەمان بیریار دروستناکات، گرنگن و هیچگەرایNihilismی دروستدەکات. ئێستا پێموایە، ژینگەکە، ڕۆژانە لەزانچیش، لە زۆربەی کایەکان(پەروەردە، ڕوناکبیریی، نێوەندی ئەکادیمی، میدیای ئێستا و بواری سیاسیش) دروستدەکات. لەزانچییەکان، دژە کوردەکان، جێگای داخ و برینە، بەجۆرێک لە زێدی خۆیان سیاسەتدەکەن، کە زێدەکە، نەبێتە شوێنێک بۆ

دروستبوونی روناکبیر/ بیرمەند، بەڵکو ببێتە شوێنێک بۆ ژیانژیان و پاڵنان بە کاتەوە. لۆزانچییەکان، ئەوانەی رقییان لە کوردە، حەیف، ژینگەی ئێرەیان والێکردووە ئەنتی روناکبیریی و کارگەی بەرھەمھێنانی ھیچیی Nihil بێت. ئەمە وادەکات جیاوازییەکی گەورەش بوونی نەمێنێت، لەنێوان لۆزانییەکانی دوێنێ و ئەمڕۆ.

تۆ بەدوای لۆزانییە کۆنەکان دەگەڕێیت، من ئەدرێسی لۆزانچییە تازەکانت دەدەمێ. لۆزانییە تازەکان، وان لێرە. ئێمە لە کوێبین لۆزانچییەکان لەوێدەرێن. لۆزانییەکان، لە ئێستادا لە گشت جێگایەک دەخولێنەوە، کە ئێمەی لێین. لۆزانچییەنوێکان، ئەوانەن، کە چاڵی سیاسی بۆ یەکتری کورد ھەڵدەکەنن. لۆزانییە نوێکان ماڵباتەکانن، ئەوانەن، کە زەمینە خۆشدەکەن بۆ لۆزانەکانی تر، بۆ مەھابادەکانی تر، بۆ ھەڵەبجە و ئەنفالەکانی تر. لۆزانییەکان لە دەوروبەرمان دەخولێنەوە، ئەوانەن، کە بەھاری گشت جوڵانەوەیەکی سیاسیمان دەکەن بە لۆزانێکی دی. وەرە مەرۆ بۆ شاری لۆزان، لۆزانی تازە وا لای خۆت. لەو جێگایەی ئێستای لێیدەژیت.

لۆزانچییە نوێکان زۆڵەکانی ناو سیاسەتی کوردین. ئەمانە بێوەفاکانی ناو مێژووی سیاسیشمانن. چونکە زۆڵەکانی ناو سیاسەتی ئێمە، ئەوان بوون وایان لە ئێمە کرد پێمانوانەبێت سیاسەت ھزرە، سیاسەت دەتوانێت گۆرانکارییە گەورەکان بکات. ئەمانە، لۆزانچییە نوێکان، بێمتمانەیی و سڵکردنەوەیان کرد بە بەشێک لە ژیانی سیاسی نوێی ئێمە. مخابن، خەریکن ئەم زۆڵەسیاسییانە دەبن بە بەختی سیاسییمان، گەر ئەمە ئاوا بروات لە داھاتوودا یادی لۆزان بەجۆرێکیتر دەبێت. بۆیە لۆزانچییەکان سیاسییە ھیچگەراکانن، ئەوانەن، کە ھیچییان خستە ناو ژیانی کۆمەڵایەتی و بەگشتیش مرۆیمانەوە. لۆزانییەکانن ئێمەیان کردە ھاودەمی ھیچگەرایی سیاسیی، رۆژانە ھیچی لە پەروردەی لۆزانی)، لە خوێندنی باڵا (ئای لەم خوێندنە باڵایە!) بەرھەمدێنن. لۆزانچییەکان پەروەردەی سیاسیمانیان کردە پەروەردەیەکی لۆزانی. ھەنووکە دا بەشکردن و دەڤەرچییەتی بەشێکە لەم پەروەردەیەمان.

**

لۆزانییەکان وان لێرە، لە تەک خۆتن. گشت ئەوانەن، کە بەرپرسیارن بەرامبەر بە نادادی و گەندەڵیەکانی ئێستای ھەرێم، ئەمانە

تەواوکەری پرۆژەی لێزانن، هەڵگری هەمان توخمی روناکبیریی سیاسیی لێزانن. لێزانییەکان، ئەوانەن، کە نەدەخوازن شایستانە یادی سەد ساڵەی کەنگرەی لێزان بکرێتەوە، نەش لە لێزانیەتی خۆیان دەکەون. لەبەرئەوە کردەی سیسییمان وا گوزەرکات، بیرکردنەوەی سیاسییمان ئەمە کرێکی بێت، لەگەڵ کات هەموو دەبینە لێزانی. لێزانیبوون چارەنوسمانە. ئەم پەروەردە سیاسییە بەردەوامبێت هەموو لێزانیمان لەدەردەچێت. بۆیە سەیرە، لێزانچییەتی شەرم نییە! لێزانچییەتی بەشێوازی رۆژنامەوانی و روناکبیریی و ئەکادەمیی جیاجیا وەبەردەهێنرێتەوە. وە بەرهێنانەوەی وتاری سیاسی لێزانییەکان چارەنوسی مێژوویمان بەرەو خراپترین شێوەی سیاسی و بەگشتیش مرۆیی دەبات.

خوێندکاری لێزانییەکان لەرێوە بە جلی کوردییەوە دەچن بۆ لێزان، لەوێ بە کوردی بە یەکتر باسی مەترسییەکانی لێزان دەکەن. غەدردەکەیت دەچیت بۆ لێزان، لێزان وا لەتەک خۆت. لێزان وا لە سلێمانی و هەولێر، ئەوەتا بریقەدەداتەوە لە کەرکوک و دهۆک و هەڵەبجە. لێزانییەکان گشت بستێکی ئەم هەرێمەیان کردوە بە لێزان، بە نموونەیەک لە پرۆژەی لێزان. تۆ گەر بیردەکەیتەوە و خاوەنی ئاگایی سیاسی خۆتیت مەڵێ بە لێزان، برۆ ئەو شار و گەڕەک و ماڵانەی هیوای سیاسییان نەماوە. لەو شوێنانە دەبینیت، کە هیواکانی کەنگرەی لێزان چەند وەک خۆی هاتوەتە دی! تەماشا ئەو نەگبەتییە سیاسییە، هەندێکیش لە لێزانییەکان لە دانیشتن و پێکەوەبوونەکانیاندا فرمێسک بۆ لێزان دەڕێژن. ئەمانە هەر هەموو ناراستەوخۆ پرۆژەی لێزان زیندوو ڕادەگرن و ئاواتەکانی شەریف پاشا (1) هەرەس پێدەنن.

لێزانییەکان حەزدەکەن قسەکردن لە لێزان بکرێتە بابەتێکی وەرزی. ببێتە مۆد. ئەوە لێزانییەکانن قسەکردنیان لە لێزان وەک گشت شتەکانیتر(ئەنفال، کیمیابارانی هەڵەبجە، یادی راپەڕین، کۆماری مەهاباد و......) بەوەرزیکردوە. ئێستا یادی سەد ساڵەی کەنگرەی لێزانە، بۆیە هەموو قسە لە لێزان دەکەن. هەموو لەو بارەوە چەنەلێدەدەن. پاش ماوەیەکیتر لێزان لەبیردەکرێت چەنەش لەوبارەوە دەوەستێت. لێزانییەکان ژیرن لە کارکردن لەسەر سرینەوەی یادەوەرییەکانمان. لە دروستکردنی جۆرێک لە روناکبیری سیاسی، کە

ناکاریگەرە، کە هیچ ناگەرێت.

لەزانچییەکان دەخوازن کورد باسی مەترسییەکانی لەزان بکات. لەزانچییەکان هەندە ساویلکەن گروپ گروپ بە کوردی بە یەکتر، بە گروپەکانی خۆیان باسی مەترسییەکانی لەزان دەکەن. لەکاتەکا ئەو پارچەپارچەییە لە قسەکردن لە مەترسییەکانی لەزان بەشێکە لە خودی پرۆژەی لەزان. گشت وتاری سیاسی لەزانیش هەر ئەوە بوو، کە ئێستا ئێمان پێرەی پێدەدەن. هەریەکە و لەگەڵ تاقم و ناسیاو و رێکخراو و یانە و حیزبی خۆی قسە لە لەزان دەکات. ئەمە خەونی لەزانیکانە، هیوای باوپیرانی لەزانییەکانی ئێستایە، کە ئەوە، بەناوی سەمینار و لەدوان، بەیان دەهێننەدی.

لەوەی وترا سەیتر، وەک هەمیشە چەنەبازەکان باس لە لەزان دەکەن. قسە لە لەزان وەک قسەکردن لە گشت دیاردەکانیتر کەوتووەتە دەست چەنەبازەکانەوە(سیاسی، ژورنالیست، ئەکادیمی، نوسەر و.....). هەرکاتیش چەنەبازەکان قسەکردنیان لەسەر هەچ دیاردەیەک قۆرخکرد، ئەوە بزانە لە هیچی لە وتن زیاتر لەوبارەیەوە بەرهەمنایەت. چەنەبازەکان خوێندکارە فاشیلەکانی لەزانییەکانن، کە لەناو کایەی ئەکادیمی و سیاسی و روناکبیریماندا بەناوبوونەتەوە(2). چەنەبازەکان چەنەیان لەبووە بە هزراندن. چونکە چەنەبازەکان، کە داردەستەی لەزانییەکانن، خەو بە تراژیدیاوە دەبینن. بە ئەوان رووداوێکی سیاسی یان کۆمەڵایەتی باشترین دەرفەتە بە چەنەلەدان. چەنەلەدان کە نەوتنی لەوەبەردەت بەمانای و بەفیرۆیش لە تێگەیشتنمان دا دروستدەکات.

لەزانییەکان، ئینەنەکانی(3) کورد، ناخوازن ئەو کارەساتە مرۆییەی کەنگرەی لەزان لەپاش خۆی بەجێیهێشت لە “سەنتەرێکی توێژینەوەی لەزاناسی نەبودەوەەتیدا ” کەکرێتەوە. ئەوەتا شوێنەک لە ئێستادا بوونی نییە بەناو “سەنتەری توێژینەوەی لەزاناسی”، ئەگەر بەراستی ئەم کەنگرەیە بەشێکە لە برینە سیاسییەکانی مرۆڤی کورد، دەبو لەماوەی ئەم سەد سالە سەنتەرێکی لەوجۆرە دروستکرایە و نەوەندەکیش بوایە بە تراژیدیاناسی و ئەرشیفکردنی مێژووی بوونی کوردیی. کە ئەم سەنتەرە هەبەت ئەو کات دەکرا لەزاناس(لەزانەلەگ)مان هەبەت،

دەشکرا خوێندنی باڵا و پەروەردە پشکی شێریان بەرکەوێت بۆ بردنەڕێوە و کارگێڕیی ئەرشیفکردن و تۆکمەکردنی دۆکومێنت و یادەوەری سیاسیی.
لەبەرئەوە، لە بەرژەوەندی لێزانچییەکانە یادی سەد ساڵەی کۆنگرەی لۆزان بەلۆکالیکرێت. ئەو شتە بەلۆکالیکرێت، کە باس لە هەنووکەمان دەکات؛ هەنووکەی نایەکانگیر و پەرت و پارچەپارچەمان. بۆ لێزانچییەکان ئەوپەری بەکەڵکە، کە ئەم جۆرە یادانە، رووداوانە، لۆکالیکرێن. بەلۆکالیبوونی ئەم برینە سیاسییانە رێگایەکە بۆ شاردنەوەی تراژیدیاکانی ئێستا و خەوش و نادادییەکانیش.

لێزانییەکان کردەی سیاسییان قێزەوەن کردووە. وایان لە نەوەی تازەی ئێستا (خوێندکارانی زانکۆ، لاوانی ناو کۆمەڵگە، لە پێش هەمویانەوە رەگەزی مێی کوردستانی ئەمرۆ) کردووە سیاسەت بگۆرێتەوە بۆ بەهەرزانترین شت. هەموو شتێکیان لا خۆشەویستە سیاسەت نەبێت، کوردایەتی نەبێت، باس لە دیرۆکی کورد و کوردپەروەری نەبێت. رقی جیلی تازە لە سیاسەت بەرهەمی خراپبەکاربردنی سیاسەتە لەلایەن لێزانچییە نوێکانی کوردستانەوە.
بۆیە دەپرسین: کێ لە سیاسەت دەترسێت؟ ئەڵبەتە لێزانییەکان. چونکە ئەمان دەزانن سیاسەت دەکارێت گۆرانە گەورەکان بکات، بۆیە ناشرینکردنی سیاسەت دەبێتە هۆکارێک ئەوانەی لە تەمەنی 18 بۆ 25 ساڵن پشت لە سیاسەت بکەن، گاڵتە بە هەڵبژاردن بکەن. ئەم جیلە پێیانوایە دەنگ هیچناگۆرێت، هەڵبژاردن درۆی سیاسییەکانە بۆ گۆرینی دەموچاوەکان. بەدڵنیاییەوە ئەم بۆچونەش بۆ سودی لێزانییە نوێکانی ئەمرۆمان دەگەڕێتەوە. چونکە لێزانییە تازەکان دەزانن کورسییەکان چۆن و بە کێ پردەکەنەوە.

لێزانچییە نوێکانی ئەمرۆمان نەیانهێشت ئەو وانەیە بە جیلی تازە لە زانکۆکان بڵێنەوە، کە سیاسەت جۆرێکە لە چنینی هزر. سیاسەت کردەیەکی هزریی گشتگیر و تۆکمەیە، نەک پارچەپارچە و پەرشوبڵاو. سیاسەتکردن لە دەرەوەی تەهزرین نییە و پێویستی بە راڤەکاری وورد و قووڵیشە. ئای لێزانییەکان، ئەو دەرفەتەتان کوشت، کە بە خوێندکارە زانکۆییەکانمان ئەوە بڵێینەوە، سیاسەت ڕاڤەکارییە و شوێنێکیشە بۆ ئافراندن لە هزردا. چونکە سیاسەت خۆی هزرە.
لێزانییەکانی ئەمرۆ، نەوەندی ئەکادێمی کوردییان تا ڕادەیەکی زۆر

کردووە بە نەوەندەکی ناوەناکبیری، بە پاشکەی کۆمیتە و مەڵبەند و ناوچە. بۆیە هاتنەناو زانکۆ، بە جیلی تازە، شتە گەورە لە ژیانی مەعریفییان ناگۆڕێت. بەشێکی زۆر لە زانکۆکان بەدەست لەزانییەکانەوەن، بەدەست ئەوانەوەن، کە ترسیان لە پرسیارسازی، بیرکردنەوەی جیلی تازە هەیە.

پەراوێز:
1/ بەپێی گەڕانەوەکانی نوسەری ئەو لینکەی لای خوارەوە بێت، لە گۆڕستانی شاری کاتانزارۆ Catanzaro گۆڕێکی لەبووە بەناوی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا Le General Sheriff Pasha و دواتر گۆڕەکە لەلایەن مەلیک فاروقی میسرەوە دزراوە و براوەتەوە بۆ گۆڕستانی خدەوییەکان لە قاهیرە و لەوەندەرە نێژراوە. شاری کاتانزارۆ پایتەختی هەرێمی کالابریە Calabria یە، کە دەکەوێتە باشوری ئیتاڵیاوە. کە من ماوەیەک لەمەوبەر سەردانمکرد.
خەزانی شەریف پاشا، کە ئامۆزای مەلیک فاروق بووە، پێدەچێت نەیانویستبێت شەریف پاشا دوور لەخۆیان بنێژرێت و بۆیە هێناویانەتەوە بۆ گۆڕستانی پاشایەتی لە قاهیرە.
بەپێی زانیارییەکانی ویکیپیدیا ((ژەنەڕاڵ شەریف پاشا لە کۆتایی ساڵی 1951دا لە شاری ناپۆلی لە ئیتالیا کۆچی دوایی دەکات، پێش مەرگی وەسیەتی کردبوو تەرمەکەی بسوتێنن و خۆڵەمێشەکەی بکەنە ناو دەریاوە، چونکە خۆی بە بێوەڵات ئەزانی، بەڵام ئاواتەکەیان بەجێ نەهێناو تەرمەکەی گوێزرایەوە بۆ قاهیرە لەگۆڕستانی خدەوییەکان نێژرا))، لە بەپێی لینکەکەی لای خوارەوە بێت، کە بە ئیتاڵی نوسراوە، زانیارییەکان بەجۆرێکی ترن. گوایە کچەکەی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، کە بە شازادەی کوردستان لە ڕۆژنامە ئیتاڵییەکە ناوزەدکراوە، هاوسەرگیری دەکات لەگەڵ کوری خانەوادەیەکی ناسراوی شاری کاتانزارۆ Catanzaro (نەک ناپۆلی وەک لە ویکیپیدیای کوردی هاتووە). پاش ماوەیەک لە هاوسەرگیرییەکە شەریف پاشا و هاوسەرەکەی دێنە سەردانی کچەکەیان و دواتر لەوێندەرە وەفاتدەکات. ئەوەش، کە وادەکات وەسیەتەکەی شەریف پاشا نەهێنرێتەدی، ڕەنگە ئەوە بێت، هاوسەرەکەی شەریف پاشا سەربە بنەماڵەی شاهانەی ئەو دەمەی میسر بووە(ساڵی1951 هێشتا بنەماڵەی شاهانەی میسری لەسەر تەختی پاشایەتیدا دەبن) و پێیان باشبووە لەتەک خۆیان لە قاهیرە بنێژرێت.
https://casinistanews.wordpress.com/2021/08/02/la-tomba-del-ge

neral-sherif-pasha-fatta-trafugarea-catanzaro-dal-re-faruk-degitto/

/2 ئەوەتا ئەم چەند ڕۆژە کورد بە کورد، گروپ گروپ، باسی یادی سەد ساڵەی کۆنگرەی لۆزان دەکەن، بێئەوەی ئەو هەموو کوردە زمانزانە، زماندرێژانەی پارە لە حیزبەکانیانەوە وەردەگرن، توانیبێتیان 5 دەقە لە کەناڵێکی جیهانی باس لەم بەنە سیاسییە بکەن، یان نەمانبینی ئەو نەوەیەی بەلانی کەمەوە 30 ساڵە لە وڵاتانی ئەوروپا دەژین 10 دەقە بەو زمانە لە ڕۆژنامەی ئەو وڵاتانەی لێیدەژین لەسەر کۆنگرەی لۆزان بنوسن و بیشیبەستنەوە بە دۆزی ناهەمواری ئێستای کوردستانەوە. ئەم نەوەیەی دەرەوەو کە بە 40 و 50 ساڵە لە هەندەران دەژین لە جیهانە بچوکەکانی خۆیانن: دەیان بە نوسینی ئەو چەند دێڕە ئەدەبییە خۆشە، کە ڕۆژانە لە فەیسەکانیان دەینوسن، بەوەش، کە زوزو دەنەوە بە سازکردنی سمیناری لاواز و مردارەوەبوو. چی لەم لۆزانخانەیە ڕوودەدات، و لۆزانییەکان چی بەسەر ئەم هەرێمە دێنن، بەلایانەوە هەندەی ئەوە گرنگ نییە، کە بەنەوە و کتێبەکیان چاپکەن یان گروپێک لە خۆیان کۆکەنەوە و بەناوی ڕۆشنبیریەوە چێنە بەن.

/3 مەبەست "عیصمەت ئینۆنۆ" ە کە نوێنەری کەمالییەکان بوو لە کۆنگرەی لۆزان.

کتێب\ ڕاڤەکاریی فەلسەفیی / بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە.. ئازاد حەمە

ڕاڤەکاریی فەلسەفیی / بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە، ئێستا لە (دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان) بەردەستە… . کتێبەکە قەبارە گەورەیە، 835 لاپەڕەیە. بەرهەمی کارکردنە لە ساڵی2008وە، تایبەتە بە ڕاڤەکاریی فەلسەفیی هزری ڕاڤەیی پەلێک هزرمەندی نوێی ڕۆژئاوایی.

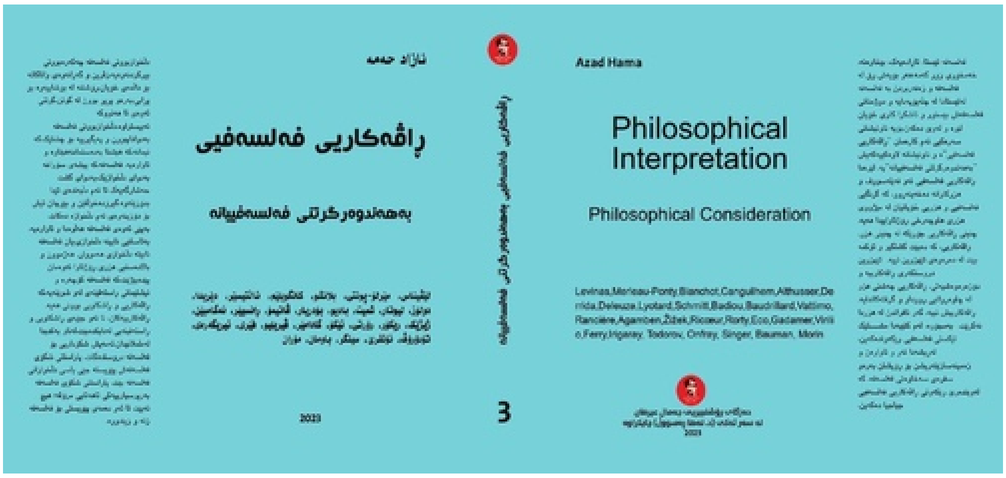

ڕۆژی جیهانی فەلسەفە: ڕۆژێک پڕ لە پرسیار و گومان.. ئازاد حەمە

لەناو جەرگەی مەزنییدا گومانێک دەبینم
ڕێنێ شار René Char

ڕ. فراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن. لە سەروبەندی ڕۆژی جیهانی فەلسەفەدا دەخوازم هێما بە ئەوە بکەم، کە لە جیهانی ئێستاماندا گومان دەکەم بە ئاسانی هەل و مەرجی فراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن بێتە ئاراوە، کار لەسەر پرسە سەرەکییە هاوچەرخەکان بکرێت، فەلسەفە بکرێت بە بابەتی گفتوگۆی نێوان کولتوورەکان. ئەم گومانەم بەری تێسکبوونەوەی پرسیار و خودی گومانیشە لەم چرکەساتە ئاستەنگاوییەی حەزی بۆ چارەی بە فەلسەفە نییە. حەیف لە ئێستایەکدا دەژین ڕق لە فەلسەفە ئامادەیە. بەڵام گرنگە ئەوەش بزانین، کە فراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن پێویستییەکی ڕۆشنگەریی نیشتیمانیی و جیهانییە. ئەمە دەستپێکی گۆڕانیش لە پەروەردە و فێربوون، ئەو دەستپێکەی سەرزەوی هەمووی تێکڕا زۆرترین پێویستی پێیەتی. فێربوونی فەلسەفە و وتنەوەی فەلسەفە بەرپرسیارییەکی گشتی مرۆڤە و سەرەتاش بە پێکەوە ڕووبەڕووبوونەوەی پرسە بنەڕەتییە سەردەمییەکان و بە تێگەیشتنێکی باشتریش لە جیهان.
ڕووبەری فەلسەفەکردن فراوانابێت تا ڕووبەری ئازادی فراواننەبێت.

لەو شوێنەش، کە ئازادی بوونی نییە فەلسەفە بێ شوێنە. ئەو فەلسەفەیەی لە کۆمەڵگەی نائازاد و گەندەڵدا هەیە نافەلسەفەیە. ئێستا نافەلسەفە لە زۆر جێگا جێگایەکی بۆخۆی دابینکردووە. باشە بۆ دەبێت جێگایەک لە کۆمەڵگە، لەناو ژیان، بۆ فەلسەفە هەبێت؟ لەبەرئەوەی لەڕێگای فەلسەفەوە دەشێت کار لەسەر تێشەنەسەندن و نەشونمای شیکردنەوە و توێژینەوەی پرسیارە چارەنوسسازەکان بکرێت. فەلسەفە دەکارێت ئەمە بکات، چونکە کاری لەخوردبوونەوەیە لە تاک و کۆ، لە بوون و کەتواری ئەم تاک و کۆیە.

داواکان لە فەلسەفە زۆرن. داواکان، کە هیوان هەموو دەخوازن فەلسەفە ئەم داوایانە بهێنێتەکایەوە. هەموو دەخوازن فەلسەفە سەرلەبەری گۆی زەوی بەرەو باشە بگۆڕێت. باشەی لەم جۆرە، کە یەکسانی، ئازادی و ماف لەخۆدەگرێت هەر هەموو ئەمانە هەزی خەیان لە فەلسەفەوە وەردەگرن. بەڵام هێنانەدی ئەم داوایانە، هیوایانە، کاری بەردەوام و هاوبەشی دەوێت.

[illegible]. فەلسەفە چیپێدەکرێت؟. لە ئێستادا زۆرێک دەپرسن: فەلسەفە چیپێدەکرێت؟ لە ئێمە دەپرسین : فەلسەفە چیپێبکرێت؟ ئەو شتە چییە فەلسەفە دەبێت بیکات؟ وەکیتریش فەلسەفە چیپێدەکرێت و چیپێبکرێت هەر لەسەر ئەوە وەستاوە، کە فەلسەفە کێیە تا ئەم داوایەی لێبکرێت؟ فەلسەفە خۆمانین، ئەوانەنن، کە بیردەکەنەوە. فەلسەفە ئەو شێوازەیە، کە بە بیرکردنەوە دەگیرێتەبەر. ئەوەبێتە فەلسەفە لە هەرە شێوازە دیار و دانسقەکانی بیرکردنەوەشە. بەهۆی فەلسەفەوە دەگەین بەو زانینەی نییمانە. ئەم زانینە چیپێدەکرێت؟ دەمانبات بەرەو تێگەیشتن. تێگەیشتن لەوەی تا هەنووکە لێیتێنەگەیشتووین. ئەم تێگەیشتنەش خاڵی وەرچەرخانی ئەمەیە لە شتێک هێشتا نییە، کە دەشکرێت ئەوە ڕۆشنگەرییبێت، کە دواتر لەمیانە بیرکردنەوەکانەوە دێتەکایەوە.

ڕۆشنگەریی چرکەی لەدایکبوونی عەقڵە لای تاک/ لای گشت منێک. لێرەوە دەشێت بپرسین: لە ئێستادا شیاویی لەبەردەم ئاڵوگۆڕی میراتی فەلسەفیدا ماوە؟ مرۆڤەکان باوەڕیان بەم پرینسیپە مرۆییە ماوە؟ ئەم شیاویی و باوەڕە پێویستە مابێت. بیرکردنەوە لە جیهان، ئەمە دەبێت کۆمانبکاتەوە. پاش ئەم بیرکردنەوەیە ئەدی کاری سەرەکی فەلسەفە چییە؟ ڕەنگە یەک لەو کارانە بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری گشتی بێت. ئەمە ئەرکی یەک کۆمەڵگە و یەک کولتوور یان شارستانی نییە، ئەمە بەرپرسیارییەکی ڕەوشتی مرۆیی گشت سەرزەوییە.

سەرباری ئەوە، شوێنی فەلسەفە تەنیا هۆڵی زانکۆکان نییە، پرسیارە فەلسەفییەکان هەر لەنێو مامۆستا و خوێندکاران نەشونما ناکات.

فەلسەفە، کە مافی هەموانی بەسەرەوەیە بەهۆیەوە دەکارین ئەو کێشانە بخەینە ژێر پرسیارەوە، کە ئەمڕۆ جیهان ڕووبەڕووی دەبێتەوە، ئەمەش بەزۆری لە بەرئەوەی، فەلسەفە بەشدارە لە پڕۆپێدانی تێگەیشتن لەو بنەما و بەهایانەی ڕێنمایی کردار و بڕیارەکانمان دەکەن.

□. خەمی ئەستای فەلسەفە ئەو پرسانەیە، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە. ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕووی جیهان دەبێتەوە کێشەگەلێکی کۆن و هاوچەرخیشن. وەکیتریش لە وشەدانی فەلسەفەدا خۆمان لەناو زۆرێک واتای فەلسەفیدا (ڕاستیی، ڕەوشت، هاوڵاتیببون، لێبووردن، ڕێزلەیەکترگرتن، دادپەروەریی،….) دەبینینەوە، کە گرنگن بۆ هەڵکشانی ئاستی تێگەیشتنی ڕۆژانەی ئێمە لە خۆمان و دەوروبەرمان.
فەلسەفە تەنیا دیاردەیەکی ڕووناکبیریی یان ڕۆشنگەریی نییە دیسیپلینیشە، ئەمەو فەلسەفە تەقلایەکی پراکتیکی ڕۆژانەشە، کە دەکارێت کۆمەڵگاکان بگۆڕێت و کولتوورەکان لەیەکتر نزیکبکاتەوە. واتە، فەلسەفە یارمەتیدەرە بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی ئاسوودەتر و ڕێزدارتر. بەم شێوەیە فەلسەفە وا دەکات بتوانرێت لە بەربەست و ئاستەنگە گەورەکانی هاوچەرخ تێبگەین و بە دروستکردنی هەلومەرجی هزریی بۆ گۆڕانکاری وەڵامیان بدرێتەوە.
لەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە بابەتی ڕەوشتە، کە دەتوانێت بابەتگەلێکی تریش لەخۆبگرێت، وەک: ڕێز، ئاکار، تەرۆر، گەندەڵی، ماف. بۆ ئەوەی ئەمە بکرێت پێویستمان بەوەیە، کە زوو زوو پێناسەی فەلسەفە بکرێتەوە. ئەوەش ڕوونبکرێتەوە، کە ئەرک و ئامانجی بنەڕەتی فەلسەفە چییە و دەخوازێتیش چی بۆ مرۆڤ بکات. ئەمەش بە پلەی یەکەم پێویستە بە مناڵان و دواتر بە لاوان بکرێت. لاوان، کە کەوتوونەتە ژێر فشاری کۆمەڵگەیەکی بەرخۆری دژە بەها و جیهانگیرییەکی پەرت و بەشەوە پێویستییەکی زۆریان بە خوێندنەوەی فەلسەفەی کلاسیک و هاوچەرخ هەیە.
سەرئەنجام، ئەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە خەمی ئەستای فەلسەفەن و گرنگە وا لە فەلسەفە بکەن خۆی لە عەوام نزیکبکاتەوە. ئەمە ڕێگایەکیشە بۆ لە بەدەستبژێرخستنی فەلسەفە و تیشک خستنە سەر گرنگی دیدگا ڕەخنەییەکانیشی.

□. فەلسەفە واتە بیرکردنەوە لە هەنووکە. فەلسەفە هەنووکەی خۆی هەیە. لەو کاتەی، یان سەردەمەی، فەلسەفە ئامادەیە ئەو کاتە، یان

سەردەم، هەنووکەی فەلسەفەیە. فەلسەفە، کە لە هەنووکەی خۆی دورکەوتەوە فەلسەفە نییە. فەلسەفە چاودێرە بەسەر هەنووکەی خۆیەوە. هەنووکە ناشێت لە ژێرکەنترۆڵی فەلسەفە دەرچێت. ئەو دەمەی فەلسەفە بە ئاقەی هەنووکە ناوەڕێت ئەوە نەک هەر فەلسەفە نییە، بگرە بیریش لەو هەنووکەیەدا بوونی نییە. هەنووکەکان جۆراوجۆرن، لە فەلسەفە هەمانە. فەلسەفە لە دەمی دەرکەوتنیەوە دیارە ئامانج و ئەرکی چییە، هەنووکەش، کە دەگۆڕدرێت فەلسەفە لەم گۆڕانە حاڵییە. گشت ئەوەی لای سەرەوە وترا، بەرەو ئەو تەماشاکردنەمان دەبات، کە نزیکبوونەوەی فەلسەفە لە هەنووکە مەرجە. ئەمە بە ئاسانی نایەتە دی. بیرکردنەوە لە کردارەکانمان سەرەتای گۆڕینی بیرکردنەوەکانمانە بە کردار. گشت هەنووکەیەک لەژێر کاریگەریی کردارەکانە. هەنووکە بۆی هەیە کردارەکانمان بخاتەژێرپرسیارەوە. خودی هەنووکەش گومانیلەدەکرێت بەرهەمی کاتی خۆی نەبێت.

□. فەلسەفە وادەکات تێگەیشتنی قوڵت هەبێت. ئەو دەمەی فەلسەفەکردن لە کەسێکدا چڕدەکات تێگەیشتنی قوڵ زاڵدەبێت. تێگەیشتنی قوڵ لەگەڵ تێگەیشتنی سادە و لاواز دا یەکناگرێتەوە. تێگەیشتنی قوڵ پێویستی بە بیرکردنەوەی زۆر و بەردەوامە. بیرکردنەوەش مەشق و ڕاهێنانی جۆراوجۆری پێویستە. لە تێگەیشتنی قوڵ دا ئاستەکانی تێڕامان بەرین و کراوەن. لەوێندەرە فەلسەفە توانای تێپەڕاندن و بەزینی سنورەکانی لەنێوان زانستە جیاوازەکانیش دا هەیە. ئەوەی فەلسەفە لەتەک یەک زانست(دیسیپلین)دا یەکانگیرنابێت ئەمە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی فەلسەفە. فەلسەفە بە چییەتی بیرکردنەوە دەستپێدەکات و بە پەروەردەکردنی تێگەیشتن کۆتاییدێت. زۆر جار بە زۆرێک پرسیارەکانی فەلسەفە خۆیان لە ناسادەیی دەدەن. ئەمە ڕاستە و بەشێکیشە لە سروشتی فەلسەفە. بەپێی ئەوەی پرسیارەکانی فەلسەفە سەرساممان دەکەن بیرکردنەوەی وروژێنەریش دەسازێنن. بوون بە فەیلەسوف، نزیکبوونەوە لە فەلسەفە، ڕۆڵی فەلسەفە لە خۆشگوزەرانی مرۆیی و لە هێنانەدی ئاشتیخوازی و...، گشت ئەمانە و گەلێک بیرکردنەوەی تریش وروژاندنێک لەخۆدا بەرجەستەدەکەن، کە ئەوەمان پێدەڵێن هزر و تێگەیشتنی مرۆڤ و ڕۆشنبیرییەکەی لەتەک دەرکەوتنی فەلسەفەدا نەشونمایکردووە.

□. فەلسەفە لە سەردەمی خێرایی ئەلەکترۆنی دا لەژێرپرسیاردایە. دەمی هەنووکەمان دەمی زێدەڕۆییە لە خێرایی. رەچەڵەکی خێرایی، کە بە شۆڕشە زانستییەکان دەگەڕێتەوە بەم ڕۆژەیان گەیاندین. واتە، ئەوەی ئەم خێراییەی هێنایەکایەوە مەکینە هایدرۆلی و میکانیکی و

ئەلکترۆنییەکان بوو. ئەم خێراییە ڕەفتارەکانی مرۆڤی ئەم دەمەی بەجۆرێک گۆڕیووە، کە ڕووداوەکان، دیاردەکان خێرا تێپەڕن. جیهانی تازە لە هەناویدا هەڵاوگێڕان و یەکخستنێکی بەردەوام لە خۆدەگرێت و ئەمەش ئەو خێراییە دروستدەکات مرۆڤایەتی کاریپێدەکات. ئەم جیهانە دژی وەستان و سستییە، لە گۆڕان و گەیاندن و گواستنەوەی بەردەوامی خێرادایە. ئەمە وایکردووە جوڵە وەک جاران نەبێت.
جوڵەی ئێمە لەژێر فشاری خێرایی بووتە بەشێک لە ئێمە. جوڵەکانمان نۆرمالە نییە. لە گشت جێگایەک ئەم جۆرە جوڵەیە ئامادەیە و مەحکومیشیکراوین بە جوڵە: لە بانق، لە ژووری نوستن، لە کاتی خۆشتن، لەناو شەمەندەفەر، لە... . هاوکات ئەم جوڵەیەی ئێستا هەیە، کە بەرهەمی خێراییە، خێرایی دیگیتاڵی و سایبیریانیCyber جوڵەیەکی سانا و بێ لایەن نییە. تەماشا سێبەری خێرایی لەناو گشت چالاکییەکانماندا بوونی هەیە: هاوڕێیەتی، وەرزش، خوێندن و فێربوون، سێکس، سەما، نانخواردن و.... هتد. هەر ئەم جوڵەیە ئەوەشمان پێدەڵێت، کە ئەو شتەی خێرا دەگۆڕێت لە جێگەی خۆی نامێنێت و چییەتیشی دەگۆڕدرێت. خێرایی دیدی ئێمەی بە جیهان گۆڕیوە و کاریگەریشی لەسەر پەروەردە، ئابوری، جیۆسیاسی و ژینگە بەجێهێشتووە.
سەرئەنجام، فەلسەفە لەناو ئەم خێراییەدا سست تێدەپەڕێت و فریای خستنەژێرپرسیار و گومانی دیاردە سایبیریانییەکان (فێمینیزمی سایبیریانیCyberfeminism، تاوان و دزی سایبیریانیCybercrime، سێکس و ئەویندارى سایبیریانی،......)ناکەوێت. فەلسەفە، کە شوێنێکی شیاو و گونجاوە بۆ بیرکردنەوە لە تەنگوچەڵەمە ڕەوشتیی و سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکان، پێویستی بە سەرلەنوێ چالاککردنەوەیە و وەگەڕخستنەوەیە بۆ شیکارکردن و ڕوونکردنەوەی چەمکە سەرەکییە فەلسەفییەکان(ڕاستی، ڕێزلەیەکترگرتن، وەفاداریی، ئەمەک، ئاکار،....).

٥. زەفەربردنی فەلسەفە بە دەروونشیکاری لە دوورەمەودادا دەرئەنجامی پۆزەتیڤی دەبێت. فەلسەفە بە بیرکردنەوە(تەهزرین) یەکسانە نەک شیکارکردنی ڕەفتار، بیرکردنەوەش لەسەر بیرکردنەوە گەشە بە بوونی فەلسەفە دەدات. بیرکردنەوە لە چییەتی فەلسەفە بیرکردنەوەشە لە چییەتی ئەمەی بەرهەمهێنەری فەلسەفە. ئەمە، کە بە دەروونشیکاری ناکرێت ناسنامەیەکی هزریی لەناو دیسیپلینەکانی تر بە فەلسەفە دادەتاشیت.

سەرباری ئەوە، دوا کارکردنەکانی پۆلێک لە بیریارانی فەڕەنسی لەم

چەند ساڵەی دواییدا بەرەو ئەو تێزەی بردوون، کە کاتی ئەوە هاتووە فەلسەفە دەسەڵاتی شیکاریی لە دەروونناسی وەربگرێتەوە. دەروونناسی ئەم دەسەڵاتەی بە خراپ بەکاربرد: خەمەکی، بێزاریی، تەنیایی، دابڕان لە خودی خۆ و دواتر لە ئەویتریش وەک خۆیان ماونەتەوە و کەچی دەروونشیکاریی پێیوایە هەر بەردەوام و سەرکەوتووە. بەم تێزەی بیریارانی فەڕەنسی دەگەینە ئەو تێگەیشتنە، کە دەروونناسی پاشکشەی پێبکرێت لە چارەسەرکردنی مرۆڤ.

هەندێك واتا هەن (سۆزداریی، هاوڕێیەتی، بەختەوەریی، خودگەرایی، خۆشەویستیی و...) تایبەتمەندی گەردوونـاوی خۆیـان هەیە. ئەم تایبەتمەندییە فەلسەفە بەشێوازی خۆی کاری لەسەر دەکات. وەکیتر، هەر ئەوەشە وادەکات فەلسەفە زەفەر بە دەسەڵاتی شیکاریی دەروونناسی بەرێت. دووبارە شیکردنەوەی فەلسەفییانەی ئەم واتایانەش هیوایەک بەوانە دەبەخشیت قوربانی دەستی دەروونناسی هاوچەرخن
زۆربەمان دەزانین، کە لەگەڵ تاڵیس، یەکەم هزرڤانی یۆنانی لە سەدەی شەشی پێش زایین، فەلسەفە بووە دەروازەی پاراستنی ڕۆحی ڕوناکبیریی مرۆڤ. هەر لەو دەمەوە لەو شتانەی لە چییەتی فەلسەفەدا پەنهانکرا قسەکردن بوو لە واتاگەلێکی وەک: ڕاستی، هاوڕێیەتی، ئاشتی. وەک بەرپرسیارییەکی فەلسەفیی، لە دیسیپلینەکانی تر(بە تایبەت دەروونناسی و دواتر سیاسەت، کۆمەڵناسی) بەشێک لەم واتایانەیان خستەژێرکەڤی خۆیانەوە و بە شێوازی خۆیان تیۆریزەیان بەسەرەوەکرد.

ە. لە ڕۆژی جیهانی فەلسەفەدا مەرگی فەلسەفە جارەکیتر مایەپووچدەبێتەوە. لەم ڕۆژەدا مەرگی فەلسەفە سەرلەنوێ دەبێتەوە بە بابەت. خودی ڕۆژەکە وەبیرهێنانەوەی گرنگیی فەلسەفەیە، پرسیاریشە لەسەر ڕێچەیەکی فەلسەفە و دانپێدانان بە ئایدیای بەرەوپێشبردنی لێبوردەیی و ئاشتی، کە داوای توانامان لێدەکەن لە فەلسەفە. بەڵام مەرگی فەلسەفە یەکناگرێتەوە لەگەڵ دەزی ڕەوشتیی و مرۆیی سەردەم و مەرگی شتەکیشە لە خەمان پێکهاتووە. فەلسەفە تا بەم جۆرەی ئێستا دروستبووە زۆرێک سەدە و دەڤەر و کولتوور و فەیلەسوف کاریان بەکردووە. بەڵام فەلسەفە هەر ئەرەیی نییە، ئەوەیشە و خەڵکی گشت جێگا و شارستانییەتەکیشە.
لەبەرئەوە لەناوچوونی فەلسەفە لەناوچوونی ئەو شتەیە، کە هاوبەشە. شتە هاوبەشەکان بە ئاسانی لەناوناچن. نەک هەر لەبەرئەوەی لەخۆڕا دروستنەبوون، لەبەرئەوەش، کە فاکتەری بنچینەیی کاری لە دروستبوون

و پەرەسەندنییاندا کردووە. وەکیتریش ئەو شتە هاوبەشانەی هۆکاری دروستبوونی فەلسەفەن تا هەنووکە هەن: جەنگ، ڕەوشت، ماف، ئەوین، دادپەروەریی، سەرباری ئەوانە مرۆڤ. ڕەگەزی مرۆڤ، کە تا هەنووکە ماوە پەیوەستی بە فەلسەفەیە وەک بیر. ئەم مرۆڤە ڕۆژانە بەریەککەوتنی هەیە لەتەک شەڕ، درۆ، هەڵە، گەندەڵی، بێ وەفایی، نیگەرانیی و…. بۆیە مرۆڤ بە فەلسەفە ناشێت هەڵبکات و مەرگی فەلسەفەش لە ئەستای مرۆڤایەتییەوە دوورە.

٩. خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکان پەیوەستییە. فەلسەفە بنەچەی خۆی هەیە، دێرینترین زانینە و زانینی زانینەکانیشە، کە فەیلەسوفەکان هەر زوو جەختیان لە دەگمەنی ئەم بنەچەیە کردووەتەوە. شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا بە خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکانی خوێندن جێگا بە خۆی دابینەکات. خوێندنی فەلسەفە و شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا جگەلەوەی دەرفەتێکی ناوازەیە بۆ چڕکردنی تێگەیشتن لە فرە کولتوری، هاوڵاتیبوون و ئازادی بریتیشە لە خوێندنی بیر و هیوایەکیشە لەبەردەم سەرلەنوێ بوژاندنەوەی فەلسەفەدا.

خوێندنی فەلسەفە مەشقکردنیشە لەسەر بوونی فەلسەفە بە بابەتی چارەسەر بۆ کێشە و کەموکوڕییەکان. فەلسەفە، کە قوتارماندەکات لە بیرنەکردنەوە، لێهاتوومان دەکات لە زاڵبوون بەسەر نیگارانی و کاتە قەیراناوییەکاندا. خوێندنی بیر لە گشت قۆناغەکانی خوێندن سەرەتای حاڵیبوونی خودە (قوتابییە) لە خودی خۆی، لە کردار و گشت ئاکارەکانی. ئەمە تەنیا ئەو کاتە دەکرێت، کە فەلسەفە دەبێت بە یەکێک لە مادەکانی قۆناغی بنەڕەتی. خوێندنی فەلسەفە پێش قۆناغی زانکۆ سەرەتای زاڵبوونی قوتابییە بەسەر تەحەدیات و ئەستەمەکان. خوێندن و فێربوون لە بنەڕەتی بە فەلسەفە بنەڕەتی دەکات بە شوێنێک بۆ بیرنەکردنەوە، شوێنێک کە زانین تیایدا ناخرێتەژێرپرسیارەوە. فەلسەفە لە قۆناغی بنەڕەتی دا هەر پەیوەندی نێوان زانین و پسپۆرییەکان ڕێکناخات، خودی زانینیش تێکمە و پرسیارئامێزدەکات، لە بەبازاڕیکردنی پەروەردە زیانێکی زۆر لە فەلسەفەی خوێندن دەدات. فێربوونی فەلسەفەش لەناو کێبڕکێیەکانی بازاڕ لەگەڵ پەروەردە خودی کردەی فیربوون دوچاری گرفتی گەورەی ڕەوشتی دەکات. هاوکات ئاشناکردنی مناڵ بە فەلسەفە ئاشنابوونییەتی بە پرسیار و وەڵام، بەس ئەمە هەرگیز نایەتەدی تا فەلسەفە نەخرێتە ناو پرۆگرامی خوێندنی دایەنگە، باخچەی مناڵان و بنەڕەتییەوە.

10. فەلسەفە لە وشەدانی فەلسەفیی ئەمەدا کارەساتبارە. ڕوو نییە لە

ڕوناکبیریی ئەمەدا فەلسەفە لە چاوەنواڕی چیبدایە. ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی، کە فەلسەفە لە نێوەندی سیاسیی و ئەکادەمیی ئەمە ونە. لە ئەستادا دۆزینەوەی فەلسەفە لەو سێ نێوەندە گرنگەدا خۆی لە ئەستەمیی دەدات. ئەوەی دەبینرێتەوە زۆر شتە، لێ فەلسەفە نییە. واتە ڕوناکبیریی هەیە، لێ بێ فەلسەفەیە. نێوەندی سیاسیی و ئەکادەمیی هەیە، کەچی زۆر نا فەلسەفییە، دوورە لە فەلسەفە، خۆی لە فەلسەفە دەدزێتەوە. وێکیتر فەلسەفە لەناو خەڵکی و سۆسیال میدیاش نادیار و ناکاریگەرە.

سەرئەنجام، فەلسەفە ونە، ئەمەش ترۆپکی گومانی ئەمەیە لە وتاربێژیی و بەندگەیی ڕۆمان و شیعری سەردەمی نوێ کوردیمان. فەلسەفە پەیوستە لەناو ئەمەدا بدۆزرێتەوە. ونبوونی فەلسەفە، هەڵاوەشتن و توێدانی فەلسەفە بە زیانی گشت مرۆڤایەتی دەکەوێتەوە، نەک هەر ئەمە. چونکە چەکەرەکردنی فەلسەفە لە گشت نێوەندەکانی ژیانی مرۆڤی سەردەم ،قوتارمان دەکات لە بنەبڕکردنی نەفامی. تەنیا بە فەلسەفە، بە فەلسەفەیەکی کراوە و نەترس، نەفامی و هاوشێوەکانی، بێدادی و تەرۆر، گەندەڵی، بنەبڕدەکرێت.

بەشێك لە ئەمە پەیوستە بپرسێت دوای ئەو تێکشکانانەی، کە هاتەسەر کۆمۆنیزم و ناسیۆنالیزم، ئەستاش کە ئەو دووو ئیزمism ە بە ئیسلامی سیاسیی پڕدەکرێتەوە هەمان تێکشکان بەرهەم نایەتەوە؟ ئاییندەی فەلسەفە ئەو دەمە دەبێت چۆن بێت؟

11.دوا وتە: گرنگیی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی. فەلسەفە بە دامرکاندنەوەی نیگارانییەکان نییە. بەپێچەوانەوە فەلسەفە نیگارانییەکانی مرۆڤ وەک کێشە دەبینێت و بەدوای چارەسەریانەوەیە. ئەمەش جەوهەری جیاکردنەوەی فەلسەفە لە دەروونشیکاریی. فەلسەفە بەدوای دانایەوەیە، لە جیهانی ئەستا لەژێر زەبری هەژاری، نەداری، نایەکسانی خەریکە دانایی خۆی لەدەستدەدات، خەریکە گەتە بە دانایی و وشەدانی ئەم واتایەش دەکات. لەبەرئەوە دروستکردنی زینگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لە زۆر ڕووەوە کاتیهاتووە.

باشە لە هەل و مەرجەکی وادا چی لە نیگەرانییەکانی زانست بکەین؟ فەلسەفە چی لەو بارەیەوە پێیە بە وتن؟ فەلسەفە چاودێری ڕەوشتییە بەسەر زانستەوە. پشتگیریی لە زانست دەکات تا ئەو شوێنەی مرۆیی و ئاکارییە. فەلسەفە لە خودی خۆیدا بریتییە لە ئارەزومەندیەکی خۆیانە و تاکیانە، نەک زۆرەملێیانە. فەلسەفە دوژمنی زۆرەملێیی و ستەمە. بەیە تا ئەستا بابەتی ئاشتی هەمیشەیی بابەتەکی هەستیارە بە گفتوگۆکردنەکی فەلسەفیانەی بەردەوام.

بەم جۆرە "فەلسەفە وەک دیسپلینەک هانەدەری بیرکردنەوەی

□خنەگرانە و سەربەخۆیە و دەتوانێت بەشداری بکات لە تێگەیشتنێکی باشتر لە جیهان و چەسپاندنی بناغە ڕاستەقینەکانی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و ل□ب□وردەیی”. ئەمە دروشم نییە، بەڵکو ماهیەتی ڕاستەقینەی فەلسەفەیە. جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان پێویستیەکی زۆری بە فەلسەفەیە، بەو شتەی فێربوونی ژیان دێنێتەدی. داخ و جەخار کردەی فەلسەفەکردن و فەلسەفاندن ل□ د□ق□ری ئێمە بە ئاسانی نایەتە سەرپێ. لەم شوێنە ناپسپۆڕ لە فەلسەفە داگیرکەری بواری فەلسەفەیە! پشتکردنی کۆلێجەکان لە فەلسەفەوتنەوە زیانی لە گەیاندنی فەلسەفە بۆ زۆرینە داوە. وەکیتر، لە زانکۆکانی هەرێم غەدرێکی زۆر لە فەلسەفە دەکرێت و ناپسپۆر لە فەلسەفە وانەی فەلسەفە دەڵێتەوە و ئەمەش هزر و تێگەیشتنی فەلسەفیی لەو شوێنەدا خستووەتە گیانەڵاوە. بۆیە ڕۆژی جیهانی فەلسەفە لە وەها د□ق□ر□ک وەک گشت ڕۆژێک تەماشادەکرێت.

سەرنج: یۆنسکۆ لە ساڵی 2002 وە رۆژێکی بۆ فەلسەفە تەرخانکردووە، کە دەکەوێتە سێهەمین پێنجشەمەی مانگی ن□ق□مبەرەوە(مانگی یانزە).

زۆڵە ژورنالیست… ئازاد حەمە

(((پێشکەشە بە خانمە ژورنالیست شیرین ئەبو عەقلە و هاوشێوەکانی، کە یەکلابووەوە بە گولەی ئیسرائیلییەکان کوژراوە)))

دەستپێک: زۆڵەکان بەرهەمی داڕمانی ڕەوشتیین

لەم سەرەتایەوە زۆر بەڕاشکاوی دەڵێم، زۆڵە ژورنالیستەکان بەرهەمی داڕمان(کۆلاپس)ی ڕەوشتیی کۆمەڵگەی ئێمەن و میدیای سێبەریش دایکی ڕاستەقینەی زۆڵە ژورنالیستەکانە. ئەم جۆرە، یان چەشنە(کاتیگۆری) لە ژورنالیست لە زۆر کۆمەڵگەدا هەن و دەکرێت کۆمەڵگە گەندەڵەکان بە شوێنی سەرەکی زۆڵە ژورنالیستەکان لەقەڵەمبدرێت.
لە کۆمەڵگە گەندەڵەکان، ئەڵبەتە لە کۆمەڵکە زۆرداریی و سەربازیی و دیکتاتۆرەکانیشدا، کە لەوێندن□ر□ زۆڵە ژورنالیستەکان بازاڕیان گەرمە، سیاسەت دووفاقانە کاردەکات. ئەمەش گرفتارئامێزیی و بێ مافیی بۆ مر□ق□کان دێنێت.
سەرباری ئەوەی وترا، لە دیدی سیاسیی و س□س□ی□-ئابوورییەوە

توێژەران لەسەر ئەوە کۆکن، کە کۆمەڵگە گەندەڵەکان کۆمەڵگەگەلێکی چەتەئامێز، مافیاگەرا و تاکڕەون. لە بەرئەوە ژینگەی ئەم جۆرە کۆمەڵگانە لەبارە بۆ هاتنەدونیای زۆڵە ژورنالیست و زۆڵەکانی بواری پیشەکانی تریش(داد، پەروەردە، تەندروستی، ڕوناکبیری، ئەکادیمی).

هەرچی کۆمەڵگە نا-گەندەڵەکانە دیاردەکانی لەبنەڕا جیاوازن. لە کۆمەڵگە نا-گەندەڵەکاندا زۆڵە ژورنالیستەکان جێگایان نابێتەوە. نەک هەر لەبەرئەوەی لەوێندەرێ هاریکاری مادی ناکرێن، مافی تاک پارێزراوە، یاسا سەروەرە و تەمەنی میدیای سێبەریش کورتە، لەبەرئەوەش، کە هاوڵاتیانی ئەو کۆمەڵگانەی بە گەندەڵی ئاشنانیین خاوەنی ئەو جۆرە ئاگایی و روناکبیرییەن، کە دەزانن کاریان بە میدیای سێبەر مەیسەرنابێت و کێشە سیاسی و ئابووریی و کۆمەڵایەتییەکانیشیان لەژێرسایەی میدیای سێبەر وەک خۆی دەمێنێتەوە.

بە حوکمی ئەوەی زۆڵە ژورنالیستەکان لە کۆمەڵگە گەندەڵەکان دوانەییانە(دووفاقانە) کاردەکەن و پەیوەندیشیان بە کەسی یەکەم و دووەمی ناو حیزبەکان و بگرە سەرمایەدارەکانەوە بەهێزە بەردەوام پارێزراون.

لێرەوە بە پێویستم زانیوە لەڕێگای جۆرێک لە زۆڵەوە، زۆڵە ژورنالیست، قسە لە زۆڵەگەرایی ناو کۆمەڵگەی نوێی خۆمان بکەم و دواتر بچمە ناخی وشەدانی ئەم چەشنە لە زۆڵە. تا ئەو دەمەی سیاسەتی هەڵە سەروەر بێت کۆمەڵگە بەردەوامدەبێت لە ناولێنانی ئەم جۆرە زۆڵە و زۆڵەکانی ناو پیشەکانی تریش بە لێهاتوو و هۆشیار.

ئەو نیازەی لەدووتوێی ئەم باسە پوختەدا خوازیارم بیپێکم، ئاکاری سەمەرەی زۆڵەکانی نێوەندی ڕۆژنامەگەریی کوردییە. واتە، ئەوەی لەم کورتە نوسینە باسیدەکەم ئەو زۆڵە نییە بە زۆڵەیی لە دەرەوەی پەیوەندییەکی نایاسایی لەدایکدەبێت، بەڵکو ئەو زۆڵەیە لە ئامێزی خێزانێکی نۆرماڵ پەروەردەکرێت و وەکیتریش وەک کەسێکی زۆڵەشەیتانی بێباک و دژە بەها ڕەفتاردەکات.

لەمیانەی ئەم دەستپێکەشەوە دەپرسم: کێ زۆڵە ژورنالیستە؟ چۆن دەبیت بە زۆڵە ژورنالیست؟ ئایا زۆڵەی جۆرەکە لە زیرەکیی؟ یان زۆڵەی جۆرێک لە زرنگیی تایبەتی تیاپەنهانە؟ دەکرێت زۆڵە بیت و لە تەلەفزیۆنێک کاربکەیت؟ لەناو ستافی ڕوناکبیری گۆڤار یان ژورناڵیک دا بیت؟ ئەمانە و چەندین پرسیار و تێڕامانی دی دەبنە هەوێنی قسەکردنەکانم.

کۆتا وتنی ئەم دەستپێکە ئەوەیە، کە داوادەکەم خوێنەری ئەم چەند دێڕە زۆڵە ژورنالیست لە ژورنالیستی ڕاستەقینە جیابکاتەوە و

ئەندێشەی خۆی ڕادەستی زۆڵە ژورنالیست نەکات و هەواڵ و ڕووماڵەکانی بەهەندوەرنەگرێت و وەک دوژمنی وتنی ڕاستیش تەماشا یبکات.

زۆڵگەردانی

ڕوونە، کە دەستەواژەی زۆڵ لە خودی خۆیدا نەختێک، بگرە زۆریش، س□□م□رەیە، ئەو دەمەش، کە دەدرێت□ پ□ا□ ژورنالیست ڕووبەری س□□م□رەبوونەکە زیاتردەکات و لەوسەریشەوە خۆی پتر کاریگەر و سەرسامکەر نیشاندەدات. بەڵام زۆڵگەردانی وەک پاشاگەردانی نییە. پاشاگەردانی لەئاکامی بێ سەرۆکی و نەبوونی سەرکردەی ڕاستەقینەوە دەردەکەوێت و پشێویی و نائارامی دەکات بە بنەمای خۆی، هەرچی زۆڵگەردانییە لێرەدا بەو واتایە بەکاردێت، کە هەر زۆڵە و بۆخۆی دەژیت و دونیای خۆی بە ئارەزووی خۆی دروستدەکات.

بەپێی دەستوری زۆڵگەردانی بێت ڕاستگۆیی لە هەڵوەدا و تەرە دا دەژیت و زۆڵیش زۆڵی تر قوتدەدات و چارەنوسی زۆڵگەردانیش بەدەست زۆڵترینەوە دەبێت. ئەمە سەرباری ئەوەی زۆڵ لە دەمی زۆڵگەردانیدا یاری جیاواز و چاوەڕێنەکراو دەکات.

لەبەرئەوەی باسکرا، بۆ من نوسین لەسەر زۆڵە ژورنالیست پڕە لە تاسە و پەژارەیی. نوسین لەوبارەیەوە بۆ خۆشی و خەندە نییە. نوسینی لەم شێوەیە نوکتەئامێزی و خەندەئامێزی بەدوای خۆیدا ناهێنێت. بۆ من نوسین لەسەر بوونی زۆڵە ژورنالیست لە کۆمەڵگەی نوێی ئێمەدا مایەی سیس بوون و ژاکانی ئاکارە(موراڵە).

بوونی ئەم چەشنە لە ژورنالیست ئاماژەیە لەسەر یەکگرتنەوەی بێباکی لەتەک ناکامیدا. زۆڵە ژورنالیست ڕۆژانە بە پەناماندا تێدەپەڕیت و لەناو گەرمایی ژیان کەسیرەمان دەکات(کەسیرەبوون= گرژهەڵاتن لەسەرماندا).

کێ زۆڵە ژورنالیستە؟

پرسیاری هەرە بناغەیی ئەم نوسینە ئەمەیە: کێ زۆڵە ژورنالیستە؟ ئەوانەن، کە تەنیا لە خەونی بەرژەوەندییەکانی خۆیاندان. ئەوانە سایکۆپاتی (دروونبیمار) psychopath ئێستاشمانن. زۆر بەدەگمەن زۆڵە ژورنالیستەکان زیانیان بەردەکەوێت. گەر تۆزقاڵە زیانێکیشیان بەرکەوێت ئەوا یان نەخشەیان بۆداناوە، یان بە ڕێکەوت بەریانکەوتووە، لێ ئەو دەمەش یەک نەخت زیانیان بەردەکەوێت قازانجێکی زۆر لەوە دەکەن. نموونەشمان لەسەر ئەوە زۆرە.

کێ زۆڵە ژورنالیستە؟ ئەوانەن، کە خەو بە تراجیدیاوە دەبینن. زۆڵە ژورنالیستەکان خوازیارن تراجیدیا ڕووبدات، تا بەهۆیەوە دەرکەون و

بەنگە. ئەوەی لەم حاڵەتەدا زۆربەی ژورنالیست لە ژورنالیستی ڕاستەقینە جیادەکاتەوە ئەوەیە، کە زۆربەی ژورنالیست لەسەر تراجیدیا و کارەساتی جەرگبڕ مشەخۆرە. ئیدی دوای ئەوە مانشێتی سۆزاوی و وروژێنەری زۆربەی ژورنالیست لە گشت لایەکەوە خۆی دەکات بە ئەندێشەماندا.

بەو جۆرە بێت کە زۆربەی ژورنالیستە؟ زۆربەی ژورنالیستەکان ئەو جۆرەن، کە شەیدای مایکرۆفۆنن. لە کوێ تراجیدیایەک هەبێت لەوێندەرە دەپەیڤن، کە دەشپەیڤن خۆیان وەک کەتا مرۆڤدۆستی سەرزەمین نیشاندەدەن. ئەمەش لە بەرئەوەی زۆربوونەکەیان وایانلێدەکات پیشەکەیان لا بە بەها و ناکاریگەر بێت.

ئاشکرایە، کە پیشەی ژورنالیستی شتێکی پڕمانا و بەرپرسیارئامێزیە، لە زۆرییەتی وادەکات پیشەی ژورنالیستی بە ئاقارێکی سەرلەبەر جیاوازدا بڕوات.

کە زۆربەی ژورنالیستە؟ دەشێت ئەوانە بن، کە بەردەوام چەنەلەدەدەن و پێشیانوایە گشت ڕاستی وا لە بەرباخەڵی ئەواندا. وەکیتریش زۆربەی ژورنالیستەکان سۆفیستەکانی Sophist (سوفستاییەکانی یۆنانی کۆن) سەردەمی ئێستامانن و پرۆتاگۆراس Protagoras و گۆرگیاس Gorgias یش بە شاگردی خۆیان نازانن. یاریکردن بە ڕاستی و وشەفرۆشی باشترین کاری زۆربەی ژورنالیستەکانە و لەگەڵ زاڵبوونی ئاکاری نیولیبرالیزمیش زۆربەی ژورنالیستی وەک پەتا لێرە و لەوێ دا بڵاوبووەتەوە.

ئەو شیاوییانەی وتاری سیاسیی نیولیبرالیزم خستوویەتیە بەردەست زۆربەی ژورنالیستەکان لە دیرێکی سەرمایەدارییەوە سەرچاوەدەگرێت. کۆمەڵگەی تازەش لە ژێر ڕووەوە قۆرت و چەوتیەکانی هەر لەم وتارەوە بەدەستهێناوە.

دیسانەوە دەپرسم: کە زۆربەی ژورنالیستە؟ لە بنچینەدا، ئەمە ئەو کەسانە دەگرێتەوە، کە لە سەر هەموو شتێک و لە هەموو شوێنێک دەنووسن و لەکۆتایشدا هەستدەکەین هیچیان نەنووسیووە. زۆربەی ژورنالیستەکان زۆر دەنووسن و بێ پرینسیپانەش دەنووسن. نووسین لای ئەمانە وشەسازییەکی ڕۆژانەیە و تانە و پلار، تەشەرە و تەوانج بەهەندوەرناگرێت. نووسینی پووچ و سەرەڕۆیی، یان ئەو جۆرە نووسینەی بێباکی و نابەرپرسیارییە بەرهەمدێنێت بەری بیری زۆربەی ژورنالیستەکانە.

سەرباری ئەوە، دەخوازم دووبارە بپرسمەوە کە زۆربەی ژورنالیستە؟ ئەو جۆرەن لە ژورنالیست، کە ناهێمن و چەنەباز و پۆپۆلیستن. زۆربەی ژورنالیستەکان لە وتنا گەرم و زۆربێژن. وا قسەدەکەن کە دایکی ڕاستیین، لە دەمێکە ڕاستیی قوربانی دەستی ئەمانەیە و وەکیتریش

خۆیان وەک گوناح و فریشتە نیشاندەدەن.
دەپرس□و□ کێ زۆڵە ژورنالیستە؟ ئەوانە زۆڵە ژورنالیستن، کە یاریزانن. یاری بە وشە، بە ڕاستی و بە ڕووداو دەکەن. ڕاستی بۆ ئەم جۆرە لە ژورنالیست بریتییە لە ڕیزکردنی وش□. □ووداوەکانیش بۆ ئەمانە تا ئەو جێگایە ماناداری□، ک□ خۆیان لە ناو مانشێتێکدا دەبیننەوە.
بەم جۆرە بێت بۆ دواجار دەپرسم: کێ زۆڵە ژورنالیستە؟ ئەوانەن، کە پارێزەری بێدادییەکانی ک□م□گ□ن، لەسەر خوانی سیاسی و دەوڵەمەندەکانی کوردستان باس لە کاری ڕۆژنامەوانیی خۆیان دەکەن. بگرە هەر زۆڵە ژورنالیستەکانیشن، کە ڕاستەوخۆ ژیانی هیچ سیاسی و دەوڵەمەندێک ناخەنە ژێرگومان و مەترسییەوە.
بەڵێ زۆڵە ژورنالیستەکان مانشێتە سەرنجڕاکێشەکان لە باخ و سەرمێزی خواردنەوەکان دەستنیشاندەکەن. تاس□انێکیش لەمەو بەر ئاگام لێبوو، ک□ زۆڵە ژورنالیستەکان بام□تی مانشێتە گرنگەکانیان لە باخ و سەرمێزی خواردنەوە لەگەڵ سیاسیی و دەوڵەمەندەکان داد□ش□ت. زۆرجار زۆڵە ژورنالیستەکان ناونیشانی مانشێتە هەستیارەکانیان بەدەم قاقا و نوکتەوە دەهۆنیەوە و بەجۆرێکیش ڕێزمانی مانشێتەکانیان دادەنا، کە نزیک بێت لە بەرژەوەندی سیاسیی و بازرگانەکان. بەجۆرێک ڕاستییەکانیان لە ناواخنی مانشێتەکانیان دەئاخنی، کە نە شیش بسوتێت نە کەباب.

ئەوەی زۆڵە ژورنالیست لە ژورنالیستی ڕاستەقینە جیادەکاتەوە

بوون بە زۆڵە ژورنالیست بەڕێکەوت نییە و کۆشش و تەقەلایەکی زۆر و بێ وچانی دەوێت. وەکیتر، گێلەکان نابنە زۆڵە ژورنالیست. ئەوانە دەبنە ئەمە، کە جۆرێک لە زرنگی و هۆشیاری تایبەتیان هەیە و بە بەرژەوەندییەکانیشیان ئاشنان. ئەمانە، زۆڵە ژورنالیستەکان، دەزانن چیدەکەن، لە کوێ چی دەڵێن و چۆنیشی دەڵێن. بۆیە ئەوەی زۆڵە ژورنالیست لە ژورنالیستی ڕاستەقینە جیادەکاتەوە زۆر شتە. لای خوارەوە هەندێکیان بەسەردەکەینەوە.
زۆڵە ژورنالیست بەردەوام هەیە و لە هەموو شوێنێکیشدا دەردەکەوێت. ئێستا لێرەیە، لە سلێمانییە و تاوێکیتر لە بادینانە. سبەی لە هەولێرە و دواتر لە هەڵەبجەیە. گشت شوێنێک دەکات بێ ئەوەی دووچاری مەترسی ببێتەوە. ئەوەش، کە وادەکات دووچاری هێچ کێشەیەک نەبێتەوە تایبەتمەندییە سۆفیستییەکەیەتی. ئەمەو ئەم جۆرە زۆڵە جارجارە لەو جەولانە خەو بە ڕووبەڕووبونەوە و پەلاماردانێکیشەوە دەبینێت. ناوبراو مردووی شوێنە گشتی و قەرەباب□غ□کانە، نەک تەنیا ل□ بەرئەوەی کارەکەی ئەوەی ل□ داوادەکات، ل□ بەرئەوەش، کە

سایکۆلۆجیای زۆڵایەتی لە ناخی زۆڵە ژورنالیستدا کارایە.
زۆڵە ژورنالیست بۆ ئەوەی هەبێت و بەردەوامبێت پێویستی بە دراما و داستانە. پێویستی بە درێژدادن□ی و کاوێژسازییە. بەواتایەکیتر، ئەم جۆرە ژورنالیستە لەسەر قەیرانەکانی ئێمە دەژیت. تا قەیران هەبێت ئەو مانشێتی وروژێنەر و یاریئامێزانە داد□□ژ□ت.
هەرچی ژورنالیستی ڕاستەقینەیە، کە بوونی لە کۆمەڵگەی ئێمە و هاوشێوەکانی خەریکە دەبێتە شتێکی دانسقە و دەگمەن، ژیانی خۆی دەخاتە مەترسییەوە. بۆ ژورنالیستی ڕاستەقینە وتنی ڕاستی سەروی گشت وتنەکانە. هاوکات ئەم جۆرە ژورنالیستە لە خۆڕا ناپ□یق□ت، ک□ د□شپ□یق□ت □استی لە ناڕاستی جیادەکاتەوە و خۆی لای سیاسی و دەوڵەمەند ناشریندەکات. ئەمەو ئەم شێوە ژورنالیستە مات و خەمبارە و کارەکانی، کە بریتیین لە بەدواچوون و یەکلاکردنەوە، دوور لە سۆز و ڕاگرتنی بەڵانس ئەنجامدەدات.
لەوەی باسکرا سەرنجڕاکێشتر ئەوەیە، کە ژورنالیستی ڕاستەقینە بێباک و قۆشمەچی نییە. ئامادەیە سەری خۆی لەپێناو گەیشتن بە وەڵام بۆ پرسیارێکی هەستیار دانێت. ژورنالیستی ڕاستەقینە، ڕێک بە پێچەوانەی زۆڵە ژورنالیست، هۆگری کارەکەیەتی و لە بنەچەی کارەکەشی واحاڵییە، کە ئەرکێکی ئاکاریی(موڕالیی) لەسەرە و قەرزێکی ڕەوشتیشی لەئەستۆدایە.
وێڕای ئەوە، ژورنالیستی ڕاستەقینە بە سەلیقەوە لە سەختگیرییە ژورنالیستییەکان دێتەدەرێ و بەکارامایشەوە دژوێژ (پارادۆکس)ەکان شیکاردەکات. ڕچەشکێنی ژورنالیستی ڕاستەقینە ئەوکاتانە دەردەکەوێت، ک□ گ□ورزێکی سامناک لە بەرژەوەندییەکانی دەسەڵات دەدات و چاوپۆشیش ناکات لە بی مافییەکان.

زۆڵە ژورنالیستەکان ب□ر□□می میدیای سێبەرن

سەری باس و بنی باسی زۆڵە ژورنالیستەکان میدیای سێبەرە و هەر خۆشیان زووزوو دەمانکەن بە دوژمنی ئەم جۆرە میدیایە. لەبەرئەوەی میدیای سێبەر بەخێوکەر و دروستکەری زۆڵە ژورنالیستەکانە بەردەوام قاچێکیان لەناو ئەم میدیایەدایە. بەدڵنیاییەوە میدیای سێبەر ئەو چەشنە لە ژورنالیست دروستدەکات، کە دەزانێت کێکە گەورەکە ل□ ک□وی□. بۆ زۆڵە ژورنالیستەکان کێکە گەورەکە وا لەناو میدیای غەیرە سێبەر. باشە بۆ؟
لەبەرئەوەی ئەم جۆرە ژورنالیستانە کەسانێکی دەبەنگ و ناوریا نیین، ئەو نەختە کێکەیان بەلاوە مەبەست نییە لە دەڤەری میدیای سێبەردایە. ئەمانە چاک لەوە حاڵیین مانەوەیان لە زۆنی میدیای سێبەر شتێکی کاتیی، یارییەکی دۆڕاو و بی گەرانتییە، بۆیە زۆڵە

ژورنالیستەکان گشت بوونی خۆیان و تەکنەلۆژیا زۆڵاویەکەیان لە بەرگێکی تردا لەناو میدیای غەیرەسێبەر دەخەنەگەڕ.
بەزمەکە لەوەدایە، ئەو ماوەیەی زۆڵە ژورنالیستەکان لەناو میدیای سێبەر بەسەریانبردووە، بە جۆرێکی تر بە ئێمەی دەفرۆشنەوە و وەک قۆناغێکی زێڕینی خۆشیان تەماشیدەکەن؛ گوایە لەوێندەرێ کاری دەگمەن و تایبەتییان کردووە. وێڕای ئەوە، ئەوەندەی لە شەڕی نێوان زۆڵە ژورنالیستەکانەوە فێری ڕاستیبێژی دەبین و بە شاراوەکان ئاشنادەبین ئەوەندە لە شەڕی نێوان زۆڵە ژورنالیستەکان و ژورنالیستە ڕاستەقینەکانەوە شت فێرنابین. شەڕی نێوان زۆڵە ژورنالیستەکان شەڕە لەپێناوی پلەوپایەی ناو ڕاگەیاندن و دابەشکردنی کێکی داهاتوو، نزیکبوونەوە لە سیاسی و سەرمایەدارەکان و چەندین دیاردەیتر.

زۆڵە ژورنالیست کەسایەتییەکی سایکۆپاتی(دروونبیمار) هەیە

بە بی گومانەوە، ه□م□ا بۆ ئەوە دەکەین، کە زۆڵە ژورنالیست کەسایەتییەکی سایکۆپاتی psychopath (دەروونبیمار) شی هەیە. کەسی سایکۆپات کەسێکی دەروونناساغی بێ سۆز و ئاکار لادەرە. تایب□□یت درۆزن و هەڵخەڵەتێنەر و ڕەفتار ترازاوە. لەو□ س□□م□رەتر کەسی سایکۆپات هەست بە ناموردای و تێکشکانی خۆی ناکات. ئەگەرچی زیرەکی□کی ڕووکەشیشی هەیە، لێ خۆپەرستییەکەی، کە لە لوتکەدایە، ئەوەی لێت□ک□دات. سەرباری ئەوە، ئەم جۆرە کەسە بێ شەرمە و توانای دادوەری ڕاستەقینەی نییە و بەردەوامیش لە خەمی خۆی دایە.
کەوابو□ت ئەوەی لای سەرەوە سەبارەت بە کەسایەتی سایکۆپات وترا لە زۆر ڕووەوە لە زۆڵە ژورنالیستیش دا بەدیدەکرێت. زۆڵە ژورنالیست ئەو دەروونبیمارەیە ناشێت پشتی پێببەسترێت. کەسی لەم جۆرە بەرامبەر بە کێشەکانی کۆمەڵگە بێباکە و خەو بە بەسەرهات و ئاشوبەوە د□بینێت.
زۆڵە ژورنالیست هەرگیز ژیانی، بەرژەوەندییەکانی، ناخاتە بەر مەترسیی و جۆرە هەڕەشەیەکەوە، ک□ ب□□د□رەتانی بکات. ئەمە ئەو کەسەشە، کە ناخوازێت موغامەرە بکات و ب□ ئەوەی دەرفەتی ئەوەشی بۆ دروستبێت ل□ بەردەم مایکرۆفۆن دا قسەبکات و دل□قانی خۆی بۆ سیاسیی و سەرمایەدارەکانی کۆمەڵگە نیشانبدات بێباکانە گومان لە ئاکاری ژورنالیستی ڕاستەقینە دەکات.

زۆڵە ژورنالیست دوژمنی ڕاستییە

کاری ژورنالیستی کارێکی لێوڕێژە لە گەڕان بەدوای گەواهی و بەڵگە، لە خستنەڕووی پڕنۆ(دەلیل) و ساغکردنەوەی ڕاستییەکان. ئەمە بۆ

زۆڵە ژورنالیست بەجۆرێکی ترە. ل□ بەرئەوەی ئەو دوژمنی ڕاستییە بکوژی سەرەکی دادیشە. بەم شێوەیە بێت، ئەوەی ناوبراو تێیناگات، یاخود ناخوازێت تێیبگات، ڕاستییە. بەڵام زۆڵە ژورنالیست بۆ ئەوەی هەبێت و بەرژەوەندییەکانیشی پارێزراوبێت لە هیچەوە ڕاستی دروستدەکات. کێشەی ئەم جۆرە لە ڕاستی ئەوەیە، کە کەس پێویستی پێی نییە. ڕاستییەک بەرهەمی هیچیی بێت ناڕاستییە و دژی تاکەکانی ک□م□گ□شە.

ڕاستییەک لە منداڵدانی هیچییەوە بێتەکایەوە دژە بەهاو و بەدفەڕ و بەدنیهادە. بۆیشە کۆمەڵگەی گەندەڵ بەهەشتی زۆڵە ژورنالیست و دۆزەخی ژورنالیستی ڕاستەقینەیە. لە سۆنگەی ئەم لایەنەشەوە بەوە دەگەین، کە بیر و ڕەفتاری زۆڵەکانی ناو ژورنالیستی ئەمڕۆمان شیرازەی کۆمەڵگەیان ل□ بەر یەک هەڵوەشاندووو□ تەوە.

زۆڵەکان لە ئێستادا، لە کۆمەڵگەی تازەی کوردی دا، زۆر و زەبەندەن، ژمارەیەکی بێ شومار لە زۆڵ لە نێوەندە هەستیارە جیاجیاکانی کۆمەڵگەدا کاری خۆیان دەکەن و کاریگەریی ز□□□ان□ی خ□شیان □□زانە لەو نێوەندانەدا دادەنێن.

لێرەدا هیچ دور ناڕۆم گەر بل□□م: ژمارەیەکی بێ شومار زۆڵمان لە پەرلەمان، لە وەزارەتەکان، لە زانکۆکان، لە سەنتەرەکانی ڕوناکبیری، لە پەروەردە و لە تەندروستیدا هەیە. زۆرێکیش لەمانە ژورنالیست و میدیای تایبەت بە خۆیان هەیە. ئەم زۆڵانە تێکدەری ڕیشاڵی کۆمەڵگەن و لە داڕمان و گەندەڵکردنیشی بەرپرسیارن.

ب□ بێگومانە دەڵێم: لەژێر سایەی زۆڵەکان، ز□□□زیرەکان، نەک هەر سیاسەت، پەروەردە، فێربوون و کردی ڕوناکبیریی بی بەها و قێزەوەنکراوە، ئەوەش قێزەوەنکراوە، کە پێیدەڵێن کاری ژورنالیستی و گەیاندنی هەواڵ و زانیاریی.

چۆن لە زۆڵە ژورنالیست ڕزگارمان بێت؟

ئەوەی که هەمیشه، بۆ زۆرێک، لێرەدا جێگای پرسیاره ئەوەیه، کە زۆڵە ژورنالیست خۆی بەرهەمی خۆیەتی، یان لەدەرەوەی خودی خۆیەوە دێتەکایەوە؟ لە دەستپێکدا جەختمانلیکرد، کە زۆڵەکان بەرهەمی داڕمانی ڕەوشتیی کۆمەڵگەی ئێمەن. بەم جۆرە، بە چاککردنی ئەم ڕەوشتە ڕزگارمان دەبێت لەم جۆرە زۆڵە.

بە نەمانی ڕیشاڵی گەندەڵی لە کۆمەڵگە ڕزگارمان دەبێت لە ئاکاری زۆڵە ژورنالیستەکان. کەواته تا ئەو دەمەی ئەم چەشنە کۆمەڵگەیە کۆمەڵگەی ئێم□ بێت پێویستمان بەوەیە گوێ لە زۆڵە ژورنالیستەکان نەگرین، ئەوەی ئەوان بە ڕاستی دەزانن ئێمە گومانیلێبکەین، بۆچوون و تێگەیشتنەکانیان ڕەتبکەینەوە و باوەڕی پێنەکەین، تا پێماندەکرێت

خوێنەر و گوێگریان نەبین، ئەوان بە سەرچاوەی ڕاستی و زانیاریش نەزانین.

بەو جۆرە بێت، کوشتنی رۆحیی زۆڵە ژورنالیستەکان لەوێوە دەستپێدەکات، کە هەردەم پێیانبوترێت “”تۆ بێ لایەن نییت و من بۆچونەکانتم لا بەهەند نییە””.

دوا وتن

پێشتریش (لە باسێک بەناوی “زۆڵ و زۆڵناسی، زۆڵەکانی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمی””) وتوومە، زۆڵ ئەو کەسەیە دەستی لە شێواندنی شیرازەی کۆمەڵایەتی و مرۆڤدۆستی لە کۆمەڵگەی نوێی ئێمەدا هەیە. وەکیتر، دەشخوازم بڵێم لەڕێگای فەلسەفەوە، وەک ئەرکێکی ڕەوشتی، لای سەرەوە ڕۆچوومە ناو قسەکردن لە زۆڵە ژورنالیست و بە دیاردەیەکی گەمار، پیس و چەپەڵی ناو کۆمەڵگەی تازەی کوردیشم ل□ قەڵەمدا.

سەرباری ئەوە، کۆمەڵگەی کوردی ئێستای ئێمە، کە وەک گشت کۆمەلگاکان لەژێر فشاری سۆسیال میدیایە، لێوانلێو نییە لە زۆڵە ژورنالیست. کۆمەڵگەی میدیایی ئێمە ژورنالیستی بەئەمەک و مرۆڤدۆستی زۆری بەخۆوە دیووە، لێ دەشناڵێنێت بەدەست ئەو نەختە زۆڵە ژورنالیستەوە، کە لە گشت شوێنێکی هەرێمدا ڕێکەوتدەکرێن.

تێگەیشتن لە زۆڵە ژورنالیست داوای ئەوەمان لێدەکات لەو بونیادە حاڵیببین، کە ئەم چەشنە ژورنالیستە دروستدەکات. بونیادی سیاسی و کۆمەڵایەتیمان توانایەکی ئەفسانەیی لە دروستکردنی ئەم جۆرە ژورنالیستانە هەبووە. ئەمەش مێژووەکەی بۆ پاش ڕاپەرین دەگەڕێتەوە و لەگەڵ گشت قەیران و تەنگژەیەکی سیاسی و ئابووریش چاک تەشەنەی کردووە.

بەواتەیکیتر، زۆڵە ژورنالیستەکان لەم ساڵانەی دواییدا، بەهۆی قوڵبوونەوەی ئازارە کۆمەڵایەتی-ئابووری و سیاسییەکانی تاکی کوردەوە، توانیویانە لەناو پانتاییەکی بەریندا کارابن. لەبەرئەوە پێویستە بەسەلیقەوە، نەک بێباکانە، لەوە حاڵیببین، کە کارایی زۆڵە ژورنالیست لە کۆمەڵگەی ئەم دوو دەیەی دواییدا زادەی چ هەل و مەرجێکە.

گومانیناوێت، کۆمەڵگەی کوردی ئێستای ئێمە خاوەنی پۆلێک ژورنالیستی بێدەنگ و بەمروو□تە، لێ لە هەمان کاتدا و لەژێرسایەی زۆڵە ژورنالیستەکان دۆزی ژورنالیستیمان تابڵێیت ماندوو و ناساغە و هەواڵ و زانیاری بێ نرخ و هەرزان، کە بەرهەمی زۆڵە ژورنالیستەکانە، ڕۆژانە گەمارۆماندەدات.

سەرئەنجام ئەوەش دەڵێم: ڕۆژانە چەندین دیمەنی زۆر و زەبەند لەناو شار، لە شوێنە گشتییەکان، لەناو سۆسیال میدیا، لە دامەزراوەکاندا

بەدیدەکەین، کە پێماند□□ن ئێرە شوێنی ڕاستەقینەی زۆڵییە. گرفتەکە لێرەدا لەوەدایە، کە ئەو شوێنانە لەزیادبووندان و خۆشیان بۆ ناو گشت کایە ناسک و هەستیارەکانی کۆمەڵگە و ژیان شۆرکردوو□ تەوە.
زۆڵەکانی ئەو کایە هەستیارانە ئەو وێنەیە لە ئەندێشەماندا بەرجەستەدەکەن، کە زۆڵی ژیرییەکی تایبەت بە خۆی هەیە. واتە زۆڵ دەبەنگ نییە. ئەمەش داوای ئەوەمان لێدەکات لە زۆڵناسی بکۆڵینەوە و لە دۆزی زۆڵ و زۆڵیەتیش بڕامێین، کە لێوانلێوە لە بێ ڕەوشتی. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، کە کۆمەڵگەی ئێمە بەدەست ئەم ز□□□انەوە دەناڵێنێت. زۆڵەکان کۆمەڵگەی ئێمەیان کردووەتە کەلاوە و بەرامبەر بە ئایندەشمان بی خەمن.

سەرنج: ئەم باسە تەواوکەری ئەو باسەیە پێشتر ، لە ڕێکەوتی 11-11-2021 لە ماڵپەری ئاوینە و دواتر لە دەنگەکان بەناوی(زۆڵ و زۆڵناسی، زۆڵەکانی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمی) بڵاوکرایەوە.

ڕاڤەکاری فەلسەفیی/ بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە … کتێبێکی نوێی ئازاد حەمە

کتێبێکی ٨٥٠ لاپ□□ییە دەزگای جەمال عیرفان ئەرکی چاپکردنی گرتۆتە ئەستۆ و بەم زووانە بڵاو دەبێتەوە…

ئەم کتێبە تایبەتە بە ڕاڤەکاری فەلسەفیی هزری ڕاڤەی پۆلێک هزرمەندی نوێی ڕۆژئاواییە.

ئازاد حەمە

ڕاڤەکاریی فەلسەفیی

بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە

لیڤیناس، میرلۆ-پونتی، بلانشۆ، کانگویلیم، ئالتیسێر، دێریدا، دولۆز، لیوتار، شمیت، بادیو، بۆدریار، ڤاتیمۆ، ڕانسییێر، ئەگامبێن، ژیژێک، ریکۆر، ڕۆرتی، ئیکۆ، گادامێر، ڤیریلیو، فێری، ئیریگەرەی، تودۆرۆڤ، ئۆنفرێ، سینگر، باومان، مۆران

2022

ڕاڤەکاریی فەلسەفیی بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە

3

دڵخوازبوونی فەلسەفە چەکەرەبوونی بیرکردنەوەیە-زۆرین و گەڕانەوەی واتاکانە بۆ ناڵەی خۆیان-ڕوشتنە لە بۆشاییەوە بۆ پڕایی-بەرەو پڕپڕ بوون لە گوتن-گوتنی ئەوەی تا هەنووکە نەبیستراوە-دڵخوازبوونی فەلسەفە بەدواداچوون و پەیگیرییە بۆ چشتێک-کە نیمانە-کە هێشتا بەدەستمانتەهێناوە و ئاوارەیە. فەلسەفە-کە پیشەی سۆراغە بەدوای دڵخوازێک-بەدوای گشت حەشارگەیەک تا ئەم دڵبەندەی تیدا بدۆزێتەوە-گیرودەخولقێن و بێوچان ئیش بۆ دۆزینەوەی ئەم دڵخوازە دەکات. بەپێی ئەوەی فەلسەفە هەڵوەدا و ئاوارەیە، بەئاسانیی نایێتە دڵخوازی-یان فەلسەفە نابێتە دڵخوازی هەموان. هەژموون و باڵادەستیی هزری ڕۆژئاوا ئەوەمان پێدەبێژێت-کە فەلسەفە کۆچەرە و نیشتیمانی ڕاستەقینەی لەو شوێنەیە-کە ڕاڤەکاریی و ڕاشکاویی بوونی هەیە. ڕاڤەکارییەکان، تا ئەو جێیەی ڕاشکاویی و ڕاستەقینەیی لەدایکدەبێت-لەناو یەکدیدا لەململانێیدان-ئەمەیش شکۆداریی بۆ فەلسەفە دروستدەکات. پاراستنی شکۆی فەلسەفەش پێویستە جێی باسی دڵخوازانی فەلسەفە بێت. پاراستنی شکۆی فەلسەفە بەرپرسیارییەکی تاقەتایی مرۆڤە؛ هیچ نەبێت تا ئەو دەمەی پێویستی بۆ فەلسەفە زنە و زیندووە.

Azad Hama

Philosophical Interpretation

Philosophical Consideration

Levinas,Merleau-Ponty,Blanchot,Canguilhem,Althusser,Derrida,Deleuze,Lyotard,Schmitt,Badiou,Baudrillard,Vattimo,Rancière,Agamben,Žižek,Ricœur,Rorty,Eco,Gadamer,Virilio,Ferry,Irigaray, Todorov, Onfray, Singer, Bauman, Morin

دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان
لە سەر ئەرکی (د. تەها ڕەسووڵ) چاپکراوە
2022

فەلسەفە ئێستا، ئارادەیەک، بێخاوەنە، خەمخۆری زۆر کەمە-هەر بۆیەش ڕق لە فەلسەفە و زەفەربردن بە فەلسەفە لەئێستادا لە چڵەپۆپەدایە و دوژمنانی فەلسەفەش بێسنور و ئاشکرا کاری خۆیان لێرە و لەوێ دەکەن-بۆیە ناونیشانی سەرەکیی ئەم کارەمان "ڕاڤەکاریی فەلسەفیی"ە و ناونیشانە لاوەکییەکەیش "بەهەندوەرگرتنی فەلسەفییانە"یە. لێرەدا ڕاڤەکاریی فەلسەفیی ئەو فەیلەسووف و هزرکارانە دەخەینەڕوو، کە گرنگیی فەلسەفیی و هزریی خۆیانیان لە مێژووی هزری هاوچەرخی ڕۆژئاواییدا هەیە. چنینی ڕاڤەکاریی جۆرێکە لە چنینی هزر. ڕاڤەکاریی، کە دەبێت گشتگیر و تۆکمە بێت لە دەرەوەی تێهزرین نییە. تێهزرین دروستکەری ڕاڤەکارییە و دۆزەرەوەشییەتی. ڕاڤەکاریی چەشنی هزر لە چاوەڕوانیی ڕووداو و گرفتەکانادایە. ڕاڤەکارییش نییە، گەر ئافراندن لە هزردا نەکرێت. بەمجۆرە، لەم کتێبەدا مشـــتێک تێکستی فەلسەفیی ڕێکەوتدەکەین، لەڕیشەدا تەر و ئاوارەن و زەمینەسازیەڕیشن بۆ ڕۆیشتن بەرەو سفرەی سەخاوەتی فەلسەفە، کە لەوێندەری ڕێکەوتی ڕاڤەکاریی فەلسەفیی جیاجیا دەکەین.

فەلسەفەی خۆشەویستی: سێکس زەفەر بە خۆشەویستی دەبات!-6- .. ئازاد حەمە

بەشی شەشەم

دەستپێک: زەبری سێکس و نەرمی خۆشەویستی

سێکس غەدارە و خۆشەویستیش نەرمونیان. وەکیتر، خۆشەویستی خەریکە لەژێر زەبری سێکس وردە وردە ئاوا دەبێت. ئەمەش تا دێ دەخوازێت خەمناکمان دەکات، چونکە لەناو ژیانی تازەی ئەستێرەی ئێستامان، لەهەر جێگایەکدا بین، خۆشەویستی کەوتووەتە ژێر چەپۆکی سێکسەوە. ئەم دیاردەیە یەکێکە لە ناساغترین دیاردەکانی شارستانی تەکنەلۆژیاوی هەنووکەمان. دوانەکان، جووتەکان، لە گشت شوێنێک سێکس پتر لە خۆشەویستی کۆیاندەکاتەوە؛ هەر سێکسیش خودی پێکەوەبوونەکە دادەڕمێنێت. زۆرێک بەدوای هۆکاردا دەگەڕێن و ئەمەش وادەکات خۆمان لەبەردەم شرۆڤەی جیاجیادا ببینینەوە، لە شرۆڤەکارەکان بۆ شوێنگەلێکمان دەگەیەنن، کە هێشتا پێویستمان بە شرۆڤە و شیتەڵکاری تر و ترە.
چۆن بتوانین ڕوانین بۆ سێکس بگۆڕین؟ چۆن وابکەین سێکس جێی لەق بێت لەبەردەم خۆشەویستی دا؟ مەگەر ئەمە کاری فەلسەفە نییە؟ بەڵێ تا سەر ئێسقان ئەوە کاری فەلسەفەیە، کە ڕوانین بۆ سێکس بگۆڕێت و وا لە سێکسیش بکات لەبەردەم خۆشەویستی دا جێی لەق بێت. ئەمە تەنیا بە شرۆڤەکارییە فەلسەفییەکان نایەتەدی، دەبێت فەلسەفە کارە سەرەکییەکە بگرێتە ئەستۆ؛ کاری فەلسەفە گۆڕینی دیاردە ناساغەکانە، نەک شرۆڤەکردنیان.

لێرەوە، لەسەرەخۆ، پێدەنێینەناو مۆدێلێک لە شرۆڤەی فەلسەفییانە بۆ خۆشەویستی، ئەوەش ئەزموونی بیرکردنەوەی فەلسەفیی ئالان بادیوە. ڕوانینە تەر و تەسەلەکانی ئەم بیرمەندە دەکەین بە کۆڵەکەی شرۆڤەکارییە فەلسەفییەکەمان و پشتئەستووریش بەو ڕوانینانە دەگەین بە ئەنجامگەلێکی پێویست. باشە فەلسەفە، یان دەروونناسی دوا

وتنمان لەمەڕ خۆشەویستی پێدەڵێت؟ ئالان بادیو چ فەلسەفەیەکمان سەبارەت بە خۆشەویستی بە پێشنیاردەکات؟ لە ئەفلاتونەوە بۆ فرۆید و لاکان خۆمان بە قەرزاری چ هزرێکی فەلسەفی دەزانین؟
لەکۆتایدا دەخوازم بڵێم، کە خۆم بە قەرزاری فەلسەفیی ئالان بادیو دەزانم، کە لە ڕوانگەیەکی فەلسەفییەوە منی هەڵدایە ناو واتای خۆشەویستییەوە. فەلسەفاندنی خۆشەویستی ڕێگاچارەیە بۆ دەربازبوون لە غەدری سێکس، لە یارییەکانی شەهوەت و گەڕانەوە بۆ زێدی ڕاستەقینەی ئەڤینداری. لەسەر ئەو بناغەیە، بە پاڵپشتی بۆچوونێکی شیعرگەرائامێزی (ڕامبۆ) دەخوازم بێژم پێویستمان بە””سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی پێناسەیەکە بۆ ئەڤینداری””. بە هەڵکەوتیش نییە، کە بەندە و پێشتریش بادیو و زۆرێکی تر کەوتوونەتە ژێر سیحری ئەو تێگەیشتنە نازدارەی ڕامبۆوە.
پوختەی ئەوەی وتمان، فەلسەفە دەبێت وابکات، کە دەربازمانبیت لە غەدری سێکس، بگەڕێینەوە بۆ زێدی خۆشەویستی (دەخوازیی، ئەڤینداریی). لەوەشەوە، لەژێرسایەی خۆشەویستی وەک هزر، کار بە سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی تێگەیشتن بە خۆشەویستی بکەین.

ئالان بادیو و فەلسەفەی خۆشەویستی

ئالان بادیو لە “”بوون و ڕووداو””دا، کە یەکێکە لە کارە فەلسەفییە سەرەکییەکانی، کە بە ڕوناکبیر و هزرڤانانی فەڕەنسی و ڕۆژئاوایی ناساند، لەوە و لە کارەکانی دواتریشیدا بە وردی لەسەری تێزێکی خۆی دەوەستێت، ئەویش بابەتی خۆشەویستییە. ئەڵبەتە، خۆشەویستی وەك یەکێك لە هەل و مەرجەکانی فەلسەفە. گومانیشی ناوێت فەلسەفە لەگەڵ دەرکەوتنی قسەی خۆی لەسەر خۆشەویستی کردووە بۆیە لێرەدا هەوڵدەدەین زۆر بە پوختی خۆشەویستی لە دیدێکی فەلسەفییەوە گفتوگۆ بکەین و لەسەر ڕوانینی بادیو بۆ واتای خۆشەویستی بوەستین و تێگەیشتنێکی فەلسەفی تایبەت بەم واتایە لە هزری ئەم فەیلەسووفە دەربهێنین و بیکەین بە جەمسەرێك لە جەمسەرەکانی توێژینەوە تایبەت بە دیاردەی خۆشەویستی. دیارە پێشتریش لە چەند نوسینێکماندا هێمامان بە تێگەیشتنی بادیو بۆ خۆشەویستی کردووە، بەڵام لەم نوسینەماندا زۆنی وتنەکانمان لەسەر هەندێك ئاستی باسنەکراو بەرباسدەخەین و واشدەکەین بینینەکانمان ئاڕاستەی تر وەرگرن و گەشتێکی فەلسەفی بن بە ناو دونیابینی فەلسەفی بادیو سەبارەت بە خۆشەویستی، سێکس و خود.
بە زۆربەی ئەوانەی لە هزری فەلسەفی بادیودا پسپۆڕن لەوە بەئاگان، کە بادیو لە سێ نوسین دا باس لە واتای خۆشەویستی، یان چییەتی

خۆشەویستی دەکات. لە نوسینی:"مانیفێستی فەلسەفە Manifeste pour la philosophie"(1)، “خۆشەویستی چییە؟ Qu’est-ce que l’amour ?”(2)، “لە ستایشی خۆشەویستیدا Éloge de l’amour”(3).
بادیو لە نوسینی “مانیفێستی فەلسەفە”دا، کە لە ساڵی 1989 دا نوسیویەتی، ئەڵبەتە پێشتریش و لە بەرهەمە قەبەکەیدا، کە لە ساڵی 1988دا چاپیکردووە (بوون و ڕووداو) باس لەوە دەکات، کە خۆشەویستی لەگەڵ بیرکاری (یان زانست)، هونەر (یان شیعر) و سیاسەت دروستکەری ڕاستی فەلسەفیین، یان ئەم چوارە بەو هەل و مەرجانە دەناسێنێت، کە فەلسەفە بەهۆیانەوە دەتەسازاندن. بەپێی ئەم هاوکێشە فەلسەفییە بادیوییانەیە بێت “خۆشەویستی بەرهەمهێنەری ڕاستییە، ڕاستی فەلسەفیی”. خۆشەویستی لە دیدی بادیو بریتی نییە لە ئەزموونی ئەوەیتر، بەڵکو لە “ئەزموونی جیهان، یان دەزەك”. ئەو خۆشەویستییەی بادیو ستایشی دەکات ئەوا “دووان (جووتێك)پێکەوە دروستیدەکەن و بەرهەمی یەکگرتنەوەشیانە، کە ئەوەش لەلایەن خۆیەوە ڕووداوێك پێکدێنێت”. هاوکات بە ئەوەی بادیو خۆشەویستیمان بۆ ڕاڤەبکات پرسیارگەلێك وەك پیاو چییە؟ ژن چییە؟ دەوروژێنێت و خۆی وتەنیش” فەلسەفەی ڕۆژئاوا لە ئەفلاتونەوە تا نیچە هەوڵیداوە واتای ژن شرۆڤەبکات”(4).

بەرەو دامەزراندنەوەی فەلسەفەیەک تایبەت بە خۆشەویستی

فرۆید و لاکان

چییەتی خۆشەویستی بە زۆربەی بیرمەندانی ڕۆژئاوا گرنگی خۆی هەبووە و ئەم گرنگییەش بەجۆرێك لە جۆرەکان قەرزاری ئەو وتنە فەلسەفیانەن ئەفلاتون لە دیالۆگی سیمپۆزیۆن (خوان، Symposion) بە ئامادەبوونی ئێرۆس (خواوەندی خۆشەویستی) و سوکرات لەو دیالۆگەدا، بەردەستمانی خستووە و ئەمەش وایکردووە لەو دەمەوە خۆشەویستی ببێت بە بابەتێکی مانادار بۆ فەلسەفە.
بادیو لە شرۆڤەکانی سەبارەت بە خۆشەویستی لە گەڕانەوەی بەردەوامدایە بۆ ئەفلاتون و لاکان. بادیو پێیوایە “تیۆری لاکان تایبەت بە خۆشەویستی هەمان دیدی فرۆید نییە”، یان لاکان سەبارەت بە بابەتی خۆشەویستی قەرزاری فرۆید نییە. بەپێی تێگەیشتنی فەلسەفی بادیو ئەوەی لاکان لەم ڕووەوە لە فرۆید جیادەکاتەوە ئەوەیە، کە “لاکان واتای خۆشەویستی و حەز بە زاراوەی فەلسەفی تێهەڵکێشدەکات”. بۆیە بۆ بادیو “لاکان باشترین دەروازەیە بۆ تێگەیشتن لە خۆشەویستی”. ئەم ئامادەبوونەی خۆشەویستی لە هزری لاکان بۆ بادیو مانادارە و ڕێگایەکیشە بۆ لکانی فەلسەفە بە شیکردنەوەی دەروونییەوە. ئەمەش لەلایەن خۆمانەوە تا ڕادەیەکی زۆر

پێمانوایە فەلسەفە و شیکردنەوەی دەروونی توانای سازدانی شرۆڤەکردنی قووڵییان سەبارەت بە خۆشەویستی پێیە.
ئاشکرایە خوێنەری بادیو و پسپۆڕ لە فەلسەفەی خۆشەویستی ئەم بیریارە فەڕەنسییە، هەست بەوە دەکات، کە شیکردنەوەی دەروونی نەبووە بە یەکێک لە چوار هەل و مەرجەکەی دروستبوونی فەلسەفە، بەڵام لەهەمان کاتیشدا بادیو لە نوسینەکانیدا بەبێ سڵەمینەوە جەخت لەوە دەکات، کە “فرۆید و لاکان دوو فەیلەسووفی مەزنن و ڕۆڵێکی سەرەکیشیان لە سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی واتای خود دا دیووە”. ئەوەی بە بادیو تایبەت بە لاکان جێی تێڕامانە ئەوەیە”لاکان پێویستە وەک تیۆریزەکەری خۆشەویستی، نەک خود، یان هەوەس تەماشابکرێت”(5).
کەواتە بادیو بە پێکهێنانی چوارەم هەل و مەرجی دروستکردنی فەلسەفە لە تیۆری خۆشەویستی لاکان سوودمەندە. بادیو پێوایە “هیچ تیۆرییەک هێندەی تیۆری لاکان سەبارەت بە خۆشەویستی کاریگەری نییە”. گومانیش ناکات، کە “لاکان لەو تیۆرییەیدا لەژێر کاریگەری دیالۆگی “خوان”ی ئەفلاتون نەبێت”(6). وەکی تریش بادیو بەخۆشی لەژێر کاریگەری هەمان دیالۆگە و بەم جۆرە بێت بادیو دووجاران لەژێرکاریگەر دیالۆگی ناوبراوی ئەفلاتونە. لەلایەک لە ڕێگای لاکانەوە و لەلایەکی تر لە ڕێگای ئەو کاریگەرییەی ئەو دیالۆگە و ئەمجار سەستەمی فەلسەفی ئەفلاتون لەسەر هزری بادیو دایناوە. بۆیە لە نوسینی”مانیفێستی فەلسەفە” دا کاریگەری لاکان لەسەر تیۆری خۆشەویستی بادیو شتێکی بەرچاوییە.

فەلسەفە/ دەروونناسی لەمەڕ خۆشەویستی

لاکان/ بادیو

فەلسەفە یان دەروونناسی لەمەڕ خۆشەویستی زۆرترین شتمان لەسەر خۆشەویستی پیدەڵێت؟بادیو لەژێرسیحری دیدی لاکان بۆ خۆشەویستی دەڵێت: “لاکان فێریکردوین، کە خۆشەویستی خۆی لە””بوون”” لەرێگەی ژوانەوە نزدیکدەکاتەوە(واتە یەکدەگرنەوە)”. ئەم بۆچوونە لاکانییە ڕەنگدانەوەیەکی قووڵی لەسەر هزری فەلسەفی بادیو داکوتیوە و هەربۆیشە لەبەر ڕۆشنای ئەو بۆچوونە بادیو جەخت لەوە دەکات، کە لەلایەک “خۆشەویستی پەیوەندییە لەنێوان دووان ، لەلایەکیتر بەهەڵوەشانەوەی دەسەڵاتی تاکیش کۆتای دێت”(7).
بادیو گومان لەوە ناکات، کە”خۆشەویستی وەنەی ئەم تاکەی بەسەرەوە نەمێنێت، وەلی تیۆری خۆشەویستی لاکان کار لەسەر دەرخستنەیەکی لۆژیکی دەکات، کە بریتییە لە پەیوەندی نێوان دوانەیەک.
تەنانەت لاکان واشیدەبینێت، کە” خۆشەویستی دەکارێت بەلەجیاتی

پەیوەندیی سەکسی بکات و بە ئەوەش دەچێت حەسودییەکی سەکسیش لە پشت خۆشەویستییەوە هەر دەبێت"، بەڵام بادیو ئاوا تەماشای خۆشەویستی ناکات، کە دواتر دەینینەوە سەری.
مانادارى تێۆری خۆشەویستی لاکان بۆ بادیو لەوەدایە، کە بادیو سەرنجەکی زۆر دەخاتە سەر "ڕۆلی دوان لە پێکهێنانی پەیوەندی خۆشەویستی و ئەو پەیوەندیەش لەم تێۆرییەدا سەبارەت بە خۆشەویستی هاوچەرخ و خۆشەویستی ڕێزئامێز ئامادەیە". وەکیتریش بادیو گرنگی بەگشت ئەو پەیوەندیانەش دەدات دووانەیین، بۆ نموونە لە بواری سیاسیدا: پرۆلیتاریا و بۆرجوازی، بەڵام ئەم دووانەیە پەیوەندیەکی سیاسی دژ پێکدێنن(8).
بادیو باوەڕی بەوەشە ئەم جۆرە دووانانە دەتوانن لەڕێگای بیرێکی سیاسییەوە یەکبگرن و ناکۆکی نێوانیان نەمێنێت. هاوکات بادیو ئامۆژگاری ئێوەشمان دەکات، کە گشت دووانەکان (ژن و پیاو، پرۆلیتاریا و بۆرجوازی) پێویستە لەوە بکەون بابەتی بن. ئەمەش" بۆ ئەوەی ئەم دووانانە بتوانن پێکەوەکاربکەن و یان کۆکبن و بۆ ئەوەی ئەمەش بێتەدی پێویستیان بەوە دەبێت واز لە بەبابەتیبوونیان بهێنن"(9). ئەمەش جۆرە ڕێگایەکە لەلایەن بادیوەوە بۆ قووتکردنەوەی تێۆریەك تایبەت بە خود لە بواری خۆشەویستیدا.

فێمینیزم و بۆچوونی ئەفلاتونی بادیو بە خۆشەویستی

بادیو بەبێ دەنگی لە دوو نوسینیدا (مانیفێستی فەلسەفە، خۆشەویستی چییە؟) ڕەخنەی تێگەیشتنی فێمینیستەکان بۆ واتای ژن و خۆشەویستیش دەکات. کێشەی بادیو لەگەڵ فێمینیستەکان و داکۆکیکەران لە تێۆری کویر (شاز، ناجۆری) Queer یەکناگرێتەوە، چونکە بادیو باوەڕی بە بوونی دوانەییەکی جیایە (دوو ڕەگەزی لێکنەچوو) لە دروستکردنی پرۆسەی خۆشەویستی. بادیو دژایەتی فێمینیزم ناکات، بەڵام بەزۆری دژی ئەو جۆرە ئاراستە فێمینیزمییانەیە، کە پەیوەندی نێوان زیندەرەکان تێکدەدەن. دڵنیاشین تێزی ناوبراوی بادیو تایبەت بە خۆشەویستی پێناچێت لە لای گەلێك لە فێمینیستەکانی ڕۆژئاوا پەسەندکراو بێت.
گرنگە هێما بەئەوەش بکرێت، کە ئەو خۆشەویستییەی بادیو کاری لەسەر دەکات، کە لە ئاکامی یەکگرتنەوەی دوو ناجۆر دروستدەبێت""ڕەگەزی ناپەیوەندی دروستدەکات". هەروەها خۆشەویستی، کە"ڕووداوی یەکگرتنەوەی نێوان دووانە ئەزموونەکی بێپایان و تەواونەکراو جێڕودەکات"، بەڵام بادیو لەمەوە زۆر جەخت لەوە دەکاتەوە، کە خۆشەویستی بریتییە لە"روودانی فرەییەکی بێناو، رووداوێك، کە لە

دەرئەنجامی ڕەگەز (جنس)ە جیاکانەوە دروستدەبێت"(10).
بەم جۆرە بێت، خۆشەویستی، بریتییە لە پەیوەندی نێوان دوانەیەك. بناغەی ئەم دوانەیەش دوو ڕەگەزی (جنسی) جیا پێکیدەهێنن (پیاو و ژن)". "ئەم دوو ڕەگەزەش خود پێکدێنن، یان لە خود پێکدێن". ئەم یەکگرتنەوەیەی نێوان ئەم دوو ڕەگەزە "یەکگرتنەوەی نێوان دوو جەمسەری ناجۆرە: جەمسەری نەگەتیڤ و پۆزەتیڤ". بەمشێوەیە "خۆشەویستی یەکگرتنەوەی نێوان دوو جەمسەری ناکۆکە: یەکێکیان ژنە، کە ناگشت پێکدێنێت و ئەوەیتر پیاوە، کە گشت ئەبەزێنێت"(11).

فەیلەسووفەکان نابێت لە خۆشەویستی بترسن

لێرەدا هەما بە ئەوەش دەکەین، کە بادیو لە شرۆڤەکردنە فەلسەفییەکانی تایبەت بە واتای خۆشەویستی بینینی خۆیمان سەبارەت بە سێکس و پەیوەندی ڕۆمانسیش بەرباسدەخات. بادیو ئەمەی لەو کارە تازانەیدا ئەنجامداوە لەم ساڵانەی دوایدا، بەنموونە"لە ستایشی خۆشەویستیدا(12) "Éloge de l'amour"، نوسیونی. گرنگیدانی بادیو بە واتای خۆشەویستی لە پەرتووکی "لە ستایشی خۆشەویستیدا" ئاوەدانەوەیەکی فەلسەفییانەی بەئەندازە جوانە و گفتوگۆ فەلسەفییەکانیشی سەبارەت بە خۆشەویستی بە قەرەی بینینە فەلسەفییەکانی ئەفلاتون، کێرکەگۆر Kierkegaard، سیمۆن دە بۆڤوار Simone de Beauvoir، پرۆست Marcel Proust و لاکاندا تێدەپەڕێنێت و پەرچەکرداری فەلسەفی لێدەسازێنێت. هەر لەم کارە فەلسەفییەدا بادیو واتاگەلێکی وەك سێکس، پەیوەندی و ڕۆمانس (هەقایەتی ئەوینداری) دەخاتە ژێرپرسیارەوە و ساموێل بێکێت Samuel Beckett یش بەنموونە لەسەر ئەو ئەدەبە دەنێتەوە، کە پراکتیزەی خۆشەویستی کردووە.
بادیو لە پەرتووکی ناوبراودا، کە بریتییە لە هەڤپەیڤینێك لەتەك نوسەر و ڕۆژنامەوانی لەمەندی فەڕەنسی نیکۆلا ترۆنگ Nicolas Trunong ، داکۆکی لە خۆشەویستی دەکات و لە سەرەتاوە تا کۆتای پەڕتووکەکە دەیەوێت بڵێت : "ستایشی خۆشەویستی گەرانییەکە لەلایەن ئەو فەیلەسووفەوە دەچەدرێت، کە وەك ئەفلاتون بیردەکاتەوە و پێماندەڵێت: ئەو کەسەی خۆشەویستیی وەك خاڵی دەستپێك وەرنەگرتووە هەرگیز لە سروشتی فەلسەفە تێناگات"(13).
هەر لەوێوەیا ئامۆژگاری بادیو بە فەیلەسووفەکان ئەوەیە، کە" نابێت لە خۆشەویستی بترسن" و خۆشەویستیش بە سەرچڵی (موغامەرە) دەشوبهێنێت و داوای ئەوەش دەکات، کە خۆشەویستی مەرجە ڕیسکئامێز(سەرچڵئامێز) بێت. "خۆشەویستی بەبێ ڕیسک نەشیاوە.

خۆشەویستی بێ ڕیسك وەك جەنگی بێ مردوو وایە". بەم چەشنە بادیو قسە لە ناسانایەتی خۆشەویستی، لە چرکە ئەستەمەکانی خۆشەویستی لە جیهانی هاوچەرخدا، دەکات. کەوابێت دەشێت بپرسین بۆ خۆشەویستی لە ک□م□گ□ی ئێستادا ئەستەمە؟ پێدەچێت بەپێی هزری فەلسەفیی بادیو ئەو دەمە خۆشەویستیکردن ئەستەم دەبێت، کە بە ئارەزووی سێکسی تێکەڵدەکرێت(14).

بەو بینینەی لای سەرەوە بادیو ئەو گومانەش هەڵدەوەشێنێتەوە، کە وایبۆدەچێت "خۆشەویستی بوونی نییە"، ئەمەش ل□ بەرئەوەی بادیو "مانای خۆشەویستی لە ئارەزووی سێکسیدا گیرناکات". سەرباری ئەوە، بادیو لەم نوسینەیدا باس لەو هەڕەشەیەش دەکات چاخی تازە لە خۆشەویستی دەیکات. بادیو خۆشەویستی سەردەمی ئێستاش وەك خۆشەویستییەکی بێ موغامەرە پێناسەدەکات. ئەمەو بەبۆچوونی بادیو"خۆشەویستی لە ئێستادا لەژێر هەڕەشەی هێدۆنیزم (چێژگەری) Hedonism و لیب□رالیزم□دایە" و ئەم دوو دیاردەیەش بە بەرپرسیار دەزانێت بەرامبەر بە گەشەی "سێکسگەرایی Sexuality و بەرخۆریی Consumerism و پێشیوایە سێکسگەرایی و بەرخۆریی لە خۆشەویستی و سۆز خاڵیین"(15).

ل□ بەرئەوەی خۆشەویستی لە هەنووکەدا لە تالووکەدایە بادیو لەم پەڕتووکەدا کارێکی زۆر بۆ دەربازکردنی خۆشەویستی لە کێشەکانی دەکات. بیریشمان نەچێت بۆ بادیو لە ئەمڕۆدا "خۆشەویستی بریتییە لە ململانێیەك لەودیو تەنیاییەوە، ململانێیەك لەگەڵ گشت شتێك، کە لە جیهاندا دەتوانێت بوون بجووڵێنێت"، بەڵام هاوکاتیش بادیو هێرشدەکاتە سەر ئەو جۆرە خۆشەویستییەی لە ماڵپەڕی دەیتینگ Dieting ە کاندا باوە(16). لە دیدی بادیو "ئەم جۆرە خۆشەویستییانە خۆشەویستی ک□م□گ□ی بەرخۆرین". بۆیە لەبری ئەوە بادیو مەستی ئەو تێگەیشتنەی ڕامبۆ Rimbaud ی شاعیرە، کە دەڵێت:"خۆشەویستی پێویستی بە دووبارە دامەزراندنەوە هەیە"(17).

بەپێی تێگەیشتنەکانی بادیو لە پەرتووکی ""لە ستایشی خۆشەویستی دا"" بێت "خۆشەویستی یەك جارە و بۆ هەمیشەشە". لەم بارەیەشەوە بادیو باس لە هەقایەتی خۆی دەکات، کە لەتەمەنی لاویدا ژنێکی خۆشویستووە، کە ئەوە یەکەم خۆشەویستی "ئەو" بووە و بۆ هەمیشەش لە یادی ماوەتەوە. لەبەرئەوە بادیو لە شوێنێکی هەمان پەڕتووك دا وتنێکی تویژەنەوەیەکی تری (تێۆری خود) دووپاتدەکاتەوە، کە بەم شێوەیەیە: "خۆشەویستی ئەو شتەیە دووبارە نایبینیتەوە". لەوەش نکوڵیناکات، کە "خۆشەویستی بریتییە لە "ژیانکردنی خودی ژیان لە میانەی دوو دیدەوە": ئەوەی خۆشەویستیدەکات و ئەوەی خۆشدەویسترێت"(18).

دروستکردنی ژیانیش بە پێی دیدی بادیو”لە میانەی دوانەوەیە نەك تاکەوە”. هەر تایبەت بەم لایەنە بە بادیو “پەیوەندی خۆشەویستی پەیوەستی بە دیدی فرە و هاوبەش هەیە”. کەواتە خۆشەویستی کەوتنە ناو ژیانی کەسەکی ترەوەیە، سوتانە بە ئەو ژیانە. شوێنی وتنە، بادیو دژی تێگەیشتنی ڕۆمانسیانەیە بۆ خۆشەویستی و دژی تێگەیشتنی کلاسیکانەشە بۆ هاوسەرگیریی. بە پێی دیدی فەلسەفییانەی بادیو “خۆشەویستی هەم ژوانە و هەمیش خوڵقاندن. واتە مەرەق لەناو خۆشەویستیدا کێشە چارەسەردەکات: پێکەوە ژیان، یان نەخێر، مناڵ دروستکردن، یان نەخێر…”. دیارە لە نهێنیدا، لە وتنێکی بەدەنگئامێزانەدا، بادیو حەزدەکات بێژێت: خۆشەویستی دەشێت بریتی بێت لە کردەی ڕووبەڕووبوونەوەش(19).

سێکس یان خۆشەویستی؟

بۆ بادیو “خۆشەویستی پێچەوانەی سێکسە”. هەربۆیشە بادیو زۆر ڕاستەوخۆ “گاڵتە بەو خۆشەویستییە دەکات لە ئێستادا لە پاریس هەیە و پێیوایە شتێکی خراپیشە، کە زۆربەی جووتەکان، دوانەکان، تەنیا پێنج ساڵێك پێکەوە دەژین و بەباوەڕی بادیو ئەمانە لە خۆشی خۆشەویستی ناگەن، بەس گشت شتێك لەسەر چێژی سێکسی دەزانن”(20). جگەلەوەی “عیشق، بەبۆچوونی بادیو، هەرگیز ناکەدرێت، لە سێکس، یان خودی چێژی سێکسی وەك ئەوە تەماشادەکات جەستە بەشمەك دەکات”.
سەرباری ئەوە، بادیو پێی لەسەر ئەوەش دادەگرێت، کە “خۆشەویستی بەرهەمی ڕاستییەکە ئاماژەیە لەسەر ئەوەی ئەم خۆشەویستییە جێگری زانینە، زانینی ئەوانەی یەکتریان خۆشدەوێت”. بەواتایەکی روونتر، خۆشەویستی بە پێی دیتنی بادیو بریتییە لە “ڕووداوی یەکگرتنەوەی نێوان دوان (جووتەك) و بەرهەمهێنانی راستیی لەمەڕ ئەم دوانە-(جووتە)”(21).
پێشتریش وتمان، لاکان وایدەبینێت، کە” خۆشەویستی دەکارێت بەلەجیاتی پەیوەندیی سێکسی بکات و بە ئەوەش دەچێت حەسودییەکی سێکسیش لەپشت خۆشەویستییەوە هەر دەبێت”، بەڵام بادیو ئاوا تەماشای خۆشەویستی ناکات، کە دواتر دەبینەوە سەری. چونکە بادیو خۆشەویستی وەك پرۆسەی یەکگرتنەوەی نێوان دوو دژە جەمسەر دەبینێت و ئەو شتەش ئەم دووانە دروستیدەکەن بۆ تاکێك دروستناکرێت. خودی پرۆسەکەش وەك دروستکەری ڕاستی دەبینێت. ئەم فەلسەفەیە ئەوەشمان پێدەڵێت، کە خۆشەویستی پرۆسەی دروستکردنی ڕاستیشە، “خۆشەویستی تەقەلایەکە بۆ ڕاستی”. بەمانایەکی تری فەلسەفی، بادیو، کە کار لەسەر دامەزراندنی خۆشەویستی دەکات ئەمە لەمیانەی بە ڕووداوکردنی

خۆشەویستییەوە دەکات. هەروەها ئەوەش، کە خۆشەویستی سازێنەری ڕاستییە، ئەو ڕاستییەی بە دروستکردنی ڕاستی فەلسەفیی پەیوەستە.
ئەوەی تایبەت بە تیۆری لاکان لەبارەی خۆشەویستییەوە شوێنی تێڕامانە ئەوەیە بە لاکان "چێژی سێکسی لە خۆشەویستیدا شتێکی نارسیسیە (خۆپەرستانەیە) و پەیوەندی سێکسیش بوونی نییە". بەم شێوەیە، لاکان مەیلی کەسەکان بە یەکتر لە ئارەزووی سێکسیدا بەرجەستەدەکات، هەرچی بەبەچوونی بادیوە "ئارەزوو و خۆشەویستی هاو مەیل نیین، چونکە"ئارەزوو مەیلێکی فیتش Fetish ی (بەشتبوونی) هەیە، بەڵام خۆشەویستی مەیلی سووتان و لە ئامێزگرتنی تیایە"(22).
گشت ئەو ڕەخنانەی بادیو لە خۆشەویستی دەیگرێت بە زەمینەخۆشکردنە لە داکۆکیکردن لە خۆشەویستی."داکۆکیکردن لە خۆشەویستی بەقەولی بادیو ئەمە ئەرکی فەیلەسووفە"."ئەم داکۆکی و بانگەشەکردنە بە سەرلەنوێ خوێندنەوەی خۆشەویستی بەپێی فەلسەفەی بادیو بە لێدانی سیاسەتی ئەمڕۆ و بازاڕە"(23). بۆیە خۆشەویستی لە ڕوانگەی ئەم فەیلەسووفە فەڕەنسییەوە" بریتی نییە لە پەیمانی نێوان دوو نارسیست (خۆپەرست) Narcissist ، بەڵکو بریتییە لە پتر لەوە.
خۆشەویستی بریتییە لە دامەزراندن و بەشداریکردن لەودیو نارسیزمەوە". واتە نارسیزم (خۆپەرستی)Narcissism ناچێتە خانەی خۆشەویستییەوە، وەلی زۆر ئەفسووس کۆمەڵگەی هاوچەرخ پڕە لەم جۆرە دیاردەیە (دیاردەی نارسیزم). بەپێی بینینی فەلسەفی بادیو "ئازادکردنی سێکسی کێشەکانی ناو خۆشەویستی وەك خۆی دەهێڵێتەوە"، بۆیە بادیو باوەڕەی تەواوی بەوەیە، کە "سێکس پەیوەستە لە ڕەوشتگەری ئازادبکرێت"(24).
وەڕای ئەوە، بادیو پێشیوایە "کاتێك مرۆڤ سێکسییانە ئازاد دەبیت ناتوانی کێشەی خۆشەویستی چارەسەربکات". هەروەها داکۆکی لەوەش دەکات، کە "چارەسەرکردنی کێشەی بوونناوی خۆشەویستی لە خۆشییە گەورەکانی ژیانە"(25). کەواتە، ژیانی ڕاستەقینە ئەو ژیانەیە خۆشەویستی دابیندەکات. بەم جۆرە بێت، خۆشەویستیمان هەبوو سێکسیشمان هەیە، لە بەتەنیا سێکس خۆشەویستی مسۆگەرناکات.

سەرئەنجام:

گەشتی شرۆڤەکاری فەلسەفە سەبارەت بە خۆشەویستی لەبن نایەت. لەبەرئەوەی خۆشەویستی کۆتای نایەت؛ فەلسەفەش بەهەمان شێوە. شرۆڤەکاری فەلسەفیی هیچ کات ئەقرەناگرێت و هەر جارە و بە بیانوێکی ماقووڵ و هەستیارییەکی فەلسەفییەوە قسە لەسەر ئەمە دەکات؛ خۆشەویستیش ئەمەیە. فەلسەفە، کە مەشقکردنێکی هزرییە، و بە

کارە فەلسەفییەکانی فەیلەسوفەکانیش بەردەوام دووچاری خورپەی فەلسەفیی و بیریاریی دەبین بەیە فەلسەفە پێویستە کار لەسەر بەچەکدادانی ئەو دید و بیرەکانە بکات، کە زۆر بە واتای خۆشەویستی دەبەن. خۆشەویستی خۆشییە، سەرەتای بەختەوەرییە هەر بەو هۆکارە ئەرکی فەلسەفە دووبارە شرۆڤەکردنەوەی خۆشەویستییە.

باس لە خۆشەویستی پێویستە گۆڕەپانی هزری بتەنێتەوە ئەگەرنا سێکس براوەیە. لەمیانەی ئەوەشەوە پێویستە هاوخەمی خەمان بە ئەو کێشە و مەینەتییانە نیشاندەین، کە بەهۆی سێکسەوە بەرۆکی ئێمەی، ئەم ئەستێرە سامناکەی ئێمەی، گرتووە، ئێمەیەک کە لەژێر زەبری تەکنەلۆژیای زانیاریی لاواز و بێچارەین.

سەرباری ئەوە، ئەوانەی لە هزری بادیو گفتوگۆئامێزی شکنابێن ناتوانن مەیلیان بۆ تێخوێندنەوەی کارە فەلسەفییەکانی هەبێت و خۆیان بە هاوهەڵوێستی ئەندێشە بەربڵاوەکانی بزانن. بەهۆکاری ئەوە، لەم نوسینە دا بە ئەوەی میکانیزمی هزری ئالان بادیو بەجۆرێک شرۆڤەبکەین، کە مۆدێلێك لە بیرکردنەوەی فەلسەفی تر بخاتەڕوو ئاوڕمان لە هەندێک لە تێزە فەلسەفییەکانی دایەوە.

ئەڵبەتە، شانبەشانی فەلسەفە پێویستمان بەو ڕۆمانانەشە، لە شێوەی ئەنا کارینە Anna Karenina ی تۆلستۆی، ماستەر و مارگەریتەی بولگاکۆف Bulgakov و خۆشەویستی لە زەمەنی کۆلێرەی مارکیز، سەرلەنوێ خۆشەویستیمان بۆ داڕێژنەوە.

ئازاد حەمە

رفەرێنسەکان

1. Alain Badiou. Manifest för filosofin & Vad är kärlek? Urval och introduktion: Dariush Moaven Doust. Översättning: Carin Franzén. Glänta produktion. 2005.
2. Ibid.
3. Alain Badiou. In Praise of Love. Translated by Peter Bush . Serpents Tail .2012.
4. Alain Badiou. Manifest för filosofin & Vad är kärlek?
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Alain Badiou. In Praise of Love.

9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Ibid.
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Ibid.
19. Ibid.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Alain Badiou. Manifest för filosofin & Vad är kärlek?
23. Alain Badiou. In Praise of Love.
24. Ibid.
25. Ibid.

زۆڵ و زۆڵناسی زۆڵەکانی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمی-5- ئازاد حەمە

بەشی پێنجەم
ئازاد حەمە

دەستپێک: زۆڵناسی

زۆر لەمێژەیە نیازمەندین پوخت و پاراو ل□ ز□□ □ بدۆێین، لەو کەسە بدوێین، دەستی لە شێواندنی شیرازەی کۆمەڵایەتی و مر□قد□ستی لە کۆمەڵگەی نوێی ئێمەدا هەیە. وەکیتر، دەشخوازین بڵێین: فەلسەفە ئەمجارە هاتووە و بەندەی لەگەڵ خۆی ڕاپێچی نێو گفتوگۆیەکی زێدە پێویستی کۆمەڵایەتی کردووە. هەر بۆیە لەم کورتە نوسینەدا

سەرەتاتکێیەکی شکۆمەندانە لەتەک فەلسەفە، لەتەک ئەو باشەیەی فەلسەفە لەتەک بەندەدا کردوویەتی، دەکەین و وەک ئەرکەکی ڕەوشتیش، بە پێویستی دەزانین ڕوانگەی خۆمان تایبەت بە دیاردەیەکی گەمار، چڕکن و چەپەڵەی ناو کۆمەڵگەی تازەی کوردی بخەینەڕوو، کە ئەوەش دیاردەی زۆڵ و زۆڵیەتییە.
ئەو نیەتەی لەدووتوێی ئەم باسەدا مەبەستە پێکانی زۆڵەکانی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادیمی کوردین. واتە، ئەوەی لەم کورتە نوسینە باسیدەکەین ئەو زۆڵە نییە بە زۆڵەیی لە دەرەوەی پەیوەندییەکی نایاسایی لەدایکدەبێت، بەڵکو ئەو زۆڵەیە لە ئامێزی خێزانێکی یاسای (شەرعی) لەدایکدەبێت و کەچی کەسێکی زۆڵەشێتانی قەڵەبە، بێوەفا، هەڵپەرست، بێباک و دژە بەهایە.
کێ زۆڵە؟ چۆن دەبیت بە زۆڵ؟ ئایا زۆڵی جۆرێکە لە زیرەکی؟ یان زۆڵی جۆرێک لە زیرەکی تیاپەنهانە؟ دەکرێت زۆڵ بیت و لە زانکۆیەک پرۆفیسەر بیت؟ لەناو حیزبێک وەزیر یان ئەندامی سەرکردایەتی بیت؟ یەکێک بیت لە ڕوناکبیرەکانی شار (شێوەکار، شاعیر، نوسەر، ڕۆمانوس، شانۆکار، موزیسیان)؟ پزیشکێکی ناسراوی بواری تەندروستی بیت؟ یاخود پەروەردەکارێکی دیار بیت؟
لە سەنگەی ئەم باسەوە بیر و ڕەفتاری زۆڵەکان شیرازەی کۆمەڵگەی ئێمەیان لەبەر یەک هەڵوەشاندوەتەوە. زۆڵەکان لە ئەستادا، لە کۆمەڵگەی تازەی کوردی دا، زۆر و زەبەندەن، ژمارەیەکی بە شومار لە زۆڵ لە نێوەندە هەستیارە جیاجیاکانی کۆمەڵگەدا (نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادیمی) کاری خۆیان دەکەن و کاریگەریی زۆڵانەی خۆشیان ڕۆژانە لەو نێوەندانەدا دادەنێن. لێرەدا هیچ دورناڕۆین گەر بڵێین: ژمارەیەکی بە شومار زۆڵمان لە پەرلەمان، لە وەزارەتەکان، لە زانکۆکان، لە سەنتەرەکانی ڕوناکبیری، لە پەروەردە و لە تەندروستیدا هەیە. ئەم زۆڵانە تێکدەری تاڵبەنی کۆمەڵگەن و لە داتەپاندن و گەندەڵکردنی ئەو نێوەندانەش بەرپرسیارن. لەژێر سایەی زۆڵەکان، زۆڵەژێرەکان، دەبینین سیاسەت، پەروەردە، فێربوون و ڕۆشنفکری بی بەها و قێزەوەنکراوە.
چەندین دیمەنی زۆر و زەبەند لەناو شار، لە شوێنە گشتییەکان، لەناو سەیال میدیا، لە دامەزراوەکاندا بەدیدەکرێت، کە پێماندەڵێن ئێرە شوێنی ڕاستەقینەی زۆڵییە. گرفتەکە لێرەدا لەوەدایە، کە ئەو شوێنانە لەزیادبووندان و خۆشیان شۆرکردووەتەوە ناو گشت کایە ناسک و هەستیارەکانی کۆمەڵگە و ژیان.
لێرەوە ئێمە بە پێویستمان زانیوە قسە لە زۆڵ بکەین و بچینە ناخی وشەدانی زۆڵ و ئەو دیاردە قێزەوەن و ناشکۆمەندانەی کەسی زۆڵ لەناو خێزان و پەروەردە و دواتر کۆمەڵگە بەگشتی دروستیدەکات.

هەما بەوەش دەکەین، کە تا سیاسەتی هەڵە بەردەوامبێت، کە لە نادادپەروەری و گەندەڵی بەرپرسیارە، زۆڵە دەبێتە نەجیب و شکۆمەند و ژیربەژی کۆمەڵگە.
زۆڵەکانی ئەو سە نەوەندە خەریکن ئەو وێنەیە لە ئەندێشەماندا بەرجەستەدەکەن، کە زۆڵەی ژیرییەکی تایبەت بە خۆی پێویستە. ئەمەش داوای ئەوەمان لێدەکات زۆڵەناسی زەقکەینەوە بۆ حاڵیبوون لە دەزی زۆڵ و زۆڵیەتی، بۆ ئەو دەزەی زۆڵ دروستکەرییەتی لە کۆمەڵگە، کە سەرلەبەری دەزەکەش لەوانلەوە لە بێ ڕەوشتی.
سەرئەنجام، کۆمەڵگەی ئێمە بەدەست ئەم زۆڵانەوە دەناڵێنێت. زۆڵەکان کۆمەڵگەی ئێمەیان کردووەتە کەلاوە و بێباکیشن بەرامبەر بە ئایندەمان. زۆڵەکان ڕۆژانە نەمامی ناشرینی و دزێوی دەچێنن و لەوسەرەوە بە باشە بە ئیمەی دەفرۆشنەوە. ئێمە لەوەش حاڵیین، کە قسە لە زۆڵەکانی نەوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادەمی قسەوباسی زۆری لێدەکەوێتەوە، کە لەم نوسینەدا کەمترینی ئاوڕیلێدراوەتەوە.

وشەدانی زۆڵ

زۆڵ لە زمانی گشتی و باو و بازاڕی دا بە کەسێکی قەزەوەن، حەقیر، فێڵباز، گزیکەر و قەڵەبە دێت. وەکیتریش، زۆڵ بەپێی فەرهەنگ و وشەدانە کوردییەکان بەم جۆرە دێت: بیژی، حەرامزادە، قومەزە، ئەردە، بیژوو، ئەو مناڵەی لە باوکێکی ناڕەوا و ناشەرعی بووە، یان زۆڵ کەسێکە باوکی خۆی ناناسێتەوە.
لە زۆربەی فەرهەنگە عەرەبییەکان (وەک الصحاح، لسان العرب) زۆڵ بە نغل دێت، بەو کەسە دەشوبهێنرێت پیسکەر، شێوێنەر و تێکدەری شتە. لەم حاڵەتەدا زۆڵ ئەو کەسەیە لە پەیوەندییەکی ناشەرعی(نایاسایی) bastard لەدایکدەبێت، کە پێیدەڵێن (ابن الزنا، أو ابن الحرام، أو ابن غير شرعي)، [illegible] لەم نوسینەدا هیچ کات ئێمە لەم دیدەوە سەرنج ناخەینە سەر زۆڵ. لەبەرئەوە، ئەو زۆڵەی لە دەرەوەی پەیوەندییەکی شەرعی لەدایکدەبێت جیاوازە لەو زۆڵەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە.
زۆڵ بەمانای مناڵەی نایاسایی و لە دەرەوەی پەیوەندی شەرعی جیایەیە لە زۆڵی فێڵباز. زۆڵەکانی دەرەوەی هاوسەرگیری زۆرجار کەسانی زۆر بایەخ پێدەرن بە بەها و ڕەوشتی کۆمەڵایەتی. زۆریک لەو زۆڵانەش، کە لە دەرەوەی پەیوەندی شەرعی لەدایکبوونە خەڵکی بلیمەت و دانایان تیاهەڵکەوتووە.

زۆڵەکان پێشیان دەوترێت شەیتان

زۆڵەکان، ئەوانەشن، کە پێیان دەوترێت شەیتان. ئەم جۆرە زۆڵە

داهێنان لە فێڵ و تەڵەکەبازیدا دەکات، کە پێشیان دەوترێت شەیتان لەبەرئەوەیە لە خەڵەتاندن و تەڵەنانەوە بە ئەوەیتر زیرەکن. ڕەنگە کارلۆس غوسن Carlos Ghosn، سەرۆکی پێشووی کۆمپانیای نیسان و ڕینۆ، نموونەیەک بێت لەسەر زۆڵەزیرەکەکان. "هەندەک دەڵێن لەناو سندوقێکی موزیک بەیارمەتی تیمی خزمەتگوزاری تایبەتی خۆی لە ژاپۆنەوە توانیویەتی بۆ لوبنان هەڵبێت". ئەمەیە زۆڵە، کە خۆی دەخاتە ئاستی پارچە موزیکێک. مافیاکان زۆر شتی لەم جۆرەیان کردووە، چ بە گواستنەوەی کۆکاین و هێرۆین، چ بە بڕینی سنورەکان. هەر بەخۆی ڕێگا تازەکانی فرۆشتن و گەیاندنی بارمتە، هێرۆین، قاچاخ و پارەی دزراو زۆرترین ژیریی زۆڵانە و شەیتانانەی تیادەکرێت. ئەوەی لە فیلمەکانیش دەیبینین بەشیکی کەمن لەوەی لە دۆسیەی پۆلیسخانەکانی وڵاتاندا هەیە. بۆیە زۆرجار بە بەغیلیبردن بە زۆڵێکی لەو جۆرە دەوترێت ئای لەو زۆڵە! ئاو لەو شەیتانە!

زۆڵایەتی بووە بە پیشە

بە بەشێک لە زۆڵەکان زۆڵایەتی بووە بە پیشە. ئەڵبەتە پیشەیەکیش، کە پەیوەستی بە ژیرییە. زۆڵ دەشێت ژیر بێت، لە زۆڵ ئەو ژیرە نییە، کە دەدرێتە پاڵ موزیسیانێکی وەک هایدن، ڕۆمانوسێکی وەک دۆستۆیڤسکی، یان شیوەکارێکی وەک کاندینسکی، یاخود فیزیاناسێکی وەک نیوتن. ژیریی زۆڵ لەوەدایە، کە چۆن ئامانجەکانی بپێکێت؟ چۆن بگات بە مەرامی خۆی؟ چۆن ئەوە بکات کە بیگەیەنێت بە لوتکە؟ کەوابێت، کەسی زۆڵ نیەت پیس و تێکدەرە. ئەوە دەکات بە خۆی چاکە. هیچ شتێکی پێ عەیب نییە و هیچ کەسێکی لە خۆی زیاتر بەلاوە گرنگ نییە. خەمی خۆیەتی و بەس. خەونی زۆرە، گشت ئامانجی ئەوەیە بەرەو لوتکە بچێت، بەڵام چ لوتکەیەک، بە ئەوانیتر تێپەلکەش نییە!
قەد هەڵە ناکەین گەر بڵێین: دەتوانین لەناو وتاری ناسیۆنالیزم و وتاری ڕوناکبیریماندا دەیەها زۆڵە سیاسی و ڕوناکبیر ببینینەوە، کە دەگەی زۆریان لە کردەی سیاسی و ڕوناکبیریمان داوە. ئێستاش هەمان بەزم لە نەوەندی ئەکادێمیمان خۆی دووبارەدەکاتەوە. نەگبەتییەکە لەوەدایە ئەو سێ نەوەندە هەستیارە پڕبووە لە قەڵبە و کلاوچی، لە کەسانی زۆرزانی هەلپەرست و فێڵباز، کە خەمی خۆیان سەرووی گشت خەمەکانە. بۆیە هەمانە زۆڵە و وەزیرە، جێگری وەزیرە، موزیسیانە، ڕۆمانوسە، پارێزگارە، شاعیرە، شێوەکارە، ئەندامی سەرکردایەتی حیزبە، پارێزەرە، پرۆفیسۆرە، عاشقە و......... . بەمجۆرە پەیوستە پەردە لەسەر زۆر کاری قێزەوەنی زۆڵەکانی نەوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمیمان هەڵبگرین. تا زۆڵیش لە ڕوناکبیر و

ئەکادێمیست و سیاسی ڕاستەقینە جیانەکەینەوە ئەو سێ نێوەندەمان بەدەست زۆڵیەتی ئەو زۆڵانەوە دەناڵێنێت.

زۆڵەکانی مێژوو

کەسانێک هەن، کە ب□ ز□□□ی لەدایکبوونە، قەدەریان وابووە لە دەرەوەی پەیوەندییەکی شەرعی بێنە دونیاوە، لێ مر□قایەتی تائێستاش قەرزاریانە. لەوانە، کۆنفووشیوس Confucius ی بیرمەندی چینی، لیۆناردۆ دا ڤینچی Leonardo da Vinci ی وێنەکێش و بیرکاری ئیتالی، تۆماس پاین Thomas Paineی چالاکەوانی سیاسیی ئەمریکی-ئینگلیسی،لاورانسی عەرەب Lawrence of Arabia، ئێڤا پێرۆن Eva Peron ی ناسراو بە ئێڤیتە، هاوسەری سەرۆکی ئەرجەنتینی و چەندینی تر. بەشێک لە زۆڵەکانی مێژوو ، کە خەڵکی بلیمەتیان لێدروستبووە، هەستیان بە ئازاری زۆڵبوونی خۆیان کردووە و لەناو خەڵکیش کەسانێکی بە ئازاربوونە و باجی زۆڵ بوونی خۆیان داوە، بەڵام هەرگیز زۆڵبوونی خۆیان بۆ خەڵەتاندنی کۆمەڵگە بەکارنەبردووە.

زیرەکی (ژیری) و زۆڵی

زۆڵەکان لە فێڵبازی و تەڵەکەبازیدا سەرسامتدەکەن. ئەوە دەکەن بیرل□نەکراو□ تەوە. دەیانەوێت وێنەیەکی ئەوتۆیان لەسەر دروستبێت، کە ئەمانە مرۆڤگەلێکی تێگەیشتووی بە هۆش، بە ئاوەز و هوشمەندن. هەر ل□ ب□ر□ئ□وە زیرەکی (ژیری) و زۆڵی، یان زیرەکی کەسی زۆڵ جێیسەرنجە. ئەمەش بەزۆی ل□ ب□ر□ئ□وەی زۆڵەکان زیرەکیشیان پێدەوترێت. زۆڵەکان ژیرییەکی خۆیانیان هەیە. ژیریەکەیان بۆ خۆیانە و بەس. ژیری و زیرەکی زۆڵەکان تەنیا خزمەت بە خۆیان دەکات. گشت ڕێگایەک، ئەڵبەتە بیرلێنەکراو، دەگرنەبەر بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان. ئامانجەکانی زۆڵەکان هەردەم چەپەڵ و قێزەوەنە. زیرەکەزۆڵ ئەو زیرەکە، سمارتە، نییە کە دەدرێتە پاڵ ئەنیشتاین، یان ئەدیسۆن. زیرەکە زۆڵ کەسێکی زیرەکە لە هەلپەرستی و چاوچنۆکی، ل□ ب□ر□ئ□وەی گرنگی بە بەهاکان نادات بۆ گەیشتن بە مەرامەکانی ئامادی□ فێڵ لە نزیکترین کەسی خۆی بکات. داهێنان لە گزی و تەڵەکەبازی پیشە هەمیشەییەکەیەتی. بۆچوون و دیدی ئەوەیتر دەدزێت و دەیکات بە هی خۆی. زۆڵە زیرەکەکان، کە فێڵ لە سێبەری خۆشیان دەکەن، شێتی پۆست و پلەو پایەن. زۆڵ ئامادی□ ببێتە موزیسیان، شاعیر، ئەندام پەرلەمان، پارێزەر، لێ بە ڕەچەڵەک ڕۆحی لە هیچیشیانەوە نزیک نییە.

زۆڵ و مەرام

زۆڵەکان کار بۆ مەرامی خۆیان دەکەن. ئەمە کاری بەردەوامیانە. گشت ئەوەی زۆڵی داگیکردووە مەرامەکانیەتی. زۆڵی بێ مەرام بوونی نییە. زۆڵ کاری پێتە تا مەرامەکانی تەواو دەبێت. ئەمە کێشەکە نییە. کێشەکە ئەوەیە مەرامی زۆڵەکان کۆتای نایەت. زۆڵ واتە مەرام. زۆڵی بێ مەرام بوونی نییە. کاتێک کەسێک دەست□داتە زۆڵی واتە باشترین پەیوەندی بە مەرامەوەیە. مەرامی زۆڵەکان بوونیشیانە. بوونی زۆڵەکان بە مەرامەکانیانەوە گرێدراوە. زۆڵەکانی نێوەندی ئەکادێمی تەنیا کارەساتبار نیین بۆ خودی نێوەندەکە، بگرە شێوێنەری نێوەندەکانی تریشن(سیاسیی و ڕوناکبیریی). گلانی نێوەندی ئەکادێمی بە سیاسەتەوە تاکە خەونی زۆڵەکانە، لێ بەهۆی ئەم گلانەوە سیاسەتیش نالەبار و قێزەوەندەکەن. سیاسەت، کە کاری دروستکردنی یەکسانییە لە کۆمەڵگە(ڕانسیێر)، زۆڵەکان کاری سیاسەت لەناو جەرگەی سیاسەت و لە نێوەندی ئەکادێمیش قێزەوەندەکەن. بوونی زۆڵ لە نێوەندی ئەکادێمی و هەوڵی زۆڵە ئەکادێمی بۆ لێکئ□انی زانکۆ بە سیاسییەوە تاکە هیوایە لەبەردەم زۆڵە ئەکادێمی بۆ خۆپاراستنی لە داڕمان و ژێرکەوتن.
گومانی ناوێت زۆڵبوون لەگەڵ ئەکادێمیبوون یەکناگرێتەوە، بەڵام زۆڵ دەروەسنایەت نێوەندی ئەکادێمی بەهۆی زۆڵیەتییەکانیەوە چی بەسەردێت. زۆڵی، کە پەتایەکی زیانبەخش و مەترسیدارە، لەگەڵ زۆڵی زۆڵ دا نەبێت لەگەڵ هیچ شتێکی تردا یەکناگرێتەوە. زۆڵ دەروەس نییە بەوەی، کە زانکۆ پێویستە شوێنی زانین و ڕوناکبیری بێت. بۆ زۆڵ باشترین شوێن ئەو شوێنەیە، کە پاشاگەردانی تیایدا سەروەرە.

زۆڵ و قەشمەر

ڕاستی زۆڵەکان قەشمەری بە کۆمەڵگا و بەتایبەت بەهاکان، لەسەرووی هەموویانەوە ڕاستگۆیی، دەکەن، لێ زۆڵەکان خۆشیان قەشمەری کۆمەڵگەن. زۆڵەکان کاتێک بۆیان دەردەکەوێت قەشمەری کۆمەڵگەن، کە شکستد□ن□ن. بەس ئەو کاتانەی زۆڵەکان براوەن تا ئەو پەڕی گاڵتە بە کۆمەڵگە و خودی ژیانیش دەکەن. ژیان ، کە قێزەوەن و بێ بەها بووە، لە زۆر ڕووەوە دەستی زۆڵەکانی کۆمەڵگەی تیایە. ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی زۆڵەکان دوژمنی گەورەی ڕاستی و داد و یەکسانیین. ئەمان، زۆڵەکان، بۆیە هەن چونکە بەرهەمی درۆ و بێ دادی و نایەکسانیین. واتە ڕەچەڵەکی ئەمانە بە بێدادی، بە بێ بەهایییەوە گرێدراوە. بێ بەهایی و گاڵتەجاڕی ماهیەتی زۆڵەکانە. زۆڵەکان هیچ شتێک بە جدی وەرناگرن، ئەوە نەبێت، کە دەینکات بەوەی ه□ب□ن. ه□ن

ل□ بەرئەوەی حورمەتیان بۆ بەهاکان نییە.
قەشمەرجاری زۆڵەکان قەشمەرجارییئە پێش هەموو شتێک بە شتە جدییەکان، بە مر□قی جدی و دڵسۆز. زۆڵەکان لە جدی دەترسن و گەمەشیان بە ڕۆحپاکی و میهرەبانی دێت. بۆ زۆڵ بلیمەتی بوونی نییە، گەر هەشبێت ئەوا بریتییە لە زۆڵی. بۆ زۆڵەکان بلیمەتی زۆڵیەتی تیانەبێت مانای نییە.

زۆڵی و فتبوون

زۆڵ پێیوایە هەر هەیە. ئەم بوونی خۆێ بە بوونی زۆڵییەوە بەستوەتەوە. زۆڵ باوەڕی بە فتبوونی خۆی نییە. زۆڵ وایبۆدەچێت تا زۆڵی مابێت، تا ئەو ژیرییە هەبێت، کە زۆڵ لە زۆڵیدا بەکاریدب□بات فتنابێت. واتا زۆڵەکان باوەڕیان بە شکست نییە، یان با بڵێین: زۆڵەکان گاڵتەیان بە شکست دێت. بۆ زۆڵ شتێک نییە ناوی دۆڕان بێت. دۆڕان لە مەزهەبی زۆڵ دا نییە، چونکە زۆڵ بە زۆڵیەتی هاوکێشەکانی دۆڕان دەگۆڕێت بۆ بردنەوە. دۆڕان بۆ زۆڵ شتێکی کاتییە و هەستانەوەش هەر دێت. لەبەرئەوەی زۆڵ گاڵتەی بە ڕەوشت دێت، بۆ زۆڵ دوای دۆڕان فێڵی تازە و زۆڵیەتی نوێ چارەسەرە.

زۆڵ بێ شکۆیە

ڕەوشت چییە؟ پرسیارێکە، کە بۆ زۆڵ بوونی نییە. زۆڵ لە پرسیاری وا ڕادەکات. بۆیە یەکێکی تر لە خەسڵەتەکانی زۆڵ بی غروروییە (بی شکۆییە). زۆڵ ناتوانێت شکۆی هەبێت. زۆڵ و شکۆ یەکناگرنەوە. زۆڵ ناتوانێت شکۆدار بێت، چونکە زۆڵ شکۆداری تێناگات. شکۆ، کە بە ڕەوشتەوە گرێدراوە، بۆ زۆڵ بێ بەهایە. بۆیە ژیان بۆ زۆڵ لە گشت شوێنکدا بوونی هەیە لەناو غروردا نەبێت، لە هەموو جێگایەک ئامادەیە ئەوێ نەبێت، کە ڕەوشت تیایا سەروەرە. لەم سەروبەندەدا زۆڵ کاتەکانی، تەمەنی، بە بێ غرور بەسەردەبات. بەپێی ئەوەی درۆ، خراپە و چەپەڵی لەژێر کردە و ڕەفتاری زۆڵەکان ش□ق□کی دیکە وەردەگرێت شکۆ ناتوانێت دڵخوازی زۆڵەکان بێت.

سەرئەنجام

چی لەو چەند لاپەڕانەی لای سەرەوە حاڵیبوین؟ ئەوە حاڵیبووین، کە زۆڵەکان دروستکەری پاشاگەردانین، دوژمنی سەرسەختی بەهاکانن، گرنگی بە ڕەوشت نادەن. زۆڵەکان گەر بایەخ بە ڕەوشت بدەن نابنە زۆڵ، ناگەنە مەرامەکانیان. زۆڵەکان زیرن لە بانگەشەکردن بۆ شت، ئەو شتەی مەبەستیانە و پێویستیانە. زۆڵەکان سواڵی پۆست، سۆز،

دەنگ و هەموو شتێک دەکەن تەنها هەیبەت و شکۆداری نەبێت. زۆڵەکان خۆیان بە شەهید نیشاندەدەن. وێڕای ئەوە، غەمی کۆمەڵگەی کڵۆڵی ئێمە بەدەست زۆڵەکانەوە هەم کۆن و هەم تازەیشە، لێ زۆڵەکانی سەردەمی ئایتی، کۆمەڵگەی ئێلکترۆنی، جۆرە غەم و پەژار□ی□کی تر بۆ ئێمە دێنن، جیاوازتر کاری دزێوی خۆیان ئەنجامدەدەن. ئەمانە، زۆڵەکان، کە بەربەستن ل□ بەردەم ڕەوشتباشی ئێمەدا، سەرسوڕهێنەرانە لێرە و لەوێ زۆڵیەتی خۆیان پراکتیزەدەکەن. ئەمە وادەکات بێژین: پێویست□ ز□□□ی لە کۆمەڵگە ریشەکێشبکەین و خۆمان لە چڕنووکی بەدی□کانیان بۆ هەمیشە دەربازبکەین.

ئەوەی، کە چارەنوسی نێوەندی سیاسی، ڕوناکبیری و ئەکادێمیمان بکەوێتە دەست زۆڵەکانەوە دیاردەیەکی تاڵ و خەمبارانەیە، کڵۆڵیهێنەر و بەشمەینەتییە. بەهۆی هەڵپەرستی و مامەڵەی پیسی ئەمانەوە کۆمەڵگە شێواو و تێکچڕژاوە. هەر ل□ بەر ئەوە، جێی خۆیەتی بڵێین: گەر لە کار و ڕەفتاری زۆڵەکان لەو سێ نێوەندەی هێمامان بۆکرد بڕوانین، دەبینین چەندین لێکەوتەی ترسناک و شەرمەزارئامێزی لێکەوتوو□ تەوە. زیانمەندی یەکەمی ئەم لێکەوتنەوەیەش خەڵکە، خەڵکە بێ پەنا و دڵساف و ب□ ئەمەکەکانە.
لە کۆتاییدا ئەوەش هەر پرسیارێکی دەستکارینەکراوە، کە کێ دەکارێت بۆ لەمەودوا ئارکیۆلۆژیای (هەڵکۆڵیناسی) زۆڵ لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بنوسێت؟ گرنگە نوسینی ئەو بەشە، چونکە زۆڵەکان گاڵتە بە کوردایەتی، مر□قد□ستی و گشت بەهاکان دەکەن.

کتێبی (چیەتیی فەلسەفە یان چی بە فەلسەفە ناودەبریت؟.. ئازاد حەمە

کتێبی (چیەتیی فەلسەفە یان چی بە فەلسەفە ناودەبریت؟) دوا بەرهەمی نووسەر و مامۆستا ” دکتۆر ئازاد حەمە”یە، کە لە چەند ڕۆژی داهاتوودا لە کتێبفرۆشی جەمال عیرفان نمایشدەکرێت . کتێبەکە قەبارە گەورەیە، 755 لاپەڕەیە و لە چەند توێژینەوەیەک پێکدێت، کە

تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە بنەچە و ڕەچەڵەکی فەلسەفە.

[بۆ خوێندنەوەی یا بابەتەکانی نووسەر کلیکی ئێرە بکەن..]()

ئالوودەبوون بە فەلسەفە \ بەشی چوارەم.. ئازاد حەمە

قەرزارییە فەلسەفییەکانم گرفتاری فەلسەفەیان کردووم

بەشی چوارەم

دەستپێک

پێشتر هێمام بۆ ئەوە کردووە (لە بەشی یەکەمدا) فەلسەفە منی لە گرفتاربوونەکانم دەربازکرد، لە خستمییەناو گرفتاربوونی نوێوە. گرفتاربوونی من بەدەست فەلسەفەوە گرفتاربوون بوو لە جۆرێکی تر. گرفتاربوون بوو بەدەست بیرکردنەوەوە، مشتومڕ و سەراغەکانەوە. بۆیە لەم دەستپێکەدا بە حەپەساوییەوە دەڵێم: لە هەوارگەی فەلسەفەدا گرفتابوون تامێکی تری هەیە. چێژێکی بووناوی هەیە، کە مانا بە بوون دەدات. بەمە فەلسەفە بەمنەتیکردم، فێری مەشقی نوێکردووم لەسەر لەگەڵ خۆ بوون، هەڵوەستەکردن سەبارەت بە بێزاریی و لاپەڕەزیی. نەک هەر ئەوەندە، بەڵکە بگرە فەلسەفە وایلێکردم قۆناغی ئەبڵەق بوون تێپەڕینم و قووڵتر و فراوانتر ڕێوشوێنی گومان

بگرمە بەر و هەست بە بوونی سەرمایەیەکی مەعنەویش لە خەمدا بکەم. زۆرجار لە بەردەم مەترسییەکی ڕاستەقینەدا بووم، لە فەلسەفە وزەی پێبەخشیوم و لە وێرانبوونی دەروونی پاراستوومی، دووریخستوومەتەوە لە ترس و لە تەنیایی.لە تێنەگەیشتنیش لە بێدەنگی. تەنانەت هاریکاریشمبووە، کە لەو ناشرینیانە بەشدارنەبم سیاسەت لەم هەرێمە داماوە دروستیدەکات. لێرەدا ئەکرێت ئەوەش بگوترێت، کە گلانی مرۆڤ بە فەلسەفەوە گلانێکی سەیرو سەرسوڕهێنەرە، سەرەتای شڵەقاندنی گەمی بوونی خۆی و ئەویتریشە. ئەم بوونەی مرۆڤ، کە پێش دەرکەوتنی فەلسەفە تەڵخ و ناڕوون بوو بە هۆی فەلسەفەوە شەقڵێکی دیکەی وەرگرت. بەم جۆرە هەرکە فەلسەفە لە جیهاندا هاتەکایەوە مرۆڤ وردە وردە بە فەلسەفەوەگلا، گلانی مرۆڤیش بە فەلسەفەوە بەشێکە لە بەختی ئەم بوونەوەرە لە گلانی بەشتەکەوە، کە مانا بە بوونی دەدات، ئەو بوونە ڕاڤدەکات و تێگەیشتن بەم مرۆڤە سەبارەت بە روداوە تاڵ و خەمبارانەکان دەدات. سەرئەنجام لێرەوە دێینەسەر گفتوگۆی ئالوودەی فەلسەفەبوون، سەر ئەو شتەی منی گرفتاریخۆیکرد و بە ژیانەوە گرێیدامەوە.

ئالوودەبوون بە فەلسەفە دیاردەیەکی مرۆییە

ئالوودەبوون بە فەلسەفە دیاردەیەکی مرۆییە، نەک ئاژەڵیی. تەنیا مرۆڤ دووچاری ئەم دیاردەیە دەبێت. ئێمە هەروەك دەزانین چ مرۆڤ و چ ئاژەڵ هەموو ترسی ئەوەیان لێدەکرێت دووچاری نەخۆشی بن و گەلێك لەو نەخۆشیانەیش، کە هەردوولا دووچاریدەبن هەمان گروندیان هەیە، بەڵام گەلێك نەخۆشی هەن بەشێکی بە مرۆڤ و بەشێکەی تری بە ئاژەڵەوە تایبەتە. بۆ نموونە نەخۆشی فەلسەفە یەك لەو نەخۆشیانەیە تەنها مرۆڤ دووچاری دەبێك، بۆیە مرۆڤ دەبێت بەخۆی خەمی خۆی بخوات و ڕێگاچارەی کۆنکرێت و بەرچاوی بۆ ئەم درمە بدۆزێتەوە، هەرچی ئاژەڵە لەوە بەدوورە، کە دووچاری ئەم درمە بێت، درمی فەلسەفە. وەکیتر، هەر ئەوانە دووچاری ئەم درمە دەبن، کە ئاوەزیان هەیە. ئێمە ئەوەی لایسەرەوە گوتمان لەسەر ئەو بناغە ئەریستۆتالیسیە ناڵێین، کە مرۆڤ ئاژەڵێکی ژیرە، نەخێر، بەڵکو سروشت و ماهیەتی مرۆڤ بەجۆرێك سازبووە خۆی شفا بۆ خۆی بدۆزێتەوە نەك بوونەوەرێکی تر. تەنانەت ئەرکی ڕەوشتی مرۆڤ ئەوەندە سەخت و دژوارە، دەبێت لە هەوڵی دۆزینەوەی شفا و چارەسەری بەردەوامدابێت بۆ گشت بوونەوەرێکی غەیرە مرۆڤیش. بەم جۆرە بێت مرۆڤ بەرپرسیارە بەرانبەر بە خۆی و بەرانبەر بەوەی تریش، واتە بەرانبەر بە بوونوەرەکانی تری ناو بوون، کە لە دەورووبەری مرۆڤدا هەن (ژینگە،

سروشت)، کە ئەوە ئاژەڵە و جانەوەرەکانیش دەگرێتەوە.

ئالوودەی فەلسەفەبوون ئالوودەبوونە بە دۆزینەوەی چارەسەر

ئەوەی ئەمە مەبەستمان بوو لای سەرەوە بیدرکێنین پابەندبوونی مرۆڤە بە فەلسەفەوە، واتە وابەستەبوونی ئەم مرۆڤە بە فەلسەفەوە. بەواتایەکی تر، دووچاربوونی بە فەلسەفەوە، ئەمەیش لە دووتوێی تێکستەکەدا بە چەنیەتی گلانی مرۆڤ بە نەخۆشییەوە شوبهێنراوە. لەم حاڵەتەدا دەکرێت بیر لەوە بکەینەوە، مرۆڤ دەبێت کێششی ئەوە بکات خۆی لە فەلسەفە دەربازبکات، ئەو دەربازبوون بەواتای ئەوە دێت، مرۆڤ لە فەلسەفە ڕزگاریببێت، مرۆڤیش بۆ ئەوەی ئەمە بکات دەبێت خۆی لە فەلسەفە بەدووربگرێت. ئەمەیش ئەو پرسیارە زۆر قووڵە فەلسەفییەمان وەبیردەهێنێتەوە، کە تۆ بڵێیت فەلسەفە ئەو نەخۆشییە کوشندەیە بێت مرۆڤ هەوڵبدات خۆی لێبەدووربگرێت؟ یان هەرکە مرۆڤ دووچاری فەلسەفە بوو هەوڵبدات خۆی لێدەربازبکات؟ ئەم دوو پرسیارە بەواتای ئەوە دێن مرۆڤ لەلایەك خۆی لە نەخۆشی فەلسەفە بەدووربگرێت، لەلایەکیتر هەرکە دووچاری ئەم نەخۆشییە بوو تا پێیدەکرێت خۆی لێدەربازبکات. دووچاری نەخۆشی فەلسەفەبوون کێشەیەکی بووناوییە، پێش ئەوەی کێشەیەکی پاتۆلۆژیی (نەخۆشیناسیی)Pathology بێت. دووچاری نەخۆشی فەلسەفەبوون کێشەیەکە لەگەڵ بوونی بوونەوەر وەك مرۆڤ دروستبووە، نەك نەخۆشیناسیی، چونکە نە فەلسەفە بەمانا کلاسیکییەکەی بە نەخۆشیی، نەخۆشییە و نە دەشکرێت مرۆڤ خۆی لە فەلسەفە بەدووربگرێت تا چارەسەر بە نەخۆشیی دووچاری فەلسەفەبوون بدۆزێتەوە، ئەو تاکە ڕێگایەی مرۆڤ دەیگرێتەبەر بۆ ئەوەی دووچاری درمەکی دیاریکراو، یان بەگشتی دووچاری هیچ درم و پەتایەك نەبێت ئەوەیە، کە خۆی لەو درم، یان پەتایە بەدووربگرێت و هەمیشە لەو ژینگەیە دووربکەوێتەوە، شیاوی دووچاربوونی ئەو درمە، یان پەتایەی تیابەدیدەکرێت، لە ئەمە لەگەڵ فەلسەفەدا مەحاڵە. لەلایەك لە بەرئەوەی هەروەك لەمەوبەریش گوتمان فەلسەفە وەك پەتا لەگەڵ مرۆڤ هاتووەتەدنیاوە و بە بوونی مرۆڤیشەوە گرێدراوە، لەلایەکی تر بوونی مرۆڤ گەورەترین واتای بە ماهیەتی فەلسەفە داوە. نەك هەر ئەوە، بەڵکو خۆتەوەگلاندنی مرۆڤ بە فەلسەفەوە بۆ ئەوەیە تا خۆی لە دووچاربوونی گشت درم (پەتا، نەخۆشیی)ێك بپارێزێت. بەم جۆرە بێت فەلسەفە چارەسەر و دەرمانە. ئەوەیش، کە فەلسەفە نەخۆشیی نییە و بگرە چارەسەرە(Therapy تیراپی یان عیلاج) لەم ڕووەوە فەلسەفەی ڕۆژئاوا وەڵامەکی زۆری لایە و بەدرێژای مێژووی فەلسەفەش ئەوەی پێیدەڵێن فەلسەفە ئیشی بە ئەوە

کردووە کاری دەرمانسازی بکات و فەیلەسووفیش ڕۆڵی دەرمانسازکەر ببینێت. بەخۆی جیاوازییەکە تەنها لەوەدایە چۆن فەیلەسووفەکان کاریان بۆ ئەمە کردووە و چەند فەلسەفەیان بە دەرمان شوبهاندوە و کارەکەشیان (فەلسەفەکردنەکەیان) بە دەرمانسازیی شوبهاندووە. نوسەرێکی وەك جێنس سۆنەرید ڕونکردنەویەکی ترمان لەم ڕووەوە بەرچاودەخات و جەختلەوەدەکات، کە گوایە بەشێك لە فەیلەسووفەکانی ڕۆژئاوا (ڤیتگێنشتێن، هایدیگەر، نیچە، دێریدا و ڕورتیی) کاریان لەسەر خرابکردنی فەلسەفە کردووە.

ئێمە بەبێ ئەوەی بێینە سەر شێواز و ڕێرەوی کارکردنی هەریەك لەم بیریارانە هەو□د□ین ئ□و لای□ن□ □وونبکەینەوە، کە بەو ئارگومێنت(بەڵگانەمان) دەگەیەنن، کە ئەوەی ئەم بیریارانە کردویانە خرابسازیی فەلسەفیی نەبووە، بەڵکو شێوازێك بووە لە دۆزینەوەی چارەسەر و پێشنیازکردنی شیکاریی بۆ نەخۆشیی و ئێشەکان. ناشێت ئێمە پێمانوابێت کێشە بە کێشە، درم بە درم، یان نەخۆشیی بە نەخۆشیی چارەسەربکرێت و فەلسەفە دژ بەخۆی بەکاربببرێت تا چارەسەری پێبدۆزرێتەوە. لە پزیشکیدا بۆ دۆزینەوەی چارەسەر، شیاویی بۆ چوونە ناو پزیشکی هەیە نەك ئەوەی خودی پزیشکیی دژ بە پزیشکیی بوەستێتەوە تا چارەسەر بدۆزرێتەوە. هەروەها لە پزیشکیدا چارەسەرەکان زگماك نین، بەڵکو کار بۆ دۆزینەوەیان دەکرێت. هەروەها نەخۆشیەکانیش ئەگەرچی دووبارەن، بەڵام گەلێك لە نەخۆشییەکان جۆراوجۆر و تایبەتن و بگرە زۆر دەگمەن و نادوبارەشن. بۆنموونە شێرپەنجەکان، چ سەرهەڵدان و چ گەشەشیان زۆر سەیر و ناهاوشێوەن. لە وڵاتی سوید باوترین جۆری شێرپەنجە شێرپەنجەی پرۆستاتە، لە ئەمەریکا جۆری شێرپەنجەی پێست لە گشت جۆرەکانی تری شێرپەنجە باوترە …هتد. لێرەدا ناشێت نکوڵی لەوە بکرێت ئەوەی پەیوەندیی بە نەخۆشیی و جەستەوە هەیە ئەوەیە، توانای لەش و هێزی ئەو ئادەمیزادەی دووچاری ئەو نەخۆشیە دەبێت واتای خۆی بۆ مانەوە و لەناوچوونی نەخۆشیەکە و ڕاگرتنی پرۆسەی نەشونمای ئەو نەخۆشییە هەیە. هەر لەم ڕووەوە دەشێت مرۆڤ خەیاڵی بۆ شتی دیش بڕوات لەوانە: ڕۆڵی زوو و خێرا دۆزینەوە و ئاشکراکردنی نەخۆشیەکە و ئەمجار ڕێگاکانی چارەسەرکردن، ئەم لایەنە لە فەلسەفەدا جیاوازە.

فەلسەفە لەگەڵ کێشەکان لەدایکدەبێت و لەمیانەی کارکردن لەگەڵ کێشەکان دەتوانێت چارەسەر بدۆزێتەوە. هەروەها فەلسەفە نە ئیشی ئەوەیە پەتا بڵاوکاتەوە نە ئامرازە بۆ دروستکردنی ئەوە، بەڵام پەیوەستبوون بە فەلسەفەوە دەشێت بەوە بشوبهێنرێت، کە ئەمە پەیوەستبوون بە جۆرە ئەڤینێکەوە ناشێت لەو پێناسە نەریتییە ڕۆژئاواییە دووربخرێتەوە بۆ فەلسەفە دەکرێت (ئەوەی، کە فەلسەفە

ئەڤینە بە دانایی یاخود بە زانین). ئەم جۆرە ئەڤینە دەستایەتیە لەنێوان ئەڤین و دانایی یاخود زانیندا، کە بەهۆی ئاخاوتنەوە مەیسەردەبێت، ئەم ئاخاوتنەش دەبێت ئاشکرا و کراوە بێت نەك شاراوە و نهێنیی، بوون مرۆییەکەی فەلسەفە ئەو خۆشەویستییەیە مرۆڤ لەنێوان زانین و خودی خۆیدا دروستیدەکات. ئەم خۆشەویستیە بەبێگومانەوە لە ئاکامی پێویستییەکی بووناوییەوە دەتێ دروستبوون نەك لە بەشاییەوە، دروستکردنی پەیوەندیی لەتەك فەلسەفە دەبێت ئامانج و هیوایەکی مرۆیی لەپشتەوە بێت، کە ئەمەیش ئەرك و بەرپرسیاری ئەو کەسەیە ئەم ئەڤینەی لەکۆڵگرتووە.

ڕێزمانی ئالوودەبوون بە فەلسەفە

ئالوودەبوون بە فەلسەفە ڕاستییەکی خۆی هەیە. ڕاستییەکە ئازارێکیشە بۆ کەسی ئالوودەبوو. ئازارەکە، کە خۆشی خۆی هەیە ڕاستییەکەشی تیایە. خانمە بیرمەندی ئیتالی ڕۆزا ماریا لۆپۆ Rosa Maria Lupo لەگەڕان بەدوای ڕاستی ئازار بەدوای شیاوییەکدا وێڵە، کە ناویدەنێت "شیاوی بە دامەزراندنی فەلسەفەیەک تایبەت بە ئازار"(1). گەر تەماشای مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا بکەین دەبینین هەموو ئەوانەی کاری فەلسەفییان ئەنجامداوە، یان فەلسەفاندن تاکە پیشەیەکی بەردەوام و نەگۆڕاویان بووە جۆرە ئالوودەبوونێکیان پێوەدیارە بە فەلسەفەوە، کە دواتر هەر ئەوە بووە بە هەوێنی بەرهەمەکانیشیان. ئەو ئالوودەبوونە وەک ئازار ڕێزمانی خۆی هەیە(2). بەواتایەکی تر، دەبینین ئەم کەسانە لەژیانیاندا بەشتەکەوە گرفتارن و مەراق بە شتەکەوە دەخۆن، کەم کەس دەزانێت چییە و کەم کەسیش لەم پێوەبوون و مەراقە دەگات، تەنانەت کەم کەسیش لەوە دەگات هۆکاری ئەو پێوەبوونە تەنها ئالودەبوونیانە بە شتەکەوە، ئەو شتە ڕەوتی سەفەرەکانیان دەگۆڕێت و ئاڕاستەی تێڕامانەکانیشیان وەردەچەرخێنێت، [illegible] کۆتای بەو نیشتیمانە ساختەیەش دەهێنێت زۆرینە لە خەیاڵیاندایە، یان سەبارەت بە بوون و ڕاستیی شتەکان و ڕووداوەکان دروستیانکردووە. هەروەها ئەوانەی پێیانوتراوە فەیلەسووف دیارە ئالودەی فەلسەفەبوون و فەلسەفەشیان وەك دەرمان بە هاتنەدەرەوە لە فەلسەفە بەکاربردووە. ئالێرەوە ئاڵۆزییەکان دەستپێدەکەن و ئەستەمە ئەوانەی ئالوودەی فەلسەفە نەبووبن لەمە بگەن. ئالوودەی فەلسەفەبوون ئەو نەخۆشییەیە بەدەگمەن مرۆڤ ئەتوانێت لێدەربازبێت، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت، کە هەموو کەسێك ئالوودەی فەلسەفەبوون دەبێت، چونکە زەمینە بۆ پێوەبوونی ئەم جۆرە نەخۆشیە هەمیشە لەبارنییە و پاشان ئەم

نەخۆشییە ئاسایی نییە و نەخۆشییەکیشە لە جۆرێکی تر.

بەوجۆرە بەت لای سەرەوە خرایەڕوو، بە پێچەوانەی نەخۆشییەکانی ترەوە ئەم نەخۆشییە دەگمەن و تایبەتە. ئەم حاڵەتە لە نەخۆشییەکانی دیدا ڕەنگە بوونی نەبێت. واتە دەشێت هەموو دووچاری ئایدز بین گەر بمانەوێت، یان دووچاری پەتای هەڵامەت و لەرزوتا بین لەبەر هەیەك لە هۆیەکان، بەڵام ئەوەی دووچاری فەلسەفە ببین ئەمە شتێکی لەڕادەبەدەر نائاسایە، گشت کاتێك و لە هەموو باردودۆخێکیشدا ناشێت مرۆڤ دووچاری نەخۆشی فەلسەفە بێت. ڕاستە بە فەلسەفەوە گیرۆدە بوون نەخۆشییەکی زۆر سامناکە و دەربازبوون لێی مەحاڵە. ئەمە بەو واتایە نایەت، کە ئێمە بمانەوێت لەسەردا فەلسەفە وەك بتێك نیشانبدەین و شیاوی بە پەرستنی خۆشبکەین. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تر ئالوودەی فەلسەفەبوون، نەك هەر نەخۆشییە بگرە فۆڕمێکیشە لە شێتیی، بەڵام ئەم شێتییە زمانی هەیە و ئامادەیە خۆی ڕونبکاتەوە. جیاوازیی نێوان شێتیی لەم شێوەیە و ژیریی تەنها ئەوە نییە شێتیی لە بە ئاوەزیدا نوقمە و ژیریش لە زەلکاوی ئاوەزدا مەلەدەکات، بەڵکو شێتیی لە گۆڕەپانی خۆیدا پەیوەندییەکی نهێنیی بە ئاوەزەوە هەیە، کە ژیرەکان بەشێوازی خۆیان ئەو پەیوەندییە دروستدەکەن، هەرچی شێتییە نە ئەو شێوازەی ژیرەکان دەبینێت و نە ژیربوونیشی پێئەستەمە.

بە پێی ژیل دولۆز فەلسەفە و شیزۆفرێنیا لەیەکەوە نزیکن (3)، نافەلسەفەش، هەر بە بۆچوونی ئەم بیرمەندە فەڕەنسییە، لە فەلسەفە زیاتر لەناو فەلسەفەدا ئامادەیە (4). پەیوەندیی هەرێك لە مانەیش(دەروونپەشێویی Psychosis، شیزۆفرێنیا، یان کەرتبوونی کەسیەتی Schizophrenia ، شێتیی Madness) بە فەلسەفەوە داوامان لێدەکات هەر یەك لەو چەمکانە بە بیرمەندەکەوە ببەستینەوە، کە کارەکانی لەو بارەیەوە دواون. فوکۆ و شێتیی، دولۆز و شیزۆفرێنیا، یان کەرتبوونی کەسیەتیی، نیچە و شێتیی، لاکان و سایکۆسز(دەروونپەشێویی).

کارکردنی فەلسەفە لەگەڵ شێتیی بە فەلسەفەی یۆنانی کۆن دەگەڕێتەوە. سەبارەت بە زۆرێك لە فەیلەسووفە ڕۆژئاواییەکان، بەنموونە دەکارت، دیاردە دەروونییەکان Psychotic هەمابوون بە هێزە مەنتاڵە Mental مرۆییەکان، بەڵام ئەوانیتر وەك ئەفلاتون و نیچە شێتییان وەك ڕێگایەك بۆ دەربازبوون لە کۆتوبەندی ئاوەز بینیووە. واتە توندی ئاوەز شێتی دروستکردووە (5). لە دوای ساڵانی 1960 کان بەولاوە سێ ئاڕاستەی فەلسەفەی هاوچەرخ کاریان لەسەر بابەتی دەروونپەشێویی Psychosis، شیزۆفرێنیا یان کەرتبوونی کەسیەتیی Schizophrenia هەروەها شێتی Madness کرد، پاش نیچە و

باتای Bataille ئەوە بوو فوکۆ، دولۆز و گوتاری Guattari شیزۆفرێنیایان وەك هەڵاوگێڕانێکی چەوسانەوەی کۆمەڵایەتیی و عەقڵگەرایی مۆدێرن گوزارەلێکرد. ئەمە تێگەیشتنێکی کاریگەریی بەهێزی لەسەر بزووتنەوەی دژە شیکاری دەروونیی Anti-psychiatric دانا. فەلسەفەی فێنۆمێنۆلۆژیی بەزۆری جەختی لە کێشەی ئێنتۆلۆژیی بوونی پەشێویی دەروونییPsychotic existence کردووە. لەکۆتایدا فەلسەفەی ئاگایی Mind، کە پێیە مۆدێرنەکەی فەلسەفەی شیکاریی ئەنگلۆئەمەریکیی، لێکدانەوەی یەکانگیری لۆژیکیی نێوان دەرئەنجامی پەشێویی دەروونیی و ئەزموونیی کردووە. هەر فەلسەفەی شیکارییشە وای بە توێژینەوە تازەکانی پەشێویی دەروونیی و زانستی دەمارناسییNeuroscience هەیە(6).

بەئەوەی پەرە بەوە بدەین لای سەرەوە بەرباسمانخست، دەپرسین: بۆ دەبێت مرۆڤ ئارەزووی ئەوە بکات، دەربازیبێت لە نەخۆشی ئالوودەبوون بە فەلسەفە (دووچاری فەلسەفەبوون)، یان گلان بە فەلسەفەوە؟ ئایا زۆر بەتەندروستیی تر نییە مرۆڤ بەم نەخۆشییەوە سەربنێتەوە؟ مەبەست، بۆ دەبێت مرۆڤ بەدوای چارەسەردا بگەڕێت؟ باشتر وانییە ئەم مرۆڤە بۆ هەمیشە لەگەڵ ئەم نەخۆشییەدا بژیت؟ ئەوەی فەلسەفە تا هەنوکە ئەمەی لەسەر ڕاهێناوە ئەوەیە، کە گشت بەچوونێکی فەلسەفیی لایەنێك گفتوگۆدەکات، کە دواتر بە فەلسەفە دەبێت بە بەشێك لە مێژووەکەی و بە مرۆڤیش هەڵوەستەیە لەسەر هەبوونمان. ئەمە هەروەك گوتمان فەلسەفە ستایشناکەین بە ئەوەی لە فەلسەفە دەربازبین ئەوەی لە فەلسەفەدا پەنهانە ئەو هێزە ڕاکشانەیە بەرەو شوێنێکی تر، دورتر لەوەی چاوەڕوانیمان دەکرد دەمانبات، فەلسەفە هەم دەرمانە و هەم نەخۆشیی. شارستانیی ڕۆژئاوایش بە ئەوەی ئەم ئەرکە بە فەلسەفە بدۆزێتەوە کەم تا زۆر وای خۆی لەم ڕووەوە دیوە. ئەمەیش وایکردووە شارستانیی ڕۆژئاوا نەتوانێت هەنگاوی تەواوەتیی بە کۆتایهێنان بە فەلسەفە و بە دەربازبوون لە فەلسەفە و هاتنەدەرەوە لە بازنەی فەلسەفە بنێت، یان لەگەڵ گشت هەنگاوێك، کە بە ڕوخاندنی کۆشکی فەلسەفە ناویەتی، سەرلەنوێ خۆی بە دروستکردنەوەی ئەم کۆشکە ئامادەکردووەتەوە. زۆربەی ئەو باسانەیش لەو بارەیەوە دەکرێت سەرلەنوێ دەبنەوە بە ئامراز و بناغە بۆ دروستکردنەوەیەکی تری فەلسەفە، بەڵام کامە فەلسەفە؟ ئەلبەتە فەلسەفەیەکی تر Autre / Otherئالێرەدا "تر" بە واتای شتێکی سەرلەبەر جیاواز دێت. جیاوازەک، کە قابیلی کارکردن و شێوازی ڕاڤەکردنی گۆڕیووە و بەدوای ئامانج و مەبەستی تردا وێڵە، بەڵگە و سەلمێنەی تر بە تیۆری و ڕونکردنەوەکانی پەیدادەکات و ئارگومێنت و بیانووی تر لە ڕونکردنەوەکانیدا دەهێنێتەوە و کاریان

لەسەر دەکات.

کولتوری پەراوێزخستنی فەلسەفە

لێرەدا، لەژێر سایەی باسی گرفتاربوون بە فەسەفەوە، با ئەوەیش بڵین، هەر خودی باس لە مەرگی، یان پایانی فەلسەفە لە نێوەندە فەلسەفییەکانی ڕۆژئاوا فۆڕمێکی تری لە تێکست و خوێندنەوە و ڕوونکردنەوە لەگەڵ خۆیدا هێنایە ناو گفتوگۆی فەلسەفیی و هزرییەکانەوە. ئەمەیش وایکرد بیریاران و قوتابخانە و بزاڤە فەلسەفییەکان سەرلەنوێ بەر پەلەنخستن بخرێت و جارێکی تر پێداچوونەوە بە بۆچوون و ڕوانینەکانی گەلێک لە بیریار و ڕوناکبیرانی ڕۆژئاوادا ببێتەوە بە جێی باس. لەحاڵەتی واشدا گەلێک لە شەپۆلەکانی بیرکردنەوە و شیکردنەوە فرێدەدرێنە خۆڵدانی هزرییەوە و گەلێک لە بیریار و ڕوناکبیرانیش وەك تۆمەتبار تەماشادەکرێن، یان بە پێچەوانەوە هەوڵی ئەوە دەدرێت ستایشی هەندێك لە بزاڤ و قوتابخانەی فەلسەفیی دیاریکراو بکرێت، یاخود پاساو بە بیری هەندێك لە بیرمەندان و ڕۆشنفکران بهێنرێتەوە .

ئەوەی پێیدەڵێن پڕۆژەی بیری، یان گوتاری فەلسەفیی، ڕۆژئاوا لەم ڕووەوە (ئەوەی پێشتر باسکرا) زۆر بە ئەزموونە و پێشینەی خۆی تایبەت بەم لایەنە هەیە. مەبەست، زۆرجار دیومانە، یان بیستومانە و تەنانەت خوێندوشمانەتەوە، کە چۆن بیری بیریارێك لە سەدەیەك، یان لە قۆناغێکی دیاریکراودا دەسڕدرێتەوە، یان ڕەتدەکرێتەوە، کەچی لە سەدەیەك، یان لە بارودۆخێکی تردا ستایشێکی گەورەی ئایدیاکانی ئەو بیریارە دەکرێت و زۆرجار پەیکەریشی بۆ دروستدەکرێت. گەلێک وەخت ئەوەیش گوتراوە، کە چۆن کەسێك لەسەر کارێکی هزریی، یان بەرهەمێکی ئەدەبیی، یان تێگەیشتنێکی سیاسیی ڕاودەنرێت و دەربەدەردەکرێت، کەچی پاشان هەر ئەم کەسە سەرلەنوێ دەگەڕێندرێتەوە ناو کۆمەڵ و ئەندێشەی خەڵك و دانیش بەمافەکانی لەهەموو ڕوویەکەوە دەنرێت. هیچ یەك لەم دیاردانە لە شارستانی ڕۆژئاوادا شتێکی سەیرنییە و زۆربەی کولتورەکانیش ئەمەیان بەخۆوە دیووە، بەڵام ئەوەی زۆر سەیرە ئەوەیە، بەشێکی زۆر لە کولتورەکان دەستییان لەم دیاردانە کشاندوەتەوە و بەهەموو جۆرێك پشتی لێدەکەن و بگرە گەلێک ڕێکخراو و گروپ و نێوەندی مرۆیی و یاسایی و ڕوناکبیریش لەم ڕووەوە دروستبوە، کە کاریان نەهێشتنی ئەم دیاردانەیە و تەنانەت بەهەموو جۆرێکیش بۆ ئەوە کۆششدەکەن پەردە لەسەر ئەو ڕەفتارانە لابەرن، کەچی هەندێك لە کولتورەکان جارێ هەر داری ئەم دیاردانە ئاودەدەن و ئەوەی وەك ئەوان بیرنەکاتەوە، یان ڕەفتار نەکات، لەناو کۆمەڵ و

ل□ ئ□ند□ش□ی خ□کدا شوێنی نابێتەوە و بگرە شوێنی ڕاستەقینەی ئەم جۆرە کەسانە ژێرزەمینی زیندانەکانە، یان لەکۆتایدا واپێویستدەکات ئەو ڕێگا تازەیە هەڵبژێرێت کۆمەڵگەی مۆدێرن بۆی دروستکردووە و شوێنێکی بۆ ئەم جۆرە کەسانە لەو کۆمەڵگەیە دابینکردووە، کە ئەوەیش غوربەت و مەنفایە.

بۆ درێژەدان بە کرۆکی باسەکەمان ئەوەیش دەڵێین، شارستانی ڕۆژئاوا جارێ لە دوالیزمDualism ەکان(ڕۆح/ جەستە، باشە/خرابە و….هتد) دەربازینەبووە. بۆیە جارێ ئاوا زوو ناتوانێت لە فەلسەفە دەربازی بێت، یان لەوە بکەوێت، کە دووچاری فەلسەفە نەبێت. بە فەلسەفەوە گیرۆدەبوون، یان دووچاری فەلسەفەبوون پەیوەندیی بە ماهیەتی شارستانیی هەنوکەوەیە. شارستانیی هەنوکە جارێ ئەو مەرج و شیاویانەی نەهێناوەتەکایەوە لەوە بکەوین بە فەلسەفەوە نەگلێین، یان ئەم شارستانییە ناکارێت ئەو دۆزە شیاوکات لە فەلسەفە دەربازبین و بەئاسانی لێیبێینەدەرێ. نەخۆشیی فەلسەفە وەك نەخۆشیی شێرپەنجە نییە، کە جارێ چارەسەری بۆ نەدۆزراوەتەوە، یان بەشێکی زۆر لە جۆرەکانی نەخۆشیی شێرپەنجە چارەسەری تەواوی نییە، بەڵام کارێکی ئەوتۆش دەکرێت، کە نەخۆشەکانی هەندێك لە جۆرەکانی شێرپەنجە، کە زۆر ترسناك و مەرگدۆستانەیە، وایان لێبکرێت تووشبوەکانی کتووپڕ نەمرن. هاووەخت ئ□م□ □□گاگەلێك لە جیهانی دەرمانسازیی و نەشتەرگەریی دروستبووە، کە دەتوانێت جۆرە چارەسەرێك بۆ تووشبوانی نەخۆشیی شێرپەنجە بدۆزێتەوە، کە وا لە نەخۆشیی ناوبراو بکات زەفەر بە لەشی نەخۆشەکە نەبات و لەشیشی بەجۆرێکی ئەوتۆ لاوازنەکات لە مەرگێکی کتوپڕی نزیکبکاتەوە. ئەوەی پەیوەندیی بە نەخۆشیی فەلسەفە و ئەوانەیش، کە دووچاری ئەم نەخۆشی□ ب□وون ئەوەیە، کە شارستانیی ڕۆژئاوا وەك ش□و□نگەی ڕاستیقینەی بیرە فەلسەفییەکان، ئەمجار خودی شارستانیی مرۆڤایەتیی بەگشتیی وەك مۆلگەی خۆحەشاردانی فەلسەفە، بەوە دەتوانێت لە فەلسەفە بۆ یەکجارەکیی ڕزگاری بێت، کە دەست لە زۆرداریی، ناتەبایی، هەڵە و خرابەکارییەکان بکشێنێتەوە. ئەمەیش تەنها خودی مرۆڤ دەتوانێت بیکات، کە تاکە بوونەوەرە ئەوینی بۆ فەلسەفە هەیە و دووچاری فەلسەفەش دەبێت. فەلسەفە هی مرۆڤە و بۆ مرۆڤیشە. هاتووەتەکایەوە تا مرۆڤ لە بەدییەکان دەربازبکات و گوتنی مرۆڤ سەبارەت بە بوونی گۆبکات.

ل□ فەلسەفەخستنی فەلسەفە

لێرە گرنگە ئاماژە بەوە بکەین، کە ئەو ئاڵۆزیانەی ل□ باس ل□ بارەی

فەلسەفەوە دروستدەبێت زۆربەی زۆریان پەیوەندییان بە سەختیی خودی کاری فەلسەفەکردنەوە هەیە. ئەمەیش دیسانەوە بەوەوە بەستراوەتەوە، کە فەلسەفە ئەو شوێنەیە بیریاری تیادەکرێت و ئەو بوارەیشە، کە بیری تیادا بەرهەمدێت. ئەمەیش بەو واتایە نایەت، کە فەلسەفەکردن کارێکی ئاسانە، یان فەلسەفەکردن واتە قسەکردن و دواتر نوسینەوەی ئەو قسانە. فەلسەفەکردن ئەگەر ئەو لایەنەش بگرێتەبەر، بەڵام مەرجیشە لەوە حاڵیبین، کە چۆن فەلسەفە قسەدەکات؟ قسەی فەلسەفە چ جۆرە قسەیەکە؟ هەروەها فەلسەفە کەی و بۆ قسەدەکات؟

تەماشاکردنی فەیلەسووفانی ڕۆژئاوا بۆ فەلسەفە لە تەماشاکردنی فەیلەسووفانی کولتورە فەلسەفییەکانی دی جیاوازە. ئەم جیاوازییە بەو واتایە بەکاردەبەین کردەی فەلسەفەکردن لەنێوان فەیلەسووفە ڕۆژئاوایی و غەیرە ڕۆژئاواییەکاندا، هەمان مەرام و مەبەستی لەکۆڵنەگرتوە. کردەی فەلسەفەکردن لە شارستانییەکەوە بۆ ئەوەی دی بەو چرکە کۆمەڵایەتیی و سیاسییانەوە گرێدراوە، کە مرۆڤەکانی ئەو شارستانییە دەیژین. ڕاستە تەماشاکردنی بەرهەمهێنەرانی کردەی فەلسەفیی لە تەماشاکردنی خەڵکی سادە و بەسەواد لە هەردوو کولتوورە فەلسەفییەکە جیایە، بەڵام ئەو پرسیار و تێڕامانەی بوون بە وێردی سەرزمانی خەڵکی سادە و بەسەواد لە شارستانیی ڕۆژئاوادا، زۆر لە پرسیار و تێڕامانە فەلسەفییەکانی خەڵکی سادە و بەسەوادی شارستانیی عەرەبیی_ئیسلامیی جیاوازە. ئەم جیاوازییە بۆ دەربازبوون نییە لە فەلسەفە، هەڵشاخانە بە فەلسەفە لە ئاستێك، کە ویستی فەلسەفیی ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتیی و کولتورییە بەرهەمیدەهێنێت. بۆ نموونە خولانەوەی هەریەك لە ئەزموونە فەلسەفییەکان بە دەوری پرسیارە سەرەکییەکانی فەلسەفەدا (باشە، یان بەدی چییە؟ زانین چییە؟ ڕاستیی چییە؟ بۆ دەبێت هەبین؟ بۆ نەمر نییین؟ بۆ ئازار دەبێت هەبێت؟ ..و هتد) ڕامان و سەیرکردنی ناهاوشێوە و لەیەکنەچووی دروستکردووە، کە لەگەڵیەك ڕووەوە دەشێت بە خودی گۆشەی واتای فەلسەفاندن و ویست بە ئەم فەلسەفاندنە ببەسترێتەوە. هەروەها ئەم جیاوازییە تەنها بە هەنوکەیی بیرکردنەوە لەو شارستانییەتانە نەبەستراوەتەوە، بە کەی گشتیی کردەی فەلسەفیی هەریەك لەو شارستانییەتانەشەوە وابەستەیە. ئەم وابەستەبوون، کە مێژوویەکی لەپشتەوەیە، دینامەی ئەو کردەیەشە، کە دواتر گوتاری فەلسەفیی لێپێکدێت. ئەمە بەخۆی ڕوویەکی ئەو بیرکەیەمان بۆ ڕووندەکاتەوە خۆی لەسەر ئەم بناغەیە دادەڕێژێت: ویست بە خوێندنەوەی فەلسەفە ناتوانێت خۆی لە خوێندنەوەی مێژووی فەلسەفە بەدووربگرێت. مرۆڤایەتیی بە گۆڕانەوە بەناو کردەی فەلسەفیی لەبەردەم دوو ویستی فەلسەفیی جیادایە، کە دوو مێژوو یان

بگرە چەند مێژوویەکی فەلسەفیی ل□ بەردەمدا یە. هیچ دوور ناڕۆین بۆنموونە مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا تەماشاکردنی خۆی بۆ زۆربەی پرسیارە فەلسەفییەکان بەباشی یەکلاییکردووەتەوە و ل□و□شەوە زۆری ئەنجامداوە. ئەمەیش کارێکی ئەو تۆی کردوو□ ب□□ژئاوا ییکردنی کردەی فەلسەفەکردن سەرچاوە لەم لایەنەوە هەڵبگرێت. واتە سەرچاوە لە زۆر کارکردن لەناو فەلسەفە و بەرینکردنی ڕووبەڕی پرسیارە فەلسەفییەکانەوە هەڵدەگرێت.

بەپێی ئەو بۆچوونانەی لای سەرەوە بێت کردەی فەلسەفەکردن کردەیەکی ناجۆرە. ئەم ناجۆرییەی کردەی فەلسەفەکردن دەمانباتەوە سەر ئەو هەڵکشان و داکشانانەی لە بواری فەلسەفەکردندا لە ڕۆژئاوا ڕوویانداوە. مەبەست لەمە ئەوەیە فەلسەفەکردن ماهیەتێکی بێکۆتایی هەیە، ئەم بێکۆتاییەی بیری فەلسەفەیش، خۆی لەسەر بناغەی ناجۆریی دروستکردووە. ئەم ناجۆرییە، کە خواردنی بەردەوامی فەلسەفەیە، ژیانیشیەتی. بۆیە دووچاری نەخۆشیی فەلسەفەبوون، بەشێك پێکدەهێنێت لە مێژووی فەلسەفە و هەمیشەیش لە پشت کردە فەلسەفییەکانەوە بووە. لەم حاڵەتەدا دووچاری نەخۆشیی فەلسەفەبوون ویستە بۆ فەلسەفەکردن لەژێرکاریگەریی پێوەری تردا(وەك تێگەیشتن لە ماهیەتی بوون، لە ڕاستیی بوونمان و...).

هەر تایبەت بەو لایەنەی باسکرا، دەشێت هێما بۆ ئەوەیش بکەین، کە لەفەلسەفەخستنی فەلسەفە لە فەلسەفاندن، ئەمە ئەو ناونیشانەیە زۆرجار دەمانباتەوە ناو زۆنێك لەپرسیاری فەلسەفیی، کە واتای خۆی بۆ فەلسەفەکردن و خودی دووچاربوون بە نەخۆشیی فەلسەفەبوونەوە هەیە. بۆ گەلێك لەفەلسەفەخستنی فەلسەفە لە فەلسەفاندن، خۆی وەك ناونیشانێکی ئاڵۆز و گومڕا دەردەخات، وەلی لە ئاکامی ژێرتوێژینەوەخستنێکی ماهیەتی کردەی فەلسەفەوە ئەوەمان بۆ ڕوو ندەبێتەوە، کە گشت بیرمەندێك لە چوارچێوەی ویست و توانای خۆیدا، خۆی ئاوێزانی بینین و تەماشاکردنە فەلسەفییەکان دەکات. بەپێی ئەوەی خودی پڕۆسەی فەلسەفەکردن پڕۆسەیەکی خودیی و تایبەتە ئەم لایەنە لە بیریارێکەوە بۆ ئەوەیتر جیایە.

سەرباری ئەوەی گوترا، لەفەلسەفەخستنی فەلسەفە لە فەلسەفاندن، ئەو ناونیشانەیە لەم فۆرمەشدا دەتوانێت خۆی لە بار□تی دووچاربوون بە نەخۆشی فەلسەفەبوونەوە نزیکبکاتەوە: ئایا فەلسەفە لە ئێستادا لەوە کەوتووە بکارێت بفەلسەفێنێت؟ فەلسەفاندن، کە مەرامی سەرەکیی فەیلەسووفەکانە کردەیەکی ئاسان نییە و شیاوی دۆزینەوەیش لەئەمڕۆدا لەبەردەم فەلسەفاندن پەیوەندیی بە بینینی ئەو شیاوییانەوەیە لەبەردەم فەلسەفەدا ئامادەن. گرنگە لێرە بپرسین بۆ؟ چونکە فەلسەفەکردن فەلسەفە لە مردن دەربازدەکات. دەربازکردنی

فەلسەفەش لە مردن پێویستییەکە بە مرۆڤ و گەشەی شارستانیی ئەم مرۆڤە. بەشێك لە فەیلەسووفەکانیش ڕەنگە پێیانوابێت ئەوەی هەوەسی ویستی فەلسەفەکردن لەخۆیڕا سەوزدەکات پێویستە لەوە بگات ئەمە پاش ئەو مەرگە دەیکات، کە لای سەرەوە باسکرا. واتە بابەتی مەرگی فەلسەفە کاتێك خۆی لە نەمان دەدات و بیری فەلسەفیی سەرلەنوێ زیندودەبێتەوە، کە فەیلەسووفەکان لە مەترسی مەرگی فەلسەفە دەگەن. بەدەنیاییەوە ئەو دەمە دووچاری نەخۆشیی فەلسەفەبوون شیاوییەکی زۆرتری لە بەردەمدا دەکرێتەوە.

شێوەی ئالوودەبوونی ڤیتگێنشتێن بە فەلسەفە

خراپ نییە لێرەدا بە ئالوودەبوون بە فەلسەفە بچینەوە سەر تێگەیشتنی فەیلەسووفی لۆژیکیی نەمساوی_بەریتانی ڤیتگێنشتێنWittgenstein، کە زۆر بەباشی لەو تاکە پەرتوکەی پێش مەرگی بەناوی “تراکتاتۆس لۆژیکۆ فیلۆسۆفیکۆس”(7) (تەزی لۆژیکی فەلسەفیی) نوسیویەتی، ئەوەی ڕونکردووەتەوە، کە گوتن یان گوتراو دەبێت گوتراوئامێزبێت. واتە گوتراوێك بێت، یان قسەیەك بێت، بەهادار و بەمانابێت نەك پووچ و بێکەڵك. بۆیە ڤیتگێنشتێن ئەو کارە لۆژیکییە فەلسەفییە ناودارەی خۆی بە گوزارەیەکی سەرنجڕاکێشانە کۆتاییپێهێناوە، کە تا ئەمڕۆش لە ناو بیریاران و لە نێوەندە فەلسەفییەکاندا بووە بەوەردی سەرزمان، کە بەم جۆرەیە: “ئەوەی ناتوانین لەبارەیەوە بدوێین، پێویستە لەوبارەیەوە بێدەنگبین”. لێرەدا زۆر شیاوە ئەم دەقە بێینە فەلسەفییە وەك بەشێك لە دانایی ئەم بیریارە تەماشابکەین و وەك ئەوەیش، کە فەلسەفە کارێکی جیای هەیە لەوەی هەندێك بەجۆرێکی تر تەماشایدەکات، بەڵام هەموو ئەوەی گوتمان ئەوە ناسەڵێتەوە، کە ڤیتگێنشتێن لەو کارە فەلسەفییەیدا کۆششی بۆ ئەوە نەکردووە کۆتایی بە فەلسەفە نەهێنێت.
ئەوەی ڤیتگێنشتێن لە “تراکتاتۆس لۆژیکۆ فیلۆسۆفیکۆس”دا گفتوگۆیدەکات لە بەرهەمەکانی تریدا، کە پاش مەرگی کۆکراونەتەوە و پاشان بڵاوکراونەتەوە، ئاڕاستەی تریان وەرگرتووە. مەبەست، پاش گەڕانەوەی ڤیتگێنشتێن بۆ سەر فەلسەفە، کە دەکات ئەو بەرهەمانەی پاش مەرگی ڤیتگێنشتێن بڵاوکراونەتەوە، لەو شێوە بیرکردنەوە فەلسەفییە جیایە لە تراکتاتۆسدا کاری تیاداکراوە و گەلێك لە توێژەرەوەکانیش وای بۆدەچن بەرهەمەکانی پاش تراکتاتۆس جۆرە پەشیمان بوونەوەیەکیان پێوەدیارە، تەنانەت لەنێو توێژەرەوەکانی گەلێك لە نێوەندە فەلسەفییە جیاجیاکانیش (ئەسکەندەناڤیا، ئەنگلۆئەمەریکی) تراکتاتۆس بەکاری سەردەمی لاویی لەقەڵەمدەدرێت.

ئەمە پێمانوایە ئەزموونی فەلسەفیی ڤیتگێنشتێن جگەلەوەی تایبەتە بەشێکیشە لە دیاردەی دووچاربوون بە نەخۆشی فەلسەفەبوونەوە. وازهێنانی ڤیتگێنشتێن لە فەلسەفە و دواتر گەڕانەوەی جارێکی تری بەسەر فەلسەفە ئەو ئالودەبوونمان بۆ شیدەکاتەوە دەشێت مرۆق جارێك لە جاران دووچاریبێت. دووچاربوونەکە بە زۆربەی فەیلەسووفەکان شفابوون لە ئالوودەبوونێکی گەورەتر، کە ئەوەیش دوورکەوتنەوەیە لە فەلسەفە یان بەئاگابوون لە بیری فەلسەفیی. ئالوودەبوون بە فەلسەفەوە ئالوودەبوون بە شفابوون لەوەی تێناگەین و ناتوانین زانینی لەسەر بدەین. فەلسەفەکردن خۆ ئالوودەکردنە بە زانینەوە، بە خۆئامادەکردن بۆ گەیشتن بە زانین لەڕێگای نەزانینەوە. نەزانین سەرەتای دەرکەوتنی کردەی فەلسەفەکردنە. نەزانین وادەکات وەڕێی فەلسەفە بین، خۆمان لەو تێنەگەیشتنە دەربازبکەین پێوەیبووینە.

سەرئەنجام:

سەرچەی هزریی مرۆق لەپشت دەرکەوتنی فەلسەفەوەیە و دیاریکردنی لایەنەکانی ئەو سەرچەییە هزرییەی مرۆڤیش ئاسۆی هزر دیاریدەکات و بیرکردنەوەی بەرینیش سەبارەت بە چۆنیەتی گلانی مرۆق بە فەلسەفەوە پێکدەهێنێت. هەڵکۆڵینی بەردەوامی فەیلەسووفەکانیش لە بەها و گرنگی فەلسەفە پەیوەندیی مرۆق بە فەلسەفەوە ژێرتێڕاماندەخات. هەرکە فەلسەفەش لە جیهاندا هاتەکایەوە مرۆق وردە وردە بە فەلسەفەوەگلا، گلانی مرۆڤیش بە فەلسەفەوە بەشێکە لە بەختی ئەم بوونەوەرە لە گلانی بەشتێکەوە، حاڵیبوونی لەمەڕ دۆزی خۆی و دەرووبەرەکەی دەداتە و ویستیشی بۆ تێگەیشتن لە خۆی و لەوەیتریش بەرینتر دەکات. ئەم لایەنەش هەر لەسەرەتاوە ئایدیای سەرەکیی فەلسەفەی پێکهێناوە. ڕاستە دەرکەوتنی فەلسەفە لە ڕۆژئاوا پەیوەندییەکی زۆری بە دروستبوونی نوسینەوە هەبووە، واتە دەرکەوتنی ئەلفوبێ، بەڵام مەیلی فەیلەسووف بۆ گەیشتن بە زانین لە سەر بوونی خۆی و بوونەوەرانی تر مەرجی بنەڕەتی نەشونمای فەلسەفەی لەخۆگرتووە. هەقایەتیی وەفاداریی مرۆڤیش بە فەلسەفە لێرەوە دەستپێدەکات. ئەوە تەنها ئەرکی مرۆڤە درك بە گرنگی فەلسەفە بکات و بەوەش هەستێت لە ڕووی فەلسەفییەوە پێویستن و ویستیش بە فەلسەفە پەیوەندیی بەو دەبەستنەوەیە فەلسەفە پێیدەگات و مرۆڤیشی لەسەر ڕادەهێنێت.

ئازاد حەمە

ڕەفەرەنسەکان

1. Rosa Maria Lupo. Sanningens Smärta, i Att tänka smärtan ,. Södertörn Philosophical Studies nr: 5.2009 .s.63.
2. Niklas Forsberg. Smärtans Grammatik, i Att tänka smärtan , Södertörn Philosophical Studies nr: 5.2009 .s.203.
3. Gilles Deleuze & Felix Guattari. What is Philosophy? .Translated by Graham Birchill. Verso Books. 1994.p.70
4. .Ibid.p.40
5. Stompe T, Ritter K. The discourse of psychosis in contemporary philosophy https://www.researchgate.net/publication/24187630_The_discourse_of_psychosis_in_contemporary_philosophyas .StompeKristina Ritter
6. .Ibid
7. Ludwig Wittgenstein, Tractatus logico-philosophicus,. översättning, inledning och noter av Anders Wedberg, .Thales, 1997

فەلسەفەسازی زڕبڵێیی نییە!- بەشی سێهەم.. ئازاد حەمە

دەستپێک:

لە گەڕانەوەدا بە هەڵچوونێکی فەلسەفە لەوە تێدەگەین کردەی فەلسەفەسازی لە خۆ تازەکردنەوەی بەردەوامدایە. ئەم کردەیە نە وێنەیە و نە گوتنی بێش، بەڵکو کردەیێکی بەرپرسیارئامێزە و ویستیشە بۆ دانایی و ئەم ویستەیش لە فۆرمی ئێڤینداریی بۆ ئەم دانایییە خۆی نیشاندەدات، لە کاتێکدا هەر فەیلەسووفە، کە هاوڕێی دانایییە و بگرە تاکە هاوڕێشییەتی. کردەی ناوبراو بریتینییە لە زڕبڵێییbabble و زڕوێژیی، تەنانەت لە گێکردنی ئەوەیش، کە

لێیحاڵینابین. ئەڵبەتە کردەی فەلسەفەکردن زێدەڕۆییکردن و چەقاوەسەیش ناگەیەنێت. کردەی فەلسەفەسازی تەنانەت ئەوەیش ناگەیەنێت هەر کەسێ و بە ئارەزووی خۆی بێتەگۆکردن. کەوابێت، فەلسەفەسازی کردەیەکی هەڕەمەکیی نییە، بە پێچەوانەوە فەلسەفەسازی کردەیەکی دژوار و ناسانایە و بە ڕێساگەلێکی ڕێڕەوییەوە گرێدراوە. هاوکات فەلسەفەسازی لە زۆروێژیی و چەنەبازیی جیاوازە، لەو شتە جیاوازە دەشدامان و سەرسوڕمان ناسازێنێت. ئەگەرچی فەلسەفەسازی سەرقاڵبوونە بەوەی جێیباس و جێیباس نییە، لە فەلسەفەسازی مەرامێکی مەبەستگەریشی لەخۆیدا حەشارداوە. واتە لە گوتراوی فەلسەفییدا مەبەست و ئامانج پەنهانە.

گوتنی فەلسەفیی گوتنێکی هزرییە

بەپێی ئەوەی کردەی فەلسەفەسازی کردەیەکی زەینی پوختە ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، کە هیچ شتێك تێنەگەیشتن دروستبکات ناچێتە خانەی فەلسەفەوە. هەموو گوتنێکیش نەتوانێت خۆی وەك گوتنێکی فەلسەفیی نیشانبدات بە فەلسەفە دانرێت. بەم شێوەیە، دەشێت بپرسین: گوتنی فەلسەفیی چییە؟ یاخود گوتنی فەلسەفی چ جۆرە گوتنێکە؟ گوتنی فەلسەفیی بریتییە لە گوتنێکی کۆنکرێت(دیاریکراو) و کراوە، وەلی ئەمە ئەوە ناگەیەنێت، گوتنی فەلسەفیی بێ سنور و بێتخوبە. لە هەموو ئەوانە گرنگتر گوتنی فەلسەفیی بریتییە لە گوتنێکی هزریی، لە شیکردنەوەیەکی ئاوەزیانەی ئەو شتانەی دەبن بە بابەتی شیکردنەوەکە.

وێڕای ئەوە،، کردەی فەلسەفەسازی کردەیەکە لە گەڕان بەدوای زانین، گەیشتن بە ڕاستیی، بەو دانایییەی، کە پێویستمانە. پێویستمانە، چونکە نیمانە. وەلی ئەم کردەیە سانا و ساکار نییە، بگرە دژواریشە. ئەم کردەیە خۆی بەوە لە کردەکانی تر جیادەکاتەوە، کە تێڕامانی قوڵ و پوخت دەکات بە بناغە بۆخۆی. هەروەها کردەی فەلسەفەسازی دەیەوێت وەك بیرێکی سەرتاسەری و یەکانگیر خۆی نیشانبدات. گەڕانی فەلسەفە بەدوای زانین گەڕانە بەدوای ڕاستی. بەپێی ئەوەی ڕاستیی هەمیشە ون و نا-ئامادەیە، هەر لەبەرئەوە فەلسەفە پێویستی بەم گەڕانەیە. ئەم گەڕانە گشتی و هەمەلایەن، بەردەوامیشە.

فەلسەفە لەبەرئەوەی گومان دەکات ڕاستیی هەبێت، ئەمە وایلێدەکات لە گەڕان بەدوای ڕاستیدا بەردەوامبێت. ئەم لایەنە لای پۆل ڕیکۆر Paul Ricoeur ئاقارێکی تر وەردەگرێت، ئەمەیش لەسەر ئەو بناغەیەی گەڕان بەدوای ڕاستیی لەنێوان دوو لادایە. لایەك بریتییە لە حالەتێکی

کەسیی(شەخسیی) و ئەوەیتر تەماشاکردنە بە بوون. کەوابێت گێڕان بەدوای ڕاستیی گێڕانە بەدوای شتێك تەنها ئەو کەسە دەیکات، کە مافی هەیە ئەو گێڕانە بکات. گەر بوونی ئەم کەسە واتای هەبێت و بەمانا نەبێت ئەوا تەنها ئەم کەسە مافی ئەم پرسیارکردنەی هەیە. ئەمەو بە ڕیکۆر گێڕان بەدوای ڕاستیی واتە گوتنی شتێکی باش بە گشت، بەس ئەم گوتنە تەنها بریتییە لە گوتنی هەرچ شتێك، کە بشێت بگوترێت. بەهۆی ئەم گوتنەشەوە دەشێت من(هەرچ منێك) ئامادەبێت لە بووندا، واتە گوتنەکە دەبێت بەهۆکاری ئەوەی، کە شوێنم لەناو بووندا هەبێت. ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت، کە ڕیکۆر لەڕێگای گێڕان بەدوای ڕاستیی بەدوای شوێنێك، پەیوەندیی لەتەك، بووندا دەگەڕێت (1). بەئەوەی بەقوڵی لەوە بڕوانین، کە ڕیکۆر دەیەوێت پەیوەستمان بەوە دەبێت هەڵوەستەیەک لە ئاست وشەی گێڕاندا بکەین.

فەلسەفەسازی گێڕانە بەدوای ئاسۆ

گێڕان ئاسۆیەکی نوێمان بە دەستبەردەکات. ئەم ئاسۆیەش ئەو کاتەیە، کە دەیژێین. گشت کاتەکان گێڕانی خۆیان پەیوەستە، یان هەموو کاتێك ویستی خۆی بە گێڕان هەیە، ئەوەبێتە گێڕان بە خوڵقانی ئاسۆ. ئەم ئاسۆیە، کە بەرهەمی بەشداری منە(هەرچ منێك) لە جیهاندا شوێنەکیشە بە خۆنوێکردنەوە. جیهان، کە ئێستای منە چرکەی ئامادەبوونی ئەو منەشە. لێرەوە دەشێت بگوترێت فەلسەفەکردن هەوڵێکە بە نیشتەجێبوون لە جیهاندا و جەخکردنیشە لە ئامادەبوون لەو جیهانە. کەواتە فەلسەفەکردن لە جیهاندا، لەو شوێنەی دەژیین، کۆششە بە پووچەڵکردنی نامۆیی، وەکیتریش مەشقکردنە لەسەر بوون بە بوونەوەرێکی ئامادە و زۆرفەربەر بەو تەگەرانەی بوونمان لە شوێنەکدا دەشێوێنن. لێرەشەوە دەگەینە ئەو سەیرکردنەی پرۆسەی گشت فەلسەفەکردنێك هەنگاوێکی نوێیە بە تێگەیشتن لە بوونمان، لەو جێگەیەی تیایدا ئامادەین. بەم پێیە ئەو ئاسۆ نوێیەی فەلسەفەکردن هەڵماندەداتە ناویەوە بەجۆرێك لە جیهاندا ئامادەماندەکات، کە لەتەك ئەوەیتردا لە ڕووبەڕووبوونەوە دابین. دیارە ئەوەیتر یەکێکە لەو چەمکانەی فەلسەفەی نوێی ڕۆژئاوا وەك دژە جەمسەری خود بەکاری دەبات، لە لەم دژبەکاربردنە ئەمە بە ڕووخسارێکی تر ئاشنادەکات، بەو کەسەی لە منەوە دوورە. تاکە سەرچاوەیەکی ئەم ئێتیکە ئەو فینۆمینۆلۆژیایەیە دەموچاوی خودی خۆ ڕووبەڕووی دەموچاوی ئەوەیتر دەکاتەوە. تەنها لەو ڕووبەڕووبوونەوەیەدا دەموچاوەکان بەرێکتردەکەون. ڕووبەڕووبوونەوەی دەموچاوەکان بە لێڤیناس Levinas ئەوەمان پێدەڵێن، کە تەنها دەموچاویان بە ئەم

ڕووبەڕووبوونەوەیە هەیە. لێرە دەموچاو ئامرازە. کەوابێت کاتێک ئێمە فەلسەفەدەکەین هەم لە ناو بوونی خۆماندا جێگیرین و هەم بە بوونی، بە ئامادەبوونی، ئەوەیتر ئاشنادەبین. ئەوەی ئێمەی بەم ئاشنابوونە گەیاند، کەوایلێکردین درك بە ئامادەبوونمان لە جیهاندا بکەین فەلسەفەکردنە، فەلسەفەکردنەکانی فەیلەسووفەکانە، ئەو ئاستە تازەیەیە، کە ئێمە لە بوونماندا پێیگەیشتووین. دەشکرێت فەیلەسووفەکان هەڵەبکەن، بەس لە هەڵەکانیانەوە شت فێردەبن، کردنی هەڵەکانیش بە زۆرترگەڕانەن بەدوای ڕاستیدا. گومانیشیناوێت، جیاوازیی لەنێوان شێوازەکانی بیرکردنەوەی فەلسەفیدا بوونی هەیە، یان شێوازەکانی بیرکردنەوە یەك جۆر نین، لە بەردەوامی فەیلەسووف لە پشکنین بەدوای ڕاستیی سەرجەمی شتەکان دەگەڕێت و فێرەشماندەداتە ناو ئەزموونێك لە تەژیانێکی نوێوە. بۆیە جیاکردنەوەی فەلسەفە لە زۆربڵێیی (چەنەبازی، درێژدادڕیی) جیاکردنەوەی فەلسەفەیە لەو شتەی پێویستناکات، ئەو شتەی نامانگەیەنێت بە هیچ شتێك. پێویستیی ئەمە بە فەلسەفە پێویستیە بە ئەو شتەی هانماندەدات بیربکەینەوە و ئاسۆ بدۆزینەوە.

فەلسەفە لەگەڵ چەنەلێدان یەکناگرێتەوە

کەوابێت ئاماژە بەئەوە دەکەین، بەپێی ئەوەی فەلسەفە بیرکردنەوەیە، یان بیرکردنەوەیە لەمەڕ بیرکردنەوە، یاخود بیرکردنەوە دەستەمۆدەکات. ئەمە وادەکات فەلسەفە نەتوانێت لە دەرەوەی ئەو کردەیە کاری خۆی بکات و جگەلە بیریاریی شتێکی تر بکات بە مۆڵگەی مەبەستی خۆی. ئەمەیش بەجۆرێکی تر وادەکات هیچ هاوخەمیی و هاوهەڵوێستییەك لەنێوان فەلسەفە و زۆربڵێیدا نەبێت. زۆربڵێیی، کە تەکەڵەکێکە لە گوتنێکی دووبارەساز واتاسازێنەر نییە و پڕیشە لە دەمامک و نیشانەی لەوانلەو لە بێمانایی و لەگەڵ فەلسەفەشدا یەکناگرێتەوە. بۆیە پووچەڵکردنەوەی گشت پرۆسەیەکی زۆربڵێیی پووچەڵکردنەوەی ئەو بەشەیە لە گوتن، کە دەشێت نەوترێت، ئەو بەشەی هەر لەسەرەتاوە دەچێتە خانەی گوتراوە سواوەکانەوە. لەڕێیشەشدا زۆربڵێییی بریتییە لە گوتنی گوتراو و گوتنی گۆکراو. ئەمەیش وادەکات زۆربڵێییەکان ڕێچوون بەخۆوە نەبین و خۆشیان لە کردەگەلێکی پەلە و پەرت و زەدەڕەئامێز بریتیبکەن. لەمیانەی گشت زۆربڵێییەکیشدا واتا بەوپەڕی مەبەستەوە دەمرێنرێت و ئەوەیش لە گوتندا دەهێنرێتەوە، کە ناپێویست و ناکاریگەرە. کاتێک گوتن بێمانایی و گۆکردنی گۆکراو بەرهەمدەهێنێت، کە گوتن واتا لە خۆیدا حەشارنادات. ئەمەو زۆربڵێییەکان ناتوانن هیچ تێگەیشتنێك

پووچەڵبکەنەوە و هیچ □□□کیش لە داماڵینی هیچ جۆرە ماسکێکدا نابینن، نەک هەر ئەوە بگرە دەبن بە بەرهەمهێنەری دنیاییەک لە ماسك و ئامانژ□ی بێ واتا. ئەمەیش لەسەرێکی ترەوە ئەوەمان پێدەبێژێت، بنەبڕکردنی زۆربڵێیی بەچۆکدادانی ئەو بەشە لە گوتن لە خۆدەگرێت، کە ناتوانێت تێگەیشتنێکی نوێ دروستبکات.

بەپێی ئەوەی کردەی زۆربڵێیی لە دروستکردنی تێگەیشتنەوە دوورە، ئەمە وادەکات زۆربڵێیی ببێت بە پڕۆسەیەك لە قسەکردنی ناسێستەماتیك و ناكۆنکرێت. ئەو بەربەستانەیش زۆربڵێیی لەناو تێگەیشتنەکانمان دای□د□نێت، پێگەی بێمانایی لە گوتنەکانمان بەهێزدەکات و شوێنێك بۆ واتاسازیی و ڕوونکردنەوەی پێویست بوونی نابت. لە زۆربڵێییدا هیچ نیگەرانییەك، یان سڵەمینەوەیەك جێی دیار نییە، چونکە لەناو زۆربڵێییدا ئەوەی دەوترێت گومان و نیگەرانیی لەپاش خۆی بەجێناهێڵێت. بۆیە دەڵێین: ئەزمموونی زمان و بیرکردنەوە لە فەلسەفە ئەزموونێکی دژە زۆربڵێییە و کارێکی سانا نییە. ئەمەیش لەبەرئەوەی ئەزمموونی فەلسەفە لەسەر تێڕامان و سەیرکردنەکانمان کاریگەریی لەپاش خۆی بەجێدەهێڵێت. دواتر فەلسەفە حاڵەتێکی تریشمان لا دروستدەکات، ئەوەیش ئەوەیە، کە فەلسەفە بە ئەوانی ترەوە گرێماندەدات، دەمانخاتە ناو کۆمەڵگە و لەگەڵ بەرپرسیاریەتیشدا ڕوبەڕووماندەکاتەوە. فەلسەفەکردن، کە کاری خستنەڕووی دید و بیرە، ئەمە بەجۆرێکی ناهەڕەمەکیی و لۆژیکیی، تاڕادی□کی زۆر هەر ئەوەیشە فەلسەفەکردن لە زۆربڵێیی جیادەکاتەوە. هەر لەبەرئەوە هەمیشە لە هزری هزرەڤاناندا ئەزمموونی هزریی نوێ نمایشدەکرێت و ساتەوەختەکان ژێرپرسیار و گوماندەخرێن. ئەڵبەتە کەلەپووری ڕۆشنبیریی و پەروەردەیی مرۆڤایی□تیش هەر لەژێرسایەی ئەو ژێرپرسیار و گومانخستنانە بە ئاکامدەگات و لەو کێشانەش حاڵیدەبێت ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبنەوە. لێرەوە دەکرێت قسە لەسەر ئەوە بکەین، ئەو دەمەی زۆربڵێیی وەك فۆڕمێکی زاڵی گوتن خۆی نیشاندەدات، شوێنێك بۆ گوتنی لۆژیکی نامێنێت و بوونی بیرکردنەوەی لۆژیکیش ئەستەم و ناشیاو دەبێت. لەبەرئەوەی زمان و لۆژیك یەکانگیرن ئەمە وادەکات لۆژیکیبوون داوای ئەوەمان لێبکات زمان کاریگەرانە بەربەکاربردن بخەین(2). ئەم شێوە بەکاربردنەی زمان ڕێگا لە زۆربڵێیی دەگرێت و دوژمنی گەورەی زێدەڕۆیی exaggeration شە. هاوکات ئەو کێشە ئێپیستێمۆلۆژییەی لێرەدا، لە جیاکردنەوەی فەلسەفە لە زۆربڵێیی، پێویستە ئامانژ□ی بۆبکرێت ئەوەیە، کە فەلسەفە خەسلەتێکی گەردونایی و گشتیی هەیە، ئەم لایەنە وادەکات لە فەلسەفەدا سێستەمێکی زمانەوانیی کاری خۆی بکات، کە ئەوەیش

بیرکردنەوە بەرهەمدەهێنێت. خەسڵەتی بیرکردنەوەی فەلسەفی خۆی لەوەدا پوختەدەکاتەوە، کە شێوازەکانی بیرکردنەوە جۆراوجۆرن. کەوابێت گوزارەکردن بەشێوازی جیا شێوازەکانی بیرکردنەوە دەیسەپێنن. مرۆڤ، کە زانی بۆ بیردەکاتەوە؟ لە ئەوەیش حاڵیدەبێت بیرکردنەوە چیی دەگۆڕێت. ڕوونە، کە هەر کەسە و شێوازی بیرکردنەوەی خۆی هەیە و ئەو شێوازەش بەپێی دەزگە جیاکان گۆڕانی بنەمای دەتەسەر، بەڵام بیرکردنەوە جیاوازەکان نە شیاوی لەبەردەم زەربەڕێیی دەکەنەوە و نەش جیاوازی لە بیرکردنەوە مەترسیە بەسەر پێکهێنانی واتا. دەکرێت کەسێکی ئاینی جیاوازتر لە کەسێکی سیاسی بیربکاتەوە و دەشکرێت کەسێك مۆدێرنانە بیربکاتەوە و کەسێکی تر نامۆدێرنانە، ئەڵبەتە بیرکردنەوەی هەرزەکارێکیش لە بیرکردنەوەی پیرێك جیایە، ئەم جیاوازیانە نامانگەیەننە ئەو تێڕامانەی بڵێین بیرکردنەوە جیاکان لە زەربەڕێیی کەسەکان بەرپرسیارن.

لۆژیکیبوونی فەلسەفە بەڵگەهێنانەوەیە

لایەنێکی تر، لێرە گرنگە هێمای بۆ بکرێت ئەوەیە، کە ئەو دەمەی فەلسەفەدەکەین واتە هەوڵدەدەین لۆژیکیانە بەڵگەبهێنینەوە، یان توانایەکی شیاکاری لە بیرکردنەوەکانماندا بخەینەگەڕ. ئەم توانایەش کاتێک لە فەلسەفەدا دەیخەینەگەڕ، کە پەیوستمان بەوە بێت ئەوەی دەیڵێین بەڵگەداریبکەین. لەوە گرنگتر ئەوەیش، کە چۆن بەڵگەیەك ڕاستیئامێز بکرێت، یان ڕاستیگەریی reality بە بدۆزرێتەوە، چۆن وابکرێت، ڕاستیی پەسەندکراو بێت؟ هەروەها لە فەلسەفەدا گرنگە چۆن بەڵگە پەسەندکراوانە acceptable بنیاتبنرێت؟ واتە فەلسەفە ئەوە هەڵناوشێنێتەوە پەسەندکراو و باشە، بەڵکو تۆژینەوە لەو بارەیەوە دەکات، چۆن شت پەسەندکراو و باش بێت؟ ئەمەیش لەگەڵێك ڕووەوە فێری ئەوەمان دەکات نەك هەر فەلسەفە لە زەربەڕێیی جیابکەینەوە، کە خۆی ئەوەیان شێوەی نێوان لۆژیکیبوون و نالۆژیکیبوونمان بیردەخاتەوە، بەڵکو لە ڕێگای جیاکردنەوەی شتی بەڵگەدار لە شتی بێبەڵگە بەوەش دەگەین، زەربەڕێیی کردەیەکە لە گوتنێکی ناسیستەماتیکی بێبەڵگە.

گومانی ناوێت، فەلسەفە ئەوەمان بیردەخاتەوە، چۆن دەتوانین ڕەخنەیانە توانای بەڵگەهێنانەوەمان هەبێت و لەم حاڵەتەشدا ئەوەی گرنگە ئەم لایەنانەن: چۆن بڕیاربدەین؟ ئەوەی پێیدەڵێن ئاکام، یان دەرئەنجامی ڕاستەقینە چۆن پێیدەگەین؟ هەروەها چۆن گریمان پێکدێت؟ ئاشکرایشە هیچ یەك لەم لایەنانە لە زەربەڕێییدا ئامادەنین و بۆیە زەربەڕێیش ناکارێت واتا دروستکەربێت. هاووەخت لە گفتوگۆ

فەلسەفییەکاندا پێویستمان بە بەکاربردنی چەندین واتای شیکارەییە، تا ئەوەی دەمانەوێت بیگەیەنین و پەسەندکراویشبێت، وەك: پرێمیس premise یان سەرەتا، پێشەکیی، بەڵگە، ئاکام یان دەرئەنجام، کۆتایی، پەیوەندیی ڕێژەیی، زاراوە، تایبەت و گشت … هتد. دیارە بۆ فەلسەفە پرسیاری چۆن بە زانینێکی دڵنیا دەگەین؟ هەمیشە مەسەلەیەکی، یان پرسیارێکی بنەڕەتی بووە. بەواتایەکی تر، گۆڕانی بەردەوامی فەلسەفە بەدوای زانینێکی پەسەندکراو، باوەڕپێکراو و ڕاستیئامێز هەروەها ئەوەیش، کە چۆن زانین بەهائامێزدەبێت خودی ئەو پرۆسە ئاڵۆزەمان بۆ شیکاردەکەن فەلسەفە تیایدا بەرهەمدێت، یان فەلسەفە درێژە بە هەبوونی خۆی دەدات.

سەرباری ئەوەی لای سەرەوە باسکرا هەما بەئەوەیش دەکەین، گەر ئەمەی مەرەق تا هەنووکە لەوە حاڵینەبووبێتین بۆ دەبێت(بۆ دەبایە) فەلسەفە هەبێت؟ لەوەش حاڵینین پرۆسەی فەلسەفەکردن، کە لەتەك لێوردبوونەوە و پشکنیندا دەست لەملانە، چەند واتای بە بەردەوامی فەلسەفە هەیە. بەردەوامی فەلسەفە پێویستییە بە بیری فەلسەفیی، بەو شتەی هەموان کۆدەکاتەوە، چونکە هەموان لە ئامادەبوونی فەلسەفە، لەو شتەی بیر لە ئەمە دەکاتەوە، لە بوونمان، لە هەنووکەیی ژیانمان، سوودمەندین. ئەمەیش بەپێی ئەوەی دەرکەوتنی فەلسەفە لە یۆنانی کۆنەوە بەو پرسیارە دەستیپێکردووە "ئەو شتە واتای چییە" (3)، لە ئەمە بەو واتایە نایەت، کە فەلسەفە کاری دووپاتکردنەوەیە. سەختیشە ئەمەی مرۆق لەوە حاڵینەبوبێتین بیری فەلسەفیی خۆی لە بیرەکانی تر بەوە جیادەکاتەوە لە پەیوەندیدانییە بە دووپاتکردنەوە و زێدەڕۆییەوە. دیارە فەلسەفە ڕەخنە لە هەڵوێستە فەلسەفییە بەسەرچووەکان دەگرێت، دەبێت بە گوشار بەسەر گەلێك تێگەیشتنی تر، کە خۆی لەتەکیاندا لە ناکۆکی دەبیننەتەوە، کە بە یەکلاکردنەوەی شتەکان بە پەرۆشە و هەنگاویش بۆ گەیشتن بە ئاکام دەنێت، کە بە ڕەگ و ڕیشەی شتەکان ڕۆدەچێتەخوارە تا بگاتە ئەو شوێنەی پێینەگەیشتووین. ئەمەیش بەپێی ئەوەی خەمی فەلسەفە سۆراخکردنە لەو شتەی هیچ لەبارەیەوە نازانین و پێینەگەیشتووین، لەوانەش سەیرتر دەکارێت وەك" چالاکییەك یان تەڕاپی(چارەسەر)"(4) تەماشابکرێت. بەئەوەی فەلسەفە گشت ئەمانەیش بکات پێویستی بەوەیە ڕیسکئامێز riskful بێت. ئەو ئێستایەیش، کە فەلسەفە تیایدەژیت بەرهەمی ئەو ڕیسکە هزریانەیە پێشتر کردوونی. ڕیسکەکان فەلسەفەیان بەرەو ئەزموونگەلێکی جیا و فرە ئاڕاستە بردووە. کەوابێت کاتێك فەلسەفە ئاسەکان دەخاتە ژێرپرسیارەوە، لێماندەپرسێت چەند ئەو شتە دروستە؟ پرسیارە بووناییە-مێتافیزیکییەکان دەوروژێنێت، دەپرسێت: سەرچاوەکانی زانین چییە؟ ئەرکی زانین چییە؟ سروشتی زانین چییە؟

چۆن زانین بەدەستدەهێنرێت؟ هەموو ئەمانە پێماند□□ت فەلسەفە خۆی لەسەر جۆرە گوتنێك ڕادەهێنێت، تێگەیشتن بەدەستەوەبدات، كە ئێمەش هەرئەوەمان پێویستە. لێرەوە دەگەینە ئەو بینینەی، كە فەلسەفە بەوەش لە زۆربڵێی جیادەكەینەوە، كە فەلسەفە تێگەیشتن و لێكدانەوە دەگەیەنێت و ئەمەیش تامەزرۆیی ئێمەی مر□ق ب□ئەوە نیشاندەدات، كە خۆمان لە بیری سواو و نەزۆك بپارێزین.

شەڕی فەلسەفە بۆ گەیشتنە بە زانین، زانینی ڕاستی

سەرباری ئەوەی لای سەرەوە سەبارەت بە زانین وترا، دەكرێت بڵێین: شیاوە پرسیارێكی فەلسەفیی بكەین بێ ئەوەی لە فەلسەفەدا پسپۆ□ بین؟ ئایا ئەوە زێدەڕۆییە؟ پێمانوایە نەك هەر فەیلەسووف بگرە مر□قی سادەش دەكارێت پرسیاری فەلسەفیی بكات. ب□ نموونە هەموان دەكرێت بپرسین بۆ ئاسمان لە گشت شوێنێك بەسەر سەرمانەو□ یە؟ ئەمە گەر پرسیارێكی فیزیایی بێت لەناواخندا فەلسەفیشە. یان بۆدەبێت كۆتایی ژیان مەرگ بێت؟ ئەمەیش دیسانەوە پرسیارێكە، كە گشت یەكێك لە ئێمە، چ پسپۆڕ بێت لە فەلسەفە و چ كەسێكی خاكیی و بێ ئاگا لە زانست و فەلسەفە، دەتوانێت بیكات. ئاشكرایە وەڵامەكان زۆرجار ئاستی تێگەیشتنی ئێمە بۆ پرسیارەكانمان دەستنیشاندەكەن. ئەو دەمەش بەم جۆر□ د□بینەگۆ، واتە، كە ئامانجێك لە گۆكردنەكانماندا بەدیدەكرێت و ئەو ئامانجە سنورێك بۆ ئەوەی گۆدەكرێت دادەنێت، لەوە حاڵیدەبین ئێمە شتێكمان بۆ گوتن هەیە. واتە شێوەی گوتنەكانمان جیاكارەیی دروستدەكەن و ساتەوەختی خۆیان لە گوتندا دەپارێزن. گوتنی ئێمە گوتنی خۆمانە، ئەو گوتنەیە ئامانجێك لەپشت گوتنیەوەیە، هەر ئەو ئامانجەش واتا بە گوتنەكانمان دەبەخشێت و ئەوەیش، كە گوتراوە لەوە جیادەكاتەوە بەجۆرێكی تر گوتراوە، یان گوتراوە و هیچ واتایەكی نەپێكاوە. لێرە جەختكردنەكە لە گوتن و لە واتاپێكانە نەك لە شتێكی تر. بیریشمان نەچێت گشت فەلسەفەكردنێك پەیوەندیی بە ئامانجێكی دیاریكراوەوە هەیە. بەشێك لە ئامانجەكان پەیوەندییان بەوەوەیە، ئەو كەسەی فەلسەفە دەكات دەیەوێت زانین بەدەستبهێنێت. واتە، تێگەیشتن لەسەر شتێك بەدەستبهێنێت نایزانێت. كەواتە كەسی فەلسەفەكەر بە هیوای چارەسەركردنی كەموكوڕییەكان، فەلسەفەدەكات و ئەو بۆشایانە لە تێگەیشتنیدا پڕدەكاتەوە كەلێنی گەورەیان لە زانینیدا بەرانبەر بەو دیاردەیە دروستكردووە، كە قابیلە بە گوتن، یان بەو شتەوەی فەلسەفەی بەسەرەوە دەكرێت. بەم جۆرە ئەوەی فەلسەفەدەكات بە گومانە لە تێگەیشتن و زانینەكانی و دەیەوێت دڵنیابێت ئایا ئەوەی ئەو وا دەیزانێت و تێیدەگات

بەوجۆرەیە و زانین و تێگەیشتنەکانی ڕاستن. گشت ئەم شێوە سەڵمینەوە و تێڕامانانە جۆری گوتنەکانمان لێکدی جیادەکەنەوە و مەرام و ڕیشەیان دەستنیشاندەکەن. بۆنموونە کاتێك کیمیاناسێك پرسیارمان لەبارەی ڕەنگ، یان ک□□وو□و□ لێدەکات، یان کاتێك فیزیاناسێك پرسیارمان لەبارەی بارستایی و کێشەوە لێدەکات واپێویستدەکات وەڵامەکانیش کیمیایی و فیزیایی بن و لەخودی خۆیانیشدا وەڵامگەلێکی زانستیی و لەدواینباریشدا وەڵامگەلێکی فەلسەفیی پێکبهێنن. ئەم جۆرە زانستانە پێشتر لەهەناوی فەلسەفەدا بوون و دواتر وەك دوو زانست لە فەلسەفە جیابوونەتەوە و جیابوونەوەکەشیان ئ□□استەی کارکردنەکانیانی لاوازنەکردووە. هەروەها ئەو پرسیارانەی کیمیاناس و فیزیاناسان دەیکەن لەهەمان ئاستدا خەڵکانێکی سادە ناتوانن، نە ئەو پرسیارانە بەو جۆرە بکەن و نە وەڵامەکانیشیان لەئاست وەڵامی کیمیاناس و فیزیاناساندا دەبێت. بۆیە ئەو وەڵامانەی کیمیاناس و فیزیاناسێك بەدەستەوەی دەدات بریتییە لە جۆرە گوتنێکی تایبەتی سنوردار، سنوردار لە چوارچێوەی زانینێکی دیاریکراو.

دیارە نەزانین سنوری نییە و زانینەکانیش سنور تێدەپەڕێنن، بەڵام ئەمە سنور و □□سکەکان لەنێوان زانین و نەزانیندا تێناپەڕێنێت. ئەمەیش لەبەرئەوەی نەزانین ناچێتە خانەی ز□رب□□ییەوە. نەزانین کردەیەکە لەو پرۆسەیەی بۆ بەدەستهێنانی زانین دێتە دنیاوە، هەرچی ز□رب□□ییە پرۆسەیەکی ز□ربارە و ب□م□رامە. هەروەها نەزانین دانپێدانانیشە بەو شتەی تێیناگەین و پێینەگەیشتووین، بۆیە ز□رب□□یی ناتوانێت خۆی بەسەر نەزانیندا بسەپێنێت هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ز□رب□□یی لەبارەی شتەکەوەیە گوتراوە و تێشیگەیشتووین. هاوکات لە نەزانینەوە تێگەیشتنێکی قوو□ دەستەبەردەبێت، کە ز□رب□□یی ناتوانێت هەرگیز ئەوە دەستەبەرکات. ز□رب□□یی دەیەوێت لە کونفەیەکونەکەدا بە زانین بگات، بەو شتە بگات لێیحاڵی نییە. حاڵیبوون بەردەوامە، چونکە پرۆسەی وەدەستهێنانی زانین لەلایەن مرۆڤەوە بەردەوامە. کاتێکیش لە هێنری بێریگسۆن Henri Bergson دەپرسن "باشترین کتێب چییە، کە دە ساڵی تر چاپدەبێت لە وەڵامدا دەڵێت: جا ئەگەر بمزانیایە خۆم دەمنوسی". ئەمە واتای ئەوەیە ئێمە ئەو شتەی دەت زانیمان لەسەری نییە ه□چ ز□د□□□ی□کیش لەو بارەیەوە بکەین بە هیچزانین کۆتایدێت.
کەوابێت، ئەو دەمەی ئێمە چەنەلێدەدەین هیچزانین بەرهەمدەهێنین و دووپاتکردنەوەکانیشمان بەشوێنێکی تازەمان ناگەیەنن. لە ز□رب□□یدا چەندبارەکردنەوە ئامادەیە و گومانیش لەگ□□ ز□رب□□یی و ز□ر

دووپاتکردنەوەدا یەکناگرنەوە. بەپێی مێتۆدی سوکرات بێت دەشێت ئێمە خۆمان وەك نەزان نیشانبدەین تائەوە فێرببین چۆن زانین بەدەستدەهێنرێت. گرنگ نییە ئێمە دەزانین، کە چی نازانین، بەڵکو گرنگ ئەوەیە ئێمە نەزانین چی نازانین. تەنها ئەو کاتە لەو پرسیارە حاڵیدەبین، کە بەم جۆرەیە: نەزانین چییە؟ دەمانەوێت هەما بە ئەوە بکەین، پرسیاری نەزانین چییە؟ هەروەك پرسیارە مێتا_فەلسەفییەکان، بۆنموونە پرسیاری فەلسەفە چییە؟، بە پرسیارگەلێکی ڕیشەیی لە فەلسەفەدا دادەنرێت، ئەو دەمەش، کە دەپرسین نەزانین چییە؟ مەراممان دەربازبوون لە نەزانین، کە لە نەزانینیش دەربازماندەبێت لەسەر خوانی زانین، زانینی ئەوەی نایزانین، دادەنیشین. واتە، نەزانین بە پەیداکردنی زانین کۆتای دێت، زانین لەمەش ئەو شتەی ئاگاییمان لەسەری نییە. ئەوەی لە نەزانیندا سەبارەت بە شتێك نوقمە دەبەنگ نییە، بەڵکو دانبە نەزانینی خۆیدا دەنێت سەبارەت بەوەی، کە نایزانێت. بەم جۆرە، ئەوەی جاهیل لە نەزان جیادەکاتەوە ئەوەیە دەبەنگ نازانێت، کە نازانێت، لە نەزان ئەو کەسەیە دەزانێت، کە نازانێت، بۆیە کەسی نەزان دەخوازێت بزانێت. کەوابێت نەزانین بەرهەمی نەزانینی ئەو کەسەیە، کە زانینی تایبەت بە شتێکی دیاریکراو پێنییە.
سەرباری ئەوەی گوترا، ئێمە، کە نازانین "ڕاستیی چییە؟" ئێمە ئەو نەزانینەیە تایبەت بە ڕاستیی هەمانە، لە کاتێک زانیمان ڕاستیی گۆڕانە بەدوای ڕاستییەکی ئەوها و ڕێگاکانیش بۆ گەیشتن بە ڕاستیی جۆراوجۆرن و تاکە ڕێگایەکیش لەو بارەوە بۆ گەیشتن بە ڕاستیی بوونی نییە بەمە لەوە حاڵیدەبین نەزانینی ئێمە لە چیدا خۆی کورتکردووەتەوە. واتە، ئێمە پاش ئەوەی زانیمان پەیوەندیی سروشت، یان گەردوون بە مرۆڤەوە بریتییە لە ڕاستیی و ئەو پەیوەندییەش لە ناوەوەی ژیانی ئێمەی مرۆڤدا ئامادەیە بەوە زانینێك تایبەت بە ڕاستیی بوونمان دەخەینە سەر خەرمانەی زانینەکانمان، ئەمەیش وادەکات ئێمە نەزانینی خۆمان دەستنیشانبکەین، یان بناسینەوە.
دیارە بۆ کەسی نەزان هەمیشە ئەوە پرسیارە، کە کێ خاوەنداری ڕاستییە، یاخود ڕاستیی لای کێیە؟ هەر ئەم لایەنە وا لە نەزان دەکات زۆرترین تەقەلامان لەوە بکات، کە نایزانێت. بۆ کەسێك، کە نازانێت، بۆنموونە فەیلەسووف، هەمیشە گەڕان بەدوای ڕاستیی بە بیرکردنەوەی فەلسەفیی پێویستییە. بۆیە بیرمەند بێوچان ویستویەتی بەدوای ڕاستیدا وێڵبێت، کاتێك بیرمەند ئەمە دەکات بە ئەوە دەیکات تا لە ڕێگای ئەوەوە لە سەرچاوەکانی کێشەکانی ناو بوونی خۆی بگات.
ئەوکاتەش، کە کەسی بیرمەند بە ڕاستیی دەگات خۆی لە ناوچەکانی یەقین نزیکدەکاتەوە و پەیوەستی بەوە نابێت گومان لەوە بکات، کە

جارێ گومانی تیادا دروستنەکردووە.

لەسەر بناغەی گوتنەکانی لای سەرەوە بێت پرسیارگەلێك وەك: چۆن دەزانین، کە دەزانین؟ چۆن دەزانین، کە ئەوەی دەیزانین ڕاستە یان هەڵەیە؟ هەروەها چۆن دەزانین، کە زانینەکانمان باشن نەك خراپ؟ ڕێنماییەکی فەلسەفیی زەرماندەکەن، کە لە بنەچەی نەزانینی خۆمان بگەین. شرۆڤەکردنی ئەو لایەنەش، واتە نەزانینی مرۆڤ، شرۆڤەکردنی ئەو بەشە گرنگەیە، مرۆڤ لەخۆیدا بە ئاسانی درکیپێناکات. ڕاستە درکپێکردنەکانی ئەمەی مرۆڤ بێ خەوش نین بە تایبەت گشت کەسێك خاوەنی ئەزموونی درکپێکردنی خۆیەتی، ئەمەیش، واتە درکپێکردن، پرۆسەیەکە لە شرۆڤەکردنێکی نسادە، یان کارێکی ئاڵۆزی هزریی. ئەمەیش بەزۆری لە بەرئەوەی هەموو وەك یەك درك بە هەقیقەتی شتەکانی دەوروبەرمان ناکەین. بۆئەوەی درککردن لە ئەمەدا بە باشی بەسکەت پێویستمان بەوەیە ڕۆڵ لە ڕێکخستنی ئەو زانیاریانەدا ببینین لە دەوروبەرمانەوە پێماندەگات، بۆیە گرنگە جەخت لەوە بکەین پرۆسەی درککردن پرۆسەیەکی زانینییە (مەعریفییە).
بۆئەوەی گفتوگۆکان لە کۆنتێکستی فەلسەفیی باسەکەدا چڕبکەینەوە جەخت لەسەر ئەو لایەنە دەکەین، کە فەلسەفە لە ئاکامی گەڕان بەدوای چۆنیەتی پێکهێنانی زانین دروستدەبێت. لەناو فەلسەفەدا زانین بەهۆی ئەو پشکنین و تێڕامانەوە دەنەسازان، کە فەلسەفە ئەنجامیدەدات. جا وابێت ڕۆشنبیریی فەلسەفیی لەمیانەی ئەو پشکنین و تێڕامانەوە نەشونمادەکات و بەمە فەلسەفە ئاڕاستەی خۆی وەردەگرێت و وەك فۆڕمێك لە بیرکردنەوە خۆی نیشاندەدات. لەناو ئەم فۆڕمە گشت دووپاتکردنەوە و جوینەوەکان جۆرە دووبارەبوونەوەیەک دروستدەکەن بەهەموو جۆرێك لە فەلسەفەکردنەوە دوورن. بیرکردنەوەکان نەزۆکیی بەرهەمدەهێنن. زۆربەییش ئەو نەزۆکییە شتێکی نوێ ناخوڵقێنێت، لە زۆربەییدا (کە دووپاتکردنەوە و زێدەڕۆیی پێنهانە) وێنابوونی زەینی قوڵ لە بینین و لە واتادا بەدیناکرێت. بۆیە، هەمیشە لەوەی دەوترێت، لە گوتراودا، پێویستمان بەوەیە بەدوای ڕیشاڵەی هزریی گوتراوەکەدا بگەڕێین، ئەم لایەنەش هەمیشە دەمانخاتە بەردەم جۆرە سەرڕامینەوەیەك لە گوتراو. گومانیشی ناوێت، گوتراو بەرهەمی بیرکردنەوەیە و پێچەوانەی ئەو گوتراوەیە لە شێوەی چەنەبازیی خۆی نیشاندەدات. ئەمەیش لە بەرئەوەی زۆربەییی بیرکردنەوەیەکی سواوە و هیچی لەوە سەوزنابێت.

فەلسەفە = گوتنی گوتنەکی نەگوتراو
هاوکات لە زۆربەییدا گوتن سنوری نییە و وێنەکان هیچ کات

پوختنابنەوە. بەواتایەکی تر، زۆربڵێیی تێگەیشتن بەدەستەوەنادات و دووبارەکردنەوەی ئەوەیە، کە دەیزانین. کاتێکیش ئالان بادیو دەپرسێت بیرکردنەوە لە ئەم ئێستاماندا چی دەگەیەنێت؟(5). ئەم تێگەیشتنە وامانلێدەکات بۆئەوە بچین هێزی بیرکردنەوە لە ئەمڕۆدا ڕوو لە خوارە، یان ئەو جۆرە بیرکردنەوانە ڕوو لە خوارن گوتنێکی پێویست بەرهەمناهێنن. لێرە بە پێویستی دەزانین ئاوڕێک لە سەیرکردنە فەلسەفییەکانی ڤیتگێنشتاین تایبەت بەم لایەنە بدەینەوە. لەسەر ئەو بناغەیەش ئاماژە بەئەوە دەکەین بۆئەوەی سنورێك بۆ بیرکردنەوە دانرێت پێویستە بیر لە هەردوولای سنورەکە بکرێتەوە (واتە ئەمە مەرجە بتوانین لەوە بیرکەینەوە، لە شتێك، کە ناکرێت بیری لێبکرێتەوە)(6). ئەڵبەتە ڤیتگێنشتاین پێیوایە ئەو سنورە لەم حاڵەتەدا لەرێگەی زمانەوە دێتەدی. بەم شێوەیە بێت ئەوە زمانە بیرکردنەوە لە بیرلێنەکراو جیادەکاتەوە و ئەوەیش، کە دەکەوێتە دەرەوەی ئەم سنورەوە، بێماناییە(7).

بەپێی ئەو تەماشاکردنە فەلسەفییانەی لای سەرەوە بێت گوتن لە پەیوەندیی دایە لەلایەك بەڕاستیی، لەلایەکی تر بەوەی لەناخی گوتندا ئامادەیە، کە ئەوەیش واتایە؟ گوتن فۆرمی هەیە و ئەم فۆرمەش واتای هەیە. واتە ئەوەی فۆرمی گوتن دیاریدەکات واتاکەیەتی، یان ئەوە واتایە فۆرمی قسەکردن دەستنیشاندەکات، بەڵام باپرسین چۆن ئەم ڕێسایەی ڤیتگێنشتاین کاری لەسەر دەکات، دەکارێت واتا بەرهەمبهێنێت، یان بەگشتی چۆن دەکرێت واتا بەرهەمبێت؟ لەڕاستیدا ئەوەی واتا بەرهەمدەهێنێت بەپێی سەیرکردنی ڤیتگێنشتاین فاکتە Fact. بەڵام لەو بیرە فەلسەفییە یاریئامێزەی تراکتاتۆسدا، ئەوەندەی لێیحاڵی بووبێتین، واتا لە پەیوەندیدایە لەتەك گوتندا. گوتن، کە مۆدێلێکە، وێنەیەکە، لە ڕاستیی ئەم ڕاستییە، ئەوەندەی لە تراکتاتۆس گەیشتووبێتین، واتا بەرهەمدەهێنێت. ئەمەیش بەهۆکاری ئەوەی لە گەرووی گوتندا واتا حەشاردراوە. هەرچی گوتنی توتۆلۆژی Tautology یە (دوبارەکردنەوەی هەمان واتا) بەم جۆرە نییە. ئەم جۆرە گوتنە نە وێنەیەکە لە ڕاستیی و نە واتایش لەناخیدا پەنهانە. ئەمە بە ئەمە واتای ئەوەیە گوتنی توتۆلۆژیی شیاوی لەبەردەم بێمانابوون ناکاتەوە. نەك هەرئەوە، بەڵکو ئەم گوتنە لە پەیوەندیشدا نییە لەتەك ڕاستیی. توتۆلۆژیی، کە هیچ دەڵێت لەبەرئەوەیە واتای لە ناخی خۆیدا بەرجەستەنەکردووە. لەبەرئەوەی، گوتنی توتۆلۆژیی واتە دوبارەکردنەوە بەبێ واتا، یان گوتنی گوتنێکی ناپێویست، گوتنی هەمان شت، گوتنی شتێك بە هەمان وشە و بە هەمان واتا.

سەرباری ئەوەی گوترا، توتۆلۆژی گوتنی ئەو شتەیە، ڤیتگێنشتاین

گوتەنی، هیچ شتێك لەبارەی ڕاستیەوە نالێت. هاوكات توتۆلۆژیی گوتنی شتێكە گوتراوە، لە بەر واتای جیا، ئەمەیش شێوازێكی ناجۆر لە گوتندا دروستدەكات. ئەمەیش لەبەر ئەوەی شتێك دەوترێت پێشتر گوتراوە، یان دوبارەبوونەوە لە قسەكرندا پێكدەهێنێت. بەم جۆرە لە قسەكردنەكانماندا شتێك دەڵێین هەمان ئەو شتەیە پێشتر وتومانە بەمە دەكەوینە ناو دووبارەكردنەوەیەك لە واتاوە دوورە، یان هەمان واتا دوبارەدەكرێتەوە. لە لۆژیكیشدا توتۆلۆژیی دەتوانێت خۆی وانیشاندات لە ڕستەكەدا، یان لەژێرسایەی هەمان بەهادا شتەكە دەوترێتەوە(9).

سەرئەنجام:

سەرئەنجام بەو تێگەیشتنە دەگەین گوتنی توتۆلۆژیی، گوتنەكی هەمان شتە، دوبارەكردنەوەی هەمان گوتنە، دووجار گوتنی ئەوەیە، كە گوتراوە، بەیە پێویستمان بەوە دەبێت لە توتۆلۆژیی دووركەوینەوە. توتۆلۆژیی دروستكەری بێزاریی و گوتنی شتەكە دەیزانین. كەواتە فەلسەفەكاری كردنی ئەو شتەیە نایزانین، فەلسەفە بە گەیشتنە بەوەی نەوتراوە، یان ئەوەی هەمان واتا، یان زانین بەدەستەوەنادات. گەر فەلسەفە بە گەیشتن بێت بە دانایی، ئەو داناییە نەوتراوە، هاوشەوە و هەمان واتا لەخۆ حەشارنادات. بەئەوەی فەلسەفە دروستبەێت پێویستی بە بەین و دیسانەوە دەستپەكردنەوەیە. بەواتایەكی تر، لە گوتندا، یان لە بیركردنەوەدا، كاتەك بێزاریی و زەدەییی دروستدەبێت، فەلسەفە لەوەدا ئامادەبوونی نەبێت. بە هایدیگەر پرسیار لەسەر فەلسەفەكردن، نەك خودی فەلسەفە، كاتەك مەرج بووە، كە فەلسەفەكردن توانای ئەوەی هەیە بمانباتەوە ناو پیادەكردنی فەلسەفەوە، هەرچی فەلسەفەیە توانای ئەوەی هەیە بمانباتەوە ناو تەنها فەلسەفەوە. ئەمەیش داوای مانەوە، یان نیشتەجێبوونمان لێدەكات، واتە ژیان لەناو فەلسەفە. مانەوە، یان نیشتەجێبوون لەناو فەلسەفە بە هایدیگەر گرنگ بووە تا بەمان هەبێت بپرسین فەلسەفە چییە؟ ئەگەرنا بەمان نییە بپرسین فەلسەفە چییە؟ لەبرە ئەمە هاوكەكی خەمان لەتەك هایدیگەر نیشاندەدەین، كە دەبێژێت: گشت سەردەمەكی فەلسەفیی پێویستیەكی خۆی هەیە. كە ئەوەیش دواتر وادەكات ئەمە فەلسەفە بكەین. كاتەكیش فەلسەفە دەكەین پێویستمان بەوەیە لەوە حاڵی بین كردەی فەلسەفەكردن لەبنەڕا بە گەیشتنە بە زانینەكی نەزانراو، ئەو زانینەی نادووبارە و نەوتراوە.

سەرنج:

لە هەنبانە بۆرینە و فەرهەنگە كوردییەكانی تردا زەربەیی بە

چەنەبازی، چەقەسرۆی، چەقەسووی، چەقاوەسۆی، زۆروێژی، ه□□و□□ی، دەمهەراشی، چەنەوەری هاتووە.

رفڕێنسەکان

1. Paul Ricoeur.History and Truth. Introduction : Charles A. Kelbley, Foreword :David M. Rasmussen . Northwestern University Press.2007. pp.54-55.
2. D.Q.Mclnerny. Being Logical: A Guide to Good Thinking. Random House Trade Paperbacks. 2005.p3.
3. Bryan Magee. Från antikens naturfilosofer till dagens moderna tänkare . Bonniers stora bok om filosofi.1998.
4. Gunnar Fredriksson. Wittgenstein. En biografi. Stockholm : Bonnier. 1993.
5. Alain Badiou. Andra manifestet för filosofin. Översättning: Carin Franzén.Tankekraft förlag, 2012.s. 1.
6. Ludwig Wittgenstein, Tractatus logico-philosophicus, översättning, inledning och noter av Anders Wedberg, Thales, 1997.s.37.
4. Ibid.
5. Poul Lübcke.red . Filosofilexikonet. Stockholm. 1988. Ss. 539-540.
6. Dag Prawitz. ABC i symbolisk logik: logikens språk och grundbegrepp. Stockholm: Thales. 1991.s. 62.

Wittgenstein om tautologier och andra logiska satser.
http://www.phil.gu.se/posters/festskrift2/mnemo_radovic.pdf

فەلسەفە درەی بۆ ڕاڤەکردم!-2- ئازاد حەمە

هەرزوو فەلسەفە حاڵیکردم دەزی ڕاستی، لە هەمبەر درۆ، لە تالوکەدا یە
بەشی دووەم

دەستپێک

قەرزاری فەلسەفەم. قەرزاریی لەم جۆرەم بەخۆمەوە نەدیووە. هەر زوو فەلسەفە وایلێکردم لەوە حاڵیبم دەزی ڕاستی، لە هەمبەر درۆ، لە تالوکەدایە و لە ئێستاشدا ڕاستی بە قۆناغێکی دژوار و سەختدا تێدەپەڕێت. هەموو درۆدەکەن. درۆ فۆڕمی جۆراوجۆری لەخۆگرتووە، لە درۆ هەر درۆیە. هەر سەدە و کاتێک درۆی خۆی هەیە و جۆری درۆی خۆشی بەرهەمدێنێت. نەک هەر ئەمانە، ئەوەش، کە ڕاستی گرنگ نییە و کۆپیەکی زۆریشی لێکەوتووە تەوە. درۆ لە زیادبووندایە. درۆ هێندە بەسەلیقە و ژیرانە دەکرێت، خەریکە جێگا بە ڕاستی چۆڵدەکات. باشە فەلسەفە نەبایە چۆن لەوە حاڵیدەبووم درۆ ترسناکە، خۆی دەگۆڕێت و چەندین لێکەوتەی سەمەرەی خستووەتەوە! ئەلێکساندەر کۆیرێ Koyréوتەنی “مێژووی درۆ هێندەی مێژووی مرۆڤ کۆنە. وەکیتر مرۆڤ هەر لە ئەزەلەوە درۆزن بووە. درۆی سیاسیش لەگەڵ لەدایکبوونی شار هاتووەتە دونیاوە”.
فەلسەفە خۆشەویست لەبەردڵانە، لە من قەرزاریم. بۆ ڕاڤەکردنەکانی بۆ دیاردەکانی ژیان و بوون بردومیەتە کەشکەڵانی شادمانی. ئەو شێوە ئامادەبوونەی هۆکار بوو فەلسەفە بێت و بەندە لەگەڵ خۆیدا ڕاپێچی نێو تێڕامانیکات. هاتنەکەی هەرگیز درەنگ وەخت نەبوو. ئەوەش بۆ هەنووکەی گەیاندم و ڕۆڵێکی شاراوەشی لە بونیادی هزریمدا بینی. دواتر بەزەقی، قوڵتر، ڕێوشوێنی جیای بۆ بیرکردنەوەم سازاند. لەم بەشەی نوسینەکەم تایبەت بە ‘”من قەرزاری فەلسەفەم”” پرسیار سەبارەت بە درۆ لە مێژووی فەلسەفە دەجوڵێنم.

درۆناسی بەپێی فەلسەفەی دێریدا

درۆ لە وتندا دەردەکەوێت. بۆیە کردەی درۆ کردەی وتنە، وتنێکی درۆئامێز. ئەم جۆرە وتنە، وتنی درۆیاوی، لە مێژووی فەلسەفە دا چەمکێکی تەمومژاوییە و پرسیاری جۆراوجۆر هەڵدەگرێت. لە دێر زەمانەوە پرسیارە فەلسەفییەکان تایبەت بە درۆ چەمکی تریان

لەخۆگرتووە (بۆنموونە: هەڵە، نا-درۆ، ڕاستی، نا-ڕاستی، ڕاستگۆیی، فریودان، بەلاڕێبردن لە وتن، خەڵەتاندن و…..). بەپێی ئەوەی وتنی ڕاستی لە کۆمەڵگەی نوێدا لەبەردەم هەڕەشەدایە و زۆربوونی درۆکردنیش کاریگەری لەسەر ڕاستی بەجێهێشتووە ئەمە وایکردووە خودی ڕاستی جێیگومانبێت.

پوختەی ئەوەی لای سەرەوە ئەوەمان پێدەڵێت نوسینەوەی "مێژووی درۆ" کارێکی پێویستە و دەرفەت ل□ بەردەم تێگەیشتن لە نا-درۆش دەکاتەوە. بیرمەندی فەڕەنسی ژاک دێریدا J. Derrida بە وردی لە ساڵی 1997 دا ئاوڕ لەو مێژووە دەداتەوە. پێشتریش فەیلەسوفان قسەی خۆیان لەسەر درۆ لەمیانە گفتوگۆکردنی ڕاستی هەبووە. گێڕانەوەی "مێژووی درۆ" بێ لایەن نا بێت گەر گشت دژە چەمکەکانی (بەرامبەرەکانی) درۆ لەو گێڕانەوەیەدا ڕۆشناییان□خرێتەسەر. هاوکات مێژووی درۆ ئەو مێژووەشە، کە پڕ لە درۆیە و درۆکانی ناو مێژووش بەشێکن لەو مێژووەی مێژوو لەسەر درۆ بۆمانیدەگێڕێتەو□، ل□□□و□ دەگەینە ئەوەی بڵێین کاتێك ژاك دێریدا لە کتێبی""مێژووی درۆ"" دا ژێنیەلۆژیایەك (نەسەبناسی، ئەسڵناسی، Généalogie) ، ژێنیەلۆژیایەکی هەڵوەشانەوەگەرانە، تایبەت بە مێژووی درۆ دادەمەزرێنێت هەڵوەشانەوەی چەمکی درۆ و سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووەکەی دەکات بە بناغە بۆ تێگەیشتن لە درۆ و هەڵە، لە درۆ و پاساودان، لە درۆ و نیازپیسی، لە ڕاستی و نیازپاکی، لە درۆ و نیەت، لە درۆ و مەبەستگەری، لە درۆ و بەرژەوەندی.

بەو شێوەیە بێت لای سەرەو□ ه□□مای بۆکرا، شێوازی هەڵوەشانەوەگەری دێریدا لەم نوسینەیدا ئەو دەمە بە چاکی بەدیدەکرێت، کە کار لەسەر چەمکی درۆ و چەمکە هاوشێوەکانی دەکات و دواتر لەسەرەخۆ شۆردەبێتەوە بۆ ناو مێژووی درۆ و هەڵوەشانەوەی ئەو مێژووەی بە بەرپرسیاریەتیەکی ڕەوشتیی لەق□□□م□د□دات. ل□ بەرئەوەی لە ڕووی مێژووییەوە فاکتەری جیاجیا کاریگەریان لەسەر بەرھەمھێنانی درۆ داناوە ئەمە وایکردووە مێژووی درۆ بەپێی کولتوور و شارستانییەکان گۆڕانی بێتەسەر و هەر کولتوور و شارستانییەك مێژووی درۆی تایبەت بە خۆی هەبێت. واتە، درۆی کوردی دەقاو دەق لە درۆی سویدی یان ئیتاڵی ناچێت و بەپێچەوانەوە. در□ز□ن□کی سیاسی کورد ئەو درۆیانە دەکات بەرھەمی میژوو و کولتوورکەین. درۆی سیاسی کوردی جوانکیلە و هەستبزوێنە، بەناوی شەهیدان و شکۆپارێزی نەتەوەوەیە. وەکیتر درۆی کوردی درۆیەکی لەمێژینە و دووبارەن.

پرسیارسازی لەمەڕ درۆ

گەر فەلسەفەکردن لە پەیوەندیدا بێت بە دروستکردنی پرسیار تایبەت بە "درۆ و مێژووی فەلسەفە" ناچارین لەو پرسیارانەوە دەستپێبکەین، کە خۆیان بە دەستپێکی ئەو مێژووە دەزانن: بۆ "من"ێک لە منەکان درۆ دەکات؟ منی درۆزن چ جۆرە منێکە؟ ئەو شتەی وەك درۆ دەوترێت چییە؟ شتێکە چییە، کە دەبێت بە درۆ؟ درۆ مێژووی هەیە؟ یان بێ مێژووە؟ باشە ئەو مێژووەی درۆ دەگێڕێتەوە بەخۆشی درۆدار نییە؟ مێژووییەکی بە درۆ بوونی هەیە؟ بەواتایەکی تر، خودی مێژوو بەشێك نییە لە مێژووی درۆ؟ گەر هاوکێشەکان بەم شێوەیە بێت، باشە شیاوە نووسینەوەی مێژووییەك تایبەت بە درۆ؟ ئایا ئەو مێژووە لەگەڵ مێژووگەرایی تێهەڵکێش نییە؟ بۆ دەبێت درۆ هەبێت؟ وتنی درۆ پەیوەندی بە وتنی ئەو شتەوەیە ڕاست نییە، یان ئەمە زانیاریمان لەسەر خودی درۆ نییە؟ بەمجۆرە، کاتێك شتێك دەڵێین و زانیاریمان لەسەری نییە ئەوی وتومانە هەڵەیە یاخود درۆ؟ گەر هەڵەمان وتبێت باشە بەوە درۆمان وتووە؟ باشە گفتوگۆکردنی درۆ و هەڵە لەڕووە دەستپێناکات؟ وتنی هەڵە بە مەبەستەوەیە، یان بێ مەبەستە؟ گەر درۆ کردنێکی مەبەستدار بێت لە وتندا ئەوا ئامانج خەڵەتاندنی ئەویترە. ئەی خەڵەتاندنی خودی خۆی تێدا نییە؟ بەیەتی (بە) درۆکردن پەیوەستی مرۆڤ بووە بە درۆکردن، یان ویست بووە بە دەربازبوون لە دۆزەک؟ کەوابێت ئەم پەیوەستی و ویستە پێمان ناڵێت مافێك بە درۆکردن هەیە؟ باشە کە مافی درۆکردنمان پێ دەبەخشێت؟ بە ئەم مافە بە وتنی پێچەوانەکەی درۆ نەبووە؟ واتە بە مرۆڤ لەبەی ئەوە پەیوەستی بە (ویستی بە) وتنی ڕاستی نەبووە؟ لەڕووە دەمانەوێت بپرسین درۆ جێگرەوی چییە؟ جێگرەوی ڕاستییە؟ یان ڕاستگۆییە؟ گەر کەسێك درۆی کردبێت کەوابێت ڕاستی نەوتووە؟ یان نا- ڕاستی وتووە؟ ئایا ڕاستی نەوتن درۆکردنە؟ کە درۆشمان لەگەڵ دەکرێت پەیوەستمان بە چییە؟ بە زانینی ڕاستی؟ باشە چۆن بە ڕاستی دەگەین؟ لەڕێگای حاڵیبوون لە درۆ؟ وتنی ناڕاست لەبەر پەیوەستی و بەرژەوەندی نەبووە؟ باشە ئەم دیاردەیە لە گشت کولتوور و شارستانییەکان بەو جۆرە بووە؟ کەواتە، درۆ و کولتوور، یان درۆ و شارستانی چ پەیوەندییەکیان بە یەکەوە هەیە؟

وێڕای ئەوە، ڕوونتر بپرسین: کام کولتوور، یان شارستانی زۆرترین درۆی تیاکراوە؟ چ سەردەمێك (چاخێک، سەدەیەک)، سەردەمی کۆن، یان سەردەمی نوێ، داهێنانی لە درۆ دا کردووە؟ ئەمە ئێستا، کە لە قۆناغی کۆمەڵگەی پاش پیشەسازی و کۆمەڵگەی ئەلەکترۆنیداین، ئایا درۆش هێندەی ئەو گەشە ئابووری و تەکنیکییە گەشەی نەکردوە؟ واتە درۆش هاوچەرخ نەبووە؟ لەڕووە دەشێت پرسیارەکان ئاستێکی تر وەرگرن: کام چینی کۆمەڵایەتی (هەژار، یان دەوڵەمەند) زۆرتر درۆ

دەکات؟ کام ڕەگەز(نێر یان مێ) درۆزنترە؟ واتە درۆ پەیوەندی بە جێندەرەوە هەیە؟ ڕوونتر بدوێین، درۆ دیاردەیەکی پیاوانەیە، یان ژنانە؟ درۆ تەنیا دیاردەیەکی مرۆییە؟ یان ئاژەڵەکانیش توانای درۆکردنیان هەیە؟ ڕیشەی درۆ مەتافیزیکییە؟ گەر مەتافیزیکییە، ئایا ئایینەکان درۆ دەکەن؟ ئایا ئاین بە لەناوبردنی درۆیە، یان خودی ئاین، لەڕێگای گەڕانەوەکانییەوە، دروستکەری درۆیە؟ مەبەستمان ئایا هەقایەتەکانی ئاین جێگومان نیین؟ مەگەر ئاین بەپێی بانگەشەکانی لەگەڵ درۆ یەکناگرنەوە؟ ئایا درۆکردن لەزانینی دەوڵەت؟ باشە زیرەکی لە درۆکردن بە مانای ئەوە نایەت، کە ئەو زیرەکییە گومانلێکراوە؟

هەر تایبەت بەو لایەنە شیاوە بپرسین: هەندێك ڕەفتاری کەمەڕایەتی نا-ئاخاوتنانە، وەك زەردەخەنە و ئاماژەکانی دەست، دەشێت ئەمانەش وەك درۆ تەماشابکرێن؟ خێزان، کۆمەڵگە، دامەزراوەکان، مزگەوت، قوتابخانە، زانکۆ، میدیا و شوێنە گشتییەکان (قاوەخانە، پارکی گشتی و....) شوێنی بەرهەمهێنانی درۆ نیین؟ چۆن دەزانین کەسێك درۆی لەگەڵدا کردوین؟ چۆن دەزانین ئەوەی وتراوە درۆیە لەکاتێکدا درۆکەمان ئاشکرانەکردوە؟ باشە درۆ ڕاستی دەشارێتەوە (وندەکات)؟ یان وتنی ڕستی دوادەخات؟کەوابێت لێرەوە دێینەسەر پرسیاری درۆ و شاردنەوە، درۆ و ئاشکراکردن: ئایا ئەم دوو لایەنە گرنگییان بە دیاریکردنی درۆ نییە؟گەر درۆ شاردنەوەی ڕاستی بێت، کەواتە پێویستمان بە ئاشکراکردنی ئەو ڕاستییەیە؟ چۆن دەتوانین بیسەلمێنین کەسێك درۆی کردوە؟ ئەدی دەزگای ئاشکراکردنی درۆ Polygraph دەتوانێت بمانگەیەنێت بە ڕاستی؟ هاوکات شیاوە بپرسین ئایا درۆ لەبەردەم جۆرایەتیدا خۆیدەبینێتەوە؟ واتە دەتوانین باس لە جۆراوجۆری درۆ بکەین؟ ئەی درۆ لە پەیوەندیدا نییە بە بەرژەوەندی و هاوکات بە نیەتیشەوە؟

شوێنێک بۆ درۆ لە مێژووی فەلسەفەدا

بێئەوەی وەڵامی پرسیارەکانی لای سەرەوە بدەینەوە ئاماژە بەوە دەکەین، کە لە مێژووی فەلسەفەدا درۆ بابەتی گفتووگۆی فەیلەسوفان بووە. فەلسەفە لە ئەفلاتونەوە تا دەریدا، واتە لە یۆنانەوە: ئەفلاتون، ئەریستۆ،دواتر لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ئەگۆستینۆس Augustinus و لەگەڵ دەرکەوتنی سەدەی ڕێنیسانس لە سەدەی 16، میشێل دی مونتین Michel de Montaigne، دواتر لە سەدەی 18، ڕۆسۆ و کانت، و لە سەدەی 19، نیچە، و لەسەدەی 20 دا، ئەلێکساندەر کۆیرێ Koyré ، ئارێنت Arendt، پاشانیش دەریدا وتنی درۆیان خستەتەژێر

پرسیارەوە. بۆ نموونە، ئەفلاتون لە دیالۆگی هیپیاسی بچکۆلە (Hippias Minor) ئاماژەی بە بوونی درۆزن و درۆزنێکی فێڵباز کردووە. پاش ئەفلاتون دەبینین گفتوگۆی فەلسەفی ئەریستۆ تایبەت بە درۆ و پەیوەندی درۆ بە مەیل و بە نیەتەوە بە درۆکردن گرێداوە. لای ئەریستۆ توانای درۆکردن گرینگ نییە، بەڵکو گرنگ ئەو مەیلەیە درۆزن بە درۆکردن هەیەتی.

دیارە فەلسەفە لەگەڵ دەرکەوتنی ئامانجی گەڕان بووە بەدوای ڕاستی، واتە درۆ ئەو دوژمنە بووە فەلسەفە هەمیشە کاری بە نەمانی کردووە. درۆ، وەهم، ئەفسانە، جەهل و خەڵەتاندن ئەو دژە جەمسەرانە بوونە ڕاستی ڕووبەڕوویان بووەتەوە. بەم جۆرە، گەر ڕاستی لە خانەی نا-درۆ دا پۆلینبکەین درۆ لە خانەی نا-ڕاست دا پۆلیندەکەین، بەڵام ئەم پۆلینە پێماندەڵێت دژەجەمسەری درۆ ڕاستی نییە، بەڵکو ڕاستگۆیییە، کە دواتر ئەم لایەنە لە توێژینەوەیەکی دێریدا دا ، بەناوی ““مێژووی درۆ””، دەردەکەوێت.

دێریدا کە پێیوایە کردەی درۆ کردەیەکی مەبەستدارە ئەم لایەنە لای ئۆگستینۆس ئاڕاستەیەکی دی وەرگرتووە. بۆ ئۆگستینۆس درۆ شتێکی مەبەستییە و مرۆڤ لەگەڵ خودی خۆی دا درۆ ناکات. هاوکات ئۆگستینۆس پێیوایە دەکرێت وتنێکی هەڵەمان وتبێت بە ئەوەی درۆشمانکردبێت. ئەم لایەنە بەوە ڕووندەکاتەوە، کە ئامانج لەو درۆیە خەڵەتاندنی ئەوەی تر (کەسی دووەم) نەبووە. وەک ئەوە، وتنی شتی هەڵە، کە پێمانوایە ڕاستمان وتوە مانای ئەوە نییە درۆزن بین، بەڵام وتنی ڕاست، کە پێمانوایە هەڵەیە درۆزنمان دەکات. بەپێی ئەم بیرمەندە دەتوانین هەڵە بکەین، بەڵام هەڵەکار درۆزن نییە. واتە هەڵە لە درۆ جیایە. گفتوگۆکەی دێریدا لەمبارەیەوە پێماندەڵێت درۆ لەگەڵ خودی خۆدا نەشیاو و بێمانایە، لەبەرئەوەی ناکرێت مرۆڤ شتێك بە خۆی بڵێت، کە لە ڕاستییەوە دور بێت، لەو ڕاستییەی ئەم مرۆڤە بیریلێدەکاتەوە. ئەمەش ئەو تێگەیشتنەمان لادروستدەکات، کە ئەو کاتەی مرۆڤ درۆ لەگەڵ خودی خۆی دا دەکات ئاگایی بوونی نییە. ئۆگستینۆس پێیوایە دەکرێت ئەمە قسەیەك بکەین هەڵەبێت بەبێ ئەوەی درۆشبکەین، ئەگەر پێمانوابێت ئەوەی وتومانە ڕاستە ئەوا مەبەستمان ئەوە نەبووە کەس بخەڵەتێنین. کەواتە دەتوانین قسەیەکی ڕاست بکەین لەکاتێکدا درۆشدەکەین، ئەمە ئەگەر مەبەست لە وتنەکە خەڵەتاندنی ئەویترێک بێت. دێریدا گریمانی بوونی پەیوەندی دەکات لەنێوان درۆ و مەبەستگەریدا، ئەمەش لەسەر ئەو بناغەیەی، ئەم بیرمەندە پێیوایە سەختە ئەوە بسەلمێنین کەسێك درۆیکردوە بەس دەتوانین ئەوە بسەلمێنین ڕاستی نەوتووە. دێریدا جەغتلەوەش دەکات، ئەستەمە کەسێك درۆ لەگەڵ خۆی بکات. مرۆڤ

ناتوانێت بەمە بەستەوە شتێك بەخۆی بێت، بەخەڵەتاندنی خۆی، کە جیا بێت لەوەی بیریلێدەکاتەوە. هەرچی رەسەنە پێیوایە مرۆڤ تەنیا لەو حاڵەتەدا درۆ لەگەڵ خۆیدا دەکات، کە خۆی وەك کەسێکی سەربەخۆ ببینێت.

لە سەدەی ڕێنیسانس و دەرکەوتنی فەلسەفەی مۆدێرنە درۆ بەشێک بووە لە گفتوگۆ فەلسەفییەکان. میشێل دی مونتین لەمەوە بەدوای ئەوەدا وێڵبووە، ئایا درۆ دژەجەمسەرەکەی تەنیا ڕاستییە، یان درۆ هەزارەها ڕووی تریشی هەیە؟ ئەم لایەنە تا ئێستاش بەشێك لە گفتوگۆ فەلسەفییەکان تایبەت بە درۆ پێکدێنێت. لە سەدەی 18 و لەگەڵ هاتنی فەلسەفەی ڕۆشنگەریی رەسە، بە ئەوە دەچن ئەو درۆیەی بە بەرژەوەندی دەیکەیت و ئامانجت نییە بە ئەوانیتر و بە خۆت بە درۆ دانانرێت. تەنانەت ئەوەش، کە وتوتە درۆ نییە، بەڵکو وەناکردنە. سەرباری ئەوە، بەپێی تێگەیشتنی کانت، کە فەیلەسوفی سەردەمی ڕۆشنگەرییە، وتنی ڕاستی پێویست و مەرجدار نییە. واتە ڕاستی دەبێت بوترێت. وتنی ڕاستی ئەرکێکی پیرۆزە و ئەو پیرۆزییەی ڕاستی تەنیا ئاینی نییە، بەڵکو عەقڵیشە. کانت وتەنی، درۆ بەسوود نییە، چونکە درۆ دژ بە ئەرك و ڕەوشتی ئاخاوتنە. ئاخاوتن بە ئەوەیە، کە دەبێت ڕاستی تیابوترێت. ئاخاوتن بەڵێنێکە بە وتنی ڕاستی بۆیە درۆ شکاندنی ئەم بەڵێنەیە. بەم جۆرە، کانت وتەنی، درۆ لادانە لە بەڵێن، درۆ بەجێنەگەیاندنی ئەو بەڵێنەیە درۆزن نەیهێناوەتە دی بە وتنی ڕاستی.

لە سەدەی 19 دا نیچە هێرشێکی زۆر دەکاتە سەر فەلسەفەی ڕۆژئاوا و تێگەیشتنی ئەم فەلسەفەیەش بۆ واتای ڕاستی ڕاڤەدەکات. ئەوەی نیچە بەلایەوە سەیرە ئەوە بووە، کە مرۆڤەکان وتنی ڕاستیان بەلاوە گرینگە نەك لە بەرئەوە خواوەندێک لە خواوەندەکان درۆی حەرامکردووە، بەڵکو لە بەرئەوەی وتنی ڕاستی خۆشترە و هەرچی درۆیە پێویستی بە داهێنان و شاردنەوە و یادە. کەوابێت، درۆ داوای زیرەکی و کارزانییمانلێدەکات، هەرچی ڕاستییە شتێکی ئەوەی پێویست نییە. ئەمەو لە دیدی نیچە درۆ بەرهەمی هەڵەیە، بەڵام لە سەدەی 20 دا دەبینین فەلسەفە بەجۆرێك سەیری درۆ و بەرژەوەندی دەکات، کە یەکانگیری یەکن، بەتایبەت لە بواری سیاسیدا. دیدی کوێریش، فەیلەسوفی فەرەنسی بەڕەچەڵەك ڕووس، بە درۆ قسەکردنە لە مانای سێستەمە سیاسییە تۆتالیتارییەکان بە درۆ. دواجار دەریدا لەڕێگای ئارێنتەوە دەیەوێت مێژوویەك بە درۆ بنوسێتەوە، بەڵام نووسینەوەی ئەو مێژووە بە سانا نازانێت و لەکاتی خستنەڕووی مێژووەکە ئەوە دەردەکەوێت، کە درۆ مێژوویەکی سەربەخۆی هەیە و درۆ لە بواری سیاسەت دا بەشێکە لەو مێژووە. ئەمەی کوێری و ئارێنت سەبارەت بە

درۆی سیاسی قسەیلێوەدەکەن کوتومت لە ئێستا لە کوردستان کارایە. درۆی سیاسی کوردی درۆیەکە دا بڕاو نییە لە مێژووی کورد، بەتایبەت مێژووی ناسیۆنالیزمی کوردی. پێشبڕکێی بنەماڵە سیاسییەکان لەسەر درۆی سیاسی ڕێزمانی خۆی هەیە و هۆنینەوەی درۆکانیش سۆز و نەتەوەپەرستی ڕایگرتووە(خانەوادەی شەهیدان، هەژاران و بەشخوراوان و…هتد).

لە کۆتایشدا دەڵێین، درۆ فانتازما phantasm (خەیال و خورافیات) نییە هەروەك ئەوەی یۆنانییەکان بۆیچوون و پسۆدۆس Pseudos (ساختە، فێڵ، در□) ی□ش نییە، کە هەڵە و خەڵەتاندن پێکەوە کۆدەکاتەوە، هاوکات درۆ دژە جەمسەری هەڵەش نییە، بەڵکو دژەجەمسەری هەڵە ڕاستگۆییە. تەنانەت درۆ نامەبەستیش نییە هەروەك ئەفلاتون بۆیچووە. جاریوایە دەزانین درۆ دەکەین، بەڵام ئەمە جیایە لەوەی، کە پێمانوایە درۆ دەکەین، یان نەمانزانیووە درۆمانکردووە. دێریدا پێی وایە ئەستەمە ئەوە بسەلمێنین، کەسێك درۆیکردووە، بەڵام دەتوانین ئەوە بسەلمێنین ڕاستی نەوتوو□. ل□□ر□ دەکرێت قسەمان هەبێت لەسەر درۆ بە مەبەستەوە و درۆ بەبێ مەبەست (بێ ئاگا و بەبێ هوشیاری). گەر راستیش وتنی ئەو شتە بێت پێویستە بوترێت ئەوا درۆ وتنی شتێکی ترە، وتنەکەش بەمەبەستەوە بێت درۆیە ئەگەرچی لای ئەریستۆ درۆ بە نیەتەوە گرێدراوە، تەنانەت گەر ڕاستی پیرۆزیش بێت هەروەك ئەوەی ئۆگۆستینۆس ئاماژەی پێداوە کەواتا□ درۆ بۆ لێدانی ئەو ڕاستیی□ی ک□ پیرۆزکراوە. ڕونتر بدوێین: بۆئەوەی لە درۆ بگەین پێویستمان بە تێگەیشتنە لە دوانەیی ڕاستگۆیی/درۆ کە ڕیشەی لە وتاری مێتافیزیکی ڕۆژئاوا داکوتیوە. بۆیە وتنی درۆ بەناوی ڕاستییەوە ڕاستی بێ بەها دەکات. ئەو ڕاستییەش، کە ناوترێت و دەشاردرێتەوە نا بێت بە درۆ. شاردنەوەی زانیاری بەمانای وتنی درۆ نایەت، کاتێك شاردنەوەی زانیاری بەمانای وتنی درۆ دێت. کە شتێکی تر بوترێت. شتێک کە ناڕاستە.

ئازاد حەمە

رفڕێنسەکان

Jacques Derrida. History of the Lie: Prolegomena in: Without.1 Alibi. Transl. P. Kamuf. Stanford University Press, Stanford. .2002. pp. 28–70

2. Jacques Derrida. Histoire du mensonge prolégomènes. Galilee edition. 2012.
3. Hannah Arendt. “Sanning och Politik”, i Mellan det förflutna och framtiden, övers Annika Ruth Persson. Göteborg: Daidalos, 2004.
4.Arendt A. Lying in Politics. Reflections in The Pentagon Papers in: The New York Review of Books 17, 8/1971, pp. 30–39.
4. Alexandre Koyré . La fonction politique du mensonge moderne. www.jstor.org

---

من قەرزاری فەلسەفەم!.. بەشی یەکەم.. ئازاد حەمە

دەستپێک :

بۆیەکەمجارە سەربوردەی خۆم دەگێڕمەوە، گەدائاسا باس لە قەرزاری فەلسەفیی خۆم دەکەم، ئەوەی چۆن لە هەڕەتی لاوییەوە قەرزێکی زۆری فەلسەفە کەوتە کنم. لەدیدی بەندەوە پەیبردن بەو قەرزە بەرپرسیارییەکی ڕەوشتییە، زۆریش گەرەکمە پەیتا پەیتا تا ماوم بیدەمەوە. بەڵێ باس لە قەرزاری فەلسەفیی خۆم دەکەم، باس لەوەدەکەم فەلسەفە وایلێکردم خۆم بم، باس لە سەرەتاکانی هەژاریی ئاوەزمەندی ئەو دەمانەم دەکەم فەلسەفە هێشتا تووخنم نەکەوتبوو، هێشتا لە سایەدا بووم و سێبەرم تێنەپەڕاندبوو. هەربۆیە هەستی “من قەرزاری فەلسەفەم” دەبێتە زنجیرە ڕاڤەکردنێکی فەلسەفیی، کە لق و پۆپی زۆری لێدەبێتەوە و پەیکەربەندی هزریشی بەجۆرێک دادەڕێژرێت کۆڵینکارییەکان بەرەو ئەو شوێنانە بچن، کە پێویست و تایبەتن، گرنگن بۆ مشت و مڕ و خستنەگەڕی دید و بۆچوونی جیا. لەوێندەرێ فەلسەفە دەه□ن□رت□گۆ و ئەرکی جوداوازیشی لێچاوەڕواندەکرێت. هەر ل□ ب□ر□ئ□وە لێرەوە داوای پشوودرێژی لە خوێنەرانم دەکەم تا ئەو شوێنەی دەکارم هەل و مەرجی قەرزاری فەلسەفی خۆمیان بۆ دەستنیشانکەم و ئەو تەقەلایانەش، کە بۆ دانەوەی ئەم قەرزە دەیگرمەبەر. چۆن قەرزبدەینەوە، بەتایبەت قەرزی فەلسەفی؟ ئەو

پرسیارە خۆی دەکات□ ک□□ک□ی گشت پرسیارەکان و جێ پەنجەی خۆی لەناو گشت پرسیارەکانی ئەو زنجیرە ڕاڤەکردنە دادەنێت لە دواتردا وەسەرەتای دێم. چونکە کر□ک□ی ئەو قەرزە تێگەیشتن لەسەر گشت ئەوانەش دروستدەکات لە مندا گۆڕان، کە منیان لە بارێکەوە بۆ بارێکی سەرلەبەر جیا برد.

پوختەی ئەوەی لایسەرەوە باسکرا، قەرزاری فەلسەفیی من لەوەوە سەرچاوە دەگرێت، دوای ئەوەی بە فەلسەفە ئاشنابووم سەرلەبەری ژیانم پشتڕاستبووەوە و فەلسەفەش لە مندا بەری بە زۆر شتی ناڕاست و دزێو گرت. فەلسەفە کۆششێک بوو بۆ بنکۆڵکردن و سڕینەوەی ئەو منەی لە مندا دەیویست چرۆدەرکات، کە منێکی ناپێویست و ناچیزە بوو. ئەوە چ منێکە ژینگەیەک دەیسازن□ت کاری داڕمان و داتەپاندنە. جۆرە دەورووبەرێک خەریک بوو منێک لە مندا دروستبکات بەخۆی لە تەقەلای بنکۆڵکردن و ڕوخاندنی خودی خۆی دایە.

بۆ من ئاسان نەبوو پێش بەریەککەوتنم لەتەک فەلسەفەدا وشەدانی خۆم بناسمەوە، فەلسەفە وەک دەرمانسازی هزریی ببینم، حەکیمانە دیوارێک لە نێوان دوو جیهانی دەرهەست و بەرهەستدا داب□ن□م. وامدەزانی ڕاستی لە گشت شوێنێکدا هەیە. ئافراندنم لە چێژدا نەدەبینییەوە. پێموابوو سروشتی جوانی لێڵ و نابەرهەستە، هەستئامێزی هزریشم بە وڕێنە دەزانی. فەلسەفە هەنگاوێک بوو بۆ کۆکردنەوەم، بۆ دەربازکردنم لەو پەرتییەی دەورووبەرم پێوەیدەگلاندم. ئاه… چ دەورووبەرێکی نافەلسەفییم هەبوو. ئەگەرنا پەرتی و گهڕیدەیی لە فەلسەفەدا تامێکی تریان هەیە و تەقەلان بۆ وتنی نەوترای تەلیسماویی.

پوختەی هەموو ئەوەی تا ئێرە باسکرا، کۆڵەکەی گشتی ئەو زنجیرە باسە پێکدێنن لەژێر ناوی “”من قەرزاری فەلسەفە”” م دەنوسرێت، کە لە خودی خۆیدا ئەو تێگەیشتنە خودییانەن نوسەرەکەی هەڵگریەتی و وەڵامی جیاواز بە پرسی بیرکردنەوە و بەرپرسیاریەتی و سروشتی جیهان دەدەنەوە. ئەگەرچی ئێستاشی ڕالەگەڵدا بێت گومان دەکەم ئەو ئەرکە فەلسەفییەم پێڕاپه□□نرێ لە فەلسەفەدا پەنهانە.

ئیدی فەلسەفە بووە چراوکی بەردەوامی من

بە پوختی و بەرلەهەر شتێک دەخوازم هێما بۆ ئەوە بکەم، لەو دەمەوەی بەریەککەوتنم لەتەک فەلسەفەڕا پەیداکردووە پێمەوەلکانی فەلسەفە پایانی نییە و جێگەوپێگەی فەلسەفەش لە خەمڵاندنی بیرکردنەوەی مندا بە ووردی درکی پێدەکرێت. وێجا فەلسەفە هەر زوو بووە خاڵی وەرچەرخاندنی ژیانم. وایلێکردم وردبینانە تر بڕوانم و

تامەزرۆی ژیانیش بم، ژیانگەلێک، کە لەوەوبەر تامم نەکردووە. ژیانێک، کە ناهاوشێوەی ئەو ژیانە بوو لێرە و لەوێ بە تۆپزی ب□□مدەکرد. هەر لەو دەمەوە شاکارە ناوازەکانی بیریارە مەزنەکان منیان تا بینەقاقا قەرزاری خۆیان کرد. بەڵێ تا بینەقاقا ڕۆچوونە ناومەوە. ناوەوەم، ئەم ئێستا هەوارگەی هزرانە، پڕە لە شادی، ئارامی و هەستی بەرپرسیاریەتیش تیاما بێوچان چرۆدەکەن. ئێستاشی لەگەڵدا بێت مێژووی فەلسەفە بۆ بەندە داگیرکارە و بەشێکی ڕوناکیبیریشم پێکدێنێت. لەمبەینەدا فەلسەفە ئەوەی دامێ، کە ژیانی سادەی ڕۆژانە پێینەدابووم. ڕۆژانە بینیم فەلسەفە، بێ سڵەمینەوە، لەناوما بێ ڕکابەر دێت و دەچێت. لەوێوە پەلەکێشی نێو ڕووبەرێکی هزریی بێ تخووب و واڵای کردم. لەو دەمەوە عەوداڵی مانا و حاڵیبوون لە شتەکانی دەوروبەرم بووم. ئەمە وایکرد زۆری پێنەچێت فەلسەفە گشت کونوکەل□ بەرەکانی ژیانم بتەنێتەوە.

گرێگەلێکی زۆر هەبوون مناڵی و هەرزەکاریم تیاما سازاندوبوویان، فەلسەفە لەسەرەخۆ لەسەر چۆنیەتی کردنەوەی گرێ کوێرەکان ڕایهێنام. ئەمە هۆکاربوو ووردە ووردە فەلسەفە سەرسامبوونم تیا دروستکات. سەرسامبوونەکان فەلسەفەسازییان تیاڕسکانم و پاشماوەکانی فەلسەفەش تیاما زوو زوو زەنگیان لێدەدا تا لەوە بەئاگامبه□ن□وە ترسناک و هێرشبەری سەر بوونمە. ئەو دیاردانەش، کە دەستیان لێدەوەشاندم تارمایییەکانی فەلسەفە، کە بەسەر منەوە دنیابینیینی نوێیان پێد□ بەخشیم، نەیاندەهێشت ساماکی بخەنە ژیانمەوە.

بیرمەندە فەرەنسییەکان هەر زوو، لە هەڕەتی لاویی و سەرکەشی خۆمدا، جێی سەرنجڕاکێشانم بوون. فەلسەفەیان لە مندا تا ئەوپەڕی بەخێوکرد. بەهۆی ئەوانەوە لەوە تێگەیشتم، لەگەڵ فەلسەفەژیان تا ئەوپەڕی ژیان تا کەناری مردن لەگەڵت دێت. کە فەلسەفەش لەگەڵت بوو تەنیا نابیت و لە ناو دڵشکاوی ژیان سەرگەردان نابیت، یان دڵشکاوی بۆ ماوەیەکی زۆر کورت لاتدەمێنێتەوە. بیریارەکان بەو گریمانەیان گەیاندم، ژیانی مرۆڤەکان، بگرە کولتووریشیان، بێ فەلسەفە لاسەنگ دەبێت. فەلسەفە پارسەنگی خودیی مرۆڤ دەپارێزێت. وەک هێزێک لەناوەوەی ئەم خودە خەریکی ئامادەسازییە. ئەوەشیان حاڵیکردم پێویستم بەوەیە ل□ تەک فەلسەفەدا پشوودرێژ بم. فەلسەفە زەفەربەرە و دێتیشە ناوی ناوەوەی مرۆڤەوە. دێتە ژووری ژوورەوەی ناخ. فەلسەفە لەوێندەرێ بە ئاسپایی و زۆر لەسەرەخۆ باروبارگەی دادەنێت و دەستدەکات بە کردنەوەی بەر و بوخچەی خۆی.

بەریەکەوتن ل□ تەک فەلسەفە سەرەتای بارگەتێکنان بوو بەرەو هەوارێکی تر. هەوارێکی زیدە نوی. هەوارە ڕاستەقینەکەی مرۆڤ، کە ئەوەش بریتییە لە بیرکرنەوەی قوڵ و تێڕامانی زۆر و بەردەوام.

بەمە فەلسەفە بووە بارەکۆڵی سەرەکی و بەردەوامی بەندە. بۆ هەر کوێ دەچووم ئەم بارە بە کۆڵمەوە بوو. ئەم کۆڵکێشانە بۆ من بووە سەرەتایەکی تازە بۆ تێگەیشتن لە مانای ژیانی خۆم و خۆسازانیشم لەگەڵ کرداری بیرکردنەوەدا. لەو دەمەوە فەلسەفە ئەو کۆڵە بوو شانمخستەژێری. کۆڵکێشانەکەم ئەوەی بۆمەیسەرکردم لە پەنای فەلسەفەدا بحەوێمەوە و پشوویەکبەم. بەمە فەلسەفە لە مندا بارێکی زۆری بەست. بارەکەم دید و تێڕامانی تیۆریزەکارە فەلسەفییەکان بوو، کە بوونە مەشخەڵی هەمیشەی ڕێگاکانم. هەر لەو دەمەوە بە کۆڵباری خۆم ئاشنابووم و لە کوێ ویستم بارگەم خست. ئالێرەوە خۆدۆزینەوە دەستیپێکرد. دۆزینەوە بەو مانایەی واڵنشتاین بەکاریدەبات، داهێنان نەک بەدەستهێنان(1).

قەرزاری فەلسەفیی قەرزارییەکی بووناوییە

دەمێکە قەرزاری فەلسەفەم. قەرزی وا بە ئاسانی نادرێتەوە. ئەم جۆرە قەرزە بڕانەوەی نییە و بە سانایی لەکۆڵمنا بێتەوە. چ بانکێک ئەم ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ؟ ئەرکی دانی قەرزی فەلسەفی و وەرگرتنەوەی؟ مەگەر زۆر نیین ئەوانەی ئەم جۆرە قەرزەیان لە کنە؟ بی ئەندازە زۆرن ئەوانەی قەرزەکانیان خستۆتەگەڕ و دەرامەتێکی گەورەشیان بۆ مرۆڤایەتی مەیسەرکردووە تا ئەم جۆرە قەرزە شیاو بێت. بێ سڵەمینەوە دەڵێین، هزرمەند و فەیلەسوفەکان “گرووپی بانکی جیهانی” ئەم جۆرە قەرزە پێکدێنن. نەختی ئەم گرووپە داناییە، دراوەکەی گڵوباڵە و وەبەرهێنانیشی لە گشت کولتوور و شارستانییەکان دا بەردەوام کاری خۆی دەکات. شایانی وتنیشە، فەلسەفە دراوێکە بەردەوام لە گشت کاتەکاندا بەکارمانبردووە. دراوی لەم جۆرە لە ژیاندا بێوچان دێتە بەکاربردن.

ڕەوشت، لە ئەم ئێستادا و لەژێر زەبری تەکنەلۆژیای زانیاری، گەیشتووەتە بنبەست بۆیە فەلسەفە لە گشت کاتێ پتر پیویستە. تا ئەندازەیەکی زۆر گشت کولتوورەکان لەسەر ئەوە کۆکن فەلسەفە جێپەنجەی خۆی لەناو ژیانی ڕەوشتیمان داناوە، لێ داوای گۆڕانی گەورەتر و ڕیشەیی تر لە فەلسەفە دەکرێت. کارەساتبارە مرۆڤەکان لەژێر فشاری تەنیایی، دڵشکاوی و بێمتمانەیی پەنا بۆ زانیارییەکانی ناو سۆسیال میدیای هاوچەرخ ببەن. لە کاتێکدا ئەم میدیایە بەتەواوەتی پشتی لە فەلسەفە کردووە و مرۆڤی سەردەمیشی دووچاری گیرۆدەبوونێکی نوێ کردووە، کە زێدەڕۆیی و پووچییە.

فەلسەفە شوێنێک بۆ دڵنەوایم، سەرەتای گەڕیدەییم

ئەوە ڕێکەوت بوو فەلسەفەی بۆ دۆزیمەوە، منی توڕهەڵدایە ئامێزی
گەرمی فەلسەفەوە. هەر لەیەکەم ژوانم لەتەک فەلسەفەدا
جوانکیلەیێکم لە فەلسەفەدا بەدیکرد. ئەو دەمەی من و فەلسەفە لە
شوێن□ک□دا (کە دواتر دێمەوە سەری) پێکگەیشتن لەوە حاڵیبووم
پێویستە لە شتێك پشکنین بکەم زانینم لەبارەیەوە هیچە. شوێنی
ژوانی ئێمە بووە شوێنێک بۆ پ□ی□پ□بردن. بۆیە بێ چەند و چۆن دەڵێم،
ئەوە فەلسەفە بوو منی خستە بەردەم زۆرێک وەڵامی سەیرەوە. پێشتر
وەڵام لە کن بەندە وەڕەس و دەستەمۆبوو، لێڵ و ناروون بوو.
فەلسەفە بوارێکی دڵخوازی مر□قایەتییە، چەقی زانینەکانە. بوارە
دڵخوازەکەی گشت کولتوورەکانیشە. فەلسەفە دەتکاتە کۆچەر.
گەڕیدەئاسا ئۆقرەت لێدەبڕێت. تەنیا گەڕۆک و ئاوارەکان لە مانای
داڵدە دەگەن. ئەوە گەڕندەکان بێ شوێن و زێدن، ئەوانن لە پەناگا
و داڵدە حاڵیین. کاتێک فەلسەفە دەبێتە پەناگا، شوێنێک بۆ
حەوانەوە دروستدەبێت، لەوێوە لێدانی دڵی ژیان دەستپێدەکات.
ئەمانەش دەمانباتەوە نێو لێکئ□انی ژینگە بە فەلسەفەوە.
من لە شاری کەرکوک لەدایکبوم، لە گەڕەکێکی ناسراوی ئەو شارە
(ئاخور حوسێن لە حەسیرەکە). ئەوێ پڕبوو لە ماتریاڵەکانی فەلسەفە.
ئەو گەڕەک و دەڤەرە شانۆیەک بوو ڕۆڵی زۆری پێبەخشیم. فەلسەفە
پێویستی بەو شانۆیە بوو. ئیدی فەلسەفە لەناوما هات و چوو، دەڤەری
ناوبراو بووە هەوێنی فەلس□ف□، □□زانە تیامدا بیرکردنەوە
چرۆیدەکرد. چەمکسازی فەلسەفیی خۆم لەو دەڤەرەوە هێنا.
فەلسەفەکاری لە مندا زارۆکی ئەوێندەرێیە. ئیدی لەسەرەخۆ،
مەینەتییەکان فەلسەفەسازییان فێرکردم. سەرلەبەری ژیانمیان
یەکسانکرد بە سۆراغ. بەواتایەکی دی، دەڤەر و زێد لێکەوتەی
جیاوازی هەیە. سەرسوڕمان و حاڵینەبوونە ڕاستقیینەکانیش لەوێ
لەدایکدەبن.
وێڕای ئەوە، کۆچەریی و بێدەرەتانیی لەگەڵ فەلسەفە فۆڕمی تر
وەردەگرن. بەشێک لە فۆڕمەکانی خوگرتن و ڕاهاتنە لەسەر دڕدۆنگ و
دوودڵی و گومان. ڕەنگە بەشێکی تری مەیلبێت بۆ بەسۆراغداچوون و
پشکنین. چونکە فەلسەفە پڕ پڕە لە عەوداڵبوون و بەدواداگەڕان،
پەیبردن بە پ□ی□پ□نەبراو و بینینی نەبینراو. ئەمەش وادەکات
پێشهاتی نوێ بێتە پێشەوە، ژیان شتی تری تێدەکەوێت. بوونی
کۆمەڵایەتییش دەستکاریدەکرێت و وێڵی ئاقاری دی دەبێت.
فەلسەفە منی لە گرفتاربوونەکانم دەربازکرد، لێ خستمی□ ناو
گرفتاربوونی نو□و□. گرفتاربوونی من بەدەست فەلسەفەوە گرفتاربوون
بوو لە جۆرێکی تر. گرفتاربوون بوو بەدەست بیرکردنەوەوە، مشتومڕ و
سۆراغەکانەوە. لە هەوارگەی فەلسەفەدا گرفتابوون تامێکی تری هەیە.

چێژێکی بوونـاوی هەیە، کە مانا بە بوون دەدات. بەمە فەلسەفە بەمنەتیکردم ، نەک هەر ئەوە بگرە فەلسەفە وایلێکردم هەست بە بوونی سەرمایەیەکی مەعنەوی لە خەمدا بکەم. زۆرجار لە بەردەم مەترسییەکی ڕاستەقینەدا بووم، لە فەلسەفە وزەی پێبەخشیوم و لە وەرانبوون پاراستوومی.
قەرخکاری بە گەیاندن بە پلەی حاڵیبوون، گەگرتن لە هەناوی فەلسەفەدا ئامادەیە، لە ئامانجی سەرەکی لەوە گەیشتنە بە ڕاستی. ئەمەش بەهەکاری ئەوەی لە فەلسەفەدا ڕووشکەنی زۆرە. فەلسەفە دەکارێت پێمانبڵێت بەرەو چی و کوێ دەڕۆین، لە فەلسەفە دەجال (فێڵباز) نییە و کاری هەمیشەیی سەرزەنشتکردنی بەدی و بێدادییە.

پێش ئەوەی ڕێکەوتی فەلسەفە بکەم لە غەفڵەتدا دەژیام

بەڵێ، پێش ئەوەی ڕێکەوتی فەلسەفە بکەم لە غەفڵەتدا دەژیام. لە سۆراغی ئەو شتەدا بووم بێ تام و بێ ناواخنە. مشتومڕی زۆر تووندم لەسەر بی مانا ترین شت دەکرد. لەسەر ئەوە دەوەستام شایانی ئاوڕلێدانەوە نەبوو. وامدەزانی گشت بوونم ئەو نەختە شتە ناچیزەیەیە، من خەمم لەسەری ڕاهێناوە. سەیربوو لە بێدەرەتانی، مەینەتی، ئاوارەیی، نسکۆ و چەندین واتا و چەمکی دی تێنەدەگەیشتم. پێمابوو ئەو واتا و چەمکانە دیوی تریان نییە و لە ئەزەلەوە بەو جۆرەن. ئەفسوس، زوو زوو دەستەمۆدەبووم بە شتێکی بچووک، دەرەتان و دەرەچەم لە شتی بێ ناواخندا دەبینییەوە. بەردەوام خەم لە ناو پەرشوبڵاویی و هەڕەمەکیدا دەدەزییەوە. پێمابوو دەدەنگ، دوودڵی و گومان ترسناکن. تا ئەو شوێنەی من ئاگادارم و بیرمبێت شتکانم وەک خۆی دەبینی، نەمدەزانی هەر ئەو شتانە بزاق، ئاقار و ڕەوتی تریشیان هەیە. ناحاڵیبوونم لە ناو ناحاڵیبووندا دەبینییەوە. لێدەگەڕام ناحاڵیبوون یەکلاینەکرێتەوە. نەمدەپرسی بۆ ئەمە نا ئەوەیتر دەبێتە بەها؟ نەمدەزانی لە دەرئەنجامی پەیوەندی نێوان بەهاکانەوە ئەوە ڕوودەدات(2). تەنانەت ئەوەش، کە خوێندنەوەی دەقێکی فەلسەفیم پێ وانەبوو ئەوە ڕاڤەکردنەکەشیبێت(3). بە کورتی سپی بیرمدەکردەوە سپی. سپییەکی بێزارکەر. بێ چێژ و بێ بۆن. سپییەکی بێتام، بەدەر لە مانا و ڕاڤە. سپییەکی کەمتەمەن و ئۆقرەگرتوو.

خوا ئەو نەتەوانە بەختەوەردەکات، دەیانکات بە خاوەنی فەیلەسوف

هزرمەندی فەڕەنسی دێکارت پێیوایە، خوا ئەو وڵاتانە بەختەوەردەکات، دەیانکات بە خاوەنی فەیلەسوف. نەتەوەکان لە خەڵا

نابنە خاوەنی فەیلەسوف. بە فەیلەسوفبوونیش شتێکی پلانبۆداڕێژراو نییە. خودی فەلسەفەش لە خۆڕا نەهاتووەتەدونیاوە. ئەو ڕێکەوتەی لە پشت فەلسەفەوە بووە پێویست و تایبەتبووە. بەئەوەی فەلسەفە هەبێت بیرکردنەوەی مرۆڤەکان ناکرێت دووبارە بێت. خودی فەلسەفە کردەیەکە لە بیرکردنەوەی نادووبارە و جیا. فەلسەفە جیایە، بەرهەمی جیاوازییەکانە، بەئەقڵە و فرە ڕەنگە.

فەلسەفە لە زیاد لە گۆشەیەکەوە دێتە ناو ژیانمانەوە، هونەر، زانست، سیاسەت تادەگاتە هاوڕێیەتی و ئەڤینداری. ئەمەش ڕوانگەمان دەگۆڕێت. ڕوانگە گۆڕین کارێکی دژوار و ناسانایە، لە فەلسەفە لە مێژووە ئیشی بەکردووە و مرۆڤایەتیش لەوە سودمەند بووە. بۆیە جێگای سەرنجە بڵێم، چنینی هزری فەلسەفیی بەرهەمی زۆر بیرکردنەوەی قوڵ و تێڕامانە.

سوکرات پێیان وابووە فەلسەفەکردن مادەیەکە لە پاکسازی (خاوێنکردنەوە) Purgation و بەپێی قاموسی وێبستەر Webster یش بێت، فەلسەفە جۆرێکە لە پاکسازی ڕوناکبیریی (4). هەمیشە سوکرات لەو باوەڕەدا بووە، فەلسەفەکردن لە چوار شت ئازادمان دەکات : 1 : لە غرور ، بەتایبەت غروری بیرکردنەوە؛ بیرکردنەوە لەوەی دەزانین، کە چی نازانین، 2 : لە پەرێشانی، کە بەرهەمی بێ مانای، ناڕوونی و گومڕاییە، 3 : لە ترسی بێ بیانوو، بۆنموونە بیانووی ترس لە مەرگ، 4 : لە سۆزی زیانبەخش، بۆنموونە، سۆزی چێژ، خاوەنداریەتی، هێز و شوهرەت. سوکرات وای بۆ دەچێت ئەم شتانە تێکەڵی ڕۆح ،وەك قووڕ، دادەپۆشن و ناهێڵن ڕوناکی ڕاستی و باشەی پێبگات (5). کەوابێت، لای سوکرات فەلسەفەکردن بە پاککردنەوەی ڕۆحە لەم ڕێگرانە. ئەو چوار شتەی سوکرات ئاماژەی پێدەکات ڕۆح پیسکەرن، ڕۆحیش پاش پیسبوونی پێویستی بە خۆپاقژکردنەوەیە. بە ئەوەی ڕۆح خۆی لەو پیسیانە پاقژبکاتەوە فەلسەفەکردن دێتەکایەوە. ئەو چوار دیاردەیەی سوکرات باسی لێوەدەکات گوشار دەخەنە سەر ڕۆح و ناهێڵن کاری خۆی بە پاکی بکات. بیرۆکەکەی سوکرات لێرەدا خۆی لەوە پوختەدەکاتەوە، فەلسەفە کار لەسەر ڕۆح خاوێنکردنەوە دەکات، بەڵام ئەمەی مرۆڤ، کە هەمیشە ترسی مەرگ دەمانتەقێنێت هیچ تێگەیشتنێکمان بۆ ئەم ترسە نییە، ئەمەش وادەکات ڕۆحمان بەدەم ئەم ترسەوە پیس بێت. ئەو دەمەش مەیلی شەهوەت و هێز و خۆشییەکان دەکەین ڕۆحمان پریشکی ئەم مەیلەی بەردەکەوێت و پیس دەبێت، یان کە خۆمان هەمیشە لە ناڕوونی و بەدحاڵییدا دەبینینەوە دووچاری بەهەڵە تێگەیشتن دەبین و ڕۆحمان لەکەدارەکەین، وەرای ئەوە، ئەو فیزە زۆر و لووتبەرزییە گەورەیەی تیاماندایە دیسانەوە ڕۆحمان شەکەت و ناشرین دەکات. بەم جۆرە، پێویستە هەموو ئەمانە لە ڕۆح دورخرێنەوە و ڕۆحیش خاوێن و پاك

بەمنەتەوە تا هەست بە بوونی خۆی بکات. بۆ ئەوەی ئەمەش ڕووبدات پێویستمان بە فەلسەفە دەبێت.

بایەخدان بە فەلسەفە دەکرێت لە شێوەی ئەو بایەخپێدانە بێت، خوێندکارێکی فەلسەفە دەیدات بە مادەی فەلسەفە، تا دەگاتە ئەوەی ئەم خوێندکارە دەبێت بە پسپۆر لە فەلسەفەدا. هەش بایەخپێدانەکەی بە فەلسەفە وەك بوارێکی لۆژیکی و تێڕامانئامێزانە خۆی بەرجەستەدەکات و دەبێتە هەنگاوێکیش بە تێگەیشتن لە جیهان و بوونی. مرۆڤ لەڕێگای فەلسەفەوە جیهان دروستناکات، لێکدانەوە بە جیهان دەکات، لە دواتر فەلسەفە ئەمەی پێکەم بوو و پێیباشتربوو جیهان بگۆڕێت. بەشداری فەلسەفە لە گۆڕینی جیهان بووە داوا گەورەکە لە سەدەی 18 بەولاوە. ئەمەش بەواتای باشکردنی گوزەرانی خەڵك دێت. دەستکاریکردنی دەزی تاك و کۆمەڵگە، بەڵام هیچ کات ئەوەمان بیرنەچێت فەلسەفە بریتییە لە سیستەمێکی ئاگایی دیاریکراو، کە تایبەتمەندی و پەیکەربەندی خۆی هەیە.

پوختەی گشت ئەوەی لای سەرەوەترا، گۆڕینی شوێنی فەلسەفە لە بیرکردنەوەی کولتووریمان گۆڕینی تێگەیشتمانە بە خودی خۆمان. بەم گۆڕینە فەلسەفە دەتەناو ژیانمان. فەلسەفە لەگەڵ ژیاندا یەکدەگرێتەوە. لێرەوە فەلسەفە لەوە دەکەوێت تەنیا بریتی بێت لە قوتابخانە و بزاڤ و بیروبۆچوونی بیریاران. واتە ژیانمان فەلسەفی بێت. کاتێک ژیانمان ئەوە بوو زۆرتر لە خودی خۆمان نزیکدەبینەوە تا ئەوەیتر. تێگەیشتن و تێڕامان لە خودی خۆمان دەروازەی فەلسەفەکردنەکانمانیشە بە گۆڕینی بینینمان سەبارەت بەو گرفت و پێشەوەییە ڕۆژانەیانەی تیای دەژین.

فەلسەفە لە مێژووی خۆیدا ڕووبەڕووی وێنە، هەڵە و بەدیەکان بۆتەوە، گشت ئەوانەش ویستویانە خۆیان وەك تێڕامانی فەلسەفی، یان دانایی نمایشبکەن. بۆ ئەوەی فەلسەفە بکارێت فەلسەفە لە نافەلسەفە، فەلسەفە لە زۆر وتن جیابکاتەوە پێویستی بەوە دەبێت لە تەقەلا شیکارییەکانی نەوەستێت. لەم بارەیەشەوە تەگەرە و ئاستەنگی بەهاتەتەپێش. ململانێی فەلسەفە لەتەك بیری ناڕاست و خورافی تادەگاتە بیری نەزۆك و مردارەوە بوو بەسەرهات و چیرۆکی زۆری لێبووەتەوە و بیری بیریارانیش لە دەرئەنجامی ئەو ململانێیە و ڕووبەڕووبوونەوانە نەشونمای زۆری کردووە.

لە بەشەکانی دواتردا

لە بەشەکانی دواتردا پەیتا پەیتا ڕێدەچمە نێو داڕانەکانی قەرزارییەکانم بە فەلسەفە و ئەو بەرپرسیارییەتانەش بەسەردەکەمەوە

بە هەی ئەم قەرزوەرگرتنەوەیەوە هاتووەتە سەرم. لەوەدا دیدار و ئامادەبوونم لە سمینارە سەرسامکەرەکانی بیرمەندە گەورەکان (دێریدا، ئاگامبێن، بادیۆ، ڕانسیێر، نیگری، ژان-لۆک نانسی، ژیژێک، ئێتیان بالیبار Étienne Balibar و......) بەنموونە دێنمەوە. بەهەی ئەوەوە دانیشبوەدادەنم، بینین و گوێبیستنی هزرە ڤانە مەزنەکان چ ویستێکی فەلسەفی و چ هیوایەکی بە سەرلەنوێ دەستپێکردنەوەی تەفکرین پێبەخشیم. هاوکات ئاوە لەو جۆرە باس و خواسانەش دەدەمەوە بە خۆم و بە ئێستای فەلسەفە، لەو ژینگەی لێیدەژیم، پێویست و گرنگن، لەوانە: کاردانەوەی سەردەمی ڕۆشنگەری، لە هەڕەتی لاویم، بەسەر سەرەتای بیرکردنەوەی فەلسەفیمەوە، ئەوەی مۆدێرنە گشت شتێک نییە، ئەوەش کە ساڵانێک پەلەکێشی نێو گفتوگۆی پۆستمۆدێرنە و پاشبنەماخوازی کردم. لە هەموو ئەو شوێنانەش کە دەمەگە، باسی ئالوودەبوونم (گیرۆدەبوونم) بە فەلسەفەوە کۆڵەگەی تێکڕای وتنەکانم پێکدەنێت،، ئەوەش، کە چۆن فەلسەفە لە ئێستادا گەچەڵ بە دەروونناسی دەکات، چونکە شتێکی ئەوتۆی بە وتن پێ نییە، باسێکی گەرمی منن. هەر فەلسەفەش بوو فێریکردم شکۆداری بیرکردنەوە شایانی پاراستنە، یان فەلسەفە نەبایە ئێستام بەشێک بوو لە هیچی. هاوکات فەلسەفە فێریکردم حەکیمانە ڕەفتاربکەم، لە واتای ترس و تەنیایی و بێزاریی، لە چییەتی هاوڕێیەتی، حاڵیبم، دیسانەوە هەر فەلسەفە حاڵیکردم کوردایەتی لە مەترسیدایە، پەراوێزخراوەکان، لە هەرکوێدابن، هەوێنی فەلسەفەن، دەستکاریکردنی ژیانی پرایفتی ئەوەی دی نابەجێیە، ڕق لە فەلسەفەش ناساغییە.

سەرئەنجام:

بەڵێ من قەرزارێکی زۆری فەلسەفەم. بە بەندە ئەوە هەمیشە پرسیارێکی نەبڕاوە بوو چۆن قەرزە فەلسەفییەکانم بدەمەوە؟ قەرزاری من لەوبارەیەوە دیرێکی خۆی هەیە. قەرزارییە ڕەوشتی و ڕۆحییەکانم بەشیکن لەو قەرزە. ئەوەش، کە چۆن فەلسەفە فێریکردم بەختەوەری بناسم شتێکی کەم نەبوو. دانەوەی قەرز، قەرزی لەم شێوەیە سانا نییە. قەرزی فەلسەفی قەرزی ئابووری نییە. لەمیانەی ئەو قەرزشەوە پرسیاری فەلسەفە بەلەمەودوا چیپێدەکرێت؟ لە کن من زوو زوو دەهاتەسازان. تێگەیشتم ئەم پرسیارە تەنێ لە ڕێگای بەشداریپێکردنی فەلسەفەوە وەڵامی خۆی چنگدەکەوێت، هاوکات دەتوانرێت کارێواشبکرێت فەلسەفە زۆرێک شتی پێبکرێت.

قەرزی فەلسەفی من لەو کاتەوە دەستپێدەکات، کە بیرکردنەوەم گەڕا. بیرکردنەوەم بە دیاردەکانی ناو بوون، دەوروبەرم وەك خۆی نەمایەوە. ئێستا وەك پێشتر، پێش ئاشنابوونم بە فەلسەفە،

بیرناکەمەوە. فەلسەفە فێری بیرکردنەوەی کردم، بیرکردنەوە لە جۆر و ئاستێکی تر. بیرکردنەوەیەك، کە فێری وەستانی کردم لەسەر شتەکان. فێری ئەوەی کردم خێرا نەڕۆم بەسەر شتەکاندا و شپرزە و پەرشوبڵاو بیرنەکەمەوە. بە کورتی فەلسەفە والێکردم خۆمبم.

[ئازاد حەمە]

-________________

رفڕێنسەکان

Sven-Olov Wallenstein. Uppfinnandet av estetiken. TFL.1 2008:3-4. s. 62. Stockholm.

2.Torbjörn Tännsjö. Värdegrundens vara eller icke vara. Nordisk Tidskrift för Allmän Didaktik. Vol. 2, No. 1, november 2016, s. 71 . Stockholm.

3.Hans Ruin. Kommentar till Heideggers varat och tiden. Södertörns högskola 2005, s. 5. Stockholm.

4.Richard E. Creel. Thinking Philosophically: An Introduction to Critical Reflection and Rational Dialogue , p.25.

Ibid..5

چاپکراوەی نوێ/ فەلسەفاندنی پەتا.. نووسینی: ئازاد حەمە

فەلسەفەکان ک□قید-١٩

ئەم کتێبە پێکهاتووە لە کۆمەڵێک وتار. ک□قید -١٩ و دیدی فەیلەسوفەکان.

ئەم کتێبە لە ئێستادا لەدەزگای جەمال عیرفان دەستدەکەوێت لەم ناو نیشانەی خوارەوە:

شەقامی سالم – بەرامبەر قەیوان تاوەر
یان لە ڕێگەی پەیجی سەرەکی چاپخانەی جەمال عیرفان ەوە دەتوانن

داوایبکەن. گەیاندنیان هەیە بۆ سەرجەم شار و شارۆچکەکان.

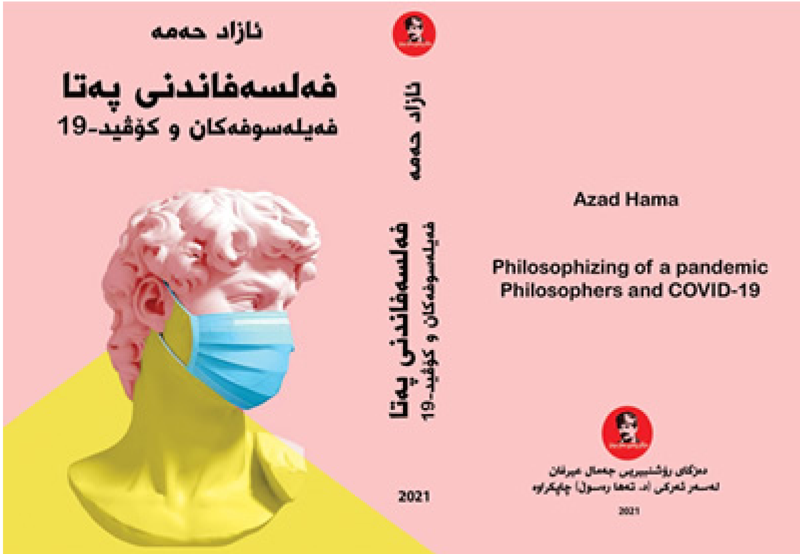

ڕۆژی جیهانی فەلسەفە والە گەرووی پەتادا .. بەشی 21 .. ئازاد حەمە

“چێژ بەختەوەری دەبەنگەکانە. بەختەوەری چێژی داناکانە””
ژول باربی دۆرۆڤی Jules Barbey dAurevilly

دەروازه: بەپێی ئەو میراتە فەلسەفییە بێت ڕۆژئاوا بۆیبەجێهێشتووین ڕۆژی فەلسەفە ڕۆژێکی ڕۆژئاوایییە، بەپێی ئەو خەسڵەتانەش بێت لە ناخی فەلسەفەدا پەنهانن فەلسەفە گەردووناییە. لە هەردوو حاڵەتەکەدا ڕەوشی فەلسەفە لە جیهانی ئێستاماندا لە دۆخێکی فرە باش دا نییە، یان با بڵێین لە دۆخێکی زێڕینی خۆیدا نییە. هیچ نەبێت یەك لە هۆکارەکان مردن و ئاوابوونی بیرمەندە گەورەکانە کە جێکەیان بە ئاسانی پڕنا ب□□ت□وە. بیرمەندە گەورەکان لە ژیان نیین تا بیریاری بەسەر دۆزە جۆراوجۆرە گەردوناوییەکانماندا نەوە بکەن. بۆنموونە، بیرمەندەکانی سەردەمی سارتەر (کامۆ، مێرلۆ-پۆنتی، کۆریێ، کۆژێڤ، هیپۆلیت) و پاش سارتەر (باشلار، کۆنگلێم، بلانشۆ ، ئالتیسێر، بارت، فوکۆ، دولۆز، لیوتار و ....هتد) کارێکی زۆریان لەسەر دروستکردن و سڕینەوەی نیگا

فەلسەفییەکان کرد و بە پێنوسە بە بەشتەکانیشیان تخونی گەلێك بابەت کەوتن و زۆرێك بابەتیشیان لە خەوش و هەڵە دەربازکرد و تێکچرژان و بەیەکاچوونی تێڕوانینەکانیشیان یەکلا و دیاریکرد.

وەرای ئەوە، چرپەی فەلسەفە لە ڕۆژی خۆیدا مەشقێکی هزرییە بە گوزارشکردن لە دۆزی خۆی هاوکات لەو دۆزەش مرۆڤایەتی لە ئێستایدا پێوەیگلاوە(پەتا لە گشت شوێنێك دەخولێتەوە). فەلسەفە ئێستا پتر لە گشت کاتەکانی تر سەرمایەی هزریی هێندە بە پیتە وایلێکردوە بە چۆن و چۆن لەسەرپەیخەی بوەستێت ئەمە بەدەر لەو کێشە ناوەکیانەی ئەم دیسیپلینە لەتەك خودی خۆی و لەتەك دیسیپلینەکانی تر دا هەیەتی.

ئەمە مەستی فەلسەفەش نەبین خۆ لەوە حاڵین کە فەلسەفە خۆراکی ڕوناکبیری و تێگەیشتنمانە لە خودی خۆمان و دەوروبەرمان. دیدگا و شیکاریی و ڕوانینی فەلسەفیی هەوێنی دەرهاویشتە و ئاکامەکانن و لەو شوێنەش کە فەلسەفە ونە پاساو و بەهانە جێگرەوەن.

ئەمڕۆ (19/11/2020)، سێهەمین پێنجشەمەی نۆڤەمبەرە، ئەو ڕۆژەیە کە لە ساڵی 2002 ەوە لەلایەن یۆنسکۆوە وەك ڕۆژی جیهانی فەلسەفە World Philosophy Dayدەستنیشانکراوە. ئەم بڕیارەی یۆنسکۆ لە هەناوی ئەو گرنگییەوە سەرچاوەیگرتووە کە فەلسەفە لە ژیانی تاکەکانی گشت کۆمەڵگە و کولتوورێك ئامادەبوونی خۆی هەیە. لە ڕۆژێکی واشدا، کە ڕۆژەکانمان بەگشتی لە گێرووی پەتادا گیربووە، گەر هۆشمەندانە ، نەك هەرزانە، گوزارش لە دۆزی سەراپای جیهان لەژێر فشاری پەتای کۆرۆناڤایرۆس بکەین دەگەینە زۆرێك لە دەرهاویشتە کە بەشێکیان لە جۆری پرسیار دەخەینەڕوو: ڕاستە پزیشکی لە لوتکەدا بووە؟ بە مرۆڤی سەردەم بەهەی ئامێرە زیرەکانی بەردەستی دووچاری غرورێکی بەڕەهەند بووە؟ زانست کۆتای بە شۆڕی خۆی لەتەك مێتافیزیك دا هێناوە؟ خوا بەهەی هەواڵی مەرگەکانی کۆرۆناڤایرۆسەوە نەبووەوە بابەتی مشتومڕی ڕۆژانەی مرۆڤەکانی هاوچارخ؟ بە سەستەمی زانستی (پزیشکی و تەکنیکی) و ئابووری جیهانی بەرگەی هەڕەشەی ئەم پەتایەی نەگرت؟ و… هتد. ئەم پرسیارانە ئەوەمان پێدەڵێن کە کاردانەوەی پەتاکان لەڕووی مێژوویییەوە لەسەر سیاسەت جێپەی دیارە. هاوکات مێژووی بڵاوبوونەوەی پەتاکان ئەوەمان لاڕووندەکەن کە نەخۆشی و ڤایرۆسەکان بەیەکسانی لە گشت کۆمەڵگەکان بڵاونابنەوە و کاتێکیش بڵاودەبنەوە پەیوەندی نێوان تاك و تاك، تاك و کۆمەڵگە، تاك و دەسەڵاتی سیاسی گۆڕانی بونیادی دەتەسەر. پەتاکان هەردەم پرسیاری بناغەیی ڕەوشتی، سیاسی و بووناوی دەجوڵێنن. شەڕزانی هەمووان لە کاتی پەتاکانا لەو شوێنەوە دەستپێدەکات کە مەترسییەکان دەردەکەون: گۆشەگیریی، نەخۆشی و ڕاڕایی (یورگان ماژەر).

لەم بەشەدا، لەژێر سایەی ""ڕۆژی جیهانی فەلسەفە والە گەرووی پێتادا""، ئەم بەندە بە گرنگیدان بەو لایەنە دەقۆزینەوە کە بەهۆی ئەم پێتایەوە مرۆڤەکان ئەزموونێکی تازەی هاوبەش ژیان و وانەگەلێکیش لەوەوە فێربوون کە لەژێر سایەی هێزە نادیارەکان (پێتا بۆ نموونە) ئەستەمە پێشبینیکردن بەسەر دواترەوە. لێرەوە پێویستی بە گۆڕینی شێوازی ژیان هاتەگۆڕێ و ئێستای هەموان لەژێرسایەی پێتاکە جۆرێکی تر لە بیرکردنەوەی بەرهەمهێنا. پێتاکە واتە هەموومان، فەلسەفەش کە بیرکردنەوەیە لە هەمووان، لە ئێستادا ئەم هەموانە گرفتاری ئەم پێتایەیە و هەر لەوێشەوە تەهزرین تایبەت بەم دۆخە نوێ گەردووناوییە دروستدەبێت.

ڕۆژی فەلسەفە ڕێکەوتی ڕۆژێکی پێتائامێزی کرد

فەلسەفەکردن لە ڕۆژێکی وادا فەلسەفەکردنە بەسەر پێتاوە، بەسەر پرسیارە بایۆ-سیاسی، بایۆ-ئێتیکی، سۆسیۆ-کولتووری، ئابووری و تەندروستییەکانەوە. بەو جۆرە فەلسەفەکردن دەستپێکی وتنە لەسەر مەرگ، بەهای جەستە، داکۆکی لە تووشنەبوون، ئێگۆی (خۆپەرستی) مرۆڤ بۆ مانەوە، ڕاکردن لە ئەویتر و گەڕانەوەی مرۆڤ بۆ خودی خۆی و زۆر شتیتر.
لە ئێستادا کە پێتای کۆرۆناڤایرۆس تاڕادەیەکی ئێجگار زۆر گشت سەرزەوی گرتۆتەوە بۆ یەکەمجارە ڕۆژی جیهانی فەلسەفە لە یەکەم ساڵیادییەوە، لە 2002 وە، بکەوێتە ناو ڕۆژێکی پڕ لە تەنگژە و پەرێشی مرۆییەوە. وەختییەتی بەو بۆنەیەوە بپرسین فەلسەفە لەم ئێستا پێتاوییەدا چی پێدەکرێت؟ کارکردەی فەلسەفە لە ئێستایەکدا کە درماوییە چۆن دەبێت؟ فەلسەفە دەکارێت ڕەوتی ئەستێرەکەمان بگۆڕێت؟ گومانیناوێت پرسیارە فەلسەفییەکان کە بڵاوبوونەوەی پێتای کۆرۆناڤایرۆسی خستە ژێرتەڵامانی قووڵەوە تەنگژە تەندروستییەکەش لە ڕێگای خۆیەوە ژینگەیەکی لە گفتوگۆی فەلسەفی هێنایەپێشە کە ڕەخنەی سێستەمی سەرمایەداری و واتای دێمۆکراسی ڕۆژئاوای لە چەند ڕوویەکی جوداوازەوە گرتەخۆی. بەهۆیەوە باس لە ئەکۆلۆژی و سیاسەتی ژیاریش (بایۆلۆجیش) هاتەگۆڕێ.
سەرباری ئەوە، پرسیاری سودی فەلسەفە چییە چی دەبێت گەر قسە لە ترس، لە کاتاسترۆفە (بەڵا) کان نەکات! لێرە، لەم ساتەوەختە ڤایرۆساوییە فەلسەفە قسەی لە سیاسەت، زانست و چەندین چەمك و واتای تر(نەخۆشی، مەرگ، گۆشەگیری و…) کردە ئامانج. فەلسەفە چارەنووسی مرۆڤ و بوونەوەرەکانی تر لە دەمووختی وادا ڕاڤەی تەواودەکات و لە گشتەوە بەرەو ناگشت هەنگاوی بەدەنێت. واتە

فەلسەفە کاری یەکلاکەرەوە ئەنجام□دات نەك گەمە و گۆڵکردن لە زانستەکان و کۆمەڵگە. هەردەم ئەو هاوکێشانەی فەلسەفە کاریان لەسەر دەکات ئەنجامەکانی بە قازانجی بەرژەوەندی گشتی مرۆڤەکان و دەوروبەریان دەگەڕێتەوە. بۆیە فەلسەفە هەر ل□ س□□ر□تای بڵاوبوونەوەی پەتاکە هێمای بۆ ئەوە کرد، ئەم پەتایە توانیویەتی ترسێکی گەردوونایی بڵاوبکاتەوە (ترس لە یەکتر، ترس لە تەنیای بەهۆی گۆشەگیریوە کە پەتاکە دەیسەپێنێت، ترس لە نەتەوە و کولتووری تر، ترس لە مردن، ترس لە ناشتنی مردووەکان، ترس لە جەستەی کۆرۆناوی، و…) لەژێر سایەی ترسەکانیش واتای ئازادی، ئازادی تاکەکەس، زۆرترین زیانی بەرکەوت. بێگومان ئەو زیانە لە ئاکامی زۆرداری سیاسی□وە نەبوو، لە ئاکامی زەبری ڤایرۆسێکەوە بوو ترسی، ترس لە مەرگی، لەناو خەڵك نۆرماڵکرد. ڤایرۆسەکە وایکرد جووڵەی هاوڵاتیان سنوورداربکرێت و تەنیای شیاوبێت. ڤایرۆسەکە ژینگەیەك لە تەنیایی نوێی هێنایەکایەوە. مەوداکان کە خەریك بوون لە سەردەمی نیولیبرالیزم بەرەو نەمان دەچوون ئەم پەتایە تووندیانیکردەوە و دابڕانەکانی ئەستەمترکرد. تێکنەلۆژیا کە لە سروشتیدا تەنیایی و دابڕانی بەرجەستەکردووە پەتای کۆرۆنا پێویست و پەسەندکراویکرد. بە یاسا تەنیایی و دابڕان لەیەکتر مرۆییکرا. لێرەشەوە ویست بۆ شرۆڤەکاری فەلسەفی نەشونمایکرد.

ویست بۆ شرۆڤەکاری فەلسەفی

شرۆڤەکاری□ ف□لس□فی□کان ب□رهم□ی بیرکردنەوە و دواتر ئەو شیکاریانەن بیرکردنەوەکان دروستیاندەکەن، کە ئەوەش گوزارە و دەربرینی فەلسەفی د□ن□کایەوە و کار لەسەر بینین و بیرۆکەکانمان دەکەن. ئەو شتانە هەڵدەوەش□ن□وە کە تێیگەیشتبووین و لامان بوونە بە یەقین، ئەو مانایانەی دابومانە پاڵ شتەکانی دەوروبەرمان، ئەوانەش کە واماندەزانی چارەسەرمانکردوون و لەبارەیانەوە بە دەرئەنجامگەیشتووین.

گفتوگۆی بیریاران سەبارەت بە ڕووداوەکان هەمیشە گرنگی خۆیانیان هەیە. دوو جۆر بیرمەندمان هەیە: ئەوانەی لە ژیانن و ئەوانەش کە لە ژیانا نین و نووسین و بۆچوونەکانیان بە سەرچاوە وەردەگیرێن. پاش بڵاوبوونەوەی خێرای COVID-19 بیریاران ل□□ر□ و ل□و□ ل□ ئ□ورووپا هزری خۆیان بۆ وتن لەسەر پەتای ناوبراو خستەگەڕ و بۆچوون و شرۆڤەکانیشیان ناهاوشێوەیی و نالێکچوویی و بگرە پێکدادانی هزری و ئێدیۆلۆژیشی لێکەوتەوە. وتنەکانی ئاگامبێن و وەڵامەکانی ژیژك کە پاشان تێرامانەکانی بادیو و نانسی و مۆران و ئەوانیتری بەسەراهات گفتوگۆکانی گەرمتر کرد و بۆچوونی فەلسەفی بیریارە

مردووەکانیش(فوکۆ، کامۆ، ...و) سەبارەت بە تاعون، مردن و ئارکۆلۆژیای دەسەڵاتی سیاسی و دەسەڵاتی پزیشکی و تەندروستی هاتنەوەگۆڕێ و بەر وەبەرهێنانی هزری جۆراوجۆریشکەتن.

گەورەترین پرسیارێك دۆزی پەتای کۆرۆناڤایرۆس بە بیریاران هێنایەپێشە ئەوەیە کە، ئەم دۆزە چەند کاریگەری لەسەر مافی مرۆڤ؟ ئازادی تاك؟ دەمۆکراسی؟ دادەنێت. لەبەرەشەوە زۆربەی گفتوگۆکانی تری بیریاران سەریانهەڵدا. بیرمەندەکان پێیانوایە ئەو زیانە ئابووریانەی حکومەتەکانی ئەوروپا دەیکەن کاردانەوەی تەنیا لەسەر بێکاری و هەڵاوسان نابێت بگرە لەسەر ماف و ئازادیەکانی تاکیش. ئازادی تاك چ بەهایەکی هەیە کە بەکار بیت؟ ئەم پرسیارە ئەو گوزارەیەیە کە ئەمە پێمانوایە پێویستی بە وەستانەکی زۆرە. موسیبەتی کۆرۆناڤایرۆس بە بەشێك لە بیریاران خۆی لەو وێنە ترسناکەدا نیشاندەدات کە مەرگ دەبێتە ژمارە، مەرگی پیر لە مەرگی گەنج جیادەکرێتەوە، مەرگ یان چاترە بڵێین ئەم پەتایە چەند ئابووری دادەڕمێنێت. لەبرەوە دەبینین کە خەمی دەسەڵاتی سیاسی کەمتر مەرگە، بەڵکو دۆخی ئەو ئابوورییەیە کە ئەو پەتایە بەرەو داڕمانیدەبات. هەر جۆرێك لە قەیرانی ئابووری یان سیاسی کە سەرهەڵدەدات(ئەوەی ئێستا دروستبووە بەزۆری دەچێتە خانەی قەیرانی تەندروستی و پزیشکیەوە) هەمیشە پرسیاری دەمۆکراسی دەکاتە پرسیارە گەورەکە کە لە کۆمەڵگە هاوچەرخەکان سەرنجێکی زۆری دەخرێتەسەر. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی، زۆرترین هیوا لەو وڵاتانە بە ئایندەی واتای دەمۆکراسی و ژێرکەوتنی ئەم واتایە و ماف و ئازادییەکانەوە پابەندە.

تێکرای ئەو بیرمەندانەی شرۆڤەیان بۆ پەتای کۆڤید-19 کرد رەهەندی ئابووری-سیاسی ئەم پەتایە کەوتە شرۆڤەکانیانەوە و دۆزی ئابووری جیهانیش پێش پەتاکەیان ئاخنییە نێو بۆچوونەکانیانەوە و لە سەبەری ئەوەشدا قسەیان لە قۆناغی پۆست کۆڤید-19 یش هێنایەپێشە. هەر لەوەڵا بیریاران قسەیەکی بەردەوامیان لە سیستەمی ئابووری-سیاسی جیهان کرد، کە لە خودیخۆیدا باسبوو لە حکومەتەکانی رۆژئاوا. قسەی فەیلەسوفان لە سیستەمە سیاسییەکان قسەی لە سیستەمی ئابووریش هێنایەگۆرێ. بۆیە ئەو بزاڤە ئابووری-سیاسیانەش ئەم سیستەمانە بەرهەمیان هێناوە و بەخێویان کردوە، مەبەست سەرمایەداری جیهانییە، سەرنجی زۆری خرایەسەر، کە ئەوەش گفتوگۆی کۆلۆنیالیزم/ پۆست کۆلۆنیالیزم، سەرمایەداری/ پاش سەرمایەداری، لیبرالیزم/ نیو-لیبرالیزمی خستەوە بەرباس.

گڵۆباڵبوونی پەتاکە هەڵوێستەی گڵۆباڵی لەگەڵ خۆی هێنا. فەلسەفە ئاگادارە زانست چەند بەرەوەپێشەوەچووە، مافی مرۆق و پرسی دادپەروەری چەند دەنوکی لەسەر بووە تا گەیشتوەتە ئەم ئاستەی ئێستا. فەلسەفە دەمێکە، هیچ نەبێت لە دوای شۆرشی فەرەنسییەوە، خەمی گەورەی بەهاکان و پرینسیپە رەوشتییەکانە کە گەشە بکەن و لەناو تاکە جوگرافیایەک نەوەستن و قەتیسنەکرێن هەرچی پەتای کۆرۆناقایرۆسە سەرلەبەر ئاقاری تەشەنەسەندنی بەهاکانی گۆری و وڵاتە گەورەکانی ئەوروپا (بەریتانیا، ئەڵمانیا، فەرەنسا)، ئەمەریکا و جەمسەرەکەی تریشی(ڕووسیا، چین و هیندستان) والێکرد لەوای خۆیان و خەمە گەردووناویەکەی بەهاکانیان بەلاوە مەبەستنەبێت. ئەمەش لێدانی دیدی پێکەوەژیان و ئاوابوونی هاوڵاتییەتی گەردوناوی (کە یەکێتی ئەوروپا بانگەشەی زۆری بۆ کرد) لەوە بەرهات.
ڕەخنەکانی بیریارانی ڕۆژئاوا لە سیستەمە سیاسی و ئابوورییەکانی جیهان ڕەخنەی بێ بنەما نیین و پێشینەی تیۆریی و هزری خۆیانیان هەیە و دەرهاویشتەی ئەو مێژووە نالەبارەشن کە ڕۆژئاوا لەناوەوە و دەرەوەی سیستەمی سیاسی و ئابووری و سەربازی تەنانەت کولتووریش گێراویەتی. بۆیە بیریاران مافی خۆیانە دووری سیاسی و ئابووری ئەو سیستەمە بخەنە وتنەکانیانەوە و بەهۆی ئەم پەتا سامناکەشەوە سەرلەنوێ سەرنج بخەنە سەر حکومەتە هاوچەرخەکانی رۆژئاوا و هاوچەرخبوون و پێشکەوتنیان گوماناوی بکەن. بیری بیریاران ئەو وانانەمان لەم ڕووەوە فێردەکەن کە، هەڵکردن لە تەك پەتا کارێکی سانا نییە و ئەزموونی مامەڵەکردنیش لەتەکیا جۆراوجۆرە و سەرکەوتن و ژێرکەوتنیشی بەدەمەوەیە. هیچ نەبێت تەکنەلۆژیای پزیشکی پێشکەوتوو و ئاستی زانستی باڵا و ئابووری چاکی دەوڵەت. بۆیە وڵاتانی هەژار بە پێیپێویست ناکارن ڕووبەڕووی ببنەوە. وڵاتانی ئەوروپا لەچاو هەندێك لە وڵاتانی ئاسیا (سەنگافورە، تایوان، هۆنکۆنگ) مەترسییەکەیان باش تێنەپەڕاند. وڵاتانی کۆریای باشور، ژاپۆن و تەنانەت چینیش توانیان لەچاو هەندێك وڵاتی سەنتەری ئەوروپا(ئیتالیا، ئیسپانیا، فەرەنسا) باش لێیبێنەدەرێ. بگرە بەشێکی زۆریش لە خەڵکی سەنگافورە، تایوان، هۆنکۆنگ، ژاپۆن ئەوروپایان جێهێشت و هەوڵیاندا بەرەو زێدی خۆیان بگەڕێینەوە. ئەوەش نەك هەر لەبەر بەرزبوونەوەی ڕێژەی تووشبووان لە سەنتەری ئەوروپا لەبەر زیادبوونی ئەو ڕەگەزپەرستییەش لە ئەوروپا لە ساتەوەختی پەتاکە دژ بە خەڵکی ئاسیا پیادەکرا.

بەپێی فەلسەفە بێت شۆرشی ڤایرۆسانە هەڵناگیرسێت

سەرەتای تەشەنەسەندنی پەتاکە بەبۆچوونی بیریاری کۆریای باشور بیونگ- شول هان Byung-Chul Han لە شوێنێکی وەك ئیتالیا ئامرازی هەناسەدانی دەستکرد لە پیرەکانەوە بۆ لاوان دەگوازرایەوە و هاوکات کەوتنە سنورداخستن و بانگەشەکردنی دۆخی ئاوارتە کە ئەوە سەرەتایەکی مەترسیدار بوو بۆ ئیتالیەکان. هێنانەپێشەی ئەم دۆخە ئاماژەیە لەسەر نەهامەتی سەروەریی وڵات و گەڕانەوەی دەسەڵاتی تاکڕەوی سەروەریی". نەك هەر ئەوە بگرە ئەوروپای ئەرۆ Euro کەوتە ڕاوە بێگانە و دەرگاداخستن بەڕووی ئاوارەکان. لەکاتێکدا خودی ئەوروپا لە ساتەوەختی پەتاکە شوێنە ترسناك و پەسەندنەکراوەکە بوو، چەقی پەتاکە دەکەوتە ئەوروپاوە و دەبا پێچەوانەکەی بکرێت و جیهان لە ئەوروپا بپارێزرێت". شتێکیش کە شایانی وتنە لێرە ئەوەیە کە، پێویستە هەمووان بپرسین" بۆ وڵاتانی ئاسیایی ، وەك: تایوان، سەنگافورە، کۆریای باشوور، ژاپۆن، چین، هۆنگ کۆنگ توانیان باشتر لە ئەوروپا ڕووبەڕووی پەتاکە ببنەوە؟ ئەم وڵاتانە کە هەڵگری عەقڵێکی دیسپۆتیستی (زۆرداری) ئاسیایین سەرچاوە لە نەریتی کۆنفۆشیۆسەوە هەڵدەگرن. خەڵکی ئەم ولاتانە کەمتر یاخین و زۆرتر گوێڕایەڵی دەسەڵاتەکانیانن و متمانەیەکی زۆریشیان بە دەسەڵاتەکانی خۆیانە لە چاو وڵاتانی ئەوروپا. ئەو زانیارییە ژمارەییانەش لەم جۆرە وڵاتانە بڵاودەکرێنەوە جێی متمانەی خەڵکن و کار لەسەر کەمکردنەوەی تووشبووان و مردن جێدەهێڵێت. لەم وڵاتانە تەنیا فایرۆسناس و پەتاناسەکان نەبوون کە ڕووبەڕووی پەتای کۆرۆنا فایرۆس بوونەوە زانایانی کۆمپیوتەریش بوون. نەك هەر ئەوە بگرە لە وڵاتانی ئاسیای ناوبراو هۆشیاری ڕەخنەی تیۆریی سەبارەت بە داتا و زانیارییەکانی دەوڵەت زۆر لاوازە. ئەو سیستەمی چاودێرییە پێشکەوتوەی لە بەشێك لەم وڵاتانە دانرا (بۆ نموونە چین) زۆرترین سودی بۆ ڕێگرتن لە تەشەنەی پەتاکە گرت. بڵاوکردنەوەی کامێرای چاودێری لە شوێنە گشتییەکان و وەگەڕخستنی فرۆکەی بۆ فرۆکەوانی گەڕیدە بۆ دەستنیشانکردنی پلەی گەرمای لەش و دواتر ئاگادارکردنەوەی خەڵك لە ڕێگای نامەی تەلەفۆنی دەستییەوە لەو هەنگاوە خێرایانە بوون کە بۆ کۆنترۆڵی پەتاکە لە گشت کون و قوژبنێکی کۆمەڵگە گیرایەبەر"". سەرکەوتنی بەشێکی زۆر لەو دیسیپلینەی وڵاتانی ئاسیای ناوبراو بۆ شێوازی ژیانی کەلەکتیقی کۆمەڵگە ئاسیاوییەکان دەگەڕێتەوە لە چاو کۆمەڵگە ئەوروپاییەکان کە شێوازی تاکگەرایی تیازاڵە.

ئەڵبەتە""بڵاوکردنەوەی زانیاریش باشترین ڕێگری بوون لە بەردەم تەشەنەسەندنی پەتاکە لە وڵاتانی ئاسیایی کە ئەمە لە وڵاتانی

ئەوروپا بە سنورداخستن چارەسەركرا. لە شارێكی وەك وۆهان هەزارەها سیخور بڵاوكرانەوە تا گشت جووڵە و هەڵسوكەوتی دانیشتوان چاودێریبكرێت. ئەو ڕێگایانەی گیرانەبەر پشتی بە زانیاری و داتاكان بەست تا بگەنە ئەو كەسانەی دووچاری پەتاكە بوونە یان پلەی گەرمای لەشیان بەرزە. ئەمە بەردەوام بوو تا ئەو ئەندازەیەی پەتاكە لە بەژمارەكردندا بەرجەستەكرا. ئەو شێوازەی لە شوێنێكی وەك چین گیرایەبەر بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی پەتاكە شێوازێكی تازەبوو لە بەرجەستەكردنی سەروەریی جیا لەوەی لە ئەوروپا پیادەكرا. تەنانەت لە بەكاربردنی ماسكیش لە سەرەتای پەتاكە جیاوازیەكی بەرچاو لەنێوان وڵاتانی ئاسیا و وڵاتانی ئەوروپا دەبینرا. ئەمەشیان دیسانەوە پەیوەندی بەو جیاوازییە تاكییەوە هەبوو لەنێوان ئەو دوو كولتوورە جیاوازەدا هەن(كولتووری ئەورووپایی و كولتووریی چینی تۆتالیتاری كۆنفۆشی).

بەقسەی ئەم بیریارە بێت دەمێكە بە دوژمن دەژین و دەمێكیشە جەنگی سارد كۆتای هاتووە. ماوەیەك جۆرە شڵەزانێك بەناوی تێرۆری ئیسلامی دروستبوو. گومانیناوێت ئەو كۆمەڵگە جیهانیەی سەرمایەداری ماندوویكردبوو لەناكاوا ڤایرۆسێك تیایا سەریهەڵدا و جیهانیشی پڕكرد لە ترس و ئەوەش بووە هۆكاری دروستبوونی ڕێگری و داخستنی سنورەكان. لێرەوە جەنگ دەستیپێكرد. جەنگ بەرامبەر دوژمنێكی نادیار. ئەو ترسەش كە لە ئاكامی ئەم ڤایرۆسەوە دروستبوو پەرچەكرداریەكی كۆمەڵایەتی و جیهانی بوو بەرامبەر بە دوژمنێكی تازە. لەبەرئەوەی دەمێك بوو لە كۆمەڵگەیەكی پۆزەتیفی بێ دوژمن دا دەژیاین بۆیە پەرچەكرداریە كۆمەڵایەتیەكە توندوتیژئامێز نەبوو. هەر ئەم دوژمنە تازەیە(ڤایرۆس) جێ ئەو دوژمنە تێرۆریستەشی گرتەوە پێشتر ڕووبەڕووماندەبوەوە.

ئەم بیرمەندە كۆری-ئەڵمانییە ڕەخنە لە بۆچوونەكانی سلاڤۆی ژیژەك دەگرێت سەبارەت بە كاریگەری خراپی پەتای كۆرۆناڤایرۆس لەسەر سەرمایەداری جیهانی. ئەوەی چین كردی بە بۆچونی بیۆنگ- شول هان دروستكردنی مۆدێلێك بوو لە پۆلیسی دیگیتاڵی وەك دژە مۆدێلی ڤایرۆس. ئەمەش چینی لە پەتاكە پاراست. گومانیشیناوێت كە سەرمایەدای پاش پەتاكە پتر گەشەدەكات و دێتەسەرپێی خۆی. ناشێت ڤایرۆس بە عەقڵ بگەڕینەوە. گرنگ پاش پەتاكە ئەم مۆدێلە چاودێریە دیگیتاڵە نەگاتە ئەوروپا. گەر ئەمەش ڕوبدات ئەو كات ئەوە لە ئەوروپادا ڕوودەدات كە ئاگامبێن ناویناوە""ڕەوشی ئاوارتە""، كە لەگەڵ كاتدا ڕەوشە ئاوارتەكە دەبێتە ڕەوشێكی سروشتی.

بەپێی تێگەیشتنی ئەم فەیلەسوفە ڤایرۆس سەرمایەداری لەناونابات و

شۆرشی ڤایرۆسانەش هەڵناگیرسێت. ڤایرۆسێك نییە كە توانای شۆڕشی هەبێت. ناشێت بەهیوای شۆڕشێكی ڤایرۆسانەوە بین. پاش كۆتایهاتنی ڤایرۆس دەكرێت بیر لە شۆڕشێك بكەینەوە كە مرۆڤایەتی بكارێت هەڵیگیرسێنێت. ڤایرۆس گۆشەگیرماندەكات و تاگكەرایشمان لاوازدەكات و هیچ هەستێكی هەرەوەزیشمان تیادروستناكات. ئەوەی دەیكات ئەوەیە كە وامانلێدەكات هەریەكێكمان تەنیا بایەخ بەخۆی بدات. ئەو هاریكاریەش لە نێوان مەودای كۆمەڵایەتیدا دروست دەبێت هاریكاریەك نییە كۆمەڵگەیەكی پترئاشتیخواز و دادپەروەرمان بۆدروستبكات.

كۆرۆناڤایرۆس وایكرد فەلسەفە جۆرێك لە بیركردنەوە دروستبكات

بمانەوێ و نەمانەوێت كۆرۆناڤایرۆس جۆرێك لە بیركردنەوەی دروستكرد و جۆرێك لە فێربوونێشی هێنا كە مرۆڤەكان پێویستیان بە ووردتر بیركردنەوە و وەستانە بە دیار بیركردنەوەكانەوە. وەستان لەسەر بیركردنەوە واتە گەڕانەوە بۆ دواوە، بیركردنەوە لەوەی ڕوویداوە و لەوەش كە دێت، كە بەڕێوەیە. كۆرۆناڤایرۆس بیركردنەوەكانی لەگەڵ ترسێك یەكیگرتەوە كە ترسی بوونی مرۆیی مرۆڤە. ئەم ترسە لە یۆنانی كۆنەوە فەلسەفە بە بۆچوونی جیاوە قسەیتیاكردوە و هەمیشەش ڕەهەندی مورالی لەو بارەوە بە قسەكانی داوە. بوونی مرۆیی مرۆڤ تەنیا مرۆڤ تێیدەگات. نەك هەر ئەوە بگرە مرۆڤ قسە لەسەر بوونی بوونەوەرەكانی تریش دەكات. مرۆڤ تاكە بوونەوەرە عاقڵەكەیە كە توانای ئەو قسەیەی هەیە. وێرای ئەوە، هیچ كات فەلسەفە هێندەی ئێستا دەوڵەمەند نەبووە و لەسەر میراتێكی فەلسەفی بەپیت پاڵینەداوەتەوە كە ئەگەر یۆنان دەروازەكەی بێت تەمەنی 27 سەدەیەك تێدەپەڕێنێت. مرۆڤ ئێستا زۆرترین بەرهەمی فەلسەفی لەبەردەمە كە دەكارێت شتی لێوە فێربێت، ب□□□ام ئایا شتی لێو□ فێربووە؟ گەر نا هۆكارەكەی چییە؟ بێئاگایی مرۆڤە لە بوونی خۆی؟

بیركردنەوەكانی هەنووكەمان پێمانئێژن، كۆرۆناڤایرۆس ڕۆژگار و كاتێكی تایبەت بە خۆی سازاندووە. شەڕە ئابوورییەكان ،كە شەڕی سیاسی دورستدەكەن و بەردەوامییان هەیە، بەشێكن لە سێستەمی ئابووری جیهانی و خەیاڵی مرۆڤەكانیش بەرەو ئەوە دەبەن كە كۆرۆناڤایرۆس لە ئەزموونگەكان دروستكراوە. بەشێكیش وەك شەڕی نێوان دەزگا هەوڵگریە زەبەلاحەكانی دەبینن. تێۆریەكی تریش هەیە كە پێیوایە بڵاو بوونەوەی كۆرۆناڤایرۆس دەستپێكی شەڕێكی ئابوورییە لە فۆڕمی شەڕی بایۆلۆجی كە دواتر ئەوەی لێو□ بەرهات كە ئێستا مرۆڤایەتی تیایدەژیت، لەم بارەیەشەوە تۆمەتەكە دەدرێتەپاڵ چین- ئەمەریكا، كە یەك لەمانە دەستپێكی ئەو شەڕە بایۆلۆژییەن كە ئێستا

کەرەناقایرەسی لەهاتەدونیا. بیرکردنەوەکان بەرەو ئەوەش دەچن کە، بەرپرسیاری کەمەبایەتی دەسەڵات لەگەڵ باری نائاسای دوو جەمسەرن، ئیدارەکردنی ترس، کەمکردنەوەی مانگرتن و خۆپیشاندان تا پلەی نەمان، لاوازکردنی ماف و ئازادی تاك بەشێوازێکی نەرمتر لە قۆناغی پێش کەرەناقایرەس. واتە ڕاهێنانی تاك لەسەر لە ماڵەوە بوون بە پاساودانی پاراستنی تەندروستی، تەندروستی جەستەکرا بە خەمی هەموان. هەموان بووینە کەیلەی جەستە. تەنانەت دووبارە بیرکردنەوەی حکومەتەکان لە ڕەهەندی سیاسەتی تەندروستی بەپێی بیریاران دەسەلاتەکانی ڕۆژئاوای والێکرد ڕەهەندی ئاسایشی ،سیاسی و کەمەبایەتیشان لەناو ڕەهەندە گەورەکە کەبکەنەوە (بەرجەستەبکەن). باری نائاسای و قەدەغەی هاتووچۆش یەکانگیربوون و لەڕێگای سیاسەتی ناوخۆی وڵاتیشەوە خرایە ناو سیاسەتی تەندروستیەوە. بۆیە بەشێك بەئەوەدەچن ئەم پەتایە لە هەناویدا هەڵگری توخمی ململانێ و پێکدادانە گەورەکانە. زلهێزەکان لەژێرپاڵتەی ئەم پەتایە خۆیان جۆراوجۆر دەردەخەن و خۆشنوێدەکەنەوە، تەکانێکی ئابووری نوێ بە هێزی ئابووری خۆیان دەدەن. ئابووری نوێکردنەوە و لە هەڵەگدانی ئابووری جیهانی هەژارانی هەژارترکرد، وڵاتە قەرزارەکان زۆرتر کەوتنە ژێرسایەی بانقەگەورەکانەوە، ئاقاری ئابووری جیهانی گۆڕانی تێکەوت، گۆڕان بەرەو بەرخۆری زۆرتر و تێکشکانی بەرهەمهێنەرە بچووکەکان و...هتد. بەم جۆرە یەك لە وانەکانی ئەم پەتایە ئەوەیە کە کەلەنیالیزم کەتای نەهاتووە و بگرە فۆرمی تازەشی وەرگرتووە. زانست بە کەلەنیالیزم دەشێت بەکارببرێت، ئەزموونگاکان شوێنی دروستکردنی مۆدێلە نوێکانی کەلەنیالیزمی نوێن. ڕەوی سیاسی نوێش لەژێر پەردەی ئەم پەتایە دەرکەوت. وێکیتریش، پەتاکە هەوڵێك بوو بە بچووککردنەوەی جیهان، دەربازکردنی جیهان لەو پەرشوبڵاوییە ئابووری و بازرگانییەی پێوەی گلابوو. دواتر سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی ئابووری جیهان، داهات و بازاڕ. هەموو ئەم بیرکردنەوانەش بەشێکن لەو بیرکردنەوانەی شیکاریە ڕۆژانەییەکانی خەڵکی عەوام و ناعەوام پێوەیپابەندن.

فەلسەفە دەکارێت لە ساتەوەختی تەنگژەی تەندروستیدا هاریکارمانبێت؟

هەموو دەزانین کەرەناقایرەس دونیایەك پرسیاری سیاسی، ڕەوشتی و بووناوی بناغەیی خستەڕوو. ئەمەش وایکرد هەر لە سەرەتای بڵاوبوونەوەی پەتاکە لە ئەمەریکا و جیهان هەندێك بیریاری چالاك بگەنە ئەو باوەڕەی لەم ساتەوەختە پەتایاوییە چاترە فەیلەسوفەکان

بهێنرێنەگۆ تا گروپە کۆمەڵایەتییەکانی تر. بۆیە ڕۆژنامەی" کاتە
ئێرلەندییەکان" لە ڕێگای هەندێك بیریاری چالاکەوە ئەو پرسەی
تاوتوێکرد. لەم بارەیەوە دەچینە لای Charlotte Blease کە، یەکێکە
لە دامەزرێنەرانی سەنتەری فەلسەفەی ئێرلەندی سەر بە زانکۆی
هارڤارد. ئەم خانمە بیرمەندە ئێرلەندییە دانبەوەدا دەهێنێت کە،
لەناو ئەو هەموو ترس و شڵەژانەی پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس دروستیکرد
بەدەگمەن بینیمان باس لە ڕۆڵی دکتۆرەکانی فەلسەفە بکرێت. هیچ
نەبێت لەبەر ئەوەی فەیلەسوفەکان لە زۆربەی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان
زیاتر شارەزاییان لە بابەتی خۆ-گۆشەگیری هەیە، ئەو شتەی پەتاکە
هێنای. فەلسەفە لەسەر دەستی فەیلەسوفەکان مەیلێکی زۆری بە شتە
پراکتیکییەکانی ناو ژیان هەیە. بەخۆشیان لە دونیاپەرستییەوە دوورن
و دەشکارن کارا لە پسپۆرانی تر قسە لە هەندێك لایەنی پراکتیکی
بکەن کە بەهۆی کۆڤید-19 وە دروستبوونە. ئەو دەمەی فەیلەسوفەکان
دەهێنرێنەگۆ سەبارەت بەو لایەنانەی کۆڤید-19 بەیهێنایین ئەوە
دەخەنە ژێرپرسیار و گومانەوە کە زۆربەمان نایبینین: بەو کەمییەی
لە پێداویستییە پزیشکییەکان هەن کە لە مەرگ ڕزگاربکەین و لە کێش
بگێڕێین بمرێت؟ باشە بۆ دەبێت ئەم کەم و کوڕییە لە پێداویستییە
پزیشکییەکاندا هەبێت؟ ڕێکخراوەکانی تەندروستی چ بەپرسیارییەکیان
بەرامبەر پزیشکەکان هەیە یان خودی پزیشکەکان چ بەرپەرسیارییەکیان
سەبارەت بە خێزانەکانیان هەیە؟ چۆن یارمەتییە فینانسییەکان بەسەر
ئەوانە دابەشبکەین کە پێویستیانە؟ ئەو کەسە کێیە کە بە شارەزا
(پسپۆر) ناویدەبەین؟ شیاوە داتاکان تەنیا سەرچاوەیان دەزگا
ئەلکترۆنییەکان بێت؟
ئاشکرایە دکتۆرەکانی فەلسەفە ناکارن چارەسەر بخەنە بەردەست وەك
ئەوەی کە پزیشك و زانایان دەیکەن، لە بەشێوازی خۆیان دەتوانن
بەشداری لە چارەسەری سیاسی و ئابووریدا بکەن. هەرچی ڤیتۆریۆ
بوفاشی Vittorio Bufacchi یە لەدیدێکی تری فەلسەفییەوە دەمانخاتە
ناو گفتوگۆی چۆن فەلسەفە دەکارێت لەم ساتەوەختی تەنگژە
تەندروستییەدا هاریکارمانبێت؟ بۆ ئەم نووسەرە گفتوگۆی بواری
ئەپستیمۆلۆژیای کۆمەڵایەتی تایبەت بە پسپۆر و گەواهی و متمانە لە
پەیوەندی بە تەنگژەی کۆڤید-19دەچێتە سەر ئەو لایەنەش کە چۆن خەڵکی
ئاسایی گەواهی پسپۆرەکان هەڵسەنگێنن و چۆنیش ئەوە ببێتە جێگای
باوەڕ. بەبۆچوونی ئەم نووسەرە ئەو متمانەیەی بە پسپۆران هەمانە
متمانەیە لە ئاستی دوو. ئەمە متمانەمان بە پسپۆرەکانمان هەیە،
چونکە خەڵکانی تر(بەنموونە حکومەتەکانمان) پێماندەڵێن پێویستە
متمانەمان بە پسپۆرەکانمان هەبێت، لە متمانەمان بە سیاسییەکانمان
جیاوازە لە متمانەمان بە زاناکانمان. یەکەمجاریش نییە

سیاسییەکانمان ئەو ئامۆژگارییانە دەشێوێنن کە لە پسپۆڕەکانەوە بە بەدەستهێنانی دەستکەوتی سیاسی وەریدەگرن. کەوابێت متمانە بە کێ بکەین؟ بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە ئەم بیریارە لەوەوە دەستپێدەکات کە فەلسەفە لەم ساتەوەختەدا توانیویەتی کاری خۆی بکات. فەلسەفە فێری ئەوەی کردوین کە هەموو کەسێك خۆی لە هەڵەکانی بەرپرسیارە، بەدەر لەوەی حکومەتەکانمان لەو هەڵانە ئاگادارماندەکەنەوە یان نەخێر. سوێندی هیپۆکراتی Hippocratic (لێرە مەبەست فەیلەسوف و گەورە پزیشکی یۆنانی هیپۆکراتەسە Hippocrates) سوێندێکی پزیشکی باڵایە کە پزیشکەکان پێپابەندن. ئەم لایەنەش تەنیا بە دامەزراوەی تەندروستییەوە وابەستە نییە و پرینسیپێکی ڕەوشتییە کە هەموان پەیوەستمان بە پابەندبوونە پێوەی. ئەم لایەنەش لەگەڵ کۆڤید-19 بووە بابەتی گفتوگۆی پزیشکی و فەلسەفی. بایەخدان بە ڕۆحی مرۆڤەکان و گرنگیدان بە تەندروستیان بەبێ بیرکردنەوە لە تێچوون بەشێکە لەو پابەندبوونە.

هاوکات بیرمەندێکی تر، سکای کلێری Skye Cleary، پێیوایە ئەم پەتایە بە زەرەرێك جۆرێکە لە گومڕایی و ڕاڕایی کە قابیلە بە تێگەیشتن. میلیۆنەها ژیان تێکدەشکێنێت، زانیاری هەڵە، بە باوەڕی و ئینکاریش بڵاودەکاتەوە و ژمارەی مردووش لە زیادبووندایە. لەم بارەیەوە ئەم نووسەرە بۆچوونێکی فەلسەفی لە خانمە فەمینیستی فەرەنسی سیمۆن دی بۆڤوار Simone de Beauvoir ەوە قەرزدەکات: بە ئەوەی مرۆڤ بیت پەیوەستە لە گومڕایی بژیت و چارەسەرەکەش ڕزگاربوون نییە لە نادڵنیایی، دانپیاهێنانە بەو نادڵنیاییە وەك هەل و مەرجێکی بوون. لەگەڵ ئەوەشدا کە هەستدەکەین گۆشەگیرین، بەتایبەت لەماوەی کەرەنتین دا، بەسودە بۆ هەموان ئەوە تێبگەین کە ئێمە هەموو ڕووبەڕووی هەمان حاڵەتی مرۆی دەبینەوە. ئەو دەمەش کە هاریکارنین لە سنووردارکردنی تەنگژە تەندروستییەکە زۆر بە ئاسانی کار بۆ ئاڵۆزترکردنی دۆزەکە دەکەین. ئەمەش مانای ئەوەیە کە پەیوەستە خۆشگوزەرانی یەکترمان پەیوەستبێت. تەنانەت ئەمە گەر پێوەشنەبین خۆ ئەم پەتایە بەشێك لە هاوڕێ و خزم و ناسیاوەکانمان دووچاردەکات و ئەمەش کاردانەوەی لەسەر ئێمەش دەبێت.

سەبارەت بە بۆچوونەکانی Paul OGrady تایبەت بە پەرچەکرداری فەلسەفە لە دەمی تەنگژەکانا بەوە دەستپێدەکەین کە ئەم نووسەرە گوزارەیەکی ناسراوی سوکراتمان بە نموونە بۆدەهێنێتەوە: ئەو ژیانەی تاقینەکراوەتەوە ژیان نییە. ڕەنگە ئەم گوزارەیە بۆنی جۆرە غرورێکی لەوە بێت، لەهەمانکاتدا خودی گوزارەکە بۆنی جوڵە و گەشت و

دەمەتەقێ فەلسەفییەکانی سوکراتیشی لەسەدەت کە لە ڕێگاوبانەکان لەگەڵ خەڵکی عەوام کردوونی. کە لەوێدا ویستویەتی بزانێت چی گرنگە؟ چ جۆرە ژیانێك هەڵببژێرین؟ ژیانێکی باش و بە بەها چ جۆرە ژیانێکە؟ ئەوەش دەڵێت کە خوێندکارێکی جارێکیان لێیپرسیوە: بۆ فەیلەسوفەکان خەمەکن؟ پێیوایە لەکاتی تەنگژەکانا ،وەك ئێستا، ئەم جۆرە پرسیارانە شیاوە کردنیان. ئامرازەکانی بیرکردنەوە و ئاگاییخودیی پاڵپشتن کاتێك گشت شتێك لەگۆڕاندایە. هەمووش ئەوە دەزانین کە شێوازی فەلسەفی ژیانی سوکرات بوێری پێبەخشی. خودی فەلسەفەش تەنیا بریتی نییە لە جەستەیەك لە زانین ،بەڵکو شێوازێکی عەقڵی و پرسیارسازییە. تەنانەت خۆشەویستییە بۆ دانایی و ئامرازێکیشە بۆ گرێدانەوەی عەقڵ بە بەها و سۆزەوە، ئەمەش وادەکات کە بەشێوەیەکی باش بژیت و بمریت. ئەم تێگەیشتنە بەرەو ئەوەمان دەبات کە فەلسەفە دروستکەری دیالۆگی عەقڵییە، لەناومانا کار بۆ ئەوە دەکات پشت بە دادوەری یان بیرکردنەوەی پێشوەخت نەبەستین، تا ئەوپەڕی خۆمان بین، توانا و ناوەوەی خۆشمان بپارێزین.

لەم جەنگەی ئێستادا پتر پێویستە ناوەوەی خۆمان بپارێزین

لە لێدوانێك خانمە فەیلەسوفی فەرەنسی ژولیا کریستیڤا Kristeva، لەژێرناوی"" لەم جەنگەی ئێستادا پتر پێویستە ناوەوەی خۆمان بپارێزین""، ئاماژە بۆ ئەو ڕاستییە دەکات کە بە توانایی لە پێشبینی و پلاندانان یەکێکە لەو ئابروچوونانەی پەتاکە ئاشکرایکرد. لە سەرەتای مرۆڤایەتییەوە ئاینەکان باس لە سنورداری تواناکانی مرۆڤ و کۆتابوونی ئەم مرۆڤە دەکەن کە ئەمە ئێستا بەشێك نییە لە وتاری گشتی ئەمڕۆ. مرۆڤ ئاشکرایە لەم سەردەمەدا لە چۆنیەتی کارگێڕیکردنی سەزداری و بردنەوەی شوێنی بەساڵاچوان لێهاتووە و لێکۆڵینەوە بایۆلۆجییەکانیش هەنگاوی گەورەیان لەبواری دروستکردن و نوێکردنەوەی خانەدا دیووە، بەڵام ئەمە ناتوانین دوا نرخی پیری بدەین و لەم کۆمەڵگە سێکولارانەی تیاشیدەژین دەبینین مەرگ شاراوەیە و باڵاترین ئەزموونی مرۆییە. تەنانەت ئەم تەوژمە ڤایرۆسیەی کە ڕوویلێناین ئەوەشی لا ڕوونکردین کە پاش پیربوون ئەو لاوازییەی ڕومانلەدەنێت ئەستەمە ڕووبەڕووبوونەوەی. لێرە کریستێڤا باس لەو لاوازییە دەکات لەناوماندا بوونی هەیە. ئەم تەنگژە تەندروستییەی ئێستا هەڵاوگێڕانە لە سەرمایەداری نوێی لیبرالی بۆ سەرمایەداری دیگیتالی. ئەو کاتاسترۆفە مرۆییەی ئەم پەتایە دروستیکرد تەنیا بە هەندێك ڕێکاری سیاسی و ئابووری و تەندروستی چارەسەرناکرێت.

ژولیا کریستیڤا لەو لێدوانەی هەما بە ئەوەش دەکات کە ئەم پەتایە زۆری لەسەر گۆشەگیری فێرکردین. لە بەر هۆکاری تەندروستی پێویست حکومەت مانەوەی لەماڵەوە بەسەرماندا سەپاند. ئەدی ماڵەوە و خود لەم بەینەدا چی بەسەر هات؟ کەرەنتینی تەندروستی هەستێکی تەنیای سەیری تیا دروستکردین و بە ئامرازێکی نیولیبرالیانەی فرە جیهانگیریشەوە گرێیداینەوە. ئەوەش شاشەکانی ناو ماڵەکانمان بوون، تۆڕە ئینتەرنێتییەکانی ناو جێگا و سەر سۆفاکانمان کە لێماننابنەوە. ئەمە بەجۆرێك هاتەناو ژیانی کەرەنتینمانەوە کە هەستی تەنیایمان وەلاوەنێت. نامە ئەلکترۆنییەکانمان و ڕۆڵیان لە نەهێشتنی تەنیایمان ئاماژەیەك بوون لە پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی گۆشەگیری کەرەنتین دروستیان کرد. ئەم جۆرە پەیوەندییە ئەلکترۆنییە پێش کۆڤید بەو جۆرە نەبوو.

ژولیا کریستیڤا وەك هەڵگری پرینسیپەکانی ڕۆشنگەری ،کە بریتیبوون لە بێ ئیمانی و گومان، بۆچوونی خۆی بۆ کەرەنتین و گۆشەگیری ساتەوەختی کەرەنتینی تەندروستی بەجۆرێك دەخاتەڕوو کە لە بۆچوونە نیولیبرالییەکانی ئەستامانەوە دوورە. پێشیوایە ڕاستییە ئاینییەکان بەو مەرجە مانایان بۆ بەهای خۆیان هەیە کە سەرلەنوێ بخرێنەوە ژێرپرسیار و سەرنجیشیان لەسەر کێشە و کاتسترۆفەکانی ئەمڕۆمان هەبێت. لێرەوە ئەم خانمە بیریارە مەترسییەکانی شارستانی ئەستامان دەخاتەڕوو کە لەژێرسایەی تەکنەلۆژیا و بەرخۆری، کە هەردووش وێرانسازی ژینگەیان بۆ سازاندوین کەوتووینەتە ناو جەنگێکەوە. بەمە داوامانلێدەکات لەم جەنگەی ئەستاداپتر ناوەوەی خۆمان بپارێزین وەك هەر شتێکی تر. ڤایرۆسەکان لێرە و لەوێ هەن، چونکە لەشی مرۆڤ جگەلە خانە بەکتریاشی تیایە. ژیانی مرۆڤ و ژیانی جەستەیمان وامانلێدەکات هەمیشە لەگەڵ ڤایرۆس و مشەخۆرەکان بژین، لەگەڵ ئەو هەڕەشانە بژین کە دەوروبەر لێمانیدەکات. خۆشی وتەنی لەگەڵ ئەم جۆرە هەل و مەرجانە دەمێکە دەژێت: لەگەڵ یەکەم ڕۆژی بانگەوازی جەنگی جیهانی دوو لەدایکبووە، مناڵی و لاوی خۆی لە ماوەی جەنگی سارد بەسەربردووە، ئەستاشی لە سەبەری جەنگێکی جیهانی تەندروستیانە بەسەردەبات.

ژێدەر:

Joe Humphreys. Coronavirus: How can philosophy help us in this time of crisis?
https://www.irishtimes.com/culture/coronavirus-how-can-philoso

phy-help-us-in-this-time-of-crisis-1.4205889
Julia Kristeva. “In the current state of war, it is our most inner selves that we must save“
https://www.journal-psychoanalysis.eu/in-the-current-state-of-war-it-is-our-most-inner-selves-that-we-must-save/
Byung-Chul Han. The Viral Emergenc(e/y) and the World of Tomorrow
https://pianolaconalbedrio.wordpress.com/2020/03/29/the-viral-emergence-y-and-the-world-of-tomorrow-byun-chul-han/
https://seronet.info/billet_blog/lurgence-virale-et-le-monde-de-demain
Byung-Chul Han. L’urgence virale et le monde de demain.
Jurgen Masure. Philosophy can help us in this time of crisis
https://medium.com/discourse/philosophy-can-help-us-in-this-time-of-crisis-4b73d3e3f86b

---

دەرمانخانەی فەلسەفە .. بەشی 20.. ئازاد حەمە

بەشی 20

فەلسەفە دەرمانی دەردە
مارکۆس ئەرەلیەس Marcus Aurelius

ئاماژە: بینینی فەلسەفە وەك دەرمان بەرەو ئەو بەشە لە توێژینەوە فەلسەفییەکانمان دەبات کە ویستی فەلسەفە ویستە بە چارەسەر(Therapy و Treatment). گەر فەلسەفە ئەم کارە بکات شوێن بە دەروونناسی لەقدەکات. باشە فەلسەفە دەکارێت شوێن بە دەروونناسی لەقبکات؟ مەگەر فەلسەفە لە ساتەوەختی پەتای کۆرۆنادا پتر لە دەروونناسی بەسەر ژیانی تاکەکانەوە کاریگەر نەبوو؟ بۆ ئەوەی وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە بدەینەوە قسە لە فەلسەفە دەکەین وەك دەرمان، ئەوەش لە فەلسەفەکردنەوە بەرەو

چارەسەرسازیمان دەبات. وەکیتر، ڕوانینی ئەم بەشە لە هەناوی ئەو تەماشاکردنانەشەوە چڕدەکات کە پێیوایە شێوەی بیرکردنەوەی مرۆڤ گرنگیی خۆی هەیە. واتە چۆن ئەمە ئەم جیهانە دەبینین و تەماشاکردنمان بۆ شتەکانی ناو ئەم جیهانە بە چ جۆرێکە، بینینی شتەکان و دواتر لێکدانەوەی ئەمە پاش ئەم بینینە جۆرێ سەرنجی فەلسەفەیە. بینینی جیهان وەك شتێك لە هەڵە پەیوەندی تەنیا بەو هەڵەیەوە نییە لە جیهاندا هەیە، بەو بیرکردنەوەشەوە هەیە کە هەڵەکە دەبینێت. جەختدەکەینەوە فەلسەفە لە کۆنەوە تا ئێستا مەتەدی جیاجیای بۆ مامەڵە لەتەك بیرکردنەوە پێشنیارکردوە، ئەو جیاوازیەش لە مەتەدەکان هەندێی لە پێگەی فەلسەفیان لە دۆزینەوەی شێوازی نوێ لە تەفکرین بەهێزکردووە هەندە مرۆڤیان کێڵەی فەلسەفە نەکردووە. لە مامەڵەکردن لەتەك فەلسەفە دیدمان بۆ خۆمان، بینینمان بۆ جیهان، بۆ دەوروبەر وەك خۆی نامێنێت. بۆیە فەلسەفە پێماندەڵێت، هەریەك لە ئەمەی مرۆڤ شێوازی بیرکردنەوەی خۆی هەیە، هەر لەوەشەوە بیروبۆچوون و تێڕامانە فەلسەفییەکان لێکدی جیادەبنەوە. چۆن سەیری ژیان دەکەین، چۆن ئەو ژیانە دەبینین کە تیایدەژین،دواتر چۆن ژیانەکە لەسەر بناغەی بینین و بیرکردنەوەکانمان دەگوزەرێنین بۆ فەلسەفەکردن مانادارن و لە ئاکامی گشت ئەمانەشەوە تێگەیشتن دروستدەبن، لەوەندەرەوە مەیلی فەلسەفە بۆ فەلسەفەکردن چڕدەکات. کاتێك ئێش و خەم دەستپێدەکات گەڕان بەدوای دەرمان وەك چارەسەر شوێن بۆ خۆی دەگرێت. ئەو دەمەی هەستەکان ماندوو دەبن و بێزاری و بێ هیوای باڵ بەسەر بوونی مرۆڤ دا دەکێشن چارەسەر دەبێتە پرسیار و هەر ئەو دەمە گەڕان دەستپێدەکات. گەڕان هەوێنی چارەسەرە و لە پێویستی بە بنبڕکردنی ئێش و خەمەوە هەڵدەقوڵێت. گەمی ئێش و خەم سەرتاپا برینە و لە چاوەڕوانی دەرماندایە. دەرمان وەك فەلسەفە دیرێکی خۆی هەیە. مرۆڤایەتی ڕاستەوخۆ بەم جۆرە دەرمانە ئاشنانەبووە و کاتێکی زۆریشی خایاندووە تا فەلسەفە توانیویەتی ئەم ڕۆڵە ببینێت. بەشێك لەو ڕۆڵەی فەلسەفە وەك دەرمان دەیبینێت ئەوەیە، فەلسەفە وادەکات خۆت ڕۆڵی چارەسەرسازیەکە ببینیت، خۆت کار لەسەر خۆت بکەیت. بەشێك بەمە دەڵێن فەلسەفە وەك دەرمان. دەرمان لێرە خودی چارەسەرەکەیە. ئەو چارەسەرەی کاری سەرەکی دەرمانەکەی لێپێکدێت کاکڵی فەلسەفەکەش دەسازێنێت. کەچی بەشێکی تر پێیوایە هەندێك لە چارەسەرە ڕەفتارییەکانمان یان ئامرازە پراکتیکیەکانمان سەرچاوە لە فەلسەفەوە دەگرن. لێرە فەلسەفە وەك چارەسەر تەماشادەکرێت.
لەبەرئەوەی چارەسەرە دەرمانیشە.
بەمجۆرە، لەم بەشە نووسینە، وشەی چارەسەر بەهەردوو ماناکەی

Treatment و Therapy بەکاردەبەین و بایەخیش بەو تێهزرینانە دەدەین فەلسەفە وەك دەرمان دەخەنەڕوو، دەرمانێك كە ئیشی فەلسەفە دەكاتە كردەیەك لە چارەسەرسازی. بەئەوەی فەلسەفە ئەمە بكات پێویستمان بە دروستكردنی هەڵاوگێڕانی چەنایەتی دەبێت لە تەماشاكردنمان بۆ دەرمان. ژەهر لەو شوێنەی بەكاربردنەكەی پێویستە دەرمانە. باشە مێژووی پزیشكی لەم بارەیەوە چیمانپێدەڵێت؟ مێژووی پزیشكی بریتییە لە مێژووی دۆزینەوەی چارەسەر، چارەسەر بۆ ڕووەك و گژوگیا، تادەگاتە نەشتەرگەرییە سەرەتاییەكان لە شارستانییە دێرینەكان(میسری كۆن، بابلییەكان، هیندی، چینی، یۆنانی، ڕۆمانی). ئەم مێژووە كە تەندروستی جەستەیی و عەقڵی مرۆڤەكان لەخۆدەگرێت لە قۆناغی پێش توێكاری جەستە و چارەسەركردنی برین و ناساغی بە ئەفسانە و جادووەوە دەستپێدەكات بەرەو تێڕامان و فێرگە فەلسەفییەكانی شارستانییە كۆنەكان ملدەنێت تادەگاتە چارەسەری پزیشكی لە چاخی زانیاری. لە سەردەمی نوێشدا ئارتۆ Artaud زۆربری وەك دەرمان لە كارە شانۆییەكانیدا بەكاربردووە. بەشێك خوێندنەوەی نووسینەكانی شۆپنهاوەر Schopenhauer دەكەنە دەرمانی ڕۆح و بەشێكەی تر نیچە. هەرچی سێنێكاSeneca، ئێپیكتێتۆسEpictetus، ئۆرێلیۆسAurelius و فەیلەسوفە ڕواقییەكانی Stoicism تری شارستانی ڕۆمانییە گرنگییەكی زۆریان بە بەختەوەری و بە خاوێنڕاگرتنی ڕۆح داوە. ئێستاش بیرمەندگەلێكی وەك فێری Ferry، كۆنت-سپۆنڤیل Comte-Sponville و ئۆنفرێ Onfray لە فەڕەنسا هەڵگری فێربوونە فەلسەفییەكانی ئێپیكۆر و ڕواقییەكانن و فەلسەفە بەرەو جۆرە تێراپییەك Therapyدەبەن كە وردە وردە خۆی لە تێڕامانێكی عەقڵی-و تیۆری پووخت بەدووردەگرێت. ئەمەش هەنگاوە بەرەو چارەسەرسازیی بە فەلسەفە. هەنگاوی یەكەمی ئەو چارەسەرسازییە لەوەوە دەستپێدەكات كە فەلسەفە لەناوەوەی مرۆق كاری خۆی دەستپێدەكات و دواتر والە مرۆق دەكات خۆی بێت. ئەمەش دەستپێكی فەلسەفەیە كە هەر لە سەرەتاوە كاری لەسەر خۆبوونی مرۆق كردووە. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، فەلسەفە بەجۆرێك ئیش لەسەر مرۆق دەكات كە خودی خۆی بیت، خۆی نەك ئەویتر. ئەمەش لەسەر ئەو بنەمایەی گەر مرۆق ئاگای لە خودی خۆی نەبێت بەدڵنیاییەوە ئەویتر ئاگای لێدەبێت، كەواتە تۆ ئیتر خۆت نیت و ئەویتریت. خۆبوونت مانای بە بوونت هەیە. بوونت واتە خۆت. بوونی تۆ بوونی خۆتە نەك ئەویتر، كە خۆت بیت كەوابێت تۆ خۆتت هەیە، خاوەنی خۆتیت. خۆتت نەبوو بێ بێگومان ئەویترێك دەبێتە خاوەنت. كێشەكە چییە كە خاوەنی خۆمان نەبین و ئەویتر خاوەنداریمان بكات؟ كێشەكە لەوەدایە كە هەبوون بەر هەڵوەشانەوە دەكەوێت.

مایەوە ئەوەش بوترێت کە، ساتەوەختی کەرەناقایرەس ڕەوتی دەمەتەقە، شیکارییە، فەلسەفییەکانی گەڕێی و جارێکی دی فەلسەفەی کردەوە بە پەردی نێوان زانستە ئەزموونییەکان و زانستە مرۆییەکان. لە سەدەکانی پێش زایینیشەوە، لە دەمی سوکرات و گالێنۆس Galenosەوە، کە پزیشکە هەرە دیارەکەی شارستانی یۆنانییە، تادەگاتە مۆنتاین و هەنووکە (میشێل ئۆنفرە بەنموونە) فەلسەفە مەشقکردنە لەسەر ڕۆح و دروستکردنی دەگیری بە مرۆڤ، چڕینی سترانی مەرگ و تامکردنی ژیان، بەشیفابوونیشە لە ژیان گەر ژیان لەخودیخۆیدا درم بێت.

ئاسکلێپیۆس: خواوەندی شیفا

گەر یۆنانی کۆن بە نموونە وەربگرین دەبینین زۆربەی خواوەند و ئەفسانەکان کاری چارەسەرسازی و دەرمانسازی و شیفابوونیان بینیوە. ئاسکلێپیۆسAsclepius یەکێکە لە فیگەرە دیارەکانی ناو ئەفسانەی یۆنانی کۆن و خواوەندی پزیشکی و شیفا بووە و ئەمەشی لە باوکیەوە ،لە خواوەندی ئاپۆلۆن Apolloەوە وەرگرتووە کە خواوەندی خۆر، موزیك، هونەر و شیفابوون بووە. ئێپیۆن Epione ژنی ئاسکلێپیۆس بووە کە خواوەندی ئارامکردنەوە بووە. لە ئێستاشا کە دەچینە هەچ دەرمانخانەیەك گۆچانەکەی ئاسکلێپیۆس دەبینین کە بە مارێکەوە لکاوە و بووە بە هێمای پزیشکی. ئەم خواوەندە چوار کچی هەبووە: هیجەیا Hygeia (خواوەندی پاك و خاوێنی و تەندروستی بووە)، ئاساسۆAceso (خواوەندی چارەسەرکردنی نەخۆشی و شیفابوونبووە لە برین)، ئایاسۆIaso (خواوەندی چارەسەر بووە)، ئاگلایا Aglaea (خواوەندی تەندروستی باش بووە)، پاناسیا Panacea (خواوەندی دەرمان و چارەسەر بووە). لە سەردەمی ئاسکلێپیۆس دا خەڵکی ناساغ ڕۆژانە سەردانی پەرستگای ئێپیدەورەسیان Epidaurus کردووە تا لە ناساغی و برینەکانیان بەشیفابن. دووان (Machaon و Podalirius)لە کوڕەکانی ئاسکلێپیۆس لە داستانە شیعری یلیادە Iliáda ی هۆمێرۆس Hómēros ناویان وەك برینپێچ هاتووە. بەپێی گێڕانەوەکانی هۆمێرۆس ئەم کوڕانەی ئاسکلێپیۆس چارەسەری بریندارەکانی جەنگی ترۆیا Troyیان کردووە. ئەمە زۆر بە کورتی هەقایەتی خواوەندی شیفای یۆنانی کۆنە کە پاش یۆنان و لە شارستانی ڕۆمانی بەردەوامی خۆی هەبووە و پێش یۆنانیش شیفابوون ئیشی خواوەند و داناکان بووە.

فارماکۆن

بۆئەوەی ڕیشەی وشەی دەرمانخانەpharmacy دیاریبکەین پێویستە بە

وشەی فارماکیە Pharmakia ئاشنابین کە لە زمانی یۆنانی φαρμακεία بە واتای ژەهراویکردن، جادووگەرایی دێت. فارماکیە دەرمانە. دەرمان لەناو پرۆسەی بەکاربردنی ئەم وشەیە ئامادەبوونی خۆی هەیە. وشەی فارماکیە لە فارماکۆن Pharmakon ەوە سەرچاوەدەگرێت. فارماکۆن φάρμακον یش لە یۆنانیدا بە مانای ژەهر، جادوو، تەلیسم، ئەفسوس، دەرمان دێت. هەموو ئەمانە پێماندەدەن فارماکۆن لەیەك کاتدا بە واتای دەرمان و چارەسەریش دێت. هەربۆیشە فارماکیە بە واتای تێراپیا Therapeia (چارەسەر) دێت. ژەهر بەنموونە دەرمانە و چارەسەریشە.وەکیتر ژەهر بکوژە، لە هەلومەرجی بەکاربردنی چارەسەرسازیشی تێدایە. ئەو شتەی ژەهراویدەبێت لەناودەچێت، دەمرێت، جا ئەوە ڕووەك بێت یان ئاژەڵ و مرۆڤ. تەنانەت ئەو گیراوەیەی سوکرات خواردیەوە بەیاری دادگا بوو کە لە جۆرە ڕووەکێك hemlock ی ژەهراوی پێکهاتبوو. بەپێی تێگەیشتنی نیچە ئەو کاتەی سوکرات گیراوەکە دەخواتەوە نیازمەندە بەوە خۆی لە ژیان شیفابکات. ژیان لەو حاڵەتە ناساغیە و ژەهر چارەسەرە. خودی دەریداش لە نوسینی” دەرمانخانەی ئەفلاتون”دا وشەی فارماکۆن لە سێ لایەندا قەتیسدەکات: دروگ Drogue (دەرمان یان عەقار) و مەدیسن Médecine (پزیشکی) و رێمید Remède(چارەسەر).

کەیلەبوونی فەلسەفە چارەسەر نییە

فەلسەفە لە دەمی یۆنانەوە تا ئێستا لە گۆڕان بەدوای مانای ژیان لە هەڵبەز و دابەزدایە. هەردەم فەلسەفە ویستویەتی خەمڕەوێنمان بێت، ئاستەك بە گورزی زەمانە دانێت، پێی بەو ئێستایەمان بەرێت هەنووکەمانە و بێوچانیش لەسەر بەرهەمهێنانی هزر، هزرێکی پێویست بە مرۆڤایەتی، ڕامانبهێنێت. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تر بینینی فەلسەفە وەك فەیلەسوف جیایە لە بینینی فەلسەفە وەك هەواداری فەلسەفە. هەوادارانی فەلسەفە جۆراوجۆرن. هەن وەك کەیلە مامەڵە لەتەك فەلسەفە دەکەن. بوونە کەیلەی فەلسەفە بە زیانی فەلسەفە دەگەڕێتەوە. کەیلە وابەستە و بێدەنگ و ژێردەستەیە. لەم حاڵەتە فەلسەفە بەپێی پێویست سودی نابێت و کاریگەریش ناخاتەوە. فەلسەفە لەناو دەمەتەقە و ڕووبەڕووبوونەوەکان نەشونمادەکات. کەواتە ئەوانەی ڕەخنەی فەلسەفە دەکەن یان فەلسەفە بە هەڵوەشانەوەی بەچوون و تێگەیشتنەکان دەخەنەگەڕ ئەو بەشەن لە هەواداران و خوێنەرانی فەلسەفە کە بەرهەمهێنەری فەلسەفەن. هەشن تەنیا فەلسەفە لە پرسیارسازی و گومانکردن پووختدەکەنەوە و کاری فەلسەفەش لە وتن لەسەر ئەویتر بریتیدەکەن. ڕەنگە سوکرات نموونەیەکی ئەم بوارە و

گروپی پێشتریش بێت. هەر ئەم بەشە ئەوە لەبیرناکەن کە فەلسەفە کارکردنە لەسەر خودیخۆ. شیکردنەوەی خودیخۆ و کردنەوەی ناخ بەشێکی سەرەکی لە کردەی فەلسەفەکردن پێکدێنێت. بەشێك لە فەیلەسوفان بەم شێوازە توانیویانە بگەنە ئەویتر. نیچە نموونەی بەرچاوییەکەی ئەم لایەنەیە.

لەمیانەی ئەو قسانەی لای سەرەوە بەوە دەگەین، فەیلەسوفەکان کۆیلەی فەلسەفە نیین. فەلسەفە زادەی چرکەی خۆیەتی. چرکەی فەلسەفە ئەو کاتەیە کە پیادەدەکرێت. لە ڕابردوودا فەلسەفە کردەی دەمی خۆیبووە. ئێستاش کردەیە بە هەنووکە. جگەلەوەی فەلسەفە دەم و ساتی خۆی هەیە، لە بە گشت سات و دەمەکانیش دەشێت. ئەفلاتون، سپینوزا، مۆنتاین یاخود دەکارت، رەسڵ، کواین بە ئەو دەمە و بە ئێستاش شیاون. بەپێی ئەوەی فەلسەفە بیرکردنەوە و تێڕامانە دەشێت ڕەخنەبکرێت، دەکرێت شیاو بێت یان شیاو نەبێت بۆ ئێستا. ئەمە نییە کڕۆکی فەلسەفە، کڕۆکی فەلسەفە لە توانای بیرکردنەوەیەتی لە سات و دەمە جیاکان. فەلسەفە لە هەموو سەردەم و چاخێکدا، لە گشت کولتوور و کۆمەڵگەیەکدا لەو چرکەیە دواوە تیایا وتراوە. لە ئێستادا، لە کاتی کۆرۆناڤایرەس دا، کێشە کولتووری و کۆمەڵایەتیەکانی مرۆڤ تا دەگاتە سیاسی و ئابووری و ڕۆحیەکانی هەمان ئەوانە نیین پێش ڤایرۆسەکە. وەجا بوونە کۆیلەی فەلسەفە وادەکات نە لە فەلسەفە بگەین نەش دژەکەی. جا ئەوە نا-فەلسەفە بێت تادەگاتە ئاین. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ئەو کۆیلایەتییە ئەو دیالۆگە دەکوژێت فەلسەفە دروستیدەکات. لە پاش کۆیلایەتی دیالۆگ نامێنێت، مشت و مڕ و ڕەخنە جێیان بەتاڵە و کاوێژ و دووبارەسازی جێیان دەگرنەوە. بەئەوەی فەلسەفە بەرهەمهێنەر بێت پێویستە ڕەخنە و پێکدادانی هزری هەبێت. شتی نوێ و نەوتراویش تەنیا لەو کاتانەدا سەرهەڵدەدەن فەلسەفە مەستی گومان و سلەمینەوەیە.

شەڕی فەلسەفە لەتەك پرسیار چارەسەرە

شەڕی فەلسەفە لەتەك پرسیار بڕانەوەی نییە، چارەسەرە و ئەو دەرمانەشە بۆیدەگەڕێین. شەڕی وا بێکۆتا لە دەمی دەرکەوتنی یەکەم ڕوناکی خۆری فەلسەفەوە دەستیپێکردووە و هەر بەردەوامە تا مرۆڤ خاوەنی ئاوەزی خۆی بێت. پرسیارە فەلسەفییەکان(گرنگیشە بزانین چ جۆرە پرسیارێك فەلسەفییە و چ جۆرێکیش نا-فەلسەفییە)لە زیادبووندان و هەر گەشەی بیرکردنەوەی مرۆڤ و ئاڵۆزبوونی هەل و مەرجی بووناوی ئەم مرۆڤشە فەلسەفەی گەیاندۆتە شوێنە سەخت و دژوارە ناکۆتاکان. لە میانەی پرسیارەکانمان تێگەیشتنمان بۆ خۆمان

و دەوروبەرمان دەگۆڕێت. کە دەپرسین فەلسەفە چییە بەمە هەنگاوێك لە بیرکردنەوەکانمان بەرەو پێشەوە دەچین تەنانەت ئەگەر وەڵامەکەشی دەقاو دەق نەزانین. ئەو وەختەی فەلسەفە لەتەك ئاین یەکدەگرنەوە بە پرسیارەکی دی ڕووبەڕوودەکرێتەوە کە بەم شێوەیە: فەلسەفە زانستە یان نا-زانستە؟ قەرزاری فەلسەفیی زانست وەڵامە بە ئەم پرسیارە. ئەوەی تۆ بیەوێت هەروەك ئەوەی من دەیڵێم ڕاستە؟ نەخێر. ئەمەش لەبەرئەوەی دوو ڕاست پێکەوە هەڵناکەن. تا پتر لە ماهیەتی ئەم شەڕە تێبگەین کە فەلسەفە هەڵیگرساندووە ئەوکات ئەوەمان لاڕوونە دەبێت بە گەیشتن بە ڕاستی بێتە دەروازە بە فەلسەفەکردن؟ بە ڕاست، نەك درۆ، دژە جەمسەری هەیە؟ ئەدی باشە لەتەك چی لە جەنگدایە؟ لەتەك خراپە یان نا-باشە؟ بیرکاری دایکی زانستەکانە یان فەلسەفە؟ فەلسەفە دەستی لە دروستکردنی زانست نەبووە؟ ئەی ئەستا، بە زانست خۆی وەك شتێکی سەرووی فەلسەفە دەبینێت؟ چۆن هەکار دروستدەبێت؟ لەو جێگایەی هەکار هەیە دەبێت دەرئەنجام هەبێت؟ هەکار گرنگە یان دەرئەنجام؟ هەکار پرسیار بێت کەواتە دەرئەنجام وەڵامە؟ مێژووی وەڵام لە پرسیار کۆنتر نییە؟ گەر پێچەوانەکەی ڕاست بێت کەواتە هەکار دایکی دەرئەنجامە؟ گەڕانی فەلسەفە بەدوای مانا گەڕان نییە بەدوای واتای بوون؟ لەو شوێنەی بوونمان لە مەترسیدایە چ پرسیارێك دەتەکایەوە؟ ئایا پرسیاری مەرگ ئەو پرسیارە نییە؟ باشە کات دەمرێت؟ کە شوێن هەیە کاتیش لە هەمان شوێن دا بوونی پێویستە؟ کات گرنگترە یان شوێن؟ ئەدی ژیان لەناو بە کاتیدا شیاوە؟ بۆ ڕزگاربوون لەم دیلەمایە (سەرئێشە) پێویستمان بە پێوانەیە؟ چۆن کات-شوێن بپێوین؟ ئاژەڵ هەست بە کات دەکات؟ یەزدان لە دەرەوەی کاتە؟ ئاژەڵ هەست بە گۆڕینی شوێن دەکات؟ پرسیارکردن لەسەر بوونی یەزدان شتێکی نا-ڕەوشتییە؟نا-ڕەوشتیی دیاردەیەکی مرۆییە یان ئاژەڵیش بۆی هەیە نا-ڕەوشتی بێت؟ بە ئاژەڵ بە عەقڵ لەدایکبووە؟ ئاژەڵ خەودەبینێت یان خەونبینین هەروەك عەقڵ دیاردەیەکی مرۆییە؟ ئاژەڵ کە عەقڵی نییە شێتە یان شێت ئاژەڵە؟ باشە ئەی ئاین، بە ئاین بەس بە مرۆڤ هەبووە؟ بە دیندار و بێ دین لەناو ئاژەڵان بوونی نییە؟ لەبەرئەوە نییە کە ئاژەڵ عەقڵی نییە؟ ئەی ئاین عەقڵییە؟ گومانیناوێت فەلسەفە کە عەقڵییە پیرۆز نییە. هەرچی ئاینە دیاردەیەکی باوەڕییە تا تێڕامانێکی عەقڵی. ئەی کامیان ڕێگەی چارەسەر دەبینێت ئاین یاخود فەلسەفە؟ئەم شەڕە هەر بەردەوامە و دیدگای، شیکاریی و ڕەخنەیی زۆری لێوەبەردەت و فەلسەفەش دەخاتە دەزگەکی چارەسەرسازی Therapy و بایەخپێدانەوە.

چارەسەر بە فەلسەفە

چۆن فەلسەفە ڕۆڵی چارەسەر ببینێت؟ چارەسەر لە چیی؟ فەلسەفە جگەلەوەی کردەیەکی عەقڵییە و پرۆسەی بیرکردنەوە بەرهەمیدەهێنێت دەکارێت لەڕێگای بیرکردنەوەکانەوە کار لەسەر جەستە و دەروون بکات. مرۆڤی سەردەم لە هەموو کات زیاتر پێویستی بەو کارەیە کە فەلسەفە پێیهەڵدەستێت. پەشێوی دەروونی یان داڕمانی هزری بە گەڕانەوەی بایەخدان بە فەلسەفە دەمانگەیەنێتە قۆناغێکی چارەسەرسازیی. فەلسەفە پێویستی بەوەیە کار لەسەر لایەنی بیرلێنەکراو بکاتەوە لە ژیانی مرۆڤ. بەوەش ناسراوە کە ئاڵۆز و ژیریئامێزە و بە شێوازێکی تر، جیاواز لەوەی پێیناسراوە، خۆینمایشدەکات. ئەمەش لەوسەرەوە وادەکات فەلسەفە زۆرتر کاریگەر بێت.

پێشتر هەمامانبەکرد، لەم بەشە نووسینە،وشەی چارەسەر بە هەردوو ماناکەی بەکاردەبەین: Treatment و Therapy . فەلسەفە کە شوێنی چارەسەر دەگرێتەوە سەرچاوەی ئەم چارەسەرە نوسینە فەلسەفییەکانن. لەم حاڵەتە ناکرێت فەلسەفە جێی پەرتووکی پیرۆز و فەیلەسوفیش جێی پەیامبەر بگرێتەوە، هیچ نەبێت لەبەر ئەوەی ئامانج لە فەلسەفە خۆ پیرۆزکردن و فەیلەسوف پیرۆزکردن نییە بەقەد ئەوەی ئامانج هەڵوەشانەوەی خودی پیرۆزییە. بۆ زۆرێك شۆپنهاوەر و نیچە ئەو ڕۆڵەیان بینیووە. کارە فەلسەفییەکانی نیچە ساڵانێك وەك چارەسەری دەروونی تەماشادەکران. تەنانەت ڕۆمانەکانی دۆستۆیەفسکی و کامۆش. بە هەندێك ئەپیکەر و ئەپیکەرییەکانی شارستانی رۆمانیش(سێنێکا، ئەپیکتێتۆس، ئۆرێلیۆس) لەو ئاستەدا بوونە.

فەلسەفە هەر لە سەرەتای دەرکەوتنییەوە لەسەر ئەو بنەمایە بووە تە چارەسەر کە گفتوگۆی کردەتە بناغە بۆ قسەکردن لەسەر دیاردە و گرفتەکان. ئەمەش لە بنەڕەتدا شێوازی سەرەکی سوکرات بووە. وەکیتریش، خۆناسی هەنگاوێکی تری سوکرات بووە بۆ بەکاربردنی فەلسەفە بۆ خودچارەسەر. خۆناسی چارەسەرێکی خودییە کە مرۆڤ لە خودی خۆی نزیکدەکاتەوە. ئەوەش هەر شێوازێکە لە چارەسەری فەلسەفیی کاتێك سوکرات هەوڵی گەیشتن بە ڕاستی دەکاتە ئامانج بۆ گوێگرانی. لە دوای سوکرات ئەریستۆ بووە کە گرنگی بە بەکاربردنی فەلسەفە بۆ چارەسەر خستەتەڕوو، وەلێ پاش مەرگی ئەریستۆ شێوازی عەقڵی و لۆژیکی لە فەلسەفە بەرەو چارەسەرکردنی فەلسەفی بۆ خۆشژیان، بەختەوەری و دورکەوتنەوە لە ژیانی مادی هەنگاوینا. لەسەر ڕەوتی بیرکردنەوەی فەلسەفیی ئەپیکەرییەکان و ڕواقییەکان بەدەستهێنانی چێژ و خۆشی وەك سەرەتایەك بۆ دورکەوتنەوە لە ئازار و خەمێکی بووە چارەسەر. لەم ساتەوختەوە ئەم دوو ئاقارە فەلسەفییە وەك جۆرێکی تر لە فەلسەفەی چارەسەر خۆی لە یۆنانی کۆن نمایشدەکات کە دواتر

بەرەو شارستانی رۆمانی ملدەنێت. فەلسەفە وەك چارەسەر لە دوای ئەم ساتەشەوە بەردەوامی بە خۆی داوە. بەشێك لەو چارەسەرە خۆی لە چارەسەركردنی كێشە هەنووكەیی و ڕۆژانەییەكانی مرۆڤ چڕكردۆتەوە. كێشەكان كە بەشێكی بوونـاوی هەمیشەیین لەنێوان مرۆڤەكان لە گشت سەردەم، شارستانی و كولتوورێك دا دووبارە و هاوشێوەن. ئێستا بەزۆری پسپۆڕان لە فەلسەفەی پراكتیك ئەو ڕۆڵە دەبینن. هەوڵی ئەوە دەدەن لەڕێگای كلینیكی تایبەتەوە كار لەسەر ئەوانە بكەن كێشەی موڕالیيان یان غەم و پەژارەیان هەیە و تێنەگەیشتنیان لەسەر مەرگ، تەنیای، هاوڕێیەتی و هەندێك دیاردەی تری بووناوی هەیە. بەشێك لەم كارە “”كلینیكی فەلسەفی”” لە ڕۆژئاوا كاری لەسەر دەكات. بۆیە لێرەوە قسەدێتە سەر فەلسەفە وەك دەرمان.

لە پێناسەی فەلسەفەوە بۆ پێناسەی دەرمان

مێژووی دەرمانسازی Pharmacology لەگەڵ مێژووی پزیشكی تێكەڵە. مێژووی پزیشكی مێژووی پەرستیاری و دەرمانسازی لەخۆ دەگرێت. ئاشكراشە هەر لەسەرەتاوە گژوگیا و ڕووەكەكان سەرچاوەی دەرمان یان دەرمانزانی بوونە. دەرمان لە دیدی دەرمانسازییەوە بریتییە لەو مادە كیمیایییەی بۆ دروستكردنی كاردانەوەی بایۆلۆجی یان فیزیۆلۆجی لە خانە و ئۆرگانێك لە لەش بەكاردەبرێت. ئەمە بەو واتایە دێت كە دەرمان بۆ دروستكردنی كارلێكە كە ئەوەش چارەسەری لێدەسازێت. هەرچی فەلسەفەیە بەجۆرێكی تر دەبێتە ئامراز بۆ چارەسەر. ئەڵبەتە چارەسەر بەرەو گۆڕینی ژیانمان. وەكیتریش گەڕان بەدوای دەرمان واتە دۆزینەوەی چارەسەر، بەڵام دەرمان بۆ چ دەردێك؟ دەرد دروستكەری ئازارە و دۆزینەوەی دەرمانیش تەنیا بۆ ئازار نییە، دەرمان ئازارشكێنە و بۆ زۆر شتی تریشە كە ئێش لە مرۆڤدا دروستدەكەن، لێ لێرە كێشەكە لەوەدایە كە ئێشی ددان وەك ئێشی تەنیایی نییە. ئێشی سك وەك ئێشی بێزاریی و بێ حەوسەڵەیی نییە. دەرمانی ترس لە دەرمانی بێ هیوایی و خەمۆكییەوە دوورە. بۆ شكاندنی ئازاری ددان یان چاو دەچینە دەرمانخانە ئەی بۆ شكاندنی ئازاری تەنیایی و بێزاریی بۆ كوێ بچین؟ فەلسەفە لە پاش مەرگی ئەریستۆ و دەركەوتنی فەلسەفەی ڕواقی بووە دەرمان. شوێنی فەلسەفە لە ژیانی مرۆڤ گۆڕانی هاتەسەر. ئەوەش پەیوەندی بە بینینی ڕواقییەكانەوە بووە بۆ فەلسەفە. لێرەوە بەكاربردنی فەلسەفە دژ بە مەرگ و ترس لە ئازار و كارەساتە سرووشتییەكان دەبێتە خواستی مرۆڤەكان.

فەلسەفە دیاردەیەكی عەقڵی و تێڕامانییە پشت بە بەڵگە و ڕەخنە

دەبەستێت. سەرەتای دەرکەوتنیشی تەقەلایەك بووە لەلایەن مرۆڤەوە بۆ ڕەتکردنەوەی بینین و تێڕامانە ئەفسانەیی و خورافییەکان. وەکیتریش فەلسەفە قەد بەوە نەدەگەیشت کە ئەمڕۆ پێیگەیوە گەر خۆی وەك بابەتێکی عەقڵی و لۆجیکی وەگەڕ نەخستایە. بەمە فەلسەفە توانی ئەو تێڕامانانە بەرجەستەبکات مرۆڤ لەسەر گەردوون و بوونی خۆی هەیبووە. فەلسەفە لەم دۆخە زانستی هۆکارەکانە: هۆکاری بوونمان؟ هۆکاری بەدی؟ ناشرینی یان جوانی؟ بێدادی؟ هۆکاری بوونی گەرمای یان لافاو یاخود هێچ دیاردە و کارەساتێکی گەردووناوی؟ بەواتایەکی تر، بوونی بوونەوەرەکان هەر لە سەرەتاوە پرسیارێکی سەرەکی بووە بۆ فەلسەفە، کە ئەوەش بنەمای بە بیرکردنەوە، بە گومان و بە جیهانبینیمان داناوە. فێری بیانوهێنانەوە و شیکاریماندەکات و سەلماندن و بەڵگەش دەکاتە بناغەی گفتوگۆ و ڕاڤەکردنەکانمان.
بەپێی فەلسەفە دەرد هەیە و دەرمانیش هەیە. گەر دەردی دەرمان فەلسەفە بێت خودی دەردەکە چییە؟ بە هەندێك دەردەکە وڕێنەیە و بە هەندێکی تر نەزانینە (جەهل). خودی فەلسەفە کە جێی دەرمان دەگرێتەوە دەشێت ببێتە ئامراز بۆ چارەسەرکردن یان تیمارکردنی دەردەکە. بە نموونە بەشێك پێیانوایە بەپێیئەوەی فەلسەفە بیرکردنەوەیە دەکارێت دەرمانیش بێت ئەڵبەتە لەژێرناوی دانبەخۆداگرتن یان دانایی لە چارەسەرکردنی کێشە و گرفت یاخودیش بەدەستهێنانی دڵنیایی بە خۆبەهێزکردن.
بەمجۆرە، دەرد هەبێت دەرمانیش دەبێت. وەجا دەردەکە چییە تا دەرمانەکە بەپێی ئەو دەردە دەستنیشانبکرێت؟ لەڕاستیدا دۆزینەوەی شوێنی دەرد دۆزینەوەی شوێنی ئێشیشە. ئەوە دەردە ئێش دروستدەکات. هەموو دەردێکیش ئێشێکی خۆی هەیە. پەیوەندی نێوان ئێش و دەرد کە نە و لە مرۆڤەوە دەستپێدەکات. مرۆڤ یەکەم بوونەوەرە ئێشی خۆی باسدەکات. زمان ئامرازی باسکردنی ئەو دەردەیە. زمان پێماندەڵێت بۆ و کوێمان دەئێشێت. دوای هەستکردن بە ئێش گەڕان بەدوای چارەسەری ئەو ئێشە دەستپێدەکات کە هەمانە. چارەسەریش بە دەرمان دەبێت. فەلسەفە چ دەرمانێکە؟ ئایا فەلسەفە دەرمانی ئاژەڵ و بوونەوەرەکانی تریشە؟ فەلسەفە دەردی دەرمانی تەنیایی، خەمۆکی، پەژارەی و زەرەڵك نەخۆشی و بێزارییە. هاوکات فەلسەفە دەردی دەرمانی تەنیا مرۆڤە. بەپێی ئەوەی مرۆڤ عەقلی هەیە داهێنەری فەلسەفەیە و دۆزەرەوەی دەرمانیشە. نەك هەر ئەوە بگرە فەلسەفە دەرمانێکی بێ گیان و ئامرازێکی نابایۆکیمیاییە. فەلسەفە دەرمانە بە کارکردن لەناو خود تا ئەم خودە ناساغ، خەمۆك و پەشێو نەبێت. ئەم خودە دواتر دەکارێت بەشداری لە گۆڕینی ئەوە بکات پێویستە بکرێت. فەلسەفە وەك دەرمان بابەتێکی فەلسەفی پزیشکییە کە

بناغەکەی وا لەناو ڕۆح. ڕەنگە زۆربەمان بپرسین فەلسەفە چ جۆرە دەرمانێکە؟ کە وتمان چ جۆرە دەرمانێکە واتە دەرمانەکان لەناوخۆیانا جوداوازن. فەلسەفە بەشێکە لەو جیاوازییە.

لە یۆنانی کۆنەوە تا هەنووکە لە مێژووی فەلسەفە قسە لە مانای پزیشکی ڕۆح (گیان ، ناخ، دەروون) و پزیشکی جەستە (لەش) دەکرێت. پزیشکی ڕۆح بایەخ بە ناخ و دەروونی مرۆڤ دەدات و ئەویتریان، پزیشکی جەستە، گرنگی بە نەخۆشی و ئازارەکانی مرۆڤی ناساغ دەدات. ناساغی ڕۆحی و ناساغی جەستەی لەنێوان فەیلەسوف و پزیشکا کراون بە دوو مرۆڤەوە. نووسینە فەلسەفییەکان و نووسینە پزیشکییەکان لە شارستانییە کۆنەکانی ئەوروپا (یۆنانی، ڕۆمانی) دڵەڕاوکێ، شێتی، بێزاری، خەمۆکی بەرباسخستووە و ...ئەوەی ئەمڕۆ پێیدەڵێن پزیشکی دەروونی (Psychiatrist) ، کە چارەسەری نەخۆشی دەروونی بە دەرمان دەکات، مێژووەکەی گەلێك کۆن نییە. کاری پزیشکی دەروونی بریتییە لە چارەسەرکردنی پەشێویی دەروونی Mental disorder کە خۆی لەناو هەندێك دیاردەی دەروونی شپرزەئامێزی وەك دڵەڕاوکێ، خەمۆکی و تادەگاتە شیزۆفرینیا مەڵاسدەدات. چۆنیەتی مامەڵەی یۆنانییەکان، ئەسینا، لە سەدەکانی پێش زایین لە تەك نەخۆشییە عەقڵییەکان، بۆنموونە شێتی، گرنگی خۆی بە شیکاریکردنی پەیوەندی نێوان فەلسەفە و پزیشکی و بەتایبەت پزیشکی دەروونی هەیە. لەو دەمەدا، کە دەمووەختی نەشونمای هزری فەلسەفیش بووە، ئەو نەخۆشیانەی دووچاری جەستە بوونە لەو نەخۆشیانە جیاکراونەتەوە دووچاری ڕۆح بوونە. بەشی یەکەم چارەسەرەکەی لە خانەی پزیشکی ئەو سەردەمەدا بووە و بەشی دووەمیش لە خانەی فەلسەفەدا خۆی دیوەتەوە. هەندێك نەخۆشیش دەچێتە خانەی هەردوو بەشەکەوە وەك فۆ. چارەسەرکردنی نەخۆشییە دەروونییەکان (وەسواسی، ڕاڕایی، خەمۆکی) بە بیرمەندانی یۆنانی لەچاو نەخۆشییە عەقڵییەکان(شێتی) ئاسانبووە. کەوا بێت دەکرێت بپرسین فەلسەفە لە کوێی مرۆڤ نەخۆشییەکان دەبینێتەوە؟ لە جەستە یان لە هزر(عەقڵ)؟ ئەی پزیشکی لە کوێیا دەیبینێتەوە؟ لە یۆنانی کۆن فەیلەسوف یاخود چاترە بڵێین دانا(حەکیم) کاری پزیشکی دەروونی کردووە. هەر لەو دەمەدا ئەو پزیشکییەی هەبووە گشتیبووە کە شانبەشانی فەلسەفە چارەسەری نەخۆشە دەرونبیمار و شیزۆفرێنییەکانی (ئەوانەی دووچاری کەرتبوونی مێشك دەبن) پێکراوە. بۆنموونە جیاوازی شێت و دەبەنگ (گێوج) کراوە. شێت وەك ترسناکێك سەیرکراوە هەرچی دەبەنگە شیاوی چارەسەرکردنی لەچاو شێت زۆرتربووە و کەمتریش ترسناك بووە.

فەلسەفە پزیشکی ڕۆحە؟:

پزیشکی و ئەفلاتون

سەرەتا ئاماژە بە ئەوە دەکەین کە پزیشکی یان ئاگایی پزیشکی بوارێکی تایبەتە بە نەخۆشی. وەکیتر پزیشکی مامەڵەکردنە لەتەك نەخۆش و درمەکانی کەسی ناساغ. فەلسەفەی پزیشکی و پزیشکیدەروونی دەتوانن لەتەك بایەلۆجی پێکەوەکاربکەن و زانینی پزیشکی بەو ئاڕاستەیە بەرن پزیشکی بەتەنیا پێیناگات. لێرەوە جۆرە گفتوگۆیەك دێتەپێش کە وامانلێدەکات بپرسین: چی پەیوەندی بە تەندروستی و چی پەیوەندی بە پزیشکییەوە هەیە؟ چی نەخۆشی دەروونی لە نەخۆشی تر جیادەکاتەوە؟ گەر پزیشکی و پزیشکی دەروونی لە سنوری یەکدا کاربکەن نەخۆشیناسی خاڵی هاوبەشیان نابێت؟ ئەم پرسیارانە هەوێنی ئەو تێگەیشتنەن پزیشکی لە هزری تەندروستی و درمناسی(پاتۆلۆجی) ئەمڕۆدا بەرجەستەیکردووە. تەنانەت کە دەشپرسین نەخۆشبوون چییە؟ پێویستمان بەوەیە بپرسین نەخۆشی چییە؟ و نەخۆش کێیە؟ نەخۆش تەنیا مرۆڤ نییە دەکرێت ئاژەڵ یان ڕووەکیش بێت. گەر نەخۆشییەکانی ناو ئاژەڵ یان ڕووەك هاوبەش بن ئەوا ئەو نەخۆشیانەی دووچاری مرۆڤ دەبن لەم ڕەسایە بەدەر نیین. کاتێك پزیشکی بڕیار لەسەر نەخۆشبوونی کەسێك دەدات بەمە پزیشکی لەسەر بناغەی کۆمەڵێك بنەما کاردەکات. بڕیاری پزیشکی Medical Decision بە خودی چییەتی نەخۆشییەکەوە پشتبەستوە. چی ئەو کەسەی نەخۆش کردووە و دیاریکردنی شوێنی نەخۆشیەکە دوو فاکتەری سەرەکین بە دەستنیشانکردنی یان جیاکردنەوەی نەخۆشی دەروونی لە نەخۆشی جەستەیی و نادەروونی. ئەو زانیارییە کلینیکیانەی پزیشك سەبارەت بە جەستەی بیماری نەخۆش بەدەستیدەهێنێت بنەمای زانستی دەستنیشانکردنەکە یان بڕیاردانە پزیشکییەکە دروستدەکەن. باشە بڕیاردانی پزیشکی پێش ئەوەی کردەیەکی پزیشکی بێت یاسای یان ڕەوشتی نییە؟ خانمە روناکبیری فەلسەفیی ڤیرۆنیك لە ری Véronique Le Ru بە پرسیاری فەلسەفە پزیشکی ڕۆحە؟ لە دەرگای گەلێك بابەتی خەفەکراو و زەقی فەلسەفی دەدات کە لێرە بەشێك لە دیتنەکانی بەسەردەکەینەوە. ئامانجی سەرەکی ئەم خانمە خوێندنەوەی ئەفلاتونە لە ڕوانگەی پزیشکییەوە. ئەم بایەخپێدانە سەرچاوە لەو گرنگییەوە دەبینێت کە سوکراتی مامۆستای ئەفلاتون بە پیشەی پزیشکی داوە. پزیشکی وەك کار و هونەر. سوکرات لە دیالۆگەکانیدا ئەو گرنگییەی نیشانداوە کە پزیشك بە جەستە وەك فەیلەسوف وایە بە ڕۆح. هەروەك ئەوەی پزیشك جەستە لە بەدی و نەخۆشیەکان دەربازدەکات ئاواش فەیلەسوف ڕۆح لە بەدی و ناساغییەکان، لە نەزانی و دادوەری پێشوەخت، ڕزگاردەکات. بە ئەو

مەبەستە قیرەنیك لە ری دوو لایەن دەخاتەڕوو. یەكەم شێوازی سوكرات لە فەلسەفەكردن (شێوازی پرسیاركردن) كە زۆر جیاوازبووە. دووەم ئەفسانەی پەرۆمەتەس Prometheus ە،كە لە دیالۆگی پرۆتۆگۆراسی ئەفلاتون دا ناوی هاتووە. ئەمەش بە دۆزینەوەی هاوشێوەییە لەنێوان پزیشكی و ئەفسانەدا. ئەم لایەنە ئەم روناكبیرە فەرەنسییە بەرەو هەنگاوی سێهەم دەبات: ئەوەش بریتییە لە دۆزی پزیشكی لە ساتەوەختی سوكرات. ئەڵبەتە ئەمە ئەو هەڵاوگێڕانەیە لە مۆدێلی پزیشكەوە دەمانبات بەرەو مۆدێلی فەیلەسوف. بۆ سوكرات بایەخدانی پزیشكی بە جەستە، نەك ڕۆح، ئەو مۆدێلەیە پێویستە پزیشكی كاری لەسەربكات.

هیپۆكرات Hippocrates ، كە بەدامەزرێنەری پزیشكی دادەنرێت، یەكێكە لە پزیشكە دیارەكانی مێژووی پزیشكی لە یۆنانی كۆن و هاو سەردەمی سوكراتیش بووە. ئەم زانایە بەشێوازی تەكنیكی و فیزیكانە تێگەیشتنی پزیشكی بەرەو ئاستێكی تر بردووە و ئەوەشی یەكلا كردوەتەوە كە جەستەی تاك هێزێكی خودی تیایە سەرچاوەكەی سروشتە. پزیشكی لەسەر دەستی هیپۆكرات ئیشی لەسەر كاریگەرییەكانی جیهانی دەرەكی، هێزی سروشت و لەسەر بونیادی جەستەی بوونەوەر كردووە. یەكەم پزیشكیش بووە توانیویەتی پزیشكی لە ئایین و جادووگەرایی جیابكاتەوە و بیشیكاتە زانستی سەرنجدان. بۆیشە تائێستا خوێندكارانی پزیشكی لەكاتی وەرگرتنی بڕوانامەی پزیشكی سوێندی هیپۆكراتی دەخۆن(لەگەڵ هەندێك گۆڕانكاری كەم كە هاتۆتە سەر سوێندەكە). تۆماركردنی دۆزی ناساغی نەخۆش لە پزیشكناسی هیپۆكرات خاڵێكی گرینگە. نەخۆش پێویستی بەوەیە بزانێت لەشی لە چ دۆزێكدایە. لە بەرئەوەی سوكرات پزیشكی ڕۆحە نەخۆشەكانە شێوازیشی جیایە. سوكرات ئەو نەزانین و دادوەرییە پێشوەختە لە نەخۆشا ئاشكرادەكات لەو ڕۆحە ناساغەدا پەنهانە. داوای هیپۆكرات ئەوەیە ئەفلاتون سەرقاڵی پزیشكیی ڕۆح بێت. گومانیش ناكات جیهانی پزیشكی لە هەڵە بەدەر نییە. ئەوەش پەیوەندی بە سروشتی نەخۆشییەكان و سروشتی پزیشكییەوە هەیە. دەكرێت نەزانینی زانستی لە دیاریكردنی نەخۆشی و بەتوانای هونەری لەو بوارە كاردانەوەی لەسەر پیشەی پزیشكی هەبێت. یەك لەو هەڵانەش هەڵەی ڕەوشتییە كە هیپۆكرات بە گرنگییەوە قامكی دەخاتەسەر. بۆنموونە گوێنەگرتن لە نەخۆش. سوكرات گوێگرێكی باش بووە، توانیویەتی لە رۆحی نەخۆشی نەخۆشەكانی گوێبگرێت. كەوابوێت فەلسەفە پزیشكیئاسا دەبێت بزانێت چۆن پراكتیزەی كارەكانی دەكات و مامەڵەی نەخۆشەكانی دەكات. فەیلەسوف وەك پزیشك لە هونەری شیفابوون تێدەگات و لە دەجال و فێڵباز جیایە و شارەزای هونەری مایەتیك maieutics (مامانی، شێوازێكی گفتوگۆی

سوکراتییە) و دیالێکتیکە Dialectic (شێوازێکە لە وتوووێژ). واتە شارەزای هونەری گوێگرتنە. ئەو جۆرە مامەڵە سوکراتییە لەتەك نەخۆشەکانی ڕۆح شێوازە سوکراتیەکە پێیوێراوە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی سوکرات ئەو شێوازەی لە دایك و باوکییەوە بۆماوەتەوە. دایکی سوکرات مامان بووە و باوکیشی پەیکەرساز. سوکرات لە گفتوگۆکانیدا لەتەك خەڵك ،لە ڕێگا و بانەکان، هەوڵیداوە گوێگر و چارەسەرسازبێت و لە فەیلەسوفە سۆفیستە هاوسەردەمەکانی (گۆرگیاس Gorgias و پرۆتۆگۆراس Protagoras) ،کە فەلسەفەفرۆشبوونە، جیاوازبێت. ئەفلاتون لە هەردوو دیالۆگی پرۆتۆگۆراس و گۆرگیاس دا بەجۆرێک تەقەلای گۆڕینی گفتوگۆ فەلسەفییەکانی داوە کە لە دەجالی و فێڵبازی پزیشکییەوە بەرەو دەجالی و فێڵبازی فەلسەفی (سۆفیستیانە) و لەوێشەوە بەرەو پزیشکی هیپۆکرات ملبنێت. لەوێ پزیشکی نوێنەرایەتی جەستە دەکات و فەلسەفەش نوێنەرایەتی رۆح. هەندێك جار پزیشك لەبەر بەرژەوەندی تەندروستی نەخۆش مامەڵەی قێزەوەنانە لەتەك جەستەدا دەکات. هاوکات هەندێك جار فەیلەسوفیش لە بەر بەرژەوەندی تەندروستی نەخۆش واپێویستدەکات مامەڵەیەکی هاوشێوە لەتەك رۆحی نەخۆشەکانیدا بکات. لەبەر هەمان هۆ بیهێنەرەوە پێشچاوت پزیشکێك لە دادگایەکی مناڵان دایە و لەلایەن چێشتلێنەرێکەوە دراوەتە دادگا. گەر فەیلەسوفیش لەلایەن فەیلەسوفێکی سۆفیستەوە بدرێتە دادگای نەزانەکان بەدڵنیاییەوە تاوانباردەکرێت. بابزانین سوکرات لەم بارەیەوە چۆن ڕەفتاردەکات: وەك پزیشکێك لەلایەن چێشتلێنەرێکەوە لە دادگای مناڵان دادگایدەکرێم. چێشتلێنەرەکە بە دادگا دەڵێت: ئەم پزیشکە مناڵەکانتان بریانداردەکات، نەشتەرگەریان بۆدەکات، هەوڵی زەعیفکردنیان دەدات و دەرمانی تاڵیشیان پێدەدات، هەرچی منم خواردنی خۆش و جۆراوجۆریان بۆ دروستدەکەم. لەم حاڵەتە دەبێت ئەم پزیشکە لەم جۆرە دادگایە بە چ جۆرێك بێتەگۆ؟ گومانیناوێت دادگایەکە چارەنووسی هەر وەك چارەنووسی دادگایەکەی سوکرات دەبێت کە لەپێناوی ڕاستی ژەهرەکەی هەڵقوڕاند.

ئازاد حەمە

ژێدەر:

Josephine Selander & Gustav Jonsson. Filosofi som terapi – Verktyg för levnadskonst. Förlag: Roos & Tegnér.2019.
Magnus Helgesson. Äg ditt liv – annars gör någon annan det . Förlag: Roos & Tegnér. 2020.

.https://www.domuni.eu/fr/formations/diplomes/nietzschenbsp-la-philosophie-comme-medecine-/
Nietzsche : la philosophie comme medicine
Véronique Le Ru, CIRLEP EA4299, Université de Reims. Le philosophe est-il le médecin de lâme ?
https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02054119/
Michael Grant. Who’s Who in Classical Mythology.Routledge. 2001.
Alexander Stuart Murray. Handbook of World Mythology.Dover Publications . 2005.
Joyce Filer. Disease. Austin, Texas: University of Texas Press. 1996.
Nigel Wilson. Encyclopedia of Ancient Greece. Routledge. 2013.
Michael Boylan. Hippocrates. Internet Encyclopedia of .Philosophy. 2006

مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم (ڕواقی) لە ساتەوەختی پێتادا … ئازاد حەمە – بەشی 19

ترس لە مەرگ نەبایە نە فەلسەفە دەبوو نە ئاین
شۆپێنهاوەر Schopenhauer

پێشەکی: لە بەرایی ئەم بەشە هەمدا بە ئەوە دەکەین، بەو شێوە شرۆڤەکردنە قایلیین کە پێیوایە فەلسەفە لە گشت سەردەمەکانا پێویستیبووە. هەر فەلسەفە ڕێگا یەکیشبووە بە گەیشتن بە چارەسەری کێشە سەرەکییە ئازارییەکانی مرۆڤ و بەرچاوڕوونی بەم مرۆڤەش تا ئەو جێگایە داوە کە ناهەمواریەکان تێدەپەڕێن. ڕاستە فەیلەسوفەکان لە بەرەی پێشەوەی پێتای کۆڤید-19 نیین، لە جۆرە [illegible]کیان هەیە کە دەکارن بیگەڕێن. لە هەموو دۆخێکدا فەلسەفە شتێکی بۆ وتن هەیە، لەم ساتەوەختە پێتاویە فەلسەفەی ستۆیسیزم (ڕواقی) Stoicism

گونجاوترین شتە. هەر زووش سێنێکا Senecaی گەورە بیریاری ڕۆمانی و یەکێک لە ڕابەرانی فەلسەفەی ستۆیسیزم ئەوەی بە گوێمانا چرپاندووە کە ناشێت سەبارەت بە شتگەلێك ڕابین سەروی توانا و ویستی ئێمە بێت. داوا لە خواوەندیش دەکات ئارامیی پێببەخشێت، بوێری پێبدات بە گۆڕینی ئەوەی لە توانایدا نییە، دانایش تا بکارێت شتەکان لێکدیبکاتەوە. ئەوەش بە ئەوەی ئەو شتانە پەسەندبکات توانای گۆڕینیانی نییە.

زۆربەی بیریاران وایدەبینن، فەلسەفەی ستۆیسیزم لەناو زانینگا فەلسەفییەکانا تاکە فەرگەیە مرۆڤەکان ڕادەهێنێت لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی هەستی خراپ و لاواز، لەسەر سنوردانان بە ترس لەکاتی تەنگژەکانا. لەم حاڵەتەی ئێستادا، کە پەتای کۆرۆنا داگیریکردوین، ترسەکان ئاقاریان لێبووەتەوە، گەڕانەوە بە خوێندنەوەی تێکستی فەلسەفی و بەتایبەت فەلسەفەی ستۆیسیزم (و فەلسەفەی ئەپیکۆریزم Epicureanism) لە هەڵکشاندایە. سەرباری ئەوە، زانینەکانی فەلسەفەی ستۆیسیزم لە مێژووی فەلسەفە هەمیشە جێی تێڕامان بوونە و بەشێکیش لە بزاڤ و ئاقارە فەلسەفییەکانی ڕۆژئاوا خۆیان لە پەنای ئەم فەلسەفەیەدا مەڵاسداوە و پەیتا پەیتا دید و ڕوانینیان لەوە قەرزکردووە.

لەم بەشە جگەلەوەی مانای فەلسەفەی ستۆیسیزم بە ڕووبەڕووبوونەوەی ئێش، ناساغی و مەرگ بەکورتی بەرباسدەخەین، کە ئەوەش وێنەیەکمان لەسەر ئەم فەلسەفەیە پێدەبەخشێت کە هەڵگری جۆرە بنەمایەکی فەلسەفی تایبەتە، ئاوڕێکی خێراش لە "تێڕامانەکان"ی مارکۆس ئۆرێلیۆس Marcus Aurelius دەدەینەوە، کە تاکە ئیمپراتۆر و فەیلەسوفە لە شارستانی ڕۆمانی و ئەوروپایی. مارکۆس ئۆرێلیۆس ئەو تاکە سیاسییەیە کە فەیلەسوفی شاریشە. ئەو جۆرە کەسەیە پێشتر ئەفلاتون لە دیالۆگی"کۆمار" پێیوتوین: کارگێڕی سیاسیانەی شار پێویستە بەدەست فەیلەسوفەوە بێت. ئەوەی ئێمە لەم بەشەدا گەرەکمانە قسەهێنانەئارایە لەبارەی مانای فەلسەفەی ستۆیسیزم لە ساتەوەختی پەتای کۆرۆنا، کە لەنێو ڕوناکبیر و هزرڤانانی جیهان گرنگیی بە گەڕایەوە (لە ڕاستیدا ئەو گەڕانەوەیە بە فەلسەفەی ئەپیکۆریزمیش بوو، کە سەرچاوە لە دیدگا فەلسەفییەکانی ئەپیکۆر Epicurus ەوە هەڵدەگرێت). هەر لەم بەشەشدا بەلای باسی ترس لە مەرگ تێدەپەڕین کە دروستکەری خەمۆکییە و یەکێکیشە لە جۆرە دیارەکانی ترس. فەلسەفە کە وتنی خۆی لەبارەی ترس لە مەرگ هەیە لە ئاستێك ئەو وتنە بە ڕەواندنەوەی ترسەکە دەخەینەگەڕ کە مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم لەخۆ بگرێت.

فەلسەفەی ڕواقی (ستۆیسیزم) هەڵگری چ بنەمایەکی فەلسەفییە؟

فەلسەفەی ستۆیسیزم لە سەدەی سێی پێش زایین هاتەتەکایەوە و پێنج سەدە بەردەوام بووە. ئەم پێنج سەدەیە بەم جۆرە بووە: سێ سەدە لە کۆتای سەدەکانی پێش زایین لە یۆنانی کۆن و دوو سەدەکەی تر لەناو شارستانی ڕۆمانی ،کە سەدە زایینەکانن، پەرەی بەخۆیداوە. دواتر لە سەدەی پێنجی زایین لە شارستانی ڕۆمانی، کە شوێنی نەشونمای فەلسەفەی ڕواقی بووە، فەرگە فەلسەفییە ڕواقییەکان لەم شارستانیە بەرەو داڕمان ڕۆشتوون، ئەمەش دوای گەشەی تووندی تەوژمی مەسیحایی کە لەو دەمەدا ئەم تەوژمە لەتەك بیری بیریارە ڕواقییەکان یەکینەگرتوەتەوە.

فەلسەفەی ستۆیسیزم، کە لەژێرکاریگەریی زانینەکانی زێنۆنی ڕواقی Zeno of Citium، پاش ئەریستۆ ،لە ژینگەیەکی ئەسینای، هاتەتەکایەوە تا دوای ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی یۆنانیش، واتە پاش زاین، بۆ چەند سەدەیەك هەر بەردەوام بووە. ئەلبەتە گەشە و داڕمانی ئەم فەلسەفەیە پەیوەندیەکی زۆری بە هەل و مەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەو دەمەی یۆنانەوە هەبووە: بڵاوبوونەوەی جەنگ، ناساغی، هەژاری و ناهەمواری. شایانی زانینە، شارستانی یان چاخی هەلێنیستی Hellenistic Age لەگەڵ مەرگی ئەلەکسەندەری گەورە دەستپێدەکات، 323 پێش زاین، و لەگەڵ هێرشی ڕۆمانی بەسەر یۆنان کۆتایدێت و لەوەوە چاخێکی تر بەناوی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی سەرهەڵدەدات. مەبەست چاخی هەلێنیستی لەدەوروخولی 323 ی پێش زایین تا پێش دەرکەوتنی زایین بە نیو سەدە بەردەوامدەبێت. بەمەش ئەم شارستانیە کاتێك ئاوادەبێت کە یۆنانی کۆن لەناو ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی دا دەتوێتەوە، کە ئەوەش دەکاتە 146 پێش زایین، واتە دوای داگیرکردنی یۆنان لەلایەن ڕۆمانەکانەوە. شایانی باسە، شارستانی هەلێنیستی کە دەوڵەمەند و ناسراو بووە تایبەتمەندی شارستانی خۆی هەبووە و خۆشی تەنیا لەناو یۆنان گەمارۆنەداوە و هەوڵی چوونەنێویەکدیشی لەتەك کولتوورەکانی تر داوە و ، قۆناغی داگیرکاری یۆنانیش لە ئاسیا و ئەفریقا و ئەوروپا هەر لێرەوە دەستیپێکردووە. لەم ساتەوە کولتووری پووختی یۆنانی ووردە ووردە بەرەو نەمان دەچێت و بە کولتووری بەگانە تێکەڵدەبێت. بەمجۆرە لەم قۆناغەدا کولتووری یۆنانی لە دەرەوەی یۆنان بڵاودەبێتەوە و کاریگەری ئەم کولتوورە سنوری یۆنانی تێدەپەڕێنێت. ئەمەش بەردەوام دەبێت تا دەرکەوتنی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی. لەو دەمەدا جگەلەوەی پەرەسەندنی هزری لەبواری زانست (بیرکاری، فەلەکناسی، فیزیا) و هونەرە جوانەکان شوێنپێدیاردەبێت خەرمانەی فەلسەفیش دەگاتە

ئاستێکی بەرز. هەر لەم قۆناغەدا، لە چاخی هەلەنیستیدا، هەندێك ڕەوتی فەلسەفی (ستۆیسیزم، ئەپیکۆریزم، سینیزم Cynicism) سەرهەڵدەدەن کە تائێستاش کاریگەریان لەسەر فەلسەفەی جیهان بەسلەمینەوە دیارە.
فەلسەفەی ڕواقی (ستۆیسیزم) ڕەوتێکی فەلسەفیی بووە بە بایەخدان بە عەقڵ وەك شتە سەرەکییەکەی ژیانی بوونی مرۆڤ. باوەڕی سەرەکی ئەم فەلسەفەیە خۆی لەوەدا پووختدەکاتەوە کە خۆشی مرۆڤەکان ئەو دەمە دەستپێدەکات باوەڕ بەوە بهێنن کە ڕووداوەکان لە دەرەوەی توانای ئەوانە و ئەوەش کە لە سروشت دا هەیە بەهۆی عەقڵەوە پێیدەگەین.
مرۆڤ بەپێی ئەم فەلسەفەیە پێویستە لە هارمۆنیدا بێت لەتەك سروشت، چونکە ئەوە عەقڵە دادوەری بەسەر سروشتی مرۆڤەوە دەکات و خواوەندیش لەناو ئەم جیهانەدایە کە ئێمەی تەنیوەتەوە و عەقڵیش کار لەسەر جیهانەکەمان دەکات. خواوەند لەناو جیهانی ئێمەدایە.
جیهانی ئێمە لە دەرەوەی ئەم خواوەندە نییە. بەم جۆرە بێت بەختەوەری لای فەیلەسوفەکانی ئەم فێرگە فەلسەفییە (ئەپیکتێتۆس، سێنەکا، مارکۆس ئۆرێلیۆس و ..هتد) دوا ئامانج نییە، تەقەلایەکە بۆ گەیشتن بە ڕاستی. بەپێی تێگەیشتنە فەلسەفییەکانی ئەم فێرگە فەلسەفییە، بەتایبەت زێنۆنی سیتۆمی Zeno of Citium ، (کە دامەزرێنەری فەلسەفەی ستۆیسیزمە، لە 334 ی پێش زاین هاتۆتە دونیا و هاوڵاتییەکی فینیقی بووە و دواتر بەرەو ئەسینا کۆچیکردووە و لەوێ فەلسەفەیکردووە) مرۆڤی باش ناشێت بکەوێتە ژێرکاریگەری هەڵچوونەکانی و شەیدای چرکە خۆشەکانی بێت. کۆنترۆڵکردنی سۆز و هەڵچوونەکان دەمانگەیەنێتە زانین. فەلسەفەش لەسەر دەستی ئەم بیریارە، زێنۆنی سیتۆمی، بەرەو مەشقکردن لەسەر ژیان دەچێت. لێرەوە فەلسەفە بەشێوەیەک خۆی نمایشدەکات کە خۆشی نییە، هەڵبژاردنی شێوازێکە بۆ ژیانکردن. هاوکات دورکەوتنەوە لە ترس، لە ئازار و لە بەدەستهێنانی چێژ بەشێکە لە فێربوونە فەلسەفییەکانی ئەم ڕەوتە فەلسەفییە. ئەوەش کە فەیلەسوفە ڕواقییە ڕۆمانییەکان پاکڕەوشتی دەکەن بە بناغە بۆ بەختەوەری. لە دیدی ئەم فەلسەفەیەوە مرۆڤ بەئەوەی بگات بە پاکڕەوشتی (فەزیلە Virtue) ، کە باشە بەرهەمدەهێنێت، ئەم مرۆڤە پێویستی بەوەیە خۆی لە ترس، بەغیلی، ئەڤینێکی شێتانە بەدووربگرێت. هەرچی چێژ، تەندروستی و دەوڵەمەندییشە، ئەڵبەتە، بەو مەرجە باشە پێکدەهێنن کە پاکڕەوشتی بکارێت بەکاریبهێنێت. پاکڕەوشتی پێش ئەوەی پەیوەندی بە مرۆڤەوە بێت ویستی یەزدانە (ستۆسیزم). مرۆڤی باش ئەو مرۆڤەیە ڕەفتارەکانی باشە نەك قسەکانی.
بەواتایەکی دی، بۆچوونەکانی بیرمەندانی ستۆیسیزمی ڕۆمانی ڕەهەندی

فەلسەفی خۆیان هەیە: ئەوەتا سێنێکا دەڵێت: جەغت لەوەمەکە نیتە، بەختەوەربە بەوەی هەتە یان گەیشتن بە ڕێگری ئاماژەیە لەسەر سەرکەوتن، بوونیش بە مرۆڤی پاکڕەوشت مەرجە ببتە ئامانج بۆ مرۆڤەکان بەپێی مارکۆس ئێرۆلیۆس. لێرەوە بەو تێگەیشتنە فەلسەفییە ئاشنادەبین کە، زانینەکانمان سەبارەت بە جیهان، پێگەی ئێمە لەو جیهانە، لە ئاگامەندیماندا بەشێوەیەك بەرجەستەدەکەن کە پەی بە بوونی خۆمان بەرین. ئەوەش بەمەرجێک ئەو پەیپێبردنە لە پەشێواوی و پەشۆکاوی بەدەربێت. بۆ؟ چونکە دانا ڕواقیەکان خۆیان و خەڵکیشیان لەسەر خۆڕاگری و ڕووبەڕووبوونەوەی ئێش، ناساغی و بەڵاسروشتییەکان ڕادەهێنا. نەك هەر ئەوە بگرە بەپێی بینینی ئەم فێرگەیە بەدەستنەهێنانی چێژ و خۆشیەکان وادەکەن مرۆڤەکان ئازار بچێژن و ئەوەش دووچاری خەمۆکیان دەکات کە لای خوارەوە دێینەوەسەری.

پێگەی فەلسەفەی ستۆیسیزم لە بەرەنگاربوونەوەی ئێش، ناساغی و مەرگ

لە فەلسەفەی ستۆیسیزمەوە فێری ئەوە دەبین، خۆدا بڕان لە جیهانی دەرەکی چارەسەرە بۆ زاڵبوون بەسەر ئێش، خەمۆکی و پەشێوی. ئەمە وادەکات بەختەوەری بە جیهانی دەرەکییەوە نەبەسترێتەوە. گرێدانەوەی تەندروستی، خۆشەویستی و پلەوپایە بە بەختەوەرییەوە وادەکات بەختەوەری پابەندی جیهانی دەرەکی مرۆڤ بێت نەك خودی کەسەکان. هەچ گۆڕانێکیش بێتەسەر ئەو جیهانە کاردانەوەی لەسەر بەختەوەری دادەنێت. کێشەکە لێرەوە دەستپێدەکات کە فاکتەری دەرەکی بەختەوەری دیاریدەکات نەک شتێکی تر. بەپێی بۆچوونی فەلسەفەی ستۆیسیزم ئێمە دەسەڵاتمان بەسەر ئەو فاکتەرانەوە، جیهانی دەرەکییەوە، نییە. هەژاری، ناساغی، ئێش، ئاوارەیی، جیابوونەوە یان خیانەتی خێزانی و زۆر شتی تر دەکرێت ڕووبدەن و سەرلەبەری بەختەوەری مرۆڤ تێکدەن، لێ ناشێت پێمانوا بێت دەکارین ئاقاری شتەکانی دەرەوەی خۆمان بگۆڕین. ئێپیکتێتۆس Epictetus ، کە لە سەدەی یەکی زایین ژیاوە و یەکێکە لە بیرمەندە دیارەکانی فەلسەفەی ڕواقی یۆنانی- ڕۆمانی، پێیوابووە ئەوەی پاڵپشتی بەختەوەری مرۆڤدەکات ڕۆحە (ناخە) نەك شتە دەرەکییەکان. هاوکات ڕاشکاوانە فێری ئەوەشمان دەکات تەنیا سەبارەت بەو شتان□ □□ابین لە چوارچێوەی قەڕاڵستانی (دەسەڵاتی) خۆمان دێتەروودان. ئەوەش کە روودەدات گرنگە، لێ لەوە گرنگتر چۆنیەتی ڕووبەڕووبوونەوەی رووداوەکانە. ئازار دێت، چونکە هەیە. ئازار گرنگە، بەڵام زاڵبوون بەسەر ئازار گرنگترە. پەتا کە بڵاود ب□تەوە یان جەنگ کە هەڵدەگیرسێت لە دەرەوەی ویست و تواناکانی ئێمەوەیە، بۆیە

خۆپارێزی لە پەتاکە یان جەنگێکە گ□رنگە. لافاوێك، بورکانێك، هەرەسێکی بەفر هەموو ئەمانە لە دەرەوەی دەسەڵاتی ئێمە د□ن□ ڕووداون و کاری ئێمەش خۆدەربازکردنە لێیان. بۆیە سەرەکیترین تەوەرەی فەلسەفەی ناوبراو ئەوەیە کە مرۆڤەکان بەوە قایلبن ڕێبەدیدەکەن. لە بەرئەوەی تەندروستی و بەختەوەریمان پەیوەندی بە خودی خۆمانەوەیە ئەمە وادەکات هەموو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی خەم و پەژارەیی سەرئێشەمان بۆ دروستبکات. بەدییەکان بە بۆچونی ئەم فەلسەفەیە شتێکی ناوەکییە و لە بیرکردنەوەماندا ئامادەیە.
بیرکردنەوەمان وایدەبینێت ئێمە هەژارین و پێویستمان بە سامانێکی زۆرترە. واتە بیرکردنەوەمان پێماندەڵێت بەدی هەیە و لە کوێ ژیانیشماندا ئەو بەدییە خۆی مەڵاسداوە. بەدیوەکەی تری، ئەم فەلسەفەیە پێیباشە مرۆڤ ئەوە بکات کە پێدەکرێت. بیرکردنەوە لەوەی کە پێناکرێت چاترە دەستبەرداری بێت ئەگەرنا پەرێشانی و شەکەتی بەدەهێنێت.
بوون بە ڕواقی (stoic) واتە هەڵبژاردنی شێوازێکی تر لە ژیان. باشە ئەو جۆرە ژیانەی ڕواقییەکان هەڵیانبژارد لەتەك ژیانی مۆدێرن، کە ژیانی ئێستامانە، دەگونجێت؟ بۆ هەمووان ڕوونە کە شتێکی سانا نییە ژیانی ئێستامان مۆرکی ژیانی ڕواقییەکان لەتەکخۆیدا هەڵبگرێت، لە گومانیشیناوەت خودی ژیانە ڕواقییەکە گەلێك تەندروستە. گۆڕینی ژیان بەرەو ژیانێکی ڕواقیانە چەند پێویستە هێندەش سەختە. بوون بە کەسێکی ڕواقی لەلایەك هەڵبژاردنی شێوازێکی ترە بۆ (ژیان، خۆشەویستی، بیرکردنەوە)، لەلایەکی دی نزیکبوونەوەشە لە ژیان، لە ژیانە ڕاستەقینەکە، کە لەتەك وڕێنە لە دابڕاندایە. ئەمەش لەو سەرەوە دەبێت بە هەڵبژاردنی ژیانێکی ئاواڵە و سەرەتایەك بۆ پەیمانبەستن لەتەك خودی خۆدا. ئەم پەیمانبەستنە سانای دەخاتە ناو ژیانەوە و بەختەوەریش لەتەکخۆیدا دەهێنێت. لێرەوە لە ناگرنگەوە بۆ گرنگ دەچین. خۆدەربازکردن لە ناگرنگ سەرەتای ژیانێکی ڕواقییە.
ڕەنگە هەموو بپرسین ژیانی ناگرنگ چ جۆرە ژیانێکە؟ ئەو جۆرە ژیانەیە لە چێژ، سانایی و خۆشی لێوانلێوە. چۆنییەتی باشژیان غەمی گەورەی ئەم بزاڤە فەلسەفییە بووە، لە باشژیانیان بەو جۆرە ڕاڤەکردووە کە ڕێگاچارەیە و دەشکارێت ئاسایشی دەروونی بە مرۆڤەکان دروستبکات. بەمە ئامانجی ئەم فەلسەفەیە هەر لە سەرەتاوە خۆشبەختی و ڕۆحخاوەنی مرۆڤ بووە، ئەڵبەتە توانای ئەم مرۆڤەش لە زاڵبوون بەسەر بێهیوای و خەمۆکییەکانی.
ڕەنگە هەموو بپرسین کە هەڵوەستی ڕواقییەك لە ساتەوەختی ئێستادا دژ بەم پەتایە چۆنە؟ دیارە ئەم پەتایە ترس و شڵەژانی لەتەك خۆیاهێناوە، فەلسەفەی ڕواقییەکانیش بەوە ناسراوە کە شێوازی خۆی

ل□ مام□□کردن لەتەك ترس و شڵەژان هەبووە. بیرمەندە گەورەکانی ئەم فەلسف□یە ڕۆڵەی ساتە تەنگژاوییەکان بوونە و خورپە و مەترسیەکانیان بینیوە و بەداناییەکانیان خۆیان و خەڵکیشیان لێبەدوورگرتووە. هاوکات بیرمەندە بەتەمەنەکانی ڕێبازی فەلسەفەی ڕواقی (سێنیکا ، ئێپیکتێتۆس، مارکۆس ئۆرێلیۆس) فێربوونەکانیان ڕاستەوخۆ سەبارەت بە ئازار و ناخۆشیەکانی مرۆڤ بووە و کاریشیان لەسەر ئەوە کردووە ئەم مرۆڤە لە نەداری، درم، جەنگ و ئاشووب حاڵیبێت و ، هەچ کارێکیش کە دەستی دەداتێ وەک دوا کاری خۆی تەماشا یبکات.

دیدی ڕواقییانەی ماسیمۆ پیگلیۆچی سەبارەت بە کۆڤید-19

نوسەری ئیتاڵی ماسیمۆ پیگلیۆچی Massimo Pigliucci بەخێرهاتنماندەکات بۆ سەدەی کۆڤید-19 لەکاتێکا ئێمە پێمانوایە ئەم پەتایە ناشێت وەک سەدە ببینرێت، ئەوەش بەگوێمانا دەچرپێنێت کە ئەم پەتایە بەجۆرێك هاتووەتەناو ژیانمان خۆی لێکردووین بە واقعێکی نوێ. ڕاستە هەر لەم ساتەدا گەلێك بۆچوونی پووچ تایبەت بەم ڤایرۆسە وترا، بەشێك لە پیاوانی دەوڵەت پێیانوابوو پێویست بە ترس ناکات، بەڵام لەڕاستیدا هۆکاری ڕواقیStoic سەبارەت بە بوونی پەتای کۆڤید-19 لە ئێستا و وەکی تر بۆ هەموو جۆرە پەتایەکی تر لە ئایندە لەئارادایە. لەم بارەیەوە ئەم ڕوناکبیرە ئیتالییە ڕێڕەوێکی ڕواقی سێ لایەنە (فیزیا، لۆجیك و ڕەوشت) ب□ □ا□ڤ□کردنی ئەم پەتایە دەخاتەڕوو. وشەی فیزیا لای ڕواقییەکان دەمانباتەوە ناو لێکدانەوەیەکی فراوان بۆ تێگەیشتن لە جیهان. هەر ئەوەیە کە ئێستا بە زانستە سروشتیەکان و مێتافیزیك هاتۆتەناساندن. هەرچی لۆجیکە فەلسەفەی ستۆیسیزم تێگەیشتنێکی فراوانتری لەسەر هەیە لە چاو فیزیا. لۆجیك هەموو ئەو تێگەیشتنانە دەگرێتەوە کە گونجاون. هەرچی ڕەوشتە لە دیدی ڕواقیی□کان شتێك لە فیزیا و لۆجیك فراوانترە. ل□ بەر ئەوەی ڕەوشتی ڕواقی تەنیا ڕاست و هەڵە ناگرێتەوە، ئەوەی بەلای ئەم فەلسەفەیەوە گرنگە ژیانێکی باشژیانانەی مرۆڤەکانە.

لەسەر بنەمای تێگەیشتنی فەلسەفی دیۆجین Diogenes ئەم بیریارە ئیتالییە پێماندەڵێت: لە هزری فەلسەفی ڕواقی دا ڕێباز doctrine ی فەلسەفی سێ کوچک□ی□: فیزیا، ڕەوشت و لۆجیك. فەلسەفە دەشێت بە ئاژەڵێك بشوبهێنرێت. لۆجیك ئێسك و دەمارەکانیەتی. ڕەوشت گۆشتەکانی لەشیەتی. فیزیاش بریتیە لە ڕۆحی. هەندێکی تر فەلسەفە بە هێلکە دەشوبهێنن. توێکڵکەی ئەم هێلکەیە لۆجیکە. سپێنەکەی ڕەوشتە. زەردێنەکەشی فیزیایە. هەشە فەلسەفە بە کێڵگەیەکی بەپیت دەشوبهێنێت. لۆجیك سیاجی کێڵگەکەیە. ڕەوشت بەروبوومەکەیەتی.

فیزیاش خاك یان دارەكانە. بەپێی ئەم هێڵكارییە فەلسەفییەی ڕواقییەكان بێت ڕەوشتی گونجاو لەژێرسایەی لۆجیك و فیزیای باشدا شیاوە. ئەو دەمە ژیانێكی باش، گونجاو، دەژیین كە عەقڵ و گەواهی بەكاردە بەین.

ئەم بیرمەندە ئیتاڵییە، ماسیمۆ پیگلیۆچی، كۆڤید-19 لە ڕوانگەی هێلكارییەكی فەلسەفی ڕواقییانەوە سێكوچكەی (فیزیا، ڕەوشت و لۆجیك) ڕاڤەدەكات. سەرەتا فیزیای كۆڤید-19 باسدەكات. لەو ڕووەشەوە هێما بۆ ئەوە دەكات كە ئەم ڤایرۆسە سەر بە خێزانی Coronaviridae یە (واتا ڤایرۆسە كۆرۆنادارەكان). ئاشكرایە وشەی كۆرۆنا corona وشەیەكی لاتینییە. ڤایرۆسەكە ئەو فۆڕمە وەردەگرێت كە كۆرۆنا(تاج) هەیەتی. كۆرۆنا ڤایرۆسەكانی تر، مێرس MERS (Middle East respiratory syndrome) و سارس، شتی هاوبەشیان هەیە. ئەم نوسەرە پێیوایە ئەنفلۆنزای باو كۆرۆنا ڤایرۆس نییە، چونكە سەر بە خێزانێكی ترە كە پێیدەوترێت Orthomyxoviridae . ئەم دەستنیشانكردنە بۆ ئەم نوسەرە ئیتالییە مانای خۆی بۆ دیاریكردنی كۆنتێكستی بایۆلۆجی كۆڤید-19 هەیە.

بەشێك لەو ڕاستیانەی ئەم فەیلەسوفە ڕواقییە سەبارەت بە كۆڤید-19 دەیخاتەڕوو بریتیین لە: تائێستا ڤاكسین بەرهەمنەهاتووە. چارەسەرێكی كارا لە هەنووكەدا بوونی نییە. گەلێك شتی پراكتیكی هاتەگۆڕێ كە پێویستكرا بكرێن: دەستشتنی بەردەوام، بەتایبەت كە لە پەیوەندیدا بین بە كەسێكەوە یان لە دەرەوە بووبێتین. مانەوە لە ماڵەوە و پیادەكردنی دووری كۆمەڵایەتی. شلەمەنی زۆر خواردنەوە. پێویست بە ماسك ناكات تەنیا كە نەخۆش بین یان لە پەیوەندی بین بەوی ترەوە. ماسك ڤایرۆس لەناونابات، لە شیاوی پێوەبوون كەمدەكاتەوە. ئەم نوسەرە گومانناكات كە كۆڤید-19 پتر لە ئەنفلۆنزای وەرزی، سارس، هەڵاوسانی جگەر یاخود HIV تەشەنەكەرترە، بەڵام كەمتر لە سورێژە، دەكە و مەكوتە یان سیل تەشەنەكەرترە. ڤایرۆسە باوەكان لە ماوەی 3 ڕۆژێك نیشانەكانیان دەردەكەوێت هەرچی كۆڤید-19 یە لە ماوەی 5 بۆ 7 دەردەكەوێت. نیشانەكانی زۆر گشتین و لەتەك ڤایرۆسەكانی تر هاوشێوەیان هەیە: كۆكە، بەرزبونەوەی پلەی گەرما، سكچوون تادەگاتە گرفتكەوتنە هەناسەدانەوە. ئەوەی بۆ ئەم بیریارە ڕواقیناسە گرنگە ئەوەیە كە ڕواقییە كۆنەكان بەم جۆرە ناساغییانە ئاشنا نەبوونە، لێ لە دەمی خۆیاندا مامەڵەیان لەتەك نەخۆشییە تەشەنەكەرەكان كردووە. ئەو ماوەیە سوكرات لە شاری ئەسینا ژیاوە شارەكە دووچاری تاعون بووە، ئەوەش ساڵی دووەمی شەڕی پێلۆپۆنیسی Peloponnesian (شەڕی نێوان ئەسینا و سپارتا) بووە. ماركۆس ئۆرێلیۆسی ئێمپراتۆری رۆما، كە فەیلەسوفێكی ڕواقی بووە،

توانیویەتی ئەمپراتۆریەکەی لە تاعونی ئەنتۆنی بپارێزێت کە ئەوکاتە تاعونی ناوبراو زۆرترین کەسی لەناو ئیمپراتۆریەکە کوشتووە. بەواتایەکیتر، تاعون یەکێك بووە لەو هەڕەشانەی سەدە کۆنەکانی ماندووکردووە.
لەسەر قسەی ئەم ڕوناکبیرە ئیتالییە گرنگە بزانین لۆژیکی ڕواقیانەی کۆڤید-19 لە چی خۆی پووختەدەکاتەوە؟ ئایا پێویستە لە کۆڤید-19 بترسین؟ ترس تێپەڕاندنێکی سۆزئامێزانەی ژیرییە کە لەتەك ڕواقیەکی دونیادیدە و هەمانیەکی سەکولاردا یەکناگرێتەوە. دۆزەکە شایانی ئەو ترسە گەورەیە نییە کە بەرەکمانی گرتووە. توشبوون بە ڤایرۆسەکە ئەو ترسە گەورەیە ناهێنێت هیچ نەبێت لەبەر ئەوەی کە ڕێگای چارەسەر زۆرە و ئەوجار کاتێك تەندروستین بە کێشە تێیدەپەڕێت. ڕواقیانە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم ترسە بە بەچوونی ئەم نوسەرە ئیتالییە بریتییە لە بەکاربردنی ژیری و زێدەڕۆینەکردن لە مەترسی. ڕاستە ڤایرۆسەکە سەرچاوەی ڕاڕاییە، بەس چاترە مامەڵەیەکی میانڕەوانە لەتەك ئەو ترسە بکرێت لە ڤایرۆسەکەوە دێت و زێدەڕۆیی بە زانیارییەکانەوە نەکرێت. شێوازە ڕواقیەکەی ئەم بیرمەندە ئیتالییە سەبارەت بە ترس لەم ڤایرۆسە بریتییە لە خۆبەدوورگرتن لە زێدەڕۆیی و بەکاربردنی ژیری بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو ترسەی ڤایرۆسەکە بڵاویدەکاتەوە. هەرچی ڕەوشتی ڕواقیانەی کۆڤید-19ە بەوە پێناسەدەکات کە ڕواقیبوون تایبەتمەندی گەردوونایبوون بە مرۆڤ دەبەخشێت. واتە تۆ گرنگی بە گشت مرۆڤایەتی دەدەیت نەک تەنیا بەخۆت. لێرە نووسەر نموونەیەك لەسەر ئەو جۆرە ڕەوشتە دەهێنێتەوە: پێویستناکات ماسکەکی زۆر لە ماڵەوە خەزنبکەین، چونکە ئەوە دەبێتە هۆی کەمبوونی ماسك و ئەوەش کە ئەوانیتر پێویستیان بەو ماسکە هەیە، بەتایبەت کارمەندانی تەندروستی. لایەنێکی تر کە بۆ ئەم بیریارە ڕواقیە شایانی سەرنجە ئەوەیە کە هەوڵدەین لە خەڵك دووربکەوینەوە، ڤایرۆسیان بۆ نەگوازینەوە و تاپێشمانبکرێت ترس لەسەر ڤایرۆسەکە بڵاونەکەینەوە. گەر بتوانین هاریکاری مادیش بە ئەو شوێنانە کەبکەینەوە پێویستیان پێیەتی، بەتایبەت وڵاتانی هەژار (ئەفریقا بۆ نموونە). ئەو دەمەش دووچاری ڤایرۆسەکە دەبین پێویستمان بەوەیە ڕێکارییەکان پەیڕەوبکەین و خۆمان لە ترس بەدووربگرین. تەنانەت کە ناساغیش دەبین دەبێت زۆر بە لوتفەوە مامەڵە لەتەك کارمەندانی پێشیپێشەوەی تەندروستیدا (پزیشکەکان و سستەرەکان) بکەین. گرنگ لە کاتە سەختەکانا پاکدامەنی ڕەوشتی خۆمان نیشاندەین. ئەم جۆرە هەڵ و مەرجانە، لەژێرسایەی ڤایرۆس، گومانی ناوەت دووچاری سەختی، شپرزەیی، چەرمەسەری و ئازارێکی زۆرماندەکات. کەتا ئەوەش دەڵێت کە کۆڤید-19 ڕووداوێك نییە بە

کۆتایهێنان بە شارستانی ئەستامان. ژیان لە گۆڕاندایە، ئەمە ئەو وانەیەیە کە فەلسەفەی پێش سوکرات لەسەر دەستی هێراکلیتس بەیبەجێهێشتووین. بەم جۆرە ئەم بیریارە ئیتالیە دەیەوێت بڵێت: جیهانی پاش پەتاکە گۆڕانی دێتەسەر بەس نەك بەجۆرێك کە نەیناسینەوە. پێویستیشە ئیش لەسەر سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی بکەین تا ببینە خاوەنی جیهانێکی باشتر لە ئێستا و لە پێش کۆرۆناش.

“تێڕامانەکان”ی مارکۆس ئۆرێلیۆس:
کاتێك فەیلەسوفەکان حوکمدەکەن یان پادشاکان فەلسەفەدەکەن

مارکۆس ئۆرێلیۆس ئەنتۆنیۆس Antoninus Marcus Aurelius ڕێك وتنەکەی ئەفلاتونی بەسەریدا پێڕەودەکرێت کە پێیوایە ئەو میلەتانەی فەیلەسوفەکانیان حوکمیان ناکەن یان پادشاکانیان فەلسەفەناکەن بەکەڵکی هیچ نایەن. مارکۆس ئۆرێلیۆس پادشا و فەیلەسوفێکی ڕواقیی ڕۆمانییە کە لە ساڵی 121 ی زایین، واتە لە سەدەی دووی زایین، هاتۆتەدونیا. لەماوەی ساڵانی 161 بۆ 180 ی زایین دوا ئیمپراتۆری ڕۆمانی و فەیلەسوفی ڕواقی ڕۆمانی بووە و یەکێکیش بووە لە شاگردە فەلسەفییەکانی ئەپیکتێتۆس. مارکۆس ئۆرێلیۆس لە نێوان ساڵانی 166-180ی زاییندا ئیمپراتۆرییەکەی دووچاری تاعونە گەورەکە بووە، تاعونی ئەنتۆنی، کە بەناوی ئەم ئیمپراتۆرەوە ناونراوە و پتر لە 5 میلیۆنی ئیمپراتۆرەکەی کوشتووە و بەشێکی زۆریش لە مردووەکان لەناو لەشکری ڕۆمانی دا بوونە. جگەلەوەی مارکۆس ئۆرێلیۆس ئیمپراتۆر بووە، سەرقاڵی کاری سیاسی، سوپا و جەنگیش بووە و خاوەنی بیرکردنەوەیەکی بەهێزی فەلسەفیش بووە. زۆربەی بۆچوونەکانی لە نووسینێکا بەناوی “تێڕامانەکان Meditations”کۆکردۆتەوە، کە لە 12 بەش پێکهاتووە، بە چۆنیەتی ڕووبەڕووبوونەوەی ئازار، نەخۆشی و مەرگ تایبەتکراوە و بناغەیەکی فەلسەفیشی بۆ فەلسەفەی ستۆیسیزم داناوە. جێی سەرنجە “تێڕامانەکان” لە ناو شارستانی ڕۆمانی بە زمانی یۆنانی نوسراوە. لە “تێڕامانەکان” دا پایەداری ڕەوشتی و هزری دەبینین کە دواتر دەبن بە ڕەچکەی فەلسەفی فەلسەفەی ستۆیسیزم. شاتێڕامانی ئەم فەیلەسوفە خۆی لە چەند تێگەیشتنێکدا پوختکردۆتەوە: چۆنیەتی مامەڵەکردن، زاڵبوون بەسەر ئێش، دانبەخۆداگرتن و هەڵنەچوون. ئەم فەیلەسوفە پادشایە بۆچوونە فەلسەفییەکانی لە ساتی کێشە و ڕووداوەکان هێنیوەتەوە و کاری لەسەر ئاسوودەکردنی ڕۆح و دەروونی کردووە. پێشیوابووە کە خۆ بەدوورگرتن لە مەترسیەکان بە دوورکەوتنەوە لە خودی ترس دەستپێدەکات. پەتاکە کە ترسی بڵاوکردۆتەوە لەتەك وشەی مەرگ خۆی

هاوتاکردووە. لەو ساتەوەختەش کە پەتاکە لەناو سوپا و شارەکانی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی بڵاوبووەتەوە ئەم پادشایە سەرقاڵی نوسینی تێڕامانە فەلسەفییەکانی بووە، کە بۆ خودی خۆی و کەسە نزیکەکانی سودی زۆریان هەبووە.

ئەم بیریارە لە تێکڕای تێڕامانەکانیدا، کە قووڵ و ناڕووکەشن، وەدووی خودێك دا وێڵە کە لە پەشێویی و شپرزەیی بەدوورە. تێڕامانەکان لەوەوە دەستپێدەکەن کە مرۆڤ بۆ ئەوەی بکارێت بڕیاری باش بدات پێویستی بەوەیە دەستبەرداری شڵەژانەکانی بێت، زەمینە بۆ تێڕامان بسازێنێت و لەناو تێڕامانەکانیشیدا جێیەك بۆ گفتوگۆی ناکۆتا و کۆتا بدۆزێتەوە. بەپێی "تێڕامانەکان" بێت ئەوەی لە سروشتدا ئامادەیە لە خۆڕا بوونی نییە. هاوکات پێویستی بە بیرکردنەوە لە سروشت، پەیوەندی مرۆڤ بە سروشتەوە گرنگی خۆی لە "تێڕامانەکان" دا هەیە.

هێزی هزری "تێڕامانەکان" لە هەندێك دێڕدا بەرجەستەدەکەین کە مۆرکی دونیابینی ئەم بیریارە پادشایە بە سەلیقەوە دەردەخەن: خۆر یەك ڕوناکی هەیە. گشت جیهانیش، بە هەموو شتەکانییەوە، بوونەوەرێکی زیندووی تاکە. شتەکانی ناو جیهان بۆ هەمیشە نامێننەوە. ئەوەی لە جیهاندا، لە سروشتدا، هەیە لە شوێنی خۆیدا نامێنێتەوە، شتەکان لە گۆڕانن و شتی نوێ جێگای ئەوی پێشو دەگرێتەوە. ئێمە وەك بەشێکیش لە ژیان پێویستمان بەوەیە کاتی خۆمان بژین، تەمەنی خۆمان تاقیبکەینەوە و لە چاوەڕوانیدا نەژین. ئەم تەمەن و کاتەی ئێستا بەدەستمانەوەیە دەڕوات و چیدی دووبارە نابێتەوە. ئێستاکە کە هەیە، با داگیربکرێت، چاترە وەدووی دواتر و ئەڵبەتە ڕابردووش نەکەوین. خواوەند شیاوییەکانی خستۆتە بەردەستمان، ئەوەی کە پێویستمانە باش بەکاربردنی ئەو شیاوییانەیە، ئەڵبەتە بە لەدەستدانی کات. چاترین شتێك لەم حاڵەتە مەرجە بکرێت بەکاربردنی عەقڵە لەگەڵ بوونی ئامانج و دورکەوتنەوەش لە ڕیاکاری و تەڵە. با ئەوەش بکەین کە پێویستە بکرێت و کە دواتر بەختەوەریمان پێدەبەخشێت. با بەختەوەریمان نەخەینە چنگ ئەوانیترەوە. گەر عەقڵ، عەقڵێکی تەندروست ، نەخەینەگەڕ ناکارین ئەوە بکەین کە دەبێت بکرێت. ژیانمان بەرهەمی بیرکردنەوەمانە، عەقڵیشمان ئەو بیرکردنەوانە دروستدەکەن. بەدیهێنانی ژیانێکی بەختەوەر بۆ مرۆڤ پەیوەندی بە شێوازی بیرکردنەوەی ئەو مرۆڤەوە هەیە، کە ئەوەش لە ناخیدایە.

مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم

فەلسەفەی ستۆیسیزم زۆری لەسەر مەرگ وتوە. مەرگ دێت و وەستانی

نییە. پێشـــوازیکردنیش لە مەرگ بە ئەم فەلســـەفەیە لە دەرەوەی دوودڵییدا یە. سەرگوزشتە فەلسەفییەکانی سێنیکا و مارکۆس ئۆرێلیۆس و ئەوانیتر شاکارە فەلسەفییەکان لەمەڕ مەرگ پێکدێنن. ئەوی ئەوان لەوبارەیەوە نوسیویانە مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم پێکدێنێت.

مارکۆس ئۆرێلیۆس "تێڕامانەکان"ی کە 19 ساڵێکی خایاندووە لە شێوەی سەرنج نوسیونی بەخۆی. بەشێك لە تێڕامانەکانی لە کاتی جەنگ و ناو لەشکرکێشی نوسیوە و هەقایەتی ئەزموونی خۆین بە خودی خۆی. لەناوجەرگەی شەڕ کە مەرگ ڕاوی ئەم پادشا هزرەڤانەی کردووە ڕۆژانە بەدەم سوپاسالارییەوە تێڕامانە ووردەکانی خۆی تۆمارکردووە.

تێڕامانەکانی ئەم فەیلەسوفە ڕواقییە لەسەروبەندی مەرگیدا زۆرتر کاریانکردووە و سروشتی مرۆڤیشی بە جۆرێك ڕاڤەکردووە کە جەستەی ئەم مرۆڤە ئاساییە نەخۆشی و ئێش پێلاماریدات و مەرگیش بکاتە دەرئەنجام. ئەو فەربوونانەی لە "تێڕامانەکان" ەوە هەڵیدەهێنجێنین بەوەمان دەگەیەنن کە مەرگ هەیە تەنانەت بەبێ نەخۆشیش.

جگەلەوەی ئایدیای مەرگ لە "تێڕامانەکان" یان لە هزری مارکۆس ئۆرێلیۆس جێی تێڕامانە هاوکات بابەتی مەرگ بەشێکی سەرەکیش لە نوسینی فەلسەفی ڕواقییەکان داگیردەکات. گشت هەوڵی فەلسەفەکەشیان بە ڕەوینەوەی ترس بووە لە مەرگ. ڕواقییەکان مەرگ بەو مەرگە دەبینن کە ئەپیکۆرەکان Epicureanism بینیویانە. ئەپیکۆرییەکان زرنگانە لەتەك مەرگا دواون. ئەوەتا خودی ئەپیکۆر ئەڵێت: مەرگ پێویستە و ناشێت لێیبەدووربین. جا بە کوێندەرە بچین تا لێیبەدوربین؟ هەروەك وتمان مارکۆس ئۆرێلیۆس زۆر شتمان لەسەر مەرگ پێدەڵێت: ئەوەی لە مەرگ بترسێت دەترسێت هەست لەدەستدات. کە هەستیشی لەدەستچوو هەست بە زەرەرمەندی ناکات. گەر جۆرێکی تر لە هەستیشی بەدەستهێنا دەبێتە جۆرێکی تر لە بوونەوەر و لە ژیان ناوەستێت. وەکیتریش، ئایدیای مەرگ لە هزری مارکۆس ئۆرێلیۆس لەوەوە دەستپێدەکات کە مەرگ دوا کردە سروشتییەکەی هەمووانە. هیچ یەکێك لە مەزنەکان (سوکرات، هەراکلیتس، ئەلەکسەندڕی گەورە و...) لە مەرگ دەربازیان نەبووە. مەرگ وەك هەموو نەشونماکانی تر، کە دێنەسەر جەستە و گۆشەی مرۆڤ، پێویستە سروشتی وەربگیردرێت. بە مەرگمـان دەگەڕێینەوە بە شتە گشتەکەی لەوەیهاتووین. هەر وەك سەرەتا چۆن بەشێك بووین لە گشت، جیهان، ئاواش بووینەوە بە بەشەکە. پاش مەرگیش ڕۆح ناژێتەوە، گەردوون ئەم ڕۆحە لەخۆیدا بەرجەستەدەکات. لێرە ئەم بیریارە مەرگ وەك گۆڕانەوەیەك دەبینێت. ئەو پزیشکانەش دەمرن خەڵکی لە مەرگ ڕزگاردەکەن. فەیلەسوفەکانیش کە بەردەوام قسە لە مەرگ دەکەن هەر دەمرن. کەواتە مەرگ دوا بەختی هەمووانە، ئەو قەدەرەیە پێویستە هەموو بە دوودڵی پەسەندیبکەین.

سەرئەنجام ئەم پادشا بیریارە لە ڕێگای تێڕامانەکانیەوە دەیەوێت پێمانبڵێت: ترس لە مەرگ دەمانخاتە ناو دۆزەک لە تالوکە و پەرێشانییەوە. مەرگ هاتنی شتێکی بەسلەمینەوەیە. دێت و کاری خۆیدەکات لە هەچ ئانوساتێکدا بێت. گرنگە ئەمە بۆ مرۆیبوونی خۆمانەوە سەرقاڵبین. مەرگ، لە ڕابردوو و ئێستا و دواڕۆژیش دا، هەقە و هەڵهاتن لێشی دەبەنگییە. هەست یان سۆزە وێرانکارەکانیش سەرچاوەی هەڵە و پەشێوییەکانن. ڕۆحمان هێمنترین داڵدەمانە، ڕۆح ڕەنگی هەیە. ڕەنگەکانی پەیوەندی بە بیرکردنەوەکانی ڕۆحەوە هەیە. کردەی ڕاستئامێز و وتنی ڕاستئامێزانە پێویستە مەبەستی هەموان بێت، گفتوگۆی مرۆڤی باش مەکە کە چ جۆرە مرۆڤێکە ببە بەو مرۆڤە باشە. مرۆڤی بێ هەڵە هێشتا بوونی نییە. هێزی باش گەردوون دەباتەڕێوە، مرۆڤەکانیش بۆ یەکترکراون یان بۆ ئەوە هەن کە هاریکاری یەکدی بن. لێرەوە بەوە دەگەین کە: ژیان بۆ داناکان کێشەیە و بۆ دەبەنگەکانیش چارەسەرە.

ژێردەر:

Massimo Pigliucci. On COVID-19 and pandemics: a Stoic perspective

https://medium.com/the-philosophers-stone/on-covid-19-and-pandemics-a-stoic-perspective-66a9d800b14

Epiktetos . Anders Håkansson. övers. red. Handbok i livets konst. Lund: Bakhåll.2000.

Marcus Aurelius. Ellen Wester övers.; Vera Silverstolpe. red. Självbetraktelser. Stockholm: Forum.1967.

Meditations / Marcus Aurelius:

http://seinfeld.co/library/meditations.pdf

Massimo Pigliucci. Fieser, James; Dowden, Bradley, red., ”Stoicism”, Internet Encyclopedia of Philosophy.2006.

John Sellars. Stoicism. Ancient philosophies; 1. Chesham, .Bucks: Acumen Pub.2006

پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەکانا بە پێی کۆنت–سپۆنڤیل – بەشی 18– ئازاد حەمە

“هیچگەرایش مانای هەیە”
مۆریس بلانشۆ لەمەڕ کافکا

دەستپێك: وتاری فەلسەفی ڕۆژئاوا دەرگا لە پەرچەکرداری ڕەخنەیی دەکاتەوە، کێشمەکێش لەناو پەرچەکردارییەکان دەچێنێت و بەجۆرێکیش کێشمەکێشەکان وەلاوە دەنێت کە دەرگا بۆ ڕووی چارەسەری گونجاو و پەیوەست بکاتەوە. قسەکردن لە نەخۆشی و مەرگ، کە بەشێکن لە پەرچەکرداری فەلسەفە، کارێ سەرەتاییە هەمیشەییەکەی فەلسەفەیە. ڕووبەڕووبوونەوەی فەلسەفییانەی مەرگ هەوڵێکیشە بۆ سنووردارکردنی ترس لە مەرگ. ترس لە مەرگ بۆ فەلسەفە دووبارە و بەردەوامە. مامەڵەی فەلسەفە لەتەك مەرگا بۆ دروستکردنی وەنەی ترێ لەسەر ژیان. بیرکردنەوەی لەم جۆرەش چارەسەرە بۆ ئەتکردنەوەی ئەو ترسەی مەرگ لەسەری دەژیت. بێگومان ئاینیش هەمان شت دەکات. ئاین بەهەی مەرگەوە بەردەوامی بە خۆی دەدات. شێوەی نەوان مەرك و ترس هەر شەر نییە پەیوەندیشە. مەرگ کە ترس دروستدەکات ترسیش لە مەرگ نزیکماندەکاتەوە. ئەم هاوکێشەیە لەگەڵ پەتای کۆرۆنا گەیشتە ترۆپك. گرفتەکە لێرەوە دەستپێدەکات کە مرۆڤەکان مەرگ وەك بەشێك لە مرۆییبوونی خۆیان نابینن. ئەمە و گەلێك دیاردەی دی (ڕەوشت، سیاسەت، ئازادی، گۆشەگیریی) لە ساتەوەختی کۆڤید-19 هاتەئاراوە و فەلسەفەش لەوبارەیەوە پەرچەکرداری خۆی نواند. سەرباری ئەوە، ئەم بەشە زەمینە دەڕەخسێنێت بۆ هەڵنانەگەی بابەتی پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەکانا، بۆنموونە تەنگژەیەکی وەك کۆڤید-19، کە تەنیا بە مەرگەوە تایبەت نییە، ڕەوشت، سیاسەت، ئازادی تادەگاتە کۆرەنتین، گۆشەگیریی و تەنیاییش دەگرێتەوە. لەم ڕوانگەوە ئەم بەشە دەخەینە سەرکار و گوێ بۆ دیتنە فەلسەفییەکانی کۆنت–سپۆنڤیل Comte-Sponville ڕادێرین و لە کێشەکەی فەلسەفی ناهاوشێوەی ئەو بەشانە گۆشەنیگای ئەم بەشە بەرهەمدەهێنین کە پێشتر بەم بیرمەندەوە تایبەتبوون. ئەو شێوە پەرچەکردارییە فەلسەفییەی کۆنت–سپۆنڤیل سەبارەت بە کۆڤید-19 دەیجووڵێنێت وروژێنەر و خورپاوییە. وروژێنەرە چونکە لە شوێنە هەستیارەکانەوە دەستپێدەکات. خورپەهێنەریشە چونکە بە نەبیستراو و بە بیرلێنەکراو

ئاشناماندەکات. و□ن□یەکی ئەوتۆش لەئارادایە کە ئەم تەنگژەیە کۆمەڵگا د□گ□□□□ت؟ ئەوانەی پێیانوایە ئەم تەنگژەیە هیچ شتێک ناگ□□□□ت هەڵەن. ئەوانەش هەر هەڵەن کە پێیانوایە تەنگژەکە هەموو شتێک د□گ□□□□ت. ئەم پەتایە هەموو جۆرە کێشەیەک دەخاتەڕوو حەیفیش هیچیان چارەسەرناکات. ئابووری هەر وەک پێشتر بەربەستەکانی دەهێڵێتەوە. ت□ب□یت کرێدەستی هەندێک کار کە سودێکی کۆمەڵا یەتیان هەیە بەرزببێتەوە؟ گەر ئەوە بکرێت باشە. یاریکەرەکانی تۆپیپێ هەر لەسەر بەدەستهێنانی پارەی زۆر بەردەوامدەبن بەس ئەمە کارمەندی تەندروستی ناگرێتەوە. کەواتە گۆڕانکاریەکان بەو جۆرە نیین کە پێشبینیدەکرێت. لەو وانانەش کە لەم تەنگژەیەوە فێریدەبین سێ وانەن: وانەی یەکەم هاریکارییە. واتە خۆپارێزی کە ئەویترپارێزییە و پێچەوانەکەشی ڕاستە. وانەی دووەم چێژی ئازادییە. واتە ئازادی پاش کەرەنتین. کۆتا وانەش بریتییە لە خۆشەویستی بۆ ژیان.

بێزاریمان لە ئێستامان، ساردوسڕی ژیانی هەنووکەمان وایلێکردووین هەر هەموو، بە بێ جیاوازی، پرسیارێکی زۆربارە بکەین: جارێکی دی بۆ ژیانی لەمەو بەرمان، بۆ پێش پەتای کۆرۆنا دەگەڕێیینەوە؟ زۆربەی ئاماژەکان پێماندەڵێن جارێکی دی ناگەڕێینەوە جیهانی پێش کۆرۆنا و هەرگیزیش مێژوو لە سفرەوە دەستپێناکات. مێژوو لاپەڕەیەکی سپی نییە. کۆنت-سپ□نقیل لەم بارەوە سەرسامانە پێداگری لە تێگەیشتنێکی خۆی سەبارەت بە دیدی کۆتابوون دەکات: ئێستامان گەر بۆنی کۆتایبوونمانی لێبێت ئەوە تەنیا لەب□ر□ئ□وەیە کە کۆتایبوونمان بەشێکە لە ئێمە. موخابن، ئەم بیریارە وتەنی، ئەم لایەنە ژورنالیستەکان تێیناگەن. ئەوان تەنیا سەرقال□ی کاری ناڕوونی خۆیانن. ئەم پەتایە خستومانیەتە بەردەم نادیارییەوە، ئەمەش نادڵنیایی دروستکردوە و نادڵنیایش خەریکە دەبێتە بەشێک لە ژیانمان. ئەم فەیلەسوفە ئەوەش □□ت□د□کاتەوە ئەم پەتایە تۆڵەی سروشت بێت لە مرۆڤ، جەختیشدەکات بەرهەمی تێکچوونی هاوسەنگی نێوان مرۆڤ و دەوروبەرەکەیەتی، بەشێکیشە لە شەڕی نێوان مرۆڤ و میکرۆبەکان کە کۆتای نایەت و کۆتایشی بێت بە بەرژەوەندی میکرۆبەکان کۆتای دێت. بەمە هەموو لەسەر ئەوە کۆکین کە، ئەم پەتایە سیاسەت، تەندروستی، سیاسەتی تەندروستی، ئابووری و دەروونناسی تاکەکەکانی خستەژێرتاقیکردنەوەوە. دادوەری ڕەوشتی و بوونی مرۆیی سەرلەبەر کردەوە بە بوارێك بۆ تێڕامان و چەن و چونی فەلسەفی وورد.

پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەی کۆڤید-19

- **لەسەر ئاستی ڕەوشتی**

کەنت-سپۆنڤیل مەرگی سوکرات دەکاتە مەحەك بۆ قسەکردن لەسەر ئازادی. سوکرات کە بە مەرگی ئازادی هەڵبژارد لە دادوەرەکانی ئازادتر بوو. لێرەشەوە فەلسەفە دەستپێدەکات، هەروەك ئەوەی کە ڕەوشت دەستپێدەکات. سەرنجڕاکێشترین بۆچوونی ئەم بیرمەندە، کەنت-سپۆنڤیل، لە بارەی ڕەوشتەوە ئەوەیە کە گشت ڕەوشتێك پەیوەندی بە ئەویترەوە هەیە. ڕەوشت پێویستە بەرژەوەندی ئەویتر بەهەندوەربگرێت. هەر ڕەوشت ئەو شتەشە کە مرۆڤ بەسەر خۆیا دەیسەپێنێت یان ڕەتیدەکاتەوە. لەم سەنگەیەوە، هەما بە ئەوە دەکەین کە کەنت-سپۆنڤیل لە نووسینی""نامەی بچووك لەمەڕ پاکدامەنییە(پاکڕەوشتییە) گەورەکان"" دەمانگەیەنێتەوە بە پرسیارە ڕەوشتییە نەریتییەکان (چی پێویستە بیکەین، کە پێویستە بیکات، چۆن پێویستە بژین) کە بناغەیان بە فەلسەفەی ڕەوشت لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا داناوە. کەواتە پرسیاری ڕەوشتی دەکارێت وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە بەم جۆرەیە: چی پێویستە لەسەرم کە بیکەم؟ ئەڵبەتە کەمەڕەك ئەرك. گەر ڕەوشت پێویستیبێت دواجار لە کوێی ژیان ئەم پێویستییە خۆی نمایشدەکات؟ ئەو مانایەی ڕەوشت بە ئاین هەیەتی بە دیوێکەی تری ئاینیش بە ڕەوشت هەمان مانابەخشی خۆی هەیە. ڕەفتاری مرۆڤەکان کە لە نێوان باشە و خراپەدا دەخولێتەوە بە بەشێك باشەکان ئەو باشەیە نین و بە بەشەکەی تر خراپەکانیش ئەو خراپەیە نیین. مرۆڤایەتیش کە پێویستی بە شەڕەی نێوان باشە و خراپە نییە لە دەرەوەی ئەو شەڕەش بەردەوامی بە بوونی خۆی هەر دەدات. چی کەی باشە سەبارەت بە خراپە دەبێتە چی کەی خراپە. بەدەر لەوە کەنت-سپۆنڤیل گشت ڕەوشت یەکساندەکات بە ڕێڕەی خود لەناو پرسەی ڕەوشتیدا. ئەمەش لە زۆر ڕووەوە پەیوەندی بە دەرکەوتنی خودەوە هەیە وەک بابەتێکی فەلسەفی. لێرە قسەدێتە سەر فەلسەفەی خود لە دیدی دەکارت وەك بابەتێکی گرنگ لە فەلسەفەی مۆدێرنی ڕۆژئاوا. ئەمە وادەکات ویستی ڕەوشتی ئەم خودە جێگای باسی قوڵی کەنت-سپۆنڤیل بێت و بە ئەو مەبەستەش لە ‘ کۆماری ئەفلاتون’ ەوە دەستپێدەکات و بە تونێلی فەلسەفی دەکارت و کانت، فەلسەفەی ڕۆشنگەری، دا تێدەپەڕێت. لێرەوە بەو تێزە دەگەین کە: ئەم خودەی، کە خۆی پێویستە چاودێری ڕەفتاری ڕەوشتی خۆی بێت، ویژدان و هۆشی خۆی مەحەکی گشت ڕەفتارە ڕەوشتییەکانیەتی نەك هێزە دەرەکییەکان(ئاین بۆ نموونە).

لەسەر قسەی کۆنت–سپۆنڤیل، پێشتر هەندێک بەهای ڕەوشتی و ئاینی کەیدەکردینەوە ئێستا ئەو بەهایانە لەسەرەمەرگدان. لەکاتێکا مرۆڤایەتی، خەڵک، پێویستی بە کۆبوونەوەیە بە دەوری هەندێک بەها و خەسڵەت وەک سەخاوەت، بەزەیی و میهرەبانی. پێشیوایە ئەو دەمەی مرۆڤ لە ڕووبەڕووبوونەوەی بەدیدا دەبێت پێویستیەکی زۆری بە چاکەیە. دیارە ئەم بەها و خەسڵەتانە هی سەردەمێکی دیاریکراو نیین، مرۆڤایەتی ئەوەتەی هەیە لە خەمیاندایە و هەمیشە پێویستیپیانبووە. لە ئێستادا کە کۆڤید-19 لەئارادایە، ئەم جۆرە بەها و خەسڵەتانە (سەخاوەت، بەزەیی و میهرەبانی) هەنووکەبوونەتەوە. لە وەڵامی پرسیاری لەئێستادا لە چی دەترسن؟ کۆنت-سپۆنڤیل هەما بە ئەوە دەکات، “دڵگرانم بەو شڵەژانەی لە سۆسیال میدیا و لەناو ڕای گشتیدا بڵاوبۆتەوە. وەک خۆشم هەست بە ترس ناکەم”. ئەم بیرمەندە ترس لە مردن بە کۆڤید-19 نابەستێتەوە، ترس لە مردن لای کۆنت–سپۆنڤیل ترسە لە مردن بە شێرپەنجە، جەڵتەی دڵ یان ئەلزهایمەر (کە باوک و دایکی ئەم بیریارەیان کوشتووە). لێرەوە ئەم فەیلەسوفە ئەمە بەرەو پرسیارگەلێکی ڕەوشتی ڕیشەیی دەبات. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی کۆڤید-19 سەرمایەداری خستەوە نێو گفتوگۆی فەلسەفی. بۆیە پرسیارە ڕەوشتییە گەورەکەی ئەم هزرڤانە ئاڕاستەی سەرمایەداری دەکرێت. بۆ سەرمایەداری؟ لەبەرئەوەی نایەکسانی بەرهەمدەهێنێت. سەرمایەداری واتە پارە. پارە لای سەرمایەداری پارە دروستدەکات. “بۆئەوەی وەک دەوڵەمەند بمریت پێویستت بەوە دەبێت وەک دەوڵەمەند لەدایکبیت”. یەک لەو پرسیارە بنچینەییانەی ئەم بیریارە سەبارەت بە سەرمایەداری ڕووبەڕوومانیدەکاتەوە ئەمەیە: سەرمایەداری ڕەوشتی هەیە؟. باشە گەر سەرمایەداری ڕەوشتی هەبێت چ جۆرە ڕەوشتێکی هەیە؟ ئەی کە بێ ڕەوشت بوو؟ بەبێچوونی کۆنت–سپۆنڤیل سەرمایەداری نە ڕەوشتی هەیە و نە ڕەوشت هیچ مانایەکی بە سەرمایەداری هەیە. سەرمایەداری پێویستە ڕەوشتیبکرێت. ئەم بەڕەوشتیکردنەش مەرجە لە دەرەوەی سەرمایەداری بکرێت نەک لە ناوەوە. ئەمەش دەمێک ساڵە، 150 ساڵێک دەبێت، ڕۆژئاوا کاریتیادەکات: ئازادی سەندیکاکان، یاسای کارکردن، خانەنشینی، بیمەی کۆمەڵایەتی و...هتد بەشێکن لە دەستکەوتەکانی ئەو کارتیاکردنە.

- **لەسەر ئاستی سیاسی**

بە بەچوونی کۆنت–سپۆنقیل سیاسەت لەگەڵ بڵاوبوونەوەی کۆڤید-19 کەوتە پەراوێزی تەندروستییەوە. پزیشکەکان بە هاوکاری سیاسییەکان لە فەرەنسا کەرەنتینیان سەپاند بۆ ئەوەی بیر لە چارەنووسی ئابووری هاوڵاتیان بکەنەوە و بەساڵاچوانیشیان بەوە ترساند گەر لەماڵەوە نەبن دەمرن. کۆنت–سپۆنقیل لە سەرەتادا ئەوەنەی قسەی لەسەر ماوەی کەرەنتینەکردن هەبووە ئەوەندە دژی کەرەنتینەکردن نەبووە. لە دواتر دژی ئەوە وەستاوەتەوە کە بۆ ئەو هەموو بایەخە بە ژیانی بەساڵاچووان دەدرێت لەسەر حسێبی ژیانی لاوان و منداڵان! لەڕووە پرسیارە ڕەوشتییەکە بۆ ئەم بیریارە مەرگ نییە، مەرگ بۆ کەرەناش بەهەی نەخۆشی ترەوە بوونی هەر هەبووە. کەوابێت ترس لە مەرگ کەرەنتینی دروستکرد. بۆ ئەوەی کەرەنتین پیادە بکرێت سیاسەت بەیاربەدەستبوو. سیاسەتیش کەوتە دەست پزیشکەکانەوە. پزیشکەکانیش بەناوی تەندروستی گشتییەوە سیاسەتیان لەسەر شانەی تەلەفزیۆنەکان پیادەکرد.
ئەوەی کە ئەم تەنگەژەیە کەمەگەی فەرەنسی بەرەو پتەر مەرەی و هاریکارئامێزتر دەبات یان نابات بۆ کۆنت–سپۆنقیل ئەمە پرسیارێکی گرنگی ئەم قەناغەیە. شتێکی سروشتییە کە دواترمان وەك پێشتر نابێت. بەس کەس ناتوانێت فەرەنسای 2021 بە 2019 بگەڕێنێتەوە. ئەوەی هەر لە ئێستاوە پێویستە بۆ هەمووان ڕوون بێت ئەوەیە کە فەرەنسای 2021 لە زۆر ڕووەوە جیاوازە. بەڵام فەرەنسا دەگۆڕێت بەس نەك سەرلەبەر. بۆ وتنی ئەم فەیلەسوفە جگەلەوەی پێویستمان بە ئامرازەکانی ئەو گۆڕینە هەیە هاوکات ئەوەشمان پێویستە کە هەموو دەبێت کەشش بەهەناندی ئەو گۆڕینە بکەین. ئەوانەی پێیانوایە هیچ شتێك ناگۆڕێت هەڵەن. ئەوانەش هەر هەڵەن کە پێیانوایە هەموو شتێك دەگۆڕێت. گرنگە ئەمەی فەرەنسییەکان نەکەوینە ناو جۆرێك لە بەشیراککردن chiraquisationی ژیانی سیاسییەوە (ژاك شیراك مەبەستە). ئەمە بەو واتایە دێت کە سیاسییەکانی فەرەنسا خۆیان لە هەموو جۆرە ڕیفۆرمێك، هەموو شتێك لەپێناوی چاککردنی تەندروستی یان پاراستنی فەرەنسییەکان، دەدزنەوە: پلانی شیراك دژ بە شێرپەنجە، پلانی سەلامەتی ڕێگاوبان، پلان دژ بە نەخۆشی ئەلزاهایمەر، پلان دژ بە پەتا. کوان ئەم پلانانە؟
ئەم بیرمەندە ڕەخنەیەکی زۆر لە ڕۆژنامەوانە فەرەنسییەکان دەگرێت کە خۆیان بەپسپۆڕدەزانن لە هەموو بوارێک و ئامۆژگاری سیاسییە فەرەنسییەکان(سەرۆك کۆمار یان سەرۆك وەزیران) دەکەن و، کەچی سەر لە هیچیش دەرناکەن. هەر لەم هەڵ و مەرجانە ئەم فەیلەسوفە پێیباشە سیاسییەکان خاوەنی بڕیاری سیاسی خۆیان بن و ئامۆژگاری زانایان و پسپۆڕان نابینایانە وەرنەگرن. لە ئێستادا پسپۆڕەکان ، لە

فەرەنسا، ڕۆڵەی کەسی پیرەز دەبینن. ئەمەش شتەکی شەرمهێنەرە!

• لەسەر ئاستی ئازادی

ئازادی یەکێکە لەو چەمکانەی لە فەلسەفەی کۆنت–سپۆنقیل دا گرنگیەگی زۆری پێدەدرێت. ئازادی واتە نەبوونی هیچ تەگەرەیەك لەبەردەم ڕەفتاری مرۆق، کردنی ئەوەی کە دەیەوێت بیکات. زۆربەی فەیلەسوفە گەورەکانیش(لۆك، هۆبز، رۆسۆ) جەختیان لەوە کردووە کە ئازادی بە ئازادی ڕەفتاری تاکەوە پەیوەستە. کێشەکە لەوەدایە کە ئازادی ڕەها بوونی نییە و خودی ئازادیش بە تەگەرە نابێت. ئازادی ڕەها ڕەنگە بوونی نەبێت، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی دەوڵەت بوونی هەیە. دەوڵەت گەورەترین تەگەرەیە لەبەردەم ئازادی دا. لە گفتوگۆی قووڵی فەلسەفی بیریاران سەبارەت بە واتای ئازادی دەبینین ئەم واتایە بەڵك ئاقارەکی تەمومژاوی وەردەگرێت بەتایبەت کە واتاکە دەلکێت بە خود، ویستی خود، جەوهەری ویستی ئازاد و… تادەگاتە کردەی هزر. بگرە دەلکێت بەوانەش کە پێیدەڵێن هزری مرۆق و ویستی ئەم مرۆقە، عەقڵ و کردەی ئازادی مرۆق. لەبەرئەوە کۆنت-سپۆنقیل لەسەر بناغەی بۆچوونە فەلسەفییەکانی (سپینۆزا، مارکس، هێگڵ) ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئازادی هزر ئازادی عەقڵە و پەیوەندی بە ئازادی بژاردەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە ئازادی پێویستییەوە هەیە. واتە ئازادی دەکەوێتە ژێرسایەی پێویستییەکانی تاکەوە. هەموو ئەمانەش لە سێ ئاقاردا کورتدەکاتەوە: ئازادی کردار، عەفەویەتی ویست، ئازادی پێویست بە عەقڵ. گەر ئازادی ڕەها نەشهاتە دی خۆ گرنگە مرۆق ئەوەندە ئازاد بێت کە بتوانێت بژیت. ئەمە وادەکات کۆنت-سپۆنقیل باوەڕی بەوە بێت کە ئێمە بە ئازادی لەدایك نابین، دواتر ئەو ئازادییە بەدەستدێنین. ئازادیش نە ڕەهایە و نەش بێسنوورە. لەبەرئەوە ئازادی هەر لوغز نییە ئامانجیشە. بۆ کۆنت-سپۆنقیل گرنگترین شتێك سەبارەت بە ئازادی شایانی قسەبێت ئەوەمەیە: چۆن فێربین ئازاد بین. ئەم جۆرە ئازادییە بە ناوی دووەمی دانایی دەزانێت. واتە ئەوە داناییە کە مرۆق فێری ئەوە دەکات چۆن ئازاد بێت.

بەپێی کۆنت–سپۆنقیل ئەوەی لە ساتەوەختی کۆقید-19 بە کردەی ئازادییەوە تایبەتە ئەوەیە کە، بایەخدانی خەڵك لە فەرەنسا بە تەندروستی پتر لە ئازادی هەڵە بوو. ئەم هەڵەیە شیاوە وردە بەرەو وڵاتانی تریش بچێت. لە فەرەنسا وشەی ئازادی (libéral) بەرەو جۆرە تەوهینێك دەچێت. ئەم بیریارە ناچارانە بەم جۆرە دەتەگە: ئێستا نازانم لێرە بمێنمەوە یان بچمە سویسرا؟ لە

لێدوانێکیش لەگەل ڕۆژنامەیەکی بەلژیکی سەرسامانە قسەدەکات: “لێمانگەڕێن با بمرین”. بەمە هێما بۆ ئەوە دەکات کە تەندروستی ناکرێت سەرووی ئازادی بێت، یان شوێنگرەوەی هەموو شتێك بێت. نا بێت تەندروستی شوێنی سیاسەت بگرێتەوە، حەیف لە ساتەوەختی پەتاکە گرتیەوە و ئەوەش ئازادی سنوردارکرد.

- **لەسەر ئاستی کەرەنتین = گۆشەگیریی یان کوشتنی ئازادی تاك**

کۆنت–سپ□نقیل لە لێدوانێك لەگەڵ Le Télégramme باس لە شەکەتی خۆی و پارتنێرەکەی دەکات کە چۆن ماوەی کەرەنتینیان لە پاریس بردۆتەسەر. پێیوایە بۆ تەمەنی “ئەو” (68 ساڵە) کەرەنتین بۆ ماوەیەکی زۆر کاردانەوەی نێگەتیقی دەبێت و پێویستیش ناکات. دەبایە ماکرۆن ،ئەو وتەنی، بیری لەم لایەنە بکردایەتەوە. پێشیوایە ترسناکترین شتێك ئەوە بوو کە هاوتەمەنەکانی ئەم کەرەنتینە درێژخایەنەیان بەخۆیانەوە نەبینیووە. ئاسایی بوو ماوەیەکی کورت ئەمە ڕووبدات نەك ماوەیەکی ئاوا زۆر (لە 11/03 تا 11/05). ئەم فەیلەسوفە خۆی بە سەرمەستی کەرەنتین نازانێت و دەستپێکردنەکەشی هەر لە سەرەتاوە پێناخۆشبووە. دانبەوەشدا دەهێنێت: ئەم جۆرە شتانە کە دەستپێدەکات لە هەژارترینەوە دەگرێتەوە و بژاردەی کەرەنتینش ستراتیژێك بوو ل□ بەردەم حکومەت. لە فەرەنسا کەرەنتین توندکرابووەوە. لە ئەڵمانیا شتێك کەمتر دەردەکەوت. لە سوید لابرا بوو ،بەڵام بە ڕێنمایەکانەوە جوڵە هەبوو. کەرەنتینەکە بۆ کۆنت–سپ□نقیل بریتی بوو لە زەوتکردنی ئازادی و ترسناکترین شتیش بوو کە نەوەی ئەم فەیلەسوفە بەخۆیەوە بینیوبێتی. بەپێی تەماشاکردنی فەلسەفی کۆنت–سپ□نقیل سەیرەکە لەوەدا بوو، ئەو ماوە زۆرەی کەرەنتین زۆرتر پزیشەکان لە شاشەکانەوە دەردەکەوتن تا ئابووریناسان و کۆمەڵناسان. ڕاشکاوانەش دەڵێت: “واملـێهات لەماوەی کەرنتینەکە حەزبکەم تووشی کۆڤید-19 ببم و تەنانەت پێشیبمرم بەس ئەوەنە لە کەرەنتین نەمێنمەوە. حەزم لە ژیانە بەس زۆرتر حەزم لە ئازادیە. ناترسم لە نەخۆشی زۆرتر لە کۆیلایەتی دەترسم”.
کێ بەرامبەر بەم هەموو هەفتانەمان لە کەرەنتینبوون بەرپرسیارە؟ بێگومان هەموومان! ماکرۆن زوو وتی: دەوڵەت تێچوونەکان دەدات. مەگەر دەوڵەت ئێمە نیین! ماکرۆن لەکاتی بڵاوبونەوەی پەتاکە ئەوەشی وت کە پارەی ئەفسونایمان نییە. 100 ملیار یۆرۆ پێویستن بۆ تەمویلکردنی کارەکان. پێیوایە پێویستە ئەو ڕاستیە بزانین کە ئەم پارە زۆرە دواتر لەسەر لاوان و نەوەی ئایندەمان دەکەوێت. ئەم

لایەنە بە ئەم بیریارە بەزارکەرە، ئەوەش هەر بەزارکەرەکە تەندروستی تەنیا بووە بەخەمی بەتەمەنەکان. ئەی ئەو زیانەی لەم هەلو و مەرجە لە لاوان دەکەوێت؟ کەس بیر لەم لایەنە ناکاتەوە. ئەو بڕە پارەیە هەر هەمووشی بەر نەخۆشخانەکان ناکەوێت. ئەم بیریارە فەرەنسییە کەرتی تەندروستی لە وڵاتی فەرەنسا بەو خراپە لەقەڵەمنادات لەچاو وڵاتانی تر. کە ناڵێت کەرتە خراپەکە قوتابخانەکانن! ئایا مناڵانمان لە فەرەنسا باش دەنووسن و دەخوێننەوە؟ تا ئیملایان پێنەکەین نازانین چەند بەتوانان. تۆ بڵێیت نەخۆشخانەکان لە فەرەنسا کەمتر بایەخیپێدرابێت لەچاو زانکۆکان، یان لەچاو: پۆلیسخانەکان، دادگاکان یان زیندانەکان؟ ئەمانە هەموو پرسیارن لەسەر دەزی دامەزراوە گرنگەکان لە فەرەنسا. کەچی بایەخپێدانەکە تەنیا بە تەندروستی بوو. سەیرە!

کەڕەنتین هەڕەشەیە لەسەر ئازادییەکان یان دیوێکە لە دیوەکانی مرۆڤایەتی؟ لای کۆنت–سپۆنقیل ترسی منێکی 70 ساڵە لە تەندروستی خۆم نییە ترسە لە ئایندەی مناڵەکانم. کەڕەنتین دوو دەرئەنجامی ترسناکی لەوە بەرهات: تەنگژەیەکی ئابووری مەترسیدار (بەبۆچوونی ئابووریناسان لە تەنگژەی 1929 ترسناکترە) و کەمکردنەوەیەکی زۆر لە ئاشتی، دێمۆکراسی و ئازادییەکانمان. ئەم بیرمەندە ترسی ئەوەشی هەیە کەڕەنتین (گۆشەگیرییەکەی کەڕەنتین) خەڵکێکی زۆر بکوژێت لەچاو کۆڤید-19 بەتایبەت لە وڵاتە هەژارەکانا. کۆنت-سپۆنقیل پێیباش نییە کەڕەنتین بە ئەوانەی لە تەمەنی 70 کانن درێژە بکرێتەوە. ئەوان پتر لەوانیتر ترسناکتر نیین. بۆیە بەتوڕەبوونەوە دەڵێت: گەر گۆشەگیرکردنم لە پێناوی خۆم بێت سوپاس نامەوێت. ئەم قسانەی کۆنت–سپۆنقیل ئەوە دەگەیەنن کە بابەتی کەڕەنتین تەنیا بابەتێکی تەندروستی نییە، بابەتی لەمەڕ ئازادیش. هەر تایبەت بەم لایەنە ئەوەش دەڵێت: "پزیشکەکانم خۆشدەوێت، بەڵام خۆمناخەمە ژێرزەبریانەوە. تێناگەم تاکەی پیرەکان لەناو چوار دیوار دادەنرێن. ئەم کەڕەنتینەیە کەی کۆتای دێت؟ خستنەناو چواردیوارەوە بۆ سەرسەلامەتیمانە؟ پێویستە لەناو ماڵی خۆما بەندکرێم؟ پتر لە کۆیلایەتی دەترسم تا مەرگ. لەماوەی ڕابردوودا هەستم بە خەمباری دەکرد کە بە سویدی نەبووم. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ئازاد تر دەبووم لە جوڵانەوەکانم".

بەبۆچوونی کۆنت-سپۆنقیل زۆرجار و لەکاتی تەنگژەکانا ئازادییەکانی تاك دەکەونە ژێرفشارەوە. ئارگیومێنتی ئاسایش لە دەمووەختی پەلاماردانی تێرۆریستییەکان بووە پێشنیار، ئێستاش ئارگیومێنتی تەندروستی پێشنیاردەکرێت. سەختە هەر لەسەرەتاوە ڕێکارێك بخرێتەگۆڕ کە ژیانی زۆرینەیەك بپارێزێت. هاوکات دەشێت پرسیارێك

بخەینەوە. زۆرێك گومان لەم كەرەنتینەیە دەكەن. هەندێكیتر پێیانوایە چەند مانگێك دەخایەنێت. دەكرێت ڕێكارییەكان توندتر بكرێنەوە، بەڵام ئایا دەشێت ئارگیومێنتی تەندروستی زەفەر بە ئازادییەكانی تاك ببات؟ بێگومان ناشێت.
كۆنت-سپۆنڤیل جەخت لەوە دەكات كە كەرەنتین پێش هەموو شتێك پارێزگاری لە بەتەمەنەكان دەكات و كاردانەوەی ئابووری خراپیش لەسەر لاوان دادەنێت. بۆی پێماندەڵێت: وەك باوكێك بەمە قایلنییم! بەڵام مرۆڤایەتی بینینی بەجۆرێكی ترە. پێیوایە ئەمەی مرۆڤ هەموو یەكسانین لە مافەكانمان. لەبەرئەوە دەڵێت: ئەمە بۆ من بەو شێوەیە نییە. مرۆڤەكان لای كۆنت-سپۆنڤیل هەمان بەها و گەوهەریان نییە. هەموو ژیانەكان وەك یەك نیین. ژیانی فەیلەسوفێكی قارەمانی وەك كاڤایەس Cavaillès لە ژیانی قەزەوەنێكی وەك كلاوس باربی Klaus Barbie جیاوازە. تەنانەت هەموو مردنەكانیش وەك یەك نین. مردن لە تەمەنی 20 ساڵ یان 30 زۆر جیایە لە مردن لە تەمەنی 68 (كە تەمەنی فەیلەسوفە) یان 90 .
كۆنت-سپۆنڤیل لە لێدوانێك لەگەڵ Le Temps دەڵێت: بە ماوەیەكی كورت پێویستبكات كەرەنتین قبوڵدەكەم بەس نەك ببێتە مانەوەی زۆرەملێم لە ماڵەوە. هیوامەندە سیستەمی تەندروستی نەبێتە سیستەمی ڕەوشتی وەك ئەوەی لە سەردەمی ماكارتیزم McCarthyism داكرا (تۆمەتخستنە پاڵ كەسێك بەبێ بەڵگە).

▪ لەسەر ئاستی مەرگ

كۆڤید-19 بووە كۆڵەكەی سەرەكی مەرگ. بەهۆی ئەم پەتایەوە مەرگ پتر لە هەر كاتێكی تر خۆی شیاوكرد. بەرۆكی گرتین و وتی هەم. كێشەكە ئەمە نییە كە مەرگ لێرە و لەوێ دەخولێتەوە یان بۆتە باسی هەمووان بەقەد ئەوەی كێشەكە ئەوەیە كە ئەمڕۆ مەرگ وەك شكست سەیردەكرێت نەك شتێكی سروشتی. ئەم لایەنە وا لە بیریارێكی وەك كۆنت-سپۆنڤیل دەكات داوامانلێكات بۆ خوێندنەوەی مۆنتاین Montaigne بگەڕێینەوە: “”مرۆڤ نامرێت لەبەرئەوەی نەخۆشە لەبەرئەوەی لە ژیاندایە””. ئەم گوزارەیە مۆنتاینییە بەنموونە بۆ داكۆكیكردن لەو تێگەیشتنە دەهێنێتەوە كە مەرگ بەشێكی لێدانەبڕاوە لە ژیان كە زۆرینەیەك بەهۆی كۆڤید-19وە بیریانچووەتەوە. وەكیتریش، مرۆڤەكان خەریكی ژیانی خۆیانن و چیانیشبوێت دەیكەن و مردنیان بیرنییە، ئەو دەمەش كە مەرگ لە خۆیان و خزم و كەس و هاوڕێكانیان نزیكدەبێتەوە دەست بە گازندە، گریان و هاوار دەكەن. لە ساتەوەختی ئێستادا كۆڤید-19 بڕیاردەری مەرگە، ئەمەش جۆرە پەشێوییەكی دروستكردوە كە بەتە

هۆکاری دروستبوونی ڵێڵی لە تێگەیشتنمان سەبارەت بە هاتنی بەمشێوەیەی مەرگ. ئەم فەیلەسوفە گومانناکات کە هەموو دەمرین، ئەڵبەتە ئەوە بە هەواڵە ناخۆشەکە لەقەڵەمدەدات. هەواڵە خۆشەکەش لای ئەم ئەوەیە کە زۆربەمان بە نەخۆشیەکی تر جیا لە کۆڤید-19و□ د□مرین. باشە ئەم چەرمەسەریەی بەهۆی کۆڤید-19وە دووچاریبووینە پەیوەندیمان بە مەرگەوە دەگۆڕێت؟ بەپێی کۆنت-سپ□نقیل نەخێر نایگۆڕێت، چونکە مەرگ بەشێکە لە ژیان. ڕاستە بەهۆی نەخۆشی□وە دەمرین، بەڵام خودی مەرگ نەخۆشی نییە. مردنمان شتێکی سروشتییە و ئەمەش پێویستە وەك خۆی قبووڵبکرێت. پێویستمان بە پەسەندکردنی مەرگە ئەمەش بۆئەوەی چێژ لە ژیان وەربگرین، دواتر بۆئەوەی بتوانین باشتر بژین. کە لە مەرگ تێدەگەین باشتر دەژیین. دەژیین چونکە دەزانیین مەرگە هەقیقەتە. ئەم بینینە بەرەو ئەم تێزەمان دەبات: پێویستمان بەوەیە ڕوانینمان بۆ مەرگ چاکبکەینەوە. مەرگ ڕاستی ناو ژیانە.

کۆنت-سپ□نقیل لە لێدوانێك لەگەڵ Le Temps داوامانلێدەکات کۆتای بە وڕێنەی بەختەوەری هەمیشەیی بێنین و خودی کۆتابوون، ناکامی و ئاستەنگ وەك بەشێك لە هەل و مەرجی مرۆی خۆمان ببینین. پێشیوایە تا لەگەڵ مەرگا کۆکنەبین هەموو پەتایەك زەفەرمانپێدەبات. بۆ کۆنت-سپ□نقیل ئێستامان جێگای تێڕامانە کە پەتایەك بۆتە هۆکاری ئەوەی هەمووان دووچاری بێزاریەکی زۆر بکات لەکاتێکا شەڕێکی وەك شەڕی سوریا، کە وێرانی و ئاوارەیی لەگەڵ خۆی هێناوە، لەبیرکرێت، ئەمەو جگەلەوەی مناڵان چیان لەناو ئاگری ئەم شەڕە بەسەرهاتووە تادەگاتە بەدخۆراکی و کاولکاریتر هەموو ئەمانە هێندەی کۆڤید-19 نەبۆتە باسی سوسیال میدیای فەرەنسی. "با ل□گ□□□□ن بمرین"، ئەو گوزارە توڕەیەیە ئەم فەیلەسوفە دژ بەو بایەخدانە زۆرە بەکاری□د□بات کە بەم پەتایە دەدرێت. پەتاکە مەرگی لەخۆیڕا بەرجەستەکرد، باشە ئەی مەرگەکانی تر؟ ئەلزهایمەر و ش□ر□پ□نجە زۆر زۆرتر دەکوژێت لەچاو کۆڤید-19 کەچی باسناکرێت. ئەمە وادەکات ئەم فەیلەسوفە ئەو ترسە گەورەیە لە پەتای ناوبراو بە هەڵە بزانێت و گازندەی ئەوەش بکات مەرگ بەهۆی کۆرۆناوە دۆزێکی هێنایەپێشێ کە جێگای سیاسەت، ئازادی و خۆشەویستیش بگرێتەوە و ئەوەشمان بیربباتو□ کە هۆکارەکانی مردن زۆرن، لێ نەخۆشی بەشێکە لەو هۆکارانە.

سەرئەنجام کۆنت–سپ□نقیل دەڵێت: جارێکیان پاتۆلۆجێك (پسپۆر لە نەخۆشیناسی) پێیوتم شەڕی نێوان مرۆڤ و میکرۆبەکان کۆتای نایەت، تەنانەت گەر کۆتایشی هات بە بەرژەوەندی میکرۆبەکان کۆتای دێت. هەرچی مرۆڤایەتیە ڕۆژێك لە ڕۆژان هەر کۆتای دێت، جا ئەو

کتایهاتن بهی ڤایرسو بت یان بکتریاو، کوتنخواروی پارچ نیازکك بت یاخود شی ئتمی یان برزبوونوی پلی گرما ل گردوون. ئو گفتوگ زرش لباری کڤید-19و دکرت پماننات ئم پتای کتای ب مرڤایتی دنت و بهی ئوشو جیهان کتای دت. شی نوان مرڤکان و میکربکان زر دخاینت. شکی بردوام و ئوان تیاشیا سرکوتوون. کاسترف (با) تندروستیکان بردوام هن و کڤید-19 یکک لوان. ئم پتای ک زیانکی زر ل مرڤایتی دا دات ئم کرنتین و دیستانسشی ل سنووری خیدا پویستکرد. هر لبرئوی ک شک بردوام دبت خمان ب پتای لم کوشندتر ئامادبکین. سرای ئمان، شی نوان مرڤایتی و میکربکان تاز نیی و ئم نخشیش کتای جیهان نیی. ل ابردوودا ئم زر خراپتر بوو. خشبختانش لم ماوید نمبیستو کس باس لو بکات کڤید-19 سزایکی یزدانی بت، کسیش نوژی ل کیس ب سرکوتن بسر ڤایرسک نکردوو. ئمش نیشانی پشکوتن! بگی لسر لئارادابوونی باوی کمتر ب نزانین و میلکی زرتر ب عقگریی.
-______________

ژردر:

http://www.gerardostermann.fr/wp-content/uploads/2017/09/ComTe-SponvillePM_N34_-18-23.pdf

https://www.challenges.fr/economie/andre-comte-sponville-face-a-la-crise-du-coronavirus-gare-au-pan-medicalisme_704287

André Comte-Sponville sur le confinement: “Sacrifier les jeunes à la santé des vieux, cest une aberration”

https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/beregites-sanitarnogo-porjadka

https://www.letelegramme.fr/france/andre-comte-sponville-il-faut-sortir-du-confinement-a-duree-indeterminee-23-04-2020-12542774.php

https://www.lecho.be/dossiers/coronavirus/andre-comte-sponville-j-aime-mieux-attraper-le-covid-19-dans-un-pays-libre-qu-y-echapper-dans-un-etat-totalitaire/10221597.html

https://www.franceinter.fr/idees/le-coup-de-gueule-du-philosophe-andre-comte-sponville-sur-l-apres-confinement

https://www.philomag.com/lactu/dialogues/andre-comte-sponville

francis-wolff-preferons-nous-la-sante-a-la-liberte-43148
André Comte-Sponville. : « Laissez-nous mourir comme nous voulons ! ». Le Temps, 27 avril 2020
André Comte-Sponville, Nietzsche le briseur didoles, interview dans le Figaro Magazine du 18 août 2013, p. 76.
سەبارەت بە بابەتی دانایی، ئازادیی و ڕەوشت بڕوانە
André compte sponville,Présentations de la philosophie,éd.Albin Michel S.A,2000,pp : 15-27, 69-79, 143-152

فەلسەفەکاری کۆنت-سپۆنڤیل لەنێوان دانایی و پزیشکی دا بەشی 17 ... ئازاد حەمە

“” قوتابخانەی فەیلەسوف عیادە (کلینیك) ی پزیشکە””
ئێپیکتێتۆس Epictetus

سەرەتا: چاندنی فەلسەفە لە کۆمەڵگە هەڵکردنی ڕوناکییە. دەرکەوتنی ئەم ڕوناکییەش لەڕێگای نووسینی فەلسەفییەوە، کە تەقەلایەکە بۆ پایانهێنان بە گرفتەکانی مرۆڤ، پێویستی تاك و کۆمەڵگەیە. هەردەم فەلسەفە بەدوای هەلێکدا دەگەڕێت تا قسەی خۆی لەمەڕ ئەو گرفتانە بهێنێتەگۆڕێ کە ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبنەوە. گرفتەکان بۆچوونەکانمان پەرتدەکەن، پرسی نوێ دەخوڵقێنن و مشتومڕی تازەش دروستدەکەن. هەر لەم ڕوەوە پێیبەوە دەبەین کە فەلسەفە بیرکردنەوەیە، پێتای کەرەناش واتە هەمووان. کەواتە لە هەنووکەدا فەلسەفە کە لە پێتای ناوبراو قسەدەکات لە هەمووان بیردەکاتەوە. لێرەوە پزیشکی دەبێتە باسی هەمووان. لەبەرئەوە هەر لەم دەستپێکەوە دەپرسین: لە کوێی پزیشکیدا بەدوای دانایی (حیکمەت) Wisdomدا بگەڕێین؟ وەکیتر، پزیشکی پێویستی بە فەلسەفە هەیە؟ قەرزاریی فەلسەفیی پزیشك لە قازانجی کێیە؟ نەخۆش یان پزیشك؟ بە زۆرێکمان ڕوونە کە فەلسەفە و دانایی لە پێکەوەبوونیان لەتەك یەکدا مانا بەیەك دەدەن. دانایی

کە ئامانجە سەرووی فەلسەفەیە. ئەگەرچی کۆڤید-19 تاقانە پەتا نییە، بەڵام زۆرێك تێڕامان و بیرکردنەوەی جۆراوجۆر، لێکدانەوەی ئاوارتە و خێرای لە فۆڕمی پرسیار خستەوە. چەند بایەلۆژیست و پزیشك قسەیانتیاکرد ئەوەندەش فەیلەسوفەکان لەو بارەوە قسەکەربوون. ئەوەی فەلسەفە قسەی تیاکرد جیابوو: پرسیار لەسەر مەرگ، لێکەوتە بووناوییەکانی کەرەنتین، جەستە، دابڕان و .. هتد کەوتنە ناواخنی قسەکانەوە.

جێگای سەرنجە لەژێرسایەی ئەم ناونیشانە “”کۆنت—سپۆنڤیل Comte-Sponville: فەلسەفەکاری لەنێوان دانایی و پزیشکی دا”” بە چەشنێکی تر ناواخن بەم بەشە نووسینەمان دەدەین کە بە هزری کۆنت—سپۆنڤیل سەبارەت بە کۆڤید-19 تایبەتە. لەرێ ئەوە دەخەینە ڕوو، بەپێی بیرکردنەوەی فەلسەفیی بیرمەندی فەرەنسی کۆنت—سپۆنڤیل قوربانیدان بە ئازادی لە پێناو تەندروستی هەڵەیە، کەرەنتین ناشێت کۆیلایەتی بێنێت:”لە نەخۆشی ناترسم لە کۆیلایەتی دەترسم”. مەترسیدارە بایەخدان بە پزیشکی کاتێك لەسەر حسێبی ئازادی، بەختەوەری و دادپەروەری بێت.

کەوابێت چیمان لە هەگبەی ئەم باشە داناوە؟ بەچوونی کۆنت—سپۆنڤیل بە دانایی دەکەین بە بناغە لەم بەشە تا ئەوە بخەینەڕوو کە دانایی دەروازەی بەختەوەرییە. بە گەیشتنیش بە بەختەوەری ،لەسەر دەستی ئەم بیرمەندە، بە تونێلی دانایا تێدەپەڕین. ئەمەش فەلسەفەی کۆنی یۆنانمان بیردەخاتەوە (ئەپیکۆرییەکان)، کە لەوێندەرێ دانایی پێوەری ڕاستەقینەی بەختەوەرییە. بۆ بەختەوەری؟ لەبەرئەوەی بەختەوەری شەڕی ڕاڕای و غەممان بەدەکات. بەچوونەکانی ئەم بیرمەندە لەو بارەیەوە واشمانلێدەکات لە هەندێك شوێن، لەڕێگای قسەکردن لەسەر دانایی، قسە لە چێژ، ئازادی، ڕەوشت، مەرگ بکەین (ئەوەیان لە بەشی 18 دەبینەوە سەری). بە بەچوونی کۆنت—سپۆنڤیل فەلسەفە مەیلی بە دانایی هەیە، واتە مەیل بەرەو ژیانێکی زۆرتر ڕوون، پتر ژیر، ئازاد و بەختەوەر. فەلسەفە پەیوەندی بە بیرکردنەوەی باشتر و باشترکردنی ژیانەوە هەیە. بۆیە دەپرسین دانایی چییە؟ دانایی بریتییە لە ئەوپەڕی بەختەوەریی لە ئەوپەڕی ڕوونیدا. غەمێکی ڕاستەقینە باشترە لە خۆشییەکی درۆ. هیچ شتێکیش لە خۆشییەکی ڕاستەقینە خۆشتر نییە. هەر ئەوەشە ڕاستی خۆشەویستی(سپینوزا) و خۆشەویستی ڕاستەقینە. هاوکات کە دانایی ناشێت لە تەندروستی دا پووختبکرێتەوە پزیشکی دێتەگۆڕێ، موخابن گشت پزیشکیش لە تەندروستیدا چڕناکرێتەوە. لەکوێی پزیشکیدا بەدوای دانایی دا بگەڕێین؟ مەگەر ئەپیکتێتۆس Epictetus وتەنی ””قوتابخانەی فەیلەسوف عیادەی (کلینیک) ی پزیشك”” نییە! لە دانایی

پزیشك و دانایی فەیلەسوف چی بەرهەمدەت؟ دانا پەیوەستی بە فەلسەفەکردن نییە، ئەمە بەپێی کۆنت-سپۆنقیل، ئەی پزیشك ئەو پەیوەستییەی نییە؟

پەیکەربەندی ناو دانایی

پێش ئەوەی بێینەسەر باسی"پزیشکی پەیوەستی بە فەلسەفە هەیە؟" بەپەیوەستی دەزانین جیاوازی لەنێوان دانایی (حیکمەت) Wisdom و فەلسەفە دا بکەین. تێگەیشتن لە دانایی لە ڕوانگەی فەلسەفی ئاندرێ کۆنت–سپۆنقیلەوە وامانلێدەکات لە ڕەچەڵەکەی وشەی فەلسەفە بەئاگابین. دانایی کە بابەتێکی گەرمی فەلسەفییە و مشتومڕی قووڵی فەلسەفیشی لە مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا لە بارەوەکراوە لە پەرتووکی"خستنەڕووی فەلسەفە""ی ئەم بیرمەندە فەرەنسییە شیاوی بە پەردە هەڵماڵین لەسەر ئەو جۆرە پرسیارە هزرییانە دەدۆزرێتەوە کە فەیلەسوفە هاوسەردەمەکانی کاریان لەسەر نەکردووە. وشەی فەلسەفە philosophia لە لێکسیکۆنی یۆنانی پێکهاتەیەکی دیاریکراوی خۆی هەیە کە بەمانای خۆشەویستی بە دانایی دێت. ئەدی دانایی چییە؟ مەبەستلێی زانینە؟ جا بێت و بابەتەکە بەم شێوەیە بێت دانایی ئەوەیە کە لە یۆنانی بە Sophia و لە لاتین بە sapientia دێت. ئەمەش زۆربەی فەیلەسوفە مەزنەکان لە هێراکلێتسەوە بەو جۆرە ناوزەدیانکردووە. دانایی بە ئەفلاتون، سپینوزا ،ستۆیستەکان، دێکارت، کانت، ئەپیکۆر، هەمیشە بە هزر، ژیری و زانینەوە لکاوە. بەشێوازێکی تر، دانایی هەردەم بە جۆرێك لە زانینەوە گرێدراوبووە کە هیچ زانستێك ناتوانێت ڕاستەقینەیێکەی بسەلمێنێت یان هیچ ئەزموونگایەك ناکارێت تێستیبکات. ئەمەش لەبەرئەوەی کە دانایی جۆرە زانینێکی پراکتیکییە نەك تیۆری، بە ژیانەوە پابەندە نەك بە زانستەوە. زۆرجاریش یۆنانییە کۆنەکان دانایی تیۆری یان تێڕامانیان Sophia لەگەڵ دانایی پراکتیکیدا phronesis هاوشانی یەکدیکردووە، لەکاتێکدا کە تێڕامانی ڕاستەقینە(خودی دانایی) بریتییە لە کۆکردنەوەی هەردوو لایەنەکە.

لەو گفتووگۆیەی کۆنت–سپۆنقیل تایبەت بە چییەتی دانایی وەگەڕیدەخات بە پاڵپشتی بۆچوونێکی ئەریستۆ پێداگیری لەو بینینە دەکات کە دانایی نە زانستە و نە تەکنیك. شتێکیشە کەمتر پشت بە ڕاستەقینەیی دەبەستێت و زۆرتر بریتییە لەو شتەی کە باشە بە خودی خۆ و بۆ ئەویترییش. کەوابێت دەشێت بوترێت: دانایی زانینە؟ گومانیناوەت کە دانایی، بە قسەی کۆنت–سپۆنقیل، زانینە. ئەوەبەتە زانینی ئەوەی کە چۆن بژیین. ئەمەش کە دانایی لە فەلسەفە

جیادەکاتەوە، بەزۆریش بە مانای چۆنیەتی بیرکردنەوە دێت، بەڵام فەلسەفە هیچ مانایەکی نییە تا لە دانایی نزیکنەبێتەوە. بەنزیکبوونەوەی فەلسەفە لە دانایی مانا بەخۆی پەیدادەکات. ئەمەش پەیوەندی بەوەوەیە کە باش بیرکردنەوە باش ژیان دەگەیەنێت. ئەمەش وادەکات فەلسەفەبکەین. مۆنتاین Michel de Montaigne وتەنی فەلسەفە ئەو زانینەیە کە بە ژیان ئامادەمان دەکات. هەر ئەمەشە کە بیرمانچەتەوە. لەبەر ئەوەش کە دانا نیین زۆرترین پێویستیمان بە فەلسەفەکردن هەیە. بە بۆچوونی کۆنت-سپۆنقیل دانا پێویستی بە فەلسەفەکردن نییە. دانایی ئامانجە و فەلسەفەش ئەو ڕێگایەیە کە بە گەیشتن بەو ئامانجە دەگیرێتەبەر. بۆ ئەوەی فێربین چۆن بژیین دەبێت فریای ئەو ژیان تەژیانە بکەوین. لێرەوە قسەکانی مۆنتاین زۆرتر کاریگەر دەبن و ،کۆنت-سپۆنقیل ئەو فریاکەوتنە بەوە ڕووندەکاتەوە کە پێوستمان بە فێربوونی ژیانە پێش ئەوەی دواکەوین. فێربوونی مردنیش لە تەك فێربوونی ژیان دادەنێت. چ ژیان و چ مردن ، بەپێی مۆنتاین، پێویستی بە فێربوونە. ماناداری لێرە ئەو قسەیەی مۆنتاین بە نموونە بهێنینەوە کە دەڵێت: تۆ نامریت لەبەرئەوەی نەخۆشیت، لەبەرئەوەی کە دەژیت. بۆیە فەلسەفە لەم حاڵەتەدا پێناگایە. کۆنت-سپۆنقیل بە پێچەوانەی مۆنتاین پێیوایە فەلسەفە بەبێ جیاوازی بە گشت تەمەنێك پێویستە. بەلاشیەوە سەیرە ئەوانەی دەیانەوێت فێری ماتماتیك، فیزیا، مێژوو و ئاوازی موزیکی بن یان ئەوانەی دەبنە پزیشك و ئەندازیار، لە فێربوونی فەلسەفە دووردەخرێنەوە و فەلسەفەش ناخرێتە پرۆگرامی خوێندنیانەوە. قسەکانی کۆنت-سپۆنقیل بەپەرەپێدانە بەو تێگەیشتنە مۆنتاینیەی کە پێویستە فەلسەفە بکەین پێش درەنگکەوتنمان. کەواتە فەلسەفەکردن کاتی خۆی هەیە و مەرجە ئەو کاتە بدۆزینەوە و فریای فەلسەفەکردنەکەمان بکەوین. فەلسەفەکردنەکەمان مایەی بەختەوەربوونیشمانە. لێرە ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە فەلسەفەکردن بە ژیانژیانەکی ئازاد و بەختەوەرەوە گرێدەداتەوە. کۆنت-سپۆنقیل لەڕێگای سپینوزا و مۆنتاین و بیریارە گەورەکانی ڕۆشنگەریشەوە هانماندەدات لە بەدەستهێنانی دانایی بوێربین، پێویستیشناکات زیادلەپێویست چاوەڕوانبین تا بە بەختەوەری بگەین. با زوو پێیبگەین. هەمیشە کات بۆ فەلسەفەکردن شیاوە (ئەپیکۆر).

لەوەی لایسەرەوە ئەوە حاڵیدەبین، گەیشتن بە دانایی ناشێت دواخەین. کۆنت-سپۆنقیل دەپرسێت ئەوە کامە داناییە کە مەبەستە زوو پێیبگەین؟ ئایا دانایی چێژە، ئەوەی ئیپیکۆر Epicurus باسیدەکرد؟ یان دانایی ویستە ،ئەوەی ستۆیکستەکان(مەبەست فەلسەفەی Stoicismە) قسەیان تیاکردووە؟ یاخود دانایی گومانە،کە گومانخوازەکان

جەختیان لێکردووە؟ یان دانایی زانین و خۆشەویستیە، ئەوەی سپینوزا باسیکردووە؟ یاخود دانایی ئەرك و هیوایە، هەروەك كانت گرنگیداوەتێ؟ ئەم لایەنانە جیاوازی بینینی فەلسەفە بۆ گەیشتن بە دانایی نیشاندەدەن. دانایی هەر چەنێك بێت زۆربەی فەیلەسوفانی والێکردووە لەسەر ئەوە کۆکبن کە دانایی پەیوەندی بە جۆرێك لە بەختەوەری، دڵنیایی یان ئاشتییەکی ناوەکییەوە هەیە. دانایی جیایە لە غەم، دڵبەنگی و ئازار کە مرۆڤ پێویستی پێیان نییە. لێرەوە دەشێت ئەوە بوترێت کە فەلسەفەکردن فریادڕەسە و هەنگاویشە بۆ دورکەوتنەوە لە غەم، دڵبەنگی و ئازار، کە هەرهەموو ئەوانە هەرشنبەرن بەسەر خۆشی و دڵنیایی مرۆڤ. ئەوەی کە لەگەڵە داناییدا یەکناگرێتەوە و خۆی وەك کۆسپێك لەبەردەم داناییا نیشاندەدات گەوجییە (دڵبەنگیی). باشە ژیانی مرۆڤ چ پێویستییەکی بە داناییە کە تەمەن کورت بێت و کات زۆر بەدەستەوە نەبێت؟ شێوەی نێوان ژیری و دڵبەنگی بە قازانجی کام لا لە ژیانی مرۆڤا تەواودەبێت؟ کۆنت—سپۆنڤیل فەلسەفەکردن دەکاتە هیوایەك بۆ دەربازبوون لە دژواری و نادڵنیاییەکانی ژیان، عەقڵگەرایش بە بەهادەکات گەر نەکارێت ژیانمان ڕوناکبکات و لە دڵبەنگی بەدورمانخات. عەقڵ قورسای خۆی هەیە، بەعەقڵییەکی زۆریش لە ژیانی زانایان و فەیلەسوفان بەدیدەکرێت. بۆیە بیرکردنەوە باشترین چارەسەرە، بیرکردنەوە لەوەی کە خراپ و لانەواز نەژیین. لەم ڕێیەوە کۆنت—سپۆنڤیل پێی بە ئەوە دەبات چ دانایی و چ فەلسەفە شتگەلێکی تایبەتن و پەیوەندیان بە خودی، تایبەتمەندی، کەسەکەوە هەیە. نە دانایی بە خاوەنسازی دەزانێت و نەش فەلسەفە بە ئاین و بە ڕەوشت دەزانێت. ئەوەی زێدە گرنگە ئەوەیە کە مرۆڤ دەستبەرداری ئازادی، ئاگای و بەختەوەری خۆی نەبێت.

پرسیارە گرنگەکە لێرە ئەمەیە: چۆن ئەم ژیانە بژێین؟ ئەمە ئەو پرسیارەشە کە هەمیشە ڕووبەڕووی فەلسەفە بووەتەوە. پێدەچێت وەڵامەکە دانایی بێت، بەڵام دانایییەکی بەرجەستە، ژیاندۆست و پراکتیکی. دانایی داوامانلێدەکات پتر پراکتیکی بین. لێرە کۆنت—سپۆنڤیل بە وتنێکی کامۆ (چاترە بوترێت کامی) Albert Camus و کاڤایەس Jean Cavaillès دەگەڕێتەوە: بەئەوەی واقیع بگۆڕێین پێویستمان بەوەیە مامەڵەی لەتەك ئەو واقیعە دا بکەین کە دەیکەڕێین. دانایی بەمجۆرە بێت یۆتۆپیا نییە. خەونی دانایی نزیکبوونەوەیە لە ڕاستی و پراکتیك. واتە دانایی داوامانلێدەکات وێڵناوی نەبین و زۆرتر کار بۆ گۆڕێین بکەین.

کەمبایەخ نییە ئەوەش بڵێین کە کۆنت—سپۆنڤیل لە ڕێگای پرسیاری دانایی چییە؟ گرینگی ئەم بابەتە لەناو فەلسەفە بەئەندازەیەك

دەخاتەڕوو، کە ناشێت بە چەمکگەلێکی وەك بەختەوەری، ژیری، ئازادی و خۆشەویستییەوە نەبەستێتەوە. دانایی دەکات بە ژیانێکی بەختەوەر لەناو ژیانێکی ڕوونا. تەنانەت فەلسەفەکردنیش کۆششێکە بۆ چاکترکردنی ئەو ژیانە بەختەوەرە. فەلسەفەکردن چەنەبازی و شەڕە زاراوە نییە، گەڕانە بەدوای خۆشی ژیانا. خودی دانایش ئامانجە، ئامانج بە ژیانێکی بەختەوەر. چۆنیەتی بیرکردنەوە و چۆنیەتی خۆشەویستیکردن داوامانلێدەکات لە فێربوون بگەین. بۆ ئەوەی بەختەوەربین فێربین پێویستە فێربین بیربکەینەوە و فێربین خۆشەویستیبکەین. ئەمەش فەلسەفەکردن کە هەنگاوە بۆ ئامانجە گەورەکە کە دانایییە. لێرەوە ڕێگای تەندروستی دەگرینەبەر. تەندروستی لەخۆیەوە دروستنابێت. تەندروستی باش پێویستی بە تەژیانی باش، بەختەوەری ڕاستەقینە هەیە. نکوڵیناوەت کە پێگەی تەندروستی لە ژیانی بەختەوەریدا ونناکرێت و تامی لە ژیانا دەمەنێتەوە.

پزیشکی پێویستی بە فەلسەفە هەیە؟

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا بابەتی پزیشکی هاتە نێو گفتوگۆکان و پزیشك وەك زۆرترین قسەکەر ڕۆژانە دەرکەوت. لایسەرەوە لە ڕوانگەی ئاندرێ کۆنت-سپۆنقیلەوە ئەوە ڕاڤەکرا کە دانایی چییە و لە چ پەیوەندییەکیشدایە لەتەك فەلسەفە و دواتر لەتەك تامی ژیان و بەختەوەریدا. لێرەوە ئاقاری وتنەکانمان بۆ شێوازێکی دی دیزایندەکەین. گفتوگۆی بابەتی پزیشکی و فەلسەفە، پزیشك و فەیلەسوف بەجۆرێك دەجوڵێنین کە ئاسە لەبەردەم ئەو جۆرە پرسیارە هزریانەدا بکەینەوە کە تاکی ئەمە لە ئێستادا پێویستیەتی. گفتوگۆی ئەوەی کە پزیشکی پێویستی بە فەلسەفەیە، ئەم باسە لە کۆنت-سپۆنقیلەوە دەستپێناکات و گفتوگۆیەکی دێرینی فەلسەفی لەو بارەوە لەئارادایە. دەستپێکە یۆنانییەکەی بۆ هیپۆکراتەس Hippocrates دەگەڕێتەوە کە بە باوکی پزیشکی دەتەناساندن. بەپێی ئەوەی لێرە قسەمان لە ئاندرێ کۆنت-سپۆنقیلە، کە لە هەنووکەدا بەشێکە لە فۆرمی بیرکردنەوەکانی فەلسەفەی هاوچەرخی فەرەنسی یان یەکێکە لە بەرهەمهێنەرانی فۆرمی بیرکردنەوە لەناو فەلسەفەی هاوچەرخی فەرەنسی، بەپێویستی دەزانین لەو بارەیەوە وتنەکانی بخەینە بەرباسی فەلسەفییەوە. ئەمە وادەکات بەڕێین فەلسەفەکردن بە ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە بژاردەیە لەبەردەم ئازادی ژیان و گوزارەکردن لە بۆچوونی خۆی. لە لێدوانێك کە ژێرار ئۆستەرمان Gérard Ostermann، پرۆفیسۆر لە سایکۆتەراپی

(چارەسەرسازیدەروونی Psychotherapy) ، لەتەك كۆنت-سپۆنقیل لە “گۆقاری سایكۆمیدیا” ئەنجامیداوە دەبینین كۆنت-سپۆنقیل ئاماژە بەوە دەكات كە، فەیلەسوف توانای عەقڵی خۆی بۆ گەیشتن بە جۆرێك لە دانایی بەكاردەهێنێت. هەر ئەو داناییەشە كە ژیانێكی ئازاد و بەختەوەر بۆ فەیلەسوف دابیندەكات. بەمە فەیلەسوفبوون تەقەلایەكە بۆ بیركردنەوە لە ژیانی خۆت و لە بیری خۆت. ئەم بیركردنەوەیە لە ژیانی خۆت، بۆ كۆنت-سپۆنقیل، بە مانای نقووبوون لە جیهان، لە كۆمەڵگە و لە مێژوو دێت. ئەمەش خۆشی و شادیهێنەرە. ئەم خۆشی و شادییە ئەو داناییە دەیهێنێت كە فەیلەسوف لەڕێگای بیركردنەوەوە پێیدەگات. هیچ شتێكی تر (نە مادەیهۆشبەر نە كڕینی فیلایەك) جگەلە دانایی ناكارێت ئەم بەختەوەرییە دابینبكات.
نیچە پێماندەڵێت گشت فەیلەسوفێك شتێكی لە پزیشكی تێدایە و پێچەوانەكەشی هەر ڕاستە. فەیلەسوف پزیشكی شارستانییە (نیچە). كۆنت-سپۆنقیل وایبۆدەچێت كە گشت یۆنانییە كۆنەكان باوەڕیان بەمە هەبووە. یەك لەو فەیلەسوفانەش كە داكۆكی لەمە كردووە ئەپیكۆری ئازیزە. بەپێی ئەپیكۆر””لاوێك هەروەك پیرێك دەتوانێت دەست بە فەلسەفە بكات. بەهیچ یەكێكیان درەنگ نییە ڕۆحی خۆی تەندروستبكات””. بەواتایەكیتر، هەرگیز زوو یان درەنگ نییە بۆ فەلسەفەكردن، لەبەرئەوە هیچكات زوو یاخود درەنگ نییە بۆ خۆتیماركردن. تەمەن مانای بۆ پزیشكی نییە، ئەوەش پزیشكی مناڵان (Pediatrics) و پیرناسەكان (Gerontology) چاك دەیزانن. لەبەر هەمان هۆكار تەمەن بۆ فەلسەفەش بوونی نییە. كۆنت-سپۆنقیل لەمەوە جەخت لەوە دەكات كە تەمەن نە بۆ پزیشكی و نە بۆ فەلسەفە مانای نییە. بەڵێ ئەمە تاڕادەیەك ڕاستە كە تەمەن بۆ سوودوەرگرتن لە فەلسەفە یان پزیشكی مانای نییە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كە مرۆق هەچكات ویستی دەبێتە پزیشك. مرۆق دەكرێت لە هەچ تەمەنێكدا بێت نەخۆشبكەوێت و فەلسەفەش بكات. كۆنت-سپۆنقیل وتەنی ڕاستییەك لێرە هەیە كە دەبێت بوترێت: ئەم هاوشێوەكردنەی نێوان فەلسەفە و پزیشكی هەڵەیەكی تیایە. بۆ یۆنانییە كۆنەكان فەلسەفە پزیشكیی بووە، بۆ ئەمەی سەردەم پزیشكی پتر لەوە خۆی دەردەخات. ئەڵبەتە لەبەر سێ هۆكار: هۆكاری یەكەم ئەوەیە كە ماوەیەكی زۆر، بەتایبەت لە سەدەی 19 (لە فەرەنسا لەسەر دەستی François Magendie و Claude Bernard) دواتر لە سەدەی 20 دەبینین كە پزیشكی بووەتە زانست، یان هەروەك كەنگویلەم Canguilhem دەڵێت بووە تەكنیك، یان هونەری یەكگرتنەوەی زانستە جیاكان. پزیشكی لەبەر جەوهەرەكەی بووە زانست هەرچی فەلسەفەیە ناتوانێت ببێت بەوە. ئەمەش وادەكات ئەو ئایدیایە پەسەندنەكرێت كە فەلسەفە دەكاتە پزیشكی. تەنانەت نابێتە پزیشكی

ڕۆحیش. هۆکاری دووەم کە وادەکات لە ئەمڕۆدا بیر لەوە نەکەینەوە فەلسەفە دەرمانی ڕۆحە ئەوەیە کە تەندروستی ڕۆح، لەگەڵ کاتدا، چارەسەرکەر (thérapeute- therapist) ێکی بۆخۆی دۆزیوەتەوە کە فەیلسوف نییە، بەڵکو پزیشکیدەروونی و سایکۆتێراپیۆت (چارەسەرکەریدەروونی ((psycotherapist- psychothérapeute) ە. هەر لەبەرئەوەی پزیشك هەیە ناتوانین تەندروستی ڕۆحی بکەینە ئامانجی فەلسەفە. دوا هۆکار ئەوەیە کە ناتوانین ئەو ئایدیایە پەسەندبکەین کە فەلسەفە پزیشکی ڕۆحە. بەپێی تێگەیشتنی کۆنت–سپ□نقیل ئێمە بەلانی کەمەوە لەم خاڵەدا(بەهۆی گەشەی پزیشکی، دەروونناسی و پزیشکی دەروونیەوە) لە یۆنانییە کۆنەکان ڕوونترین: ئێمە دەزانین کە دانایی ناشێت لە تەندروستی دا پووختبکرێتەوە. لێرەوە کۆنت–سپ□نقیل دەپرسێت: دانایی چییە؟ دانایی هونەری ژیانە بە بەختەوەری□وە یان بەختەوەری و هێمنییە لە ڕاستییدا. ئەم بەختەوەرییە لە تەندروستیدا پووختناکرێتەوە. واتە دانایی توانای ژیانە بەجۆرێکی کاریگەر لە جیهانێکی ڕاستەقینەدا. بۆ فەیلەسوف، بەبۆچوونی کۆنت–سپ□نقیل، بیرکردنەوە لە ساناکردنی ژیان و لە زیاد لەپێویست خۆشگوزەرانکردن ئامانج نییە، ئامانج بیرکردنەوەیە لەوەی کە ڕاستە. لە دیدی عەقڵ و فەلسەفەوە ئەو ڕاستییەی دەمانکوژێت لە درۆیەك باشترە کە ژیان دروستدەکات. ئەو ڕاستیەی ئازار دەهێنێت چاترە لەو وڕێنەیەی باشە دەهێنێت. ڕەنگە ئێوە پێتانوابێت ئەمە بۆ پزیشك بەو جۆرە نییە (لێرە قسەکەی کۆنت–سپ□نقیل ئاڕاستەی ژێرار ئۆستێرمان دەکرێت کە لە چارەسەرسازیدەروونی دا پرۆفیسۆرە).
کۆنت–سپ□نقیل بەم پسپۆرە دەڵێت: تۆ لە هەقیقەتی نەخۆشەکانت بەرپرسیار نیت، لە تەندروستی نەخۆشەکانت بەرپرسیاریت. گەر باوەڕیشمان بە ئازادی عەقڵ هەبێت ئەوا بیر لەوە ناکەینەوە باش چییە، بیردەکەینەوە بەپێی پێوانە بۆ ئەو ئایدیای ڕاستییەی دەدرێت (سپینوزا) یان شیاوە (مۆنتاین).
لەسەر بنەمای وتنەکانی کۆنت–سپ□نقیل زۆربەی فەیلەسوفە هاوسردەمەکانی خۆی باوەڕیان بەوەیە فەلسەفە دەرمان نییە، بەڵام پێشیانوایە پزیشکی دەتوانێت فەلسەفەیەکی نایاب دروستبکات. فەلسەفە شتە پێویستەکەیە کەچی ئامانجی سەرەکی فەلسەفە داناییە، واتە بەختەوەری و ئارامی. ئەوەتا نەخۆش بە دکتۆر دەڵێت: “دکتۆر من غەمبار، ماندوو و ڕاڕام: دەتوانن شتێکمبدەنێ تا پێیچاکببمەوە؟” کۆنت–سپ□نقیل لەوە تێدەگات کە خەمۆکی جارجارە بکوژە، چونکە دایکی بەوە مردووە، وەکیتریش چارەسەری خەمۆکی لەئێستادا ڕوو لە باشییە. ئەم بیرمەندە گومانناکات کە ڕاڕایی، غەم و ماندوبوون هەن. لەوەش حاڵییە بەد بەختی، غەم، بێزاری و

ڕاڕایی نەخۆشی نیین. ئاساییە جارجارە ڕاڕا و ماندوو و عەمباربین. گشت ئەمانەش بەشێکن لە مرۆییبوونمان. بەپێی ئەوەی مرۆڤایەتی ناساغی نییە ئیدی ناچێتە سایەی پزیشکییەوە. بۆ کۆنت-سپۆنڤیل کێشەکە لەوەدایە ئەمە پزیشکی دەسەپێنین بەسەر ژیانمان و بگرە بەسەر گشت کۆمەڵگەکەشمان. گازندەی شارستانی نوێش دەکات کە بایەخێکی زۆر بە تەندروستی دەدات و پزیشکیش گەورە دەکات. ئەم شارستانییە دەیەوێت بەختەوەری بکاتە دوا ئامانجی تەندروستی لەکاتێکا پێشتر بەختەوەری باڵاترین بەها بووە. هەموو ئەمانە لەژێرسایەی پان- پزیشکیگەرایی pan-médicalisme دا ڕوودەدات، کە هەموو شتێك بریتییە لە پزیشکی و تەندروستیش دوا ئامانجە. کۆنت-سپۆنڤیل پیشەی پزیشکی بە بەرپرسیار دەزانێت لە سەرهەڵدانی دیاردەی پان-پزیشکیگەرایی. لەم ڕووەوە دەگەڕێتەوە بۆ پێناسەی تەندروستی بەپێی تێگەیشتنی "ڕێکخراوی جیهانی تەندروستی": تەندروستی نەبوونی نەخۆشی یان لاوازی نییە، تەندروستی بوونی حاڵەتێکە لە باشگوزەرانی جەستەیی، عەقڵیی و کۆمەڵایەتی. جاگەر وابێت سێ میلیۆنێك هاوڵاتی بێکار و مەحروم هەن کە پێویستیان بە دەرمانە. ئەم چەند میلیۆنە لە باشگوزەرانی جەستەیی، عەقڵیی و کۆمەڵایەتیدان، بەڵام بێکار و فەرامۆشکراون. بۆیە کۆنت-سپۆنڤیل لەم پێناسەیەی "ڕێکخراوی جیهانی تەندروستی" ناکۆکییەك بەدیدەکات. بۆیە دەبێت بپرسین پاتۆلۆژی Pathology چییە؟ ئەمە شتێکە ،کۆنت-سپۆنڤیل وتەنی، مرۆڤ واهەستدەکات حاڵی باش نییە یان ناتوانێت بە کارەکانی هەستێت. لەسەر بناغەی تێگەیشتنەکانی ژۆرژ کەنگویلێم Georges Canguilhem نەخۆش ناکارێت ژیانی ئاسای خۆی بژیت و کارەکانیشی پەکدەکەون. جیاوازی نۆرماڵ و نانۆرماڵیش ئەوەیە کە نۆرماڵ هەستدەکات باشە و ئێشی لە هیچ شوێنێك نییە. هەرچی پاتۆلۆژییە واتە بوونی ئێش لە شوێنێك دا. کەسەکە هەست بە ناساغی و پەککەوتووی دەکات. ئەمە بەو مانایەش دێت کە پاتۆلۆژی ناوەکەی بەخۆیەوەیەتی. لە یۆنانیدا بە پاتۆس (سۆز) دێت ، بە واتای ئەوەی دەیچێژین و پیایتێدەپەڕین، جا ئەوە بەدبەختی بێت یان ناخۆشی. لەبرەوە ڕەنج بەباچوون دەبێتە ئێش و بەدبەختیش خۆی وەك نەخۆشی نیشاندەدات. لە پزیشکیشا نۆرماڵبوون Normality بە واتای ئاساییبوون دێت، شتێك کە لادان بەم لا و بەولا ناناسێت و ڕیشەی وشەکەش لە وشەی "نۆرم" ی لاتینییەوە دێت. هەرچی نانۆرماڵبوون Abnormality بەمانای نائاساییبوون دێت، بە ڕیشەی وشەی omalos ی یۆنانی دەگەڕێتەوە کە بەمانای یەکسان، یەکانگیر و نۆرم دێت. کەچی an omalos (شاز، نانۆرماڵ)- مانای وشەکە بە ناڕێك، نایەکانگیر و زبر (کەنگویلێم) دەگەڕێت. لەبرە کۆنت-سپۆنڤیل بە پشتبەستن بە

بۆچوونە پاتۆلۆژییەکانی کۆنگویلێم قسەلە قەڵەوی دەکات کە ماوەیەك لە ئەمەریکا ،لەناو ه□زار و ڕەشپێستەکانا، شازێکی ئاماری نەبووە.

لە دیدی پزیشکییەوە ئەمە نۆرمال□ن□کراوە. بەپێی پێوانە ئامارییەکان بێت کاتێك هەموو تووشی قەڵەوی دەبن(ئەمڕۆ زەعیفی شازێکی ئامارییە) شتەکە ئاسای بوو□ تەوە لەکاتێکا قەڵەوی حاڵەتێکی ناساغییە(پاتۆلۆژییە). نۆرمال□ واتایەکی ئاماری و ئاشتیئامێز نییە، واتایەکی دینامیکی و وروژێنەرە. ل□ بەرئەوەی ژیان دینامیکییە ئەمە وادەکات هەموو دەرمانێك وروژێنەر(پۆلیمیك ،جەنگ، پێکدادان) بێت، ئەمە بەتایبەت کە دەرمان لەتەك نەخۆشیا دەجەنگێت.

هەر ئەمەش شتێکمان لەسەر پیشەی پزیشکەکان پێدەڵێت، بە پزیشکەدەروونیی□کانیشەوە، کە لەگەڵ حاڵەتە ناساغەکانا مامەڵەدەکەن نەك ئەو حاڵەتانەی دەگمەنێکی ئامارییە یان شۆکێکی کۆمەڵایەتین!

ل□ بەرئەوە پزیشکی بۆ ئەوە هەیە کە چارەسەر بدات. کۆنگویلێم وتەنی نەخۆشی ئاستێکی ژیانە. شتێکی ئاساییە. لەبەرامبەر ئەوە تەندروستی شتێکی کاتییە. مەترسی نەخۆشیش یەکێکە لە ناواخنەکانی تەندروستی.

بۆیە کۆنت—س□پ□نقیل سەبارەت بەم لایەنە بۆ گوزارە دەگمەنەکەی مۆنتاین د□گ□□ت□وە: ""تۆ نامریت ل□ بەرئەوەی نەخۆشیت، دەمریت ل□ بەرئەوەی لە ژیاندایت"".

ب□ بۆچوونی کۆنت—س□پ□نقیل فەلسەفە پێش هەموو شتێك دیسپلینێکی ئەکادێمی نییە، حاڵەتێکی مرۆییە. بۆیە پزیشکەکان وەك هەموو مرۆڤێك پێویستیان بە فەلسەفەکردنە. پزیشکەکان لە دیدی ڕەوشتییەوە پێویستیان بە فەلسەفەکردنە، ئەمە بەسەر هەموو پیشەیەکدا پەیڕەونا کرێت. پزیشکەکان بەپێی پسپۆریان ڕوبەڕووی زۆرترین سەختی دەبنەوە: ناخۆشی، نەخۆشی، مەرگ، ئەمەش واتە پزیشکی پیشەیەکی تراژیدییە. سەختییەکانیش هەر ئەوانە نیین. پزیشکەکان لەگەڵ ئەویتر ڕووبەڕووی سەختی دەبنەوە. بۆ؟ ل□ بەرئەوەی خود بابەتی پزیشکییە، هاوکات پیشەی پزیشکی ڕەوشتییە. پزیشکەکان لەگەڵ خۆشیانا ڕووبەڕووی سەختی دەبنەوە. باشە بۆ؟ ل□ بەرئەوەی پزیشکەکان پیشەیەکی گۆشەگیرئامێزیان هەیە. سەرئەنجام، کۆنت—س□پ□نقیل پێیوایە لەنێوان ئەمی فەیلەسوف و ئەویتری پزیشکدا، ئەمی فەیلەسوف پێویستی بەوە نییە ببێتە پزیشك، هەرچی ئەویتری پزیشکە پێویستی بەوەیە ببێتە فەیلەسوف، هیچ نەبێت ل□ بەر خاتری نەخۆشەکانی. تەنانەت کۆنت-س□پ□نقیل لە لێدوانێکی تردا باوەڕی وایە پزیشکی تەنیا بریتی نییە لە تەندروستی. پزیشکی شتێکی ئاڵۆز و دژوارە. واتە لە تەندروستی گەرورەترە. هەرچی داناییە ئەوە دەکەوێتە پاش تەندروستییەوە.

لە خەمۆکییەوە بۆ فەلسەفە

گومانی ناوێت کۆڤید-19 بەپێی قەبارەی خۆی خەمۆکی لەتەك خۆیا بەهێناین و ئەوەش کرۆك و سیمای ژیانمانی گۆڕی. فەلسەفە کار لەسەر هاتنەدەرەوە لەم خەمۆکییە دەکات. فەلسەفە، کە هەڵوێستکردنە بەرامبەر بە خودی خۆ و جیهانی دەرەوەی ئەم خودە، سازێنەر و بەدارکەرەوەی ئەو پرسیارانەشە مانا بە ژیانمان دەدەن. چی مانا بە ژیانمان دەدات؟ ئازادی؟خۆشەویستی؟بەختەوەری؟ هەموو ئەمانە باشەن و فریادڕەسیشن. لەم سۆنگەیەوە بەوە دەگەین کە هاتنەدەرەوەمان لە خەمۆکی ئیشی فەلسەفەیە. ئیشی فەلسەفە کارکردن لەسەر ڕۆحمان و دەربازبوونمان لە دۆخە چەقبەستووەکان. ئاشنابوونیش بە فەلسەفەی ئەپیکۆر Epicurus سەرەتای دابڕانمانە لە خەمۆکی. ئەمەش بەجۆرێك لە جۆرەکان کۆنت-سپۆنقیل تامیکردووە. تامی فەلسەفەی ئەپیکۆر تایبەتمەندی خۆی هەیە. ئەم تامە شیفایە، شیفا دەرمانە. فەلسەفە دەرمانی هاتنەدەرەوەیە لە ناساغی. ئەپیکۆر بە زۆرێك لە بیریارانی ڕۆژئاوا پەناگای بەختەوەرییە، کانیاوی چێژ و خۆشییە. ساردی خەمۆکی فەیلەسوف لەناو گەرمایی فەلسەفەی ئەپیکۆر دەتوێتەوە. هزری ئەپیکۆر دەرمانی ڕاڕایی و پەشێوی ڕۆحە.

ئەو قسانەی لایسەرەوە لەسەر ئەو بناغەیە پەسەنددەکەین کە کۆنت-سپۆنقیل ئەو فەیلەسوفە فەرەنسییەیە لە خەمۆکی ژیانەوە، لە خەمۆکی ناو خێزانەوە (مردنی دایکی بە خەمۆکی) بەرەو فەلسەفە هاتووە. بەمە کۆنت-سپۆنقیل کاری بەئەوە کردووە لەناو فەلسەفەدا هێزی بیرکردنەوەی خۆی بخاتە خزمەتی لاوازییەکانیەوە، ئەو لاوازییانەی لە ژیانیا هەیبووە. لەکۆتایشا خۆشەویستی بە ژیانی گۆڕیوە بە کردەیەك لە فەلسەفەکردن کە ئەوەش لەگەڵ زەبری ژیانا ڕووبەڕوویکردنەوە. ئەمە وادەکات ئەم فەیلەسوفە بڵێت: لەئێستادا لە ڕۆژئاوا گەڕانەوەیەك بۆ فەلسەفە لە ئارادایە کە هۆیەکەی بە زۆر شت دەگەڕێتەوە لەوانە: فەلسەفەکردن واتە خوڵقاندنی وەڵام بۆ پرسیارە بێ وەڵامەکان، پاشەکشەی ئەدیۆلۆژیا و ئاینەکان، حەماسی خەڵك بۆ فەلسەفە، کە ئەوەش لەم دواییە وەك شێوازێك لە نەشونمای کەسێتی خۆی دەردەخات. باشە فەلسەفە بەچی دەکارێت ئەوە بکات؟ کۆنت-سپۆنقیل لە وەڵامی ئەم پرسیارە، کە پێشتریش لەگەڵ پزیشکێکی دەروونی (کریستۆف ئەندرێی) باسیکردووە، پێیباشترە مرۆق غەمبار بێت تا بە درۆ بەختەوەر بێت. هەرچی پزیشکە دەروونییەکەیە ،کۆنت-سپۆنقیل وتەنی، کاری ئەوەیە وا لە نەخۆشەکانی بکات باش بن تەنانەت ئەگەر توانای ڕووبەڕووبوونەوەی ڕاستیشیان نەبێت. ئەم لایەنە، واتە ڕووبەڕووبوونەوەی ڕاستی ، بەپێی بۆچوونی کۆنت-

سپ□نقیل، بۆ فەیلەسوف گرنگی خۆی هەیە. فەیلەسوف ، بۆ کۆنت- سپ□نقیل، کەسێك نییە خەریکی کاری باشە بێت، کاری دروستکردنی بیرکردنەوەیە بەجۆرێکی زێدەباش. ل□ نێوان ڕاستی و بەختەوەریشدا فەیلەسوفێکی وەك کۆنت-سپ□نقیل ڕاستی هەڵدەبژێرێت، هەرچی پزیشکە دەروونیەکەیە، بە قسەی ئەم بیرمەندە، تەندروستی هەڵدەبژێرێت. لەم بارەیەوە ئەوەشمان بۆ دەگێڕێتەوە کە جارێکیان لە کۆتای ساڵی خوێندن خوێندکارێك پێیوتووە: پێش کۆرسەکەی تۆ بەختەوەرتربووم. ئەم قسەیە بۆ کۆنت-سپ□نقیل کاریگەری خۆی هەبووە و ئەوەشی گەیاندووە کە فەلسەفە بەرچاوڕوونی بە مرۆڤەکان دەدات و ئاشناشیان دەکات بە ڕاستی بەس بەختەوەریاناکات. ئەمە دەشێت بەو مانایەش ڕاڤەبکرێت کە گەیشتن بە ڕاستی دەکرێت بۆ بەختەوەری بگۆڕدرێت. واتە ئەو ڕاستەیەی بەهۆی فەلسەفەوە پێیدەگەین بەختەوەری بەخشە.

ژێردەر:

لە بەشی 18دا ئاماژە بە تێکڕای پەراوێز و سەرچاوەکان دەکەین.

[بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تر، کلیکی ئێر□ بکەن ......](#)

ئەندرێ کۆنت-سپۆنڤیل: جیهانبینی فەیلەسوفێکی بەختەوەری بە پەتا بەشی 16 …ئازاد حەمە

““هەموو گوناهەکان تەقەلان بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەکان””
سیمۆن ڤێی Simone Weil

ئاماژە: فەلسەفە لە هیچەوە دەستپێناکات، لە جێگایەکەوە دەستپێدەکات کە منداڵدانی پێکدادانەکانی ناو بیرکردنەوەی مرۆڤە. فەلسەفەش کە بەم شێوەیە دەردەکەوێت سرەوت ناناسێت. وەکیتر، فەلسەفە کە ناسرەوێت، دەشدامانەکانیشی کەڵەکەی ئەو پانتاییانە پێکدێنن دەبنە مەحەکی دادوەرییەکانمان. سەنگی دادوەرییە فەلسەفییەکان بیرکردنەوەکانمان لە لێڵییەوە بەرەو ڕوونی دەبەن و بڕەو بە تێگەیشتنەکانمان دەدەن. وەجا قەڵەمرەویی شیکردنەوەی فەلسەفیی دەتەکایەوە و ئەوەش درز دەخاتە ناو بینینی مرۆڤەکانەوە و کۆڵگەی تێڕامان بەپیتتردەکات. داخۆ قەتیسکردنی قەڵەمرەویی فەلسەفە نابێتە هۆکاری کپکردنی پرسیارەکانمان کە خودی فەلسەفە بەهۆی ئەوەوە (پرسیارەوە) هەیە؟ بێگومان هەژاری فەلسەفی بەشێك دەبێت لە لێکەوتەکانی ئەو قەتیسکردنە کە دواتر کێشەکانمان تاريك دەکەن و ڕووبەری تێگەیشتن بە چەشنێك تەسك و بچووکدەکەنەوە کە خۆشگوزەرانی هزری نەیەتەدی. بەم جۆرە بێت بەسەرهاتی ئەم بەشەمان (بەشی دواتریشمان) هەنگاونانە بەرەو هەنانەگەی کرۆکی سەیرکردنە فەلسەفییەکانی بیرمەندی فەرەنسی ئەندرێ کۆنت-سپۆنڤیل (André Comte-Sponville) لە بارەی کۆڤید- 19وە.

جیهانبینی فەیلەسوفێکی بەختەوەری، وەك کۆنت-سپۆنڤیل، بە پەتا ناونیشانی هەنگاونانەکەمان دەبێت تا بەهەیەوە لە دوو مەودا دا، لەم بەشە و بەشی دواتر، ئیش لەسەر فەلسەفەی ئەم فەیلەسوفە بکەین. مەودایەك ئەو تێگەیشتنە فەلسەفییانەیە لە تێکستەکانییەوە دەردێنین کە لە پەیوەندیدان بە واتەگەلێکی وەك: نەخۆشی، تەندروستی و بەختەوەری ….هتد. مەودای دووەم کاردانەوەی تێکستەکانیەتی لە ساتەوەختی قسەکردنەکانی لەسەر کۆڤید- 19. ڕاستە جیهانبینییەکانی کۆنت-سپۆنڤیل بە ڕاڤەکردنی کۆڤید- 19 جیهانبینیگەلێکی فەلسەفی وروژێنەر و گفتوگۆئامێزن، بەڵام ئاڕاستەی سیاسی، ئابووری و

پزیشکیشیان هەیە. ئەوەش دەبینین کە بەشێکی زۆر لە جیهانبینییەکانی ئەم بیریارە لە میدیای فەرەنسی لێکدانەوەی هەڵەی بۆکرا وەك: بێباکبوونی ئەم فەیلەسوفە بەرامبەر بە مەرگی بەساڵاچووان، گرنگیدانی بە ئابووری لەبڕی تەندروستی، ئەوەش کە بەختەوەری تەندروستی دروستناکات و کەڕەنتین ئازادی کوژە و زۆرێك بۆچوونی تریش.

سەرئەنجام لەم بەشە (بەشی دواتریش) جەخت لەوە دەکەین کە لەگەڵ هەڵکشانی نووسین لە میدیاکانا لەسەر کۆڤید-19 ترسێکی زۆر دروستبوو، سەرەتای ترسەکەش ئەوە بوو، تەندروستی بەهایەکی باڵای بەخۆی گەڕاوەتەوە، ئەوەش ترسێکی دروستکرد کە هەموو شتێك لە پێناوی تەندروستیدایە. بایەخدانیش بە تەندروستی پێگەی پزیشکی بەهێزکرد. لەڕووە پزیشکی کارگێڕی ژیانمانیکرد و لە کەڕەنتینکردنیشمان بڕیاربەدەستبوو. کەڕەنتین بووە هۆکاری بێبەریکردنمان لە ئازادی، ئەمەش تووڕەبوونێکی تیا دروستکردین، بابەتەکە دژی کەڕەنتینبوون نەبوو بەقەد ئەوەی شێوازەکانی کەڕەنتین شایانی خستنەژێرپرسیار بوون. کۆنت–سپۆنڤیل وتەنی، زۆرجار پزیشکەکان کە دێنەسەر شاشەکان باس لە بەردەوامی کەڕەنتیندەکەن بەمە ئەمە دووچاری خەمێکی دەکەن، لەکاتێکا ڕێژەی مردووان بە کۆڤید-19 کەمترە لە مردن بە شێرپەنجە یان بە ئەلزهایمەر. بۆیە لێرەوە دێینە سەر ئەندرێ کۆنت–سپۆنڤیل، سەر جیهانبینی فەلسەفەی فەیلەسوفێك کە کار لەسەر بەختەوەری دەکات بە لێدانی ترس لە پەتای کۆرۆنا.

بنەمای تێگەیشتنی فەلسەفیی ئەندرێ کۆنت–سپۆنڤیل

لە دووتوێی ئەم باسە دەرفەت بۆ گفتوگۆیەکی بەرتەسکی بنەمای تێگەیشتنی فەلسەفیی ئەندرێ کۆنت–سپۆنڤیل دەدۆزینەوە. توێژینەوە فەلسەفییەکانی ئەندرێ کۆنت–سپۆنڤیل لە چوارچێوەی ئەپیکۆر (Epicurus)، سپینوزا (Spinoza) و مۆنتاین (Montaigne) دا دەخولێنەوە. هەریەك لەم فەیلەسوفانە ،کە دەنگی فەلسەفیی سەدەی خۆیان بوونە، وایان لە کۆنت–سپۆنڤیل کردوە پردێك لەنێوان فەلسەفە و ژیان دا دروستبکات، خۆشەویستی بۆ ژیان بکاتە بناغە بۆ فەلسەفەکردن، بوون بە ژیانەوە گرێداتەوە و ئەمەش ببێتە هۆکاری دروستکردنی بەختەوەری. بەختەوەری هەر لەسەر دەستی ئەم هزرەڤانە نییە کە گرنگی پێدەدرێت، بگرە دەمێك وەختە فەلسەفە بەخۆویدەکات. مەرجە ئەوەش بەهەند وەربگیردرێت کە کاردانەوەی تێگەیشتنی ماتریالیستی ئەپیکۆر و عەقڵگەرایی سپینوزا دەروازەیەکی فەلسەفی جیاوازیان بە ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە دروستکردووە. مۆنتاینیش بە

فەلسەفە هۆمانییەکەیەوە دووریەکی تری فەلسەفیی بە تێگەیشتنە
فەلسەفییەکانی کۆنت-سپ□نقیل بەخشیوە. ئەو سێ فەیلەسوفە (ئێپیکۆر،
سپینوزا، مۆنتاین) بناغەیەکی ئەوتۆیان بۆ کۆنت-سپ□نقیل داناوە کە
لێهاتوانە هزری خۆی لەناو وتاری فەلسەفەی هاوچەرخی فەرەنسی
داڕێژێت و بۆچوونە فەلسەفییەکانی لەسەر مرۆڤبوون و ڕۆحانییەکی بێ
ئیمانانە(مولحید)، فەلسەفەیەکی ماتریالیستی، پەرەپێبدات. ڕوونتر
بێژی□ن ک□نت-س□پ□نقیل ن□و□نەری بەڕۆحانیکردنی
بێئیمانی(spiritualisation of atheism) یە لە فەلسەفەی هاوچەرخی
فەرەنسیدا. ئەڵبەتە لە ڕێگای ئێپیکۆر و سپینوزاوە بەو ڕۆحانیەتە
دەگات کە دواتر ناوی دەنێت ڕۆحانی بێئیمانی، ڕۆحانیەك کە یەزدان
تیایدا ئامادە نییە، لەوێدا مرۆڤ چەقی بوونە، پەیوەندی بە
بوونیشەوە لە دەرەوەی هێزی ترانسندێنسە (باڵا). تێکەڵکردنی
ئیمانیش بە زانین بە کارێکی دەبەنگانە دەزانێت. لە لێدوانێکی
تەلەفزیۆنیشدا باس لەوە دەکات کە لەکاتی بزووتنەوەی ئایاری 68 لە
پاریس تەمەنی 16 ساڵان بووە. سەرەتا چەپ بووە و دواتر بۆماوەی
پانزە ڕۆژێك ئەنارشیست بووە و لەکۆتایشا سێ هەفتە ترۆتسکی بووە.
لەو دەمەدا خولیایەکی زۆری شۆڕش بووە و پەیوەندی بە یەزدانیشەوە
پچڕاندووە. ئەم فەیلەسوفە سەرچڵی بێئیمانی لە ئاست سەرچڵی
ئیمانداری دادەنێت و بەمە هەردوو پێکەوە کار بۆ دروستکردنی
سەرچڵی ئاینی و نا- ئاینی دەکەن. ئەمەش لەبەرئەوەی ، بەبۆچوونی
ئەم بیرمەندە، مرۆڤایی□تی خەریکە دەکەوێتە ناو ماتریالیستیەکی
بێئیمانییەوە. ئەم لایەنەش بە بۆچوونی"ئەو" بە ڕۆحانیکردنی
بێئیمانی چارەسەردەکرێت. بەمەش دەمارگیری ئاینی لاوازدەبێت. لەناو
ئەو ڕۆحانیەی باسیدەکات شو□ن□□ك بۆ پەیوەندیکردن بە نەمری،
ناپایان و ڕەها بوونی هەیە.
کۆنت-سپ□نقیل یەکێکیش بووە لەو فەیلەسوفە فەرەنسیانەی بەشداری لە
نووسینی پەرتووکێك کردووە بەناوی""بۆ ئێمە نیچەخواز Nietzscheen
نیین"". لە هەڤپەیڤینێکیشدا لەگەڵ گۆڤاری لۆفیگارۆ Le Figaro
ئام□اژە بەوە دەکات کە زۆر شت لەگەڵ نیچە کۆیدەکاتەوە:
دژایەتیکردنی ئایدیالیزم، هیچگەرایی، ئاشکراکردنی و□ن□کانی تاك
و... هەروەك نیچەش دژە (ڤاگنەر، ئەفلاتون، دێکارت و کانت) ە.
کۆنت-سپ□نقیل پێشیوایە ئەوە نیچە بوو فێریکردین لێکدانەوە قۆرخی
زانین دەکات و ماناش ڕاستی دروستدەکات. بەپێی کۆنت-سپ□نقیل، نیچە
نەك هەر ئەنتی سێمیت anti-Semite) دژەجوولەکە) بووە دژە نازیش
بووە، بەڵام مۆرکی نیچە بە نازیەکانەوە دیارە. لە کوێوە؟ لە زۆر
شوێنەوە. بۆنموونە لە ویست بۆ هێزەوە تا □□ق لە ژن و کۆیلە و لاواز
و...بەپێی تێگەیشتنی کۆنت-سپ□نقیلیش بێت مەجبوور نییە نیچەخوازبێت،

بەڵام ئەستەمیشە فەلسەفەکردن بە ڕووبەڕووبوونەوەی هزری نیچە. بە قسەی ئەم بیرمەندە پاریسییە نیچە بەرچاوترین سۆفیست Sophist ە کە سەردەمی نوێ بەخۆیەوە بینیویەتی. نیچە بەوە لەقەڵەم دەدات کە پرۆتاگۆراس Protagoras ی سەردەمی ئەستامانە. کۆنت-سپۆنڤیل لەم بارەیەوە چاکی بەدەچێت کە دەڵێت: فەلسەفە هەموو سەردەمێك پێویستی بە سۆفیستەکان دەبێت تا تەستی خۆی بکات.

بەختەوەری لە فەلسەفەی ئەندرێ کۆنت-سپۆنڤیل

واتـــــــای بەختەوەری Bonheur / Happiness، هەر لە کۆنەوە، لە یۆنانەوە، بەشێك بووە لە بایەخی فەیلەسوفەکان و بەدارکەرەوەی پرسیارە فەلسەفییە ڕەوشتی و سیاسییەکانیش (باشە، نایەکسانی، ئـازادی) بـووە. نەك هەر ئەوە ئەم واتـایە هەوێـنـی گفتـوگۆی ئەو دوانەییانەش بووە لە منداڵدانی بەختەوەرییەوە هاتوونەتە دەرێ: بەختەوەری / نـــابەختەوەری، بەختەوەری / بەهیـــــوای، بەختەوەری/ خەمەکی.

لە تێکڕای فەلسەفەی ئەندرێ کۆنت-سپۆنڤیل تێناگەین گەر تێگەیشتن لەسەر جیهـانبینییە فەلسـەفییەکانی ئەم فەیلەسـوفە تـایبەت بە واتـاگەلێکی وەك: بەختەوەری، مەرگ، دانـایی، چێـژ، ئـازادی، خۆشەویسـتی و ڕەوشـت لای خۆمـان گەڕاڵـەنەکەین. بۆیە لێـرە، و لە دووتەیـی ئەم بەشە نووسـینە، لەسـەر واتـای بەختەوەری بەجۆرێـک دەوەسـتین کە بکـارین وێنەیەکـی کرۆکـدار لەسـەر تێگەیشـتنـی ئەم فەیلەسـوفە بە پێتـا و تێندروسـتی دروسـتبکەین. لەم سـەنگەیەوە پێویستمان بەوەیە بەختەوەری وەك دژە جەمسەری خەمەکی بخەینەڕوو کە لە تێکستەکانیدا خۆی بەو شێـوەیە دەردەخـات. ئەمەش بە پێـی ئەو تێگەیشتنە دەکەین کە ئەم بیریارە بە بەختەوەری/ خەمەکی هەیەتی لە پەیوەندی بە ڕووبەڕووبوونەوەی ترس لە مەرگ.

وەرای ئەوە، کۆنت-سپۆنڤیل بە داڕشـتنی تێگەیشـتنێکی فەلسەفییانە بە بەختەوەری دانایی بە بناغە دەزانێت. دانایی بنەما بە بەختەوەری دادەنێـت و سـەنگی هزریشـی بە دادەڕێژێـت. ئەم سـەنگە ئەو لایەنە عەقڵییەیە کە بەختەوەری تیابەرجەستەدەکرێت. واتە بەختەوەری لە تەك عەقڵ دا یەکـدەگرێتەوە. گومـانیشی نـاوێت ،کۆنت-سـپۆنڤیل وتەنـی، ئاینەکان گفتەکی زەرمان سەبارەت بە بەختەوەری پێدەدەن و هیچیشی لەسـەڕوونابێت. مەدەـرنەش، لەڕێگـای تەکنەلۆژیـاوە پێیمـانی بەختەوەریمـان دەداتە و کەچـی ناشمـانگەیەنێتە دوا مەنزڵگـای بەختەوەری. بـاشە بەختەوەری دوا مەنزڵـی هەیە؟ ئایـا بەختەوەری هەمیشەی دەتە دی؟ دەبینین کۆنت-سپۆنڤیل لە لێدوانێکدا باس لەوە

دەکات، بەختەوەری شتێکی تاکییە نەک دەستەجەمعی (کۆلێکتیف). واتە بەختەوەری شتێکی خۆییە. بەختەوەری بەختەوەری تۆیە نەک گشت کۆمەڵگا. ناشێت لە چاوەڕوانی ئەوەدا بین کۆمەڵگە هەموو پێکەوە بەختەوەربن. ئەمەو جگەلەوەی بەختەوەری کۆتای نایەت. بۆ کەسێک تەندروستی بەختەوەرییە و بۆ ئەوی تر سەرمایە یان جوانی.

سەرباری ئەوە، کۆنت-سپۆنفیل لە توێژینەوە و هەڤپەیقینەکانیدا پردێک لەنێوان بەختەوەری و دانایدا دروستدەکات. جەختدەکات کە بەختەوەری ئامانجی فەلسەفەیە یان بەختەوەری لەناو ئامانجی فەلسەفەدایە، بەڵام ڕاستی لە بەختەوەری گرنگترە. دیاریکراوتر، ئامانجی فەلسەفە داناییە، دواتر بەختەوەری دێت. فەلسەفە کە دەمانخاتە سەر ڕێی بەختەوەری، ئەوە ئەو شتەیە یۆنانیەکان ناوینناوە دانایی. لە نەریتی یۆنانیشا بەم جۆرە هاتووە کە دانایی دان بە بەختەوەریدا دەنێت، یان جۆرێک لە بەختەوەری. داناش کە بەختەوەر دەبێت چونکە بەختەوەری دانایی تیایە. دانا ،ئەم بیریارە وتەنی، لە پێناوی باشە دەژیت لەبڕی ئەوەی لەپێناو هیوا دا بژیت. دانایی بەختەوەریەکی بێهیوایە. دانا لە ئەمە بەختەوەرتر نییە لەبەرئەوەی ژیانی خۆشتردەوێت. لەبەرئەوەیە کە ژیانی خۆشتردەوێت پتر لەوەی کە بەختەوەرە. کۆنت-سپۆنفیل هیوای باش ژیان ڕەتدەکاتەوە، چونکە ژیان دەکات بەوەی دەبێت لەپێناوی باشە دا بێت. بەختەوەریش پەیوەستە بەختەوەریێکی ڕاستەقینە بێت نەک بەختەوەریەکی بە هیوا. بەختەوەری ڕاستەقینە بەهۆی شتی سەرپێی و لاوەکیەوە نایەتەدی. ئەم فەیلەسوفە بەختەوەری لەوە بەدوور دەگرێت کە بکەوینە تەڵەی هیواوە.

لەسەر ڕەوتی بیرکردنەوەی مۆنتاین فێری ئەوەشمان دەکات کە فێربین بژین و دواتر فەلسەفەبکەین نەبا دەرەنگ بکەوین. پەیوەستمان بە بەختەوەرییە، بەختەوەریش پەیوەستی خۆی هەیە. لێکدانەوە لە ئارەزووەوە دەستپێدەکات، سپینوزا وتەنی، کە جەوهەری مرۆڤە. بۆئەوەی بەختەوەر بیت پەیوەستە ئەوەی دەتەوێت هەتبێت، بەڵام نەک هەموو ئەوەی دەتەوێت. چونکە هەرگیز بەختەوەر نابیت! واتە بەدەستهێنانی هەموو، گشت، بەختەوەری ناهێنێت.

پان- پزیشکیگەرایی

تەندروستی بەختەوەری هێنەرە؟

پان- پزیشکیگەرایی Panmédicalisme ئەڕاستەیەکی پزیشکی گشتییە، خۆی وەک ئەیدیۆلۆژیایەک نیشاندەدات کە هەموو هێزێک بە پزیشکی دەبەخشێت. ئەم تێگەیشتنەی کۆنت-سپۆنفیل لە کاتی شیکردنەوەی

ک□قید- 19 لە سۆسیال میدیای فەرەنسی کاردانەوەی زۆری بەدوای خۆی هێنا. هاوکات لەم تێگەیشتنە پێکدادانێک بەدیدەکرێت لە نێوان تەندروستی و بەختەوەری. لەو بارەیەوە دێڕێکی ڤۆلتێرمان بەنموونە بۆدێنێتەوە کە دەڵێت: بڕیارمداوە بەختەوەر بم لەبەرئەوەی باشە بۆ تەندروستی. ئەم وتنەی ڤۆلتێر، بەختەوەری بۆ تەندروستی باشە، بەوە شیدەکاتەوە کە بەختەوەری وا بۆ 25 سەدەیە مانای بۆ تەندروستیبوون هەیە. ڕەخنەش لە شارستانی ئێستا دەگرێت کە دەیەوێت تەندروستی بکاتە ئامراز بۆ بەختەوەری لەکاتێکا ئەوە بەختەوەری□ کە ئامرازی تەندروستییە. ئەڵبەتە ئازادی، خۆشەویستی و یەکسانیش ئامرازی بەختەوەرییــن، کەچی هەموو ئەوانە لە فەرەنسا وەلاوەنراون و تەندروستی خراوەتە جێیان. تەنانەت سیاسیەکانیش وازیان لە گشت بابــەتەکان هێناوە و تەنیا باس لە تەندروستی هاوڵاتیان دەکەن. بەقەولی کۆنت –سپ□نقیل لەگەڵ بڵاوبوونەوەی تەنگژەی پەتای کۆرۆنا زانست شاشەی تەلەفزیۆنی بۆخۆی برد و گشت زانستیش بریتیبوو لە پزیشکی. پزیشکیش تەندروستی کردە باسی بنەڕەتی خۆی و یەکسانیشیکرد بە بەختەوەری مرۆڤەکان.

ئەم بیرمەندە ئەو لایەنەی لایسەرەوە باسکرا، دیاردەی بایەخدانی زۆر بە تەندروستی، وەك کێشە دەبینێت. تەندروستی وەك دروستکەری بەختەوەریش بۆ پزیشکی دەگەڕێنێتەوە و ناویشیدەنێت پان- پزیشکیگەرایی. شارستانی ئێستای ئەوروپا، بە پێی بۆچوونی کۆنت–سپ□نقیل، دەخوازێت لەڕێگای تەندروستیەوە یان پزیشکییەوە، بە جیهان و بە خۆمان و بە ئەویتریشەوە گرێماندات. ئەوەشمان پێدەڵێت کە وشەی پان (pan) لە زمانی یۆنانی گشت (هەموو) دەگەیێنێت. واتا چاوەڕوانی زۆری مرۆڤ لە پزیشکی. پان پزیشکی هەموو شتێکی لە پزیشکی دەوێت، نەك هەر تەنیا تەندروستیمان بگرە بەختەوەریش! تەندروستی لەم حاڵەتە خۆی بە دروستکەری بەختەوەری دەزانێت. ئەم□ش ئ□دیۆلۆژیا نوێکەی پزیشکی لە ڕۆژئاوای ئێستا. سەرباری ئەوەی وترا، پێویستە ئەوەش بزانین ئایا تەندروستی ئێدیۆلۆژیایەکی نوێیە یان بەرژەوەندیەکی گشتییە؟ ب□ پێی کۆنت-سپ□نقیل تەنگژەکە ئاراستەی سەرەکی چاخەکەمانی ئاشکراکرد، ئەمەش ناودەنێت پان- پزیشکیگەرایی. ئەم پان- پزیشکیگەراییە ئەو ئێدیۆلۆژیایەیە کە تەندروستی دەخاتە سەروی هەموو شتەکانی ترەوە. بەواتایەکیتر، ئەم پان-پزیشکیگەراییە لەڕێگای پزیکشییەوە تەندروستی لە سەروی گشت بەهاکانی تر دەبینێت: بەختەوەری، ئازادی، خۆشەویستی، دادپەروەری. ئەم ئاراستەیە وا دەکات هەموو شتێك ،نەك هەر چارەسەری نەخۆشی کە شتێکی ئاساییە تەنانەت کارگێڕی ژیانی کەسی و کۆمەڵایەتیش،

بکەوێتە ژێرکاریگەری پزیشکییەوە. ئەمەش شتێکی □□ا ئامێزە. کۆنت-
سپ□نقیل دەڵێت: "نامەوێت مەجبوورکرێم بۆ با یەخدان بە خۆم. ڕێزم
بۆ ئەوانە هەیە لە ماڵی بەساڵاچوان کاردەکەن. پێمباشترە بە
ک□قید- 19 بمرم وەك لەوەی لە ماڵی بەساڵاچوان یان لە هەر شوێنێکی
تر پێنج یان دە ساڵێك بمێنمەوە. ئەگەرچی دڵنیام خەڵکا نێك حەز بەم
قسانەناکەن". تەنانەت گازندەی ئەم سێستەمە تەندروستیە تازەیەش لە
فەرەنسا دەکات کە ڕێگری لەوە دەکات قسەی خۆمان بکەین. بۆیە دەبێت
بە هەستیارییەوە مامەڵە لەتەك ئەم سێستەمە تەندروستییەدا بکەین.
ئەوەتا بە دکتۆر دەوترێت: دکتۆر غەمبارم، ماندووم، □□ام :
ناتوانن شتێکم بدەنێ تا چاکبمەوە؟ بەپێی کۆنت–سپ□نقیل، غەمباری،
ماندووی، □□ای ب□ش□ک□ ل□ مر□ق، ل□ مرۆیبوون بریتی نییە لە
نەخۆشی. چۆن پزیشکی چارەسەرماندەکات؟ ئەمەش بۆ خۆی پرسیارە و
ڕووبەڕووی پزیشکی دەبێتەوە. هەر تایبەت بەم لایەنە کۆنت-سپ□نقیل
لە لێدوانێك لەگەڵ Le Télégramme نموونەمان لەسەر ئەو وێنەیەی
Sempé بۆدێنێتەوە کە ساڵانێك لەمەوبەر لە یەکێك ل□ گ□قارەکانا
بینیویەتی. وێنەکە کڵیسەیەکە کە لە ڕووی دەرەوەی بە شێوازێکی
جوان کێشراوە و لە ناوەوەش ڕووگومەزێکی بەتاڵی هەیە تەنیا ئەوە
نەبێت کە لەبەردەم میحرابەکەدا خانمێکی بچووکی میهرەبان وەستاوە
و نوێژدەکات و دەڵێت:"" خواگیان، خواگیان من متمانەیەکی زۆرم
پێتە تا ئەو ڕادەیەی کە دەمەوێت بە دوختۆرەکەم بانگتبکەم"".

کۆنت–سپ□نقیل لە میانەی لێدوان و گفتوگۆکانی گوماناکات پزیشکی
باشترین شتە و ڕەنگە چاکترین بەختیش بێت لەبەردەم سەردەمەکەمانا،
بەڵام داوامان لە پزیشکی ئەوە نییە کە جێگای سیاسەت، ڕەوشت و
ڕۆحانیەت بگرێتەوە. لەبەر ڕۆشنای بۆچوونەکانی خۆی ئەم فەیلەسوفە
فەرەنسییە بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشیەکانی کۆمەڵگەی ئێستای فەرەنسی
دەڵێت: پتر پشت بە سیاسەت دەبەستم تا پزیشکی. بۆ ئاڕاستەکردنی
ژیانیشم زۆرتر پشت بە خۆم دەبەستم وەك لە پزیشکەکەم. تەندروستی
بێ سامان باشترە لە سامانی بێ تەندروستی، ئەم قسەیە جارجار
دەوترێت و زۆر لایەنی ڕاستیشی تیا یە، بەڵام پزیشکی گرانە و لەگەڵ
کاتیشا گرانتریش دەکەوێت. لەم بارەیەوە، تایبەت بە تەندروستی،
ئابووری ناتوانێت بە تەنیا قسە بکات، چونکە پزیشکیش قسەی خۆی
هەیە. ئابووری پێویستی بە بودجێتە و ئەویش پێویستی بە بژاردەیە.
لەکۆتایشا کێشەکە پەیوەندی بە هەمووانەوە هەیە و پێکەوەش دەبێت
چارەسەریبکەین. هەر ئەوەشە کە پێیدەڵێن دێمۆکراسیەت. بۆیە ئەم
بیرمەندە فەرەنسییە لە دەمووەختی کەرەنتینەکە دژی دیکتاتۆریەتی
پزیشکەکان وەستایەوە. ئەو دۆزەی کەرەنتین لە فەرەنسا دروستیکرد

سیستەمی ڕەوشتی و سیستەمی تەندروستی ڕووبەڕووی یەك كردەوە. ئەمەش پاڵنەری بەشێك لە گفتوگۆكانی ئەم فەیلەسوفە بوو. دۆزێك هاتەئارا گشت شتێك بە تەندروستییەوە گرێدرا. تەندروستی و بەختەوەری یەكیانگرتەوە و پێكەوە ئەوەیان سازان كە پێش تەنگژەی كۆڤید -19 نەبوو. هاوكات لەم تەنگژەیە زانایان و تەندروستی كەوتنە بەری پێشەوەی گشت گفتوگۆكانیتر. ئەم تەندروستییە ئێستا بەهایەكی باڵای بەدادەنرێت و ئەستەمە هێرشكردنەسەری.

ئایا تەندروستی ئەوەندە گرنگە كە ئێمە خۆمان تەسلیمی پزیشكەكان بكەین؟ نەخێر سیاسەت بڕیاردەدات. سیاسییەكان دەبایە گوێ لە پزیشكەكان دواتر ئابووریناسانیش بگرن. شتێك هەموو پێكەوە بیكەن و پێكەوە بڕیاریتیابدەن، ئەوەش كۆمەڵگەی دێمۆكراسی. نەك وەك ئەوەی بینرا كە پزیشكەكان، كارمەندی تەندروستی، لە رادیۆ و تەلەفزیۆنەكان واقسەیان دەكرد وەك بڵێیت هەموو شتێك لە دەستی ئەواندایە و سیاسەت بڕیاریتیانادات. ئەمەش تەنیا لەبەرئەوەی پەتاكە تەندروستی خستە پێشیپێشەوە و پزیشكیشی لەبەر ڕۆشنای دانا. سۆسیال میدیای فەرەنسیش خۆی زۆر پێوەسارقاڵكرد.

لە جیهانا شتی زۆر لە كۆڤید- 19 سەرەكیتر هەیە

كۆنت-سپۆنقیل لە لێدوانێك لەگەڵ Le Télégramme ئاماژە بەوە دەكات كە كۆڤید- 19 لە فەرەنسا 20000 كەسی كوشتووە(ئێستا گەیشتۆتە 30 هەزار و 451 كەس) و زۆربەشیان لە بەساڵاچووەكانن. ئەم ژمارەیە زۆرە و غەمبارئامێزیشە، بەڵام خراپ نییە ئەوە بزانین كە ساڵانە 600000 كەس لە فەرەنسا دەمرێت، 150000 كەسیش بە نەخۆشی شێرپەنجە دەمرێت، ئەی بۆ ئەم مردنانە باسناكرێت. بۆ ئەم بەزیهاتنەوەیە بە كۆڤید- 19 نەك 600000 مردووەكە؟ ئەمە جگەلەو چەند میلیۆن مناڵانەی لە جیهانا ساڵانە بە بەدخۆراكی دەمرن كە ژمارەیان 9 میلیۆنێك تێدەپەڕێنێت. جگەلەو هەزارانەش ساڵانە بە نەخۆشی ئەلزهایمەر دەمرن.

كۆنت-سپۆنقیل گومانناكات، ئەم پەتایە ترسناكە و ڕەنگە ژیانی میلیۆنەهاش بخاتە مەترسییەوە بەس ئایا شتی ترمان نییە جگەلەم پەتایە بۆ باسكردن؟ كێشەی تریشمان هەیە با فەرامۆشینەكەین (كێشەی كۆچبەران، كێشەی تێكچوونی ژینگە و…). بەڵێ ئەم پەتایە ترسناكە بەس كۆتای جیهان نییە. كەوا بێت پێویستناكات ژورنالیستەكان هێندە گەورەیكەن. سەبارەت بە سۆزداریشمان بۆ قوربانیانی كۆڤید- 19 ناكرێت لە سۆزداریمان بۆ كێشەی كۆچبەرەكان زۆرتر بێت یان ئەوانەی دووچاری شێرپەنجە بوونە، كە لە ئێستادا ژمارەیان لە فەرەنسا و لە

جیهانا لە زیادبووندایە.
كۆنت- سپۆنڤیل لە لێدوانێك لەتەك لەكە lecho باس لەوە دەكات كە لەكاتی خۆیدا پەتای "هۆن كۆنگ" لە ساڵی 1968 بووە هۆكاری كوشتنی ملیۆنەها كەس و ئەو هەڵایەشی بەنەكرا وەك ئەوەی ئێستا بە كۆڤید- 19 دەكرێت. پێشتریش پەتای "ئاسیاوی" لە 1957-1958 بە هەمان شێوە خەڵكێكی زۆری كوشت و بیریشچوەوە. پێدەچێت، بەبۆچوونی كۆنت- سپۆنڤیل، سێ هۆكار هەبێت كە شێوەی مامەڵەی لەگەڵ كۆڤید- 19، لەچاو پەتاكانی پێشوو، گۆڕیوە. هۆی یەكەم جیهانگیرییە ،ئەوەبێتە بەدیوە میدیایەكەی. ئەم لایەنە هۆكارێ كە ئێمە زوو زوو لەناو ڕووداوەكانی ئەم پەتایە بین و بەووردیش لە ڕێژەی مردنەكان لە وڵاتان بەئاگابهێنرێین. لێرە با ئەوەمان بیرنەچێت كە بە ئەم بیریارە جیهانگیری ڤایرۆسەكان نییە. تاعونی ڕەش لە سەدەی 14 نیوەی ئەوروپای كوشت و ئەو دەمە جیهانگیریش بوونی نەبوو. هەرچی هۆی دووەمە خێراییە لە بەدەستهێنانی زانیاریی. سەرئەنجام كەناركردنی مەرگ لەم ڕووەوە دوا هۆیە. ئەم پەتایە ئەم كەناركردنەی مەرگ پێسەندناكات. پەتاكە مەرگی بیرخستینەوە و هێناشیەوە نێو باسەكانمان. بەمجۆرە دەشێت بڵێین كە مەرگ پێش كۆڤید- 19 لەبیركرابوو. هەر بەگشتیش مەرگ كە باسدەكرێت یان بیریلێدەكرێتەوە دواتر وردە وردە ونـدەبێت و ئەو دەمەش كە نزیكدەبێتەوە ترس لە مەرگ دەستپێدەكاتەوە.

تەندروستی تاك یان ئابوورییەكەی؟

تەندروستی سەرووی ئابووری نییە. ئابووری خراپ دەزی كۆمەڵایەتی و تەندروستی خراپ دروستدەكات. هەژاریش ترسناكە و لە كۆڤید- 19 زیانبەخشترە. لەم تەنگژەیە ئابووریناسان زۆر قسەیانكرد ،تەنانەت پتر لە پزیشكەكانیش، بەڵام قسەكان چی بوون؟ چ ئاقارێكیان وەرگرت؟ لەم بارەیەوە ئەوەی پەیوەندی بە كۆڤید-19 وە هەبێت ئەوەیە كە، بڵاوبوونەوەی پەتاكە بووە هۆكاری تێكچوونی شیرازەی ئابووری وڵاتان. كاردانەوەكەی لە وڵاتانی هەژار زۆرتربوو. پەتاكە نابێت ببێتە هۆكاری بایەخدان تەنیا بە تەندروستی. واتە ناكرێت بودجە هەمووی بە تەندروستییەوە تایبەتبكرێت، چونكە ئابووری بەرگەی ناگرێت و دادەڕمێت. بەپێی كۆنت-سپۆنڤیل لە لێدوانێك لەگەڵ ماڵپەڕی كات (Le Temps) لەسەرێكەوە گومانناكات هەموو دەمرین، لەسەرێكی ترەوە گوماندەكات هەموو بە كۆڤید- 19 بمرین. هاوكات ئەوەش دەڵێت: لەگەڵ ئەوەشدا كە [illegible] كەچی ناترسم بەم ڤایرۆسە بمرم. ترسی من زۆرتر لە نەخۆشی ئەلزهایمەرە. تووشی ئەم ڤایرۆسەش ببم پێموایە

تێیدەپەڕێنم. جا بۆ دەبێت بترسم؟ ئەوەی ڕاڕایکردوم تەندروستیم نی□ دۆزی لاوانە. بەهۆی ئەو داڕمانە ئابووریەی کەر□نتینەکە هێنای لاوان باجە زۆرەکەی دەدەن ئەوەش لەڕێگای بێکاری و کەوتنەژێرباری قەرزەوە. قوربانیدان بە لاوان لەپێناوی تەندروستی بەساڵاچووان کارێکی نابەجێیە. ئەوەی باوە ئەوەیە کە بەساڵاچووان لەپێناو مناڵەکانیان قوربانیان بە ژیانی خۆیانداوە کەچی بەهۆی کۆرۆناڤایرۆسەوە شتەکە پێچەوانەبووەوە. ئەمە وادەکات بوترێت کە سێستەمی پزیشکی پێویستی بە بودجێتە و ئەوەش کاتێك دەبێت کە ئابووری لە بوژانەوەدا بێت. ئەمەش لەو سەرەوە دەمانخاتە بەردەم قەرزێکی زۆرەوە کە دەبێت مناڵەکانمان بیدەنەوە.

بەپێی ئەوەی لایسەرەوە باسکرا، بایەخدانێکی زۆر بە تەندروستی ناکرێت لەسەر حسێبی ئابووری بێت. پێویستە تەندروستی و ئابووری پێکەوە بەهەندوەرگیرێن. ه□زاری لە ڤایرۆسەکان زیاتر بکوژە. ناشێت دژایەتی پزیشکی و ئابووری بکرێت. پزیشکی تێچوونی زۆرە و لەسەر ئابووری گران دەکەوێت. بۆیە پزیشکی بۆ ئەوەی تەندروستیەکی چاك دروستبکات ئابووریەکی بوژاوەی پێویستە. ئەمە وادەکات ئەم فەیلەسوفە پێیوابێت کارێکی ناڕەوشتی نییە قسەکردن لە تەندروستی شانبەشانی قسەکردن لە پارە. تەنانەت ماڵپەڕی ناوبراو ئەوەش بە کۆنت-سپۆنڤیل دەڵێن : زۆر دوور نییە بەوە تاوانباربکرێن کە بایەخ بە ئابووری دەدەن لەبڕی بایەخدان بە ڕوحی مرۆڤەکان. ئەمە لەکاتێکدایە کە کۆنت-سپۆنڤیل پێوایە پزیشکی تێچوونێکی گرانبەهای هەیە. بۆ ئەو مەبەستە پێویستمان بە ئابووریەکی بووژاوە دەبێت. کەی کەرەنتین کۆتای د□□ت؟ ناشێت تەنیا بایەخ بە ئامارە پزیشکییەکان بدرێت ،پێویستمان بەوەیە کە بایەخ بە ئامارە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی و مرۆیەکانیش بدرێت. تێچوونی پزیشکی لە زیادبوونە و ئەوەش داوای ئابووریەکی بەهێزمانلێدەکات. ئەم ئابووریەش دووچاری قەرزێکی زۆرمان دەکات و ئەمەش کاردانەوەی ئابووری خراپ لەسەر لاوان دادەنێت. لەم بارەیەوە کۆنت-سپۆنڤیل درێژە بە قسەکانی دەدات و دەڵێت: پیرەکان لە فەرەنسا، هێندەی حاڵیبووبێتم، زۆرتر ل□ بارەی ژیانی ئابووری مناڵەکانیانەوە نیگەرانن تا مردنی خۆیان بە پەتای کۆرۆنا. هەرچی خودی پیرەکانە بۆ خۆپاراستنیان لە مەرگ، بەم پەتایە، خۆکەرەنتین و گۆشەگیریان ه□□ب□ژاردوە. بەس ئەم هزرەڤانە ئەوەشمان وەبیردەهێنێتەوە گەر وابڕوات کەرەنتین مەترسیە بۆسەر ئابووریمان و بۆسەر ئازادیەکانیشمان. کەواتە ئایندەی مناڵەکانمان لە فەرەنسا لەژێر هەڕەشەی ئەو تەنگژە ئابوورییە دایە کە کەرەنتین دروستیدەکات. هەر

لەبەر ئەوە لەگەڵ قوربانیدان نییە بە لاوان لەپێناو بەساڵاچووان یاخود بۆ ئازادی لە پێناو تەندروستی. تەندروستی لەم دوو شتە جیادەکاتەوە: ئابووری و ئازادی. وەرای ئەوە، پێویستە ئاماژە بەوەش بکرێت کە تەندروستی بەها نییە، باشەیەکە لە باشەکان. بەهاکان خەڵك دەیاناسنەوە: دادپەروەری، خۆشەویستی، سەخاوەت، بوێری و ئازادی. بەیێ ئەم بیرمەندە لەم لەدوانە دانبەوەدا دەهێنێت کە ئامادە نییە قوربانی بدات بە ئازادی لەپێناو تەندروستی. کۆنت-سپۆنڤیل بە ئەوەی ئەم لایەنە زۆرتر ڕوونبکاتەوە لە لەدوانێك لەگەڵ فرانس ئینتەر France Inter نیگەرانی خۆی لەبارەی قۆناغی پاش پەتاکە نیشاندەدات، بەڵام دژی زێدەڕۆییە لەو قۆناغە بەناوی تەندروستییەوە. شتێك لە ئێستادا بەناوی تەنگژەی تەندروستییەوە دەبینێت بەس ئەم تەنگژەیە کۆتای جیهان نییە. ئەم تەنگژەیە ناشێت ژیانمان تێکدات و ئەو بایەخە زۆرەی بە تەندروستی بەساڵاچوانیش دەدرێت پێویستی بە پارەیە و ئەوەش وادەکات قەرزێکی زۆر لەسەر دەوڵەت کۆبێتەوە. قەرزەکەش لاوان لێی زەرەرمەندن. لێرە و بۆ کۆتایهێنان بەم بەشە دەپرسین: تەندروستی یان ئابووری؟ تەندروستی یان ئازادی؟ ئەو دوو پرسیارە کە بەهۆی لەدوانەکانی ئەم بیریارەوە دروستبوون بەرەو ئەوەشمان دەبەن کە بڵێن: لەگەڵێین پزیشکەکان سیاسەتی وڵات ببەنەڕێوە یان بەپێچەوانەوە؟ لەگەڵێین لەم جۆرە کاتانەدا ئابووریناسەکان ڕێنومای سیاسییەکان بکەن یان پزیشکەکان؟ ئەم لایەنانە لە بەشی دواتر دێینەوەسەری.

-______________________

سەرنج: لە بەشی دواتر ژێردێرەکان بەسەریەکەوە بەردەستدەخەین.

م. ئۆنفەرێ: سەرمایەداری ئەوەندە بەڕێز نییە پاش پەتاکە بەخێیا بچێتەوە -15- … ئازاد

حەمە

بەشی پانزەهەم

""ئەوەی ئارگیومێنتەکەی بە ژاوەژاو و فەرماندان دەخاتەڕوو ئەقڵی لاوازە"""
میشێل دی مۆنتاین Michel de Montaigne

سەرەتا: نەشئەئامێزی فەلسەفە دەمانخاتە ناو دیمەن و لوغزی فەلسەفییەوە، وادەکات بەڕووی نیگا تازە و سیما جیاکانی بیرکردنەوەی مرۆڤا هەڵشاخێن و کاریش لەسەر ڕەواندنەوەی نیگەرانیی و گەشەگیری ساتەوەختەکانی خەمان و دەوروبەرمان بکەین. نکوڵینەوەت، تەهزرینی هزرەڤانان هەمیشە لە دەرگای پرسیارە هزری و ڕەوشتییە هەنووکەییەکان دەدات و تەنگژەکانیش کە بەشێکن لەو چەشنە پرسیارانە ئەوەش بە گوێمانا دەچرپێنن کە مێژووی پەتا لەناو مێژووی هزر بەشێك بووە لە هەڵکەڵینە هزرییەکان. لێرەوە ئەوە دەچێین کە ئەو تەنگژەیەی پەتای کۆرۆنا دروستیکرد لەتەك تەنگژە ڕەوشتییەکانی سەرمایەداری جیهانی یەکیگرتەوە. چاوچنۆکی نیولیبرالیزم و ئەو تەنگژە ڕەوشتی و تەندروستییانەی پەتاکە دروستیکردن هۆکاربوون بە گۆڕانەوەی دەمارگیری ئاینی (پەتا ئیشی خوایە) و ڕاستڕەوی (ڕق لە چینیبوون) لە هەندێك لە کۆمەڵگاکان. زۆرێك وایبەدەچن پەتاکە مرۆڤایەتی خستە بەردەم گریمانەی سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی جیهان، هەر لەو نێوەندەشدا بەشێکی تر بەوەوە سەرقاڵن کە داڕشتنی بیرکردنەوەکان سەبارەت بە پەتاکە مرۆیبوونمانی بە ئاڕاستەیەکی نەگەتیڤانە گۆڕی. هۆکاری سەرەکی ئەمەش داڕمانی بەهاکان بوو لەتەك هاتنی شەپۆلی کۆرۆنا. ئاشکرایە، سەنگی پەتاکە لەگەڵ کاتا لە گەورەبووندابوو تا ئەو ئەندازەیەی کە بووە پەتایەکی گەردوونی و ئەمەش ساتەوەختێکی خەماوی لەتەك خۆی بۆ مرۆڤایەتی هێنا. ئابووری سەرمایەداری جیهانیش کە مامەڵەی لە ئاستی پێویست نەبوو کەوتە ژێرپرسیاری فرەدوورایییەوە. ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی خەمی بنەمایی سیستەمی ئابووری جیهانی لە ساتەوەختی پەتاکە پتر ئابووری بوو تا مرۆیی یان تەندروستی و ژینگەیی.

ڕامانی ئەم بەشەمان لەمەڕ نووسین و لێدوانەکانی میشێل ئۆنفرێ (Michel Onfray) یە تایبەت بە پەتای کۆرۆنا و ئەو تەنگژە ئابوورییەی پەتاکە بە فەرەنسا و یەکێتی ئەوروپا هێنای. بەم جۆرە ئەوەی لەم بەشە دەینووسین پەیوەندییەکی توندوتۆڵی لەتەك هزری

سیاسیی ئۆنفرێدا هەیە. پەتاکە خۆی وانیشاندا کە بەشێکی کاریگەرە لە هاوکێشە جیهانییەکان، ئەمەش ئۆنفرێی خستە ناو جەنجاڵییەکی هزریی سیاسییەوە و دواتر ڕوانگە سیاسییەکانیشی بەسەر بۆچوونە فەلسەفییەکانیا زاڵکرد و تا کار گەیشتە ئەوەی لە لێدوانە تەلەفزیۆنی و ڕۆژنامەوانیی□کانیدا، لە مانگی دووی ئەم ساڵەوە (2020) تا ئێستا، کۆشش بۆ ئەوە بکات ئەو پارادۆکسە ئێتیکیانە نیشاندات لیبرالیزمی ڕۆژئاوا لە خوڵقانی بەرپرسیارە. سەرباری ئەوە، گازندەی سۆسیال میدیای فەرەنسیش دەکات کە بەردەوام دەتخاتە بەردەم ئاماری نوێی مردنەوە، کە ئەمە لە کۆتایدا دەتخاتە بەردەم دیلێما□□کی بووناویییەوە. ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە کێشەکە تەنیا لەوەدا نابینێتەوە با بەتەکە ڕووبەڕووبوونەوەی مردنە، لەوەشا دەیبینێتەوە کە ئەو کەموکوڕیەی لە کەرتی تەندروستیدا بەدیکرا دەوڵەت ناکارێت چارەسەریبکات.

لەم بەشە ئەوە لە زاری ئۆنفرێوە گفتوگۆدەکەین کە شارستانی ئەوروپای لەلایەك لەبەردەم هەڕەشەی پەتای کۆرۆنا خۆی چاك ڕانەگرت، لەلایەکی دی پەتاکە توانستی زانستی و تێکنۆلۆژی وڵاتە هاوچەرخەکانی خستەژێر پرسیارەوە. بەپێی ئەوەی پەتاکە پرسیارێکی زۆری سیاسی و ئابووری لەتەك خۆی هێنا توانای گۆڕینی وتاری سیاسیشی لەخۆیدا بەرجەستەکرد. هەر لەم بارەیەوە ئۆنفرێ گریمانی ئەوەش دەکات، پەتاکە دەکارێت جیۆسیاسی ئێستامان بگۆڕێت. سەیرەکە لەوەدایە لەکاتی پەتاکە سیاسەت بەردەوام بوو و فەرەنساش لەژێر سایەی ئێمانوێل ماکرۆن (Emmanuel Macron) سیاسەتی خۆی دەکرد. بۆیە ئەم هزرەڤانە فەرەنسییە لە وتنەکانی تایبەت بە پەتاکە ،هەمیشە و بەردەوام، زەمینەیەك بۆ هێرشکردنە سەر ماکرۆنی سەرۆك کۆماری فەرەنسا دەڕەخسێنێت و وەك نوێنەری نیولیبرالیزم و شارستانی ئەوروپای ناساغ تەماشای□د□کات. بەمەش بەرەو ئەو گومانەمان دەبات، ئەم جۆر□ س□□رکردانە، کە نوێنەرایەتی سەرمایەداری جیهانی دەکەن، شکستخواردوون لە ڕووبەڕووبوونەوەی “تسۆنامی ئابووری و تەندروستی” (ژاك ئاتای) پەتای کۆرۆنا و ناشکارن سیاسەتێکی میهرەبانانە پیادەبکەن. ئۆنفرێ پێیوایە کەسێکی ڕەشبین نییە، لێ ترا‌ژیدییە ئەمەش وادەکات بۆچوونەکانی لەهەر بەرگێکدا بن، فەلسەفی یاخود سیاسی، پێگەی شیکاری خۆیانیان هەبێت.

ئۆنفرێ و ماکرۆن:
پەتای کۆرۆنا فەرەنسای کردە پڵنگێك لە کارتۆن

پەتاکە بێ لایەن نییە و پێویستیشی بە شرۆڤەکردنێکی سیاسیانە هەیە.

ئەم وادەكات ئەنفرێ سەبارەت بە فەرەنسا و كۆرۆنا ڤايرۆس دونيا يەك پرسيارى بقە و قەبە بجووڵێنێت و فەرەنساش بكاتە چەقى مشتومڕ و بابەتى هەنووكەى وتنەكانى. پەتاكە، ئەنفرێ وتەنى، وايكرد سياسەت بوەستێت، دوورناڕۆين ئەمانوێل ماكرۆنى سەرۆك كۆمارى فەرەنسا لەناو جەرگەى پەتاكە خەريكى سياسەتكردن بوو. ماكرۆن كە نوێنەرى ليبراليزمە سياسەتى هەنووكەى فەرەنسى بە پێى ئەو ئيزم (ism) ە پيادەدەكات و ئەنفرێش وايدەبينێت كە مەكينەى پاڵپێوەنانى ليبراليزم لە فەرەنسا لە پۆمپيدۆ (Pompidou) وە دەستيپێكردووە بە ژيسكار دێستان (Giscard d’Estaing) و دواتر ميتەران (Mitterrand) تێپەڕيووە تا گەيشتووەتە ماكرۆن. هەر هەمووش بە چەپ و ڕاستەوە هەمان ئيديۆلۆژيايان بەخێوكردووە. بەم جۆرە پەتاكە بژاردە ئابوورى و سياسييەكانى سەرجەم سەرۆكە فەرەنسييەكانى لە ژيسكار دێستانەوە، لە ساڵى 1974، تا دەگاتە ماكرۆن خستەڕوو.
ئەنفرێ سەرۆكى فەرەنسا بە پياوێكى سياسى بێ ديد و نەگەيوو، بێ هەست و نابينا لەقەڵەم دەدات. ئەم پياوە ليبراڵە كارگێڕێكى بازاڕە و بە داڕمانى بازاڕەكە خۆشى دادەڕمێت. سيستەمى خانەنشينى و پەروەردەى تێكشكاندووە و هيچكاتيش دان بە هەڵەكانيدا ناهێنێت. شتێكى بۆ خانەوادەى مردووان بە كۆرۆنا نەكرد كە شايانى باسكردن بێت. ئەم سەرۆكە، بە بۆچوونى ئەنفرێ، فەرەنسا و فەرەنسييەكانى خۆشناوێت، تەنيا خۆى خۆشدەوێت و خۆشى كەسێكى بە توانا و درۆزنە و لە كارگێڕى كێشەش لێهاتوو نييە و لە بڕياردانيشا لاوازە. مامەڵەى لاوازى فەرەنسا لەگەڵ تەنگژەى پەتاى كۆرۆنا سەلماندى سەرۆك حوكمەت (سەرۆك حوكمەتى پێشوو، ئەدوارد فيليپ، كە مانگێك لەمەوبەر دەستيلەكاركشايەوە) و سەرۆك كۆمارەكەى لەنەزان و لە لێدوانەكانيشيانا ناراستگۆن. ئەڵبەتە پێش كۆرۆنا دژى كەرتى تەندروستى لە فەرەنسا، لەبەرئەوەى بازاڕ ياريدەكرد بە چارەنووسييەوە، وێران بوو. تەندروستى لە فەرەنسا دەمێكە بووە بە بيزنس و ئەمەش بۆ ساڵى 1983 ،بۆ كاتى سەرۆك ميتەران، دەگەڕێتەوە و دواى ئەويش ئەمە هەر بەردەوامبووە. ئەمەش هەمووى شەقى نيوليبراليزمە. نيوليبراليزم وادەكات بازاڕ حوكمى بەدەستەوە بێت. هەڵەيە، بە بۆچوونى ئەنفرێ، بازاڕ ياسا ئابوورييەكانى بەسەر نەخۆشخانە، قوتابخانە، سوپا، پۆليس، دادگا و كولتوورا بسەپێنێت. بەم چەشنە، كاتێك بازاڕ حوكمى تەندروستى دەكات ئەوە ڕوودەدات كە ئێستا لە فەرەنسا ڕوو دەدات. پيرەكان لەبەر نەبوونى جێگا لە نەخۆشخانەكان وەرناگيرێن و دەنێردرێنە ماڵەوە، نەبوونى پێويستييە پزيشكييەكان وادەكەن پەككەوتە و بەساڵاچووان لە نەخۆشخانەكان و ماڵى بە ساڵاچووان فەرامۆشبكرێن تا بمرن.

ئەنفرێ ڕەخنەی ماکرۆن دەکات کە پێیوایە فەڕەنسا لە حاڵەتی جەنگدایە کەچی ئەم سەرۆکە ناتوانێت ئامرازە تەندروستییە گرنگەکان بۆ تاقمی نەخۆشخانەکان دابینبکات. ئەنفرێ وتەنی نیشانەکانی پەککەوتوویی ئەو فەڕەنسا لیبراڵەی بانگەشەی بۆمبی ئەتۆمی دەکات ئەوەیە کە ماسك و پێداویستی تەندروستی نییە، لەکاتێکدا ئەوانە بەشێکی سەرەکی لە سیاسەتی خۆپارێزی پێکدێنن. لەم بارەیەوە ئەنفرێ ڕاستەوخۆ گازندەی ماکرۆن دەکات کە سەرەتا دژ بە پەتاکە نەجوڵایەوە کەچی دواتر هەنگاوەکانی زۆر گورجکردەوە. نەك هەر ماکرۆن زۆربەی سەرۆکەکانی ئەوروپا سەرەتا پێیانوابوو ئەوەی بڵاوبۆتەوە ئەنفلاوەنزەیەکی نۆرماڵە و تێدەپەڕێت و گاڵتەشیان بە پەتاکە دەکرد تا وایلێهات ئەوروپا بووە قوربانی. وەرای ئەوە، تێگەیشتنی یەکێتی ئەوروپا بۆ بازاڕێکی گەردوونـاوی وایکرد باوەڕیان بە سنور و نەتەوە نەبێت کەچی لەکاتی کەرەنتینەکە فەڕەنسا بە سەرۆکایەتی ماکرۆن کارێکی قێزەوەنی ئەنجامدا کاتێك بڕیاریدا فڕۆکەیەکی زۆر بۆ هێنانەوەی فەڕەنسییەکان لە چین بەکرێبگرێت و جێنشینیشیکردن لە باکووری فەڕەنسا بێ ئەوەی هیچ ڕێکارێکی تەندروستییان بۆبکرێت، ئەمە جگەلەوەی سەرۆك شارەوانییەکانی ئەو دەڤەرە پێش وەخت ئاگادارنەکرابوونەوە.
سەرباری ئەوە، ئەنفرێ نموونەشمان بۆدێنێتەوە لەسەر ناکۆکی لە وتارەکانی سەرۆك ماکرۆن لە ساتەوەختی پەتاکە. ماکرۆن پێماندەڵێت ڤایرۆسەکە پاسپۆرتی نییە، کەچی سنورەکانیش داناخات. ئەمەش بە ئەنفرێ دووڕووی دەگەیەنێت لە سیاسەتی فەڕەنسا. هەر ئەم سەرۆکە باس لەوەش دەکات کە لە ماڵەوە بوون گرنگە هاوکات داوامانیشلێدەکات بچین بۆ دەنگدانی شارەوانییەکان. نەك هەر ئەمە بگرە ئەوەش کە چۆن ئەوروپا نیو سەدەیە لافی زلهێزی ئابووری لێدەدات، کە نەیتوانی ماسك بۆ کارمەندانی تەندروستی دابینبکات، پێشوازی لە وەرگرتنی میلیۆنێك ماسك لە دەسەڵاتێکی سیاسی زلهێزی مارکسی لینینی وەك چین دەکات کە هەموو ئەوروپا لە خەونی ئەوەدا بوون ئەم دەسەڵاتە ،پاش نەمای سۆڤیەتی جاران، هەڵبوەشێتەوە.
هەرکە باس هاتە پێشێ لەسەر دروستکردنی ڤاکسین فەڕەنسا بووە بابەت. لە سەرەتای مانگی نیسان ماکرۆن سەردانی شاری مەرسەلیای کرد، کە دەکەوێتە باشووری فەڕەنسا، تا چاوی بە دیدیێ راوول (Didier Raoul) بکەوێت، ئەو پرۆفیسۆرە فەڕەنسییەی خەریکی دروستکردنی دەرمانی کلۆرۆکینە دژ بە مەلاریا. ئەنفرێ پێیوایە کارکردنی راوول لەسەر ئەو دەرمانە لە دەرەوەی پاریس، لە شارێکی تر، کێشەیەکی ترمان بیردەخاتەوە کە کێشەی پەیوەندی پاریسی پایتەختە بە دەوروبەرەوە. دانپیانەهێنانی پاریس بە شار و گوندەکانی دەرەوەی

خۆی بەشێکە لە کێشەیەکی دێرینی پاریسی پای□خت. ئۆنفرێ ئەم زانا فەرەنسییە بە جەمسەرێکی جیهانی دەزانێت لەو بوارەی کاری تیادەکات، ئەمەش نەك ئێستا بگرە پێش پەتاکەش. کێشەکە لە راوول نییە کێشەکە لە بێ توانای سیاسییەکانە کە لە مەترسییەکانی پەتاکە تێناگەن.

بە قسەی ئۆنفرێ، یەکەم وانە کە ئێمەی فەرەنسییەکان لەم درمە بەدەستمان هێنا ئەوە بوو کە سەرۆکی حکومەت فاشیلە. ئەو وڵاتانەی ماستریخت (Maastricht) وێرانی کردووە، وەك فەرەنسا، ناکارێت بەپێی پێویست ڕووبەڕووی پەتاک□ ب□ب□تەوە. دواتر سەرۆك کۆمار بڕیاریدا لەبەرئەوەی ڤایرۆسێکی کوشندە لە چین بڵاوبووەتەوە پێویستمان بە کەرەنتینە. ئەم بڕیارە لەکاتی خۆیدا نەدرا. حکومەتی فەرەنسی دەبایە ئەوە بە هەند وەربگرێت کە ئێستا، بەهۆی جیهانگیری دەوڵەمەندەکانەوە، وەك جاران ئاسان نییە پیادەکردنی سیاسەتی خۆپارێزی و کۆنترۆڵکردنی سنورەکان. لەم سۆنگەیەوە ئۆنفرێ لەگەڵ ئەوەدایە فەرەنسا سەروەری نیشتیمانی خۆی بپارێزێت و کۆیلەی ئێدیۆلۆژی وڵاتانی ئەوروپا نەبێت. لەکاتی قەیرانە تەندروستیی□کەش دەرکەوت کە ئەوروپا چەند پشتیان لەیەکترکرد، لێگەڕان چین بەتەنیا ڕووبەڕووی پەتاک□ ب□ب□تەوە، هاریکاری ئیتالیاشیان نەکرد. ئەوەیە ڕاستی□قینەی ئەوروپا. ئەوروپای ماستریخت بەو جۆرە ما□□□ ل□ تەك تەنگژەکانا دەکات. پێش تەنگژەکە پێیانوتبووین ئەوروپا دێوەزمەیەکی ئابوورییە و سەروی چین، هیندوستان، روسیا و ئەمەریکایە. نەخێر دەرکەوت وانییە. دەرکەوت توانای دابینکردنی ماسك و دەستکێشی تەندروستی بەپێی پێویست نییە. ئۆنفرێ یەکیەتی ئەوروپاش بە یەکیەتی سۆڤیەتی جاران دەشوبهێنێت هەرکە سنورەکانی کردەوە دەرکەوت چەند وێرانە.

دوا وت□ ل□م بارەیەوە، کە ئۆنفرێش جەختیلێدەکاتەوە، ئەوەیە، گومانکرێت سێستەمی لێبرالی ڕۆژئاوایی دروستکەری ماکرۆن و ماکرۆنەکانە. لە سەرێکی ترەوە ئێدیۆلۆژیای ئەوروپا بەجۆرێك خۆی وێنا دەکات کە لە داڕمانەوە نزیکە. هۆکاری سەرەکیش بۆ ئەم داڕمانە ئەو سیاسەتە لێبرالەیە ئەوروپا پیادەی دەکات.

دەرهاویشتەکانی پەتای کۆرۆنا لەسەر ئاستی سیاسی، کۆمەڵایەتی چی دەبێت؟ سیناریۆکانی داهاتوومان چی دەبن؟ لە ئێستادا زۆر شت ڕوون نییە بەس ئەوە ڕوونە کە پەتای کۆرۆنا فەشەلی ئەوروپای ئاشکراکرد. هەر وڵاتە و بەتەنیا چارەسەری ئەو کێشانە دەکات کە پەتاکە بۆیهێناوە. کۆماری چیك بەرامبەر بە یارمەتیی□کانی چین بۆ ئیتالیا ناڕەزای نیشاندا. ئەوروپایەکان لێگەڕان ئیتالیا بەتەنیا ڕووبەڕووی تەنگژە تەندروستیی□ک□ ب□ب□تەوە. هەمان شت بەسەر فەرەنساش

هات. گەر ئەنفرەیانە بەینەگە ئەژین: ئەمە ئەو ئەورپایەیە کە لەمانیان کردبووە زەبەلاحەکی ئابووری و کەچی دەرکەوت وڵاتانی یەکیەتی ئەوروپا پەنگن لە کاغەز، نا بگرە مانگان لە کارتۆن.

ئەوروپا جیهانی سێیەکی نوێیە

ئەوروپا جیهانی سێیەکی نوێیە، ئەمە ئەو گوزارەیەیە کە ئەنفرە لە ماوەی کەرەنتین و لە لوتکەبوونی پەتای کۆرۆنا گەیکرد. بەخەی ئەم گوزارەیە لە ئێستادا لە ڕووی سیاسی و ئابوورییەوە نەختەك بەسەرچووە. گوزارەی جیهانی سێ بە سەردەمی جەنگی سارد دەگەڕێتەوە. لەسەر ئەو بناغەیەی جیهانی یەك وڵاتانی سەر بە پەیمانی ناتۆ (ئەمەریکا و وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاوا یان بلۆکی سەرمایەداری) بوو، جیهانی دووش وڵاتانی سەر بە پەیمانی وارشۆ (سۆڤیەتی جاران و وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات یان بلۆکی سۆسیالیست) بوو و هەرچی وڵاتانی جیهانی سێیە بریتی بوو لە وڵاتانی ئاسیا، ئەفەریقا و لاتین ئەمەریکا، کە بە زمانێکی ئابووری دەشێت بە وڵاتانی دواکەوتوو بەتەناسین. ئێستا و دوای داڕمانی بلۆکی سۆسیالیزم و هەڵوەشانەوەی سۆڤیەتی جاران ئەم دابەشکردنە بەم جۆرە نەماوە و لە نووسینی ئابووری و سیاسیدا زۆرتر گوزارەی وڵاتانی پێشکەوتوو و وڵاتانی کەمتر پێشکەوتوو بەکاردەبرێت. لێرە پێشکەوتوو بە واتای ئابووری بەکاردەبرێت کە نەشونما دەگەیەنێت. کەواتە ئەنفرە گوزارەی ئەوروپا جیهانی سێیەکی نوێیە بە گازندەکردنی ئاستی ئابووری ئەوروپا بەکاردەبات. فەرەنسا کە بەشێکە لەو ئەوروپایە وەك یەکێك لە وڵاتانی جیهانی سێیەکەی جاران، وڵاتە دواکەوتووەکان، وەنادەکات کە نەیتوانی پێویستیە تەندروستییەکان بە هاوڵاتیان دابینبکات. ئەوەتا لە ئیتالیای 60 میلیۆنیدا ژمارەی تووشبوان بە کۆرۆنا زۆر زۆرترە لە وڵاتێکی فرەدانیشتوانی وەك چین.
ئەنفرە لە یەکێك لە لێدوانەکانی باس لەوە دەکات کە پەتا شتێکی تازە نییە و هەمیشە هەبووە و ژیانی میلیۆنەهاشی لەناوداوە. لە لێدوانێکی تریش دەڵێت: پەتای وا پێشتر بوونی نەبووە. ئەم پەتایەی ئێستا بەرۆکی مرۆڤایەتی گرتووە لە جەنگ وێرانکەرترە. وەکیتر جەنگیشە لەتەك دوژمنێکی نادیار. ئەم پەتایە، یان ئەم جەنگە، وادەکات مرۆڤەکان لە ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات باجی خۆیانبدەن، بەڵام هەژارەکان باجە گەورەکە دەدەن. خودی جیهانگیریش وا دەبینێت کە دەوڵەمەندەکان پتر دەوڵەمەند دەکات و هەژارەکانیش پتر هەژار. تەنانەت گومان لە توانای جیهانگیریش دەکات لە شەڕکردن لەتەك

پەتای كۆرۆنا. سەرنجمان بۆ ئەوەش ڕادەكێشێت كە ئەم پەتايە زۆرێك شت لەتەك خۆيا دێنێت كە جارێ ماو□ ببيبنين. لێرە قسە لەو گۆڕانكاريانەيە دەكات كە لەژێرسایەی تەنگژە تەندروستييە جيهانیەكە دێنە سەر هاوكێشە ئابوورييەكان. پەتاكە كارا بوو لە دەرخستنی ڕوخساری ڕاستەقينەی ئەوروپا. دوورن□□□ين پەتاكە لە شوێنێكی وەك فەرەنسا ململانێی چيانەيەتی قووڵتركردەوە ، باری هەژارانی قوورستركرد. بۆبۆ (Bobo) كانی(١) پاريس هەركە پەتاكە بڵاوبووەوە شاريان جێهێشت. دەوڵەمەندەكان ،لەڕێگای كار بە ديستانس، دەوڵەمەندتر بوون. لەگەڵ هەموو ئەوانەش ئۆنفرێ جەخت لەوە دەكات كە پەتاكە خواستی سەرمايەداری نەبوو، لێ سەرمايەداری هەوڵدەدات بەشێوازی خۆی چارەسەريبكات. لەم سۆنگەيەوە بەوە دەگەين كە شەڕی ئابووری و شەڕی پەتاكە لە وڵا تانی يەكيەتی ئەوروپا بە ئاشكرا هەستيپێكرا و قوربانی نوێشی دروستكرد.

لە لێدوانێك لەگەڵ (marianne.net) ئەو پێشبينیە دەكات كە كۆرۆناڤايرۆس هێشتا سەرەتايەتی. زۆر شت لە ژيانمان دەگۆڕێت. بۆ يەكەم جاريشە كە ئەوروپای ماستريخت بۆی دەردەكەوێت بێ توانايە. پاش داڕمانی ديواری بەرلين و ونبوونی يەكيەتی سۆڤيەتی جاران و هاتنەسازانی پەيمانی ماستريخت بۆيەكەم جارە ئەوروپا هەست بە بوونی بەرامبەرێك دەكات. ئەم دەوڵەتەی پەيمانی ناوبراو دەيپارێزێت پڵنگە لە كاغەز. دێوەزمەيەكی ئابووری درۆيە كە توانای دابينكردنی دەمامكی پێويستی نييە. بەم جۆرە، ئۆنفرێ وامانلێدەكات بەو تەماشاكردنە بگەين كە پەتاكە بەرامبەرە تازەكەی ئەوروپايە. دوای داڕمانی كۆمۆنيزم ئەوروپا خۆی ل□ بەردەم دژێك دا بينييەوە كە ناديارە.

چين هەر ئەوە نييە كە ئەوروپا باسيدەكرد

ئۆنفرێ ئاماژە بەوە دەكات كە ساڵانێك لە سۆسيال ميديا واباسدەكرا چين ئۆرگانی ئەو بەندكراوانەی سزای لەسێدارەدانيان بەسەرا سەپێنراوە لە بازاڕی ڕەش دەفرۆشێت، كەچی ئەم وڵاتەی وايپێدەوترا توانی كۆنترۆلی ئەو مەترسيە بكات لە ماڵەكەيدا ڕوويدا، شاری وەهان كە پانزە ميليۆنێكی تيا دەژيت لە مەترسی كۆرۆنا دوورخرايەوە. ئەمە كارێكی ئاسان نييە. فەرەنسا و ئيتاليا، وڵاتانی ماستريخت، و ئەمەريكا ئەوەيان پێنەكرا كە وەهان بەتەنيا كردی. داخستنی شارێكی گەورەی وەك وەهان لە لايەن چينەوە لە خۆڕا نەبوو. ئەوە بەو جۆرە نەكرايە وەهان دەبووە كارگەی بەرهەمهێنانی ڤايرۆس. نەك هەر ئەوە بگرە حكومەتی چين يارمەتی وڵاتانی

ماستریختیشیدا (وڵاتانی یەکیەتی ئەوروپا). ئەوە بوو چین یەک میلیۆن ماسکی لە ناوەندی مانگی ئادار بۆ فەرەنسا نارد، پارمەتیەکی پزیشکی بەرچاوی ئیتالیەکانیشی دا. لەگەڵ ئەوەش کە ئەنفرێ ڕەخنەی زۆر لە سێستەمی سیاسی چینی دەگرێت ئەوەش دەبینێت کە مۆدێلی چین سەرکەوتوانە لەم تەنگژەی پەتایە دەردەچێت. بۆ؟ چونکە چین خۆی دەبێت شتێکمان لەسەر خۆی پێبڵێت. بەدڵنیایشەوە ئەم چینە شتێکمان لەسەر خۆی پێناڵێت کە زیان لە ناوبانگی بدات، تەنیا ئەوەمان پێدەڵێت کە وێنەیەکی پۆزەتیڤانە لەسەر خۆی دروستبکات. ئەوەشمان بیرە کە درۆی لەگەڵ کردین سەبارەت بە مێژووی دەستپێکی پەتاکە و ئاماری مردووان.

ئەنفرێ چین بە وڵاتێکی ماری دوو سەر ناودەنێت. سەرێکی سەرمایەداری لیبرالییە لە بەرهەمهێنان و سەرەکەی تری دەکتاتۆری مارکسی لینینییە لە کۆمەڵگە. ئەدی دژی ئەوروپای یەکگرتوو لەگەڵ ئەم دوو سەرەی چین؟ لیبرالیزمی یەکێتی ئەوروپا کە بەرهەمی پەیمانی ماستەریختە بە پاساوی بەدەستهێنانی قازانج بووە هۆکاری چوونە دەرەوەی کۆمپانیەکان بۆ دەرەوەی ئەوروپا. چین یەکێکە لەو شوێنانەی کە دەستی کار تیایا زۆر هەرزانە و کرێکارە چینیەکانیش لەچاو کرێکاری ئەوروپایی تا ئەوپەڕی دەچەوسێنرێنەوە. کەواتە، جیهانگیری لیبرالیزمی ئەوروپای وایکرد کۆمپانیایەکی زۆری ئەوروپای ڕوو لە چین بکەن. ئەم لیبرالیزمە ئابوورییەی ئەوروپا واشیکرد چینیەکان پێویستیەکانی ئەوروپایەکان بەرهەمبهێنن و ببنە بازاڕێکی جیهانییش بۆ بەرهەمهێنانی گشت جۆرە شمەکێک. چینیەکان، بە قسەی ئەنفرێ، لەڕێگای زۆر بەرهەمهێنانەوە ،تا خواستی جیهانی پڕبکەنەوە، سەرقاڵی بەهێزکردنی ئابووریشیانن.

داڕمانی شارستانی ئەوروپای لە بەردەم تەنگژەی تەندروستیدا

ئەنفرێ لە پەرتووکی “”داڕمان”” (Decadence) شرۆڤەکردنی جیهانی هاوچەرخ، نەشونما و پیربوونی شارستانی جولەکە-مەسیحی کردووەتە ئامانج. بەهۆی پەتای کۆرۆناشەوە جارێکی تر دەکەوێتەوە وێزەی تەلاری شارستانی جولەکە-مەسیحی ئەوروپایی و پێوایە ئەم پەتایە شارستانی ناوبراو دادەڕمێنێت. شارستانی نوێ ،کە بە ئەنفرێ ستاتۆسێکی مەسیحای- جوولەکەی هەیە خاوەنی سیاسەتێکی لیبرالە، لەبەردەم پەتای کۆرۆناشا لاوازانە ڕەفتاریکرد. بەپێی تێگەیشتنی سیاسیانەی ئەنفرێ بێت تەنگژەی تەندروستی پەتای کۆرۆنا زۆر شتی بۆ ئەوروپایەکان واڵاکرد. تەنگژەکە پەنهانەکانی دەستکاریکرد و ئەوەشی پێوتین کە شارستانی ئەمەی ئەوروپایی لەسەرەوبەندی

پایانهاتندایە. داڕمانی شارستانی ئێستاش بە ئەوە دەباتەوە کە ئەم شارستانییەی ئەوروپا شانازی پێوەدەکرد بەرگەی پەتایەکی نەگرت. خۆی بە زلهێزی ئابووری دەزانی و لەناکاو بووە پڵنگی کاغەزیین. ئەمە چ شارستانییەکی زەبەلاحە کە ماسکی بە پێی پێویست بە کەرتی پزیشکی بەدابینناکرێت! تەنانەت پەیوانییە شتێك لەم دۆخە مابێتەوە بەناوی ئەوروپاوە. ئەم قسەیەی ئەنفرێ وەکیتر ڕەخنەشە لە جیهانگیری (La mondialisation -La globalisation) کە نەماوە. ئەوەی ئێستا هەیە جیهانیگیری نییە، بەڵکو دەسەڵاتی دەستەبژێری دەوڵەمەندەکانە. ئەم دەوڵەمەندانە لەکاتی کەرەنتینەکە لە چاو خەڵکی عەوام ژیانێکی فرە جیاواز ژیان. بەپێی بینینی ئەنفرێ ئێستا گافا (GAFA) ئەوروپا و جیهان دەباتەڕێوە. گافا لە زمانی فەرەنسی کورتکراوەی چوار کۆمپانیا (گوگل، ئاپڵ، فەیسبووك، ئامازۆن) زەبەلاحەکەیە کە دونیایان داگیرکردووە.

ئەنفرێ ئەم قۆناغەی ئێستای ئەوروپا، بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا، بە هەنگاوێك دەزانێت بەرەو داڕمانی شارستانی ئەوروپای کە لەلایەن خۆشیوە ناویدەنێت ڕۆژئاوای ئەوروپایی. ئاوابوونی شارستانی ئەوروپایی بە شتێکی حەتمی دەزانێت و بە ئەو مەبەستەش جەخت لەو ئەدیۆلۆژیایە دەکات شارستانییەکە هەیەتی. شارستانی ئێستای ئەوروپای کە شارستانی پارەیە ئامادە نییە بەدەم تەنگژەکانی کەرتی تەندروستییەوە بچێت. ئاماژەکانی داڕمانەکە لەو دۆخە دەبینێتەوە کە شارستانی ئەوروپای بە ئەدیۆلۆژیا لێبرالییەکەیەوە ناتوانێت ماسك و دەستکێش بە کەرتی تەندروستی دابینبکات یان لەدەگۆڕێت بەتەمەنەکان لە ماڵەی بەساڵاچووان بە خزمەت بن. شارستانی ئەوروپای بێباکە بەرامبەر تەنگژەی بووناوییەکان. مەرگەکانی ساتەوەختی کۆرۆنا ئەوەی سەلماند کە ئەوروپای لیبرالی ئامادە نییە پارە لە تەندروستی دا خەرجبکات. ئەمە چ شارستانییەکە پەتایەکی وا زەفەری پێبەرێت!

جیهانگیری ئابووری ئێستای ئەوروپایە، بەڵام ئەم ئابوورییە مەزنەی ئەوروپا توانای وەستانی بە ڕووی پەتای کۆرۆنایەکی نادیار و نەبینراو نەبوو. ئەمە چ شارستانییەکە تایبەتمەندییەکانی پارە و قازانجە، کە ناتوانێت بەگژ پەتایەکا بچێتەوە! ئەوروپایەك کە توانای ڕووبەڕووبوونەوەی تەنگژەی کۆرۆنای نەبێت باشترە بە ئەوروپایەکی جیهانی سێهەمی نوێ ناوبنرێت. کەوابێت کۆرۆنا هەڕەشەیە بۆ سەر شارستانی ئەوروپایی و ئاماژەشە لەسەر تەنگژەی تەندروستی جیهانی، بەڵام ئەم ڕووناکبیرە فەرەنسییە تەنگژەکە تەنیا بە تەنگژەیەکی تەندروستی نابینێت. تەنگژەکە پێش هەموو شتێك ئابوورییە و بە ئابووری جیهانگیرییەوە گرێدراوە. بۆیە وایدەبینێت

تەنگژەکە بەهۆی پەتاکەوە بووە تەنگژەیەکی ئابووری یان پەتاکە هۆکاری دەرخستنی تەنگژە ئابوورییەکەی ئەوروپایە. ئەمەش بەجۆرێکی تر وادەکات ئابووری لیبرال بە ئابووریی□ك بناسێنێت کە ئامانجی سەرەکی بەدەستهێنانی قازانجە.
پەتای کۆرۆنا پەلە لە تێکشکانی شارستانی ئەوروپایی دەکات؟ ئۆنفرێ گومانناکات کە پەتای کۆرۆنا تەنگژەی ئابووری بۆ ئەوروپا دروستکردووە و واشیبۆدەچێت یەك هۆکار بەس نییە بۆ هەڵوەشاندنەوەی شارستانیی□ك، چونکە چەند هۆکارێك ڕۆڵیان لە داڕمانی شارستانییە دێرینەکان (ئاشووری، سۆمەری، بابلی، یۆنانی، ڕۆمانی) دادیوە. بۆنموونە کێشەی کشتوکاڵی، کێشەی ژینگەیی، بڵاوبوونەوەی درم و برسیەتی تادەگاتە تاعونێکی وەك ئەنتۆنی کە بووە هۆی کوشتنی زۆرێك کە دواتر شارستانی رۆمانی لەبەریەك هەڵوەشاندەوە. لە وەڵامی پرسیاری ئەوەی کە پاش تێپەڕبوونی ئەم تەنگژەیە پێشبینی ئەوە دەکرێت دەوڵەتی ناسیۆنال یان هەندێك ڕژێمی شێوە جیهانی دەرکەوێت هەروەك چۆن پاش جەنگی جیهانی دوو□ □وویدا؟ پێیوایە یەکیەتی ئەوروپا خەریکی دروستکردنی دەوڵەتێکی گەردووناوییە کە بوونی نییە، بوونیشی هەبێت مۆدێلێك دەبێت لە بێ سنوری و پێشێلکردنی نەتەوەکان و دەسەڵاتخستنە دەست کۆمپانیا گەورەکانی وەك ئاپڵ، گوگل، ئامازۆن و فەیسبووك.

بزووتنەوەی هێلەك زەردەکان

فەرەنسا ل□ 11/03/2020 □ چووە ناو خۆکەرەنتینکردن و ل□ 09/03/2020 □ ل□بەر ڕۆشنای بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا فەرمانی یاساغکردنی گشت جۆرە خۆپیشاندان و چالاکیەکی سیاسی و کوولتوری دەرکرد. بزووتنەوەی هێلەك زەردەکان (Mouvement des Gilets jaunes)، ک□ ل□ □ 17 ی ن□ق□مبەری 2018 دەستیان بە چالاکییەکانیان کرد (خەبات لەپێناوی کەمکردنەوەی باج لەسەر سوتەمەنی و داوای بەرزکردنەوەی کرێی دەستی کار و تا کار گەیشتە داوای دەست□کارکێشانەوەی ماکرۆن)، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا لە چالاکی سەرشەقام کەوتن، بەڵام لەماوەی کەرەنتین لە سۆسیال میدیا پەرەیان بە چالاکییەکانیان دا. ئۆنفرێ بەوە ناسراوە کە هەر لە سەرەتاوە داکۆکی لە هێلەك زەردەکان کردووە لەچاو بەشێك لە ڕوناکبیرانی فەرەنسی و نووسەرە ماکرۆنیە نیولیبرالەکان کە بەچاوێکی بەرزەوە تەماشای خەباتی سەرشەقامی هێلەك زەردەکانیان نەکردووە. ئەمەش وادەکات ئۆنفرێ لە دوا کارەکانی دا کە سەرەتای ئەم ساڵ بەناوی"”مەزنی گەلی بچووك: کاتەکان و بەدبەختییەکانی هێلەك زەردەکان"” بەچاپگ□یاندو□

ئــاوڕێکی ســەرنجڕاکێشانە ل□ ه□ڵ□ك زەردەکــان بــداتەوە و ســروشت و هۆکاری بزووتنەوە یاخییانەکەیان ڕاڤ□ بکات.
ئەم فەیلەسوفە فەرەنسیی□ ه□ڵ□ك زەردەکان وەك قوربانی دەوڵەتی ماستریخت، وڵاتانی یەکیەتی ئەوروپا، تەماشادەکات و خەباتەکەشیان وەك خەباتی "گەلی بچووك""، گەلێك کە لەژێرەوەیە، وێنادەکات.
دەوڵەتی ناوبراو کە خاوەنی ئێدیۆلۆژیایەکی لیبرالییە تێکدەری شیرازەی کۆمەڵایەتی و ئابووری کۆمەڵگەی ئەوروپایە کە کۆمەڵگەی فەرەنسی یەکێکە لەو کۆمەڵگــانــە. ئایــا ه□ڵ□ك زەردەکــان، بە گوزارەیەکی ئۆنفرێیانە "گەلی بچووك""، توانای گۆڕینی فەرەنسایان هەیە؟ بەلایەوە گــرنگ□ ه□ڵ□ك زەردەکــان نەکەونە نــاو یــارییە سیاسییەکانی ماکرۆن و سەندیکا و حیزبە سیاسییە نیولیبرالەکانەوە.
ئۆنفــرێ تــابڵێیت بێ متمــانەیە بە ســەرمایەداری کە دروســتکەری نیولیبرالیزمە و بۆیە لە وەڵامێکی ئەندرێ کۆنت- سپۆنڤیل (André Comte-Sponville) ســــــەرمایەداری بەوە لەقەڵەم دەدات کە ئەوەنە بەڕێز نییە پاش پەتاکە بەخۆیا بچێتەوە و پێشنیاری شێوازێکی تازەش لە بیرکردنەوە بۆ جیهانی سبەیمان بکات. هاوکات ڕەخنەی توندی سلۆرتێردیك (Sloterdijk) و بێرنار هێنری لیڤی (BHL) ش دەکات کە ستایشی ماکرۆن دەکەن.

ئازاد حەمە

ژێردەر: هەمان سەرچاوەکانی بەشی 14 لێرەش بەکاربراون.
(1). بۆبۆ (Bobo) کانی پاریس هەرکە پەتاکە بڵاوبووەوە شاریان جێهێشت. ئەمە ڕەخنەی ئۆنفرێیە لە بۆبۆکان. بۆبۆکان (Les bobos) کێن؟ بۆهیم (Boheme) یە بۆرژوازەکانی شارە گەورەکانی ئەوروپا و ئەمەریکان. شێوە ژیانێکی سادە و سەیروسەمەرانە دەژین. خاوەنی خوێندن و کاری باشن، چێژخواز و نەختێك خۆویستیشن. لە ناوچە هەژارنشینەکانی شارا نیشتەجێن، خواردنی بایۆلۆجی دەخۆن، حەزیان بەناو سروشت و پەرتووك خوێندنەوە و هونەرە. ئەگەرچی ستایلی ژیانی ڕاقیانە هەڵدەبژێرن کەچی گوێ لە کێشەی هەژاران دەگرن و لەکاتی هەڵبژاردنەکانیشا دەنگ بە چەپ و ژینگەپارێزەکان دەدەن. دەکرێت بڵێین جۆرێکن لە هیپیە(Hipster) هاوچەرخەکان. بەپێی پەرتووکەکەی داڤید برۆك David Brooks (بۆبۆکان لە بەهەشت) بێت بۆبۆکان دوو جیهانیین: قاچێکیان لەناو جیهانی بۆهیمی داهێنەرانەیە، قاچەکەی تریــان لەنــاو جیهــانێکی بۆرژوازیــانەیە کە بە خەونە خۆویســتی و دونیاییەکانیانەوە بەستراوەتەوە. لە شارەکانیشا ناوچە و جێگەی

نیشتەجێی خۆیان هەیە. لە پاریس لە دەوروبەری گەڕەکی لاتینی و زۆنی (9، 10،11،17، 18، 19 و 20) دەژین، لە لەندەن لە ناوچەی سۆهۆ (Soho) دەژین، کە ک□ل□ن ولسن لەسەری نووسیوە. لە کوردستان بۆهیمی یان بۆبۆمان هەیە؟ ڕەنگە بۆبۆکانی ئێمە نیولیبرالەکانمان بن: مەسرور، نێچیرڤان، بەرهەم و هاوەڵەکانیان!!!! (بۆبۆکان، بۆهیمیەکان، هیپیەکان) ئەمانە کەسانێکی یاخین. ئەو نیولیبرالە کوردانە زەندەقیان لە یاخیەکان دەچێت. لەگەڵ یاخیبوون دا ، ئەلبێر کامۆ و تەنی، هۆشیاری لەدایکدەبێت. نیولیبرالە کوردەکان لە هۆشیاری دەترسن.

https://dengekan.info/archives/author/azadhama

بۆ خوێند□و□ی بەشەکانی تر کلیکی ئێر□ بکەن ….

میشێل ئۆنفرێ: کەرەنتینی فەیلەسوفێکی چێژخواز(هێدۆنیست)… ئازاد حەمە .. بەشی چواردەهەم

“”بەردەوام وتومە کە بەدبەختی مرۆڤەکان لەوێوە دەستپێدەکات کە نازانن چۆن ل□ □ ژوورێکدا بمێننەوە””
(پاسکال)

ئاماژە: لێرەوە پەیتا پەیتا گفتوگۆیەك سەبارەت بە زاری □ ف□لسەفی بیرمەندێکی فرە ورووژێنەر ،کە پێیوایە پەتاکە تەنیا پزیشکی نییە بەڵکو مێتافریش، و□گەڕدەخەین و بەهۆشیەوە ک□شدەکەین لەوە حاڵیبین چۆن دیدی فەلسەفی لە ساتەوەختی تەنگژەکانا ڕەوتی خۆی دەدۆزێتەوە یان ڕەوت وەردەگرێت. ئەو ڕەوتانە بە گفتوگۆی فەلسەفی فەیلەسوفەکەوە گرێدرا وە، لەسەر ئەوەش وەستاوە چی لە هزری □ ف□یلەسوفدا سەبارەت بە تەنگژەکان دەڕسکێت. بەم چەشنە لەم بەشە لە فەیلەسوفێکەوە دەستپێدەکەین لە شرۆڤەکاریییە فەلسەفییەکانیدا تەقەلایەك ب□ □ نووس□ینەوەی”مێژووی بەختەوەری” و هەوەسویستی

بەدیدەکرێت. نووسینەوەی ئەم جۆرە مێژووە داوامانلێدەکات بەو بیریارانە ئاشنابین بەشداریان لە بنیادنانی کۆماری بەختەوەری و شادیویستی لە فەلسەفەدا کردوە، کە ئەوەش لە سەرەکی دیدەوە بە دروستکردنی بەختەوەری و شادی بووە لای مرۆڤەکان.
مەنزەگای شرۆڤەکردنی ئەم جارەمان وەستانە بە دیار خەزێنەی هزری میشێل ئۆنفرێ (Michel Onfray) وە، کە دەخوازێت مێژوویەکی فەلسەفییانەی دژەئامەز بنووسێتەوە، کە ئامادەبوونێکی زۆری لە سەسیال میدیای فەرەنسی هەیە و بایەخیش بە فەیلەسوفە لەبیرکراوەکانی ئەوروپا دەدات (بیرمەندە ستەییست و ئەپیکۆریەکانی شارستانی ڕۆمانی). بەدەنیایشەوە لە میانەی تێکست و دەمەتەقێ هزرییەکانیەوە بەوە دەگەین کە ئەم فەیلەسوفە ناپاریسییە، کە لە باکوری فەرەنسا لەهەرێمی نۆرماندی هاتۆتەدونیاوە ئەنتی نیولیبرال و سۆسیالیستێکی پرۆدۆن (Proudhon) ی سەرچەئامەزی ئەپیکۆرییە (تاموەرگر لە ژیان). ناوبراو یەکێکیشە لە فەیلەسوفەکانی قۆناغی پاش پاش تازەگەری. بەو واتایەی لە تەك زۆرێك لە تێزەکانی بیرمەندە پاش تازەگەرەکان یەکناگرێتەوە و لە زۆر لاشەوە فەلسەفەکەی یەخسیری دەستی هەدەنیزمە (چێژخوازی) و پتر لەسەر میراتی فەلسەفیی ڕۆمانی ، بابلەین ئەپیکۆری و ڕواقییەکان- ستەییستەکان- ، کاردەکات .
لەڕێگای تێخوێندنەوەکانی ئۆنفرێوە بەو تەئامانەی دەگەین لە هەنووکەدا شارستانی ئەوروپای زۆهەمەك لە فەلسەفەی هەوەسباسی و شادویستی ئەپیکۆر و ڕۆمانی دەکات، ئەمەش زیانێکی زۆر نەك هەر لە میراتی فەلسەفی ئەپیکۆر یان ڕۆمانی دەدات، بەڵکو پێش هەموو شتێك زیان لەو میراتە فەلسەفییەش دەدات لە ئایندەدا چرەدەکات و لە ساتەوەختێکی وەك هەنووکەدا، کە گشت مرۆڤایەتی بە پەتایەکی سامناکی نادیارەوە گلاوە، مرۆڤەکان ناکارن بەپەی پێویست بە گەوهەری ئەو جۆرە فەلسەفانە ئاشنابن. تەنانەت ئۆنفرێ لە هەندێك شوێن لە قسە و نووسینەکانی ڕووبەڕووی فەلسەفەی فەرەنسیش دەبێتەوە. ڕاستە کێششی ئەوە دەکات فەلسەفەی فەرەنسی لەناو قەفەسی فەلسەفەی یۆنانی بهێنێتە دەرە(ئەمە زۆرجار سپێنقیل و لوک فەریش دەیکەن) ،وەلێ دواتر دەیخاتەوە ناو قەفەسێکی تری فەلسەفییەوە کە قەفەسی فەلسەفەی ڕۆمانییە. ئۆنفرێ دژایەتی ئەو نەریتە فەلسەفییە ئیدیالیستییە دەکات (بەنموونە ئەفلاتون) بەردەوامی خەی لە بیری فەلسەفی ڕۆژئاوا دا هەیە. بەچوونەکانیشی لە ئەستایا تایبەت بە پەتاکە لە تەك بەچوونە فەلسەفییە هەدەنیستییەکانی یەکانگیر دەکات. نووسینەکانی دەمی کۆرەنای ئەم بیرمەندە نۆرماندییە پووختەی زاری دەی خەیین. لەسەر ئەو ڕاستییانە بەئاگاماندەهێنن ئاماژەن لەسەر

ئەوەی شارستانی ئەوروپا کەوتەتە دەزگەکەوە مردو دەژمێرێت. هەر لەبەر ئەوە گاڵتە بەو ئەوروپا زەبەلاحە دەکات توانای دروستکردنی ژمارەیەکی پێویست لە دەمامکی نییە تا هاوڵاتیان لە ڤایرۆس بپارێزێت. بەسەرسامییەوە دەڵێت ئەمە چ ئەوروپایەکە پێویستییە تەندروستییەکانی پەیدا بیناکرێت!
سەرەنجام، ئەم بەشە نووسینە و بەشی دواتریش (بەشی پانزەهەم) بە گفتوگۆی ڕوانگەی فەلسەفیی ئۆنفرە نییە لەناو فەلسەفەی هاوچەرخی فەرەنسی یان ئەوروپای، بەڵکو بە تێگەیشتنە لە چۆنییەتی وێنابوونی ئەم پەتایە لە هزری فەلسەفی و سیاسی ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە. سەرەتا زۆر بە پووختی تەقەلادەکەین بەڕێك ئاوڕ لە بنەما فەلسەفییەکانی بیرکردنەوەی ئۆنفرە بدەینەوە، لەوەندەرە تاوەك لەسەر ئەو شێپەلە فەلسەفییانەش دەوەستین کاریگەری فرەیان بەسەر ئەم بیرکردنەوەیەوە داناوە و لەڕێگاشیانەوە ئەو هیوا فەلسەفییانە دەهێنینەگە خەیان لەسەر بیرکردنەوەکان هەڵچنیوە. هاوتەریب لە تەك ئەوە هەدی هەدی لەلایەك دەینەسەر تەماشاکردنی ئۆنفرە بە پەتای کۆرۆنا ،کە زەمینەی بە تەنگژەیەکی بەزارکەری جیهانی ڕەخساندووە، لەلایەکی دی چۆنییەتی خۆ کۆرەنتینکردنی فەیلەسوفەك دەکەینە خواستی بنەڕەتی وتنەکانمان.

فەلسەفە بە هەمووان، دروشمی میشێل ئۆنفرە

فەلسەفە هونەری بوونە گوزارەی ئۆنفرەیە، لە ئەمە واشناکات ناوبراو فەلسەفە دژوار و ئەستەمئامێز نیشاندات. گەلەك جار بە چەشنەك دەتەگە کە فەلسەفە بە هەمووانە و بە تاقمەکەوە تایبەت نییە. فەلسەفە بە هەمووانە دروشمە فەلسەفییە ناسراوەکەی ئۆنفرەیە کە لە زۆر بەنە و وانە فەلسەفییەکانیدا بە گوەی گوێگرانیدا دەیچرپێنێت. بەپێی ئەم بیریارە خواستخوازە مەرجە فەلسەفە ساناکرێت تا هەموو لێیحاڵیبن و نەشکرێت بە ئامرازێك بە دەست دەستەبژێرەکەوە. بە ئەو مەبەستە “زانکۆیەکی گشتی Université Populaire” ، لەگەڵ چەند هاوکارەکی ڕوناکبیری خۆی دامەزراندووە کە وانەی بە بەرامبەری تیادەڵێنەوە لە بواری : فێمینیزم، بیرکاری، فیلم، سیاسەت، دەروونناسی، جوانناسی، هونەر، ڕەوشت و..هتد. ئەم زانکۆیە بە هەموو تەمەنەکان و ئەوانە دامەزراوە لە زانکۆکانی دەوڵەت وەرناگیرێن. واشیبەدەچین ئەم بیرمەندە ئەستا لە میدیای فەرەنسی بە کەسەکی فرەگفتوگەکەر هەژماردەکرێت و شێوازی نووسینی فەلسەفیشی شێوازەکی شاعیرانەیە و کەمتر بەڵگە بە وتنەکانی دەهێنێتەوە و بەچوونەکانی زۆرتر لە فەرمەکی ناشیکاریدا

جەدەکاتەوە. ئەنفرێ هەر لە سەرەتای نووسینیەوە کێششی ئەوەی کردووە تەوی فەلسەفەی ئەڵمانی کەن، نەك فەلسەفەی یۆنانی کۆن، لە وتاری فەلسەفیی خۆی و هاوچەرخی فەرەنسی بچێنێت. شان و شەوکەتی نووسینەکانی خەریکن لەناو وتاری فەلسەفی و سیاسی تازەی فەرەنسی دەردەکەون و بناغە بە گفتوگۆی رادیکال و ڕووقایم دادەنێن.
هەنگاوە هزرییەکانیشی لەم ساڵانەی دوایدا گفتوگۆی زۆری بەدوای خۆی ڕاکێشا و کاریگەری سێ بیرمەندە ئەڵمانیە دیارەکەشی (مارکس، نیچە و فرۆید – ئەگەرچی ڕەخنەی تووندی فرۆید دەکات) پێوەدیارە.
لە تەکستە فەلسەفییەکانیدا گوشارێکی هزری زۆر لەسەر خوێنەرانی خۆی دادەنێت تا هەڵگری بیرەکانی بن و گەلێك گومان و دانایش بەگوێیانا دەچرپێنێت.
لە شەڕی فەلسەفەش لەتەك شیکاریدەروونی دا ،ساڵانێك پێش ئێستا، ئەو تێگەیشتنەی لەسەر شیکاریدەروونی فەرەنسی درکاند کە فەرەنسیەکان (یان ڕۆژئاواییەکان) پێویستیان بە دامەزراندنی شیکاریەکی دەروونییە بەبێ فرۆید، کە ئەوە دەکارێت خزمەتێکی زۆرتر بە شیکاریدەروونی ڕۆژئاوایی بکات. بەگومان دورخستنەوەی شیکاریدەروونی لە فرۆید، ئەمە گفتوگۆی زۆری لەناو پاریسیە فرۆیدخوازەکان دروستکرد و ئەنفرێ لە پەرتووکی""ئاوابوونی بتێك""یش فرۆیدیزم و شیکاریدەروونی دەکاتە وێنەیەك کە بەرەکی شارستانی ڕۆژئاوایان گرتووە. شیکاریدەروونی فرۆید بە شتێکی ناچیزە و بە فێڵ دەناسێنێت و پێشیوایە چارەسەری تاکە نەخۆشێکیشی نەکردووە. بە ئەم بیریارە فەرەنسیە داماڵینی شیکاریدەروونی لە فرۆید کاتی هاتووە و ڕۆژئاواش پێویستی بە جۆرێکی تر لە شیکاریدەروونییە.

بە ئەپیکۆریبوون لە دەمی کۆرۆنادا چاترین دەرمانە
□- ئەپیکۆرخوازی میشێل ئەنفرێ

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا قسەکردن لە مەرگ، ئازار و جەستە بوونە بابەتی فەلسەفە بەگشتی و فەلسەفەی پزیشکی بەتایبەت.
فەیلەسوفەکان کەم تا زۆر بەرگری لەش و ڕووبەڕووبوونەوەی مەرگیان خستە ناو داڕشتنی زمانەوانی جیاجیاوە. بەشێك لەو فەیلەسوفانە لەپێش هەموویانەوە میشێل ئەنفرێ ،هەروەك پیشەی پێشووی، لە لەدوانە تەلەفزیۆنییەکانیدا بۆچوونەکانی تایبەت بە پەتاکە لەتەك بۆچوونە فەلسەفییە ئەپیکۆرییەکانیا یەکانگیرکرد.
بزووتنەوەی فەلسەفی ئەپیکۆریزم (Epicureanism)، کە لە ئێستای فەلسەفەی فەرەنسی بەتایبەت و ڕۆژئاوا بەگشتی کەوتەتەوە بەر

مشتومڕ، بە ئەپیکۆر (Epicurus)، ئەم بیرمەندە یۆنانییە گەورەیە، دەگەڕێتەوە کە ئەفسوس لەبەر فەوتانی زۆرترین شاکارە ناوازەکانی مرۆڤایەتی بە تەواوی نەیتوانیوە بە فەلسەفەکەی ئاشنا بێت. ئەنفرە کە بەچوونە فەلسەفییەکانی لە گەوهەری ئەم بزووتنەوەیە هەڵدەکشێت لێرە و لە سنوری ئەم بابەتە، دەشێت والە خوێنەر بکەین پێی بەو هاوتاییە بەرێت لە هەناوی ئەم بزووتنەوەیەدا ڕاپەنهانە: دۆنیایی و نەبوونی ئازار. دۆنیایی لە خودی خۆیدا ئازادی و ئاشتیش لە خۆ دەگرێت. هەرچی نەبوونی ئازاریشە بەدووربوون لە ترس، ترس لە مەرگ، دێتەدی. چۆن دۆنیایی بەدەستبهێنین؟ گومانیناوێت کە بە دەستبەرداربوون لە ترس و لە ئازار بە دۆنیایی دەگەین. بەپێی ئەم فەلسەفەیە بەدی ئازارە و باشەش بەختەوەرییە. چێژ دەچێتە خانەی باشەوە. چێژ ئامانجی ژیانێکی بەختەوەرانە و خۆشیهێنەرە. هەرکە چێژ بەدەستهات ئازار وندەبێت. جێستە هەست بە ئامادەبوونی چێژ دەکات، بە بوونی چێژ جێستە لە ئازار دووردەکەوێتەوە. هەر چێژیشە ڕێگاخۆشکەری دانایییە. ئەوەی وترا پێماندەڵێت گەوهەری فەلسەفەی ڕەوشتی ئەپیکۆرانە لە چێژ و دۆنیایی پێکدێت. چێژ دروستکەری دۆنیاییە. بەئەوەی ئەم گەوهەرە، کە چێژ بناغەدانەریەتی، بەتەسازان پێویستی بە چوار لایەنە: نەترسان لە مەرگ، نەترسان لە خواوەند، بەدەستهێنانی بەختەوەری، خۆدەربازکردن لە ئازار. ئەڵبەتە هەڵپەنەکردن بە پارە و پلەوپایە، بایەخدان بە هاوڕێیەتی و چێژوەرگرتن لە ژیان بەشێکیتری"فەلسەفەی ڕەوشتیی چێژ"ی ناوبراو پێکدێنن. هەرچی مەرگە نەمانی جێستە و ڕۆح دەگەیەنێت. وەرای ئەوە، گۆشەگیری، تەنیایی، بێدەنگی و ئارامی لەو تایبەتمەندییانەن ئەنفرە خواستیاندەکات و بەشێکیش لە کولتووری (ئەپیکۆر)ی و (ستۆیست)ی لەخۆ دەگرن.

لێرەوە ئەوە دووپاتدەکەینەوە کە دیدە فەلسەفییە ئەپیکۆرییەکان لە هزری ئەنفرە دا لەگەڵێ کاتا شکۆی گەورە دەگرن و تەنگژە دەروونی و تەندروستییەکانی ڕۆژئاواش وادەکەن بەچوونەکانی ئەپیکۆر بە چێژ، مەرگ، شادی و ئازار لە زاری ئەنفرە (و ئەپیکۆرخوازەکانی دی) باڵاکەن، بەڵام ئەنفرە هەر لەسەر فەلسەفەی ئەپیکۆر کارناکات، بایەخێکی زۆر بە فەیلەسوفە ستۆیستەکانیش (فەلسەفەی ڕواقییەکان Stoicism) دەدات. ئەمەش لەبەرئەوەی ئەو فەیلەسوفانە لە کارەکانیانا لەهاتوو بوونە لە بە بایەخکردنی سێ شت: مەرگ، پیریی و تەنیایی. هاوکات داناشبوونە لە ڕووبەڕووبوونەوەی نەخۆشی، ڕاڕایی و ترس، هەروە بە بەماناکردنی پارە و دەسەڵات، لەبەی ئەوانە گرنگیانداوە بە: خۆشی، شادی، چێژوەرگرتن لە ژیان و..هتد.

□- هێدۆنیستی (چێژخوازی یان شادیویستی) میشێل ئۆنفرێ

لێرە وا باشترە تیشك بخەینەسەر ئەوەی ئۆنفرێ لەناو فەلسەفەی هاوچەرخی فەرەنسی وەك لەكۆڵەكێك لە بواری فەلسەفەی هێدۆنیزم (Hedonism)، كە ڕێبازێكی چێژخوازی یان شادیویستییە ، ناوێكی دیارە. ئەم فەلسەفەیە كە بە خۆشادكردن و ئەویتر شادكردن، خۆئازارنەدان و ئەویتر ئازارنەدانەوە سەرگەرمە پێویستییەكی هزری و ڕۆحی مرۆڤی سەردەمە. لەم دیدەوە ڕێبازی چێژگەرای و شادیخوازی لە زۆر شتی ڕۆژانە خۆی بەرجەستە دەكات تا دەروونئارامی و ناخشادی بە كەسەكان دەنێت: سەما، چێشتلێنان، شەرابخواردنەوە، خوێندنەوە، گوێگرتن لە موزیك، بینینی فیلم یان كاركردن لەسەر هونەری وێنەكێشان و زۆرشتی تر. ئامانجی سەرەكی ئەم ڕێبازە فەلسەفییە خۆشژیانە كە ئەوەش بوونباشی دەگەیەنێت و لەو سەریشەوە تەندروستی دەبەخشێت. ئەمەش بە ئەم چركەساتە پێتایاویێ زێدە مانادارە.
ڕیشەی فەلسەفەی هێدۆنیزم ئەوەیە كە خۆشی (یان بەختەوەری) دەتوانێت مانایەكی زۆر بە ژیانی مرۆڤ بدات. بۆیە فەلسەفەی هێدۆنیستی لە دیدی ئۆنفرێ بە خۆشیدانە بە خودی خۆ و بە ئەویتریش، ئەمەش بەبێ ئازاردانی خودی خۆ و ئەویتر دێتەدی. ئەو چێژەی یان خۆشییەی ئۆنفرێ باسیدەكات چێژێكی ماتریالیستییە و لە كۆمەڵگەیەك دەكرێت ئیشی خۆی بكات دادپەروەری تیایدا زاڵە. لێرە قسە لە هێدۆنیزم (چێژگەرای)ێكی بەرپرسیارئامێزانە دەكرێت كە لە تەك ڕەوشت یەكدەگرێتەوە. ئەمە بەو مانایەش دێت، ئەو هیچگەراییە (نیهلیزم) ڕەوشتییە ڕەتكرێتەوە دەرێتەپاڵ هێدۆنیزم. بیریشمان نەچێت، ئۆنفرێ لەڕێگای ئەپیكۆر و لۆكرێتەس (Leucrece) ەوە خەیاڵمان بەریندەكات و كۆی پرسیارە ڕەوشتییەكان تایبەت بە باشە و خراپە لەوەدا پووختدەكاتەوە كە: دەشێت كەسی ئەتەیست (مولحید، بێئیمان) ڕەوشتی بێت؟ ئەدی دەكرێت باوەڕت بە یەزدان نەبێت و باشەش بكەیت؟ بەواتایەكی تر، بێئیمانەكان ڕەوشتیان هەیە؟
لای ئۆنفرێ “باخچەی ئەپیكۆر” ڕووبەڕووی “كۆماری ئەفلاتون” دەبێتەوە. باخچەیەك كە هەموو كەس لێ خۆدەگرێت (كۆیلە، بێگانە، خاوەنپێداویستی تایبەت، ژن، منداڵ، غەریب). زۆرجاریش زوڵمێك لە واتای باخچەی ئەپیكۆر دەكرێت كە گوایە شوێنی بەڕەڵڵایی و ڕابواردن بووە. باخچەیەكی لەم جۆرە لە دەمی خۆیدا شوێنی گفتوگۆی هزری بووە، كاتەكان لەوێدا بە جۆرێكی فەلسەفی و نەشئەبازانە بەسەربراون و خودی باخچەكەش بەشێكبووە لە بزووتنەوەیەكی فەلسەفی ئەو دەمە. بەپێی ئەم بزووتنەوەیە بە خۆشی و بەختەوەری گەیشتن جۆرێكە لە دانای و هاندەری بیركردنەوەشە.

لێرە وا چاترە سەرنج بخەینەسەر ئەوەی، لەپاش دەرکەوتنی مەسیحیەت و سەرهەڵدانی شەڕی نێوان ئاین و سیاسەت، فەلسەفەی ئەپیکۆریزم شێوێنرا و لەو بەینەشا زیانێکی فەلسەفیی زۆر بەر بیرۆکەکانی کەوت. بۆیە ئۆنفرێ نیازی سەرلەنوێ گەوەبژێرکردن و سازدانی پاکسازییە لەناو مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا و "زۆرتریش کار بە وەلاوەنانی ئەو نەریتە فەلسەفییە ئاینی و ئیدیالیستییە دەکات لە (ئەفلاتون و ئاگوستینەس و کانت) ەوە هاتووە. ئەمەش دەزێکی هزری ئەوتۆ بە ئۆنفرێ دروستدەکات کە هیواخوازبێت فەلسەفەی ڕۆژئاوا بەرەو ئەو نەریتە ماتریالیستییە یۆنانییە بەرێت کە لە چەند هزرێکەوە (دیمۆکرێتس، ئەپیکۆر، فەلسەفەی ڕۆشنگەری، بەتایبەت ئەنسکلۆپیدیە فەڕەنسییەکان و ئوتیلیتاریستە-سوودگەرا-ئینگلیزەکان) سەرچاوە بگرێت". هەمووو ئەم لایەنانەش لە لایەن ئۆنفرێوە لەم ساتەوەختی پەتای کۆرۆنایەدا بە زۆر شێوازی جیا بەرباسدەخرێت و نەخۆشی و پەتا و مردن تێکەڵ بە گفتوگۆ هێدۆنیستییەکان دەکات. مەبەستی ئەمە ئەوەیە، بەکاربردنی خۆشی و چێژ دژ بە ئازار و ڕاڕایی، دژ بە ترس لە مەرگ لە ساتەوەختی پەتای کۆرۆنادا گرنگی خۆی هەیە. پەتاکە دژە چێژ و شادیە، ئاماژەشە لەسەر ئازارچێشتن و مەرگ. بۆیە ئەمەی مرۆڤی سەردەم پێویستمان بە گەڕینی تێگەیشتنە بە ئازار و مەرگ ئەمەش لەڕێگای بایەخدان بە خۆشەویستی و هاوڕێیەتیەوە.

کەرەنتینی فەیلەسوفێك

فەڕەنسا لە 11/ 03/ 2020 چووە ناو خۆ کەرەنتینکردن. ئۆنفرێ ڕۆژێك پێش ئەو بەروارە لە هەرێمی مارتینیك (Martinique) کاتە بەهارییەکانی بەسەردەبرد. ئێوارەی پێش بەرواری ناوبراو گورج بە شوێنی ژیانی لە ناوچەی نەرماندی لە باکووری فەڕەنسا گەڕایەوە. ئیدی لەو کاتەوە چرکەساتەکانی کەرەنتینی ئەم فەیلەسوفە دەستپێدەکات: لە کاتی کەرەنتینەکە چی بکەین؟ چۆن کاتەکان بەسەربەرین؟ چی بخوێنینەوە؟ چ جۆرە فەلسەفە و کاری چ فەیلەسوفێك بە هەندوەربگرین؟ لەگەڵ کێ بین، خۆمان یان ئەوەتریشمان لەگەڵدا بێت،؟

لەگەڵ دەستپێکی کەرەنتین ئۆنفرێ هەر زوو لەوە حاڵیدەبێت کە کەرەنتین و ژیانی ئاسایی ڕۆژانە لێکدیجیاوازن. واتا و مانای ئازادی ژیانی کاتی کەرەنتین و ژیانی ڕۆژانی ئاسایی لەیەکتر جیادەکاتەوە. کەرەنتین لە ئەوانیتر داتدەبڕێت و دەتکاتە هاودەمی خۆت. هاوڕێیەتی، میوانی، پیاسە، تەوقە، سەردانی شوێنی کولتووری و زۆر

چالاکیتر دەوەستێت. هەموو ئەمانە لەلایەك ئەوەش لەلایەك كە كەڕەنتین فەیلەسوف تەقەنەر نییە و هەلیشدەڕەخسێنێت بۆ لەتەك خودی خۆبوون دا.

هاوتەریب لەگەڵ ئەوانەی لای سەرەوە باسکرا لە لێدوانێك ئەنفرێ بەم جۆرە گوزارە لە كەڕەنتین دەکات: گەر پرسیارەكە بە ئێستاوە تایبەت بێت و بە بیرکردنەوەش بێت لە كەڕەناڤایرۆس باشترە بە خوێندنەوەی نیچە بگەڕێینەوە، بەتایبەت شێوازی نیچە لە جێنالۆجی (بنەچەناسی). وەکیتریش فەلسەفە چالاککەرەوەی بنەماکانی ئاوەزگەراییە كە فەیلەسوفە ئەتۆمی، ماتریالیستی و ئەپیکۆرییەکان لە سەردەمە كۆنەکانا بونیادیاناوە. ئەنفرێ پێی باشە خوێنەر لە ساتەوەختی پەتای كەڕۆنا و ئەو كەڕەنتینەی هاتەسازان بۆ فەلسەفەی ڕۆمانی كۆن بگەڕێتەوە، كە بناغەی بۆ داناییەکی پراکتیکی بووناویئاسا سازاندووە. لە ئەم ئێستادا فەیلەسوفە ئەپیکۆری و ستۆیستییەکان (پلیتارك، سیسرۆن، سێنیکا Seneca the Younger، ئەپیکتێت، مارکۆس ئۆرێلیۆس Marcus Aurelius، لۆوکرێس) شایانی خوێندنەوەن و بەزیادیشەوە مانا بە دەمی هەنووکەمان دەبەخشن. بەواتایەکیتر، ئەو تێکستە فەلسەفیانەی ئەنفرێ بەلایەوە گرنگە مرۆڤ لەکاتی كەڕەنتین بیخوێنێتەوە تێکستە فەلسەفییە ڕۆمانییەکانە. باشە بۆ نووسینی فەیلەسوفە ڕۆمانییەکان نەك یۆنانییەکان؟ پێیوایە یۆنانییەکان ئەڤینداری واتا و ئایدیا، خاوەنی ئایدیالیستی و گەشتی مێتافیزیکی بوونە. بەم چەشنە یۆنانییەکان فەلسەفە بۆ فەیلەسوفەکان دروستدەکەن، هەرچی فەیلەسوفە ڕۆمانەکانە بە مێتافیزیك و بووناسی (ئۆنتۆلۆژی) پێدەکەنن و ڕقیشیان لە سەفسەتە و ڕەوانبێژییە كە هەموو ئەمانە یاریکردنن بە وشە. هاوکات لە تێزەکانیشیانا بایەخیان بە هاوڕێیەتی، ئەڤینداری، ڕووبەڕووبونەوەی ئازار، پیری و مەرگ داوە. فەیلەسوفە ڕۆمانەکان بە بۆچوونی ئەنفرێ نەك تەنیا لە کاتی كەڕۆناڤایرۆس بگرە لە گشت کاتەکانا شایانی خوێندنەوەن. ئەنفرێ ئامۆژگاری ئەوەشمان دەکات كە لە کاتی كەڕەنتین فیلمەکانی جاك تاتی (Jacques Tati) ببینین و کارە فەلسەفییەکانی میشێل دۆ مۆنتاین (Michel de Montaigne) یش بخوێنینەوە، بە هاوڵاتیانی ڕۆژهەڵاتیش خوێندنەوەی ““هەقایەتەکانی لافۆنتێن Les Fables de La Fontaine ”” بە پێویست دەزانێت.

لە ساتەوەختی كەڕەنتین زۆرێك دووچاری بێزاری بوون. بەپێی ئەنفرێ لەبەرئەوەی كە پەرتووك هەیە بێزاری هەرگیز بوونی نییە. ئەو دەمەی خوێندنەوە دەستپێدەکات غەمباری ونە. هەستی غەمباری لەتەك پەرتووك یەکناگرێتەوە. پەرتووك سەرچاوەی هاتنەدەرەوەیە لە گشت غەمباری و تەنگەتاوییەک. بێزاری ئەو کاتە دەردەکەوێت كە تەنیا لەتەك خۆتا

مامەڵە بكەیت. ئەمەش ناشێت ڕووبدات كاتێك جیهانێكی بەرین لە دەرەوەی خودی خۆتا بوونی هەیە. بەم چەشنە بێت ئەزموونكردنی كەرەنتین بۆ ئەوانەی لە بۆشاییدا دەژین خورپەیەكی ڕاستەقینەیە. نەك هەر ئەوە بگرە كەرەنتین مەجبووریشمان دەكات بۆماوەیەك پێكەوەبین یان لەگەڵ كەسانێك لە شوێنێكی بچووك و تەسك دا بژین. ئەمەش بەپێی كەرەنتینی كەسەكان جیاوازە. شوێنی كەرەنتینی دەوڵەمەندەكان لە شوێنی كەرەنتینی هەژارەكان ناچێت. كەواتە ڕووبەر لە كاتی كەرەنتین مانای خۆی هەیە. ڕووبەری شوێنی خۆكەرەنتینكردنەكان كاردانەوەی لەسەر چۆنیەتی بەسەربردنی كاتەكانی دەمی كەرنتین هەیە. بۆیە ئەنفرێ لە لێدوانێك كەرەنتین بە ئەزموونێكی كەسی لەقەڵەمدەدات. ئەمە وادەكات واحاڵیبین كەرەنتین لەسەر ئەوە دەوەستێت لە كوێ دەژین. شوێنەكە گەورەیە یان بچووك، دەۋەری هەژارانە یان دەوڵەمەندان، ماڵە یان شوقە. دواتر لەگەڵ كێ دەژین و شوێنەكە چەند شیاوە بۆ فەلسەفەكردن و بیركردنەوە.

جێی ئاماژەیە، لە لێدوانێك لە ئەنفرێ دەپرسن لە كۆرۆناۋایرۆس دەترسن؟ ئەنفرێ دەڵێت دوو جاران لە مەرگ نزیكبوومەتەوە. جارێكیان لە 1988 كە دووچاری جەڵتەی دڵ بووم و جاری دووەمیش ساڵانێك لەمەوبەر كە جەڵتەی دەماغ لێیدام. بۆیە گەر كۆرۆناۋایرۆس بمگرێت كاتەكەم تەواودەبێت. لە بارەی ئەوەش كە كۆرۆناۋایرۆس دەكارێت وابكات مرۆۋەكان ڕۆحی خۆیان دووبارە بدۆزنەوە؟ لەم ڕووەوە ڕاشكاوانە بیركردنەوەمان بەرەو ئەو سەیركردنە دەبات كە كۆرۆناۋایرۆس خەونی ئەوروپاییەكانی ئاشكراكرد. ئەوەی ئاشكراكرد كە دەسەڵاتەكانی ئەوروپا نەیانتوانی بەپێی پێویست مرۆۋەكان بپارێزن. خۆیستی پاریسییەكانیش بە دووركەوتنەوە لە پاریس و چوونیان بۆ ناوچە دوورەكان، تا لە پەتاكە بە دووربن، ئەوەی نیشاندا پاریس خۆی لە شارەكانی تر جیادەكاتەوە و هەبووەكانیش جیاوازتر كاتەكانی ماوەی كەرەنتین بەسەردەبەن تا ئەوانیتر. هەر ئەم پەتایە شتیتریشی بە ئاشكراكردین: ڕێكەوتنی نێوان ژورنالیستەكان و دەسەڵات بە پەردەپۆشكردنی پەتاكە، هەوڵی زاناكان بۆ كەمكردنەوەی گەورەیی پەتاكە، ئەمەو دەبەنگی ڕوناكبیرەكان لەوەدا بوو ئەوەندەی بایەخیان بە شڵەژانی خەڵك دەدا بە خودی پەتاكە نەدەدا. تەنانەت ئەوەش كە هەوڵی بێبەهاكردنی پرۆفیسۆر ڕاوول (Raoult) درا. لەكاتێكا ئەم پیاوە زانایەكی گەورەیە و پێش پەتاكەش خاوەنی پڕۆژەی زانستی خۆی بووە، لە لوتبەرزی پاریسییەكان هەوڵەكانی ڕاوولی وەك خۆی نەخستەڕوو. ڕەنگە لەبەر ئەوەش بووبێت كە ناوبراو خەڵكی باشووری فەرەنسایە (مارسێلیا) نەك پاریس.

لێرەوە دەشێت بوترێت کە کەرەنتین قووتابخانەی ژیان□. ئ□ب□تە کەرەنتینی فەیلەسوفێك ، ئۆنفرێ وتەنی، پۆزەتیڤە چونکە کاری فەیلەسوف تەنیایی و گۆشەگیرییە نەك هاتووچۆ. گەر کەرەنتین مانایەکی نوێ بە ژیان بدات و وامانیشلێبکات بیر لە بەدیەکانی خۆمان و لە لەدەستچوو و لە لەبیرچووەکان بکەینەوە ئەوە بە ب□□اڕایی دەکارین بڵێین: کەرەنتین فێربوون و هەڵگرتنەوەی ئەزموون و تێژیانێکی نوێیە.
وێرای ئەوە، بەپێیئەوەی ئۆنفرێ لە هەرێمی نۆرماندی فەرنسی دەژیت و ئەم هەرێمەش ناوچەیەکی باکووری ئاووهەواسازگار، سروشتئامێز و ژینگەتەندروستە کەرەنتینەکەی وزەبەخش بووە و پێشیوانییە وەك شاریەکان، بۆنموونە پاریسیەکان، بەسەریبردبێت ،کە زۆربەیان لە شوقە دەژین و ژیانیان لە ژیانی کەروێشکی ناو قەفەس دەچێت. هەر لەب□ر□ئ□وە کەرەنتین بۆ پاریسیەکان بە سەخت دەزانێت.

کەرەنتینی هەژارەکان و دەوڵەمەندەکان

ئۆنفرێ لە زۆربەی هەڤپەیڤینەکانی دا کەرەنتین وەك دیاردەیەکی ململانێی چینایەتی دەبینێت. مەبەستی ئەم فەیلەسوفە لەم جۆرە سەیرکردنە بۆ کەرەنتین ئەوەیە، کەرەنتینی هەژارەکان لە کەرەنتینی دەوڵەمەندەکان ناچێت. کەرەنتینیش بە هەلێك دەزانێت کە وا لە مرۆڤەکان دەکات بۆ خودی خۆیان بگەڕێنەوە. کەرەنتین بۆ بەشێك، بەتایبەت هەژارەکان، ئەوانەی شوێنی شایستەیان نییە، بە قەفەسی ئاژەڵان دەشوبهێنێت. ئەمانە لەبەر بێ جێگای و خراپی ڕووبەری نیشتەجێبوونیان لە بازنەیەکدا بەدەوری خۆیانا دەخولێنەوە. ئەو دۆزەی کەرەنتین دروستیدەکات وا لە مرۆڤ دەکات پێویستی بەوە بێت ڕووبەڕووی خودی خۆی ببێتەوە و ئەم خودەش ل□ تەك من□ا□ و هاوسەر(پارتنێر) ئاوێتەبکات. گازندەی کەرەنتین دەکات کە مرۆڤ کاتی بۆ خودی خۆی زۆر بەدەستەوە نییە، هەمیشە کەسێك یان کەسانێك لەدەوروخولین. واتە کاتی کەرەنتین تەنیا نیت و کەمتریش لەگەڵ خودی خۆتی. دەوڵەمەندەکان تایبەتتر کاتی کەرەنتین بەسەر دەبەن و هەرهەموو لە شوقەیەك زیاتریان هەیە و لە گەڕەکی قەشەنگتریش دەژین و دەشتوانن کاتەکانیان لە خانووە گوندییەکانیان، لە ناوچەی نۆرماندی و هەرێمی باسك و دوورگەکان، بەسەر بەرن. ئەم تێگەیشتنە ئۆنفرێییە ئەوەمان پێدەڵێت کەرەنتین دەچێتە ژێر سایەی یاسای ململانێی چینایەتییەوە.
ئۆنفرێ گوماندەکات هەموو بە هەمان شێوە ڕووبەڕووی تەنگژەکە بب□ینەوە. خودی کەرەنتینیش بە یەکێك لە ئاماژەکانی ململانێی

چینایەتی دەزانێت. دەوڵەمەندەکان شوقەی باشیان لەناو جەرگەی شار هەیە و هاوکاتیش ماڵیان لە خۆشترین گوندەکانی باکووری فەرەنسا هەیە. هەرچی هەژارەکانە لە ناوچە پەراوێزەکان لە شوقەی بەرتەسك دەژین و توانای ئەوەشیان نییە ماڵیان لە گوندەکان هەبێت. هەر ئەوانەی لە شوقەی باشی ناوجەرگەی شار دەژین دەتوانن سێ ژەمە خواردنی فرێش بخۆن و لەو بەقاڵانەش دەیکەن لەو گەڕەکانە بەردەوام شتی فرێش دەفرۆشن. هەرچی هەژارەکانە خەریکی خواردنی ماکەرۆنە و قوتوون. لێرە ئۆنفرێ ناڕاستەوخۆ باس لە جیاوازی سێستەمی خواردنی هەژاران و دەوڵەمەندانیش دەکات.

ئەو کەسانەی حەز بە خوێندنەوە و گوێگرتن لە موزیك و بینینی فیلم دەکەن لەخۆگونجان لەگەڵ کۆرۆنتین لەوانیتر بەتواناترن. بەپێی سۆسیۆلۆژیای پیێر بۆردیۆ(Bourdieu) ش بێت خاوەن شوقە جوانەکانی ناوەندی شار خواردنی تازەی گرانبەها دەخۆن و دەشتوانن لە خانووە لادێیەکانیان بە خۆشی بحەسێنەوە و لەوێش سەرلەنوێ رۆمانی"" لە گەڕان بەدوای کاتی بەسەرچوو"" ی مارسێل پرۆست (Proust) بخوێننەوە، ئەمە پەرتووکە خۆشەویستەکەی ئەو بۆرجوازیانەیە خۆیان بە ئەریستۆکراتی دەزانن، یان بە دەهەمین جار خەریکی بینینی فیلمەکانی گۆدارن (Jean-Luc Godard) و ..هتد. بەم تەنزە ئۆنفرێ گاڵتە بە ژیانی ڕوناکبیری دەوڵەمەندەکان دەکات. کەچی هەژاران لەکاتی کۆرۆنتینەکە، بەبۆچوونی ئەم فەیلەسوفە، ژیانێکی فرەسەخت، داخراو و سست دەژین.

پەراوێز: تێکڕای لێدوان و نووسینەکانی میشێل ئۆنفرێ کە لەم نووسینە کەڵکی لێوەرگیراوە لەم دوو ئەدرەسەوە وەرگیراون:

http://michel-onfray.over-blog.com/2020/04/michel-onfray-le-professeur-webtv-8.4.2020.html

/https://michelonfray.com

هەروەها لێدوان لەگەڵ رۆژنامەی مەغریبی https://lactu24.com/ بەناوی

Notre monde vient de vivre la révélation que nous vivons dans une fin de civilisation

و لێدوانێك لە لۆپوان (Le Point) لە 22/03/2020 بەناوی (L’Europe est devenue le nouveau tiers-monde) (ئەوروپا بووەتە جیهانێکی سێهەمی نوێ)

فەلسەفە چی لە پەتای کۆرۆنا دەوێت؟ زۆر شت -13- … ئازاد حەمە

بەشی سیانزەهەم

پووختە: قەڵەمرەویی شرۆڤەکارییەکانی فەلسەفە نە شوێنی بایۆلۆجی دەگرنەوە نە کاریان ئاڕاستەکردنی تاقیگە پزیشکی و تەندروستییەکانە. فەلسەفە کە کارگەی بەرھەمھێنانی واتا و شیکاریی ڕەخنەییە تێگەیشتنەکانی لە یەك پانتاییدا قەتیسناکرێن. ئەو کاتەی درمێك دەردەکەوێت فەلسەفە گورج دێتەگەڕ و لێکۆڵینەوە لە مەترسی و لێکەوتە کۆمەڵایەتی، تەندروستی و ژیارییەکانی ئەم درمە دەکات. ئەوکات لەوێندەرێ، لەو شوێنەی درمەکان کاران و نەخۆشیەکان سەغڵەتیەکی زۆر بۆ مرۆڤەکان د□ن□ن□سازان، فەلسەفە چرۆدەکات و خۆشی دەخزێنێتەنێو شەڕێکەوە، شەڕی تێگەیشتنە لە چیرۆکە جیاوازەکانی نەخۆشی و نەخۆشبوون، شەڕی دروستکردنی واتا تایبەت بە دیرۆکی درمەکان و ئەو ھەستی جودای و ترسەی لە ساتەوەختی درمەکانا بە چرکە لەدایکدەبن. بەمە فەلسەفە لەو ترسە دەکۆڵێتەوە دیرۆکی درمەکان لەبارەیانەوە ھۆشداریمان دەدەنێ کە مرۆڤایەتی لەبەردەم چ مەترسیێکدایە. ھەرچی شەڕی بایۆلۆجیە دەکرێت وڵاتان لەڕێگای ئەزموونگە و کارگەکانی دەرمانەوە بیکەن. ئەمەش بەپێی ئەوەی کە شەڕ ل□گ□□□ پ□تای کۆرۆنا بۆ ھەندێك شەڕێکی بایۆلۆجیە، بۆ چەندانی تریش شەڕێکی جەستەییە لەپێناو مانەوە. لەم حاڵەتەدا فەلسەفەی سیاسی جیھانگیریش، کە لەبەردەم تاقیکردنەوەیەکی تەندروستی و ئابووری دژواردايە، شەڕی سیاسییەکان لە شەڕی بازرگانی دەرمان و بەرھەمھێنانی پێداویستییە تەندروستییەکان پووختدەکاتەوە.

لە میانەی ئەم بەشەدا سەرنجدەخەینەسەر ئەوەی، پەتای کۆرۆنا چارەنووسێکی بەدفەڕی ھاوبەشی بۆ سازاندین، فڕێیداینە ناو خراپەیەکی چڕەوە، خراپەیەك کرۆکی خۆی لە بێ ڕەھەندیدا دەدۆزێتەوە و وانەی تاریکیمان پێدەڵێتەوە و درزیش دەخاتە “نێوان مردنی سروشتی و نا-سروشتییەوە”، چونکە “بەشێکی زۆر لەوانەی مردن گورج نێژران و فریای ئەوەش نەکەوتن شتێك بڵێن”. بەمە ڕێوڕەسمی ناشتن

لەگەڵ کۆڤید -19 گۆڕانێ زۆری هاتەسەر و لێرەوە مرۆڤەکان دەستبەرداری ئەو نەریتە بوون پێشتر بە مردووەکانیان دەکرد. بەدەنیاییەوە ڕوونکردنەوەی ئەو لەوێیش بەرباسدەخەین کە پەتاکە دەریخست چەند جەستەمان شایانی ئەو هەموو پیرۆزییە نەبوو تیۆرییەکانی جەستە جاڕیان بەدا.

جیهانێکی بەپەتاکراو

“جیهانێکی بەپەتاکرا ”(A pandemized world) پێماندەڵێت، پەتای کۆرۆنا کاری خۆی لەناو جەستەیەک ئەنجامدەدات و دواتر بەرەو جەستە و جێیەکی تر دەڕوات و کاری فەلسەفەش بەدواچوون و تێڕامانە لەوەی پەتاکە کردویەتی. واتە فەلسەفە ئیش لەسەر پاشماوەکانی پەتاکە دەکات. پاشماوەکانیش (ناساغبوون، هەناسەسواری، ئازار، ترس لە مردن، مەرگ) هەمان پاشماوەی پەتاکانی ترە بە نەختێک تایبەتمەندییەوە. کەوابێت، تەقەلای ڕاڤەکاران بەپەنجەخستنەسەر ستەمی پەتای کۆرۆنا لە بوارە جیاوازەکان کارێکی زۆر و بەردەوامی دەوێت و خستنەڕووی نیگەرانییەکانیشی تا ئەو دەمەی پەتاکە دەچێتە قۆناغی پۆست کۆرۆنا ڤایرۆس(Post-Coronavirus)ەوە، واتە پاش تێپەڕاندنی ئێستای و بوونی بە بەشێک لە یادەوەرییەکانمان، هەر لە چوارچێوەی قسەکردنەکی ئێستایدا دەمێنێتەوە. هەرکە پەتاکەش ئێستای خۆی تێپەڕاند ئاخافتن لە جۆری ڕاچڵەکاندنی هزری نوێ و کەم وێنە دەنێکایەوە. یەک لەو پرسیارانەی روناکبیرانی ئەورووپایی لەنێو ئەو نووسینانەی لە ئێستادا تایبەت بەم پەتایە دەینووسن ئەوەیە کە ئایا هاریکاری(Solidarity) بە بەرەنگاربوونەوەی پەتای کۆرۆنا چارەسەرە؟ یان گەڕانەوە بە هێزە دەرەکییەکان (خوا) ؟ لێرەوە دەبینین جارێکیتر کۆتای مرۆڤایەتی و خراپی مرۆڤ بووەتەوە بە باسی فەلسەفە. پەتای کۆرۆنا تەنیا باسێک نییە بە قسەکردن لە قەیرانی تەندروستی، بەڵکو باسێکیشە بە قسە لە مرۆڤ کە سەرووی هەموو شتێک نییە و خودی پەتای کۆرۆناش سەلماندی پرسیاری تەندروستی پرسیارێکی نەتەوەییە نەک سەرووی نەتەوەیی یان ئەودیو نەتەوەیی(واتە هەر وڵاتە و سەرقاڵی کەرتی تەندروستی خۆیەتی).وێکیتریش، ئەزموونکردنی ئەم ڤایرۆسە ئەزموونکردنێکی بێوێنەیە. ئەزمونکردنی شتێکە کە پێشتر بەمجۆرە ئەزموونەکراوە. ئەزموونکردنەکە زۆر جیهانییە و پێشماندەڵێت پەتای کۆرۆنا تەماشاکردنی بە جەستە، مەرگ و ژیانیش گۆڕی. مەرگ ئێستا لە جاران زۆرتر دەبیسترێت. ژیانیش، لە ترسی پەتاکە کە مانای مەرگی لەخۆیدا بەرجەستەکردووە، لە جاران زیندەتر دلەڤاندەکرێت. ئیدی لە

هەنووکەدا بۆ هەمووان گرنگە بزانین گەڕانەوە بۆ ژیانی پێشوومان شیاوە؟ گەر گەڕاینەوە حورمەت لە کاتەکانمان، لە پێکەوەبوون، هاوڕێیەتی و ژیانی کۆمەڵایەتیمان دەگرین؟ ئەدی جۆر(species)ی مرۆق لە پاشەکشەدا نییە؟ کاتی ئەوە نەهاتووە باس لە کۆتای مرۆق بکرێت، ئەو تێزەی فەلسەفە پێیئاشنایە؟ یان بە پێچەوانەوە پێویستمان بە پاراستنی بوونی مرۆییمانە، بە جۆر و چەشنی مرۆق، بە ئاکاری بەردەوامبوون و بەرەنگاربوونەوە؟ لێرە هەر هێندە دەڵێین گەر پەتی ئەم پەتایەش بپسێت بەپێی ئەوەی ژیان بەردەوامە پەتای تر بەڕێوەیە. هەر لێرە جێی خۆیەتی ئاماژە بە ئەوەش بکەین، بیرمەندی ئیتالی سێرجیو بێنفێنوتو(Sergio Benvenuto) هەما بە ئەوە دەکات، بەشێکی زۆر لە سیاسەتکار، فەیلەسۆف، بیریارانی مورال و ڕۆژنامەکاران لە ئیتالیا بە ئەوە دەچن “ئەم درمە دەرفەتێکە لە بەردەم باشترکردنی خودیخۆمان!” باشە تۆ بڵێیت ئەوە بێتەدی؟ بڵاوبوونەوەی پەتا قەدەری داهاتوومان نەبێت؟ زوو زوو ئەم جۆرە میوانە خۆی بە ئەستێرەکەمانا نەکات؟ چاترە دانبەوەشدا بهێنین کە خراپی سیستەمی خواردن، بێباکیمان بەرامبەر بە ژینگە، کوشتنی ناوچە سەوزەکان و بەهەدەربردنی وزەکانی ناو سروشت دەستیان لە تێکدانی بەڵانسی گەردوون و سروشت بینی و لەوسەریشەوە کردمانی بە هاوسێی پەتاکان. هاتنی ئەم پەتایە هۆکار بوو بۆ دەرخستنی بێباکییەکانی دەسەڵات لەناو گرنگترین کەرتی خزمەتگوزاری کە تەندروستییە. لێرەوە هەڵدراینە ناو جیهانێکی بەپەتاکراوەوە کە دژە ڕەهەندە و لە جەستە و جێیەکیش ئۆقرە ناگرێت.

پەتای کۆرۆنا چی لە فەلسەفە دەوێت؟ هیچ

پەتای کۆرۆنا چی لە فەلسەفە دەوێت؟ ئەڵبەتە هیچ(Nothing) . سەرەتا بابزانین هیچ چی دەگەیەنێت. هیچ لێرە ئامادەنەبوون(Absence) ، نەبوونی شتێک (Something) دەگەیەنێت. لەو جێیگەیەی هیچ هەیە نا-هیچ یان (شتێک) بوونی نییە. کە قسەش بێتەسەر جێگا یان(جێگا و هیچ) کەوابێت هیچ پێویستی بە دۆزینەوەیە. کە هیچ هەبوو نا-هیچ بوونی نییە. بەمە جێگای هیچ بە هیچ پڕدەکرێتەوە کە ئەوەش بۆشایی (بەتاڵی) یە. لەو شوێنەی هیچ هەیە (شتێک) بوونی نییە. پێچەوانەکەشی ڕاستە. واتە کە شتێک هەبوو هیچ نا-ئامادەیە. بوونی شتێک نەبوونی هیچە و بوونی پێوانەشە. پێوانەی ئەوەی کە هەیە، هەیە واتە هیچ نا-ئامادەیە، شتێک لە بوون یان لە ئامادەبوون دایە، لە بەم واتایە(هیچ و شتێک) لەتەک یەکدا لە ڕوبەڕووبوونەوەدان. چۆن؟ کاتێک لێمان دەپرسن خەریکی چیت؟ دەڵێین

هیچ. ئەم هیچە هیچەکی بە ناواخن نییە، چونکە لەوەدا من ئامادەم. ئامادەبوون دەشێت لەخۆیدا شتێك بێت. خۆ هیچیش دەمانباتەوە ناو گفتوگۆی نەبوون، واتە شتێك بوونی نییە. کە هیچ هەبوو بوونی مانا و بەها دەکەوێتە ژێرپرسیارەوە.
سەرباری ئەوە، هیچ لەڕێ بە مانای سفر (Zero)یش دێت. لەو جێگایەی هیچ هەیە خاڵێك هەیە، لە کەس (Nobody) بوونی نییە و ناچیزە و نابودییش زێد بەخۆی دەگرێت و شێوەی نێوان بوون و نەبوون، ئامادەبوون و نا-ئامادەبوونیش هەر لەوێندەرە دەستپێدەکات. هیچ لەڕێ لە مێژووی سفر (0) یان (Zero) ، لەو هیچییەتی (Nothingness)یە نزیکماندەکاتەوە پرسیارێ لەسەر بەها. لەناو هیچییەتیشدا ترسێك بوونی هەیە کە ترسە لە بەتاڵی (بۆشایی). دژەمانای بەتاڵی کە پەیڕە شوێنەکە بە دەرکەوتنی نا-بۆشایی، بەڵام بیرمانەچێت ئەوە سفر بوو بیرکردنەوەی ماتماتیکی بە وشەی “ناکەتا” گەیاند و سفریشی خستەناو ژمارە ڕاستەقینەکانەوە. ئەی ئەگەر پرسیارەکە قەپبکەینەوە چی ڕوودەدات؟ واتە کە بمانەوێت بڵێین فەلسەفە چی لە پەتای کۆرۆنا دەوێت؟ ئەبێتە دەبێین زۆرێك(too much) . باشە بە فەلسەفە زۆری لە کۆرۆناڤایرۆس دەوێت؟ چونکە ئەو دەمەی فەلسەفە گەڕان لەناو کۆرۆناڤایرۆسدا دەکات زۆرێك شت لەوە دەدۆزێتەوە: مەرگ، جەستە، ناشتنی لاشەی تووشبوو دوور لە خەڵك، سیاسەت و بایۆلۆژی، بەسیاسەتکردنی پزیشکی، دیستانسی کۆمەڵایەتی کە ئەوەش سڕزی تەوقەکردن یان ویستی سەکسکردن، باوەش و ڕاموسان و….هتد بیردەخاتەوە. بەڵام هەرگیز ئەمە ئەوە ناگەیەنێت پلەی یەکترگیری نێوان کۆرۆناڤایرۆس و فەلسەفە بەهەندوەرنەگرین و کارلێکی نێوانیان بە سەرەتایەك نەزانین بۆ دروستبوونی پرسیاری نوێ و بیرکردنەوەی جیاواز. کەوابێت هەگری نێوان فەلسەفە و پەتای کۆرۆنا سەرچاوەکەی فەلسەفییە و ناگای ئەم پەتایەش وا بەدەست فەلسەفەوە. هەرفەلسەفەش پەمان ئەژێت ئەم پەتایە میوانە، میوانەکی ناوەختی نادلەڤان کە ئێژیەك دەت بەوات، لە موخابن گەڵانەوەی دواتری هەمان ناو و هەمان کاردانەوەی نابێت. لە گەڵانەوەکەیدا هەمدیس بە فەلسەفە خۆی لە پەکردنەوەی شوێنەك بریتیدەکات کە هیچ نییە،کە شتە، بگرە شتەکی زۆریش.

جیهان پاش پەتاکە هەمانە بە کەمێك خراپترەوە

گەورە ڕۆماننووسی فەرەنسی میشێل وێلبێك (Michel Houellebecq) لە نامەیەکدا بەناوی""جیهان پاش پەتاکە هەمانە بە کەمێك خراپترەوە “”، کە لە 4 ی ئایاری ئەم ساڵە لە سەیال میدیای فەرەنسی و

هەندێکی زمانی تردا بڵاوبووەوە، هەمان بە ئەوە دەکات، جیهانێکی نوێ پاش پەتاکە بوونی نییە. جیهانێکە هەمانە وەلی بە نەختێك خراپییەوە. نکوڵی لەوەش ناکات کە پەتاکە بە خەسڵەتە بێزارکەر و ترسناکەکەیەوە توانی لەوەدا سەرکەوتن بەدەستبهێنێت کە شوێنێك بە خۆی بدۆزێتەوە. ئەمە ڤایرۆسێکی جیهانییە بە هەندێك تایبەتمەندی گومڕاوە. جارجارە بکوژە و جارجارەش نەخەر. خۆشی لە ڤایرۆسە دەردئامێزەکانی تر جیادەکاتەوە و بە کوالیتیشە. ئەوەی ئەم نووسەرە لەم نامەیە زۆر لەسەری دەوەستێت ئەوە نییە ڕێژانە زۆرێك لە جیهان بەم ڤایرۆسە دەمرن، کەچی نەیتوانیوە ببێتە رووداو، بەڵکو ئەوەیە ئایا کەرەنتینکردن پێویستە؟ وتنی ئەمەش دژ بە بەشێك لە هاوڕێکانیەتی کە پێیانوایە کەرەنتین هیچ شتێك ناگۆڕێت. لەڕێگای کەرەنتینەوە ئەم نووسەرە دێتەسەر شەڕێکی کۆنی نێوان فلۆبێر-نیچە. فلۆبێر پێیوایە مرۆڤ بۆئەوەی بیربکاتەوە و بنوسێت پێویستە دانیشێت. هەرچی نیچەیە لە کردەی بیرکردنەوەدا گرنگی بە ڕۆشتن (پیاسە)دەدات کە بەهۆیەوە دیزاینی نووسین دادەنێت. کەوا بێت بۆمان هەیە بپرسین: دانیشتن و ڕۆشتن چ مانایەکیان بۆ نووسین هەیە؟ کامیان نووسین بەرهەمدەهێنن؟ دانیشتن بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێکانی بیرکردنەوە باشە، هەرچی ڕۆشتنە بۆ پلانسازی نووسین و چۆنیەتی نووسین. ئەم ڕۆمانووسە فەرەنسییە دانیشتن لەسەر مێز بە باش دەزانێت بۆ نووسین و پیاسەش دەکارێت ئیش بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێکان بکات.

بە بۆچوونی وێلبێك ئەوەی هەموو شتێك وەك خۆی نامێنێتەوە بە ڕاست نازانێت و پەتاکەش سەلماندی ئەوروپا دەوڵەمەندترین ناوچەی جیهان و پێشکەوتووترینیشی نییە. هەروەها شاردنەوەی مردن و بەدزییەوە ناشتنی مردووەکان دوور لە چاوی خەڵك یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی کاتی کۆرۆنا. تەمەنی نەخۆشەکان لەم ماوەیە گرنگی بە مردنەکان بینی. نەخۆشەکان بەپێی تەمەن چارەسەردەکرێن. ئەمەش نموونەیە لەسەر ئەوەی ژیانی هەمووان بەهای نییە. ئەمە ئەوەشمان وەبیردێنێتەوە کە مەرگ/ ژیان لەبەرەو پۆلینکردندایە. جیهانی دوای کەرەنتین و نەمانی قەدەغە جیهانێکی نوێ نییە هەمانە بەکەمێك خراپترەوە. لێرە وێلبێك وێنەی ئەوانە پووچەڵدەکاتەوە چاوەڕوانی دونیایەکی سەرلەبەر تازەن و ئیدیای بوونی جیهانێکی نوێش، پاش کۆتایهاتنی پەتاکە، بە بێ مانا وێنادەکات. باشە ئەم ڕۆمانووسە فەرەنسییە گەورەیە بۆ وادەڵێت؟ خۆ زۆرێك پێیانوابوو پاش ئەم تەنگژە تەندروستییە جیهانییە دەینە سەر خوانی دونیایەکی نوێ. کەچی بۆچوونی وێلبێك پێماندەڵێت ئەمە ڕاست نییە و با بە نیازی گۆڕانە گەورەکان نەبین. بۆیە پێیوانییە کاری ئەدەبی گەورە پاش

کۆتا یهاتنی پەتاکە بێنەدونیاوە هەروەك چۆن پاش درمی تاعون ڕوویدا. موخابن میشێل وێلبێك ئەو بینینەمان لا بەرجەستەناکات کە تێگەیشتنی مەرگ لە “جیهانێکی بە پەتاکراودا” مەغزای نوێ وەردەگرێت. بەڵێ مەرگ هەر وەك مەرگ دەمێنێتەوە لێ مانای تر، جیا، دەدرێتەپاڵی. کاتێك لە دەستپێکی ئەم باسەپرسیمان: فەلسەفە چی لە کۆرۆناڤایرۆس دەوێت؟ وتمان زۆر شت، لەو زۆر شتە تەقەلاکانی فەلسەفەمان مەبەستبوو بۆ ڕاڤەکردن و خستنەژێرپرسیاری مەرگ، ئازارچەشتن بەدەم مەرگەوە، لەدەستدانی یەکتر، دا بڕان لەژێر زەبری قەدەغەی هاتووچۆ. بەدڵنیاییەوە بابەتی مەرگ کاریگەرترین ئاماژەی ناو ئەم پەتایە بوو. هەموو ڕۆژانە ئەوە دەبینین کە، لەناو پەتای کۆرۆنا دا خۆیەکسانکردنێك بە مەرگ هەیە. کۆرۆنا کە ناوە بۆ ڤایرۆسێکی کوشندە لە درمەوە بووە پەتا، پەتایەکی ترسناکی زوو مەرگهێنەر. مەرگهێنەریە کت□وپڕییەکەی، ئەوەی لە هەر کوێبین دووچاری□بین ، وای لەم پەتا سامناکە کردوە جێی باسی هەموان بێت و قسەش لەسەر لێکەوتەکانی لە هەڵکشاندا بێت. مەرگ هەر هەیە و هەبووە، کۆرۆناڤایرۆس بەکاربردنی ناوی مەرگی خێراترکرد. کۆرۆنا ناوی ڕاستوخۆی مەرگی پەردەپۆشکرد و خۆی کردە هۆکاری مەرگەکان. مەرگەکان ،ئەمئێستا، بە تونێلی کۆرۆناڤایرۆس دا تێدەپەڕن. ئەوە کۆرۆناڤایرۆس بوو ترسی هێنا، ترسێکی گەردوونی، کە ئەوەش لەگەڵ واتای شڵەژان کەوتەگەڕ تا هێشتا دروستکات (ئەوەی هەنووکە نەهاتۆتەسازان). بەمجۆرە کۆرۆناڤایرۆس لەژێر سێبەری مەرگ سیاسەتی ترسی نوێکردەوە و جەستەی مردوو و جەستەی زیندووشی لێکدا بڕان. جەستەی مرۆڤێکی مردوو بە کۆرۆناڤایرۆس جەستەیەکی نائازاد، گەمارۆدراو و بە یاسایکراوە. جەستەی مردوو کە کۆرۆنا چووەتە ناویەوە جەستەیەکی بێ لایەن نییە و مەترسیداریشە. هەرچی جەستەی زیندووە جەستەیەکە لە دەرەوەی یاسا. جەستەیەك لە رووداوی ئۆتۆمۆبیل فەوت□د□کات (دەمرێت) هەمان ئەو جەستەیە نییە کۆرۆناڤایرۆس فەوتیدەکات. وەکیتر، “ڤایرۆسی ناوبراو گەواهییە لەسەر مردن بەجۆرێکی ناسروشتی. ڤایرۆسەکە دیوارێکی خستۆتە نێوان مەرگی سروشتی و مەرگی ناسروشتییەوە” (Jörn Etzold).

مرۆڤایەتی ل□ بەردەم تەنیای بووناوی و چەپاندنی مردن دا

فێمینیستی بیرمەند و واتاناسی(semiotician)فەرەنسی ژولیا کریستێڤا (Julia Kristeva) لە لێدوانێك، کە بەهۆی پەتای کۆرۆناوە ماوەیەك بەر لەئێستا لەتەکیا ئەنجامدراوە، گوزارە لەوەدەکات کاتی هاتووە باس لەوە بکەین ئەوروپا لە هەموو شتێکا بەرەو فەشل

ملدەنێت، بەتایبەت لە بواری بایەخپێدانی تەندروستیدا. سەرەتا ڤایرۆسەکە وەك مەتافۆرێك دەستیپێکرد دواتر لەناو ژیانمان خۆی بەرجەستەکرد. بەقەولی ئەم خانمە فەیلەسوفە هەر ئەم دەمووختە پێتاوییەش هەڵیدایەنە ناو فەربوونی سێ وانەشەوە: تەکنەلۆژیا توانی تەنیایی بووناوی ڕادیکالمان زیادبکات، پێویستمان بەوەیە هەستی سنووردارکردنمان بگەڕێنینەوە، ئەوەش کە چۆن کەوتینە چەپاندنی مردنەکانمان.

ئەم خانمە بیرمەندە ئەوەش ڕووندەکاتەوە کە تێڕامان لە تاك و کۆمەڵگە لە کاتی پەتاکە چرەیەکی زۆری دەرکرد: بیرکردنەوە لە ژیانی ئێستای ئەوروپاییەکان، لە خودی بیرکردنەوە کە چەند ئەوروپاییەکان لە بیرکردنەوە سەرکەوتوون. بە ئەم بیرمەندە ئەم پەتایە ئەوەشی نیشاندا ئەوروپا نەك تەنیا دیدگای سیاسی ڕوون و توانای بیرکردنەوەی لە کولتوورە مەزنەکەی خۆی نییە بگرە لە بواری بایەخپێدانی تەندروستیشدا شکستخواردووە. ئەوروپا لە مەتافۆری ڤایرۆسەوە چووە قۆناغی ڤایرۆسێکی ڕاستەقینەی گومانلێنەکراو. بە کریستەڤا ئەمە کێشەیە. بەلاشیەوە مەبەستە لەوە حاڵیبین مرۆڤی ئێستای ئەوروپای، کە مرۆڤێکی بەجیهانیکراوە، تایبەتمەندییەکانی لە سێ لایەندا خۆیچڕدەکاتەوە: تەنیایی وەك تەنیایی ئەزموونەکات، تەحەمولی سنووردارکردنەکان ناگرێت، کارلەسەر چەپاندنی مردنەکان دەکات. بەواتایەکی تر، لاوازی مرۆڤی هاوچەرخ لەبەردەم تەنیایی، کە لەکاتی کەڕەنتینکردنەکە دەرکەوت، جێگای پرسیارە و پەتاکەش وایلێکردین جگەلە تەنیایی ڕووبەڕووی دوو کێشەی تر ببینەوە: سنووردارکردن و مردنەکان. بە هەمووان ڕوونە کە مەرگ بەشێکە لە ژیانمان، لەناومانایە، لە نزیکبوونەوە لەمەرگهێنەر شتێکی تۆقێنەر و بێزارکەرە (لێرە دەشێت ڤایرۆسەکە بێت). باشە بابزانین پەتاکە لە تێگەیشتنی ئەم فێمینیستە بەڕەچەڵەك بولگارییە بەچوونمان بە شتەکان دەگۆڕێت؟ پێیوایە بەڵێ دەیگۆڕێت. پەیوەندی خێزانی دەگۆڕێت، کە بریتییە لە پەیوەندی نێوان باوك و دایك و منداڵەکان. تەنانەت بەچوونمان بە بەرخۆری (consumerism) یش(زێدەڕۆیی لە بەکاربردن) دەگۆڕێت. بەلایەوە گرنگە بکارێت بیرکردنەوەمان بە چێژ و سێکسیش بگۆڕێت. لە ئەزموونی خودی خۆشیەوە بە ئەوە دەچێت کە سێ جەنگ لە ژیانا ژیاوە(جەنگی جیهان دوو، جەنگ سارد، جەنگی ڤایرۆس) کە هەمووشیان فێری خۆڕاگریان کردووە. ئەم خۆڕاگرییە توانجیشە لە لاوازی هەندێك کەس لەبەردەم کەڕەنتین و ئەو تەنیاییەی کەڕەنتین دروستیدەکات. لای ئەم کەڕەنتین شتێکی ئاشکراکرد کە پێشتر هەبوو ئەوەش تەنیاییە کە هیچ شتێك پێناکاتەوە بەو شاشانەش کە لەبەردەستماندایە.

گەر تەماشای دیوێکی تری بینینەکانی کریستێڤا بکەین دەبینین گۆڕینی ڕەوش(دۆخ) بە یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی پەتای کۆرۆنا دەناسێنێت کە ڕەوشی ژیان، نەریتی پێکەوەبوون، سێکسکردن، هاوڕێیەتی و ئاهەنگەکانمان دەگرێتەوە. هەریەك لەوانەش کە ناواخنی خۆیانیان هەیە دەکارن لە ڕەوشێکی نۆرمالەوە ببنە ڕەوشێکی نانۆرمال. ئەمەش وایکرد لە ئاکامی گۆڕانی ڕەوشەکانەوە لە بارێکی س□روشتیەوە بەرەو بارێکی ڕیزپەڕ هەنگاوبنێین. گەر ئەمەش پەسەندکراوە یان نەخێر هەر ئەوەیە کە ئێستایا بوونی هەیە. ئەمەش بەبۆچوونی ئێمە پەیوەندی بەوەوەیە کە شار شاری جاران نییە. کەسەکانی ناو شار و شوێنە گشتییەکان ترسنۆکن. بوێری ل□ بەردەم ترسنۆکیدا بە مەرگ کۆتای دێت. بوێر لە مەرگەوە نزیکە و هەرچی ترسنۆکە لە مانەوە لە ژیانەوە. بوێر دەچێتە دەرەوە و ترسنۆك لە مال□□و□ دەبێت، لێ بوێر لە کەناری مەرگە و ترسنۆکیش لەناو دڵی ژیانە. کۆڤید -19 جۆرە سەیرکردنێکی لەناو خەڵك گشتیکرد کە گشت ئەم ڕێکاریی و ڕێنومایانەی قەدەغە بۆ ئەوەیە تەندروست بین. تەندروستبوون بە قەدەغەبوونەوە بەسترایەوە. لەم بارەدا قەدەغە ژیان دێنێت نەك ئازادی. ژیانی بێ ئازادی، کە ژیانێکی تەندروستە، ژیانی سەردەمی پەتای کۆرۆنایە. قەدەغە وشە قێزەوەنەکە لەگەڵ پەتای کۆرۆنا شیرین بوو.

سەرباری وتنەکانی کریستێڤا ئەوەش دەڵێین، دوژمنەکەمان، ئاگامبێن وتەنی، نادیارە. نادیارییەکەی زۆربەی شتەکانی تریشی لە ژیانمانا نادیارکرد، کاتی ئاشتی و کاتی شەڕی بەیەکترتێکەڵکرد. دیستانسە کۆمەڵایەتیکە ژیانمانی بێ بەهاکرد، خۆی وەك ج□گ□ر□وەی سۆز، هاوڕێیەتی ، ئاهەنگ و خۆشیەکان نیشاندەدات و خستیشمانیە ناو پارادۆکسی نوێوە. نازانین چی لە تەنیایمان بکەین، چۆن هاوڕێیەتیەکانمان ئاڕاست□ بکەین، بەپێی ئەوەی کاتەکانمان بریتین لە زۆرکاتی نازانین چۆن چێژ لە کاتی زیاد وەربگرین. کات زۆرە، لێ فێربوون و پەروەردە بەرەو سواوی دەچێت. پرسی جێندەر دادەتەپێت و فێمینیزمیش چاوپۆشی لە بێدادییە جێندەرییەکانی ساتەوەختی کەرەنتین دەکات. ئەمەش تەنیا ل□ بەرئەوەی چالاکیە کولتوورییەکان دڵیان لە لێدانوەستاوە، یەکتربینین ئاوا بووە و پێکەوەبوون چرۆدەرناکات. ئاڤیتال رۆنێل (Avital Ronell) وتەنی: سڵاوی ئەمڕۆ ئێوارە لە پەنجەرەوە لەیەکتری دەکەین.

ڕەوشی ناشتن لە سەردەمی کۆرۆنا دا

شرۆڤەی ڕەوشی ناشتنی مردووان بە پەتای کۆرۆنا لە داهاتوو هەوێنی

چەندین چیرۆك و فیلمی سینەمای دەبێت. تاكە پاساو بۆ ڕەوشەكە ترسناكی پەتاكەیە، لەكەوتە دەروونی و ڕۆحییەكانی ناشتنەكەش هەر ئەو چیرۆك و فیلمانە دەكارن لە زەینماندا بیسازێنن كە زیندووەكانی پاش دەمی كۆرۆنا ڕۆڵی تیادەگێڕن. ڕەوشی ناشتنەكە شكۆداری جەستەی لەكەداركرد. تێۆرییەكانی جەستە پێویستە لەبەر ڕۆشنای پەتای كۆرۆنا و گۆڕانەوەكانی مردنی سەردەمی كۆرۆنا بەخۆیانا بچنەوە. مەینەتی مردنەكان و جۆری ناشتنیان بە پێی جوگرافیاكانی بڵاوبوونەوە و كاریگەرییەكانی پەتاكە جیاوازن.

جەستەكان، لەو وڵاتانەی مردوو بە كۆرۆنایان زۆربوو، پێش ئاوابوونیان فریای زۆر شت نەكەوتن مەگەر تەنیا سڵاوێكی دیگیتاڵانە نەبێت. جەستەم، ئەم گوزارشتە پاش تێپەڕاندنی كۆرۆنا ڤایرەس، هەڵوێستی تێۆری جیا بەرهەمدێنێت. جەستە كە هەنووكە كەوتە بەندەستی قەڵەمڕەوی پەتای كۆرۆناوە نەریتی ناشتن و خەمخواردن بۆ مردووانی سەرلەبەر گۆڕی. لە ساتەوەختی پەتاكەش ئاگامبەن پێیوتین چەند بە شێوازێكی ناشرین مامەڵە لەتەك تەرمی مردووەكان دەكرێت و دوور لە ئازیزانیان بێباكانە دەنێژرێن. ئەم مامەڵەیەی ئێستا لەتەك جەستەدا دەكرێت لە ئەنتیگۆن (Antigone)ەوە، لە یۆنانی كۆنەوە، بەو جۆرە نەكراوە. پاش ژاك لاكانیش بەشێكی زۆر لە پزیشكە دەروونییەكان شیكاریان بۆ دیاردەی ئەنتیگۆن لە شارستانی ڕۆژئاوا كرد، بەڵام ئەنتیگۆن لە دەمی كۆرۆنادا بووە بابەت. نەریتی ناشتنی مردووان بە پەتای كۆرۆنا گفتوگۆی لەسەر ئەنتیگۆن نوێكردەوە. پەتاكە وایكرد لەبەر بەرژەوەندی تەندروستی گشتی نەریتی مردوو ناشتن سەرلەبەربگۆڕێت. ئەمە بەرەو جۆرە شێوازێك لە پرسیاری هزرییمان دەبات كە بەمشێوەیەیە: ئەنتیگۆن بەردەوامە؟ شارستانی پۆست مۆدێرن لەسەر دەستی پەتای كۆرۆنا نەریتی ناشتن لەسەر ڕەوتی ئەنتیگۆن پیادەدەكات؟ لە ڕێگای ئەم پرسیارانەوە بەوەش دەگەین كە مردن لە سەدەی 21 وەك مردن نییە لە پێشتر. ئەنتیگۆنی ئەمڕۆ، سەردەمی كۆرۆنا، ئەنتیگۆنێكی پۆستمۆدێرنانەیە. دۆزی مردن و ناشتنی مردووەكان لە كاتی پەتای كۆرۆنا خەماویین. كەمترین كەس بۆی هەیە لە ڕێوڕەسمی ناشتنەكە بەشداربێت، ئەوانیتر دەتوانن لەڕێگای سۆسیال میدیاوە بەشداری لە ناشتنەكە بكەن و كەسیش بۆی نییە دەستكاری كەلوپەل و پێویستییەكانی مردووەكە بكات.

شرۆڤەی ڕەوشی ناشتن گفتوگۆی كۆرۆنا و مردن زەقدەكاتەوە. ڕەنگە نووسەرێكی وەك نێستۆر براونشتاین (Néstor Braunstein) چاكتر گوزارەی لێكردبێت كاتێك دەپرسێت لە كاتی پەتادا چی لە جەستەی مردووەكان بكەین؟ ئایا ئەم جەستانە ترسناكن هەروەك ئەو شتەی

نەخۆشخەرە (ئەو شتەی دەردی کوشندە دروستدەکات)؟ چەندەك کات پەیوستە لەنەوان مردن و ناشتن و یان سوتاندندا تێپەڕێت؟ ئەی چی لە کەل و پەل و شتی تایبەتی ئەو کەسانە بکەین؟ براونشتاین ئاماژە بە ئەوەش دەکات کە بەهەکاری سامناکی پەتاکە و ترسیش لە تەشەنەسەندن وایلەهات ناشتن بەجۆرێکی نۆرمال پشتگوێخرێت و سندوقی تایبەت بە ناشتنی مردووەکانیش بەکارنەبرێت. گشت ئەم پرۆسەیەش، لەژێر کاریگەری تێگەیشتنێکی ژۆرژ باتای (Georges Bataille)، ناودەنێت "قێزەوەنکردنی مەرگ بەناوی ژیانەوە".
لەم بارەیەشەوە دەچینە سەر لێدوانێکی بیرمەندی کامەرۆنی ئاشیل مبەمبی (Achille Mbembe) تایبەت بە توانای ئەم پەتایە لە "دیمۆکراتیزەکردنی هێزی کوشتن" یان مراندن. ناوبراو وایدەبینێت گۆشەگیری کۆمەڵایەتی، تەنیایی یان کەرەنتین، تاڕادەیەك دەکارێت لە مەرگ دوورمانبخاتەوە یان مەرگ دوابخات، بەڵام گرفتەکە لەوەدایە پەتای کۆرۆنا هێزی کوشتنی دیمۆکراتیزەکرد. پێشیوایە پەتاکە فۆڕمی ئەو بیرکردنەوەیەی گۆڕی کە چۆن لە بارەی جەستەی خۆمان و ئایندەمان بیربکەینەوە. پەتاکە ئەو تێگەیشتنەشی تیابەرجەستەکردین کە لە ماڵەکانمان دەچینەدەرەوە خۆمان تووشی ڤایرۆسەکە دەکەین یان خەڵك تووشدەکەین. بۆیە ئێستا جەستەی هەمووان دەسەڵاتی کوشتنی هەیە. هەر ئەم پەتایە ئەوەشمان پێدەڵێت کە تەنیای و نەچوونە دەرەوە تاکە فۆڕمی تێکخستنی ئەم دەسەڵاتەن. بەپێی تیۆری (necropolitics)ی ئەم بیرمەندە بێت ڤایرۆسەکە بە یەکسانی هەموو دووچارناکات. لاوان لە ڤایرۆسەکە دەربازدەکرێن و لەدەگەڵەن بەساڵاچووان بمرن. ئەوەی لێرە بڕیاردەرە ئابووری یان سیاسەتێکی ئابوورییە کە بڕیار لە ژیان و مەرگی تاکەکان دەدات. ئەمەش لە بەرئەوەی، سیستەمی سەرمایەداری خۆی لەسەر دابەشکردنی ناهاوتایانەی مەرگ و ژیان بونیاددەنێت. ئەم لۆژیکی قووربانیدانەش شوێنەکەی وا لەناو دڵی نیولیبرالیزم دا. هەر ئەم ڕوناکبیرە کامەرۆنیە لە بابەتێکی تر بەناوی""مافی گەردوونای هەناسەدان"" پێیوایە زۆرترین کاریگەریی ئەم ڤایرۆسە لەسەر هەناسەدانمانە نەك شوێنێکی تر. ئەم کێشەیە بە حکومەتەکانیش جێیباسە کە کە توانای هەناسەدانی باشترە ئەو کەسە بپارێزرێت. بەواتایەکیتر، گشت پەتاکان، بە کۆڤید -19 شەوە، شەڕیانە لەسەر ئەوەی چۆن هەناسە بەرن. ئەو دەمەش هەناسە دەبرێت ناشتن دێت، ناشتنی سەردەمی پەتای کۆرۆنا، کە ناشتنێکی بێباکانە و ئێنتیگەنانەیە.

ژێردەر: بۆ با بەتەکانی: یەکەم: براونشتاین “گەڕانەوە بۆ ئەنتیگۆن: ڕێوڕەسمی ناشتن لەکانی پەتاکەدا” بڕوانە
http://www.journal-psychoanalysis.eu/the-return-of-antigone-burial-rites-in-pandemic-times/، دووەم: کریستێڤا” مرۆڤایەتی و سەرلەنوێدۆزینەوەی تەنیایی بوونیاوی و نەمریی” بڕوانە
http://www.journal-psychoanalysis.eu/humanity-is-rediscovering-existential-solitude-the-meaning-of-limits-and-mortality/، سێهەم: مبێمەبی”پەتاکە هێزی کوشتنی دێمۆکراتیزەکرد’
http://www.journal-psychoanalysis.eu/the-pandemic-democratizes-the-power-to-kill-an-intyerview/، چوارەم: وێلبێك “جیهان پاش پەتاکە هەمانە بە کەمێك خراپترەوە’
https://tass.ru/obschestvo/8405773
https://www.franceinter.fr/emissions/lettres-d-interieur/lettres-d-interieur-04-mai-2020

-تی□ری (necropolitics) کارکرد□ی هزری ئاشیل مب□مبی□. ب□پ□ی ئ□م ت□□ریی□ی□ دەسەڵاتی سیاسی و ک□م□□ای□تی ب□یار ل□س□ر (ژیان و مەرگ)ی خەڵك دەدات. ناوبراو لێرە لەژێر کاریگەری “تێۆری بایۆپۆلیتیك” و “مافی شمشێر”ی فوکۆدایە.

ماویەتی..........

□ ژیژێك: کۆرۆنا هیوایەك بۆ گەڕانەوەی کۆمۆنیزم … ئازاد حەمە … بەشی دوانزەهەم

ئاماژە: دەستبردن بۆ هزری سیاسی س□اق□ی ژیژێك (Slavoj Žižek) دەستبردنە بۆ جەنجاڵییەکی هزری بێ تخووب، بۆ وتنگەلێکی بێ ڕەهەند، ناچووست، دووبارە و ناکۆك. زانینمەندی ئەم بیریارە، کە لە پاشکۆی بیری سێ بیریاری گەورەی ڕۆژاوادایە(هێگل، مارکس، لاکان)، لە کۆڵنەدان بەدوای”ئیدیای کۆمۆنیزم” لە دوورەوە دەدرەوشێتەوە و لە هەموو گۆشەیەکی نووسینەکانیشیا تۆوی کۆمۆنیزم

دەچەنەت تا ئەو دەمەی باروبارگە بەرەو هەوارەکی، تەکستەکی، تازە دەگوێزێتەوە. چاندنی نەمامی کۆمۆنیزم، کە زەقترین کاری هزرییەتی زەدی ڕاستەقینەی شرۆڤەکردنە سیاسییەکانیشیەتی کە لەو نووسینانەی بە کۆرۆنای تایبەتیکردن گەیشتە ترۆپك. کۆرۆنا کە گشت گەی زەمینی سەرقاڵەی خۆی کردووە ژیژەکی سەرقاڵەی ئەو تەزە فەلسەفییانە کردووە هەڵگری تووخمی کۆمۆنیستین. دروستکردنی نیگا لەمەڕ کۆمۆنیزمەکی نوێ لە تەکستەکانی ژیژەك تایبەت بە کۆڤید-19 بە هاوبیرانی لە شکۆفەدان و مانا و شوێنی خۆیان وناکەن. هاوکات کۆرۆنا چی بەسەر سیستەمی سەرمایەداری جیهانی دەهێنێت و ئایندەی کۆماری سوری چینی چۆنە بێت؟ ئەو پرسیارە دوو ئاقارییە سیاسییەیە کە لە ڕێگای ئەو تەکستانەوە لاماندروستدەبن. بەشێکی زۆریش لە بۆچوونەکانی ئەو تەکستانە سیاسی و ئابوورین کە پێشتر پێیانئاشناین. بەمجۆرە پێتای کۆرۆنا بە ئەم ڕوناکبیرە فریادرەسە، هەڵەکە لە بەردەم مرۆڤایەتی بە ڕزگاربوون لە کۆیلایەتی سیاسەتی بازاڕ، جیهانگیریی ئابووریی، مۆدێلی بەرخۆری ڕۆژئاوا و ئەو تەنگژانەی سەرمایەداری جیهانی زوو زوو بەرهەمیدەهێنێت.

لەم بەشە لەسەر نیگا سیاسی و ئەدیەلۆژییەکانی ژیژەك دەوەستین سەبارەت بە چۆنیەتی هاوتابوونی بەڕاوبوونەوەی کۆرۆنا ڤایرەس لەگەڵ "ئیدیای کۆمۆنیزم" کە خەونە گەورە سیاسییەکەی ژیژەکە. شرۆڤەکانی لەو بارەیەوە پێماندەڵێن، ئەم ڤایرەسە هیوایەکە بە سەرهەڵدانەوەی کۆمۆنیزم ،کۆمۆنیزمەکی نوێ، کە ئەوەش بە ئەمە شکۆداری مارکس وەبیردەهێنێتەوە، بە گوێرەی سیستەمی سەرمایەداری جیهانی بە مۆدێلێکی سیاسی تر کە کۆمۆنیزمە. کە تا ئاماژەش لەڕە ئەوەیە، ناوبراو زۆر جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە پێتای کۆرۆنا ژیانمانی گۆڕی، سەرلەبەر ئەو ژیانەی گەڕەی پێشتر هەمانبوو و گۆڕانەوەشی بە هەمان ژیان ئەستەمکرد. بەپێ بەدرێژای ئەم بەشە ئەو لایەنە بەرباسدەخەین، ئەم هزرە ڤانە وەك هەموو جارێك بە دەرفەتێك دەگۆڕێت بە تێڕەکردنەوە لە نیولیبرالیزم، لەدانی سەرمایەداری گلۆباڵ و خستنەڕووی هیپەتەزەکانی(گریمانەکانی)سەبارەت بە گۆڕانەوەی کۆمۆنیزم."کۆرۆنا و شەپۆلی پەناهەندەکان دەکات بە دوو هەڕەشە بە سەر ئەوروپا و لەمیانەشیانەوە سەرلەنوێ بانگەشەی دروستبوونەوەی کۆمۆنیزم دەکات. هەروەك چۆن مارکس دروشمی"کرێکارانی جیهان یەکبگرن"ی جاڕدا پێمان چاك بوو کە ژیژەك دژ بە سەرمایەداری جیهانی بانگەشەی دروشمی (تووشبوانی کۆرۆنا یەکبگرن) یان (کۆرۆنتینکراوەکان یەکبگرن) بکات.

ئیدیای کۆمۆنیزم لە زانینی ژیژەك دا

زانینمەندی ژیژێك لە بواری تێۆری كۆمۆنیزم بۆ دەمی لاوی ئەم بیریارە و ئەو هەل و مەرجە سیاسییە دەگەڕێتەوە كە وشەی كۆمۆنیزم پڕ بەهاترین وشەی زێدی ناوبراوە. پاش هەڵوەشانەوەی یەكیەتی سۆڤیەتی جاران، لە كۆتای 1990، داڕمانی كۆمۆنیزم لە كۆمەڵگە سۆسیالیستیەكان، یەك لەوانە سلۆڤێنیا كە زێدی ژیژێكە، زۆرترین زیانی هزری لە وشەی ناوبراودا كە تا هەنووكەش جێیباسە. لە ساڵی 2009 لە لەندەن كۆنفرانسێك بەناوی""ئیدیای كۆمۆنیزم"" بەسترا و بەشێكی دیار لە بیریار و روناكبیرە چەپە رادیكالەكانی ئەوروپا(ژیژێك، بادیو، ڕانسیێر، نێگری، ئێگلتۆن، نانسی، هاڵوارد، تۆسكانۆ و....) تیایا بەشداربوون و ساڵانی دواتریش بەشەكانی تری ئەم كۆنفرانسە لە چەند شوێنێكی جیا بەستران. ئامانجی سەرەكی كۆنفرانسەكان "دروستكردنی پەیوەندی بووە لەنێوان فەلسەفەیەكی ڕادیكال و سیاسەت"، چونكە كۆمۆنیزم بۆ زۆربەی ئەو بیریارانە خۆی لە ئیدیای فەلسەفە و سیاسەتی رادیكاڵدا پووختدەكاتەوە، كە واشپێویست دەكات ئیدیاكە خۆی لە دەوڵەتمەداری و ئابووریخوازی داببڕێت و ئامانجیشی گەیشتنبێت بە ئازادی و یەكسانی. لەناو ئەم ئیدیایە خۆڕێكخستنەوەیەك پەنهانە كە زۆر لایەن دەگرێتەوە: پێداچوونەوە بە واتای دێمۆكراتی، پارتی(حیزب)، سەرمایەداری و لیبرال دێمۆكراسی. ژیژێك وای دەبینێت بۆسەرختنی ئەم ئیدیایە هەر ئەنتی سەرمایەداری پێویست نییە، كە تاڕادەیەك ڕێژەیەكی زۆر بوونی هەیە، دوژمنانی لێبرال دێمۆكراتیش پێویستن. لەسەر بنەمای بینینێكی فەلسەفییانەی بادیوش گوزارە لەوە دەكات كە، دیكتاتۆری كێشەكە نییە، ئەوەی لە ئێستادا لەبەردەم كۆمۆنیزمدا كێشەیە خودی دێمۆكراتیە. بەئاشكرا هەست بەوە دەكرێت كە (بادیو-ژیژێك) ئەو لێبرال دێمۆكراتە لەبەردەم كۆمۆنیزمی نوێ بە كێشەكە دەزانن كە ڕۆژئاوای ئەمڕۆی تەنیوەتەوە.

مایەوە ئەوەش بێژین، ئەم پاندێمییە گڵوباڵە ژیژێكی سەرلەنوێ هەڵدایە ناو پارادۆكس(ناكۆكئامێزی)ەكانیەوە و تێزە فەلسەفییەكانیشی سەرلەنوێ خستەوەڕوو. لە ماوەی پانزە ساڵی ڕابردووشدا لەلایەك لەناو جۆرێك لە خۆ دووبارەكردنەوەی تێزەكانیدا دەخولێتەوە، لەلایەكیتر هەمان تێزە فەلسەفییەكانی(هێگڵ، ماركس،لاكان) دووبارەدەكاتەوە و تێزی سەرەكیشی، كە هەر جارەو ڕەوانبێژییەكی فەلسەفیی بەبەرادەكات، لە هیپۆتێزی(گریمانەی) كۆمۆنیزمدا چڕدەكاتەوە. بەواتایەكی تر ژیژێك خەریكە لە بیرمەندێكی داهێنەرەوە دەبێتە بیرمەندێكی هەمان و لەناو هزری خۆشیدا لە داهێنان دەكەوێت.

کۆمۆنیزم و کۆرۆنا

بەپێی ژیژێك کۆرۆنا خوڵقانی کۆمۆنیزمی بەدەمەوەیە، ئەمەش لەڕێگای تێکشکاندنی سەرمایەداری گڵوباڵەوە دێتەدی و هیوامەندیشە کۆرۆنا ببێتە هۆکاری بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسێکی تر، ڤایرۆسی بیرکردنەوە لە جێگرەوەی سەرمایەداری، جێگرەوەیەك بکارێت کۆتای بە دەوڵەتی ناسیۆنال بهێنێت و سۆلیداریتی (هاریکاری)یش ببێتە کاکڵی ئەو جێگرەوەیە. وێرای ئەوە، کۆرۆنا، لەدیدی ژیژێکەوە، دەمانخاتە بەردەم دوو بژاردەوە: کۆمۆنیزم هەڵببژێرین یان یاسای جەنگەڵ، کە مەبەست ئابووری بازاڕی سەرمایەدارییە. بۆ (ئەم) چارەسەر دابڕان یاخود کەرەنتین، دروستکردنی دیواری نوێی تەندروستی نییە، چارەسەر پێویستییە بۆ هاریکاریەکی نێودەوڵەتی، هاریکاری دروستکردنی شتێك کە پێشتر، بەناوی کۆمۆنیزمەوە، بوونی هەبووە. قەیرانە گەورەکە بازاڕی ئازاد و جیهانگیریەکی ناڕێك دروستیانکردووە کە دەکارێت هەڵمانداتە ناو چەندین جۆر لە تەنگژە و درمەوە. گەر ژیژێکانە بێینەگۆ ئێژین، لەم حاڵەتەدا کەرەنتینێکی زۆر، تەنهای و دیواری نوێ چارەسەر نین، چارەسەر هێنانەئارای هاریکاریەکی جیهانییە بۆ سازاندنی شتێکی تازە بەناوی کۆمۆنیزمەوە. کۆمۆنیزم شتە تازەکەیە کە کۆرۆنا بۆی هێناین. ئەمە هەمان کۆمۆنیزمی جاران نییە. گەر هەوڵەکانمان بۆ ئەم ئامانجە یەکنەخەین لەناو چوار دیوار دەمێنینەوە، بە کۆمپیوتەرەکانمانەوە سەرقاڵدەبین، کۆنفراسەکانمان بەجۆرێکی ئێلکترۆنی ئەنجامدەدەین و خواردنیشمان بە دیلیڤەری دەگاتەدەست. دەکارین زۆر شتی تریش بکەین و هەر لەماڵەوەش بمێنینەوە. وێرایئەوە، تەنگژەی کۆرۆنا، ژیژێك گۆتەنی، بەڵگەیە لەسەر بێدادییەکانی کۆمەڵگە، دەرفەتێکیشە لەبەردەم نوێبوونەوەی کۆمۆنیزم، ئەو شێوە کۆمۆنیزمە نا لە چین هەیە، ئەوەی سنور بۆ پۆپۆلیزمێکی ناسیۆنالی دادەنێت و هێزی بازاڕی ئازاد و جیهانگیریش دەنێژێت.

ئەو کۆمۆنیزمەی ژیژێك باسی دەکات هەمان ئەو کۆمۆنیزمە مێژووییە نییە پێشتر پێیئاشنابووینە. لای ژیژێك کۆمۆنیزم بەردەوامە و لەناومانیشا دەخولێتەوە، نموونەش لەسەر کاتی قەیرانەکان، کۆرۆنا یان هەر قەیرانێکی تر. دێنێتەوە کە زەبری قەیرانەکان وادەکەن هەموو سۆسیالیستی بین. لێرە دەکارین تێگەیشتنی ژیژێك بۆ ئەو شوێنەش پەلەکێشبکەین کە لە کاتی کۆرۆنا بەشێك لە دەسەڵاتی ئابووری سەرمایەداری هەوڵی دەربازکردنی هەندێك لە کۆمپانیا گەورەکانیدا لەو قەیرانە ئابوورییەی ڕووبەڕوویانبوەوە. ئەمەش بۆ ڕزگارکردنی دەوڵەمەندەکان بوو لە داڕمانی نەختی ، باشە ئەی

هەژارەکان! کە ئەرکی دەربازکردنی هەژارەکان بگرێتە ئەستۆ؟ بەپێیی ئیدیای ژیژەک کۆمۆنیزم پێویستە لەم دۆخە بکەوێتەگەڕ و کاری خۆی ئەنجامبدات. دژی ئەوەشە تەنیا بە گۆشەگیری(یان کەرەنتین)، دابڕان و خۆپارێزییەوە سەرقاڵبین، دەبێت داوایترمان هەبێت. ئەڵبەتە داواکانیش مەرجە لە پێکەوەکارکردن، هاریکاریکردنی یەکتر دا خۆیان پووختبکەنەوە، کە ئەمانەش دەشێت دژ بە سیستەمی سەرمایەداری جیهانی بەکاربرێن. ئەو سیستەمەی لە ساتەوەختی کۆرۆنا زۆر وەحشەتناکانە ڕەفتاریکرد. بۆیە (ئەو وتەنی) هەستی خۆدەربازکردن لە تەنگژەی کۆرۆنا و خۆ بەدورخستن لە تووشبوونلەی هاریکاریەکی نێودەوڵەتییە و هەر ئەوەشە کۆمۆنیزمە تازەکە کە هەموو خەمی یەکمانە و کار بۆ ئەوە دەکەین خۆمان لەم پەتا ترسناکە بەدووربگرین. واتە، خەمخۆرییەکی جیهانیانە بە هەستێکی جوانی گلوبالەوە ئەو کۆمۆنیزمە دادەهێنێت کە ژیژەك مەراقیەتی، کە دەشکارێت سنور بە کۆرۆنا و گشت ڤایرۆسێکی تر دانێت. لەرێوە ژیژەك بڵاوبوونەوەی ئەم پەتایە بە هیوایەك دەزانێت بە تێکشکاندنی سیستەمی سەرمایەداری جیهانی، ئەو سیستەمەی ،بە قسەی ژیژەك، بە ئامرازی کۆن و نەریتی کاردەکات، کە هۆکاری سەرهەڵدانی ئەم جۆرە ڤایرۆسانەیە و ئەو تەنگژەیەشی قووڵترکردەوە ئەم پەتا جیهانییە دروستیکرد. ئەمە وادەکات ژیژەك زۆر ڕاشکاوانە ڤایرۆسی کۆرۆنا بکاتە پردێك بۆ پەڕینەوە بەرەو ناوچەی کۆمۆنیزم، بە چرکەیەکی پەرچەکرداری گڵوباڵ دژ بە سەرمایەداری و خەونی گەیشتن بە کۆمۆنیزم. ئەم ڤایرۆسە بە ژیژەك لە توانایدایە پاکتاوی ڤایرۆسەکانی تری کۆمەڵگە بکات کە ئەدیۆلۆژیای سیاسی ناساغیان بەرهەمهێناوە.

هەوڵی ژیژەك بۆ گەڕانەوەی کۆمۆنیزم هەمان ئەو مۆدێلە سیاسییە کۆمۆنیستییە کۆنە نییە کە ڕووخا. ئەم کۆمۆنیزمەی ژیژەك باسیدەکات کۆمۆنیستێکی ئایدیالیستی نییە، ئەو کۆمۆنیزمەیە پێویستیەکانی مانەوەی ڕووت دەیسەپێنێت. وەك ئەمە ئەو کەپییەیە لەو “کۆمۆنیزمی جەنگە” ی لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران لە ماوەی ساڵانی 1918 و 1945دا پیادەکرا. هاوکات هەوڵەکانی ترامپ بۆ کارکردن لەگەڵ کەرتی تایبەت بە بەرهەمهێنانی پێویستیەکانی ئەمەریکا، هەوڵی جۆنسۆن لە بەریتانیا بۆ خۆماڵیکردنێکی کاتی هێڵی شەمەندەفەر، زۆر دیاردەی تریش بە جۆرێك لە هەڵسوکەوتی سیاسی و ئابووری سۆسیالیستیانە دەزانێت. نەك هەر ئەوە، نموونەش لەسەر ڕەفتارێکی (ترامپ) دەهێنێتەوە کە شیکێك دروستبکرێت بە بەهای 1000 دۆلار و بۆ گشت ئەو هاوڵاتیانە بدرێت لاو نیین. هاوکات بڕیاریشدراوە چەندین تریلیۆن دۆلاریش بۆ بردنەڕێوەی بازاڕ خەرجبکرێت، کە دیسان ڕوون نییە بۆ؟ لەپێناوی

کە؟ گەر ئەمە مۆدێلێک بێت لە سۆسیالیزم ژیژەک ئەم جۆرە سۆسیالیزمە بە “سۆسیالیزمی بەزۆر” (enforced Socialism) ناودەنێت. باشە ئەم سۆسیالیزمە بەزۆرە سۆسیالیزمی دەوڵەمەندەکان نییە؟ لێرە ژیژەک نموونە لەسەر ساڵی 2008 دێنێتەوە، دەمووەختی داڕمانی بانکەکان، کە کار بۆ دەربازکردنی بانکە گەورەکان کرا لەو تەنگژە نەختییەی ڕووبەڕوویانببووەوە. گشت ئەمانەش ئەم بیرمەندە بەرەو ئەم پرسیارە دەبات: ئەوەی پەتای کۆرۆنا لەگەڵ خۆی هێنای بەرەو بەشی یەکەمی ڕۆمانی""سەرمایەداری کاتسترۆف"مان نابات؟ ئەو ڕۆمانەی ناومی کلاین (Naomi Klein)لەسەر قەزەوەنییەکانی سەرمایەداری نووسی، یان دەبێتە هۆکاری دروستبوونی سیستەمێکی جیهانی نوێی پتر لەسەرەخۆ و زۆرتر هاوتا؟

بێگومان ژیژەک ڕەخنە ئاڕاستەی سیستەمی سیاسی چینیش دەکات. پێیوایە دەسەڵاتی چینی گومانی لە گشت بۆچوونێکی جەماوەری و زانستی هەیە. ئەم بێ متمانەییەی کۆمەڵگەی چینی پەیوەندی بە دەسەڵاتی سیاسییەکەیەوە هەیە. دەسەڵات هەمیشە هەوڵیداوە بەسەر گشت جومکەکانی ژیانا زاڵبێت و دەرگا لە گشت بۆچوونێکی جیاواز دابخات. ئەمەش وایکردووە بێ متمانەی لە وڵاتی چیین بکەوێتە نێوان خەڵک و دەسەڵاتەوە. ژیژەک لە پەرتووکە ناسراوەکەی،""پاندێمی: کۆڤید -19 جیهانی هێنایەلەرزین""، ئاماژە بەوە دەکات کە پزیشکە چینییەکە(لی وینلیانج) یەکەم کەس بوو هۆشداری لەسەر پەتای کۆرۆنا لە شاری (ووهان)دا و کەچی دەسەڵاتی سیاسی چینی هەر زوو بێدەنگیانکرد و دواتریش خۆی بووە قووربانی ڤایرسەکە. بۆیە نەبوونی مافی ڕادەربڕین لە چین بە سەرچاوەی بەکێشەبوونی پەتای کۆرۆنا دەزانێت. گەر دەسەڵاتی چینی ڕێگایبدایە بەئاشکرا باس لە کۆرۆناڤایرس بکرێت دۆزەکە بەم شێوەی ئێستا نەدەبوو. ئەمەی لە ئێستادا لە چین ڕوودەدات تازە نییە و دەسەڵاتی ناوبراو پێشتر زۆر شتی لەوجۆرەی کردوە(بێدەنگکردنی گرووپە مارکسییەکانی زانکۆکان، سەندیکاکان، چالاکەوانانی ژینگەپارێزی و گرووپە ئاینییەکان)، بەڵام بەپێی بۆچوونە کۆمۆنیستییەکانی ژیژەک بێت مۆدێلی چین لە ڕووبەڕووبوونەوەی کۆرۆنا مۆدێلێکی سەرکەتوو بوو، بەجۆرێک کە پێشی بە مۆدێلی ئەوروپای بەتایبەت ئیتالی و دواتر ئەمەریکیش دایەوە. لە ساتەوەختی پەتاکە میکانیزمی بازاڕ بەجۆرێکی تر، جیاواز لە بەشێکی زۆر لە جیهان، کاریکرد، کە ڕەنگە ئەمە هەندێک کەس ناویبنێت کۆمۆنیزم، لە لە دەزی چینیدا بەشێوەیەکی تر کەوتەوە. پرۆسەی بەرهەمهێنان و دووبارە بەرهەمهێنان لەو وڵاتە ڕەوڕەتێکی تری وەرگرت کە لە میکانیزمی برسیکردن و چاوچنۆکی ئابوورییەوە، کە ئەوروپا تێیکەوت، دووربوو. لەسەر ئەم بناغەیە، ژیژەک لە یەکەم

نووسینی لەسەر پەتای کۆرۆنا بەناوی""خەونم لەمەڕ وەهان22/01/2020″" ئاماژە بەوە دەکات، ئەوانەی دەیانەوێت چین بخەنە کەرەنتینەوە باشەرم لەخۆیانبکەن. هەر لە یەکەم نووسینیەوە ژیژەك بە هیوای ئەوەیە پەتای کۆرۆنا دەرهاویشتەی پۆزەتیفی هەبێت. دەرهاویشتەی پۆزەتیف بۆ ژیژەك چی دەگەیەنێت؟ بەگومان گۆڕانەوەی کۆمۆنیزم و تێکشکانی نیولیبرالیزم. بەلاشیەوە سەیرە ئەو هەرایە لەسەر ئەم پەتایە دروستکراوە لەکاتێکا ساڵانە خەڵکێکی زۆر بەنەخۆشی کوشندەی تر دەمرن.
ژیژەك هۆشداری لەسەر ئەوەش دەدات کە، ڕقی ئەوروپاییەکان لە کولتووری غەیرە ئەوروپای، لە کولتووری چینی لە کاتی بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا گەیشتە لوتکە. "چینیە پیسەکان کە ئەمەیان تووشی ئەم پەتایە کرد" بەچوونگەلێکی لەم جۆرە، کە لەوانەوە لە شکاندن و بەکەمزانینی کولتووری ئەویتر، لە ئەمەریکا و ئەوروپا خێرا بڵاوبەوە. باشە بۆ ئەوروپا لەژێر سایەی ئەمەریکا ویستی جوگرافیایەکی نائەوروپای بۆ بڵاوبونەوەی پەتای کۆرۆنا تاوانباربکات؟ یەک لە هۆکارەکان ڕەنگە ئەوە بووبێت کە لەڕێگای تاوانبارکردنی ئەویترەوە بەدوای چارەسەرا بگەڕێن. چارەسەرێکە ئەوە نییە توهمەتی بڵاوبوونەوەی ئەم ڤایرۆسە بخرێتە ئەستۆی وەهان، بەڵکو ئەوەیە هەستبکەین کە هەموو لە هەمان بەلەم داین. ڤایرۆسەکە بەزەیی بە کەسمانا نایەتەوە و جیاوازی ئیتنی، ڕەگەزی و ئاینی نەوانیشمان ناکات. هەر بەوهۆیەوە ژیژەك بە هەموو جۆرێك ڕووبەڕووی ئەو دەنگە ڕەگەزپەرستیانە دەبێتەوە چین دەکەنە هۆکاری بڵاوبونەوەی ئەم پەتایە. ئەمە بەو مانایەش دێت کە، لێکدانەوەکان سەبارەت بە پەتاکە بەدەر نییە لە ڕەگەزپەرستی (ڕەیسیزم)کاتێك بە ئاشکرا داپیرە چینیەکان، ئەوانەی ماری زیندوو و شەربای شەمشەمەکوێرە دەفرۆشن لە بازاڕەکانی وەهان، بە هۆکاری ئەم پەتایە بزانرێت. بەپێی ژیژەك نیگامان بۆ ئەو تەماشاکردنە دەبات کە تا ئەو جیهانەی تیایدەژین لە پەیوەندی چوونەنەویەکدابێت کاتەسترۆفی، موسیبەتی (catastrophe)، ناوخۆی لە وروژاندنی ترسی گڵۆبالە زیاتر دەکات و بەوەش کاتەسترۆفی جیهانی زۆرتر دەبێت. هیچ کاتەسترۆفێکی ژینگەیی کە ڕوودەدات ترسەکی گەورە دروستدەکات و ئەوەش شڵەژان دروستدەکات. ئەمەش بەڵگەیە کە مرۆڤ جارە جۆرێکە لە بوونەوەری سەر زەوی و هیچیتر. ئەو هەستی شەرمەش لە شارێکی وەك وەهان بە سەرکەوتن بەسەر کۆرۆناڤایرۆس هەبووە هەستێکی پۆزەتیفانەبوو.

کۆنەبوونەوەی ژیژەك و ئاگامبێن لەسەر سفرەی کۆرۆنا

جیۆرجیۆ ئاگامبێن(Agamben) یەکەم نووسینی لەسەر پەتای کۆرۆنا لە 26/02/2020 بە ناوی""داهێنانی درمێك""بڵاوکردەوە. ئەم نووسینە لەلایەن بیریارانەوە سەرنجی زۆری خرایەسەر و ژیژەکیش، ئەلبەتە لەڕێگای هێرشکردنە سەر مۆدێلی بیرکردنەوەی فوکۆ لە ""چاودێری و سزا""سەبارەت بە بڵاوبوونەوەی پەتا و ڕووبەڕووبونەوەکانی، ڕەخنەی تووندی ئاگامبێن دەکات. ژیژەك یەکەم پەرچەکرداری ئاگامبێن سەبارەت بەو شڵەژان و میکانیزمی چاودێری و سزایەی پەتاکە لەگەڵ خۆی هێنای بە پەرچەکرداری چەپێکی نەریتی لەقەڵەمدەدات و سەرنجیشمان بۆ ئەو شوێنە دەبات کە ئاگامبێن لەژێر کاریگەری هزری سیاسی و تێگەیشتنی بایۆپۆلیتیکی فوکۆ بە دەرهاویشتەکانی گەیشتووە و میکانیزمەکانی دەسەڵاتی سیاسی هاوچەرخی ڕۆژئاواشی پێڕاڤەکردووە. ژیژەك بەلایەوە گرنگە ئەوە بزانین کە بۆ ئاگامبێن لە نووسینەکانی تایبەت بە پەتای کۆرۆنا بەرەو ئەو تێگەیشتنەمان دەبات دەسەڵات بایەخ بە شڵەژان دەدات؟ تەنانەت ئەوەش بە ڕاست نازانێت کە ئاگامبێن پێیوایە حکومەتەکان دەمێك بوو بەدوای بیانووێکەوە بوون بۆ داخستنی کۆمەڵگە. بۆ دەبێت حکومەتەکان هەوڵی داخستنی کۆمەڵگە بدەن کاتێك ئەمە ئابووریان وێراندەکات؟ ژیژەك نایەوێت تەنگژەکە وەك موئامەرەیەکی دروستکراوی کۆمەڵایەتی سەیربکرێت کە هەندێك لە چەپ و یان لە ڕاستڕەوەکانی ڕۆژئاوا دەیبینن. تەنانەت ڕەخنەی ئەوەش لە ئاگامبێن و ئاگامبێنیەکان دەگرێت کە پەتاکە بە دەردەخەنەوە و وەك یارییەکی سیاسی لێیدەڕوانن. بۆیە ئەم بیرمەندە ئیتالییە لە چاوی ژیژەك نوسخەیەکە لە فەیلەسوفێکی چەپ و کاتێکیش لە بەشی هەشتەمی پەرتووکەکەی کارە ناسراوەکەی فوکۆ،""چاودێری و سزا""،باسدەکات بەهۆیەوە ڕەخنەی شێوازی بیرکردنەوەی ئاگامبێنیش دەکات کە چۆن لەژێر کاریگەری فوکۆ بەو سەیرکردنە گەیشتووە کە حکومەتەکانی ئەوروپا لەم کۆرەنتین و قەدەغەی هاتووچۆیە مەبەستیان سنوردارکردنی ئازادییەکانە. هەرچی ژیژەکە لەلایەن خۆیەوە مەترسی پەتای کۆرۆنا بە ڕاست دەزانێت و ئەو شێوە خۆپارێزیی و ڕێکارییانەی لە وڵاتی چین گیرانەبەر بەسەرکەوتوو تر دەزانێت لەوەی لە ئەوروپا، بەتایبەت لە ئیتالیا،پیادەکرا، بەڵام ڕەخنەی شێوازەکەی دەکات کە دیمۆکراسیانە نەبوو. بەمجۆرە ئێمە دەبینین کە ژیژەك پەتاکە بە درۆنازانێت و خودی خۆکۆرەنتینکردنیش لە تێگەیشتنی تر دا بەرجەستە دەکات کە هاوشێوەی وێناکردنەکانی ئاگامبێن نییە. لایەنێکی تر کە ژیژەك لە ئاگامبێن جیادەکاتەوە ئەوەیە کە ژیژەك پێیباشە ئەم خۆکۆرەنتینکردن و ئەو دۆزەی پەتاکە دروستیکردووە بگۆڕدرێتە جۆرە هاریکارییەکی (سەلیداریتی) نێودەوڵەتی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی

سەرمایەداری جیهانی. ڕاستە ژیژەك كەك نییە لەگەڵ ئاگامبێن سەبارەت بە بەچوونەكانی تایبەت بەو تەنگژەیەی كۆرۆنا دروستیكرد، بەڵام بە ئاگایانە لە هەندێك شوێن یەكدەگرنەوە. ئەوەتا ژیژەك لە هەموو قوژبنەكی نووسینەكانی قامك دەخاتەسەر ئەوەی كە قید–19 سیستەمی چاودێری توندی لەگەڵ خۆی هێنا و چاودێریشی لەتەك سزا دا هاوشانی یەكتركرد. ئاگامبێن لەم بارەوە جیاوازتر نەوانەت و كۆرۆنا وەك شێوازێكی تازە لە چاودێری، قەدەغە و ڕێكاری توندی ئاسایشانە دەبینێت كە دەمێك بوو حكومەتەكان خەونیان پێوەدەبینی. پێشتریش پێی بەوە بردووە كە كۆمەڵگاكانمان لە ژیانی ڕووت (bare life) بەولاوە شتێكیتریان لاپەسەند نییە و ئیتالییەكانیش بۆ ئەوەی لە پەتاكە دووربن ئامادەبوون قووربانی بەگشت شتێك بدەن: هەل و مەرجی ژیانی سروشتی، پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكان، كار، تەنانەت هاوڕێیەتی و سۆز و باوەڕ سیاسی و ئایینییەكانیش. ژیانی ڕووت و ترسی لەدەستدانی ئەو ژیانە تەنیا بە یەكخستن و كۆكردنەوەی كەسەكان نییە بگرە بە جیاكردنەوە و دووچاربوونیشیانە بە نابینای. ژیژەك ئەم گوزارانەی ئاگامبێن پەسەند ناكات. چونكە لەو باوەڕدایە مەودا، دیستانس، دروستكردن و نێوان خستنە بەینی جەستەكانەوە مافێكی باشە بۆ لەیەكتردوركەوتنەوە بە هیوای تووشنەبوون. ئەم دیستانسە بە ڕێزگرتن دەزانێت لەیەكتر. نموونە لەسەر حاڵەتی خۆشی دەنێتەوە كە كوڕەكەی ماوەیەكە سەردانی ناكات نەبا دووچاری ڤایرۆسەكە بێت. ئەمەو تێگەیشتنی ژیژەك بۆ ئەو ڕەوشی ئاوارتە (State of Exception) یەی كۆرۆنا هێنای هەمان تێگەیشتنی ئاگامبێن نییە. ئاشكرایە ڕەوشی ئاوارتە بارێكی زۆرداری لەگەڵ خۆیدا هێنا، لە پەیوەندییە ناوەكییە كۆمەڵایەتییەكانی بەهێزكرد. ئەم بینینە ژیژەكانەییە پشتگیری لەو ئاكارەش دەكات، پێچەوانەی بۆچوونی ئاگامبێن، كە پێكەوە تەوقەنەكردن و یەكترنەبینین بەشێكە لەو هاریكەرییەی كۆرۆنا دایهێنا. لەسەرووی ئەمانەوە ژیژەك پێماننالێت كە چۆن بایۆپۆلیتیك كاری خۆی لە كۆمەڵگەی چینی دەكات؟ ڕاستە تۆژینەوەی پێویست لەو بارەوە بەسنور كەمە، بەڵام بە ڕوونیش ئەوەمان بەرچاوناخات كە ئایا كۆرۆنا ڤایرۆسێكی ئەدیۆلۆژییە؟ كاردانەوەی كۆرۆناش، هەرگیز، لە دەرەوەی ڕۆژئاوا نابینێت و پەرچەكرداری ئیسلامی سیاسی لەسەر پەتای كۆرۆنا شرۆڤەناكات. جگەلەوە دۆخی كۆمەڵگە گەندەڵەكانیش شیكارناكات كە خەونیان بە قەدەغەكردنەوە دەبینی. نموونەش لەسەر ئەو جۆرە كۆمەڵگە گەندەڵانە كوردستانە. كاری ڕوناكبیرانی كوردە ئەوە بە جیهان ئاشكرابكەن كە لەژێرسایەی"" كوردایەتیەكی كوشندە و ساختەگەرا"" تاكەكانی كۆمەڵگە برسیدەكرێن و بیانووی

ز□رزانئا□زانەش بۆ بێ مووچەی و نادادییەکان دەهێنرێنەوە.
چاکسازی چ بەهایەکی هەیە کە بۆ چاکسازیکردن بێت لەناو نەیاران.
چاکسازی کردەیەکی ئابووری و کارگێڕی خودییە، بۆ بەهێزکردنی خۆت و
لاوازکردنی ئەویتر نییە.

سۆلیداریتی و پێکەوەگلان

ژیژك دەخوازێت لەو هەل و مەرجە تازەیەی کۆڤید-19 دروستیکرد کەڵك وەربگیرین بۆ سازدانی سۆلیداریتی(هاریکاریی) جیهانی. کەرەنتینکردن ژیانێکی گۆشەگیرانە و داخراوی دروستکرد کە هۆکاری ڕاستەوخۆشە بۆ کەمکردنەوەی ماف و سنورداركردنی ئازادییەکان. ئەم لایەنە تاکە شت نییە لە هاوکێشە سیاسییەکەی کۆرۆنادا. لەبەرئەوەی پەتای کۆرۆنا جۆرە هاریکاریی□کی ،لەناو خەڵك، لە ئاستێکی نێودەوڵەتی و ناوخۆی سازاند. هەر ئەم دۆزەی لەدەمووەختی کۆرۆنا سازێنرا مرۆڤەکانی فێری ئەوەش کرد لە چاودێریکردنی دەسەڵاتی سیاسییەکان لێهاتووبن. ئەو هاریکاریەی ژیژێك باسیلێوەدەکات لەگەڵ کاری تاکگەرایی دەوڵەتەکان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کۆرۆنا یەکناگرێتەوە و، هاریکاریەکەش مەرجە ئاقارێکی نێودەوڵەتی هەبێت. لەمڕوەوە نموونەیەکی پارادۆکساڵی حکومەتی ئیسرائیلمان بۆدێنێتەوە کە سەرۆك وەزیرانەکەی لە ساتی□و□ختی پەتاکە هەوڵی پێکەوەکارکردنی لەگەڵ دەسەڵاتی فەلەستینی داوە تا سنور بۆ بڵاو بوونەوەی پەتاکە دابنرێت. ژیژێک ئەم پێکەوەکارکردنە وەك دیاردەیەکی مرۆی نابینێت، وەك بەرژەوەندییەکی هاوبەشی خۆپارێزی لە پەتاکە دەیبینێت. لێرە وتنێکی مارتن لۆتەر بەنموونە دێنێتەوە کە""پێشتر هەموو لەسەر سەفینەی جیابووین کەچی ئێستا لەسەر هەمان سەفینەین"". بەپێیئەوەی کۆرۆناڤایرۆس ئاڕاستەیەکی جیهانی وەرگرتووە ئەوە وایکردوو□ و□لاتان خۆیان لەناو هەمان سەفینەدا ببینەوە، لێ ئەوروپا لەم قۆناغەدا پێدەچێت بەتەنیا لە یەك سەفینەدا خۆیبینێتەوە لە ڕووبەڕووبوونەوەی سێ ڕەشەبادا: ڕەشەبای یەکەم لێدانە یەك لەسەر یەکەکانی پەتای کۆرۆنایە، ڕەشەبای دووەم لێکەوتەکانی ئەم پەتایەیە لە مردوو، تووشبوو، کەرەنتینی تەندروستی و پاشماوەی ئابووری وێرانکار، کە بەسەر ئەوروپایەکدا هاتووە خۆی بەدەست گرفتە ئابوورییەکانیەوە دەتلێتەوە. ڕەشەبای سێهەم ململانێ سەربازییە بەردەوامەکانە لەناو سوریا، کە دەستی پێکداوانە سەربازییەکانی نێوان هەردوو حکومەتی سوریا و تورکیای تیایە. لێرە ژیژێك ڕەخنەی توند لە ڕژێمی سیاسی تورکی دەگرێت کە دەستی لە قووڵکردنەوەی کێشەکانی ناو سوریا و هاندانی گروپە تێرۆریستیی□کان

و خستنەسەرسنوری پەناهەندەکان هەیە. باس لە دوو پێکەوەکارکردنی سیاسیش دەکات: پێکەوە کارکردنی سوریا-روسیا کە ئامانجی ئابووریانەی خۆی هەیە. هەروەها پێکەوەکارکردنی تورکیا -روسیا کە ئامانجی لاوازکردنی ئەوروپای یەکگرتووە ئامانجێکی سیاسیانەی خۆشی هەیە. خودی کەیسی پەناهەندەکانیش بەشێکە لە کەیسی سیاسی کۆرۆنا. پەناهەندەکان لەلایەن تورکیاوە دەخرێنە سەرسنورەکان بۆ بیانووی ئەوەی نەبا پەتای کۆرۆنا لە ئەردووگای پەناهەندەکان بڵاوبوبێتەوە.

پێمانوایە، کورتەی تێگەیشتنەکانی لای سەرەوە ئەوەمان پێدەڵێن کە هەموو پێکەوە گلاوین، بە پەتایەکەوە، بە دەزێکەوە، تخووبەکان بە ساکاری تێدەپەڕێنێت و لە تووشکردنیشمان بێباك و كۆڵنەدەرە. داتا گرینگی خۆی لە کەیسی کۆرۆنادا هەیە، لە هەواڵی تووشبووان هێشتا لەناو زۆر گرووپ نازانین. دەستکاری داتاکان لە زۆر شوێن لە دونیادا بۆ یاریکردنن بە تەندروستی و بە ڕێکخراوی تەندروستی جیهانیشەوە. گەندەڵیکردن لە داتاکان زۆرجار بۆ وەرگرتنی قەرەبووەکی زۆرترە یان بۆ بەسیاسیکردنی ڕەوشی شارێ، بەتایبەت لە وڵاتە گەندەڵەکان، بەنموونە "بێ موچەی و کۆرۆنا" پێکەوە شانۆگەری سیاسی سەیر لە باشوری کوردستان دەگێڕن. بەکاربردنی ترسناکی کۆرۆنا بۆ دەمکوتکردنی مافان و پینەکردنی دزییەکان توێژینەوەکان لەبارەی کۆرۆناوە گوماناویدەکەن. زۆرێك وتن هەن کە نە ژیژەك و نەش بیریارانی تری ڕۆژئاوا پێیانپێنەبرووە. چەند تووشبوو لەناو گەریلاکان(کورد و جیهان)، کۆڵبەرەکان، داعشەکان، مافیاکان، سەرا و باڵاخانەی شازادەکان، تێرۆریست و قاچاخچییەکانی سەر سنورەکانی جیهان هەن؟ ڕوون نییە. کڵێسا و سیناگۆگ و بەتایبەت مزگەوتەکان، لەژێر زەبری کۆرۆنا بەوە قایلبوون بە دیستانس ئیمانداریبکەن. خواپەرستی بە دیستانسەوە مۆدێکی نوێی ئایینە لە سەردەمی کۆرۆنا. نیولیبرالیزمی کورد هێرشی تورکیا-ئێران بۆ سەر خاکی کوردستان بێدەنگانە پەسەنددەکات. نیولیبرالیزمی کورد بینینێکی تری بۆ ئاڵا هەیە. ئەمە گلانە بە کوردایەتییەکەوە کە چەپڵەیەکانی بێ پایانن، کە پێتدەڵێت"من نەبم گورگەکان دەتخۆن". ئەمە یەکگرتنەوەی زەبری گەندەڵی سیاسی کوردیە لەتەک زەبری کۆرۆنا. بێ موچەیی و دووڕەوشتی لە چاکسازی حکومەت پێکەوە کوردایەتی قەزەوەندەکەن. چاکسازی؟ ئەم چاکسازییە وەك ئەوە وایە ئەو فرۆکەوانانەی بۆمبڕێژدەکەن هەر خۆشیان پاشتاوەك لە هەمان شوێن دەستبە بنیادنانەوە بکەن.

پەراوێز: بۆ بەدەستهێنانی تێکڕای نووسینەکانی ژیژێك تایبەت بە"پەتای کۆرۆنا"بڕوانە ماڵپەری ئینگلیزی کارەکانی Slavoj Žižek) bibliography)،هەروەها ماڵپەری رووسی کارەکانی . (https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/index/page/1) هاوکات بڕوانە پەرتووکە سێ بەشیەکەی ژیژێك و هاوبیرەکانی سەبارەت بە “” ” The Idea of Communism .

کرۆکی درمناسی لە بیریاریی سڵاڤۆی ژیژێك دا-11- … ئازاد حەمە

بەشی یانزەهەم

دەستپێك:

خونچەی هیچ توێژینەوەیەك لەخۆڕا ناپشکوێت. بۆئەوەی باخی توێژینەوەکان هەردەم پ□ب□ن لە مەنزڵی جوداجودا کە ڕامان و ڕوناکی ،تایبەت بە دەوروبەروو و جیهان، ڕۆکەنە ناو بۆچوونەکانمان بەردەوام پێویستمان بە ڕواندنی پرسیار و دروستکردنی شکۆداریە بۆ گومانکردن. لەبەر ڕۆشنایی ئەم قسانە لەسەر سەکۆی ئەم بەشە (و بەشی داهاتووش) لە گوێی دیدگاکانی سڵاڤۆی ژیژێك (Slavoj Žižek) ڕۆدادەنیشین و ئەو سەیرکردنە فەلسەفییانە دەهۆنینەوە کە لەمەڕ پەتای کۆرۆنا وتونی. ژیژێك کە بیریارێکی چەپە خەڵکی وڵاتێکی خنجیلانەیە بەناوی سلۆڤێنیاوە بەپایتەختێکی دڵفرێنەوە ،لیوبلیانە، کە دانیشتوانەکەی دوو میلیۆنێکە و پێشتریش بەشێك بووە لە کۆماری سۆسیالیستی یۆگسلاڤی پێشوو. هزرەڤانیەکانی ژیژێك پانتایەکی گەورەیان لە نووسین سەبارەت بە “”فەلسەفە و کۆرۆنا”” داگیرکردووە. لە شیکاریەکانیدا سەبارەت بە پەتای کۆرۆنا و ئەو تەنگژەیەی پەتاکە لەگەڵ خۆیدا هێنای بۆ جیهان ڕەهەندێکی زۆری ئێدیۆلۆژیش بەدیدەکەین. سەرباری□ئ□وە، سەمەرەیی سڵاڤۆی ژیژێك لەوەدایە کە زۆر دەنووسێت و لەسەر هەموو شتێکیش وتنی خۆی هەیە و لە سۆسیال مێدیای ڕۆژئاواش دەرکەوتنی بەردەوامی هەیە. لە هەموو

تەنگەژەیەکی سیاسی و ئابووریدا پەلەك پەرچەکرداری دەنوێنێت و زۆرێك لە ڕووناکبیرانی ڕۆژئاواش بەخۆیەوە سەرگەرمدەکات. لەناو هەموو ئەو شیکاریانەی بێوچان سەبارەت بە پەتای ناوبراو بەردەستمانیدەخات وتنی هیگل، مارکس، فرۆید و لاکان بێ شومار لەسەر زاری دێن و دەچن. لە یەکەم نوسینی لەسەر ڤایرۆسەکە، کە سەرەتای ئەم ساڵ نووسیویەتی، جاڕی ئەوە دەدات کە خەون بە (ووهان) ەوە دەبینێت، حەزدەکات سەفەرێك بۆ ئەوێندەرێ بکات و لە شەقامە جەنجاڵەکانی پیاسەیەك بکات. ئەم هەڵوێستەی ژیژەك لەسەر شاری (ووهان)ی چینی دژ بە هەڵوێستی ڕۆژئاوایە کە ووهان دەکەنە منداڵدانی پەتای کۆرۆنا. لایەنێك لە کرۆکی نووسینەکانی ئەم هزرڤانە سلۆڤێنییە ئەوەشمان پێدەڵێن کە شتێك بەناوی ڤایرۆسی ئەدیۆلۆژیا لە سەرهەڵدانە و وشەی کاتەستڕۆف- موسیبەت، کارەسات، بەڵا- (catastrophe) یش لە بەکاربردنێکی زۆردایە و لە کن ناوبراو جارجار بە داڕمانێکی نەختی و جارجارەش بە قەیرانێکی ژینگەیی یاخود تەندروستی دێت. هەندەی لە ئەندێشەی سیاسی و فەلسەفی ژیژەکیش حاڵیبووبێتین مادەمەکی لەژێرسایەی سەستەمێکی سەرمایەداری چاوچنۆکی جیهانیدا دەژین کاتەستڕۆفەکان بڕانەوەیان بۆنییە.

درمناسی بیرمەندێك

ژیژەك هەڵگری ئایدیای کۆمۆنیزمە، لە نووسینەکانیدا بەگشتی خۆ و بە گەڕانەوەی کۆمۆنیزمەوە دەبینێت، ئەمەش وایکردووە لە تەك بەشێک لە بیرمەندانی ڕۆژئاوا لە ململانێی هزری تووندا بێت. شێوازی گاڵتەجار و پێکەنیناوییەکانی زۆرجار هۆکارن کە هەوادارانی سەمینار و لێدوانە تەلەفزیۆنییەکانی زۆرتربن و، نووسینە سیاسییەکانیشی ، بەردەوام، لەناو نەیارانیدا زۆرێك مقەمقەی ئەدیۆلۆژی دروستکردووە و تێگەیشتنی سەمەرەشی لەسەر تێکڕای وتنەکانی نەخشاندووە. ڕەنگە چەپبوونەکەی، دواتر هێرشە بەردەوامەکانی بەسەر نیولیبرالیزم(Neoliberalism)پەیوەندییەکی زۆری بە بەشێك لەو ڕەخنانەوەش هەبێت نەیارانی لێیدەگرن. ژیژەك درمناس(epidemiologist) نییە، شتێکی ئەوتۆش لەسەر درمناسی(Epidemiology) نازانێت. لە زۆربەی نووسینەکانیشی سەبارەت بە پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس دانی بەوەدا هێناوە کە لەو بوارەدا پسپۆر نییە، لێ ئەم ڕوناکبیرە سلۆڤێنییە کۆمەناسێکی دیاری ئێستای ئەوروپایە و لەسەر ئەو بناغەیەش پاشخانێکی ئەکادیمی بەخۆی لە بوارەکانی ئابووری، سیاسەت و فەلسەفە پێکهێناوە، بۆیە شیکارییەکانی ڕەهەندی جۆراوجۆر وەردەگرن و لەژێرسایەی تێهزرینە

فەلسەفییە سیاسییەکانی هێگل و مارکس، دواتر لاکانی شیکاری دەروونی، تیۆریزە بەسەر سێستەمی سیاسی و ئابووری- کۆمەڵایەتی جیهانییەوە دەکات و، خودی مۆدێلی بازاڕی گلوباڵیش، کە تەواوکەری سەرمایەداری جیهانییە، بەردەوام دەخاتەژێر نەشتەری شیکارییەوە. بەو پێیە ژیژەك سەبارەت بە مانای درم(Epidemic) بەرەو ئەو بینینەمان دەبات کە پێویستە لێکدانەوە بە ئەو هەل و مەرجانە بکرێن درم شیاودەکەن. لەم بارودۆخە جیهانییەدا بەپێی بینینی ژیژەك هەندێك لەو هەل و مەرجانە دەشێت جیهانگیری و بازاڕی سەرمایەداری بن.
ناشێت جێگای سەرسوڕمانبێت کە درمناسییەکەی ژیژەك ڕەهەندی پزیشکی یان بایۆلۆجی نییە لەبەی ئەوە ئەو درمناسییە لەژێر چەتری پەلەك جیهانبینی فرەئاقاری تر(سیاسەت، دەروونناسی، ئابووری، فەلسەفە، سینەماناسی) کاری درمناسی خۆیاندەکەن کە پێگەی تایبەتی خۆیان لەناو ڕوناکبیر و خوێندکارانی زانکۆ و ڕۆژنامەوانان دا دروستکردووە، کە ڕەنگە هەر ئەمەش هۆکاربووبێت ببن بە سەکۆیەك بۆ بڵاوبوونەوەی خێرای تێگەیشتنەکانی. جێی سەرنجە ئەوەش بێژین، نووسینە سیاسی و فەلسەفی و شیکارییە سۆسیۆلۆژییەکانی ژیژەك تایبەت بە فیلمە جیهانییەکان دەلاقەیەکی نوێیان لە پەیوەندی ئەم بیریارە لەگەڵ کێشە نێودەوڵەتییەکان (نایەکسانی، هەژاری، بێکاری، گەندەلی، چەوسانەوە)سازاندووە. بۆیە خوێنەری نووسینەکانی ،لە ناو زمانە جیاکان، لە هەڵکشاندایە، لەلایەك بەهۆکاری کەمتر ئاڵۆزی ڕەوانبێژی نووسینەکانی و لەلایەکی تر بەهۆکاری ئەوەی بەردەوام لەسەر کێشە و دیاردە ڕۆژانەییەکان دەنووسێت.
ژیژەك زۆر زوو لەسەر پەتای کۆرۆنا دەستی بە نووسین کرد و بەشێك لەو نووسینانەی لە پەرتووکێك بەناوی “”پاندێمی: کۆڤید – 19 جیهانی هێنایەلەرزین”” کۆکردۆتەوە و وەکیتریش تا هەنووکە لەسەر نووسین، لەو بارەیەوە، بەردەوامە. نووسینەکانی دووتەی ئەم پەرتووکە لە چەند بابەتێکی زەقی سەرسامئامێزی سیاسی و سۆسیۆلۆژی پێکهاتوون (ئەمە هەموو لە ئێستایا لەناو هەمان بەلەمین، بە ئەمە هەموو کاتێك ماندووین؟، بەرەو ڕەشەبایەکی فیعلی لە ئەوروپا، بەخێربێن بۆ بیابانێکی ڤایرۆسی، پێنج ئاستی درم، ڤایرۆسی ئایدیۆلۆژیا، هێمنبەرەوە و شڵەژان! ، چاودێری و سزا؟ بەڵێ، تکایە! ، بەربەریزم لەگەڵ ڕوخسارێکی مرۆیی چارەنووسمانە؟ ، بەربەریزم یان کۆمۆنیزم بە جۆرێکی سادە!). جێی وتنە، ئاستی درمناسییەکەی ژیژەك لە پەرتووکەکەیدا دەگاتە ئەو شوێنەی هێما بەئەوە بکات، هیگڵ ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە تاکە شتێك لە مێژووەوە دەکارین فێربین ئەوەیە کە هیچی لێوە فێرنابین، بۆیە گوماندەکات ئەم پەتایە وامانلێبکات داناتربین، ئەوەی دەبێت بە هەموان ڕوون بێت

، بەبۆچوونی ژیژێک، ئەوەیە کە ئەم پەتایە ژێرخانی ژیانمان دادەڕمێنێت کە ئەوەش ڕووبەڕووی کاتەسترۆفێکی، کارەساتێکی، ئابووریمان دەکاتەوە کە گەڕانەوە بۆ ژیانی ئاساییمان ئەستەمدەکات. بەمە ژیانە تازەکەمان لەسەر کەلاوەی ژیانی پێشومان بونیاددەنێینەوە و خۆشمان لەگەڵ ژیانێکی ڕووکەش دەگونجێنین. لێرەوە شڵەژان (پانیک) لەدایکدەبێت و هەراسانی دەروونی و ڕۆحی لەناو ڕەفتار و جووڵەکانمان دەڕوێت. ژیژێک هەر لەوێڕا، لە پەرتووکەکەی، لە نووسینێک بەناوی”” بەربەریزم (Barbarism) بە ڕوخسارێکی مرۆییەوە”” گوزارە لەوە دەکات کە ماوەیەکە خواستی ئەوەی هەیە دووچاری ڤایرۆس بێت هیچ نەبێت بۆئەوەی ل□و □□ایە دەربازیبێت کە تیایدەژیت. تەنانەت خەوەکانی شەوانیشی نیشانەیەکی ترن لەسەر ئ□و □□اییانە. پێشیوایە بەجۆرێک هەست بە پەرێشانی دەکات کە تەنیا بیرلەوە دەکاتەوە کەی شەو دادێت تاوێک بنوێت، کە دەشنوێت خەوە ناخۆشەکانی بێداريدەکەنەوە. لەم بارودۆخەش، ژیژێک پێیوایە، خەو بە گۆڕانی کۆمەڵایەتی ڕادیکاڵانەوە دەبینێت. ئەو خەوە بەبۆچوونی ژیژێک بەهۆی کۆرۆناوە دێتەدی، ئەوە دێتە دی کە پێشتر پەیمان پێنەبردبوو. ئەو جیهانەی دەماناسی و تیایا دەژیاین وا بەرەو داخستنی تەواوەتی دەچێت. هەموو لە ماڵەوەین و پێشمانخستۆتە ناو ئایندەیەکی ناڕوونەوە، ئەمەو جگەلەو تەنگژە ئابوورییە زەبەڵاحەی لە چاوەڕوانیماندایە. لێرەوە دەگاتە ئەو خاڵەی کە پەرچەکردارییەکان پێویستە نەشیاو ب□ه□ننەدی. نەشیاو تازە هاتەکایەوە. وەستان، لەماڵەوە بوون و داخراوییەکانمان بۆ ژیژێک “ئەو” نەشیاوەن، ئەو خراپەیەن کە ڕوویاندا. ئەمەشە کاتەسترۆفەکە- موسیبەتەکە- کە لێماننابێتەوە. لە ڕاڤەکردنەکانی ژیژێک دا کاتەسترۆف – بەڵا- فۆڕمی جیاجیا وەردەگرێت. کۆڤید-19 کاتەسترۆفی- کارەساتی- تازەی بۆهێناین، کە داڕمانی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتیمانی گرتەوە. پێشتر تەنگژە نەختییەکان ئەوەیانکرد. پێشتریش وتمان، تا ئەو جێگایەی بە بیرکردنەوەی سیاسی و فەلسەفی ژیژێک ئاشنابین مادامەکی لەژێرسایەی سێستەمێکی سەرمایەداری چەپەڵی جیهانیدا دەژین کاتەسترۆفەکان کۆتاییان نایەت.

ئەو داڕمانەی لەم ڕووەوە ژیژێک چاوەڕوانیەتی دەرکەوتەی بەربەریزمە(وەحشیەتگەری)، ئەڵبەتە بە ڕوخسارێکی مرۆییەوە. بۆ ژیژێک ئەمەیە ئەو کێشەیەی لەگەڵ ساتەوەختی کۆرۆنا، بە جۆرێکیتر، بە بەربەریزم ئاشنابووین. ئەم بەربەریزمە بەربەرییەکی کلاسیک و نەریتی نییە. ئامانجی ئەم جۆرە بەربەریەتە مانەوەیە. لەو بارەیەوە ئاماژە بە وتاری سیاسییەکان دەکات کە پڕە لە ترس و تۆقان کە گوایە ئەم پەتایە ترسناکە و دەبێتە هۆی دووچاربوونی

ژمارەیەکی زۆری سەرزەوی. لەم ڕوەوە باس لە دەزی ئیتالیا دەکات لەسەر زاری سیاسییەکانیان کە گوایە پەتای ناوبراو زۆرێک لە بەساڵاچوان و ناساغەکان دەکوژێت. بیر لەو دەزەش دەکاتەوە کە نەخۆشخانەکانی ئەوروپا ڕێکەوتیانکرد، وەلاوەنانی گیانی ئەوانەی هیوای چاکبوونەوەیان نەماوە، کە ئەوە بەقسەی ژیژەک تەنانەت لەگەڵ لۆژیکی کاتی جەنگیشدا ناگونجێت. لە دوای جەنگ، بەبێ گوێدانە تێچوون، بریندارە هەرە خراپەکان چاکدەکرانەوە. بۆیە داوادەکات ئەوانەی باری تەندروستیان زۆر خراپە، بەئەوەی چیدی ئەوەنە ئازارنەچێژن، پێویستە جۆرە دەرمانێکیان بۆ دابینبکرێت کە یارمەتی مردنیانبدات، ئەڵبەتە یارمەتیدانی ئەوانەش کە پێویستەبژین. مەرجیشە گشت ڕێگایەک بۆ ئەم جۆرە یارمەتیانە بگیرێتەبەر بە بیرکردنەوە لە تێچوون.

ژیژەک وایبەدەچێت، زوو زوو گومان لەوە دەبێت کە دەوترێت کەسانێک سەرپێچیان لە ڕێکارییە تەندروستییەکان کردووە، لە ئەم سەرپێچیە بەزیانی کەسانی تەندروست دەگەڕێتەوە. ئەم هزرڤانە کێشەکە بە چەند لایەنێکی ترەوە دەبەستێتەوە، ئاستی هۆشیاری تاک، هەستی ژینگەپارێزی و ..هتد، بەڵام بە ژیژەک ئەمە کێشە گەورەکە نییە، کێشە گەورەکە لەوەدایە سۆسیال میدیا زۆر ڕەفتاری تاکەکسی لە شکاندنی ڕێکارییە تەندروستییەکان گەورەدەکات و ناشمانگەیەنێتە ئەو شوێنەی تەنگژەی کۆرۆنا دژ بە سیستەمی سەرمایەداری بەکاربەرین و بیکەینە سەکۆیەک بۆ دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئابوری پێویست. ژیژەک تەنیا داوای ئەوە ناکات کە ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی دەزی تەندروستی مرۆڤەکان باشبکات، بەڵکو کاربە بەهەندوەرگرتنی دەزی سروشتیش بکات. ئەمەش بەهۆکاریئەوەی ڤایرەسەکان پەلاماری ڕووەکەکانیش دەدەن کە سەرچاوەی سەرەکی خۆراکەکانمانن. کەوابێت لێرە دەشێت بپرسین دەرکەوتنی بەربەریزم بە پێچەی مرۆیەوە چۆن ڕوودەدات؟ بەبۆچوونی ژیژەک کاتێک ڕوودەدات ئامانج تەنیا مانەوەمان بێت لە ژیانا، مانەوە وەک مرۆڤ و هیچی تر. ئەو دەمەی کەمی لە پێویستی خزمەتگوزاری و شمەک دەبێت ئەمە لەلایەن خۆیەوە دەبێتە هۆکاری مردنی خەڵکێکی زۆر کە ڕێژەکەی بەپێی ژیژەک لەنێوان 60 بۆ 70 لە سەدی دانیشتوانی گۆی زەوی دەبێت. لەم حاڵەتە سیستەمی سەرمایەداری جیهانی دەکەوێتە پەیڕەوکردنی ڕێکارییە بەربەرییەکان، هەروەک ئەوەی لە ئیتالیا کرا، زۆرێک نەخۆش و دووچاربوانی ڤایرەسەکە فەرامۆشکران و لەبڕی ئەوە بایەخ بەوانە درا پێویستیان بە یارمەتی مامناوەندی بوو. هەر لە پێنای ئەم دەزە قسە لە ترس هاتەگۆڕێ و باسی ترس لەگەڵ کۆرۆنا زیادیکرد. لەگەڵ بەرزبوونەوەی ڕێژەی تووشبووانیش ئەم وشەیە لە میدیاکانا

نەرمالبووەوە. داتاکان زۆرجار بەجۆرێك بڵاودەبنەوە کە ترس دروستبکەن. زۆرجار بانگەشەی نەمانی ماسك و پێویستیە پزیشکییەکانیش خەڵك دەترسێنن. بیریشمان نەچێت، سیستەمی سەرمایەداری مشەخۆرە لەسەر ئەم جۆرە ترسانە.

ژیژەك وایدەبینێت لە هەنووکەدا لەبەردەم تەنگژەیەکی سێ ڕەهەندی داین. ڕەهەندی پزیشکی (بڵاوبوونەوەی پەتا)، ڕەهەندی ئابووری(بەدوور لە دەرکەوتەکانی پەتاکە)، ڕەهەندی تەندروستی مەنتاڵیانە. ئەم سێ ڕەهەندە کاردانەوەی خۆیان لەسەر گشت بوارەکانی کار و ژیان هەیە. لەمبارودۆخە هەندێك کۆمپانیا بە میلیۆنەها ماسکیان بە فرۆشتن بەرهەمهێنا، واچاکە ماسکەکان نەك هەر نەکڕدرێن بگرە دەستیشبگیرێت بەسەریانا. نموونەیەکیشمان لەسەر هەوڵێکی ترامپ بەدەهێنێتەوە کە پێشنیارێکی بە بەهای یەك میلیارد دۆلار خستەتە بەردەست کۆمپانیەیەکی دەرمانی ئەڵمانی(CureVac) تاپێرەبە دروستکردنی ڤاکسین بدەن بە ئەمەریکا، هەرچی وەزیری تەندروستی ئەڵمانیە ئەوەی ڕەتکردەوە و ئاماژەی بەوەشدا کە ئەڵمانیا کار بۆئەوە دەکات ڤاکسین بۆ گشت جیهان بەرهەمبهێنێت. ژیژەك بەمە دەڵێت: مۆدێلی ململانێی نێوان بەبەریزم و شارستانی. ترامپ ڕێك دوابەدوای ئەمە داوای لە کۆرتی تایبەتی ئەمەریکی کرد هەڵستن بە بەرهەمهێنانی پێویستیە پزیشکییەکانی ناوخۆی ئەمەریکا. ئەوەی دەوڵەت بڕیار لەسەر جۆری بەرهەمهێنانی کۆرتی تایبەت بدات، وەك ئەوەی لە ئەمەریکا دەگوزەرێت، ژیژەك بە گەڕانەوەی کۆمۆنیزم پێناسەیدەکات.

ژیژەك لە قوژبنێکی تری پەرتووکەکەی،"" بە زەربەی کاتەکانی ڕۆژ هەست بە ماندووبوونەکەین ؟""، تیۆریزە بەسەر درمەوە دەکات و بەو دەرئەنجامەشمان دەگەیەنێت کە بڵاوبونەوەی پەتای کۆرۆنا وایکرد دوو چەشن لە مرۆڤ بوونیان هەبێت: یەکەم چەشن کارمەندانی کۆرتی پزیشکیین. دووەم چەشنیش شتێکی ئەوتۆیان نەبوو بیکەن لە ماڵەوە لەماڵەوە زیاتر، ئەم چەشنە کەڕەنتینکراوەکان دەگرێتەوە. ژیژەك وتەنی چەشنی دووەم زەربەی کاتەکان هەست بە ماندووبوونێکی زۆر دەکەن کە خەشم یەکێکم لەوانە. لێرەوە ژیژەك سەرگوزشتەی فەیلەسوفێکی ئەڵمانی، بەڕەچەڵەك کۆریای باشوری، دەگێڕێتەوە سەبارەت بە ڕەفتاری دوانەیی مرۆڤ لەژێر کاریگەری بەربەستی ناوەکی یان بەربەستی دەرەکی. بۆ ژیژەك نموونە لەسەر ئەم جۆرە بەربەستانە نووسەری پاکستانی کامیلە شەمسی(Kamila Shamsie) یە کە بەهۆی پشتگیریکردنی لە بایکۆتکردنی حکومەتی ئیسرائیلی لە خەڵاتی نەللی ساکس (Nelly Sachs Prize)ی ئەدەبی دوورخرایەوە، ئەمە لەکاتێکا نووسەری نەمساوی پێتر هاندکە(Peter Handke) ساڵی 2019 خەڵاتی

نۆبڵی لە ئەدەب پێدرا کە پێشتر پاڵپشتی سوپای سربی کردبوو لە قەتلوعامی بۆسنییەکان. هەرچی جۆری دووەمی ئەم دوانەییەیە پەیوەندی بە ئێستای سەرمایەداری جیهانییەوە هەیە کە کۆمەڵگەیەکی چیناوی فرە ئاستی دروستکردووە، کارمەندانی پزیشکی لە وڵاتێکی وەك چین بەشێکن لە چینی کرێکاران، کە ئێستا بەهۆی بڵاوبونەوەی پەتای کۆرۆناوە لەژێر فشارێکی زۆردان. هەرچی جۆری سێهەمە ئەوا هەردوو جۆرەکەی تری تیایە. ئەمەش ئەوانە دەگرێتەوە کە دەستی کارن و هاوکات جۆرێکیشن لە بەرهەمهێنەر، لە لە شوێنی کارەکانیان دەچەوسێنرێنەوە. لەم بارەیەوە نموونە لەسەر ئەو کرێکارانە دێنێتەوە لە ناو چین و ئەندەنیسیا لە کۆمپانیاکانی مایکرۆسۆفت و ئاپڵ دا کاردەکەن. لێرەوە ژیژەك دەست بە ڕاستیەکی تر دەبات کە یەکێکە لە ناکۆکییەکانی سیستەمی سەرمایەداری جیهانی و لە سەردەمی بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆناشدا سەریهەڵدا بریتییە لە زۆربوونی کەلێنی چینایەتی و ئابووری نێوان کرێکار(و جوتیاران) و خاوەن کۆمپانیا و بەڕێوەبەرە گەورەکانی دامەزراوە گەورەکان. چونکە زیانە زۆرەکەی پەتای کۆرۆنا بەر ئەوانی یەکەم (کرێکار و جووتیار) دەکەوێت و زیانە هەرە گەورەکەش بەر کرێکارانی کەرتی تەندروستی دەکەوێت، هەرچی ئەوانیترە (خاوەن کۆمپانیا و کارگەکان) لەژێرسایەی تەکنەلۆژیای زانیاری و ئامرازەکانیدا دەتوانن لەماڵەوە کارەکانیان ئەنجامبدەن. بەپێی تێگەیشتنی فەلسەفی و سیاسی ژیژەك پەتای کۆرۆنا ڕەهەندی تری بە کەلێنە چینایەتی و ئابوورییەکاندا.

ژیژەك لە پەنایەکی تری پەرتووکەکەی باسی"بەخێربێن بۆ بیابانی ڤایرۆسیی"دەوروژێنێت. بەپێی ئەو باسە، بڵاوبوونەوەی بەردەوامی ڤایرۆسی کۆرۆنا هاوکاتە لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسە ئێدیۆلۆژییەکان کە ساڵانێکە لێرە و لەوێ تەشەنەدەستێنن (تیۆرییەکانی موئامەرە، تووندبوونەوەی ڕەگەزپەرستی و.. هتد).

لەماوەی کۆرۆنتینی تەندروستیش ئەوانەی دووچاری ڤایرۆسە ئێدیۆلۆژیەکان بوون هەر ئەوانە بوون ڕەخنەی کۆرۆنتینی تەندروستی و لەماڵەوە بوونیان دەکرد. ئەڵبەتە ڤایرۆسگەلێکی تریش بوونیان هەیە کە بەزیانن، ئەمانە ئەو ڤایرۆسانەن بیر لە دروستکردنی کۆمەڵگەی ئەلتەرنەتیڤی فرەنەتەوەیی دەکەنەوە کە ڕۆڵی سەرەکی تیایانا هاریکاری و پێکەوەکارکردنی وڵاتانە. هەندێك، بەپێی تەماشاکردنی ژیژەك، پێیانوابوو بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا لە چین دەبێتە هۆی هەڵوەشانەوەی دەسەڵاتی کۆمۆنیستی لەو وڵاتە، کە پێشتر بەڵایەکی لەو جۆرە، تەقانەوە نەوەوییەکەی تشەرنۆبیل، بووە هۆکاری هەڵوەشانەوەی سۆڤیەتی سەردەمی گۆرباتشۆڤ. ژیژەک وا ینابینێت. بە

قسەی ژیژەك گرفتەكە لەوەدایە كە "ئەوانە" لەوە حاڵی نیین ئەم پەتایە دەبێتە هۆكار بۆ هیوامەندی بە ئەزموونی كۆمەنیزم لە متمانەی ڕەهای بە زانست و زانایان. ژیژەك ڕەخنەی ئەوەش دەكات كە لەم دوایە زۆرترین بەرپرسیارییەتی دۆخە ناهەموارە تەندروستییەكە خراوەتە ئەستۆی هاوڵاتیان لە پاندبوونیان بە ڕێنوماییە تەندروستییەكان. ئەم بیرمەندە ئەمە بە تاكە چارەسەر نازانێت، بەڵكو گۆڕینی سیستەمە كۆمەڵایەتی – ئابوورییەكان بەلەوە لە پێشتر دەزانێت.

نیولیبرالیزمی كۆرۆنا

ژیژەك ئێستا لە هەموو ئێستاكانی تر بە ئێستایەكی سیاسی دەزانێت. لە دیدی "ئەو" ئێستامان سیاسی ترە لەچاو پێشوومان. بۆیە لەكاتی وادا دۆزینەوەی چارەسەر بۆ هاتنەدەرەوە لە تەنگژەكان ئاساییە. هەر بەو هۆكارە ژیژەك لەگەڵ ئەو كەسانەدا كۆك نییە كە وایبۆدەچن ئێستا كاتی سیاسەت نییە، بە پێچەوانەوە ئێستا ،بۆ ژیژەك، مەزنترین كاتی سیاسەتكردنە. ئەمەش بەهۆكاری ئەوەی جیهان لە فۆڕمەی هەنووكەیدا لە ونبووندایە. وەكیتر ئەمە وادەكات ژیژەك هێرشی تووند بكاتەسەر نیولیبرالیزم (Neoliberalism) . نیولیبرالیزم كە كارلەسەر تێكشكاندنی ڕێسا ئابوورییەكان دەكات، تا زەمینە بۆ ئازادی ئابووری و زاڵكردنی كەرتی تایبەت بسازێنێت و لەو سەریشەوە خەرجییەكانی دەوڵەت كەمكاتەوە و بواری كاركردنی بازرگانی ئازاد بەرینكات و سنور بۆ دەستتێوەردانی ئابووریانەی دەوڵەت دانێت، بە یەكێك لە خەسڵەتە ئابوورییەكانی ئابووری سەدەی بیست و یەك، كە بناغەی بۆ سیستەمی ئابووری پۆستكاپیتالیزم (پاش سەرمایەداری) داناوە، دەتەژماردن. شایانی باسە، خاڵی هاوبەشی پەرتووكە ناوبراوەكەی ژیژەك هێرشكردنە سەر سیستەمی سەرمایەداری جیهانی و مۆدێلە سیاسییەكەی ئەم ئێستای ئەم سیستەمەیە، واتە نیولیبرالیزم، و بانگەشەكردنیش بۆ گریمانی كۆمەنیزم بەرامبەر بەو تەنگژانەی سیستەمی ناوبراو ڕووبەڕووی مرۆڤایەتی دەكاتەوە. لێرە بە بێگومانەوە قامك لەسەر ئەو لایەنە دادەنێین كە پاشخانی ماركسیستی و لاكانی(ژاك لاكان مەبەستە) ئەم بیرمەندە یارمەتیدەرن وێنەیەكی بەرینمان لەسەر ئەو تەنگژە ئابووری و سیاسی و دەروونی و ڕەوشتیانە بۆ بخەنەڕوو كە لەگەڵ پەتای كۆرۆنادا دەركەوتن. تەقەلای بەشێك لە وڵاتان، كە سیستەمێكی سیاسی و ئابووری نیولیبرالیزمیانەپیادەدەكەن، بۆ بردنەڕێوەی ئابووریانەی جیهان لە قۆناغی پاش كۆرۆنا دەكرێت وەك بەشێك لە سیاسەتی ئابووری

سەرمایەداری جیهانی تەماشابکرێت. بۆ ژیژێك سێستەمی سەرمایەداری جیهانی لە تەنگژەی قووڵدایە. ئەم سێستەمە لە كۆرۆنا دەربازی بێت دەبێتە سێستەمێکی سیاسی و ئابووری بەربەری. ئێستاش لەناو ئەو گرفتە گەورەیەی بەهۆی كۆرۆناوە دووچاریبوەتەوە سەرقال□ی خۆسەپاندن و بەهێزکردنی سێستەمی كۆنترۆل و سزادانی توندە.
نیولیبرالیزمی كۆرۆنا بەرەو ئەو تەماشاکردنەمان دەبات كە دەوڵەمەندەکان لە ساتەوەختی بڵاوبوونەوەی كۆرۆنادا لە ماڵەوە بن و کرێکار□ ه□زارەکانیش کارە سەختەکان، کارە خزمەتگوزاری□□ □□ژان□ی□ قورسەکان و ئیشی ناو نەخۆشخانە و شوێنە گومانلێکراوە تەندروستییەکان بکەن. هەر لەم کاتەدا دەوڵەمەندەکان بەسەر یەختەکانیانەوە هەوایەکی پاك لەناو دەریا دوور لە مەترسییە تەندروستییەکان هەڵدەمژن یان لەو دوورگە و ناوچانە کاتەکانیان بەسەردەبەن كە دوورن لە ترسی ئاوەدانی. ژیژێك بۆ پتر ڕوونکردنەوەی ئاکاری دەوڵەمەندەکان لەم دۆزانە باسی رۆمانی”” دی کامیرۆن Decameron””ی نووسەری ئیتالی بوکاچیۆ (Boccaccio) دەکات كە چۆن كۆمەڵە لاوێکی کچ و کوڕ تا لەو تاعونە بەدووربن لە شاردا بڵاوبۆتەوە ناچار شاری فلۆرێنسای ئیتالی جێدێڵن و دەچنە فێلایەك لە دەرەوەی شار. لەڕێگای ئەمەوە ژیژێك باسی ئەو دەوڵەمەندە ئەوروپاییانە دەکات بە فرۆكە تایبەتەکانیان دەچن لە دورگە بچوکەکانی کاریبی کات بەسەردەبەن تا لە پەتای كۆرۆنا بەدوربن.
ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات كە جیاوازی لەنێوان تاعونی سەدەکانی ناوەڕاست و ئەم پەتایەی ئێستادا هەیە. خەڵکی سەدەکانی ناوەڕاست لەگەڵ تاعونەكە بەجۆرێك ڕەفتاریانکردووە كە بێ بەهایە، بۆیە بەشێکیان سەرقال□ی □□خنەکردنی خواوەند و چێژوەرگرتن و خۆشیەکانی خۆیان بوونە و بەشەكەی تر خەریکی ئیمانداری و تەسەوف بوونە.
ژیژێك لەو نووسینانەی سەبارەت بە كۆرۆنا نووسیونی، پێش ئەوانەش، گازندەی توندی سێستەمی سیاسی و ئابووری ئەمەریکی دەکات. وەکیتریش هەر دەبێت وابن□ت هیچ نەبێت ئەمەریکا لە ئێستا وەك قەڵای نیولیبرالیزمی جیهانی لەقەڵەم دەدرێت و سەرچاوەی دروستکردنی تەنگژە ئابووریەکانی (جگەلە سیاسی و سەربازی) ناو ئەمەریکا و وڵاتانی جیهانیشە. ئەم ڕوناکبیرە مارکسیستییە ڕاشکاوانە ئەوەمان پێڕادەگەیێنێت كە کاتی ئەوە هاتووە دەستبەرداری ئەو دروشمە بین كە دەڵێت: وڵاتی□ ی□کگرتووەکانی ئەمەریکا(دەوڵەت) پێش هەموو شتێكە. بۆیە بۆ قسەیەکی مارتن لۆتەر دەگەڕێتەوە كە بەمجۆرەیە: “هەموو ئێستا لە هەمان بەلەمین”.
لە پەرتووکی ناوبراو، كە لایسەرەوە ناویهات، ژیژێک دەپرسێت ئایا لە بەرژەوەندی كۆمپانیا گەورە و دەسەڵاتی سەرمایەدارییە قەیران

دروستبکات؟ چونکە هەندێك وایدەبینێت. گەر ئەمە وایە چەند بە قازانجی سەرمایەداری دەگۆڕێتەوە؟ گومانی ناوەت سیستەمی سەرمایەداری جیهانی، بە کۆمپانیا و دەوڵەمەندەکانیەوە، لە دەرئەنجامی ئەو تەنگژە گەورەیەی کۆرۆنا دروستیکرد ترسێکی گەورەیان لێنیشتووە و دەشزانن هەژاری و بێدادیەکی زۆر بڵاوبێتەوە. ئەمە وادەکات کە ژیژەک لە هەرشەکانی بە سەر نیولیبرالیزم لە سەردەمی کۆرۆنا باس لەو بەربەریزمە سیاسییە بکات کە لە ئێستادا لەناو سیستەمی جیهانی سەرمایەداری دەخولێتەوە.
ترسناکی ئەم بەربەرییە(وەحشیەتە) لەوەدایە بە دەموچاوێکی مرۆییەوە خۆیمان نیشاندەدات. ئامانجی ئەم بەربەریزمە مانەوەمانە، ئەڵبەتە بەزۆر، لە ژیانا. ئەڵبەتە بەجۆرێکیش دەمانهێڵێتەوە کە هیچ حورمەتێکمان بە بەها ڕەوشتییەکان نەمێنێت، بەبێباك بین بەرامبەر بەساڵاچووان، کەنەفت و بێ دەرەتانەکان. خەمی خۆمان بێت و بەس. بەمشێوەیە بێت، بەبۆچوونی ژیژەك کۆرۆنا نامانخاتە ناو سەردەمێکی نوێوە، کە تیایا خەریکی تێڕامانە ڕۆحییەکانمان بین. واتە ناشێت چاوەڕێی وانەگەلێکبین کە لە قەیرانەکانمان دەربازمانبکات. ئەوەی بەڕێوەیە ئەوە نییە کە پەتای کۆرۆنا وامانلێدەکات بیر لە بەهێزکردنی بنەما سەرەکییەکانی ژیانمان بکەینەوە. پێشدەچێت ئەمە دەرهاویشتەیە نەك پەرچەکردارییەی. بەو واتایەی، نیولیبرالیزم لەبەرئەوەی بایەخ بە باری ئابووری و ئەو کێشە کۆمەڵایەتی و دەروونیانە بدات مرۆڤەکان بەهۆی قەدەغەی هاتووچۆ و خۆکەرەنتینکردنەوە دووچاریدەبن دەبینین سەرنجە ڕۆژانەییە گەورەکانی دەخاتە سەر پێڕەوکردنی ڕێکارەکان نەك شکاندنیان، سەر جێبەجێکردنی ڕێنماییە تەندروستییەکان لە گشت شوێنێك، سزادانی سەرپێچکاران.
پشتگیریکردنی کەرتی تایبەت بە بەهاناهاتنەوەی حکومەت و پارە وەرگرتن لە دەوڵەمەندەکان یەکێك بوو لە ڕەفتارە ئابوورییەکانی نیولیبرالیزمی سەردەمی کۆرۆنا. بەگومان دەوڵەمەندەکانی کوردستان و شێوازی کارکردن و جوڵەی نیولیبرالیزم لە کوردستان لەم هاوکێشە جیهانییە بەدەر نەبوو. ئەمە بەپێی زۆنە سیاسییەکان کرا. سەوز لە دەوڵەمەندی خۆی وەریدەگرێت و بە ئامانجی خۆی بەکاریدەبات و زەردیش بەهەمان شێوە دەوڵەمەندی خۆی هەیە و بگرە دروستکەری ئەو جۆرە دەوڵەمەندانەشە کە ئەندامی مەکتەبەی سیاسی و سەرکردایەتین.
دەوڵەمەندی سەردەمی نیولیبرالیزم بە لایەن نییە و لە سیاسییەك زەرتر سیاسەت دەکات. بۆیە هەڕەشە گەورەکەی پەتای کۆڤید -19 دەستبەرداربوونی زۆربە ئاڕاستەی مانەوە لە ژیان نییە، هەڕەشەکە ئەوەیە نازانین پاش ئاوابوونی پەتاکە چی چاوەڕوانمانە. جیهانی

پاش پەتاکە ڕوون نییە چ جۆرە جیهانێك دەبێت. جیهانی ئێستامان کە ئەو تاکە جیهانەیە کە هەمانبوو ئەوەتا لە ناکاو لە جووڵە وەستا. ڕەنگە جیهانێکی سۆسیالیستی بۆ دەوڵەمەندەکان و سەرمایەدارییەکی کاتاسترۆڤئامێزانەش، یان شتێکی تەواو جیا، بۆ هەژاران بەڕێوە بێت.

سەرنج:
بەشی 12 تەرخاندەکەین بۆ بەڕودان بۆ تەواوکردنی دیتنەکانی سڵاڤۆی ژیژەك لەژێرناوی"" کۆرۆنا هیوایەك بۆ گەڕانەوەی کۆمۆنیزم"".
ژێدەر: گەلێك ڕێگا هەن بۆ بەدەستهێنانی تێکڕای نووسینەکانی ژیژەك تایبەت بە "پەتای کۆرۆنا" ، لەوانە: ماڵپەری ئینگلیزی کارەکانی(Slavoj Žižek bibliography)، هەروەها ماڵپەری رووسی کارەکانی (https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/index/page/1).

[بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تری ئەم باسە کلیکی ئێرە بکەن ...]

فوکۆ و ئاگامبێن: فەلسەفەی پزیشکی و ڕەخنەکردنی پزیشکیپەرستی -10- ... ئازاد حەمە

بەشی دەیەم

پێشەکی: ڤایرۆس شتێکی تازە نییە بۆ فەلسەفە

ژێرخانی هزریی ئەم بەشەی نووسینەکەمان لەوەوە خەیواڵادەکات کە، بەچوونی فەیلەسوفەکان مانای بە نەشونمای تێگەیشتنی هزری پزیشکی و تەندروستی هەبووە و پزیشکی کلینیك (Clinic) ی و توێژینەوەی کلینیکیش تادەگاتە ئێتیکی پزیشکی خستەتەژێر دیدگای چاودێری خۆیەوە. بۆیە بە فەلسەفە شرۆڤەکردنی دەسەڵاتی پزیشکی، سیاسەتی تەندروستی و تێگەیشتن لە ڤایرۆس شتێکی نوێ نییە. ڤایرۆس، کە

بەشێکە لە مێژووی بوونمان، لەناو خانەخۆی تردا دەژیت و بەردەوامی بە هەبوونی خۆی دەدات، وەکیتریش سیستەمی ژینگەیی گەردوون بەجۆرێکە لە سەرهەڵدانی ڤایرۆس و دروستبوونی بەکتریاکان بەدەرنییە. بوونی ڤایرۆس ئاماژەیە لەسەر ژیان، جووڵەی زیندەکان و دروستبوون و کاری خانەکان. هەرچی فەلسەفەیە پێیوایە مێژووی کۆمەڵایەتی ڤایرۆسەکان دەمانباتەوە شوێنێکی تر کە هەمان شوێنی ڕاڤەکردنی فەلسەفیانەی ڤایرۆسەکان نییە. بایەخدانی زانستە سروشتییەکانیش لە پاش سەردەمی ڕۆشنگەرییەوە بە ژیاندۆستی(Vitalism) فەلسەفەی زۆرتر لە زیندەوەرناسی(Biology) نزیککردەوە. یەکێك لە لێکەوتەکانی پەتای کۆرۆناش، کە بە ڤایرۆسە زیرەکەکە ناوی ڕۆشتووە، ئەوەیە کە ڕەوشی تەندروستی بووە بابەتی مشتومڕ و پزیشکیش وەك زانستێکی موقەدەس خۆی نمایشکرد. ئەمەش وایکرد پاراستنی ئاسایشی گشتی لە گوزارەی ئاسایشی تەندروستیدا خۆی چڕبکاتەوە و ئاسایشی ژیانی (Biosecurity)یش بەسیاسیبکرێت و هەرهەمووش لەوسەرەوە بە"ماسکێکی تەندروستییەوە بناسرێنەوە". هەر لەم ڕێگایەوە دەزێکی ئەوتۆی تەندروستی سیاسیئامێزانە هاتەپێشەوە کە "ناسنامەی ڕەوشتی و ناسنامەی تەندروستی" ڕوبەڕووی یەکدیببنەوە. بۆیە ناکرێت لە دۆخێکی وادا بکەوینە ناو بەهەڵەلێکدانەوەی پەتایەکی بەجیهانگیریکراو و خۆشمان بە بیانووی نالۆجیکییەوە سەرقاڵبکەین. جێگەی سەرسوڕمانیش نییە ئەوەی ئێستا لەژێرسایەی پەتای کۆرۆنادا دەگوزەرێت بە بیرمەندان"قەیرانێکی بایەلۆژی جیهانگیرییە" و لەیەکاتیشدا مێژووی زانست و فەلسەفە پێماندەڵێت، پەتاکان بەپێی مێژووی سەرهەڵدانیان سنوری تەشەنەسەندن و کارتێکردنیان دیاریکراو نییە و جەنگیش لەگەڵ پەتاکانا بێکۆتایە و بوونەوەرەکانیش لەتەك ڤایرۆس و بەکتریاکانا دیرۆکێکی کۆنیان هەیە. ڕوونیش نییە وانە وەرگرتنی مرۆڤەکان لە نەخۆشییەکان چ جۆرە وانەیەك دەبن: ڕەوشتی یان دەروونی، بایەلۆجی یان ئاینی؟لەسەر ئەم بنەمایە، لەم بەشەدا، بەشێك لە پرسیارە لێڵە سیاسی و وەڕسکەرەکان تایبەت بە پەتای کۆرۆنا و بابەتی تووشبوونی دەرد و تەقانی تەندروستی لەڕێگای شیکارییە فەلسەفییەکانی فوکۆ و ئاگامبێنەوە وەڵامدەینەوە و دەشیانکەین بە کەڵەکەی سەرەکی ئەو باسانەی لەم بەشە تێڕامانی لەبارەوە دەکەین. پێشمانوایە خوێنەر پێویستە بە وریاییەوە مامەڵە لەگەڵ پاشماوەی ئایدیای نیولیبرالیزم و تارمای هزری سیاسی کارل شمیت Schmitt لە لێکدانەوەکانی فوکۆ و ئاگامبێن دا بکات.

فەلسەفەی پزیشکی

هزری پزیشکی بەشێکە لە مێژووی هزری زانستی. مامەڵەی فەلسەفەش لەتەك هزری زانستی یان لەتەك پرسیارە بایۆ-کیمیای و جیۆ-فیزیاییەکان بە سەرەتای دەرکەوتنی فەلسەفە دەگەڕێتەوە. لێرەوە بەوە دەگەیەن کە زانست کەوتنە فەلسەفەوە پیشەی فەیلەسوفەکان(بەتایبەت فەرەنسییەکان)بووە و پزیشکیش یەك لەو زانستانە بووە فەلسەفە خستوویەتەناوخۆیەوە. جگەلە پزیشکی بیرکاری،فیزیاش شوێنیان لەناو فەلسەفەدا هەمیشە دیاربووە. کەوابەت، مانای فەلسەفە بە پزیشکی تەنیا لە پزیشکیدا قەتیسنابێت بگرە گشت زانستە سروشتییەکانیش دەگرێتەوە. دیرۆکی پێکەوەلکانی فەلسەفە و پزیشکیش وەك دوو دیسیپلینی زانستی لەگەڵ تێگەیشتنی فەلسەفییانەی هێپۆکراتێس (Hippocrates) و گالێن (Galen) (یان جالینۆس) بە پزیشکی دەستپێدەکات کە تا هەنووکەش جێگای لەناو فەلسەفەی پزیشکیدا بەرچاویە. لە فەلسەفەی پزیشکیدا لەکۆڵینەوە لە کاری پزیشکی گرنگی خۆی هەیە و پەل هاویشتنی فەلسەفەش بەرەو تێگەیشتن لە سروشتی بوونی مرۆییمان بەشێکە لەو گرنگییە. شوێنی فەلسەفە لە پزیشکیدا ئاوێتەبوونی دوو دادوەریە ، فەلسەفی-پزیشکی، کە ئەو دوو دادوەریەش بەگەیشتنن بە ڕاستیەکی فەلسەفی-پزیشکی، کە ئەوەش گەیشتنە بە دەستنیشانکردنی ئازار(ئێش)لە جەستەی ناساغدا.
لێرە پێویستە وتن بەتەسەر پاتۆلۆجی (Pathology) کە زانستی نەخۆشیناسییە و دەبێتە دوو بەشەوە: زانستی هۆکاری نەخۆشی (Etiology) و زانستی پۆلینکردنی نەخۆشی (Nosology) . هۆکارناسی نەخۆشییەکان پشت بە جوگرافیای جەستەی نەخۆش دەبەستێت. شوێنی نەخۆشی لە جەستە ئەو جێگایەیە نەخۆشییەکە خۆی تیامەڵاسەدات و دیاریکردنیشی جوگرافیای جەستەی نەخۆش لە بەردەم توێکاری پزیشکی دەخاتەسەرپشت. لێرەوە پەیوەندی پزیشکی بە ئازار و نەخۆشییەوە ڕەهەندی تری تێکەوت و پاتۆجێن یان نەخۆشخەر (Pathogen) لەگەڵ زاراوەی نیشانە (Symptom) ، نیشانەکانی نەخۆشی، پێکەوە ئیشیان لەسەر ناساغی(Illness)، نەخۆشی (Disease) و پەتا بەجۆرێکی سیستەماتیکی پزیشکییانە کرد. مێژووکردانی پزیشکیش کە زانینێکی زۆرمان لەسەر دەرکەوتنی نەخۆشیە نوێکانی پاش سەرهەڵدانی کۆمەڵگەی پیشەسازی دەدەنە هەما بەئێوە دەکەن کە لە کۆتای سەدەی نوزدە بەولاوە فەلسەفە زۆرتر لە پزیشکییەوە نزیکبووەوە تا فیزیا و ئەمەش زەمینەی بە گەشەی فەلسەفەی پزیشکی و فەلسەفەی زیندەوەرناسی شیاوترکرد. پردی نێوان فەلسەفە و زانستیش لەمیانەی زیندەوەرناسی و کارئەندامزانییەوە(فسیۆلۆجی) بەجۆرێك کارابوو فەلسەفەی سەرگەرمی بیرکردنەوەی ترکرد.
سەرباری هەموو ئەوانەی وترا، لەگەڵ دەرکەوتنی کۆرۆناقایرۆس

فەلسەفە و پزیشکی، دواتر بیرکردنەوەی فەلسەفی و بیرکردنەوەی پزیشکی، زۆرتر لە یەك نزیکبوونەوە. دیرۆکی پەیوەندیەکەشیان بۆ ئەو دەمانە دەگەڕێتەوە کە فەیلەسوف بە حەکیم ،دانا (Sophon) ، ناوزەدکراوە. ڤیتاگۆراس (Pythagoras) یش حەکیمە پزیشکەکە بووە. حەکیم ئەو کەسە بووە دانایی و زانینی لەسەر گشت هەبووە: خوا، ئەش، کەشوهەوا، ڕەوشت، گەردوون، نەخۆشی،داد پەروەری و…هتد. ئەستاشی لەگەڵ بێت یەکلانەبوەتەوە هێپۆکراتەس فەیلەسوف بووە یان"یەکەم دامەزرێنەری قووتابخانەی پزیشکی"لە یۆنانی کۆن! لەناو دە کولتوورە کۆنەکەی مرۆڤایەتیش""میزۆپۆتامیا، هیندەس، میسری کۆن ،مایا ،چینیەکان، یۆنانی کۆن، فارس، ڕۆما، ئازتێك (Aztec) و ئینکان (Incan) پەیوەندی نێوان فەلسەفە و پزیشکی لێکتردانەبڕاوبوونە. جێیگومانیش نییە، ناوی فەیلەسوف و پزیشك لەگەڵ گەشەی شارستانی کاری جیایان گرتە ئەستۆ و دەرکەوتنی تەکنەلۆژیای زانیاریش ئاقاری تری بەم پەیوەندییەدا و لەناو پزیشکیشدا"دوکتۆر"نازناوێکی تر و ئەرکێکی تری بەدیاریکرا، کە هەمان ئەرکە کلاسیکەکەی نییە.
پارسەنگیەکەی ناو فەلسەفە، لەدیدی ژۆرژ کەنگیلەمی (Georges Canguilhem) مامۆستای فوکۆ، بۆ نزیکبوونەوە لە زانستەکان ڕێکدەخرێتەوە کە ئەمە لایەنێکی تری ئەم باسەیە پەیوەستە لەسەر تایبەت بە فەلسەفەی پزیشکی،یان پەیوەندی نێوان فەلسەفە و پزیشکی، باسبکرێت. زیندەوەرناسی نەك هەر زانستی هاوبەشی نێوان فەلسەفە و پزیشکییە، بەڵکو زانستی هاوبەشی نێوان فوکۆ و ئاگامبێنیشە. قەرزاری تیۆریی ئاگامبێن بە فوکۆ بە تەمای سیاسەتی ژیانی(Biopolitics)دەگەڕێتەوە کە بە بەگومانەوە بانکی مەعریفی فوکۆ لەم بارەیەوە پێڵ لە یەدەگی هزری کە دواتر ئەو لایەنە لەسەر دەستی ئاگامبێن وەبەرهێنانی تری تێداکرا. پێش فوکۆش بەشێك لەو بیرمەندانەی مەیلیان بە تیۆری زانین(Epistemology) و فەلسەفەی زانست هەبووە لەڕێگای زیندەوەرناسییەوە پەیوەندی نێوان فەلسەفە و پزیشکییان سازاندووە. لەم ڕووەوە کەنگیلەم، کە مامۆستا تێزی دکتۆرانامەکەی فوکۆ بووە، چاترین نموونەیە و کارە ناسراوەکەشی لەسەر نەخۆشیناسی(پاتۆلۆجی)باشترین بەڵگەیە. لەرووە دەشێت بوترێت، لە 70 ساڵی ڕابردوودا لەناو بیریارانی فەرەنسی مێژووی پزیشکی و مێژووی زیندەوەرناسی کە بەشێکن لە مێژووی زانست لەسەر دەستی کەنگیلەم دەرگا لە فەلسەفاندنێکی زانستی دەکاتەوە. لەوە پرسیاری فەلسەفی دەبێت بە پرسیاری پزیشکی و بایۆلۆژی، لە وردەکاریەکانی پەیوەندی نێوان فەلسەفە و زانستە سروشتییەکان و کۆن ئەوانەی، لە ڕوویی مێژووییەوە، هزری ئەم پەیوەندییە پێکدێنن

بە نووسینیترمان هەڵدەگرین.

فوكۆ: لەدایكبوونی هزری پزیشكی و كلینیك

ئەستێرەی هزریی فوكۆ لەگەڵ بڵاوبوونەوەی كۆرۆنا لە درەوشانەوەدا بوو و پەتای كۆرۆناش گفتوگۆكانی فوكۆیان سەبارەت بە مەرگ، دركی پزیشكی، لەدایكبوونی كلینیك و نیشانەكانی نەخۆشی وروژاندەوە. ئەمە وادەكات بێژین، لەسەر دەستی فوكۆ پزیشكی و سیاسەت ، پزیشكی و فەلسەفە پێكەوە بابەتی بایۆپۆلیتیك و بایۆئێتیك، ڕەوشتیبایۆ (Bioethics) دەوروژێنن. ئەمەش لەبەرئەوەی مێژوو و سیستەمی هزر لەسەر دەستی فوكۆ لە شوێنێكی بەرتەسكدا نەوەستاوە و پەل بەرەو دیسیپلینەكانی تریش دەهاوێت و، پەیوەندی نێوان بایۆلۆجی و فەلسەفە، نێوان پزیشكی و فەلسەفە تادەگاتە فەلسەفە و مێژووی زانستیش لێكدەئاڵێنێت. هەر لەوێندەرەش نەخۆشی و پزیشكی، ساغ و ناساغ (نۆرمال و نانۆرمال)لە چوارچێوەی مێژووی هزر ڕاڤەدەكرێن و دیدێكی فوكۆیانە بە واتای ساغ و ناساغ هاوكات بە نەخۆشیناسی سەرهەڵدەدەن. فوكۆ لە ڕێگای ناسنامەی نەخۆشییەوە توێژینەوەی فەلسەفی و زانستی پزیشكی پێكەوەگرێدەداتەوە و لەدایكبوونی كلینیكیش دەكاتە بناغە بە هەڵكۆڵین(ئاركیۆلۆجیای) لە دركی پزیشكی كە ئەوەش هەوڵێكە بۆ چوونە نێو بابەتە پزیشكییەكان (درم، جەستە، بیماری، ئێش و…). سەرباریئەوە، خستنەڕوو و پێشاندانی نەبینراو لە بواری پزیشكی هەوڵێكی تری فوكۆیانەیە بۆ وەستان لەسەر ژیانی ناوەوەی ئەم بوارە و ئاشكراكردنی پەیوەندیشی بە دەسەڵاتی سیاسییەوە، چونكە بینراو/نەبینراو لە پزیشكی سنوری تەندروست/ناتەندروست، نۆرمال/نانۆرمالیش ئاشكرادەكات. بەمجۆرە ئەو دەمەی مرۆڤی ناساغ دەبێتە بابەتی بواری توێكاری پزیشكی ئەم پرسیارەمان لادروستدەبێت: چی لەو جەستە بیمارەدا دەگوزەرێت كە توێكاری تیادەكرێت؟

بۆ فوكۆ دەركەوتنی كلینیك فۆڕمێكە لە زانین و جۆرە كاركردنێكی فوكۆیانەشە لەسەر(نەخۆشی و مەرگ). ئەمەش داوادەكات شوێنی نەخۆش لە كۆمەڵگە و بابەتی مەرگ وەك باسێك لە خراپە بخرێتەبەر باس. فوكۆ لە ئامادەبوونی مەرگ لەناو هزری پزیشكی بەو ڕاستییە دەگات كە پزیشكی"زانستی تاك"ە. واتە پزیشكی ئەو زانستەیە شیكاری لەسەر خودی تاك دەكات. سەرەڕای ئەمانە، فوكۆ ئاماژە بە گرنگی پزیشكی لە دامەزراندنی زانستە مرۆییەكانیش دەدات. لەمحاڵەتەدا پزیشكی وەك زانستێكی پۆزەتیف دەخرێتەڕوو كە گرنگی نەك هەر مێتۆدۆلۆجی بگرێ ئۆنتۆلۆجیشی هەیە. واتە، بۆ فوكۆ پزیشكی وەك زانست كاریگەری

لەسەر گشت تەلارسازی زانستە مرۆییەکان هەیە و نزیکترین زانستیشە لە ئەنترۆپۆلۆجییەوە(مرۆڤناسییەوە). لەسەر قسەی فوکۆ کەسانێکی وەك(فرۆید، جاکسۆن و بیشا Bichat) لەناو کولتووری ئەوروپایی تەنیا فەیلەسوف نەبوونە بگرە پزیشکیش بوونە. ئەم کولتوورەش کە هزری پزیشکی بە کردەی فەلسەفییەوە گرێداوە دیدگای دانسقەی لەبەرهەمهێناوە.

لە ڕێگای شیکردنەوەی نەخۆشیناسییەکانی فوکۆوە لەوە حاڵیدەبین، درم بە حاڵەتێك و دوان و سیان دروستنابێت. نەك هەر ئەوە بگرە فوکۆ سەبارەت بە دروستبوونی درم باس لە ئاگایی مێژوویی و جوگرافیش دەکات. واتە ژینگە و ئاو و هەوای شوێنەکان کاریگەری خۆیان لەسەر بڵاوبوونەوەی درم دادەنێن. درمەکان بە هەمان نیشانە(سیمتۆم)لە کەسەکانا دەرناکەون. تەمەن، ڕەگەز، توانای بەرگری جەستەکان هەموو ئەمانە کاردانەوەی خۆیان لەسەر ئیشکردنی درمەکان لەسەر جەستەی مرۆڤەکان هەیە. نەك هەر ئەوانە ، بەڵکو گەرما، سەرما، شێداری، وشکیش کاردانەوەی خۆیان لەسەر بڵاوبوونەوەی درمەکان هەبووە. سەرەڕای ئەمانە فوکۆ مێژووی درم وەك بەشێك لەو گفتوگۆیانە دەخاتەڕوو کە تایبەت بە هزری پزیشکی کاریتیاکردون. ئەمە وادەکات پزیشکی لە دیدی ئەم بیرمەندە بێ لایەن نەبێت و لەناو ستاتەس(کیان)ێکی سیاسییانەشدا جێیبکاتەوە و ئەو ئاگاییە پزیشکییەش کە لەدوای سەدەی نۆزدەوە دروستبوو واوەنابکات کە شوێنێکی تری بە پزیشکی ڕەخساند. ئەم شێوە ڕاڤەکردنە بەو مانایەش دێت، ناوی دەوڵەت بە نەخۆشیناسی درمەوە بلکێت، دەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی درمیش ڕەهەندی سیاسی و ئابووری لێبکەوێتەوە. بۆیە درمناسی دەچێتە خانەی گرنگیپێدانی دەوڵەتییەوە. لێرەوە دەوڵەت کار لەسەر بڵاوکردنەوەی ئاگای سەبارەت بە درم دەکات، ئەڵبەتە ئەمەش لەڕێگای دامەزراوەی پزیشکییەوە مەیسەردەکرێت. گشت ئەوەی وتراش سەرچاوە لە توێژینەوەی""لەدایکبوونی کلینیك""ی فوکۆوە وەردەگرێت کە لەخۆیدا وەرچەرخانێکە لە تێخوێندنەوەی ئەزموونی پزیشکی ڕۆژئاوا لە پەیوەندی بە نەشونمای زانستە مرۆییەکان و پەیوەندی ئەم زانستانەش بە زیندەوەرناسییەوە. دیاریکردنی شوێنی پزیشکی لە کۆمەڵگەی مۆدێرن داوای ئەمجۆرە تێخوێندنەوەیە دەکات. بۆیە فوکۆ بەوردی پۆلینکاری نەخۆشی دەکات و ئەدیۆلۆژیای سیاسی دەوڵەتیش لە خودی سیاسەتی پزیشکی دانابڕێت. نەخۆشیش لەهەر بەرگێکدا بێت جۆری نەخۆشیەکە سروشتی نەخۆشیەکە دەستنیشاندەکات. جەستە کە دەبێتە موڵکی دامەزراوەی پزیشکی هەر لەوێ دەتەناساندن. بەمە نەخۆشخانە سەرهەڵدەدات، نەخۆشخانە ئەو شوێنەیە ناسنامەی جەستەی تیادیاریدەکرێت. واتە، جەستە لە موڵکی تاکەوە دەبێتە موڵکی

دەوڵەت، موڵکی دامەزراوەی تەندروستی یان نەخۆشخانە.
گەر تەماشای دۆزی پزیشکی لە کاتی پەتای کۆرۆنا بکەین دەبینین کە شێوەی جووڵەی سێ کوچکەی(پزیشکی. زیندەوەرناسی و کارئەندامزانی) هاوشانییەکبوون، لە ئەوەی بە فەلسەفە مەبەست بوو ئەوەندە بوو، بەڵکو ئەوە بوو کە سێکوچکەی(نەخۆش، نەخۆشی و نەخۆشخەر) نەبنە قوربانی پزیشکییەکی بەسیاسیکراو. بەگشتی بۆ فەیلەسوفان هزری پزیشکی بابەتی تەهزرینە نەك خودی پزیشکی. واتە، پزیشکی وەك هزر نەك وەك زانستێکی ئەبستراکت. بەها و پێوانەکانیش لە پزیشکیدا و پەیوەندی پزیشکی بە زانستی ڕەوشت و بە ڕەوشتی پزیشکییەوە هاوکێشە ناسادەکەی کاتی کۆرۆنا بوو. بۆیە کلینیك شوێنی بایەخپێدانە بە نەخۆش دواتر بە نەخۆشیەکە و ئەوەش کە نەخۆشخەرە. بەپێی بنەماکانی ڕەوشتی پزیشکییش بێت ئەوەی کە گرنگە پزیشك بایەخ بە خودی نەخۆش بدات پێش بایەخدان بە نەخۆشیەکە، لە سیستەمی سەرمایەداری تەندروستی بەها ڕەوشتییەکانی پزیشکیی کوشتوە.
مرۆڤی نوێ چ سودێك لە پزیشکی وەردەگرێت؟ پزیشکی هۆکار نییە بە دورکەوتنەوەی مرۆڤ لە خورافیات؟ یاخود پزیشکی بووە بە زەبرێکی زانستی؟ لای خوارەوە دەینەسەر تێگەیشتنی ئاگامبێن سەبارەت بە پزیشکی کە لەگەڵ بڵاوبوونەوەی کۆرۆنا ڤایرەس گفتوگۆیکرد.

ئاگامبێن: پزیشکی وەك ئاین و مانای ئاسایشی ژیانی(Biosecurity)

ئاگامبێن ،لەسەر ڕەوتی فەلسەفیی فوکۆ، تیۆری بایۆپۆلیتیك لە کولتووری نوێی ڕۆژئاوا بەرباسدەخات و لە گەرمەی گفتوگۆی پەتای کۆرۆناشدا هەندێك نووسینی بڵاوکردەوە کە لەڕێ ئەوەیان بەسەردەکەینەوە کە لەگەڵ تێگەیشتنی فوکۆ بۆ هزری پزیشکی هاوشانە لە شارستانی هاوچەرخی ڕۆژئاوا. ئاگامبێن پێیوایە پزیشکی، ئەم زانستە، بووەتە ئاینی سەردەمکەمان، لە ڕۆژئاوای مۆدێرنیشدا هەمیشە “سێ سیستەمی باوەڕ” ژیانیان پێکەوە بەسەربردووە: مەسیحیای، سەرمایەداری(پارەپەرستی) و زانستەکان. لە مێژووی مۆدێرن ئەم سێ ئاینە لەلایەك لە پێکدادان و دابڕاندا بوونە لە تەکیەکدا و لەلایەکیتر پێکەوە ژیاون و کارلێکیان لەسەر یەکتر داناوە و تاگەیوەتە ئەو ڕادەیەی کە ئێستا پێکەوە بایەخی هاوبەش کەیاندەکاتەوە. بە ئاگامبێن ڕاستییە تازەکە ئەوەیە کە لەنێوان زانست و ئەم دوو ئاینەی تر (مەسیحیای، سەرمایەداری) ململانێیەك هەبووە کە دواتر بە قازانجی زانست گەڕاوەتەوە. ململانێکە پەیوەندی بە تیۆری و بە پرینسیپەکانەوە نەبووە، بەڵکو بە پراکسیسی کولتوورییەوە هەبووە. شتێکی سەیریش نییە قارەمانی ئەم جەنگە

ئاینیە نوێیە ئەو بەشەیە لە زانست کە پێیدەوترێت پزیشکی و ئامانجی ڕاستەوخۆشی جەستەی زیندووی مرۆڤە. بە ئەو مەبەستە ئاگامبەن خەسڵەتەکانی پزیشکی دیاریدەکات کە لە سەردەمی ئێستادا خۆی وەك ئاین نمایشدەکات. یەکەم خەسڵەتیشی ئەوەیە کە پزیشکی وەك سەرمایەداری دۆگمای تایبەتی پێویست نییە، چونکە واتا سەرەکییەکانی لە بایۆلۆجییەوە وەردەگرێت. بەپێچەوانەی بایۆلۆجییەوە، پزیشکی ئەو واتایانە لە تێگەیشتنەکی عیرفانی-لاهوتی دادەڕێژێت کە جەمسەرەکی فرەناکەکی دژەگەرایان تیایە. ئاگامبەن پێشیوایە لاهوتییەکان کە دەبێت ستراتیژی داکۆکیان بگۆڕن نوێنەری ڤایرۆسناسی(Virology) و زانستن و شوێنیشیان لەسەر سنوری نێوان بایۆلۆجی و پزیشکی دایە. ڕاهیبەکان کە پێشتر نوێژی بەردەوامی خۆیان دەکرد ئەمڕۆ لەژێر فشاری پزیشکی، کە ڕۆڵی ئاین دەبینێت، دیستانس دەخەنە نێوان خۆیانەوە. عیبادەتیش بەلەمەولا نە ئازادە و نەش بە بەرامبەرە. عیبادەت بەو سزایانە سنوردارکراوە لەسەر سیستەمی ڕۆحی سەپێنراون، لە لە کات و شوێنی دیاریکراویشدا پەیڕەودەکرێت. کارلەکی نێوان ئاین و دەسەڵاتی سێکولار شتێکی نوێ نییە. نوێبوونەکە تەنیا لەو ڕاستییەدایە کە ئەوەی گرنگە دۆگم(عەقیدە) نییە، بەڵکو خودی جۆری عیبادەتەکەیە. ئەو جۆرە عیبادەتە ئاینییەی لە ئێستادا هەیە پزیشکییە. هەر دەسەڵاتی سێکولاریش بەئاینیبوونەکەی پزیشکی دەنەتەسازان. بێگومان ئەم عیبادەتە ئاینییە تازەیەش، بەناوی زانستەوە، هۆکاری گشت دوورکەوتنەوەکانمانە لەیەکتر، دەستبەرداربوونەکانمان لە: جوڵە، کار، خۆشەویستی، هاوڕێیەتی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی، باوەڕە ئاینی و سیاسییەکانمانیش. بەپێی تێگەیشتنی ئاگامبەن بێت پزیشکی نەك شوێنی عیبادەتی گرتەوە، بەڵکو فشاریشە لەسەر ئاین و دەشخوازێت شوێنە ئاینییەکان(وەك ڤاتیکان)گوێڕایەڵی پزیشکی بین. بەئەوەی پزیشکی مومارەسەی ئاینگەرایی خۆی بکات پێویستی بە پاڵپشتی دەسەڵاتی سێکولارە تا ئاینی زانستخوازی کاریخەیبکات.

ئاگامبەن سەرسامی خۆی بە ئەوە نیشاندەدات کە چۆن دوو ئاینەکەی تر ، ئاینی پارە و ئاینی مەسیحی، شوێنی خۆیان بە پزیشکی (و زانستەکان) بەبێ شەڕە بەخشی. ئاگامبەن وتەنی ئەی ئەوە سەرسامکەر نییە کە پاپا دەستبەرداری یەکێك لە کارە پیرۆزەکانی خۆی بووە کە ئەوەش سەردانی نەخۆشەکانە! یان سەرمایەداری لەگەڵا بەو هەموو زیانە قایلبێت کە لە بەرهەمهێنان لەیکەوت بەرامبەر بە کەکبوونی لەگەڵ ئاینە نوێکەی ڕۆژئاوا (ئاینی پزیشکی)! بەپێی ئەم سەیرکردنە ئاگامبەنیانە بێت ئاین و سەرمایەداری (یان کڵێسا و کارگە)بوونە نۆکەری ئاینە نوێکەی ڕۆژئاوا (واتە پزیشکی). ئاینی پزیشکی توانی

مەسیحیەت لە دیدی کۆتای جیهان(ئێسکاتۆلۆجی)یش دابڕێت. سەرمایەداری کە مۆدێلی لاهوتی دەربازبوون(Salvation)ی سێکولارکرد ئایدیای کۆتای کاتیشی لەناوبرد و بە قەیرانێکی بەردەوامیشی گۆڕی کە بێ کۆتایە. بەبۆچوونی ئاگامبێن قەیران، لە ڕیشەدا، واتایەکی پزیشکییە کە لەگەڵ هیپۆکراتێس (دۆزەرەوەی پزیشکی لە یۆنانی کۆن)دەستپێدەکات. بەمشێوەیە، ئەوە پزیشکە بڕیار لەسەر مانەوە و نەمانەوەی نەخۆش دەدات. بەپێی ئاگامبێن، گەر مر□ق س□رنجی ئەم دۆخە ئاوارتەیە بدات کە لە ئێستادا تیایدەژین دەبینێت ئاینی پزیشکی چ قەیرانی هەمیشەیی سەرمایەداری و چ ئایدیای مەسیحی بۆ کۆتای جیهان لەیەك سەبەتەدا کۆکردەوە. ئەم ئاینە جیهانییە کە پەلە لە”ئایدیای کۆتای جیهان”دەکات توانای ئەوەی نییە لەسەر شێوازی پزیشکی هیپۆکراتێسیانە بڕیار لەسەر مەرگ و مانەوە بدات. سەرمایەداری ،بەپێچەوانەی مەسیحیەتەوە، نە دەربازبوون و نە قووربانی بۆ ئاینی پزیشکی شیاودەکات. ئەو شیفایەی ئەم ئاینە تازەیە بەدوایدا دەگەڕێت کاتییە و ناشتوانێت ئەم خواوەندی بەدییەی ئێستا کارایە، واتە ڤایرۆسی کۆرۆنا، بۆ هەمیشە لەناوبەرێت(واتە پزیشکی توانای لەناوبردنی هەتاهەتای ڤایرۆسی نییە). هۆیەکە تەنیا ئەوەشە کە ئەم ڤایرۆسە بەردەوام دەگۆڕێت و فۆڕمی جیاش وەردەگرێت. دواتر ئاگامبێن لە نووسینەکەی دێتەسەر ئەوەی کە درم(ئێپیدێمی)هەروەك بە ڕیشەی زاراوەکەشدا دیارە(دێم□س -ل□ زمانی ی□نانی وات□ خ□□□ك و□ك ج□ست□ی سیاسی- ل□ ه□م□ر□س، ئ□پید□میپ□لیم□س- ل□ ه□میر□س- ب□ مانای ش□□یناوخ□ د□ت)پ□ش ه□موو شتێك بە واتای سیاسی دێت کە هەوڵی ئەوە دەدات ببێتە بناغەیەکی نوێ بۆ سیاسەتی جیهان. کەوا بێت، لەسەر بناغەی وت□ک□انی ئاگامبێن، دەشێت ئەم درمەی هەنووکە دەیژێین بەرجەستەکردنی شەڕێکی ناوخۆی جیهانی بێت، کە بە بۆچوونی زۆرێك توێژەرەوەی سیاسی شەڕ لەگەڵ ڤایرۆس ج□گ□ر□وەی شەڕە جیهانییە نەریتیی□ک□انە. بەواتایەکیتر، زۆربەی وڵاتان لە ئێستادا لەتەك خۆیانا ل□ ش□□□دان. ئەو دوژمنەی شەڕەکەی لەتەکدا دەکەن والەناویانا (ڤایرۆسی کۆرۆنا دوژمنە نادیارەکەیە کە والەناومانا ئاگامبێن وتەنی). ئاگامبێن پێیوایە فەیلەسوفەکان چەندین جار لە مێژوو لەتەك ئاین، تەنانەت لەتەك زانستیش، یان ئەو بەشەی کە فۆڕمی ئاینی وەرگرتووە لە ململانێدابوونە. باشە بۆ؟ بەپێی تێگەیشتنی ئەم بیرمەندە ئیتالییە فەلسەفە ئیشی ئەوەیە بە دوای ڕاستیدا بگەڕێت. لەسەر ئەم بنەمایە ئێمەش دەڵێین گەڕان بەدوای ڕاستی کارە کۆنەکەی فەیلەسوفە و قسەکردنیش لە سروشتی ڤایرۆس و بەکارهێنانی سیاسیانەی درم و پەتاکان بەشێکە لە هەڵوێستی ڕەخنەگرانەی فەلسەفە بۆ

ڕووبەڕووبوونەوەی نا-ڕاستی لەناو سیاسەتی تەندروستیدا. لەکێشەکانی فەلسەفە و پزیشکیش سەرچاوە لە گێڕانی فەلسەفە بەدوای ڕاستی و لە گێڕانی پزیشکی بەدوای تەندروستییەوە هەڵدەگرێت.
هەروەك پێشتریش وتمان، لەگەڵ سەرهەڵدانی پەتای کۆرۆنا ڕەوشی تەندروستی بووە بابەتی مشتومڕ و پزیشکیش وەك زانستێکی موقەدەس خۆی نمایشکرد. ئەمەش وایکرد پاراستنی ئاسایشی گشتی لە گوزارەی ئاسایشی تەندروستیدا خۆی چڕبکاتەوە. لەو بارەیەوە ئاگامبێن دەتەسەر ئاسایشی ژیانی(Biosecurity) و سیاسەت و ڕەخنەی توانای کەلەکتیفی(دەستەجەمعی) خۆڕکێش دەکات لە تێگەیشتنی ئەو بارە ئاوارتەیەی لە دەرەوەی ئەو کۆنتێکستە(سیاقە) ڕاستەوخۆیە دروستبوو کە کاری تیادەکات. بەدنیاییەوە کۆمیشن ئەوانەی لێکدانەوەیەکی سیاسیانەی ووردبین بۆ ئەم بارە دەکەن. ئاگامبێن بە پشتبەستن بە هەندێك بەچوونی پاتریك زیلبەرمان Patrick Zylberman لە پەرتووکی""ڕەشەبای میکرۆبانە"" گوزارە لەو بەچوونەی ناوبراو دەکات کە چەند ساڵێك بەر لە ئێستا پەیوابووە ئاسایشی تەندروستی لە پەراوێزی حیساباتی سیاسیدایە کە دواتر بووە ستراتیژێکی سیاسی دەوڵەتی و نێودەوڵەتی گرنگ. ئەمەش دروستکردنی تەرۆرێکی تەندروستییە وەك ئامرازێك بۆ ئامادەکردنی سێناریۆیەکی خراپ.
ڕێکخراوی تەندروستی جیهانیش لە 2005 پێشبینی ئەوەیکرد کە 150 میلیۆنێك بەهۆی ئینفلاوانزای باڵندەوە بەڕێگاوەن بمرن. ئەو دەمە ئەم ڕێکخراوە پێشنیاری جۆرە ستراتیژێکی سیاسی کرد کە حکومەتەکان پەسەندیان نەکرد. زیلبەرمان، ئاگامبێن وتەنی، پێیوایە ئەم پێشنیارە گەلێك لایەن لەخۆ دەگرێت وەك: بونیادنانی سێناریۆیەکی وێناوی لەسەر بناغەی مەترسی پێشبینیکراو (ئەگەری مەترسی بەڕێوەبوون). لەم دۆخەشدا داتاکان بەجۆرێك دەخرێنەڕوو کە کارگێڕی دۆخە خراپەکەی پێبکرێت(دوور نییە داتای وێناوی بێنەئاراوە). هەر ئەم سێناریۆ خراپەش دەکرێتە بناغە بۆ ڕژێمێکی عەقلانی سیاسی (دەسەڵاتی سیاسی سودمەند دەبێتلەی). ئەوەبێتە ئەم لایەنەش پەیوەستی بەوەیە جەستەی هاوڵاتیان بەجۆرێك ڕێکبخرێت کە متمانە بە دامەزراوەکانی دەسەڵات بگەڕێنێتەوە و جۆرێك لە هاوڵاتییەتی باڵاش بخولقێنێت، لەرێوە ئیدی هاوڵاتی مافی تەندروستی، سەلامەتی تەندروستی، نابێت کەچی لەڕووی یاساییەوە مەجبووریشە تەندروستبێت (ئاسایشی بایۆلۆجی). ئاگامبێن وایدەبینێت، ئەوەی پاتریك زیلبەرمان لە 2013 باسیلێوەکردووە ئێستا هاتوتەدی. سەرباری ئەو ڕەوشی ئاوارتەیی(دۆخی ئیزپێڕایی) بەهۆی بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسێکی دیاریکراوەوە دروستبوو ڕێیتەدەچێت لە ئایندە زەمینە بۆ ڤایرۆسی تریش خۆشبکات. ئەمە قسەکردنە لە نەشونمای جۆرە مۆدێلێکی حکومەتە کە

لە ئایندە دەردەکەوێت و کارایی گشت ئەو حکومەتانەش تێدەپەڕێنێت مێژووی سیاسی ڕۆژئاوا پێیئاشنابووە. لەم بارودۆخە داڕماوە ئەدیۆلۆژی و سیاسییەی ئێستا گەر هۆکارەکانی ئاسایشپارێزی ڕێگاخۆشکەر بووبێتن بۆ ئەوەی هاوڵاتیان دەستبەرداری ماف و ئازادییەکانیان بن، کە پێشتر ئەوەیان نەکردووە، ئەوا ئاسایشی بایۆلۆجی توانی کۆکبوونێك لەو بارەیەوە ڕێکبخات کە هاوڵاتیان واز لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانیان بهێنن. ئاگامبێن ڕەخنەی سەندیکاکانیش دەکات کە لەبەر چەند بڕیارێکی وەزاری دەستبەرداری گشت چالاکییەکانیان بوون و، ئەوەش دەڵێت کە ئەوەی ئەم حکومەتە ئیتالییە لەگەڵ خەڵکدا کردی فاشییەکانیش ئەوەیان نەکردووە. ترسی ئاگامبێن لەم ڕووەوە ئەوەیە کە نەبا دەسەڵات لە ئایندە بۆ هاوڵاتیان فێربێت ئەم دیستانسە کۆمەڵایەتییە پەرەپێبدات و لەسەر قەدەغەی هاتووچۆش ڕایانبهێنێت و ئەم جۆرە ژیانەش بکاتە مۆدێلێکی سیاسی کە زوو زوو دوبارەکرێتەوە.

ئازاد حەمە

ژێردەر: جگە لە نووسینی (نۆرماڵ و پاتۆلۆجی) کەنگیلەم نووسینە ناسراوەکەی فوکۆش(لەدایکبوونی کلینیك) لەم بەشە کەڵکی لێوەرگیراوە. سەروتارەکەی ئاگامبێن (پزیشکی وەك ئاین)لە 02/05/2020 لە ماڵپەڕی ئیتالی (quodlibet.it) بڵاوکراوەتەوە و دواتر دەقە ڕوسییەکەی لە https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/meditsina-kak-religija بڵاوکراوەتەوە. نووسینی (ئاسایشی ژیانی و سیاسەت)یش لە 11/05/2020 لە هەمان ماڵپەڕی ئیتالی بڵاوبۆتەوە و دەقە ڕوسییەکەشی لە (https://politcom.org.ua/biobezopasnost-i-politika) بڵاوکراوەتەوە.

بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تری ئەم بابەتە کلیکی ئێرە بکەن......

توانستمەندی هزری میشێل فوکۆ لەگەڵ کەڕەناڤایرەس سەرلەنوێ هاتەگۆڕێ-9- ئازاد حەمە

بەشی نۆیەم

سەرەتا: بە تێگەیشتن لە کارگێڕیی گڵوباڵی سیاسیانەی پەتای کەڕەنا پێویستمان بەوە دەبێت کە بە بەشێك لە گەنجینەی هزری میشێل فوکۆ (Foucault) بگەڕێینەوە کە بە بایۆپۆلیتیك (Biopolitics) ەوە (سیاسەتی زیندەیی/ سیاسەتی ژیانکاری) تایبەتی کردوون. مێژووی هزر ، کە بواری پسپۆری میشێل فوکۆ بووە، لەژێرسایەیا دەرگای لە شیکاری گەلێك دیاردەی کۆمەڵگەی مۆدێرن کردوەتەوە. ئەم بیریارە بە ئەوەی دیاردە وەلانراو و پەراوێزەکانی کۆمەڵگەی نوێی ڕۆژئاوا (شێتی، ناساغیدەروونی، بەندیخانە، نەخۆشخانە، پۆلیسخانە، ئەرشیفکردن، بەبێگانەبوون) بە چاکی ببینێت کاری بە ئەوە کرد کە لەسەر دەستی بیریارانی سەردەمی پێش و پاش خۆی، پردێك لە نێوان فەلسەفە، مێژووی پزیشکی و بایۆلۆجیدا دروستبکات. ئەوەش بەچاکی لە سێ بەرهەمە ناسراوەکانیدا گەرایان دانا: مێژووی شێتی، لەدایکبوونی کلینیك (عیادە)، مێژووی سێکسگەرایی (1). لەم بارەیەشەوە هەر زوو بیرمەندە گەورەکانی فەڕەنسا (ژۆرژ کەنگلەم، ئەلێکسەندەر کۆریە، ژان کاڤایەس، گاستۆن باشلار، لوی ئالتیسەر، ژۆرژ دەمیزیل) کاریگەریان لەسەر هزری شیکاریی فوکۆ دانا. کەوابێت پرسیارە سەرەکییەکەی ئێمە لێرەدا ئەوەیە کە، چۆن فوکۆ لەگەڵ کەڕەنا بوەوە بابەت؟ لەڕێگای بایۆپۆلیتیك و گرێدانەوەی پزیشکی (و زیندەوەرناسی) بە سیاسەتەوە ئەمەکرا. بۆیە ئەوەی ئێمە لەم بەشە مەبەستمانە لەسەری بوەستین بابەتی بایۆپۆلیتیکە بەپێی تێگەیشتنی فوکۆ، کە لەگەڵ کەڕەناڤایرەس لەناو بیریارانی ڕۆژئاوا بووەوە بابەت و فوکۆش لە دوو بەرهەمیدا (یەکەم: چاودێری و سزا- لەدایکبوونی بەندیخانە 1975، دووەم: بەشی یەکەم(ویست بۆ زانین) ی پەرتووکی مێژووی سێکسگەرایی 1976) کاری لەسەر کردوون. کەوابێت، “لە فوکۆوە فێری ئەوە بووین جەستەی زیندوو ئامانجی هەموو سیاسەتەکانە”. لێرە مەبەستی فوکۆ گشت جۆرەکانی دەسەڵاتە. “هیچ سیاسەتێك نییە کە سیاسەتی جەستەی نەبێت”، بەڵام بەپێی فوکۆ جەستە بوونەوەرێکی بایۆلۆجی نییە کە هێز بتوانێت کاری لەسەر بکات. وەکیتر، فوکۆ لە هەوڵی ئەوەشدا بووە کە لێکدانەوەی مێژوویی بۆ

ئەو تەکنیکە جیاوازانە بکات کە هێز تیایاندا کارگێڕی ژیان و مەرگی دانیشتوان دەکات" (وانەی ڤایرۆس: پاولۆ پرێسیادۆ). ئەمە بۆ واتای ئەوەش دێت کە بەسیاسیکردنی بایۆلۆجی لەکاتی ئاسای و لەکاتی پەتاکانا شوێن بەخۆی داگیردەکات و خودی کۆرۆناش کولتووری سیاسی ئەوروپایی جارێکیتر دەخاتەوە بەرباسی فەلسەفی.

فوکۆ بە ئایدز مرد

فوکۆ یەکێکە لە قووربانییەکانی "سیاسەتی جەستە" (2). شاردنەوەی دووچاربوونی جەستەی فوکۆ بە ئایدز بەشێکە لە تیۆری بایۆپۆلیتیک کە خودی فوکۆ بەرهەمهێنەریەتی. هەر بۆیشە پێکەوەلکانی پاندێمی کۆرۆناڤایرۆس و بایۆپۆلیتیک ناوی ئەم بیرمەندە فەرەنسییە دەوروژێنێت. لە ناوەراستی ساڵی 1981 بڵولاوە "ناوەندی کۆنترۆلی نەخۆشییەکان و خۆپارستنلێیان" (CDC) لە ئەمەریکا چەند حاڵەتێکیان دەستنیشانکرد کە ناوی "ڤایرۆسی دابەزاندنی بەرگریی مرۆڤ، HIV"ی لێنرا. واتە، ڤایرۆسی نەخۆشی ئایدز. ئەم نەخۆشییە بە زۆری لەناو هاوڕەگەزبازەکانا بلآوبوەوە و میشێل فوکۆش یەکێك بوو لەو کەسانەی لە فەرەنسا لە ساڵی 1983 دووچاریبوو و پاش ساڵێکیش ، 25/06/1984 ، کوشتی. ئەو کات نەخۆشیەکە نە لەناو خەڵک ئاگایی پزیشکی لەسەربووە و نەش پزیشکانی فەرەنسی زۆر ئاشنابوونە پێی. بەپێی دانپیاهێنانەکانی دانیال دەفێر (Daniel Defert) ی پارتنەری فوکۆ بێت ، فوکۆ ئەم نەخۆشییەی لە ئەمەریکاوە لەگەڵ خۆی هێناوە. فوکۆ پێش مردنی بە ماوەیەك لە سەفەرێکی زۆردا بوو بۆ ئەمەریکا و لەوێش سەردانی یانەی هاوڕەگەزبازەکانی کردووە. ئەو دەمەی فوکۆ بە ئایدز دەمرێت فەرەنسا لەبەر هەندێك ئیعتباراتی خێزانی و سیاسی بە ئاشکرا باسی لە نەخۆشیەکەی فوکۆ نەکردووە. هەمان ساڵی مردنی فوکۆ پارتنەرەکەی (لە 1963 تا کاتی مردنەکە لە 1984 پێکەوەژیان) ڕێکخراوەکی بۆ داکۆکی لە مافی تووشبوانی ئایدز دامەزراند کە تائێستاش بەردەوامە. لەبەر ئەوەی فوکۆ و دەفێر لەکاتی خۆیدا هاوسەرگیری فەرمیان نەکردبوو یان یاسای مەدەنی فەرەنسی ئەو کات ڕێگای بەم جۆرە هاوسەرگیریانە نەدەدا ئەمە وایکرد کێشەیەکی یاسای زۆر بۆ دەفێر پاش مەرگی فوکۆ دروستبێت و بە ئاسانی نەبێتە خاوەنی ئەو میراتەی (شوقە، ئەرشیف و پەرتووکخانە) فوکۆ بۆی جێهێشتبوو. کەسوکاری فوکۆش ڕێگرنەبوون لە بەردەم وەسیەتنامەکەی فوکۆ، لە تا ئەم ساڵانەش دەفێر کێشەی فرۆشتنی شوقەکەی فوکۆ و ئەرشیف و پەرتووکخانەکەی هەبوو.

کۆرۆناڤایرۆس و دووبارەبیرکردنەوە لە بایۆپۆلیتیک

بایۆپۆلیتیك زاراوەیەكە سەرەتا لەلایەن فوكۆوە بەكاربراوە و دواتر بواری بەكاربردنی لەسەر دەستی هەندێك بیرمەندی تر، بەتایبەت ئیتالی (ئاگامبێن، ئەنتۆنی نیگری، رۆبەرتۆ ئەسپۆزیتۆ Esposito) ، بەرینتر بوو. بایۆپۆلیتیك دوو زاراوەی گرنگمان بیردەخاتەوە كە ئەوەش ژیان (زیندەوەرناسی) و سیاسەتە. بەپێی ئەم تیۆرییە بەت دەسەڵات توانای خۆی بەسەر جەستەی تاكەكانی كۆمەڵگە پراكتیزەدەكات كە دواتر سەروەری، بابەتی مەرگ و بوونی جەستەش دەكەونە ناو پرسەكەوە. فوكۆ لە دوا بەشی یەكەم پەرتووكی (ویست بۆ زانین) “"مێژووی سێكسگەرای" لەژێرناوی""مافی مەرگ و دەسەڵات بەسەر ژیانەوە"" ئەم لایەنە بە ووردی ڕاڤدەكات، كە پاشان ئاگامبێن لە بەشی دووەمی پەرتووكی""هۆمۆساكەر: دەسەڵاتی سەروەری و مرۆڤی رووت""دەیتەسەر ئەو لایەنە تیۆریانەی فوكۆ بە كراوەیی جێیهێشتبوون، لەوانە “سەروەری و مرۆڤی رووت”، كە بەهۆیەوە ئەوەمان بۆ بەرچاویدەكات كە چۆن دەسەڵاتی سیاسی بە دەستگرتن بەسەر ژیانی بوونەوەرەكان هێزی خۆی بەكاردەبات. فوكۆ لە توێژینەوەكانیا ئەم لایەنەی بە لێكدانەوەی كەسی ناجۆری كۆمەڵگەش (لادەر، پەناهەندە، شێت، نانۆرمال یان ناساغ و..) بەكاربردووە.
فوكۆ لەڕێگای بایۆپۆلیتیكەوە هەوڵی شیكاركردنی پەیوەندی هێزی داوە بە جەستەی كۆمەڵایەتییەوە. شیكاركردنەكەی زۆرتر ئاراستەی كۆمەڵگەی مۆدێرن كردووە. هەر لە بەرئەوە بەهۆی بایۆپۆلیتیكەوە باس لە كۆمەڵگەی سەروەریش دەكات كە بەرەو كۆمەڵگەی دیسیپلین دەوات و تیایا ژیانی خەڵك چاودێریدەكرێت و ، خودی ژیانەكەش وەك ئامرازێك بۆ بەرژەوەندی نیشتیمانی بەكاردەبرێت. بەپێی فوكۆ بڵاوبوونەوەی تەكنیكەكانی دەسەڵاتی بایۆپۆلیتیك ،وەك تەڵەك لە هێز، بوارە یاساییەكان تێدەپەڕێنێت تا ببێتە هێزێكی ئاسەیی و لەوسەریشەوە گشت ژیانی جەستەی تاكەكان بگرێتەوە (لای خۆمان جەستەی سەردەشت عوسمان نموونەیەكە لەسەر ئەمە). كەواتە، گەوهەری تێگەیشتنی فوكۆ بۆ بایۆپۆلیتیك لە شیكاری پەیوەندی هێز بە جەستەوە خۆی پووختەدەكاتەوە. جەستەی تاك لە كۆمەڵگە لە ڕێگای دیسیپلینەوە قۆرخدەكرێت. دامەزراوەكانی كۆمەڵگە ،كە دامەزراوەی سیاسیش (نەخۆشخانە، قووتابخانە)، شوێنی پیادەكردنی ئەم دیسیپلینەن. بایۆپۆلیتیك لە كۆمەڵگەی نوێ بەپێی تەكنیكەكانی هێزی نوێ بەڕێوەدەچێت كە ئەوەش دەستدەگرێت بەسەر ژیان و مەرگی خەڵك، لەدایكبوون و مەرگ، تەندروستی تاكەكانی كۆمەڵگە (كەوتنەدوای د. عەبدولستار تاهیر شەریف تا مەزرەعەكەی و كوشتنی لەنێو زێدی خۆی نموونەیە لەسەر ئەتكردنی جەستە بەپێی پێویستی سیاسی).
بایۆپۆلیتیك بواری كاركردنی خۆی هەیە. بۆ نموونە كاتێك درم و پەتا

بڵاودەبێتەوە بە یەکێک لە بوارەکانی دەژمێردرێت. واتە بایۆپۆلیتیك هەردوو لایەنی سیاسی و تەندروستی پێکەوەگرێدەدات و، پێشماندەدات تەندروستی شتێکی بە لایەن نییە و شوێنەکیشە بە پیادەکردنی دەسەڵاتی سیاسی دەوڵەت. هەر دەوڵەتیشە دواتر سەروەری دروستدەکات کە ئەوەش لەو سەرەوە دەبێتە بەشێك لە سیاسەتی بەکاربردنی جەستە. بەپێی زانینمەندی فوکۆ بێت بایۆپۆلیتیك بوارێکی شیکارییە بە کارکردن لەسەر ئاسایش، دیسیپلین و سەروەری. هەریەك لەوانەش پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە. سەروەری پێویستی بە پیادەکردنی دیسیپلینە. بە ئەوەی ئەم دیسیپلینە پیادەبکرێت دەسەڵاتی سیاسی پێویستی بە دامەزراوەیە: قوتابخانە، نەخۆشخانە، بەندیخانە، ئەمانەش لەڕێگای پۆلیسەوە ئیشی خۆیان دەکەن. ئیشکەش بریتییە لە بەرهەمهێنانی تاکەکانی کۆمەڵگە بەو جۆرەی میکانیزمی دەسەڵات پێویستیپێیەتی. بایۆپۆلیتیك لەگەڵ هاتنی مۆدێرنە وا لە سیاسەت دەکات دەستبخاتە ژیانی خەڵکەوە. بەڵام پێش مۆدێرنە مامەڵە لەگەڵ دەستەی بیمار و ناساغ ئاقاری تری وەرگرتووە. هەر بۆنموونە، گولی Leprosy کە بەهۆی بەکتریایەکەوە سەرهەڵدەدات و دەبێتە هۆکاری دروستکردنی لیپر، بەپێی فوکۆ بێت، کە لە یەکێك لە نووسینەکانی (مێژووی شێتی) دا هێمای بەکردووە ، گولی لە سەدەکانی ناوەڕاست دا وەك نەخۆشیەك سەیرکراوە کە سزایەکی یەزدانییە و کەسی گول بە دورخستنەوەی لە کۆمەڵگە لە گولیدەخرێت. ئەوەش بەهۆی مردنێکی مۆدێنیەوە کە لە ئاهەنگێکی دیاریکراودا بەیدەسازێنرێت. گول کەسێکی پیسە و پێویستە لە کۆمەڵگە دوورخرێتەوە و مردنەکەشی لە دەرەوەی دەسەڵاتی خۆیەتی. لێرە جەستەی نەخۆش جەستەیەکی لایەندارە و شوێنی دروستکردنی مەترسی و لەخۆگرتنی درمی نادیارە. بەمجۆرە جەستەی گول جەستەیەکی گوماناوییە و خۆڕزگارکردن لێی پێویستە.

سەرباری هەموو ئەوانەی وترا، ئەو جۆرە هێزەی لەناو بایۆپۆلیتیکدا کاردەکات هێزێکی نوێیە و جەستە و ژیانیش دەکاتە بواری کارکردنی خۆی. بەپێی فوکۆ لە تیۆری بایۆپۆلیتیکدا پێیوایە کە، کۆڕەنتین سەرەتای پیادەکردنی ئەو هێزە سیاسییەیە کە لە بایۆپۆلیتیکدا پەنهانە. واتە، کارکردن لەسەر قۆرخکردنی ژیانی دانیشتوان (جەستە و زیندەگییان). ئەمە وادەکات دەزی شاریش لەژێرسایەی کۆڕەنتین بگەڕێت کە خۆی لە هەندێك لایەن پووختدەکاتەوە: دابڕان لەیەکتر، ڕاگرتنی پاکوخاوێنی شار، تێکچوونی پەیوەندی نێوان مەرگ و لەدایکبوون و زۆر شتیتر. هەر ئەم جۆرە سیاسەتەش توانای ڕێکخستنی چاودێری تاکەکەنی کۆمەڵگە و هێزی کۆنترۆلکردن شیاودەکات (2). لەماوەی کۆڕەنتینە وردەکارییەکانی پاراستنی شار و خەڵکەکەی

لەلایەن دەسەڵاتی سیاسی تەندروستییەوە ڕێك ئەوەیە کە فوکۆ لە “”چاودێری و سزا “” لە بەشی سێهەم بەناوی “”(چاودێری هەموو، Le panoptisme “” باسی لێوەکردووە.

پزیشکی و بایۆلۆجی بوونە بەشێك لە دەسەڵاتی سیاسی لە سەردەمی کۆرۆنا

بایۆهێز (زیندەگی هێز)(biopouvoir/ biopower) جۆرێکە لە جۆرەکانی هێزی سیاسی کە دەسەڵات بەسەر تاکەکانی کۆمەڵگە پیادەیدەکات. دەسەڵاتی سیاسی کۆمەڵگەی نوێ لەڕێگای هەندێك تەکنیکی خۆیەوە (تەکنیکی لەدایکبوون و مردن) جەستە و ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگە کۆنترۆڵدەکات. بەم جۆرە، لەڕێگای تێۆری بایۆپۆلیتیکی فوکۆوە لەوە حاڵیدەبین ژیاندان بە کەسێك و ژیانوەرگرتنەوە لە کەسێك ئیشی سیاسەتە(کوشتنی کاوە گەرمیانی). پەیوەندی نێوان خودی دەسەڵات و کوشتنیش هەر دەچێتە ئەم خانەیەوە. مۆدێلە سیاسییەکان لە کۆن و لە ئێستادا ئەمەیان پیادەکردوە. جەستەی جوولەکە بەدەستە نازیەکانەوە، جەستەی کورد بەدەست ئەنفالچیەکانەوە، جەستەی فەلەستینیەك بەدەست ئیسرائیلیەکانەوە، جەستەی جەزائیریەکان بەدەست کۆلۆنیالە فەرەنسیەکانەوە. لێرەوە تێکنەلۆژیای کۆنترۆل لەدایکدەبێت کە کۆنترۆلی جەستە و رۆحی تاکەکانی کۆمەڵگە دەکات، کە ئەمەش بەسیاسیبوونی ژیان یان مردن لەگەڵ خۆی دەهێنێت. فوکۆ لە پەرتووکی“”پێویستە داکۆکی لە کۆمەلگە بکرێت“”باس لەوە دەکات کە “کێ بژێت و کێ بمرێت”. ژیان لەمحالەتەدا دەبێتە سیاسەت و مردنیش هەر لەژێرکۆنترۆلی سیاسەتدا دەبێت. کۆتای ژیان، کە مەرگە، سیاسەت دەستنیشانیدەکات (شێوەی مردنەکەی بۆنموونە مام جەلال و کاك نەوشیروان یان یاسر عەرەفات، ئەو داستانەی لەسەر مەرگیان دروستکرا). واتە سیاسەت مەرگی جەستە دیاریدەکات. لەسەردەمی حکومەتی سارکۆزی ویسترا گۆڕی ئەلبێر کامۆ لە گۆڕستانێکی باشوری فەرەنساوە بۆ گۆڕستانی مەزنەکان، پانتێۆن (Panthéon) ، لە پاریس بگوازرێتەوە، بەڵام کاترینی کچی کامۆ ئەو پێشنیارەی سارکۆزی ڕەتکردەوە. ئامانجی سیاسی لە پشت ئەم کردارەی سارکۆزییەوە بوو. پیرۆزکردنی جەستەی مردوو، مردووێك کە دەکارێت هاوکێشە سیاسییەکان بگۆڕێت (بۆنموونە هەوڵی گەڕانەوەی گۆڕی نازم حیکمەتی شاعیری تورك لە مۆسک□وە بۆ تورکیا، یان شێوەی ناشتنەکەی بن لادن: تەرمەکەی هەڵدرایە ناو دەریاوە). بازرگانیکردنیش بە مردووەوە لە بەشێك لە پرسەکانا بەشێکە لەم لایەنە.

ژیانی خەڵك کە بریتییە لە ژیانێکی جەستییی تەندروستی جەستەش

بابەتی شیکارییە. لەم حاڵەتەشدا سیاسەت لەگەڵ زیندەوەرناسی مرۆڤ یەك دەگرێتەوە کە تەندروستی خەڵك (یان گشتی)یش لەخۆدەگرێت. ژیانی جەستەیی خەڵك کە بەهۆی زیندەوەرناسییەوە دەبێتە بابەتی شیکاری بە تەندروستی ئەمە وادەکات پزیشکی لەڕێگای زیندەوەرناسییەوە بەتەناوەوە. واتە، جەستە بەهۆی زیندەوەرناسییەوە دەبێتە بابەتی سیاسەت. فوکۆ لەم ڕووەوە سەرچاوەیەکی ئەپیستیمییە(مەعریفییە) بە بابەتی قەرخکردنی جەستە لەلایەن دەسەڵاتەوە. خەڵك بەیارمەتی “تەندروستی گشتی” public health یەوە دەبێتە بابەتی دەسەڵاتی تەندروستی کە دەسەڵاتە سیاسییەکەش لەخۆدەگرێت. بەمجۆرە، پاش ئەوەی جەستە دەبێتە بابەتی تەندروستی، کە دامەزراوەیەکی پزیشکییە و بەشێکیشە لە دەسەڵاتی سیاسیی، دەبینین کە تەندروستی ئیشی کارکردنە لەسەر بوونی جەستە. جەستە لێرەوە دەبێت موڵکی ئەویتر، بەسیاسیدەکرێت و لە خاوەندارێتی “خودی” یەوە دەگوازرێتەوە بە خاوەندارێتی “ئەویتر”. بەنموونە جەستەی جوولەکەیەك کە دەبێتە بابەتی شیکاری و موڵکی نازییەکان یاخود جەستەی کوردێك کە بەدەست بەعسییەکانەوە دەبێتە شوێنێك بۆ یاریپێکردن و مامەڵەپێوەکردن (سوتاندن، لەسێدارەدان، شێواندن و تادەگاتە زیندەبەچاڵکردن). لەژێرسایەی ئەم جۆرە مامەڵەکردنە بە جەستە دەسەڵاتی سیاسی بوارێك بە دادوەریکردن بە جەستە دەدۆزێتەوە. واتە جەستەی”تۆ” تەنیا موڵکی”تۆ” نییە، موڵکی ئەویتری سیاسیشە (بەنموونە ڕادەستنەکردنەوەی جەستە کەرەناویەکان بە خێزانەکانیان یان جەستەی هەندێک سەرکردەی مێژووی یان سیاسی بە کەسوکاریان). لێرە دادوەریکردن بەمانای ئەوە دێت کە دەسەڵاتی سیاسی مافی ژیاندان بە جەستە، قەرخکردن و لەناوبردنیشی هەیە. بەمە جەستە شتێکی شاراوە نابێت و شوێنێکیشە کە دەسەڵاتی تەندروستی، کە ڕەوایەتییەکەی لە دەسەڵاتی سیاسییەوە وەردەگرێت، دەکارێت بڕیار لەسەر چارەنووسی جەستە بدات. واتە، دامەزراوەی تەندروستی لەوە دەردەچێت تەنیا بریتی بێت لە شوێنێك بۆ دیاریکردنی بیماری یان ئێش ، بەڵکو شوێنێکیشە بۆ دەستنیشانکردنی ماهیەتی جەستە و چۆنیەتی قەرخکردنی. بەمە دەرمان و چارەسەر بێ لایەن نابن (سیاسی لە چ نەخۆشخانەیەك دەخەوێنرێت و میوانەکانیشی کێ دەبن؟). نەخۆشی کەسایەتی دیاریدەکات و کار لەسەر ئیعلانکردنی ناسنامەی جەستە دەکات. نەخۆشییەکانی جەستە دەشاردرێنەوە. جەستە دەبێت بە بەشێك لە نهێنی (مردنی فوکۆ بە ئایدز). ئاشکراکردنی نهێنی جەستە تێرۆری بەدواوە دەبێت. کە بە چی مرد؟ کە چۆن مرد؟ زۆربەی ڕووداوەکانی تێرۆر و کوشتن، کوشتن بە ئازاردان و یان دەرمانخوردکردن و زۆر شتیتریش دەچنە خانەی ئەو گفوگۆیانەی دەشێت بکرێن لەسەر: نهێنی جەستە،

نهێنی مەرگ، سیاسەتی مردن یان سیاسەتی جەستە. مەرگ کە واتای جەستە لەخۆدەگرێت بێ لایەن نا بێت. بۆیە دەسەڵاتی سیاسی مانا بۆ جەستە، بۆ مەرگ دەدۆزێتەوە. بەهـای جەستە و بەهـای مەرگەکـان بەیەکتر تێکەڵدەبن. ساڵا نێك دەوترا کە پێش دووەم کاندیکردنەوەی س□□ر□کی فەرەنسا میت□□ران Mitterrand دەنگۆی ئەوە ه□ب□وو□ ک□ ش□□رپەنجەی پرۆستاتی ه□ب□ووبێت و ئەمە لە عەوام شاردراوەتەوە. نهێنیەکانی جەستە و سیاسەتی بندەستکردن و داگیرکردنی جەستە بەزمی زۆرە و کۆرۆناش سەرلەبەر ئەم بابەتەی گۆڕی و جەستە جارێکی تر بوەوە بە بابەتی تەندروستی سیاسی و دەسەڵاتی بایۆلۆژی.

کۆرۆنا مەرگی بە سیاسیکرد. بەسیاسیبوونی مەرگ سەرچاوەکەی بۆ بەسیاسیکردنی جەستە دەگەڕێتەوە. لە ترسی دووچارنەبوون بە کۆرۆنا و ڕێگاگرتن لە تەشەنەسەندنی پەتای کۆرۆنا داوایلێکردین جەستە بشارینەوە. بۆیە جەستەی کۆرۆناوی ونکرا و بێ ناسنامە کرا. خۆ نەناسکردن لە جەستە بوو بە بابەتی کۆرۆنا. کۆرۆنا و جەستە هۆکاربوون کە کۆرۆنا و مەرگ لەیەکتربئاڵێن. کۆرۆنا ئێژێت: جەستەی کۆرۆناوی ترسناکە. جەستە ونکردنی پێویستە، لێرە ونکردن لەڕێگای شاردنەوەی جەستە ل□ ش□و□نێکی نادیار لە خۆ دەگرێت. مەرگ نادیارکرا، چونکە جەستە نادیارکرا یان بێ ناسنامە کرا. ترس لە جەستەی کۆرۆناوی بوو بە ترس لە مەرگی کۆرۆناوی. کۆرۆنا کە مەرگ هێنەرە جەستەی بێ بەها کرد. کۆرۆنا هات تا جەستە قێزەوەنبکات، بەوەش مەرگ قێزەوەن بوو. قێزەوەنکردنی جەستە کە ناشرینکردنی مەرگی بەدەمەوەیە پێش کۆرۆنا نازیەکان لە ئاوشویتز Auschwitz ، لە ئۆردوگا زۆرەملێکانی سوتان و ئەتکردنی جەستەی جوولەکەکان، ئەنجامیاندا. دواتریش جەستە لە چەندین ش□و□نیتر، لەژێرسایەی دەسەڵاتی□ دیکتاتۆر و ڕەگ□ز□پ□رستەکان گاڵتەیپێکرا و بووە هێمای نەتەوە و سیاسەت. چی بەسەر بۆسنییەکان نەهات لە شەڕی بەڵقانی 1991؟ لێرە دەشێت قسە لە کاریگەرییەکانی بایۆهێز (Biopower) بکرێت. فوکۆ لە سیمینارەکانی کۆلێجی دۆ فرانس، نووسینی “”ویست بۆ هێز”” و “”چاودێری و سزا”” واتای بایۆهێزی بەکاربردووە و ئامانجیشی لە بەکاربردنەکەی ئەوە بووە کە ئەوەمان لاڕوونبێت کە دەسەڵاتی سیاسی دەستدەگرێت بەسەر ژیان bios ی خەڵکەوە. بایۆپۆلیتیك لە تێگەیشتنی فەلسەفی فوکۆ بریتییە لە دەسەڵاتی دەوڵەت کە قۆرخی ژیانی جەستەی مر□ق د□کات. نازییەکان باشترین نموونەن لەسەر ئەوە. ئەنفال کە جەستەی مر□قی کورد ئەتکدەکات، جێنۆسایدی ڕوەندا Rwanda یان ئەرمەنییەکان.

پەراوێز: (1). بەپێی ئەرشیفی نووسینەکانی فوکۆ بێت ناوبراو لە ماوەی ساڵانی 1965 بۆ 1976 پێنج جار سەردانی بەرازیلی کردوە و

لەوە چەند سمینارێکی سازکردوە کە تەوەرەکانی تایبەت بوونە بە: کەچاودێری (Panopticism) ، هاتنەدونیای پزیشکی کۆمەڵایەتی، کۆمەڵگەی سزادان، پێکەوەلکانی نەخۆشخانە بە تەکنەلۆژیای نوێوە، ویست بە زانین یان ئۆدیپۆس و چەند باسەکیتر کە دەچنە خانەی شیکاری لەمەڕ قەیرانی پزیشکی، دامەزراوەکان، زانین و هێز لەوانەش گرنگتر بابەتە سەرەکیەکەی فوکۆ، بایۆپۆلیتیك، کە تێکەڵای ئەم لایەنانە لەخۆدەگرێت ، کە دواتر لە کارە چاپکراوەکانی ساڵانی پاش 1976 ـە ڕەنگدانەوەی خۆیان هەبووە. لێرە مەبەست پەرتووکە ناسراوەکانیەتی: ""چاودێری و سزا"" و بەشی یەکەمی ""مێژووی سێکسگەرایی"". جگەلەناو فەرەنسا لە بەرازیلیش بە زمانی پەرتوگالی لەم ساڵانەی دوایدا قسەیەکی زۆر لەسەر سەردانەکانی فوکۆ بۆ بەرازیل ،و ئەو وانانەی لەو ماوەیەدا لەوێندەرێ وتونیەتەوە، کرا. تەنانەت هەڵوەستی بەدەنگانەی فوکۆ سەبارەت بە دۆزی سیاسی ئەو دەمەی بەرازیل و بەدواچوونەکانی پۆلیسی نهێنی بەرازیلی لە ئامانجی سەفەرەکانی فوکۆ بۆ ئەو وڵاتە قسەی لەسەرە.

(2). لەکاتی ناشتنی فوکۆ ژیل دولۆز (Deleuze) پەڕەگرافێك لە پەرتووکی"" مێژووی سێکسگەرایی"" فوکۆ بەنموونە وەردەگرێت و دەیخوێنێتەوە. دولۆز، بەپێی نزیکی لە فوکۆوە، یەکەم کەس دەبێت پاش مەرگی فوکۆ پەرتووکێك لەسەر فوکۆ بەناوی"" فوکۆ""وە، لە 1986، دەنووسیت. لە کۆتای 1969 فوکۆ لە لێدوانێك لەگەڵ دوو خوێندکاری خۆی کە بەڕێچێیەك ئەمەریکی دەبن ،وەك دانپیاهێنانێك بە تواناکانی دولۆز، بەم جۆرە دولۆز ناوزەددەکات :""ڕێژێك دێت ئەم چاخە بە چاخی دولۆزی ناودەنرێت ""، کە دواتر دولۆز وەڵامی فوکۆ لەڕێگای هەمان ئەو خوێندکارانەوە بەم جۆرە دەداتەوە:"" فوکۆ لەبەر سادەی خۆی بەو جۆرە پێناسەی "من" دەکات ، ئەگەرنا ئەوە فوکۆیە چاخەکەی بەناوەوە دەنرێت نەك من"".

ئازاد حەمە

بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تری ئەم بابەتە کلیکی ئێرە بکەن ......

ئالان بادیو: دۆزی درماوی -8- … ئازاد حەمە

بەشی هەشتەم

سەرەتا: ئەو دەمەی درم دەبێت بە دۆز

پەتای کۆرۆناڤایرۆس لە ئاستێکی گڵۆباڵ دۆزێکی هێنایە پێش کە شایانی بەخیلیپێبردن نییە. ئەم دۆزە خورپەهێنەرە وتنی فەلسەفیشی گرتەخۆی و ئالان بادیو Alain Badiou، کە لەم بەشەدا ئاوڕیلێدەدەینەوە، یەکێکە لەو بیرمەندانەی لەمبارەیەوە وتنی خۆی، کە شایانی تێهزرینە، لەژێرناوی""لەمەڕ دۆزی درماوی"" بڵاوکردەوە. بۆ ئەمە هەندەی وشەی دۆز situation لە نووسینەکەی ئەم بیرمەندە گرنگە هێندەی ئەوە وشەی درم گرنگ نییە. ئەمەش لەبەرئەوەی دۆز یەکێکە لە وشە سەرەکییەکانی فەلسەفەی بادیو هەرچی درمە شتێکە دەبێت و دەڕوات، ئەمڕۆ کۆرۆنا درمە، دوێنێ سارس و پێشتر ئیبۆلا و…هتد. وشەی دۆز دەچێتە خانەی فەرهەنگی بادیو، واتە دۆز هەروەك بوون، خراپە، ڕووداو، خود، هەل و مەرج بەشێکن لە زاراوەناسی فەلسەفەی بادیو و کاردانەوەی خۆشیان لەسەر تەلاری سیاسی و کۆمەڵایەتی وتارە فەلسەفییەکەی داناوە. لەڕێگای نووسینەکەی بادیووە لەوەش حاڵیدەبین بۆ هەندێك پێیانوایە ئەم دۆزە داهێنراوێکی سیاسییە، بەڵام ئەمە چەند ڕاستە؟ ئایا ئەم دۆزە کۆرۆناوییە دەتوانێت هەڵاوگێڕانێکی کۆمەڵایەتی ڕیشەیی دروستبکات یان پێویستمان بە هێزە کۆمەڵایەتییەکانە ئەوە بکەن؟ پەلاماردانی سەرمایەداری جیهانیش بەهۆی کۆرۆناوە چەند هیوابەخشە؟ چەند شیاوە بۆدیهاتنی ئەو هیوابەخشییە؟ دۆزی جیهان لە چ دۆزێکدا بوو؟ ئەم پەتایە ئەم دۆزە بەرەو کوێ دەبات؟ بۆیە سەرەتا دەخوازین بزانین دۆز لە زاراوەناسی فەلسەفیی بادیو چی دەگەیەنێت، پاشان فەلسەفەی بادیو خۆی لەسەر چ بنەمایەکی شیکاریی فەلسەفی ڕاگرتووە، ئەوجار دێینەسەر خستنەڕووی کاکڵەی بۆچوونەکانی بادیو لە وتاری ناوبراوەوە و پاشانیش بە کورتی گوزارە لە بۆچوونی بادیو سەبارەت بە "گریمانەی کۆمەنیستی" دەکەین، کە بەشێکە لە هزری سیاسی ئەم بیریارە و ڕەنگدانەوەشی لە نووسینەکەی تایبەت بە پەتای کۆرۆنا هەبووە.

فەلسەفەی بادیو

پەرتووکە قەبە فەلسەفییەکەی ئالان بادیو (بوون و ڕووداو، لە

1988) پاش ئەوەی هایدیگەر(بوون و کات، لە 1927) و سارتەر (بوون و هیچی ،لە 1943) بە سێهەمین پەرتووکی فەلسەفی لە قەڵەم دەدرێت کە لە نێوەندی فەلسەفیی رۆژئاوا لەسەر واتای بوون نووسرابێت. گومانیناوەت، هەر ئەم پەرتووکە بناغەی بە ناساندنی فەلسەفەی رووداوناسی بادیو لەناو فەرەنسا و ڕۆژئاواش داناوە. بادیو کە ئێستا ناوێکی دیارە لەناو فەلسەفەی کۆنتینێنتالی فەرەنسی و ئەوروپای گفتووگۆکەرێکی چالاکی فەلسەفەی شیکردنەوەی ئەنگلۆ- ئەمەریکیشە. ڕیشەی بیرکردنەوە سیاسییەکانی سەرەتا ماوی (Maoist) بووە و دواتر پۆست ماوی (postmaoist) ، ئێستاش کار بۆ خوڵقاندنی”سیاسەتێکی بێ حیزب”، “سیاسەت بە بێ دەوڵەت و سیاسەتێکی ئەنتی پەرلەمانی” (anti parlementarisme) دەکات. بادیو لە دیدی زەمینەسازی بۆ داکۆکیکردن لە فەلسەفە هەر لەسەرەتای نووسینییەوە خۆی وەك دوژمنێکی سەرسەختی “فەیلەسوفە سۆفیستەکان (ڤێتگێنشتێن ، دێریدا، لیوتار و…) نیشانداوە. ئەڵبەتە تێگەیشتنگەلێکی کاریگەرئامێزیشی لە بواری گفتوگۆی سیاسی هاوچەرخ لەسەر تێمای جەنگ دژ بە تەرۆریزم، خیانەت و گەندەڵی، وەك دیاردەگەلێکی گرنگی بواری فەلسەفەی ڕەوشت، وروژاندوە و وەرچەرخاندنێکی چاکیشی لە فەلسەفەی کۆمەڵایەتی و سیاسی تازەی فەرەنسیش کردووە. لە توێژینەوە فەلسەفییەکانیا ڕەخنەگرێکی تووندە لە دێمۆکراسی هاوچەرخی ڕۆژئاوا و یەکێکیشە لە ئایارییەکانی 68 ی پاریس و داکۆکیکەریشە لە ئایدیای کۆمۆنیزم و پێشیوایە بیرکاری فۆڕمەکە لە هەزر. بە پێچەوانەی هاونەوەکانی لە 1960 کان ،کە گرنگیان بە فەلسەفەی شیکردنەوەیی نەداوە، لەو گفتوگۆ فەلسەفییانە بەئاگایە کە لە نێوەندی فەلسەفی ئەنگلۆ- ئەمەریکی تایبەت بە لۆژیك و زمانەوانی کراون. بە تێگەیشتنێکی تر، فەیلەسوفە فەرەنسییەکانی سەردەمی بادیو ،ئەڵبەتە ئێپیستەمۆلۆژەکانی لێدەرچێت، ئەوەندە بایەخیان بە فەلسەفەی ماتماتیك و لۆژیك نەداوە و زیاتر بە سیاسەت و ئەدەب و شیکردنەوەی دەروونی و مێژووییەوە سەرقاڵبوونە. هەر ئەو وەختەش کە شۆڕشی قوتابیان لە 1968 لە پاریس لە دەرکەوتن دا بووە بادیو یەکێك بووە لە چالاکەوانە سیاسییەکانی گۆڕەپانەکانی پاریس و ووردە ووردەش لەبارەی خود و گەشتی ئەم خودە لە جیهانی سیاسی و ژیانی هزریدا هاتووەتەگۆ. دیدی شۆڕشگێڕی و بیرکاری بادیو پەیوەندیەکی یەکانیگیری بە باوکییەوە، رایمۆند بادیو Raymond Badiou هەیە، کە لە ماوەی جەنگی جیهانی دوو، لە ناوچەی تولوز Toulouse ، لەگەڵ گرووپە بەرهەڵستکارەکان دژ بە هێزی فاشی چالاکەوانبووە و پێش ئەوەش سەرقاڵی بیرکاری بووە.

دەز لە فەلسەفەی بادیو دا

واتای دەز لە لێکسیکۆنی فەلسەفی بادیو بەهای فەلسەفی خۆی هەیە. ئەم بیرمەندە فەرەنسییە لە یەکەم گەورە نووسینیەوە بە ناوی “”بوون و رووداو””، گرنگی بەم واتایە داوە و لە ڕاڤەکردنەکانی بە رووداو و هەل و مەرج و خود کەڵکی لێوەرگرتووە. دەز بەپێی فەلسەفەی بادیو”دەزە بە فەلسەفە، دەزە بە هزری فەلسەفیی”. “دەز دەشێت لە بارودۆخ پێکهاتبێت” و خاڵی جیاکارەی نێوان ناوەوە و دەرەوەشە. لە هزری فەلسەفی بادیو دەز لەگەڵ وشەیەکی تر دەتەبەکاربردن کە بەشاییە. لێرە بەشای هیچ دەگەیەنێت. هیچیش لەناو دەز خۆی لە دەزینەوەی بەشای بریتیدەکات. بەشای لەناو دەز ئەو بەتاڵایەیە کە پێویستی بە پێکردنەوەیە. واتە “دەز لەسەر بەشای پێکدێت”. بەشایش لەم دەخەدا شتی، هیچی، تیانییە بۆیە ناوەنراوە. کەوابێت ناوەنراو ئەو شتەیە کە بەشە. دەخی بەشای بەم جۆرە دەتەسازان. بەم شێوەیە بێت کە باس لە دەز بکەین پێویستمان بە باس لە دەخیش دەبێت. لێرە پرسیارێکە ئەوەیە کە دەخی دەز چۆن دەتەسازان؟ گەر وەلامەکەمان لە جۆری نموونەیەکی زیندوو بێت لەسەر هەنووکە ئەوا دەبێژین: دەزی ئێستای جیهان بەدەست پەتای کۆرۆناوە و دەخی ئەو دەزە چ تێگەیشتنێکمان لا دروستدەکات گەر ئەمە لە ئەستێرەیەکی ترەوە بێینەسەر زەوی. بەپێی پسپۆران لە هزری بادیو ئەوەش شایانی وتنە کە دەز لە پەیوەندیدایە بە واتای ڕاستییەوە. لەبەرئەوەی فەلسەفە بەپێی بادیو کردەیەکە لە ڕاستی ئەوا ڕاستیش هەروەك دەز فرەیە. واتە نە دەز و نە ڕاستی تاك ڕەهەند نیین. دەز لای بادیو حاڵەتی شت پێکدێنێت، واتە دەز دەکرێت سیاسی بێت، ماتماتیکی بێت، بەنموونە دەز لەم نووسینەی بادیو لەسەر کۆرۆنا درماوییە.

هەنووکەیەکی درماوی

ئالان بادیو لە سەرەتای نووسینەکەی تایبەت بە پەتای کۆرۆناڤایرەس، کە بە ناوی ””لەمەڕ دەزی درماوی”” بڵاویکردۆتەوە، هەما بە ئەوە دەکات کە نەیزانیووە ئەم دەزە هەنووکەییە، کە لە ناوەڕۆکدا پەتایەکی ڤایرۆسانەیە شتێکی ئاوارتانە (exceptional) ی تایبەت نەبووە. بۆیە دەڵێت: گەر لە پەتای ڤایرۆسی ئایدزەوە دەستپێبکەین بەرەو ئەنفلاوانزای باڵندە و ڤایرۆسی ئەبولا Ebola و ڤایرۆسی سارس1 (SARS 1) — و بەشێکی تر لەو ڤایرۆسانەی ئەنتیبایۆتیکە چارەسەری نەکردن و تادەگاتە خودی گەڕانەوەی سورێژەش- دەبینین لەم بارەیەوە بازاڕی جیهانی کاری خۆی بەو جۆرە دەکات کە دەیەوێت، نەک هەرئەوە بگرە ناوچەیەکی زۆریش لە جیهان بە پزیشکی پێوەدیارە و

پێویستیەکانی کوتانیشی تیابەدین□اکرێت، ئەوەش لە دواتردا دەرکەوتنی درمی ترسناکی بەدەمەوەیە، هەر بۆنموونە ئەو ملیۆنەها یەی بەهۆی ئایدزەوە دەمرن بەڵگەیە لەسەر ئەم لایەنە. سەرباری ئەوە ڕاستییەك هەیە ئەوەش ئەوەیە كە دۆزی پەتای هەنووكە کاردانەوەی سەختی لەسەر ڕۆژئاوا داناوە و لە سۆسیال میدیاش دەبەنگیەکی زۆری وروژاندووە. بادیو پێیوایە پێویستە ئاماژە بە ناوی ڕاستەقینەی درمەكە بكرێت كە بە هیچ جۆرێك لەوەی پێشوو، واتە لە سارس 1، تازەتر نییە. كەوابێت بەپێی تێگەیشتنی بادیو ناوە ڕاستەقینەكەی ئەم درمەی ئێستا سارس 2 (SARS 2) ە و تەواوكەری سارس 1ە، كە لە بەهاری 2003 پێیدەوترا یەكەم نەخۆشی نەناسراوی سەدەی بیست و یەك. بۆیە درمی هەنووكە هیچی لەگەڵ ئەوەی پێشوتر جیا نییە و بەمەش دووەم جۆری درم لەم سەدەیە پ□ك□د□نێت. لەم حاڵەتەدا بادیو بەباشی دەزانێت كە ڕەخنە ئاڕاستەی دەسەڵات بكرێت، چونكە پاش سارس 1 توێژینەوەی پێویست لەوبارەیەوە ئەنجامنەدرا،گەر بدرایە ئێستا بۆ دەستنیشانكردنی سارس 2 سوودیلێوەردەگیرا.
وەكیتر، بادیو پابەندبوون بەو دیسپلینە توندەی بەهۆی ئەم پەتایەوە دروستبوو بە پێویست دەبینێت و لە ماڵەوەبوونیش لە هەموو شتێكی تر بەباشتر دەزانێت و داواشی لە ئەوانیتر ئەوەیە كە هەمان شت بكەن، هیچ نەبێت بۆ پاراستنی خۆیان لە تووشبوون و پاراستنی ئەوانەش كە لە پێشی پێشەوەی مەترسیكەن، كە كارمەندانی پزیشكی د□گ□□ت□وە تا دەگاتە بەتەمەنەكان لە "ما□□ی بەساڵاچووان" و ئەوانەش ك□ ب□□و كارەكانیان ڕۆژانە بەڕێدەكەون. كەواتە "لە ماڵەوە مانەوە" بەبۆچوونی بادیو ئەركە و بەشێكە لەو دیسپلینەی لایسەرەوە باسكرا، ئەوانەش كە بێ ما□□ن پێویستە خەمیان بخورێت و داڵدەیەكیان بۆ دابینبكرێت. ڕاستە ئەم ئەركانە بوونە بە ناچاریەكی زۆر مانادار، بەڵام پێویستی بە تەقەلای شیكاری زۆر یان دروستكردنی ڕێگایەكی نوێ بۆ بیركردنەوە نییە. بادیو د□□□□ت: □□ژانە هەقایەتێكی زۆر دەبیستم، هەقایەتەكان بەرهمی ئەو پەشێوییەن ئەو دۆزە دروستیكردوە كە لەكۆتایدا دۆزێكی سانەیە. بادیو بێگومانیشە لەوەی ئەم دۆزە درماویە بۆچوونی جیای دروستكردووە: هەندێك لە جیهانی خۆیاندان، هەندێكی تر خەریكی لۆمەكردنی ماكرۆن Macron ی داماون و ناشزانن ، كە ماكرۆن وەك سەرۆكی وڵات ،لە كاتی جەنگ یان درم، تەنیا خەریكی كاری خۆیەتی و، كە دۆزێكیش لە پشت ئەم درمەوە لەسەرهەڵدانە چەند جەمسەریە. هەندێك لافی شۆڕشگێڕی لێدەدەن لەكاتێكا هیچ شتێكیان بۆ لەناوبردنی درمەكە پێنییە. هەیە كەوتۆتە بارێكەوە نزیكە لە ڕەشبینی ئەپۆكالیپس(apocalyptic) (هەستی كۆتای جیهان)، هەشە تەنیا لە

خەمی خۆیدایە، ئەمەش درێژەپێدانەوەی بەدییە تا کاتێکی نادیار.
بە بۆچوونی بادیو، پێدەچێت ڕووبەڕووبوونەوەیەکی زۆری ئەم درمە لە گشت شوێنێك زەدەبووییەکی لە چالاکی جەوهەری عەقڵی کەسەکان دروستکردبێت و ناچاریشیکردوبێتن بە هەندێك دەرەچەی خەماوی تر بگەڕێنەوە- تەسەوف، ئەفسانە، نوێژ و بەدبینی- کە لە سەدەکانی ناوەڕاست کاتێك پەتا تیایا بڵاوبووەتەوە ئەو شتانە ئاسای بوونە.

لە دەرئەنجامی ئەوە، بادیو پێیوایە ناچارە هەندێك شت بڵێت کە بەخۆشحاڵییەوە ناویانبنێت: دێکارتانە (cartésiennes) (فەیلەسوفی فەرەنسی دێکارت مەبەستە). سەرەتا ئاماژە بەو کێشەیە دەکات کە ئەم درمە لە هەندێك شوێن بە خراپ ناونرا و بە خراپیش چارەسەرکرا.

سەرەتاکانی ئەم درمە دەکرێت لە شوێنێکی وەك ووهان دەستیپێکردبێت کە ژینگەیەکی سەرەتایی لە پاکوخاوێنی و خۆپارێزی تیایە و بازاڕە کراوەکانیشی شوێنی فرۆشتنی ئاژەڵی زیندووە. ئەو بۆچوونەش هەیە کە تێکڕای ڤایرۆسەکان لە ئاژەڵەکانەوە بۆ مرۆڤ دێن. ڕوونیش نییە چۆن ئەمە ڕوودەدات؟ کارە زانستییەکان دەبێت ئەوەمان بۆ شیبکەنەوە.

بانگەشەیەکیش لە ئینتەرنێت دەکرێت کە چینییەکان شەمشەمەکوێرە خۆرن و کەچی هیچیشیان لێنایەت. گوازتنەوەی تێکڕای ڤایرۆسەکان لە ئاژەڵەکانەوە بۆ مرۆڤ، بە بادیو، ئەمە خاڵی سەرەکی کێشەکەیە.

ئاشکرایە دەوڵەتی سەرمایەداری چینی ئامادەبوونێکی باشی لەناو بازاڕی جیهانی هەیە و پاش دەرکەوتنی ڤایرۆسەکەش لە شاری ووهان توانرا شارەکە، کە 40 ملیۆنی یە، گۆشەگیربکرێت و ڤایرۆسەکەش بنەبڕبکرێت ، لە موخابن ئەمە کاتێککرا کە ڤایرۆسەکە بەرەو جیهان ڕۆشت. بەپێی شیکردنەوەکەی بادیو ئەمە لەبەردەم کێشەیەکی دوانەییداین سەبارەت بە دۆزی درمەکە. چۆن؟ سارس 2 ، ئەوەی لە ووهان دەرکەوت، هاوکات لە شەنگەهایش حاڵەتی تر دەرکەوت، ئەوەش بەهۆی ئەو چینیانەوە بوو لە دەرەوەی چینەوە هاتبوونەوە. چین لەم حاڵەتە دەکرێت وەك ئەوە ببینرێت کە شوێنێکی کۆنی پڕ لە داب و نەریتی دێرین و هاوکات بازاڕێکی جیهانیشە، خاڵێکی کە لە هەموو لایەکەوە سەردانیدەکەن. کەوا بێت لەم حاڵەتە دیاریکردنی ڤایرۆس سانا نییە. لەوە سەرنجڕاکێشتر، درمەکە لەکاڵی نییە، لە موخابن ڕووبەڕوبوونەوەکەی لەکاڵی بوو یاخود دواتر بە لەکاڵی مایەوە لەگەڵ بوونی هەندێك وڵاتی سەرووی نەتەوەیش. شتێکی ڕوونە کە دەوڵەتە بۆرجوازییە لەکاڵییەکان کەوتنە بەرەی پێشەوەی ئەم ڕووبەڕوبوونەوەیە. واتە هەریەکە بەخۆی کاری لەسەر وەستانی درمەکە کرد.

بادیو نە ئابووری جیهان وەك یەك ئابووری سەرمایەداری جیهانی دەبینێت و نەش بازاڕەکەی. ئەو ناکۆکیش لەنێوان ئابووری و

سیاسەتی جیهانیدا هەبوو لە ڕووبەڕووبونەوەی ئەم درمە پتر دەرکەوت. وڵاتانی ئەوروپاش نەیانتوانی سیاسەتی خۆیان لە ڕووبەڕووبونەوەی ڤایرۆسەکە بگۆڕن. گومانیش ناکرێت بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەم ناکۆکیە گەر پێویستبکات دەوڵەتی نەتەوەیی ئامادەیە شێوازی دەسەڵاتەکەی بگۆڕێت. چۆن؟ لەماوەی جەنگی نێوان وڵاتانا دەوڵەت واپێویستیدەکرد بارگرانی نەك هەر بخاتە سەر هاوڵاتیان، بەڵکو بۆرجوازیانیش، ئەمەش بۆ پاراستنی سەرمایەی لۆکاڵی بوو نەك شتێکی تر. لەو دەمانەدا بەشێك لە پیشەسازیش خۆماڵی دەکرا بەتایبەت ئەو جۆرەی بە بەرهەمهێنانی چەکەوە تایبەت بوو . هەندێك لە بۆرجوازیەکانیش دەکران بە ئەفسەر و دواتر لە بەرەی جەنگ دەمردن. زاناکانیش شەوڕۆژ ل□ پێناوی بەرهەمهێنانی چەکی نوێ کاریان□د□کرد. زۆرێك لە روناکبیر و هونەرمەندانیش رۆڵی پروپاگەندەیان دەبینی. ئەوە بوو دۆزی کاتی جەنگ و دەوڵەتی نەتەوەیی. هەرچی دۆزی درمەکەیە، بادیو وتەنی، هەموو پەرچەکرداریەکی بەخۆوە بینی، لەمڕوەشەوە باسی دۆزی فەرەنسا دەکات کە چۆن ماکرۆن بانگەشەی یارمەتیدانی خاوەن کار و پیشە بچووکەکانیکرد و بەڕاشکاویش ئاماژەی بۆ ئەوە کرد "ئێمە لە جەنگ داین". گومانی ناوێت لە کاتی جەنگ یان درم دەوڵەت ناچارە سروشتی چینایەتی خۆی بگۆڕێت تا ستراتیژێکی ئەوتۆ داڕێژێت بەهۆیەوە بکارێت ڕووبەڕووی ئەوە ببێتەوە مەترسی دروستکەرە. ئەمە دەرئەنجامی لۆژیکی ئەم جۆرە دۆزانەیە کە لە کۆتایدا بۆ بردنەوەی ئەو جەنگەیە ماکرۆن ناوینا. لێرە دەکرێت باسی خراپی کەرتی تەندروستیشبکرێت کە لە ڕووبەڕووبوونەوەی درمەکە لە ئاستی پێویستدا نەبێت. بەدڵنیاییەوە ئەوەش وڵات دەخاتە بەردەم دۆزێکی ناهەموارەوە.

بادیو جەخت لەوەش دەکات کە هەڵەنییە گەر بڵێین ئەم جۆرە پەتایەی کە لە فەرەنسا بڵاوبوەوە کەس پێشبینی نەدەکرد جگەلە چەند زانایەك. ئەمە دەکرا لە شوێنێکی وەك ئەفەریقای تاریك یان چینی تۆتالیتاری رووبدات نەك لە شوێنێکی وەك ئەوروپای دێمۆکراسی. چەپەکان، بە هێلەگ زەرد و سەندیکاکانیشەوە، پێشبینی ئەمەیان نەدەکرد کەچی بەردەوامیش لە گاڵتەکردندان بە ماکرۆن. بادیو لە ئێستایەکدا باس لەم هەل و مەرجە دەکات کە لە فەرەنسا دوژمنێکی گشتی بوونی هەیە. ئەم دوژمنە لە کاتی جەنگ دەشێت بە داگیرکەرێکی دەرەکی ناوبنرێت، لێ لە حاڵەتی ئێستادا دەکرێت بە ڤایرۆسی سارس 2 ناوبنرێت. ئەم جۆرە دۆزانە (جەنگی جیهانی و پەتای جیهانی) لەسەر ئاستی سیاسی بێلایەنن. بادیو دەخوازێت بەو دەرئەنجامەمان بگەیێنێت کە ئەو وانەیەی لەم دۆزەوە فێریدەبین ئەوەیە کە وەها پەتایەك

ناشێت هیچ جۆرە دەرهاویشتەیەکی سیاسی لەوە بەدیبکرێت. هیچ هیوایەکیش بە بۆرجوازییە سیاسییەکان ناکرێت کە بکارن پاڵ بە ماکرۆنەوە بنێن. ئەوانەی ئارەزووی گۆڕانێکی ڕاستەقینەی سیاسی لە فەرەنسا دەکەن پێویستیان بەوەیە کەمێك لەم کاتە درماویی و تەنانەت گۆشەگیرییەش وەربگرن تا فیگەری نوێی سیاسی دروستبکەن. ئەم دۆزە واشیکرد پێویستمان بەوە بێت پێداچوونەوە بە دۆزی نەخۆشخانە و تەندروستیدا بکەین. سۆسیال میدیاکانیش جارێکیتر سەلماندیان کە گیرفانی ملیاردێرەکان قەڵەوتردەکەن و زەمینەش بۆ بانگەشەیەکی لەڕێی فاشیستانە خۆشدەکەن.
کەوابێت، ئەوەی لە تێکستەکەی بادیووە وەبەرهات سەرەتا ئەوە بوو کە بپرسین: فێربوون لەم پەتایە بۆ کوێمان دەگەیەنێت؟ دەشێت وەڵامەکە ئەوە بێت کە ئەم پەتایە مرۆڤایەتی خستەژێر تاقیکردنەوەوە. ڕژێمەکان هەموو شتێکیانکرد تا بەسەریا زاڵبن. بەشێك لەو ناچارییە تەندروستییەی هەندێك لە وڵاتانی ئەوروپا تێکەوتن پەیوەندی بە خراپی کەرتی تەندروستیانەوە بوو تا گەورەیی پەتاکە. دورکەوتنەوەش ،بادیو وتەنی، لە لێکدانەوەی سەفیانە بۆ ئەم دۆزە گرنگی خۆی دەبینێت. هەروەها بەتوانایی دەوڵەتی ناسیۆنال لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم ڕووداوە جیهانییە وایکرد ئابووری و سیاسەت ناکۆکییان تێبکەوێت. ئابووری کەوتەژێر سایەی بازاڕی جیهانییەوە و ئەرکی سیاسەتیش بووە ڕووبەڕووبوونەوەی درمەکە، ئەڵبەتە، لەئاستی دەوڵەتی ناسیۆنالدا.

گریمانەی کۆمۆنیستی

لەو تێکستەی کە بادیو لایسەرەوە سەبارەت بە دۆزی جیهان پاش دەرکەوتنی کۆرۆنا کاریلەسەر کردووە دەبینین سێبەری هزری چەپگەرای بادیو، تەنانەت چین، ماو و کۆمۆنیزمیش کەوتوونەتە ناو هزری سیاسی تێکستەکەوە. بۆیە بە پێویستی دەزانین ئاماژە بەوە بکەین کە بادیو یانزە ساڵێك لەمەوبەر، لە 2009، نووسینێکی بەناوی گریمانەی کۆمۆنیستی Hypothèse communiste نووسیوە، کە بەشی پێنجەمی زنجیرە پەرتووکی “"بارودۆخ"” پێکدێنێت، بە ئەو مەبەستە لێرە چەند تێگەیشتنێکی ئەو نووسینە بەسەر دەکەینەوە. بادیو لەژێر سایەی ئەو گریمانەیە جارێکیتر واتاگەلێکی وەك دەوڵەت، دەمۆکراسی، ئۆپۆزیسیۆن، ململانێی کۆمەڵایەتی، سەرمایە و دادپەروەری دەخاتەوە بەرمشتومڕی فەلسەفیی بەرینەوە. هاوکات بەپێی ئەو گریمانەیە نە داهاتووی مرۆڤایەتی لە سەرمایەداری بریتیدەبێت و نە تاهەتایە مرۆڤایەتی لەناو بێدادیدا دەکارێت بژیت. بیرەکەی بادیو لێرە

ئەوەیە کە جیهانێکی تر جگەلە سەرمایەداری دەشێت هەبێت و دژ بەم جیهانە سەرمایەدارییە وەحشەتناکەی ئێستا بێتەسازان. بۆ بادیو لەمحاڵەتەدا گەڕانەوەی ئایدیای کۆمۆنیزم گرنگی خۆی هەیە، چونکە ئایدیای کۆمۆنیزم سیاسەتی شۆڕشگێڕی، ململانێی چینایەتی و یەکسانیمان بیردەخاتەوە. بەس پرسیارێکە لێرەدا ئەمەیە: شیاوە ئەم گەڕانەوەیە پاش ئەو ئەزموونە ڕەشەی مرۆڤ لەژێرسایەی کۆمۆنیزم تیایاژیا؟ واتە "بەپێی چ ڕەوایەتیەك چالاككردنەوەی ئایدیای کۆمۆنیزم" گونجاوە؟ شایانی وتنە، کۆمۆنیزم، بەقەولی بادیو، تاکە گریمانەی ڕاستەقینەیە و ئەوانەش کە دەستبەرداری ئەم گریمانەیە دەبێن خۆیان دەخەنە باوەشی ئابووری بازاڕ و دەمۆکراسی پەرلەمەنتاریزمییەوە. جگەلەوە بادیو بەشێك لە ڕاڤەکردنەکانی تایبەت بە کۆمۆنیزم بە وەستان لەسەر دەستەواژەی "فەشەل" تەرخانکردووە. پرسیاری فەشەل چییە؟ چی لە سیاسەتدا بە فەشەل دەزانرێت؟ بۆ ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە ئەم دوو پرسیارە گەڕانە بەدوای هۆکاری مێژوویی فەشەلی کۆمۆنیزم. هەر ئەمە ئەوەشمان وەبیردەهێنێتەوە کە وشەی کۆمۆنیزم چی لەمناڵدانیدا کۆدەکاتەوە. بەپێی ئەم بیرمەندە فەشەلی کۆمۆنیزم بەڵگە نییە لەسەر دەستهەڵگرتن لە ئایدیای کۆمۆنیزم. ئەمە وا دەکات بڵێین گریمانەی کۆمۆنیستی لە هزری سیاسی بادیو لە خودی خۆیا بریتییە لە گەیشتن بە ئایدیای ڕزگاریخوازی و یەکسانی. نەك هەرئەوە بەڵکو بەدوای چارەسەری نوێش بۆ فەشەلی سیاسی کۆمۆنیزم دەگەڕێت و بیرکردنەوەی نوێی سیاسیش پێشنیاردەکات. ئەمە بەو مانایەش دێت کە دەرکەوتنی هێزی سیاسی نوێ ،بۆ بادیو، هیوایەکن بۆ سەرخستنی گریمانەکە. بۆیشە بادیو لە دیدی سیاسییەوە بەدوای هۆکارەکانی فەشەلی کۆمۆنیزم دا دەگەڕێت و لەو بارەیەوە سێ چرکەی شۆڕشگێڕی لە مێژوو دیاریدەکات کە هەڵگری تووخمی پرۆژەی کۆمۆنیستی بوونە: کۆمۆنەی پاریس، شۆرشی کولتووری(چینی) و ئایاری 68 (رووداوەکانی ئایاری 68 ی پاریس). بادیو لەلایەکەوە کێشەکانی ئەزموونی کۆمۆنیستی دەخاتەبەرچاو و هێرشی تووند دەکاتە سەر پراکتیزەکردنە سیاسییەکەی و لەلایەکیترەوە دەستبەرداری گریمانەی کۆمۆنیستی نابێت و وەك دژەجەمسەرێکی سەرمایەداریش بەکاریدەبات. هەمیشەش ئەوە دووپاتدەکاتەوە کە فەشەلی چەپی فەرەنسی، و ئەوروپای، کاردانەوەی نەگەتیڤی لەسەر تێگەیشتن بە کۆمۆنیزم داناوە. لە باسی گریمانەی ناوبراودا بادیو بەوەوە ناوەستێت کە تەنیا نامرۆی سەرمایەداری جیهانی پێشانبدات بەقەد ئەوەی کە ئەو ڕابردووە سیاسییە تەڵخەش بەرباسدەخات کە مرۆڤایەتی لەژێرسایەی ستالینیزم تیایاژیاوە، بەڵام چواندنی هیتلەر بە ستالین بە هەڵە دەزانێت. پاش چاپکردنی

ئەم پەرتووکەش بە بەردەوام ئەو پرسیارەی ڕووبەڕوو دەبێتەوە کە بەمجۆرەیە: پاش ئەو ئەزموونە تاڵەی کە کۆمۆنیزم بە مرۆڤایەتی هێنای (ستالیزیزم) کەس ئامادەیە گریمانەی کۆمۆنیستی لا پەسەند بێت؟ واتە ئەو بێدادییەی کۆمۆنیزم لە چینی ماو و سۆڤیەتی ستالین دروستیکردووە گەورەترین کێشەن لە بەردەم ئەو گریمانەیە ئێستا بادیو دەخوازێت بۆیبگەڕێینەوە، بەڵام بادیو بەراووردکردنی تاوانسازییەکانی سەرمایەداری بە کۆمۆنیزم بە شتێکی نەشیاو دەزانێت. نەك هەرئەوە بگرە ئایدیای کۆمۆنیزم کە بەشێکە لە مێژووی ئایدیای سیاسی ڕابردوو و ڕۆژانێکیش ئینجیلی چەپەکان بووە لە ئێستادا گونجاندنی لە بەردەم زۆرێك ئەستەمیدایە. ئێستا کە سەرمایەداری گەیشتۆتە قۆناغی پاش سەرمایەداری ڕێگا بە هاتنەناوەی کۆمۆنیزم نادات و تاپێشیبکرێت ئایدیاکەی قەزەوەندەکات. ئەگەرچی ئاشکراکردنی ئەو نادادپەروەری و قەیرانە ئابوورییانەی سەرمایەداری لەکاڵی، دەوڵەتی ناسیۆنالی سەرمایەداری، لە کۆمەڵگە بەرهەمیانهێناوە هۆکارن کە سەرمایەداری خۆشەویست نەبێت، بەڵام سەرمایەداری جیهانی لە گەڕانەوەی کۆمۆنیزم دەترسێت؟

تێبینی: لەو ماوەیەی کە بەشێکی زۆر لە فەیلەسوف و ڕوناکبیرانی ئەوروپا دەستیانکرد بە نووسین لەسەر پەتای کۆڤید-19 ئالان بادیوش یەکێك بوو لەو بیرمەندانەی لەو بارەیەوە کەوتە نووسین. نووسینەکەی بە ناوی ”"لەمەڕ دۆزی درماوی Sur la situation épidémique "“ لە 21/03/2020 بڵاوکرایەوە کە نوسخەی ئینگلیزییەکەی لە ماڵپەڕی چاپخانەی ڤێرسۆ versobooks.com لە 23/03/2020 دانرا. تێکستەکە لەلایەن روناکبیری ئیتالی ئالبێرتۆ تۆسکانۆ Alberto Toscano وە، کە یەکێکە لە وەرگێڕەی کارەکانی بادیو بۆ سەر زمانی ئینگلیزی، وەرگێردرا. نوسخە فەرەنسییەکە لە زۆر شوێن https://qg.media/ بڵاوبۆتەوە. بادیو لە نووسینەکەی لە هەندێك شوێن درم Épidémie بەکاردەبات و لە هەندێك شوێنی تر پەتا Pandémie.

ژان- لوك نانسی: فەلسەفەکردن لە کاتی کەڕەناڤایرەسدا … ئازاد حەمە – بەشی حەوتەم

دەروازە: نانسی و هەڵوەشانەوەی پێتای کەڕەنا

لەم بەشەی نووسینەکەمان تایبەت بە"فەلسەفە و کەڕەنا"فەلسەفەکردنی ژان – لوك نانسی (Jean-Luc Nancy) بەڕووی پێتای کەڕەناڤایرەسدا دەکەینەوە، کە پرسیاری قووڵی فەلسەفی دەوروژێنێت و بەجۆرێك لە جۆرەکانیش سێبەری هەنووکەی هاوبەش(Common)مان لە وتنە فەلسەفییەکانیدا دەدۆزینەوە. لە لێدوانێکیش لەگەڵ Marianne نێت بەناوی""پاندەمییەکە(پەتاکە)دووبارە بەرهەم هێنانەوەی کەڵێن و دابەشکردنە کۆمەڵایەتییەکانە""هێما بۆ ئەوە دەکات، کە کەڕەناڤایرەس سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی نایەکسانی و گەڕانەوەی مەرگەکی لەبیرەوەچووە و نەخۆشیش دووبارە دابەشکردنەوەی نایەکسانییە کۆمەڵایەتییەکانە و خودی حەپس(confinement)یش جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان بەرچاویتردەکات. بەپێی ئەوەی نانسی لەبارەی جەستە، ئەڵبەتە جڤات و هەڵوەشانەوەی مێتافیزیك لەکدانەوەی فەلسەفی ووردی ئەنجامداوە لەوە حاڵییە تەوقەنەکردن و دابڕان، دورکەوتنەوە و مەحرومبوون لەیەکتر گۆشەگیریی و بە سەزی دروستدەکەن. دەستلەدان و دیستانسیش دوو وشەی کارلێکن لای نانسی و هیچیشیان پاشکۆی ئەویتر نییە. بەپێی بینینی فەلسەفیی نانسی دەستلەدان کەمترین ئاستی دیستانسە. هەر لەو دیدەشەوە پەرچەکردارییەکانمان بەرامبەر بە حەپس وەك شتێکی سروشتی دەبینێت. حەپس هەمان ئەو مانایەی بۆ ئەو کەسانە نییە کە لەنێوان چوار دیوار یان لە ماڵێکدا دەژین. نانسی لە وەڵامی ئەو پرسیارەی کە فەلسەفە دەخوازێت فێری ئەوەمان بکات چۆن بمرین و گومانی ئەوەش ئایا ڕۆژئاوا ئامادەیە ئەم جۆرە فێربوونە بەدەستبهێنێت؟ بەم جۆرە دێتەگۆ: بەڵێ پاندەمی دەبێتە هۆکاری لەبیرکردنی مەرگ. مەرگ کە لە هەموو شوێنێك دەخولێتەوە ڕووبەڕووی هەموو پاراستنێك دەبێتەوە. ئێمە لە دەزی جەنگ یان شەڕی گریلای بەردەوام، دەزی برسێتی یاخود موسیبەتی نەوەوییەوە دوورین((کە هەموو ئەمانە ڕۆژێك لە ڕۆژان بەرەکی شارستانی ڕۆژئاوایان گرتووە)) بەڵام لە تارمای مەرگەکەوە نزیکین کە دەمێکە پێیئاشنا نیین. مەرگ، نانسی وتەنی، هەمیشە کۆمەڵایەتی بووە، داوای یارمەتی لە ئەوانی تریش بە

خۆبەکۆمەڵایەتیبوونەکەی کردووە. لێرەوە دەینە ناو فەلسەفەی ژان- لوك نانسی و ئەو ئەرکە فەلسەفییەی لەم ڕووەوە گرتوویەتە ئەستۆ.

سروشتی فەلسەفەی ژان- لوك نانسی

ژان- لوك نانسی فەیلەسوفێکی هاوچەرخی فەرەنسییە، کە تێزی دکتۆرانامەکەی (Phd)لە ساڵی 1973 لەژێر سەرپەرشتی پۆل ڕیکۆر(Ricoeur) لەسەر "کانت Kant"نووسیووە و لەژێر کاریگەری هایدیگەر و گەلێك بیرمەندی هاوچەرخی فەرەنسی(لاکانLacan، بلانشۆBlanchot، بەتای Bataille،دەریدا Derridaو ..هتد)دا بووە. هەرچی دووەم تێزیەتی،کە لە فەرنسا بە docteur détat و لە وڵاتانی تر بە Habilitation دەناسرێت و بە بەدەستهێنانی پلەی پرۆفیسۆریە، لە ساڵی 1987 لەژێر سەرپەرشتی لیژنەیەك(کە لە لیوتارLyotard، دەریدا Derridaو ژێرار گرانێل Granel پێکهاتبوو)لەسەر"ئەزموونی ئازادی"نووسیویەتی. لە "ئەزموونی ئازادی" فەلسەفە وەك دایکی ئازادی خۆی دردەخات و بیرکردنەوەش بە ئازادییەوە گرێدەدرێتەوە. ئەمەش وادەکات بیرکردنەوە بیر لە ئازادی بکاتەوە. نانسی لەم کارە فەلسەفییەی لەژێر کاریگەری هایدیگەر ئەوە شرۆڤەدەکات، فەلسەفە بە هەماهەنگی لەگەڵ بیر بەوە دەگەن کە پەیوەستە. لەم هەماهەنگییەدا بیر گوێڕایەڵی فەلسەفەیە. لەم جۆرە شرۆڤەکردنانەوە ئەوە فێردە بین کە ئازادی لەناو فەلسەفەدا پەنهانە. فەلسەفە پەیوەستی بە ئازادییە تا پەرە بە بوونی خۆی بدات. ئازادیش بە بیر پەیوەستە تا لەڕێگای ئەوەوە فەلسەفە دەرکەوێت و وتنی خۆشی هەبێت. فەلسەفە کە دایکی ڕاستەقینەی ئازادییە، بەپێی تێگەیشتنی فەلسەفی نانسی، دەکارێت ئاقاری ئازادی دەستنیشانبکات. لەسەر ئەم بنەمایە فەلسەفە بە بەها و بە مانا دەمێنێتەوە گەر بریتی نەبێت لە چالاکیەك سەبارەت بە ئازادی.

نانسی لە نووسینەکانیدا، کە بەشێکی لەگەڵ هاوڕێیەکی فەیلەسوفی بەناوی فیلیپ لاکو – لابارت(Philippe Lacoue-Labarthe) نووسیوە، بایەخێکی زۆر بە واتای جڤات –کۆمەڵ- (Community / Communauté) و دەزی بوون لە کۆمەڵگەی هاوچەرخ دەدات. گرینگیپێدانیش بە بوون، بوون لە جیهان، بەپێی نانسی گرنگیپێدانە بە شتێك کە هیچکات خۆی بە فەلسەفە تازە نیشان نەداوە، بەتایبەت ئەوکاتانەی بابەتی بوون پرسیاری ئۆنتۆلۆژی(بووناوی) دەووروژێنێت. کێشەکە لێرە بە نانسی لەو بینینە فەلسەفییەدا خۆی پووختەدەکاتەوە کە بوون لە جیهانا بوونە لەناو جڤات و بوونیش لەئێستادا لە جیهانا بوونە لە جیهانێکی تازە. ئەم جیهانە تازەیەش هەروەك جیهانە کۆنەکە جیهانی

هەمووانە، بەس گرفتەکە لەوەدایە کە جیهانی ئێستا نایەوێت خۆی بە ماناوە گرێدات. لەوە گرنگتر ئەوەیە، کە نانسی لەسەر شێوازی فەلسەفی هایدیگەر پرسیار لەسەر بوونمان دەکات و ئەو لایەنەش دەوروژێنێتەوە کە پێشتر هایدیگەر تایبەت بە جیهان ورووژاندویەتی. لێرە مەبەست ئەوەیە کە"هیچ کات جیهان پێش ئێمە ناکەوێت". ئەم جیهانەش کە نانسی باسیلێوەدەکات ئەو جیهانەیە کە خۆی هەیە و هەریەکە دەکارێت شوێنەکی تیا هە بێت.

ڤایرۆسێکی فرە مرۆیی

” ڤایرۆسێکی فرە مرۆیی” Un trop humain virus ” گوزارەیەکی ژان-لوک نانسی یە کە بەهۆیەوە شرۆڤەی پەتای کۆرۆناڤایرۆس دەکات. لەمیانەی وەها دەربڕینێکەوە نانسی بە پەرۆشەوە دەخوازێت بزانێت کۆرۆناڤایرۆس لەناو قارەی ئەوروپا خەریکی چییە و چەنیش دەجولێتەوە؟ ئەم پرسیارە بەگرنگییەوە لەلایەن نانسییەوە وەڵامدەدرێتەوە. بەهۆی ئەم گوزارەیەوە نانسی بەرەو ئەو خەیاڵەشمان دەبات کە بە ڤایرۆسەکەوە ئێمە دوانین. لەهەرکوێ بین لەوێ لەگەڵماندایە. هەر ئەم گوزارەیە، ئەڵبەتە ڤایرۆسەکەش، کە هەڵاوگۆڕانی گەورەی کۆمەڵایەتی خستەوە، پێیماندەڵێت هۆشدارییەك لە ماهیەتی کۆرۆناڤایرۆس دا ئامادەیە کە مرۆڤ ئیدی سوپەرمان نییە، سەرووی خۆی نییە، کەسێکی ئاسای و سروشتییە. نانسی بۆئەوەی وێنەی کۆرۆنا لەناو قارە کۆنەکە وەك خۆی بنەخشێنێت هەما بە ئەوە دەکات کە پێشتریش وتراوە، ئەوروپا لە ساڵی 1945 وە جەنگەکانی هەناردەی دەرەوەی خۆی دەکات. ئەوروپا پاش داکەوتنی ئەڵبەتە توانای ئەوەی نەما هیچ بکات جگەلەوەی کە کەوتە بانگەشەکردن بۆ جیابوونەوە لە کۆلۆنییە کۆنەکانی. دواتر بە پاراستنی بەرژەوەندییەکانیشی کەوتە ناو جەمسەرە نوێکانی هێز لە جیهانا (لێرە مەبەست دوو جەمسەرە ئایدیۆلۆژییەکەی پاش جەنگە: بلۆکی سۆسیالیزم و بلۆکی سەرمایەداری کە دواتر پەیمانی وارشۆ و ناتۆی لێدروستبوو). ئەوروپا لەنێوان دوو جەمسەرەکە، تەنیا یادەوەرییەك بوو، لەکاتێکدا ئێستاش هەر خۆی وانیشاندەدات کە ئایندەی هەیە. لێرە نانسی بەڕاشکاوی ئەوە بە بیرلێکردنەوە دەخاتەڕوو کە ئەوروپا هەمیشە بانگەشەی ئایندەبوونی خۆی کردووە. هەرچی ئێستایە ئەوروپا لە دۆزێکی تردایە: ئەوروپا هاوردەیە نەك هەناردە. هاوردەیە، لە تەنیا شمەك ناهێنێت، کە پێشتر کردویەتی، پێش هەموو شتێك دانیشتوان هاوردەدەکات(ئیستیراد)-ئێمەش بە نانسی شتەکی نوێ نییە، بەڵام خۆرایە-. ئەوروپا کە هەناردەی(تەسدیر) ململانێ و کێشەی

ژینگەیی دەکردە دەرەوەی سنورەکانی خۆی، هەنووکە ئەم ئەوروپایە ئەپیدەمیەکی(دەردەکی) ڤایرۆسانە (viral epidemic) هاوردە دەکات. لەمبارەیەوە نانسی پرسیار دەکات کە ئەمە مانای چییە؟ ئەم لایەنە تەنیا پرسیار نییە لەسەر بڵاوبوونەوە. ئەوروپا نێوەندی جیهان نییە، بەڵام بەردەوامە لە گەڕانی ڕۆڵی درێژخایەنی خۆی، ڕۆڵی مۆدێل یان نموونە. جگەلە ئەوروپا شوێنی تریش هەیە کە سەرنجڕاکێش بێت، لە ئەوروپا پێیوایە بەجۆرێك لە جۆرەکان پەسەندکراوە، هیچ نەبێت وەك پەناگە(داڵدە) یەك. لێرە دەشێت تەوژمی ڕووکردنە ئەوروپا لە ئەسیا و ئەفریقا و ئەمەریکای لاتینەوە بە نموونە بهێنرێتەوە. ئەوروپای سەرنجڕاکێش و بنکەی ماف و یەکسانی و ئازادی، ڕووبەڕووی پرسیاری قەیرانی پزیشکی بوەتەوە. نانسی لەسەر هەقە کە پێیوایە، وێنەیەکی ئایدیالیستی لەسەر ئەوروپا هەیە کە شوێنی داد، زانست، دێمۆکراسیەت، جوانی و خۆشگوزەرانییە. ئەمانە وادەکەن ئارەزووەکانی ئەوانیتر بەلای ئەوروپا ڕابکێشرێت. دەرگای ئەوروپا لەسەر پشتە، بەڵام ئەمە ئەوانە ناگرێتەوە کە توانای کڕینی ئارەزووەکانیان نییە. شتێکی سەرسامکەر نییە کە ڤایرۆس بێتە بەینەوە. ئەوەش هەر سەرسامکەر نییە کە ئەم ڤایرۆسە لە ئەوروپا لەچاو شوێنی ڕاستەقینەی خۆی پەریشانییەکی گەورە دروستکردووە. ئەوەتا دەبینین کە چین توانیویەتی سێستەمێك سەبارەت بە بازاڕ و نەخۆشی دابمەزرێنێت. بەس ئەمە کوا لە ئەوروپا بوونی هەیە؟ ئەوروپا کە لەژێرسایەی ستەمی کۆرۆنا لە دۆخێکی پەشێوی ڕێژێیدایە دژواری لە خۆگونجاندن دروستکردووە. هەرچی ئەمەریکایە نە چینە و نەش ئەوروپا. ئەمەریکا بەپێچەوانەوە، نانسی وتەنی، لە گەشەگیرییدابوو کە دواتر لەمە و لە توانا ناجێگیرییەکەی لە بڕیاردان پاشگەزبوەوە. لێرە نانسی وێنەیەکی تر لەسەر ئەوروپا دروستدەکات: ئەوروپا هەمیشە هەوڵیداوە خۆی بدۆزێتەوە. لە گەڕانی بەردەوامیشدایە کەچی جارێ شوێنەکەی دیارینەکردووە.
کاتێك چەقی پاندەمیەکە(پەتاکە) دەستنیشانکرا ئەوروپا بووە ئەو چەقە و وڵاتانی تریش، کە هێشتا لە پاندەمیەکە بەدووربوون، دەرگایان بەڕووی ئەوروپا و چین داخست. بۆیە سەفەرکردن بۆ چین و ئەوروپا بووە سەفەر بۆ شوێنە ترسناکەکان. لەم حاڵەتانەدا لە ئەوروپا "بەدوای ژیانی خۆت ڕابکە" باوە، هەرچی لە شوێنی تر "پیشانمبدە چیت لە ڤایرۆسەکە دروستکرد!" باوە. ئەمە، بەقسەی نانسی، جیاوازی نێوان میراتی ئەمەی ئەوروپایی و ئەوانیترە. بەواتایەکیتر، نانسی جەختلەوەدەکات کە لە ئەوروپا چاوچنۆکی، گومانخوازی و سەرسەختی زۆرتر باوە تا لە شوێنەکانی تری دونیا. ئەمەش میراتی عەقڵگەرایی و بەدبینی ڕەوشتی و ئازادی

ئەوروپاییەکانە کە نانسی دەیبینێت. بە نانسی ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە ئەمە، ئەوروپاییە کۆنەکان، ژیانی عەقڵیمان بەهەند وەرگرتووە. هەر ئەمەشە هۆکاری زۆر دووبارەکردنەوەی گوزارەی "پێڕەوییە ئاوارتەییەکان"، کە بەکاربردنی تارمای "کارل شمیت"ی (Carl Schmitt) تیادەبینرێتەوە- تیۆریزەکەرێکی دیارە لە بواری تێزی ڕەوشی ئاوارتە.

نانسی بەچوونی شاعیرێکی فەڕەنسی میشێل دەگی (Michel Deguy) بەنموونە دێنێتەوە کە لەم دوایە شیعرێکی بەناوی Coronation بڵاوکردۆتەوە، کە لەبری چەند کۆپلەیەکی ئەو شیعرە، نەك تێگەیشتنە کورتەکەی نانسی، دادەڕێژینەوە: کۆرۆنا ڤایرۆس جارێ نیوەیە، پیسی لە پیسەیەوە دێت، سنوری تۆ سنوری منە و یەکتر سنورداردەکەن، گۆملەیە ئابووری لە بۆرسەکانا گرژدەبێتەوە، ترامپی قەڵەو دەڵێت لە وڵاتە یەکگرتووەکان ڤایرۆس نییە، پوتین خوا دەگەڕێنێتەوە ناو دەستور، مارین لە پان (Marine Le Pen) (سەرۆکی پارتێکی ڕاستڕەوی توندڕەوی فەڕەنسییە) بە کلیلە ژەنگاوییەکانی سنورەکان دادەخات، پارتی سەوز پێش هەڵبژاردنەکان قایلبوون، فیلمەکە جیهانگیری سەربەرەوخواردەکاتەوە، ئاسمانی شین لە پێکین شیندەکاتەوە، وشەی ناسین مانا باشەکەی خۆی لەدەستداوە، جیهانگیری و پەتا یەکدەگرنەوە و ناشیانەوێت یەکتر بەردەن، قاچاخچییە لیبییەکان خەریکی موزایەدەن، بەڵام نازەنینەکەم دوودڵ مەبە، هەمووی وەك خۆی لەدەتەوە، شی Xí قەیسەریش پێچە لە ڕەوتی چینیبوونی خۆی لادەدات…..

پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس، لەسەر هەموو ئاستەکان، کاڵایەکی جیهانگیرییە. ئەم پەتایە چاودێرە بەسەر تایبەتمەندی و ئاقارەکانی ئەم جیهانگیرییەوە و دەشیکات بە شتێك کەمتر بێت لە کولتوور و بەهێزتر بێت لە ئابووری و تەکنیك. شیاوە، لەم ئەوروپایە، کار بە گۆڕینی ئەلگۆریتم (Algorithm پرۆسەیەکی هەنگاو بە هەنگاوی ماتماتیکییانەی خواریزمییە بۆ گەیشتن بە دەرئەنجام) بکرێت، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە دەچینە سەردەمێکی نوێوە. واتە ئەوروپا بە گۆڕینی ئەلگۆریتمی خۆی ناشێت پێیوابێت دەچێتە قۆناغێکی تازەوە.

ئەمە لەسەرێکی تریشەوە بەو مانایە دێت کە زاڵبوون بەسەر ڤایرۆس بەس نییە. گەر توانا سیاسی و تەکنیکییەکان زاڵبوونەکەیان سەلماند، جیهان دەبێت بە گۆڕەپانی پێکدادانەکان. شارستانی ئەوروپا کە چوبووە قۆناغی جێبەجێکردنی ڕەگەزەکانی شارستانیبوونەوە، وائێستا لەژێر زەبری ڤایرۆسەکە خەریکە لە شارستانیبوون دەکەوێت. وەحشتناکی تەشەنەی ڤایرۆسەکە وەك وەحشەتناکی کارگەڕی بڵاودەبێتەوە. ئەمەی ڕوودەدات گۆچەڵەکی نابەڵەد نییە کە کەسێکی نەناسراو هەڵیگیرساندبێت. هەروەها

بەرھەمی دەستدرێژی ھەندێك نەتەوەش نییە. لەكاتێكدا ھەزێ ئابوورییە تەكنییەكان مەبەستن. لەڕووە پرسیار لەسەر داھاتووی زانست و ئابووری ئەورووپا لەدایكدەبێت.

ھەر تایبەت بەو لایەنەی سەرەوە، ئەم ھزرەڤانە فەرەنسییە، ئەوەشمان وەبیردەخەنەوە كە پێشتر، پێتاكان (پاندەمیەكان) وەك سزایەكی یەزدانی دەبینران، ھەروەك ئەوەی كە نەخۆشیش، جاران، بەگشتی ماوەیەك وەك شتێك لە دەرەوەی جەستەی كۆمەڵایەتی سەیردەكرا. ھەرچی ئێستایە زۆربەی نەخۆشیەكان ناوەكین و بەرھەمی ھەلومەرجی ژیان، كوالیتی خواردن و ژەھراویبوونی ژینگەكەمانن. كەوابێت ھەروەك نیچە دەڵێت ئەوەی یەزدانی بوو بووە مرۆیی، زۆر مرۆیی، تائەوپەڕی مرۆیی (Allzumenschliches/ All Too Human) . بۆ ئەو مەبەستە نانسی بە بیركاری فەرەنسی پاسكال Pascal دەگەڕێتەوە،كە ناوبراو تازەگەری بە گوزارەی"مرۆڤ بێ كۆتا مرۆڤ تێدەپەڕێنێت(L’homme dépasse infiniment l’homme)"پێناسەدەكرد، بەڵام ئەگەر مرۆڤ خودی خۆی زیادلەپێویست تێپەڕێنێت، بە ئەوەی بگاتە ئاستی ئەو تێگەیشتنە یەزدانییەی پاسكال بە مرۆڤ ھەیبوو، ئەوا مرۆڤ ھەرگیز سەرووی خۆی نابێت. لەبەر ئەوە، نووقمی مرۆیبوونێك دەبێت كە پێش لەو روودا و دەزانەی خۆی بەرھەمی ھێناوە. بەمە نانسی دەخوازێت چیمان پێبڵێت؟ نایەوێت بڵێت مرۆڤ زۆرتری شایانە وەك لەوەی دەستیكەوتووە؟ لەڕێ لای پاسكال مرۆڤ دەگاتە چەقی تەوەرەی تیپەڕاندن و بەسەرزاڵبوون. بەپێی نانسی، ھەر لەوكاتەوەی بە سروشتی بایۆلۆجی ڤایرۆسەكە ئاشنابووین پەداگری لە ئامادەنەبوونی یەزدان ھاتەگۆڕێ. نانسی وتەنی، ئێستا ئەوەمان بەدەركەوت كە چەند سەختە پێناسەكردنی بوونەوەرە زیندوەكان لەچاو ئەوەی پێشتر كردوومانە. ئەوەشمان بەدەركەوت كە پێناسەكردنی دەسەڵاتی سیاسی لەچاو ئەوەی پێشتركردوومانە چەند دژوارە. ھێنووكە تێدەگەین، بە قسەی نانسی، وشەی سیاسەتیژیان(biopolitics) لەم جۆرە دەزانەدا (كۆرۆناڤایرۆسە مەبەستە) نەگونجاوە بەكاربردنی. نانسی لەگەڵ تەھەڵكێشردنی ئەم وشەیە نییە بەو ھەل و مەرجانەی كۆرۆنا ھێناویەتی. ھەرگیزیش گومانناكات كە ژیان و سیاسەت بەرەنگارماندەبنەوە. زانینی زانستیشمان پێماندەڵێت كە تەنیا پشت بە ھێزی تەكنیكی خۆمان دەبەستین، بەڵام تەكنیكی پووخت بونی نییە و خودی زانینیش نادەنیایی لەخۆدەگرێت. ئەم نادەنیاییەی نانسی دەیداتەپاڵ زانست لە تایبەتمەندیەكانی خودی زانستە. كۆرۆنا نادەنیاییەكەی زانستی دووبارە بیرخستینەوە. ئەوەشی بیرخستینەوە مەرگ ھاوەڵی ڤایرۆسەكەیە. مەرگ، كە ئەوروپا پێشتر بە جەنگ و برسیەتی و وێرانكاری كاری بە ھەناردەكردنی دەكرد، ئەمئێستا بەھۆی ئەم

پەتايەوە لەگشت جێگايەك چاو□□مانە. لەم ساتەوەختەدا مەرگ لە بەرگى كۆرۆنا خۆيمان نيشاندەدات و دونيايەك ئاماژە لەخۆيڕا پەنهاندەكات. وەكيتريش مەرگ، لەناو خۆشگوزارەنى و ئازادى ئەوروپايى بيرچووب□و□وە، بەهۆى ترسێكەوە كە لەخۆدووبارەكردنەوەدا يە ئاوەڵناوى ترى بۆخۆى دۆزيەوە: مەرگى پير و مەرگى گەنج، مەرگى لەش تەندروست و مەرگى لەشى بيمار، لێ كۆرۆنا كەلەبەرى نێوان ئاوەڵناوەكانى پ□أكردەوە. بەم چەشنە، هێڵى جياكارەى نێوان ئاوەڵناوەكان لەژێرناونيشانى كۆرۆنادا بووە مەرگ، مەرگێكى هاوبەش كە نازناوى كۆرۆنا ڤايرۆسى هەيە.

ڤايرۆسى هاوبەش

پەتاى كۆرۆنا مشتومڕى زۆرى لێكەوتەوە و ژان- لوك نانسيش يەكێك بوو لەو هزرەڤانانەى ڕۆڵێكى كاراى لە فەلسەفەكردن بەسەر پەتاكەوە بينى و ئاقارى مشتومڕەكانيشى بەرەو ئەو جێگەيە برد كە فەلسەفە دەكارێت لەوێندەرێ داڵدە بۆ پرسيارسازى بدۆزێتەوە. وەكيتر هەر ئەوەشە كە فەلسەفە دەيكات، لێناگەڕێت دياردە و رووداوەكان لە شوێنێكى وەستا و نەگۆڕدا باروبارگە دابنێن. نانسى لەڕێگاى ئەم پەتايەوە، بەپشت بەستن بە تێزە فەلسەفي□كانى پێشترى تايبەت بە جيهانگيرى، هەڵوەشانەوەى باوەڕ و جڤات (ك□م□□□) دادگايى مێژووى سياسى ئەوروپا دەكات و واتا و گوزارەكانى ئەم مێژووەش شيتەڵدەكات. لەسەرەتاى ئەو نووسينەى ماوەيەك لەمەوبەر بەناوى "" communovirus"" نووسى باس لە هاو□ي□كى هيندى خۆى دەكات كە پێيوتوە ئەوان لە ماڵەوە قسە لە" كۆمۆنۆڤايرۆس" دەكەن. نانسيش لەخۆى دەپرسێت كە بۆ پێشتر "ئێمە" بيرمان لەوە نەكردبوەوە؟ پێناچێت مەبەستى نانسى لە "ئێمە"تەنيا فەرەنسي□كان بێت بگرە گشت ئەوروپاييەكانيشى مەبەستە. بۆ نانسى شتێكى سەرسامكەر و سەرلەبەر ناكۆكئامێزە: ڤايرۆسەكە لە كۆمۆنيزمcommunismەوە دێت. تەنانەت كۆرۆناى ئێستا لەو كۆرۆنا پات□□ى ه□ڤايەتە كۆنەكانى پاشايەتيش بەپيتر دەزانێت. ئەم كۆرۆناڤايرۆسە ، بەپێى بۆچوونى نانسى، هەر لەيەكەم مانايەوە ديارە دەيەوێت چى بكات مادام لە وڵاتێكى گەورەوە دێت كە بە فەرمى ڕژێمەكەى كۆم□ن□ستى نيستە. شتێكى تەنيا فەرمى نەبوو كاتێك سەرۆك شى جينپينگ Xi Jinping وتى"كارگێڕيكردنى ئێپيديميەكى ڤايرۆسانە" نيشانەيە لەسەر باڵايى سێستەمى سۆسياليستى بە تايبەتمەندى چينييەوە". نانسى بۆئەوەش دەچێت، ئەگەر كۆمۆنيزم، بريتييە لە هەڵوەشانەوەى خاوەندارى تايبەت ئەوا كۆمۆنيزمى چينى، چەند

ساڵێکە، بریتییە لە تێکەڵکردنی خاوەنداری کۆلێکتیڤی دەوڵەتی بە خاوەنداری تاکی (بەدەر لە موڵکایەتی زەوی). ئەم تێکەڵکردنەش ڕێگاخۆشکەربووە بۆ نەشونمای توانای ئابووری و تەکنیکی چین و دەرکەوتنی ڕۆڵی جیهانیەکەشی. نانسی وایدەبینێت کە، هەشتا زووە ئەو کۆمەڵگەیەی ئەم تێکەڵکردنەی دروستکردووە دەستنیشانبکرێت: واتە بۆچ مانایەك كۆمۆنیستە و بۆچ مانایەكیش ڤایرۆسی خستەناو ئەکابەری تاکییەوە؟ کۆرۆناڤایرۆس توانیویەتی توانستی کۆلێکتیڤ و دەوڵەتی چین بسەپێنێت بە ڕادەیەك کە ئێستا چین یارمەتی ئیتالیا و فەڕەنسا دەدات. بەبەچوونی نانسی، ڤایرۆسەکە کاریگەری نەکردۆتەسەر دەسەڵاتی ئیستیبدادی چین. شتێکان بەجۆرێك دەردەکەون وەك بەڵێی ئەم ڤایرۆسە لەکاتێکدا هاتووە کە بەهێزکردنی ئەو کۆمۆنیزمە فۆرمییەی مەبەستبووە لە چین هەیە. شتە ناخۆشەکە لێرە ئەوەیە کە ئەمە وادەکات وشەی "کۆمۆنیزم" تەماوی بێت. مارکس ، نانسی وتەنی، زۆر بە ووردی ئەوەی نووسیوە کە خاوەنداری تایبەت بە واتای ونبوونی خاوەنداری کۆلێکتیڤ دێت، لەگەڵ کات خاوەنداری تاکی (ئیندڤیدوال) جێگای هەردووکیان دەگرێتەوە. ئەمە بەو مانایە نایەت کە مارکس مەبەستی ئەوە بووە شمەکەکان بەجۆرێکی تاکانە خاوەنداری دەکرێت(واتە بوونی خاوەنداری تایبەت)، بەڵکو شیاوی ئەوەی تاکەکان خودیخۆیان بن. ناسی جەخت لەوەدەکات کە، مارکس لەم ڕووەوە کات و ئامرازی لەبەردەست نەبووە تا کاری زۆرتر لەم بارەیەوە بکات. هاوکات، نانسی ئەوەش دەڵێت کە مارکس جیهانبینیەکی پەسەندکراوی سەبارەت بە"پەرەپێزەکەی کۆمۆنیستی" خستەتەڕوو. وەکیتریش نانسی لە توێژینەوەکانی تریدا مارکس بە فەیلەسوف نازانێت و بە ئەو مەبەستەش ئارگومێنتی خۆی هەیە کە لێرە دەرفەتی گفتوگۆکردنیمان نییە.

دووەم مانای کۆمونەڤایرۆس (communovirus) ئەوەیە کە ڤایرۆسەکە کۆمۆنیزماندەکات(communize). دەمانخاتە سەر بناغەی یەکسانی (equality) و بە وەرگرتنی هەڵوەستی هاوبەشیش کەماندەکاتەوە. ئەمە ئەزموونکردنی گۆشەگیریمانە. گەر گۆشەگیریمان بە مانای کەمبوونەوەی پیسبوونی ئەتمۆسفێرێش بێت هەیەکەی کەمبوونەوەی هاتووچۆ و پیشەسازییە. پێشئەوەی قفڵیشبین هەستدەکەین بەهەز قفڵکراین، تەنانەت ئەگەر ئەوە لەبەر خۆشگوزەرانیشمانبووبێت لە هەر قفڵکراین. هەندێك پەیانوایە سەرمایەداری تەکنەلۆژی لە داهەمان نزیکبوەتەوە، نانسی بە ئەوەی ئەمە ڕێتکاتەوە دەڵێت: هەشتا ماومانە لە سروشتی جڤاتەکەمان(کەمەڵەکەمان) تێبگەین. نانسی وایدەبینێت کە ئەمە ئاژەڵ نیین، هەربۆیە پەیوستمان بەیەکبینین و خواردنەوە و سەردانە. دابەشانیشمان لەیەکتر وایکرد ڕێژەی

پەیوەندییە تەلەفۆنی و نامە ئەلکترۆنییەکانمان بەرزببنەوە. ئەمەش تەنیا لەبەر ترسی لەدەستدانی پەیوەندییەکان بوو. بۆیە نانسی لەرە دەپرسێت ئایا ئێستا لە بارێکی باشترین بۆ بیرکردنەوە لەم کۆمەڵگەیە؟ کێشەکە لەوەدایە ڤایرۆسەکە نوێنەرایەتی سەرەکی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات. لەنێوان مۆدێلی چاودێری و مۆدێلی خۆشگوزەرانیدا ڤایرۆسەکە خاوەنداری هاوبەش commonە. شتێکی باشە، بەپێی نانسی، کۆرۆناڤایرۆس پاڵمان پێوەبنێت بکەوینە پرسیارکردن. هەر بەم مەرجەش دەتوانین بەسەریا زاڵبین ئەگەرنا شیاوە گەڕانەوەمان بۆ خاڵی دەستپێك. ئەوەمان بیرنەچێت دەبێت ئامادەی ڕووبەڕووبونەوەی پەتای تریش بین.

تێگەیشتنی فەلسەفییانە بۆ ئاوارتە لەنێوان ئاگامبێن و نانسی دا

مایەوە لەم کورتە نووسینە لە ڕووبەرێکی تەسکدا ئەو مشتومڕە فەلسەفییەش بجوڵێنینەوە کە دوو فەیلەسوفی ئەوروپایی (ئاگامبێن و نانسی) کۆ-جیا دەکاتەوە. تێگەیشتنی فەلسەفییانەی ئەم دوو فەیلەسوفە بۆ ڕەوشی ئاوارتە (State of exception) تێگەیشتنە بۆ چۆنیەتی کارکردنی هێز و شێوازەکانی ئەم هێزە لە بندەستکردن و گەمارۆدانی ئازادی و مافی تاکەکانی کۆمەڵگا. ئاوارتە دۆخێك (بارێك، ڕەوشێك) دێنێتە پێشەوە کە مرۆڤەکان لە مرۆییبوونیان دەخات. ئەوەی ئاگامبێن لە یەکەم نووسینی تایبەت بە کۆرۆناڤایرۆس وتی بەرهەمی تێهزرینی فەلسەفی چەندین ساڵەیەتی لەبارەی ڕەوشی ئاوارتەوە کە ڕۆژئاوا ئاشنایە بە بەکاربردنی. پاش بڵاوبوونەوەی یەکەم نووسینی ئاگامبێن بەناوی “”داهێنانی ئەپیدەمییەك”” لە 26/02/2020 وەڵامێکی گازندەئامێزی زۆر ئاراستەی نووسینەکە کرا و یەك لەوانەش ڕوونکردنەوەکەیەکی نانسی بوو لە 27/02/2020 بەناوی””ئاوارتەی ڤایرۆسانە(Viral Exception).

نانسی لەم ڕووکردنەوەیە وایبەدەچێت کە ئاگامبێن هیچ جیاوازییەك لەنێوان کۆرۆناڤایرۆس و ئەنفلاوەنزایەکی ئاساییدا نابینێتەوە. بەپێی نانسی ئەم هاوڕێ کۆنەی بیریچوەتەوە کە ئەنفلاوەنزای ئاسای ڤاکسینی هەیە کە کاریگەری خۆی سەلماندووە. لەگەڵ ئەوەشدا پێویستی بەوەیە ساڵە لەدوای ساڵە لەگەڵ هەڵاوگۆڕانی ڤایرۆسەکە خۆی بگونجێنێت. بەپێی ئەوە، ئەنفلاوەنزای ئاسای حەڵکێکی زۆر دەکوژێت لەکاتێکدا کۆرۆناڤایرۆس، کە ڤاکسینی بۆ دروستنەکراوە، لەتوانایدایە ژمارەیەکی زۆر لەوە زۆرتر بکوژێت! ئاگامبێن وایدەبینێت کە حکومەتەکان کەڵك لە هەموو جۆرە بەهانەیەك دەبیننەوە تا ڕەوشی ئاوارتە پیادەبکەن، بەڵام ئاگامبێن، بەبۆچوونی نانسی، سەرنجی ئەوە نادات کە ئاوارتە بووەتە ڕێسا لە

جیهانێك كە پەیوەندی□ تێكنیكییەكان بە هەموو چەشنەكانیەوە (جوڵانەوە، هەموو جۆرەكانی گوازتنەوە، پیتاندن و بڵاوبوونەوەی مادەكان و شتیتریش) چڕیەكی نادیارە و بەهەمان نەشونمای دانیشتوانیش لە زیادبووندایە. تەنانەت لە وڵاتە دەوڵەمەندەكانیشا ئەم زیادییە لە ژمارەی دانیشتوان تەمەن درێژی لەخۆدەگرێت كە ئەوەش بە مانای زۆربوونی بەساڵاچووان دێت و بەگشتی ئەمەش بەمانای ئەوە دێت كە زۆرێك ل□ بەردەم مەترسیدان.
نانسی بە ئاگامبێن دەڵێت كە پێویستە وریابین ئامانجی هەڵە نەپێكین: گومانی ناوێت گەر بلێین گشت شارستانیەكەمان ئەمڕۆ لەژێرپرسیارە و جۆرێكیش لە ئاوارتەی ڤایرۆسانە- بایل□ژیی، زانستی كۆمپیوتەرانە، كولتووریی- دروستكەری پاندێمییە. لەم بەینەدا حكومەتەكان هیچ نیین جگەلەوەی كە بكوژێكی نەفرەتئامێزن و لۆمەخستنە سەریشیان مانۆرێكی لادانە تا پەرچەكرداریەكی سیاسی.
وتمان كە جۆرجیۆ هاوڕێیەكی دێرینە. هەروەها ئەوەش دەڵێت كە داوای بەخشیندەكات كە لێرە یادەوەرییەكی شەخسی دەخاتەڕوو: پێش سی ساڵێك لەمەوبەر پزیشكەكان پێیانوتم پێویستم بەوەیە دڵ دانێم. جۆرجیۆ ئاگامبێن یەكێك بوو لەو چەند كەسە كەمەی پێیوتم كە گوێ لە دكتۆرەكان نەگرم. گەر گوێم لە ئاگامبێن بگرتایە ئێستا مردبووم. شیاوە هەڵەكردن. ئەوەش دەڵێم كە جۆرجیۆ لەگەڵ ئەوەشدا رۆحێكی پاك و میهرەبانە و مر□ق د□كارێت وەك ئاوارتەیەك –وەك ڕیزپەرێك as exceptional – پێناسەیبكات

ژێردەر: ژان- لوك نانسی سەبارەت بە كۆرۆناڤایرۆس زۆرێك گفتوگۆی فەلسەفی هێناوەت□ پێش كە شایانی تێڕامان و ئاوڕدانەوەن كە لەم نووسینە بۆ مشتومڕكردن كەڵكیان ل□ وەرگیراوە: لەژێرناونیشانی"" فەلسەفەكردن لە كاتی ئێپیدێمی "" (Philosopher en temps d'épidémie) ، كە دوو بابەتی سەرەكی لەخۆدەگرێت یەكێكیان"" ڤایرۆسێكی فرە مرۆیی "" (Un trop humain virus) لە 17/03/2020 بڵاوكراوەتەوە و ئەویتر"" خراپە و هێز" (Le mal, la puissance) لە07/04/2020 بڵاوكراوەتەوە. وەڵامێك بەناوی"" ئاوارتەی ڤایرۆسانە" (Viral Exception) لە 28/02/2020 ئاڕاستەی نووسینێكی ئاگامبێن كراوە كە بەناوی""داهێنانی ئێپیدێمیی□ك- درمێك-"" لە 27/ 02/2020 بڵاوكراوەتەوە. لە لیبراسیۆنی فەرەنسیش(liberation.fr) لە 24/03/2020 بابەتێكی لەژێرناوی"" كۆمۆنۆڤایرۆس" (Communovirus) نووسیوە. هەروەها ئەو لێدوانەش كە لە 28/03/2020 لە (marianne.net)

بەناوی""پاندێمیەکە دووبارەبەرھەمھێنانەوەی کەڵێن و دا بەشکردنە کۆمەڵایەتییەکانە"" بڵاوکراوەتەوە. بەشێك لە تێکستەکان بە وەرگێڕانی ئینگلیزی ل□ "گ□قاری شیکردنەوەی دەروونی ئەوروپایی"یش بڵاوکراونەتەوە.

ماویەتی…

[بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تری ئەم باسە کلیکی ئێر□ بکەن ….](#)

ئاگامبێن: پەتاکە بیانوو بوو بۆ ڕاگەیاندنی ڕەوشی ئاوارتە -6- … ئازاد حەمە

بەشی شەشەم

نازانین مردن لە کوێ چاوەڕێماندەکات، لێما نگەڕێن با لە ھەموو شوێننێك چاوەڕوانیبکەین. تێڕامانی مردن تێڕامانی ئازادییە. ئەوانەی خۆیان فێری مردن کردووە نازانن چۆن خزمەتدەکەن. زانینی ئەوەی چۆن دەمرین لە گشت □□ نشوستی و زەبرێك ئازادماندەکات.

میشێل دۆ مۆنتاین **Michel de Montaigne**

دەروازە: ئەوەی دەیکەینە ناواخنی ئەم بەشە پەرچەکرداری ف□یل□سوفەی سیاسی ھزرەڤانی ئیتالی جیۆرجیۆ ئاگامبێن Agamben ە لەمەڕ پەتای کۆرۆنا. پەرچەکردارییەکە لە میانەی پ□ووختەی ئەو تێکستانەوە بەردەستی خوێنەری دەخەین کە ئاگامبێن لەماوەی دوو مانگی رابردوو نووسیونی. نووسینەکان دەقی پووخت پووختن کە لە یەك دوو ماڵپەری سەرەکی ئیتالی بڵاوبوونەتەوە و دواتریش بە وەرگێڕانەوە لە ھەندێك ماڵپەری تری ئەوروپای بڵاوکراونەتەوە(بڕوانە ژێردەر). لە بەشی پێشوو کرۆکی ئەو تێزە فەلسەفییە سەرەکیانەی ئەم ھزرەڤانەمان بەرچاوخست کە لەگەڵ ئەو نووسینانەیدا یەکدەگرنەوە سەبارەت بە کۆرۆناڤایرۆس نووسران و ئێستاش ھەو□ دەدەین پووختەی دەقەکان وەك خۆی بخەینە بەردەست خوێنەر تا راستەوخۆ لەوە بەئاگابێت کە

ئاگامبەن بە چ شێوازێکی فەلسەفی-سیاسیی پەرچەکردارییەکانی دەگەیەنێت و کاردانەوەش لەناو تێگەیشتنی روناکبیرانی ئەوروپای دروستدەکات و تاکوێش دەکارێت ڕاچڵەکانی هزری لە بینین سەبارەت بە پەتای کۆرۆنا، لە پەیوەندی بە دەسەڵاتی سیاسی ئەوروپایی لە ڕاگەیاندنی ڕەوشی ئاوارتە، دروستبکات. دەقەکانی ئاگامبەن بە ناونیشانەکانییەوە خراونەتە بەرچاو و لە زۆر شێوەنیش بەجۆرێك داڕێژراون کە ڕوونی لە تێگەیشتنی خوێنەری کورد دروستبکەن. دواتریش ڕاقەی پوختەکان دەکەین.

داهێنانی ئەپیدەمیەك The Invention of an Epidemic

بە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو ڕێکارییە ناچارییە ناشایستە و نالۆژیکییەی دژ بە ئەپیدەمی (درم یان کەتووشی Epidemic- Épidémie) ناوبراو بە کۆرۆناڤایرۆس گیرانەبەر پەیوستە بەوانینە بەیاننامەکانی"سەنتەری توێژینەوەی نیشتیمانی" کە ئاماژە بە ئەوە دەکەن کە پەتای سارس SARS-CoV2 لە ئیتالیا بوونی نییە و ئەوەی بوونی هەیە پەتایەکی تری سووکە، کە دەشێت دە هەزار کەسێك پێوەیبن و بە جۆرێك لە ئینفلۆوانزای تایبەتیش ناوبنرێت و بەشێکی کەمیش لە تووشبوان (10-15%) دووچاری هەڵاوسانی سییەکان دەکات و ژمارەیەکی زۆر کەمیش لەوانە، کە ڕەنگە بگات 4% ، پەیوستی بە چاودێری چڕدەبێت. گەر ئەمەیە دەزەکە کەوابێت بۆ ڕاگەیاندنەکان و دەسەڵات کار بە بڵاوکردنەوەی کەشێکی شڵەژان Panic دەکەن کە ئەمەش بووە هۆکاری دروستکردنی ڕەوشی ئاوارتە (باری ئاوارتە، دۆخی ڕیزپەڕ State of exception)و سەپاندنی قەدەغەی هاتووچۆ و هەڵپەسارنی هەل و مەرجی کار و ژیان؟دوو هۆکار هەیە ئەم ڕەفتارە ناهاوتایە ڕووندەکاتەوە. هۆکاری یەکەم ئەوەیە، مەیلێکی زۆر بە بەکاربردنی(خستنەگەڕی) ڕەوشی ئاوارتە هەیە وەك پارادایم paradigm ێکی نۆرمالی حکومەت. ئەو مەرسومەی کە حکومەت زۆر بە پەلە سەبارەت بە پابەندبوون بە پاك و خاوێنی و ئاسایشی گشتییەوە پەسەندیکرد ڕێگایەکی راستەقینە بوو بۆ بەسەربازیکردنی ئەو شارەوانی و ناوچانەی دەنگەی ئەوە هەبوو کەسێکی تووشبووی بە ڤایرۆسی تیابێت و سەرچاوەکەشی نەزانراوە. ئەم فۆرمە ناروون و نادیاریکراوە وادەکات ڕەوشی ئاوارتە لە گشت ناوچەکان درێژبکرێتەوە لەکاتێکا دەشێت ئەو حاڵەتە لە شوێنی تر ڕوونەدات. بەپێی مەرسومە حکومییەکەش ئازادی کەوتە بەردەم سنوردارکردنەکی جدییەوە :1) قەدەغەکردنی گشت هاتووچۆ و جوڵەیەکی تاکەکان لە شارەوانی و ناوچە پێوەبووەکەوە بە شوێنەکی تر؛ 2) قەدەغەکردنی

چوونە شارەوانی یان ناوچەی پێوەبووەکە؛ 3) هەڵپەساردنی گشت جۆرە بۆنە و کۆبوونەوەیەك کە لە شوێنی گشتی و پرایڤت دا بکرێت، تادەگاتە بۆنە و رووداوی ئاینی و روناکبیری و وەرزشی، تەنانەت گەر لە شوێنە داخراوەکانیشدا بێت ؛ 4) هەڵپەساردنی خزمەتگوزارییەکانی پەروەردە بە منداڵان و قوتابخانە و گشت ئاستەکانی تر، گشت چالاکییەکانی قوتابخانە و خوێندنی باڵا وەستێنرا خوێندنی دیستانس نەبێت؛ 5) هەڵپەساردنی گشت خزمەتگوزارییەکی شوێنە کولتووری و مۆزەخانەکان؛ 6) هەڵپەساردنی گشت سەفەرێکی پەروەردەیی لەناوە و دەرەوەی وڵات؛7) هەڵپەساردنی گشت کارێکی گشتی و فەرمی بەدەستکاریکردنی خزمەتگوزارییە گشتی و بناغەییەکان؛ 8) پەیرەوکردنێکی وردی کۆرەنتینکردن و چاودێریکردنی ئەو کەسانەی لە پەیوەندیدابوونە بەوانەی گومانی هەڵگرتنی ڤایرۆسەکەیان لێدەکرێت. بەپێی"سەنتەری توێژینەوەی نیشتیمانی" ئەمە ئینفلەوەنزایەکی نۆرماڵە و لەوانە جیاواز نییە ساڵانە بڵاودەبنەوە. پاش ئەوەی پاساوی تێرۆریزم بە راگەیاندنی ڕەوشی ئاوارتە کاریگەری خۆی لەدەستدا داهێنانی ئێپیدێمی epidemic یەکی (درمەکی) ئایدیایە کرا بە بیانوو بە تەشەنەدان بە ڕەوشی ئاوارتە بەرەو دەرەوەی سنورەکان. هۆکاری دووەم، کە کەمتر لە هۆکاری یەکەم بێزارکەر نییە، بریتییە لە بارێك بە ترس کە لەم ساڵانەی دواییدا لە ویژدانی تاکەکاندا بڵاوبووەوە، ئەوەش بەو مانایە دێت کە پێویستییەکی راستەقینەی دەستەجەمعی بە باری شڵەژان بوونی هەیە، کە ئێپیدێمیەکە پێشنیاریدەکات و دەشبێتە پاڵپشتی بیانووە ئیدیاییەکە. لەبەرئەوە، لە بازنەیەکی داخراوی بەدکاردا، حکومەتەکان بەناوی خواستی ئاسایشەوە سنوردارکردنەکانی ئازادیان سەپاند و پەسەندیشکرا و، لەلایەن هەمان ئەو حکومەتانەشەوە ئەو خواستە مەیلی بۆ پەیداکرا.

تەشەنەکەر Contagion

یەکێك لە دەرئەنجامە نامرۆییەکانی شڵەژا Panic ، کە هەوڵدەدرێت بە هەموو جۆرێك لە ئیتالیا بە بیانووی پەتای کۆرۆناڤایرۆسەوە بڵاوبکرێتەوە، هەمان ئایدیای تەشەنەیە کە بناغەشە بۆ ئەو ڕەوشی ئاوارتەیەی حکومەت پیادەیکرد. ئایدیاکە، کە لە پزیشکی هیپۆکراتەس Hippocrates ەوە دوورە(ناوبراو دامەزرێنەری پزیشکییە لە یۆنانی کۆن)، خۆی لەگەڵ ئەو تاعون ە Plague ە یەکدەخات ساڵی 1630 شاری میلانەی ئیتالی گرتەوە. لەرێ ئاگامبێن وێنەیەکمان لەسەر دەزی شارەکە پیشاندەدات کە لە ڕۆمانی "نیشانکردن"ی ئەلەساندرە مانزۆنی

Alessandro Manzoniیەوە وەرگیراوە (ناوبراو ڕۆماننووسێکی ئیتالی سەدەی هەژدەیە). ئاگامبێن لە ڕێگای ئەم ڕۆمانەوە باسی شاری میلانەمان بۆ دەکات کە چۆن لەو دەمەدا دانیشتووانەکەی دووچاری تاعون دەبن و هەریەکە لە خەمی ئەوەدایە دووچارنەبێت. وەك ئەوەی مانزۆنی لە ڕۆمانەکەیدا وێنەی دەکات کەسە تووشبووەکان لە شار وەك تاوانکار سەردەکرێن. لەڕووە دەبینین ئاگامبێن پردێك لەنێوان میلانەی 1630 و ئیتالیای 2020 دا دروستدەکات و بەهەیوە هەل و مەرجی شار و مامەڵەی کەیسە و هاوڵاتیان و دەسەڵات دەخاتەڕوو. ئاگامبێن ئاماژە بەوە دەدات کە بەپێی ئەم دوا یاسایانەی ئیتالیا بێت دەشێت گشت هاوڵاتییەك تیرۆریست بێت، چونکە ئاگامبێن ڕێنومایییەکانی خۆپارێزی ئەوەندە تووند دەبینێت، تووشبوون بە ڤایرۆسەکە لەبەر ڕۆشنایی یاساکانی خۆپارێزی وەك بە دژی خۆپارێزی هاوڵاتیان لە تیرۆریست وێنادەکات. لەوەش ناخۆشتر بە ئاگامبێن دژی دورکەوتنەوەیە لەیەکتر و دانانی نێوان (دیستانس)ە، ئەوەش بە بیانووی ئەوەی تا لە تووشبوون بە پێتاکە بەدووربین. هەر ئەوە بارێکی هەنایەپێشە کە بە داخستنی قوتابخانە و زانکۆکان دەستپێکرد و ئینتەرنێت شوێنیانی گرتەوە و هەموو کۆڕ و کۆبوونەوەیەکی سیاسی یان روناکبیری هەڵوەشایەوە و تاکە شتێك مایەوە نامە گۆڕینەوە دیگیتالییەکانمانن، بەوە ئالەت لەنێوان مرۆڤەکانا جێگای گشت پەیوەندییەکی– گشت تەشەنەکەر Contagion ەکی- گرتەوە.

ڕوونکردنەوەکان Clarifications

ترس ڕێگانیشاندەرێکی باش نییە، لە واشمانلێدەکات زۆر شت ببینین کە پێشتر لەیگەڕابووین نەیبینین. یەك لەوانە ئەو تەوژمی پانیکە بوو کە وەات بەخۆیەوە بینینی و ئەوەشی نیشاندایین کەمەڵگەکەمان جگەلە ژیانی ڕووت (Bare Life/ La nuda vita) باوەڕی بە هیچ نەبووە. ئەوەش ڕوونبووەوە کە ئیتاڵییەکان بە دورکەوتنەوە لە مەترسی نەخۆشبوون بە پراکتیك ئامادەن، سەلماندیان، قووربانی بە هەموو شتێك بدەن-هەل و مەرجی نۆرمالەی ژیان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، کار، تەنانەت هاوڕێیەتی و ئاینش یاخود باوەڕی سیاسیش- . ژیانی ڕووت، هاوکات ترسی لەدەستدانی ئەم ژیانە ڕووتە، شتێك نییە بە یەك خستنی خەڵك، بەڵکو شتێکە بە کوێرکردنەوە و لەیکدابڕانیان. بوونەوەرێکانی تر، هەرووەك مانزۆن Manzoni ی لە ڕۆمانەکەیدا وەسفیکردووە، وادەردەکەون پیسن و پەیوەستە لەیاندوربکەوینەوە بەهەچ نرخێك بێت، یان دیستانسێك بخەینە نێوان

ئەوان و خەمانەوە کە بەلانی کەمەوە یەك مەتر بێت. مردووەکانمان مافی ناشتنیان نییە و ڕوونیش نییە لاشەی خۆشەویستەکانمان چی بەسەر دێت. هاودەستەکانیشمان سڕاونەتەوە و سەیرەکەش لەوە دایە لەم بارەیەوە کەیسە بێ دەنگە. پەیوەندییە مرۆییەکان لە وڵاتێك چی بەسەر دێت، کە کەس نازانێت تاکەی بەم جۆرە دەژیت ؟ ئەمە چ کۆمەڵگەیەکە لەو بەهایە زیاتری نییە کە دەیەوێت تەنیا بژیت و هیچیتر؟

شتێکی تر، کە لەوی پێشتر کەمتر [illegible] نییە، ئەوەیە کە ئەپیدیمییەکە بە ڕوونی ئەوە نیشاندەدات ڕەوشی ئاوارەتە (باری ڕێزپەڕ State of exception)، کە حکومەتەکان ساڵێك لەمەوبەر ئەمەیان لەسەری ڕاهێنا، بووە هەل و مەرجێکی نۆرماڵ. پێشتر ئەپیدیمی لەوەی ئەمڕۆ جدیتریش هەبووە و کەسیش بیری لەوە نەکردەتەوە ڕەوشی نائاسای(دۆخی ناچاری State of emergency) ڕابگەیەنرێت. ڕەوشەکە بەجۆرێکە تەنانەت [illegible] بجولێینەوە. خەڵك ڕاهاتوون لە هەل و مەرجی قەیرانی بەردەوام و ناچارییدا بژیین و سەرنجی ئەوەش نەکەن ژیانیان بووە بە حاڵەتێکی بایۆلۆژی پووخت، حاڵەتێك کە نەك تەنیا ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و سیاسییان تیا لەدەستداوە، بەڵکو بەزەیی و سۆزی مرۆیش. ئەو کۆمەڵگەیەی لە ڕەوشی نائاسای (دۆخی ناچاری، باری ناهەمواری) بەردەوامدا دەژیت کۆمەڵگەیەکی ئازاد نییە. بەفیعلی ئێمە لە کۆمەڵگەیەکدا دەژین کە قووربانیدا بە ئازادی بۆ ئەو شتەی پێیدەڵێن “هۆکاری ئاسایش Security” و لە ئاکامی ئەوەشەوە حوکمی ئەوەی [illegible] لە ڕەوشێکی بەردەوامی ترس و نائاسایش Insecurity دا بژیت.

شتێکی چاوەڕواننەکراو نییە قسە لە قایرۆس بکەین بە زمانی جەنگ. ڕەوشی نائاسای(دۆخی ناچاری) مەجبوورماندەکات لەژێرسایەی قەدەغەی هاتووچۆدا بژیین، بەڵام جەنگ دژ بە دوژمنێکی نادیار کە دەتوانێت تیامانا نیشتەجێبێت لە پووچترین جەنگەکانە. ئەمە، با ڕاستگۆ بین، جەنگی ناوخۆییە. دوژمنەکە لە شوێنێك نییە لە دەرەوە، بەڵکو لە ناواماندایە. ئەوەی زۆر [illegible] هەنووکە نییە یان هەر تەنیا ئەوە نییە، بەڵکو دواترە. هەروەك ئەوەی جەنگ ڕیزێك تەکنەلۆژیای زیانبەخشی سازاند و لەکاتی ئاشتیدا ڕاپێچی کارگە ئەتۆمییەکانی کردن [illegible] پاش ئەوەی ناچاری تەندروستی(sanitary emergency) کۆتای دێت بەشێکی زۆر لەو ئەزموونانەی حکومەتەکان دەستیاندایە و نەیانتوانی جێبەجێیبکەن: شیاوی مانەوەی زانکۆ و قووتابخانەکان بەداخراوی و وانەکانیش لەڕێگەی ئۆنلاینەوە بن،

بەمەش دوا سنور بۆ کۆبوونەوە و پێکەوبوونەکان دادەنرێت کە گفتوگۆی پرسیاری سیاسی و کولتووریان شیاودەکرد، ڕەنگە ئیتر تەنیا بە ناو□ دیگیتالییەکان ئاڵوگۆڕییەکان بکرێن، زۆر ڕەنگیشە مەکینەکان جێگرەوەی هەر کۆنتاکتێك– هەر تەشەنەکەر Contagion ێك- بن لەنێوان مرۆڤەکانا بکرێت.

پەرچەکرداری لەمەڕ تاعون Reflections on the Plague

ئەو پەرچەکرداریانەی دواتردێن پەیوەندیان بە خودی ئێپیدیمیەکەوە نییە، بەڵکو دەتوانین بەهۆی پەرچەکردارییەکانەوە لە ئێپیدیمیەکە تێبگەین. ئەمەش بەپێی ئەوەی، با بەتەکە پەیوەندی بە بیرکردنەوە لە بەئاسانی خۆڕاهێنانی کۆمەلگەوە هەبووە کە چۆن ئاوا خۆی لە ماڵەوە گۆشەگیرکرد و توانی هەل و مەرجی ژیانی نۆرمال□ی خۆی، پەیوەندییەکانی کار، هاوڕێیەتی، خۆشەویستی هەروەها باوەڕی ئاینی و سیاسیش هەڵپەسێرێ. بۆچی هیچ ج□رە ناڕەزای و پرۆتێستێك، کە شیاو و ئاسای بوو، لەم حا□□□تانەدا بکرێن نەکران؟ ئەو گریمانەی لێرە دەخوازرێت بخرێتەڕوو ئەوەیە کە تاعونەکە، گەر بێئاگایانەش بێت، پێدەچێت بەجۆرێك لە جۆرەکان پێشتر بوونی هەبووە، ئەو هەل و مەرجی ژیانەی تاعونەکە هێنای بەسە بۆ ئەوەی لەوبارەوە بپرسین مرۆڤەکان جارێکیتر دەگەڕێنەوە سەر ڕیتمی ژیانی لەمەوبەریان؟ ئەم پرسیارە پووختەی ئەو شتەیە، ئەو حاڵەتە نوێیەیە، کە تاعونەکە هێنای.

ئەوەی کە شایانی بیرکردنەوەیە، لەم بارانەدا، پێویستییە بۆ ئاین ئەوەش دۆزەکە پێشنیاری□د□کات. زاراوەناسیەکی زۆر لە ئایدیای ئاخرزەماناسی(eschatology) یەوە هاتۆتە ناو وتاری میدیاوە، بەتایبەتیش میدیای ئەمەریکی، لەو میدیایەش"ئەمە" بەجۆرێك دەردەکەوێت کە وشەکە لەلایەن خۆیەوە بۆ کۆتای جیهان (apocalypse) دەگۆڕێت. کڵیسە کە نەیتوانیووە پێویستی ئاین تێربکات جێگرەوەیەکی بۆ دروستبوو کە زانستە. زانست بووەتە ئاینی سەردەم. زانستیش هەروەك ئاین توانای بڵاوکردنەوەی نەزانی و ترسی هەیە. بەکاربردنی ئایینیش لە کاتی تەنگەژەکانا بەشێکە لە پرۆسەی ئاین کە زانستیش دەکارێت ئەوە بکات. شتێکی تر کە لێرە پێویستە بیریلێبکرێتەوە داڕمانی ڕوونی گشت تێگەیشتن و باوەڕێکی هاوبەشە. لەم حاڵەتەدا مرۆڤ دەکرێت بڵێت، مرۆڤەکان ئیتر باوەڕیان بە هیچ نەماوە- بەدەر لە بوونێکی بایۆلۆژی ڕووت کە دەبێت بە هەچ نرخێك بێت بپارێزرێت، بەڵام ناکرێت زۆرداریی لەسەر بناغەی ترس لە ژیان لەدەستدان دابمەزرێت. هەر لەبەر ئەوە – کاتێك ناچارییەکە emergency، تاعونەکە ڕووندکرێتەوە- باوەڕناکەین ئەوانەی کەمترین ڕوونیان

لابووە بکارن بە ژیانی پێشوویان بگەڕێنەوە (گەڕانەوە بۆ ژیانی پێش تاعونەکە مەبەستە). ئەمە دەشێت ئەوێش خەمەکاویترین شت بێت، تەنانەت ئەگەر، وەك دەڵێن، "تەنیا بۆ ئەوانەی هیوایان نەبووە هیوایان پێدرا".

دیستانسی کۆمەڵایەتی Social distancing

مێژوو فەرماندەکات گشت دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی کاردانەوەی سیاسی هەیە، ئەمەش وادەکات واتای نوێ بچێتە لێکسیکۆنی سیاسی ڕۆژئاواوە: دیستانسی کۆمەڵایەتی کە لەگەڵ زاراوەی حەپس (confinement) هاتەگۆڕێ لەویش نەرمونیانتر خۆی دەردەخات. ئەوەی ئێستا ڕوودەدات دەشێت بە جۆرێك لە جۆرەکان بە ناچاریی تەندروستی ناوبنرێت و وەك ئەزموونگەیەکی تازەی دروستکردنی بنەمای سیاسی و کۆمەڵایەتی نوێش سەیربکرێت. ئەنگە جارجار هەندێك دەبەنگ پێیانوابێت تەکنەلۆژیای دیگیتالی نوێ دەتوانێت بە دیستانس پەیوەندییەکان بەجۆرێکی پۆزەتیف ئەنجامدات، بەڵام کۆمەڵگەیەك لەسەر بناغەی دیستانسی کۆمەڵایەتی پێکبێت باوەڕناکرێت شایانی ژیانێکی مرۆیی و سیاسی بێت.

پرسیارێك A Question

هاوبەشی لە بیرکردنەوەی ئەوانە دەکەم وەك خۆم ماوەی مانگێکە بیر لە پرسیارێکی لەم شێوەیە دەکەنەوە: چۆن سەرلەبەری وڵاتێك، لەڕووی سیاسی و ڕەوشتییەوە، لەبەردەم نەخۆشییەکدا داڕما؟ ئەو وشانەی بۆ داڕشتنی ئەم پرسیارە بەکاربراوە زۆر بە وردی بیریلێکراوەتەوە؟ پێوانەی دەستبەرداربوونی پرینسیپە ڕەوشتیی و سیاسییەکان شتێکی زۆر ئاسانە: پرسیارەکە لەڕێ تەنیا پەیوەندی بەو سنورەوەیە کە ناتەوەت دەستبەرداری بیت. ئەو خوێنەرەی دژوارییەکان لەئێستەدەگرێت دەکارێت لەو لایەنە بە خۆم تەبگات کە ئەو ڕێگرییە تێپەڕێنرا مرۆڤایەتی لە بەربەریەت جیادەکاتەوە.

یەکەم شت و گرنگترین شتێك کە لەڕێ هەمای بەدەرکرێت پەیوەندی بە جەستەی مردووەکانەوە هەیە. باشە چۆن توانیمان تەنها بەناوی ترسەکەوە کە ناتوانین سەرچاوەکەی دیاریبکەین لەگەڵ ئەو کەسانێك کە خۆشماندەوێن نەك هەر بە تەنها بمرن، بەڵکو -کە لە مێژوودا لە ئەنتیگۆن Antigone ەوە تا ئێستا ڕوونەداوە- لاشەکانیشیان بە ناشتن بسوتێنرێن؟

دووەم شت ئەوەیە، ئەوەشمان پەسەندکرد، کە ئازادی جووڵانەوەمان

سنووردار بکەین بە ئەوەی هیچ کەشەیەکیش دروست بکەین، بەناوی مەترسییەکیشەوە ئەوەمان پەسەندکرد کە پێشتر نە لە مێژووی وەڵاتەکەمان و تەنانەت نەش لەماوەی دوو جەنگە جیهانییەکە (لەماوەی جەنگ قەدەغەی هاتووچۆ چەند کاتژمێرێك بوو) ڕوویداوە. لە دەرئەنجامی ئەوە، قایلبووین بەناوی مەترسییەکەوە، کە ناشێت دیاریبکرێت، کەوتینە کۆتاییپێهێنانی پەیوەندییە هاوەڵییەتی و خۆشەویستییەکانمان ئەوەش بە بیانووی ئەوەی نەبا هاوسێکەمان سەرچاوەی تەشەنەکردنcontagionەك بێت.

سێهەم شت ئەوەیە کە ئەمە دەبایە رووبدات. لەبەرئەوەی ئەزموونی یەکەی زیندەیی خۆمان، کە هەمیشە جەستەیی و ڕۆحی لەیەکتر دانەبراو بوونە، دابەشکردە سەر دوو یەکە، یەکێکیان بایەلۆژی پووخت و ئەویتر سۆزی و کولتووری. چ پێشتر ئیڤان لیش Ivan Illich و چ لەم دواییە داڤید کایلی David Cayleyئەوەیان پێشانداین کە ئەم دابەشکردنە پزیشکی مۆدێرن لێیبەرپرسیارە. جگەلەوە گەورەترین تەجریدیشە. دەنیاشین ئەم تەجریدە زانستی نوێ لەڕێگای دەزگای ئینعاشەوە ئەنجامیداوە تا جەستە لە بارێکی ژیانیی گیایی پووختدا بهێڵێتەوە. گەر ئەم هەلومەرجەش سنوورێکانی کاتشوێنی تێپەڕاند، هەروەك ئەوەی ئەمڕۆ دەکرێت، جۆرە پرینسیپێکی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی دروستدەبێت، بەمە ئەمە دەکەوینە ناو جۆرە ناکۆکییەکەوە کە هاتنەدەرەوەلەی ئەستەم دەبێت. ڕەنگە کەسێك، لەم حاڵەتانە، وەڵامبداتەوە و بڵێت گشت ئەمانە هەل و مەرجێکی دیاریکراو بوون و تێدەپەڕن و هەموو شتێکیش دەگەڕێتەوە باری جاران. دەکرێت ئەو بارەی ئێستا هاتەتەگۆڕێ دووبارە ببێتەوە گەر بە نیازێکی خراپیشەوە نەبێت، چونکە هەمان ئەو دەسەڵاتانەی ناچاری (emergency) یەکەیان سەپاند دوور نییە هەرکە بەسەر ئەم ناچارییەدا زاڵبوون هەمان شت دووبارە نەکەنەوە، ئەو کات پێویستە بەردەوامبین لەسەر لەبەرچاوگرتنی هەمان ئەو ڕێنومایانەی پێشوو، دیستانسە کۆمەڵایەتییەکەش، ئەو دیستانسەی بە شێوازێکی ناسك گوزارەیلێکرا، لەگەڵ کاتدا دەبێتە پرینسیپێکی نوێی ڕێکخستنی کۆمەڵگە. بەهەرحاڵ، ئەو شتەی کە بە نیەتی باشەوە یان خراپەوە پەسەندکرا ناکرێت هەڵوەشێنرێتەوە.

بەرپرسیارێتی هەریەکەکمان و بەرپرسیارییە گەورە ترسناکەکەش کە بەرپرسیارێتی ئەرکی چاودێریکردنی کەرامەتی مرۆڤە گرنگی خۆی هەیە. پێش هەموو شتێك، کێشە کە ئێستا بووەتە نۆکەری زانست، زانست کە ئێستا بووەتە ئاینی ڕاستەقینەی سەردەمەکەمان، پرینسیپە

سەرەکییەکانی خۆی ئینکاردەکات. کەیسە، لەژێرسایەی ناوبراو بە پاپا فرانسەسکۆ Francesco، بیریچوەتەوە کە فرانسیسکۆ دووچاری گولی Leprosy بووە. ناوبراو بیریچوەتەوە یەکێك لە کارە بێڕەحمەکانی ئەوەیە سەردانی نەخۆشەکان بکات. هەروەها پاپا بیریچوەتەوە شەهیدەکان دەزانن مرۆق پێویستە ئامادەی قووربانیدان بە ژیان بێت لە جیاتی ئیمان و وازهێنانیش لە هاوسە وازهێنانە لە ئیمان. چەشنێك(کاتیگۆری)ی تر لە چەشنەکانی کۆمەڵگە کە لە بەجێگەیاندنی ئەرکەکانیان سەرنەکەوتن یاساناسان بوون. دەمێکیشە لەسەر یاساکانی ناچاریی ڕاهاتووین کە بەهۆیەوە دەسەڵاتی جێبەجێکاری جێگای دەسەڵاتی تەشریعی دەگرێتەوە. ئەم یەکگرتنەوەیەش دژی دێمۆکراسییە. لەژێرسایەی چ بنەمایەکی یاسایی سنور بە ئازادییەکان دادەنرێت؟ لەژێرسایەی ڕەوشی ئاوارتەی بەردەوامدا؟ ئەوە ئیشی یاساناسانە بەدواچوونی بۆ ئەم لایەنە بکەن، لە یاساناسان بێدەنگن. دەزانین کە هەمیشە یەکێك بەمجۆرە وەڵامدەداتەوە: ئەو قووربانییە جدییانە بەناوی پرینسیپە مورالییەکانەوە پیادەکران. دەشمەوێت ئەوەتان بیربخەمەوە کە ئیخمان Eichmann، بە نیەتێکی باشەوە، هەرگیز ماندوو نەدەبوو لە وتنی ئەوەی، هەرچی کردبێت بە ویژدانێکی زیندووەوە کردوونی و وەك بەشێکیش لە بەجێگەیاندنێکی مورالیانەی کانتی(کانت لێرە مەبەستە). ڕێسایەك لەئارادایە کە پێیوایە دەبێت دەستبەرداری باشە بین بۆ رزگارکردنی باشە، ئەمە هەر وەك ئەوە نادروست و ناکۆکە کە پێمانوابێت دەستبەرداری ئازادی بین بۆ رزگارکردنی ئازادی.

هەنگاو٢ Phase 2

هەوڵماندا بیری ئەوانەی بخەینەوە،کە چاو و گوێیان داخستبوو، هەنگاوی دووەم خراپتر دەبێت لە هەمووی ئەوانەی تائێستا تیایژیاوین. دوو خاڵ کە گرنگە سەرنجیان بخرێتەسەر کە بەسەر پرینسیپەکانی دەستور هەڕەشەن: شیاوی دیاریکردنی جووڵەی هەندێك تەمەن، واتە ناچارکردنی ئەوانەی تەمەنیا سەروی حەفتا ساڵە لە ماڵەوە بمێننەوە. ئێستا دەنگۆیەکیش لەناو ئیتالیا هەیە کە ئەم جیاکارییە نادەستورییە هۆکاریشە بۆ دروستکردنی هاوڵاتی پلە دوو. لەکاتێکا گشت هاوڵاتیان لەبەردەم یاسا یەکسانن، زەوتکردنی ئازادییان ،و سەپاندنی ئەوەی هیچ پاساوێك بۆ سەپاندنی بوونی نییە، بە زیانی تەندروستی ئەو کەسانە دەگەڕێتەوە. ئەو هەواڵانەش هەن کە گوایە دوو سەروی تەمەنی حەفتا ساڵ، بەهۆکاری ئەوەی بەرگەی تەنهاییان نەگرتووە، خۆیان کوشتوە. بەپێی دەستور، پەڕەگرافی 32،

بێت یاسایەك هەیە بڕیار لەسەر ئەنجامدانی پشكینی پزیشكی دەكات. تەنانەت یاسایەكیش هەیە لەسەر دروستكردنی دیستانس و پاراستنی ئەم دیستانسە. دیستانس بە واتای ئەوە دێت گشت چالاكیەكی سیاسی راستەقینە كۆتای دێت. لەبەر ئەوە دەبێت دژی ئەو مۆدێلە كۆمەڵایەتیە بوەستینەوە لەسەر بناغەی دیستانسی كۆمەڵایەتی كاردەكات و ئەو كۆنترۆڵە بێ سنورەش ئەو دیستانسە دەیەوێت بیسەپێنێت.

ژێرنووس: ئاگامبێن سەرەتا بابەتێك لە 26/02/2020 بە ناوی “"داهێنانی ئەپیدەمیەك"” دەنووسێت، پاش ئەم بابەتە لە 11/03/2020 بابەتێكی تر بڵاودەكاتەوە بە ناوی "تەشەنەكەر"، لە پاش ئەمە بابەتێك لە17/03/2020 بە ناوی "ڕوونكردنەوەكان" بڵاودەكاتەوە كە وەڵامی ئەو گازندانە دەداتەوە ئاڕاستەی نووسینی "داهێنانی ئەپیدەمیەك" كراون، لە27/03/2020 بابەتێك بە ناوی "پەرچەكرداری لەمەڕ تاعون" بڵاودەكاتەوە و پاشان لە 6/04/2020 بابەتێك بە ناوی “"نێوانی كۆمەڵایەتی" تا دەگاتە 13/04/2020 كە كورتە نووسینێك بە ناوی “"پرسیارێك" بڵاودەكاتەوە و كۆتا نووسینیش تا كاتی نووسینی ئەم بابەتەی ئێمە بە ناوی “"هەنگاو 2″"ی لە 20/04/2020 بڵاوكردۆتەوە. تێكرای نووسینەكان لە ماڵپەڕی سەرەكی ئاگامبێن و ئەو ماڵپەڕانە دەستدەكەون كە نووسینەكانی ئاگامبێنیان وەرگێڕاوەتە سەر ئینگلیزی، سویدی، فەرەنسی. هەندێك پووختەش لە بۆچوونەكانی ئاگامبێن لێرە و لەوێ لە هەندێك ماڵپەڕی دانماركی و نەرویجی روسی دەستدەكەون، گەر خوێنەر مەبەستی بێت پێیانبگات. هەروەها ئاگامبێن لە تێكڕای نووسینەكانی وشەی ئەپیدەمی بۆ كۆرۆناڤیروس بەكاردەبات نەك پاندەمی كە بە فەرمی “ڕێكخراوی تەندروستی جیهانی” ، لە ناوەندی مانگی ئادار، كۆرۆناڤیروسی بە پاندەمی ناساند.

ماویەتی.....

سەرەكیترین تێزی فەلسەفی

ئاگامبێن لەگەڵ پەتای کۆرۆنا یەکیگرتەوە -5- … ئازاد حەمە

بەشی پێنجەم

پێشەکییەکی پێویست: فەلسەفاندنی پەتای کۆرۆنا لەسەر دەستی جیۆرجیۆ ئاگامبێن Agamben پاڵنەرێکی سەرەکی بوو بۆ هێنانەپێشەوەی گفتوگۆ لەناو روناکبیرانی ئەوروپا لەسەر پەتای ناوبراو. ئەم بەشە، پێدەچێت دوو بەشی دواتریش، کە تەواوکەری هەمان ئەو باسەیە سەبارەت بە “فەلسەفە و کۆرۆنا” دەستمانداوەتێ، تەرخاندەکەین بۆ شیکارکردنی چۆنێتی یەکگرتنەوەی سەرەکیترین تێزی فەلسەفیی ئاگامبێن لەگەڵ پەتای کۆرۆنا. بۆ ئەو مەبەستە سەرەتا تەلاری فەلسەفی ئەم بیریارە نمایش دەکەین و دواتر ئەوە پیشاندەدەین لەسەر چ بناغە و بیانوویەکی فەلسەفی ئەم یەکگرتنەوەیە هاتووەتەسازان. هاوکات بۆ ئەوەی یەکگرتنەوەکە راڤەبکەین پێویستمان بەوەش دەبێت بۆچوونە سەرەکییەکانی ئاگامبێن لەو نووسینانەیەوە هەڵبهێنجێنین لەماوەی دوو مانگی ڕابردوو سەبارەت بە پەتای کۆرۆنا بڵاویکردونەتەوە. لە سەرێکی تریشەوە، لە ماوەی بڵاوبوونەوە و تەشەنەسەندنی کۆڤید-19 لە وڵاتان، لێرە و لەوێ، وشەگەلێکمان بەرگوێکەوت: قەدەغەی هاتووچۆ، خراپی دۆخ، لەژێرچاودێریبوون، بارودۆخی نەخوازراو، ڕەوش (دۆخ، بار) ئاسایبوونەوە، دۆخی ئاوارتەی وڵات، باری نائاسایی، ئاسایشی نیشتمانی و…. کە هەر هەموو شایانی تێڕامانن هاوکاتیش تێزە فەلسەفییە سەرەکییەکانی ئەم بیرمەندە ئیتالییەیان بیرخستینەوە. لە تەک ئەوەشدا هەوڵدەدەین پەیبەوە بەرین لە چ ئاستێک دونیابینینی ئاگامبێن لەسەر پەتای کۆرۆنا وەک خۆی نەیپێکا، چونکە ئاگامبێن لە یەکەم پەرچەکرداری بەرامبەر مامەڵەی دەسەڵاتی ئیتالی لەگەڵ پەتاکە حاڵەتەکەی بە ترسناک نەبینی و بەشێکی زۆر کەم نەبێت کە بە “دووچاری هەڵاوسانی سییەکانی” لە قەڵەمدان و وتیشی” گەر ئەمە دۆزەکە بێت بۆچی دەسەڵات ئەو هەڵایە دروستدەکات” و بەمەش ڕەخنەیەکی زۆری ئاراستەکرا و ئەمەش بەشێک لەو ڕەخنانە بەسەر دەکەینەوە.

ئاکاری ڕەوشی ئاوارتە لە پێش کۆرۆنا

فەیلەسوفەکان لێناگەڕێن رووداوەکان، بێ ئەوەی قسەی لەسەربکەن،

تێپەڕێن. هەر لەسەرەتای تەنگەژەی تەندروستی و پزیشکییەکەوە، کە تەنگەژەی سیاسی- ئابووری تادەگاتە پەروەردەی و کولتووری- کۆمەلایەتیشی بەدوای خۆیدا راکێشا،ئاگامبێن لە پێشی پێشەوەی هەموو ئەوانەبوو(ژیژەك Žižek ی لێدەرچێت)وتنی فەلسەفی لەو بارەیەوە بڵاوکردەوە و خودی وتنەکانیشی فەلسەفە سیاسییەکەی و سەرەکیترین تێزی فەلسەفیشی، ڕەوشی ئاوارتە(باری ئاوارتە، دۆخی ریزپەڕ State of exception)، جارێکیتر خستەوە بەرباس. ئەو دەمەی ڕەوشی ئاوارتە، لە ئیتالیا و زەربەی وڵاتانی ئەوروپا تا دەگاتە بەشێك لە ئەمەریکا، راگەیەندرا بەجۆرێك لەجۆرەکان سەلماندنێك بوو بۆ تێزە سەرەکییەکەی ئاگامبێن، کە لە پەرتووکی""ڕەوشی ئاوارتە""خستوبیەڕوو. بێگومان ئاگامبێن هەشت ساڵێکیش پێش ئەم کارە فەلسەفییەی لە کارێکی تری(دەسەڵاتی سەروەر و ژیانی رووت Sovereign Power and Bare Life) وردەکارییە فەلسەفییە سیاسییەکانی خۆی لەو بارەیەوە بە زەقی نیشاندابوو. بە ئەوانەش بە فەلسەفەی سیاسی ئاگامبێن ئاشنان لەوە حاڵین وتنی ئاگامبێن لەسەر سەروەریی(فەرمانرەوای ،حاکمیەت Sovereignty) و ڕەوشی ئاوارتە بە تونێلی وتنە هزرییە سیاسییەکانی کارل شمیت Schmitt و والتەر بنیامین Benjamin بە پلەی یەك و بەچوونە سیاسییەکانی هانا ئەرەنت Arendt بە پلەی دوو تێدەپەڕێت، ئەوەش بناغەی لە گەلێك لاوە بە هزری سیاسی ئاگامبێن دانا.

بە ئەو مەبەستە لەو تێگەیشتنە ئاگامبێنیانەوە دەستپێدەکەین،کە هزری ئاگامبێن لەناو ئەم باسە لەخۆی دەگرێت، کە توێژینەوە لەسەر ئۆشویتز Auschwitz(ئۆردوگای کوشتارگەی جوولەکەکان)، کامپی گوانتانامۆ Guantanamo (بەندیخانەیەکی ئەمەریکییە)، دەچێتە خانەی وتن لەسەر بیۆپۆلیتیك Biopolitics (سیاسەتی بایۆلۆجی، سیاسەتی ژیانی). بەپێی ئاگامبێن مرۆڤی سەردەم و گرفتە بووناوییەکانی ئەم مرۆڤە شایانی شیکارییـن هەر بۆیە لە فەلسەفەکەیدا ژیان، ژیانێکی خراپ و هەل و مەرجی مانەوە، یان"بوون لەژێر سایەی سیاسەتێکی ئێتیکی رۆژئاوایی"هەموو ئەمانە هەڵوەستەی گرنگییان لەبارەوە مەرجە بکرێت. گومانی ئاگامبێن لێرە لە"مۆدێلی هزری سیاسی نوێی رۆژئاوایە"کە هەمیشە توانای بەکاربردنی بیۆپۆلیتیکی هەیە و لەناو ئەوەشدا دروستکردنی قووربانی تاکە بەرهەمی ئەم بەکاربردنەیە.

پرسیارە بناغەییەکە لێرە ئەوەیە: کە ئێستا، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پاندەمی کۆرۆنا، جوولەکەیە و کێش نازییە؟ ئەو کەسە جولەکەکەیە کە کەرەنتینکراوە و ئازادی لێزەوتکراوە یان ئەوەی قوربانی پەتای کۆرۆنایە؟ شێوەی ناشتنی مردووانی کۆرۆنا هاوشێوەی شێوەی مردووانی(جوولەکەکانی) ئۆشویتز نییە؟ چونکە ئۆشویتز خۆی وەك

شوێنی لەدەستدانی کەرامەت نیشاندەدات، شوێنێك بەد Evil ی تیا بەرهەمدەهێنرێت، بەدی لەوێ دەبێت بە شمەك هەرچی کۆرۆنا□ی ک□م بەشداری لە بەرهەمهێنانی بەدی نەکرد! ئاگامبێن لە رێگای تێزەکانی هەنا ئەرێنتەوە فەلسەفە بەسەر ئەم شوێنەوە دەکات و دووبارە بەرهەمهێنانەوەی پرسیاری ئێتیکی و سیاسی لەسەر شوێنی ناوبراو دەکات بە بناغە بۆ قسەکردن لەسەر پەراوێز و بندەست و بێمافەکانی ناو شارستانی تازەی رۆژئاوا. ئەو جیاوازییەش ئاگامبێن لەنێوان ژیان و مەرگ لەو شوێنە دەیکات لە تێگەیشتنی بیۆپۆلیتیکانەی میشێل ف□وکۆ Foucault وە سەرچاوەی گرتووە کە لە رووی تێۆرییەوە بە بابەتی تێگەیشتنی فوکۆ بۆ پانئۆپتیکۆن (چاودێریهەموو Panopticon) گرێدەداتەوە. باشە ئەم تیۆرییەی ئاگامبێن وامانلێدەکات لەماڵەوەبوون لە کاتی کەرەنتین بە ئۆردوگا زۆرە ملێکانی جوولەکەکان بچووێنین؟ خۆمان بە پەناهەندەی ناو ما□□ی خۆمان بزانین؟ ببینە تالیبانێکی گوانتانامۆی ناو شوقەکانی خۆمان؟ ژوورەکەمان وەك ژووری زیندانیەکی سەر سنورەکانی تورکیا/یۆنان ببینین؟ باشە بۆ ئێمە پرسیارەکانمان بەم شێوەیە ئاراستەی ئاگامبێن دەکەین؟ هۆکارەکەی لای خوارەوە رووندەکەینەوە. بۆ ئەوەی هۆکارەکەی روونبکەینەوە پێویست□مان بەوە دەبێت لە بنەما تیۆرییەکانی ئاگامبێن سەبارەت بە ڕەوشی ئاوارتە(باری ریزپەڕ) و بابەتی سەروەریی وڵات و ئەو مر□ق□ پیرۆز Homo sacer ەش تێبگەین كۆڵەکەی تیۆری تێزی ئاگامبێن، لەبارەی بیۆپۆلیتیکەوە، پێکدێنن.

لە رێگای بینینی ئاگامبێنەوە بۆ تێۆری ڕەوشی ئاوارتە لەوە حاڵێیدەبین ڕەوشی ئاوارتە تێۆرییەکیشە لەسەر ڕەوشی مرۆڤی سەردەم و مافەکانی. مافی ئەو خەڵکی جیهانی سێیانەی لە ئۆردوگای پەناهەندەکان لە ئەوروپا بەبێ وەڵام ماونەتەوە و پێیاندەوترێت بێ کاغەزەکان sans-papiers، کە هیچ مافێکی یاسای، تەندروستییان نییە تا دەکاتە بێ مافە بەندکراوەکانی Guantánamo، کە لە شەڕی ئەمەریکی/تالیبان دوای 11 سێپتێمبەر کەوتنەدەست ئەمەریکایەکانەوە. واتە ڕەوشی ئاوارتە(State of Exception) دەکارێت ڕەوشێکی نوێ لەگەڵ خۆیدا بهێنێت و "خۆی وەك پارادایمێکی، چوارچێوەیەکی گشتگیری، زاڵ لە سیاسەتی هاوچەرخدا نیشانبدات". لە رێگای گوزارەی ڕەوشی ئاوارتەوە ئاگامبێن گفتوگۆی واتای سەروەریی دەکات کە ئەمەش دەیباتەوە سەر گفتوگۆی بۆچوونە سیاسییەکانی شمیت Schmittلەسەر واتای ناوبراو. شمیت، کە لەم روەوە سەرچاوەی تێۆری ئاگامبێنە، وای بۆدەچوو"ئەوە سەروەرییە لە وڵاتدا ڕەوشی ئاوارتە دەستنیشاندەکات" و لە کاتی جێبەجێکردنیشی کار بە دستور ناکرێت. بۆ ئەوەی ئەو ڕەوشەش وەگەڕبخرێت پێویستدەکات یاسا کاری پێنەکرێت.

بەپێی تێۆری سیاسی شمیت “بەئەوەی سەروەریی سەرپشکبێت پەیوستە ڕەوشی ئاوارتە پیادەبکرێت”. ئامانجی سەرەکی لە بوونی ڕەوشی ئاوارتە، بەپێی تێگەیشتنی فەلسەفی ئاگامبێن، بەئەوەیە دەسەڵات بتوانێت بمێنێتەوە. ئەو دەمەش ئەو ڕەوشە پیادەدەکرێت”ئەوەی پێیدەڵێن مافی مرۆق فەرامۆشدەکرێت، ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی پاراستنی سەروەریی بە ئەو هێزە سیاسییەی لە پشت داڕشتنی ئەو ڕەوشەوەیە سەروەریی سەروەر گشت شتێکە”. شمیت وتەنی، کە بەچوونی ئاگامبێنیشە، ڕەوشی ئاوارتە، کە هەل و مەرجێك دروستیدەکات، ئەو هەلومەرجە ڕێگا بە بە یاسایی یاسا خۆشدەکات. کەوابێت تالیبانەکانی گوانتەنامۆ نە تاوانبارن و نەش بێتاوان، تەنیا دەستبەسەرەکی بێمافن و هیچیتر. ئالێرە شیاویی لە ئاراداییە بە “جیاکردنەوەی زەبری پوخت لە دەسەڵاتێکی بەدەستورکراو”. ئەوەی بە ئاگامبێن لە تێۆری ڕەوشی ئاوارتەی شمیت دا شایانی هەرسکردن نییە ئەوەیە شمیت ڕەوشی ئاوارتە لە کۆنتێکست contextی یاسایدا جێدەکاتەوە.”ڕەوشی ئاوارتە بە شمیت شتێکە لە دەرەوەی کاوس(شێواویی Chaos) و لە کۆنتێکستی یاسایی و سەربازیدا دەمێنێتەوە”. ”تێگەیشتنی شمیت بە ڕەوشی ئاوارتە هەوڵێکە بە جیاکردنەوەی نۆرم (ڕێسا norm) لە بڕیار”. شمیت وایلێکدەداتەوە هەڵپەساردنی یاسا مەرجی مانەوەی سەروەریی سیاسییە. ئەم هەڵپەساردنی یاسایەش بە پاراستنی سەروەرییە نەك شتێکی تر. هەموو ئەوەش کە لەم ڕووەوە دەکرێت بە ئەوەیە سەروەری(رابەری) سیاسی وڵات بمێنێتەوە.

هەرچی والتەر بنیامین Benjaminە، کە ئاگامبێن لەمەوەوە دیتنەکانی بەهەندوەردەگرێت، لەو باوەڕەدایە”ڕەوشی ئاوارتە ڕەوشێکی بە یاسایە”. ئەم ڕەوشە بنیامین وتەنی “بە خستنەگەڕی زەبرێکی پوختی شۆڕشگێڕانە بەکاردەبرێت. ئەمەش ڕەوشێکی تازە لەگەڵ خۆی دەهێنێت کە بە یاسای دەخاتەوە”. ڕەوشی ئاوارتە لە زەینی سیاسی ئاگامبێن ئەوەش دەگەڕێنێت”ئەوەی لە دەرەوە و ناوەوەی یاسایە تەنیا دەسەڵاتە و ڕەوشی ئاوارتە دەکارێت باری یاساڕێژی بگۆڕێت و پێشێلیش دروست بکات. هاوکات ڕەوشی ئاوارتە نە لە ناوەوە و نەش لە دەرەوەی سێستەمی مافە”. هاوکات ئاگامبێن پێی بە ئەو ڕاستیەش دەبات کە”دەسەڵات لە کاتی قەیرانا یاسا و هێزی خۆی بەکاردەبات و لەم بارودۆخەشدا زۆر ئاسایییە مافی هاوڵاتیتی و تاك ژێرپێبخرێن. ئەمەش لەبەرئەوەی ڕەوشی ئاوارتە ئەو ڕەوشەیە کە زەنی بە یاسای لەناو یاسا شوێن بە خۆی دابیندەکات”.واتە، ڕەوشی ئاوارتە دژی دەوڵەتی یاسایە. ئاگامبێن ئەوەشمان پێڕادەگەڕێنێت”ناواخنی بیۆسیاسی Biopolitics ڕەوشی ئاوارتە ئەو کاتە دەردەکەوێت ماف لەگەڵ شتی

ژیانیدا لە پێکداداندا بێت". ئەمەی باسکرا ڕەوشێك دێنێتە پێشەوە ستاتۆس(قەوارەی) ی یاسای تاك هەڵدەوەشێنێتەوە و بارێکی یاسایی تر بەرهەمدەهێنێت ناچێنایەتی دروستکەرە.واتە،"ڕەوشی ئاوارتە یاسایەکی تایبەت نییە وەك یاساکانی جەنگ، بەڵکو لەگەڵ ڕەوشی ئاوارتە بار(ڕەوش) ێك دێتە پێش مافەکان بەرتەسك و سنوردار دەبن". ئاگامبێن بۆئەوەی وێنەیەکی پانۆرامایمان لەسەر ڕەوشی ئاوارتە بەرچاوبخات لە ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانییەوە دەستپێدەکات تا دەگاتە سەردەمی ناپلیۆن لە فەرەنسا و دواتر دێتەسەر دەم و وەختی جەنگی جیهانی دوو و نموونەکەشی هەردوو رژێمی هیتلەر و مۆسۆلینییە کە فۆرمێکی یاساییان بە ڕەوشی ئاوارتە دا. ئاگامبێن پێشیوایە"کۆماری وایمارWeimar Republic بەدرێژای 12 ساڵ لەڕووی یاساییەوە ڕەوشی ئاوارتەی پیادەکردوە". ئەوەی تایبەت بەم لایەنە زێدە گرنگە سەرنجی بخرێتەسەر ئەوەیە لەڕووی تیۆرییەوە"ئاگامبێن جیاوازی لەنێوان ڕەوشی ئاوارتە و دیکتاتۆریی دا دەکات" و پاشتر دێتە سەر بارودۆخی دوای ڕووداوەکانی 11 ی 9 لە ئەمەریکا و وڵاتانی هاوچەرخی ڕۆژئاوایی و هەما بە ئەوە دەکات کە چۆن مافەکانی تاك لەژێرسایەی ئەو ڕەوشی ئاوارتەیەی ئەو ڕووداوانە دروستیانکرد بەئاگاییەوە فەرامۆشکران. بەپێی جیهانبینینی فەلسەفی ئاگامبێن"بۆ ئەوەی ڕەوشی ئاوارتە شیبکرێتەوە مەرجە واتای پێویست necessity شیبکرێتەوە".ئاگامبێن بە ئەو مەبەستە مێژووی کۆن و نوێی ڕۆژئاوا هەڵدەداتەوە تادەگاتە ڕووداوەکانی 11 ی 9 لە ئەمەریکا. بەئەوەی شتەکان ووردتر نیشانبدات بە ئەو مەبەستەش گەشتێك بەناو ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی کۆندا دەکات و ئەو حاڵەتە نیشاندەدات کە یاسا لەگەڵ پێویستیدا کاریکردووە. مەبەستی ئاگامبێن لەمە ئەوەیە کە ڕەوشێك دێتەپێشەوە شیاوی بە ئاوارتەیی یاسا مسۆگەردەکات. ئاگامبێن تێبینی ئەوەشی کردوە سیاسییەکان لە سەردەمی نوێدا گەر پێویستی بە ئەو مەبەستە لەئارادابووبێت یاساشیان هەڵوەشاندۆتەوە و، پێشیوایە ئەمە بووە بە مێتۆدێکی سەرەکی بۆ دەسەڵاتی سیاسی و بەکاریشی بردووە تا لە بەڕێوەبردن بەردەوامبێت. ئەمەش ڕێك یەکگرتنەوەی تێزی سەرەکی فەلسەفیی ئاگامبێنە لەگەڵ پەتای کۆرۆنا کە دواتر، لە بەشەکانی تر، زۆر بە وردی لەسەری دەوەستین.

وەهای ئەوەی وترا، گرنگترین خاڵێك سەبارەت بەوەی لایسەرەوە هەمای بەکرا، بەپێی ئاگامبێن، ئەوەیە کاتێك سیستەمە سیاسییە دەمۆکراسییەکان بەیانی ڕەوشی ئاوارتە دەکەن لە دوای ئەوەوە ئیدی جیاوازی لەنێوان سیستەمی دیکتاتۆری و دەمۆکراسی دا نامێنێت و، پێداگیری لەسەر ئەوەش دەکات شێوازی بەڕێوەبردن لە وڵاتانی

هاوچەرخ ووردەووردە خۆی لە ئیدارەسازی نزیکدەکاتەوە تا ماف و یاسا. ئەو کاتەش سێستەمە سیاسییە دێمۆکراسییەکان”ڕەوشی ئاوارتە رادەگەیەنن(لێرە دەشێت مەبەستەکە حکومەتی سەربازیی یان پیادەکردنی ئەحکامی عورفیش بێت) جیاوازیەکی ئەوتۆ لە نێوان سێستەمی سیاسی دێمۆکراسی و دیکتاتۆری دا نامێنێت. باشە خۆ گرنگە بزانین کە بڕیار لەسەر دۆخی ئاوارتە دەدات؟کێ ئەو مافەی هەیە؟ چۆن بارودۆخی نەخوازراو سەرهەڵدەدات؟

بە شیکارکردنی ئەو پرسیارانە ئاماژە بەوە دەکەین کە ئاگامبێن سەبارەت بە ڕەوشی ئاوارتە، بە پێچەوانەی شمیتەوە، خاوەنی تیۆرییەکی فەلسەفی-سیاسی خۆیەتی و بابەتی ڕەوشی ئاوارتەش دەکات بە مەحەکی دادوەری بەسەر چۆنیەتی کارکردنی دەسەڵات و خاڵی جیاکارەش لە نێوان دوو مۆدێلی دەسەڵات: دێمۆکراسی و تۆتالیتاری. بۆ ئەوەی ئەم هزرەڤانە تیۆرییەکی تایبەت بە ڕەوشی ئاوارتە دابهێنێت بێگومان پەیوستی بەوە دەبێت بە تونێلی گفتوگۆ تیۆرییە سیاسییەکانی پێش خۆیدا تێپەڕێت هەروەك لایسەرەوە هەمای بەکرا، لەو بڕینەدا دەستبەرداری بۆچوونە سیاسییە-فەلسەفییەکانی خۆی نابێت. بە ئاگامبێن گرنگە ئەمە لەوە تێبگەین لەو شوێنەی ڕەوشی ئاوارتە پیادەدەکرێت ماف ژێردەکەوێت و ئەو سەربەخۆییەش دوو دەسەڵاتە سەرەکییەکەی(تەشریعی و جێبەجێکردن) کە مۆڵگەی دێمۆکراسی کاری لەسەر دەکات ئاوادەبێت. لێرەدا بینینی ڕەوشی ئاوارتە وەك ئامرازێکی دەسەڵات هزرەکی یاسایی لە پشتەوەیە، ئەو هزرەش یاساناسان و مافناسان بناغەی بۆ دادەنێن، هەروەك ئەوەی شمیت پێشتر بۆ رژێمی نازی کردووە. بەم جۆرە، بە یاسای جەوهەری ڕەوشی ئاوارتە دەسازێنێت. بۆیە لە دیدی تیۆرییەوە هزری سیاسی بنجامین لە تەك شمیت، کە کاربەدەستی سیاسی و یاسازانی دەسەڵاتی نازی بووە، یەکناگرنەوە، ئەمەش لەسەر ئەو بنەمایەی کە شمیت وایتێدەگات کاتێك ڕەوشی ئاوارتە دێتەئاراوە دەسەڵاتی سەروەری لە وڵاتدا بەدەست تاکە کەسێکەوە دەبێت و هەر ئەو کەسەش بۆی هەیە دۆخی وڵات دیاریبکات، یاساش، بەدەنیاییەوە، پارێزراوە لەڕێگای بە یاساییەوە. بێمافی تاکەکان سەرچاوەی کێشەکانە لای ئاگامبێن و ڕەوشی ئاوارتەش ئەو بێ مافییە بەرجەستەدەکات. بێ مافەکان خاوەنی ژیانێکی رووتن bare life/ la nuda vita. بەواتایەکیتر ڕەوشی ئاوارتە ڕەوشی هەڵوەشانەوەی ماف دێنێتەپێشەوە. کۆرۆنا کە وایکرد بخزێینە ناو ماڵ و ژوورەکانمانەوە ئاماژە بوو لەسەر سەرلەنوێ سازاندنەوەی بێ مافی لە رۆژئاوا. ئەمە یەکەم جاری نییە لەناو سێستەمی سیاسی رۆژئاوا بێمافی بە یاسایی دەکرێت. ئەم زیانە یەك لایەنی نییە. ئاگامبێن لەرێگای تیۆری ڕەوشی ئاوارتەشەوە”رەخنەی

کولتووری سیاسی رۆژئاوا دەکات و ئەوەشمان بیردەهێنێتەوە کە رۆژئاوا سەرنجی ئەوە نادات پێوانەکانی لەدەستداوە و ئەمەش، بەپێی تێگەیشتنی ئاگامبێن، وادەکات رۆژئاوا نەکارێت وانەی دێمۆکراسی بە کولتوورەکانی تر بڵێتەوە”. ئەمە کە خەمێکی فەلسەفی جوانی ئاگامبێنە لە دووتۆی ئەو نووسینانەش هەوێنیداناوە بە پەتای کۆرۆناوە تایبەتیکردوون.

هۆمۆساکەر : بەسیاسیکردنی ژیان، بەسیاسیکردنی مەرگ

هۆمۆساکەر(مرۆڤی پیرۆز Homo sacer) بەشێکی تر لە تێزی بیۆپۆلیتیك لە فەلسەفەی سیاسی ئاگامبێن پێکدێنێت. هۆمۆساکەر بەپێی یاسای رۆمانی کۆن ئامادەبوونێکی کۆمەڵا یەتی ه□ بووە. ئەو مرۆڤەیە تاوانێک دەکات و دەبێت بە هۆمۆساکەر. ئەوەی ئەم مرۆڤە بکوژێت سزا نادرێت و کارەکەشی ب□ تاوان ل□ قەڵەمنادرێت. هۆمۆساکەر مرۆڤیێکی بێمافە و یاسای ل□ پشت نییە و هەر وەك بێمافیش لە کۆمەڵگە ژیان بەسەر دەبات. ئەم کەسە خوێنی حەڵالە و لەسەر کوشتنی کەس سزا نادرێت. لەبەرئەوەی بوونی دەکەوێتە دەرەوەی یاسا هیچ بەرپرسیاریەکی رەوشتی و یاسای ناکەوێتە ئەستۆی بکوژەکەیەوە. ئاگامبێن لەئێستادا ئەم واتایە بۆ هێرشکردنە سەر سیاسەتی هاوچەرخی رۆژئاوایی بەکاردەبات. بەم شێوەیە هۆمۆساکەر لە کۆمەڵکەکانی ئێمە دەکرێت کوردێك بێت لەکاتی ئەنفالەکان بۆ بەعسیەك، موسڵمانێك بێت لەدەمو□ختی رووداوەکانی 11/9 بۆ ئەمەریکاییەك، رەشپێستێکی ئ□فریقای ،پێش ماندێلا، بێت بۆ سپیپێستێك، ئێزدیەك بێت بۆ داعشێك، جوولەکەیەك بێت بۆ نازیەك یان فەلەستینییەك بۆ ئیسرائیلییەك، کۆمۆنیستێك بۆ فاشیستێك. ژیانی ئەم کەسە دەچێتە خانەی”ژیانێکی ناچۆنایەتییەوە، ئەم ژیانە ناچۆنایەتییە ئاگامبێن بە” zoe” ناویدەبات و ئەوەش کە ژیانێکی چۆنایەتی دەژیت بە” bios ” ناودەبات. ئاگامبێن “لەسەر بناغەی دابەشکردنی ژیان بەسەر ژیانی چۆنایەتی و ژیانی ناچۆنایەتی(ژیانی رووت ، ژیانی سروشتی) دا ئەوەش راڤەدەکات کە ژیان هەمیشە بووە بە بابەت”، ئوبژێکت Object، بووە بەو شتەی پێیدەڵێن سیاسی political. ئەو شێوە دابەشکردنەی لایسەرەوە ئاماژەی پێکرا، کە لە یۆنانی کۆندا سەبارەت بە ژیان هەبووە، لەئێستادا بەوجۆرە نییە. ئاگامبێن وتەنی، ئێستا “ژیانی مرۆڤ بەسیاسیکراوە ئەمەش وایکردوە جەستە بەسیاسیکرێت” بۆیە ناشێت جیاوازی لەنێوان ژیانێکی رووت و ژیانێکی چۆنایەتیدا بکرێت. ژیانی چۆنایەتی بوونی نییە خودی جەستەش بەشێکە لەو شتەی دەسەڵات قۆرخیکردوە. لێرە، لەناو ئەم

تەریی، دەکرێت باس لە سەروەریی سیاسیش بکرێت، چونکە سەروەریی سیاسی هەوڵێکە بۆ قۆرخکردنی ژیان، بە دەستگرتن بەسەر ژیانی خود دا. بەپێی ئاگامبێن لەسەر ریتمی فەلسەفی فوکۆ لە نووسینی "مێژووی سێکسگەرایی" قسە لە بیۆپولیتیك دەكات، لەوەی کە چۆن سیاسەت کەوتۆتە ناو ژیانی سروشتی مرۆڤەوە، مەرگ بەسیاسیکراوە(بەسیاسیکردنی مەرگ The Politicization of death)، جەستە پیرۆزکراوە و لەرێگای ئەوەشەوە ژیان بەسیاسیکراوە(بەسیاسیکردنی ژیان The politicization of life).

ئاگامبێن لەو شوێنەی دیدی بیۆپولیتیکی فوکۆ بەکاردەبات، "ژیانی سروشتی مرۆڤ و مەودای مەدەنی گشتی (the polis) بەرباسدەخات و دەیکات بە بناغە بۆ سیاسەت". ئاگامبێن "پێشوایە ئەرەنت بە بیست سالێك پێش نووسینی "مێژووی سێکسگەرایی" فوکۆ قسەی لە بیۆپۆلیتیك کردووە کەچی فوکۆ لەو پەرتووکەیدا ناگەڕێتەوە سەر ئەرەنت".

هۆمۆساکەر لە زەینی ئاگامبێن بابەتی سەروەرییش دەگرێتەوە. ئەم سەروەرە دەکرێت پادشایەك یان قەیسەرێك یاخود سەرەکێك بێت کە یاسای بەدەستەوەیە. ناوبراو جاریوایە لە ناوەوەی یاسایە و جاریواشە لە دەرەوە. لەسەردا قسەی ئاگامبێن لەو دەسەڵاتەیە سەروەریی بەدەستەوەیە و بەو جۆرە بەکاری دەبات کە پێویستیەتی. بەپێی شیکردنەوەکانی ئاگامبێن"سەروەر ئەو کەسەیە بڕیاردەدات کە ببێت بە هۆمۆساکەر" و کێش لەناوەوە یان دەرەوەی کۆمەڵگە بژیت. هەر ئەم کەسە، سەروەری سیاسی، بڕیاری ئەوەشی بەدەستە"کە ژیانێکی چۆنایەتی بژیت"، چ مافێك بە ژیان بدرێت و خود لەناو ژیانا چۆن بژیت.واتە، ئەوەی چارەنووسی هۆمۆساکەر دەستنیشاندەکات کەسی سەروەرە، سەروەر یان سیاسییە یان دادوەری شارە یاخودیش سەرەکی وڵات. ئاگامبێن کە لەسەر رەوتی ئەریستۆ "جیاوازی لەنێوان ژیان و ژیانی باش، ژیانی بەچۆنایەتیکراوی سیاسی bios و ژیانی رووت(سروشتی) zoe دا دەکات" بە ئەوە دەچێت "یاسا توانیویەتی دەسەڵات والێبکات دەستنیشانی ژیان بکات".واتە ئەوەی ژیان دیاریدەکات سیاسەتە، بەهۆی ئەم دابەشکردنە ئەریستۆیشەوە قسە لە پەیوەندی نێوان ژیان و سیاسەت دەکات و ژیانیش لە شار، لە شارە رۆژئاواییەکان ژێرپرسیاردەخات. بەسیاسیبونی ژیان کە هەنووکە دەگرێتەوە هەنووکە بەسیاسیکراوە، هەنووکە جیاوازی لەنێوان هاوەڵ و دوژمندا نابینرێتەوە، هەنووکە دروستکەری هۆمۆساکەرە، کە دەکرێت بەبێ لێپرسینەوە بکوژرێت یان بکرێتە قوربانی، لەهەر شوێنێک بێت. لە هەنووکەدا هۆمۆساکەر دەشێت تووشبووەکی کۆرۆنا بێت کە لاشەکەی وندەکرێت، کە مەرگی بەسیاسیکراوە، لەناو ژیانێک کە ئەویش بەسیاسیکراوە.

سەرنج: لەم بەشە زۆر بە کورتی تەلاری هزری ڕەوشی ئاوارتەمان باسکرد کە گرنگی بە تێگەیشتن لە تێۆریزەکردنەکانی ئاگامبێن سەبارەت بە پەتای کۆرۆنا هەیە و لە بەشی داهاتووش دێینەسەر گفتوکۆی ناوەڕۆکی نووسینە فەلسەفییەکانی ئاگامبێن تایبەت بە کۆرۆناڤایرەس و شێوازی یەکگرتنەوەی چوارچێوەی هزری بیۆپولیتیك و پەتای کۆرۆناڤایرەس و ئەو بارە نائاساییەش پەتای ناوبراو سازاندی. کار بۆئەوەش دەکەین بەکورتی ئەوە بخەینەڕوو کە ڕەوشی نائاسای- دۆخی ناچاری- State of emergency لە ڕەوشی ئاوارتە State of exception ئەویش لە ناچاری نەتەوەیی National Emergency جیاوازە.

ئازاد حەمە

ماویەتی........................

[بۆ خوێندنەوەی بەشەکانی تری ئەم بابەتە کلیکی ئێرە بکەن ....]()

دیستانس لە دوژمنە نادیارەکە -4- … ئازاد حەمە

بەشی چوارەم

- **لە دیستانسی ئەندازەییەوە بۆ دیستانسی کۆمەڵایەتی :**

لەژێرسایەی پەتای کۆرۆناڤایرەس زاراوەناسی (Terminology) بە خشکە ئیشی خۆیدەکات و ڕۆژانە بە زاراوە و وشەی نوێ دەماناسێنێت و لەگەڵ مانا و بەکاربردنەکانیشی دەمانگونجێنێت. بەپێی ڤایرەسناسەکان لە ئێستادا باشترین شتێك دەشێت بۆ خۆپارێزی شانبەشانی ڕێکارییە تەندروستییەکانی تر جێبەجێبکرێت دیستانسە (دووری، نێوان، بەین)(Distance)، ئەڵبەتە دیستانسی جەستەیی (فیزیکیی) (Physical Distancing). ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی (WHO) بڕیاری لەسەر دروستکردنی بەینێك داوە لە نێوان کەسەکاندا کە 2 مەترێك بێت لە ئێستاشا لەگەڵ زیادبوونی مەترسییەکان، زانایانی بواری ڤایرەسناسی پێشنیاری زۆرتر لە 2 مەتر دەکەن،

بەڵام سازاندنی ئەم نێوانە زەبری رۆحی و ناخی بۆ تاكەكانی ك□م□ك□ دروستكردووە و هەڵچنینی دیوارەكانی بەین و نێوان زۆرێك لە مرۆڤەكانی دووچاری نامۆی و خەمۆكی كردووە. بەریەككەوتن و دەست لەیەكتردان و باوەشبەیەكتركردن هەمیشە بۆ كەسی ناساغ مانای رۆحی و دەروونی خۆی هەیە، لێ پەتای كۆرۆناڤایرۆس ئێژێت ئەوە قەدەغەیە!

دیستانس لە تێگەیشتنێكی بیركارییەوە بۆ تێگەیشتن□كی كۆمەڵایەتی ئەو گفتوگۆیەیە كە پاندێمی كۆڤید- 19 بەجۆرێكی تر هێنا یەگۆرێ. پەتاكە ئەو وشەیەی خستەناو سێستەمێكی گشتگیری ئەنجامگرانەی زیرەكانەوە. بیریشمان نەچێت كە زۆربەی مایكرۆبایۆلۆژیست و ڤایرۆسناسەكان پێیانوایە ئەم پەتایە ڤایرۆسێكی ژیرە و جوڵەكانی سامناكە و لە دەرەوەی كۆنترۆڵیشە. ئەمە وایكرد كۆرۆناڤایرۆس دروستكەری دووریی□ك□ی (دیستانسێكی) تایبەت بەخۆی بهێنێتەئاراوە،پێوانە بێتەكایەوە و ئەندازە كاری ژماردن بكات. هەر بۆیە دووریی□ ل□ لێكسیكۆنی كۆرۆناڤایرۆس مانای پزیشكی و تەندروستی هەیە، كە لە مانا ماتماتیكییەكەوە سەرچاوە دەگرێت و مرۆڤاكان جێگای ژمارەكان و ئەندازەكان دەگرنەوە. دووریی جەستەكان لەیەكتر ئامانجی پزیشكی تێدایە، كە ئەوەش بۆ ئەوەیە ناسنامەی تەندروستیمان تێكەڵبەیەك تر نەبن، هەرچی كۆرۆناڤایرۆسە ناسنامەی لە جەستەكان وەرگرتۆتەوە. جەستەكان لە چوونە نێو یەكتر Intertextuality دان. جەستەكان لێكدابراو نیین. بەیەك ئاشنان و بەیەكتر شت دەدەن. هەستیان بۆ یەك هەیە و یەكتر بانگ دەكەن، شتی هاوبەشیان هەیە. ئارەزووی یەكتر دەكەن و لەناو یەكتردا وێنابوون دروستدەكەن. مەخابن سیاسەتی تەندروستی تایبەت بەپەتای كۆرۆناڤایرۆس جەستەكان لێكدادەبرێت و دووریی□ش دەخاتە نێوانیانەوە. دووری بۆشایی (Space) دروستدەكات. لەگەڵ كۆرۆناڤایرۆس كە باس لە بۆشایی كرا نەك هەر فەلسەفە، بەڵكو بیركاری و فیزیاش هاتەگۆ. چونكە وشەی بۆشایی ئاقاری تر بە گفتوگۆ دەدات كە بۆشایی لەوێدا تەنیا كۆمەڵایەتی یان جەستەیی نییە هەروه□ك تەندروستی م□ بەستیەتی.

بەواتایەكی بەرینتر، مۆدێلی بیركاری شانبەشانی فیزیك لەم تەنگەژەی پەتای كۆرۆنایە هاتەناوەوە. لە فیزیكدا دوو جۆر چەندێتیی هەیە. “چەندێتیی پێوانەیی (كات، بارستایی، درێژایی) و چەندێتیی ئاراستەدار (هێز و تاودان)”. ئێمە ئێستا لەناو چەندێتیی پێوانەیی□داین. یەكەی پێوانە بۆ دورخستنەوەمان لەیەكتر دەكەوێتە كار. مەتر ئامرازی پێوانەكردنەكەیە. ئەمە مۆدێلی نەهێشتنی سۆز و هەستە بۆ یەكتر، نەمانی ماچ و باوەش و تەوقەیە، كۆتایهاتنی بەریەككەوتنی جەستەییە. وەكیتر، كۆرۆنا شێوازی□كی تاز□ی ل□

چاودەری و قەدەغە و ڕێگری و بگرە ڕێکاری توندی ئاسایشیش دروستکرد کە دەمێکە حکومەتەکان خەونی پێوەدە بینن.
مەبەست، کۆرۆناڤایرۆس وشەی دووریی (دیستانس) لە کردارە ژمارییەکەی خۆی خست و لەبری ئەوەی لە نێوان شتەکاندا هەبن کەوتنە نێوان مرۆڤەکانەوە. دووریی لە دووری ئەندازەییەوە بەرەو دووری کۆمەڵایەتی ملینا. پێشتر بیرکاری باسی لە "دووریی لە بۆشایی دوو ڕەهەند (Dimension)ی یان سێ ڕەهەندی" دەکرد کەچی ئێستا دووریی کەوتەتە دەزەکی ڕەهەندی کۆمەڵایەتییانەوە. دووریی لە ڕەهەندی ماتماتیکییەوە بەرەو ڕەهەندی سۆسیۆلۆژییانە هەنگاو دەنێت. ماتماتیك دەیویست پێمانبڵێت "دووریی نێوان خاڵ و راستەهێڵ خۆی بریتییە لە کەمترین دووری نێوان خاڵەکە و هەر خاڵێکی سەر راستەهێڵەکە" کەچی ئێستا سۆسیۆلۆژیای دووریی لەژێر زەبری کۆمەڵایەتی پێتای کۆرۆنا پێمان دەڵێت دووریی خۆپارێزیی و ئەوی تر پارێزیشە. دووریی لەبری دروستکردنی مەودایە بۆ زەقکردنەوەی بۆشاییەك کە ڕەهەندەکەی سیاسەتی تەندروستی دیاریدەکات. پێتای کۆرۆناڤایرۆس سود لە نەمانی دووریی وەردەگرێت بۆ ئیشکردن، بەباوبوونەوە و تەشەنەسەندنی خۆی، سیاسەتی تەندروستیش بەچاندنی دووریی، کە دیواری هەڵچنراوی نێوان جەستەکانە، کار لەسەر سنوردانان بۆ پێتاکە دادەنێت، بەڵام پێتای کۆرۆناڤایرۆس دوورییەکانی، نێوانەکانی، جارێ لەسەر زەوی هێشتوەتەوە و نەیگەیاندەتە ئاسمان. لەسەر زەوی بەینەکان پەیوەستە لە نێوان مرۆڤەکان بپەوڕێن، کە پێشتر لە نێوان شتەکاندا دیاری دەکران. سیاسەتی تەندروستی و پزیشکی کە گوێ لە سەنتەرەکانی ڤایرۆسناسی و مایکرۆبایۆلۆجی دەگرێت بریار لەسەر دووریی نێوانەکان دەدات. هەنووکە نێوانی مرۆڤەکان ترسناکترە لە نێوانی مرۆڤ – ئاژەڵ یان مرۆڤ – شتەکان (ئۆتۆمبیل، تەنەکە).
کەوابێت لێرە دەپرسین:دیستانسی جەستەیی (فیزیکی) یان دیستانسی کۆمەڵایەتی(Social Distancing) بکەوێتە نێوان کەسەکانەوە؟ بێشەك لە راوێژکارانی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی پێیان باشترە بوترێت دیستانسی جەستەیی تا دیستانسی کۆمەڵایەتیی،ئەمەش بۆ ئەوەی مرۆڤەکان هەست بە بوونی خۆیان، بوونی کۆمەڵایەتییان، بکەن. دیستانسی کۆمەڵایەتی دابڕان و لێکجودابوون لە ئاگایی کەسەکان دروستدەکات و کاردانەوەی دەروونیشیان لەسەر دادەنێت. هەرچی لە دیستانسی جەستەییدایە جەستە لەوە نابێت و لە "ئەوی تر"یش دوور دەبێت و دەکرێت بوونی کۆمەڵایەتی خۆشی بپارێزێت. وەك خوێندن و کارکردن لەماڵەوە،لە دوورەوە. واتە لە دیستانسی جەستەییدا لە پەیوەندیداین بە دابڕاوی. ئەمە داهێنانی پاندێمی کۆڤید -19

یە.ئەم پاندێمیە دەخوازێت دوورربەدوور لەتەکیەکدا بین. نێوان یەکماندەخات نەك پێوەکەو□ بوون.
حەیف ئەو دەمەی بۆشایی دەکەوێتە نێوانمانەوە ئیدی ئێمە لێك دادەبردێین. لێکدابران تەنیا کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکو جەستەیشە. بۆشایی لێکماندەکاتەوە و نێوان دەخاتە بەینمانەوە. بەینمان تێدەکەوێت و پەیوەندی لێکدەترازێت. لە فیزیادا هەروەك بیرکاریش هەموو دوورییەك ئاراستەی خۆی هەیە. کە باس لە بۆشایی دەکەین جێیەك ئامادەیە. شوێنێك کە خۆی لە بەرفرییدا دەبینێتەوە. واتە رەهەند (Dimension) بوونی هەیە و خودی رەهەندیش لە فرە رەهەندیدایە. کۆرۆناقایرۆس دەخوازێت شوێن دیاری بکات، جێ دەستنیشان بکات و لە بێ سنورییەوە بیبات بەرەو سنورداریی.
رەهەندی بۆشایی لەسەر دەستی فیزیاناسان لە "سێ رەهەندییەوە (بەرزی، درێژی، پانی) بەرەو چوار رەهەندی" دەچێت. "جێی (شوێن) کە سێ رەهەندییە لەگەڵ کات کە یەك رەهەندییە پێکەوە چوار رەهەندییەك پێکدێنن" کە ئەوەش جێکات Spacetime دروستدەکات.
ئەڵبەتە بۆچوونی فەیلەسوفان و بیرکاران و فیزیاناسان بۆ بۆشایی لە زۆر لاوە یەکناگرنەوە بەتایبەت لەو شوێنەی کە فەلسەفە دەیەوێت بزانێت بۆشایی بوونە یان نەبوونە، لێ فەلسەفە لەوە حاڵییە کە بۆشایی دەکەوێتە نێوان شتەکانەوە. ئەو دەمەش ئەمە روودەدات بۆشایی تەنیا نییە و لە پەیوەندیدایە. ئێستا کۆرۆناقایرۆس ئەو پەیوەندییە دەخوازێت بقرتێنێت. ئەم گفتوگۆیە کە دەچێتە خانەی فەلسەفەی کاتەوە دوو زانای سەدەی 17 ، نیوتن و لایبنتز Leibniz، رۆلیان لە بەرەو پێشەوەبردنی ئاقاری گفتوگۆکان، لەمەر کات و بۆشایی، دیووە. بۆ نیوتن جیاوازی لە نێوان " جووڵەی سرەوت و جووڵەی نەسرەوت" دا نییە. " لەو شوێنەی سرەوت نەسرەوتە بۆشایی هەر دەمێنێتەوە". هەرچی ب□ پێی لایبنتزە "بۆشایی پەیوەندی نێوان تەنەکانە". بەم شێوەیە ناجۆری و ناهاوشێوەییەك لە بینینی ئەم دوو زانایەدا هەیە. نیوتن "بۆشایی یەکساندەکات بەو پەیوەندییەی ل□ نێوان شتە مادییەکاندا "هەیە. ئەمە بۆ لایبنتز وەك خۆی هەرسنابێت، چونکە لایبنتز وايدەبینێت کە "بۆشایی ئەو کاتە هەیە کە تەنەکان جێگا داگیردەکەن و دەبێت ل□ تەنیشت یەکیشەوە بن ئەگەرنا بۆشایی بوونی نییە". بۆشایی لای نیوتن "جێگایەکی رەهای هەیە و بوونی پێویست ناکات بە شتێك پربکرێتەوە". بەم شێوەیە بێت ئێستا ئێمە زۆرتر لەناو بیردۆزەکانی لایبنتز دەژین تا نیوتن.
کەواتە، ل□ بەر رۆشنایی ناسنامەی بایۆلۆجی پاندێمی ک□قید – 19 ناسنامەی رەوشتی و ناسنامەی تەندروستی خۆمان دادەرێژینەوە و لە جەنگی پزیشکی و تەندروستییەوە بەرەو جەنگی فیزیایی و ئەندازیی

ملدەنێین. ئەم جەنگە بۆ خۆڕاهێنانی تاکیشە لەسەر لە ماڵەوەبوون بە پاساوی پاراستنی تەندروستی، تەندروستی جەستەکرا بە خەمی هەمووان. هەموان بووینە کۆیلەی جەستە و جەستەش نایەوێت ئەوە ببینیت کە نابینرێت یان جارێ نەبینراوە.

- **دوژمنی نادیار/ بینینی نەبینراو**

گۆی زەوی دوژمنێکی هاوبەشی بۆ دروستبوو کە هەموو پێکەوە لەسەر ناونانی بە پاندێمی کۆڤید – 19 ڕێککەوتین، هەر هەمووش کەوتینە جەنگەوە لەگەڵ ئەم دوژمنە نادیارە. لە ماڵەوەبوونمان کردە سەنگەری بەرەکانی ئەو جەنگە زۆرەملێیەی بەسەرمانا سەپێندرا دژ بە “”دوژمنی نادیار Invisible enemy“”. بە ئەوەی بچێینە بەرەکانی جەنگ، بە وەگەرخستنی تانك و تۆپ و ڕۆکێت کەوتینە بەزاندنی ئەم دوژمنە گەردوناوییە. سەرسامکەر نەبوو کە ترامپ وتی “من سەرۆکی کاتی جەنگم لە شەڕی کۆرۆناڤایرەسدا” (wartime president in coronavirus battle). هەندێك ناویاننا “”دوژمنی نادیاری هاوبەش common invisible enemy“”، چونکە دوژمنی کۆیە، دوژمنی پێکەوەبوون و رابەری دابران و جوداکردنەوەکانە لەگەڵ ئەویتر و لەگەڵ خودی خۆشمانا. لە تەك ئەویتر دووچاری نەناسی کردین، لە تەك خۆمانا خستمانیە ململانێ و گومانکردن لە پاکوخاوێنی خۆمان. بەم شێوەیە، نادیاریی (نەبینراوی) Invisible کۆرۆنا چیمان لە داوادەکات؟ کۆرۆنا داوای ئەوەمان لێدەکات ببڕینە قۆناغی دیارەوە (بینراوەوە) (Visible) یان دان بە بوونی ئەو دیوارە بهێنین کە لەنێوان دیار و نادیاردا هەیە؟ بۆ هاتنی ئەم میوانە نائازیزە نەبینراو بووە بینراو و بەشایی نەوانیشان نەما و شوێنێکیش بۆ نەبینراو لە بوونمان لە ئامادەبوون کەوت. بۆ ئەوەی وتنەکانمان پتر فەلسەفی بکەین و دەزی دیار(بینراو) لەناو نادیار(نەبینراو) و بەپێچەوانەشەوە راڤەبکەین، بۆ ئەو مەبەستە، دەگەڕێینەوە لای بیرمەندی فەنۆمێنۆلۆژی فەرەنسی مێرلۆ – پونتی Merleau-Ponty کە لەم ڕووەوە جێپێی تێرامانەکانی وننابن.

لێرە، لەو توێژینەوەیەی ناوبراوەوە دەستپێدەکەین کە بەناوی “”چاو و ڕۆح”” نووسیویەتی و تیایدا هەندێك پرسیار دەکات کە پێشتر لە پەرتووکی “فەنۆمێنۆلۆژیای درك” دا کردونی: “پەیوەندی دژەگەرای نێوان بینین (روئیا) و بابەت؟ ئەو روئیایەی ناسنامەی گشت جەستە و جیهانێك

دیاریدەکات"؟پرسیارەکان وادەکەن مەرلۆ – پونتی "پەیوەندیەك لە نێوان جەستە و جیهان دروستبکات کە جەستە نەتوانێت دەستبەرداری جیهان بێت " بەجۆرێك " گشت جیهان دەشێت لە جەستەدا خۆی بەرجەستە بکات". ئەزموونی جەستە لەرێ ئەزموونی دانەبڕاوە لەنێوان شت و خود دا. بەمجۆرە جەستە لای مەرلۆ – پونتی دەتوانێت ببینرێت و ببینێت".
مەرلۆ – پۆنتی لەم کارەیدا باوەریشی بەوەیە "درکی حیسی جیهان بە بینین دەستپێدەکات و سەرەتای ئەم بینینەش جەختکردن دەبێت لە رووی جیهان. واتە "درکی حیسی بەهۆی بینینەوە مسۆگەردەبێت". ئەوەی تایبەت بەم لایەنەش مەرجە سەرنجی بخرێتەسەر ئەوەیە کە بەهۆی بینینەوە درکی جیهان دەکەین. لەم حاڵەتەدا "چاو درکی جیهان دەکات. کۆرۆنا دەزەکی هەناوەتە پێشە کە جیهانی درکپێکردن بکەوێتە ناو زەینی نەبینراوەوە، ئەو جیهانەی کە تیایدەژین و خەریکە دەکەوێتە دەخی لەبیرچوونەوەوە، کە ئەوەش وادەکات نەکارین ئەو جیهانە وەك بینراو پێیپەبەرین. لەم حاڵەتەدا "جیهانی درکپێکردن" پێچەوانەکەی بەرهەمدەهێنێت. "تەژیانی ژیان" یش دووچاری ئەستەمی بینین دەبێت. بۆیە سەرنجڕاکێشانە پاندێمی کۆڤید-19 بینینمانی لە بینین خست. یان کۆرۆناڤایرۆس مافی بینینی سنووردارکرد. تەنیا ڤایرۆسناسەکان، شارەزایان لە ئەپەدیمی، درمناسی (Epidemiology) ، ئەو مافەیان پێبەخشراوە ببینن.
میرلۆ – پونتی لە بەشەك لە قسەکانی پشتگیری لە وتنەکی پۆل ڤالێری Paul Valéry دەکات کە "وێنەگر جەستەی خۆی ئامادە دەکات" و ئەوەش بە ئەستەم دەزانێت کە "چۆن مرۆڤ دەتوانێت رۆح وێنەبکات". بەس ئەم پرسەیە جیهان دەکات بە وێنە و "ئەوەش کە وێنە دەدات بەدەستەوە چاو و دەستە". کەواتە لەرێ وێنەگر دەبێت بە مایکرۆبایۆلۆژیست کە دەکارێت نەبینراو بخاتە ناو پرسەی بینراوەوە. گەر لەسەر رەوتی هزرەڤانی میرلۆ –پونتی سەبارەت بە هەمان بابەت بەردەوامبین دەپرسین: "شتی بینراو چییە؟ ئەو شتە چییە کە شت دەکات بە بینراو؟ بینراویی شت چییە؟ لەرە مەرلۆ – پۆنتی جەختدەکات کە "مانا بینراو نییە" و بەهۆی ئەوەوە نەبینراویش دەستنیشاندەکات. بەس ئەوەش روونەدکاتەوە کە "بینراو دژە جەمسەری نەبینراو نییە"، چونکە "بینراو بەشێکی لە نەبینراویی تێدا ئاخنراوە". واتە بینراو نەبینراو لەخۆیدا کۆدەکاتەوە.
مەرلۆ – پۆنتی ئەمە بەوە لێکدەداتەوە کە" نەبینراو

بەچوونەکی دژە نهێنیانەیە بۆ بینراو"، بەڵام"مێرلۆ- پۆنتی بەراووردکارییەکان لەنێوان بینراو و نەبینراو پەسەند ناکات"، چونکە بەراووردکارییەکان بوونیان نییە. ئەمەش بە ئەم بیریارە فەرەنسییە ئەوە دەگەیەنێت کە "بینراو بناغە بۆ نەبینراو دادەنێت". کەواتە کۆرۆناڤایرۆس لێرە نەبینراوە، لە مەحکومە بە بینین. خودی ناوەکەی بەڵگەیە لەسەر بینینی. ناونانی سەرچاوەی بینینەکەیەتی. بینراوە بۆ کێ؟ لە کوێ؟ بۆ ڤایرۆسناس و لە ئەزموونگەکانی درمناسی دا ئەوە کراوە.

بەقسەی مێرلۆ – پۆنتی "بەئەوەی لە بینراو تێبگەین پێویستە لە پەیوەندی بینراو بە نەبینراو تێبگەین". "بینراویش بەوە لەقەڵەم دەدات کە شتێکە لێرە نییە، ئەو شتەیە کە دوورە". گومانیش ناکات "بینراو یان بریتییە لەو ئیدیایەی گشت کەسێك هەیەتی بەخۆی یانیش ئەوەی ئەویتر لەپێناو تۆدا هەیەتی". ئەڵبەتە پەیوەندی نێوان بینراو و نەبینراویش واشیدەکاتەوە کە "نەبینراو تەنیا نەبینراو نییە". "بینراویش دەشێت ئەو شتە بینراوە بێت کە بۆ من بینراوە، یان بۆ کەسێکی تر بینراوە، دەشکرێت ئەو شتە بۆ ئەو بینراو بێت و بۆ من نەبینراو بێت". تەنانەت باوەڕی بەوەشە کە "نەبینراو چاڵەکە لە بینراو دا". هاوکات هەموو بینراوێك وەك نەبینراوێك دەبینێت "ئەمەش بەو مانایە نایەت کە بینراو و نەبینراو ناکۆکن". مێرلۆ- پۆنتی ئەمە بەسەر درك و نادرك، ئاگای و نائاگایشا پەیڕەودەکات. هەروەها مێرلۆ – پۆنتی "نەبینراو وەك ئەو شتە دەبینێت کە ئێستا بینراو نییە"، لێ دەکرێت لە شوێنێکی تر خۆی دەرخات. ئەمەو پێیشوایە "نەبینراو وەك هیچ وایە، هیچیش نە لە نەبینراو زیاترە و نەش کەمتر". ئەڵبەتە"پەیوەندی نێوان جیهان و بوونیش وەك پەیوەندی نێوان بینراو و نەبینراو دەبینێت". پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە گفتوگۆی مێرلۆ – پۆنتی تایبەت بە بینراو و نەبینراو لەهەندێك شوێن لەگەڵ "ئۆنتۆلۆی دەکارت رووبەروودە بێتەوە"، کە لێرە بواری وەستانمان لەبارەیەوە نییە.

سەرباری ئەوە، مێرلۆ- پۆنتی لەم بەرهەمەیدا "جەستە دەکات بە شتێك دەکەوێتە نێوان جیهانی دەرەوە و ناوەوەی "من" ەوە، جەستە ئیدی شتێکی بابەتی یان دەرەکی نییە، بەڵکو لەنێوان بابەتی و خودیدایە"، ئەمەش لەبەرئەوەی کە "جیهان بەلەمەولا ، بەبۆچوونی مێرلۆ – پۆنتی، جیهانێکی بابەتی تاك نییە". بە مێرلۆ – پۆنتی ئەوەش پرسیارە کە "ئایا جیهانی دەرەکی لەودیو ئاگایمیانەوە بوونی هەیە؟ باشە گەر هەشبێت دەتوانین

جیهان لە دەرەوەی ئاگایمان بناسین؟" بەخەی ئەوەی مەرلۆ – پۆنتی دەیەوێت بیکات پێشنیارکردنی لێکدانەوەیەکی ئۆنتۆلۆژیانەیە لەمەڕ بوون لە جیهاندا. پرسیاری "بوونی جیهان مانای چییە؟" بە مەرلۆ – پۆنتی پرسیارێکی فرە بە ماهیەتە. ئەم پرسیارە لای ئەم هزرڤانە بە ناواخنە، چونکە "پرسیارە لەسەر مانای بوون". پرسیارکردنی ئەم هزرڤانەش لەسەر مانای بوون لە جەختکردن لە بوونی خودی بوون گرینگترە. وەکیتریش "عەودالەبوونی مەرلۆ – پۆنتی بەدوای مانای بوون دەیباتەوە شوێنێك قسە لە واتای خود (سوبژەکت) و بابەت (ئوبژەکت) یش بکات".

پووختە، بە کەمکردنەوەی مەترسییەکانی کۆرۆناڤایرۆس بریار لەسەر دروستکردنی بەینی کۆمەڵایەتی لەنێوان کەسەکان لە کۆمەڵگە ، لە شوێنە گشتی و تەنانەت ناو ماڵەکانیش درا. تاکەکان لە ماڵەکان، ماڵ کە بووە ئۆفیس و کارگە و یاریگای بچووك، کە لە دۆخی کەرەنتیندان ویستی تەندروستیان بەسەر ویستەکانی تردا سەپاند و ئەو بەینەیان خستە نێوان خۆیانەوە کە سیاسەتی تەندروستی دایڕشت. ئەمە دانپیاهێنانە بە بینینین. بەینی کۆمەڵایەتی بە کەمکردنەوەی پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە شوێنە گشتییەکان و وەستاندنی جوڵە هەوڵەکە بە دورکەوتنەوە لە بینراو. بەینخستنە نێوان کەسەکانەوە دانپیاهێنانە بە بوونی فیزیای، جەستەیی، پەتای کۆرۆنا. دورکەوتنەوەی کۆمەڵایەتی دورکەوتنەوەی جەستەیشی تێدا بەرجەستەیە. دورکەوتنەوەی کۆمەڵایەتی هاوشانە لەگەڵ خۆکەرەنتینکردن، هەردووش خۆپارێزی دروستدەکەن لە پەتای ناوبراو، لە دوژمنە نادیارەکە. ئەوەی یەکەم لە دەرەوە لەناو کۆمەڵگە پیادەدەکرێت و هەرچی دووەمە لەناو ماڵ لە رووبەرێکی بچووکتر. بەم جۆرە پەتای کۆرۆنا لە گشت شوێنێك بوونی خۆی سەپاندووە. مەترسیەکە بەڵگەیە لەسەر بوونی بە بینراو. پەتای ناوبراو ئێستا قۆناغی نادیاری تێپەڕاندووە. واتە کۆرۆنا جەستەیە.جەستەش ، بەپێی بینینی فێنۆمێنۆلۆژیانەی مەرلۆ – پونتی، "بابەتەکە لە جیهان دا خۆی تاقیدەکاتەوە".

کەوابەت پاندێمی کۆڤید – 19 کۆتایی بە فەلسەفە ناهێنێت. "فەلسەفە کە پرسیارکردنە لە جۆرێکی تر"، پرسیارکردنێك کە گشت "پرسیارەکانی زانین دەجووڵێنێت و لە بنەچەی مانای پرسیار و وەڵامەکانیش دەکۆڵێتەوە" ئەو ڕێگایانە هەڵدەوەشێنێتەوە کار لەسەر بەسیاسەتکردنی ڤایرۆس دەکات و

ئەوەش شیدەکاتەو کە پەتای کۆرۆنا بووە هۆکاری بینینی نەبینراو.
سەرنج: لە بەشەکانیتر دەینەوەسەر ئەم بابەتانە: دەرمانخانەی فەلسەفی و دەرمانخانەی کۆرۆنا، گەڕانەوە بۆ خوێندنەوەی ڕۆمانی "تاعون"ی کامی لە دەمی کۆرۆنادا، کۆتایی جیهان و ترس لە کۆرۆنا، کۆتایی فەلسەفە یا خود کۆتایی زانست؟، چارەنووسی کۆمەڵگەی فرەکولتوور و جیهانگیری لەژێر زەبری پەتای کۆرۆنا، راڤەکاری بیرمەندان (بادیو، ئاگامبێن، ژیژەك و…) بۆ پەتای کۆرۆنا….

ماویەتی……….

لەگەڵ پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس رووناکبیری پزیشکی هاتەناو ماڵەکانمان-3-… ئازاد حەمە

بەشی سێهەم

- کۆرۆنا ڤایرۆس ژیانمانی کردە بەشێك لە پزیشکی و تەندروستی: لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس (COVID-19) رووناکبیری پزیشکی هاتەناو ماڵەکانمان. پەتاکە بووە هۆکاری وروژاندنی زیاد لە پێویستی ناوی پزیشك(Doctor) و خودی پسپۆریەکەش، پزیشکی(Medicine)، تادەگاتە وشەگەلێکی تر وەك تەندروستی، دەرمان، ناساغی (Illness)، پەتا، نەخۆشی (Disease)، پاکوخاوێنی(Hygiene) و نەخۆشیناسی(Pathology) ((ئەو زانستەیە لەسروشت و هۆکاری نەخۆشیبوون دەکۆڵێتەوە))…هتد. ئەمە چەند باشە لایەنی خراپی هەیە. بێگومان باشە کە مرۆڤەکان ئاگایی پزیشکیان هەبێت و ئەوەش بکارێت زانینی تەندروستی لای تاکەکان دروستبکات، بەڵام کاتێك پزیشکی قسە لەسەر تەندروستیمان لە ڕێگای قسە لە مەرگمان و جەستەی بیمارمان دەکاتە بابەتێکی ڕۆژانە و بەردەوام لێکەوتەی دەروونی خراپی دەبێت. لێرەوە پزیشکی

ترسناکی دروستدەکات، دەبێتە شتێکی تۆقێنەر و مەرگی خۆمانمان بیردەخاتەوە. هەر بۆیە پێویستە بپرسین: تاکوێ پزیشکی مافی قسەکردنی لەسەرجەستە(مەرگ بە کۆرۆنا) هەیە؟ لێرە پێویستمان بەجیاکردنەوەی پزیشکییە لە ڤایرۆسناسی (Virology). پزیشك هەمان ئیشی ڤایرۆسناس ناکات. ڤایرۆسناسی دەچێتە خانەی مایکرۆبایۆلۆجی(microbiology) یەوە، کە کاری ل□ک□ینەوەیە لە زیندە بچووکەکان. ئەدی کێ مافی قسەی لەسەر مەرگ هەیە؟ مەرگی جەستە، بە درمێك، بە ناساغیەك؟کۆرۆنا هۆکاربوو پزیشکی بێتە ناو ماڵەکانمانەوە.کێ ئەم مافەی بە پزیشکیدا؟ بێگومان ماهیەتی دیسیپلین(Discipline)ەکە، بەهۆکاری ئەوەی ئێمە دەشێت دووچاربووبێتین، پێوەبووبێتین. بۆیە پزیشکی دێت و ئەو مافە بەخۆی دەبەخشێت قسە لە تەندروستیمان بکات تا جەستەی بیمار(ناساغ)لە جەستەی تەندروست جیابکاتەوە.ل□ بەرئەوەی پزیشکی"زانست و کرداری تیمارکردن و نەهێشتنی نەخۆشی و دەردەکانە" مافی قسەکردنی لەسەر تەندروستیمان لە رێگای دەستنیشانکردنی ئەو پاتۆجێن(Pathogen)ەوە((نەخۆشخەر یان نەخۆشی دروستکەر))هەیە لە جەستەمان شوێنێك بۆ خۆی دابین دەکات.بەمە پزیشکی بەهۆی ئ□و□، نیشانە(Symptom)کانی ناساغی جەستەمان بۆ بڕیاردان لەسەر چارەنووسی جەستەمان، کە بۆ ئێمە تەندروستیمانە،دەدات.باشە پزیشك جگە لە پسپۆری لە زیندەوەرناسی(بایۆلۆژی)و کارئەندامزانی(فسیۆلۆژی) پێویستە چیتر بزانێت تا قسە لەسەر تەندروستیمان بکات؟ئەم پرسیارە بەو ئاقارە کاردەکات کە روناکبیری پزیشك بخرێتە ژێرپرسیارەوە.پزیشك جگە لە چەمکگەلێکی وەك
نەخۆش(نەخۆشی)، نیشانەکانی ناساغی، ئازار و دیاریکردنی جێگای ئێش و بیماری چیتر پێویستە بزانێت؟

بەواتایەکی تر، لەگەڵ کۆرۆناڤایرۆس، کە روناکبیری پزیشکی هاتەناو ماڵەکانمان، هەموو خۆمان بە نەخۆش(Patient) زانی وزمانی پزیشکیش کەوتە گۆگردن. مانای تەندروستییش کە زمانە پزیشکییەکەی لەخۆدا بەرجەستەکردوە لە میدیاکانا خۆی نمایشکرد و زۆنێکیشی بۆ پراکتیزەکردنی خۆی، پاش نەخۆشخانەکان، لە ماڵەکانمانا دۆزییەوە. میدیاکان لە ژێر فشاری کۆرۆناڤایرۆس ماڵەوەیان لێکردینە دەرمانخانە و نەخۆشخانەیەکی بچووك و رۆژانە چەند جارێك وشەگەلێکی وەك: پزیشك، تەندروستی، تووشبوو، نەخۆش، پزیشکی، پەتا ، ناساغ،

هەڵگری ڤایرەس، چاکبوونەوە، مردوو، جەستە، دەرمان، ڤاکسین، پاکوخاوێنی، دەرمانخانە، چارەسەر، پشکنین..وهتد بەرگوێمان کەوت. هەموو ئەو وشانەش پزیشکی و پزیشك و نەخۆشخانەیان بیر دەخستینەوە. تەنانەت هەندێك وشە(تەشەنەسەندن، هەڵاوسان، ئاسایش و..) بواری بەکاربردنیان زۆرتر کەوتە ناو بواری پزیشکی و تەندروستییەوە تا بواری مێژوو، ئابووری، ئەدەب، سیاسەت. کەوابێت کۆرۆناڤایرەس ژیانمانی کردە بەشێك لە پزیشکی و تەندروستی.

- **کۆرۆناڤایرەس پزیشکی کردە شای زانستەکان**

پزیشکی چییە؟ ئەو پرسیارە لە بیرکراوەیە (کۆرۆناڤایرەس) هێنایە ناو گفتوگۆکانمان سەبارەت بە تەندروستی گشتی یان خەڵك(Public health). تەندروستی بووە بابەتی راگەیاندنەکان، پزیشك دەرکەوت، نەخۆشی بوو بە چەمکێك کە جێگای بە هەندێك چەمکی تر لەقکرد کە پێشتر راگەیاندنەکان لەسەری مشتومڕبوون وەك: تیرۆر، گەندەڵی، جەندەر، داعش، یەکسانی و.. هتد. پزیشکی کە کۆرۆنا کردیە بابەتی بەردەوامی ماڵەکانمان واتای نەخۆشی لەگەڵ خۆی گشتیکرد. لەگەڵ واتای نەخۆشی چیتر بەرۆکی گوێگرتنەکانمانی گرت؟ تووشبوون، چاکبوونەوە، مردن، بیماری، ساغی، شفا، پاکوخاوێنی و..هتد. کەواتە پزیشکی خۆی ساناکرد و لە دیسپلینێکی ئاڵۆزەوە بووە روناکبیرییەکی سەرپێی رۆژانە. پزیشکی وەك زانستی دەردناسی و کارکردن لەسەر بیماری و توێکاری جەستە بووە باسی گشت میدیاکان و لەوەکەوت شتێکی تایبەت و لە شوێنێکی دیاریکراودا کاری خۆی بکات یان دەرکەوێت، بۆ نموونە نەخۆشخانە و هۆڵی توێکاری جەستە و ژووری نەشتەرگەریی. بەواتایەکی تر، بەهۆی پەتای کۆرۆناوە زانستی دەردناسی(Pathology)((نەخۆشیناسی، ئەو زانستەی لە سروشت و هۆکاری نەخۆشیبوون دەکۆڵێتەوە))، کە کار لەسەر جەستەی ناساغ و دووچاربوو بە نەخۆشی دەکات بووە بوارێکی دەرکەوتوو لە میدیاکانی جیهان و ئیشیشی بووە قسەکردن لە تووشبوو و چاکبووەوە لە ڤایرەسی کۆرۆنا. مەبەست کۆرۆنا وایکرد دەرمانسازی و پەرستیاری ببن بە زۆرترین چەمکی بەکاربردوو لە میدیا گۆباڵەکانا. کەس ئێستا قسە لە دان ناکات، لە قووڵگ، لە چاو… قسەکردن لە ڤێتێرنەری (Veterinary) بەتەواوی فەرامۆشکراوە. کەس هەست بە ئازاری ئاژەڵەکان ناکات. ئەوەی گرنگە مرۆڤە. لەوەش گرنگتر مرۆڤی ساغە. هەموو

خەمی ئەوەیانە ساغ بن، ساغ دەرکەون. پەتای کۆرۆنا وایکرد پزیشکی ئاژەڵ بکەوێتە پەراوێزی پزیشکی مرۆڤەوە. ئێستا کە باس لە ئازاری ئاژەڵەکان دەکات؟ خۆی دەبایە، بێکومان، مرۆڤ بێت، لە مرۆڤەکان کەوتونەتە وایخەیان. پەتای کۆرۆنا وایکردووە مرۆڤەکان ئێستا تەنیا لە خەمی خۆیاندا بن. هاوکات، پەتازانی و نەخۆشیزانی بەهۆی کۆرۆناوە بوونە چەمکە شیرینەکان لەکاتێکا ترسناك و سامناکن. بۆئەوەی پێشگیریش لە نەخۆشبوونمان و ئازاربکەین بێ ئەوەی پێی بزانین، و بشمانەوێت، بووینە بەشێك لە زانستی پزیشکی.ئێستا ئەمە بەهۆی پەتای کۆرۆناوە ماڵەکانمان و شوێنی کارەکانمان بوونە بە نەخۆشخانەیەکی بچووك یان دەرمانخانەیەکی گوازراوە. زۆرترین بوارێکی پزیشکی کە ئێستا لەژێرسایەی ترس لە کۆرۆنا بەکاردەبرێت کارئەندامزانی و زانستی بەرگرییە، ئەڵبەتە لەڕێگای زیندەوەرناسییەوە کە شادەماری گفتوگۆ پزیشکییەکان پێکدەنێت.

پەتای کۆرۆنا وایکرد پزیشکی ببێتە زاڵترین بواری زانستی. هەموو حەزدەکەین پزیشك بووینایە یان ببین بە پزیشك. گومانی ناوەت زانستە پزیشکییەکان لەڕووی مێژووییەوە لەخۆڕا گەشەیان نەکردووە و مرۆڤایەتی، بە بوونەوەرەکانی تریشەوە، زۆری چەشتووە تا پزیشکی بەم ئاستەی ئەمڕۆ گەیشتووە، بەڵام پزیشکی کە تەندروستی لەخۆدەگرێت بێلایەن نییە و شێوازی جوڵانەوەشی ئاراستەی خۆی هەیە و لە زانستە مرۆییەکان(سیاسەت، دەروونناسی، کۆمەڵناسی)دا بەڵاو نییە، لە پێش هەموشیانەوە لە فەلسەفە کە لەڕێگای رەوشتەوە، ئێتیك، دێتە ناو پزیشکییەوە. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی کە رەوشتی پزیشکی(Medical ethics) گەلێك میکانیزمی جووڵەی پزیشکی دیاری دەکات و مرۆییبوونی پزیشکی دەخاتە بەردەم بەرپرسیارییەوە. لێرەوە ئاکاری پزیشکی چاودێری دەکرێت و کردەی پزیشك پێناسە دەکرێت و نەخۆشیش بابەتی هاوبەشی نێوان رەوشت و پزیشکی پێکدەنێت. تەنانەت دادوەری پزیشکیش لەگەڵ رەوشت ئیشی خۆیان لەسەر دیاردە تەندروستییەکان دەکەن. لێرە دەشێت نموونە لەسەر تێزەکانی بیرمەندی ئوسترالی پێتەر سینگر (Peter Singer) بهێنینەوە سەبارەت بە ((لەباربردن، کوشتنی ئاولەمە(embryo)، مەرگی باش یان مردنی میهرەبانانە(Infanticide)، (Euthanasia))) کە لە بواری فەلسەفەی بیۆئێتیکی ئوتیلیتاریستی(Utilitarian bioethics)

گفتوگۆی زۆری لەسەرە و پزیشکیش لەسەر دەستی تێزەکانی ئەم فەیلەسوفە تەندروستی و کۆمەڵگە پێکەوە گرێدەدات و هەنگاویش بەرەو سنوردانان بە ئازارچەشتن دەنێت. پێتەرسینگەر، دوای دەرکەوتنی پەتای کۆرۆنا، کار لەسەر زۆر تێزی تازەی خۆی دەکات کە پەیوەندییان بە بابەتی مردن (death) و ڕەوشتی مرادنەوە (dying) هەیە. ئەو دەمەش تێزە فەلسەفییە ئەتیکییەکانی سینگەر سەبارەت بە مەرگ گفتوگۆی لەلایەك بایۆ-فسیۆلۆجی و لەلایەکی تر ئاینی و کۆمەڵایەتی-سیاسی لە خۆدەگرن لەگەڵ تێزی بیرمەندانی بیۆئەتیك (Bioethics) لێرە و لەوێ لە زانکۆکانی ڕۆژئاوا ڕووبەڕووی یەکتردەبنەوە و هەڵوەستەی جیاوازیی ڕەوشتی دروست دەکەن.

- **کۆرۆناڤایرۆس ڕەوشتی پزیشکی خستە بەر گفتوگۆوە**

کۆرۆناڤایرۆس ڕەوشتی پزیشکی بەرچاویترکرد. بواری پزیشکی، کە دەسەڵاتی تەندروستیش لەخۆدەگرێت، لەگەڵ سەرهەڵدانی پەتای کۆرۆنا زۆرتر وابەستەی بەها ڕەوشتییەکان بوو و بڕیارە پزیشکییەکانی پزیشکیش پتر لە جاران کەوتنە ژێر چاودێری تاکەکانی کۆمەڵگەوە. پزیشکی خەریکە بەهەی پەتای کۆرۆناوە دیار لە نادیار، بینراو لە نەبینراو زۆرتر لە جاران لەیەکدی جیادەکاتەوە و ئەوەش دەستنیشاندەکات کە کۆمەڵگە لە چاوەڕوانیدایە. بە ئەو مەبەستەش پزیشك دادوەرییە پزیشکییەکانی کەوتە ئاستەکی پزیشکی ئەوتۆوە کە لایەنی کۆمەڵایەتی و ڕەوشتیشی تیا بەهەند وەربگیررێت. بەهەمانشەوە، سەرهەڵدانی پەتای کۆرۆناڤایرۆس بڕیاری پزیشکی(Medical Decision) کردە کارەکی ئاڵۆز. ئاڵۆزییەکە لە تایبەتییەتەکەی خودی پیشەی پزیشکییەکەوە سەرچاوەدەگرێت. بڕیارەکەش سەرچاوەی کارئەندامزانی و زیندەوەرناسی هەیە کە لەگەڵ نەخۆشیناسیدا پێکەوە بە دەستنیشانکردن (Diagnosis)ی نەخۆشیەکە کاردەکەن. دەستنیشانکردن بە چارەسەرکردن (Treatment)ە. لێرەشەوە پۆلینەکی تر لەدایکدەبێت کە دەشێت ناونرێت کە ساغە؟ کە ناساغە؟ جیاکردنەوەی ناساغ لە ساغ گشت پرسەکە داگیردەکات. پەتای کۆرۆنا کە دەرکەوت بە ناساغکردنمان هات. پزیشکی وەك تاکە بوارێك توانی ڕووبەڕووی ئەم پەتایە ببێتەوە و پرسەی ناساغی بگەڕێنێتە ساغی.

کۆرۆناڤایرۆس گفتوگۆیەکیتری لە بواری دادوەری ڕەوشتی و بڕیاری پزیشکی دا هێنایە کایەوە. چۆن؟ دیارە کە دادوەری

رەوشتی و بەیاری پزیشکی لە پەیوەندیدان لەگەڵ یەکتردا، بەیارە پزیشکییەکان چەند لەگەڵ کردە رەوشتییەکان یەکدەگرنەوە و چەندیش پزیشکی (وەك بوارێکی زانست) گوێ لە رەوشت (وەك بوارێکی فەلسەفی) دەگرێت لەو شوێنە دەردەکەوێت کاتێك کە کەیسێکی پزیشکی رووبەڕووی دادوەری رەوشتی دەبێتەوە، ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەی کە زۆرجار پێکدادان لە نێوان بەیاری رەوشتی و دیلەمای ڕەوشتی(Ethical dilemma)دا روودەدات. پێکدادانەکە لەسەر پێوانەی باشە و خراپە نییە، کە دووچەمکی هەژای فەلسەفەی رەوشتن، بەقەد ئەوەی کارکردنە لەسەر بنەمای سەیرکردنی پزیشکیانە بۆ کردە پزیشکییەکە کە ئەوەش پاشخانی کارئەندامزانی و بایەلۆژی خۆی هەیە. کەوابێت باشە و خراپە دەگۆڕدرێن بۆ دروست و هەڵە کە رەنگە لەتەك بنەما کۆمەڵایەتییەکان، کە ژێرخانی رەوشتی و ئاینییان هەیە یەکبگرنەوە. رێك بابەتی ناشتنی مردووانی کۆرۆناڤیرۆس بەنهێنی یان دوور لەچاوی زۆربە دەشێت ئەم لایەنە بگرێتەوە. ئەو ئارگومێنتانەی پزیشکی باوەڕی پێیەتی کە دەبێت بەو جۆرە بنێژرێن نەك بەوجۆرەی تر هەندەی پەیوەندی بەهەڵبژێرە پزیشکییەکەوەیە هەندێ پەیوەندی بە پێوانە رەوشتی یان ئایینییەکانەوە نییە. زۆرجار دەسەڵاتی پزیشکیش کە هێزی خۆی لەناو تەندروستیدا هەیە وەك بەشێك لە دەسەڵاتی سیاسی سەیر دەکرێت و، ئەم لایەنەش لەکاتی ناشتنی مردووانی پەتای کۆرۆنا لە ئیتالیا رەنگدانەوەی خۆی هەبوو. نەك هەر ئەوە بگرە گوزارەی “”لێگەڕێ با بمرێت”” کە لە مێدیاکانا گۆکرا لەناو پزیشکانی ئیتالی کاردانەوەی هەبوو،””لێیگەڕێ بابمرێت”” خەریك بوو ببێتە پرینسیپ لەناو هەندێك لە دامەزراوە تەندروستییەکانی هەندێك لەو وڵاتانەی دەرەقەتی رووبەروو بوونەی پەتاکە نەدەهاتن(لەوانە ئیتالیا).

بەپێیی ئەوە بێت لای سەرەوە باسکرا، کۆرۆناڤیرۆس تێگەیشتنی بە واتای ئەتەنەمی(سەربەخۆیی) نەخۆشیش گۆڕی. راستە ئەتەنەمی بەشێکە لەو ئاگاییە روناکبیرییەی نەخۆش پێویستە سەبارەت بە دۆزی نەخۆشییەکەی هەیبێت، بەڵام لە حاڵەتی وەك کۆرۆنا دا بەیاری لەسەرووی ئەوەوە(نەخۆشەکەوە) بەسەر جەستە و تەندروستیدا دەدرێت. تەندروستی نەخۆش(لەو جۆرەی کۆرۆنا) تەندروستی هەموانە، چارەنووسی زۆرێکیش بە چارەنووسی تەندروستی ئەوەوە بەندە بۆیە بەیاری پزیشکی لێرە بریارێکی تاک رەهەند دەبێت ئەمەش هەمووی دەچێتە خانەی ئاسایشی

نەتەوەوە.جەستە لە حالەتی وادا موڵکی تاك نییە و بەشێکە لە جەستەی کۆمەڵگە کە ئاسایشی وڵات لێی بەرپرسیارە. جەستەیەکی کۆرۆنادار، ئایدزدار. جەستەیەك کە هەڵگری کۆرۆنا ڤایرۆسە جەستەیەکی ترسناکە و دوورخستەوەی لە جەستەکانی تر بەرپرسیارییەکی تەندروستییە. تەندروستیش هەروەك وتمان بێ لایەن نییە و بەشێکە لە سیاسەتی وڵات(شار) بۆیە بڕیاری تاك لایەنانەی پزیشك لەسەر چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ جەستە پەیوەندی بەم خاڵەوە هەیە تا شتێکی تر. بەم جۆرە جەستەی سەردەمی کۆرۆنا ڤایرۆس جەستەیەکی گفتوگۆواوییە. جەستەیەکی بێ لایەن نییە. جەستەیەکی سیاسییە. مەرگیشی هەر سیاسییە. لێرەوە گفتوگۆی بەسیاسیکردنی مەرگ و جەستە دێتەگۆڕێ. لەو وڵاتانەی کە پەتاکە شەکەتیانیکرد، مردووان یان تووشبووان یەکسانکران بە جەستەکان، ئەمڕۆ چەند کەس لە فەرەنسا یان ئەلمانیا دووچاری پەتاکە بوون بووە باس لە جەستە. جەستە و شوێن بوونە باسی میدیاکان. جەستەی ئیتالی و جەستەی ئەمەریکی و … هتد. جەستە چەند لاوازبێت و چۆن پەتاکە پێیدەوەرێت، جەستەی تر چەند بەهێزە و کاری تێناکات. جەستە و بەرگری بوونەکەی بووە باس. چۆن جەستەمان بەهێزبکەین و باشی بەخێوبکەین ئەوەش بووە بابەت. ژەمەکانی خواردنی و بەهێزکردنی جەستە. بۆیە دەستکرا بە پروپاگەندەی رەگەزپەستی کە ئەوروپاییەکان بەرازخۆرن و چینییەکان پیسخۆرن و، ئەمەی رۆژهەڵاتی خواردنی تازە دەخۆین و ئەوان خواردنی بەستوو. بەبێ ئەوەی پسپۆران لە خواردنناسی و ژەمی خوارن بێنەسەرخەت و هەڵەکان راستکەنەوە جەستە کرایە کۆیلەی کولتوور.

کۆرۆنا ڤایرۆس ئاقارێکی تری بە تێگەیشتنی رەوشتیانەی پزیشکی دا. دەبینن لەگەڵ ئەم پەتایە دکتۆر کۆمەڵایەتیتر بوو و پزیشکیش پتر لە جاران بەهاکان لەبەرچاودەگرێت. سەرەتا، و ئێستاش، بەشێك لە تووشبووان و دواجار قووربانیانی دەستی کۆرۆنا ئەوانەبوون لە کەرتی پزیشکی کاردەکەن. بەم جۆرە بەها بە جۆرێکی خەستتر لە جاران هاتە ناو کەرتی تەندروستییەوە. دەشێت لێرە بوترێت ترس لە پەتای کۆرۆنا هۆکار بوو بۆ زۆرتر رەوشتیبوونی کەرتی تەندروستی لە ئاستێکی گڵوباڵ؟ بێگومان سەرەتای قووربانییەکانی شاری یۆهانی چینی پۆلێك پزیشك و پەرستیار بوون. جیهان لە قۆناغی پاشکۆرۆنا ڤایرۆس(Post-Coronavirus) رەنگە وابکات کە بەشێك لە وڵاتان بیر زۆرتر، جیاوازتر، لە کارمەندانی کەرتی

تەندروستی بکەنەوە تا قۆناغی پێش کۆرۆناڤایرۆس(Pre-coronavirus). کەمترین شتێکیش کە جیهان پاشکۆرۆناڤایرۆس Post-Coronavirus شیاوە بیکات بیرکردنەوەیە لە باشترکردنی مووچە و پێداویستییەکانی بواری کاری تەندروستی و ئاوڕدانەوە لە ژیانی پرایڤت و پشوویان. ئەمەو وتنەوەی بەهای رەوشتی، رەوشتی پزیشکی و دادوەری رەوشتی پزیشکیش دەشێت لە ئاستێکی هاوچەرخ و باڵای ئەکادێمی تر ببن بە بەشە وانە لە کۆلێجەکانی پزیشکی، پەرستیاری، ڤێتێرنەری و بۆ ئەو مەبەستەش پێویستە فەلسەفەی رەوشت و فەلسەفەی پزیشکی کاریگەریی لەناو بەشەکانی زانستە پزیشکی و تەندروستییەکاندا دابنێن.

- **خۆیەکسانکردنی کۆرۆناڤایرۆس ب□ مەرگ**

پزیشکی بەهۆی کۆرۆناوە چالاکتر بوو. ئێستا پزیشکی زۆرتر بیردەکاتەوە. پزیشك پتر لە جاران چالاکەوانە.کۆرۆنا داوای کاری خۆبەخش و چالاکەوانی لە پزیشك و پزیشکی دەکات. پزیشك واتە سەربازی ون، بەڵام کەناڵەکانی بازرگانی تەندروستی و دەرمانسازی نەوەستاون و هەوڵی گەورە کۆمپانیاکانی دەرمان کێ زووتر ڤاکسینی ئەنتی کۆرۆناڤایرۆس دروستبکات کێبرکێی توندی تێکەوتووە. لەم حاڵەتە ڤاکسین بووە دەرمان(چارەسەر)، ئەویش واتە رزگارکردن لە مەرگ، کەمکردنەوە ئازار و لەوسەریشەوە نەهێشتنی ترس، ترس لە مەرگ بە کۆرۆناڤایرۆس. کۆرۆنا مەرگمان بیردەخاتەوە. کۆرۆنا بێ لایەن نییە. مادامەکی هێنەری مەرگە و لە رێگای ئەوەوە مەرگ واتای خۆی لە کۆمەڵگە جارێکی تر بەدەستهێنایەوە. کەوا بێت کۆرۆنا نەك هەر وەك هێزێکی نادیار، دوژمنێکی نەناسراو، بگرە وەك هێزێکی مێتافیزیکیش خۆی نمایش دەکات. ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی کۆرۆناڤایرۆس خۆی بە مەرگ یەکسانکرد، بەو شتە ونەی لە گشت شوێنێك دەخولێتەوە و هەر نادیارە. کۆرۆناڤایرۆس لە رێگای ناوی مەرگەوە مەرگی لە ونبوون خست. لە رێگای ئیعلانکردنی مەرگی کەسێکەوە رق لە مەرگ بوو بە رق لە کۆرۆناڤایرۆس.

- **ئیدیای پاکوخاوێنی ئیدیای کۆرۆناڤایرۆس نییە**

بۆ کەمکردنەوەی، تەنانەت نەهێشتنی ترس لە مەرگ و لاوازکردنی دەسەڵاتی مەرگاوی کۆرۆناڤایرۆس پاکوخاوێنی(Hygiene) بووە سەرباسی راگەیاندنەکان. پێش کۆرۆناڤایرۆس پاکوخاوێنی هەبووە بەس ترس لە مەرگ بە کۆرۆناڤایرۆس هۆکاربوو بۆ ئەوەی

کە کۆرۆناڤایرۆس پاکوخاوێنی بەخۆی قۆرخ بکات. پاکوحاوێنی بەهۆی ئەم ڤایرۆسەوە بوو بە بیزنس(Business)، دەرمانخانەکان بەشێکی زۆر لە ئەرکی ئەم بیزنسەیان لەئەستۆگرت. ئیدیای پاکوخاوێنی ئیدیای کۆرۆناڤایرۆس نییە، بەڵام کۆرۆناڤایرۆس بە خۆجیاکردنەوە و خۆسنوردارکردن پاکوخاوێنی کرد بە دیوارێك لەنێوان دووچاربووان و دووچارنەبووان. ئیدیای پاکوخاوێنی لەدەر زەمانەوە هەوڵیداوە پیسی بخاتە دەرەوەی خۆی. خاوێن دەمێکە لەگەڵ پیس، هەروەك چۆن باشە لەگەڵ خراپە، لە رووبەڕووبونەوەدان. خاوێنی و پیسیش بابەتی شەڕی چین و کارەکتەریش دێنەتە گۆڕێ. واتە دەوڵەمەند کە دەبێت بە هێمای خاوێنی و هەژاریش کە دەبێت بە هێمای پیسی کۆرۆنا ئەو ئیدیایەی لەبنەڕا هەڵوەشانەوە. ئێستا پیس و پاك، هەژار و دەوڵەمەند، خۆیان پاکدەکەنەوە. هەنووکە پیس و پاك، هەژار و دەوڵەمەند لەیەك دەترسن و خۆیان لەیەکتر بەدووردەگرن. سەرسامییەکە ئەوە نییە، بەڵکو ئەوەیە کە خاوێنی لەگەڵ پەتای کۆرۆناڤایرۆس بوو بە ئەرك و فەرمان و لەوەکەوت کە کردەیەکی خۆی بێت. لەحاڵەتی پەتای ناوبراودا خاوێنبوون داوایە و ئەوەش وایکردووە ببێتە بەرپرسیارییەکی رەوشتی فەرمی. لێرەوە رەوشت فەرمی دەبێت، حاوێنی بەیاسادەکرێت و خۆپارێزی ویستێکی ئیداری- تەندروستی دەبێت. بەمجۆرە، ئەوەی کە خاوێنبیت ئەوە ترسە نەك خۆشی. خاوێنی دەمووختی بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا ئازادی تیا نییە و دیسیپلینە. خاوێنی لەم شێوەیە ،خاوێنییەکی زێدەرەیتیاکراوە، شتێکە لە دەرەوەی ویستی خود، دەستشتنیش کە خاوێنییەکە دەپارێزێت بووە رۆتینێکی بێزارکەر.زێدەرەی لە دەست دەستشتن و لە خاوێنی بەرهەمی ترسە لە کۆرۆنا. دیاردە هیچگەراکە، لێرە، ئەوەیە کە بە نەمانی پەتای کۆرۆناڤایرۆس، تا پاندێمییەکی تر، خاوێنی خۆی دەشارێتەوە، یان هەروەك پێشتر خاوێنی دەبێتە بابەتی چین و توێژە کۆمەڵایەتییەکان و خۆی بە ئاستی هاوچەرخی و هۆشیاری چینایەتی تاکەکانەوە هەڵدەواسێت. راستە زۆرجار ئەو بنەما رەوشتیانە دەکرێت بە سەرەتا بۆ خاوێنی کە ریشەی مێتافیزیکییان(یان لاهوتیان)هەیە، کە ئەمەش وادەکات کەسێکی ئیماندار، وەك کەسێکی خاوێن، لە کەسێکی بێ ئیمان، وەك کەسێکی ناخاوێن، جیابکرێتەوە. بەپێی ئەوەی کە خاوێنی خواستێکی مرۆییە و پەیوەندی بە ئاستی کولتووری تاکەوە هەیە ناشێت بەو جۆرە پۆلینبکرێت. خاوێنی لە شارستانی و

کولتوورێکەوە بۆ ئەوی تر فۆرمی جیاوازیی کۆمەڵایەتی وەردەگرێت و مۆدێرنەش رۆڵی راستەوخۆی لە پاك و خاوێنی دیوە. ئێمە لەبەر خودی خۆمان خاوێن رادەگرین نەك ئەویتر. خاوێنی کردەیەکی مرۆییە و پەیوەندی بەئاگایی مرۆڤەوە هەیە نەك شتێکیتر. مرۆڤ تاکە بوونەوەرێکە کە دەزانێت خاوێنی ئەرکێکی رەوشتییە و دیوێکی جوانکاریشی هەیە. ئاین قۆرخی واتای خاوێنی دەکات بۆمەبەستی مێتافیزیکی خۆی، هەندێك لە ئاینەکانیش بەلوتبەرزی ئاینییەوە قسەدەکەن وخاوێنی تەنها بەئایینەکەی خۆیانەوە گرێ دەدەنەوە. خاوێنی کە دیاردەیەکی رەوشتی مرۆیی نا-مێتافیزیکییە پەیوەندی بە پێوانە رەگەزپەرستی وشۆفێنییەکانەوە (دەوڵەمەند خاوێنترە، سپی خاوێنترە، موسڵمان خاوێنترە،ئەوروپایی خاوێنترە، پیاو خاوێنترە) نییە. کۆرۆنا لە هەنووکەدا تێگەیشتنی بۆ خاوێنی و خاوێنبوون بەجۆرێك گۆڕی کە بۆخۆی قۆرخکرد. پێوانەی خاوێنبوونی خستە ئاستێکی تر. ئێستا هەموو خاوێنین بە بێ جیاوازی. ئەمەش ترسە لە مەرگ کە ترس لە کۆرۆناڤایرۆس، واتا□ ترسە لە دژە جەمسەری خاوێنی کە پیسییە. بەشێك لە ترسەکە سەرچاوەی یاسای هەبوو. بەیاسا خاوێنیمان هەڵبژارد. یاسا(غەرامە)خاوێنیکردین.

ماویەتی .....

ئازاد حەمە

فەلسەفە و کۆرۆنا -2- ئازاد حەمە

بەشی دووەم

دڵسۆزی سۆسیال میدیای هاوچەرخ بۆ کۆرۆناڤایرۆس COVID-19

پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس Coronavirus 2019(COVID-19) پ□یوستی بە دڵسۆزێک بوو هەواڵەکانی خێرا خێرا بگوازێتەوە ،باسیبکات و تنیش

لە بارەیەوە بەهەنتەگێڕێ. ئەو خەونەی کۆرۆنا هاتەدی کە هیچ پاندەمی pandemic یەکیتر، لە سەدەکانی ڕابردوو و لە مێژووی پەتای ڤایرۆسدا، بەخۆیەوە نەیبینیبوو. کۆرۆنا ئێستا سوەتانی پاندەمیەکانە و هەر لەگەڵ دەرکەوتنیشی ناوەکی درایە پاڵ کە شایانیەتی. خودی دەرکەوتنی جۆری ڤایرۆسەکە لە شێوەی کۆرۆنا (تاجی شاهانە) هەر ئەوەش کردی بەو کۆرۆنا ڤایرۆسەی ئەمڕۆ گۆی زەوی بە دەنگوباسی ئاشنان. کۆرۆنا ئێستا وەک پاندەمی سەردەمەکانی تر نییە. پاندەمی سەردەمەکانی تر هەواڵەکانی درەنگ گەیشتوون و کاردانەوەکانیش بەرامبەر مەترسیەکانی کاتی خایاندووە. ئەو دەمە نە پزیشکی لەم ئاستەی ئێستادا بووە و نەش مرۆڤایەتی ئەوەندە ژیر بووە و دانیشتوانی گۆی زەویش کە ئێستا 7،8 بیلیۆنە ((لە زمانی ئینگلیزی ئەمەریکی و بەریتانی دا بیلیۆن billion بەکاردەبرێت و لە زمانی ئەوروپای میلیارد milliard، بیلیۆنێک بە مانای هەزار ملیۆن دێت)) ئەو کات چەند ملیۆنێک بووە. بە حوکمی سۆسیال میدیای هاوچەرخ، کە بە زەبری تەکنەلۆژیایەکی زانیاریی ئەلکترۆنی کاردەکات، کە بە لایەن نییە و زەرجاریش دروستکەری شەڕزانەکانمانە، کۆرۆنا بە چرکە تیایدەژین و تیامانادەژیت. ئەوەش ترسناکی تیا دروستکردوین و بە چرکە دەشێت لە کەسێکی نۆرمالەوە ببین بە کەسێکی نانۆرمال، لە ساغەوە بە ناساغ، لە تووشبووەوە بە چاکەوەبوو.

ئەمەش مانای ترسی لەوە خست مانایەکی سادە بگەیەنێت و، ترسیش لە سەبەری کۆرۆنا و بەهەی دەستە هەژاکەی ئەم ڤایرۆسەوە ((سۆسیال میدیای هاوچەرخ)) داهێنانی لە ترسا کرد و فۆرمی تری بە ترس دا و کردیشیە ئازیزترین واتای خەی. کۆرۆنا هەرکە لەگەڵ ترس یەکیانگرتەوە مەرگیان خوێقاند. خوێقاندنی مەرگیش ئیشە گەوبالە تاریکەکەی کۆرۆنایە کە تەنگەژەی بەسنوری دروستکرد. زەربەشمان ئەوە دەزانین کۆرۆنا کە لە ئەپیدەمی Epidemic یەوە بووە پاندەمی(Pandémie، Pandemic) گشتگیری تووشبوون و کەتووشی چەسپاند. وشەی پاندەمی کە ڕیشەیەکی یەنانی هەیە لە دوو بەش پێکدێت: پان pãn واتە گشت و دەمی یان دەمەس dēmos واتە خەڵک، بەمجۆرە پێکەوە دەبن بە زەرینەی خەڵک. ئەمەش دەشێت بە مانای ئەمە بێت: پاندەمی واتە گشتگیریی یان کەتووشی. سەرەتا گشت بیمارییەک یان ناساغییەک ، بە نموونە ڤایرۆسێک، ئەپیدەمییە و پاش تەشەنەسەندنەکی فراوان و خێرا بڵاوبوونەوە دەبێتە پاندەمی. کۆرۆناش بەیە بوو بە پاندەمی، چونکە تایبەتمەندیە بنەڕەتییەکانی بە پاندەمیبوونی تێدایە. واتە لەگەڵ کات، زۆر خێراش کات بەزاندن، کۆرۆنا بوو بە شتێک کە سنوری تێپەڕاند و تەشەنەی سەند. هیچ ناساغییەک لەکاتە

تێپەڕێنێت و بێسنور بڵاوبێتەوە دەبێتە پاندێمی، ئەمەش گشتگیریی لە ناساغبوون،کۆتوشی لەگەڵ خۆی دروستدەکات و زاڵبوون بەسەری لە شوێن و ڕووبەرێکی دیاریکراودا ئەستەم دەکات.ئەوەش کە هەنووکە ڕوودەدات ڕێک ئەوەیە کە گۆی زەوی تیای دەژیت.بەپێی مێژووی پاندێمیش بێت، لە یەکەم پاندێمییەوە کە تاعونی ئەنتۆنین Antonine Plague بووە تا COVID-19 م□ر□ق ب□ چەندین جۆری درم(پەتا، ناساغی) ئاشنایە.بەپێی دیرۆکی ڤایرۆس بێت سەرەتای پاندێمی لە ساڵی 165 ی زاین دەستیپێکردووە و تا ساڵی 180 ی زاین بەردەوامبووە و 5 میلیۆنی کوشتووە کە ئەو کات گۆی زەوی 200 میلیۆنێک بووە.ترسناکترین پاندێمیش تاعونی سپانی بووە کە 40 بۆ 50 میلیۆنی کوشتوە و لە ماوەی ساڵانی 1918-1920 دا بڵاوبۆتەوە،کە ئەو کات گۆی زەوی 7،1میلیاردێک بووە.ئێستا کە گۆی زەوی 8،7 میلیاردە ڕوون نییە قوربانیانی کۆڤید-19 چەند دەبێت! بڵاوبوونەوەی زۆرخێرای پەتای کۆرۆناڤایرۆسیش، لەچاو پەتاکانی تر،لێکەوتەی سەیری لێدەبێتەوە و لەگەڵگاتیشا شیاوی زۆرتر ل□ بەردەم تێۆریزەکردن دا دروستدەکات.

کۆرۆنا فەلسەفەی هێنایەگۆ

1.کەرەنتین بوو بە ماڵەوە

ڕیشەی وشەناس□ی Etymology شیتەڵکاری بۆ وشەی کەرەنتین Quarantine،وەک هەموو وشەیەکیتر،ئەنجامداوە و پێشماندەڵێت کە دیرۆکێک لەپشت مانا بەخشینەکەوە هەیە.بەپێی هەندێک سەرچاوە دیرۆکی بەکاربردنی وشەی کەرەنتین بۆ سەدەی 13 بۆ 14 ی زاین دەگەڕێتەوە کە بە مانای"چل ڕۆژ"دێت.ئامانج لە کەرەنتینکردن گۆشەگیرکردن و جیاکردنەوەیە بەهیوای پاراستنی کەسێک یان شتێک یاخودیش ئاژەڵێک لە ترسی ئەوەی نەبا دووچاری نەخۆشیەکی کوشند□ بێت.کۆرۆنا،فەلسەفە و تەنی،دابڕان و جیاکردنەوە و گۆشەگیرکردنی شانبەشانکرد لەگەڵ وشەی کەرەنتین.ئەوەی ئێستا هەیە تەنیا کەرەنتینکردنێکی لۆکاڵی نییە،لەناو لۆکاڵ کڵوباڵی دروستکرد و لەناو کڵوباڵیش لۆکاڵی هێنایەکایەوە.کۆرۆنا کە بووەپاندێمی وایکرد وشەی کەرەنتین Quarantine لە ئاستێکی گڵوباڵدا بەرکاربرێت و پرۆسەی گۆشەگیرکردن و جیاکردنەوەی توشبوو لە ناتوشبوو، چاکەوەبوو لە توشبوو لەخۆبگرێت.هەر خودی وشەی کەرەنتین کە لەگەڵ کۆرۆنادا یەکانگیر بوو دەرکەوتەی کولتووری و ئۆنتۆلۆژی و کۆمەڵایەتی و سیاسیی جۆراوج□ری لێکەوتەوە و شوێنی پیادەکردنیشی کەوتە ماڵەوە.کۆرۆنا وایکرد ماڵەوە جێگای کۆمەڵگە بگرێتەوە.

ماڵەوە بوو بە کۆمەڵگە گەورە بچووکەکەی تاکەکان،بووە جێگرەوەی یاریگا،مۆزەخانە،پارک،قاوەخانە،ریستۆـــــــرانت،مەلەوانگە و…وشەی کەرەنتین بەجۆرێک کەوتەگەڕ کە لەماڵەوەبوون و لەناوەوەبوونی لەخۆیداڕا بەرجەستەکرد و تاڕادەیەک گشت گۆی زەوی لە ماڵەوەبوونی (Stay home،Restez chez vous،Остаться дома) پیـــــادەکرد.واتە هەرکەسە لە شوێنی حەوانەوە و زێد و خانەخوێی خۆیدا ما□ی□وە و جـووڵە و هـاتووچۆ و سـەفـەر وەسـتـێنرا.لەماڵەوەبوون و کولـتووری لەگەڵ خودی خۆبوون بەرھەمی کۆرۆنایەکە کەرەنتینبوونی خستە ناو ماڵەوە و کولـتووری گۆشگیری و تەنهایی کردە شتێکی ڕۆژانە.کەرەنتین کە جێگای ماڵەوەی گرتەوە،ئیدی لەوێوە ماڵەوە لەوەکەوت کە تەنیا ماڵەوە بێت،ماڵەوە دەرچوو لە ماڵەوەبوون و بوو بە ئۆفیس و کارەگەو، واتـای ماڵەوە لە ماڵەوەوە بووە شوێنی بەرھەمهێنانی پیشەسازی و ساغکردنەوەی کاڵا و سینەما و قاوەخانەی کولـتووریش.

2- شڵەژانی تایبەت بە COVID-19هەڵیداینە ناو دیلێمای ڕەوشتییەوە Ethical dilemma

کۆرۆنا جۆرێکیتر لە شڵەژانPanicی(ترسی ناگەهانی،هەراسانی) بۆهێنا ین، ئەو تەنگەژەیەی بۆ مرۆڤی سەر زەوی دروستکرد کە بەهۆی سۆسیال میدیاوە هەمووی لێبەئاگاکراین،هەموو بووین بە بەشێک لەو شڵەژانە.دەسەڵا تەکان لە هەموو قوژبنێکی سەرزەو ییەوە هەمان شتیان وت:”لەماڵەوە بمێننەوە”.ترسی دەسەڵا تەکان لە کۆرۆنا هەر ترس نەبوو لە تەندروستی ئێمە ترسیش بوو لە دەسەڵاتی خۆیان،لەوەی نەبا ئاشکرابن خزمەتگوزاری تەندروستی لە ئاستی پێویستدا نییە.هەرچی ترسی ئێمەیە ترسە لە ناساغبوون،ترس لە ترسە گەورەکە،کە ترسە لە مردن.ئەم ترسە سەرلەبەر ڕەفتارمانی گۆڕی،زۆربەمان بەوە قایلبووین لە ماڵەوە بمێنینەوە. ئەوە لەولاوە بوەستێت کە ئەرکێکی ڕەوشتیشمان بە مانەوەمـان لە مـاڵەوە بەجێگەیانـد:ئەویتر The Other بـا نەخۆشنەخەین بوو بە ڕەوشتێکی ڕۆژانەمان،ئەم ڕەوشتەمان درایێ،واتە قەرزمانکرد،داوامـــان□کرا ڕەوشتیبین.کۆرۆنا،پانـــــدێمییە نەحلەتیکە،فێری ئەوەی کردین ڕەوشتیبونمان بەجۆرێک بێت ڕەزامەندی ئەویتـری لەسـەربێت نەک خۆمان،لەمـاڵەوە بمێنینەوە بۆ پاراسـتی ئەویتر،لەکاتێکا ئێمە هەموو ئەویترین بەرامبەر بە کۆرۆنا.
کۆرۆنا خۆیەتی، کۆرۆنا “من”ە و وێڵی گشت “ئەویتر” ێکە.کەچی فەلسـەفەی پۆسـت هۆلۆکۆسـت Holocaust/ فەلسـەفەی پۆسـت ئۆشویتزAuschwitzتکمان لێدەکات با لەتەک”ئەویتر” ڕەوشتیبین.ئەم

جۆرەش لە ڕەوشتیبوون واتە یەکترساغکردن کە ئەوەش بە دوورکەوتنەوە لەیەک تر دێتەدی و ئەوەش دەزگا تەندروستیەکان بەختەوەردەکات. کەواتە ئێمە بەو ڕەفتارەمان خۆمان بەڕەوشتیکرد.خۆڕەوشتیکردن لەم حاڵەتە ویستی ئەوی ترە نەک خۆمان.هەندێکجار مر□ق ل□ ترسی ئەویتر ڕەوشتی دەبێت،ئەوە هەنووکەیە.ترس لێرە تەنیا سیاسی نییە بگرە مرۆیشە.ئێمە بۆ ئەوەی نیشانی ئەویتری بدەین کە مرۆین ڕەوشتیدەبین.ڕەوشتیبون لێرە ئەرکێکە بۆ قایلکردنی"ئەویتر"جێبەجێیدەکەین. فەلسەفە لێرە بە کۆرۆنا دەڵێت:ڕەوشتیبون بابەتێکی خاترانە نییە،لەپێناو نییە،هاوکات لەترسیشانییە.ئەم جۆرە ڕەوشتیبوونەی کۆرۆنا هێنای وایکرد ئەویتر بەڕەوشتیبونی خۆمان شادمانبکەین،جا ئەوە دەسەڵاتی سیاسی تەندروستیی بێت یان دەسەڵاتی کۆمەلایەتی(خزم، هاوڕێ، هاوسێ، ناسیاو و ..)کەچی فەلسەفە واینابینێت! فەلسەفە کۆرۆنا وەک جەنگ،جەنگی تەندروستی دەبینێت!بۆ لێڤیناسLevinas،کە تیۆریزەکەری بواری “ڕەوشتی ئەویتر””ە حاڵەتی جەنگ موڕال دەقرتێنێت.جەنگ تەنیا یەکێک نییە لە تاقیکردنەوەکانی ئەوەی ڕەوشت دەیژێت،جەنگ وادەکات ڕەوشت ببێتە گاڵتەجاری.جەنگ مانیفێستی (ئیعلانی)ئەویتر وەک ئەویتر(the other/L’autre)ناکات،جەنگ ناسنامەی هەمان(the same/le même) وێراندەکات.دەموچاوی بوون کە خۆی لە جەنگدا نیشاندەدات لە واتای گشتدا جێدەکاتەوە،کە ئەوەش فەلسەفەی ڕۆژئاوای داگیرکردووە”.ڕوونە میراتی فەلسەفی ڕۆژئاوا لەمڕوەوە زۆر وانەی ڕەوشتی فێرکردوین.بەو واتایەی هزری ڕەوشتی مر□ق ه□وراز و نشێوی خۆی هەیە ئەوەش لەکاتی شڵەژانەکانا دەردەکەوێت.لەبەرئەوەی شڵەژانەکان فێری وانەی خۆدەربازکردن،پاراستن و توشنەبوونمان دەکەن.

لەگەڵ شڵەژان موڕال(ئاگار)ی مر□ق گ□□انیتێدەکەوێت. بۆنموونە،لەکاتی خۆدەربازکردن لە ئاگربەربوونەوە، بوومەلەرزە،لافاو، بڵاو بوونەوەی پەتایەکی کوشندە،وەک ئێستا،لە هەموو ئەو کاتانەدا دیدی ڕەوشتی،ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ڕەوشتی،ئاکاری تایبەت بەخۆی بەرھەمدەێنێت.هەموو ئەوانەش مردنمان بیردەخەوە،بۆیە لەو دۆزانەدا ڕاکردن و خۆپارستن،لەپێش هەموو شتێکەوە،لە مەرگە نەک لە شتێکیتر.ڕاستە ئەوە مافی□کی مرۆییە و ویستت□ بۆ مانەوە،لێ پەیوەندی نێوان"من"و"ئەویتر"ت□ک□د□دات.چۆن؟ بۆ پتر ڕونکردنەوەی وتنە ڕەوشتییە درشتەکانی کۆرۆنا و پووچکردنی تێگەیشتنی فەلسەفییانەی کۆرۆنا بۆ پەیوەندی ڕەوشتی نێوان “من” و “ئەویتر” جارێکی تر دەگەڕێینەوە لای بیرمەندی فەرەنسی لێڤیناس:””ڕەوشت پێویستە بناغەی

خۆی لە ئەزموون دا ببینێتەوە، ئەمەش بە ئەوەی ڕەوشت نەکرێت بگۆڕدرێت بۆ لۆژیکی کۆنتڕۆل و پێشبینی و گەمە". ئەم وتنە لێڤیناسیە بۆ "ئەویتر" ئەوەش دەگەیەنێت کە"ئەمە بەئاکار ناخۆڕۆتەین"، بەڵام بۆ لێڤیناس"ئاگایی شتێکی ڕەوشتییە و بوونی جیهانیش لەسەر ئەم ئاگاییە وەستاوە". کەوا بێت کۆرۆنا ئەو تەماشاکردنە فەلسەفییەی کوشت کە پێیوایە لە ڕوو بەڕووبونەوەدا (کاتێک ڕوخسارەکان بەرامبەر یەکدیدە بنەوە) هەست بە بوونی ئەویتر دەکەین. کۆرۆنا هەموو ئەویترێکی کردە "من"ێک، چونکە بۆ کۆرۆنا شتێک نییە ناوی "ئەویتر" بێت. تەنانەت مەرگیش. مەرگی هیچ "ئەویتر"ێک بۆ کۆرۆنا مەرگی"من"نییە، بەڵام لێڤیناس ڕێک بەپێچەوانەی کۆرۆناوە بیردەکاتەوە:"من بۆ تۆ ئەویترم دەکەوا بێت مەمکوژە". ئاشکرایە کە، "من" لە هزری فەلسەفی لێڤیناس نازییەکە و "ئەویتر"یش جوولەکەکە. کۆرۆنا، کە خۆی نازانێت، نازییەکەیە و هەموو ئەمەش جوولەکەکەین بۆیە ئێستا هەموو لەسەردەمی هەلۆکۆست Holocaustدا دەژین نەک پۆست هەلۆکۆست.

کۆرۆنتینە ئۆشویتزە Auschwitz. گشت ئێمە لە خەمی ئەوەداین نەمرین، کۆرۆنا نەچێتە خوێنمانەوە. بەکورتی ئێمە جوولەکەی کاتی جەنگی جیهانی دووین. نازی چۆن بەدوای جوولەکەوە بوو ئاواش کۆرۆنا بەدوای ئێمەوەیە. پەیوەندی نێوان کۆرۆنا و ئێمەی کورد وەک پەیوەندی نێوان بەعسی و کوردە. نامەنەوێت ڕەوانەی ئۆردوگای زۆرەملێی سمود بکرێن، نامەنەوێت بمرین. کۆرۆنا و کورد واتە بەعسی و کورد. کۆرۆنا (نازی، بەعسی) بێباکە بەرامبەربە"ئەویتر". کۆرۆنا ، وەک نازی و بەعسی، تەنیا لە خەمی خۆیەتی، چونکە بۆ کۆرۆنا ئەنجامدانی کردە کوشندەکانی سەروی گشت شتێکە. گشت ئەوروپاییەک واتە جوولەکە کۆرۆناش واتە نازیزم. کۆرۆنا بە دوای گشت تەندروستەکەوەیە، کە جارێ توشنەبووە. کۆرۆنا بەدوای ساغەکانەوەیە. نازیش بەدوای جوولەکەوەیە، ئەو جوولەکە تەندروستەی وەک لێڤیناس، هەنا ئەرەنتArendt و هاوشێوەکانی بیردەکەنەوە، کە بەخۆشاردنەوە، بەهەڵاتن، بەخۆدەربازکردن و بەخۆونکردن گشت جوولەکەیەک لە دەست نازییەکان ڕزگاری دەبوو. ئێستاش هەمان شتە: بەلەماڵەوەبوون، بەدوورەپەرێزی، بەخۆ تەنهاکردن، بە نەکەوتنە ناو ڕوو بەڕوونەوە ساغدەمێنینەوە و پلانەکانی کۆرۆناش پووچەڵدەکەین. کوردی ئێستا وەک کوردی سەردەمی بەعس کێشەی ڕووبەڕووبونەوەی بۆ دروستبووە. بەعس دەیویست کوردی ساغ بکوژێت، لای بەعس پێشمەرگە کەسە ساغەکەبوو! بەعس ڕقی لە کوردی پارتیزان، بەرهەڵستکاربوو. کۆرۆناش دوژمنی بەرهەڵستکاری Resistanceیە(مقاومە). ئەو لەشەی بەرهەڵستکار بێت دەخوازێت

تەفروتونای بکات. بۆیە کۆرۆنا بەدوای تەندروستەکانەوەیە لەهەر شوێنێک بن، هەرچی ناتەندروستەکانە دەمێکە مسۆگەریکردون، خەمی گەورەی کۆرۆنا ساغەکانە. خەمی گەورەی بەعس ئەو کوردانە بوو بەرهەڵستکاربوون. بەعس مامۆیشە، خاڵەشەهاب، شەهید ئارام و هاوڕێکانی بە دوژمنی سەرسەختی خۆی دەزانی، هەروەک کۆرۆنا گشت تەندروستێک بە دوژمنی خۆی دەزانێت یان نازییەکان کە گشت جوولەکەیەکیان، لەماوەی جەنگی جیهانی، بە ئەویتر دەزانی. ئەویترەکی ساغی بەرهەڵستکار کە شایانی مردنە. نازییەکان جوولەکە پەککەوتە و پیرەکانیان هەر زوو لەناو دەدا و دواتر کاریان لەسەر ساغەکان دەکرد. لەڕێ گشت یەکێک لە ئەمە دەکارەت، وێناکردنەکان گەورەتر نیشانبدات و باس لە جووڵەی کۆرۆنا بکات کە تەکان بەرەو دەرەوەی سنور و جوگرافیای خۆی دەدات: گەڕانی کۆرۆنا بەدوای نەیارەکانی، کە ساغەکانن، وێناکانیش گرنگە بە تەقەلای نازییەکانەوە گرێبدرێنەوە لە دەزینەوەی جوولەکەکان لەهەر شوێنێک بن تا دەگاتە ئەوەی وێناکردنەکە ڕوو لە شاخ بنێت، لەو شوێنەی کورد ڕووبەرێک بە بەرهەڵستکاری و"وتنی نەخێر" بەعس دەدۆزێتەوە ، کە کۆرۆنای جەستەی سیاسیی ئەو دەمەی کورد بوو.

وەرای ئەوەی لای سەرەوە لەسەر پانیک لە سەردەمی کۆرۆنا و کاردانەوەی لەسەر گفتوگۆی"من"و"ئەویتر"وترا ئەوەش دەخەینەسەری کە، لەگەڵ هەموو پانیکێک ئاکارکاریMorality مرۆڤ گۆڕانی دێتەسەر. بەپێی پانیکەکان ئاکارکاری، یان ڕەوشتکاری، کاردانەوەی جیا لەسەر بەها و پرینسیپەکان، لەسەر بنەمای ئەو شتەی خۆی وەک شتی ڕەوشتی دەنێتەناساندن و ڕەفتار و کارەکتەری مرۆڤەکان دیاریدەکات، دادەنێت. ئەوەی زۆر سەیرە لەڕێ ئەوەیە کە کۆرۆنا ئاکارکاری:سیاسی، خێزانی، تەندروستی تا دەگاتە ئاکارکاری سێکسی ، هاوڕێیەتی، خۆشەویستی، هاوسێیەتی …گۆڕی. مەبەست، کۆرۆنا دەزێکی ڕەوشتی تایبەت بەخۆی هێنایەسازاندن. مرۆڤەکان لە ترسی مەرگ و ویستی تەندروستبوون زۆر بەهای کۆمەڵایەتی و ڕۆحی و جوانکاریان پێشلکرد. کۆرۆنا لە سەرانسەری دونیا دەزی هاوڕێیەتی، هاوسێیەتی، نەک لەنێوان کەس و گرووپەکان بگرە وڵاتانیش(ئەوەی کوبا بە ئیتالیایکرد هاوسێیە/هاوڕێ سیاسییە ئابوورییەکانی بەینەکرد)لە ڕادەبەدەر لەکەدار و زامدار کرد. کۆرۆنا پەتایەکی کەم وێنەیە، لەکاتێکدا دەرکەوت کە دانیشتوانی گۆی زەوی خۆی لە 8میلیارێک دەدات. پەتاکانیتر کەمتر لە کۆرۆنا کوشندەتر و سامناکتر نەبوون، لە ئەو هەڵایەیان بەخۆیانەوە نەبینی. ئەدی بۆ ئەوە بە کۆرۆنا کرا؟ نەک هەر لە بەرئەوەی ئەو کاتە گۆی زەوی لە ئەمئێستا زۆرتر نەبووە و قووربانییەکان کەمتربوونە، لەبەرئەوەش کە ئەوکات

ئەمەریکایەک نەدۆزرابوەوە،چینێک نەبوو لەسەر ئابووری گشت ئەویترە
ز□ بەڵاحەکان مەترسیبێت،جەمسەر□ ئابوورییە-
ئەتۆمییەکان(هیندستان،ڕووسیا)بوونیاننەبوو،کەسایەتی ئەوروپای
لەڕێگای وتارەکانیەوە ((مۆدێرنە و ڕۆشنگەریی و تێکنەلۆژیای
ئێلکترۆنی)) نەدەهاتەناساندن.ئێستا هاوکێشەکە جیایە.ڕۆژئاوا خۆی
بە سەرچاوەی ڕەوشت دەزانێت. ڕەوشت شمەکێکە لە ڕۆژئاوا لە سێبەری
ئەو وتارانە بەرهـەمدێت.کۆرۆنا هاتوە تا بیرکردنەوە ڕەوشتییەکانی
ئەو وتارانە تێکبشکێنێت و ڕۆژئاواش بخاتە قۆناغی
بەرهـ□ستکارییەوە،وانەش بە دەزگا تەندروستیی□کانی ڕۆژئاوا سەبارەت
بە شەڕی مانەوە بڵێتەوە.باشە بۆ ڕۆژئاوا؟چونکە نوێنەرایەتی جیهان
دەکات.ڕاستە لە کۆرۆناوە،لەم پاندێمییە هەنووکەییەوە،فێری
ئەوەبووین چۆن دەزگا تەندروستیی□کانمان بەهێزبکەین و چۆنیش خۆمان
تەندروستئامێز ڕابگرین،موخابن ئەمە دوا گریمان نییە بەدەست
ڤایرۆسەوە و دەرکەوتن و سەرهـەڵدانی پاندێمیەکانیش هیچ کات ئاسان
نەبووە دەستنیشانکردنیان.دوژمنە نەبینراوەکە ناوە دەقاودەقەکەی
پاندێمیەکانە،نەک هەر ئەم پاندێمییە بگرە ئەوانەش جارێ نین و
لەدایکنەبوون.پاندێمیەکان هەمیشە دەبن،چونکە ئێمە هەین.ئەو
زیندوو نییە،زیندووەکە ئێمەین و خۆراکی مانەوەیشین.
COVID-19،خۆی و ش□□زانە لەناکاوەکانی،لەسەرەخۆ ئەو ترس و
هەراسانییەی بۆهێناین کە لەوسەرەو□ ش□□زانەکەی پێشنداین و هەمدیس
لەسەرەخۆ فرێیداینە ناو تەنگەژەی ئاکاری Moral Dilemma یشەوە.
لەگەڵ خێزان،هاوسێ،هاوڕێ،ناسیاو کەوتینە دۆزێکی ڕەوشتی نا بەجێ و
هەڵەشەیێکی ئاکاری و بەزمێکی ڕەفتاری ئەوتۆەوە کە یەک شت لەنێوان
دوو شتدا هەڵببژێرین:یان سەردانیبکەم و لێیبپرسمەوە یاخود خۆمی
لێنەناسکەم و پشتیتێبکەم کە ئەوەش تەندروستیم بۆدەهێنێت.شەڕ و
سەرئێشە ڕەوشتیی□کە ل□ پێناو هەڵبژاردنی باشترین، بەسودترین
بوو.کەوتینە نێوان دوو شت کە دەبێت یەک لەو دوو شتە
هەڵببژێرین،کە لە خودی خۆیدا هەردووکیشی کێشاوین.ئەوەی وتمان
بەکوردی خۆمان بەم جۆرەی لێدێت:بچم هەر وەی و نەچم هەر
وەی.قووتابخانە فەلسەفییەکان زۆریان لە سەر کێشەی دیلێمای ڕەوشتی
Ethical dilemma وتووە و پیێشیانوایە مرۆڤ هەڵبژاردەکەی لەنێوان
دوو شتی ناکۆکدا دەبێت و ئەوەش داوای ئەوەی لێدەکات ئەوە
هەڵبژێرێت کە بەکەمترین زیان دەکەوێتەوە.ئەوەی لێرە بۆ فەلسەفەی
ڕەوشت جێی تێڕامانە ئەوەیە،چەند هەڵبژێراوەکە ڕەوشتییە؟بچین لەم
باردوۆخە سامناکە سەردانەکەمان بکەین یان لەمال□ی خۆمان دانیشین و
هەقی کەسمان نەبێت؟ کامە باشە؟کێشەی باشە لێرە لەوەدایە کە بێ
لایەن نییە.باش بۆ من ئەوەیە کە نەیەم و تۆ ناساغم نەکەیت.وەڵامی

ئەم پرسیارە پەیوەندی بەوەشەوەیە هەڵبژێرراو چەند بە هەڵبژێر بە کەڵکە و دواتر سودی هەڵبژێراوەکەش بە باشییەکەیەوە دەپێوڕێت، باش بۆ من وەک باش نییە بۆ تۆ. بۆ؟ چونکە کردەی ڕەوشتی لە دەزی وادا دەبێت بە کردەیەکی ڕەوشتی ناکۆکئامێز Ethical paradox . بەم شێوەیە پرسیارە بنچینەییەکە لە پرسی دیلێمای ڕەوشتی خۆی لە سوود، باش،دا کەدەکاتەوە و پشتکردنیشە لە زیان،خراپ،. باشترین و خراپترین، ئەوەشیان لە دیدی فەلسەفییەوە،لە ڕوانگەی بزووتنەوە فەلسەفییە ڕەوشتییەکانەوە وتن و ئارگومێنتی جۆراوجۆری لەکەوتوەتەوە. ئەو شتەش کە لەناو کردە ڕەوشتییەکەدا پارادۆکسال paradoxical ئەوە لە خودی خۆیدا ناکۆکئامێزە و بگرە دژەکیش لە ناخی خۆیدا بەخۆودەکات. بەمە ڕەگەزەکانی ناو شتەکی"پارادۆکسالی ڕەوشتی"لەڕووی لۆژیکییەوە ناکۆک و دژن و لەتەک خودی خۆشیاندا یەکناگرنەوە.شتەکیش کە ڕەوشتی بێت و هاوکات پارادۆکسال بێت فەلسەفە ئیشی لەسەرە ئەوەیە ئەو حاڵەتە پارادۆکسالە یەکلای بکاتەوە((نەک تەنیا باش لە خراپ،بەڵکو باش لە باشتر و لەوەش جیاکاتەوە چ باشەک بۆ من باشە کە ڕەنگە هەمان باش بۆ تۆ باش نەبێت)). ئیشی فەلسەفەی ڕەوشتی لەم حاڵەتەدا یەکلاخستنی ئەو کێشەیەیە خۆی وەک کێشەی ڕەوشتی ناکۆکئامێز نمایشدەکات، کە لە ڕیشەدا و هەر لەسەرەتاشەوە نە پەسەند و نەش شایان بووە. کەرەناقایرەس دەقاودەق ئەمەی کرد. پارادۆکسی هەنا و لەناومانیشا بەخۆیکرد و پەرشوبڵاویشیکردەوە، بەڵام کەرەنا کەمەنیست نییە، ڕقیشی لە دادپەروەرییە.

هەروەک وتمان بەدوای تەندروستەکانەوەیە، بەدوای ئەوانەوەیە کە دەڕێن ئەمە لەشمان بە عەیبە. لەبەرئەوەی کەرەنا یەکسانە بە مەرگ، مەرگیش،لەفیناس وتەنی،دیکتاتۆرە. مەرگ دەبێت و ئیشی خۆی دەکات و دەڕوات. مەرگ ، بەپێچەوانەی ئەو بیریارە فەرەنسییە، گوەنەگرە و سەرقاڵی کاری خۆیەتی و بەس. بەیە کەرەنا مەرگە چونکە خراپە گەورەکەیە. بەسود نییە لەرە بەپێچوونەکی بادیو Badiou بەسەربکەینەوە کاتەک"ڕەخنەی ڕەوشتی سەردەم دەکات و ئەم ڕەوشتەش بە ڕەوشتەکی هیچگەرا ناودەبات" ئەمەش وادەکات بادیو وەک هەڵوەستەک دژ بە فەلسەفەی ڕەوشتی هاوچەرخ باشە بەجۆرەک ڕوونبکاتەوە کە خودی باشە ببەتە تەگەیشتن لەسەر ئەو شتەی ناودەنرێت خراپە. لە دیدی بادیودا"خراپە بوونی هەیە،لە خراپەی ڕادیکال بوونی نییە". "بادیو ڕەتیدەکاتەوە هولوکۆست Holocaustخراپەیەکی ڕادیکال بووبێت". نەک هەر ئەوە بگرە بە بادیو"ڕەوشت تەنیا سێ ناوی هەیە: تیرۆر، خیانەت و کاتەستروف(موسیبەت، بەڵا)". پرسیارەکەی ئەمە کەلەسەرە ڕووبەڕووی

بادیوی دەکەینەوە ئەمەیە: کۆڤید-19 دەشێت بە کاتاستڕۆف سەیربکرێت؟ گەر بەوە سەیرکرا لەگەڵ تێزی قیامەت، کۆتای جیهان Apocalypse، یەکناگرێتەوە؟ ((ئەمەیان لە بەشێکی تایبەت دێینەوەسەری)). بەیشە وادەبینە گە، چونکە کۆرۆنا فێری ئەو وانە موڕالیەشی کردینکە، ئەو شتەی شڵەژان و پەشێوی دروستدەکات ڕادەی خۆپەرستی تاکەکانی ئەو کۆمەڵگەیەی شڵەژان و پەشێوییەکەی تیا دەخولێتەوە بەرزدەبێتەوە. لە هەچ کۆمەڵگەیەک شڵەژان و پەشێوی زیادیکرد کردەی ڕەوشتی دەکەوێتە ژێرپرسیارەوە، ئەرک و بەرپرسیارییە ڕەوشتییەکان ڕوو لە کەمی و لاوازی دەنێن. مرۆڤەکان بە کەمکردنەوەی شڵەژان و پەشێوییان دەکەونە دۆخی خۆپەرستن قاوغی لە مانەوە بە مەرییە ویستەکی کە خۆپەرستییەکە، وەegois خۆپارستن دەردەکەوێت، خۆپاراستن لەو شتەی شڵەژان و پەشێویی دروستکردوە، لەم حاڵەتەدا کۆرۆنا ئەو کارە دەبینێت. کۆرۆنا کە شڵەژان و پەشێویهێنەرە، ئەرک و بەهاکان تەسک و هیچگەرا دەکات. گەرچی خۆپەرستیەکە، خۆویستیەکە، خۆی بەشێوەیەک دەردەخات کە ڕیشاڵی ڕەوشتی هەیە، لە لەتەک پەشێوییەکەدا یەکدەگرێتەوە و سەیرەکە لەوەشدایە خۆویستیەکە وەک کردەیەکی ڕەوشتی سوودئامێز خۆینمایشدەکات. لێرە خودپەرستی ڕەوتێکی ڕەوشتی وەردەگرێت کە بە واتا فەلسەفییەکەی دەبێت بە خودپەرستی ڕەوشتی Ethical egoism. ئەمە واتە چی؟ خودپەرستی ڕەوشتی بنەمایەکی سوودگەرای هەیە. ئەو کەسەی خودگەری ڕەوشتی پیادەدەکات لە سەنگەی کەڵکخوازییەوە ئەنجامی دەدات. لێرە ئەم کردەیە خۆی لەگەڵ کۆرۆنا یەکدەخات. ئێستا هەموو لە سەردەمی کۆرۆنادا خودپەرستێکی ڕەوشتیین. بۆ؟ لەبەرئەوەیکە کۆرۆنا پانیک هێنەرە، ڕاڕایی و هەراسانییەکی لەگەڵ خۆی هێناوە کەم وێنەشە. بۆ جوولەکەکان بە هۆلۆکۆست Holocaust ناودەبرێت، چونکە لەماڵەوە بوونی جوولەکەیەکی ئۆرتۆدۆکس و نەچوونی بۆ عیبادەت لای ”دیواری ڕۆژئاوا لە ئوروشەلیم” لەناوبردنی تووخمی جوولەکە دەگەیەنێت ((هەروەک بینیمان لە میدیاکانا چۆن جوولەکە ئۆرتۆدۆکسەکان لەگەڵ پۆلیسی ئیسرائیلی بەشەڕدێن لەسەر قەدەغەکردنیان لە چوون بۆ لای دیواری ڕۆژئاوا))، بۆ ئەمەریکایەکان بە مانای دووەم تراژێدی دێت دوای 11 سێپتەمبەر، ئەی بۆ ئێمەی کورد؟ بەکومان جینۆسایدەکانمان، کە ئەوانەش مردن و قڕبوونمان، بیردەخەنەوە. ئەوەی لایسەرەوە لەسەر کۆرۆنا، وەک هێنەری شڵەژان و پەشێوی، وترا وادەکات بڕۆین، کۆرۆنا کارتێکردنی نەگەتیڤانەی ڕەوشتی لێرە و لەوێ لەسەرمان دانا و کردەی ڕەوشتی ناچێریشی تیاچاندین کە ئامانجی سەرەکی خۆپاراستن بوو لەو ترسەی کە جارێ ڕوونیە ئایندەکەی. موخابن هەنووکە شڵەژانەکە بەجۆرێکی

ترسناک میوانمانە.میوانێکی ناوەختەی ناخۆشەویست.هاتووە بێ ئەوەی بپرسێت و بە گوێشمانا دەچرپێنێت: من شڵەژانی سەردەمم و شای شڵەژانەکانیشم. سۆسیال میدیای ئێلکترۆنیش درێغینەکرد لە گەردوناویبوونی.بەهۆی کۆرۆناوە ڕەوشتی پانیک سەرلەنوێ بوەوە بە باس،واشیکرد ڕەوشت لەڕووی یاسایی،ئاینیی،سیاسییەوە گفتوگۆی بەردەوامی لەسەر بێت.نەچوونەدەرەو□م□ان خۆی ڕەوشتیکرد.ڕەوشتیبوونمان یەکسانبوەوە لەگەڵ ترسی سزادان و غەرامەکردن. COVID-19 پابەندبوونی بە ڕەوشت لەگەڵ خۆی بە دیاری بۆهێنایین.دەمێکە ئاوا ڕەوشت نەبۆتە بابەتی سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتی.ناوی خوا لەگەڵ هاتنی پانیکی COVID-19 جاران ۆرتر لە بەکاردەبرێت.ترس لە مەرگ،یەزدان، کۆتای جیهان، ئاوابوون و قیامەت جارێکیتر بوونەوە بە بابەتی فەلسەفەیی لە گەڵ کۆرۆنا.

ئازاد حەمە

ماویەتی...

فەلسەفە و کۆرۆنا -1- … ئازاد حەمە

بەشی یەکەم

((ئەم کارەم بە ماندووبونی هەردوو هاوڕێیانی پزیشکم د.کامەران قەرەداغی و د.وەسفی تاڵەبانی پێشکەشە))

دەروازە: لەدایکبوونی پرسیار

هەندێک نووسین بەگشتی و فەلسەفیش بەتایبەت نازانرێت کە چۆن لەدایکدەبن، وەک ئەم نووسینە بۆنموونە. ئەم نووسینە، ناونیشانەکەی و بەشێک لە تێۆریزەکانی زادەی دادوەرییەکی پێش وەخت و تێڕامانێکی ئامادە نین بەقەد ئەوەی کە دەرکەوتنی کۆرۆنا خستیانیە هزری نووسەرەکەیەوە. بەڵێ نووسینەکە نیگای کارتێکەری بزووتنەوە و شەپۆلی فەلسەفیی جیاجیا و ئەندێشەی هەندێک

هزر□ قانـــانی تێکەوتــــووە بەس هەرگیـــز ئەمە ئەوە نـــاگەیێنێت کە پێمانوابووبێت کە ڕۆژێک دێت و لەژێر ناونیشانی “فەلسەفە و کۆرۆنا ” نووسینێک دەخەینە بەردەست خوێنەرانمان.

هاتنی کۆرۆناڤایرۆس Coronavirusهاتنی چاخ و سەردەمێکی فەلسەفیی نـــوێ نییە هەروەک ئەوەی لە فەلســەفەدا بـــاوە کە چاخەکـــان یـــان ســـــەردەمەکان بە واتـــــا و ڕوو داو(بۆنمـــــوونە تازەگەری،ڕێنیســانس،ڕۆشنگەریی) یـــاخود بە بـــزووتنەوە و ڕێبـــازە فەلسەفییەکانەوە ناوزەددەکرێن یاخودیش گرێدەدرێنەوە، تەنانەت لە بواری پزیشکیشدا کۆرۆنا سەردەمێکی پزیشکی نییە بەقەد ئەوەی کە بەشێکە لە مێـــژووی ڤـــایرۆس یـــان زانســـتی ڤـــایرۆس Virology(ڤایرۆسناســی)، کە ئەوەش دەچێتە خـــانەی مایکرۆبـــایۆلۆژی Microbiologyیەوە(ئەو زانســـتەی لە زینـــدەبچووکەکان دەکۆڵێتەوە).لێرەوە دەڵێین ، بەو مەرجە هاتنی کۆرۆنا دەرکەوتنی دیاردەیەکە شایانی تێڕامانی مەزنە کە مرۆڤەکان ئامادەبن فێربوون لە کۆرۆنـــاوە بەدەســـتبهێنن و تێگەیشتنە جوانکـــاری، ڕەوشتیـــی و کۆمەڵایەتییەکانیان بەرەو ئاستێکی باڵاتر بەرن.

بەدڵنیـــاییەوە لە قۆنـــاغی پۆســت -کۆرۆناڤـــایرۆس Post-Coronavirus پرسیاری نوێ لەدایکدەبن و مرۆڤەکانی کۆمەڵگە جیاکانیش سەبارەت بە داهاتوو، بەو شتەی بەڕێگاوەیە و هیچی لەبارەوە نازانین،ڕوو بەڕووی لێخوردبوونەوەی جیا دەبنەوە: هەنگاوەکانی پۆست کۆرۆنا چیدەبن؟ چۆن مامەڵە لەتەک سێستەمی خواردن و سێکس و حەوانەوەمان بکەین؟ ئـــابووری پێش بە سیاســەت دەداتەوە یـــان بەپێچەوانەوە؟ئەی شـــوێنی تەندروستی (ئاگایی تەندروستی، پەروەردەی تەندروستی) لە هاوکێشە کۆمەڵـــایەتی و کولتوورییەکانـــدا چ ڕەوتێـــک وەردەگرێـــت؟ مەرگ،جەســـتە،ساغی/ناساغی ئەمـــانە چییـــان بەســـەردێت؟ ئەدی دژەجـــوولەگەرایی Antisemitism، ڕەگەزپەرســـتیRacism ، ڕق لە ژن، ئیسلامۆفۆبیا، پیسکردنی سروشت، چۆن دەکەونەوە؟ ڕۆژێک دێت بڵێین سوپاس بۆ کۆرۆناڤایرۆس کە پەردەی لەسەر یەک دونیا درۆ و ناڕوونی Obscurantism(تاریکیپەرستی) مرۆڤی هاوچەرخ هەڵدا یان ئێژین نەخێر هەرگیـــز کۆرۆنـــا بە شادمـــانی Ecstasy خۆی نەگەیشـــت و هیچـــی فێرنەکردیـــن. ئەوە بۆچـــوونێکی فاشیســـتانەیە کە سوپاســـگوزاری کۆرۆناڤـــایرۆس بیـــن، هەر ئەوە تێۆری مالتۆســـمان Thomas Malthus بیردەخاتەوە کە پێیوایە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی زۆری دانیشتوان و ترسی کەمی خواردن ڕژێمەکان پێویستە ناساغی و نەزۆکی بڵاکەنەوە، لێ ئەوانە لەولاوە بوەستێت خۆ کۆرۆنا دروستکەری بیرکردنەوە بوو لەســەر داهـــاتوو، ڕۆشتـــن بـــوو لە بیرکـــردنەوەی خـــودی خۆوە بۆ بیرکردنەوەی خودی ئەویتر. هاتنەدەرەوە بوو لە “من” و چوونیش بۆ

لای “تۆ” ، بێسڵەمینەوە ئەمەش وایکرد بیربکەینەوە لەوەی کە””من و تۆ””پێکەوە چۆن ڕوو بەڕووی کۆرۆنا ب□بینەوە کە پێشتر بەیەک ئاشنانەبووین.کۆرۆنا ڕێزمانی گفتوگۆی جێندەری گۆڕی بەرەو ئاقارێکی ڕەوانبێژی سەرسامکەر. کۆرۆنا جارێکی تر وتاری ڕۆشنگەری ڕۆژئاوایی خستەوە ژێرپرسیار و چارەنووسی دروشمەکانی Enlightment شۆڕشی فەرەنسی(ئازادی، یەکسانی، برایەتی)سەرل□ بەر هەڵتەکاندووە.
کەواتە کۆرۆنا سەرلەنوێ ئەو تێگەیشتنە فەلسەفیی، زانستیی ،هونەریی و ئابوورییەی تەڵخکرد کە بنەمای بۆ ئەو وتارە دانابوو کە فەلسەفە ناوی لێنابوو وتاری مۆدێرنە، ئەمەش بەهۆکاری ئەوەی کە لەگەڵ تەوژمی باس لە کۆرۆنا بەها هاوبەشەکان کە پێشتر وتاری ڕۆشنگەریی خەمی بوو بیپارێزێت و جیهانگیریش دەمامکی ئابووری بۆ زیادکردبوو کۆرۆنا وێنەکانی گۆڕی. شار کە بەرهەمی گەشەی مۆدێرنەیە چارەنووسی وا بەدەست کۆرۆناوە.
کۆرۆنا شاری خامۆش و هێمنکرد، بەجۆرێک بێدەنگیکرد کە شارە پۆست مۆدێرنەکان جارێکیتر بە شەرمەوە دەرکەونەوە. کۆرۆنا وایکرد شار ترسناک و نەخۆشئامێز بێت. لە سەردەمی کۆرۆنا دا ژیانی”من” و ژیانی “تۆ”لە شاردا وەک یەک کپکرا. کپبوون بوو بە تایبەتمەندی مۆزەخانە و باڵاخانە و یاریگا مەزنەکان و لەگەڵ کۆرۆناشاپاتریۆتیزم(نیشتیمانچیەتی) کە سەرلەنوێ سەریهەڵدایەوە شانبەشانی تەوژمی جیهانگیریی،کە سێ دەیەی بە فەرمی پڕکردەوە،لە شارە جیهانیگیرییەکانا خەمی زاڵبون بەسەر کۆرۆنا دەخۆن. کۆرۆنا وایکرد جیهانگیری تەندروستی سەرنجی بخرێتەسەر و ئابووری ببێتە پرسیار لەسەر ئەو جۆرە لە جیهانگیرییە. هەر جیهانگیری تەندروستیشە کە وایکرد وڵاتانی نیولیبرالیزم تادەگاتە ئەو وڵاتانەی مافی نەخۆش و کارمەندی تەندروستی تیا پارێزراو نییە هەموو چاویان لەسەر ئەمەریکا بێت کە بۆ لە بەر تەوژمی کۆرۆنا وای بەسەرهات؟بەشێک لە وڵاتان بەتایبەت عەرەبی-ئیسلامی کە هەمیشە لە سیاسەتە دەرەکییە ڕەشەکانی ئەمەریکا زەرەرمەندبوونە بەتاسەوە دەڕواننە دوا هەواڵەکانی کۆرۆنا لە ئەمەریکا.بەشێک لەوە هەر پەیوەندی بە جۆری سیاسەتەکەی ئەمەریکاوە نییە بگرە پەیوەندی بەو بانگەشانەشەوە هەیە کە ئەمەریکایەکان لە بواری زانست و زانینی پزیشکیدا کردویانە.
کۆرۆنا لەڕێگای م□□ژووی ڤایرۆس و ڤایرۆسناسییەوە پێماندەڵێت گەردوون و مرۆڤ ،چاترە بڵێیین، گەردوون و بوونەوەرەکانی ناو بوون لە دێرزەمانەوە بە ڤایرۆس و بەکتریا ئاشنان و کارلێکیشیان لەسەر یەک داناوە و فەلسەفەش لەم بارەیەوە لە مامەڵە لەتەک زانستە سروشتییەکان دیرۆکێکی دەوڵەمەندی هەیە.وێرای ئەوە،فەلسەفە و

کۆرۆنا واتە لەیەک نزیکبوونەوەی بیرکردنەوەی فەلسەفی و بیرکردنەوەی پزیشکی. لە سەردەمی کۆرۆنا فەلسەفە پتر لە پزیشکی نزیکبوەوە ئەوەش بە حوکمی قسەکردنەکانی فەلسەفە لەسەر چەمکگەلێکی وەک جەستە، مەرگ، تەندروستی، چارەسەر، دووچاربوون و پێو□ بوون ئەمەو تادەگاتە نێوان(دیستانس)ی تەندروستی کۆمەڵاتی، کەرەنتینەکردن وپاقژی و... .

سەرنج:
ئەوەی لە دووتۆیی ئەم نووسینەدا دەوترێت دەبایە هەر بوترایە و زۆر لەمە باڵاتریش پێویستیدەکرد بێینەگۆ، لێ وت□کانمان پووخت و چڕدەکەینەوە و دواتر کاردانەوەکانی کۆرۆنا درێژەی وت□کانمان و ئاقارەکانیشی دیاریدەکات. ئەم "دوژمنە نادیارە" هۆکاری شێوازی چۆنیەتی وت□کانمانە و تازەگەریەکانیشی ئاڕاستەی نەوتراوەکانمان دەستنیشاندەکات، کە پاشان دەبن بە وتن یان لەڕێگای ئەوەن ببن بە وتن. هاوکات ئەوەی لێرە گۆدەگرێت لەلایەک و ، ئەوەش کارمەندانی تەندروستی و هێزەکانی ناوخۆ و پێشمەرگە ڕۆژانە ئەنجامیدەدەن تا تووشبوانمان ڕوو لە کەمی و کەمی بنێن شایانی ڕێزە. ئەوەی لێرەدا دەوترێت پێویستی بەزۆرتر بەدواچون و قووڵبونەو□ یە،کە ئەوەش کاری دواترمان□. □اق□کردنەکە لایخوارەوە لە چەند پەڕەگرافێکدا جەمسەرگیردەکەین و ناسنامەی پەڕەگرافەکانیش دەخەینە خزمەتی سەرەکی باسەکەوە کە "فەلسەفە و کۆرۆنا"یە.

وتنی فەلسەفە و کۆرۆنا

کۆرۆنا شایانی وتنە؟ وتن لەمەڕ کۆرۆنا بۆ کوێمان دەبات؟ فەلسەفە مافی وتنی لەسەر کۆرۆنا هەیە؟ کێ ئەم مافە بە فەلسەفە دەبەخشێت؟ مافی ئەوەی کە فەلسەفە وتن سەبارەت بە کۆرۆنا قۆرخبکات؟ گومانیناوێت بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە لەوێوە وەسەرەتادێین کە، فەلسەفە لەم کاتانە وتنی خۆی هەیە. وتنێک کە نادوبارە و وروژێنەرە. ئەو کاتانە فەلسەفە پێویستە بێتەگۆ کە شیاوی بۆ وتن لە ئارادایە. شیاویش پێویستییە بۆ ئەو وتنە. وتنی پێویست دەگمەن و وتنئامێزە. ئەم جۆرە وتنە وتنێکە کە نەوترا و بیرلێنەکراو پێکەوە گرێدەداتەوە. وتنی وتراوئامێز چییە؟ ئەو وتنەیە شایانی وتنە، واتە وتن شایانی گۆکردنە. وتنێک کە ئیدی کاتی وتنی هاتووە. وتنەکەش وتنێکە کە بێدەنگی تێدەپەڕێنێت و زۆنێک بۆ وتن بۆخۆی دێنێتەسازاندن. لەو شوێنەی شتێک هەیە بۆ وتن بێدەنگی، نەوتن، لەسەرە مەرگ دا دەبێت. ئەمە بۆ لێدانی ئەو تێزەیە کە بەم جۆرەیە: "ئەو دەمەی شتێک نییە بۆ وتن ،چاترە بێدەنگبین". ئەو بێدەنگییەی

پەیوەندی بە وتنەکەوە هەیە کە شایانی وتن نییە ئەو وتنەیە کە هیچمان بۆ قسەکردن پێنییە، کە هیچمان بۆ وتن پێنەبوو چاترە نەوتن هەڵبژێرین. بەدەنیاییەوە ئەو نەوتنەش بێدەنگی لەبەرهەمدێت، بێدەنگییەک کە بەرهەمی شایانی نەوتن بووە، لە بێدەنگی ، بەردەوام، بێ لایەنی نییە، بەڵکو زۆرجار ئەندێشەیەک لە پشتەوەی خۆیەاحەشارداوە.
بێدەنگی لەم شێوەیە ناچارییە، بەڵام لاوازیی نییە. پێچەوانەی ئەو جۆرە بێدەنگییەش ، بێدەنگی ناچاریی، بێدەنگییەکە لەوان لەوە لە ترس و بێ هێزی و دژە جەمسەری ئەمەش وتنە، وتنەک کە دلاوەریی و توانایی تیا سەزبووە. بۆ؟ چونکە کە بێدەنگیی لەدایکدەبێت بوێری و دلاوەریی نامێنێت. هەموو بێدەنگییەکان دانایان تیانییە. بەشێکی زۆر لە بێدەنگییەکان بێئاگایی و ترسنۆکیان تیا مەڵاسدراوە. شکاندنی بێدەنگیش بە وتنێک پێویستە کۆتای بێت کە وتراوئامێز بێت، شایستەی گوێکردن بێت، قابلیبەت بە ئاخاتن. وتنی لەو جۆرە درەنگ دەتەدونیاوە. بێ پێی ئەوەی دەگمەن و نادوبارەیە جوگرافیای خۆی دەبەزێنێت و بۆ هەمووان پێویست و شایانە. بۆیە وتنی بیرمەندەکان لە یەک شوێن ئەقرەناگرن، پیرنابن و بێزارکەریش نیین. هەرچی ستێڤەن شرۆدەرە Steven Schroeder بەجۆرێکی تر وتنی نەوتن، “وتنی هیچ ” شرۆڤەدەکات:” تاکە ڕێگا بۆ وتن لەمەڕ هەموو وتنەک وتنی هیچە، نەک بە وەستان لە وتن ،بەڵکو بە هێنانە لەرزینی سیستەمی هێز و ڕەتکردنەوەی بەرهەمەکانی ئەو سیستەمە. سیستەمەکەش لە بێ توانایی بیرۆکراتەکان و دەندەیی دیکتاتۆرەکان و خولانەوەی سیاسییەکان دەبینێت”. با هەنووکە هاوکێشەکە بە شێوەیەکی تر بخوێنینەوە. کاتێک کە ئەمەی مرۆڤ دەڵێین “هیچم بۆ وتن نییە” جیایە لە نەوتن. هیچم بۆ وتن نییە زۆرجار بەرهەمی پێشکاوی و دەستەوەستانە لە ئاست شتێک کە شایانی وتنە. لەوە، واتە کە وتن بوونی نییە، بێدەنگ نەزان و نادانەیە، لە گوزارەی هیچ نالێم هەڵوەستەیە لەسەر وتراو کە زۆر وتنی قێزەوەن و بێ ماناکردووە. بەواتایەکی تر. کۆرۆنا کە هات وتنی سڕپاند. کۆرۆنا بەم هاتنەی خۆی سڕپاند، سڕپاندنێک کە درزی خستە تێگەیشتنەکامان لەمەڕ داهاتوو.
بەم جۆرە وتن لە بێشاییەوە دروست نابێت. کۆرۆنا هەیە بۆیە وتنیش هەیە. وتن دزی هەیە. پێویستی بە شوێنە. کۆرۆنا کە شوێنی داگیرکردووە پێویستی بە وتنە. کۆرۆنا کە ڤایرۆسە و ئەویش نازیندووە بەوە زیندوو بوو کە هاتە ناو خانەخوێمانەوە. ئێستا ئەو دەژی و گەشەدەکات.لە کوێ؟ لەناو جەستەی ئێمە و لەناو شادەمارەکانمان، لەناو شادەماری کۆمەڵگە و زمان و ڕوناکبیریماندا دەخولێتەوە و کاری خۆی دەکات. فەلسەفەش کە لەسەرەتای

دەرکەوتنیەوە وتنی لەسەر مەرەق و دەوروبەری ئەم مەرەقە هەبووە هەنووکە بەپێویستی دەزانێت کە وتن لەسەر کۆرۆنا بهێنێتەگۆڕێ. هەموو وتنێک جێگایەک بۆ خۆی شایستەدەکات و لەو جێگایە ڕووبەڕێک بۆ پیادەکردنی دەسەڵاتی خۆی دەدۆزێتەوە. کەوابوو وتن دەسەڵاتە، هاتنەکایەوەی هێزە.

وتن ڕاڤەکردن دەسازێنێت ئەوەش توانایی لەخۆیدا پێنهاندەکات. وتنی لەخۆڕا وتنی بەتاڵە ئەوەش نەوتن یان بەمانای لە وتن دروستدەکات کە لە کۆتایدا تێنەگەیشتن پێکدەنێت. وتنی لەم شێوەیە،وتنی بێش، فیزیای نییە، چونکە جێگا داگیرناکات و هێزیش هەرگیز پێکناهێنێت. وتنێکی توانایی تێدا نەبوو شیکاریش دروستناکات. ئەمەش لەبەر ئەوەی کە وتن، هەروەک نووسین، دەسەڵاتە. ویست بە وتن ویستە بە هێز. وتنی فەلسەفە وتنی دایکە(فەلسەفە لە زمانانی بێگانە مێیە)،هاوسەرگیری فەیلەسوفیش لەگەڵ فەلسەفە هاوسەرگیرییە لەگەڵ وتن، لەگەڵ بیرکردنەوە و پرسیارسازیدا.

کۆرۆنا فەلسەفەی هێنایە گۆ. فەلسەفە کە بیرکردنەوەیە وتن دەسازێنێت. بیرکردنەوەش کۆرۆنای کردە بابەت بۆ وتنەکانی، لە شای وتنەکان، بە پێیئەوەی کە، وتنی فەلسەفییە وتنی فەلسەفیش لە ساتەوەختی کۆرۆنادا لە ئاستێکی تر ڤایرۆس دەخاتە نێو وتنەکانی خۆیەوە. بەماناش نییە بیرمەندە گەورەکانی ڕۆژئاوا لەو بارەیەوە هاتن گۆ: ئالان بادیۆ Badiou، جیۆرجیۆ ئاگامبێن Agamben، سڵاڤۆی ژیژێک Žižek، لۆک فێری Ferry، میشێل ئۆنفرێ Onfray ، ئێدگار مۆران Morin ، ژان -لۆک نانسی Nancy، ئەنتۆنیو نێگری Negri و..هتد.

کاتێک بیرکردنەوەی فەلسەفی لەگەڵ بیرکردنەوە لەمەڕ کۆرۆنا هاتەئاراوە بیرکردنەوەی فەلسەفی لەتەک بیرکردنەوەی پزیشکی یەکیگرتەوە کە ئەوەش یەکگرتنەوەی فەلسەفە بوو لەگەڵ پزیشکی یان تەندروستیدا، بەڵام فەلسەفە نایەت بە زمانی پزیشکی قسە لە کۆرۆنا، لە ڤایرۆس، لە کەرەنتینەکردن ، لە ئاسایشی تەندروستی تاک و کۆمەڵ،لە پانیک (شڵەژان)،لە ماڵەوە بوون، لە قەدەغەی هاتووچۆ ،لە مەودای تەندروستی بکات. وتنی فەلسەفە لەسەر کۆرۆنا ڤایرۆس، هاوکات وتنیشیەتی لەسەر پرسیارە سیاسی، کۆمەڵایەتی و ڕەوشتییەکان، کە ئەوەش وەک هەمیشە پرسیاری باشە و خراپە، مەرگ و ژیان، بێدادی و دادپەروەری دەنێتەپێشەوە. جیاوازی نێوان فەلسەفە و کۆرۆنا هەر ئەوە نییە کە کۆرۆنا زیندوو نییە و بەهاتنەناو خانەخوێکەوە ،لە ڕێگای مشەخۆرییەوە، دەست بە ژیان دەکات و فەلسەفە زیندووە، بەڵکو ئەوەشە کە کۆرۆنا خانە نییە،بەڵکو پشت بە خانەخوێک دەبەستێت تا گەشەبکات، هەرچی فەلسەفەیە زیندووە و

عەقڵەک بەرهەمیدەنەت و تایبەتمەندی مشەخەرانەی نییە و ئەمەش وادەکات فەلسەفە وتنی هەبێت و هەڵوێستە لە ئاست شتەکانی ناو بوونمان وەربگرێت ئەو گرفتارییەش، کەرەنا، بهەنەتە گە کە هەموو دووچاریبووینە.

ماویەتی.....